

EESTI ÜHISKOND KIIRENEVAS AJAS

UURINGU „MINA. MAAILM. MEEDIA“ 2002–2014 TULEMUSED

EESTI ÜHISKOND KIIRENEVAS AJAS

UURINGU „MINA. MAAILM. MEEDIA“ 2002–2014
TULEMUSED

Toimetajad

*Peeter Vihalemm, Marju Lauristin,
Veronika Kalmus, Triin Vihalemm*



TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Eesti ühiskond kiirenevas ajas.

Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused

Toimetajad Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Triin Vihalemm
Tartu 2017

Käesoleva raamatu koostamist ja väljaandmist toetasid Eesti Teadusagentuur (institutsionaalne uurimistoetus IUT20-38, personaalne uurimistoetus PUTJD570), Sihtasutus Archimedes (IUT20-38AP14), Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste valdkonna arengufond.

Üksikute peatükkide valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuur (personaalne uurimistoetus PUT44 – peatükk 3.3) ja Eesti Teadusfond (grant 8527 – peatükid 2.1 ja 6.5; grant 9017 – peatükk 4.1; grant 9308 – peatükid 6.1, 6.2 ja 6.5).

Keeletoimetaja: Katrin Kern

Kujundus ja küljendus: Roosmarii Kurvits

Kaane kujundus: Kalle Paalits

Autoriõigus: autorid, Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, 2017

ISBN 978-9949-77-365-7

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

SISUKORD

Tabelid, kiilud ja joonised	xiii
Saateks	xxvii

I OSA. MEEMA 2014 LÄHTEKOHAD JA ÜHISKONDLIK KONTEKST

1.1. Teoreetiline hoovõtt: ühiskond ja elavik	1
<i>Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, Veronika Kalmus, Margit Keller, Maie Küisel, Anu Masso, Signe Opermann, Külliki Seppel, Triin Vihalemm</i>	
1.1.1. Ühiskonna muutumine: kolmetasandiline siire	1
1.1.2. Elaviku mõiste	4
1.1.3. Elaviku põhidimensioonid	5
1.1.4. Elaviku transformatsioon kui MeeMa uurimisobjekt	15
1.1.5. Raamatu põhiküsimused, -teesid ja struktuur	20
1.2. Meedia ja ühiskonna seoste uurimine Eesti sotsioloogilise traditsiooni kontekstis	24
<i>Signe Opermann ja Peeter Vihalemm</i>	
1.2.1. Retrospektiiv: sotsioloogiliste uuringute algus Eestis	24
1.2.2. 1960.–1970. aastatel alguse saanud uurimissuundadest	28
1.2.3. Olulisemaid sotsioloogilisi uurimissuundi taasiseseisvunud Eestis	37
1.2.4. Kokkuvõte	49
1.3. Eesti tee stagnaajast tänapäeva: sotsiaalteaduslik vaade kolme aastakümne arengutele	60
<i>Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm</i>	
1.3.1. I periood. Poliitiline läbimurre ja taasiseseisvumine 1987–1991	61

1.3.2. II periood. Erakorralise poliitika ajajärk: Eesti Vabariigi riikliku korralduse rajamine 1991–1995	65
1.3.3. III periood. Majanduslik stabiliseerumine 1995–1999	70
1.3.4. IV periood. Eurointegratsioon ja arengukriis 1999–2004	74
1.3.5. V periood. Uuel teelahkmel ELi liikmena 2004–2008	77
1.3.6. VI periood. Majanduskriis ja sellest väljumine 2008–2012	82
1.3.7. VII periood. Majanduslik ja poliitiline paigalseis 2012–2016	84
1.3.8. Kokkuvõte: kuidas hinnata Eesti siirdeteekonda?	88
1.4. „Mina. Maailm. Meedia“ meetodikast	96
Peeter Vihalemm ja Anu Masso	
1.4.1. Küsimustiku valmimine, küsitluse käik ja valim	96
1.4.2. Küsimustike struktuur	100
1.4.3. Indeksite moodustamine ja normeerimine	102
1.4.4. Tüpoloogiline analüüs	106

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

2.1. Väärtused ja identiteedid	111
<i>Veronika Kalmus ja Triin Vihalemm</i>	
2.1.1. Sissejuhatus	111
2.1.2. Väärtuspilt 2002. ja 2014. aastal	113
2.1.3. Väärtusteadvuse empiiriline struktuur 2002. ja 2014. aastal	115
2.1.4. Identiteedikategooriate omaksvõtt 2002. ja 2014. aastal	118
2.1.5. Identiteedi empiiriline struktuur 2002. ja 2014. aastal	122
2.1.6. Mentaalsed koondstruktuurid 2002. ja 2014. aastal	125
2.1.7. Kokkuvõte	133
2.2. Hinnangud muutustele ja maailmavaatelised hoiakud	139
<i>Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm</i>	
2.2.1. Hinnangud ühiskonnas toimunud muutustele	139
2.2.2. Eri rahvarühmade muutushinnangute võrdlus	142
2.2.3. Erinevad mõjutegurid muutuste hinnangu kujundajatena	142
2.2.4. Objektiivsed ja subjektiivsed hinnangutegurid	146
2.2.5. Maailmavaatelised hoiakud 2002–2014	151
2.2.6. Kokkuvõte	153

2.3. Kellel on mõju ühiskonna arengusuundadele?	
Poliitilise agentsuse tüpoloogia	159
<i>Marju Lauristin</i>	
2.3.1. Teoreetiline taust	159
2.3.2. Klasteranalüüsi rakendamine poliitilise agentsuse tüpoloogia konstrueerimiseks. Analüüsi mudel	161
2.3.3. Poliitilise agentsuse klasteranalüüsi tulemused 2002–2014	162
2.3.4. Kokkuvõte	192
2.4. Ootused maailma tuleviku ja riskide suhtes	195
<i>Maie Kiisel ja Külliki Seppel</i>	
2.4.1. Riski ühiskonnateoreetiline käsitlus	195
2.4.2. Risk, tulevik ja indiviidi valikud	201
2.4.3. Kokkuvõte	220
 III OSA. KULTUURISUHTE MUUTUMINE JA MEEDIAKASUTUS	
3.1. Kultuurisuhte muutumine	223
<i>Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm</i>	
3.1.1. Sissejuhatus	223
3.1.2. Kultuurilise aktiivsuse üldtendentsid	224
3.1.3. Kultuuriaktiivsuse sisuline eristumine, aktiivsuse tüübid	232
3.1.4. Kokkuvõte	245
3.2. Meediakasutuse muutumine: internetiajastu saabumine	251
<i>Peeter Vihalemm ja Ragne Kõuts</i>	
3.2.1. Üldtendentsid meediakasutuses 2000–2015	254
3.2.2. Traditsioonilise meediakasutuse muutumise põhijooned	259
3.2.3. Internetikasutuse muutumise põhijooned	263
3.2.4. Meediakasutuse mustrid	266
3.2.5. Kokkuvõte	273
3.3. Internetikasutus ja sotsiaalmeedia kasutus	279
<i>Ragne Kõuts, Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Andra Siibak, Marju Lauristin</i>	
3.3.1. <i>Online</i> -võimaluste trepp	280
3.3.2. Inimeste hinnangud oma arvutikasutusoskustele	283

3.3.3. Internetikasutajate tüübid	285
3.3.4. Sotsiaalmeedia kasutamine	289
3.3.5. Nutiseadmete olemasolu	291
3.3.6. Sotsiaalmeedia kasutamise eelistused vanuserühmades	292
3.3.7. Sotsiaalmeedia kasutusviiside faktoranalüüs	294
3.3.8. Kokkuvõte	296

IV OSA. IGAPÄEVAELU PRAKTIKAD

4.1. Tarbimine: võimalused, eneseväljendus ja sääst	299
<i>Margit Keller ja Maie Kiisel</i>	
4.1.1. Tarbimise teoreetilised käsitlused	299
4.1.2. Eesti ja Euroopa tarbimise võrdlus	301
4.1.3. Igapäevaelu ressursid: raha ja aja jätkumine	304
4.1.4. Konsumerism kui elustiil	314
4.1.5. Tarbija käitumise muutumine ja muutmine	319
4.1.6. Keskkonnasäästliku elustiili kujundamise võimalikkus	321
4.1.7. Kokkuvõte	337
4.2. Tervisepüüdlused ühiskonna polariseerijana?	343
<i>Marko Uibu ja Triin Vihalemm</i>	
4.2.1. Eesti elanike tervisehinnangud	347
4.2.2. Sotsiaal-demograafilised erisused tervisekäitumises ja -hinnangutes	348
4.2.3. Meditsiiniline pluralism	355
4.2.4. Kokkuvõte: millised on edasised arengud?	356
4.3. Sotsiaalse sidustumise mustrid	363
<i>Maie Kiisel ja Jarmo Seljamaa</i>	
4.3.1. Elustiil kui ühiskonna sidustaja ja restruktureerija	364
4.3.2. Sotsiaalse sidustumise analüüsi meetodika	376
4.3.3. Sotsiaal-demograafiliste gruppide võimalused elustiililiseks sidustumiseks	381
4.3.4. Sotsiaalne sidustumine ja hinnangud ühiskondlikele muutustele	385
4.3.5. Ühiskonna muutumine inimeste elukaarelise arengu läbi	387
4.3.6. Elustiilivõime ja selle jagunemine ühiskonnas	390

4.3.7. Liikuvus ja elutempo sidustumise struktuurides	395
4.3.8. Kokkuvõte	400

V OSA. ÜHISKONNA AJAMÕÕDE

5.1. Personaalse ja sotsiaalse aja kiirenemine ja tihenemine	411
<i>Halliki Harro-Loit ja Triin Vihalemm</i>	
5.1.1. Ajaga seotud mõisted	411
5.1.2. Sotsiaalse aja tihenemine ja kiirenemine ehk aktseleratsioon	417
5.1.3. Inimeste poolt tunnetatud aja kiirenemine ja aja tihedus	418
5.1.4. Kokkuvõte	420
5.2. Eesti elanikud oma ajakasutusest	422
<i>Liina-Mai Tooding</i>	
5.2.1. Ajakulu eri tegevustele	422
5.2.2. Kas aega on vähe või jääb üle?	425
5.2.3. Millega tegeldakse argipäeviti?	430
5.2.4. Lõpetuseks: ajakasutuse mõõtmise probleemid ja võimalused	434
5.3. Ajakasutussuutlikkus ja kihistumine Eesti ühiskonnas	437
<i>Triin Vihalemm ja Marju Lauristin</i>	
5.3.1. Sissejuhatus	437
5.3.2. Ajakasutussuutlikkuse tüpoloogia	440
5.3.3. Kokkuvõte	452
5.4. Tähtpäevad kui igapäevarütmide katkestus	455
<i>Triin Vihalemm ja Halliki Harro-Loit</i>	
5.4.1. Sissejuhatus	455
5.4.2. Pühad ja tähtpäevad pauside loojana	456
5.4.3. Eurütmiaid ja arütmiaid loovad pühad ja tähtpäevad	457
5.4.4. Tähtpäevade tähistamise ulatus	461
5.4.5. Tähtpäevade tähistamine sotsiaalsetes rühmades	464
5.4.6. Eurütmiaid, arütmiaid ja polürütmiaid Eesti ühiskonnas	466
5.4.7. Tähistamispraktikad	469
5.4.8. Kokkuvõte	473

5.5. Katkestuste kultuur?	
Eesti ajaloo sündmused ja ajastud eestlaste ajalookultuuris	476
<i>Katrin Kello ja Halliki Harro-Loit</i>	
5.5.1. Ajalookultuur ja ajalooteadvus	476
5.5.2. Ajaloo mäed ja orud kui mäletamise pidepunktid	479
5.5.3. Sotsiaalse mälu mustrid	480
5.5.4. Kõrgendikelgi on omad orud ehk eestlaste mälumaastiku profiil	481
5.5.5. Mäluruumi ühtsus ja mitmekesisus demograafiliste rühmade kaupa	485
5.5.6. Eesti riik kui veelahe ehk vahetu ja tähtis lähiminevik <i>versus</i> kaugem ajalugu	486
5.5.7. Hinnangud elule ENSVs	489
5.5.8. „Raske öelda“ vastused vanuserühmades	492
5.5.9. Kokkuvõte	493

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS MUUTUVAS SOTSIAALSES AEGRUUMIS

6.1. Eesti ruumiline avanemine:	
geograafilised kontaktid, ruumi tajumine ja väljarändesooivid	499
<i>Anu Masso ja Signe Opermann</i>	
6.1.1. Sissejuhatus	499
6.1.2. Teoreetilised käsitlused	500
6.1.3. Personaalse ruumi laienemine	502
6.1.4. Ruumi tajumine	507
6.1.5. Ruumilist laienemist toetavad tegurid	512
6.1.6. Väljaränne ja rändesooivid	514
6.1.7. Kokkuvõte	520
6.2. Eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumisuhted	524
<i>Anu Masso ja Piia Tammpuu</i>	
6.2.1. Sissejuhatus	524
6.2.2. Eesti-sisesed ruumilised kontaktid ja mobiilsus	528
6.2.3. Piiriülesed kontaktid ja mobiilsus	532
6.2.4. Ruumi tajumine	539
6.2.5. Väljarändekavatsused	547
6.2.6. Kokkuvõte	552

6.3. Eesti venekeelse elanikkonna lõimumise viisid ja muutustega kohanemise praktikad	557
<i>Triin Vihalemm ja Marianne Leppik</i>	
6.3.1. Venekeelse elanikkonna seisund ja kohanemine muutustega	558
6.3.2. Lõimumine ajalise ja ruumilise vahepealsuse kontekstis	559
6.3.3. Ühiskonda lõimumise viisid Eesti venekeelses elanikkonnas	564
6.3.4. Kuidas on lõimumismustrid seotud argieluga?	571
6.3.5. Millised tegurid ennustavad lõimklastrisse kuulumist?	581
6.3.6. Kokkuvõte	584
6.4. Venekeelse elanikkonna hargmaisus ja meediakasutus	591
<i>Marianne Leppik ja Triin Vihalemm</i>	
6.4.1. Eesti venekeelse elanikkonna meediatarbimise üldised trendid	592
6.4.2. Hargmaine meediakasutus	597
6.4.3. Hargmaisus Eesti venekeelse elanikkonna seas	599
6.4.4. Hargmaine meediatarbimine, meediakriitilisus ja usaldusväärsus, infoväli	603
6.4.5. Hinnangud enda informeeritusele	606
6.4.6. Tegevused internetis, internet kui ühiskondliku aktiivsuse ja sidususe looja	607
6.4.7. Kokkuvõte	612
6.5. Põlvkondade eristumine muutavas ühiskonnas	620
<i>Veronika Kalmus, Anu Masso ja Marju Lauristin</i>	
6.5.1. Sissejuhatus	620
6.5.2. Põlvkondlik identiteet	623
6.5.3. Põlvkond kui kultuuriline ruum	632
6.5.4. Meediapõlvkonnad	640
6.5.5. Põlvkondade aktiivsus ja asend ühiskonnas	650
6.5.6. Kokkuvõte	661
6.6. Eesti elanikkonna subjektiivne kihistumine	665
<i>Marju Lauristin</i>	
6.6.1. Sotsiaalne kiht <i>versus</i> poliitiline klass: kihistumise sotsioloogiline ja ideoloogiline käsitlemine	665
6.6.2. Kihistumine kui siirdeühiskonna sotsiaalse (re)struktuuratsiooni protsess	666

6.6.3. Eesti ühiskonna subjektiivse kihistumise mustri muutumine 2002–2014	670
6.6.4. Kihistumise tegurid	675
6.6.5. Kihistumine ja agentsus	681
6.6.6. Subjektiivne kihihinnang kui <i>habitus</i> 'e representatsioon	686
6.6.7. Subjektiivse kihistumise sotsiaal-demograafiline taust	689
6.6.8. Kihtide sotsiaalsed portreed	692
6.6.9. Kokkuvõte	695
7. Kokkuvõte: Eesti ühiskonda kujundavad protsessid ja tulevikuarengud ..	699
<i>Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Margit Keller, Maie Kiisel, Anu Masso, Signe Opermann, Peeter Vihalemm, Triin Vihalemm</i>	
7.1. Mis on Eesti ühiskonnas viimasel aastakümnel toimunud?	701
7.2. Kujunevad uued sotsiaalsed toimejõud	713
7.3. Uus agentsus määrab tulevikuarenguid	714
Lisa 1. 2014. a MeeMa uuringus kasutatud küsimustik	723
Lisa 2. Indeksite loend ja koosseis 2014. a uuringus	756
Register	765
Autorid	781

TABELID, KIIL JA JOONISED

TABELID JA KIIL

Tabel 1.3.1. Poliitilise läbimurde perioodi üldiseloostus 1987–1991	63
Tabel 1.3.2. Millisena te sooviksite näha Eesti tulevikku? 1989–1990	64
Tabel 1.3.3. Riikluse aluste loomise ja radikaalsete reformide perioodi üldiseloostus 1991–1995	66
Tabel 1.3.4. Tööhõive struktuuri muutumine 1989–2014	70
Tabel 1.3.5. Majandusliku stabiliseerumise perioodi üldiseloostus 1995–1999 .	72
Tabel 1.3.6. Eurointegratsiooni ja arengukriisi perioodi üldiseloostus 1999–2004	75
Tabel 1.3.7. Usaldus poliitiliste institutsioonide vastu 2004–2008	80
Tabel 1.3.8. Uuel teelahkmel Euroopa Liidu liikmena, perioodi 2004–2008 üldiseloostus	81
Tabel 1.3.9. Majanduskriisi ja sellest väljumise perioodi üldiseloostus 2008–2012	83
Tabel 1.3.10. Majandusliku ja poliitilise paigalseisu perioodi üldiseloostus 2012–2016	85
Tabel 1.3.11. Muutuste üle rõõmustajate ja kurvastajate osakaal 2002–2014	91
Tabel 1.4.1. MeeMa 2014 valimi iseloostus	99
Tabel 1.4.2. Tunnusteplokkide kattuvus MeeMa küsitlustes 2002–2014	101
Tabel 2.1.1. Mentaalsete koondstruktuuride seosed teiste tunnustega 2014 .	128–129
Tabel 2.1.2. Mentaalsete koondstruktuuride faktorkaalude keskmised sotsiaal-demograafilistes gruppides 2014	137–138
Tabel 2.2.1. Muutuste üle rõõmustajad ja kurvastajad rahvarühmades 2002–2014	143
Tabel 2.2.2. Muutuste hinnanguga regressioonanalüüsis seostunud tunnused 2002–2014	144
Tabel 2.2.3. Korrelatsioonseosed ühiskondliku häälestuse ja seda mõjutanud tegurite vahel 2014	145

TABELID, KIIL JA JOONISED

Tabel 2.2.4. Hinnangud muutustele rahalise jõukuse rühmades 2005–2014	147
Tabel 2.2.5. Hinnang ühiskondlikele muutustele ja tervisehinnang 2002–2014. . .	147
Tabel 2.2.6. Hinnang ühiskondlikele muutustele ja usaldus riiklike institutsioonide vastu 2008–2014	149
Tabel 2.2.7. Hinnang ühiskondlikele muutustele ja hinnang nõukogude ajale 2011 ja 2014.	149
Tabel 2.2.8. Liberaalne ja sotsiaalne orientatsioon rahvarühmades 2002–2014	155–156
Tabel 2.2.9. Hoiakud demokraatia suhtes rahvarühmades 2002–2014	156–157
Tabel 2.2.10. Hoiakud nõukogude aja suhtes rahvarühmades 2005–2014.	157–158
Tabel 2.3.1. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2002.	166–167
Tabel 2.3.2. Erakondlikud eelistused poliitilise agentsuse klastrites 2002.	168
Tabel 2.3.3. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2005.	172–173
Tabel 2.3.4. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2008.	176
Tabel 2.3.5. Erakondlikud eelistused poliitilise agentsuse klastrites 2008.	178
Tabel 2.3.6. Nõustumine maailmavaatelistel väidetega poliitilise agentsuse klastrites 2008	178
Tabel 2.3.7. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2011 .	181
Tabel 2.3.8. Nõustumine maailmavaatelistel väidetega poliitilise agentsuse klastrites 2011	183
Tabel 2.3.9. Erakondlikud eelistused poliitilise agentsuse klastrites 2011	185
Tabel 2.3.10. Kas Eesti poliitika ja majanduse areng peaks jätkuma senises suunas või peaks seda muutma? 2011	185
Tabel 2.3.11. Nõustumine maailmavaatelistel väidetega poliitilise agentsuse klastrites 2014.	189
Tabel 2.3.12. Nõustumine väidetega ENSV aja suhtes poliitilise agentsuse klastrites 2014.	189
Tabel 2.3.13. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2014.	190
Tabel 2.3.14. Erakondlikud eelistused poliitilise agentsuse klastrites 2014	191
Tabel 2.4.1. Tegevusstsenaariumid ohu korral 2014	210
Tabel 2.4.2. Sotsiaalne sidustumine ning muutuste ja riskidega suhestumine 2014.	212

TABELID, KIIL JA JOONISED

Tabel 2.4.3. Mis ootab Teie meelest sellel sajandil ees kogu maailma? 2011 ja 2014.	213
Tabel 2.4.4. Mida peaksid inimesed Teie arvates ohtude vältimiseks tegema? 2014.	214
Tabel 2.4.5. Riskiteadlikkus ja aktiivsus elustiililistes praktikates 2011	216
Tabel 3.1.1. Kultuuriaktiivsus rahvarühmades 2014	228
Tabel 3.1.2. Raamatulugemine vanuserühmades 2014	229
Tabel 3.1.3. Kultuuriaktiivsuse rühmade sotsiaal-demograafiline koosseis 2014 ..	230
Tabel 3.1.4. Meediakasutus kultuuriaktiivsuse rühmades 2014	231
Tabel 3.1.5. Kultuuriaktiivsuse tüübid 2014	233
Tabel 3.1.6. Kultuuriaktiivsuse tüüpide sotsiaal-demograafiline koosseis 2014.	236–237
Tabel 3.1.7. Kultuuriaktiivsuse tüüpide koondiseloostus	239
Tabel 3.1.8. Kultuuriaktiivsuse tüpoloogია 2002 ja 2014.	243
Tabel 3.1.9. Kultuuriaktiivsuse tüüpide huvisid ja orientatsioone iseloomustavad tunnused 2014	248
Tabel 3.1.10. Huvifaktorite koosseis 2014	249–250
Tabel 3.2.1. Eri suhtluskanalite kasutamine vanuserühmades 2014	253
Tabel 3.2.2. Traditsioonilise meedia kasutamisest loobumine uue meedia kasuks vanuserühmades 2014	256
Tabel 3.2.3. Kultuuri- või meediateenuste kasutamine interneti vahendusel 2015	257
Tabel 3.2.4. Ajalehtede tiraaže 2005–2016	260
Tabel 3.2.5. Peamiste ajalehtede loetavus eestlaste hulgas 2002–2014	260
Tabel 3.2.6. Interneti kasutussagedus rahvarühmades 2008 ja 2014	265
Tabel 3.2.7. Arvutikasutuse ajakulu eri tegevusteks vanuserühmades 2014	265
Tabel 3.2.8. Meediakasutuse tüübid eestlaste hulgas 2014.	267
Tabel 3.2.9. Meediakasutuse tüüpide sotsiaal-demograafiline koosseis 2014	269
Tabel 3.2.10. Meediakasutuse mahu koondnäitajad Eestis 2000–2015.	277
Tabel 3.2.11. Meediakasutuse mahu muutumine Eestis 2000–2015	278
Tabel 3.3.1. Internetikasutajate tüübid ja nende osakaal 2002–2014.	286
Tabel 3.3.2. Sotsiaalmeedia kasutajad rahvarühmades 2014	290
Tabel 3.3.3. Nutiseadmete kasutamine eri tegevusteks vanuserühmades 2014 ..	291
Tabel 3.3.4. Sotsiaalmeedia kasutamine eri tegevusteks vanuserühmades 2014. ..	293
Tabel 3.3.5. Sotsiaalmeedia kasutusviiside faktoranalüüsi tulemused 2014	294
Tabel 4.1.1. Sisemajanduse kogutoodang ja tegelik individuaalne tarbimine Euroopa Liidu riikides 2011 ja 2014	302

TABELID, KIIL JA JOONISED

Tabel 4.1.2. Eesti tarbija igapäevaeluliste (tarbimis)tegevuste prioriteetid	
2002–2014	305
Tabel 4.1.3. Tarbimislik ükskõiksus, rahapuudus ja rahaline jõukus 2002–2014	307
Tabel 4.1.4. Tarbimisliku ükskõiksuse indeks sotsiaalse sidustumise klastrites	
2002–2014	307
Tabel 4.1.5. Suhteliselt väga suur tarbimislik ükskõiksus rahvarühmades	
2011 ja 2014	308
Tabel 4.1.6. Rahapuudus rahvarühmades 2011 ja 2014.	308
Tabel 4.1.7. Ajakasutuse faktorite faktorkaalude keskmised noorte hulgas	
konsumerismi indeksi väärtusklassides 2014	313
Tabel 4.1.8. Ajakasutuse faktorite faktorkaalude keskmised noorte hulgas	
tunnetatud ajapuuduse indeksi väärtusklassides 2014	313
Tabel 4.1.9. Ajakasutuse faktorite faktorkaalude keskmised	
konsumerismi indeksi väärtusklassides (keskealised) 2014	314
Tabel 4.1.10. Ajakasutuse faktorite faktorkaalude keskmised	
tunnetatud ajapuuduse indeksi väärtusklassides (keskealised) 2014	314
Tabel 4.1.11. Kõrge konsumerism võrrelduna madala/puuduva konsumerismiga	
2014	317
Tabel 4.1.12. Eri indeksite seosed konsumerismiga 2014	318
Tabel 4.1.13. Elustiili ja tarbimisharjumusi muutnud tegurid 2014	320
Tabel 4.1.14. Institutsionaalsete sekkumiste soovitus ja hoiak nende olulisuse	
suhtes 2014	321
Tabel 4.1.15. Muutused Euroopa Liidu riikide elanike keskkondlikes	
käitumispraktikates 2014 võrdluses 2011. a	326
Tabel 4.1.16. Ökoelustiili rühmade sotsiaal-demograafilised näitajad 2014	332
Tabel 4.1.17. Tarbimisindeksid ökoelustiili rühmades 2014	335
Tabel 4.1.18. Suuremahuliste ostude kaalutlemine ökoelustiili rühmades 2014	335
Tabel 4.1.19. Kinnisvara ja auto omamine 2002–2014	340
Tabel 4.1.20. Aja olemasolu eri tegevusteks 2014	341
Tabel 4.1.21. Eestlaste keskkonnasäästlikud praktikad	
Euroopa Liidu keskmisega võrreldes 2004–2014	342
Tabel 4.2.1. Tervisehinnangute seosed sotsiaal-demograafiliste tunnustega	
2014	349
Tabel 4.2.2. Tervisepüüdlusi väljendavate väidete kimbud faktoranalüüsi alusel	
2014	352
Tabel 4.2.3. Tervisepüüdlusfaktorite seosed tervisliku seisundi ja elutempoga	
2014	353

TABELID, KIIL JA JOONISED

Tabel 4.2.4. Tervisepüüdluspraktikad ja arusaamad meditsiinisüsteemi ja inimeste võimu- ning vastutusvahekorras 2014	355
Tabel 4.2.5. Tervisepüüdluste ja üldiste tervisearusaamade faktorite seosed sotsiaal-demograafiliste tunnustega 2014	361
Kiil 4.3.1. Teekond oma ettevõteteni	372
Tabel 4.3.1. Indekstunnused, mida kasutati sotsiaalse sidustumise analüüsil 2014	377
Tabel 4.3.2. Sidustumisklastrite sotsiaal-demograafiline struktuur 2014	382
Tabel 4.3.3. Sidustumisklastriid eesti ja venekeelsete noorte seas 2014	388
Tabel 4.3.4. Samade vanuserühmade sidustumisklastriid eestlaste ja venekeelsete vastajate seas 2002 ja 2014	389
Tabel 4.3.5. Viimase kümne aasta jooksul kogetud eraelulised muutused sidustumisklastrites 2014	391
Tabel 4.3.6. Subjektiiivne ajatunnetus sidustumisklastrites 2014	392
Tabel 4.3.7. Sotsiaalne sidustumine ja elustiilivõimekus sidustumisklastrites 2014	394
Tabel 4.3.8. Sidustumisklastrite moodustajatunnuste keskmised 2002–2014	408
Tabel 5.1.1. Tulevikule mõtlemise sagedus 2014	415
Tabel 5.2.1. Keskmise ajakulu argipäeviti tööalarühmades 2014	423
Tabel 5.2.2. Pingsa ajakasutusega inimesed rahvarühmades 2014	426
Tabel 5.2.3. Takistused meelepärase tegevustega tegelemisel 2014	433
Tabel 5.3.1. Ajakasutussuutlikkuse klastrite moodustajatunnuste keskmised 2014	441
Tabel 5.3.2. Ajakasutussuutlikkuse klastrite iseloomustus 2014	447
Tabel 5.3.3. Ajakasutussuutlikkuse klastrite sotsiaal-demograafiline profiil 2014	448–449
Tabel 5.3.4. Ajakasutussuutlikkuse klastrite kokkuvõttev iseloomustus	450–451
Tabel 5.4.1. Tähtpäevade tähistamine rahvusrühmiti 2014 või 2011	463
Tabel 5.4.2. Tähtpäevade tähistamise seosed sotsiaal-demograafiliste tunnuste ja sotsiaalsete praktikatega 2014 või 2011	465
Tabel 5.4.3. Seosed tähtpäevade tähistamispraktikate ja sotsiaalset sidustatust näitavate indekstunnuste vahel 2014	471
Tabel 5.5.1. Eesti ajaloo sündmused, perioodid ja protsessid MeeMa eestikeelses ankeedis 2014	477
Tabel 5.5.2. Ajaloosündmustele antud olulisushinnangute faktorid 2014	487
Tabel 5.5.3. Ajaloosündmustele antud olulisushinnangute faktorite statistiliselt oluliseks osunud korrelatsioonid teiste tunnustega 2014	488

TABELID, KIIL JA JOONISED

Tabel 5.5.4. Hinnangud väidetele elu kohta Eesti NSVs 2014	490
Tabel 5.5.5. Hariduse mõju nõukogude ajal täiskasvanuks saanute hoiakutele 2014	490
Tabel 6.1.1. Huvi välisuudiste vastu ja kontaktid teiste maadega 1991–2014 .	504–505
Tabel 6.1.2. Kontaktide ja tajutud distantside indeksid taustatunnuste kaupa 2002–2011	513
Tabel 6.1.3. Väljarändesoovid ning sõprade-tuttavate väljaränne 2005–2014 . . .	516
Tabel 6.1.4. Väljarände eelistatud sihtriigid 2005–2014	517
Tabel 6.1.5. Väljarände põhjendused taustatunnuste lõikes 2012	518
Tabel 6.1.6. Väljarändesoovid sotsiaal-demograafiliste tunnuste lõikes 2002–2014	519
Tabel 6.1.7. Väljarändesoovide seosed struktuursete ja kultuuriliste teguritega 2011	520
Tabel 6.2.1. Eesti-sisesed ruumilised kontaktid eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2002 ja 2014	529
Tabel 6.2.2. Eesti- ja venekeelse elanikkonna hinnangud oma Eesti-siseste liikumisvõimaluste muutumisele Eesti taasiseseisvumise eelse ajaga võrreldes 2002 ja 2014	531
Tabel 6.2.3. Piiriüleused kontaktid ja võrgustik eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014.	534
Tabel 6.2.4. Eesti- ja venekeelse elanikkonna hinnangud oma piiriüleste liikumisvõimaluste muutumisele Eesti taasiseseisvumise eelse ajaga võrreldes 2002 ja 2014	538
Tabel 6.2.5. Väljarändekavatsused eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2011 ja 2014.	548
Tabel 6.2.6. Väljarändekavatsused eesti- ja venekeelse elanikkonna vanuserühmades 2014	548
Tabel 6.2.7. Eelistatud väljaränderiigid eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014 .	551
Tabel 6.3.1. Lõimklastrite sotsiaal-demograafiline profiil 2014	570
Tabel 6.3.2. Töö iseloom tööturul aktiivsete inimeste seas lõimklastrites 2014 . .	571
Tabel 6.3.3. Osalus vabakondlikes tegevustes ja kodanikeühendustes, alternatiivne poliitiline aktiivsus lõimklastrites 2014	572
Tabel 6.3.4. Igapäevaelu muutused lõimklastrites 2014.	573
Tabel 6.3.5. Lõimklastrisse kuulumise seos sotsiaal-demograafiliste tunnuste, keeleoskuse ja kodakondsusega 2014.	583
Tabel 6.4.1. Venekeelse elanikkonna kolmes dimensioonis sidustumise regressioonimudel 2014.	603

TABELID, KIIL JA JOONISED

Tabel 6.4.2. Meediakanalite regulaarne jälgimine lõimklastrites 2014	618
Tabel 6.5.1. Põlvkondliku kuuluvuse tunnetamine vanuserühmades 2014	623
Tabel 6.5.2. Põlvkondliku identiteedi kategooriad vanuserühmades 2014 . .	624–625
Tabel 6.5.3. Kontaktid eri maadega vanuserühmades 2002 ja 2011	634
Tabel 6.5.4. Eestist lahkumise soov vanuserühmades 2002, 2011 ja 2014	635
Tabel 6.5.5. Eri maade kultuuriline lähedus vanuserühmades 2002 ja 2011	636
Tabel 6.5.6. Võõrkeelte oskus ja kasutamine vanuserühmades 2002	637
Tabel 6.5.7. Võõrkeelte oskus ja kasutamine vanuserühmades 2011	637
Tabel 6.5.8. Võõrkeelte oskuse ja kasutamise, kultuurilise läheduse ja kontaktide mitmekesisuse korrelatsioonid vanuserühmades 2002 ja 2011 . . .	638
Tabel 6.5.9. Uue meedia kasutamise struktuursed tunnused vanuserühmades 2002 ja 2011	642
Tabel 6.5.10. Vanuserühmade aktiivsuseindeksite erinevus valimi keskmisest 2014	655
Tabel 6.5.11. Kihtikuuluvuse enesehinnangu seosed erinevate indeksitega vanuserühmades 2014	659
Tabel 6.5.12. Uue meedia kasutamise struktuursed tunnused vanuserühmades sugupoole vaates 2002 ja 2011	664
Tabel 6.6.1. Kokkupuude repressioonidega ja suhe omandi tagastamise 2005 . .	667
Tabel 6.6.2. Kihistumise tegurid: MeeMa regressioonanalüüsi tulemused 2002–2014	675
Tabel 6.6.3. Kihitikuuluvuse seos suhtumisega ühiskonnas toimuvatesse muutustesse 2014	679
Tabel 6.6.4. Sotsiaalsete kihtide jagunemine aktiivsusklastritesse 2014	687
Tabel 6.6.5. Rahvarühmade osakaal sotsiaalsetes kihtides 2014	691
Tabel 6.6.6. Sotsiaalsete kihtide osakaal rahvarühmades 2002 ja 2014	697
Tabel 6.6.7. Kihitikuuluvushinnangu korrelatsioonid eri indeksitega rahvuse ja soo vaates 2014	698
Tabel 7.1. Klasterite ühisosa suhteline suurus 2014	720–721

JOONISED

Joonis 1.3.1. Sisemaise kogutoodangu dünaamika Eestis 1990–1999	71
Joonis 1.3.2. Usaldus poliitiliste insitutsioonide vastu 1999–2002	76
Joonis 1.3.3. Sisemaise kogutoodangu dünaamika Eestis 2000–2008	78
Joonis 1.3.4. Rahulolu oma eluga 2002–2008	78
Joonis 1.3.5. Usaldus valitsuse vastu eestlaste ja venekeelsete vastajate seas 2007 .	80

TABELID, KIIL JA JOONISED

Joonis 1.3.6. Sisemaise kogutoodangu dünaamika Eestis 2008–2011.	83
Joonis 1.3.7. Sisemaise kogutoodangu dünaamika Eestis 2008–2015.	85
Joonis 1.3.8. Avaliku arvamise dünaamika 2011–2016.	86
Joonis 2.1.1. Väärtuste keskmised 2002 ja 2014.	114
Joonis 2.1.2. Väärtustunnuste faktoranalüüsi lahendite faktorgraafid 2002 ja 2014.	116
Joonis 2.1.3. Identiteedikategooriatega samastunute osakaal 2002 ja 2014.	120
Joonis 2.1.4. Identiteeditunnuste faktoranalüüsi lahendite faktorgraafid 2002 ja 2014.	123
Joonis 2.1.5. Mentaalsed koondstruktuurid 2002 ja 2014.	127
Joonis 2.1.6. Eestlaste mentaalsed koondstruktuurid vanuserühmades 2014.	132
Joonis 2.1.7. Venekeelsete vastajate mentaalsed koondstruktuurid vanuserühmades 2014.	133
Joonis 2.2.1. Muutuste üle rõõmustajate ja kurvastajate osakaal 2002–2014.	141
Joonis 2.2.2. Hinnang muutustele ja taustatunnused sotsiaalsetes kihtides 2014.	150
Joonis 2.3.1. Poliitilise agentsuse klastrite kirjeldamise mudel.	162
Joonis 2.3.2. Poliitilise agentsuse klastrid 2002.	164
Joonis 2.3.3. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2002.	165
Joonis 2.3.4. Poliitilise agentsuse klastrid 2005.	170
Joonis 2.3.5. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2005.	171
Joonis 2.3.6. Vasak- või paremerakondade eelistamine poliitilise agentsuse klastrites 2005.	173
Joonis 2.3.7. Poliitilise agentsuse klastrid 2008.	175
Joonis 2.3.8. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2008.	175
Joonis 2.3.9. Poliitilise agentsuse klastrid 2011.	180
Joonis 2.3.10. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2011.	180
Joonis 2.3.11. Emotsionaalne hoiak Eesti riigi suhtes poliitilise agentsuse klastrites 2011.	184
Joonis 2.3.12. Poliitilise agentsuse klastrid 2014.	187
Joonis 2.3.13. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2014.	187
Joonis 2.3.14. Emotsionaalne hoiak Eesti riigi suhtes poliitilise agentsuse klastrites 2014.	188

TABELID, KIIL JA JOONISED

Joonis 2.3.15. Esinduskogusse või ühiskondlikku ametisse valitute ja Euroopa Liidu toetust saanute osakaal poliitilise agentsuse klastrites 2014 . . .	191
Joonis 2.4.1. Elanike hinnangud erinevate riskide ohtlikkusele Eesti jaoks 2008	203
Joonis 2.4.2. Kas Teil on tunne, et elu nõuab Teilt pidevalt uusi ideid ja avatust muutustele? 2014	205
Joonis 2.4.3. Mis ootab Teie meelest sel sajandil ees kogu maailma? 2011 ja 2014	206
Joonis 2.4.4. Mida peaksid inimesed Teie arvates ohtude vältimiseks tegema? 2011 ja 2014	209
Joonis 2.4.5. Kas Te olete teinud midagi selleks, et kaitsta ennast erinevate ohtude ja riskide eest? 2014	215
Joonis 2.4.6. Parteide eelistamine sotsiaalse sidustumise klastrites 2002 ja 2014	218
Joonis 2.4.7. Parteide eelistamine indeksi „Aktiivsus enda kaitsmisel ohtude ja riskide eest“ erineva tugevusega rühmades 2014	219
Joonis 3.1.1. Kultuuri oma elus oluliseks pidajate osakaal 2005–2014	226
Joonis 3.1.2. Kultuuri oma elus oluliseks pidajate osakaal rahvarühmades 2014	226
Joonis 3.1.3. Kultuuriaktiivsuse tüüpide paiknemine neid iseloomustavatel põhitelgedel 2014	234
Joonis 3.1.4. Kultuuriaktiivsuse tüüpide huvifaktorite keskmiste väärtuste kaugus valimi keskmisest 2014	238
Joonis 3.1.5. Naiste ja meeste jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014	240
Joonis 3.1.6. Eestlaste ja venekeelsete vastajate jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014	240
Joonis 3.1.7. Vanuserühmade jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014	241
Joonis 3.1.8. Haridusrühmade jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014	242
Joonis 3.1.9. Sotsiaalsete kihtide jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014	242
Joonis 3.1.10. Kultuuriaktiivsuse tüüpide struktuur MeeMa 2002–2014 tulemuste põhjal	244
Joonis 3.2.1. Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega 2002–2014	252
Joonis 3.2.2. Delfi ja Postimees.ee lehekülgede kogukülastatavus ja külastatavus mobiilibrauseritest 2012–2016	255
Joonis 3.2.3. Peamiste ajalehtede mittelugejate hulk eestlaste seas 2002–2014	261
Joonis 3.2.4. Raadiokuulamise ja televaatamise maht noorte vanuserühmades 2000 ja 2015	262

TABELID, KIIL JA JOONISED

Joonis 3.2.5. Erinevate telesaate liikide jälgimine eestlaste vanuserühmades 2014	262
Joonis 3.2.6. Internetikasutajad vanuserühmades 2000–2015	264
Joonis 3.2.7. Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülgsus vanuserühmades 2014 ..	266
Joonis 3.2.8. Meediakasutuse tüüpide elulaadilised erinevused 2014	270–271
Joonis 3.2.9. Usaldus ja osalus meediakasutuse tüüpides 2014	272
Joonis 3.3.1. <i>Online</i> -oskuste trepp ja Eesti elanikkonna oskused 2014	282
Joonis 3.3.2. Arvutikasutusoskuste enesehinnangud vanuserühmades 2014	284
Joonis 3.3.3. Hinnangud oma pädevusele internetiga seotud küsimustes nõu anda 2014	284
Joonis 3.3.4. Internetikasutuse tüüpide paiknemine neid iseloomustavatel põhitelgedel 2011	288
Joonis 3.3.5. Sotsiaalmeedia ja nutiseadmete kasutajad vanuserühmades 2014 ..	290
Joonis 3.3.6. Sotsiaalmeedia kasutamine eri tegevusteks 2014	292
Joonis 3.3.7. Sotsiaalmeedia kasutamise profiil sotsiaalsetes kihtides 2014	295
Joonis 4.1.1. Tarbijate hinnangutel põhinevad kindlustunde indikaatorite komponendid 2002–2014	303
Joonis 4.1.2. Tarbija kindlustunde koondindikaator Euroopa Liidu riikides augustis 2015	304
Joonis 4.1.3. Faktoranalüüsi viiefaktorilise lahendi faktorgraaf noorte ja keskealiste hulgas 2014	312
Joonis 4.1.4. Konsumerismi indeksi väärtusklassid 2002–2014	315
Joonis 4.1.5. Konsumerism vanuserühmades 2002–2014	315
Joonis 4.1.6. Kodumajapidamiste ampritasude suurendamise lepingute arv 2005–2015	325
Joonis 4.1.7. Ökoelustiili haaratuse määr sotsiaalse sidustumise rühmades 2014	328
Joonis 4.1.8. Jäätmete eraldi kogumine sotsiaalse sidustumise rühmades 2014 ..	329
Joonis 4.1.9. Mahetoidu hankimise viisid 2014	330
Joonis 4.1.10. Geograafiline mobiilsus ökoelustiili rühmades 2014	333
Joonis 4.1.11. Auto olemasolu peres ökoelustiili rühmades 2014	334
Joonis 4.1.12. Kultuuritarbimine ökoelustiili rühmades 2014	336
Joonis 4.2.1. Hinnang tervisele sotsiaalsetes kihtides 2014	362
Joonis 4.2.2. Mida olete teinud tervise nimel? 2014	362
Joonis 4.3.1. Ajalis-ruumiline surve raskendab alalhoidlike ja uuenduslike tegevuste ühitamist	373

TABELID, KIIL JA JOONISED

Joonis 4.3.2. Indiviidi tegevuste ajalis-ruumiline ülepinge võib viia nii uuenduslike kui ka alalhoidlike protsesside tugevnemiseni	375
Joonis 4.3.3. Sidustumisklastrite moodustajatunnuste keskmised 2002–2014	378–379
Joonis 4.3.4. Sidustumisklastrid eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014	383
Joonis 4.3.5. Sissetulek ning enesehinnanguline sotsiaalne positsioon sidustumisklastrites 2014	384
Joonis 4.3.6. Hinnangud Eesti elus viimase kümne aasta jooksul toimunud muutustele sidustumisklastrites 2002–2014	386
Joonis 4.3.7. Hinnangud ühiskondlike muutuste kiirusele sidustumisklastrites 2002 ja 2014	386
Joonis 4.3.8. Sidustumise gruppide tegevuspraktikate ja elustiilivalikute valdav roll alalhoidlike ja uuenduslike struktuuriprotsesside arengus	402
Joonis 5.2.1. Enesehinnanguline ajakasutus tööalarühmades 2014	424
Joonis 5.2.2. Mida toob endaga kaasa ajapuudus või aja üleküllus? 2014	428
Joonis 5.2.3. Keskmine argipäevane ajakulu eri tegevustele 2014	431
Joonis 5.2.4. Keskmine argipäevane ajakulu eri tegevustele ajakasutusrühmades 2014	432
Joonis 5.3.1. Ajakasutussuutlikkuse klastrite paiknemine ressursirikkuse ja kiirendusega kaasaminemise telgedel 2014	453
Joonis 5.4.1. Tähtpäevade tähistajate osakaal 2014 või 2011	462
Joonis 5.4.2. Pühade ja tähtpäevade tekitatud rütmid ühiskonnas 2014	467
Joonis 5.4.3. Tähtpäevade tähistamispraktikaid Eesti elanikkonnas 2014	470
Joonis 5.5.1. Ajastute ja sündmuste olulisusele antud hinnangud 2014	482
Joonis 5.5.2. Ajastute ja sündmuste olulisusele antud hinnangud vanuserühmades 2014	497
Joonis 5.5.3. Ajastute ja sündmuste olulisusele antud hinnangud haridusrühmades 2014	497
Joonis 5.5.4. Nõustumine väidetega elu kohta ENSVs vanuserühmades 2014	498
Joonis 5.5.5. „Raske öelda“ vastuste osakaal elu Eesti NSVs puudutavate väidetega nõustumise suhtes vanuserühmades 2014	498
Joonis 6.1.1. Tajatud kultuuriliste kauguste struktuur ja selle muutumine 2002–2011	508
Joonis 6.1.2. Kultuuriliselt lähedasena tajatud maad 2002–2014	511
Joonis 6.1.3. Väljaränne Eestist peamiste sihtriikide kaupa 2004–2014	516

TABELID, KIIL JA JOONISED

Joonis 6.2.1. Piiriülese mobiilsuse põhjused eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014.	536
Joonis 6.2.2. Tajutud kultuuriliste distantside struktuur eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2011.	541
Joonis 6.2.3. Tajutud ruumiliste kauguste struktuur venekeelse elanikkonna vanuserühmades 2011.	543
Joonis 6.2.4. Kultuuriliste distantside struktuur venekeelse elanikkonna elukoha lõikes 2011.	545
Joonis 6.2.5. Väljarändekavatsuse põhjused eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014.	549
Joonis 6.3.1. Venekeelse elanikkonna ühiskondlik lõimitus eri eluvaldkondades 2014.	565
Joonis 6.3.2. Venekeelse elanikkonna lõimklastrite üldiseloostus moodustajatunnuste lõikes 2014.	566
Joonis 6.3.3. Venekeelse elanikkonna jaotumine lõimklastritesse 2014.	568
Joonis 6.3.4. Hinnangud Eesti majanduspoliitilistele arengutele ja ENSV ajale lõimklastrites 2014.	576
Joonis 6.3.5. Kas Teil on tunne, et elu nõuab Teilt pidevalt uusi ideid ja avatust muutustele? Vastused lõimklastrites 2014.	579
Joonis 6.3.6. Kas Teie enda ja Teie pere elu on viimase kümne aasta jooksul läinud üldiselt kiiremaks või aeglasemaks? Vastused lõimklastrites 2014.	579
Joonis 6.3.7. Kas olete oma eluga rahul? Vastused lõimklastrites 2014.	580
Joonis 6.3.8. Kas Te võite oma elule mõeldes öelda, et olete õnnelik? Vastused lõimklastrites 2014.	580
Joonis 6.4.1. Televaatamise ja raadiokuulamise aeg venekeelses elanikkonnas 2000–2015.	593
Joonis 6.4.2. Kolme enimvaadatava telekanali jälgimine venekeelses elanikkonnas 2012–2016.	594
Joonis 6.4.3. Venekeelse elanikkonna meediatarbimise harjumused 2005–2014.	595
Joonis 6.4.4. Uudiste jälgimise sagedus eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2005–2014.	595
Joonis 6.4.5. Uudiste jälgimise sagedus lõimklastrites 2014.	597
Joonis 6.4.6. Hargmaisus venekeelse elanikkonna sotsiaal-demograafilistes rühmades 2014.	601
Joonis 6.4.7. Hargmaisus lõimklastrites 2014.	602
Joonis 6.4.8. Meedia sagedane jälgimine hargmaisuse rühmades 2014.	604

TABELID, KIIL JA JOONISED

Joonis 6.4.9. Kas Eesti ajakirjanduses on palju sellist, mis Teid häirib, mille peale Te vihastate? Vastused lõimklastrites 2014	605
Joonis 6.4.10. Eestikeelsete meediakanalite usaldamine lõimklastrites 2014	606
Joonis 6.4.11. Eestikeelsete meediakanalite usaldamine hargmaisuse rühmades 2014	606
Joonis 6.4.12. Enesehinnanguline informeeritus Eestis ja väljaspool Eestit toimuvatest sündmustest lõimklastrite vaates 2014	608
Joonis 6.4.13. Internetis meedia jälgimiseks ja suhtlemiseks kuluv aeg lõimklastrites 2014	609
Joonis 6.4.14. Traditsioonilise eestikeelse meedia ja sotsiaalmeedia usaldamine lõimklastrites 2014	611
Joonis 6.4.15. Kommunikatsioonivahendite olemasolu venekeelse elanikkonna kodudes 2002–2014	619
Joonis 6.5.1. Põlvkondliku identiteeditaju tugevus ja mitmekülsus vanuserühmades 2014	628
Joonis 6.5.2. Põlvkondliku identiteedi faktoranalüüsi neljafaktorilise lahendi faktorgraaf 2014	629–630
Joonis 6.5.3. Põlvkondliku identiteedi faktorid vanuserühmades 2014	631
Joonis 6.5.4. Meediakasutus vanuserühmades 2011	648
Joonis 6.5.5. Meediakasutus vanuserühmades 2014	649
Joonis 6.5.6. Valimistest osavõtt vanuserühmades 1990–2014	651
Joonis 6.5.7. Valimisaktiivsus ja erakondlik määratletus vanuserühmades 2014	652
Joonis 6.5.8. Huvitatus ühiskonna- ja poliitikateemalistest aruteludest meedias vanuserühmades 2014	652
Joonis 6.5.9. Kodanikuaktiivsus ja poliitika huvi vanuserühmades 2014	653
Joonis 6.5.10. Hinnang ühiskonnas toimunud muutustele vanuserühmades 2014	654
Joonis 6.5.11. Suhtumine muutustesse ja eluhoiak vanuserühmades 2014	654
Joonis 6.5.12. Ühiskondliku osaluse tüübid vanuserühmades 2014	656
Joonis 6.5.13. Enesehinnangulised sotsiaalsed kihid vanuserühmades 2014	657
Joonis 6.5.14. Rahaline jõukus vanuserühmades 2014	657
Joonis 6.5.15. Vabalt kasutatav aeg päevas vanuserühmades 2014	658
Joonis 6.5.16. Ajaressurss ja ajakasutus vanuserühmades 2014	659
Joonis 6.6.1. Enesehinnang kihiskaalal 2002–2014	671
Joonis 6.6.2. Eesti- ja venekeelse elanikkonna enesehinnang 10-astmelisel kihiskaalal 2002–2014	672

TABELID, KIIL JA JOONISED

Joonis 6.6.3. Eesti- ja venekeelse elanikkonna enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014	673
Joonis 6.6.4. Meeste ja naiste enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014	673
Joonis 6.6.5. Haridusrühmade enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014	674
Joonis 6.6.6. Vanuserühmade enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014	674
Joonis 6.6.7. Sissetulekurühmade enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014	677
Joonis 6.6.8. Tööalarühmade enesehinnang kihiskaalal 2014	677
Joonis 6.6.9. Ühiskondlike muutuste üle kurvastavate ja rõõmustavate eestlaste enesehinnang kihiskaalal 2002	679
Joonis 6.6.10. Arvutikasutuse rühmade enesehinnang kihiskaalal 2014	679
Joonis 6.6.11. Venekeelse elanikkonna kodakondsusrühmade enesehinnang kihiskaalal 2014	680
Joonis 6.6.12. Poliitilise agentsuse klastrite osakaal sotsiaalsetes kihtides 2014 ..	682
Joonis 6.6.13. Poliitilise agentsuse klastrite osakaal eesti- ja venekeelse elanikkonna sotsiaalsetes kihtides 2014	682
Joonis 6.6.14. Kultuuriaktiivsuse klastrite osakaal sotsiaalsetes kihtides 2014 ..	684
Joonis 6.6.15. Ajakasutusklastrite osakaal sotsiaalsetes kihtides 2014	685
Joonis 6.6.16. Indeksite erinevused koguvalimi keskmisest kihtides 2014	688
Joonis 6.6.17. Eesti- ja venekeelse elanikkonna enesehinnang kihiskaalal 2014 ..	693
Joonis 7.1. Eesti ühiskonna agentsumudel 2014	715

SAATEKS

Käesolev raamat on kollektiivne monograafia, esialgne terviklik ülevaade pikaajalisest ja suuremahulisest uurimistööst. Raamatu aluseks on alates 2002. aastast viiel korral (2002, 2005, 2008, 2011, 2014) toimunud sotsioloogilised küsitlused „Mina. Maailm. Meedia“ (lühendatult MeeMa), mille käigus on iga kord küsitletud 1500 inimest esinduslikult Eesti elanikkonna suhtes vanuses 15–74 (2002, 2005, 2008) või 15–79 (2011 ja 2014). Monograafia autoriteks on 19 Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi õppejõudu, doktoranti ja magistriõppe vilistlast.

Uurimistöö on saanud võimalikuks tänu SA Eesti Teadusagentuuri ja selle eelkäijate, samuti SA Archimedese toetustele ja grantidele. Suur tänu selle eest!

Raamatus on esitatud uuringu peamised empiirilised tulemused ja analüütilised üldistused viimase 15 aasta arengutest Eesti ühiskonnas. Detailsemalt on vaadeldud viimase, 2014. a küsitluse tulemusi, võrreldes neid varasemates küsitlusvoorudes saadud andmetega. See on võimaldanud esitada ülevaate põhilistest sellel sajandil toimunud muutustest Eesti ühiskonnas, samuti arutleda tõenäoliste tulevikuarengute üle.

Meie jaoks on olnud eriti oluline avaldada oma raamat eesti keeles, arutleda emakeeles viimaste aastakümnete arengu üle. See on võimaldanud võrreldes ingliskeelsete publikatsioonidega palju sügavamalt ja nüansirikkamat vaadet Eesti elule ja erinevatele elumaailmadele (elavikele). Loodame, et raamat leiab kasutust õppevahendina paljude sotsiaalteaduslike erialade erinevatel õppeastmetel. Lisaks sotsiaalteadlastele ja üliõpilastele võiks raamat olla huvipakkuv kõigile neile, keda huvitavad eri rahvarühmade elutingimused ja sidustatus ühiskonda, poliitiline ja kultuuriline aktiivsus, ajakasutus ja meediakasutus, hinnangud muutustele ja elule ENSVs jne.

Kogumiku toimetajad tänavad kõiki autoreid ja MeeMa 2014 küsimustiku koostamisel osalenuid. Kogu uurimisgrupi tänusõnad asjaliku ja ladusa koostöö eest andmekogumisel ja analüüsil kuuluvad uuringufirma Saar Poll töötajatele, eriti Erki Saarele ja Irina Strapatshukile.

Mälestame tänutundes Andrus Saart, pikaajalist viljakat koostööd temaga.

Asjatundlike märkuste ja soovitude eest täname raamatu erinevate peatükkide retsenseerijaid Airi-Alina Allastet, Diva Eensood, Olle Järve, Ene Kõresaart, Raili Nuginit, Liis Ojamäed, Maaris Raudseppa, Johannes Saart.

Täname keeleteoimetajat Katrin Kerni ja Tartu Ülikooli Kirjastust meeldiva koostöö eest raamatu väljaandmisel, samuti tervikteose retsensente.

Täname ka kõiki küsitletavaid, kelle tõsine süvenemine mahukasse küsimustikku oli sisukate ja usaldusväärsete tulemuste oluliseks eelduseks.

Meie eriline tänu kuulub Roosmarii Kurvitsale, kes lisaks suuremahulisele küljendustööle aitas väga palju kaasa raamatu vormilisele ühtlustamisele, selguse ja järjekindluse saavutamisele.

Toimetajad

Tartus, 20. veebruaril 2017

I osa.

MeeMa 2014 lähtekohad ja ühiskondlik kontekst

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT: ÜHISKOND JA ELAVIK

*Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, Veronika Kalmus,
Margit Keller, Maie Kiisel, Anu Masso, Signe Opermann,
Külliki Seppel, Triin Vihalemm*

1.1.1. ÜHISKONNA MUUTUMINE: KOLMETASANDILINE SIIRE

Kesk- ja Ida-Euroopas viimastel aastakümnetel toimunud ühiskondlike muutusi käsitledes on üks keskseid mõisteid olnud siire, mille all mõeldakse süsteemseid muutusi kogu ühiskonnas, mille tulemuseks on ühiskonnatüübi vahetumine. Seejuures on oluline eristada siiret kitsamas ja laiemas tähenduses. See vahetegemine sai üldlevinuks sajandivahetusel, kui hakkas selguma, kuivõrd aeganõudvad ja keerulised on ühiskondlike muutuste protsessid. Hakati eristama ühelt poolt *transitsiooni*, mõistes selle all siiret kitsamas tähenduses, üleminekut planeeritud riiklikult majandamissüsteemilt turumajandusse ja kommunistlikult režiimilt avatud demokraatiasse, ning teiselt poolt *transformatsiooni*, siiret laiemas tähenduses, mis hõlmab ka sügavaid sotsiaalseid ja kultuurilisi muutusi (vt nt Bönker, Müller ja Pickel, 2002; Goralczyk, 2000). Transitsiooni võib lugeda lõpetatuks uue ühiskonnatüübi põhialuste väljakujunemise, ühiskonna esialgse stabiliseerumise järel. Enamik uuri- ja peab siirdeaja lõpuks postkommunistlikes riikides nende astumist Euroopa Liitu. See on ka meie seisukoht Eesti postkommunistliku arengutee periodiseerimisel (vt peatükk 1.3). Transformatsioon toimub hoopis teisel ajaskaalal, hõlmates aastakümneid.

Juba 1990. aastate algul jõuti järeldusele, et muutused ühiskonna eri valdkondades ei pruugi olla omavahel hästi seostatavad ega samaaegsed. Sellise käsitluse üldise häälestuse lõi Ralf Dahrendorf, kes oma avalikus kirjas Ida-Euroopa vabadosliikumise juhtidele osutas esimesena muutusteks kuluvat aega näitavate kellade erinevuse fenomenile: kiiresti toimuvate poliitiliste muutustega (kõige vähem kuus kuud) ei kaasne sama kiired muutused majanduses (vähemalt kuus aastat) ning kõige aeglasemalt käib sotsiaalsete ja kultuuriliste muutuste kell, millest sõltub inimeste käitumisviiside ja arusaamade teisenemine ning kodanikuühiskonna kujunemine. Viimaseks ei pruugi ka 60 aastast jätkuda (Dahrendorf, 1990: 92–93).

Ideed erineva kiirusega toimuvatest muutustest arendas Claus Offe 1990ndate algul edasi kolmetasandilise siirde mudeliks, mis võimaldab eristada ja kirjeldada ühiskondlikus süsteemis samal ajal, kuid eri tasanditel ja eri kiirusega kulgevaid keerukaid protsesse (Offe, 1991, 1996).

Erinevalt kõigist eelnenud ühiskondlikest muutustest peab Offe postkommunistliku siirde protsessi unikaalseks oma „disainituse“, poliitilistest valikutest sõltuvuse tõttu. „Demokraatlikult disainitud kapitalism“ (Offe termin) eeldab omavahel seostatud poliitilisi otsuseid ja valikuid, mis mõjutavad kolme muutuste tasandit: rahvuslikku (*nation-building*) ehk riikliku enesemäärangu ja identiteedimuutusega seotud tasandit, põhiseaduslikku ehk riigiehituse ja õiguskorra muutumise tasandit ning sotsiaalmajanduslikku ehk jaotuse ja ümberjaotuse tasandit.

Offe arvamuse kohaselt puudutab kõige fundamentaalsem muutuste kiht rahvuse ja riikluse aluseks olevaid väärtusi ja moraalseid ideid, uue identiteedi kujunemist. Selle kihistuse muutused puudutavad ajaloo tõlgendamist, geopoliitiliste eelistuste muutumist, riigi ja rahva suhteid, sh kodanikkonna ja elanikkonna vahekorda, piiride määratlusi, õigusteadvust, poliitilist kultuuri ja eetilisi norme. Selle tulemusel kujuneb uus rahvuslik ja sotsiaalne eneseteadvus, uus subjektsus, mis on siirdeprotsesside edukuse sügavaim näitaja. Identiteedinihe on keeruline sotsiaalne ja kultuuriline protsess, mida ei saa esile kutsuda kunstlikult, nii nagu saab muuta seadusi ja luua institutsioone. Tavaliselt võtab see aega inimpõlvi.

Siirde kõige nähtavam ja kõige kiiremini teostatav tasand on institutsionaalse süsteemi muutumine.

Seejuures on üllatavalt kiire olnud ka uue põhiseadusliku korra kujunemine endistes kommunistlikes maades, erinevalt „normaalse“ kodanliku demokraatia kogemusest, kus põhiseadusliku korra kujunemine on võtnud aastakümneid. „Normaalse demokraatliku arengu“ puhul on olnud tegu riikidega, kus kapitalismi varajase arengu käigus kujunesid aegapidi uued majandusjõud ja poliitilised huvirühmad, kes järk-järgult kujundasid omavahelisi suhteid ja teadvustasid oma huve.

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

Põhiseadust luues vormistati õiguslikult ühiskonnas juba väljakujunenud olukorda. Seetõttu ei sõltunud põhiseaduse tegijad ise otseselt oma otsuste tagajärgedest. Seevastu postkommunistlike maade siirdeaja põhiseadus peab asendama vana (kommunistliku) ühiskondliku korralduse uuega veel enne, kui on välja kujunenud turumajanduslike suhete subjektid ning nende huve väljendavad uued poliitilised erakonnad.

Siirde n-ö kesktasand on seotud ühiskonna sotsiaalmajandusliku arenguga, mille oluliseks osaks on ressursside ümberjaotus: omandireform, sotsiaalkaitse süsteemi ülesehitamine ja sotsiaalse õigluse tunnustatud kriteeriumide kujunemine. Offe peab siirdeühiskondadele iseloomulikuks ühiskondlike pingeid tasakaalustavate ümberjaotusmehhanismide puudulikkust ja sellise olukorra tekkimist, kus ühiskond jaguneb vähesteks võitjateks ja suureks hulgaks kaotajateks. Ühiskondlike muutuste edu sõltub lõppkokkuvõttes kaotajate kannatlikkusest, arvab ta (1996: 45–49). Kannatlikkusele rajatud majandus saab olla edukas vaid siis, kui leitakse mehhanismid, mis kannatlikkust motiveerivad ja sotsiaalseid vastuolusid pehmendavad. Offe peab sellisteks meetmeteks esiteks välisabi, teiseks sotsiaalset õiglustunnet rahuldavat sotsiaaltoetuste süsteemi ning kolmandaks restitutsioonil põhinevaid ajaloolise õigluse mehhanisme. Seejuures, viidates Saksamaa kogemusele, osutab ta sotsiaalse õigluse ja ajaloolise õigluse peaaegu vältimatule konfliktile postsotsialistlikus ühiskonnas (sealsamas: 92). Konflikt majandusedu, ajaloolise õigluse ja sotsiaalse õigluse ümber on kujunenud ka Eesti arengutes keskseks veelahkmeks erinevate poliitiliste jõudude ja arvamusiidrite seisukohtades.

Siirdeaja kulgemist ei saa Offe esitatud kolmetasandilise siirde mudelit rakendades mõõta mitte niivõrd väliste tähiste alusel, kuivõrd ühiskonna küpsemisega omenda probleemide mõistjaks ja lahendajaks, ühiskonnas saavutatud uue kultuurilise ja poliitilise identiteediga, õiguskorra ja valitsemise legitiimsusega ning võitjate ja kaotajate vahelise terava konflikti asemel sotsiaalsete kokkulepete saavutamiseks.

Offe pakutud kolme dimensiooni seast kõige põhilisemat, uue identiteedi kujunemist võib vaadelda kui lääneliku tsivilisatsioonikompetentsi kujunemist ehk teisisõnu Ida-Euroopa läänestumist kultuurilises mõttes. Piotr Sztompka (1996) käsitluses võib läänestumist mõista kui vabanemist sovetlikust elukorraldusest ning sideme taastamist ajalooliselt omaste (Lääne-)Euroopa poliitilise ja majandusliku elu vormide ja kultuurinormidega. Ta kirjutab: „Aasta 1989 ei olnud üksnes poliitiline läbimurre autokraatsest ühepartei-süsteemist parlamentaarsesse mitmeparteilise süsteemi, mis on demokraatia ülimaks saavutuseks. See ei olnud ka vaid majanduslik murrang, sotsialistliku plaanimajanduse asendumine põhimõtteliselt vaba kapitalistliku turumajandusega, mida võib pidada kapitalismi taassünniks. See ei piirdunud

ka radikaalsete uuendustega institutsionaalses korralduses või siis endise ühiskondliku korra restitutsiooniga, „tagasipöördumisega“ Euroopasse, läände või normaalsesse elukorraldusse, ükskõik kuidas seda ka nimetada. Pigem algas siit uue sotsiaalse korra ülesehitamine erineva päritoluga komponentide veidrast segust. See on põhjalik murrang kultuuris ja tsivilisatsioonis, sügavaimate ümberkujunduste algus ühiskonna kultuurilistes süvastruktuurides ja tsivilisatsioonilises pealiskihis, mille tulemusel aeglaselt ilmneb uus postkommunistlik kultuur ja tsivilisatsioon“ (Sztompka, 1996: 120).

Sztompka kõneleb uue tsivilisatsioonikompetentsi kujunemise vajalikkusest ligikaudu samas tähenduses, kui Pierre Bourdieu on tarvitanud *habitus*’e mõistet. *Habitus* on inimese mõttelaad ja käitumismuster teatud majanduslike, kultuuriliste ja poliitiliste jõuväljadega kohanemisel. Kui need väljad muutuvad, on endine *habitus* asjakohatu ning põhjustab ebaadekvaatset käitumist ja identiteedikriisi. Uue *habitus*’e kujunemine on keerukas ja aeganõudev sotsiaalse õppimise ehk resotsialiseerumise protsess (vt Bourdieu, 1977). Postkommunistlike ühiskondade üheks põhiprobleemiks peab Sztompka institutsionaalsete ja kultuuriliste muutuste erinevat tempot. Demokraatlike poliitiliste institutsioonide ja turumajanduslike institutsioonide areng lääne mallide kohaselt toimub suhteliselt kiiresti, samal ajal kui demokraatliku poliitilise kultuuri või ärietika areng ja lääneliku *habitus*’e loomulikuks kujunemine võib kesta aastakümneid.

Milliste mõistete abil kirjeldada ja analüüsida ühiskondlike muutuste mõju erinevatele sotsiaalsetele subjektidele, nende arusaamadele, hoiakutele, püüdlustele, igapäevasele käitumisele? Meie esinduslikes empiirilistes uuringutes on sellisteks mõisteteks elavik, selle dimensioonid, muutumise tegurid ja dünaamika.

1.1.2. ELAVIKU MÕISTE

„Mina. Maailm. Meedia“ uuringutega oleme alates nende algusest 2002. aastal püüdnud võimalikult terviklikult haarata inimeste suhet ümbritseva tegelikkusega, seda maailma, milles inimesed tunnevad end elavat. Fenomenoloogilises traditsioonis on seda tähistatud mõistega *Lebenswelt*, *lifeworld*.

Meieni jõudis see mõiste 1970ndate lõpul Alfred Schützi ja Thomas Luckmanni väga inspireeriva raamatu „The Structures of the Life-World“ (1974) kaudu. Tõlkisime seda sisekaemuslikku maailma, mida inimesed enda jaoks olemas olevana läbi elavad, sõnaga *elavik* (analoogiliselt oleviku, tuleviku ja minevikuga; Lauristin ja Vihalemm, 1979). Kasutasime seda mõistet veel mõnes artiklis ja raamatus (nt Hion, Lauristin ja Vihalemm, 1988: 33–34). Kuna lääne sotsiaalteadustes tollal võidukäiku

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

alustanud sotsiaalkonstruktivistlik suund, millesse mõiste kõige paremini sobib, ei sobinud marksistliku ühiskonnakäsitlusega, ei saanud sõna tollases kontekstis kuigi laialdaselt levida. Kui saksa *Lebenswelt* ja inglise *lifeworld* sajandivahetusel Eesti sotsiaalteadlaste seas laiemat tähelepanu leidsid (eeskätt seoses Jürgen Habermasile ja tema järgijatele omases vastanduses *system and lifeworld*), tõlgiti seda kui *elumaailma* (vt nt Habermas, 2001: 45).

Oma uuringutes oleme siiski *lifeworld*'i eestikeelse vastena eelistanud *elavikku* nii esimeses „Mina. Maailm. Meedia“ (edaspidi lühendatult MeeMa) põhjal ilmunud raamatus (Kalmus, Lauristin ja Pruulmann-Vengerfeldt, 2004) kui ka käesolevas raamatus. Oma semantilise tausta poolest tundub see olevat mahukam ja mitmeplaanisem sõna kui *elumaailm*, sobivam vaste *Lebenswelt*'ile ja *lifeworld*'ile kui mineviku, oleviku ja tuleviku, ajaliku ja igavikulise, isikliku ja üldise, välise ja sisemise dünaamilisele ühendusele. Seda kasvõi ülalmainitud keskse opositsiooni mõttes: *süsteem* kui objektiivne, inimese suhtes väline ühiskondlik tegelikkus ja *elavik* kui sellele vastav sisekaemuslik konstrukt, inimese ja maailma subjektiivset suhestumist väljendav mõiste tunduvad täpsemini vastavat nii Schützi ja Luckmanni kui ka Habermasi (1987) analüüsi põhifookusele. Uurimuse algse kontseptuaalse skeemi põhiplokke jälgides (Lauristin ja Vihalemm, 2004: 24) on võimalik vastajate elavikku kirjeldada seda kujundavate suhtluse ja infokasutuse praktikate abil eeskätt meedia ja kultuuritarbimise vallas, aga ka poliitikas, ettevõtluses ja materiaalses tarbimises. Teisalt iseloomustavad iga vastaja elavikku selle põhidimensioonide, aja ja ruumi tajumine ning ka tema enesemääratlus kindlate sotsiaalsete kategooriate ja hoiakute abil, milleks on tema väärtused, identiteedid, enda sotsiaalse positsiooni tajumine, suhtumine ühiskonna institutsioonidesse ning toimunud muutustesse.

1.1.3. ELAVIKU PÕHIDIMENSIOONID

Aeg

Meie uuringu fookuses on inimeste igapäevaste praktikate, eelistuste ja uskumuste seos nii Eesti ühiskonnas kui ka maailmas toimunud ja toimuvate muutustega, mida vaatleme *aja* kui elaviku ühe põhidimensiooni kontekstis. Aega käsitleb Schütz (Schutz ja Luckmann, 1974: 45–58) ühelt poolt individuaalsena – kui subjekti enesepositsioneerimist sündmuste järgnevuse teljel, mille lähtekohaks on hetkel läbielatatav sündmus (olevik), millele eelnenud sündmuste rida moodustab mineviku ning tulevaste, ettenähtavate sündmuste rida kulgeb läbi praeguse hetke tulevikku.

Sündmus(t)e läbielamine olevikulisena, hetkel (juba või veel) toimuvate, mitte lõpetatutena on üks elaviku olulisemaid kujundajaid.

Aja käsitlemisel elaviku dimensioonina eristame *personaalset* ja *sotsiaalset aega*. Elaviku ajamõõde kui individuaalse Mina jaoks tajutav personaalse aja kulgemine olevikust minevikku on seotud nii argielu mikrotaseme toimingute rütmiga kui ka isikliku elukaare sündmustega (sünnid ja surmad, pereelus toimuvad muutused jne). Sotsiaalses keskkonnas toimivad institutsionaalsed elukorralduslikud raamid (nt tööaja, puhkeaja, kooliaja alguste, lõppude ja vaheaegade ühtlustamine, avalike asutuste lahtiolekuaja ning ühiskondliku transpordi sõiduplaanide kehtestamine, mitmesuguste tähtpäevadega seotud rituaalid jne) sünkroniseerivad personaalset aega ühiskonnaelu rütmide ja muutustega, sotsiaalse ajaga.

Sotsiaalse aja kulgu määravad kollektiivselt läbielatavad ja perioodiliselt korraldatavad või ühiselt mälestatavad ühiskondlikud sündmused (sõjad, revolutsioonid, valimised, valitsuste vahetused, majanduskriisid jms). Sotsiaalse aja tempot eri valdkondades, nt poliitikasündmuste ja majanduslike reformide või kultuuriliste muutuste erinevat kulgemist siirdeühiskondades, on võrreldud erineva kiirusega käivate kelladega (Dahrendorf, 1990). Personaalse ja sotsiaalse aja suhestamiseks kasutatavad kultuurilised ühismõõdustajad on nt kellaajad, kalendriajad, ajaarvamise alguspunkti määratlemised ja muud kokkuleppelised tähised, mis lubavad kõnelda sündmuste ühe- või eriaegsusest, subjektiivseid ajahetki sünkroniseerida, ühismõõdustada ja ühitada. Traditsiooniliselt on sellist sünkroniseerivat rolli mänginud ka meedia (vt Harro-Loit ja Pallas, 2013). Oma uuringus püüame tabada subjekti personaalse, sisemise aja erinevat sünkroniseeritust sotsiaalsete muutuste ajalise dimensiooniga (küsimumstikus viitab sellele muutuste kiiruse hindamine ning muutustega kaasaskäimise, nendest mahajäämise või ettejõudmise tunne). Samuti püüame kombata vastajarühmade sisemise, praegu elatava aja suhestumist kollektiivset ajakogemust määratlevate sündmustega, nt tähtpäevade või perioodidega, mida on kirjeldatud ajaloonarratiivis kui Eesti ühiskonna jaoks üldkehtivaid olulisi muutusi.

INDIVIDUAALSE JA SOTSIAALSE AJA SÜNKRONISEERUMINE JA DESÜNKRONISEERUMINE. Ühiskond koosneb institutsioonidest, sotsiaalsetest rühmadest ja indiviididest, mis või kes kulgevad ja muutuvad sotsiaalses aegruumis mõnevõrra erinevas tempos. Kiiruste märkimisväärne erinevus tekitab ühiskonna koostisosade vahelist *asünkroonsust* – teatud institutsioonide või rühmade suhtelist ettejõudmist ja teiste mahajäämist. Asünkroonsuse kontseptsioon lähtub eelduslikult ideaalkujutelmast, mille järgi peaksid ühiskonna allüsteemid olema üksteisega tihedalt seotud, vahetama

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

infot täpselt ja aegsasti ning kohanema muutustega harmooniliselt ja sünkroniseeritult. Asünkroonsus saab hoomatavaks, kui ühiskond sellest ideaalist olulisel määral kõrvale kaldub, nt väga kiirete ja järskude muutuste ajal (Giesen, 2004; Luhmann, 1990).

Modernsetes, industriaalajastu ühiskondades on asünkroonsuse leevendajaks ja sünkroniseerimise mehhanismiks peetud tugevat valitsust kui ühiskonna allsüsteemide arengut keskselt kontrollivat ja koordineerivat ehk ühitavat jõudu. Postindustrialsetes ja väga kiirelt muutuvates ühiskondades ei pruugi keskvoim suuta seda funktsiooni täita, kuna traditsiooniline bürokraatia jääb maha kiiremini arenevate institutsioonide, nt turu või tehnoloogia arengust, muutudes ise desünkroniseerivaks jõuks (Giesen, 2004). Sõltuvalt sellest, kui kiiresti ja kui ühtlases tempos suudavad institutsioonid ja ühiskonnarühmad võtta kasutusele või kodustada uusi tehnoloogiaid (Berker jt, 2006), täidavad ka viimased ühiskonna kui terviku arengut sünkroniseerivat või desünkroniseerivat rolli.

Traditsiooniliselt tingib ühiskonnarühmade sotsiaalses ajas kulgemise desünkroniseeritust indiviidide jaotumine nn sotsiaalsetesse põlvkondadesse (Pilcher, 1994). Just kiirete ühiskondlike muutuste ajal suudavad eelkõige kujunemiseas noored uute nähtustega värskelt kokku puutudes (Mannheim, 1927/1952) nendega nõtkelt kohaneda ning seeläbi lasta end kanda transformatsiooni laineharjal, samas kui vanemad põlvkonnad võivad muutuste tempost maha jääda. Põlvkondlikkuse desünkroniseerivat toimejõudu on alati tasakaalustanud mentaalsete struktuuride ja käitumispraktikate kultuuriline edasikandmine sotsialiseerimise käigus. Meie uurimuses on olulisel kohal küsimus, missuguseks kujuneb põlvkondade eristumise kui desünkroniseerija ning kultuurilise taastootmise kui sünkroniseeriva mehhanismi jõuvahekord kiireneva sotsiaalse aja tingimuses ja etno-kultuuriliselt polariseerunud ühiskonnas. Hüpoteesina oletame, et etnilis-kultuuriliselt polariseerunud ühiskonnas võib kultuurilise taastootmise protsess tugevneda, kui marginaalsemasse positsiooni jääv rühm suudab oma identiteedi säilitamiseks teatud mõtte- ja tõlgendusmalle rühma sees jõuliselt edasi kanda ning seeläbi põlvkondade kulgu sotsiaalajaloolises ajas sünkroniseerida.

INDIVIDUAALSE JA SOTSIAALSE AJA KIIRENEMINE JA AEGLUSTUMINE, TIHENEMINE JA HAJUMINE. Kui modernses ühiskonnas sai arengut kannustavaks eesmärgiks kiirus, mis tugines suuresti arusaamale „aeg on raha“, siis hilismodernse ühiskonna või „voolava modernsuse“ (Bauman, 2000) mootoriks on kiirendus ehk aktseleeratsioon, mille mehhanismi toidab aegruumiline konvergens (Janelle, 1973) või aegruumiline kokkusurumine (Harvey, 1989), mis avaldub vahemaade vähendamises ja lühemasse

ajahetke rohkemate tegevuste mahutamises, seda eeskätt (digitaalsete) tehnoloogiate abil. Aktseleeratsiooniteoreetilist lähtepunkti esindab veenvalt Hartmut Rosa oma eri struktuurides samal ajal toimuvaid protsesse ning nende vastasmõjusid käsitlevates töödes (2003, 2013). Peamine paradoks, mille tema ja teised ajasotsioloogid (vrd Davis, 2013; Hassan ja Purser, 2007; Rosa, 2013; Tomlinson, 2007) välja toovad, seisneb selles, et püüdlused vastata nüüdisaja infoühiskonna kasvavatele ja sageli ettenägematutele nõudmistele (toota rohkem, pakkuda 24/7 teenuseid-elamusi-informatsiooni) ja kehtvalt intensiivistuvalle elutempole võivad luhtuda. Aeg muutub defitsiidiks, mille kompenseerimine muude ressursidega ei ole tingimata võimalik.

Rosa selgitab, et hilismodernse ajastu kiirendusprotsessid ei ole lineaarsed, vaid mitmedimensioonilised ega baseeru pelgalt kvantitatiivsetel näitajatel, vaid toimivad läbipõimunult. Kui kiirendus tehnoloogilises arengus kujutab endast progressile ja innovatsioonile orienteeritud protsessi, siis „sotsiaalne aktseleeratsioon“ hõlmab suhetevõrgustikke ning -mustreid, väärtusi ja praktikaid (igas valdkonnas), milles osalemise ja mille kogemise aeg kokku tõmbub. Seega muudab kronoloogilise aja destabiliseerimine ülalkirjeldatud moel isikutevahelise ja sotsiaalse kommunikatsiooni asünkroonseks (kuivõrd kiirused muutuvad igapäevaks erinevaks, „olevik“ vastavalt kas kitseneb või laieneb), mis omakorda segab ühiskonnaliikmete ja institutsioonide vahelist kooskõla. Lisandub objektiivne tõenäosus, et kõik ühiskonnagrupid ei suuda muutustega ühtviisi positiivselt kohaneda, mis omakorda ohustab ühiskonna stabiilsust ja sidusust. Samuti ei talu kõik protsessid ühiskonnas intensiivsuse tõusu ning tulemuseks on kas süsteemi takerdumine („kokkujooksmine“) või „aeglustuse saarekeste“ tekkimine. Kuna kiirendusega võib kaasneda ühiskonna sidususe vähenemine ning juurdunud elulaadi muutumine, võib vastupanu kiirenduse survele tekitada ka sotsiaalset või kultuurilist vastupanu. Seega on sotsiaalse aktseleeratsiooniprotsessi üheks peamiseks kõrvalmõjaks või soovimatuks tagajärjeks düsfunktsionaalne seisak, mida piltlikult võib võrrelda suure liiklusummikuga, mille on põhjustanud ahelavarii või ulatuslik süsteemirike.

Kas ja kuidas inimeste personaalne ja sotsiaalne aeg kiireneb? Ühe kiirenduse mehhanismina toimivad sotsiaalsed praktikad ehk harjumuslikud, kindlal ajal teatud kultuuriruumis levivad ütleliste ja tegemiste võrgustikud, nagu neid on defineerinud filosoof Ted Schatzki (1996).

Tegevuste sünkroniseeritus ja tempo on olulised tunnused, mille kaudu saab sotsiaalsete praktikate (kimpude) tihenemist ja hõrenemist analüüsida. Näiteks kui 10–20 aastat tagasi oli ettevõtete ja organisatsioonide tööaeg igapäevase elurütmi tugev ja selge korrastaja (hommikul kindlaks kellaajaks tööle, õhtul koju), siis praegu on tehnoloogia arengu lainel kujunenud välja uued, kaugtöö ja projektipõhise töö

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

viisid ja võtted, mis on sünkroniseerituselt hõredamad. Samas ei pruugi desünkroniseeritus inimesi sugugi rohkem vabastada. Projektipõhise töö osakaalu suurendamine võimaldab küll töövõtjatel ning tööandjatel oma elu näiliselt paindlikumalt korraldada, kuid nõuab samal ajal spetsiifilisi praktikaid, nagu projektide taotlemine, kirjalik ja suuline eneseklaam, veenev aruandlus. Projektide rahastajad ning nende loodud reeglistikud on tööpraktikate kujundamisel võimsad mõjurid. Vajadus kiiresti kohaneda, olla värbamiseks vaba, esineda pidevalt uute ideedega või nendega kaasa minna nõuab ressursse. Seesugune tööelu korraldus tõmbab inimesi üha uutesse praktikatesse (nt enese koolitamine, suhtlusvõrgustike kasutamine jms).

Kui ühelt poolt arvatakse, et uuel aastatuhandel on ühiskonnaelu institutsionaalne koordineeritus laialivalguvam, siis teiselt poolt leitakse, et indiviidi personaalne tegevuste koordineeritus ja rööptegutsemine (või rööprähklemine) on pigem sagenenud. See ei kehti aga ühtviisi kõikide ühiskonnagruppide kohta. Raamatu üks eesmärke on näidata, mil määral on ajaga kaasaskäimise võimekus inimeste endi tegevusraadiusega seotud. Tahame näidata, millistesse praktikatesse on inimesed haaratud ning kuidas need omavahel kokku sobituvad ja üksteist mõjutavad.

Ruum

Elaviku ruumidimensioon väljendab Schützi järgi (Schutz ja Luckmann, 1974: 36–37) Mina liikuvust ja asetumist teiste subjektide või paikade suhtes, distantssi ja suunda. Ruum on konstrueeritud subjekti ümbritseva, tema liikumisel takistust või katkestust esile kutsuva piiri kaudu, mis võib olla märgistatud materiaalse, füüsilise objektiga (seinad, müürid, looduslikud takistused), geograafilise või poliitilise kokkuleppe abil, ühiskonna institutsionaalse või sotsiaalse struktuuri kaudu. Ruumi põhiomadused on suletus või avatus, mis tähendavad subjektile füüsilist või mõttelist kättesaadavust, tema võimalust liikuda ühest paigast, positsioonist või keskkonnast teise. Schütz (sealsamas: 36–41) eristab *aktuaalset ruumi*, milles füüsiliselt kohal ollakse, *potentsiaalsest* ehk subjektile tema tegeliku ümberpaiknemise kaudu olevikus, minevikus või tulevikus *tegelikult kättesaadavast ruumist*. Viimast eristatakse omakorda tegelikkuses kättesaamatust, kuid *mõtteliselt kättesaadavast* ehk *kujuteldavast ruumist*. Piiride ja liikuvusvõimaluste määratlemine nii geograafilises kui ka sotsiaalses dimensioonis on ühiskondlike institutsioonide ja suhete üks olulisemaid aspekte.

Meie uuringu fookuses on ühest küljest Schützi teoorias käsitletud personaalne ruum ehk subjekti reaalsuse aktsendist, tegelikust ja mõttelisest aegruumilisest lähteasendist tulenev ümbritseva maailma tajumine (sealsamas: 22–25). See on isiklik ruum, mille keskpunkti ja piirid määratleb iga indiviid oma reaalsete või

kujuteldavate suhete või tegevuste ulatusega. Meie empiiriline uuring võimaldab hinnata personaalse ruumi aktualiseerumist, kättesaadavust ja avatust nii füüsilise liikuvuse ja paiknemise kui ka mõtteliste tajuruumide vormis (nt küsimustikus viitavad sellele kultuuriline taju, mõttelised meediaruumid jms).

Personaalse ruumi kõrval on meie uuringus vaatluse all ka kollektiivne (meie) ruum, mida määravad eri sotsiaalsete rühmade ühine kogemus, liikumisvõimalused, aga ka identiteedi ja kollektiivse mälu seotud ruumilised kujutlused, mida Benedict Anderson (1991) on käsitlenud *kujutletava kogukonna* piiridena. Meie eriline huviobjekt on personaalse ja kollektiivse ruumi muutumine struktuursete ja institutsionaalsete tegurite mõjul ning uute personaalsete ruumitajude ja praktikate kujunemine ühiskondlike ja tehnoloogiliste muutuste kontekstis.

SOTSIAALNE RUUM. Ruumi mõistet füüsilises, sh geograafilises keskkonnas paiknemise ehk lokalisatsiooni tähenduses täiendab meie uurimustes sotsiaalse ruumi mõiste. See on seotud ühiskonna strukturatsioonist tulenevate vastastikuste asetustega ja ümberpaiknemistega sotsiaalsete suhete struktuuris, horisontaal- ja vertikaalteljel.

Sotsiaalne ruum toimib sümboolse ruumina, mida struktureerivad erinevad elustiilid ja neid järgivad staatusrühmad (Bourdieu, 1989: 20). Üksteisele lähemal asetsevad isikud ja grupid (ka organisatsioonid) jagavad sarnaseid tunnuseid. Struktuuri, s.t sotsiaalse distantsi taastootmine toimub ühtaegu nii objektiivselt, eri elustiilidega gruppide tegevuse kaudu, kui ka subjektiivselt, vastastikku teatud tegevusele tähenduse andmise kaudu (nt teatud tegevuse kodanlikuks või alamklassile omaseks pidamisega). Sotsiaalne ruum mõjutab ka geograafilist paiknemist. Sotsiaalses ruumis lähedasemad inimesed kalduvad sagedamini sattuma lähestikku ka füüsiliselt (elukoht, tööalased kokkupuuted), samal ajal kui sotsiaalselt kaugemate gruppide kokkupuuted füüsilises ruumis on pigem juhuslikud ja põgusad (Bourdieu, 1989: 16).

Anthony Giddensi (1984) käsitluses on ruum toimijate vaatepunktist lähtuvalt alati sotsiaalne ja osaleb sotsiaalse interaktsiooni kujundamisel (sh võimu ja ressurside omistamisel). Inimeste praktikad kätkevad teadmisi, kuidas kasutada ruumi refleksiivse jälgimise kogemuse kaudu (nt ootejärjekord bussipeatuses, koosolekuruum, klassiruum, avalikud väljakud). Ruum haarab endasse inimesi, kes tunnevad selle sotsiaalset kasutust. See kehtib nt kultuuritarbimise puhul: kui kontserdil käimise või näituse, restorani vms külastamise kogemus puudub, siis piirab nende oskuste omandamise vajadus barjäärina tarbimisvõimaluste kasutamist. Süsteemiteoreetilisest vaatenurgast (Luhmann, 2009) lähtuvalt on ruum süsteemi piire defineeriva kommunikatsiooni olulisim objekt.

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

INDIVIDUAALNE JA SOTSIAALNE MOBIILSUS, PERSONAALSE JA SOTSIAALSE RUUMI LAIENEMINE JA KOKKUTÕMBUMINE. Ruumisuhetes on viimaste sajandite jooksul toimunud kardinaalsed muutused, mis hõlmavad tööstusliku pöördega alanud tehnoloogilisi muutusi (nt liikumisvõimaluste suurenemine seoses aurulaevade ja raudteega), traadita telekommunikatsiooni revolutsiooni (alustades telegraafist) ning viimastel kümnenditel üha kiirenevas tempos toimunud info- ja kommunikatsioonitehnoloogilisi arenguid (internet nii informatsiooniallika kui ka suhtluskeskonnana). Neid muutusi on kirjanduses nimetatud *aegruumiliseks kokkusurumiseks* (Harvey, 1989). Maailma kokkusurumine tähendab ühest küljest, et ümbritsev sotsiaalne ruum on inimestele paremini kättesaadav, asub tänu tehnoloogilistele võimalustele enam personaalse elaviku haardeulatuses ning tajutavalt on maailm justkui kasvanud. Teisalt tähendab füüsiliste ja tunnetuslike distantside vähenemine, et individuaalselt haaratav maailm on selgelt tajutavate piiridega ning tundub seetõttu väiksemana, kuna formaalselt on igal indiviidil võimalus ruumilistest kaugustest osa saada ja kogemuste põhjal kujundada omaenda mõtteline ettekujutus maailmast. Eestile ja teistele postkommunistlikele riikidele on iseloomulik, et mitu muutust ruumisuhetes on toimunud samal ajal – nii riigipiirides, riigikorras, elukorralduses kui ka info- ja kommunikatsioonikanalites.

Selliste sotsiaalses ruumis toimunud muutustega toimetulek eeldab indiviidi tasandil teatud *personaalse laienemisvõimelisuse* (Adams, 2005) ja *mobiilsuskapitali* (Kaufmann, Bergman ja Joye, 2004) arendamist. Esimene ehk laienemisvõimelisus tähendab võimet oma kogemus- ja tegevusruumi, harjumuspärast elavikku venitada üle varasemate harjumuspäraste piiride selliselt, et saada olla ühenduses endast eraldatud kaugete kohtade, tegevusruumide ja sotsiaalsete kontekstidega. Teine ehk mobiilsuskapital ühendab endas sotsiaalse ja geograafilise mobiilsuse mõiste ning näitab indiviidi võimet olla mobiilne sotsiaalses ja geograafilises ruumis, võimeline sotsiaal-ruumiliseks mobiilsuseks tulenevalt konkreetsetest asjaoludest.

Individidel on erinev võimekus ühiskondlike muutustega kaasas käia, seetõttu võivad kirjeldatud laienemisvõimelisus ja mobiilsuskapital olla ühiskonnaliikmete ja sotsiaalsete rühmade seas ebavõrdselt jaotunud. Selliselt eristuvad aegruumilise kokkusurumise tulemusena ühest küljest mobiilsed, personaalselt laienemisvõimelised individid, kes suudavad kaasas käia sotsiaalses ruumis toimunud kiirete muutustega, ning teised, mittemobiilsed ja vähese personaalse laienemisvõimega individid, kellel on raske toime tulla olevikuga ehk ühiskonnas levinud samaaegsete ruumiliste kihistustega. Interaktsioonid erineva laienemisvõimelisusega individide vahel on komplitseeritud. Erinevast laienemisvõimelisusest ja mobiilsuskapitalist tulenevalt eristuvad individid ka oma *transformatiivse võimekuse* poolest (Archer,

2010; Giddens, 1979), mis tähendab muutustega kohanemise või ise muutuste esilekutsumise võimekust. Kui Giddensi strukturatsiooniteooriast lähtuvalt on selline erinev transformatiivne võimekus seletatav eelkõige olemasolevate võimusuhete kaudu, siis Archeri morfogeneetilise lähenemise järgi tulenevad erinevused eelkõige sotsiaalse interaktsiooni viisidest (nt ühiste soovide olemasolu, võimule kuuletumine, üksteisega arvestamine).

Sotsiaalse tunnetuse kategooriad

Kolmandaks subjektiivse elaviku põhidimensiooniks loetakse (Berger ja Luckmann, 1966; Schütz ja Luckmann, 1974) sotsiaalset tegelikkust liigendavaid kategooriaid, mis võimaldavad subjektil sündmusi ja objekte (sh iseennast ja teisi inimesi) nimetada, üksteisest eristada, klassifitseerida ja suhestada. Kuna subjekt puutub igal hetkel kokku keerukate, omavahel seotud ja muutlike nähtustega, on igas kultuuris välja kujunenud nähtustest arusaamise ja nendega suhestumise mudelid ja mustrid, mentaalsed struktuurid, mida subjekt saab rakendada nii iseenda kui ka looduses ja ühiskonnas toimuva mõtestamiseks. Goffman (1974) on selliseid mudeleid nimetanud raamideks, mille inimesed elu jooksul omandavad (isikliku ja vahendatud kogemuse kaudu) ning mida rakendavad sotsiaalsete situatsioonide tõlgendamiseks ja sobiva käitumisviisi valikuks.

Sotsiaalse kategoriseerimise oluliseks alaks on *sotsiaalne strukturatsioon*, ühiskonnas tegutsevate subjektide positsiooni määratlemine ja enese nendega suhestamine (sotsiaalse kihistumise, rahvusliku identiteedi, põlvkondliku kuuluvuse jms kategooriad). Strukturatsioonil on nii vertikaalne kui ka horisontaalne mõõde. *Vertikaalne strukturatsioon* loob sotsiaalseid hierarhiaid, paigutades indiviidid üksteise suhtes ühiskonna astmetele, nt sotsiaalsetesse klassidesse, mida marksistlikus tähenduses eristab majanduslik positsioon: klassikalises marksismis tootmisvahendite omamine või mitteomamine, tänapäevases kontekstis tööalane positsioon, sissetulek ja tarbimisvõimalused, sh ligipääs uutele tehnoloogiatele. Vertikaalset kihistumist tingib piiratud ressursside ebavõrdne jaotumine. Lisaks rahale on oluline piiratud ressurss aeg, seda eriti sotsiaalse aja kiirenemise tingimustes. Objektiivse suurusena on igapäev võrdselt 24 tundi ööpäevas, kuid aeg subjektiivse tingimusena (Immanuel Kanti tähenduses) ning erinevad võimalused aega kindlatel eesmärkidel kasutada loovad ajalise ebavõrdsuse – *ajarikkuse* ja *ajavaesuse*. Ajarikkuse kui elukvaliteedi ühe komponendi oluline mõõdupuu on aja hulk, mida inimene saab täiesti vabalt enda äranägemisel kasutada ehk indiviidi „enda aeg“ (Mückenberger, 2011). Meie uurimuses tõstatub küsimus, kuidas on aeg ja raha piiratud ressurssidena indiviidi

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

teadvuses omavahel seotud ning kuidas mõjutab nende omamine (või neist ilma-
jäetus) indiviidi subjektiivset asetumist sotsiaalsesse struktuuri.

Horisontaalne strukturatsioon eristab indiviide ja sotsiaalseid rühmi bourdieu'likus mõistes elustiili, tarbimise (sh kultuuri- ja meediatarbimise) harjumuste ning *habitus*e alusel (Bourdieu, 2003). Indiviidi või grupi paiknemise sotsiaalses struktuuris määrab ka põlvkondlik kuuluvus kui sotsiaalne kategooria. Sotsiaalsed põlvkonnad erinevad suhestumises sotsiaalse, kultuurilise ja ajaloolise ajaga (Corsten, 2011) ning vastavate elustiilidega, milles omakorda väljendub sotsiaalne staatus ja sellel põhinev kihistumine.

Kui klassikalistes sotsioloogilistes käsitlustes kasutati modernse ühiskonna iseloomustamiseks ja uurimistulemuste selgitamiseks valdavalt vertikaalse struktureerimise kategooriaid, nagu klassid, ametipositsioonid, varanduslik seisund, haridustase, siis tänapäeva hilismodernses ühiskonnas on sageli olulisemad horisontaalset strukturatsiooni, nt elustiili, kultuuri- ja meediatarbimise mitmekesisust, sotsiaalset sidustatust ja ühiskondlikku aktiivsust kirjeldavad kategooriad, mille kasutamist uuringutes, sh MeeMa projektis esindavad uued mitmemõõtmelised ja üksteisesse sulanduvad kategoriseerimisprintsiibid: klastrid, tüübid ja identiteedimustrid.

Mitu elustiili ja stratifikatsiooni uurijat (Keller ja Robert, 2011; Sobel, 1981; Richter, 2002) on leidnud, et horisontaalne stratifikatsioon on suuresti tingitud positsioonist vertikaalses hierarhias, kus ülemistel kihtidel on rohkem võimalusi bourdieu'likuks eneseväljenduseks. Samuti on indiviidide võimekus leida endale horisontaalses plaanis individuaalseid nišše seotud ühiskonna moderniseerumisega, mille puhul haaratakse indiviidid alates ülemistest kihtidest kaasa traditsioonilistest suhetest modernsetesse ja modernsetest suhetest omakorda hilismodernsetesse suhetesse. Vertikaalseid ja horisontaalseid struktuurikategooriaid omavahel seostades ja kombineerides saame andmeanalüüsi käigus välja tuua püsivaid mustreid (tüüpe, klastreid) ja luua uusi kontekstitundlikke struktuurikategooriaid, mis iseloomustavad inimeste toimimist ja positsioone ühiskonna erinevatel väljadel (Bourdieu, 2003). Liikudes läbi käesoleva raamatu peatükkide, võib lugeja neid mustreid omavahel võrrelda ning püüda koos autoritega leida vastust raamatu põhiküsimustele, mis on sõnastatud alapeatükis 5.

Teine oluline sotsiaalse kategoriseerimise ala on *väärtuskategooriad* kui üldistatud eesmärgid ja kriteeriumid, mis subjekti jaoks viitavad tegevuste soovitatavusele või ebasoovitavusele. Meie uuringutes on olulisel kohal väärtushinnangute seos ühiskonnas toimuvate muutustega ja sotsiaalse strukturatsiooniga, nii muutuste endi kategoriseerimine soovitatavateks või ebasoovitavateks kui ka suhtumine konkreetsetesse valikutesse.

Väärtuspõhised on ka kultuurinormid ja käitumismudelid (käsud, keelud, hoiatused, õpetused, ideoloogiad, stsenaariumid), samuti subjektide tegevuste, praktikate mõtestamine, eesmärgistamine, nende tulemuste hindamine. Võib öelda, et inimeste igapäevaelu koosnebki sotsiaalsete praktikate sooritamisest. Sellised sooritused taastavad praktikaid kui teatud äratuntavaid üksuseid (*entity*) ehk kollektiivseid, kultuuris edasikantavaid tegutsemisviise, mida iga indiviid teostab ühtaegu nii unikaalsel kui ka teiste ühiskonnaliikmete jaoks arusaadaval viisil (nt tähtpäevade tähistamine, nutitelefoniga kasutamine sotsiaalmeedia jälgimiseks jms). Kui ühtpidi muudavad praktikaid needsamad igapäevaelulised nn mikrosooritused, siis teisalt puudub kõigil ühtmoodi voli ühiskondlikku muutust esile kutsuda ja alal hoida. Praktikate puhul võib rääkida nn koordineerivatest agentidest (Vihalemm, Keller ja Kiisel, 2015; Warde, 2016): organisatsioonidest, tehnoloogiatest, reeglistikest või ka väga mõjukatest isikuid, kes saavad praktikate kulgu suunata. Samas ei seisne sotsiaalsete praktikate normatiivne, „sundiv“ või „värbav“ olemus toimijate jaoks sageli mitte otsestes ettekirjutustes, vaid tuleneb hoopis praktikate omavahelisest seotusest (Schatzki, 2010). Eri ajastutes, kultuurides, aga ka põlvkondades on omad normatiivsuse ja vastastikuste (mõju)suhete seisukohalt tihedamad ja hõredamad sotsiaalsete praktikate kimbud. Tihedus ja hõredus muutub sotsiaal-kultuurilises aegruumis, oluline roll on siin tehnoloogial, mis muudab praktikate kestust ja sise-organisatsioonit. Näiteks toidutegemine puupliidil oli oluliselt tihedam praktika, mis mõjutas ka teisi pereema päevategemisi (Southerton, 2009), mikrolaineahjud muutsid toiduvalmistamise variatiivsemaks ja hajusamaks, praegu on „kodukokkamise“ kõrge ühiskondlik väärtustatus ja tervislikkuse püüde muutmas söögivalmistamist taas ajamahukamaks ja koordineeritumaks.

Kolmanda kategoriseerimise telje moodustavad nähtuste olemuse, seoste, põhjuste ja mõjude kohta käivad *uskumused* (mõisted, skriptid, skeemid, kontseptid, teooriad, kirjeldused), mille seas saab eristada tõendus põhiseid ehk teaduslikke üldistusi ja tõlgendusi mitteteaduslikest (emotsionaalsetest, kunstilistest, ideoloogilistest, tavateaduslikest, müütilistest) ning konkreetsetel kogemustel põhinevaid empiirilisi seletusi abstraktsetest ideoloogilistest või teoreetilistest skeemidest (vt van Dijk, 2005). Sotsioloogid Lizardo ja Strand (2010) väidavad (Giddensi 1984. aastal sõnastatud praktilise teadvuse ja diskursiivse teadvuse kontseptsioonile tuginedes), et ühiskonna makrostruktuuride muutumise protsessis toimub kõigepealt n-ö kehaline ja praktiline-tegevuslik, improviseeritud kohanemine, mille puhul on reaalselt tegevust raske verbaalselt põhjendada. Alles siis, kui varasemad institutsionaliseeritud seletused uues olukorras ei kehti, hakatakse otsima uusi, mis loob

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

soodsa pinnase ideoloogiate konkurentsiks, mida Lizardo ja Strand nimetavad ka ühiskonna kõrgideoloogiliseks seisundiks (2010).

Meie uurimuse eesmärk on ühelt poolt selgitada, kuidas ideoloogiline eristumine aitab seletada inimeste toimetulekut makrotaseme ühiskondlike muutustega, ning teisalt kombata, kuidas inimesed seletavad ja analüüsivad mikrotaseme muutusi ja probleeme, mis on seotud aja, selle (mitte)jätkumise, elutempo ja kohanemise kiirusega. Küsime, kas ajast ja (kohanemis)kiirusest on saamas uus ühiskondlike pingete, kihistumise ning killustumiste allikas ja sümbol.

1.1.4. ELAVIKU TRANSFORMATSIOON KUI MEEMa UURIMISOBJEKT

Ühiskonnakorra muutumine kui elaviku kujundaja

MeeMa projekti kavandades lähtusime arusaamast, et Eesti iseseisvuse taastamine käivitas ühiskonna kõigi liikmete jaoks paljuski ennustamatu tervikliku muutuse institutsionaalsetes süsteemides, suhetes, tegevusvõimalustes ja reeglites. See sotsiaalse keskkonna terviklik muutumine toimus n-ö normaalse ajaloolise muutusteprotsessi kulgemisega võrreldes kiirendatud tempos ja tehnilikul, poliitiliselt kujundatud viisil (Offe, 1996), mis nõudis inimestelt muutustega toimetulekuks olulisi ja tavaliisest enam teadlikke pingutusi. Ühiskonna makrotasemel toimunud kiired institutsionaalsed (poliitilised, majanduslikud, ideoloogilised, kultuurilised) muutused lõhkusid ja muutsid kasutamiskõlbmatuks eelmisest, nõukogude ajast pärinevaid institutsioone, avasid suletud piire, muutsid kommunistlikust ideoloogiast kantud arusaamu ja tunnistasid kõlbmatuks endised reeglid ja suhted, kujundades samal ajal kapitalistlikule turumajandusele ja demokraatliku ühiskonna arusaamadele vastavaid institutsioone, reegleid ja suhteid ning suurendades plahvatuslikult liikumis- ja valikuvõimalusi nii ruumis, ajas kui ka mõttemaailmas.

Karl Polanyi (1944/1967) on selliste nn suurte transformatsioonide toimumise sidunud ühiskondlike muutuste „lahtijuuriva“ mõjuga, mis kutsub esile vastandliku suunaga liikumisi muutuste kiirendamiseks või aeglustamiseks, seniste ruumisuhete ja sotsiaalsete kategooriate säilimiseks. Polanyi teooriast lähtudes on Eestis ja teistes postkommunistlikes maades viimastel aastakümnetel tegemist „suure transformatsiooniga“, mis rebib suure osa ühiskonna liikmetest lahti nende juurdunud (*embedded*) eluviisist ja suhetest ning tekitab ühiskonnas konflikti kahe samal ajal toimuva liikumise vahel: ühelt poolt muutusi kiirendava ja edasiviiva, teiselt poolt muutusi takistava ja pidurdava jõu ehk Giddensi mõistet kasutades agentsuse vahel. Meie uuringud võimaldavad empiiriliselt esile tuua selle, kuidas on muutunud eri

rahvarühmade esindatus edasiviivates ja pidurdavates jõududes, samuti nende toime tagajärjed nii ühiskonna restruktureerumise kui ka arusaamade, hoiakute, püüdluste ja praktikate muutumise aspektist.

Meie uuringud langesid perioodi, kus 1990date ühiskondliku murrangu tulemusel olid tekkinud uued ruumilised ja sotsiaalsed positsioonid. Liikuvuse, ajakasutuse ja tarbimise muutused olid juba teatud määral kinnistunud, mistõttu sai võimalikuks neid muutusi küsitluste abiga välja selgitada. Üks olulisi ühiskondliku murrangu tulemusi on ressurside ümberjaotus, millele järgneb ulatuslik sotsiaalne restrukturatsioon. Ühiskondliku restrukturatsiooni ehk ümberstruktureerimise all mõistame väga ulatuslikke muutusi sotsiaalsete suhete süsteemis, sisuliselt uute struktuuride teket. Strukturatsioon Giddensi (1984) tähenduses viitab sotsiaalsete struktuuride järjekestvusele või muundumisele, seega sotsiaalsete süsteemide taastootmise ulatusele. Sotsiaalne süsteem omakorda tähendab indiviidide või kollektiivsete toimijate (nt sotsiaalsete rühmade) vahelisi taastoodetavaid suhteid, mis väljenduvad regulaarsete sotsiaalsete praktikadena. Samas tuleks silmas pidada, et meie uuringuperioodil olid need ühiskondliku elukorralduse vormid, mille poole transformatsiooni alguses püüeldi (turumajandus, demokraatia, ettevõtluse ja tarbimise vabadus), lääne ühiskonnas jõudnud kriitilisse seisu seoses globaliseerumise kiirenemise, IKT arengu, terrorismi ning 2008. aastal puhkenud majanduskriisiga, mistõttu pidi Eesti ühiskond lisaks postkommunistlikele reformidele olema valmis ka muutusteks globaalses kontekstis ning nendega pidevalt kohanema.

Asjad, tehnoloogiad ja taristu kui elaviku kujundaja

Poliitiliste muutuste mõjule lisandus Eesti ühiskonna kiire liikumine uude tehnoloogilisse keskkonda ning järsk sattumine varamodernsest masinakesksest ja hierarhilisest industriaalühiskonnast (mille variantideks võib pidada nii ENSV-d kui ka sõjaeelset Eestit) hilismodernsesse võrgustuvasse tarbimisühiskonda. Materiaalne ja tehnoloogiline keskkond on inimeste elavikega dünaamilises vastasmõju suhtes, olemata pelgalt selle tulemus või vaid väline etteantud tingimus.

Paul Edwards (2003) toob välja, et praegune kõrgtehnoloogia väärtustamise diskursus jätab ebaõiglaselt kõrvale varasemad tehnoloogilised uuendused, mis kujundasid modernsust ja olid ise selle kujundatud (keraamika, paber, kanalisatsioon, ilmaennustussüsteemid, autod jne). „Tuues kokku aja, ruumi ja sotsiaalse korralduse makro-, meso- ja mikroskaalad, moodustavad nad nüüdisühiskonna stabiilse vundamenti“ (Edwards, 2003: 186). Infrastruktuur on olemuselt sotsiotehniline, sotsiaalseid suhteid ja elulaadi kujundav nähtus. Geels ja Schot (2007) on eristanud

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

siin kolme tasandit: nišš ehk väiksemad mikrotasandi kooslused (nt firmad), milles toimub muu hulgas radikaalne innovatsioon; teiseks, sotsiotehniline režiim, mida võib mõista teatud reegleid ja toimimisviise kehtestavate kogukondade ja allsüsteemidena. Kolmandaks eristatakse sotsiotehnilise maastiku tasandit, mis on kõige laiem väline kontekst, kuid mitte tingimata alati hierarhiliselt ülimuslik (Geels, 2011). Visuaalselt võiks neid suhteid ette kujutada kontsentriliste ringidena (mitte niivõrd ülalt-alla redelina).

Taristu ja elaviku suhteid iseloomustab Giddensi (1984) mõistes nn duaalsus, s.t vastastikune mõju, kus korraga ollakse nii kujundaja kui ka kujundatav. Kui sotsiotehnilise süsteemi sotsiaalne pool ei toimi, kiputakse probleeme käsitlema inimlike probleemidena, vähem mõeldakse infrastruktuurile kui millelegi, mis kujundab ühiskonna enese ümber just sel moel, nagu ta on kujundatud. Asjad ja tehnoloogiad on paljude tegevuste võimaldajad ja ka piirajad, neisse on omamoodi sisse kodeeritud teatud võimalused, mida inimesed nendega nii vaimses kui ka kehalises mõttes teha saavad ja mida ei saa. Sotsiaalse ja materiaalse-tehnoloogilise koosmõju on see, mis ühiskondlikku muutust loob, kiirendab või ka pidurdab.

Taristu kas lahutab inimese keskkonnast (kaitseb loodusjõudude eest) või ühendab inimese tema keskkonnaga (luues võimaluse saada kätte eluks vajalik), määrab kiiruse, mis tingib ressursside kättesaadavuse suhtelised tempod, ning struktureerib ühiskonda, kujundades selle sisemisi sotsiaalseid suhteid. Edwards rõhutab, et taristu arengus on võrdväärselt olulised nii tehnoloogilised arengud (mesoskaala) kui ka kasutajate innovatsioon (mikroskaala). Makroskaalal määratlevad sotsiaalse aja piirid taristu eluea ja sõltuvuse sotsiaalsest formatsioonist. Taristu funktsioonid on püsivamad selle konkreetsest vormist (Edwards, 2003: 205). IKT mõjul saab Castelli käsitluses (1989) hilismodernsel ajastul võimalikuks sotsiaalsete praktikate samaaegsus ilma territoriaalse piirnevuseta. Suurtes majandusotsustes võib selline Castelli „voogude ruum“ põhjustada kataklüsme, sest majandustegevuste sünkroniseerimine reaajas transnatsionaalse info- ja kommunikatsioonivõrgu tingimustes muudab äraarvamatuks rahvusriikide tehtavate pingutuste mõju stabiilse majandusarengu tagamisele. Üheks selliseks näiteks võivad olla Soome Nokia eduloo ootamatud uperpallid.

Materiaalsed-tehnoloogilised tingimused seavad Eesti maailma konteksti – neid pole võimalik vaadelda Eesti „omadena“. Kommunikatsioonitehnoloogiline keskkond uuenes Eestis kiiresti, sest kasutusel olev struktuur oli küllalt amortiseerunud selle järsuks ja väheste kuludega väljavahetamiseks. Forsseeritud muutused ei jätnud samas juurutajatele ja kasutajaskonnale piisavalt aega läbi mõelda muutustega kaasnevaid ohte ja riske. Tekkinud uus kommunikatsioonitehnoloogiline keskkond

erines olemuse poolest oluliselt eelmise perioodi ühesuunalist ja hierarhilist kommunikatsiooni võimaldavast tehnoloogiast, sest andis kasutajale kommunikatsiooni protsessis märksa aktiivsema rolli, seades inimese kommunikatsiooniprotsessi keskmesse. Internetivõimekusega mobiilsete seadmete levik on vähendanud meedia- tehnoloogia võimu inimese päeva struktureerijana. Erinevalt senisest olukorrast, kus on tulnud kohaneda etteantud struktuuriga (nt saateag tele- või raadioprogrammis, ajalehe trükist tuleku kellaag jms), on inimesest saanud oma meediapäeva käsutaja ja seega on erineva hakanud ka inimeste aja kulgemise tempod. Kasutaja ise valib, millal ta on infovoos sees (*connected*), ja ta saab valida teadlikult ka võimaluse olla sellest voost väljas. Auditoriumi meediakasutus on suurel määral individualiseerunud ja killustunud: massimeediat kui suuri inimrühmi ühendavat fenomeni võib uurija fikseerida vaid suurte kriiside ajal (nt pronksiöö sündmused 2007. aastal) ning rituaalne ühendav meediakasutus seostub vaid üksikute sündmustega (nt presidendi vastuvõtt vabariigi aastapäeval, suured spordivõistlused).

Mediatiseeritud elavik

Koos industriaalühiskonna väljakujunemisega on kasvanud vahendatud kogemuse osatähtsus inimeste igapäevases elus ja elavikus. Inimesele, kelle elavik piirdub põhiosas praktilise tegevuse, vahetu kogemuse ja suhtlemisega, on elunähtuste tajumisel ja mõtestamisel peamine isiklik elukogemus ja traditsioonilised seosed lähema ümbrusega. Tootmise industrialiseeritus, linnastumine ja haridustaseme tõus mõjuvad vahetuid seoseid nõrgestavalt. Taandub traditsiooniline elukäsitlus, suureneb ühiskondlikest teabekanalitest saadava vahendatud kogemuse osatähtsus. Isiklikku elukogemust täiendab ja ka asendab üha suuremal määral kultuurikogemus, elaviku terviklikkust ei saavutata enam vahetult emotsionaalsel pinnal, omaenda muljetele tuginedes, vaid abstraktsel, mõistelistel ja hoiakulisel tasandil. Kui tinglikult eristada praktilise tegevuse maailm vaimuilmast, siis on üks linnastumise ja harituse kasvu ning kommunikatsioonivormide ja -kanalite muutumise olulisemaid tagajärgi vaimuilmaga osakaalu suurenemine elavikus. Inimeste eluring on muutunud järjest avaramaks, ja mitte ainult selles mõttes, et nad teavad üha enam nähtustest ja sündmustest kaugel väljaspool silma ja kõrva ulatust, vaid et järjest suurem hulk väljaspool vahetud kogemust olevaid nähtusi ja sündmusi on nendele olulised. Ka vahetu kogemuse enda, igapäevaelu praktikate tõlgendamisel ja mõtestamisel on järjest suurem tähtsus kultuurilise algupäraga tõlgendusskeemidel.

Vahendatud kogemuses on alates 20. sajandi algusest üha enam domineerima hakanud massimeedia vahendatud kogemus. Selles mõttes võib enamiku nüüdisaja

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

inimeste elavikku nimetada meedia kujundatud ehk *mediatiseeritud elavikuks*. Nn uue meedia kujunemine ja tormiline areng viimastel aastakümnetel on veelgi suurendanud eri meediakanalite (üha enam digitaalmeedia) olulisust elaviku kujunemisel ja igapäevasel toimimisel.

Tegelikkuse faktid kujunevad elaviku osaks sotsiaalse ja kultuurilise reaalsuse faktidena (vt nt Van Dijk, 2005: 39), mille kujunemisel on olnud oluline osa sellel, kuidas need faktid on esitatud elavikku mõjutavates meediakanalites. Füüsilistest sündmustest saavad meieni jõudvad sotsiaalse tegelikkuse sündmused sageli ajakirjandusliku faktiloomu kaudu, mistõttu väliselt justnagu samast tegelikkusest luuakse erinevates ühiskondlikes oludes tegutsevas meedias üsnagi erinev tegelikkusepilt (vt Treufeldt, 2012). Väljaspool vahetat kogemust asuv tegelikkus kujundab meie elavikku suuresti meedias esitatud tegelikkusepildi kaudu. Meedia toob nähtused ja sündmused meie maailma, nende esinemise elavikus määrab suures osas nende esinemine meedias.

Seejuures ei mõjuta meedia mitte ainult seda, kas nähtusi ja sündmusi tajutakse eksisteerivate või eksisteerinutena, vaid ka seda, millisena neid nähakse ja kuidas tõlgendatakse, milline tähendus neile antakse. Meedia osaleb olulise tegurina elaviku põhidimensioonide, avalikkuse jaoks ühise aja ja ruumi kogemuse ning reaalsust struktureerivate sotsiaalse tunnetuse kategooriate kujunemisel. Laialdase levikuga tõlgendusskeemid, mis juhivad sotsiaalse tunnetuse protsessi, on kujunenud suurel määral meedia mõjul. Graberi definitsiooni järgi kujutab skeem endast „kognitiivset struktuuri, mis koosneb varasemal kogemusel tuginevatest teadmistest inimeste ja olukordade kohta. See on kasutusel uue informatsiooni töötlemisel ja talletatud informatsiooni käikutoomisel“ (1984: 23). Laialdase levikuga skeemid (raamistikud) võivad olla kasutusel rahvusvaheliselt (nt külm sõda, rahvusvaheline terrorism), suuremalt jaolt on need siiski seotud rahvusliku meedia ja kultuurilise (sh subkultuurilise) eripäraga.

Lisaks elaviku dimensioonidele ja püsivatele tõlgendusskeemidele on meediast mõjutatud ka hetkel aktuaalse elaviku kujunemine, talletatud kogemuse aktualiseerimine ja täiendamine. Oluline osa on siin avaliku tähelepanu kujundamisel, selle suunamisel teatavatele nähtustele, sündmustele või inimestele. Seda näitab nende kujunemine kõneaineks, arutelu objektiks (päevakorda võtmine – *agenda setting*), mida võib pidada meedia mõju oluliseks esinemisvormiks (vt nt McQuail, 2003: 407–408). Meedia suurem tähelepanu teatud teemadele viib sageli nendega seotud kogemuse aktualiseerumisele ja täienemisele, mida võib pidada elaviku funktsioneerimise oluliseks mehhanismiks.

Uue meedia laialdase leviku üks tagajärgi on meedia tähelepanu all püsimise aja lühenemine, kiire üleminek uutele teemadele, mis viib omakorda killustatuse ja fragmenteerituse suurenemisele meedia sisus, selle tagajärjel ka meediakasutajate elavikes. Tulemuseks on ka info üleküllus ja kaootilisus, järjest suurenevad raskused selles orienteerumises.

1.1.5. RAAMATU PÕHIKÜSIMUSED, -TEESID JA STRUKTUUR

Raamatus otsime vastuseid kolmele põhiküsimusele.

- Mis on Eesti ühiskonnas viimasel aastakümnel toimunud?
- Kuidas kirjeldame praegust ühiskonda?
- Kes ja mis suunas kujundavad ühiskonna arenguid?

Seejuures peame silmas järgmisi kontseptuaalseid küsimusi. Kuidas kajastub ühiskonna muutumine inimeste muutuvates elavikes? Missugune on muutuva ühiskonna ja inimeste muutuvate elavike dünaamiline suhe? Mis iseloomustab tänapäeval erinevate elavike põhidimensioone – aja ja ruumi aspekte ja tasandeid ning subjektiivse tegelikkuse mentaalseid struktuure? Kuidas kulgevad eri rahvarühmades elavike põhidimensioonidega seonduvad põhiprotsessid: individuaalse ja sotsiaalse aja kiirenemine ja aeglustumine, aegade sünkroniseerumine ja desünkroniseerumine, personaalse ja sotsiaalse ruumi strukturatsioon ja restrukturatsioon kihistumise ja mobiilsuse mõjul? Millised on nende protsesside põhimehhanismid ja -tegurid? Kuidas mõjutavad neid protsesse infrastruktuurilised, materiaalsed-tehnoloogilised muutused?

Sõnastame oma uuringu põhiteesid järgmiselt.

1. Makrotasemel toimuv suur transformatsioon kajastub elavikus nii aja- kui ka ruumimõõtme muutustena ning subjektide sotsiaalsete enesemäärangute paljususena uute võimaluste ruumis, mis toob ühiskonnas kaasa kultuurilise ja sotsiaalse fragmenteerumise ning mentaalsete struktuuride selge eristumise ja kohatise polariseerumise.

2. Transformatsiooniprotsessi sisemine konfliktus (muutusi kiirendavate ja pidurdavate liikumiste vastasseis) avaldub ühiskonnaliikmete erineva enesepositioneerimisena sõltuvalt muutustega toimetuleku ressursidest, mis viib ühiskonna ümberkihistumiseni, s.t restrukturatsioonini.

3. Sotsiaalse ja personaalse aja kiirenemine ja sotsiaalse ruumi avanemine ühelt poolt ning sotsiaalne kihistumine teiselt poolt võimendavad teineteist vastastikku.

Raamat koosneb kuuest osast, mis jagunevad 25 peatükiks, kokkuvõttest ja lisadest.

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

1. MeeMa 2014 lähtekohad ja ühiskondlik kontekst
2. Mentaalsete struktuuride muutumine
3. Kultuurisuhte muutumine ja meediakasutus
4. Igapäevaelu praktikad
5. Ühiskonna ajamõõde
6. Ühiskonna sidusus muutuvos sotsiaalses aegruumis

Raamatu lisades on toodud 2014. a küsitluses kasutatud küsimustiku näidis ja indekse loend koos nende koostistega.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Adams, P. C. (2005). *The Boundless Self: Communication In Physical And Virtual Spaces*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflexions on the Origin and Spread of Nationalism*. London & New York: Verso.
- Archer, M. S. (2010). Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action. *The British Journal of Sociology*, 61(1), 225–252.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.
- Berger, P. ja Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Berker, T., Hartmann, M., Punie, Y. ja Ward, K. (2006). *Domestication of Media and Technology*. London: Open University Press.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 7(1), 14–25.
- Bourdieu, P. (2003). *Praktilised põhjused*. Tallinn: Tänapäev.
- Bönker, F., Müller, K. ja Pickel, A. (Toim) (2002). *Postcommunist Transformation and the Social Sciences: Cross-Disciplinary Approaches*. Lanham, Boulder, New York & Oxford: Rowman & Littlefield.
- Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban Regional Process*. Oxford, UK; Cambridge, MA: Blackwell.
- Corsten, M. (2011). Media as the Historical New for Young Generations. F. Colombo ja L. Fortunati (Toim). *Broadband Society and Generational Changes* (lk 37–49). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Dahrendorf, R. (1990). *Reflections on the Revolution in Europe*. London: Chatto & Windus.
- Edwards, P. N. (2003). Infrastructure and Modernity: Force, Time and Social Organization in the History of Sociotechnical Systems. T. J. Misa et al. (Toim). *Modernity and Technology* (lk 185–226). Cambridge, MA, London: MIT.
- Geels, F. (2011). The Multilevel Perspective on Sustainability Transitions: Responses to Seven Criticisms. *Environmental Innovations and Societal Transitions*, 1(1), 24–40.
- Geels, F. ja Schot, J. (2007). Typology of Sociotechnical Transition Pathways. *Research Policy*, 36(3), 399–415.

- Giddens, A. (1979). *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity.
- Giesen, B. (2004). Noncontemporaneity, Asynchronicity and Divided Memories. *Time & Society*, 13(1), 27–40.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row.
- Goralczyk, B. (2000). The Post-Communist World: A Conceptual Framework. W. Kostecki, K. Zukrowska ja B. Goralczyk (Toim). *Transformations in Post-Communist States*. Houndmills & London: Macmillan.
- Graber, D. (1984). *Processing the News*. London: Longman.
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action. Volume Two. The Critique of Functional Reason*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1961/2001). *Avalikkuse struktuurimuutus. Uurimused ühest kodanikuühiskonna kategooriast*. Tallinn: Kunst.
- Harro-Loit, H. ja Pallas, A. (2013). Temporality and Commemoration in Estonian Dailies. H. Harro-Loit ja K. Kello (Toim). *The Curving Mirror of Time* (lk 17–57). Tartu: University of Tartu Press.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Hassan, R. ja Purser, R. (Toim) (2007). *Time and Temporality in the Network Society*. Stanford: Stanford Business Books.
- Hion, E., Lauristin, M., Vihalemm, P. (1988). *Meie muutuv elulaad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kalmus, V., Lauristin, M. ja Pruulmann-Vengerfeldt, P. (Toim) (2004). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kaufmann, V., Bergman, M. M. ja Joye, D. (2004). Motility: Mobility as Capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4), 745–756.
- Keller, M. ja Vihalemm, T. (2015). Struggling with the Euro: Practical Adaptation versus Ideological Resistance. P. Strandbakken ja J. Gronow (Toim). *The Consumer in Society* (lk 229–249). Oslo: Abstrakt forlag.
- Keller, T. ja Robert, P. (2011). Structural Components of Lifestyle and Beyond: The Case of Hungary. *Studies of Transition States and Societies*, 3(1), 55–75.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1979). „Sirbi ja Vasara“ lugeja küsitluspeeglis I. *Sirp ja Vasar*, 17.08.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (2004). Sissejuhatus. Uurimuse *Mina. Maailm. Meedia* metodoloogiat ja tähendusest. V. Kalmus, M. Lauristin ja P. Pruulmann-Vengerfeldt (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest* (lk 23–28). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lizardo, O. ja Strand, M. (2010). Skills, Toolkits, Contexts and Institutions: Claryfying the Relationships between Different Approaches to Cognition in Cultural Sociology. *Poetics*, 38(2), 204–227.

1.1. TEOREETILINE HOOVÕTT

- Luhmann, N. (1990). Gleichzeitigkeit und Synchronisation. N. Luhmann. *Soziologische Aufklärung 5. Konstruktivistische Perspektiven* (lk 95–131). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (2009). *Sotsiaalsed süsteemid*. Tartu: Ilmamaa.
- Mannheim, K. (1927/1952). The Problem of Generations. P. Kecskemeti (Toim). *Karl Mannheim: Essays on the Sociology of Knowledge* (lk 276–322). London: Routledge & Kegan Paul.
- McQuail, D. (2003). *McQuaili massikommunikatsiooni teooria*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mückenberger, U. (2011). Time Abstraction, Temporal Policy and the Right to One's Own Time. *KronoScope*, 11(1–2), 66–97.
- Offe, C. (1991). Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing Triple Transition in East Central Europe. *Social Research*, 58(4), 865–902.
- Offe, C. (1996). *Varieties of Transition*. Cambridge: Polity Press.
- Pilcher, J. (1994). Mannheim's Sociology of Generations: An Undervalued Legacy. *American Journal of Sociology*, 45(3), 481–495.
- Polanyi, K. (1944/1967). *The Great Transformation*. Boston: Beacon Press.
- Richter, R. (2002). Lifestyle and Social Structure Processes of Individualization in Eastern European Countries. *Revija za sociologiju*, XXXIII, 3–4, 169–180.
- Rosa, H. (2003). Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society. *Constellations*, 10(1), 3–31.
- Rosa, H. (2013). *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.
- Schatzki, T. (1996). *Social Practices: A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schatzki, T. (2010). *The Timespace of Human Activity: On Performance, Society, and History as Indeterminate Teleological Events*. Lanham, MD: Lexington.
- Schütz, A. ja Luckmann, T. (1974). *The Structures of the Life-World*. London: Heinemann.
- Sobel, M. E. (1981). *Lifestyle and Social Structure: Concepts, Definitions, Analyses*. New York etc.: Academic Press.
- Southerton, D. (2009). Re-Ordering Temporal Rhythms: Coordinating Daily Practices in the UK in 1937–2000. E. Shove, F. Trentmann ja R. Wilk (Toim). *Time, Consumption and Everyday Life. Practice, Materiality and Culture* (lk 49–63). Oxford: Berg.
- Sztompka, P. (1996). Looking Back: The Year 1989 as a Cultural and Civilizational Break. *Communist and Post-Communist Studies*, 29(2), 115–129.
- Tomlinson, J. (2007). *The Culture of Speed: The Coming of Immediacy*. London: Sage.
- Treufeldt, I. (2012). *Ajakirjanduslik faktiloome erinevates ühiskondlikes tingimustes*. Dissertations de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis, 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Van Dijk, T. (2005). *Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihalemm, T., Keller, M. ja Kiisel, M. (2015). *From Intervention to Social Change. A Guide to Reshaping Everyday Practices*. London: Ashgate.
- Warde, A. (2016). *The Practice of Eating*. Cambridge: Polity Press.

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTI SOTSIoloogilise TRADITSIOONI KONTEKSTIS

Signe Opermann ja Peeter Vihalemm

Käesolev raamat esitab ülevaate „Mina. Maailm. Meedia“ uuringutest aastatel 2002–2014, keskendudes viimase, 2014. aastal toimunud küsitluse tulemustele. Kui võrd uurimistöö on tuginenud meedia ja ühiskonna seoste uurimise traditsioonile, mis hakkas kujunema juba 50 aastat tagasi koos esimeste ulatuslike sotsioloogiliste uuringutega, peame vajalikuks anda laiem ülevaade sotsioloogiliste uuringute endi kujunemisloost ja arengust Eestis. Seejuures piirdume põhiliselt nende uuringutega, mis on oma temaatikalt ja lähenemisviisilt olnud lähemal meie uurimissuunale.

Nõukogudeaegseid uuringusuundi ja uurimistulemusi tuntakse üldiselt vähe, kui võrd publitseerimise võimalused olid nõukogude režiimi tingimustes üsnagi piiratud. Väljundiks olid enamasti vaid väikeses tiraažis teaduslike konverentside teesid ja rotaprintis väljaantud kogumikud, mis tänaseks on raskesti kättesaadavad. Eeskätt noort uurijate põlvkonda silmas pidades oleme püüdnud koostada põhjaliku nimekirja peamistest publikatsioonidest kõigi ülevaates puudutatud uurimissuundade puhul.

1.2.1. RETROSPEKTIIV: SOTSIoloogiliste UURINGUTE ALGUS EESTIS

Alustuseks tuleks heita pilk Eesti sotsiaalteaduste ajalukku, mida on hiljuti põhjalikult käsitletud ka sotsioloogiaõppe avamise 25. aastapäevale pühendatud artiklis (Rämmer, Kalmus ja Käärrik, 2015). Autorid (samas, 13) tõdevad: „Kuigi juba sõdadevahelisel ajal Eestis läbiviidud noorsoouuringute (Kuks, 1934) tulemusi kasutati pedagoogilises tegevuses, peeti pärast nõukogude võimu kehtestamist Eestis

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

sotsioloogiat kodanlikuks väärteduseks.“ 19. sajandil olid sotsiaalteadustega olnud seotud tuntud akadeemilised isikud, nagu Alexander von Oettingen ja Wilhelm Ostwald (Nobeli preemia 1909), hiljem Hans Kruus, Alfred Koort, Ilmar Tõnisson (õppis Londoni majanduskoolis) ja Eduard Laaman (Vooglaid, 1995). Süstemaatiliste empiiriliste uuringute traditsioonile pandi siiski alus alles 1960. aastatel nn Hruštšovi sula ajal (vt Vihalemm, 2004), nagu see toimus ka mujal Nõukogude Liidus (vt Keen ja Mucha, 1994; Jadov, 1998). Sotsioloogiaõppe kui iseseisva eriala avamiseni Tartu ülikoolis läks veel mitu aastakümnet.^[1] Sotsioloogiaõppega sai kuni 1989. aastani tegeleda üldjuhul aspirantuuris, tänases mõistes doktorantuuri tasemel, seda peamiselt erinevate uurimisrühmade koosseisus. Aspirantide haridustaust varieerus suuresti, enamik neist tuli psühholoogia, ajaloo või matemaatika teaduskonnast (Lagerspetz ja Pettai, 2003: 62). Huvilistel üliõpilastel oli siiski ka diplomiõppe tasemel võimalik teatud aineid (nt sotsioloogia ajalugu, sotsiaalsühholoogia, isiksuse sotsioloogia, sotsioloogilise uurimise meetodika ja tehnika, statistika jne) individuaalprogrammi järgi süvendatult õppida, nagu seda tegi hilisem sotsioloogiaõppe käivitaja ja esimene sotsioloogiaprofessor Paul Kenkmann 4. kursuse tudengina (Rämmer, Kalmus ja Käärik, 2015: 16–17).

Nõukogude võimu jaoks oli valdkond ideoloogiliselt ohtlik. Avaliku arvamuse ning ühiskonnas toimuva mõttevahetuse uurimine võis põhjustada soovimatut aktiivsust ja seeläbi ohustada partei *status quo*^[2], küll aga oli võimalik fokuseerida tähelepanu kultuuri ja meedia tarbimisele, elutee valikule, olmemuredele ning tööga rahulolule.

Suhtelise liberaliseerumise periood 1960ndatel pärast stalinismi kõrgaega tõi kaasa sotsioloogia taassünni. Sotsioloogilised keskused tekkisid eeskätt Moskvas, Leningradis ja Novosibirskis, samuti Gruusias ning Eestis. Meie noortel sotsioloogidel tekkisid olulised akadeemilised kontaktid väljaspool Eestit. Tartus kui Nõukogude Liidu provintsis said filosoofilised ideed ja kaasaegsed teoreetilised käsitlused võrreldes näiteks Leningradi või Moskva veidi vabamalt levida.

[1] Sotsioloogia eriala avati Tartu Ülikoolis Paul Kenkmanni eestvedamisel 1989. aastal. Arhiivimaterjalidest selgub siiski, et ettepanek luua sotsioloogia õppetool tehti Tartu Ülikooli seaduse lugemisel Riigikogus juba 1925. aastal, kuigi toona jäi idee soiku sobiliku kaadri puudumise tõttu (Waba Maa, 14.05.1925). 1992. aastal avati Tallinnas Humanitaarinstituudis sotsioloogiaõppe suund ning 1997. aastal alustas sotsioloogide koolitamist Tallinna Pedagoogikaülikool (tänapäev Tallinna Ülikool).

[2] Esimene avaliku arvamuse uuring Eestis viidi läbi alles 1984. aastal.

Sotsioloogia sai kiiresti populaarseks, paljud lootsid, et „valitsevat ühiskonnakorda on võimalik parandada, juhtida ühiskonda avatuse ja demokraatia teele“ (Kuuli, 2002: 139).

Raudse eesriide tagant jõudsid Eestisse fotokoopiate või ka salaja Soomest toodud raamatutena nt massikommunikatsiooni ja ajakirjanduse teooriad (nt Klapper, 1960), aga ka uuema sotsioloogia ülevaated jms. Lääne sotsioloogilist kirjandust, sh ka sotsioloogilisi teadusajakirju, hoiti Moskvas ühiskonnateaduste raamatukogu kinnises nn erifondis, kuhu ülikooli antud ametliku soovituskirjaga siiski teadustöö tarvis lugema pääses. Oluline teoreetiline mõju oli läänes toona populaarsel struktuurfunktsionalismil, mis vaatab ühiskonda omavahel seotud osade süsteemina, milles igal süsteemi kui terviku stabiilsust toetaval institutsioonil on täita oma roll. Selline käsitlus oli vastuolus ametliku ajaloolise materialismi seisukohtadega majandusest kui ühiskonna arengu ainsast baasist.

Üheks tähtsamaks eneseväljenduse ja arutelu platvormiks said perioodil 1966–1969 Ülo Vooglaiu algatatud Kääriku seminarid, mis toimusid tavatult mitteformaalses õhkkonnas. Neil akadeemilistel kooskäimistel osalesid juhtivad sotsioloogid Leningradist ja Moskvast: Vladimir Jadov, Juri Levada, Igor Kon jt. Kääriku seminaride populaarsust suurendas ettekannete ja teeside kogumike avaldamine (Kääriku I, II ja III, 1967–1969). Lisaks ilmus Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) rota-printväljaandena Vladimir Jadovi 1968. aastal Tartus peetud loengusari sotsioloogilistest uurimismeetoditest, esimene sotsioloogia õpik Nõukogude Liidus (Jadov, 1968), mis kujunes väga populaarseks ja mõjurikkaks.

1967. aastal asutati Leningradi Ülikooli sotsioloogialabori eeskujul ning Ülo Vooglaiu juhendaja Vladimir Jadovi ja TRÜ ajakirjandusöppe looja Juhan Peegli toetusel sotsioloogia kabinet, millest peagi sai sotsioloogia laboratoorium. Selles oli vaid üks koosseisuline ametikoht, aga järjest suurenev hulk lepingulisi töötajaid, tegevusest võttis osa palju üliõpilasi.

Marju Lauristin kirjutab: „Kuna ettevõtetele oli antud korraldus koostada sotsiaalse arengu plaane, sai sellest tõuge töösotsioloogia arenguks. Ettevõtetele anti luba tellida töökollektiivi uuringuid. Esimesena kasutas seda võimalust Tartu Ehitusmaterjalide Tehas [...] Kabinet sai uuringute tellimusi ka teistelt ettevõtetelt ja arenes paari aastaga isemajandavaks“ (Lauristin, 2010: 88). Hiljem lisandusid uuringud Kunda tsemendivabrikus, Järvakandi tehastes, autobussikoondistes ja mujal^[3].

[3] Töökollektiivide rahulolu uuringute meetodikast ja mõningatest tulemustest annab ülevaate uuringute algataja ja juhi Asser Murutari ja Peeter Vihalemma 1972. aastal ilmunud

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

Töökollektiivide rahulolu uuringutega alustati 1967, nendest varemgi algas ajakirjandussotsioloogiline uurimistöö. 1965–1966 korraldati esimesed suured auditooriumi küsitlused nii Tallinnas kui ka Tartus, Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni kuulajate ja vaatajate ning Tartu ajalehe Edasi lugejate selgitamiseks. Eriti tugevasti mõjutas järgnevaid uuringuid Edasi lugejaskonna analüüs.

Lähtudes Vladimir Jadovi loodud kompleksse uuringu metodoloogias, arendati välja empiiriliste sotsioloogiliste küsitluste ülesehituse metoodika. Kujunes välja mahuka küsimustiku mudel, mis käsitles vaadeldavat nähtuste ringi (nt ajalehelugemist) laias sotsiaalses kontekstis, seostatuna vastajate üldiste huvide ja orientatsioonidega, elutingimuste ja elulaadiga. See omal ajal nn Tartu ankeedina tuntuks saanud küsimustiku tüüp on paljuski ka uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ (MeeMa) küsimustiku prototüübiks.

Andmete analüüs toimus lisaks üksiktunnustele ka koondtunnuste (indeksite) tasandil, samuti sai tavaliseks tüpoloogiline analüüs. Selleks kasutati klasteranalüüsi, mille puhul andmetöötamiseks kohandati TRÜ arvutuskeskuses väljatöötatud programm, mis algselt oli olnud hoopis loodusteadlaste kasutuses (metsanduslikes taksonoomilistes uuringutes). Edasi uuringu üks peamisi tulemusi (vt Vooglaid, 1970) oli lugejate tüpologia loomine, mis sai veidi hiljem eeskujuks ka televaatajate tüpologia koostamisele (vt Šein, 2005).

Praegu, aastate tagant neid uuringuid hinnates saab väita, et vaatamata nõukogude režiimi piiravatele tingimustele pandi viie aastakümne eest Tartus ja Tallinnas alus elujõulisele sotsioloogilisele uuringutraditsioonile. Juba 1970ndatel iseloomustas sellealaseid uuringuid kõrgtasemel kvantitatiivsete meetodite kasutamine, mis osalt töötati välja kohapeal ning osalt võeti üle lääne teaduspraktikatest. Mõnedki uuringutulemused olid nii teoreetiliselt kui ka empiiriliselt täiesti võrreldavad nn vabas maailmas saavutatuga, kuigi toona tekkis haruharva reaalseid kontakte ja võrdlusvõimalusi, rääkimata rahvusvahelisest koostööst.

Ülo Vooglai juhitud TRÜ sotsioloogialabor tegutses ligi kümme aastat kuni keelustamiseni 1975. aastal (vt Vihalemm, 2004: 51). Pärast labori likvideerimist paisati seal töötanud inimesed (hiilgeaegadel kokku 50–60 töötajat) laiali erinevatesse haridus- ja teadusasutustesse.

artikkel (Murutar ja Vihalemm, 1972). See toob muuhulgas esile asjaolu, et suures komplekses uuringus oli põhjalikult vaatluse all ajakasutus, sealhulgas vastajate tunnetatud ajapuudus erinevate tegevuste jaoks, mis rohkem kui 40 aastat hiljem kujunes uuesti uurimisobjektiks küsitluses „Mina. Maailm. Meedia 2014“.

1.2.2. 1960.–1970. AASTATEL ALGUSE SAANUD UURIMISSUUNDADEST

Ajakirjandussotsioloogia

Esimene suur Tartu ülikoolis tehtud empiiriline sotsioloogiline uuring oli ülalmainitud Edasi lugejaskonna küsitlus 1965–1966, mis haaras Tartu linna ja rajooni, osalt ka teiste ümberkaudsete rajoonide elanikkonda ning lisaks lugejate huvidele ja ootustele ajalehe suhtes hõlmas ka üldisi hoiakuid ja orientatsioone, elutingimusi ja ajakasutust. Ülo Vooglaiu väljatöötatud küsimustik „Teie arvamus?“ pani aluse kompleksse ja detailse andmekogumise traditsioonile, nagu ka küsitlustulemuste analüüsimisele lisaks üksiktunnustele ka indekse ja tüpoloogiate tasandil (vt Vooglaid, 1970).

Samal ajal esimese lugejaskonnauuringuga hakati 1960ndate keskel analüüsima elektroonilise meedia auditooriumi. Eesti Raadios (ER) loodi rahvastiku sotsiaaldemograafilisele koosseisule vastav valimimudel ja küsitlejate võrgustik. Kogu Eestit katvate esinduslike elanikkonnaküsitluste traditsioon sai alguse Eesti Raadiost. Esimene suur küsitlus, mis puudutas ERi ja Eesti Televisiooni (ETV) kohta meedia-kanalite hulgas, tehti Asta Tamre juhtimisel 1965. aastal. 1970ndate algul alustati kord kvartalis toimuvaid raadio ja televisiooni auditooriumi paneeluuringuid, mis kestsid kuni 1993. aastani, mil uuringufirma TNS Emor auditooriumi monitooringu üle võttis. ERi juurde rajati informatsiooni- ja arvutuskeskus ning esimene elektrooniline helisalvestiste andmebaas N. Liidus. ETV vaatajaskonna arvamust asus esinduslikult uurima selleks otstarbeks televisiooni metoodika osakonda moodustatud uutset arvutustehnikat valdav analüütikute grupp.

Oluline on esile tuua auditooriumiuuringute kiire mõju ajakirjanduspraktikale. 1960. aastate ideoloogilise sula õhkkonnas olid uurimistulemused oluline ajend ümberkorraldustele meediasüsteemis ja ajakirjanduse sisus. 3. aprillil 1967 läks eetrisse ERi teine programm, hoopis teisiti ülesehitatud, palju inimlikuma lähenemise ja sisuga Vikerraadio, mis muutus kohe väga populaarseks. Edasi oli esimene ajaleht Nõukogude Liidus, mis kaotas ära väga vähese loetavusega juhtkirja, asendades selle ajakirjanike ja arvamuslimidrite publitsistlike arvamusalalduste ja kommentaaridega. Edasi muutus väga populaarseks, tiraaž kahekordistus kahe-kolme aastaga ning oleks veelgi kasvanud, kui seda peatselt saabuval stagnaajal ei oleks hakatud kunstlikult piirama, takistades lehe tellimist väljapoole Tartu linna ja rajooni.

Ajakirjanduse sotsioloogiline analüüs ei piirdunud kaugeltki auditooriumiuuringutega. Juba 1968. aastal alustas Marju Lauristin Edasi tekstide kontentanalüüsiga (vt Lauristin, 1972). Alates 1972. aastast hakati kontentanalüüsi kasutama ka reklaamfilmide, tele- ja raadiosaadete analüüsimisel (vt Vihalemm, 2004: 58).

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

1971–1976 korraldati eksperimentaalseid uuringuid hoiakute osa kohta ajalehetekstide vastuvõtul (vt Vihalemm, 1976).

Edasi uurimine kestis kümme aastat ja oli tõeliselt kompleksne, hõlmates lisaks lugejaskonna ja sisu analüüsile ka ajakirjanike ja autorite küsitlust, vaatlusi ning tekstide vastuvõtu eksperimentaalset uurimist (Vooglaid, 1972; Vihalemm, 2004).

Ajakirjanduslikud uuringud Tartus jätkusid pärast sotsioloogialabori sulgemist ülikooli ajakirjanduskateedris Juhan Peegli kaitsva tiiva all ning keskendusid kohalikele ajalehtedele ja raamatunõudlusele. Näiteks võib tuua ligi 900 üksiktunnust sisaldava ankeediga „Ajaleht ja elu“ aastatel 1979–1982 korraldatud uuringu, mis keskendus rajoonilehtede lugejate ajakirjanduslikele huvidele ja ootustele. Uuringusse haarati ka inimeste elulaadi puudutavad küsimused, mida uuriti väärtuste, tegevuste ja keskkonna vahel valitsevate seoste põhjal. Võib öelda, et see uuring oli nii mahult kui ka teoreetilistelt ja metodoloogilistelt lähtealustelt küllalt sarnane MeeMa küsitlustega uuel sajandil. Uuring andis olusid arvestades võrdlemisi hea pildi pealispinna all valitsevatest hoiakutest ja suhetest ühiskonnas, nii et tulemuste põhjal oli võimalik „kaardistada erinevate ühiskonnarühmade võõrandumist süsteemist või kaasaminekut sellega“ (Lauristin, 2010: 99).

Meediakasutusse puutuvaid rakenduslikku laadi tulemusi on lehelugejate teemahuvi baasil hiljem kommenteerinud Lauristin jt (1987: 80), tuues peamiste järelduste seas välja, et „juhtkirjade ja tootmisaruannete asemel“ soovinuks lugejad hoopis rohkem saada infot kohaliku elu probleemidest ja sündmustest, inimestevahelistest suhetest, kultuurist, igapäevaelu korraldamisest (teenindus, kaubandus, heakord) jne. Veel selgitavad Vihalemm ja Lauristin (2004: 7), et lehelugejate huvi tugevus osutus olevat ajakirjanduses käsitletud teemade suhtes risti vastupidine nende ametliku olulisuse ja materjali kontrolli hierarhia. Huvipingereas olid esikohal psühholoogiliselt lähedased nähtused, nagu perekond ja kodu, teisel kohal loodus ning kolmandal sotsiaalne heaolu. Huvi poliitika vastu kasvas alles koos massilise vabadusliikumise sünniga ning huvi majanduse vastu pärast taasiseseisvumist, majandusaktiivsuse kasvades (Vihalemm ja Lauristin, 2004: 7).

Raadio ja televisiooniga seonduvate sotsioloogiliste uuringute hulgast võib esile tõsta 1972 valminud teleauditooriumi tüpoloogilise analüüsi, mille alusel Hagi Šein koostas programmi- ja teemavaldkondade ning nende ajakirjandusliku ja žanrilise käsitluse lähedusspiraali, mida ETV toimetustes teemade ja saateformaaside valikul ka praktikas kasutati (vt Šein, 1978: 55; 2005: 179–184).

Alates 1980. aastate algusest vähenes ringhäälingus huvi auditooriumiuuringute vastu, nende asemel hakati põhjalikumalt tegelema saadete sisuanalüüsiga.

1990ndate algul vähenesid põhjalikumad ringhäälingu sotsioloogilised uuringud, neid korraldanud struktuurid lõpetasid järk-järgult tegevuse.

Oluline on esile tuua, et raadio- ja teleuuringute tulemused on enamasti talletatud Eesti Sotsiaalteaduslikus Andmearhiivis (vt www.psych.ut.ee/esta). Arhiiv sisaldab ka paljude teiste 1970–2015 läbiviidud uuringute elektroonilist andmebaasi (sh ülalkirjeldatud küsitluse „Ajaleht ja elu“ tulemusi), samuti mitte-elektronilisi materjale (uuringute aruandeid).

Põhjaliku ülevaate empiiriliste meediuuringute kujunemisest ja arenguloost leiab huviline lugeja Peeter Vihalemma 2004. aastal avaldatud artiklist kogumikus „Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004“ (vt ka Vihalemm, 2001). Vihalemm toob välja, et empiirilised uurimused katsid kõiki põhilisi meediakanaleid ja valdkondi nii palju, kui see nõukogude režiimi tingimustes võimalik oli. Ta nendib, et uuringute nõrgad küljed olid kasinad võimalused tulemusi publitseerida ja isoleeritus „läänelikust akadeemilisest diskursusest“. Nii olid kuni 1990. aastateni Eestis kasutatud teoreetilised kontseptsioonid mõne läänes tuntud teooria kohandused nõukogude ainese uurimiseks, kusjuures mõnigi kord varjatud kujul, kuna otsene toetumine lääne allikale ei olnud lubatud (Vihalemm, 2004: 55). Kasutati nt tarvete ja tasude kontseptsiooniga (ingl *uses and gratifications theory*, vt McQuail, 2003: 346–350) sarnanevat lähenemisviisi, kuigi seda otseselt niiviisi ei nimetatud, vaid kõneldi auditooriumi ootuste ja vajaduste uuringutest.

Elulaadiuuringud

Ühiskondlikel muutustel (nt hariduse kasv, uudsed kommunikatsioonivormid jne) on kahtlemata mõju ka inimeste elulaadile ja elustiilile^[4], mis praktiliste aspektide kõrval peegeldub hoiakutes, väärtusorientatsioonides ja valikutes. Siinkohal on olme kõrval suur tähtsus ka suhestumisel kultuuriga, traditsioonide hoidmisel, kontaktidel ümbritseva keskkonnaga ning meedia vahendatud kogemustel.

Esimene empiiriline elulaadi uuring „Sinu kodu“ viidi TRÜ sotsioloogialabouris läbi aastatel 1972–1973. Erinevaid elulaade (ühetekokku joonistus välja kaheksa elulaadi tüüpi) analüüsiti toona peamiselt tegevuste kaudu, mis olid seotud kas kodukeskkonna või töökohaga. Tulemustest selgus, et kõige olulisemad tegurid elulaadi kujunemisel on elutingimused ja elukoht. Eristusid kaks modernset ja kaks

[4] Elulaadi võib mõista kui tegevusmustrit, mis on määratletud sotsiaalse struktuuri kaudu, ja elustiili kui tegevusmustrit, mis põhineb individuaalsel agentsusel (Rosengren, 1997: 15).

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

konservatiivset linlikku elulaadi, uutele maakeskustele omane modernne linnalis-maaline ning sellele vastanduv traditsiooniline alevi ja väikelinna elulaad ning kaks traditsioonilist maa-elulaadi tüüpi (Raitviir, 1981).

Perioodi 1979–1985 väldanud uuring „Meie muutuv elulaad“ (Hion, Lauristin ja Vihalemm, 1988) põhines küsitlustel „Ajaleht ja elu“ ning „Raamat ja lugeja“ ning võttis eesmärgiks elustiilide tüpologiseerimise, tuginedes statistilisele andmeanalüüsile ning konkreetsetele elujuhtumitele (uuringuandmed sisaldasid välja- võtteid Ene Hioni intervjuusarjast „Meie elu lood“, mis oli Eesti Raadio eetris aastatel 1983–1984)^[5]. Kogutud andmeid analüüsiti järgmiste kategooriate alusel: a) millised tegevusvaldkonnad on vastajate elus olulise tähtsusega; b) millist laadi huvide rahuldamisele ning probleemide lahendamisele on suunatud tegevus nendes valdkondades, s.t on see suund ühiskonnakeskne või enesekeskne; c) kui suur on sotsiaalne, vaimne, praktiline aktiivsus neil tegevusaladel; d) kui tulemuslik on see aktiivsus, milline materiaalne ja sotsiaalne heaolu sellega kaasneb; e) rahulolu ise- enese ja oma eluga, f) üldine suhtumine ümbritsevasse ellu, kas rahulolev, oludega leppiv või kriitiline, muutustele suunatud (Hion, Lauristin ja Vihalemm, 1988: 42).

Vihalemm ja Lauristin kirjeldavad kokkuvõtlikult inimeste toonast elujärge, sot- siaalset aktiivsust, huvisid ja ühiskondlikke hoiakuid, tuues välja, et umbes pool eesti rahvast hoidis end aktiivsest ühiskondlikust elust pigem eemale ja keskendus igapäevasele tööle ja harrastustele, oma perele ja majapidamisele, samal ajal kui ligi kolmandik eestlasi oli tollases süsteemis hästi kohanenud ja aktiivse elulaadiga, kuid süsteemi suhtes sageli kriitiliselt meelestatud. Umbes viiendik eestlastest, nende hulgas paljud noored, distantseeris end nõukogude süsteemist ning rakendas oma aktiivsuse pigem „süsteemivälistes materiaalse tegevuse ja kultuuri valdkondades ning seltskondlikes harrastustes“ (Vihalemm ja Lauristin, 2004: 3).

1980ndate keskel läbiviidud ja tervet elanikkonda haaranud analüüs andis hea ülevaate eestlaste eluviisidest ja ühiskonnas valitsevatest meeleoludest just enne suuri ühiskondlikke muutusi ja laulva revolutsiooni algust (Lauristin, 2010: 102). Tulemusi oli hiljem võimalik interpreteerida lähtuvalt erinevate ühiskonnagruppide võimekusest kohaneda drastiliste muutustega, mis kaasnesid 1990ndatel iseseisvuse taastamise ja turumajanduslikule ühiskonnakorraldusele üleminekuga. Samuti pak- kus olulist ainet inimeste väärtusmaailma analüüs ning väärtuste teisenemine.

[5] Raamat on tõlgitud ka inglise keelde (tõlkijad Laine Hone ja Mall Tamm) ning pealkirja all „Life-styles in Contemporary Estonia“ antud välja Perioodika kirjastuses 1988. aastal.

Keskkonnateadvuse uuringud

Eraldi tähelepanu väärib keskkonnateadvuse probleem, millest lähtus 1983–1984 korraldatud rahvusvaheline uuring. Selle käigus koguti andmeid Eestis, Venemaal (täpsemalt Leningradis), Ungaris ja Leedus, kuigi tulemuste võrdlev analüüs ei tulnud toonase režiimi tingimustes kõne alla isegi mitte „vennaliku“ Ungariga. Diskussioon sai heal juhul toimuda vaid teadurite omavahelise suhtluse formaadis, kuid mitte ühispublikatsioonide tasemel. Napilt enne nn fosforiidisõja algust 1987. aastal seostus keskkonnakaitse massiteadvuses kitsalt spetsialiseeritud tegevusalaga, mida peeti pigem eriteadlaste ja ametkondade vastutusalasse kuuluvaks. Siiski osutas Eestis läbiviidud küsitlus elanikkonna ökoloogilisele teadlikkusele ja murele keskkonna halvenemise pärast. Lisaks õhkus vastustest usaldamatust ametkondliku informatsiooni suhtes. Uurimuse tulemused on kokku võetud Boris Firsovi ja Marju Lauristini toimetatud kollektiivses monograafias (Lauristin ja Firsov, 1987) ning mitmes Eesti Looduse artiklis (nt Lauristin ja Vihalemm, 1985b; Lauristin, Vihalemm ja Timak, 1985).

Veidi teisest vaatepunktist haakub keskkonnateemadega omaaegsest TRÜ sotsioloogilaborist väljakasvanud ja Mati Heidmetsa eestvedamisel käivitunud keskkonnapsühholoogia alane teadustöö (koos Jüri Kruusvalli, Toomas Niidu ja mitme teisega) Tallinna Pedagoogilises Instituudis, hilisemas Tallinna (Pedagoogilises) Ülikoolis (TPÜ). Nimetatud projektid keskendusid indiviidide interaktsioonile ümbritseva ruumiga (linnakeskkonna, eluruumi ja privaatse ruumiga) ning avaliku ruumi arhitektuurilahendustega (vt Kruusvall, 1981; Niit, Kruusvall ja Heidmets, 1981; Niit, Heidmets ja Kruusvall, 1987, 1994). 1990.–2000. aastatel laienes uurimishuvi indiviidide suhetele looduskeskkonnaga. TPÜ juurde loodud keskkonnapsühholoogia grupi töö käivitas keskkonnaga seonduva sotsioloogilise ja sotsiaal-psühholoogilise uurimistöö ka Venemaal, Ukrainas, Gruusias ja Kasahstanis. Organiseeriti konverentse ja kollokviume, avaldati hulgaliselt teaduspublikatsioone (Niit ja Heidmets, 2001: 195).

Noorsoo-sotsioloogia, perekonna- ja rahvastiku-uuringud

1966. aastal rajas Mikk Titma TRÜ juurde haridussotsioloogia uurimisgrupi (seda juhtisid eri aegadel Paul Kenkmann, Jüri Saarniit jt), millest 1969. aastal kujunes TRÜ kommunistliku kasvatuselaboratoorium ja mille töö laienes 1974. aastal Tallinna, täpsemalt ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi alla. Titma leidis sobiva

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

uuringumudeli Ameerika Ühendriikidest ning võttis kasutusele Morris Rosenbergi koostatud ankeedi keskkoolilõpetajate küsitlemiseks.

Uurimused keskendusid kindlatesse hariduskohortidesse kuuluvate noorte elutee uurimisele, tuginedes peamiselt longituuduuringutele^[6]. Nende kaks seeriat algasid vastavalt 1966 ja 1982, püüti jälgida ja analüüsida elutee erinevaid aspekte, nagu hariduskäik, karjäär, ühiskondlik-poliitiline ning kultuuriline aktiivsus, perekonnaelu, sotsiaalmajanduslik olukord, plaanide ja väärtushinnangute kujunemine ja muutumine ajas (Titma jt, 1990; Titma, 1999, 2001; Titma jt, 2003; vt ka Helemäe, Saar ja Vöörmann, 2000). Uurimus oli orienteeritud võrreldavusele samalaadsete lääne uuringutega. Esimese longituuduuringu valimisse kuulusid nn sõjajärgsesse põlvkonda kuuluvad eestikeelsete keskkoolide abiturientid, kordusküsitlused viidi läbi aastatel 1969, 1973, 1976, 1979, 1991 ja 2007. Teise uurimuse „Ühe põlvkonna eluteed“ valimisse kuulusid 1983. aasta keskõppeasutuste lõpetajad (nii keskkoolist, tehnikumist kui ka kutsekeskkoolist), kellest kujunes nn võitjate põlvkond. Projekti oli kaasatud uurijaid Nõukogude Liidu eri piirkondadest. Esimene küsitlus viidi läbi 15-s Nõukogude Liidu piirkonnas ning valimisse kuulus 45 000 respondenti. Kordusküsitlused toimusid 1987–1989, 1992–1993 (osalesid Valgevene, Eesti, Läti, Leedu, Moldova, Tadžikistan, kolm Kasahstani, neli Venemaa ja kuus Ukraina regiooni), 1997–1998 ning 2004. Nimetatud andmestik on olnud hea alusmaterjal erineva fookusega analüüsideks, sh sotsiaalse kihistumise teemal, mida on läbi viinud Mikk Titma õpilased Ellu Saar, Jelena Helemäe jt, kes on praeguseks liitunud Tallinna Ülikooli teadlaskonnaga.

Tartu Ülikooli juures on märkimisväärselt tegeletud ka perekonna ja rahvastiku uurimisega. Demograafia ja sotsiaalpsühholoogia valdkonnas tehtav teadustöö (Ene-Margit Tiit, Dagmar Kutsar jt) haakub teataval määral eelkirjeldatud hariduskohortide eluteede analüüsides pikaajaliste projektidega, keskendudes põlvkondade vahetumisele, perepoliitikale, elutingimustele, töökarjäärile ja teistele seotud teemadele. 1970.–1980. aastail oli TRÜ arvutuskeskuse juures tegutsenud perelabor oluline uurimiskeskus, publitseerides kümme köidet kogumikku „Perekonna probleemid“ ja olles oluline sotsioloogiahuviliste tudengite koondumise ja väljaõppe koht.

[6] Longituuduuringu all mõistetakse uurimisstrateegiat, mis keskendub mitmele järjestikusele andmekogumisele ühtedelt ja samadelt indiviididelt teatava ajavahemiku järel (Helemäe, Saar ja Vöörmann, 2000: 37).

Kultuuritarbimise uuringud

1970.–1980. aastatel pakkus tänuväärset uurimisainet väga ulatuslik kultuuritarbimine. Raamatute tiraažid, nende ostmine ja lugemine, samuti teatri- ja kontserdikülastuste sagedus olid rekordilised. „Kultuuril oli eestlasi ühendav sisu ja muu vabaduse puudumist kompenseeriv tähendus,“ selgitab Lauristin (2010: 101) kultuuritarbimise tagamaid.

Nagu näitas TRÜ ajakirjanduse osakonna uuring „Raamatunõudlust kujundavad tegurid“, mis viidi Kirjastuskomitee rahastamisel läbi aastatel 1979–1985 ja tugines esinduslikele küsitlustele „Ajaleht ja elu“ ning „Raamat ja lugeja“, puudus raamatulugemise harjumus vaid 10%-l täiskasvanud eestlaskonnast, samal ajal kui väga suurt osa – 45% eestlastest – iseloomustas aktiivne huvi raamatute vastu. Seejuures jagunesid aktiivsed lugejad ja ostjad kaheks rühmaks, ühte kolmandikku nendest iseloomustas aktiivne, mitmekülgne ja teadlik raamatusuhe ning kahte kolmandikku aktiivne, kuid vähevaliv raamatusuhe. Passiivsed, minimaalse ja juhusliku raamatukasutusega inimesed moodustasid ligikaudu ühe kolmandiku. Neist veidi aktiivsemaid, mõõdukaid, kuid raamatu suhtes üsna vähenõudlike ootustega inimesi oli umbes neljandik (vt Lauristin ja Vihalemm, 1985a).

Nagu ülal viidatud, kujunes TRÜ kõrval oluliseks (sotsioloogiliste) kultuuriuuringute keskuseks ka ENSV Eesti Teaduste Akadeemia Ajalooinstituut, kus juba 1960ndate keskel alustati koostöös teatriühinguga teatrikülastuste ja -huvi uurimist. Ankeetküsitluste ja intervjuude abil selgitati teatripubliku struktuuri, teatrihuvi ulatust ja iseloomu erinevates rahvarühmades, samuti teatrihuvi kujunemist ning erinevate žanride ja laadide eelistamise põhitegureid (Kask ja Vellerand, 1980). Haritlaste, õppivate noorte ja tööliste teatrisuhete andmestik võimaldas eristada teatrikülastajate põhitüüpe, mille ühe poolusena nähti teatriharitud vaatajat, kes suudab lugeda keerukat teatrikeelt ja tajuda kujundite mitmetähenduslikkust. Huvi ja vastuvõtu teise poolusena töid uurijad esile sündmustiku, *story* jälgimist nautiva vaataja, kes otsib teatrist põnevust, koomikat, tuttavlikkust, eelistab olustikulist, keerukaid kujundeid vältivat teatrikeelt. Nende kahe polaarse vastuvõtjatüübi vahele mahtus mitu vaheastet (Kask ja Vellerand, 1980: 48).

1966., 1973. ja 1978. aastal viidi TA Ajaloo instituudi sotsioloogia sektoris Juhan Kahki ja Erkki Ranniku juhtimisel läbi töötava elanikkonna laialdasi ankeetküsitlusi, mis hõlmasid tööd, vaba aega ja perekonda, sisaldades mitmekülgseid andmeid ka lugemise, teatris ja kinos käimise, kontsertide ja kunstinäituste jms külastamise kohta (vt Arutjunjan ja Kahk, 1980; Rannik, 1985; Haavio-Mannila ja Rannik, 1985; Järve, 1985; Narusk, 1988).

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

Üldiselt sisukaid ja olulisi uurimistulemusi tõlgendati mõnigi kord väga ideoloogiliselt ja propagandistlikult. Eriti paistab selle poolest silma Juri Arutjunjani ja Juhan Kahki toimetatud raamat „Sotsioloogilisi suletõmbeid Nõukogude Eesti kohta“, mis on kirjutatud internatsionaalse kasvatustöö edendamise võtmes, suunatud tugevdama „oluliste erinevuste kadumist linna ja maa, kolhoositalurahva ja töölisklassi, füüsilise ja vaimse töö, erinevate rahvuste vahel“ (Arutjunjan ja Kahk, 1980: 83). Seejuures on küsitlustulemused mitmes valdkonnas, eriti kultuuritarbimise teemal, suure väärtusega ja pakuvad huvi veel pikka aega.

1980. aastatel ja taasiseseisvumise järel on kultuuritarbimise uuringud jätkunud Teaduste Akadeemia (alates 1998. aastast Tallinna Ülikooli) Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi egiidi all, vt „Argielu Eestis“ allpool.

Avaliku arvamuse uuringud

Uudse ja seni võimude poolt takistatud suunana tekkis empiiriliste sotsiaaluuringute väljale avaliku arvamuse uurimine, millega tegi 1984. aastal algust ENSV Riikliku Televisiooni- ja Raadiokomitee Informatsiooni- ja Arvutuskeskuse auditooriumi uuringute osakond Andrus Saare eestvedamisel. Arusaadavalt ei julgenud paljud respondendid tollases ideoloogilises õhustikus oma poliitilisi tõekspidamisi küsitlejatele avaldada. Mõistagi pidid ankeedid läbima ka EKP Keskkomitee tsensuuri tiheda sõela, paljud uuringud olid võimude initsieeritud ja tulemused osaliselt või täielikult salastatud. Kuivõrd puudus avameelne avalik arutelu, puudus tegelikult ka avalik arvamus selle mõiste tõsisemas tähenduses (vt ülevaadet avaliku arvamuse uuringute väljakujunemisest Eestis Rosimannus ja Titma, 2004).

1980ndate lõpul, Rahvarinde jt liikumiste loomise tuules olukord muutus, hakkas kujunema poliitiline avalikkus ja algas avaliku arvamuse uurimise kuldaeg. 1987. aastal ilmus Andrus Saare ja Juhan Kivirähki brošüür „Massiteabevahendid ja avalik arvamus“. Aasta hiljem pandi alus esimesele uuringufirmale Saar Poll, mis kasvas välja Eesti Ajakirjanduse ja Infokeskusest (asutaja Andrus Saar). Sügisel 1988 alustas Karin Niinase ja Juhan Kivirähki juhitud Mainori avaliku arvamuse uurimise keskus, mis 1990 kasvas üle Eesti Turu- ja Arvamusuuringute Keskuseks Emor, 1993. aastal alustas turu-uuringute ettevõtte Ariko MG ja 1994. aastal Turu-uuringute AS.

Kui 1984–1987 korraldati avaliku arvamuse uuringuid kord-paar aastas, siis iseisvusliikumise ja poliitilise võitluse kõrgperioodil alates aprillist 1988 korraldati neid regulaarselt iga kuu, mõnel kuul mitu korda. Selleaegseid küsitlustulemusi on vähe üldistatud ja publitseeritud, vähesedki publikatsioonid (nt Saar, 1989; Rosimannus ja Veskimägi, 1990) näitavad ühiskondlike olude ja avaliku arvamuse kliima

kiiret ja dramaatilist muutumist. Kõige ilmekamalt avaldus see vastustes küsimusele, milline peaks tulevikus olema Eesti poliitiline staatus. Aprillis 1989 arvas seda, et Eesti peaks olema iseseisev riik väljaspool Nõukogude Liitu, 56% eestlastest, 1989 septembris 64%, 1990 jaanuaris juba 81% ja 1990 mais 96% (Kivirähk, 1991; vt ka Lauristin ja Vihalemm, 1997: 91).

Tähelepanuväärne on asjaolu, et Emor oli algusaastatel küllalt tugevasti orienteeritud ka uurimistulemuste sügavamale analüüsile, üldistamisele ja tutvustamisele, andes 1991–1992 välja eesti- ja ingliskeelseid ajakirju Emori Toimetised (seda ilmus kaks numbrit) ja Emor-Reports (kokku seitse numbrit).

Rahvusvaheline koostöö

Rahvusvaheliste uuringute korraldamine nõukogude perioodil oli äärmiselt keeruline. Üks väheseid rahvusvahelisi projekte, milleks meediasotsioloogidele luba anti, oli juba eespool viidatud keskkonnateadvuse võrdlev uuring Eestis, Venemaal, Ungaris ja Leedus (vt Lauristin ja Firsov, 1987). Kui keskkonnakaitse oli 1980ndate algul veel apoliitiline teema, siis kümnendi keskpaigaks oli situatsioon juba muutunud. Lauristin (2010: 102) nendib, et andmete ametlik võrdlemine riikide vahel ei osutunud tegelikkuses võimalikuks, rääkimata tulemuste ühisest publitseerimisest. Eestis kogutud andmete analüüs osutas selgelt kõrgema hariduse ja sotsiaalse positsiooniga vastajate rahulolematusele valitseva süsteemiga. „Sellest rahulolematusest hakkas kogunema kriitiline energia, mis lõpuks vallandus rahvaliidumiste, laulva revolutsiooniga,“ kirjutab Lauristin (samas). 1986.–87. aastal kostsid esimesed kriitilised hääled fosforiidikaevanduste rajamise plaanide kohta praeguse Lääne-Virumaa aladele, sündmused jõudsid haripunkti 1987.–88. aastal. Lauristin (1988) on fosforiidiküsimuse kommunikatsiooni analüüsinud kui Eesti avalikkuse arengu üht võtmesündmust ning „demokraatia õppetundi“.

Omapoolse tõuke rahvusvaheliseks koostööks andis ka Nõukogude Sotsioloogia Assotsiatsiooni Baltimaade osakonna loomine 1975. aastal, mis tihendas akadeemilisi sidemeid, soodustas mõningat osalemist Rahvusvahelise Sotsioloogia Assotsiatsiooni töös, samuti võimaldas mõnes rahvusvahelises võrdlusuuringus osalemist (Titma, 2002).

1970.–1980. aastatel hakkasid kujunema akadeemilised suhted Tartu ning Tampere ja Lundi kommunikatsiooniteadlaste vahel (vt Vihalemm, 2001: 84). Täiemahulise kultuuridevahelise teadusprojekti ettevalmistamiseni jõuti siiski alles 1989. aastal (Rosengren ja Weibull, 1997: 1–2). Projekti nimeks sai Balticom ning seda rahastasid sellised mainekad institutsioonid ja fondid nagu Rootsi Kuninglik Teaduste

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

Akadeemia, Rootsi Instituut, Eesti Teadusagentuur jt. Balticomi programmi eesmärk oli võrdlevalt analüüsida omavahel kultuuriliselt ja ajalooliselt seotud, kuid siiski erinevaid ühiskondi, nagu seda on Eesti ja Rootsi. Unikaalse dimensiooni lisas Eestis 1980ndate lõpul, 1990ndate alguses valitsenud dramaatiline õhustik, mis mõjus stabiilse heaoluühiskonna taustal vaadeldes erakordsena. Mahuka projekti fookuses oli põhiliselt Eesti siirde- ja reformiperiood (1987–1997) regionaalses, poliitilises, sotsiaalses ja individuaalses kontekstis. Olulisel kohal oli ka rahvusvaheline sotsiaalne ruum eestlaste, rootslaste ja soomlaste seisukohalt, huvi lähemate ja kaugemate maade vastu. Teoreetilisest küljest tugines uuring hästi komponeeritud väärtussüsteemide käsitlusele (vt Rosengren, 1997: 9–24), mis võttis kokku Milton Rokeachi, Ronald Ingleharti, Shalom Schwartzi, Anthony Giddensi ja Jeffrey Alexanderi väärtusteoreetilised lähtekohad ning asetaski rõhu postmateriaalsetele väärtustele.

Lisaks ülalkirjeldatud uuringutele alustati juba nõukogude ajal veel mitme uurimissuunaga, nagu nt linnasotsioloogia (Marje Pavelson, Katrin Paadam jt), maasotsioloogia (Asser Murutar jt), hälbiva käitumise ja kuritegevuse sotsioloogia (Eduard Raska jt), spordisotsioloogia (Mait Arvisto jt). Kõik need jätkusid ka pärast taasiseseisvumist, jäädes MeeMa uurimistraditsioonist mõnevõrra kaugemale.

1.2.3. OLULISEMAID SOTSIoloogilisi uurimissuundi TAASISESESVUNUD EESTIS

1990. aastad viisid Eesti tagasi vabasse maailma, algas turumajandusliku ühiskonna ülesehitamine ning suurte sotsiaalsete ja kultuuriliste muutuste aeg. See pakkus põnevat uurimisainest, sotsioloogiline uurimistöö jätkus ja täiustus, olles küll 1990ndatel piiratud rahaliste ressursside vähesuse tõttu. Paljud uuringud said teoks tänu välisabile Põhjamaadest ja rahvusvahelistest fondidest.

Sotsiaalne kihistumine ja mobiilsus

1990. aastate alguse reformide järel, mida lääne vaatlejad on pidanud väga edukaks (vt nt Lauristin ja Vihalemm, 1998: 899), hakati üha enam rääkima toimunud muutuste negatiivsest tõlgendamisest siinse elanikkonna seas, samuti usalduse kahane misest (mida on täheldatud ka teistes postsotsialistlikes riikides, vt Sztompka, 1999). Eesti paistis silma eeskätt selle poolest, et kardinaalsete reformide käigus ei seatud prioriteediks muutustega kaasnevate sotsiaalsete riskide haldamist. Nii muutus neoliberalistliku reformipoliitika ja radikaalsete ümberkorraldustega raskemini kohanev osa ühiskonnast üha enam võimust võõrandunuks (Lagerspetz ja Pettai, 2003: 70–71).

Ebavõrdsust sotsiaalsetes positsioonides ja tööturul, sisetulekutes ning sotsiaalses toimetulekus on uurinud arvukas sotsioloogide autorkond. Ellu Saar (2010: 24) on märkinud, et sotsiaalne stratifikatsioon tekib peamiselt kahe protsessi tulemusena: „esiteks, seatakse vastavusse sotsiaalsed positsioonid ja teatud hüved (nt sisetulek, prestiiž jne); teiseks, toimub inimeste paigutamine neile positsioonidele“. Üheksakümnendatest alates on Eesti sotsioloogid püüdnud välja selgitada, mil määral õnnestus inimestel sotsialismiperioodil omandatud kapital uuenenud oludes ümber konverteerida. Selleks on jälgitud terve hulga faktorite, sh nii personaalsete ressursside (nt haridus, oskused, sotsiaalsed sidemed, jõukus) kui ka muude tunnuste, peamiselt soo ja rahvuse mõju eluga toimetulekule. Samuti on kritiseeritud poliitikaid, mis sotsiaalsete kihtide vahelise ebavõrdsuse vähendamise asemel seda taastoodavad.

Välja on antud artiklikogumikke (Helemäe, Saar ja Võormann, 2000; Saar, 2002; Vetik, 2002; Saar, 2011 jne), milles on süvitsi tegeletud põlvkondadevaheliste erinevustega, haridussüsteemis ja -korralduses toimunud muutustega (nt 1970. aastate haridusreform ja diferentseerumine) ning muude haridusvalikutest tulenevate teguritega, võimalustega sotsiaalses hierarhias kaugemale jõuda, sisenemisega tööturule ja hilisema materiaalse olukorraga, osalemisega ühiskondlikes protsessides jne. Omaette küsimuseks on saanud sooline ja rahvuseline stratifikatsioon, viimasel juhul on eraldi tähelepanu pööratud etnilise segregatsiooni ja kihistumise vahelistele seostele.

Saar (2002: 280) toob välja, et transformatsiooniperioodi alguses kuulusid edukate gruppi eelkõige kõrgharitud mehed, kelle seas oli enam eesti keelt kõnelevaid suuremate linnade elanikke (eeskätt tallinlasi), keda iseloomustasid ettevõtlikkus, initsiatiiv, riskijulgus ja sotsiaalsed sidemed ning kes pidasid stratifikatsiooni süvenemist paratamatuks, turumajanduse „loomulikuks“ kaasnähtuseks. Muutustega vähem kohanenute gruppides andsid tooni väikelinnade ja maapiirkonna elanikud, sotsialismiajal tööstuses ja põllumajanduses rakendust leidnud inimesed, aga ka see osa elanikkonnast, kelle jaoks rafineerimata vahendid, mille abil oma heaolu parandada, ei olnud vastuvõetavad (nt intelligentsi esindajad jt).

Suurte struktuursete muutuste perioodil on üldiselt täheldatud suuremat sotsiaalse mobiilsuse ulatust (liikumist ühest sotsiaalsest kihist teise). Lisaks suureneb (mõnel juhul ka väheneb) põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse tõenäosus. Sotsiaalse mobiilsuse probleemiga ning seda tingivate teguritega, nagu sotsiaalne päritolu, haridus, põlvkondadevaheline dünaamika ja töötee, on põhjalikumalt tegelenud Saar ja Helemäe (1998); Helemäe, Saar ja Võormann (2000) jt. Kesken- dudes turumajanduse tingimustes avanenud tööturuvõimaluste rakendumisele ja

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

karjäärimuutustele põlvkondadevahelises võrdluses, teeb Helemäe järelduse (2011), et noore põlvkonna suurele mobiilsusvõimekusele transitsiooniperioodi alguses aitasid kaasa nii hariduslik ressursid kui ka uued oskused strateegilistes valdkondades, mis ei olnud nõukogude perioodile omased. Nüüd aitasid need karjäärireedelil kiiresti tõusta. Seevastu vanematele põlvkondadele said saatuslikuks nende nõukogude ajal omandatud kogemused ja hõivatud positsioonid, mille tõttu karjääri jätkamine teatud valdkondades võis muutuda võimatuks.

Kihistumise ja mobiilsuse uuringutega on tihedalt seotud täiskasvanute koolituse ja elukestva õppe uuringud, millega Tallinna Ülikoolis on aktiivselt ja järjekindlalt tegeldud alates 1997. aastast. Koos statistikaametiga on korraldatud kaks suurt küsitlust, 1997 ja 2007, tulemusi analüüsitud mitmes kogumikus (Helemäe, Saar ja Võormann, 1998; Helemäe, Saar ja Võormann, 1999; Võormann, 2001; Pöder jt, 2009) ja paljudes artiklites, sealhulgas sellistes, kus Eesti olukorda ja arengut võrreldakse teiste Euroopa maadega (vt nt Saar ja Helemäe, 2008; Saar jt, 2013; Saar, Täht ja Roosalu, 2014; Saar, Unt ja Roosmaa, 2014).

Argielu Eestis

Eespool käsitletud töö, vaba aja ja perekonna uuringud TA ajaloo instituudi sotsioloogide poolt jätkusid 1980.–1990. aastatel ja uuel sajandil viie mahuka esindusliku küsitlusega, mille tulemused on esitatud neljas Anu Naruski ja Leeni Hanssoni toimetatud kogumikus (Narusk, 1994, 1999a; Hansson, 2004, 2009).

Valimis oli suuri erinevusi, olulisi lahknevusi oli ka küsimustikes (vt lähemalt Hansson, 2009: 256, 259). Siiski võimaldavad kogumikes esitatud andmed ja üldistused saada mitmekülgse pildi olude, arusaamade ja hoiakute muutumisest teel nõukogulikust ühiskonnast majanduskriisieelsesesse tänapäeva Eestisse.

Kogumikes esitatud andmed täpsustavad paljudes publikatsioonides, k.a käesolevas raamatus, esiletoodud tendentse. Nii näiteks näeme 1985. aasta ja 1993. aasta küsitlustulemusi võrreldes kultuuri tähtsuse vähenemist taasiseseisvumise järel, millest tuleb juttu kultuurisuhte muutumise peatükis (3.1). 1985. aastal oli kultuurihuvide rahuldamine (lugemine, teatris, kinos käimine jne) tähtis 65%-le eesti meestest ja 83%-le eesti naistest, 1993. aastal vastavalt 33%-le ja 66%-le. Andmed näitavad ka kultuuriasutustes käimise, raamatute ja ajalehtede-ajakirjade lugemise langust jms (Järve, 1994; Saar, 1994).

1998. aasta küsitlustulemustest kokkuvõtet tehes tõdeb Anu Narusk, et enamik Eesti inimesi oli turumajandusele üleminekuga (periood 1991–1994) kaasnenud hirmudest ja ebamugavustundest üle saamas ning olukord oli teatud määral

stabiliseerunud. Inimeste rahulolu mitme eluvaldkonna ja eluga üldse oli veidi kasvanud (Narusk, 1999b: 5).

2003. aasta küsitlustulemusi kokku võttes tõdetakse, et perioodil 1998–2003 jätkus positiivsete muutuste kinnistumine, millele toetus ka kasvav rahulolu eluga üldiselt, pere majandusliku olukorraga ja tervisega (Laidmäe ja Allaste, 2004: 119–120).

Küsitlus „Eesti 2008: töö, kodu ja vaba aeg“ toimus kiire majanduskasvu järgsel ajal varasügisel, kui enamik vastajaist ei tunnetanud majanduskriisi veel omal nahal, kuigi majanduskasv oli selleks ajaks juba miinuses. Eluga rahulolu oli 2003–2008 märgatavalt kasvanud (Laidmäe, 2009: 117), samuti rahulolu eluasemetingimustega (Ojamäe ja Paadam, 2009: 100).

Majanduskasvu ja üldise rahulolu tõusujoones areng rohkem kui kümne aasta jooksul pärast taasiseseisvumist asendus mõned kuud pärast 2008. aasta küsitlust kiire langusega. Töö, kodu ja vaba aja küsitlused võimaldavad mõnevõrra täpsemalt jälgida Eesti iseseisvumise aja, stabiliseerumise perioodi ja majandusliku tõusuaja kajastumist inimeste arusaamades ja hinnangutes.

Selle uurimissuunaga on mõneti seotud elutingimuste ja vaesuse uurimine Tartu Ülikooli sotsioloogia osakonnas Dagmar Kutsari ja Avo Trummi juhtimisel. Sellealaseid mahukaid uuringuid ei ole palju, aga neil on suur praktiline ja tunnetuslik väärtus.

1990ndate teisel poolel viidi Oslos asuva Rakenduslike Sotsiaalteaduste Instituudi koordineerimisel kahel korral (1994 ja 1999) läbi ulatuslik elutingimuste uuring Põhja- ja Baltimaades (NORBALT) (vt Kutsar, 1997). Vaatluse all olid majanduslikud ressursid, tervislik seisund, tööhõive ja töötingimused, eluase, sotsiaalsed kontaktid, poliitilised hoiakud, turvatunne ja elukohavahetuse kavatsused. Eestis kogutud peamised uurimisandmed ja nende analüüs on esitatud kolmes kogumikus – Grogard, 1996; Marksoo, 2000 ja Kutsar, 2002. Viimati nimetatud kogumikku võib pidada eriti väärtuslikuks, kuna see võimaldab jälgida elutingimuste muutusi 1990ndatel, seostades neid ka statistikaameti kogutud andmete ja valikuuringutega (leibkondade elujärje uuringud, tööjõu uuringud jt).

1990ndate lõpus hakati Eestis sõnaselgelt rääkima vaesusest. Kopenhaagenis 1995. aastal toimunud ülemaailmse sotsiaalse arengu tippkohtumise järel töötas ÜRO Arenguprogramm (UNDP) välja tegevusprogrammi vaesuse leevendamise riiklike tegevuskavade koostamiseks. Sellega asuti tegelema ka Eestis. Projekti „Vaesuse leevendamine Eestis“ eripäraks kujunes teaduslike analüüside suur maht. See oli üks vähestest riigiasutuste ja sotsiaalteadlaste aktiivses koostöös elluviidud projektidest, mille tulemustel oli suur ühiskondlik tähendus. Vaja oli määratleda Eesti sotsiaal-majanduslikust olukorrast lähtuv vaesuspiir, selle alusel selgitada vaesuse ulatus,

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

struktuur, riskirühmad ja arengujooned, anda hinnang toimiva sotsiaalpoliitilise süsteemi efektiivsusele, kinnitada sihiseaded vaesuse leevendamise konkreetse tegevuskava väljatöötamiseks.

1999. aasta sügiseks esitasid sotsiaalteadlastest, ekspertidest ja sotsiaaltöötajatest koosnenud töörühmad vaesuse leevendamise alusdokumendi, esimese süstemaatilise vaesuse analüüsi Eestis (Kutsar ja Trumm, 1999). Kümme aastat hiljem ilmus statistikaameti ja sotsiaalministeeriumi koostööna valminud kogumik vaesuse tähenduse ja ulatuse muutumisest Eestis alates taasiseseisvumisest (Kutsar, 2010).

Eri põlvkondade eluteed

Peatüki esimeses pooles on kirjeldatud põlvkondliku sidususe uurimise seisukohalt esindusliku näitena kahte Mikk Titma juhitud uuringut – „Eesti 1966. aasta longituud“ ja „Ühe põlvkonna elutee“, mis sisaldavad järjepidevalt samadelt vastajatelt kogutud uurimismaterjali. Neid on põhjust nimetada ka siin, kuivõrd mõlema uuringu andmed koosmõjus annavad märkimisväärse võimaluse mitme 1990. aastatel aktualiseerunud uurimisprobleemi analüüsimiseks.

Esimese uurimise valimisse kuulus algselt 2260 aastal 1966 keskhariduse omandanud noort, seega oli tegu suhteliselt elitaarse valimiga (Roots ja Titma, 2008: 5–7). Selle põlvkonna esmane sotsialiseerumine toimus käsumajandusliku sotsialismi ajal, kuid hilisem lülitumine ühiskondlikesse struktuuridesse sai teoks turumajanduslikele suhetele üleminekul (Helemäe, Saar ja Võormann, 2000: 43). Murranguliseks teetähiseks sai uuringus 1991. aasta, mil küsitleti juba 40ndate keskpaika jõudvaid inimesi, kes oma tööelu ja karjääri tipul olles olid turuühiskonnale iseloomulikud tingimused ja väärtused omaks võtnud või siis muutustele alla vandumas.

Teine uuring, mis võttis 1983. aastal esindusliku valimi alusel vaatluse alla 3360 aastatel 1964–1966 sündinud keskkoolilõpetajat, pöördus edasistes andmekogumise etappides samade indiviidide juurde taas 1992. ja 1997. aastal, mil nood olid omandanud kõrgema või erialase hariduse ja jõudnud siseneda tööturule.

Lähivaatesse võetud „võitjate“ (1960ndatel sündinud) ja „kaotajate“ (1940ndatel sündinud) põlvkonna haridustee ning edasise elukäigu kohta kogutud andmed pakkusid tänuväärset ainet järgmiste teemade käsitlemiseks: noorte haridus, sotsiaalne (põlvkondadevaheline) mobiilsus^[7], kihistumine (Ellu Saar, 1988, 1997, 1998 – koos

[7] Põlvkondadevahelise mobiilsuse all mõistetakse protsessi, kus järgmine põlvkond hõlmab võrreldes vanematega sotsiaalse hierarhia astmetel kõrgema või madalama positsiooni.

Jelena Helemäega, 1999, 2000 – koos Jelena Helemäe ja Rein Vöörmanniga); sündimuskäitumine, tööhõive ja sotsiaalne mobiilsus (Roots ja Titma, 2008).

Meedia võimendatuna üldkäibivaks muutunud „võitjate põlvkonna“ võitjate ja kaotajate elutee üksikasjalikuma käsitluse juurde on Ellu Saar naasnud ka Aili Aarelaid-Tarti toimetatud kogumikus „Nullindate kultuur II. Põlvkondlikud pihtimused“ (Saar, 2012), kus ta analüüsib 2004/2005. aastal tehtud intervjuude ja 2000. aastal läbiviidud fookusgrupi tulemusi ning vaatleb täpsemalt toimetulekut 1990. aastate alguse ühiskondlike muutustega (mis paljude jaoks saabusid sobival ajal), lisaks väljenduvad selle põlvkonna puhul liberaalsed ja individualistlikud hoiakud selgemini kui varasemate ja hilisemate põlvkondade puhul (vt Tallo ja Terk, 1998).

Põlvkonnateadvus

Sotsioloogilises käsitluses on pärast 1990. aastaid olnud märgata kasvavat huvi põlvkondliku eneseteadvuse vastu, mille käigus on esitletud varasemast mitmeplaaniisemat vaadet põlvkonnale kui sotsiaal-ajaloolise struktuuri piiritähisele. Karl Mannheimi (1952 [1928]) teooriat edasi arendades on üha enam pööratud tähelepanu aspektidele, mis lähedase sünniaastaga indiviide sotsiaalses ajas määratleb ja ühendab. Põlvkonna moodustab „ühtsus põlvkonna kui terviku tasandil“, indiviidide tasandil ilmnevad ühisjooned, nagu väärtushinnangud ja käitumismallid, saavad seda vaid toetada (Helemäe, Saar ja Vöörmann, 2000: 15).

Sotsioloog ja kultuuriuuriija Aili Aarelaid-Tart, kes jõudis põlvkonnastumise analüüsini elulugude, mälu ja kultuuritrauma uurimise kaudu, on märkinud, et põlvkondlik teadvus ei ole indiviidile vanusega kaasa antud elamisraamistik (Aarelaid-Tart, 2012: 9). See on diskursiivne ja refleksiivne sotsiaalne konstruktsioon, mis võib ühendada eakaaslasi sotsio-bioloogiliseks tervikuks. Inimese jaoks on tema sünniaasta küll elu vältimatuks mõõtkavaks, kuid põlvkondliku kuuluvuse määramine rajaneb pigem ühiste ajalooliste-sotsiaalsete-kultuuriliste tähistajate sisemisel äratundmisel.

Aarelaid-Tartilt (2006) pärineb põhjalik uurimus nelja sovetliku kümnendi tõlgendustest erinevates ideerühmitustes ning põlvkondades. Kultuuritrauma tähistab autori jaoks radikaalsete muutuste perioodi, sovetiaja alguse ja lõpu võimet halvata põhjalikult kogu ühiskonna funktsioneerimist ja institutsionaalset struktuuri.

Põlvkonnasisene mobiilsus tähendab seda, millisele tasemele jõuab indiviid eluea jooksul sotsiaalses hierarhias (Saar, 2010: 25).

Kuid kõige tundlikum traumaatilisele kogemusele on Aarelaid-Tarti sõnul siiski kultuur. Uurimuses intervjueriti nii kodumaal elavaid eesti intellektuaale, Rootsis elavaid pagulaseestlasi kui ka Eestis elavaid peamiselt nõukogude ajal saabunud venelasi, kes taasiseseisvunud Eestis end ahistatuna tundsid. Elulugusid uurides jõudis Aarelaid-Tart järeldusele (sealsamas), et kuigi inivid ei saa muuta traumaatilistes ajaloosündmustes kujunenud sotsiaalset tegelikkust, soovib ta siiski selle üle teatud kontrolli saavutada, et vähemalt oma tuleviku kujundamisel end mingil määral ja sõltumata asjaoludest kuigivõrd vabana tunda. Selle juures otsitakse tuge ajaloo teadusest, rituaalidest ja traditsioonidest kui rütmistatud toimingutest elu korrastamisel jne. Nendes toimingutes väljenduvad inimliku aja erinevad moodused – kultuuriline, poliitiline, ajalooline aeg, aga ka põlvkondlik aeg, mil põlvkond läbib teatud (murrangulise) ajalooetapi ja saab kollektiivselt teadlikuks endast kui unikaalsest generatsioonist, mis teda eelkäijatest ja järeltulevatest eristab.

Just põlvkonnateaduse kaudu tajuvad inividid oma eksistentsi jooksul aset leidnud suure mõjuulatusega sündmusi, hakates neid pidama osaks oma eluloost (Aarelaid-Tart, 2012) ja luues sellest tulenevalt kollektiivseid käitumismalle ja sümbolilisi konstruktsioone, saades sel moel uut sotsiaalset reaalsust loovateks tegutseteks. Kirjeldatud protsessid ei sisalda üksnes dramaatilisi momente, iga uus põlvkond leiab sündmusele oma interpretatsiooni ning loob uued sümbolilised normid, mis mõnikord panevad aluse uuele subkultuurile.

Koos Li Bennich-Björkmaniga on Aarelaid-Tart (2012) spetsiaalsemalt vaatluse alla võtnud ka pöördeliste aegade põlvkonnad kõigis Balti riikides ja süvenenud viie põlvkonnagrupi elulugudesse, mida reflekteerivad vastavalt 1920ndatel, 1930ndatel, 1950ndatel, 1970ndatel ning 1990ndatel sündinud inividid. Peaaegu kõik neist on pidanud elama kahe või enama vastandliku mentaalse, ideoloogilise ja majandusliku korra all, elades elu, mis hõlmas erinevaid väärtuste konstrellatsioone, millest üks baseerus nõukogude ideoloogial ja teine lääne demokraatial.

Meediauuringud

Akadeemilised meediauuringud on olnud suuresti koondunud Tartu Ülikooli, omaaegsesse ajakirjanduse (hiljem ajakirjanduse ja kommunikatsiooni) osakonda, millest praeguseks on saanud ühiskonnateaduste instituut.

Mahukamatest meediauuringute projektidest oli üks esimesi pärast taasiseseisvumist Svennik Høyeri, Epp Laugu ja Peeter Vihalemma toimetatud ja rohkearvulise autorkonna toel avaldatud kogumik „Towards a Civic Society: The Baltic Media's Long Road to Freedom“ (1993), mis avas lääne ühiskonna ja rahvusvahelise

kommunikatsiooniuurijate kogukonna jaoks arusaadavas keeles Balti riikide seni-teadmata tahke. Raamat tutvustas Eesti, Läti ja Leedu meediamaastriku ja meediasüsteemi olukorda ja arengut, alustades 17. sajandist ja lõpetades sovetijärgse perioodi algusega. Kolmeosalises raamatus tehakse esmalt põhjalik ekskursus ajakirjanduse ajalukku kõigis kolmes Balti riigis ning antakse ülevaade professionaalse ajakirjanduse kujunemisest ja arenemisest erinevate võimude all ja iseseisvuse ajal, kuni okupatsioonideni aastatel 1940–1944. Teine osa on pühendatud muutustele meediamaastrikul nõukogude režiimi aastatel 1945–1986, analüüsides seda kolme perioodina: Stalini aeg 1945–1955, Hruštšovi sula 1956–1968 ja stagnatsiooniaeg 1969–1986. Raamatu kolmas osa keskendub uuele algusele alates laulvast revolutsioonist, vaatleb meediasüsteemi arengut kolmes noore demokraatiaga ühiskonnas kuni teose ilmumiseni 1993. aastal. Uurimusele annab väljaspool olija perspektiivi tuntud Norra ajakirjandusuurija Sverre Høyer, kes võrdleb Balti riikide ja Skandinaavia maade meedia arengulugu.

Selle raamatu jätkuna ilmus 2002. aastal Peeter Vihalemma toimetatud „Baltic Media in Transition“, mis tõi rahvusvahelise lugejaskonna ette taasiseseisvunud Eesti, Läti ja Leedu meedia ja ühiskonna arengu, mil ajakirjandusest sai suurt ühiskondlikku läbimurret käivitav mehhanism. Raamat katab terve kümnendi 1990ndate algusest kuni uue aastatuhande alguseni ning tutvustab rahvusvaheliselt vähe levinud statistikat Balti riikide arengu kohta teiste siirdeühiskondadega võrreldes. Kogumik keskendub meedia (sh venekeelse meedia) rollile siirdeühiskonnas ning analüüsib Eesti Televisiooni ja Raadio tegevust aastatel 1991–2001, samuti suurimates päevalehtedes toimunud muutusi.

Traditsioonilise massimeedia kanaleid ja nende kasutajaid, aga ka interneti levikut ja kasutajaskonda kaardistab 2004. aastal ilmunud laiahaardeline kogumik „Meediasüsteem ja meediakasutus 1965–2004“ (Vihalemm, 2004). Nüüdisaegse meediakasutuse teatmeteoseks tituleeritud raamatu tähtsus seisneb erinevate andmete ja raskesti ligipääsetavate uurimistulemuste süsteemses esitamises ja üldsusele kättesaadavaks tegemises.

Samal aastal (2004) avaldati veel teinegi koguteos, „Eesti elavik 21. sajandi algul“ (toimetajad Kalmus, Lauristin ja Pruulmann-Vengerfeldt), mis koondas endas 2002/2003. aasta talvel toimunud esimese MeeMa küsitluse. Paralleelselt üle-eestilise esindusliku uuringuga toimus sarnase ankeedi alusel postiküsitlus ka Rootsis Stockholmis (vt lähemalt Bolin, 2005).

Uue meedia uuringutega tehti algust juba samas „Eesti elaviku“ raamatus, kui eraldiseisvana võeti fookusesse mobiiltelefonide (toona ei olnud need veel ühendatud interneti), arvutite ja interneti kasutus (Runnel ja Vengerfeldt, 2004).

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

Pille Runnel ja Pille Pruulmann-Vengerfeldt on jätkanud samasuunalisi analüüse veel mitmeski publikatsioonis, mille seast võib välja tuua need, milles käsitletakse põhjalikumalt tehnoloogilist murrangut ja internetiseerumist, mis on viinud Eesti kujunemiseni üheks juhtivaks e-riigiks (Runnel jt, 2009). Teisalt on need arengud viinud uut tüüpi kihistumiseni Eesti ühiskonnas – digitaalse kihistumiseni, mis osutab interneti kasutamise barjääridele, mis teatud ühiskonnagrupid internetist ja uuemast kommunikatsioonitehnoloogiast eemal hoiavad, tekitades sel moel info-kihistumist ehk erineval tasemel kohanemist infokeskkonnas (Kalvet ja Pruulmann-Vengerfeldt, 2008; Kalmus jt, 2013).

Seoses interneti ja mobiilsete meediatehnoloogiatega levikuga üha noorema elanikkonna seas muutus aktuaalseks laste ja noorte meediakasutuse uurimine. Üks mastapsemaid algatusi selles vallas on enam kui 30 Euroopa riigi teadlasi koondav projekt „EU Kids Online“ (Livingstone ja Haddon, 2009), mille esimeses osas (2006–2009) koguti, võrreldi ja hinnati juba olemasolevaid andmeid ning teises (2009–2011) viidi läbi esindusliku valimiga originaaluurimus, milles küsitleti 25-s Euroopa riigis elavaid 9–16-aastaseid lapsi ja nende vanemaid. Küsitlusankeet puudutas laste internetikasutust, digitaalset kirjaoskust, riskide kogemist ja nendega toimetulekut ning lapsevanemate tegevusi laste juhendamisel. Projekti Eesti-poolne juht Veronika Kalmus on koos uurimisrühma liikmetega (Andra Siibak, Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Maria Murumaa-Mengel, Kairi Talves jt) tutvustanud tulemusi paljudes artiklites^[8], tuues välja, et Eesti lapsed on Euroopas esirinnas nii interneti kasutamise ulatuse (ka internetiga liialdamise) kui ka sel teel kogetud riskide poolest (Kalmus, 2008; Smahel jt, 2012; Helsper jt, 2013), nende seas nt küberkiusamine ja kokkupuuted vägivald, pornograafia ja seksuaalse ahistamisega (Kalmus jt, 2010; Soo jt, 2015).

Uus aastatuhat on toonud kaasa põhjaliku kultuurinihke, mille põhjused ei ole enam seletatavad siirdeühiskonna protsessidega, vaid on mõjutatud globaalse kultuuri, aga eeskätt tehnoloogilise keskkonna muutusest ja nendest muutustest, mis on toimunud elanikkonna kultuuris osalemise viisides (Lauristin, 2012a: 13–14; vt samuti ptk 3.1 käesolevas raamatus).

[8] Projekti tulemusi tutvustavate publikatsioonide täielik nimekiri ja raportid on kättesaadavad projekti kodulehel: <http://eukidsonline.ut.ee>.

Kodanikuühiskond ja kogukond

Alus kodanikualgatuste institutsionaliseerimise ja kogukondade uuringutele pandi 1990. aastate keskpaigas (Aarelaid-Tart, 1993; Aarelaid-Tart ja Tart, 1995) ning 2000ndate alguses (Lagerspetz, 2001; Lagerspetz, Ruutsoo ja Rikmann, 2000).

Nõukogude perioodil oli kodanike omaalgatus kammitsetud ja poliitiliselt kontrollitud. Esimesi märke sõltumatust kodanikualgatusest võis näha perestroika ajal, mil režiimi haare lõdvenes. Mikko Lagerspetzi, Erle Rikmanni ja Rein Ruutsoo (2007) hinnangul oli tegu ühiskonna mõningase liberaliseerimisega ilma tegeliku demokraatiseerimiseta, kuid et võimaliku represseerimise hirm ei olnud enam nii suur kui varem, hakkas tekkima ka režiimist sõltumatuid liikumisi ja ühendusi. Autorid (Lagerspetz, Rikmann ja Ruutsoo, 2007: 9–12) periodiseerivad põhjalikult kodanikualgatuste tekke ja kodanikuühiskonna arengu faasid ja etapid, alustades aastatel 1986–1990 alanud nn protestifaasiga, mil suurt osa elanikkonnast kaasavate algatuste tõukejõuks sai rahvuslik vabadusliikumine, ning lõpetades 2000ndate kodanikuühiskonna konsolideerumise faasi tunnusoonte visandamisega.

Lagerspetz, Ruutsoo ja Rikmann (2000) jäädvustasid uue aastatuhande eel Eesti kodanikualgatuste hetkeseisu ja arenguvõimalused, tuginedes 1998. aastal korraldatud küsitluse tulemustele mittetulundusühingute hulgas. Võrreldav esinduslik küsitlus korraldati 2005. aastal, millest annab täpsema ülevaade Erle Rikmanni (2007) koostatud kogumik.

Praeguseks on see valdkond stabiliseerunud, vastu on võetud mitu põhimõtteid ja head tava kehtestavat dokumenti, asutatud on tegevusi koordineerivaid ja toetavaid organisatsioone ja uurimisasutusi.

Paralleelselt kodanikuühiskonna temaatikaga on aktualiseerunud kogukonna-liikumine, mille puhul piirkonna elanikud mõtestavad oma tegevust kogukonnast lähtuvalt ja sellele suunatult. 2014. aasta seisuga annab geograafiliselt piiratud alal tegutsevatest kogukondadest ülevaate linnateemade kompetentsikeskuse Linnalabor ja MTÜ Eesti Külaliikumine Kodukant koostöös läbiviidud uuring (Vihma ja Lippus, 2014), milles lisaks kogukondade struktuurile, juhtimisele ja ressurssidele pööratakse tähelepanu ka kogukondade ja kohalike omavalitsuste vahelistele suhetele.

Lõimumine

Venekeelse elanikkonna lõimumine Eesti ühiskonda on leidnud nii meie kui ka eriti välismaise avalikkuse, ajakirjanike ja poliitikute laialdast ja järjekindlat tähelepanu. Võib öelda, et integratsiooni probleemistik on kõige enam empiiriliste uuringutega

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

kaetud ning kõige enam välismaistele analüütikutele huvi pakkunud ühiskonnaelu valdkond Eestis.

Juba 1980ndate lõpus, veelgi enam pärast taasiseseisvumist tehti sageli välismaise rahastuse toel suuri uuringuid, mis küsitlustulemuste alusel võrdlevalt analüüsisid eestlaste ja mitte-eestlaste ühiskondlikke hoiakuid ja sotsiaalset aktiivsust, kollektiivset identiteeti ja väärtushinnanguid, tööhõivet, hinnanguid rahvussuhetele jne (vt nt Kirch jt, 1992; Hallik, 1997; Vihalemm, 1997; Kirch, 1997; Kirch jt, 1997; Kruusvall, 1997; Pavelson, 1997).

Aprillis 1996 moodustati tollase haridusministri Jaak Aaviksoo korraldusega teadusastutustevaheline töörühm, mis sai ülesandeks töötada välja venekeelse elanikkonna integreerimise riikliku programmi alused. Asuti täitma uurimis- ja arendusprojekti „Mitte-eesti noorte integreerimine Eesti ühiskonda“ (projekt VERA). Mõne kuuga kujunes seminaride käigus uurimiskollektiiv 27 uurijast, projekti juhtinud nõukogus olid Marju Lauristin, Mati Heidmets, Priit Järve ja Marje Pavelson. Aastatel 1997–2002 anti välja mitu mahukat kogumikku (vt Järve, 1997; Lauristin jt, 1998; Heidmets, 1998; Lauristin ja Heidmets, 2002), publitseeriti mitukümmend artiklit nii Eestis kui ka välismaal.

1998. aastal käivitus esimene riiklik mitte-eestlaste integratsiooniprogramm, selle ja järgnevate lõimumiskavade üheks osaks sai integratsioonimonitooringute korraldamine, mida on siiani tehtud kuuel korral – aastatel 2000, 2005, 2008, 2010, 2011 ja 2015 (vt Lauristin ja Vetik, 2000; Hallik jt, 2006; Vetik, Lauristin jt, 2008; Vetik jt, 2010; Lauristin jt, 2011; Kallas jt, 2015). Tähelepanuväärne on asjaolu, et uurimisgrupp on alati moodustunud mitme keskuse esindajatest.

Lõimumise tendentse ja tõlgendusi üldistades ütles Marju Lauristin 2007. aasta Metsaülikoolis:

Mitte-eestlaste ja eestlaste vahelise võõrdumise püsivust ning isegi selle suurenemist viimastel aastatel on seletatud eeskätt eestlaste ja venekeelse elanikkonna erineva meediaruumi, ideoloogia ja Venemaa propaganda mõjuga, mitte vaadeldud lahendamist nõudvate sotsiaalsete ja psühholoogiliste probleemide kontekstis. Uurimistulemused näitavad aga, et venekeelne elanikkond ise peab kõige olulisemaks võõrdumise allikaks sotsiaalset tõrjutust Eesti ühiskonnas, eestlaste ja mitte-eestlaste erinevaid eneseteostuse väljavaateid nii hareduses, majanduses kui ka avalikus elus. Samas ei pea valdav osa eestlasi neid probleeme eriti olulisteks. Eitades sotsiaalmajanduslike probleemide rolli integratsioonis, peetakse silmas üldise heaolu kasvu positiivset mõju ka mitte-eestlaste olukorrale. [...] Ometigi on üldise heaolu kasvu taustal rahvuslik mõõde elanikkonna kihistumises kasvanud. [...] Eestlased, kes on saanud oma hariduse juba vabas Eestis ning jõudnud juba keskealistena majanduses ja poliitikas juhtivale positsioonile, on saanud hüüdnimeks „võitjate põlvkond“. Samaealiste mitte-eestlaste kohta seda aga öelda ei saa. Kontrast sama earühma eestlaste

eneseteostusega, sotsiaalse ebaõigluse tunne on eriti suur just haritud keskealistel, sh Eesti kodakondsusega mitte-eestlastel. Täitumata ootustest tulenev rahulolematuse ning selle pinnalt kasvav protesti-identiteet võimendub nende teismelistes lastes. (Lauristin, 2008: 152).

Need üldistused kehtivad ka praegu. Veelgi enam, nagu näeme selle raamatu mitmest peatükist (2.3, 4.3, 6.2, 6.3, 6.4, 6.5, 6.6), on erinevused eestlaste ja venekeelse ühiskonnaosa vahel viimasel aastakümnel veelgi kasvanud. Seda olulisemaks võib pidada sellealase olukorra fikseerimist ja analüüsi, millega tegeldakse aktiivselt nii Tartu kui ka Tallinna ülikoolis ja uuringukeskuses Praxis.

Elustiilid ja subkultuurid

Üha laiemalt levivatest uutest subkultuuridest ja elustiilidest on akadeemilisi uurimusi tehtud üsna vähe. Sellevõrra tänuväärsem on 2013. aastal ilmunud kogumik subkultuuridest ja stiilikultuuridest koos nende väärtuste ja normidega, mis Eesti kontekstis eksisteerivad. Sissejuhatuses subkultuuride sotsiaalteaduslikku käsitluse teeb kogumiku toimetaja Airi-Alina Allaste (2013: 27–56) ekskursi subkultuuride uurimise traditsiooni ja termini kujunemisse. Allaste demonstreerib, kuidas mõiste on ajas muutunud ja laienenud ning viitab nüüdisajal pigem „üleilmsetele trendidele ja sarnaste maitse-eelistustega indiviidide võrgustikule“ kui „sotsiaalsele patoloogiale“ (Allaste, 2013: 10, 29). Peeter Vihma (2013: 57–67) toob välja, kuidas elustiilide uurimises üldiselt defineeritakse neid üha enam tarbimise kaudu: milliseid rõivaid ja aksessuaare, muusikat, filme, ajakirju jm tarbitakse. See teeb elustiilist tarbekaupade hankimise kaudu defineeritava eluprojekti, millele osutas juba Pierre Bourdieu (1993).

Nõukogude ajal, mil ühiskond oli väliselt homogeensem ja kontrollitud, ei eksponeerinud eristuvad subgruppid end avalikult, vaid tegutsesid võrreldes lääneriikidega varjatult. Seetõttu ei leia ka sellesse ajajärku kuuluvaid erandlikke kultuurilisi nähtusi (nt biitnikute kultuuri) käsitlevaid allikaid, mõni üksik välja arvatud (vt Salumets, 1998).

Kõige pikemalt on globaalsetest subkultuuridest Eestis kestnud punkkultuur, mis sai hoo sisse 1970ndate lõpus, 1980ndate alguses (USAs ja Suurbritannias hakkas sel ajal punk juba hääbuma), muutudes siinmail üheks kõige enam etableerunud liikumiseks (Turk, 2013: 79). Pungi õitsenguperioodiks Eestis loetakse 1980ndaid (vt Trubetsky, 2009). Koos nõukogude režiimi lagunemisega kadus osaliselt senise vastupanu või provokatsiooni mõte; teisalt sai punkliikumise omal moel rahvusliku liikumise osa (Turk, 2013: 79, 114).

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

Teiste stiilikesksete subkultuuride seas on Eestis lähemalt uuritud ka peavoolukultuurist eristuvat *metal*-kultuuri, mille peamiseks tunnuseks on *metal*-muusika kuulamine (Araste, 2013); hiphopkultuuri muusika, tantsu, grafiti, ürituste jm kaudu (Kobin ja Allaste, 2009; Kobin, 2013); alternatiivsel elektroonilisel muusikal põhinevat klubikultuuri (Allaste, 2001; Allaste, 2013); mootorratturite subkultuuri ehk moto- ja *biker*-kultuuri, mis jõudis Eestisse 1990ndate keskpaigas, mil hakkas kujunema läänelik rattaomanike subkultuur (Altermann ja Maripuu, 2013), jne.

Subkultuuride kirjul maastikul leidub veel rohkesti mitmesuguseid etnilise, religioosse, sportliku või erialase ideoloogilise taustaga allkultuure, mille kohta akadeemilisi uurimusi eesti keeles napib. Küll aga on lähemalt uuritud ökoloogilist elustiili ja vaimseid praktikaid viljelevaid kogukondi, mis otsivad lahendust sellistele nüüdisühiskonna probleemidele, mis tulenevad keskkonna ja majandusega, aga ka sotsiaalsusega seotud riskidest (vt Allaste, 2011; Krull, 2012).

1.2.4. KOKKUVÕTE

Ülaltoodud ülevaade sotsioloogilise uurimistöö arengust Eestis 50 aasta jooksul ei pretendeeri kaugeltki kõikehõlmavusele^[9]. Oleme käsitlenud vaid neid uuringuid, mis on olnud oluliseks eeltöök ja kontekstiks MeeMa uuringule. Siiski võimaldab see näha mõningaid sotsioloogiliste uuringute arengu põhijooni, kasvõi andmekogumise ja analüüsi metodoloogia arengut, uurimisvaldkondade ja uurimiskeskuste püsimist või muutumist.

Kokkuvõtvalt võib praegusest perspektiivist vaadatuna vähemasti meediasotsioloogiliste uuringute puhul algusest peale esile tuua nende tugevat metodoloogilist alust, nii et hoolimata režiimi ahistavatest tingimustest oli võimalik enam-vähem adekvaatselt sotsiaalseid protsesse hõlmata. See saavutati suuresti tänu komplekssele kontseptuaalsele lähenemisele, andmekogumise ja -töötlemise reeglite ja tavade väljakujunemisele. Suur osa 1970.–1980. aastatel kujunenud uurimispõhimõtetest on ka MeeMa uuringutes äratuntavalt esindatud.

Eestit võib pidada üheks kõige enam sotsioloogiliste küsitlustega kaetud piirkonnaks tollases Nõukogude Liidus. Kahjuks on suurt kogutud andmehulka väga vähesel määral üldistatud. Tervikpildi loomine ühiskonna arengust ei olnudki nõukogudeaegsete ideoloogiliste piirangute tõttu võimalik. Seda saaks aga teha praegu,

[9] Täielikuma pildi saamiseks varasemast ajast vt Saar, Titma ja Kenkmann, 1994; Titma, 2002; Lagerpetz ja Pettai, 2003; Rosimannus ja Titma, 2004.

sest suur osa küsitlustulemustest on säilinud Eesti Sotsiaalteaduslikus Andmearhiivis ja sekundaarseks analüüsiks kättesaadav. Sotsioloogiline arheoloogia võiks noortele uurijatele olla huvipakkuv ja inspireeriv väljakutse.

Mikko Lagerspetz ja Iiris Pettai töid Eesti sotsioloogia nõrga küljena esile akademilise foorumi puudumise, mis edendaks professionaalset diskussiooni (2003). Kahjuks on see suurel määral nii ka praegu. Kuigi Eesti Sotsioloogide Liidu tegevus on viimastel aastatel aktiveerunud ning üle paari-kolme aasta toimuvad Eesti sotsiaalteadlaste konverentsid, on järjekindlaks erinevaid keskusi ja uurimistulemusi ühendavaks ja üldistavaks foorumiks olnud üksnes inimarengu aruanded. Nende koostamises on peale sotsioloogide osalenud ka politoloogid, majandus-, haridus- ja keskkonnateadlased ja teised, nii on need olnud kõiki Eesti sotsiaalteadlasi koondav platvorm. Viimasel kümnel aastal on inimarengu aruannete maht suurenenud ja haare laienenud, ühiskondlik tähelepanu nendele oluliselt kasvanud. Võib öelda, et suurel määral tänu nendele on ka avalikkuse tähelepanu sotsiaalteadustele suurenenud.

Teise puudusena märkisid Lagerspetz ja Pettai (2003) uurimistulemuste teoreetilise mõtestamise vähesust. Viimasel 10–15 aastal on selles toimunud suur edasimineku, tänu sotsioloogia kui eriala õpetamisele kahes ülikoolis, regulaarsele koostööle teiste maade uurijatega, publikatsioonidele rahvusvahelistes ajakirjades ning ka tänu inimarengu aruannetes esitatud üldistatud analüüsile. Siiski tuleb tõdeda, et ka praegused uuringud jäävad kohati fragmentaarseteks, neis napib sageli üldistusjõudu ühiskonna kohta tervikuna, mida Lagerspetz ja Pettai 2003. aastal Eesti sotsioloogia nõrgaks küljeks pidasid.

Käesolev raamat kujutab endast ühte katset anda süsteemne ülevaade inimese ja ühiskonna vahekorra ning elaviku muutumisest uuel sajandil.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aarelaid-Tart, A. (1993). Seltsiliikumine Eestis. *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised, Humanitaar- ja sotsiaalteadused*, 42: 2.
- Aarelaid-Tart, A. ja Tart, I. (1995). Culture and Development of Civil Society in Estonia. *Nationalities Papers*, 23(1), 153–165.
- Aarelaid-Tart, A. (2006). *Cultural Trauma and Life Stories*. Helsinki: Kikimora.
- Aarelaid-Tart, A. (2012). Põlvkondlik sidusus ja hajusus elaviku taustal. A. Aarelaid-Tart (Koost). *Nullindate kultuur II: põlvkondlikud pihtimused* (lk 7–15). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Aarelaid-Tart, A. ja Bennich-Björkman, L. (2012). *Baltic Biographies at Historical Crossroads*. London, New York: Routledge.

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

- Allaste, A.-A. (2001). Klubikultuur Eestis. S. Helme ja J. Saar (Toim). *Ülbed üheksakümnendad: Probleemid, teemad ja tähendused 1990. aastate Eesti kunstis* (lk 67–82). Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus.
- Allaste, A.-A. (Toim) (2011). *Ökokogukonnad retoorikas ja praktikas. Elustiilide uurimused*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Allaste, A.-A. (Toim) (2013). *Subkultuurid. Elustiilide uurimused*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Altermann, M. ja Maripuu, L. (2013). Mootorratturite subkultuuri kujunemine Eestis. A.-A. Allaste (Toim). *Subkultuurid. Elustiilide uurimused* (lk 195–230). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Araste, L. (2013). Eesti *metal* subkultuur – areng ja kommunikatsioon läbi aastate. A.-A. Allaste (Toim). *Subkultuurid. Elustiilide uurimused* (lk 119–141). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Arutjunjan, J. ja Kahk, J. (Toim) (1980). *Sotsioloogilisi suletõmbeid Nõukogude Eesti kohta*. Tallinn: Perioodika.
- Bolin, G. (2005). *The Media Landscape of Södertörn 2002: Media Use, Values and Everyday Life in Southern Stockholm*. Huddinge: Södertörn University College, Institutionen för medier, konst och filosofi, Media and Communication Studies.
- Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. Cambridge: Polity.
- Grogaard, J. (Toim) (1996). *Estonia in the Grip of Change: the Norbalt Living Conditions Project*. Oslo: Forskningsstiftelsen Fafo.
- Haavio-Mannila, E. ja Rannik, E. (Toim) (1985). *Vertaileva tutkimus Eestin ja Suomen perheestä, työstä ja vapaa-ajasta*. Helsinki: Suomen ja Neuvostoliiton välinen tieteellis-tekninen yhteistoimintakomitea.
- Hallik, K. (1997). Eestlaste ja venelaste poliitiliste hoiakute ja geo-ajaloolise teadvuse polarisatsioon 1991. aastal. P. Järve (Koost). *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik* (lk 11–17). Tallinn: Avita.
- Hallik, K., Kruusvall, J., Pavelson, M., Pettai, I., Proos, I. ja Vetik, R. (Toim) (2006). *Integratsiooni monitooring 2005: uuringu aruanne*. Tallinn: Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutus.
- Hansson, L. (Koost) (2004). *Valikud ja võimalused. Argielu Eestis aastatel 1993–2003*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Hansson, L. (Koost) (2009). *Töö, kodu ja vaba aeg. Argielu Eestis aastatel 1985–2008*. Tallinn: Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.
- Heidmets, M. (Toim) (1998). *Vene küsimus ja Eesti valikud*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Helemäe, J. (2000). Haridussüsteem ja tööturg: Eesti ja Euroopa võrdlus. R. Vetik (Peatoim). *Eesti Inimarengu Aruanne 2000* (lk 85–99). Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Helemäe, J. (2011). Intragenerational mobility under conditions of rapid neoliberalization. E. Saar (Toim). *Towards A Normal Stratification Order. Actual and Perceived Social Stratification in Post-Socialist Estonia* (lk 83–109). Bern: Peter Lang.
- Helemäe, J. ja Saar, E. (1998). Põlvkonnasisene sotsiaalne mobiilsus üleminekuperioodil (Eesti longituuduuringute andmeil). P. Kenkmann ja J. Saarniit (Toim). *Longituuduuringused: kogemusi ja tulemusi* (lk 100–105). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Helemäe, J., Saar, E. ja Vöörmann, R. (Koost) (1998). *Täiskasvanute koolituse uuring 1997: meetoodiline ülevaade*. Tallinn: Statistikaamet.
- Helemäe, J., Saar, E. ja Vöörmann, R. (Koost) (1999). *Täiskasvanute koolitus 1997*. Tallinn: Statistikaamet.
- Helemäe, J., Saar, E. ja Vöörmann, R. (2000). *Kas haridusse tasus investeerida? Hariduse selekteerivast ja stratifitseerivast mõjust kahe põlvkonna kogemuse alusel*. Tallinn: TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.
- Helsper, E. J., Kalmus, V., Hasebrink, U., Sagvari, B. ja De Haan, J. (2013). *Country Classification: Opportunities, Risks, Harm and Parental Mediation*. LSE, London: EU Kids Online. Leitav aadressilt: <http://eprints.lse.ac.uk/52023>.
- Hion, E., Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1988). *Meie muutuv elulaad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Høyer, S., Lauk, E. ja Vihalemm, P. (Toim) (1993). *Towards a Civic Society: The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity, and Journalism*. Tartu: Nota Baltica.
- Jadov, V. (1968). *Sotsioloogitšeskoje issledovanije: metodologija, programma, metodõ*. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Kirjastus.
- Jadov, V. (Toim) (1998). *Sotsiologija v Rossii*. Moskva: Izdatelstvo Instituta sotsiologii RAN.
- Järve, M. (1985). *Kulturnaja dejatelnost nasselenija*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Järve, M. (1994). Vaba aeg. A. Narusk (Toim). *Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad Eestis: Töö, kodu ja vaba aeg. Eesti tööealise elanikkonna 1985. a ja 1993. a küsitluste andmetel* (lk 84–100). Tallinn-Helsingi: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Järve, P. (Koost) (1997). *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik*. Tallinn: Avita.
- Kallas, K., Vetik, R., Kruusvall, J., Saar, E., Helemäe, J., Kirss, L., Leppik, C., Seppel, K., Kivistik, K. ja Ubakivi-Hadachi, P. (Toim) (2015). *Eesti ühiskonna loimumismonitooring 2015*. Leitav aadressilt: www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-loimumismonitooring-2015.
- Kalmus, V. (2008). Riskialtid tiigrikutsud: Eesti lapsed kui (uue) meedia kasutajad. L. Ots (Toim). *Uued ajad – uued lapsed* (lk 35–62). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Kalmus, V., Karu, K., Komp, L., Runnel, P., Pruulmann-Vengerfeldt, P., Siibak, A. ja Ugur, K. (2010). *Riskid ja turvalisus internetis: Euroopa laste vaatenurk. Peamiste tulemuste eestikeelne kokkuvõte*. EU Kids Online. Leitav aadressilt: [http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsExecSummary/EstoniaExecSum.pdf](http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsExecSummary/EstoniaExecSum.pdf).
- Kalmus, V., Lauristin, M. ja Pruulmann-Vengerfeldt, P. (Toim) (2004). *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kalmus, V., Talves, K. ja Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2013). Behind the Slogan of „e-State“: Digital Stratification in Estonia. M. Ragnedda ja G. Muschert (Toim). *The Digital Divide: The Internet and Social Inequality in International Perspective* (lk 193–206). London: Routledge.
- Kalvet, T. ja Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2008). *Infokihistumine: Interneti mittekasutajad, vähekasutajad ning hiljuti kasutama hakanud*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- Kask, K. ja Vellerand, L. (1980). *Inimesed teatrisaalis*. Tallinn: Perioodika.
- Keen, M. F. ja Mucha, J. (Toim) (1994). *Eastern Europe in Transformation: The Impact on Sociology*. Westport CT, London: Greenwood Press.
- Kirch, A. (Toim) (1997). *The Integration of Non-Estonians into Estonian Society: History, Problems and Trends*. Tallinn: Estonian Academy Publishers.

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

- Kirch, A., Kirch, M. ja Tuisk, T. (1992). *The Non-Estonian Population Today and Tomorrow: A Sociological Overview*. Tallinn: Estonian Academy of Sciences.
- Kirch, A., Kirch, M. ja Tuisk, T. (1997). Vene noorte etnilise ja kultuurilise identiteedi muutused aastatel 1993–1996. P. Järve (Koost). *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik* (lk 47–67). Tallinn: Avita.
- Kivirähk, J. (1991). From the Singing Revolution to the Referendum of Independence. – *Emor-Reports*, 1(1), 12–14.
- Klapper, J. (1960). *The Effects of Mass Communication*. New York: Free Press.
- Kobin, M. (2013). Globaalse subkultuuri avaldumine Eestis: hiphop-kultuur Rakveres. A.-A. Allaste (Toim). *Subkultuurid. Elustiilide uurimused* (lk 164–194). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Kobin, M. ja Allaste, A.-A. (2009). Hip-hop in Rakvere: The Importance of the Local in Global Subculture. G. McKay jt (Toim). *Subcultures and New Religious Movements in Russia and Central-East Europe* (lk 87–110). Bern, Oxford: Peter Lang.
- Krull, H. (2012). Uued vabastusliikumised. A. Aarelaid-Tart (Koost). *Nullindate kultuur I: teise laine tulemine* (lk 145–174). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kuks, A. (1934). *Eesti koolinoorsoo ideaalid: 1922. a. ankeedi andmeil*. Tallinn: Tallinna Keskvangimaja.
- Kruuse, M. (2015). Juhan Kivirähk: olen Andrus Saarele tänulik tema õpetuste, koostöö ning väärrika konkurentsi eest. *Eesti Päevaleht*, 28.05.
- Kruusvall, J. (1981). Kodu linnas: keskkond elulaadi kujundajana. P. Vihalemm (Toim). *Elulaad ja elukeskkond* (lk 117–130). Tallinn: Eesti Raamat.
- Kruusvall, J. (1997). Rahvusprobleemid rahva pilgu läbi 1994. P. Järve (Koost). *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik*. Tallinn: Avita.
- Kutsar, D. (1997). Multiple Welfare Losses and Risks of Social Exclusion in the Baltic States during Societal Transition. A. Aasland, K. Knudsen, D. Kutsar, D. ja I. Trapenciene (Toim). *The Baltic Countries Revisited: Living Conditions and Comparative Challenges. The NOR-BALT Living Conditions Project*. Fafo Report 230 (lk 79–94). Oslo: Fafo.
- Kutsar, D. (Toim) (2002). *Elutingimused Eestis viis aastat hiljem. Norbalt II*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kutsar, D. (Toim) (2010). *Vaesus Eestis*. Tallinn: Statistikaamet.
- Kutsar, D. ja Trumm, A. (Toim) (1999). *Vaesuse leevendamine Eestis. Taust ja sihiseaded*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kuuli, O. (2002). *Sula ja hallad Eesti NSV-s: Kultuuripoliitikast aastail 1953–1969*. Tallinn.
- Kääriku I (1967). *Materjalõ vstretši sotsiologov „Metodologitšeskije problemõ issledovanija mas-sovoi kommunikatsii“*. Tartu: TRÜ.
- Kääriku II (1968). *Materjalõ vstretši sotsiologov „Tsernostnõje orientatsii litšnosti i massovaja kommunikatsija“*. Tartu: TRÜ.
- Kääriku III (1969). *Materjalõ vstretši sotsiologov „Litšnost i massovaja kommunikatsija“*. Tartu: TRÜ.
- Lagerspetz, M. (2001). Kodanikeühiskonna rollid tänases Eestis. *Riigikogu Toimetised*, 2, 230–236.

- Lagerspetz, M. ja Pettai, I. (2003). Estonian Sociology of the 1990s: In Search of an Identity. M. F. Keen ja J. I. Mucha (Toim). *Sociology in Central and Eastern Europe. Transformation at the Dawn of a New Millennium* (lk 61–72). Westport, London: Praeger.
- Lagerspetz, M., Rikmann, E. ja Ruutsoo, R. (2007). Sissejuhatus: kaks aastakümnet kodanikualgatust, poolteist aastakümnet kodanikualgatuse uurimist Eestis. E. Rikmann (Koost). *Algatus, osalus ja organisatsioonid* (lk 9–12). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Lagerspetz, M. ja Rikmann, E. (2008). Kodanikualgatus ja vabatahtlik organiseerumine. M. Heidmets (Peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2007* (lk 32–39). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Lagerspetz, M., Ruutsoo, R. ja Rikmann, E. (2000). Olelemisest osalemiseni? Eesti kodanikualgatuse hetkeseis ja arenguvõimalused. *Akadeemia*, 12, 269–298.
- Laidmäe, V.-I. (2009). Tervisehinnangud ja tervisekäitumine. L. Hansson (Koost). *Töö, kodu ja vaba aeg. Argielu Eestis aastatel 1985–2008* (lk 115–149). Tallinn: Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.
- Laidmäe, V.-I. ja Allaste, A.-A. (2004). Tervis. L. Hansson (Koost). *Valikud ja võimalused. Argielu Eestis aastatel 1993–2003* (lk 64–82). Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Lauristin, M. (1972). O nektoröh problemah kontent-analiza v svjazi s izutšenijem napravlenosti soderžanija gazetö. Ü. Vooglaid (Toim). *Trudö po sotsiologii II* (lk 142–180). Tartu: TRÜ sotsioloogialaboratoorium.
- Lauristin, M. (1988). Fosforiidisündroom ja avalikkuse areng. *Eesti Loodus*, 7 ja 8, 792–788, 879–886.
- Lauristin, M. (2008). Hästi lõimunute rolli on alahinnatud. M. Kass (Koost). *Eesti jätkusuutlikkus ja lõimumine. Metsaülikool Eestis 2005–2008* (lk 151–156). Tartu: SA Metsaülikool.
- Lauristin, M. (2010). *Punane ja sinine*. Tallinn: AS Eesti Ajalehed.
- Lauristin, M. (2012). Eestlaste kultuurisuhte muutused liikumisel siirdeühiskonnast võrguühiskonda. A. Aarelaid-Tart (Koost), *Nullindate kultuur I: teise laine tulemine* (lk 13–43). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lauristin, M. ja Firsov, B. (1987). *Massovaja kommunikatsija i ohrana okružajuštšei sredö*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Lauristin, M., Kaal, E., Kirss, L., Kriger, T., Masso, A., Nurmela, K., Seppel, K., Tammaru, T., Uus, M., Vihalemm, P. ja Vihalemm, T. (Toim) (2011). *Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011*. Tallinn: Kultuuriministeerium. Leitav aadressilt: www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-integratsiooni-monitooring-2011-o.
- Lauristin, M. ja Heidmets, M. (Toim) (2002). *The Challenge of the Russian Minority: Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Tartu: Tartu University Press.
- Lauristin, M., Timak, R. ja Vihalemm, P. (1985). Keskkonnateadvus – arusaamad ja hinnangud. *Eesti Loodus*, 6, 374–382.
- Lauristin, M., Vare, S., Pedastsaar, T. ja Pavelson, M. (Toim) (1998). *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele*. Tartu: Projekt Vera.
- Lauristin, M. ja Vetik, R. (Toim) (2000). *Integratsioon Eesti ühiskonnas: monitooring 2000*. Tallinn: Rahvusvaheliste ja Sotsiaalarengute Instituut.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1985a). Eestlane raamatuostjana. *Looming*, 2, 247–256.

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1985b). Keskkonnateadvus: tüüpide erijooni. *Eesti Loodus*, 9 ja 10, 552–557, 649–654.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1998). Postkommunistlik siirdeaeg Eestis: Tõlgendusvõimalusi. II. *Akadeemia*, 5, 899–916.
- Lauristin, M., Vihalemm, P., Rosengren, K. E. ja Weibull, L. (Toim) (1997). *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University Press.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (2004). Uurimuse *Mina. Maailm. Meedia* metodoloogias ja tähendusest. V. Kalmus, M. Lauristin, ja P. Pruulmann-Vengerfeldt (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest* (lk 23–28). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lauristin, M., Vihalemm, P. ja Timak, R. (1985). Keskkonnateadvus – arusaamad ja hinnangud. *Eesti Loodus*, 6, 374–382.
- Lauristin, M., Vihalemm, P., Uus, S. ja Peegel, J. (1987). *Rajoonileht ja lugeja*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Livingstone, S. ja Haddon, L. (Toim) (2009). *Kids Online: Opportunities and Risks for Children*. Bristol: The Policy Press.
- Mannheim, K. (1952 [1928]). The problem of generations. K. Mannheim. *Essays on the Sociology of Knowledge* (lk 276–320). London: Routledge and Keagan Paul.
- Marksoo, A. (Toim) (2000). *Elutingimuste uuring Eestis 1999. aastal. Põhiandmed. Norbalt II*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- McQuail, D. (2003). *McQuaili massikommunikatsiooni teooria*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Murutar, A. ja Vihalemm, P. (1972). Nekotorõje problemõ kompleksnogo issledovanija udovletvorjonnosti zavodskogo kollektiva. Ü. Vooglaid (Toim). *Trudõ po sotsiologii II* (lk 204–241). Tartu: TRÜ sotsioloogialaboratoorium.
- Narusk, A. (1988). *Pered, kus kasvavad teismelised: perekonnasotsioloogiast*. Tallinn: Valgus.
- Narusk, A. (Toim) (1994). *Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad Eestis: Töö, kodu ja vaba aeg. Eesti tööealise elanikkonna 1985. a ja 1993. a küsitluste andmetel*. Tallinn-Helsingi: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Narusk, A. (Toim) (1999a). *Argielu Eestis 1990ndatel aastatel. Elanikkonnaküsitlustel „Eesti 93“ ja „Eesti 98“ põhinev sotsioloogiline ülevaade*. Tallinn: TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.
- Narusk, A. (1999b). Sissejuhatus. A. Narusk (Toim). *Argielu Eestis 1990ndatel aastatel. Elanikkonnaküsitlustel „Eesti 93“ ja „Eesti 98“ põhinev sotsioloogiline ülevaade*. Tallinn: TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.
- Niit, T., Heidmets, M. ja Kruusvall, J. (1987). Environmental Psychology in the Soviet Union. *Handbook of Environmental Psychology*. New York: WILEY.
- Niit, T., Heidmets, M. ja Kruusvall, J. (1994). Environmental Psychology in Estonia. *Journal of Russian and East European Psychology*, 32(3), 5–40.
- Niit, T. ja Heidmets, M. (2001). Estonian Environmental Psychology: A Die-Hard? *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 5(3), 195–197.
- Niit, T., Kruusvall, J. ja Heidmets, M. (1981). Environmental Psychology in the Soviet Union. *Journal of Environmental Psychology*, 1(2), 157–177.

- Ojamäe, L. ja Paadam, K. (2009). Eluase. L. Hansson (Koost). *Töö, kodu ja vaba aeg. Argielu Eestis aastatel 1985–2008* (lk 91–111). Tallinn: Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.
- Pavelson, M. (1997). Mitte-eestlased Eesti tööturul. P. Järve (Koost). *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik* (lk 183–195). Tallinn: Avita.
- Pöder, K., Jalak, A. ja Rohtla, R. (Toim) (2009). *Täiskasvanute koolitus*. Tallinn: Statistikaamet.
- Raitviir, T. (1981). Elulaadi tüübid Eesti NSV-s. P. Vihalemm (Toim). *Elulaad ja elukeskkond* (lk 81–124). Tallinn: Eesti Raamat.
- Rannik, E. (Koost) (1985). *Perekond ja kultuur*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rikmann, E. (Koost) (2007). *Algatus, osalus ja organisatsioonid. Uurimusi Eesti kodanikuühiskonnast*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Roots, A. ja Titma, M. (2008). *Valik artikleid kahest põlvkonnast*. Tartu: Ida-Euroopa Sotsiaaluuringute Keskus.
- Rosengren, K. E. (1997). Culture in Society: Agency and Structure, Continuity and Change. M. Lauristin, P. Vihalemm, K. E. Rosengren ja L. Weibull (Toim). *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition* (lk 9–24). Tartu: Tartu University Press.
- Rosengren, K. E. ja Weibull, L. (1997). Introduction. M. Lauristin, P. Vihalemm, K. E. Rosengren ja L. Weibull (Toim). *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition* (lk 1–5). Tartu: Tartu University Press.
- Rosimannus, R. ja Titma, M. (2004). Estonia. J. Geer (Toim). *Public Opinion and Polling Around the World. A Historical Encyclopedia*, Vol. 1 (lk 312–321). Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC Clío.
- Rosimannus, R. ja Veskimägi, M. (Koost) (1990). *Avalik arvamus ja majandusreform (sotsioloogilised uuringud det. 89 – mai 90)*. IME-bülletään XI. Tallinn: „Mainori“ avaliku arvamusuuringute keskus.
- Runnel, P. ja Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2004). Mobiilid, arvutid, internetid: Eesti infoühiskonna künnisel. V. Kalmus, M. Lauristin ja P. Pruulmann-Vengerfeldt (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest* (lk 147–161). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Runnel, P., Pruulmann-Vengerfeldt, P. ja Reinsalu, K. (2009). The Estonian Tiger Leap from Post-Communism to the Information Society: from Policy to Practices. M. Lauristin ja P. Vihalemm (Toim). *Estonia's Transition to the EU. Twenty Years On* (lk 30–42). London, New York: Routledge.
- Rämmer, A., Kalmus, V. ja Käärrik, H. (2015). *Academia sociologicae 25. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XLIII. Ühiskonda muutvad teadused rahvusülikoolis* (lk 8–39). Tartu: Tartu Ülikooli muuseum.
- Saar, A. (1989). *Ausalt ja avameelselt*. Tallinn: Perioodika.
- Saar, E. (Toim) (1988). *Keskharidus – tee algus*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.
- Saar, E. (1997). Women Disadvantages in Labour and Gender Differences in Educational Paths. M. Taljunaite (Toim). *Everyday Life in the Baltic States* (lk 109–124). Vilnius: Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology.

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

- Saar, E. (Toim) (2002). *Trepist alla ja üles. Edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Saar, E. (2010). Sotsiaalne ebavõrdsus ja põlvkondadevaheline mobiilsus. *Sotsiaaltöö*, 13, 24–29.
- Saar, E. (Toim) (2011). *Towards a Normal Stratification Order: Actual and Perceived Social Stratification in Post-Soviet Estonia*. Bern: Peter Lang.
- Saar, E. (2012). Võitjate põlvkonna võitjad ja kaotajad. A. Aarelaid-Tart (Koost). *Nullindate kultuur II: põlvkondlikud pihtimused* (lk 80–104). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Saar, E. ja Helemäe, J. (1998). Intragenerational Mobility and Middle Class Formation in Estonia. M. Kivinen (Toim). *The Kalamari Union: Middle Class in East and West* (lk 149–175). Aldershot: Ashgate Publishing.
- Saar, E. ja Helemäe, J. (2008). Employment Careers of Men in Estonia. H.-P. Blossfeld, M. Mills ja F. Bernerdi (Toim). *Globalization, Uncertainty and Men's Careers: An International Comparison* (lk 239–268). Northampton: Edward Elgar.
- Saar, E., Helemäe, J. ja Vöörmann, R. (2000). *Kas haridusse tasus investeerida? Hariduse selekterivast ja stratifitseerivast rollist kahe põlvkonna kogemuse alusel*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Saar, E., Roosalu, T., Roosmaa, E.-L., Tamm, A. ja Vöörmann, R. (2013). Developing Human Capital in Post-Socialist: Estonian Experience. E. Saar, O. B. Ure ja J. Holford (Toim). *Lifelong Learning in Europe: National Patterns and Challenges* (lk 372–396). Cheltenham: Edward Elgar.
- Saar, E., Titma, M. ja Kenkmann, P. (1994). Estonian Sociology: The Emergence of an Empirical Tradition. M. F. Keen ja J. Mucha (Toim) (1994). *Eastern Europe in Transformation: The Impact on Sociology* (lk 157–162). Westport CT, London: Greenwood Press.
- Saar, E., Täht, K. ja Roosalu, T. (2014). Institutional Barriers for Adults' Participation in Higher Education in Thirteen European Countries. *Higher Education*, 68, 5, 691–710.
- Saar, E., Unt, M. ja Roosmaa, E.-L. (2014). Cumulative Inequality Effects of Adult Learning in Estonia. H.-P. Blossfeld, E. Kilpi-Jakonen, D. Vono de Vilhena ja S. Buchholz (Toim). *Adult Learning in Modern Societies: An International Comparison from a Life-Course Perspective* (lk 162–183). Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Saar, U. (1994). Elanikkonnaküsitluste „Eesti 93“ ja „Eesti 85“ võrreldavad küsimused tööealise elanikkonna osas (naised vanuses 18–54 ja mehed 18–59). A. Narusk (Toim). *Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad Eestis: Töö, kodu ja vaba aeg. Eesti tööealise elanikkonna 1985. a ja 1993. a küsitluste andmetel* (lk 252–259). Tallinn-Helsingi: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Salumets, V. (1998). *Rockrapsoodia*. Tallinn: Entsüklopeediakirjastus.
- Smahel, D., Helsper, E., Green, L., Kalmus, V., Blinka, L. ja Ólafsson, K. (2012). *Excessive Internet Use among European Children*. LSE, London: EU Kids Online. Leitav aadressilt: <http://eprints.lse.ac.uk/47344>.
- Soo, K., Ainsaar, M. ja Kalmus, V. (2012). Behind the Curtains of e-State: Determinants of Online Sexual Harassment among Estonian Children. *Studies of Transition States and Societies*, 4(2), 35–48.
- Sztompka, P. (1999). *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šein, H. (1978). Eesti NSV vaatajaskonna struktuur. Auditoriumi põhitüübid. J. Peegel (Toim). *Sissejuhatus televisioonizhurnalistikasse* (lk 43–62). Tartu: TRÜ eesti keele kateeder.

- Šein, H. (2005). *Suur teleraamat. 50 aastat televisiooni Eestis 1955–2005*. Tallinn: TEA.
- Tallo, A. ja Terk, E. (1998). Erinevad generatsioonid üleminekuperioodi Eestis. E. Terk (Peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 1998* (lk 14–16). Tallinn: ÜRO Arenguprogramm.
- Titma, M. (Toim) (1999). *Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree*. Tartu, Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Titma, M. (Toim) (2001). *Sõjajärgse põlvkonna elutee ja seda kujundanud faktorid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Titma, M. (2002). Sociology – Estonia. M. Kaase, V. Sparschuh ja A. Wenninger (Toim). *Three Social Science disciplines in Central and Eastern Europe: Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001)* (lk 425–436). Bonn, Berlin, Budapest: Social Science Information Centre, Collegium Budapest.
- Titma, M., Tuma, N. B. ja Roosma, K. (2003). Education as a Factor in Intergenerational Mobility in Soviet Society. *European Sociological Review*, 19, 281–297.
- Titma, M., Kenkmann, P., Saar, E. ja Uueküla, J. (1990). *Ühe põlvkonna elutee*. Tallinn: Olion.
- Trubetsky, T. (2009). *Anarhia ENSV-s: Eesti punk 1976–1990*. Tallinn: Varrak.
- Turk, P. (2013). Eesti punk – miilitsast presidendini. A.-A. Allaste (Toim). *Subkultuurid. Elustiilide uurimused* (lk 79–118). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Vetik, R. (Toim) (2002). *Kaks Eestit*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Vetik, R., Lauristin, M., Helemäe, J., Korts, K., Kruusvall, J., Nimmerfeldt, G., Saar, E., Trumm, A., Vihalemm, P. ja Vihalemm, T. (Toim) (2008). *Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2008*. Tallinn: Integratsiooni Sihtasutus ja Rahvastikuminiistri Büroo. Leitav aadressilt: www.kul.ee/et/integratsiooni-monitooring-2008.
- Vetik, R., Kruusvall, J., Raudsepp, M., Nimmerfeldt, G., Taru, M., Ulla, T., Tõugu, R. (Toim) (2010). *Uuringu „Integratsiooni monitooring 2010“ raport*. Leitav aadressilt: https://kule.kul.ee/avalik/integratsioon/Lõimumiskava_monitooring_2010/Integratsiooni%20Monitooring%202010.pdf.
- Vihalemm, P. (1976). Hoiakud ajaleheteksti vastuvõtul. *Fakt, sõna, pilt IX* (lk 5–39). Tartu: TRÜ.
- Vihalemm, P. (2001). Development of Media Research in Estonia. *Nordicom Review*, 22(2), 79–92.
- Vihalemm, P. (Toim) (2002). *Baltic Media in Transition*. Tartu: Tartu University Press.
- Vihalemm, P. (2004). Empiiriliste meediauuringute areng Eestis 1965–2004. P. Vihalemm (Toim). *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004* (lk 49–60). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihalemm, P. ja Lauristin, M. (2004). Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965–2014. P. Vihalemm (Toim). *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004* (lk 1–22). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihalemm, T. (1997). Vene vähemuse väärtusorientatsioonid, referents-rühmad ja igapäevastrateegiad Eesti ühiskonnas 1991–1995. P. Järve (Koost). *Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik* (lk 27–46). Tallinn: Avita.
- Vihma, P. (2013). Hipsterid – vastukultuurist elustiiliks. A.-A. Allaste (Toim). *Subkultuurid. Elustiilide uurimused* (lk 57–76). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Vihma, P. ja Lippus, M. (2014). *Eesti kogukondade hetkeseis. Uuringuraport*. Tallinn: Linnalabor ja Eesti Külaliikumine Kodukant. Leitav aadressilt: <http://www.kysk.ee/failid/Upload/files/Uuringud/Kogukonnauuring.pdf>.

1.2. MEEDIA JA ÜHISKONNA SEOSTE UURIMINE EESTIS

- Vooglaid, Ü. (1970). *Opõt sotsiologitšeskogo i sotsialno-psihologitšeskogo issledovanija strukturõ tšitatelskoi auditorii gorodskoi i raionnoi gazetõ*. Väitekirj filosoofiakandidaadi teadusliku kraadi saamiseks. TRÜ loogika ja psühholoogia kateeder (käsikiri Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis).
- Vooglaid, Ü. (1972). Metodõ, ispolzovannõje pri issledovanii auditorii gazetõ „Edasi“ i dežatelnosti redaktsii. Ü. Vooglaid (Toim), *Trudõ po sotsiologii II* (lk 5–118). Tartu: TRÜ sotsioloogialaboratorium.
- Vooglaid, Ü. (1995). Nõukogude Eesti sotsioloogia algus ja lõpp: Intervjuu Sirje Kiinile. *Looming*, 1, 115–122.
- Võõrmann, R. (Tead toim) (2001). *Täiskasvanud koolipingis*. Tallinn: Statistikaamet, TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA: SOTSIAALTEADUSLIK VAADE KOLME AASTAKÜMNE ARENGUTELE

Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm

Selleks et tõlgendada „Mina. Maailm. Meedia“ (MeeMa) ja teiste empiiriliste sotsiaalteaduslike uuringute tulemusi, peab paigutama need Eesti üldise ühiskondliku arengu konteksti. Kahjuks on üldistavaid, eri valdkondi ühendavaid ülevaateid vähe, mistõttu üldine pilt ühiskondlikust arengust kipub sageli olema ühekülgne ja must-valge, stereotüüpide mõjutatud. Mitmekülgsema pildini jõudmine eeldab meie meelest viimaste aastakümnete arengu erinevate perioodide esiletoomist ning nende iseloomustamist sel ajajärgul domineerinud majanduslike, poliitiliste ja kultuuriliste protsesside kaudu.

Püüdes Eesti viimase kolme aastakümne arengut üldistavalt iseloomustada, oleme jaganud selle seitsmeks perioodiks. Esimeste puhul nendest on olulisi sündmusi rohkem, perioodide piirid on selgemini määratletavad ning kindlasti tuleb esile tuua ka alaperioode. Arenguperioodide eristamist saab seostada selgete poliitiliste tähtsündmustega, eeskätt Eesti riiklust puudutavate muutustega, nagu iseisvuse taastamine, valitsuskoalitsioonide muutumine, liitumine Euroopa Liiduga, majanduskriis jms. Oleme püüdnud perioodide eristamisel ja nimetamisel välja tuua iseloomulikke sisulisi muutusi ja protsesse. Varasemates publikatsioonides (Vihalemm ja Lauristin, 2004; Lauristin ja Vihalemm 2009, 2010) väljatoodud perioodide piire uuesti mõtestades oleme teinud nendesse, samuti perioodide nimetustesse mõningaid muudatusi. Viimase 10–15 aasta puhul on arenguperioodid ebamäärasemad, üleminekud ühtlasemad ja eristused tinglikud.

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

Eristame järgmisi arenguperioode^[1]:

- poliitiline läbimurre ja taasiseseisvumine 1987–1991
- uue riikliku korralduse rajamine 1991–1995
- majanduslik stabiliseerumine 1995–1999
- eurointegratsioon ja arengukriis 1999–2004
- uuel teelahkmel ELi liikmena 2004–2008
- majanduskriis ja sellest väljumine 2008–2012
- majanduslik ja poliitiline paigalseis 2012–2016.

Allpool käsitleme ülalnimetatud perioode üksikasjalikumalt.

Oleme oma varasemates siirdeaja ülevaatlikes analüüsides neid perioode iseloomustanud järgmistest aspektidest: domineerinud protsessid, muutusi toetanud institutsionaalsed struktuurid ja sotsiaalsed jõud, muutusi takistanud tegurid, muutuste sümboolne sisu (Lauristin ja Vihalemm, 1997: 84–116; 1998: 687–701). Eraldi käsitlemist on leidnud meedia osa nendes muutustes (Vihalemm ja Lauristin, 2004). Kuivõrd praegune käsitlus keskendub kogu siirdeteekonna üldistamisele, loobume siinkohal alaperioodide üksikasjalikust analüüsist, tuues ära ainult nende märksõnalise iseloomustuse tabelis 1.3.1.

Meie sihiks ei ole ammendava ajaloolise ülevaate esitamine, pigem punktiirse taustapildi loomine, mis on vajalik Eesti ühiskonnas toimunud muutuste nägemiseks nende ajalises raamistuses. Omaette eesmärk on seejuures sotsiaalse konteksti loomine MeeMa küsitlustele sügisel 2002, 2005, 2008, 2011 ja 2014, et osata paremini tõlgendada tendentse küsitlustulemustes.

1.3.1. I PERIOOD.

POLIITILINE LÄBIMURRE JA TAASISEISEISVUMINE 1987–1991

Üleminekuaja alguseks Eestis loetakse üldiselt fosforiidisõja algust veebruaris 1987, kui pärast aastakümneid kestnud tardumust „läks ajalugu liikvele“ (Taagepera, 1993: 111). Ülemineku eelduste kujunemise aega (veebruar 1987 – märts 1988) vaatleme koos poliitilise läbimurde perioodiga. Seda perioodi iseloomustab poliitilise keskkonna väga kiire muutumine. Kevad 1987 erineb väga palju kevadest 1988 või 1989.

Nõukoguliku poliitilise ja ideoloogilise kontrolli taandumine toimus aprillist 1988 kuni detsembrini 1989 nii kiiresti, et mingi sündmuse mõistmiseks ei piisa

[1] Meie periodiseering on suhteliselt lähedane Raivo Vetiku jt poolt 2012. a esitatud periodiseeringule (Vetik jt, 2012: 443).

aastaarvust, hädavajalik on määrata selle toimumine vähemalt kuu, kui mitte kuu-päeva täpsusega. Aprilli keskel 1988 võeti sinimustvalge lipp Tartu muinsuskaitse päevadel esimest korda sõja järel taas avalikult kasutusele; kaks kuud hiljem, jaani-päevaks oli see ametlikult kuulutatud Eesti rahvuslipuks; vähem kui aasta pärast, 24. veebruarist 1989 lehis see taas Pika Hermannini tornis; aasta hiljem valis 590 000 inimest Eesti Kongressi.

Poliitilise läbimurde ajajärgu võib jagada järgmisteks alaperioodideks:

- veebruar 1987 – aprill 1988: ärkamine, fosforiidisõda, poliitilise avalikkuse taassünd;
 - mai 1988 – detsember 1989: rahvuslike jõudude konsolideerumine, massiliikumiste kõrgepunkt (laulev revolutsioon);
 - jaanuar 1990 – august 1991: institutsionaliseeritud võitlus iseseisvuse taastamise eest, Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi tegevus põhiseadusliku korra taastamisel.
- Aastad 1988–1990 jäävad Eesti ajalukku erakordse rahvusliku tõusu ning tavakodanike massilise poliitikast osavõtu ajana. Seda aega iseloomustab korraga nii Laulu-väljaku kordumatu ühistunne kui ka esile tõusnud sügav emotsionaalne vastasseis rahvusliku liikumise kahe tiiva vahel, mida tinglikult nimetame radikaalseks ja reformistlikuks suunaks ning mille organisatsiooniliseks vormiks kujunes konkurent Rahvarinde ja Eesti kodanike komiteede liikumise vahel.

Selle perioodi kõige olulisema protsessina võib nimetada nõudmiste radikaliseerumist – ajaloolise tõe, rahvusliku mälu ja rahvuslike sümbolite taastamisest perioodi alguses kuni Eesti täieliku poliitilise ja majandusliku iseseisvuse taotlemiseni perioodi lõpuks (vt lähemalt tabel 1.3.1).

Novembris 1988, kui võeti vastu suveräänsuse deklaratsioon (sisuliselt vetoõigus Moskva seaduste ja otsuse suhtes, mis kutsus esile „suveräänsuste paraadi“ kõigis teistes liiduvabariikides ning oli sellisena oluline tegur NSVLi lagunemises – vt Gerner ja Hedlund, 1993; Clemens, 1997; Hale, 2000), oleks suur osa eestlastest olnud nõus liidulepinguga, s.t uuendatud Nõukogude Liitu edasijäämisega. NSV Liidust lahkulöömist toetas novembris 1988 tehtud avaliku arvamuse küsitluse kohaselt 56% eestlastest (Beissinger, 2002: 176). Samal tasemel oli toetus täielikule iseseisvusele aprillis 1989. Murrang arusaamades Eesti võimaluste kohta toimus 1989 sügisel, kui sündmused Kesk-Euroopas näitasid kogu Nõukogude impeeriumi peatse kokkuvarisemise võimalikkust. Jaanuaris 1990 pidas täielikku iseseisvust õigeks valdav enamik eestlastest, mõni kuu hiljem peaaegu kõik eestlased (tabel 1.3.2).

1989. aasta sügise sündmused Poolas, Ida-Saksamaal ja kõigis teistes Nõukogude senistes satelliitriikides näitasid, et reaalsus on muutumas, Nõukogude impeeriumi kokkuvarisemine on võimalik.

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

Tabel 1.3.1. Poliitilise läbimurde perioodi üldiseloostus 1987–1991

Alaperiood	Domineerivad protsessid	Protsesside sisu ja tulemus
Veebruar 1987 – märts 1988	Poliitilise avalikkuse eelduste kujunemine Nõukogude Liidus Gorbatšovi glasnosti-politiika raamides Isemajandava Eesti (IME) programm	Opositsiooniliste arvamuste avalik väljendamine Ajaloolise tõe taastamise, ajaloo mitteresolvi käsitluse algus Rahvusliku identiteedi taasavastamine, rahvuslike eesmärkide manifesteerimine Massiliikumiste eelduste kujunemine Ettevalmistused majanduslikuks iseseisvumiseks
Aprill 1988 – detsember 1989	Rahvuslike vabadusliikumiste kujunemine sotsiaalselt ja poliitiliselt domineerivaks jõuks Poliitiliste nõudmiste radikaliseerumine, suveräänsuse asemel Nõukogude Liidus Eesti täieliku iseseisvuse taotlemine Rahvaliidumiste vastaselsudel põhineva poliitikavälja kujunemine	Poliitilise aktiivsuse kiire kasv, poliitiliste massiliikumiste muutumine üldrahvalikeks Vabaduse piiride laienemine Nõukogude Liidus toimuvate üldiste muutuste raamistikus Suveräänsusdeklaratsioon Eesti keele staatuse seadusandlik kindlustamine Eesti, Läti ja Leedu rahvarinnete liidripositsioon Nõukogude Liidu liberaliseerumises Impeeriumimeelsete liikumiste kujunemine mitte-eestlaste hulgas Eesti rahvusliku liikumise jagunemine kaheks tiivaks, reformistlikuks Rahvarindeks ja radikaalseks Eesti kodanike komiteede liikumiseks Väikeettevõtluse ja rahvusvaheliste ühissettevõtete kujunemine
Jaanuar 1990 – august 1991	Kompartei ja nõukogude organite poliitilise kontrolli kaotamine Institutsionaliseeritud võitlus Eesti iseseisvuse taastamise ja rahvusvahelise tunnustamise eest	Kompartei taandumine poliitiliselt areenilt, uute erakondade teke, mitmeparteisüsteemi kujunemine Eesti Kongressi valimised ja tegevusse astumine, otsus põhiseadusliku korra taastamise kohta Iseseisvusmeelsete jõudude võit Ülemnõukogu valimistel ja Rahvarinde valitsuse moodustamine Üleminekuperioodi väljakuulutamise Eesti iseseisvuse taastamiseks Eesti Vabariigi nime, vapi ja lipu taastamine Poliitiline konkurents Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi vahel Impeeriumimeelsete jõudude vastupanu Tallinnas ja Ida-Virumaal Rahvusvahelise toetuse kasv Balti riikide iseseisvumisele Vastastikuse koostöö kokkulepe Eesti ja Jeltsini Venemaa vahel Eesti taasiseseisvumise otsuse vastuvõtmine Ülemnõukogus rahvuslike jõudude kokkuleppel, kompromiss Eesti põhiseaduslikule korrale ülemineku küsimuses Ülemnõukogu ja Eesti Komitee vahel Eesti taasiseseisvumise rahvusvaheline tunnustamine

Allikas: Lauristin ja Vihalemm, 1997; Vihalemm ja Lauristin, 2004

Tabel 1.3.2. Millisena te sooviksite näha Eesti tulevikku? 1989–1990

% rühmast. Avaliku arvamuse küsitluste tulemused

Kas Eestist peaks saama ...	1989		1990		
	Aprill	Sept	Jaan	Märts	Mai
Eestlased					
... liiduvabariik praeguse föderatsiooni koosseisus	2	2	0	1	0
... laialdaste õigustega vabariik uuenenud NSV Liidus	39	31	15	9	1
... iseseisev riik väljaspool NSV Liitu	56	64	81	87	96
Ei tea, ei oska öelda	3	3	2	2	3
Venekeelsed vastajad					
... liiduvabariik praeguse föderatsiooni koosseisus	54	37	20	24	21
... laialdaste õigustega vabariik uuenenud NSV Liidus	25	47	52	45	46
... iseseisev riik väljaspool NSV Liitu	5	9	17	21	26
Ei tea, ei oska öelda	14	7	9	8	7

Allikas: Kivirähk, 1991

Vaatamata Eesti jätkuvalle vormilisele kuulumisele Nõukogude Liidu koosseisu oli suveräänsusdeklaratsioonijärgne areng valmistanud ette pinna sisuliselt esimeste vabade parlamendivalimiste toimimiseks. 1990. aasta kevadel toimunud Eesti Kongressi ja ENSV Ülemnõukogu valimised kujunesid nende kahe liikumise seisukohalt otsustavaks jõukatsumiseks, mis pidi määrama Eesti edasise arengutee.

Peaaegu ühel ajal valitud Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi liikmeskonna osaline kattumine viis kahe liikumise vahelise poliitilise diskussiooni Eesti tuleviku üle parlamentaarsele tasandile, valmistades ette konstruktiivset dialoogi ja tasakaalustatust taasiseseisvumisteede valikul. Selle tulemusena kuulutas Eesti Kongress 11. märtsil ja Ülemnõukogu 30. märtsil 1990 ametlikult välja poliitilise üleminekuperioodi ja ajutise valitsemiskorra kuni iseseisva Eesti põhiseadusliku valitsuse ametisseastumiseni.

Üleminekuperioodi Ülemnõukogu kujunes parlamentaarse demokraatia taastamise kooliks, kus õpiti nii seadusandluse tehnoloogiat, poliitiliste vastastega talitsetud parlamentaarse debati pidamist, oma poliitiliste eesmärkide saavutamist demokraatlikul teel kui ka strateegilist riiklikku mõtlemist ning ühiste eesmärkide nimel kompromisside saavutamise kunsti. 1990.–1991. aastal võttis Ülemnõukogu vastu mitu iseseisvunud Eesti edasist arengut määranud seadust, nagu keeleseadus, Eesti valitsemise ajutise korra aluste seadus, omandireformi aluste seadus, sotsiaalmaksu ja tulumaksu seadused, ravikindlustusseadus jt.

Moskvas toimunud 1991. aasta augustiputš kõrvaldas Mihhail Gorbatšovi nädalaks võimult, demonstreerides sellega ka kogu Nõukogude Liidu „demokratiseerimise“

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

ebakindlust, ja avas ootamatult kiiresti ajaloo akna Balti riikide iseseisvuse lõplikule taastamisele ja kiirele rahvusvahelisele tunnustamisele.

Pärast dramaatilisi vaidlusi lahendas Ülemnõukogu 20. augustil 1991 keeruka restitutsioonidilemma ja võimukonkurentsi Eesti Kongressiga, teavitades maailma Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisest ning kutsudes sama otsusega ellu Põhiseaduse Assamblee, mille ülesandeks sai Eesti Vabariigi uue, nüüdisaja euroopalikule õigussüsteemile sobiva põhiseadusliku korra aluste väljatöötamine ning Eesti Vabariigi kodanikele rahvahääletuseks esitamine (vt *Kaks otsustavat päeva Toompeal*, 1996; Vahter, 2011).

1.3.2. II PERIOOD. ERAKORRALISE POLIITIKA AJAJÄRK: EESTI VABARIIGI RIIKLIKU KORRALDUSE RAJAMINE 1991–1995

Reformide aja Poola peaminister Leszek Balcerowicz on kirjeldanud 1989. aasta murrangu järgset aega Ida- ja Kesk-Euroopas kui erakorralise poliitika ajajärku (1994, 1995). Sellele olid iseloomulikud rahva suur valmisolek reformideks, kannatlikkus reformidega kaasnevate raskuste talumisel ning ootus, et neid lühiajalisi kannatusi kompenseerib saabuv olukorra üldine paranemine. Sellise kõrgendatud usalduskrediidi ja tulevikku suunatud ootuse tõttu saab valitsus erakorralise poliitika perioodil ilma pikemate aruteludeta ja lühikesse aega kokkupressitult läbi viia sügavaid süsteemseid muutusi nii majanduses kui ka ühiskonnaelu paljudes muudes valdkondades. Loomulikult eeldab see valitsuselt kindla tulevikuvisiooni olemasolu ning poliitilist tahet seda visiooni järgida ja riskida.

Riikluse aluste rajamise ja radikaalsete reformide periood taasiseseisvunud Eesti Vabariigis jaguneb poliitilise arengu seisukohalt kaheks: ajaks enne ning pärast 1992. aasta valimisi. Esimest alaperioodi (septembrist 1991 kuni oktoobrini 1992) võib nimetada uute riiklike institutsioonide ettevalmistamise ajaks, teist alaperioodi (oktoobrist 1992 kuni 1995. aasta märtsini) esimese põhiseadusliku valitsuse ja esimese kolmikliidu koalitsiooni (Isamaaliit, ERSP ja Mõõdukad) tegutsemise ajaks. Mõlema alaperioodi üldiseloostus on esitatud tabelis 1.3.3.

Sügis ja talv 1991 olid majanduslikult väga rasked. Detsembrist 1990 detsembrini 1991 tõusis elukalliduse indeks 300% (World Bank, 1993: 5). Selle pehendamiseks viidi sisse mitmesuguseid kompensatsioone ja toetusi. Rubla hüperinflatsioonist tingitud kaubapuuduse leevendamiseks kehtestas Savisaare juhitud valitsus keerulise ja järjest laieneva talongisüsteemi. „1992 jaanuaris oli leib ja piim Eestis kaartidel, tänavatel polnud autosid, kuna ei jätkunud bensiini. Peeti plaane evakueerida

Tabel 1.3.3. Riikluse aluste loomise ja radikaalsete reformide perioodi üldisloomustus 1991–1995

Ala-periood	Domineerivad protsessid	Protsesside peamine sisu ja tulemus	
		Riiklus ja poliitiline areng	Sotsiaalmajanduslik areng
August 1991 – september 1992	Eesti iseseisvuse rahvusvaheline tunnustamine Üleminek uuele põhiseaduslikule korrale Rahanduslik lahkulöömine Nõukogude süsteemist Kiire läänestumise algus kõigis eluvaldkondades	Diplomaatiliste suhete ja rahvusvaheliste sidemete sisseseadmine Uue põhiseaduse väljatöötamine ja referendumil vastuvõtmine Piirirežiimi sisseseadmine Venemaaga Konflikt erinevate poliitiliste jõudude vahel Eestis elavate venelaste staatuse küsimuses Eesti Vabariigi kodakondsusseaduse taastamine Ettevalmistused esimesteks vabadeks mitmeparteilisteks valimisteks Ajakirjanduse poliitiline iseseisvumine Esimene valitsuskriis, Edgar Savisaare valitsuse umbusaldamine ja Tiit Vähi üleminekuvalitsuse moodustamine	Majanduskriis, jätkuv hüperinflatsioon Hindade vabaklaskmine, erastamise algus Rahareformi ettevalmistamine, Eesti krooni kehtestamine Elatustaseme järsk langus, sotsiaalse depressiooni esimene laine Sotsiaalmaksul põhineva solidaarse pensioni- ja ravikindlustussüsteemi rajamine Restitutsioon, sõjaeelse omandiõiguse taastamine
Oktoober 1992 – märts 1995	Radikaalsed majanduslikud ja poliitilised reformid (šokiteraapia) Jätkuv läänestumine	Riiklike struktuuride ja avaliku elu vormide desovetiseerimine Koostöö arendamine lääneriikidega, poliitiline konfrontatsioon Venemaaga Põhiseaduslike põhimõtete ellurakendamine, uue õiguskorra ja valitsemiskorralduse loomine Välismaalaste seaduse vastuvõtmine ja sellest esilekutsutud etnilised pinged Piirikontrolli tugevdamine Eesti kaitsejõudude arenemine, riigikaitse süsteemi rajamine Vene vägede väljaviimine Eestist	Tööhõive struktuuri järsu muutumise algus Vabakaubanduslike põhimõtete kehtestamine, Eesti avanemine rahvusvahelisele turule Liberaalse maksupoliitika kujundamine Riigivara erastamine ja tagastamine Rahvusliku pangasüsteemi taassünd Range raha- ja eelarvepoliitika kehtestamine, põllumajanduse ja tööstuse riiklike toetuste piiramine Pankrotid ja panganduskriisid Sotsiaalne kihistumine, ebarõrdsuse suurenemine Uue sotsiaaltagatiste süsteemi loomine, toimetulekupiiri kehtestamine ning sotsiaalkindlustuse ja sotsiaalhoolekande süsteemi reformimine

Allikas: Lauristin ja Vihalemm, 1997; Vihalemm ja Lauristin, 2004

Tallinna linn, sest polnud kütust. Viletsus, kuhu nõukogude aja suhtelisest heaolust kukkusime, oli väga suur.“ (Laar, 1998: 150)

Ülemnõukogu võime tagada demokraatlik areng taastatud iseseisvuse esimesel aastal pandi proovile 1992. a alguse valitsuskriisi lahendamisel, kui erakorralise olukorra kehtestamist kavandanud Edgar Savisaar lahkus umbusaldushääletuse järel valitsusjuhi kohalt ning kiiresti moodustati nn mittepoliitiline spetsialistide valitsus eesotsas Tiit Vähiga, kelle põhiülesandeks kujunes majanduskriisi peatamine ja rahareformi võimalikult kiire lõpuleviimine, uue põhiseaduse vastuvõtmise ning esimeste põhiseaduslike vabade valimiste korraldamine. Paljudest tõsistest raskustest hoolimata (vt nt Aare, 2003) see üldjoontes ka õnnestus. Vastandina Savisaarele, kes püüdis majandusraskustest välja rabeleda talongide kehtestamise ja erakorraliste meetmete rakendamisega, astus Tiit Vähi valitsusjuhina esimesi samme majanduse liberaliseerimise ja ettevõtluse elavdamise poole.

Väljapääsuks majanduslikust kaosest pidi saama valitsuse ja Eesti Panga otsustav tegevus Eesti krooni kehtestamisel. Kroon oleks tugev, stabiilne, täielikult konverteeritav ja Eestis ainsana kehtiv. Nendest põhimõtetest lähtuvat, Savisaare ja Otsasoni alustatud ning Vähi ja Kallase lõpuleviidud rahareformi võib pidada üheks kõige olulisemaks, julgemaks ning õnnestunumaks reformiks taasiseseisvunud Eestis.

Sügiseks 1992 suudeti luua ka teised riikluse välised atribuudid. Rajati piirivalve, toll ja kehtestati viisarežiim. Esimeste põhiseaduslike valimiste ajaks olid Eesti kodanikel käes uhiuued sinised passid. Tööle hakkasid esimesed välisesindused, Eestist sai mitme rahvusvahelise organisatsiooni liige (septembris 1991 ÜRO, jaanuaris 1992 Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (ILO), mais 1992 Rahvusvahelise Valuutafondi, juulis 1992 Maailmapanga liige).

1992. aasta valimiste kaudu kujunes uus poliitikamaastik. Selle kujundamisel ei osalenud enam mittekodanikud ega kompartei. Põhivastasteks kujunesid Isamaa ja ERSP blokk Mart Laari juhtimisel, valimisliit Kindel Kodu, kus domineerisid Koonderakond ja Maaliit, ning Edgar Savisaare juhitud valimisliit Rahvarinne, kus põhijõud oli Rahva-Keskerakond. Teised Rahvarindest lahku löönud erakonnad (Möödukad ning Liberaaldemokraatlik Partei), kes olid koos Isamaaga hääletanud Savisaare valitsuse umbusaldamise poolt jaanuaris 1992, jätkasid koostööd Isamaaliiduga Mart Laari juhitud nn kolmikliidu valitsuses. Selle koalitsiooni terav vastasseis Savisaare juhitud opositsiooniga taasiseseisvumisjärgse Riigikogu esimeses koosseisus kujundas Riigikogu samm-sammult valitsuskoalitsiooni jõupoliitika elluvijaks, kus koalitsiooni ja opositsiooni dialoogi asemel tuli kasutusele nn teerullitaktika.

„Erakorralise poliitika“ ajal tehtud mõõndused demokraatlike protseduuride järgimises osutusid ka kõigile järgnevatele valitsustele mugavaks võimaluseks vältida kogu rahva jaoks oluliste otsuste tegemisel demokraatiale omaseid tülikaid avalike debatte ja dialoogi opositsiooniga, et leida konsensuslikke lahendusi. See on ajapikku kaasa toonud süveneva võõrandumise Eesti riigi valitsemises.

Edukale rahareformile vaatamata püsis taasiseseisvunud Eesti esimese põhiseadusliku valitsuse tegevusse astumisel majanduses sügav langus, rahva vaesus oli suur ja Eesti maine maailmas negatiivne.

Majanduse suure ümberkorraldamise, nn siirdekriisi aastatel 1990–1994 vähenes Eesti sisemajanduse kogutoodang (SKT) Euroopa Rekonstrueerimis- ja Arengupanga (EBRD) andmetel 38%, mis oli oluliselt vähem kui Lätis, Leedus, Venemaal või Ukrainas, kuid tunduvalt rohkem kui Poolas, Tšehhis või Ungaris. Soovides Eestit majanduslikust madalseisust võimalikult kiiresti välja tuua, valis Mart Laari juhitud valitsus maksimaalse liberaliseerimise tee, mis tähendas loobumist paljudest riigi hoobadest majanduse juhtimisel: mitte mingeid tolle ega kvoote, tootjatoetusi või -soodustusi; miinimum riigi poolt reguleeritud hindasid; keskmiste ja suurte ettevõtete võimalikult kiire erastamine valdavalt rahvusvaheliste enampakkumiste kaudu. Liberaalset majanduspoliitikat püüti ühendada erainitsiatiivi toetamisega nii ettevõtluses kui ka mittekommertsiaalses sfääris.

Nende reformidega asus Eesti rajale, mida on nimetatud „šokiteraapia“ või ka „suure paugu“ mudeliks. Eesti läks kaubanduse ja investeringute liberaliseerimisel kaugemale kui ükski teine Euroopa, Ladina-Ameerika või Kagu-Aasia riik (Feldmann ja Sally, 2002: 83), jälgides väga täpselt ja järjekindlalt nn Washingtoni konsensuse^[2] põhimõtteid. Radikaalsete reformide põhimõtteid toetas seejuures ka avalik arvamus – turumajanduse toetus oli 1990–1997 postkommunistlike maade hulgas stabiilselt kõrge Poolas ja Eestis (Norgaard, 2000: 130–131). Seetõttu on Maailmapank iseloomustanud Eestit kui edukate majandusreformide näidisriiki (World Bank, 1999: 7).

1992 püstitatud majanduse arengu lähieesmärgid saaavutati kõigi raskuste kiuste üldjoontes kahe aasta jooksul. 1992 tehtud rahareform osutus väga edukaks. 1994

[2] „Washingtoni konsensuseks“ hakati nimetama kümne majanduspoliitilise põhimõtte kompleksi – eelarvedefitsiidi viimine miinimumi, maksubaasi laiendamine ja maksumäärade vähendamine, avalike kulutuste ümberkorraldamine, range rahapoliitika, hindade vabastamine, deregulatsioon, väliskaubanduse ja välisinvesteeringute liberaliseerimine, vahetuskursi ühtlustamine, riigiettevõtete erastamine, omandiõiguste kindlustamine (vt Aslund, 2002: 72).

aeglustus elukalliduse kasv, oli esimesi märke SKT kasvust ja inflatsiooni vähenemisest. Välisinvesteeringud kasvasid kiiresti, saavutades ühe Ida- ja Kesk-Euroopa tippasemetest (World Bank, 1996: 64). Maailmapanga ekspertide hinnangu kohaselt kuulus Eesti 1994. aastal maade hulka, kes „olid teinud selge lõpu endise režiimiga“ ning saavutanud poliitilise vabaduse ja majandusliku stabilisatsiooni hea taseme (de Melo, Denizer ja Gelb, 1996: 420).

Eesti üliliberaalse majanduspoliitika edusammud võitsid küll Maailmapanga ja Rahvusvahelise Valuutafondi tunnustuse, kuid jäid eestlastele endile paljuski võõraks ja arusaamatuks. Sotsioloog Anu Naruski sõnade kohaselt „tähendasid reformid enamikule rahvast harjumuspärase elulaadi lõppu“ (Narusk, 1996: 13). Ulatuslike reformide ja sadade lahendamist nõudvate probleemidega hõivatud valitsusel ei jätkunud oskust ega ressursse, et rahvale küllaldaselt avada oma otsuste eesmärgid ja tagamaid, selgitada erinevaid valikuid ja võimalusi. Ehkki just rahva kannatlikkus ja usk elujärje paranemisse tagas reformide legitiimsuse, ei toonud 1990ndatel liberaalsete majandusreformidega saavutatud kiire makroökoonoomiline edu kaasa elanikkonna igapäevase elu märgatavat paranemist. Järjest enam märgatavaks sai sotsiaalne kihistumine, rahva seas süvenes ebakindlus ja stress (vt nt Kutsar, 1995). Sotsiaalse stressi mõju näitasid kiiresti langenud sündivus ning langenud keskmine eluiga.

Kõige vastuolulisemaks kujunenud omandiõiguse restitutsioon vastas 1990ndate alguse rahva meeleoludele, kuid näitas ka kõige kujukamalt, kui vaevaline on ajaloo ülekohtu heastamine olukorras, kus tegelikud uued omandisuhted on alles institutionaliseerimata ning võimalus kuritarvitusteks ja isiklikust küündimatuses või pahatahtlikkusest väljakasvavaks suvaks eriti suur.

Ehkki erastamise positiivselt suhtujad on eestlaste seas selges ülekaalus, on ka negatiivseid impulsse saanud väga suur hulk, eriti vanemate inimeste hulgas, nii et suhtumises omandireformi on põhjust rääkida Eesti ühiskonda läbivast lõhest. See lõhe reformidesse suhtumisel on Karl Polanyi (1944) väljatoodud transformatsiooni ambivalentsuse ilmekas näide, jagades tänaseni Eesti elanikkonna ühelt poolt nendeks, kes tunnevad end uues ühiskondlikus elukorralduses hästi ja toimivad muutuste edukate eestvedajatena, ning teisalt muutustes pettujateks, kes tajuvad end reformide tulemusel turvatundest ilmajäetuna ning ühiskondlikust elust võõrdununa. Nagu näitavad MeeMa küsitluste tulemused, on erinev suhtumine reformidesse seotud nii sotsiaalse kihistumise kui ka rahvuslike ja põlvkondlike erinevustega (vt peatükid 2.2, 2.3, 4.3, 6.3, 6.5, 6.6). Ühiskonna jagunemisele muutuste pooldajateks ja vastasteks aitas kaasa ka tööhõive struktuuri kiire muutumine, mis muutis dramaatiliselt tööliselukutsete ja põllumajandustöötajate väljavaateid elus edasi jõuda.

Tabel 1.3.4. Tööhõive struktuuri muutumine 1989–2014

% hõivatutest

	1989	1991	1995	2000	2005	2010	2014
Põllumajandus, metsandus, kalandus	21	19	10	7	5	4	4
Tööstus ja ehitus	37	37	34	33	34	30	30
Kaubandus ja teenindus	42	44	55	60	61	66	66

Allikas: Statistikaameti andmebaas

Nelja aasta jooksul, 1991–1995, hakkas järsult muutuma tööhõive struktuur. Põllumajanduses, metsanduses ja kalanduses hõivatute hulk vähenes kaks korda, järgneval kümnel aastal veel kaks korda, tugevasti suurenes teeninduses hõivatute arv (vt tabel 1.3.4).

Välismaalaste seaduse vastuvõtmisega suvel 1993 loodi õiguslik ja halduslik mehhanism, mille tulemusel nõukogude ajal Eestisse sisserännanutele omistati ajutiselt elamisloa saanud välismaalase staatus. Selle radikaalse juriidilise sammuga tugevdati ühelt poolt eestlaste oma riigi tunnet ja tagati nende toetus reformiprotsessidele. Samal ajal tekitas „välismaalase“ staatus venekeelses elanikkonnas arusaamatust ja stressi ning lõi toitepinnase Venemaa demagoogilistele süüdistustele ja venemeelsele protestipoliitikale.

1.3.3. III PERIOOD. MAJANDUSLIK STABILISEERUMINE 1995–1999

Erinevalt eelmisest, erakorralise poliitika perioodist oli alates 1995. aastast Eesti arengu dominandiks majanduslike eesmärkide saavutamine, mitte poliitilised reformid. Iseseisva riigi aluste loomise ja nõukogulikkusest eemaldumise ülesanne oli 1995. aastaks põhiosas täidetud. Uus ühiskondlik süsteem oli mõnevõrra stabiliseerunud, majandus hakkas liikuma tõusujoones.

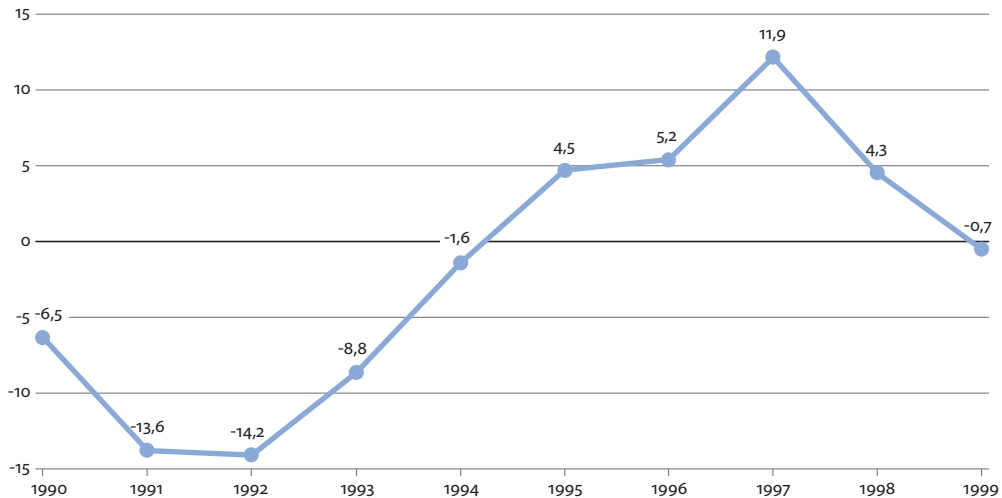
Radikaalsete reformide kursi makromajanduslikud tulemused olid väga edukad (vt joonis 1.3.1). Pärast mitut langusaastat kasvas Eesti SKT nii 1995. kui ka 1996. aastal vastavalt 4,5% ja 5,2%, 1997 koguni 11,9%. Venemaa majanduskriis 1998. a suvel ja sügisel aeglustas Eesti majanduslikku arengut, kuigi kokkuvõttes kasvas SKT 1998. a 4,3%. Langus Vene kriisi mõjul tuli järgmisel aastal (aasta keskmisena -0,7%), kuid alates sügisest 1999 on Eestit iseloomustanud stabiilne majanduskasv.

Valitsuskooalitsioon muutus valimiste vaheajal 1995–1999 kaks korda. Protestihääled Laari ja Tarandi juhitud valitsuste radikaalsete reformide poliitika vastu aitasid võimule Koonderakonna ja Maarahva Ühenduse (KMÜ), kes algul moodustas

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

Joonis 1.3.1. Sisemaise kogutoodangu dünaamika Eestis 1990–1999

% võrreldes eelmise aastaga püsihindades



Allikas: Statistikaameti andmebaas

koalitsiooni Keskerakonnaga, siis Reformierakonnaga ja lõpuks vähemusvalitsuse ainult enda baasil.

Mitmesuguste poliitiliste skandaalide tõttu vahetus valitsus kahe aasta jooksul (1995. a aprillist 1997. a märtsini) neli korda. Kuid ükski neist valitsustest ei muutnud 1992 alustatud poliitilist pealiini – neoliberaalne majanduspoliitika ja kiire integratsioon Euroopa poliitiliste ja majanduslike struktuuridega.

Kiiret arengut Euroopa Liiduga ühinemise suunas võib pidada stabilisatsiooni-perioodi üheks peamiseks iseloomustavaks jooneks (vt perioodi üldiseloomustust tabel 1.3.5). Ehkki 1995. aastal oli sõlmitud assotsieerumisleping ELiga ja esitatud täisliikmeks saamise avaldus, oli sellesuunaline tegevus loiuvoitu ning Eestit käsitleti läänes üldiselt vähetahtsa endise Nõukogude vabariigina. 1996. aasta lõpul välisministriks saanud Toomas Hendrik Ilves on oma tagasivaadetes korduvalt rõhutanud, et 1990ndate keskel ei tahetud meid ei NATOsse ega Euroopa Liitu.

15. detsembril 1994 seisis Financial Timesi esikaanel kantsler Kohli sõnum: Balti riigid ei saa kunagi Euroopa Liitu, sest see toidaks asjatult nende lootusi julgeolekugarantiidele. Nende andmine aga provotseeriks Venemaad. 1995. aastal teatas Saksamaa kaitseminister Rühle, et sõidab Eestisse teatega, et Eesti ei saa mitte kunagi ei NATOsse ega Euroopa Liitu. Samal aastal ütles tollane USA asevälisminister Holbrooke mulle, et proovige saada Euroopa Liitu, NATOga eriti hästi ei lähe. (Ilves, 2006: 148)

Tabel 1.3.5. Majandusliku stabiliseerumise perioodi üldiseloostus 1995–1999

Ala-periood	Domineerivad protsessid	Protsesside peamine sisu ja tulemus	
		Riiklus ja poliitiline areng	Majanduslik ja sotsiaalne areng
1995–1997	Majanduskasv Reformide aeglustumine Integreerumine lääne majandus- ja julgeoleku-struktuuri-desse	Poliitiline ja majanduslik lähene-mine Euroopa Liidule Koostöö NATOga rahupartnerlu-se programmi alusel Ametnikkonna bürokratiseeru-mine Õigusreformi jätkumine Poliitilised skandaalid, võõran-dumine, valitsuskriisid „Tiigrihüppe“ programmiga alustamine Sotsiaalpoliitika detsentraliseeri-mine ja riigi funktsioonide nõrgenemine Kutse ELi ja NATOsse	Majandusliku liberaliseerumise jätkumine Rahaturu stabiliseerumine ja eks-pansioon, börsimulli tekkimine Rahvusliku kogutoodangu kasv Inflatsiooni vähenemine ja elatusta-seme tõus Väikeste ja keskmiste ettevõtete erastamise lõpuleviimine, suur-ettevõtete erastamise algus Pangakriisid Õigusreformi jätkumine Regionaalse ja sotsiaalse ebavõrd-suse süvenemine Jätkuv demograafiline kriis Kultuuri ja meedia kommertsialisee-rumine
1998 – 1999	Ettevalmistu-sed Euroopa Liitu ja NATOsse astumiseks Uue kommuni-katsiooniteh-noloogia kiire areng	Läbirääkimised Euroopa Liitu astumise üle, seaduste ühtlustamine, infrastruktuuri vastavaks ELi standarditele rekonstrueerimise algus Mitte-eestlaste integratsiooni-poliitika väljatöötamine Poliitilise maastiku konsolidee-rumine, kolmikkoalitsiooni kujunemine 1999. a valimiste eel Poliitiliste institutsioonide jätkuv delegitimatsioon	Majanduskasvu pidurdumine Vene kriisi mõjul sügisel 1998, uus tõus alates sügisest 1999 Välisinvesteeringute kasvav sisse-vool, ettevõtete jätkuv üleminek välismaalaste omandusse Suurettevõtete erastamine Jätkuv sotsiaalne ja kultuuriline kihistumine, süvenevad lõhed põlvkondade ja piirkondade vahel, üleminekuaja võitjate ja kaotajate vahel Individualistlike väärtuste esiletõus

Allikas: Vihalemm ja Lauristin, 2004

1996. aastal aktiveerunud tegevus ELi suunal – saatkondade võrgu laienemine, hoogustunud lobitöö kõikides Euroopa pealinnades, tõsine suhtumine Euroopa Komisjoni raportitesse (vt Ilves, 2006: 148) – tõi edu, Eesti taotlusi hakati tõsiselt võtma. Koos muljetavaldavalt kiire majandusarenguga viis see 1997 selleni, et Eesti valiti koos viie Kesk-Euroopa siirderiigiga nende hulka, kellega alustatakse liitumisläbirääkimisi. Need algasidki märtsis 1998, hõlmates 31 valdkonda ehk peatükki. Sellega käivitus väga intensiivne ELi põhimõtete ja standardite seostamine Eesti institutsionaalse korraldusega.

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

Koostöö NATO rahupartnerlusprogrammi raames, millega Eesti oli ühinenud 1994. aastal, omandas järk-järgult reaalse sisu. Alates 1996. aastast hakati osalema rahutagamisoperatsioonides (Baltbat Taani rahukaitseüksuste koosseisus), 1998 asutati Tartusse Balti kaitsekolledž Taani kindrali Michael Clemmeseni juhtimisel. Aprillis 1999 räägiti NATO tippkohtumisel Eestist kui kandidaatriigist ja kinnitati liikmesuse tegevuskava.

Koostöös ÜRO arenguprogrammi ja Põhjamaadega töötati välja riiklik mitteeestlaste integratsiooniprogramm aastateks 1997–2006. Stabiilne majanduslik ja sotsiaalne areng koos sihikindla integratsioonipoliitikaga kujundasid 1990ndate teiseks pooleks rahvustevahelistes suhetes palju rahulikuma olukorra.

Ehkki muutuste tempo oli endiselt kiire, hakkasid inimesed vähehaaval toibuma kiire ülemineku šokist ja turumajanduslikus keskkonnas orienteeruma. Samas ilmnisid muutuste käigus teisenenud suhted inimeste vahel, erinev kohanemine ja toimetulek uute oludega. Terava kuju võttis sotsiaalne kihistumine ja majanduslik ebavõrdsus: ühed püüdsid haarata igast võimalusest, et „ratsa rikkaks saada“, teised said vaevaliselt hakkama igapäevaste elumuredega, millest teravaimaks kujunesid kiiresti kasvavad eluasemekulud. Kõigile siirdeühiskondadele iseloomulik jagumine võitjateks ja kaotajateks tõukas eluheidikute sekka terved suured sotsiaalsed rühmad: pensionärid, maainimesed, lasterikkad pered.

1995–1999 Eestis võimul olnud valitsuskoalitsioon oli tunduvalt lähemal tehnokraatlikule spetsialistide valitsusele kui ükski teine enne või pärast neid võimul olnud Eesti Vabariigi valitsus. Seetõttu olid majanduse arengus tugevasti fookuses tehnoloogilise arengu probleemid. Neist kõige kaugeleulatuvama mõjuga on kahtlemata teadlik panustamine infotehnoloogilisele arengule. Eesti infotehnoloogilist arengut olid vedanud haridus- ja teadusasutused. Küberneetika instituut, tehnikaülikool, Tartu ülikool, Nõo keskkool jpt olid selles valdkonnas suure kompetentsusega juba nõukogude ajal. Koos infotehnoloogilise arengu rahvusvahelise liidri Soome lähedusega lõi see head eeldused tõusta kiiresti Euroopas esirinda arvutite ja interneti kasutuselevõtmisel (vt Vengerfeldt ja Runnel, 2004: 246). Laialdasemast internetikasutusest võib rääkida alates 1996. aastast (vt Herron, 1999; Vihalemm, 2002: 299). 1996. a kevadel käivitus „Tiigrihüppe“ projekt, mille tähendus ulatus kaugele välja-poolle koole, tähistades arvutikasutuse ja interneti muutumist massiliseks erinevates valdkondades, ning mis oli esimene (ja paraku seni ka viimane) riiklikult kavandatud ja rahastatud kogu ühiskonda innovatiivsele arenguteele innustav programm. Kui esmalt alustati koolide intensiivse arvutistamisega, siis peagi jõuti arvutite ja interneti laialdase ja kiire levikuni halduses, panganduses, elanikkonnale mitmesuguste

teenuste osutamises, meedias. Juba 1990ndate lõpuks oli Eesti infotehnoloogiliselt arengutasemelt ette jõudnud enamikust siirderiikidest.

Arutledes Eesti võimalike arengutsenaariumide üle, nägid Eesti teadlased 1998. aastal ideaalstsenaariumina (vt Säästev Eesti 21, 1998) Eesti läbimurret globaalse infotehnoloogilise arengu tippu analoogiliselt Soomega. Sellest unistuste ajast on nüüdisfolkloori osaks muutunud president Meri üleskutse leida Eesti oma Nokia.

1.3.4. IV PERIOOD. EUROINTEGRATSIOON JA ARENGUKRIIS 1999–2004

Alates 1999. aasta valimistest peame õigeks eristada uut, eurointegratsiooni ja arengukriisi perioodi Eesti postrevolutsioonilise faasi arengus. Ühelt poolt oli tegemist Euroopa Liiduga liitumise intensiivsete ettevalmistustega, teiselt poolt sisepingete kasvuga (vt perioodi üldiseloostust tabelis 1.3.6). KMÜ kaotas 1999. aasta valimised, Koonderakond pääses küll parlamenti, aga oli kaotusest sedavõrd šokeeritud, et lõpetas varsti tegevuse. Valitsuskoalitsioon kujunes lähedaseks 1992. aasta koalitsioonile, selle moodustas Isamaaliit koos Mõõdukate ja Reformierakonnaga, peaministriks sai jälle Mart Laar.

Võime öelda, et Eesti arengut Mart Laari teise valitsuse ajal aastatel 2000–2001 iseloomustas selge vastuolu väliste ja sisemiste kriteeriumide ning hinnangute vahel. Väljast vaadates oli areng olnud edukas või isegi väga edukas. Läbirääkimised Euroopa Liiduga liitumiseks toimusid edukalt, majanduse areng oli kiire. Ettevõtluskliima Eestis oli soodne, investeeringute sissevool suur. Internetiseerumise taseme poolest oli Eesti ainsana postkommunistlikest maadest paljude aastate jooksul lähedane Euroopa Liidu keskmisele, sajandivahetusel sellest isegi parem. Eesti e-valitsus leidis laialdast rahvusvahelist tähelepanu ja tunnustust. Kõigis eluvaldkondades domineerisid alates 1990ndate teisest poolest turumajanduslikud suhted, mis olid oma iseloomult avatud ja kriitikale kättesaadavad, korruptsioonitase oli püsivalt suhteliselt madal. Seoses 1999. aasta valimistega toimus poliitiline stabiliseerumine, kujunesid välja selge ja püsiva toetajaskonnaga juhtivad erakonnad ning nende rühmitused.

Kevadel 1999 ametisse asunud Mart Laari valitsus kavatses üldjoontes jätkata sealt, kus ta 1995 oli pooleli jäänud, märkamata ühiskonna vahepealses arengus toimunud pööret muutustesse suhtumises. Arutlused „kahe Eesti“ vahel (vt Vetik, 2002) laieneva vastuolu ja uue ühiskondliku kokkuleppe vajaduse üle olid selle selge tunnusmärk. Poliitikute kritiseerimine avalikes esinemistes muutus 2000. aasta kevadel üldlevinuks, lausa enesestmõistetavaks. Suur osa rahvast oli rahulolematu nii mitme konkreetse otsusega kui ka üldise arengusuunaga, Eesti välisest edukusest hoolimata.

Tabel 1.3.6. Eurointegratsiooni ja arengukriisi perioodi üldiseloostus 1999–2004

Domineerivad protsessid	Protsesside peamine sisu ja tulemus	
	Riiklus ja poliitiline areng	Majanduslik ja sotsiaalne areng
Euroopa Liitu ja NATOsse astumise ettevalmistuste lõpuleviimine (seaduste kooskõlastamine ja administratiivsete struktuuride ettevalmistamine) Jätkuv majanduskasv Uue kommunkatsioonitehnoloogia jätkuv kiire areng, massilise internetiseerumise algus Majanduslike ja poliitiliste eliitide võitlus Usalduskriis, arengukriis, sisepingete teravnemine	Eurointegratsioon, ühinemine Euroopa Liidu ja NATOga Eesti rahvusvahelise tuntuse suurenemine E-riigi areng, e-valitsuse loomine Endise poliitilise kursi jätkamine muutunud oludes Poliitilised skandaalid, võimu süvenev võõrandumine rahvast, valitsuskriisid Reformide takerdumine Uue majanduseliidi huve kajastava pragmaatilise suuna võit poliitikas, valitsuskoalitsiooni vahetumine Uue poliitika ootus ning selles pettumine – Res Publica võimuletulek ja langus Riigi- ja omavalitsusasutuste erakonnastamine	Sotsiaalse kihistumise teravnemine, „kaks Eestit“ Eesti Raudtee erastamine, rongiliikluse vähendamine Investeeringukliima paranemine, ettevõtete tulumaksu kaotamine Vanemahüvitise kehtestamine Kodumaise majanduseliidi positsioonide tugevnemine Heaolu kasv Laenuvõtmise levik eraisikute ja ettevõtete hulgas Sotsiaalkindlustuse areng, teine pensionisamm Postindustriaalse teenusmajanduse väljakujunemine Tarbimisühiskonna väljakujunemine Infoühiskonnale omaste joonte kujunemine Kultuuri postmoderniseerumine

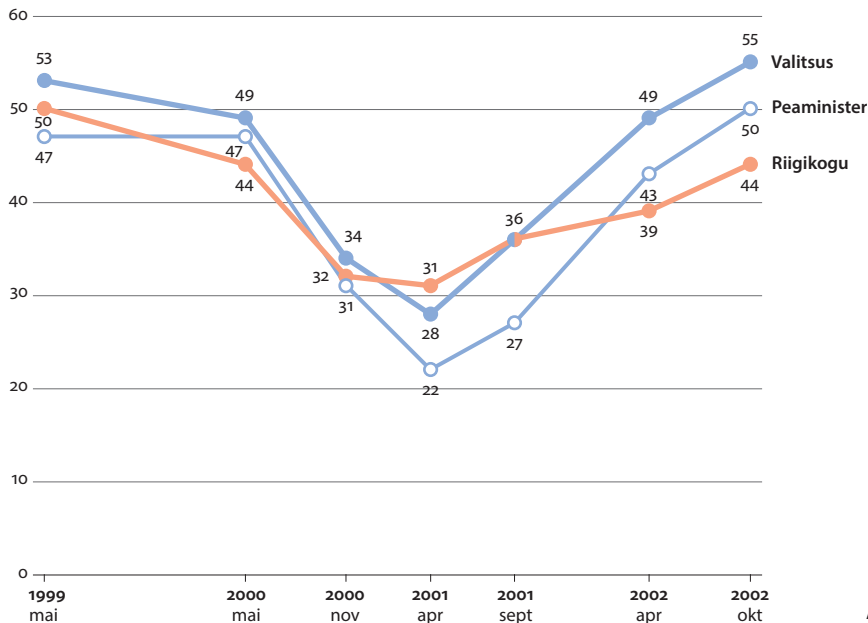
Esile tõusid seni avalikus debatis marginaalseks peetud vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse probleemid. Usaldus valitsuse ja peaministri vastu kahanes kiiresti (vt joonis 1.3.2).

Eesti ühiskond oli jõudnud uude arengustaadiumi. Transitsioon kitsamas mõttes, üleminek turumajandusele ja demokraatlikule ühiskonnakorraldusele oli lõppemas, tuli hakata määratlema uusi prioriteete ka sisemises arengus, mitte üksnes välises lähenemises Euroopa Liidule ja NATO-le. 1998 edukalt alanud läbirääkimised Euroopa Liitu astumiseks takerdusid mõnevõrra, koos usalduskriisiga valitsuse ja Riigikogu, tegelikult kogu poliitilise eliidi suhtes langes ka avaliku arvamuse toetus Euroopa Liiduga liitumisele. Aastatel 1995–1999 domineerinud euroentusiasmi kõrval tõusis üha enam esile euroskeptitsism, mis taandus alles enne liitumisreferendumit 2003. aasta septembris, mil domineerivaks kujunes eurorealism (vt Mikkel ja Kasekamp, 2005).

Otsene rahulolematuus vähenes küll Laari tagasiastumise, pragmaatiliselt orienteeritud Reformi- ja Keskerakonna valitsuskoalitsiooni loomise ning Siim Kallase peaministriks saamise järel jaanuaris 2002. Kuid tasakaalustatus oli siiski ainult

Joonis 1.3.2. Usaldus poliitiliste insitutsioonide vastu 1999–2002

% elanikkonnast vanuses 15–74



väline, oodatud sotsiaalse tasakaalustumise asemel süvenesid sotsiaalsed pinged. Pärast Reformi- ja Keskerakonna koalitsiooni võimuletulekut tugevnes juba eelmisel perioodil ilmnenu suundumus avalikult ja läbipaistvalt poliitikal korporatiivsele poliitikale, majanduslike ja erakondlike huvigruppide võitlusele. Ministeeriume hakati käsitlema kui ühe erakonna omandit, mille tegevusse teised võimuerakonnad ei sekkunud. Tarbimisühiskonna väärtuste tugev pealetung võimendas sotsiaalse ebavõrdsuse taju. Ühiskonna tervikuna levis pettumuse ja illusioonide kadumise meeleolu, millele kontrastselt mõjus „noorte ja edukate“ väljakutsuv tarbimiskultus. Noorte edumaad muutustega kaasaminekul võimendas infoühiskonna kujunemine, mille selgeks märgiks oli massilise internetiseerumise jätkumine. Kui 1995 oli internetikasutajaid Eestis 3% elanikkonnast, siis 1998 juba 14% (Vengerfeldt ja Runnel, 2004a). Uuel sajandil oli internetikasutuse levik veelgi kiirem: 2000. a 28%, 2005. a 53%, 2010. a 74%, 2015. a 88% (vt lähemalt ptk 3.2). Vanema põlvkonna pettumusmeeleolud ja iseseisvuse ajal täiskasvanuks saanud noore põlvkonna soov saada suuremat sõnaõigust ka poliitikas võimendusid vastastikku, tekitades ootuse poliitiliste liidrite vahetumise järele. Selle ootuse hoovuses saavutas märksõnaga „Uus poliitika“

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

sabatähena Eesti poliitikataevasse kerkinud Res Publica ootamatu võidu 2003. aasta Riigikogu valimistel. Kahjuks ei tajunud Res Publica uue poliitika vajaduse tegelikku sisu ja kaotas kiiresti avalikkuse poolehoiu.

Kui eespool käsitletud siirdeetapid peegelduvad MeeMa küsitlustes vaid retrospektiivsete hinnangute kaudu, siis selle perioodi olukorda Eesti ühiskonnas kajastavad meie uuringu tulemused juba otseselt. MeeMa esimene suur küsitlus toimus 1. detsembrist 2002 kuni 6. jaanuarini 2003 ja selle viis läbi uurimiskeskus Faktum. Küsitlusaega võib iseloomustada usalduskriisijärgse suhteliselt rahuliku ja kiire majandusliku edenemise perioodina. Riigikogu valimised toimusid 2–3 kuud hiljem märtsis 2003, küsitluse ajal ei olnud valimiskampaania veel täit hoogu saavutanud.

Ühiskonna oluline muutumine uue aastatuhande alguseks tekitas vajaduse määratleda uuesti arengu põhieesmärgid. Senine selge ja märkimisväärset üksmeelt alal hoidnud rahvuslik eesmärk oli saavutatud, oli vabanetud Nõukogude süsteemist ja ehitatud üles läänelik majandus ja elukorraldus. Kuigi sisepoliitiline areng aastatel 2002–2004, otsesest poliitilisest kriisist ülesaamise järel, viitab pigem killustumisele ja pettumusele kui konsolideerumisele, oli Eesti välispoliitiline, majanduslik ja kultuuriline areng kiire ja edukas. Eesti saamine NATO liikmeks 29. märtsil 2004 ja Euroopa Liidu liikmeks 1. mail 2004 muutsid kardinaalselt Eesti geopoliitilist staatust, suurendasid rahvusvahelist tuntust ja usaldusväärust.

1.3.5. V PERIOOD. UUEL TEELAHKMEL ELI LIIKMENA 2004–2008

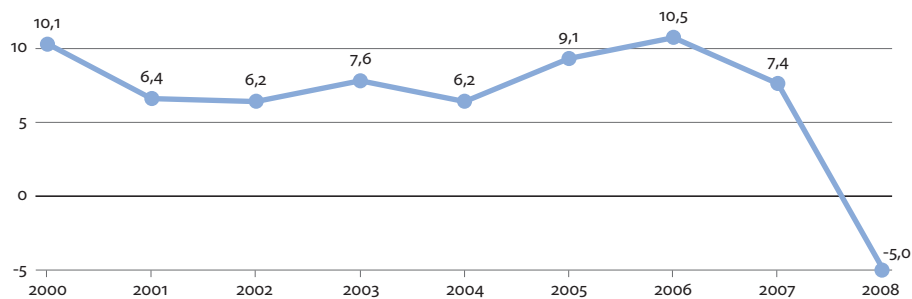
Eesti saamisega Euroopa Liidu liikmeks algas uus periood, mida võib ühelt poolt pidada siirdeaja lõpule jõudmiseks, Eesti kui ELi liikme formaalseks tunnustamiseks „normaalse kapitalistliku ühiskonnana“, teisalt aga iseloomustada kui uuel teelahkmel olekut, uute põhimõteteliste valikute aega. Perioodi algust iseloomustab tugev majanduskasv, 10%-ni ja sellest ülegi ulatuv SKT suurenemine 2005. aasta kevadest 2007. aasta sügiseni. 2008 puhkenud ülemaailmne majanduskriis pööras aga ka Eesti majanduse langusesse (vt joonis 1.3.3).

Eesti majanduslik ja infotehnoloogiline edu, selle rahvusvaheline tunnustamine ning Eesti vastuvõtmine NATOsse ja Euroopa Liitu 2004 koos sellest tulenevate suurte rahvusvaheliste boonustega riigi julgeoleku ning majanduskasvu turgutamiseks löid Andrus Ansipi juhitud uuele valitsusele väga soodsa positsiooni ühiskonna rahulolematuse leevendamiseks ning avalikkuse lepitamiseks. Aastaid 2005–2007 iseloomustas tarbimise väga kiire kasv.

Keskmine palk kasvas 2006. aastal 16,5%, järgmisel aastal koguni 20,5%. Eraisikute laenud kasvasid 60–70% aastas. Eesti elanike toetus Euroopa Liidule ning

Joonis 1.3.3. Sisemaise kogutoodangu dünaamika Eestis 2000–2008

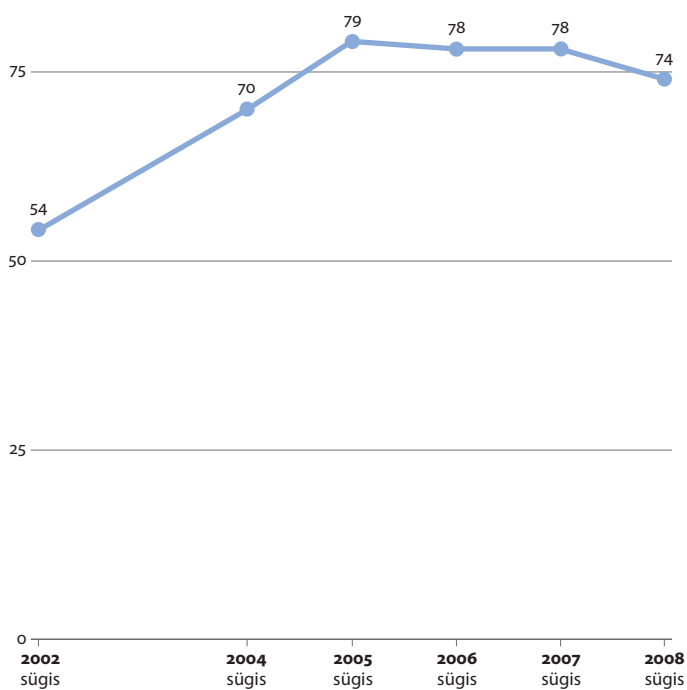
% võrreldes eelmise aastaga püsihindades



Allikas: Statistikaameti andmebaas

Joonis 1.3.4. Rahulolu oma eluga 2002–2008

Rahulolijate % kodanikkonnast vanuses 15–74



Allikas: Eurobarometer

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

rahulolu eluga kasvas enneolematu määran. Avaliku arvamuse üldine häälestus oli Euroopa Liiduga liitumise järel eeskätt majanduskasvu ja heaolu tõusu tõttu üsnagi positiivne. Tugevasti kasvas rahulolu oma eluga, püsides inertsina kõrgel ka veel sügisel 2008 (vt joonis 1.3.4).

Juunis 2004 toimunud Euroopa Parlamendi valimiste tulemused näitasid väga selgelt pettumust Res Publicas – peaministri partei ei saanud selles ühtegi kohta. Sügiseks 2004 oli Res Publica toetus võrreldes 2003 kevadel toimunud valimiste ajaga vähenenud ligi viis korda, 5%-le.

Aprillis 2005 pidi Res Publica valitsuskoalitsioonist taanduma ning ühines järgmisel aastal Isamaaga, moodustades Isamaa ja Res Publica Liidu (IRL). Valitsuskoalitsiooni juhtivaks jõuks sai rohkem kui aastakümneks Reformierakond, algas Andrus Ansipi üheksa aastat kestnud valitsemisaeg peaministrina. Aastaid 2005–2007 iseloomustas ennekõike üldise jõukuse ja rahulolu kasv, mis mõjutas kõiki eluvaldkondi, tekitas uute võimaluste, vaesusest väljajõudmise tunde.

Eesti oli jõudnud kiirete reformide perioodist rahunemise ja rahuliku kasvu ajajärku, kogumise aega. Üheksa kvartalit järjest, kevadest 2005 suveni 2007 oli Eesti SKT kasv 10–12%. Sissetulekute kasv oli veelgi kiirem. Paljude inimeste elujärg paranes tunduvalt (kuigi selles oli suur osa ka laenuvõtmisel), tekkis tunne riigi jõudmisest uuele võimaluste tasemele.

MeeMa teine suur küsitlus toimus oktoobris-novembris 2005, majandustõusu õhkkonnas.

Majanduslik tõus 2000–2007 kujundas paljudes arvamuse, et heaolu kiire suurenemine on normaalne ja püsiv, jääb kestma paljudeks aastateks. Inimestele ja ettevõtetele andis see julguse võtta suuri pikaajalisi laene.

Uue koalitsiooni võimuletuleku järel aprillis 2005 suurenes toetus poliitilistele institutsioonidele. 2006. aasta kevadel oli toetus Riigikogule, valitsusele ja peaministrile märkimisväärselt kõrgem kui kunagi varem taasiseseisvumise järel. Riigikogu valimiste eel ägenenud poliitilise võitluse ajal sügisel 2006 see mõnevõrra langes, kuid tõusis uuesti märtsis 2007 toimunud valimiste järel (vt tabel 1.3.7).

2007. aasta kevade väga kõrget üldist usaldustaset valitsusinstitutionide vastu mõjutas dramaatiliselt pronkssõduri kriis aprillis. See tõstis järsult eestlaste toetust Riigikogule, valitsusele ja peaministrile, selle mõju säilis ka 2007. aasta sügisel. Seejuures oli ja on eestlaste ja venekeelse elanikkonna hinnang pronkssõduriga seonduvale kardinaalselt erinev. Kui eestlaste usaldustase valitsusinstitutionide suhtes tõusis, siis venekeelse elanikkonna usaldustase Eesti riigi suhtes langes (vt joonis 1.3.5). Võib öelda, et pronksiöö mõjul toimus sisult vastassuunaline konservatiivne konsolideerumine nii eestlaste kui ka venekeelse elanikkonna hulgas, kujunes üldine

Tabel 1.3.7. Usaldus poliitiliste institutsioonide vastu 2004–2008

% elanikkonnast vanuses 15–74

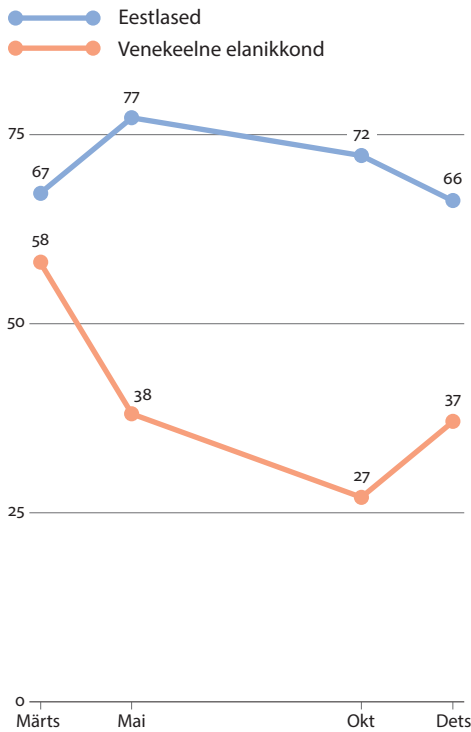
	2004	2005		2006		2007		2008	
	Apr	Märts	Okt	Mai	Okt	Mai	Okt	Mai	Okt
Riigikogu	48	42	52	58	45	65	50	42	40
Valitsus	51	35	55	64	51	67	59	48	47
Peaminister	46	?	?	74	66	68	61	49	47

? Andmed puuduvad.

Allikas: Faktum, Turu-uuringute AS

Joonis 1.3.5. Usaldus valitsuse vastu eestlaste ja venekeelsete vastajate seas 2007

Usaldajate %



Allikas: Turu-uuringute AS

vastandlik häälestus valitsusinstitutsioonide ja Eesti riigi suhtes sarnaselt 1990ndate algusega. See on suurel määral säilinud tänaseni, nagu näeme mitmest käesoleva raamatu peatükist (2.2, 2.3, 6.3, 6.6).

Samal ajal rahvussuhete teravnemisega pronkssõduri kriisi järel tugevnesid ühiskonnas majanduskriisi ilmingud, suurenes väljaränne jne (vt tabel 1.3.8). Üldise rahulolu ja rahunemise meeleolu segunes sageli pettumusega, rahulolematusega poliitilise arengu suhtes. Sügisel 2007 hakati järjest rohkem kõnelema uue vaikiva ajastu märkidest. Rahulolematust kutsus esile süvenev poliitiline stagnatsioon, erakondlik killustumine ja korporatiivsus, süvenev erakonnastamine, küüniline põhimõte „juriidiliselt on kõik korrektne“ (JOKK). Pragmaatiliselt ja korporatiivselt orienteeritud poliitiline põhisuund tugevdas juba sajandi vahetusel kerkinud vajadust uute ühiste eesmärkide, uue konsensuse järele, seda enam, et Euroopa Liiduga ühinemise järel tugevnesid seni vaoshoitud vastas-

seisud arusaamades ja hoiakutes nii mineviku, oleviku kui ka tuleviku suhtes. Intensiivsed ettevalmistused ELi ja NATOga liitumiseks olid sisemist käärimist kaane

Tabel 1.3.8. Uuel teelahkmel Euroopa Liidu liikmena, perioodi 2004–2008 üldiseloostus

Domineerivad protsessid	Protsesside peamine sisu ja tulemus	
	Riiklus ja poliitiline areng	Majanduslik ja sotsiaalne areng
Majanduskasvu kiirenemine Jätkuv euro-integratsioon ELi struktuuri-fondide toetus Eesti arengule	<p>Uued võimalused osaleda Euroopa poliitikas, liikmesus Europarlamendis ja teistes ELi juhtorganites</p> <p>Poliitilise stagnatsiooni tugevnemine: pragmaatiline valitsusk koalitsioon, küünilisus otsuste põhjendamisel (nn JOKK-sündroom)</p> <p>Teravnenud ideoloogilised konfliktid ELiga liitumisega seondunud vaoshoitusest loobumise järel</p> <p>Pronkssõduri Tõnismäelt äravii-misega seonduv kriis, lõhe süvenemine eestlaste ja venekeelse elanikkonna vahel selle tagajärjel</p>	<p>Heaolu jätkuv kasv</p> <p>Laenuvõtmise laienemine eraisikute ja ettevõtete hulgas</p> <p>Inimkapitali defitsiit majanduses</p> <p>Ajude ja töökäte väljavool</p> <p>Ühiskonna sotsiaalne ja kultuuriline killustumine, tükeldumine</p> <p>Uue identiteedi otsingud</p> <p>Kasvav vaimne vaakum</p> <p>Majandusliku ja poliitilise eliidi läbipõimimine</p> <p>Erakonnastamine</p> <p>Majanduskasvu aeglustumine alates sügisest 2007</p> <p>Tugevnev vajadus majandus ümber struktureerida</p> <p>Ühinemine Schengeni viisaruumiga</p>

all hoidnud, välise üksmeele varjus tugevnes huvide konfliktisus. Alates 2004. aasta sügisest tulid erimeelsused üha enam esile. Konfliktsete arusaamade ja hoiakute taga võis aimata tugevnevat vajadust uue identiteedi, visiooni ja konsensuse järele.

Paraku jäi arutelu põhimõtteliste valikute üle ja valimislubaduste seostamine ühe või teise arengusuunaga 2007. aasta Riigikogu valimistel olemata. Erakondade valimisprogrammid ja loosungid ei püstitanud põhimõttelisi eesmärke ega pakkunud uusi strateegilisi lahendusi ning olid tugevasti mõjutatud senisest populistlikust suunitlusest. Reformierakonna peamine loosung 2007. a valimisteks oli jõuda 15 aastaga viie rikkaima Euroopa riigi hulka. Kuigi seda enamasti tõsiselt ei võetud, aitas see kaasa pideva majandustõusu häälestuse kujunemisele.

Valimistulemused kinnitasid senise pragmaatilise poliitilise kursi populaarsust.

2008. aasta kevadel alanud majanduslangus, mis sügisel kasvas üle kriisiks, äratas ühiskonna loidusest, esile tõusid tõsised majandusraskused. Üha enam kõneldi vajadusest majandus ümber struktureerida.

1.3.6. VI PERIOOD. MAJANDUSKRIIS JA SELLEST VÄLJUMINE 2008–2012

Kuigi juba 2008. aasta algusest peale oli Eesti majandus languses, tabas samal sügisel puhkenud majanduskriisi tugevus ja laiaulatuslikkus ootamatult nii valitsust kui ka üldsust.

MeeMa kolmas suur küsitlus toimus septembris ja oktoobris 2008, kui ülemaailmne finantskriis oli juba puhkenud, kuid ei osatud veel ette näha, kui tugevasti see Eestit hakkab puudutama.

Küsitlus toimus pigem äsjase majandusliku edenemise kui saabuva kriisi õhkkonnas.

Juba uue aasta algul said aga kõik tunda olukorra tõsidust. Veebruari algul 2009 leppis valitsuskooalitsioon kokku riigieelarve tugevas kärpimises. Avaliku sektori palgafondi vähendati 10% võrra, algasid massilised koondamised, tööpuudus kasvab kiiresti, jõudes 2010. a alguseks peaaegu 20%-ni. Siiski otsustas valitsus jätkata eelarve tasakaalu poliitikat, püüdlusi euro kasutuselevõtu kriteeriume täita. Kulude kokkuhoid ja reservide osaline käikulaskmine võimaldas jõuda selleni, et 2009. aasta eelarve puudujääk oli 1,7% SKTst, millega täideti viimane euro kasutuselevõtu kriteerium. Mais 2010 hindas Euroopa Komisjon positiivselt Eesti valmisolekut eurole üle minna ning soovitas ta alates 1. jaanuarist 2011 eurotsooni vastu võtta.

Majanduskriis oli kiire ja sügav, neli kvartalit järjest, 2008 lõpust 2009 lõpuni langes SKT igas kvartalis 13–18%, aasta kokkuvõttena 14,3%, mis oli suurim langus Euroopa Liidus. Valitsuse kiire ja jõuline kokkuhoiupoliitika aitas kaasa sellele, et otsesest kriisist väljumine läks kiiresti. Juba 2010. aasta II kvartalis oli langus peatunud, aasta lõpuks jõuti 7% juurdekasvuni (vt joonis 1.3.6).

MeeMa neljas suur küsitlus toimus 2011. a septembris ja oktoobris, kui otsesest majanduskriisist oli üle saadud ja avaliku arvamuse üldine häälestus taas lootusrikkam.

Poliitilist ja sotsiaalset arengut oli kriisiga toimetulek tugevasti mõjutanud, ühine pingutus varjutas muid probleeme ja vastuolusid.

Kriis ja selle ületamine näitas väikese riigi eeliseid erakorralises olukorras, võimet kiiresti reageerida. Eesti ettevõtted ja ühiskond näitasid üles paindlikkust majanduskriisiga toimetulekul, võimet teha ja taluda valusaid otsuseid (Riigikontroll, 2011: 5).

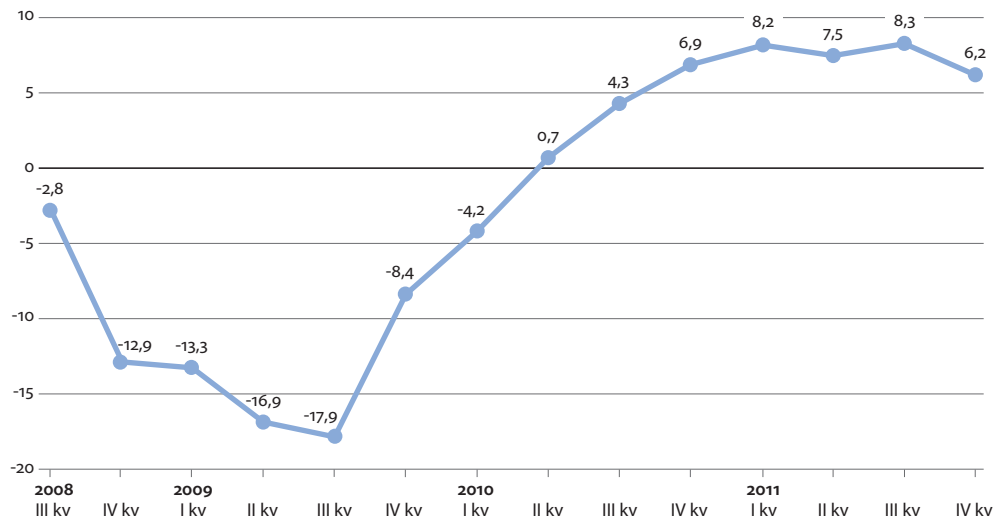
Niipea kui otsene majanduskriis hakkas taanduma, tõusid uuesti esiplaanile sotsiaalse ja poliitilise arengu probleemid ja vastuolud (vt tabel 1.3.9).

Ikka ja jälle kerkis üles küsimus terviklikust arengukontseptsioonist, põhimõtetlike küsimuste laiapõhjalisest arutelust ja valikutest edasiste arenguteede vahel. Riigikontroll Alar Karis tõdes 2013. a sügisel oma kokkuvõttes Eesti riigi arengu ja

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

Joonis 1.3.6. Sisemaise kogutoodangu dünaamika Eestis 2008–2011

% eelmise aasta sama perioodiga võrreldes; kvartalite kaupa



Allikas: statistikaamet

Tabel 1.3.9. Majanduskriisi ja sellest väljumise perioodi üldiseloostus 2008–2012

Domineerivad protsessid	Protsesside peamine sisu ja tulemus	
	Riiklus ja poliitiline areng	Majanduslik ja sotsiaalne areng
Majanduskasvu kiire langus ja mõõdukas taastumine Kokkuhoiupoliitika Ettevalmistused euro kasutuselevõtuks Maailmamajanduse ebakindlus Rahvastiku vähenemine vananemise ja väljarände tõttu	Vene-Gruusia sõda, suhete pingestumine Venemaaga Valitsuskriis seoses sotsiaaldemokraatide lahkumisega valitsuskoalitsioonist Eesti saamine OECD liikmeks Korruptsiooniskandaalid (maadevahetus, Savisaare rahaskandaal) Vaidlused uue töölepinguseaduse üle, selle jõustumise edasilükkamine Riigikogu valimised, Reformierakonna võimu kindlustumine	Heaolu langus Tööpuuduse kasv Maapiirkondade ääremaastumine Pensioniea tõstmine 65. eluaastani Põhikooli ja gümnaasiumi õppekavade eraldamine Üleminek eurole Eesti liitumine Euroopa finantsstabiilsuse fondiga

majanduse arengu kohta, et „terviklikku ja süsteemset kava Eesti elu edendamiseks ei ole olnud“ (Karis, 2013: 2). Vajadus selle järele suureneb, mida enam põhimõtetlike otsuste tegemine edasi lükatakse.

Et aga need Eesti riigile vajalikud otsused saaksid tehtud ja ka ellu viidud, on vaja laiapõhjalist kokkulepet: ühelt poolt on vaja valmisolekut avalikult probleeme ja möödalaskmisi tunnistada, teiselt poolt aga konstruktiivset häälestust, et energia suunata üheskoos parimate lahenduste otsimisele, mitte aga sellele, et lahmivalt ja tühistele üksikküsimustele keskendudes kedagi rünnata, suurendades ühiskonnas veelgi lõhet ootuste ja realiteedi vahel. (Karis, 2013: 2).

Sellist kokkulepet, terviklikku arengukontseptsiooni ei ole kahjuks tänase päevani sündinud. 2011. aasta Riigikogu valimised kulgesid majanduskriisist väljumise järellaines, põhimõttelisi küsimusi ei püstitatud, valitsuskoalitsiooni tegevus kriisi lahendamisel tundus üldiselt edukas, Reformierakond kindlustas oma võimu ja jätkas senist kurssi.

1.3.7. VII PERIOOD. MAJANDUSLIK JA POLIITILINE PAIGALSEIS 2012–2016

2012. aastaks oli majanduskriis põhijoontes ületatud. Kuigi kriisieelse reaalse SKT tasemele jõuti alles 2015. aastal (Karis, 2015), jätkas majandus kasvu, kuid üsna tagasihoidlikus tempos (vt joonis 1.3.7). Euroopa üldiste majandusraskuste taustal ei olnud ju paariprotsendine majanduskasv sugugi halb, kuid jäi selgelt allapoole avalikkuse ootusi. Üha enam hakati rääkima majanduse paigalseisust.

Senised probleemid majanduses ja ühiskondlikus elus püsisid, mitu neist teravnes ning uusi tuli juurde (vt tabel 1.3.10).

Majandusliku olukorra üldisele paranemisele vaatamata kasvas rahva rahulolematus, aktiveerus avalik kriitiline arutelu kuhjunud probleemide lahendamiseks. Avaliku arvamuse kliima oli alates 2012. aasta algusest languses, madalseis kestis 2014. aasta kevadeni, valitsuskoalitsiooni vahetumiseni (vt joonis 1.3.8).

2012. aasta algul kasvas avalikkuse kriitiline häälestus tugevasti ja püsis kõrgel kogu aasta. Esimest korda taasiseisvumise järel jõuti avalike massiliste protestimeeleavaldusteni ja laialdaste streikideni.

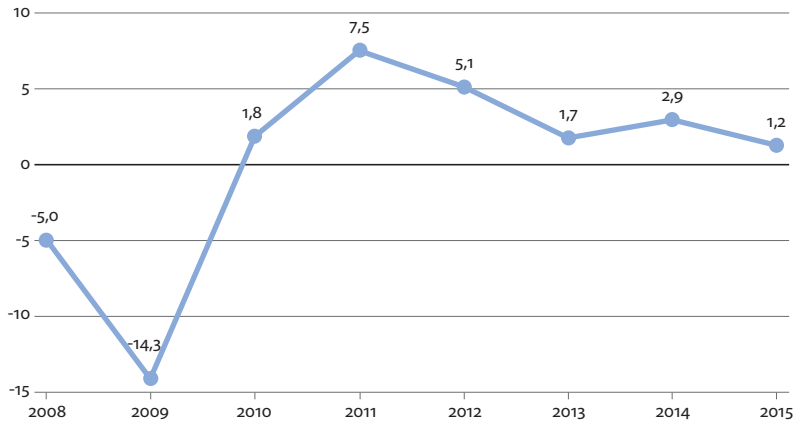
Veebruaris sattus peaminister Ansip noorte pahameele alla, kui ta solvas Riigikogus esinedes võltsimisvastase leppe ACTA vastaseid. Need korraldasid seejärel mitme tuhande osavõtjaga meeleavaldused Tallinnas ja Tartus ACTA ja Ansipi vastu. Märtsis toimus õpetajate ja lasteaednike kolmepäevane streik, mille põhinõudmiseks oli palgatõus ja mida toetasid meedikud. Meedikute endi streik palgatõusu saavutamiseks vältas kogu oktoobri.

Mais puhkes Reformierakonna rahastamiskandaal – Silver Meikar tunnistas, et on osalenud erakonna mustas rahastamises, ning süüdistas selles erakonna juhtfigure. Erakond süüdistusi omaks ei võtnud, Meikar visati erakonnast välja. See

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

Joonis 1.3.7. Sisemaise kogutoodangu dünaamika Eestis 2008–2015

% võrreldes eelmise aastaga püsihindades



Allikas:
statistikaamet

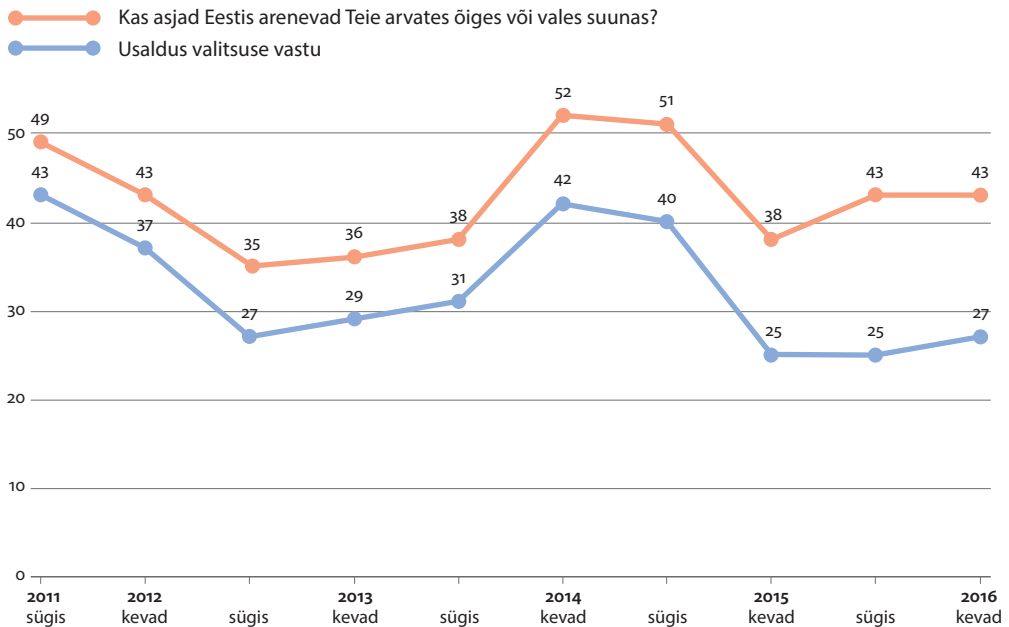
Tabel 1.3.10. Majandusliku ja poliitilise paigalseisu perioodi üldiseloormustus 2012–2016

Domineerivad protsessid	Protsesside peamine sisu ja tulemus	
	Riiklus ja poliitiline areng	Majanduslik ja sotsiaalne areng
Maailmamajanduse jätkuv ebakindlus	Poliitiliste probleemide ja ettepanekute esinduslik arutelu Rahvakogus	Rahvusvaheliste firmade lahkumine Eestist
Tööealise rahvastiku jätkuv vähenemine vananemise ja väljarände tõttu	Valitsusk koalitsiooni muutumine, uue põlvkonna liidrite esilekerkimine, poliitika elavnemine 2014. a	Üleminek tasuta kõrgharidusele
Tootlikkuse kasvu pidurdumine	Endise poliitilise kursi jätkumine pärast 2015. a valimisi	Haldusreformi aktiivne ettevalmistamine
Pagulaskriis ja islamistide terroristid Euroopas	Pingete teravnemine Venemaaga	Eesti kultuuri edukas tutvustamine maailmas
	Sõjalise koostöö tugevnemine NATOga	Sallimatuse kasv, erinevate rahvarühmade vastandumine samasooliste kooselu ja pagulaste küsimustes
	Poliitiliste vastasseisude ja ebakindluse üldine suurenemine maailmas	Korruptsiooniskandaalide sagenemine
		Langus põllumajanduses sekatku ja Vene turu äralangemise tõttu

kutsus esile meeleavaldusi Reformierakonna valeliku poliitika vastu Tallinnas ja Tartus, novembri keskel ühenduse „Aitab valelikust poliitikast“ korraldatud laialdased meeleavaldused mitmes linnas ning ühiskonnategelaste avaliku pöördumise Harta 12, milles kutsuti avama erakondlikku süsteemi ja andma kodanikuühiskonnale poliitikas reaalselt mõju.

Joonis 1.3.8. Avaliku arvamuse dünaamika 2011–2016

Positiivsete vastuste %



Allikas: Eurobarometer

Kodanikuaktiivsuse tugev tõus leidis ajakirjanduses suurt toetust, aastalõpu hinnangutes hakati rääkima uuest ärkamisajast, pöördepunktist Eesti uuemas ajaloos ja avaldati lootust, et 2013. aastal toimub läbimurre senise poliitilise kursi muutumise suunas (vt nt Veidemann, 2012; Soonvald, 2013; Fjuk, 2013).

Kuid oodatud läbimurre jäi tulemata. President algatas probleemide ja ettepanekute arutamiseks esindusliku Rahvakogu kokkukutsumise, kuhu kõik omavalitsused said kvoodi alusel saata oma esindajad. Laialdase arutelu esimeseks etapiks oli laiapõhjaline ettepanekute tegemine internetis, millest eksperdid valisid välja kõige olulisemad, kusjuures president piiras aruteluteemad nendega, mis ei puudutanud põhiseaduslikke institutsioone. Rahvakogu tuli kokku aprillis 2013, hääletas läbi pärast esialgset valikut sõelale jäänud 18 ettepanekut erakonnaseaduse ja valimis-seaduse muutmiseks, mis seejärel läbisid ekspertiisi ja anti edasi Riigikogule. Paraku on nendest ettepanekutest väga vähe realiseerunud, need sumbusid bürokratliliku masinavärki. Rahvakogu ettepanekute lahjendamine oli peamiseks põhjuseks, miks ajakirjanduses hakati 2013. aastat nimetama pettumuste aastaks (vt nt Lõhmus, 2014).

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

Reformierakond ja Keskerakond võitsid 2013. aasta sügisel toimunud kohalikud valimised, senine poliitiline kurss jätkus. Kodanikuaktiivsus hajus ajapikku, protestivaim sumbus igapäevase elu probleemidesse ja poliitikute tahtmatusse võtta ette olulisi muudatusi.

Majanduslik ja poliitiline paigalseis jätkus 2014. ja 2015. aastal. Majanduse makro näitajad olid suhteliselt positiivsed, kuid probleemid nende varjus teravnesid. „Eesti majanduse masinavärk ei tööta oma parimal võimalikul moel ja probleemide lahendamiseks ei piisa vaid ühe-kahe ministeeriumi pingutustest.“ (Karis, 2015).

Valitsuse vahetus 2014. aasta varakevadel, sotsiaaldemokraatide liitumine valitsuskoalitsiooniga, Andrus Ansipi tagasiastumine ning uut põlvkonda esindavate Taavi Rõivase ja Sven Mikseri esiletõus andis lootust poliitilise kursi muutuseks. Avaliku arvamuse kliima paranes oluliselt (vt joonis 1.3.8).

MeeMa viies suur küsitlus toimus augustis ja septembris 2014, uue valitsuse tegevuse suhtes võrdlemisi lootusrikkal perioodil.

Suuri lootusi pandi Riigikogu valimistele 2015. aasta varakevadel. Kuid valimised ei toonud muutust, jätkus Reformierakonna ja Keskerakonna edu ning vastasseis. Mõlemad olid põhimõtteliste muutuste vastu. Avaliku arvamuse peamised näitajad langesid tagasi madalseisu. Sellele lisandus välispoliitilise olukorra pingestumine, Venemaa agressiivsus Ukraina suhtes, sõda Süürias, islamivõitlejate (ISIS) terrorirünnakud ning pagulaste massilisest sissevoolust tingitud kriis Euroopa Liidus. Maailm oli muutunud rahutuks ja ebakindlaks, see oli üks põhjustest, miks enamik poliitikuid (ennekõike Reformierakond), samuti enamik valijaid ei julgenud ette võtta kursimuutust, püüdis säilitada tasakaalu ja *status quo*'d.

Rahutu ja ebakindla maailma taustal ning varasemate pettumustega võrreldes on Eesti poliitiline paigalseis mõjunud kohati isegi positiivsena. Nagu kirjutas ajakirjanik Argo Ideon 2015. aasta kohta – „normaalne aasta oli, selline vaiksevõitu tiksumine“ (Ideon, 2015).

Poliitiline paigalseis, mille oli tekitanud reaalse alternatiivi puudumine valitseva koalitsiooni kokkupanekul, jõudis lõpule 2016. a sügisel Edgar Savisaare taandamisega Keskerakonna esimehe kohalt, mis tegi võimalikuks uue vasaktsentristliku valitsuskoalitsiooni moodustamise, milles Keskerakond oli juhtiv poliitiline jõud. Poliitilise maastiku värskendamisele aitas tublisti kaasa 2016. aasta presidendivalimiste ummikusse jooksmisele järgnenud poliitilise konsensuse saavutamine erakondade ülese presidendikandidaadi leidmiseks. Selle tulemusel valis Riigikogu presidendiks Kersti Kaljulaidi, kellest sai esimene Eesti Vabariigi naispresident.

2016. aastat võib pidada Eesti poliitikas siirdejärgse põlvkonn vahetuse aastaks, mis pühkis minema mitmed senised eelarvamused ja tabud ning avas tee uue

põlvkonna avatumale ja uuenduslikumale poliitikale. Selle eesmärgiks oli Eesti ühiskonna arengupotentsiaali täielikum kasutamine ühiskonna sidususe ja heaolu suurendamiseks ning demograafilise taandarengu peatamiseks. 2016. aasta lõpus alustati mitmeid aastaid tuliselt vaieldud maksusüsteemi uuendustega, viidi lõpusirgele haldusreformi jõuline käivitumine, mis vähendab omavalitsuste arvu arvatavasti ligi kolm korda. 2017. aastale läks Eesti vastu teadmiselega, et tal seisab ees tõsine rahvusvaheline väljakutse – võtta enda õlule Euroopa Liidu eesistujamaa kohustused ajal, mil maailma ja Euroopa tulevikku ohustavad terrorirünnakud, rändekriis, Brexit, ettearvamatu Donald Trumpi valimine USA presidendiks, Süüria kodusõja katastroofilised tagajärjed ning sõjakate autoritaarsete režiimide kujunemine Euroopa Liidu lähinaabruses. Võib nõustuda paljude poolt väljaöeldud arvamusega, et 2016 oli pöördeline aasta.

Maailm on muutumas. Mitmeaastase paigalseisu järel on taas pääsenud liikuma ka Eesti, kes püüab selles rahutus maailmas jätkata oma teed väärrika vaba väikeriigina.

1.3.8. KOKKUVÕTE: KUIDAS HINNATA EESTI SIIRDETEEKONDA?

Kas Eesti tee on olnud edukas?

Eesti teekond stagnaajast tänapäeva on olnud keeruline ja vastuoluline, tõusude ja langustega. Väljastpoolt vaadates ja teiste siirderiikidega võrreldes on teekond olnud edukas, Eesti on saanud pidevalt kiita nii ekspertidelt kui ka ajakirjanikelt. Omal maal on edusamme saatnud sagedane rahulolematuse, eriti poliitilise ja sotsiaalse arenguga. Avalik arvamus on mitmel perioodil olnud tugevasti negatiivne. Majanduse arenguga on oldud rohkem rahul, nii mõnigi kord on üksnes majanduse esiplaanile seadmist peetud ka Eesti arengu puuduseks.

Üldistades Eesti iseseisvusaegse arengu tulemusi ja võrreldes meie positsiooni teiste maadega, jõudis Mati Heidmets järeldusele, et „sageli on meie potentsiaali näitajad paremad kui tegelik tulemus“ (Heidmets, 2013: 195).

Eesti on suutnud luua soodsa ja oluliste piiranguteta tegevuskeskkonna inimestele, ettevõtetele, vabaihendustele. ... Oleme üles ehitanud arengut toetava keskkonna, samas pole õnnestunud seda veel piisavalt konverteerida siinsete inimeste heaoluks. Meie tervis, rahakott ja eluga rahulolu on endiselt Euroopa kehvemate hulgas. Arengukeskkond on hea, areng ise aga ei vasta ootustele. (Heidmets, 2013: 195)

Kas Eesti tee on olnud unikaalne?

Eesti siirdeteekonda on sellest aspektist huvitav võrrelda Poola sotsioloogide Andrzej Rychardi ja Edmund Wnuk-Lipinski esitatud postkommunistliku siirde üldiste perioodide analüüsiga (2002). Lähtudes eeldusest, et iga eelnev arenguetapp moodustab sisendi järgmisele etapile, pakuvad nad viieastmelist siirdeprotsessi mudelit:

- 1) eelduste kujunemise periood ehk n-ö siirde inkubatsiooniaeg, kus kujunevad muutuste sihid, eeldused ja vajalikud ressursid;
- 2) uue ja vana süsteemi vaheline üleminekuaeg, mil juba kujunevad uue elukorralduse, uute institutsioonide alused ja eristuvad uute poliitiliste jõudude piirjooned, kuid pole veel toimunud täielikku muutust;
- 3) uue süsteemi väljaarenemise periood, mil uued poliitilised jõud võtavad lõplikult võimust ja viivad ellu põhilised muutused, mis muudavad võimatuks tagasipöördumise vana juurde;
- 4) postrevolutsiooniline faas, mida iseloomustavad saavutatud arengusuuna kindistumine, uute majanduslike ja poliitiliste suhete stabiliseerumine, samas aga rahva osaluse ja aktiivsuse järsk langus, eliidi eemaldumine rahvast ning võimu võõrandumine;
- 5) konsolideerumise periood, kus ühiskond on arenguraskustest üle saanud, on saavutatud majanduslik jõukus ja demokraatlik poliitiline kultuur ning ühiskonna heaolu on jõudnud tasemeni, mis tagab rahva valdava enamiku rahulolu ja loob kindla aluse ühiskondlikule stabiilsusele (Rychard ja Wnuk-Lipinski, 2002: 206–214).

Võrreldes meie pakutavat periodiseeringut Rychardi ja Wnuk-Lipinski viiefaasilise siirdeprotsessi mudeliga, võime väita, et üldjoontes tegi Eesti läbi samasuguse arengutee nagu teised Euroopa postkommunistlikud riigid.

Esimese, eelduste kujunemise perioodina võib Eestis käsitleda arengut veebruarist 1987 aprillini 1988.

Teise faasina väljatoodud üleminekuaeg vanalt institutsionaalselt korralduselt uuele on Eestis selgesti eristatav Ülemnõukogu ja Eesti Kongressi poolt märtsis 1990 väljakuulutatud üleminekuperioodina Eesti Vabariigi põhiseadusliku korra taastamisele, mille lõppu tähistab Eesti krooni tulek ja põhiseaduse vastuvõtmine referendumil juunis 1992.

Kolmas faas, uuele majandus- ja poliitilisele korrale vastava institutsionaalse süsteemi väljaarendamine langeb suures osas kokku meie teise perioodiga, mida ilmestab uue riikliku korralduse kujundamine ning erakorralise reformipoliitika teostamine Laari esimese valitsuse poolt (1992–1994).

Poola sotsioloogide neljanda, postrevolutsioonilise faasi oleme oma perioodiseeringus jaganud kaheks. Esiteks kuulub sinna meie kolmas periood 1995–1999, mis seostub 1995. aasta Riigikogu valimiste järel tekkinud pragmaatilise poliitikaga, mida teostas Koonderakonna juhitud valitsuskoalitsioon. 1995. aasta kevadest 1998. aasta sügiseni oli Eestis majandus stabiilse tõusu staadiumis, samas kui poliitikas tugevnes majanduslike huvirühmade surve ning süvenes kodanike võõrdumus riigist. Alates 1999. a valimistest peame õigeaks eristada uut, eurointegratsiooni ja arengukriisi perioodi Eesti postrevolutsioonilise faasi arengus. Ühelt poolt oli tegemist intensiivsete ettevalmistustega Euroopa Liidu liikmeks saamiseks, teiselt poolt kriisini ulatunud sisepingete kasvuga. Ajutise lahendusena kriisi süvenemise vastu mõjus Siim Kallase juhitud uue pragmaatilise valitsuskoalitsiooni võimuletulek jaanuaris 2002.

Eesti saamisega Euroopa Liidu liikmeks algas uus periood, mis sarnaneb Poola sotsioloogide esiletoodud konsolideerumisega. Seda võib ühelt poolt pidada siirdetähe lõpule jõudmiseks, Eesti kui Euroopa Liidu liikme formaalseks tunnustamiseks „normaalse kapitalistliku ühiskonnana“, teisalt aga iseloomustada kui uuel teelahkmel olekut, uute põhimõteteliste valikute aega.

Poola sotsioloogid kirjeldavad konsolideerumise perioodi väga optimistlikus võtmes. Tuleb tunnustada, et selles mõttes ei ole konsolideerumiseni jõudnud ei Eesti ega enamik teisi Euroopa postkommunistlikke riike. Poola sotsioloogide arengumudel sobib siirdetähe perioodi kirjeldamiseks kuni Euroopa Liiduga liitumiseni, esialgse konsolideerumiseni liitumise eel ja vahetult selle järel. Kuid sellele järgnenud arengus on igal maal esile kerkinud uued probleemid ja vastuolud, mis eriti selgesti kerkisid esiplaanile seoses pagulaskriisi puhkemisega 2015. aastal.

Küpse demokraatia aluseks oleva kriitilise refleksioonivõime kujunemine on Eesti poliitilises kultuuris kulgenud suurte raskustega ja tagasilöökidega. Pronkssõduri kriis 2007. aasta aprillis-mais, eriti aga majanduskriisijärgsed aastad on näidanud, et ühiskonna sügavamast ja püsivast konsolideerumisest ollakse alles üsna kaugel, tervendava refleksiivsuse asemel valitsevad nii poliitikute kui ka rahva meeli endiselt pigem emotsionaalsed müüdid. Võib öelda, et sisulise ja tugeva, jätkusuutliku konsolideerumiseni ei ole Eesti ühiskond jõudnud, rahva võõrandumine poliitikast ja poliitikutest kestab tänaseni.

Elanikkonna hinnangud Eesti ühiskonnas toimunud muutustele

Üldtendentsina on kõik MeeMa küsitlused näidanud, et vaatamata avalikkuses levinud kriitilistele hoiakutele püsib üldhinnang muutustele Eesti elanikkonnas tervikuna ülekaalukalt positiivne. Samas on aga eestikeelsete ja venekeelsete vastajate

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

Tabel 1.3.11. Muutuste üle rõõmustajate ja kurvastajate osakaal 2002–2014

% rühmast

	Rõõmustajad					Kurvastajad				
	2002	2005	2008	2011	2014	2002	2005	2008	2011	2014
Kõik küsitletud	55	63	58	50	51	22	14	19	27	23
Eestlased	65	72	68	59	61	19	12	15	22	19
Venekeelsed vastajad	35	43	29	28	31	30	18	32	38	32

seas tendents silmatorkavalt erinev: kui eestlaste hinnangutes toimub mõningane negatiivse suhtumise kasv, kuid enamiku hinnang püsib positiivne, on venekeelsete vastajate hoiakute suhe alates 2008. aastast vastupidiseks muutunud ja negatiivsed hoiakud saanud ülekaalu positiivsete üle (vt tabel 1.3.11).

Hinnangud on kooskõlas põhiliste ühiskonnas toimunud arengutega – positiivsete hinnangute osakaal suurenes majandustõusu ajal, meie küsitlusaastatest olid need kõige positiivsemad 2005; positiivsete hinnangute osakaal vähenes majanduskriisi ajal, meie küsitlustes kajastub see 2011. aasta tulemustes; kriisist väljumise aastatel (2014) on hinnangud veidi paranenud.

Uurimistulemuste põhjal ilmnes, et ühiskondlike muutuste hinnang sõltub ennekoike üldisest optimistlikust või pessimistlikust häälestusest ühiskonnas, materiaalsetest teguritest (rahaline jõukus), sotsiaalsest enesemääratlusest (enda paigutamine madalamasse või kõrgemasse ühiskonnakihti) ja haridusest (vt lähemalt ptk 2.2). Üldtendentsina on eestlaste seas kõigis rahvarühmades ülekaalus positiivsed hinnangud, vaid end sotsiaalsesse madalkihti paigutanute seas domineerivad 2008, eriti aga 2011 ja 2014 negatiivsed hinnangud. Venekeelsete vastajate üldist hoiakut on ilmselt mõjutanud pronkssõduriga seondunud sündmused 2007 – negatiivsete hinnangute kasv on 2008. aastaks võrreldes 2005. aastaga palju suurem kui eestlastel. Kui 2002. ja 2005. aastal sõltus ka venekeelsete vastajate hoiak muutuste suhtes nende majanduslikust ja hariduslikust edukusest ning edukamates kihtides domineerisid positiivsed hinnangud, siis alates 2008. aastast on venekeelsete vastajate kõigis rühmades, ka majanduslikult edukate seas, püsinud negatiivsete hinnangute ülekaal. Seega osutavad meie uurimistulemused, nagu ka kõik teiste uurijate korraldatud küsitlused, suurtele erinevustele eestlaste ja kohalike venelaste üldises ühiskondlikus häälestuses (vt Eesti inimarengu aruanne 2010/2011; Eesti inimarengu aruanne 2014/2015; Lauristin jt, 2011; Kallas jt, 2015). Detailsemalt on erinevate rahvarühmade hinnanguid siirdeaja muutustele kirjeldatud peatükis 2.2.

Eesti areng MeeMa 2014 teoreetilises kontekstis

Üleminekut ühest ühiskonnakorraldusest teise võib vaadelda kui sotsiaalse aegruumi muutust. Ülemineku perioodi esimese kümne aasta jooksul toimus ühiskondlike muutuste kuhjumine, mida võib nimetada sotsiaalse aja kiirenemiseks. Institutsionaalsete raamide järsu muutumisega toimus ka sotsiaalsete suhete, sotsiaalse ruumi ümberkujunemine. MeeMa esimene küsitlus 2002. aastal toimus siis, kui sotsiaalse aja kiirenemine ja sotsiaalse ruumi ümberkujunemine olid oma esimesi tulemusi juba näidanud, küsitlus fikseeris muutuste tagajärgi. Kui esimest muutuste kümneid iseloomustas sotsiaalse aja kõrge sünkroonsuse aste, s.t ühiskonna tähelepanu koondus üheaegselt olulistele makrotaseme muutustele, kogu ühiskonda mõjutavatele reformidele, poliitikasündmustele, siis alates ühinemisest Euroopa Liidu ja NATOga kahanes suurte muutuste tõenäosus, suurenes keskendumine privaatsfäärile, ühiskondliku ja kultuurielu killustumine.

Suurte muutuste vaibumine pärast Euroopa Liiduga ühinemist tähendas ka seda, et seni vähem märgatud, aga olulised mikromuutused hakkasid etendama senisest suuremat rolli – tehnoloogia arengu ja tööhõivega seotud muutused, kodanikuühiskonna areng ja poliitilise osaluse praktikate teisenemine. Olulist mõju individuaalse aja kiirenemisele ning erinevate sotsiaalsete gruppide elurütmide desünkroniseerumisele avaldas interneti ja sotsiaalmeedia areng, mis järk-järgult vähendas traditsioonilise meedia ühiskondlikke ja individuaalseid rütme ühtlustavat rolli. Laienenud Eestist väljapoole liikumise võimalused, autostumine ja internetistumine avardasid inimeste personaalset ruumi, muutudes seejuures ka oluliseks sotsiaalset kihistumist ja põlvkondlikke erinevusi võimendavaks teguriks.

Võib öelda, et MeeMa iga kolme aasta tagant toimunud küsitlused on harukordne võimalus ühiskonna süvastruktuurides toimunud muutusi jälgida, esile tuua ja nende mõju analüüsida. Näeme, kuidas määravaks said muutused igapäevaelus, kuidas toimus tarbimis- ja infoühiskonna kujunemine. Inimesed, keda suured reformid tõukasid välja harjumuspärastest suhetest, kelle positsioonid sotsiaalses ruumis muutusid ebastabiilseks, kohanesid järk-järgult uute suhetega ning õppisid või ei õppinud kasutama oma võimalusi. Võime öelda, et siirdejärgne sotsiaalne ruum on tänaseks välja kujunenud, settinud. Käesolevas raamatus tutvustavad MeeMa uuringu tulemused võimaldavad seda settimisprotsessi analüütiliselt jälgida.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aare, J. (2003). *Päästetud kroon. Eesti krooni taassünni lugu*. Tallinn: Ilo.
- Aslund, A. (2002). *Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Balcerowicz, L. (1994). Understanding Postcommunist Transitions. *Journal of Democracy*, 5(4), 75–89.
- Balcerowicz, L. (1995). *Socialism, Capitalism, Transformation*. Budapest, London & New York: Central European University Press.
- Beissinger, M. (2002). *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berglund, S., Ekman, J. ja Aarebrot, F. (2004). The Diversity of Post-Communist Europe. S. Berglund, J. Ekman ja F. Aarebrot (Toim). *The Handbook of Political Change in Eastern Europe. Second Edition* (lk 57–93). Cheltenham & Northampton: Edward Elgar.
- Clemens, W. C. Jr. (1997). Who or What Killed the Soviet Union? How Three Davids Undermined Goliath. *Nationalism & Ethnic Politics*, 3(1), 136–158.
- De Melo, M., Denizer, C. ja Gelb, A. (1996). Patterns of Transition from Plan to Market. *World Bank Economic Review*, 10(3), 397–424.
- Feldmann, M. ja Sally, R. (2002). From Soviet Union to the European Union: Estonian Trade Policy. *World Economy*, 25(1), 79–106.
- Fjuk, I. (2013). Ignar Fjuk: tagasivaatavalt – millist ärkamisaega Eesti vajab? *Postimees*, 10.05.
- Gerner, K. ja Hedlund, S. (1993). *The Baltic States and the End of the Soviet Empire*. London & New York: Routledge.
- Hale, H. (2000). The Parade of Sovereignities: Testing Theories of Secession in the Soviet Union. *British Journal of Political Science*, 30(1), 31–56.
- Heidmets, M. (2013). Kokkuvõte. Järgmine samm. M. Heidmets (Peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2012/2013. Eesti maailmas* (lk 193–195). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Herron, E.S. (1999). Democratization and the Development of Information Regimes: The Internet in Eurasia and Baltics. *Problems of Post-Communism*, 46(6), 56–68.
- Ideon, A. (2015). 2015 poliitikas: üks tont, üks draama. Võidud ja kaotused. *Maaleht*, 31.12.
- Ilves, T. H. (2006). *Eesti jõudmine. Kõned ja kirjutised aastaist 1986–2006*. Tallinn: Varrak.
- Kaks otsustavat päeva Toompeal* (1996). Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Kallas, K., Vetik, R., Kruusvall, J., Saar, E., Helemäe, J., Kirss, L., Leppik, C., Seppel, K., Kivistik, K. ja Ubakivi-Hadachi, P. (Toim) (2015). *Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015*. Leitav aadressilt: www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-loimumismonitooring-2015.
- Karis, A. (2013). Saateks. Ülevaade riigi vara kasutamisest ja säilitamisest 2012.–2013. aastal. *Riigikontrolöri kokkuvõte Eesti riigi arengu ja majanduse probleemidest* (lk 1–3). Tallinn: Riigikontroll. Leitav aadressil www.riigikontroll.ee, link Aastaraportid Riigikogule.
- Karis, A. (2015). Saateks. Ülevaade riigi vara kasutamisest ja säilitamisest 2014.–2015. aastal. *Riigikontrolöri kokkuvõte Eesti riigi arengu ja majanduse probleemidest* (lk 1–2). Tallinn: Riigikontroll. Leitav aadressil www.riigikontroll.ee, link Aastaraportid Riigikogule.
- Kivirähk, J. (1991). From Singing Revolution to the Referendum of Independence. *Emor Reports. Quarterly of Estonian Market and Opinion Research Centre Ltd*, 1(1), 12–14.

- Kutsar, D. (1995). *Transformation in Estonia as Reflected in Families: Insight into Social Stress and Poverty*. Dissertationes Psychologiae Universitatis Tartuensis, 2. Tartu: Tartu University Press.
- Laar, M. (1998). Eesti vabariigi sisepoliitika ja riigikorralduse probleemid. J. Ant (Koost). *Kaks algust: Eesti Vabariik – 1920. ja 1990. aastad* (lk 147–155). Tallinn: Eesti Riigiarhiiv.
- Lauristin, M. (Peatoim) (2011). *Eesti inimarengu aruanne 2010/2011*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Lauristin, M., Kaal, E., Kirss, L., Kriger, T., Masso, A., Nurmela, K., Seppel, K., Tammaru, T., Uus, M., Vihalemm, P. ja Vihalemm, T. (Toim) (2011). *Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011*. Tallinn: Kultuuriministeerium. Leitav aadressilt: www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-integratsiooni-monitooring-2011-0.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1997). Recent Historical Developments in Estonia (1987–1997). M. Lauristin ja P. Vihalemm (Toim). *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition* (lk 93–126). Tartu: Tartu University Press.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1998). Postkommunistlik siirdeaeg Eestis. *Akadeemia*, 4 ja 5, 675–701, 899–916.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (2009). The Political Agenda During Different Periods of Estonian Transformation: External and Internal Factors. *The Journal of Baltic Studies*, 40(1), 1–28.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (2010). Eesti siirdeaeg tagasivaates: kas Eesti on olnud õigel teel? G. Ahtola, J. Blomberg (Toim). *Imede aeg* (lk 19–41). Helsingi: Eesti Instituut.
- Lõhmus, A. (2014). Pettumuste aasta 2013. *Maaleht*, 2.01.
- Mikkel, E. ja Kasekamp, A. (2005). Parties, European Integration and Euroscepticism. V. Pettai ja P. Ehin, P. (Toim). *Deciding on Europe: The EU Referendum in Estonia* (lk 91–116). Tartu: Tartu University Press.
- Narusk, A. (1996). Gendered Outcomes of the Transition in Estonia. *Idäntutkimus*, 3(3/4), 12–39.
- Norgaard, O. (2000). *Economic Institutions and Democratic Reform*. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar.
- Riigikontroll (2011). Ülevaade riigi vara kasutamisest ja säilitamisest 2010. aastal. *Riigikontrolli kokkuvõtte Eesti riigi arengu ja majanduse probleemidest*. Tallinn: Riigikontroll. Leitav aadressil www.riigikontroll.ee, link Aastaraportid Riigikogule.
- Rychard, A. ja Wnuk-Lipinski, E. (2002). Legitimation, Obedience and Beyond: Sources of Political Stability and Instability in Poland. W. Adamski, P. Machonin ja W. Zapf (Toim). *Structural Change and Modernization in Post-Socialist Societies* (lk 197–229). Hamburg: Krämer.
- Soonvald, U. (2013). Urmo Soonvald: 2013 – aasta, mil midagi peab murduma. *Eesti Päevaleht*, 2.01.
- Säästev Eesti 21. *Eesti säästva arengu riiklik strateegia Säästev Eesti 21* (2005). Tallinn: Keskkonnaministeerium. Leitav aadressil www.envir.ee/site/default/files/elfinder/article_files/se21_est_web.pdf.
- Taagepera, R. (1993). *Estonia: Return to Independence*. Boulder, CO, San Francisco & Oxford: Westview Press.
- Vahter, T. (2011). *Vaba riigi tulek. 1991. Kuus otsustavat kuud*. Tallinn: AS Eesti Ajalehed.

1.3. EESTI TEE STAGNAAJAST TÄNAPÄEVA

- Veidemann, R. (2012). Rein Veidemann: kolmas äratus. *Postimees*, 29.12.
- Vengerfeldt, P., Runnel, P. (2004a). Behind the Digital Divide: Capitals and User Practices. F. Sudweeks ja C. Ess (Toim). *Cultural Attitudes towards Technology and Communication 2004* (lk 282–296). Perth: Murdoch University.
- Vengerfeldt, P. ja Runnel, P. (2004b). Uus meedia Eestis. P. Vihalemm (Toim). *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004* (lk 233–256). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vetik, R. (Toim) (2002). *Kaks Eestit. Artiklite, ettekannete ja analüüside kogumik*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Vetik, R. (Peatoim) (2015). *Eesti inimarengu aruanne 2014/2015*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Vetik, R., Sootla, G., Ruutsoo, R., Kalev, L., Kattel, R. ja Saarts, T. (2012). Kokkuvõte ja perspektiivid. R. Vetik (Koost). *Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011* (lk 437–465). Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Vihalemm, P. (Toim) (2002). *Baltic Media in Transition*. Tartu: Tartu University Press.
- World Bank (1993). *Estonia: The Transition to a Market Economy*. A World Bank Country Study. Washington: World Bank.
- World Bank (1996). *From Plan to Market: World Development Report*. New York: Oxford University Press.
- World Bank (1999). *Estonia: Implementing the EU Accession Agenda*. A World Bank Country Study. Washington: World Bank.

1.4. „MINA. MAAILM. MEEDIA“ METOODIKAST

Peeter Vihalemm ja Anu Masso

1.4.1. KÜSIMUSTIKU VALMIMINE, KÜSITLUSE KÄIK JA VALIM

Uuringut „Mina. Maailm. Meedia“ (lühendatult MeeMa) on küsitlusfirmade abiga läbi viidud viis korda: 2002, 2005, 2008, 2011, 2014. Esimesel kahel korral oli partneriks uuringukeskus Faktum, kolmel järgneval Saar Poll. Valim on olnud ligikaudu 1500 inimest, aastatel 2002–2011 esinduslikult elanikkonna vanuses 15–74^[1] aastat suhtes, 2014. a elanikkonna vanuses 15–79 aastat suhtes. Küsitluse protseduur on kõigil aastail olnud täpselt ühesugune.

Uuringut MeeMa 2014 hakati Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis ette valmistama 2013. a sügisel. Küsimustiku esimene variant valmis järgmise aasta kevadeks, suvel 2014 anti see üle küsitluse läbiviijale Saar Pollile. Küsimustiku ettevalmistamisest ja hilisemast tulemuste analüüsist võttis osa 22 inimest – õppejõud, teadurid ja doktorandid. Töögruppi juhtisid Triin Vihalemm ja Veronika Kalmus, sellesse kuulusid (tähestiku järjekorras) Halliki Harro-Loit, Margit Keller, Katrin Kello, Maie Kiisel, Ragne Kõuts-Klemm, Marju Lauristin, Marianne Leppik, Maarja Lõhmus, Anu Masso, Tiiu Männiste, Signe Opermann, Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Andu

[1] 2011. a oli ka lisavalim 75–79aastaste suhtes. Kõigi küsitluste võrdluse puhul on kasutatud valimit 15–74 eluaastat, vaid 2014. a tulemusi eraldi esitades ja vanuserühmi võrreldes on toodud andmed ka 75–79aastaste kohta.

Rämmer, Jarmo Seljamaa, Külliki Seppel, Andra Siibak, Piia Tammpuu, Liina-Mai Tooding, Marko Uibu ja Peeter Vihalemm.

Nii eesti kui ka vene keeles koostatud küsimustik koosnes kahest osast, kirjalikust ja suulisest (vt raamatu lisa 1). Kirjalik küsimustik (48-leheküljeline ankeet A4 formaadis) sisaldas 657 tunnust, mis olid jagatud järgmistesse plokkidesse: hinnangud muutustele; huvid ja väärtused; osalus ühiskonnaelus; osalus kodanikuühendustes; traditsioonid; religioon; ajalugu; kuuluvustunne, identiteet; kontaktid, liikumisvõimalused; ajakasutus; kultuuritarbimine; tarbimine ja keskkond; enesetunne ja tervis; ohud ja riskid; põlvkonnad ja kasvatus; meediakasutus, infokanalid; arvuti ja internet; ettevõtlus, töö; pere sissetulekud; elukoht, eluase; ühiskondlik seisund. Suuline küsimustik (16 lehekülge küsimusi, 229 tunnust) täiendas neid tunnusteplokke. Koos küsitaja poolt fikseeritud tunnustega ehk nn paraandmetega küsitluse koha ja aja, kestuse jms kohta ulatus algtunnuste arv 890-ni.

Küsitaja külastas vastajat tema kodus kaks korda. Esimesel külastusel jättis ta vastajale iseseisvaks täitmiseks ankeedi. Kokkulepitud ajal tagasi tulles esitas ta täiendavaid suulisi küsimusi vastaja elus viimastel aastatel toimunud muutuste kohta; põlvkonnatunnetuse ja esivanemate kohta; aja jätkumise kohta erinevateks tegevusteks; erinevate maade läheduse kohta; meediatarbimise kohta, vastaja töökohta ja töö iseloomu kohta. Enamikku suulistest küsimustest ei esitatud mitte kõigile, vaid neile, kes olid ankeedis kasutanud üht või teist vastusevarianti, märkinud end sotsiaalmeedia või nutitelefoniga kasutajaks vms. Küsimise ja vastamise hõlbustamiseks olid küsimused ja vastusevariandid enamasti (eeskätt pikkade, tabelitena formuleeritud küsimuste puhul) trükitud eraldi kaartidele, mida vastajatele esitati vastavalt varem ankeedis märgitud vastustele. Küsitaja luges ette küsimuse ja võimalikud vastusevariandid, mida vastaja sai kaardile trükitud kujul jälgida ja nende hulgast endale sobiva variandi valida. Kokku oli kasutuses 16 küsimustekaarti.

Saar Polli läbiviiduna toimus MeeMa 2014 küsitlus 16. augustist kuni 30. septembrini 2014, hõlmates esinduslikult 15–79-aastast Eesti elanikkonda. Planeeritud valimi suurus oli 1500 inimest, sh 1020 inimest, kelle põhiline suhtlemiskeel oli eesti keel, ja 480, kellel selleks oli vene keel. Kummas keeles vastata, otsustas küsitletav ise. Nii oli ankeedile vastamise keel ka hilisemates analüüsidest peamine diferentseeriv taustatunnus (etnilise kuuluvuse või emakeele asemel), tuginedes seejuures ka varasematele uuringutele (Vihalemm jt, 2011), mis näitavad, et keeleline eristumine on Eestis oluline rühmadevahelise erisuse tunnus (erinevalt teistest Balti riikidest, kus rahvuslik kuuluvus on olulisem grupikuuluvuse määraja).

Valimi moodustamisel kasutati üldkogumi proportsionaalset mudelit piirkondade ja linna-maa vaates ning mitmeastmelist tõenäosuslikku juhuvalikut. Mudeli

aluseks olid rahvastikustatistika andmed seisuga 1. jaanuar 2014. Esmalt valiti mudeli alusel valimipunktid, mida oli kõigis piirkondades üle Eesti kokku 150. Valimipunktid täpsusega kuni lähteadressi tasandini valiti asula elanike arvule proportsionaalse tõenäosusega. Valiku baasina kasutati rahvastikuregistri aadressiloendit.

Seejärel tehti vastaja valik, igas valimipunktis kümme inimest. Vastajate valikul rakendati lähteadressi meetodit, kodude külastamisel nn noore mehe reeglit ja kvooti peamise suhtlemiskeele alusel. Kvoodid määrati iga valimipunkti kohta eraldi, arvestades valimipunkti asukoha rahvusjaotust. Noore mehe reegli kohaselt peab küsituleja alati eelisjärjekorras küsitulema kodus olevatest meestest vanuses 15–74 (või 15–79) kõige nooremalt (juhul kui valimisse sattunud isik ehk noorim mees keeldub osalemast, ei tohi asendust teha vanema mehega ega naisega). Alles siis, kui hetkel meessoost sihtrühma esindajaid kodus pole, võib sama vanuseprintsipi kasutades teha valiku naiste hulgast.

Kokku küsitleti 1503 inimest, 1028 eesti ja 475 vene suhtluskeelega, inimesed ise valisid, kummas keeles nad vastavad. Tulemuste esituses on käesolevas raamatus eesti keeles vastanud vaadeldud eestlastena, kuigi nende hulgas võis olla ka teistest rahvustest inimesi. Ka venekeelseid vastajaid, kelle hulgas oli tunduvalt suuremal määral teisi rahvusi (eeskätt ukrainlasi ja valgevenelasi), on raamatus mõnikord esituse lühiduse ja ladususe huvides nimetatud venelasteks või mitte-eestlasteks, enamasti siiski venekeelseteks vastajateks.

Küsitlustöö käigus kujunenud valimi sotsiaal-demograafilist struktuuri võrreldi vastavate üldkogumi näitajatega ning tulemuste esinduslikkuse tõstmiseks teostati kaalumine. Küsitlusandmeid kaaluti järgmiste peamiste sotsiaaldemograafiliste tunnuste kaupa: asulatüüp, sugu, vanus (vt tabel 1.4.1), rahvus, regioon. Valimit võrreldi ja kaalud arvutati, tuginedes rahvastikustatistikale seisuga 01.01.2014. a. Küsitlusfirma ja uuringu tellijate vahel on olnud tihe koostöö, nt 2011. aastal täiendati Saar Polli esialgu pakutud kaalusid hiljem haridusliku koosseisu kaaludega.

Enamik raamatus esitatud analüüsides on toodud kaalutud andmetest lähtudes, mistõttu analüüsitud andmed ja järeldused on üldistatavad Eesti elanikkonnale tervikuna. Vaid üksikute spetsiifilisemate analüüsimeetodite korral (nt klasteranalüüs), mil tehniliselt polnud andmete kaalumise võimalik, on selgitus koos tulemuste tõlgendatavusega esitatud raamatu peatükkides. Andmed üldkogumi, küsitluse käigus kujunenud valimi ja kaalutud valimi struktuuri kohta on toodud tabelis 1.4.1. Nagu tabelist näha, on erinevused kaalutud ja kaalumata valimi vahel suhteliselt väikesed, mis näitavad kasutatud küsitlusmetoodika usaldusväärsust.

Uuringu vastamismäära võib pidada heaks. Küsitlusfirmalt saadud tagasiside põhjal oli üks põhjusi uuringu temaatiline fookus: erinevalt sagedastest turu-uuringutest

Tabel 1.4.1. MeeMa 2014 valimi iseloomustus

%

	Üldkogumi mudel	Esialgne küsitlustulem	Kaalatud küsitlustulem
Regioon			
Põhja-Eesti	43,0	43,9	43,0
Lääne-Eesti	11,3	11,2	11,3
Kesk-Eesti	9,6	10,4	9,4
Kirde-Eesti	11,7	10,4	11,7
Lõuna-Eesti	24,5	24,2	24,5
Asulatüüp			
Linnalised asulad	68,7	66,4	68,7
Maalised asulad	31,3	33,6	31,3
Rahvus (vastamise keel)			
Eestlased (eestikeelsed)	68,0	67,9	68,0
Mitte-eestlased (venekeelsed)	32,0	32,1	32,0
Sugu			
Mehed	47,1	45,9	47,1
Naised	52,9	54,1	52,9
Vanus			
15–19	6,1	5,1	6,1
20–29	18,0	16,3	18,0
30–44	17,3	24,2	17,3
45–54	16,8	16,4	16,8
55–64	17,3	19,8	17,3
65–74	19,7	12,8	19,7
75–79	4,8	5,5	4,8

Allikas: Saar Poll

oli ühiskondlikult ja individuaalselt olulistele teemadele vastamine respondentide jaoks huvipakkuv. Samas oli küsimustikule vastamist raskendavaks asjaoluks suhteliselt pikk ankeet (vastamine võttis aega 1–1,5 tundi). Andmestikus esineb suhteliselt vähe puuduvaid väärtusi, enamasti alla 1%, mis tulenes lisaks küsimuste oluliseks peetud sisule uuringu läbiviimise meetodist (küsitleja isiklik kontakt kõigi vastajatega, suuline küsitlus lisaks kirjalikule, suulise küsitluse tulemused sisestati otse arvutisse jms). Siiski sõltub puuduvate väärtuste arv mõnevõrra konkreetsest küsimusest, olles veidi kõrgem tundlike küsimuste juures (nt sissetuleku puhul 3%) ja puududes mõnede küsimuste puhul üldse (nt sugu).

1.4.2. KÜSIMUSTIKE STRUKTUUR

Käesolevas raamatus tutvustatakse MeeMa 2014 põhitulemusi, tehes võrdlusi varasemate uuringutega. Võrdlus on võimalik, sest kõigil aastatel on lähenetud ühtmoodi, samu tunnusteplokke ja osaliselt ka täpselt samu küsimusi kasutades.

Üldiselt sama küsitlusmetoodikat on kasutatud kõigi MeeMa küsitluste puhul, ka küsimustiku maht on olnud ligikaudu samasugune, viimastel aastatel siiski veidi suurenenud: 2002 oli fikseeritud tunnuste arv 799, 2005. a 776, 2008. a 837 ja 2011. a 872. Suur osa küsimustest olid täpselt samad (vt ülevaadet küsimustike struktuurist tabelis 1.4.2), kuid nt 2014. aastale oli iseloomulik rõhuasetus aja kiirenemisele, sellest tulenevalt lisati palju uusi küsimusi ja täiendati olemasolevaid teemaplokke. Veidi on kohendatud ka küsimuste sõnastust ja vastusevariante. Neid erinevusi on täpsemalt selgitatud peatükkides, kus on vaja tagada eri aastate uuringute võrreldavus.

Tabelis 1.4.2 on võrdlev ülevaade, millistest põhilistest tunnusteplokkidest on küsimustik erinevatel uuringuaastatel koosnenud. Tunnuste hulk ja küsimuste sõnastus konkreetses plokis võis seejuures olla eri aastatel erinev, samuti vastusevariantide sõnastus. Täpselt kattuvaid üksiktunnuseid oli kahes viimases küsitluses 45%. Kõigis viies küsitluses oli täpselt ühesuguseid üksiktunnuseid ja ühtmoodi moodustatud indekseid kahjuks hoopis vähem.

Nagu tabelist näeme, on 2005–2014 kasutatud küsimustikud suhteliselt sarnasemad, kuid esimene küsimustik (2002) erineb teistest veidi rohkem, formaat ei olnud veel selgelt välja kujunenud. 2002. a kasutatud küsimustik on ära toodud toonase küsitluse tulemusi kokkuvõtva raamatu lisana (Kalmus, Lauristin ja Pruulmann-Vengerfeldt, 2004). Huviline lugeja saab teha võrdlusi käesoleva raamatu lisades esitatud küsimustiku ja indekse nimekirjaga.

Käesolevas raamatus on eri teemade puhul ka eri määral võrdlusi varasemate MeeMa uuringutega. Otseselt on olnud võimalik võrrelda neid küsimusi, mis olid eri aastate uuringutes samamoodi sõnastatud. Veidi keerulisem on olnud võrdlus nendel juhtudel, mil skaalapunktide sõnastust on muudetud. Enamasti on võrdlus ka sellistel juhtudel võimalik olnud, kuna sõnastuse muudatustes on jälgitud sama tonaalsuse loogikat või on olnud võimalik eri aastate andmeid sarnast loogikat järgides võrreldavalt ümber kodeerida. Keerulisem on olnud võrrelda tulemusi juhtudel, mil küsimuse või skaala sõnastust (nt ruumiliste kontaktide puhul) on oluliselt muudetud, sellisel juhul on eri aastate tulemuste võrreldavuse tagamiseks suhtarvude võrdlemise asemel kasutatud protsentide järjestamist (nt ruumiliste kontaktide korral on maad järjestatud protsentide alusel).

1.4. „MINA. MAAILM. MEEDIA“ METOODIKAST

Tabel 1.4.2. Tunnusteplokkide kattuvus MeeMa küsitlustes 2002–2014

	2002	2005	2008	2011	2014
Hinnangud muutustele	+	+	+	+	+
Hinnang nõukogude ajale		+	+	+	+
Huvid ja väärtused	+	+	+	+	+
Osalus ühiskonna elus	+	+	+	+	+
Osalus kodanikuühendustes	+	+	+	+	+
Tähtpäevade tähistamine				+	+
Religioon				+	+
Ajalugu		+		+	+
Kuuluvustunne, identiteet	+	+	+		+
Keelekasutus	+	+	+	+	+
Kontaktid teistes maades, maailm Eestist väljaspool	+	+	+	+	+
Ajakasutus					+
Elulaad, harjumused, tegevused	+	+	+	+	+
Kultuuritarbimine	+	+	+	+	+
Huvi erinevate filmide vastu	+				
Huvi erinevate muusikaliikide vastu	+				
Kirjandushuvi	+	+	+	+	+
Kultuuriharrastused (harrastustegevused)	+				
Hoiakud kultuuri suhtes		+		+	
Tarbimine ja keskkond	+	+	+	+	+
Enesetunne ja tervis			+	+	+
Ohud ja riskid			+	+	+
Pölvkonnad ja kasvatus					+
Lapsed ja noored			+	+	
Lapsed, tarbimine ja meedia		+			
Meediakasutus, infokanalid	+	+	+	+	+
Arvuti ja internet	+	+	+	+	+
Mobiiltelefon	+	+			+
Sotsiaalmeedia kasutamine			+	+	+
Suhe ettevõtlusega	+	+	+	+	+
Tööala	+	+	+	+	+
Tööalane koolitus, elukestev õpe	+		+	+	+
Töökoht (töö iseloom)	+	+		+	+
Pere sissetulekud	+	+	+	+	+
Elukoht, eluase	+	+	+	+	+
Ühiskondlik seisund	+	+	+	+	+
Viimase aja muutused vastaja elus	+				+

Nii alg- kui ka koondtunnuste analüüsimisel on MeeMa uuringutes kasutatud lisaks vastuste jaotuse võrdlemisele mitut tunnustevaheliste seoste uurimise meetodit (korrelatsioon-, faktor- ja regressioonanalüüsi). Kahte käesolevas raamatus enam kasutatavat meetodit – analüüsi indekse ja tüpoloogiate vormis – tutvustame lähemalt.

1.4.3. INDEKSITE MOODUSTAMINE JA NORMEERIMINE

Selleks et koondada ja üldistada küsitlustulemusi, suurendada tulemuste usaldusväärsust ja selgemini esile tuua vastuste üldtendentse, kasutati tulemuste analüüsimisel lisaks üksiktunnustele ka koondtunnuseid ehk indekseid. Indeksite kasutamine on Tartu Ülikooli sotsioloogialaboris, hiljem ajakirjanduse osakonnas ning selle järglasena tegutsenud ajakirjanduse ja kommunikatsiooni, praeguses ühiskonnateaduste instituudis tehtud empiiriliste sotsioloogiliste uuringute traditsioon olnud juba alates 1969. aastast, Ülo Vooglaiu juhitud Edasi lugejaskonna uuringust (vt Vooglaid, 1970).

2014. a MeeMa tulemuste, 879 üksiktunnuse põhjal moodustati 125 üldist koondtunnust, mille nimekiri ja koosseis on toodud raamatu lisas 2. Seejuures on iga indeksi puhul näidatud, kas seda on kasutatud ka varasemates uuringutes ning kas indeksi aluseks olevate alg-tunnuste koosseis ja indeksi skaalad on täpselt võrreldavad varasemaga või on võrdlus võimalik vaid üldtendentsi tasemel, kuna 2014. a tehti muutusi indeksi koosseisus või/ja algskaala ümberkodeerimises hilisemaks analüüsiks. Raamatu lisas 2 toodud indeksite nimekirjas on ühe tärniga märgitud need indeksid, mis on moodustatud ja ümber kodeeritud täpselt nii nagu varasemas, eeskätt eelmises, 2011. a küsitluses. Neid oli 27% kõigist indeksitest. 33% indeksitest moodustati üldiselt samasugustena, aga oli ka mõningaid erinevusi, eeskätt alg-tunnuste arvus või/ja algse indeksi ümberkodeerimises ja kasutatud skaalades. 2002. a küsitluses kasutatud indeksite nimekiri on ära toodud esimese küsitluse tulemusi kokkuvõtva raamatu lisades (Kalmus, Lauristin ja Pruulmann-Vengerfeldt, 2004).

Lisas 2 toodud indeksite nimekirjast on ka näha, millised koondtunnused moodustati 2014. a uuringus esimest korda. Enamik indekseid on olnud ühised nii eestikeelsetele vastajatele, osa aga on erinenud vastamise keelest lähtudes. Näiteks suur osa meediakasutust puudutavaid küsimusi olid tulenevalt enam jälgitavate meediakanalite eripärast eesti ja vene keeles vastajatele erinevad. Indeksite moodustamisele mõeldi juba küsimustikku koostades, sest varasem kogemus oli näidanud, et paljudele uurimisküsimustele saab paremini vastata just koondtunnuste abil. Seetõttu on enamik koondtunnustest n-ö formaalsed või loogilised ja moodustatakse

juba enne küsitlust. Mõnel juhul (nt elulaadiga seonduvad indeksid) toimus koondtunnuste koostamine pärast küsitlustulemuste esmast analüüsi, lähtudes tunnustevahelistest seostest, korrelatsioon- ja faktoranalüüsist. Raamatu lisas on toodud vaid uurimisrühmas üldiselt kasutusel olnud indeksid. Lisaks neile moodustasid uurimisgrupi liikmed täiendavaid indekseid, lähtudes oma uurimisprobleemidest.

MeeMa tulemuste analüüsi paremaks mõistmiseks anname järgnevalt lühiülevaate indeksite koostamise ja normeerimise põhimõtetest ja protseduurist ning nende rakendamisest vaadeldavas uuringus.

1. Esimene samm indeksite moodustamisel on leida **ühismõõdustaja**, mis ühendaks omavahel mitu alg tunnust. Ühismõõdustaja kajastub koondtunnuse nimes. Indeksi moodustamine tähendab punktikogumist koondtunnuse (ühismõõdustaja) skaalal. Näiteks erinevate ajalehtede lugemise ühismõõdustajaks on tavaliselt lehelugemise aktiivsus ja mitmekülgus. Mida rohkem punkte kogub vastaja uue tunnuse skaalal, seda aktiivsem ja mitmekülgsem on ta lehelugejana.

Igast nn tabeltunnusest saab teha vähemalt ühe koondtunnuse, ühismõõdustaja on seotud üldise küsimusega tabeli päises. Probleem on aga selles, mida uus tunnus meile öieti annab ja kuidas seda tõlgendada. Kuna koondtunnus on enamasti seotud uurimisteemaga, mis on määratletud varasemates empiirilistes uuringutes ja teoorias, on koondtunnuse loomisele enamasti vaja mõelda juba küsimustiku koostamisel.

Kui tegemist ei ole indeksi moodustamisega ühe tabeli osade põhjal või kui ühismõõdustaja ei iseloomusta kõiki tabeli osi, tuleks indeksi komponentide sisulist kokkusobivust kontrollida mõne statistilise meetodiga, nt korrelatsioon- ja faktoranalüüsiga. Selleks et hiljem oleks võimalik teha indeksitevaheliste seoste analüüsi, tuleks hoiduda indeksite koosseisu kattuvusest, s.t järgida printsiipi, et iga alg tunnus saab kuuluda ainult ühte koondtunnusesse.

Selliselt on indeksite moodustamisel peaaegu võrdselt olulised nii teoreetiline (loogiline) mõte kui ka empiiriline ehk andmetest endist tulenev soovitus. Seega algab indeksi loomine tegelikult juba küsimuste sõnastamisel, kus aluseks võetakse valdkonna erinevad teoreetilised lähenemised ning varasemad kvalitatiivsed ja kvantitatiivsed uuringud. Ka hiljem, pärast andmekogumist on indeksi loomisel võrdselt olulised nii sisulised kui ka statistilised kriteeriumid: nt on enamiku raamatus kasutatud indeksite korral tegemist nii statistiliselt seotud kui ka sisuliselt loogilisi selgitusi pakkuvate indeksitega (nt ajaindeksid, ruumiliste kontaktide indeks, meediakasutuse tüübid, tarbimisliku ükskõiksuse indeks). Teisalt on mitmel juhul olnud tegemist varem suhteliselt vähe uuritud valdkonnaga, mistõttu sai mõnevõrra vähem tugineda teoreetilistele eeldustele ja varasematele uuringutele ning seega

keskenduti indekse (aga ka tüpoloogiate) loomisel eelkõige statistilistele kriteeriumidele (nt mentaalsed koondstruktuurid väärtuste ja identiteedi peatükis).

2. Teine samm indekse moodustamisel on koondtunnuse koostamine kas **summaindeksina** (kindlate vastusevariantide/koodarvude summeerimise teel) või **loendusindeksina** (teatav vastusevariant, koodarv või mitu nendest annab ühe punkti indeksisse).

Täielik summaindeks tähendab kõigi alg tunnuste kõigi skaalapunktide (koodarvude) summeerimist ning eeldab seetõttu intervallskaalat ja ühesuguseid alg skaalasid. Hoopis sagedamini on kasutusel osaline summaindeks, mille puhul läheb arvesse ainult osa alg tunnuse skaalast, nt hinnanguskaala positiivne osa – vastusevariant „väga hea“ („väga huvitav“, „väga meeldiv“ jne) annab 2 punkti, vastusevariant „hea“ või „üldiselt hea“ 1 punkti. Täieliku summaindeksi puuduseks on suured tõlgendusraskused, kuivõrd alg skaalad ei kujuta endast enamasti kindla mõõtühikuga (etaloniga) intervallskaalasid. Seetõttu on MeeMa uuringutes moodustatud indeksid enamasti loendusindeksid või osalised summaindeksid (vt raamatu lisa 2).

Tõsine probleem indekse moodustamisel on alg tunnuste võrdvärsuse küsimus. Näiteks arvutades indeksit alg tunnuste põhjal, mis mõõdavad kodu varustatust kommunikatsioonivahenditega, annab iga olemasolev asi ühe punkti, kuigi on selge, et lauatelefon ja nutitelefon on erineva hinna ja tähendusega. Kuigi kõigi alg tunnuste võrdvärsuses võib sageli kahelda, on nende omavaheliste kaalude või koefitsientide kindlaksmääramine veelgi raskem, mistõttu oleme harilikult koondtunnuste moodustamisel eeldanud alg tunnuste võrdvärsust, seda ka kõigis MeeMa uuringutes.

3. Edasiseks analüüsiks on vajalik **koondtunnuste skaalade ümberkodeerimine ehk lühendamise**. Koondtunnused moodustuvad erineva arvu alg tunnuste alusel ja algsel indeksi skaalal on võimalik koguda erinev punktisumma. Tavaliselt kõigub maksimaalselt võimalike punktide arv indeksi skaalal arv nullist 15-ni, aga esineb ka nn superindekseid, mille puhul on võimalik maksimaalselt koguda mitukümmend punkti. MeeMa 2014 puhul on sellised mitu meediakasutuse indeksit, nt ajalehtede lugemise aktiivsuse ja mitmekülgsuse indeksi algsel skaalal oli võimalik koguda 52 punkti (vt lisa 2).

Koondtunnuseid, mille puhul maksimaalne kogutud punktisumma läheneb 10-le või on üle 10, on raske tõlgendada, eriti raske aga omavahel võrrelda. Pealegi on vastajate jagunemine enamasti ebahütlane, mitu indeksi skaalapunkti kogub vähe vastajaid või jääb hoopis tühjaks. Seepärast on hädavajalik indekse alg skaalasid

lühendada ja normeerida, nii et vastajate jagunemine erinevate indeksite lõpp-skaaladel oleks võrreldav ja tõlgendatav.

Koondtunnuste lühendamine on MeeMa uurimistraditsioonis tavaliselt tähendanud nende ümberkodeerimist viiepallistele skaaladele, mille esimene skaalapunkt on harilikult tõlgendatav kui koondtunnuse (nt poliitikahuvi või ajalehtede regulaarse lugemise) puudumine või väga vähene esinemine; teine skaalapunkt vähene (enamasti alla keskmise) esinemine; kolmas skaalapunkt keskmine; neljas skaalapunkt suur (enamasti üle keskmise) ja viies skaalapunkt väga suur, väga tugev esinemine. Kui suur hulk vastajaid ei kogu indeksi skaalal ühtegi punkti, neil puudub vastav aktiivsus (nt soov osaleda koolitustel, täiendõppes – vt indeks 49 lisas 2), oleme tõlgendanud kolmandat skaalapunkti mitte kui koondtunnuse keskmist, vaid märkimisväärset esinemist ja esimest skaalapunkti kui tunnuse puudumist. Teiste skaalapunktide tõlgendus on sarnane muude indeksitega (2 „vähene“, 4 ja 5 „tugev“ ja „väga tugev“). Olenevalt alg-tunnuste arvust ja vastuste jaotumisest esineb muidugi ka kolmepalliseid ja neljapalliseid lõpp-skaalasisid, mida tõlgendatakse samuti ülaltoodud loogikast lähtudes kas skaalapunktidenä „vähe – keskmiselt – palju“ või „üldse mitte – veidi – märkimisväärselt – palju“. Selline tavaliselt pikal arvulisel algskaalal indeksi ümberkodeerimine ehk skaala lühendamine võimaldab tulemusi paremini üldistada ning indeksi variatiivsust selgemalt kommunikeerida.

Indeksite lühendamine ja normeerimine võib toimuda teatud püsivast tõlgenduskeemist lähtudes (absoluutne lühendamine) või vastajate reaalse jaotumise alusel (suhteline lühendamine). Tavaliselt on kasutusel **suhteline lühendamine**, mille puhul püütakse saavutada vastajate sümmeetrilisele jaotusele lähenevat jaotumist lõpp-skaalal. See tähendab, et esimeses ja viiendas skaalapunktis oleks 10–15% vastajaid, teises ja neljandas skaalapunktis 15–20% vastajaid ning keskmises, kolmandas skaalapunktis 30–40% vastajaid. Nii tehti kõigis MeeMa uuringutes. Sisuliselt tähendas see lõpp-skaala jagamist kolmeks vastajate arvu poolest ligikaudu võrdseks osaks, millest esimene ja kolmas osa (indeksi väärtusega alla keskmise ja üle keskmise) jagati omakorda veel kaheks (veidi ja tugevasti alla ja üle keskmise).

Muidugi esineb sellisest sümmeetrilisest jaotusest erinevaid juhtumeid, kus esimesse skaalapunkti koondub üsnagi suur hulk vastajaid ja proportsioonid vastajate jaotumise vahel indeksi skaalal on hoopis teised. Sageli on sel juhul esimesse skaalapunkti kogunenud vastajate osakaal hilisemas analüüsis üks põhilisi tunnust iseloomustavaid näitajaid. MeeMa 2014 tulemustest võib siinkohal näitena tuua venekeelsete meediakanalite jälgimise eesti vastajate hulgas: 67% ei jälgi neid üldse. Seda on oluline võrrelda eestikeelsete meediakanalite jälgimisega venekeelsete vastajate hulgas: 40% ei jälgi neid üldse. Sellistel juhtudel pole skaalade lühendamine

järginud mitte ainult sümmeetrilise jaotuse nõuet, vaid ka seda, et lühendatud ning lühendamata indeksi skaalad oleksid sarnase jaotuse kujuga (nt kui pikema indeksi-skaala korral on enam indiviide koondunud väiksema skaalapunktide arvuga varian-tide juurde, siis peaks ka lühendatud skaala korral selline jaotuse kuju võimalikult alles jääma).

Lisaks indeksite skaalade suhtelisele lühendamisele kasutatakse vahel ka absoluut-set lühendamist. Viimane tähendaks olukorda, kus igal uuringuaastal on indeksite lühendamisel kasutatud sama skeemi, sõltumata indeksi jaotuse kujust eri aastatel. Absoluutne lühendamine on võimalik eelkõige nendel juhtudel, mil eri aastatel on analüüsitavad küsimused ja skaalad olnud sõnastatud samamoodi, mistõttu MeeMa uuringus on enamasti kasutatud indeksite suhtelist lühendamist.

4. Edasiseks analüüsiks leitakse iga koondtunnuse puhul **üks seda kõige paremini iseloomustav näitaja**, mõnikord ka kaks. Tavaliselt on selleks neljanda ja viienda skaalapunkti summa, nende vastajate osakaal, kes koondtunnuse skaalal on kogunud keskmisest rohkem punkte, nt keda võib pidada suurteks lehelugejateks või suurteks poliitikahuvilisteks jne. Nende osakaal erineb harilikult eri rahvarühmades suuresti. Neid erinevusi analüüsides ongi võimalik välja tuua üldisi ja usaldusväärseid ten-dentse vaatlusalustes nähtustes. Sageli võrreldakse lisaks sellele ka esimesse skaala-punkti sattunud vastajate osakaalu. Seda tehakse siis, kui see tähistab vaadeldava koondtunnuse puudumist, nt ajalehtede mittelugemist, kontaktide puudumist teiste maadega vm. Sellisena on see selgelt tõlgendatav, tähenduslik näitaja.

Käesolevas raamatus toodud võrdlevates tabelites ongi indeksid sageli esindatud nimetatud kahe näitajaga, ühelt poolt nende osakaaluga, kes ei kogunud koondtun-nuse skaalal üldse punkte, ja teiselt poolt nende osakaaluga, kes kogusid punkte üle keskmise.

Indeksite moodustamine ja normeerimine võib olla ka hoopis keerulisem, tugi-neda eelanalüüsile ja katsetamisele. Mõnel juhul on kõigepealt moodustatud alam-indekseid (osaindekseid) ja seejärel koondindekseid. Hea näide on siinkohal kultuu-rilise ja sotsiaalse kapitali koondindeksite moodustamine MeeMa 2002. a küsitluse tulemuste põhjal (Pruulmann-Vengerfeldt, 2004).

1.4.4. TÜPOLOOGILINE ANALÜÜS

Lisaks analüüsile indeksite vormis on raamatus laialdaselt kasutatud tüpoloogilist analüüsi, kus vastajatüüpide teatud tunnuste abil leidmisel on tuginetud klaster-analüüsi meetodile. Tüpoloogiline analüüs on mitmemõõtmeliste analüüsitehnikate

kogum, mille eesmärgiks on tunnuste või indiviidide rühmitamine teatud varjatud dimensioonide või eelnevalt määratud tunnuste alusel. Selles raamatus oleme tüpoloogilise analüüsi tegemisel enamasti kasutanud klasteranalüüsi k-keskmiste meetodil (vt nt Tooding, 2015: 386–391), mis võimaldab varem määratletud tunnuste kombinatsiooni sarnasuse alusel leida andmestikust indiviidide rühmad. Nii võimaldab raamatus kasutatud tüpoloogiline analüüs sarnaselt indekseerimisega andmestikku koondada ja uurimistulemusi üldistada.

Kuna klasteranalüüs leiab andmetest varjatud struktuure ja võimaldab uurida klastritesse kuuluvate indiviidide omadusi, teeb see võimalikuks selgitada analüüsitava nähtuste toimimismehhanisme. Samas ei võimalda meetod selgitada põhjusti, *miks* sellised struktuurid esinevad, mistõttu on uurimuse eri faasides kvantitatiivset analüüsi kombineeritud kvalitatiivsete meetoditega.

Klasteranalüüsi põhjal moodustatavad indiviidide tüpoloogiad võivad olla kas teoreetilised (tüüpi moodustavad tunnused on teada) või empiirilised (aluseks on vastajate jagunemine tüüpi moodustavate tunnuste alusel). MeeMa uuringus on olnud tegemist empiirilise tüpoloogilise analüüsiga. Raamatus kasutatud klasteranalüüs k-keskmiste meetodil leiab andmetest teatud algoritmide alusel suhteliselt homogeensed indiviidide grupid. Klasteranalüüsi tegemisel võime tinglikult eristada kolme järgmist sammu.

1. Esimeses faasis **määratletakse klasteranalüüsiks sobivad tunnused**. Kasutatavad tunnused peaksid puudutama sama nähtusteringi, igauks veidi erineva nurga alt. Tunnuste kasutamise formaalseks piiranguks on see, et analüüsitavaid tunnused peaksid olema mõõdetud sarnasel arvulisel või järjestusskaalal. Klasteranalüüsiks oleme käesolevas uurimuses kasutanud enamasti ühes nn tabelis paiknevaid tunnuseid. Teatud tingimustel on võimalik klasteranalüüsiks kasutada ka tunnuseid erinevatest tabelitunnustest, mille skaala pikkus mõnevõrra erineb (nt viieballine ja kolmepalline skaala). Tulemuste tõlgendamise seisukohalt pole aga väga erineva skaalaga tunnused klasteranalüüsiks kuigi sobivad. Seetõttu kasutatakse tunnuste skaalaerinevuste kõrvaldamiseks sageli tunnuste eelnevat standardiseerimist. Samas kasutatakse standardiseerimist klasteranalüüsi korral sageli ka juhtudel, mil tunnuste skaalad on sarnased, kuid vastajad kasutavad eri skaalapalle erineva variatiivsusega. Algtunnuste standardiseerimine on sagedane praktika, mis võimaldab hiljem tulemusi ehk tunnuste kuuluvust konkreetsetesse klastritesse paremini hinnata ning lihtsustab seega järelduste tegemist.

Teise lahendusena on kasutatud faktoranalüüsi. Faktoranalüüs võimaldab leida suure hulga tunnuste omavaheliste korrelatsioonide põhjal tunnuste rühmad ehk

varjatud dimensioonid. Saadud koondtunnused ehk faktorid salvestatakse eraldi tunnusena andmestikus. Järgmise sammuna tehakse saadud faktortunnuste põhjal klasteranalüüs ehk teisisõnu indiviide ei rühmitata mitte algtoonuste, vaid nende omavaheliste korrelatsioonide põhjal moodustunud varjatud dimensioonide põhjal. Faktoritel põhineva tüpoloogilise analüüsi eelis võrreldes algtoonustel põhineva analüüsiga seisneb analüüsi suuremas üldistusvõimes (nt järeldusi on lihtsam teha pigem kolme faktortunnuse kui 20 algtoonuse põhjal).

2. Klasteranalüüsi teises faasis **määratletakse** kasutatavate **rühmade arv ja antakse rühmadele nimed**. Rühmade määratlemisel kasutatakse kõige sagedamini eukleidiidilist kaugust (linnulennukaugust) mitmemõõtmelises ruumis.

Käesolevas raamatus kasutatud analüüsides on enamasti kasutatud 3–5rühmalisi lahendeid, mis on ka edasisteks seoseanalüüsideks arvuliselt kõige sobivamad, arvestades uuringu valimi suurust. Suurema klastrite arvu korral võib ohuks olla arvuliselt liialt väikeste klastrite eristumine, mis pole sobivad edasiste seoseanalüüsides tegemiseks (sel põhjusel jäetakse vahel arvuliselt väikesed ja sisuliselt väheolulised klastrid hilisemast analüüsist välja või liidetakse mõne olemasoleva klastriga). Rühmade sisu kirjeldamisel kasutatakse statistilisi kriteeriume, mis võimaldavad määrata, milline kasutatud tunnustest mõjutab saadud klasterlahendit (nt ANOVA) kõige rohkem. Rühmade sisu kirjeldamisel keskendutakse konkreetse tunnuse keskväärtustele klastrites ehk teisisõnu kirjeldatakse, millised individid määravad konkreetse klastrite peamise sisu.

3. Kolmandas analüüsifaasis selgitatakse **klastrite olemust, analüüsides seoseid teiste taustatunnustega**. Enamasti on uurimuses analüüsitud klastritesse kuuluvate individide sotsiaal-demograafilist profiili ehk rühmade soolist, vanuselist, hariduslikku jms kuuluvust. Samuti on analüüsitud seoseid teiste sisuliste taustatunnustega, sageli indeksitega. Selliselt on tüpoloogiline meetod võimaldanud uurimistulemusi üldistada, aga ka nähtuse sisemist mitmekesisust edasi anda. Sarnaselt teiste tüpoloogilise analüüsi meetoditega (nt mitmemõõtmeline skaleerimine) on tegemist analüüsitehnika, kus uurija enda subjektiivsete otsustuste roll on suhteliselt suur (nt klastrite arvu ja algtoonuste määratlemisel). Seetõttu on MeeMa uuringus klastrite nimetamisel tuginetud teoreetilistele lähtekohtadele, varasematele kvantitatiivsetele ja kvalitatiivsetele uuringutele ning uurimisseminaride käigus toimunud ajurünnakute tulemustele. Rühmitamismeetodi usaldusväärsuse tagamiseks on paralleelselt kasutatud erinevaid rühmitamismeetodeid (nt faktor- ja klasteranalüüsi).

KASUTATUD KIRJANDUS

- Kalmus, V., Lauristin, M. ja Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2004) (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2004). Kultuuriline, sotsiaalne ja majanduslik kapital: Eesti inimeste ressursid erinevates eluvaldkondades. V. Kalmus, M. Lauristin ja P. Pruulmann-Vengerfeldt (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest* (lk 217–230). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tooding, L.-M. (2015). *Andmete analüüs ja tõlgendamine sotsiaalteadustes. Teine, täiendatud väljaanne*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihalemm, T., Siiner, M. ja Masso, A. (2011). Sissejuhatus: keeleoskus inimarengu tegurina. M. Lauristin (Peatoim). *Eesti Inimarengu Aruanne 2010/2011. Inimarengu Balti rajad: muutuste kaks aastakümnet* (lk 116–118). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Vooglaid, Ü. (1970). *Opõt sotsiologitšeskogo i sotsialno-psihologitšeskogo issledovanija strukturo tšitatelskoi auditorii gorodskoi i raionnoi gazetõ*. Väitekiri filosoofiakandidaadi teadusliku kraadi saamiseks. TRÜ loogika ja psühholoogia kateeder (käskiri Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis).

II osa.

Mentaalsete struktuuride muutumine

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

Veronika Kalmus ja Triin Vihalemm

2.1.1. SISSEJUHATUS

Elaviku ühe dimensioonina käsitleme vaimseid ehk mentaalseid nähtusi, omadusi ja struktuure – mõttemustreid, enesepilte ja maailmatunnetust (vt ptk 1.1). Elanikkonnaküsitlustes saab viimaseid hoomata paljuski väärtusindikaatorite ja identiteedikategooriate abil. Peatükis lähtume eeldusest, et väärtused ja identiteedid on olulised kultuuri elemendid ning et nende muutumine peegeldab muutusi ühiskonnas ja kultuuri ümberkujunemist. Sellest tulenevalt võimaldab väärtuste, identiteetide ja nendevaheliste seoste uurimine valgustada olulist tahku Eesti siirdekultuurist.

Siirdekultuurina käsitleme spetsiifilist, suurte poliitiliste ja sotsiaal-majanduslike muutuste tagajärjel tekkinud, killustunud, mosaiikset kultuuriruumi, mis sisaldab nii vanale ühiskonnale iseloomulikke sümboleid, norme, väärtusi jt kultuuri-elemente kui ka uusi hoovusi (Alexander, Eyerman, Giesen, Smelser ja Sztompka, 2004). Ühiskonna suurte muutuste perioodil toimuvaid kultuurinihkeid – eriti nõukogude võimu perioodi järgsetes ühiskondades – on käsitlenud mitu uurijat (Kennedy, 2002; Outhwaite ja Ray, 2004; Sztompka, 2004; Vogt, 2005). Kultuurimutuse süvamehhanismide analüüsiks sobib kõige universaalsemalt Piotr Sztompka kultuurilise trauma käsitlus (2000), mille kohaselt kultuur on nii muutuse vahendaja kui ka objekt. Ühiskonna institutsionaalse, poliitilis-majandusliku muutuse protsess toimub kultuuriliselt päritud keskkonnas, kus ühiskonnaliikmete ühises kasutuses on vahendid käibivate sotsiaalsete praktikate sümbooliseerimiseks, tõlgendamiseks, raamistamiseks ja jutustamiseks. Sztompka väidab, et stabiilseid ühiskondi

iseloomustab teatav kultuuriline tasakaal, mis kehastub traditsioonides, väärtustes, identiteetides jne. Tugevad poliitilised ja majanduslikud muutused lõhuvad selle tasakaalu, tuues kaasa uue kultuuri elemendid. Vana kultuur ei kao kohe, vaid uus ja vana kultuur eksisteerivad rööbiti, luues palju erinevaid (ka vastandlikke) tähendusi, mille tõttu on ühiskonnaliikmete käsutuses väga kirev ja vastuoluline sümbolite, väärtuste ja identiteetide varamu, mida kasutada toimunu ja hetkel toimuva mõtestamiseks. Tegemist ei ole neutraalse kogumiga, vaid uue ja vana kultuuri vahel käib ühiskonnas võimuvõitlus. Seega võib ka sümbolite vahel avalduda vastastikmõju (nt vana kultuuri elementide kasutamist võidakse automaatselt tõlgendada uue kultuuri eitamisena või vastupidi). Sellised kultuurilised nähtused nagu nõukogude aja esteetiline, meelelahutuslik jne uuestimõtestamine (nn nostalgiatooted, sari „ENSV“) tekivad alles teatud aja möödudes, andes tunnistust uue ja vana kultuuri vaheliste pingete vähenemisest.

Sztompka (2004) väitel sõltub siirdekultuuri edasine areng põlvkondadevahelistest suhetest ühiskonnas. Ajasotsioloogilisi termineid kasutades võime lisada, et siirdekultuuri arengut määrab oluliselt see, kuivõrd *asünkroonseks* jääb pärast ühiskonna „segipaiskamist“ sotsiaal-ajaloolises struktuuris erinevatele positsioonidele paigutunud rühmade (eelkõige põlvkondade, aga ka etnokultuuriliste rühmade) kulgemine sotsiaalses, kultuurilises ja ajaloolises ajas. Kriitilisemast perspektiivist vaadatuna sõltub siirdekultuuri edasine kujunemine sellest, kuivõrd markantselt eristuvad ajaloolis-sotsiaalsete rühmade allkultuurid (sh nende elaviku mentaalsed struktuurid) ning millistel printsiipidel (domineerimine-allumine, vastandumine-rööbitumine, refleksiivsus ja dialoog jne) formeeruvad nende allkultuuride suhted.

Peatükis analüüsime Eesti elanike väärtusteadvust ja samastumist erinevate sotsiaalsete rühmadega nii nende omaksvõtu ulatuse kui ka omavaheliste seoste – väärtuste ja identiteetide kimpude ehk struktuuride – kaudu. Oleme väärtuste ja identiteetide struktuuride ehk faktorite analüüsi meetodikat rakendanud ka varasemate „Mina. Maailm. Meedia“ uuringuandmete põhjal ning rahvusvahelises võrdluses (Kalmus ja Vihalemm, 2004, 2006; Vihalemm ja Kalmus, 2008, 2009). Mõõndes ankeetküsitluse kui meetodi piiranguid (tulemuseks saadud mõttemustrid kajastavad vaid ankeedis küsitut), rõhutame, et „Mina. Maailm. Meedia“ (lühendatult MeeMa) ankeedi indikaatorid katavad küllaltki suurt osa võimalikest väärtus- ja identiteedi-põhistest mõttemustritest ning indikaatorite suur järjepidevus eri küsitlusetappidel pakub harvaesinevat võimalust tuvastada 12 aasta jooksul toimunud muutusi. Peatükis asetame põhirõhu aastate 2002 ja 2014 küsitlusetapil mõõdetud väärtuste ja identiteetide struktuuride võrdlusele. Just struktuuride võrdlev analüüs avab ühiskonna sotsiaalsete ja kultuuriliste muutuste süvakihte, mis kirjeldavas analüüsis esile

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

ei tule. Käsitleme ka peamiste sotsiaal-demograafiliste rühmade eripärasid väärtuste ja identiteetide struktuuride omaksvõtus. Aastatevahelise võrreldavuse eesmärgil vaatleme nii 2002. kui 2014. aasta andmete analüüsimisel 15–74aastaseid vastajaid.

2.1.2. VÄÄRTUSPILT 2002. JA 2014. AASTAL

Väärtusi on võimalik käsitleda kultuuri elemendina: abstraktse ettekujutusena soovivatavast, mis ei pruugi otseselt väljenduda inimeste igapäevases käitumises (vt Kroeber ja Kluckhohn, 1952; Rokeach, 1973). Teise väärtusteuurijate koolkonna (Ronald Inglehart ja tema järgijad) kohaselt väljendavad väärtused inimeste reaktsioone sotsiaal-majandusliku keskkonna muutustele (Inglehart, 1990). Vaesemates ühiskondades on olulised nn puudus- ehk defitsiidiväärtused, nagu *jõukus*. Ühiskonna majandusliku seisundi paranedes nende väärtuste olulisus langeb, esiplaanile tõusevad nn pehmemad väärtused, nagu *sõbrad, huvitav elu, puhas keskkond* jne. Toetudes ülemaailmsete võrdlevate uuringute andmetele, on Inglehart loonud käsitluse aeglasest nihkest materialistlikelt toimetulekuga seotud väärtustelt postmateriallikele eneseväljenduse ja inimsuhetega seotud väärtustele. Käsitlusest tuleneva kultuurinihke kontseptsiooni kohaselt liigub kultuur traditsionalismist modernismi ja modernismist postmodernismi (Inglehart, 1997). Sellele kontseptsioonile tuginedes on ka väärtusi jagatud traditsioonilisteks (nt *lunastus*), modernseteks (nt *võim, jõukus, tehnika areng*) ja postmodernseteks (nt *tervis, rahu maailmas*).

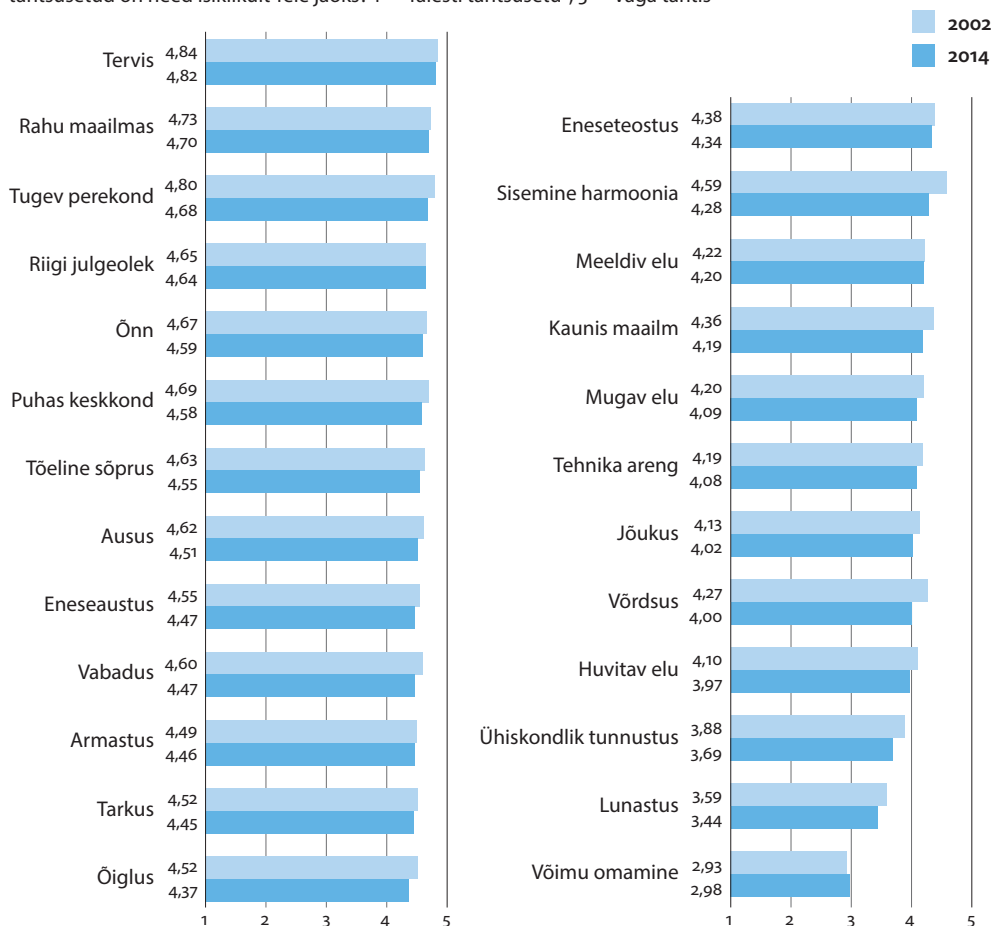
MeeMa küsitlustes kasutatud väärtuste indikaatorid on pärit Milton Rokeachi (1973) käsitlusest. Viimast arendas edasi Shalom Schwartz (1992), lisades indikaatoreid ning luues empiiriliste seoseanalüüside põhjal väärtuste süsteemi. Schwartzi kontseptsioonis kuuluvad väärtusindikaatorid ehk -kujutlused ühise motivatsioonilise eesmärgi alusel kümnesse väärtustüüpi (eesti keeles vt nt Kalmus ja Vihalemm, 2004). Kuna MeeMa ankeedis kasutatud 25 Rokeachi väärtusindikaatorit võib vaadelda Schwartzi süsteemi n-ö vähendatud mudelina, kasutame peatükis tulemuste tõlgendamisel kohati Schwartzi väärtustüüpide nimetusi.

Joonisel 2.1.1 on MeeMa küsitlustes mõõdetud 25 väärtusindikaatorit reastatud 2014. aasta valimi keskmiste kahanevas järjekorras. Nii 2002. kui 2014. aastal on pingerea tippu koondunud eelkõige inimese füüsilise heaolu ja turvalise keskkonnaga seonduvad väärtused (*tervis, rahu maailmas, tugev perekond, riigi julgeolek*), mille standardhälbed on ühtlasi suhteliselt madalad (vt ka Kalmus ja Vihalemm, 2004). Pingerea lõpuossa jäävad mõlemal aastal valdavalt individualistlikud väärtused (*võimu omamine, ühiskondlik tunnustus, huvitav elu, jõukus*), aga ka traditsiooniline väärtus *lunastus*.

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Joonis 2.1.1. Väärtuste keskmised 2002 ja 2014

„Alljärgnevalt on nimetatud asju, mida mõned peavad väga tähtsaks, mõned tähtsusetuks. Kuivõrd tähtsad või tähtsusetud on need isiklikult Teie jaoks? 1 – „Täiesti tähtsusetu“; 5 – „Väga tähtis“



Võrreldes 2002. aastaga on mõnevõrra vähenenud kõigi väärtuste (v.a võimu omanemise) keskmised. Suhteliselt kõige enam on muutunud *sisemise harmoonia* (keskmise muutus 0,31), *võrdsuse* (-0,27) ja *ühiskondliku tunnustuse* (-0,19) väärtustamine. Põhjuseks võib olla kahe küsitlusfirma (Faktum versus Saar Poll) küsitlusmetoodika väike erinevus ja/või Eesti elanike üldise väärtuskeptsiooni kasv. Üldiselt on aga Eesti elanike väärtushierarhia püsinud 12 aasta vältel suhteliselt stabiilsena.

2.1.3. VÄÄRTUSTEADVUSE EMPIIRILINE STRUKTUUR 2002. JA 2014. AASTAL

Väärtusteadvuse struktuuri analüüsimiseks kasutasime faktoranalüüsi, mis võimaldab tuua esile suure hulga tunnuste omavahelised seosed neid mõjutavate varjatud ehk latentsete tunnuste abil. Faktoranalüüsi käigus leitakse esialgselt palju väiksem komplekt tunnuseid, mistõttu meetodit iseloomustatakse ka kui informatsiooni kokkusurumise meetodit. Analüüs põhineb tunnustevahelistel korrelatsioonseostel (Tooding, 2014), mis koondavad algtunnused tunnuste kimpudesse ehk faktoritesse. Oma analüüsis kasutasime faktoranalüüsi peakomponentide meetodit koos varimaks pööramisega, mis sobitab faktoranalüüsi alghahendi maksimaalselt kokku algtunnuste seoste tegeliku struktuuriga ning toob selgemalt esile omavahel tihedamini seotud väärtusindikaatorite kimbud ehk väärtusorientatsioonid (Saarniit, 1995). Infokadude vältimiseks asendasime puuduvad väärtused viiepillise skaala keskmise väärtusega 3 (ankeedis vastusevariant „Ei tähtis ega tähtsusetu“). Faktorite arvu määramisel lähtusime omaväärtuste kriteeriumist (suurem kui 1). Nii 2002. kui 2014. aasta andmestiku puhul andis see meetod tulemuseks viiefaktorilise mudeli (vt joonis 2.1.2), mis on igati rahuldav ka muude statistiliste parameetrite (mudeli kirjeldusvõime vastavalt 53,2% ja 56%, lisatunnuseid 12 ja 10) poolest.

Võrreldes 2002. aastaga on Eesti elanike väärtusstruktuur 2014. aastal jäänud üldjoontes samaks, toimunud on aga ka mitu olulist muutust. 2002. aasta esimene, suur faktor – **isiksuslik ja sotsiaalne tasakaal** –, mis koondas nii individualistlikke, kollektivistlikke kui ka kõikehaaravaid väärtuskujutlusi, on püsinud 2014. aastal suures osas muutumatuna, üksnes väärtus *riigi julgeolek* on liikunud viiendasse faktorisse. Nimetatud muutust – turvalisuse ja tasakaaluga seostuva komponendi äraliikumist – arvesse võttes nimetasime esimese faktori **isiksuslikuks ja sotsiaalseks täiuslikkuseks**.

Märkimisväärsed muutused on leidnud aset ka teise faktori koosseisus. Kui 2002. aastal kuulusid nii koguvalimi kui ka enamiku vaadeldud sotsiaal-demograafiliste gruppide väärtusteadvuses (vt Kalmus ja Vihalemm, 2004) materiaalsele heaolule osutavad *jõukus* ja *mugav elu* ning enesekehtestamise soovile viitavad *võimu omamine*, *ühiskondlik tunnustus* ja *huvitav elu* eraldi faktoritesse, siis 2014. aastal moodustavad *jõukus* ja *mugav elu* koos 2002. aasta **enesekehtestamise orientatsiooni** tuumtunnuste – *võimu omamise* ja *huvitava eluga* – ühise faktori, millega on liitunud ka *tehnika areng* (*ühiskondlik tunnustus* seondub faktoriga tugevalt korreleeritud lisatunnusena). Seega on Eesti elanike väärtusteadvus muutunud mõnevõrra sarnasemaks Schwartzi (1992) väärtustesüsteemiga, milles *võimu omamine*, *jõukus*, *ühiskondlik tunnustus* ja *tehnika areng* kuuluvad koos **võimu** väärtustüüpi. Ühtlasi

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Joonis 2.1.2. Väärtustunnuste faktoranalüüsi lahendite faktorgraafid 2002 ja 2014

Peakomponentide meetod, varimaks pööramine, omaväärtuste kriteerium, faktorlaadungid. Faktoreid markeerivate värviliste ristkülikute all on toodud faktori lisatunnused

2002

F1 Isiksuslik ja sotsiaalne tasakaal	
Eneseaustus	0,66
Õnn	0,63
Ausus	0,62
Armastus	0,62
Tarkus	0,59
Tugev perekond	0,55
Eneseteostus	0,55
Tõeline sõprus	0,55
Õiglus	0,54
Meeldiv elu	0,54
Riigi julgeolek	0,46
Vabadus	0,45
Sisemine harmoonia	0,45
Kaunis maailm	0,30
F2 Keskkond ja füüsiline heaolu	
Puhas keskkond	0,79
Tervis	0,78
Tehnika areng	0,53
Rahu maailmas	0,52
Tugev perekond	0,33
Riigi julgeolek	0,35
Kaunis maailm	0,40
F3 Hingeline tasakaal	
Lunastus	0,78
Võrdsus	0,57
Kaunis maailm	0,53
Ausus	0,30
Sisemine harmoonia	0,39
Ühiskondlik tunnustus	0,47
F4 Materiaalne kindlustatus ja heaolu	
Mugav elu	0,73
Jõukus	0,70
Õnn	0,46
Meeldiv elu	0,51
Võrdsus	0,32
F5 Enesekehtestamine	
Võimu omamine	0,72
Ühiskondlik tunnustus	0,52
Huvitav elu	0,50
Eneseteostus	0,49
Tehnika areng	0,42

2014

F1 Isiksuslik ja sotsiaalne täiuslikkus	
Õnn	0,75
Eneseaustus	0,74
Ausus	0,72
Tarkus	0,69
Armastus	0,69
Meeldiv elu	0,66
Vabadus	0,60
Sisemine harmoonia	0,58
Õiglus	0,56
Tõeline sõprus	0,55
Tugev perekond	0,55
Eneseteostus	0,54
Kaunis maailm	0,41
Mugav elu	0,35
Võrdsus	0,36
F2 Võim ja hedonism	
Võimu omamine	0,69
Jõukus	0,67
Huvitav elu	0,57
Mugav elu	0,54
Tehnika areng	0,53
Meeldiv elu	0,42
Ühiskondlik tunnustus	0,45
F3 Hingeline ja sotsiaalne harmoonia	
Lunastus	0,83
Ühiskondlik tunnustus	0,54
Võrdsus	0,44
Kaunis maailm	0,41
Sisemine harmoonia	0,38
Õiglus	0,31
F4 Keskkond ja füüsiline heaolu	
Puhas keskkond	0,78
Tervis	0,77
Tugev perekond	0,33
Kaunis maailm	0,34
Tehnika areng	0,39
F5 Välispoliitiline turvalisus	
Riigi julgeolek	0,76
Rahu maailmas	0,72

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

peegeldab niisugune struktuurimuutus selgemini väljakujunenud arusaamu erinevate kapitalide seotusest. Samas seostuvad Eesti elanike väärtusteadvuses (erinevalt Schwartzi skeemist ja ka nt 2002–2003 küsitletud rootslastest; vt Kalmus ja Vihalemm, 2006) selle väärtusorientatsiooniga ka hedonistlikud komponendid *mugav elu* ja *meeldiv elu* (viimane lisatunnusena), mis annab tõenäoliselt tunnistust järelsiirdeühiskonnale omasest veendumusest, et materiaalne kindlustatus ja hedonism on lahutamatult seotud. Schwartzi võimu ja hedonismi väärtustüüpide tugevat esindatust arvestades andsime 2014. aasta väärtusstruktuuri teisele faktorile nimeks **võim ja hedonism**.

Kolmandas faktoris esinevad mõlemal vaatlusalusel aastal püsitunnustena traditsioonilis-religioosne *lunastus* ning universalistlikud, sotsiaalsele harmooniale orienteeritud väärtused *võrdsus* ja *kaunis maailm*. Kuna kaks viimast viitavad pigem ortodokssele kui protestantlikule eetikale, oleme seda väärtusteadvuse komponenti 2002. aasta analüüsitulemuste põhjal nimetanud ka „ortodoksseks lunastuseks“ (Kalmus ja Vihalemm, 2006). 2014. aastal ei ole *lunastuse* seosed ortodoksse eetikaga aga enam ainuvaldavad: lisandunud on indiviidi eneseteostuse ning seeläbi sotsiaalse (ja jumaliku) heakskiidu pälvimisega seostuv ning seega pigem luterlikule eetikale viitav *ühiskondlik tunnustus*, mis kuulus *lunastusega* samasse faktorisse ka 2002–2003 uuritud rootslaste väärtusteadvuses (Kalmus ja Vihalemm, 2006). Niisiis peegeldab 2014. aasta väärtusteadvuse kolmas struktuurielement eri kristlike eetikakontseptsioonide mõjutusi või sulamit. Võttes arvesse ka faktori lisatunnuste – *sisemise harmoonia* ja *õigluse* – väärtustähendusi, oleme kolmanda faktori nimetanud **hingeliseks ja sotsiaalseks harmooniaks**.

Neljas ja viies faktor väljendavad tähendusrikkaid muutusi. Nimelt on 2002. aasta väärtusstruktuuri teine faktor – **keskkond ja füüsiline heaolu** – 2014. aastal lagunenud kaheks iseseisvaks komponendiks. Neist esimene hõlmab väärtusi *puhas keskkond* ja *tervis*, lisatunnustena ka *tugevat perekonda* ja *kaunist maailma* (nagu ka algne faktor 2002) ning *tehnika arengut*. 2002. aasta suurimate faktorlaadungitega tunnuste (*puhas keskkond* ja *tervis*) püsivuse tõttu nimetame faktorit ka 2014. aastal **keskkonna ja füüsilise heaolu** komponendiks.

Viies faktor sisaldab üksnes kaht tunnust – *riigi julgeolekut* ja *rahu maailmas*. Nende väärtuste koondnimetuseks sobib **välispoliitiline turvalisus**. Ilmselt viitab niisuguse väärtusorientatsiooni selgepiiriline eristumine tajutud välispoliitilise ohu suurenemisele pärast Venemaa agressiooni Ukrainas.

Oluline on märkida, et Eesti elanike väärtusstruktuuri ja selle muutumist on teiste andmestike (nt Euroopa Sotsiaaluuringu) alusel ja teiste analüüsimeetoditega (nt klasteranalüüs, multidimensionaalne skaleerimine) uurinud ka teised autorid

(vt nt Lilleoja ja Tart, 2011; Sömer, 2011; Tart, Sömer ja Lilleoja, 2012), jõudes siin-
esitatuga võrreldes mõnevõrra teistsuguste mudeliteni, kuid suuremal üldistus-
astmel analoogiliste järeldesteni. Lugejal tasub aga silmas pidada, et kvantita-
tiivse struktuurianalüüsi tulemus sõltub paljuski kasutatud meetoditest ja autorite
tõlgendustest.

2.1.4. IDENTITEEDIKATEGOORIADE OMAKSVÕTT 2002. JA 2014. AASTAL

Muutused inimeste kollektiivses identiteedis peegeldavad ilmekalt ühiskonnas ja
kultuuris toimuvaid muutusi. Seetõttu on seda ka uuringus „Mina. Maailm. Mee-
dia“ analüüsi alusena kasutatud. Kuigi uuring ei ulatu tagasi Eesti ühiskonna kõige
tormilisemate muutuste perioodi, vaid nullindate algusse, peegeldab see kaudselt
siiski ühiskonnas toimunud individualiseerumise (Bauman, 2002; Beck ja Beck-
Gernsheim, 2002), uute samastumisaluste väljakujunemise ning vastandumiste
protsesse. Enne empiiriliste tulemuste ülevaadet tutvustame põgusalt identiteedi
ja selle uurimise käsitlusi.

Identiteeti on uuritud kultuuriantropoloogilisest paradigmast lähtuvalt (Barth,
1969; Cohen, 1985), aga ka kui kommunikatsiooniprotsessi: identiteedi konstruee-
rimist ja vastuvõttu ehk internaliseerimist (Jenkins, 2000). Grupi identiteedikom-
munikatsioon toonitab jagatud/ sarnaseid omadusi grupi liikmeid ühendavatena
(Cerolo, 2006). Inimeste tõlgendused avalikult ringlevatest sümbolitest ja lugudest
kujundavad ka seda, kuidas nad tunnetavad kuuluvust erinevatesse gruppidesse,
seotust ja sarnasust nendega. Nii institutsionaalsed tegutsejad kui ka indiviidid taas-
loovad identiteeti mitmesuguste sümbolite ja praktikate (nt tähtpäevade tähistamise,
vt ptk 5.4.) kaudu.

Sotsioloogilistes küsitlustes on identiteedi mõõtmisel sageli toetatud sotsiaal-
psühholoogiale, mille üks enim tsiteeritud autoreid Henri Tajfel defineerib sotsiaalset
identiteeti kui „indiviidi minakontseptsiooni osa, mis tuleneb teadmisest kuulumise
kohta sotsiaalsesse gruppidesse koos nendele omistatava väärtuse ja emotsionaalse
tähtsusega“ (Tajfel, 1981: 225, eestindus Valk, 2003: 231). Kollektiivne identiteet kui
indiviidi enesekohase grupimääratluse allikas on suuresti mõjutatud ülalviidatud
avalikust kommunikatsioonist – teatud rühmade, sümbolite ja praktikate esilolek
kujundab kogemust kollektiivsest subjektist, kes jagab teatud sümboleid, mis või-
maldavad tähendusi luua ning arendada teatud olukordades välja ka kollektiivsed
käitumisstrateegiad.

MeeMa ankeedis küsisime vastajatelt samastumist erinevate kollektiivsete kate-
goriatega, mida identiteediuringutes traditsiooniliselt kasutatakse (Abrams ja

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

Hogg, 1990; Brady, 2000; Hopkins ja Reicher, 1996; Tajfel, 1981; Turner, Hogg, Oakes, Reicher ja Wetherell, 1987). Konkreetsemalt küsiti vastajatelt: „Kelle puhul järgnevas nimekirjas Te võite öelda, et tunnete nendega mingit ühtekuuluvust, nii et võiksite enda ja nende kohta kasutada sõna „meie“?“ Vastusevariante võis nimekirjast valida mitu, kokku oli nimistus 30 varianti 2002. aasta ning 29 varianti 2014. aasta ankeedis. Võrdlevasse analüüsi on sisse võetud vaid need kategooriad, mis olid samad mõlema aasta küsitluses (osa vastusevariante vahetus).

Joonisel 2.1.3 on toodud nende vastajate osakaal, kes märkisid vastavad identiteedikategooriad ühtekuuluvust ja meie-tunnet tekitavana. Nii 2002. kui ka 2014. aastal on kõige laialdasemat samastumist loovad kategooriad oma rahvusrühm (*eestlased/(Eesti) venelased*), *perekond*, *sõbrad* ja *suguvõsa*. Rahvuslik identiteet on Eesti ühiskonnas valdav laialdasema sotsiaalse samastumise ja solidaarsuse allikas ning on seda olnud viimase 20 aasta jooksul.^[1]

Olulised inimestevahelise solidaarsuse ja ühtsustunde loojad on ka õppimise ja töötamise seonduvad sotsiaalsed praktikad. 20 aasta jooksul on õppimise tähtsus identiteediloojana veidi kasvanud ning töökoha olulisus veidi vähenenud. Seda võib ehk seletada tänapäevase õpi- ja töökäsitluse kaudse mõjuga: elukestev õpe, horisontaalne karjäärimumudel, vabakutselise ja projektipõhise töö osakaalu suurenemine, õpi- ja tööränne jms.

Kui põlvkondlik identiteet on jäänud samale tasemele, siis silmatorkav on mälu-põhise identiteedi (*kellega on ühised mälestused*) langus 2002 versus 2014. See võib olla (osalt) seletatav põlvkonnavahtusega – nooremates vanuserühmades pole ühised mälestused kokkuliitjana nii olulised kui suuri ühiskondlikke vapustusi kogenud vanema põlvkonna jaoks (vt peatükk 6.5).

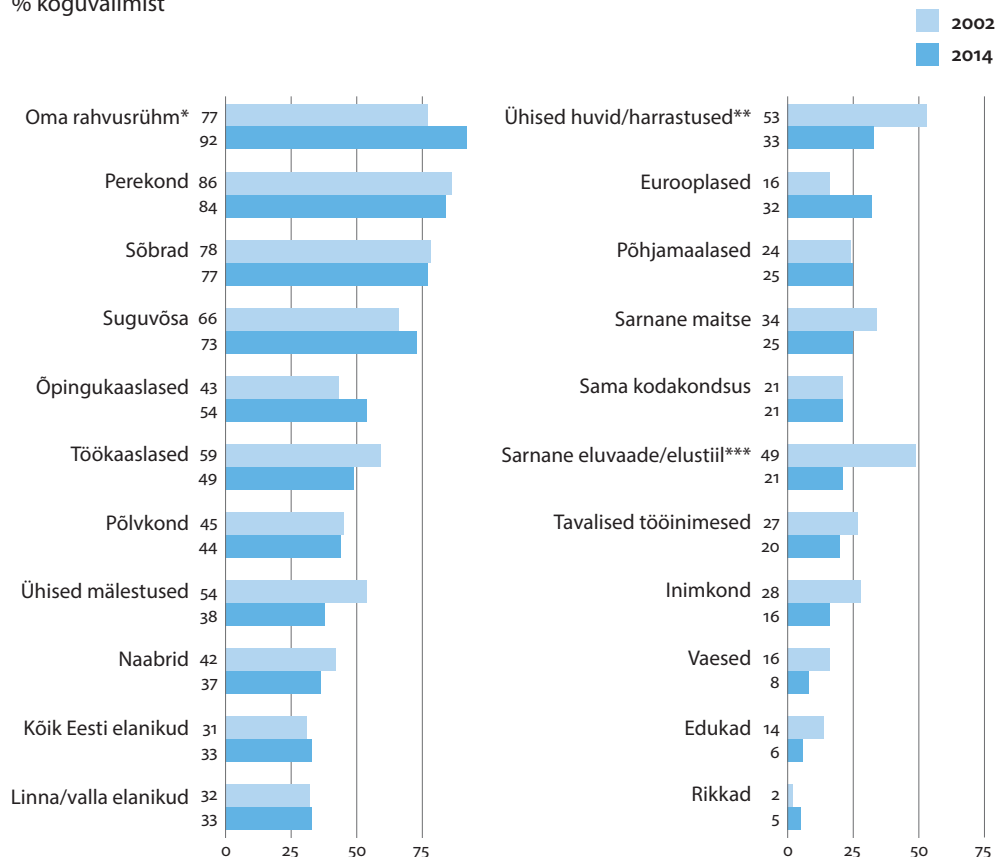
Jagatud ruum – olgu see siis naabruskond, linnaruum või Eestimaa – on suhteliselt vähem levinud, kuid ajalises plaanis üsna stabiilne samastumise looja. Nende kategooriatega (*naabrid*, *linna/valla elanikud*, *Eestimaa elanikud*) samastub ligikaudu iga kolmas Eesti täiskasvanud elanik.

[1] Oma rahvusrühmaga samastujate osakaalu tõus aastal 2014 võrreldes aastaga 2002 on tõenäoliselt seletatav kahe asjaoluga: rahvusliku samastumise laienemine eestlaste seas 85%-lt 2002. a 95%-le 2014. a ning küsitlusmetoodika muutus venekeelses ankeedis. Kui 2002 olid venekeelses ankeedis kategooriad „*Eesti venelased*“ ja „*Venemaa venelased*“, siis 2014. a ankeedis kasutati variante „*Eesti venelased*“ ja „*venelased*“. „*Venelastega*“ tundis 2014. a ühtekuuluvust ja meie-tunnet laiem ring vastajaid (76%) kui „*Venemaa venelastega*“ 2002. a (28%). Samastumine „*Eesti venelastega*“ on olnud mõlemal aastal sama (52%).

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Joonis 2.1.3. Identiteedikategooriatega samastunute osakaal 2002 ja 2014

% koguvaimist



* Oma rahvusrühm: eestikeelsete vastajate puhul „eestlased“, venekeelsete vastajate puhul „Eesti venelased“ (2002) ning „venelased“ või/ja „Eesti venelased“ (2014). 2014. a ankeedis olid olemas mõlemad variandid, nii „venelased“ kui ka „Eesti venelased“, mis liideti kokku üheks tunnuseks, kuna polnud alust neist üksnes üht või teist arvesse võtta.

** Vastusevariantide sõnastus erines: 2002. a küsitluses kasutati varianti „inimesed, kellega mul on ühised huvid“; 2014. a ankeedis varianti „inimesed, kellega mul on ühised harrastused“.

*** Vastusevariantide sõnastus erines: 2002. a küsitluses kasutati varianti „inimesed, kelle vaated elule on minuga sarnased“; 2014. a ankeedis varianti „inimesed, kellel on minuga sarnane elustiil“.

Eestist väljapoole jääv maailm on Eesti elanikele identiteedi pakujana jäänud suhteliselt tagasihoidlikule kohale, kuid siiski on 20 aasta jooksul siingi toimunud olulised nihked – kasvanud on *eurooplastega* ühtekuuluvuse tundjate hulk ning vähenenud on solidaarsus ja meie-tunne *kogu inimkonnaga*. Eesti kuulumine Euroopa

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

Liitu, inimeste suurem mobiilsus ja tugevnenud ühine kommunikatsiooniruum võivad olla eurooplaseidentiteedi tõusu olulisimad põhjused. Solidaarsuse vähenemine kogu inimkonnaga on ilmselt komplekssem nähtus, milles oma osa võivad mängida globaalsete probleemide süvenemine ning pingestunud rahvusvaheline olukord.

Põhjamaad on suhteliselt stabiilne viiterühm neljandikule Eesti elanikkonnast.

Poliitiline identiteet (*kaaskodanikud, inimesed, kellega on sama kodakondsus*) loob ühiskonnaliikmete vahel solidaarsust suhteliselt väikeses ulatuses – vähem kui igal neljandal juhul. Joonis 2.1.3 näitab, et seda küsimust aluseks võttes pole Eestis 20 aasta jooksul toimunud nihet eri rahvusi ühendava poliitilise identiteedi tugevnenemise suunas.

Klassisolidaarsus (*tavalised tööinimesed*), samuti ühiskondlik-majanduslikul edukusel põhinevad samastumised (*vaesed, rikkad, edukad*), pole Eesti ühiskonnas avalikult soositud identiteedid, s.t neid ei peeta teistega võrreldes oluliseks samastumisaluseks või ei peeta küsitlusele vastates sobivaks neid rõhutada. See ei tähenda, et Eesti ühiskonnas puuduks edukultus, kuid ühiskondlik-materiaalne (eba)edukus pole iseseisev, end-ise-seletav kategooria, vaid on läbi põimunud muude identiteeti loovate sümbolite ning lugudega (nt rahvusega, millest tuleb lähemalt juttu allpool). Tõenäoliselt on ühelt poolt nõukogude aja kogemus põhjuseks, miks klassi-identiteet esineb Eesti ühiskonnas harva n-ö puhtal kujul. Teisalt võib kaudseks põhjuseks olla ka Eesti turu väiksus, mille tõttu pole nt ettevõtetel kasulik luua turundusega sotsiaalseid erisusi, vaid konstrueerida pigem ühtseid ideaale ja ergutada eduka-maid-jõukamaid järgida püüdvat tarbijakäitumist.

Peamise üldkultuurilise muutusena võib nimetada tänapäevasele infoühiskonnale iseloomulikku tendentsi, kus püsivaid seoseid suurte sotsiaalsete rühmadega asendatakse paindlikumate identiteetidega, mis ei põhine üksiktunnustel, vaid paljude tunnuste kombinatsioonidel: elustiili, maitse-eelistusi ja harrastusi võib inimene hõlpsamini vahetada kui nt rahvust. Elustiililisi-subkultuurilisi identiteete jagab ligikaudu kolmandik-neljandik Eesti elanikkonnast. 2002. aastal rõhutasid vastusevariandid rohkem ühiseid huve (mis on laiem mõiste kui harrastus) ning eluvaadet (mis on laiem kui elustiil) ning nendega samastuti ka laialdasemalt. 2014. aastal kasutatud kategooriad rõhutavad *harrastusi* ning *elustiili*, mis annavad edasi tänapäevaste heaoluühiskondade orientatsiooni eneseväljendusele. Otseselt võrreldav on vaid kategooria *ühised maitse-eelistused*, mis on langenud statistiliselt arvestataval määral. Seega võib öelda, et kuigi elustiili-identiteedid on Eestis olemas ja kogu nüüdisaegne (populaar)kultuurimeedia ka taasloob neid aktiivselt, pole need 20 aasta jooksul tugevnenud, vaid pigem nõrgenenud. 2005. aasta küsitluses, kus võrreldavaid kategooriaid esimest korda kasutati, samastas end sarnase elustiili alusel

41% ja sarnaste harrastuste alusel 42% Eesti elanikkonnast (seega on 2014. aastaks võrreldes 2005. aastaga toimunud kahanemine).

Küsitlus ei katnud küll kõiki võimalikke sotsiaalseid identiteete^[2], kuid üldiselt võib öelda, et 20 aasta jooksul on Eesti elanike sümboolne solidaarsusruum muutunud pigem killustunumaks: „suuri“ samastumissümboleid peale rahvuse ja perekonna palju ei olegi. Sellega võib kaudselt seletada ka kooseluseaduse ja pagulasprobleemi väga kuuma ühiskondlikku arutelu ja ühiskonna vaatepõhist lõhenemist.

Muud identiteedikategooriad haaravad väiksemaid elanikkonna rühmi ja seetõttu on neid mõttekas edasi vaadelda struktuuripõhises analüüsis, kus moodustuvad identiteetide kimbud.

2.1.5. IDENTITEEDI EMPIIRILINE STRUKTUUR 2002. JA 2014. AASTAL

Identiteedistruktuuride iseloomustamiseks kasutasime samalaadset faktoranalüüsi nagu eespool kirjeldatud väärtusstruktuuride puhul (peakomponentide meetod, varimaks pööramine, omaväärtus suurem kui 1). Selline meetod andis tulemuseks kuus faktorit, mille koosseis on toodud joonisel 2.1.4.

Nii 2002. kui 2014. aastal kirjeldab esimene faktor ühtekuuluvust igapäevasesse lähisuhete võrgustikku kuuluvate inimestega: pere, sugulaste, sõprade, töö- ja koolikaaslastega. Seetõttu oleme selle identiteetidekimbu nimetanud **võrgustikuliseks identiteediks**. 2002. aastal kuulus lähivõrgustikuga samasse faktorisse ka oma rahvusrühma tunnus. Seega oli rahvusel teatav tribaalne (rahvuskaslane kui teatud mõttes sugulane, pereliige) tähendus. Selline struktuur oli tõenäoliselt iseloomulik järelm rahvusluse ideoloogial põhineva omariikluse taastamise perioodile (nt Rootsisis samal aastal tehtud uuringus sellist struktuuri ei ilmnenud; vt Kalmus ja Vihalemm, 2006). Eriti saab sellisest mõjust rääkida eestlaste puhul. Venekeelse elanikkonna rahvustunnet tugevdas-arendas reaktsioon eestlaste rahvuslusele. Märke sellest, et rahvusrühma tunnus on „sugukondlikust“ struktuurist lahkumas ning moodustamas omaette struktuuri, ilmnes juba 2005. aasta MeeMa uuringus, eriti venekeelse vastajaskonna seas (Vihalemm, 2007). 2014. aasta uuringutulemuste järgi moodustab rahvus eraldi kategooria. Märkimisväärne on, et rahvuslik identiteet on

[2] Samastumist internetikogukondade, religioosse kuuluvuse või erakonnaelistuste alusel hakati mõõtma hilisemates küsitlustes, kuid need identiteedikategooriad pole kuigi laialdaselt levinud samastajad. Seetõttu pole neid ka käesolevas, eeskätt ajalisele võrdlusele suunatud peatükis lähemalt käsitletud.

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

Joonis 2.1.4. Identiteeditunnuste faktoranalüüsi lahendite faktorgraafid 2002 ja 2014

Peakomponentide meetod, varimaks pööramine, omaväärtuste kriteerium, faktorlaadungid

2002

F1 Võrgustikuline identiteet	
Perekond	0,71
Sõbrad	0,68
Töökaaslased	0,63
Oma rahvusrühm	0,63
Suguvõsa	0,58
Klassi-, koolikaaslased	0,50
F2 Subkultuuriline identiteet, mentaalne solidaarsus	
Sarnaste huvidega inimesed	0,72
Inimesed, kellel on minuga sarnased vaated elule	0,72
Inimesed, kellega mul on üks maitse, sarnased eelistused	0,70
Inimesed, kellega jagan ühised mälestusi	0,68
F3 Jagatud sotsiaalsel ruumil ja positsioonil põhinev solidaarsus	
Kõik inimesed, kes Eestis elavad	0,66
Oma linna, valla, maakoha elanikud	0,66
Naabrid	0,64
Minu ea- ja põlvkonnakaaslased	0,58
Tavakodanikud	0,52
Need, kellega on ühine kodakondsus, kaaskodanikud	0,46
F4 Panregionaalne identiteet	
Eurooplased	0,76
Põhjamaalased	0,75
Kogu inimkond	0,57
F5 Samastumine ühiskonnas edu saavutanutega	
Ettevõtjad, omanikud	0,77
Jõukad, majanduslikult kindlustatud inimesed	0,75
Inimesed, kes midagi otsustavad	0,58
Edukad inimesed	0,52
F6 Samastumine ühiskonnas kõrvaletõrjututega	
Vaesed, majanduslikus kitsikuses olevad inimesed	0,75
Inimesed, kellel elus ei vea	0,74
Tavalised töoinimesed	0,41

2014

F1 Võrgustikuline identiteet	
Perekond	0,79
Sõbrad	0,73
Suguvõsa	0,72
Klassi-, kooli-, kursusekaaslased	0,60
Töökaaslased, sama eriala inimesed	0,48
F2 Subkultuuriline identiteet, mentaalne solidaarsus	
Inimesed, kellega mul on üks maitse, sarnased eelistused	0,80
Inimesed, kellel on minuga sarnane elustiil	0,72
Inimesed, kellega on ühised harrastused	0,68
Inimesed, kellega jagan ühised mälestusi	0,64
F3 Jagatud sotsiaalsel ruumil ja positsioonil põhinev solidaarsus	
Oma linna, valla, maakoha elanikud	0,65
Tavalised töoinimesed	0,64
Naabrid, oma maja inimesed	0,59
Vaesed, majanduslikus kitsikuses olevad inimesed	0,56
Minu ea- ja põlvkonnakaaslased	0,38
Need, kellega on ühine kodakondsus, kaaskodanikud	0,37
F4 Panregionaalne identiteet	
Eurooplased	0,73
Kogu inimkond	0,72
Põhjamaalased	0,63
F5 Samastumine ühiskonnas edu saavutanutega	
Majanduslikult kindlustatud inimesed	0,72
Edukad inimesed	0,64
F6 Rahvuslik eristav identiteet	
Eesti venelased	0,71
Eestlased	-0,69
Kõik inimesed, kes Eestis elavad	0,41

olemuselt eristav – oma rahvusega samastumisega kaasneb teise rahvusrühmaga mittedamastumine (eestlased *versus* venelased). Venekeelne elanikkond tunnistab koos rahvuslikuga küll territoriaalset solidaarsust (*kõik inimesed, kes Eestis elavad*), kuid ei tunne ühtekuuluvust eestlastega, ning vastupidi – eestlased tunnetavad tugevat ühtekuuluvust teiste eestlastega, kuid välistavad meie-tunde nii (Eesti) venelastega kui ka Eesti elanikega sõltumata nende rahvuslikust kuuluvusest. Arvestades ka asjaolu, et samastumine kodakondsuse alusel on jätkuvalt võrdlemisi vähe levinud, tundub, et Eesti ühiskonnas on kultuurilist pinnast peamiselt rahvuspõhise ideoloogiaga jätkamiseks ning poliitilise rahvuse ja/või territoriaalse identiteedi sotsiaalne kandepind on võrdlemisi kitsas.

Teine faktor moodustus nii 2002. kui ka 2014. aastal ühiste või sarnaste huvide, elustiili, maitse-eelistuste ja mälestuste alusel tekkivate identiteetide kimbuna. Oleme nimetanud selle faktori **subkultuuriliseks identiteediks ja mentaalseks solidaarsuseks**, kuna seda ühendavad jagatud sümbolid ja praktikad, mis ei ole seotud sotsiaalse struktuuri, vaid abstraktsemate nähtustega. Sellist identiteeti peetakse iseloomulikuks just hilismodernsele ühiskonnale.

Kolmas faktor haarab üksiktunnuseid, mis esindavad suuremat või väiksemat ühist territooriumi jagavaid inimesi (*kõik inimesed, kes Eestis elavad* (2002); *oma linna, valla, maakoha elanikud; naabrid*), sarnase poliitilis-majandusliku staatusega inimesi (*tavakodanikud*^[3]; *tavalised tööinimesed* (2014); *vaesed, majanduslikus kitsikuses olevad inimesed* (2014); *need, kellel on ühine kodakondsus/kaaskodanikud*) ning jagatud põlvkonnatunnetusega inimesi (*minu ea- ja põlvkonnakaaslased*). Oleme nimetanud selle faktori **jagatud sotsiaalsel ruumil ja positsioonil põhinevaks solidaarsuseks**. Põhiosas on faktor olnud püsiv nii 2002. kui ka 2014. aastal. Siiski on mõningate üksiktunnuste tasandil toimunud olulised muutused. Kategooria *kõik inimesed, kes Eestis elavad* on 2014. aastaks liikunud eraldi **eristuva rahvusliku identiteedi** faktorisse. 2002. aastal eraldi struktuuri moodustanud **samastumine ühiskonnas kõrvaletõrjututega**, kuhu kuulusid sellised üksiktunnused nagu *vaesed inimesed; inimesed, kellel elus ei vea*^[4] ning *tavalised tööinimesed*, ei eristu 2014. aastal enam omaette faktorina. Kaks olulist sotsiaal-majanduslikku positsiooni näitavat kategooriat *vaesed, majanduslikus kitsikuses olevad inimesed* ning *tavalised tööinimesed* on liikunud kolmandasse faktorisse, kuhu koonduvad

[3] Kategooria *tavakodanikud* oli kasutusel 2002. a uuringus, hilisemates uuringutes seda ei kasutatud.

[4] Kategooriat *inimesed, kellel elus ei vea* ei kasutatud 2014. a uuringus.

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

laiemad jagatud sotsiaalsel ruumil ja positsioonil põhinevad identiteedid. Seega võib öelda, et sotsiaal-majandusliku positsiooniga seonduvad tegurid on muutunud olulisemaks ka teiste, üldisemate solidaarsuskategooriate määratlemisel. Näiteks räägitakse võitjate ja kaotajate põlvkondadest või vaesematest ja rikkamatest piirkondadest Eestis. Ka poliitilise identiteedi tunnus paikneb selles faktoris (suhteliselt nõrga faktorkaaluga), mis viitab arusaamale, et kodanikuõigusi ja kohustusi nähakse selle kaudu, milline on inimeste asend ruumilises ja sotsiaal-majanduslikus struktuuris, ja vastupidi, sotsiaal-majanduslikke erisusi võib ühendada ühine kodanikuks olek. Ka Rootsisis 2002–2003 läbiviidud uuringu põhjal kuulusid need kategooriad ühte faktorisse, kusjuures lisandusid veel Eestis omaette struktuuri moodustanud subkultuurilised, mentaalse solidaarsuse kategooriad (Kalmus ja Vihalemm, 2006).

Neljas faktor, mis haarab kategooriaid *eurooplased, põhjamaalased ning kogu inimkond* ning mida on seetõttu nimetatud **panregionaalseks identiteediks**, on püsinud muutumatul kujul nii 2002. kui ka 2014. aasta uuringutes. Selle struktuuri püsimine on märkimisväärne ning võimaldab vaielda Kennedyga (1999), kes on leidnud, et rahvusülene, globaalne orientatsioon ei ole postkommunistlikes riikides eriti levinud, kuna see vastandub olemuselt rahvusriigi ideele, mille najal enamik ühiskondi end nõukogude korra lagunedes taas üles ehitas.

Sama püsiv on olnud viies faktor, **samastumine ühiskonnas edu saavutanutega**, kuigi selle koosseis üksiktunnuste tasandil on vähenenud seeläbi, et 2014. aasta uuringus mõningaid kategooriaid ei kasutatud. Seda märkimisväärsem on faktori eristuvus ka 2014. aasta uuringus, mis viitab, et ühiskondlik edukus on jätkuvalt iseseisev inimestevahelist solidaarsust loov tunnus (edukad hoiavad kokku), mida tõenäoliselt aitab taastada ka edukuse pidev kujutamine meedias.

Kuues faktor on seevastu 2002. ja 2014. aasta uuringutes täiesti erineva olemusega. Kummastki faktorist eraldi on ülalpool juba juttu olnud. Tinglikult võib öelda, et kui *kaotajad* pole enam Eesti ühiskonnas omaette identiteedikategooria, vaid mingil määral laiali valgunud ning läbi põimunud teiste tunnustega, siis rahvus on lahknenud varasemast tribaalsest struktuurist ja kujunenud autonoomseks ning vastandust sisaldavaks struktuuriks.

2.1.6. MENTAALSED KOONDSTRUKTUURID 2002. JA 2014. AASTAL

Sissejuhatuses tutvustatud Sztompka (2004) kontseptsiooni kohaselt võivad erinevatel positsioonidel paiknevad sotsiaalsed rühmad siirdekultuuri sümbolite, väärtuste ja identiteetide varamust üles korjata erinevaid kultuurilisi mõttemustreid ehk -mudeleid (*cultural templates*) ning nende põhjal omavahel diskuteerida või

vastanduda (nt on Eestis käibel arusaam siirdeprotsessi võitjatest ja kaotajatest). Kuigi Sztompka ei mõõda kultuurilisi mustreid empiirilisel, viitab ta siiski võimalusele analüüsida sotsiaalsete rühmade vastastikmõju uuele ja vanale kultuurile iseloomulike mustrite avaldumise kaudu, nt põlvkondade kaupa.

Sztompka teoreetilisele käsitlusele tuginedes oleme varem välja pakkunud originaalse kultuuriliste mustrite empiirilise mudeli, mis põhineb indiviidide väärtusorientatsioonide ja identiteetide koondstruktuuride analüüsil (Kalmus ja Vihalemm, 2006; Vihalemm ja Kalmus, 2008, 2009). Analoogset meetodit kasutame ka siinkohal 2002. ja 2014. aasta andmestike võrdlevanalüüsiks.

Suure üldistusastmega mentaalsete struktuuride kirjeldamiseks tegime mõlema aasta andmestike põhjal teise faktoranalüüsi, kus kasutasime sisendtunnustena väärtus- ja identiteedifaktorite kaalusid kui uusi tunnuseid. Sarnaselt väärtuste ja identiteetide struktuuri analüüsiga kasutasime peakomponentide meetodit koos varimaks pööramisega ja lähtusime faktorite arvu määramisel omaväärtuste kriteeriumist (suurem kui 1). 2002. aasta andmestiku põhjal eristus viis, 2014. aasta puhul kuus väärtuste-identiteetide kimpu ehk mentaalset koondstruktuuri (joonis 2.1.5).

2002. aasta koondstruktuurid osutavad tugevatele ja selgetele seostele sotsiaalse enesepositsioneerimise ja väärtusorientatsioonide vahel (Kalmus ja Vihalemm, 2006). Esimeses faktoris kuulub eetilisi ja esteetilisi väärtusi hõlmav *hingeline tasakaal* kokku *madala sotsiaalmajandusliku positsiooniga inimestega samastumise ning kohaliku, klassi- ja tsiviilidentiteediga*, mistõttu nimetame komponenti **orientatsiooniks hingelisele tasakaalule ja „lihtrahva“ solidaarsusele**. See mentaalne mall oli keskmiste faktorikaalude analüüsi põhjal omasem vanemaealistele (55–74aastased), vene keelt kõnelevatele, naissoost, madala sissetulekuga ja põhi- või keskharidusega vastajatele. Sztompka on Poola ühiskonna näitel väitnud, et turvalisus, võrdsus ja õiglus on rohkem väärtustatud muutustega halvemini kohanenud sotsiaalsete rühmade seas, samas kui paremini kohanenud rühmad väärtustavad vabadust, tõhusust ja jõukust (Sztompka, 2004: 177). Meie uuring näitab sarnaseid suundumusi ka Eesti ühiskonnas.

Teine faktor ühendab *isiksuslikku ja sotsiaalset tasakaalu* eesmärgistavad väärtused ning *võrgustikulise identiteedi*, seega andsime koondstruktuurile nimeks **orientatsioon isiksuslikule ja sotsiaalsele harmooniale**. See mõttemuster oli levinum noorte (15–29aastaste), eesti keelt rääkivate ja kõrge sissetulekuga inimeste seas.

Kolmas koondstruktuur hõlmab *enesekehtestamisele* viitavaid väärtusi ja *kõrge sotsiaalmajandusliku positsiooniga inimestega samastumist*, väljendades (eriti kõrvutuses rootslaste mentaalse mustri; vt Kalmus ja Vihalemm, 2006) võrdlemisi puhtakujulist modernset individualiseerumist siirdeühiskonnas, mistõttu nimetame

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

Joonis 2.1.5. Mentaalsed koondstruktuurid 2002 ja 2014

Väärtus- ja identiteedifaktorite teisese faktoranalüüsi tulemused; peakomponentide meetod, varimaks pööramine, omaväärtuste kriteerium, faktorlaadungid

2002

F1 Orientatsioon hingelisele tasakaalule ja „lihtrahva“ solidaarsusele	
Hingeline tasakaal	0,77
Samastumine madala sotsiaalmajandusliku positsiooniga inimestega	0,47
Kohalik, klassi- ja tsiviilidentiteet	0,44
F2 Orientatsioon isiksuslikule ja sotsiaalsele harmooniale	
Isiksuslik ja sotsiaalne tasakaal	0,77
Võrgustikuline identiteet	0,67
F3 Individualistlik eduorientatsioon	
Enesekehtestamine	0,76
Samastumine kõrge sotsiaalmajandusliku positsiooniga inimestega	0,63
F4 Orientatsioon turvalisusele ja vaimsele ühtekuuluvusele	
Keskond ja füüsiline heaolu	0,71
Subkultuuriline ühtekuuluvus	0,59
F5 Postmaterialistlik maailmakodaniku orientatsioon	
Panregionaalne identiteet	0,70
Materiaalne kindlustatus ja heaolu	0,68

2014

F1 Etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioon	
Eristuv etniline identiteet	0,78
Hingeline ja sotsiaalne harmoonia	0,78
F2 Subkultuuriline-eneseteostuslik orientatsioon	
Subkultuuriline (elustiililine) ühtekuuluvus	0,72
Isiksuslik ja sotsiaalne täiuslikkus	0,70
F3 Orientatsioon sotsiaalsele ja välispoliitilisele turvalisusele	
Võrgustikuline identiteet	0,76
Välispoliitiline turvalisus	0,74
F4 Individualistlik eduorientatsioon	
Klassi- ja kohalik identiteet	-0,74
Võim ja hedonism	0,68
F5 Elitistlik-modernne orientatsioon	
Eliidi-identiteet	0,73
Keskond ja füüsiline heaolu	-0,65
F6 Maailmakodaniku orientatsioon	
Panregionaalne identiteet	0,93

komponenti **individualistlikuks eduorientatsiooniks**. Ootuspäraselt oli see mõttemall omasem noortele, meessoost ja kõrge sissetulekuga vastajatele.

Neljandas faktoris on ühendatud *keskkonna ja füüsilise heaolu* väärtustamine ning *subkultuuriline ühtekuuluvus*, seega sobib koondstruktuuri nimetuseks **orientatsioon turvalisusele ja vaimsele ühtekuuluvusele**. Selle, teatud määral postmaterialistliku suundumuse olid rohkem omaks võtnud vanemaealised, vene keelt kõnelevad, naissoost ja kõrgharidusega vastajad.

Viies struktuurielement väljendab postmaterialistliku suundumuse sotsiaalselt eristavat omadust veelgi selgemalt. Selles faktoris on *panregionaalne identiteet* negatiivselt korreleeritud *materiaalset kindlustatust ja heaolu* eesmärgistava väärtusorientatsiooniga – eurooplaste, põhjamaalaste ja kogu inimkonnaga samastuvate inimeste jaoks ei ole jõukusel ja mugaval elul väga suurt tähtsust. Sestap nimetame komponenti **postmaterialistlikuks maailmakodaniku orientatsiooniks**. See vaimne

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Tabel 2.1.1. Mentaalsete koondstruktuuride seosed teiste tunnustega 2014

Plus- ja miinusmärgid ning koloreeritud taust näitavad seose statistilist olulisust (++)/- p<0,01; +/- p<0,05); tühi lahter märgib statistiliselt olulise seose puudumist

	F1 Etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioon	F2 Subkultuuriline eneseteostuslik orientatsioon	F3 Orientatsioon sotsiaalsele ja välispoliitilisele turvalisusele	F4 Individuaalsetlik eduorientatsioon	F5 Elitistlik-moderne orientatsioon	F6 Maailmakodaniku orientatsioon
Religioossus	++			--	--	
Kohanemine muutustega						
Avatus muutustele	++	++		++		++
Hinnang Eesti elus viimase 10 aasta jooksul toimunud muutustele	--	++	++	++		++
Positiivne hinnang nõukogude aja suhtes	++	--	-	--		--
Sotsiaalne orientatsioon	++			--		--
Liberaalne orientatsioon	--			++	++	
Sotsiaalne lõimitus						
Üldine usalduslikkus; Usaldus riiklike institutsioonide vastu	--	++	++	+		++
Üldine poliitikaahu ja aktiivsus	--	++	++			++
Kodanikuaktiivsus osalemine	--	++	++		--	++
Kodanikuühendustes osalemine		++	++		-	++
Tehnoloogilised ressursid ja ruumiline avatus						
Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega; Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülgus	--	++		++		++
Eneseväljenduslik ja suhtlemiskeskne internetikasutus	--	++		++	++	++
Eesti-sisene liikuvus	--	++				++
Kogemus ja kontaktid endises N. Liidus	++				--	++
Endise N. Liidu emotsionaalne lähedus	++	--				
Kogemus ja kontaktid arenenud Lääne-Euroopas; Lääne-Euroopa emotsionaalne lähedus	--	++		++		++
Keelteoskus	--	++	++	++		++
Jõukus ja tarbimine						
Rahaline jõukus	--	++	++	++		++
Konsumerism	++	++		++		++
Säästev tarbimine	--	++	++	--	--	++

Jätkeb...

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

JÄRG: Tabel 2.1.1. Mentaalsete koondstruktuuride seosed teiste tunnustega 2014

	F1 Etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioon	F2 Subkultuuriline eneseteostuslik orientatsioon	F3 Orientatsioon sotsiaalsele ja välispoliitilisele turvalisusele	F4 Individuaalsetlik eduorientatsioon	F5 Elitistlik-modernne orientatsioon	F6 Maailmakodaniku orientatsioon
Ajaressurs ja -kasutus						
Tunnetatud ajapuudus; Ületöötamine		++		++		
Rööprähklemine	--	++		++		++
Püüdlused ajakasutust ümber korraldada	++	++	++			++
Aja ülejääk	--		--	--	+	
Ajakulu tööle ja enesetäiendusele		++		++		++
Ajakulu kodustele toimetustele	++	++	++	--	--	
Ajakulu meediatarbimisele		++				
Ajakulu raamatute lugemisele	++	++			--	
Ajakulu huvialadele, hobidele		++		++	--	++

suundumus oli ootuspäraselt omasem enamal määral kapitaliseeritud rühmadele – kõrge sissetulekuga, kõrgharidusega, eesti keelt kõnelevatele ja meessoost vastajatele.

2014. aasta andmestiku põhjal moodustunud koondstruktuurid kannavad nii analoogiat 2002. aasta struktuurielementidega kui ka eriomaseid tunnuseid; ilmselt tulenevad muutused osaliselt väärtus- ja identiteedistruktuuride teisenemisest, osalt aga sotsiaalsetest ja kultuurilistest muutustest. Kuna MeeMa rikkalik ankeet seda võimaldab, saame mentaalseid struktuure iseloomustada lisaks sotsiaal-demograafiale ka teiste tunnuste abil. Arvutasime väärtuste-identiteetide koondstruktuuride korrelatsioonid teiste, enamasti agregeeritud indekstunnustega^[5]. Tabelis 2.1.1 on analüüsi tulemused toodud kokkuvõtlikul kujul.

Esimese faktori moodustavad *hingelisele ja sotsiaalsele harmooniale* orienteeritud väärtused ning uus identiteedistruktuur – *eristuv etniline identiteet*. Erinevalt 2002. aastast kuulub kristlik-eetilis ja esteetilis väärtusi ühendav komponent 2014. aastal kokku etnilisel eristumisel põhineva identiteedistruktuuriga, mistõttu nimetame esimest koondstruktuuri **etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse**

[5] Siin ja edaspidi tekstis ning tabelis 2.1.1 nimetatavad tunnused on mitme üksiktunnuse baasil moodustatud koondtunnuste, indeksite nimetused. Kuidas indeksid MeeMa uuringutes moodustati, on selgitatud peatükis 1.4. Indeksite nimistu on ära toodud raamatu lisan 2.

orientatsiooniks. Kuna see mõttemuster on keskmisest märgatavalt sagedamini levinud just Eesti venekeelse vähemuse seas (vt tabel 2.1.2 peatüki lisas), siis võiks seda nähtust pidada ka rahvakeelse mõiste „vene hing“ avaldumiseks. See orientatsioon on ootuspäraselt tugevasti seotud religioossusega (vt tabel 2.1.1) ning majanduspoliitilisele liberaalsusele vastandumisega (sotsiaalne orientatsioon tabelis 2.1.1). Etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioonile on iseloomulik nostalgia nõukogude aja suhtes ning kontaktid endistes liiduvabariikides. Eesti arengu ja institutsioonide suhtes on sellise mentaalse orientatsiooni kandjad meelestatud umbusklikult ning osalevad ise kodanikuna ühiskonnaelus väga harva. Samas võivad neid oluliselt puudutada muutused, mis seostuvad tarbimisvõimaluste ning -võimekusega, vaatamata piiratud raharessurssidele. Nende kodanikuosalust võib osalt takistada ka koduste kommunikatsioonivahendite nappus (tabel 2.1.1). Nende aeg kulub peamiselt raamatute lugemisele ning kodustele toimetustele. Samas pole tegemist muutusi põhimõtteliselt vältiva, kapseldunud elupraktikaga, kuna hoiakuline avatus muutustele elus on kõrge. Faktorkaalude keskmiste võrdlus viie sotsiaaldemograafilise tunnuse (rahvus, sugu, vanus, haridus, sissetulek) alusel näitab, et etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioon on lisaks venekeelsetele Eesti elanikele omasem naistele ning selle esinemissagedus kasvab vanuse kasvades (vt ka joonised 2.1.6 ja 2.1.7). Sissetulekuga on vastupidi – mida madalam sissetulek, seda suurem on tõenäosus seda orientatsiooni kanda.

Teises faktoris ei ole *isiksuslikku ja sotsiaalset täiuslikkust* kui eneseteostuslikku eesmärki kandev väärtuskomponent erinevalt 2002. aastast ühendatud mitte võrgustikulise identiteedi, vaid *subkultuurilise (elustiililise) ühtekuuluvusega*, sestap andsime koondstruktuurile nimeks **subkultuuriline-eneseteostuslik orientatsioon**. Seda mentaalset struktuuri iseloomustavad tugevad seosed peaaegu kõigis tabelis 2.1.1 toodud dimensioonides. Orientatsiooniga kaasneb avatus muutustele, Eesti arengu positiivne hindamine, kõrge usalduslikkus ning sidustus kodanikuna, hea keelteoskus ja geograafiline liikuvus, aktiivne ja eneseväljenduslik meediatarbimine, mitmed huvid ja harrastused, rahaline jõukus, ületöötamine ja ajapuudus. Vastupidi eelmisele on see orientatsioon levinum eestlaste seas. Subkultuuriline-eneseteostuslik orientatsioon on omasem naistele ning kõrge sissetulekuga (> 500 eurot kuus pereliikme kohta) inimestele. Oluliseks kandepinnaks on ka haridus ja vanus: subkultuurilise ja eneseteostusliku orientatsiooni esinemistõenäosus kasvab sedamööda, mida noorem ja kõrgema haridustasemega on inimene.

Kui 2002. aastal kuulus turvalisuse väärtuskomponent kokku subkultuurilise identiteediga, siis 2014. aastal moodustab *välispoliitiline turvalisus* vastajate teadvuses ühise struktuurilelemendi koos lähisuhetel põhineva *võrgustikulise identiteediga*,

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

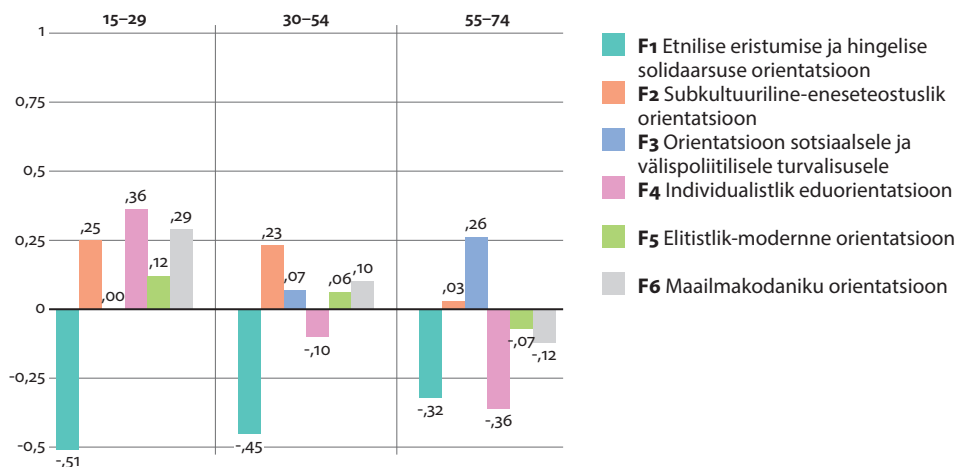
mistõttu kolmanda koondfaktori nimetuseks sobib **orientatsioon sotsiaalsele ja välispoliitilisele turvalisusele**. Selle orientatsiooniga kaasneb positiivne hinnang Eesti arengule, tugev usalduslikkus institutsioonide suhtes, kõrge kodanikuaktiivsus ja hea keelteoskus. Kui subkultuurilisele-eneseteostuslikule orientatsioonile on iseloomulik teatav pinge konsumerismi ja püüdluste vahel (keskkonna)säästlikult tarbida, siis turvalisuse orientatsiooni puhul domineerib säästlikkuse idee tarbijaliku hedonismi üle. See orientatsioon on omasem eestlastele, naistele, ja vanemale vanuserühmale (55–74-aastased). Sotsiaalse ja välispoliitilise turvalisuse tähtsustamine kasvab koos hariduse ja sissetuleku kasvuga, olles kõrgeim kõrgharitud ja kõrge sissetulekuga (> 500 eurot kuus pereliikme kohta) inimeste seas. Suhteline rahaline jõukus koos tunnetatud ajapuudusega on iseloomulik ka sellele orientatsioonile.

Sarnaselt 2002. aasta analüüsitulemustega leiame ka 2014. aastal mentaalse struktuuri, mida võib nimetada **individualistlikuks eduorientatsiooniks**. Erisus ilmneb aga siingi: nimelt väljendub suunitlus edukusele ja sotsiaalsele üleolekule 2014. a *võimu ja hedonismi* eesmärgistava väärtuskimbu negatiivses korrelatsioonis n-õtavainimesi ühendava *klassi- ja kohaliku identiteediga*. Ootuspäraselt kaasneb sellega tugevalt liberaalne ilmavaade, rahaline jõukus ja konsumerism (ka hea varustatus kommunikatsioonivahenditega) ning vähene hoolimine tarbimisega seonduvatest (keskkondliku) jätkusuutlikkuse argumentidest. Individualistliku eduorientatsiooniga seostub aktiivne tööalane tegevus (sh enesetäiendus), aga ka suur ajakulu hobidele ning aktiivne eneseväljenduslik meediatarbimine. See orientatsioon on omasem meeste ja veidi sagedamini venekeelsetele Eesti elanikele (eestlastega võrreldes). Individualistlik eduorientatsioon kasvab koos sissetuleku kasvuga ja vanuse noorenes, olles kõrgeim kõrge sissetulekuga (> 500 eurot kuus pereliikme kohta) inimeste seas ja noorimas earühmas (15–29-aastased).

Täiesti uue struktuurielemendina esineb 2014. aastal koondfaktor, milles samastumine majanduslikult kindlustatud ja edukate inimestega ehk *eliidi-identiteet* on negatiivselt korreleeritud *keskkonna ja füüsilise heaolu* väärtuskimbuga. Kuna niisugune, puhtast keskkonnast ja tervisest vähem hooliv suunitlus osutab pigem progressiusust kantud modernsele mentaliteedile, vastandudes teatud määral ökoloogilis-postmodernsele vaimsusele, nimetame viiendat koondstruktuuri **elitistlik-modernseks orientatsiooniks**. Sellelegi orientatsioonitüübile on iseloomulik liberaalne ilmavaade ja vähene hoolimine jätkusuutlikkuse põhimõttest isiklikus tarbimises. See orientatsioon avaldub tugevamini noorimas vanuserühmas (15–29-aastased) ning meeste ja põhiharidusega vastajate seas. Tabelist 2.1.1 nähtub, et selle orientatsiooniga käib kaasas suhteliselt passiivne, meediakeskne elulaad, mida iseloomustab suhteline

Joonis 2.1.6. Eestlaste mentaalsed koondstruktuurid vanuserühmades 2014

Keskmisel faktorkaalud



ajaküllus ja nii töö- ja majapidamislike kui ka hobidega seotud tegevuste vähesus, vähene lugemine ja osalemine kodanikuaktisioonides.

Kuuenda faktori moodustab 2014. aastal üksnes *panregionaalne identiteet*, seega on **maailmakodaniku orientatsioon** kaotanud 2002. aasta struktuuriga võrreldes postmaterialistliku väärtusdimensiooni. Seda orientatsiooni iseloomustab ootuspäraselt tugev vastandumine nõukogude ajale, keelteoskus, aktiivne mediakasutus ning kõrge geograafiline liikuvus. Maailmakodaniku orientatsiooni iseloomustab ka kõrge kodanikuaktiivsus ja osalus aktsioonides, samuti usaldus Eesti ühiskonna institutsioonide vastu. Orientatsiooniga kaasnevad ka töö- ja hobidekeskne elulaad, suurem rahaline jõukus, ajavaegus ja rööprähklemine ning see mõttemuster on võrreldes venekeelse elanikkonnaga veidi levinum eestlaste seas. Sarnaselt subkultuurilise-eneseteostusliku orientatsiooniga on ka maailmakodaniku orientatsiooni oluliseks kandepinnaks haridus ja vanus: selle esinemistõenäosus kasvab, mida noorem ja kõrgema haridustasemega on inimene.

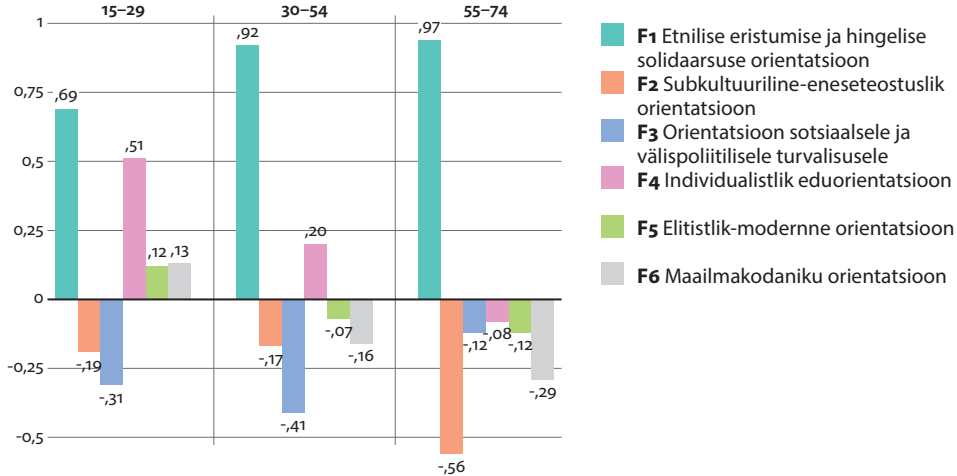
Üldiselt eristavad väärtus- ja identiteedistruktuure sotsiaal-demograafilistest tunnustest kõige tugevamini rahvus ja vanus. Sestap esitame joonistel 2.1.6 ja 2.1.7 orientatsioonide faktorkaalud rahvuse ja kolmes vanuserühmas.

Eestlaste seas eristuvad mentaalsed orientatsioonid **vanuserühmiti** märkimisväärselt. Eesti noorte seas on levinud subkultuuriline-eneseteostuslik orientatsioon, individualistlik eduorientatsioon ja ka maailmakodaniku orientatsioon, vähemal määral ka elitistlik-modernne orientatsioon. Subkultuuriline-eneseteostuslik

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

Joonis 2.1.7. Venekeelsete vastajate mentaalsed koondstruktuurid vanuserühmades 2014

Keskmsed faktorkaalud



orientatsioon, mille puhul püüdlus isiksuskule ja sotsiaalsele eneseteostusele ning harmooniale väljendub hilismodernsete elustiililiste identiteetide kaudu, on iseloomulik ka eestlaste keskmisele vanuserühmale (olles siin ainsaks kandvaks mentaalseks mustriks). Eestlaste vanimas vanuserühmas on levinud orientatsioon omaenda lähisuhete ja kogu riigi poliitilisele turvalisusele. Eriti võõras on neile individualistlik eduorientatsioon.

Etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioon iseloomustab venekeelsete vastajate kõiki vanuserühmi. Seega on Eestis välja kujunemas tugev põlvkondi ühendav etnokultuuriline mentaalne muster, mis põhineb kristlik-eetilistel ja esteetilistel väärtustel ning eestlastest eristumisel. Vene noorte seas on sellele lisaks välja arenenud individualistlik eduorientatsioon. Vanemas vanuserühmas konkureerivad mentaalseid struktuure ei esine.

2.1.7. KOKKUVÕTE

Üldiselt on Eesti elanike väärtushierarhia vaadeldud 12 aasta vältel püsitud suhteliselt stabiilsena. Pingerea tipus troonivad nii 2002. kui ka 2014. aastal inimese füüsilise heaolu ja turvalise keskkonnaga seonduvad väärtused, pingerea lõpuossa jäävad valdavalt individualistlikud väärtused, aga ka traditsiooniline *lunastus*.

Väärtusstruktuur on 12 aasta möödudes jäänud üldjoontes samaks, toimunud on aga ka mitu olulist ja tähenduslikku muutust. Esiteks on Eesti elanike väärtusteadvus muutunud võimu väärtustüübi koosseisu poolest mõnevõrra sarnasemaks Schwartzi (1992) pakutud väärtustesüsteemiga, peegeldades selgemini väljakujunenud arusaamu erinevate kapitalide (majandusliku, poliitilise ja sotsiaalse) seotusest. Samas annab hedonistlike komponentide seostumine võimu väärtuskimbuga tunnistust järelsiirdeühiskonnale omasest veendumusest kõrge sotsiaalse staatuse ja kapitaliseerituse ning hedonismi lahutamatus kohta.

Teiseks: 2014. aastal on hingelis-religioosesse väärtuskimpu lisandunud luterlikule eetikale viitav *ühiskondlik tunnus*, mida võib tõlgendada eri kristlike eetika-kontseptsioonide mõjutuse või sulamina.

Kolmandaks oluliseks muutuseks on välispoliitilist turvalisust markeerivate väärtuste (*riigi julgeoleku ja rahu maailmas*) esilekerkimine iseseisva orientatsioonina. Tõenäoliselt on tegemist pingelisemaks muutunud välispoliitilise olukorra lühiajalise mõjuga väärtusteadvuse struktuuritasandil.

Suhteliselt stabiilset väärtushierarhiat ja väärtusteadvuse struktuuri kui elaviku vaimse dimensiooni ühe komponendi püsivust võime tõlgendada ühiskonnarühmade kultuurilises aegruumis kulgemise stabiliseerija ja sünkroniseerijana. Eesti elanike mentaalsetes koondstruktuurides on aga 2002–2014 toimunud olulised nihked.

Meie analüüsi tulemused kinnitavad teiste uuringute (Vihalemm, 2007, 2010) tulemusi, mis viitavad vähemusrühma etniseerumisele – etniline kuuluvus muutub teistest identiteetidest (nt poliitilisest identiteedist) domineerivamaks ja asub inimeste enesemääratluses keskele kohale. Selle tähtsustamise kaudu püütakse ka kompenseerida tunnetatud madalamat sotsiaalset staatust ja muid negatiivseid kogemusi. Niihästi enamus- kui vähemusrühma rahvuslik identiteet ei rajane mitte poliitilistel, vaid kultuurilis-religioosetel sümbolitel, väärtustel ja praktikatel, kuna oma rahvusrühma kuuluvust tunnetatakse vastanduvana üldisematele territoriaalsetele (*kõik Eestis elavad inimesed*) ja poliitilistele solidaarsustele. Eesti venekeelses elanikkonnas on reaktsioonina nende jaoks negatiivsetele ühiskonna arengusuundadele välja kujunenud tugev etnokultuuriline, religioosete juurtega väärtustel põhinev *etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioon*, mis ühendab eri põlvkondi ning toimib seega vähemusrühma sees teatava sünkroniseeriva mehhanismina. Põhi- ja vähemusrühmusest nooremate põlvkondade omavahelises kõrvutuses toimib see mõttemuster aga sotsiaalses ja kultuurilises ajas kulgemise desünkroniseerijana.

Sotsiaalset solidaarsust kannab ka eestlaste vanem vanuserühm, kelle väärtused, identiteetidid ja igapäevane elulaad on suunatud lähisuhetele ja riigi turvalisusele.

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

Sotsiaalse solidaarsuse ja turvalisuse ning etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioonile vastanduvad *subkultuuriline-eneseteostuslik orientatsioon* ning *maailmakodaniku orientatsioon*, mis on omased moodsale globaalsele heaoluühiskonna tüübile ning mida Eestis kannavad tugeva sotsiaalse sidususe ning teiselt ja ühiskondlikult aktiivse elulaadiga rühmad. Seega võib öelda, et rühmadel, kel võiks olla rohkem teadmisi, suhtekapitali ning võimeid ühiskonnas toimuvat ise aktiivselt kujundada, ei pruugi olla piisavalt sotsiokultuurilist empaatiat, mõistmaks teistsuguse kogemuse, võimaluste ning orientatsioonidega inimesi. Nende pürgimine eneseteostusele ning suhteliselt paindlik ja muutuv eneseseostamine teiste rühmade, institutsioonide ja traditsioonidega võib luua ka pingeid ja vastandusi ühiskonna teiste rühmadega. Ka elitaarsus, eeskätt materiaalne edukus, on Eestis ihaldusväärset sotsiaalset erisust loov tähenduste-sümbolite kompleks, millega soovitakse end samastada, vajamatagi sinna kõrvale midagi muud (*elitistlik-modernne orientatsioon* on omane suhteliselt passiivse elulaadiga inimestele). N-ö vaeste ja ebaedukatega samastumises avalduv tunnetatud sotsiaal-materiaalne mahajäämus pole aga omaette mentaalne struktuur, vaid on hakanud viimase 12 aasta jooksul läbi põimuma teiste – territoriaalsete, põlvkondlike, poliitiliste – identiteetidega. Seeläbi võivad need identiteedid ka ise tähenduselt muutuda n-ö võitlevamaks suurema sotsiaalse õigluse ja võimu eest.

Kui kümne aasta taguse, 2005. aasta küsitluse põhjal tundus (vt Kalmus ja Vihalemm, 2008), et eri rahvustest noorte identiteedi- ja väärtusorientatsioonid muutuvad sarnasemaks, siis uuemad andmed seda ei kinnita, vaid viitavad pigem rahvusliku erisuse püsimisele läbi eri generatsioonide. See tähendab, et teatud mentaalseid orientatsioone kantakse edasi põlvest põlve, need n-ö taastoodavad end oma rahvusrühmas. Üldise tendentsina mõlemas rahvusrühmas võib aga välja tuua, et kui noorem põlvkond esindab suhteliselt mitmepalgelist kultuuriliste mustrite paletti, siis vanem põlvkond on selgelt koondunud väheste mõttemustrite ümber. See annab tunnistust teatud aeglustumisest, isegi tardumusest vanemas põlvkonnas, nii eestlaste kui ka venekeelse elanikkonna seas.

Üldkokkuvõttes võib öelda, et nihked väärtus-, identiteedi- ja mentaalsetes koondstruktuurides peegeldavad küllaltki olulisel määral vaadeldud perioodi jooksul Eesti ühiskonnas ja välispoliitilises reaalsuses toimunud muutusi. Kõrgeima üldistustasandi tendentsidena saame nimetada struktuuride teatavat kristalliseerumist ning neid kandvate sotsiaalsete rühmade jätkuvat polariseerumist.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J. ja Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma*. Berkeley: University of California Press.
- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries*. Bergen-Oslo: Universitetsforlaget; London: George Allen & Unwin.
- Cerulo, K. (1997). Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*, 23, 385–409.
- Cohen, A. P. (1985). *The Symbolic Construction of Community*. Chichester: Ellis Horwood Ltd; New York: Tavistock Publications.
- Hogg, M., Terry, D. ja White, K. (1995). A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 58(4), 255–269.
- Hopkins, N. ja Reicher, S. (1996). The Construction of Social Categories and Process of Social Change: Arguing about National Identities. G. M. Breakwell ja L. Evanthia (Toim). *Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change* (lk 69–95). Bodmin, Cornwall: Hartnolls.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jenkins, R. (1996). *Social Identity*. London: Routledge.
- Kalmus, V. ja Vihalemm, T. (2004). Eesti siirdekultuuri väärtused. V. Kalmus, M. Lauristin ja P. Pruulmann-Vengerfeldt (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse* Mina. Maailm. Meedia tulemustest (lk 31–43). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kalmus, V. ja Vihalemm, T. (2006). Distinct Mental Structures in Transitional Culture: An Empirical Analysis of Values and Identities in Estonia and Sweden. *Journal of Baltic Studies*, 37(1), 94–123.
- Kroeber, A. L. ja Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, Mass: The Museum.
- Lilleoja, L. ja Tart, I. (2011). Estonian Basic Value Structures. I. Tart (Toim). *Basic Human Values in Estonia and Baltic Sea Countries* (lk 39–62). Tartu: Tartu University Press.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Saarniit, J. (1995). Faktoranalüüsi ja faktorgraafilise meetodi kasutamisest väärtusteadvuse struktuuri analüüsil. *Eesti Statistikaltsi Teabevihik*, 6, 160–179. Tartu.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. M. Zanna (Toim). *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol 25 (lk 1–65). San Diego: Academic.
- Sztompka, P. (2000). Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *The European Journal of Social Theory*, 4, 449–466.
- Sztompka, P. (2004). The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies. J. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. Smelser ja P. Sztompka (Toim). *Cultural Trauma and Collective Identity* (lk 155–195). Berkeley, CA: University of California Press.

2.1. VÄÄRTUSED JA IDENTITEEDID

- Sömer, M. (2011). Heterogeneity of the Estonian Value Space. I. Tart (Toim). *Basic Human Values in Estonia and Baltic Sea Countries* (lk 63–88). Tartu: Tartu University Press.
- Tart, I., Sömer, M., ja Lilleoja, L. (2012). Alusväärtused Eestis teise laine perioodil. A. Aare-laid-Tart (Koost), A. Kannike (Toim). *Nullindate kultuur I: teise laine tulemine* (lk 44–70). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tajfel, H. (1981). The Structure of Our Views about Society. H. Tajfel ja C. Fraser (Toim). *Introducing Social Psychology* (lk 302–321). Harmondsworth: Penguin Books.
- Tooding, L.-M. (2014). Faktoranalüüs. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso ja T. Vihalemm (Toim). *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. Leitav aadressilt: <http://samm.ut.ee/> faktoranalüüs.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. ja Wetherell, M. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorisation Theory*. Oxford: Blackwell.
- Valk, A. (2003). Identiteet. J. Allik, A. Realo ja K. Konstabel (Toim). *Isiksusepsühholoogia* (lk 225–250). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihalemm, T. (2007). Crystallizing and Emancipating Identities in Post-Communist Estonia. *Nationalities Papers*, 35(3), 477–502.
- Vihalemm, T. ja Kalmus, V. (2008). Mental Structures in Transition Culture: Differentiating Pat-terns of Identities and Values in Estonia. *East European Politics and Societies*, 22(4), 901–927.
- Vihalemm, T. ja Kalmus, V. (2009). Cultural Differentiation of the Russian Minority. *Journal of Baltic Studies*, 40(1), 95–119.

LISA

Tabel 2.1.2. Mentaalsete koondstruktuuride faktorkaalude keskmised sotsiaal-demograafilistes gruppides 2014

Miinusmärk ja punane taust tähistavad negatiivset ehk vastandsuunalist seost

	N	F1 Etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioon	F2 Sub-kultuuriline-enese-teostuslik orientatsioon	F3 Orientatsioon sotsiaalse ja välispoliitilisele turvalisusele	F4 Individuaalsetlik eduorientatsioon	F5 Elitistlik-modernne orientatsioon	F6 Maailma-kodaniku orientatsioon
Keel							
Eesti	975	-0,42**	0,16**	0,12**	-0,06**	0,03	0,07**
Vene	456	0,89**	-0,35**	-0,26**	0,14**	-0,06	-0,16**
Sugu							
Mehed	679	-0,10**	-0,13**	-0,10**	0,15**	0,08**	0,02
Naised	752	0,09**	0,11**	0,09**	-0,14**	-0,07**	-0,02
Vanus							
15–29	362	-0,20**	0,14**	-0,08**	0,40**	0,12**	0,25**
30–54	513	-0,04**	0,11**	-0,08**	-0,01**	0,02**	0,02**
55–74	556	0,16**	-0,19**	0,12**	-0,25**	-0,18**	-0,18**

Jätkub...

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

JÄRG: Tabel 2.1.2. Mentaalsete koondstruktuuride faktorkaalude keskmised sotsiaal-demograafilistes gruppides 2014

	N	F1 Etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioon	F2 Sub-kultuuriline-enese-teostuslik orientatsioon	F3 Orientatsioon sotsiaalsele ja välispoliitilisele turvalisusele	F4 Individuaalsetlik eduorientatsioon	F5 Elitistlik-modernne orientatsioon	F6 Maailma-kodaniku orientatsioon
Haridus							
Alla keskhariduse	243	-0,12*	-0,15**	-0,16**	-0,01	0,19**	-0,13**
Keskharidus	771	0,06*	-0,03**	-0,03**	-0,02	-0,05**	-0,05**
Kõrgharidus	417	-0,03*	0,14**	0,15**	0,04	-0,03**	0,17**
Sisetulek pereliikme kohta							
Kuni 300	417	0,08**	-0,07**	-0,14**	-0,11**	-0,02	-0,02
301–500	544	0,11**	-0,07**	0,01**	-0,04**	0,03	-0,02
Üle 500	428	-0,23**	0,15**	0,12**	0,15**	-0,01	0,05

** p≤0,01; * p≤0,05

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE JA MAAILMAVAATELISED HOIAKUD

Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm

2.2.1. HINNANGUD ÜHISKONNAS TOIMUNUD MUUTUSTELE

Elanikkonna hinnangud siirdeühiskondades toimunud muutustele on olnud sotsiaalteadlaste tähelepanu orbiidis siirdeaja algusest peale. Hinnanguid on enamasti analüüsitud avaliku arvamuse uuringute raames ja neid on vaadeldud kui reformipoliitika pooldamise indikaatorit erinevates maades. 1991–2004 korraldati briti sotsioloogi ja politoloogi Richard Rose'i juhtimisel paljudes Ida- ja Kesk-Euroopa riikides regulaarselt avaliku arvamuse uuringuid, et võrdlevalt analüüsida rahva poolt riigi arengutele antavat toetust (Rose, 2009). Erinevalt Lätist ja Leedust on Eesti paistnud püsivalt silma sellega, et ülekaalus on positiivsed hinnangud ühiskondlikele muutustele, seda nii 1993.–2004. (Rose ja Maley, 1994; Rose, 1995; Rose, 1997; Rose, 2000; Rose, 2002; Rose, 2005) kui ka 2011. aastal (Lauristin ja Vihalemm, 2011).

Ehkki ka kõigis uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ (MeeMa) küsitlustes on olnud vaatluse all hinnangud ühiskonnas alates 1990ndate algusest toimunud muutustele, ei ole meie uuringul olnud avaliku arvamuse mõõtmise ülesannet. Meid on huvitanud need objektiivsed ja subjektiivsed tegurid, mis võiksid erinevat suhtumist kujundada, ning inimeste jaotumine muutustesse suhtumise järgi. Oleme nendes hinnangutes (nii nagu ka enese asetamises teatud ühiskonnakihti, mida kirjeldame lähemalt peatükis 6.6) näinud märki inimeste erinevast toimetulekust muutuvas ühiskondlikus keskkonnas. Sellise vaateviisi teoreetilise taustana on sobiv meenutada Karl Polanyi kontseptsiooni ühiskondliku transformatsiooni kahetisest sotsiaalsest

mõjust, nn topeltliikumise efektist: ühelt poolt kerkivad esile muutustest huvitatud rühmad, kes soovivad muutusi kiirendada ja laiendada, teiselt poolt aga need grupid, keda muutused kisuvad lahti harjunud eluviisist, tööst ja keskkonnast ning kes see-tõttu soovivad muutusi pidurdada. Selle tulemusel ei ole transformatsiooniprotsess ühene muutuste voog, vaid kahe vastassuunalise – edasiviiva ja tagasihoidva – liikumise süntees. Riigivõimu ülesannet näeb Polanyi nende vastassuunaliste liikumiste tasakaalustamises, muutuste mõjul tekkiva ühiskonna lõhestumise leevendamises (Polanyi, 1944/1967; vt ka ptk 1.1 ja 2.3 käesolevas raamatus).

Polanyi teooria käsitleb Euroopas 19.–20. sajandi industrialiseerumisprotsessi transformatiivseid mõjusid. Kõigis MeeMa küsitlustes sisaldunud hinnangud ühiskonnas toimuvatele muutustele annavad võimaluse jälgida, kas ka postkommunistliku transformatsiooni käigus on olnud tegemist sellise „topeltliikumisega“ ning millised konkreetsed rahvarühmad on ühe- või teisesuunalisse hoovusesse kistud. Siirdeteoorias on neid probleeme käsitletud kui ühiskonna jagunemist reformide tulemuste mõjul võitjateks ja kaotajateks, kusjuures kaotajana on märgitud erinevaid rühmi, alates nn endistest ehk nõukogude süsteemi eliidist ja lõpetades iga ühiskonna nõrgimatega – vanurite ja vähemustega (vt Rychard, 1966). Võitjatena on sageli esile tõstetud nooremaid earühmi, kellel oli muutustega kiireks kaasaminekuks kõige rohkem eeldusi (vt Titma, 1999, 2001; Saar, 2002, 2012). Raamatus „Eesti elavik 21. sajandi algul“ (Kalmus, Lauristin ja Pruulmann-Vengerfeldt, 2004) heitsime põgusa pilgu Eesti ühiskonna võitjatele ja kaotajatele siirdeaaja esimese kümnendi lõpul. Nüüd, kus iseseisvuse taastamisest on möödunud veerand sajandit, on põhjust oletada, et need ühiskondliku pöörde järgsed erinevused on oma teravuse kaotanud ja ühiskonna enamik on muutustega kohanenud või lihtsalt leppinud, ei ole enam selgeid võitjaid ja kaotajaid. Kas see aga on nii? Või ilmneb ka tänaste sotsiaalsete konfliktide taga ikka veel suutmatus muutustega toime tulla?

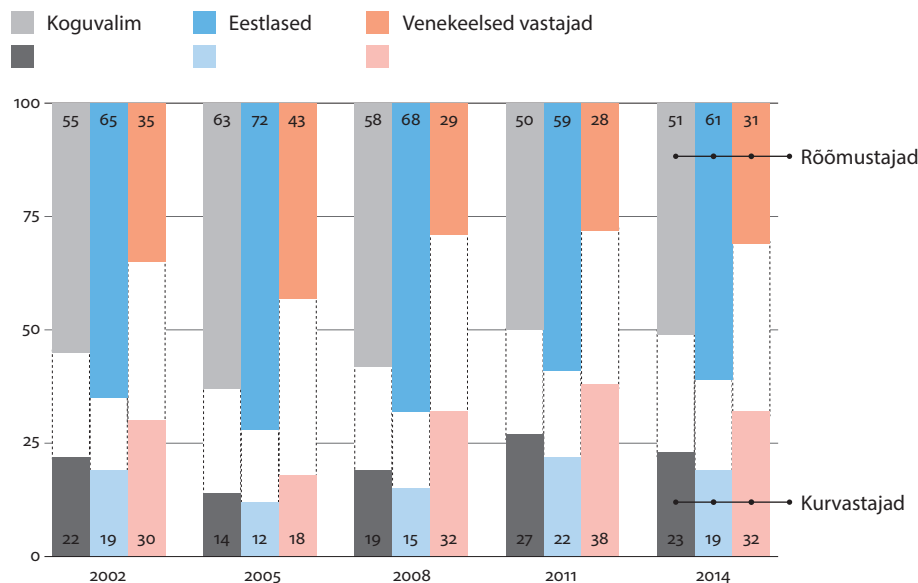
Üldtendentsina on kõik MeeMa küsitlused näidanud, et vaatamata avalikkuses levinud kriitilistele hoiakutele püsib Eesti elanikkonnas tervikuna üldhinnang muutustele ülekaalukalt positiivseks (vt joonis 2.2.1). Samas on aga eestikeelsete ja venekeelsete vastajate seas positiivse ja negatiivse suhtumise vahekord silmatorkavalt erinev: kui eestlaste seas on rõõmustajad püsivalt suure ülekaalus (neid on kahe kolmandiku ringis ja kurvastajaid alla veerandi, iga kuues aga ei oska kindlat seisukohta võtta), siis venekeelsed vastajad jagunevad peaaegu võrdselt rõõmustajateks, kurvastajateks ja kõhklejateks, kusjuures 2008. aastast alates on negatiivsed hoiakud saanud väikese ülekaalu positiivsete üle.

Hinnangud on kooskõlas põhiliste ühiskonnas toimunud arengutega: positiivsete hinnangute osakaal suurenes majandustõusu ajal, meie küsitlusaastatest olid need

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE

Joonis 2.2.1. Muutuste üle rõõmustajate ja kurvastajate osakaal 2002–2014

% rühmast



kõige positiivsemad aastal 2005; positiivsete hinnangute osakaal vähenes majanduskriisi ajal, meie küsitlustes kajastub see 2011. a tulemustes; kriisist väljumise aastatel (meie küsitluses 2014) on hinnangud veidi paranenud. Venekeelsete vastajate hinnangute muutumist on ilmsesti mõjutanud ka Pronkssõduriga seondunud sündmused: negatiivsete hinnangute suurenemine on 2008. a võrreldes 2005. aastaga kasvanud palju enam kui eestlastel.

Seega osutavad meie uurimistulemused (vt ka ptk 2.3, 4.3, 6.3, 6.6), nagu kõigi teistegi uurijate korraldatud küsitlused, suurtele erinevustele eestlaste ja kohalike venelaste üldises ühiskondlikus häälestuses (vt nt Lauristin ja Heidmets, 2002; Kallas jt, 2015). Kui eestlased on ühiskonnas toimuva, sh riiklike institutsioonide tegevuse suhtes häälestatud valdavalt positiivselt, siis venekeelsete vastajate hulgas olid 2002 ja eriti 2005 samuti ülekaalus positiivsed hinnangud, kuid alates 2008. aastast enam mitte.

Siinkohal on oluline märkida, et kuigi kohalike venelaste häälestus ühiskondliku arengu suhtes on tunduvalt negatiivsem kui eestlastel, on see siiski palju positiivsem kui kohalikel venelastel Lätis ja Leedus. 2011. a kevadel korraldatud nn Balti baromeetri põhjal oli taasiseseisvumise järel toimunud muutuste üle rõõmustajate

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

ja kurvastajate suhe kohalike venelaste hulgas Eestis 32% : 30%, Lätis 18% : 68% ja Leedus 19% : 48%. Lätis ja Leedus domineeris negatiivne häälestus ülekaalukalt ka lätlaste ja leedulaste hulgas: rõõmustajate ja kurvastajate suhe oli lätlaste seas 27% : 61% ja leedulaste hulgas 25% : 39% (Lauristin ja Vihalemm, 2011). Võib arvata, et viimaste aastate üldiselt positiivne areng, eriti majanduses, on nii Lätis kui ka Leedus ühiskondlikku häälestust positiivsemaks muutnud.

2.2.2. ERI RAHVARÜHMAD MUUTUSHINNANGUTE VÕRDLUS

Eri rahvarühmades on häälestus ühiskondlike muutuste suhtes mitmel puhul erinev (tabel 2.2.1), kusjuures üldtendentsina on see seotud nende kasutada olevate ressursidega, mille abil muutustega hakkama saada, olgu need ressursid siis materiaalsed, intellektuaalsed või ka füüsilise toimetulekuga seotud. Seejuures on hinnangute erinevus ressursivaesemate (vanemate inimeste, madalama hariduse ja staatusega inimeste) ja ressursirikkamate rühmade vahel kas püsinud samana või suurenenud, ehk teiste sõnadega, Eesti ühiskonna majanduslik edenemine ei ole toonud kaasa erinevuste vähenemist muutustega toimetulekus, vaid pigem süvendanud ühiskondlikku lõhet paremini ja kehvemini toimetulevate rühmade vahel.

2005. a. s.o otsekohe pärast Eesti astumist Euroopa Liitu, millega seoses Eesti kogu elanikkonna eluga rahulolu hinnangud hüppeliselt tõusid (vt joonis 1.3.4 käesoleva raamatu peatükis 1.3), olid kõigis rahvarühmades antud hinnangud muutustele suhteliselt kõige positiivsemad ja 2011. aastal, s.o vahetult pärast majanduskriisi antud hinnangud enamjaolt kõige negatiivsemad. Tabel 2.2.1 lubab oletada, et ühiskondlike muutuste hinnang sõltub ennekõike üldisest (optimistlikust või pessimistlikust) häälestusest ühiskonnas, materiaalistest teguritest (rahaline jõukus), sotsiaalsest enesemääratlusest (enda paigutamine madalamasse või kõrgemasse ühiskonnakihti) ja haridusest. Samas ei ole inimeste hinnang muutustele seotud mitte ainult otsese toimetuleku, vaid ka muude teguritega, mis võivad olla nii psühholoogilist või maailmavaatelist laadi kui ka objektiivsetest asjaoludest tingitud. Vaatleme allpool neid tegureid ja nende mõju lähemalt.

2.2.3. ERINEVAD MÕJUTEGURID MUUTUSTE HINNANGU KUJUNDAJATENA

Erinevate mõjutegurite olulisuse üle ei saa otsustada üksnes positiivsete ja negatiivsete hinnangute osakaalu järgi rahvarühmades. Hoopis täpsemalt näitas seda regressioonanalüüs, mis hõlmas nii subjektiivseid kui ka objektiivseid muutustega suhestumise tegureid. Tabelis 2.2.2 toome kokkuvõtvalt ära regressioonanalüüsis

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE

Tabel 2.2.1. Muutuste üle röömustajad ja kurvastajad rahvarühmades 2002–2014

% rahvarühmast

	Röömustajad					Kurvastajad				
	2002	2005	2008	2011	2014	2002	2005	2008	2011	2014
Sugu										
Mehed	59	65	55	50	52	21	12	22	26	23
Naised	52	61	57	48	51	24	16	19	29	23
Vanus										
15–19	62	67	61	48	64	11	8	11	19	13
20–29	61	67	64	54	62	18	9	13	18	12
30–44	54	66	59	53	56	23	10	19	23	21
45–54	47	55	53	46	51	32	20	21	33	25
55–64	53	62	51	48	45	26	19	28	32	29
65–74	58	58	44	43	39	22	20	35	36	29
Haridus										
Alla keskhariduse	50	51	49	39	46	21	23	25	32	30
Keskharidus	52	61	55	47	47	26	14	21	29	25
Kõrgharidus	70	78	66	62	63	15	8	14	19	17
Sotsiaalne kiht										
Madalkiht	34	44	36	28	25	47	32	37	49	46
Madal-keskkiht	46	52	43	39	39	31	20	29	32	29
Keskkiht	52	63	52	51	54	21	11	21	24	19
Kõrg-keskkiht	65	74	67	65	68	14	11	13	13	15
Kõrgkiht	77	78	72	66	68	9	4	10	16	12
Sissetulek pereliikme kohta										
Kuni 150 eurot	39	43	47	39	41	33	25	27	34	31
151–250	53	51	51	41	46	23	21	27	32	29
251–400	65	65	53	46	42	16	14	22	29	28
401–600	75	72	64	61	58	9	8	14	18	19
Üle 600 euro	81	87	71	66	68	10	3	11	18	15
Elukoht										
Tallinn	64	63	50	48	48	18	15	21	30	25
Väikelinn	49	63	59	51	54	24	16	23	23	22
Maapiirkond	60	66	62	55	54	23	13	17	25	23

esile kerkinud mõjutegurite loendi ning iga teguri esiletuleku järjekorra regressioon-mudelid küsitlusaastate kaupa.

Tabelist 2.2.2 näeme, et kõigil küsitlusaastatel oli nii eestlastel kui ka venekeelsetel vastajatel muutuste hinnangu kõige olulisemate mõjutajate seas rahaline jõukus, mis kujutab endast summaarset koondindeksit vastustest küsimustele, milliste vajaduste

Tabel 2.2.2. Muutuste hinnanguga regressioonanalüüsis seostunud tunnused 2002–2014

Lineaarregressioon, tegurite esiletuleku järjekord. Tühi lahter – sel aastal jäeti nimetatud tunnus regressioonanalüüsi käigus mudelist välja, s.t see ei kuulunud esmatahtsate tegurite hulka. X – nimetatud küsimus puudus sel aastal ankeedist

	Eestikeelsed vastajad					Venekeelsed vastajad				
	2002	2005	2008	2011	2014	2002	2005	2008	2011	2014
Usaldus riiklike institutsioonide vastu	2.	2.	1.	1.	1.	2.	2.	2.	3.	2.
Rahaline jõukus	1.	1.	2.	3.		1.	1.	1.	2.	
Hinnang tervisele		6.	4.	6.	5.		3.	4.	4.	1.
Hinnang nõukogude ajale	X	5.	X	5.	7.	X	4.	X	1.	6.
Sotsiaalne orientatsioon	7.	8.	6.				6.	3.		3.
Sotsiaalne kihtkuuluvus	4.				3.	3.		5.		4.
Isiklik läänemaade kogemus		3.		2.	4.					
Keelteoskus	3.									
Haridus		4.		7.	6.	8.				
Poliitika huvi ja poliitiline aktiivsus	5.		5.	4.						
Elukoht (linn või maa)	6.									5.
Konsumerism					2.		7.			
Kultuuriline aktiivsus			3.				5.			
Ettevõtlikkus						5.				
Arvutikasutuse aktiivsus						6.				

rahuldamiseks vastajatel raha on jätkunud ja millisteks mitte. Ehkki regressioonanalüüsi sisendtunnuste seas oli esialgu ka sissetulek pereliikme kohta, ei tulnud see kordagi regressioonanalüüsis esile, rahanumbritest palju olulisemaks osutus sissetuleku seos vajaduste ja tarbimisharjumustega, mida rahalise jõukuse indeks peegeldab. Teiseks muutuste hinnangut kõige tugevamini mõjutavaks teguriks osutus aga usaldus riiklike institutsioonide suhtes, mis kolmel aastal oli eestlastel esikohal ja venekeelsetel vastajatel neli korda teisel kohal. See on samuti koondtunnus, mis ühendab vastused Eesti riigi, presidendi, valitsuse, kohtuvõimu, kaitseväge ja politsei usaldamise kohta. Selle tunnuse nii tugev positsioon näib kinnitavat Polanyi seisukohta riigivõimu tasakaalustava rolli olulisusest. Mõju ulatuselt kolmandaks võib pidada tervisehinnangut, mis näitab, et füüsilise heaolu muutumine järjest enam sõltuvaks sotsiaalsetest teguritest (vt ptk 4.2) suurendab oluliselt ka tervise rolli inimeste suhestumisel ühiskonnas toimuvaga. Seejuures on tervise suhtes eriti tundlik just venekeelne elanikkond, kelle tervisenäitajad ja rahulolu tervishoiuga on tunduvalt halvemal järjel kui eestlastel. Viimases küsitlusvoorus on tervis tõusnud venekeelse vastajate regressioonmudelis esikohale. Muutuste hinnangu ideoloogilist

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE

Tabel 2.2.3. Korrelatsioonseosed ühiskondliku häälestuse ja seda mõjutanud tegurite vahel 2014

Pearsoni korrelatsioonikordajad, pingerida

Regressioonanalüüsis oluliseks osutunud tegurid	
Usaldus riiklike institutsioonide vastu	0,389
Rahaline jõukus	0,325
Sotsiaalne kiht (enesehinnang)	0,317
Positiivne hinnang nõukogude aja suhtes	-0,313
Keelteoskus	0,280
Isiklik läänemaade kogemus	0,260
Sotsiaalne orientatsioon	-0,229
Tervis	0,227
Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülgus	0,216
Ettevõtlikkus	0,190
Konsumerism	0,182
Üldine poliitika huvi ja aktiivsus	0,152
Haridus	0,131
Sissetulek	0,055
Muud tegurid	
Eluga rahulolu	0,570
Kultuuritarbimise aktiivsus ja mitmekülgus	0,280
Osalemine kultuuri ja spordi suurüritustel	0,269
Usaldus meedia vastu	0,239
Eesti-sisene liikuvus	0,220
Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega	0,217
Vanus	-0,179
Kodanikuaktsioonides osalemine	0,144

$p \leq 0,001$

tausta esindavad kaks regressioonanalüüsis samuti enamikul aastatest välja tulnud tunnust. Nendeks on hinnang nõukogude ajale, mis venekeelsetel vastajatel oli 2011. aastal koguni esikohal, ja kriitiline suhtumine liberaalsesse turumajandusse, mida kajastab indeks „sotsiaalne orientatsioon“.

Tabelis 2.2.3 on toodud lineaarse korrelatsiooni kordajate pingeridade võrdlus 2005 ja 2014, mis täiendab ja illustreerib regressioonanalüüsi tulemusi.

Korrelatsioonanalüüs kinnitab veel kord ühiskondlikku häälestust mõjutavate tegurite püsivust. Tabelis 2.2.3 toodud pingereas 2014. a küsitlustulemuste põhjal kõrgetel kohtadel olevad tegurid olid ootuspäraselt esiplaanil ka regressioonanalüüsi tulemusi üldistavas tabelis 2.2.2, mis kajastab kõigi viie küsitlusvooru tulemusi.

Muudest teguritest olid korrelatsioonide põhjal 2014. aastal olulised eluga rahulolu, mis on sedavõrd seotud muude teguritega, et regressioonanalüüs seda esile ei too, samuti mitu tegevusliku aktiivsuse tegurit, mis seovad inimesi ühiskonnaga ja kujundavad soodsat ühiskondliku häälestust: kultuuritarbimise aktiivsus ja mitmekülgus, osalemine kultuuri ja spordi suurüritustel, Eesti-sisene liikuvus, kodanikuaktsioonides osalemine.

2.2.4. OBJEKTIIVSED JA SUBJEKTIIVSED HINNANGUTEGURID

Regressioonanalüüsis sõelale jäänud tegurid muutuste hinnangute kujunemisel võib tinglikult jaotada kahte rühma: objektiivsed, tingimuste ja resurssidega seotud tegurid ning subjektiivsed, tunnetuslikud ja hoiakulised tegurid. Vaatleme järgnevalt, millised tugevad ja püsivad seosed ilmnevad nende tegurite puhul hinnangutes muutustele.

Objektiivsed, elutingimuste ja resurssidega seotud tegurid

Selles mõjutegurite rühmas võib regressioonanalüüsi tulemuste põhjal eriti oluliseks pidada rahalist jõukust, tervislikku seisundit ja haridust.

Rahaline jõukus, hinnang raha jätkumisele pere erinevateks väljaminekuteks alates toidust ja riietest kuni raamatute ja harrastusteni, osutus kõigil vaatlusalustel aastatel oma mõju poolest tugevamaks teguriks kui sissetulek ühe pereliikme kohta, mis samuti oli regressioonanalüüsiga hõlmatud.

Oma rahalist olukorda hindavad eestlased mõnevõrra paremaks kui venekeelsed vastajad. Eestlaste hulgas oli 2014. a 44% neid, kelle rahaline jõukus oli suhteliselt suur (üle kõigi vastajate keskmise), venekeelsete vastajate hulgas oli neid 30%. Rahaline jõukus oli vähene (alla kõigi vastajate keskmise) 23%-l eestlastest ja 42%-l venekeelsetest vastajatest.

Tabelist 2.2.4 näeme, et rahaline olukord mõjutab hinnanguid muutustele tugevasti nii eestlaste kui ka venekeelsete vastajate hulgas. Aastate vaates oli 2005. a jõukate hulgas rohkem röömustajaid kui 2011 ja 2014. Siiski on jõukus ja rahulolu ühiskonnas toimuvaga väga tihedalt seotud vaid eestlaste seas, kõige jõukamate eestlaste hulgas on kõigil uuringuaastatel muutuste üle röömustajad valdavas ülekaalus, samas kui kõige jõukamas venekeelses rühmas oli 2011. aastal röömustajate osakaal langenud alla poole ning püsis ka 2014. aastal vaid 58% juures. Samas on vaesemate venelaste hulgas eestlastega võrreldes rohkem neid, keda ühiskondlikud muutused kurvastavad (eriti 2011. aastal, mil majanduskriisi mõju oli veel väga tugev).

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE

Tabel 2.2.4. Hinnangud muutustele rahalise jõukuse rühmades 2005–2014

% jõukusrühmast

Rahaline jõukus	Muutused ...	Eestikeelsed vastajad			Venekeelsed vastajad		
		2005	2011	2014	2005	2011	2014
Väga vähene	rõõmustavad	30	37	37	26	14	14
	kurvastavad	54	39	40	33	63	53
Vähene	rõõmustavad	51	47	49	33	24	21
	kurvastavad	24	35	27	23	42	39
Keskmine	rõõmustavad	70	61	56	36	29	25
	kurvastavad	14	20	21	17	33	34
Suur	rõõmustavad	79	71	69	45	55	49
	kurvastavad	4	11	10	17	10	19
Väga suur	rõõmustavad	87	73	79	76	43	58
	kurvastavad	4	10	11	5	18	10

Tabel 2.2.5. Hinnang ühiskondlikele muutustele ja tervisehinnang 2002–2014

% tervisehinnangu rühmast

Tervis	Muutused...	Eestikeelsed vastajad			Venekeelsed vastajad		
		2002	2005	2014	2002	2005	2014
Olen täiesti terve	rõõmustavad	77	84	73	58	53	73
	kurvastavad	12	6	12	14	16	9
Üldiselt terve	rõõmustavad	72	76	67	44	54	45
	kurvastavad	13	7	14	26	8	22
Saan hakkama	rõõmustavad	65	70	57	31	37	24
	kurvastavad	19	13	20	32	21	33
Ei võimalda kõike	rõõmustavad	46	61	49	23	31	8
	kurvastavad	34	20	32	35	27	43
Üldiselt kehv	rõõmustavad	43	50	43	36	36	15
	kurvastavad	37	36	26	34	25	59
Väga halb	rõõmustavad	37	37	38	15	0	0
	kurvastavad	51	63	46	58	71	90

Üks siirdeajal teravnenud probleeme on elanikkonna tervise sõltumine majanduslikust toimetulekust ja elukohast, mistõttu on hakatud kõnelema tervise sotsiaalsest kihistumisest, samuti ka tervisest kui ühest integratsiooniprotsessi komponendist (vt ptk 4.2). Meie andmed kinnitavad, et hinnang oma tervisele mõjutab tugevasti inimeste üldist häälestust ühiskondlike muutuste suhtes. Nagu näeme tabelist 2.2.5, hindas 2014. aastal 90% venekeelsetest vastajatest, kes oma tervist väga halvaks pidasid, ka ühiskondlikke muutusi negatiivselt.

Oma tervislikku seisundit hindavad eestlased oluliselt paremaks kui venekeelsed vastajad. 2014. a küsitluses pidas oma tervist üldiselt heaks 51% eestlastest ja 38% venelastest, üldiselt kehvaks vastavalt 17% ja 29%. Venekeelsete vastajate hulgas oligi just tervis regressioonanalüüsi põhjal kõige tugevam muutuste hinnangu mõjutegur.

Subjektiivsed, tunnetuslikud ja hoiakulised tegurid

Regressioonanalüüsi põhjal on eestlaste ühiskondlikku häälestust kõige enam mõjutanud tegur mitmel aastal olnud usaldus riiklike institutsioonide vastu, mis on tähtsuselt esimese kolme hulgas olnud ka venekeelsete vastajate jaoks.

Eestlaste ja venekeelsete vastajate usalduses riiklike institutsioonide vastu on suuri erinevusi, mis veelgi suurenesid pronksiöö sündmuste mõjul 2007. a. (vt tabel 2.2.6). Usaldamatus on kohalike venelaste seas püsinud tänaseni. 2014. a iseloomustas suhteliselt suur (üle kõigi vastajate keskmise) usaldus riiklike institutsioonide vastu 37% eestlastest ja 15% venekeelsetest, vähene usaldus 21% eestlastest ja 47% venekeelsetest vastajatest.

Usaldus riiklike institutsioonide vastu mõjutab eestlaste ühiskondlikku häälestust mõnevõrra tugevamini kui venekeelsetel vastajatel. 2014. a küsitluses rõõmustasid ühiskondlike muutuste üle 86% institutsioone väga usaldavatest eesti vastajatest ja vaid 52% sama usaldusastmega venekeelsetest vastajatest. Nende seas, kes riigi institutsioone üldse ei usalda, on ka suhtumine muutustesse valdavalt negatiivne.

2005., 2011. ja 2014. a sisaldas MeeMa uuring ka mitut küsimust hinnangu kohta nõukogude ajale. Vastajatelt küsiti, kuivõrd nad nõustuvad väidetega, et inimeste elu oli ENSVs turvalisem, nõudis vähem pingutust, inimesed olid üksteise suhtes hoolivamad ja ausamad ning tavalise inimese sissetulek võimaldas suuremat materiaalist heaolu (vt tabel 2.2.10 peatüki lisas). Esimest laadi väidetega nõustumise ja teist laadi väidetega mittenõustumise põhjal kujunes indeks „Positiivne hinnang nõukogude ajale“. Kõigil aastatel, kui vastajate hinnangut nõukogude ajale küsisime, osutus see regressioonanalüüsi põhjal oluliseks ühiskondlikku häälestust mõjutavaks teguriks nii eestlaste kui ka venekeelsete vastajate hulgas (vt tabel 2.2.7).

Ootuspäraselt erinevad eestlaste ja venekeelsete vastajate hinnangud nõukogude ajale tugevasti. 2014. a küsitluses oli eestlaste hulgas 15% ja venekeelsete vastajate seas 6% neid, kellel puudus positiivne hinnang nõukogude ajale, kes ei nõustunud ühegagi ülaltoodud esimese rühma väidetest ja nõustusid mõlema teise rühma väitega. 16%-le eestlastest ja 56%-le venekeelsetest vastajatest oli iseloomulik tugev positiivne hinnang nõukogude ajale.

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE

Tabel 2.2.6. Hinnang ühiskondlikele muutustele ja usaldus riiklike institutsioonide vastu 2008–2014

% usaldusrühmast

Usaldus	Muutused...	Eestikeelsed vastajad			Venekeelsed vastajad		
		2008	2011	2014	2008	2011	2014
Väga vähene	rõõmustavad	18	19	27	16	14	8
	kurvastavad	59	66	50	48	58	47
Vähene	rõõmustavad	51	45	36	26	28	25
	kurvastavad	25	37	35	30	38	40
Keskmine	rõõmustavad	70	56	58	29	30	34
	kurvastavad	15	22	18	32	37	31
Suur	rõõmustavad	76	74	77	53	42	59
	kurvastavad	9	10	10	11	16	9
Väga suur	rõõmustavad	86	72	87	63	46	52
	kurvastavad	4	8	3	14	20	19

Tabel 2.2.7. Hinnang ühiskondlikele muutustele ja hinnang nõukogude ajale 2011 ja 2014

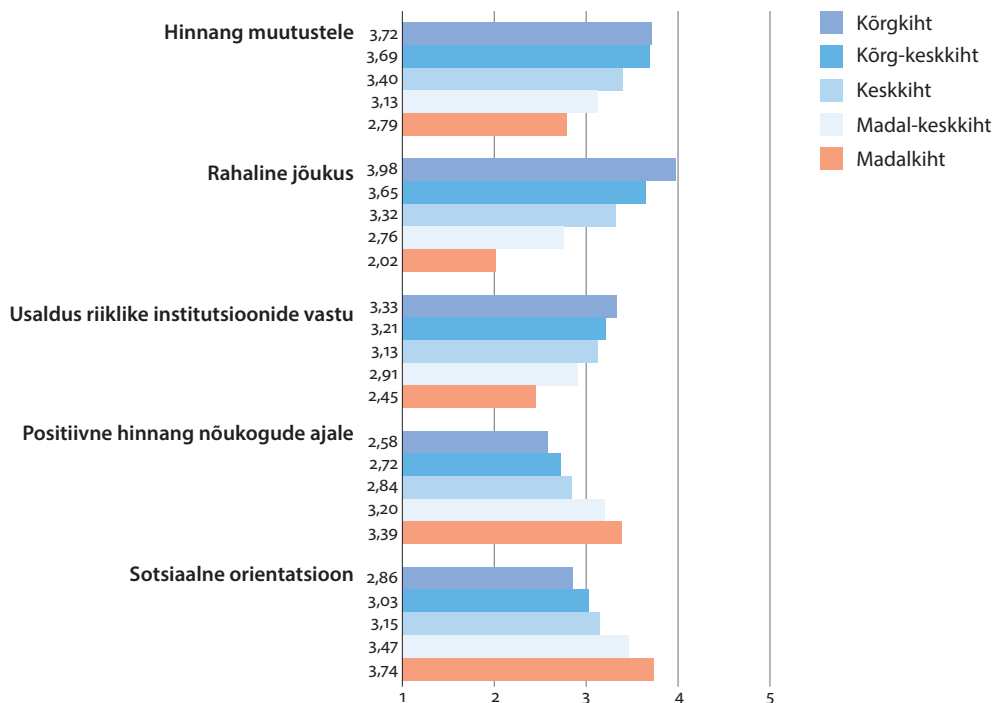
% nõukogude aja hinnangu rühmast

Positiivne hinnang nõukogude ajale	Muutused...	Eestikeelsed vastajad		Venekeelsed vastajad	
		2011	2014	2011	2014
Puudub	rõõmustavad	67	66	50	69
	kurvastavad	12	8	14	17
Nõrk	rõõmustavad	69	70	47	54
	kurvastavad	12	10	17	19
Mõõdukas	rõõmustavad	58	59	29	37
	kurvastavad	24	22	32	20
Tugev	rõõmustavad	36	50	28	21
	kurvastavad	45	31	39	41
Väga tugev	rõõmustavad	34	35	13	18
	kurvastavad	45	43	64	49

Positiivne hinnang nõukogude ajale mõjutab ühiskondlikku häälestust venekeelsete vastajate hulgas tugevamini kui eestlaste hulgas: nende vene vastajate seas, keda iseloomustab väga tugev positiivne hoiak nõukogude aja suhtes, on vähe ühiskondlike muutuste üle rõõmustajaid (2011. a 13%) ja palju kurvastajaid (2011. a 64%). Positiivsete hinnangute osakaal nõukogude ajale, nostalgia selle suhtes on üldiselt 2002.–2014. aasta võrdluses vähenud. Seda eestlaste hulgas, venekeelseid vastajaid iseloomustab läbi aastate ühtlaselt kõrge positiivsete hinnangute tase, tugev nostalgia.

Joonis 2.2.2. Hinnang muutustele ja taustatunnused sotsiaalsetes kihtides 2014

Keskmine viiepallisel skaalal



Mõne väite põhjal („Inimeste elu oli ENSV ajal turvalisem“) saab rääkida isegi nostalgiala tugevnemisest (69% selle väitega nõustujaid 2008 ja 2011, 79% 2014). Regressioonanalüüsi tulemuste põhjal oli positiivne hinnang nõukogude ajale venekeelsete vastajate hulgas 2011. a kõige tugevam ühiskondlikku häälestust mõjutanud tegur.

Eespool toodud andmeid on võimalik tõlgendada ka Bourdieu võtmes, käsitledes erinevusi vastajate majanduslikus ja füüsilises seisundis (tervis, vanus), samuti nende hoiakuid uue ja vana institutsionaalse süsteemi suhtes kui eri liiki kapitali, mis loob kognitiivsed ja emotsionaalsed eeldused muutustega toimetulekuks (vt Männiste, 2014). On loogiline oletada, et mida rohkem on ühel või teisel rahvarühmal või kogukonnal materiaalseid ja sotsiaalseid ressursse ja mida vähem sõltuvad tema ressursid minevikus omandatust, seda kindlamalt tunnevad selle liikmed end vanast süsteemist lahti öeldes ning uute sotsiaalsete suhete ja praktikatega kohanedes.

Jooniselt 2.2.2 on näha, et mida kõrgem on vastajate enesemääratlus ühiskondlikul redelil, seda kõrgem on ka nende hinnang ühiskondlikele muutustele, olles

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE

võrdeline materiaalsete ja sotsiaalsete ressursside suurenemisega ning pöördvõrdeline positiivse hinnanguga nõukogude ajale, samuti sotsiaalse orientatsiooni tugevusega. Viimast tendentsi võib tõlgendada ka kui vastandumist domineerivale neo-liberaalsele ja sotsialistliku süsteemi suhtes kriitilisele suunale. Lähemalt vaatleme maailmavaateliste hoiakute dünaamikat järgmises alapeatükis.

2.2.5. MAAILMAVAATELISED HOIAKUD 2002–2014

Maailmavaatelised hoiakud kajastusid MeeMa ankeetides kolmes küsimusteplokis: liberaalne või sotsiaalne orientatsioon, demokraatlik ühiskonnakorraldus ja hinnang nõukogude ajale (nostalgia nõukogude aja suhtes). Ühe või teise hoiaku empiiriliselt indikaatoriks oli nõustumine vastavat hoiakut esindavate väidetega, sageli olid need esitatud vastandlike väidete paaridena (vt küsimustiku näidist raamatu lisas 1). Tulemuste analüüsis kasutati põhiliselt väidetega nõustumise astet kajastavaid koondtunnuseid (indeksid „liberaalne orientatsioon“ ja „sotsiaalne orientatsioon“). Hoiakute dünaamika analüüsimiseks aga koondtunnused hästi ei sobi, indeksite jaotused ei ole enamasti täpselt võrreldavad, eriti siis, kui tahta võrrelda kõiki viit küsitlusaastat: indeksite koosseis (alg tunnuste arv) oli enamasti eri aastatel erinev.

Seetõttu koostasime koondtabelid maailmavaateliste konkreetsete väidetega nõustumise kohta 2002–2014 põhiliste hoiakuid eristavate sotsiaal-demograafiliste tunnuste kaupa: rahvus (ankeedi keel), vanus ja enesehinnanguline sotsiaalne kiht (tabelid 2.2.8, 2.2.9, 2.2.10 peatüki lisas).

Liberaalne või sotsiaalne orientatsioon

Liberaalset või sotsiaalset orientatsiooni esindasid kaks vastandlike väidete paari 2002. a ankeedis, kolm väidete paari aastate 2005–2011 ankeetides ja neli väidete paari 2014. a ankeedis. Kõigil aastatel oli sotsiaalset orientatsiooni kajastavate väidetega nõustujaid enamasti rohkem kui liberaalset orientatsiooni kandvate väidetega nõustujaid. Erandiks oli vaid väidetepaar kiire erastamise ja avatud turumajanduse kasulikkusest või kahjulikkusest Eestile, mille puhul liberaalset orientatsiooni esindav väide selle kasulikkusest leidis üldiselt kõigil aastail veidi suuremat toetust võrreldes väitega selle kahjulikkusest (v. a 2008. a, kui toetajaid oli kummalgi väitel võrdselt, vt tabel 2.2.8 peatüki lisas).

Kõigi väidete ja küsitlusaastate võrdluses leidis kõige suuremat üldist suurt toetust 2014. a ankeedis toodud seisukoht, et maksud peavad soodustama ühiskondliku rikkuse õiglast jaotumist ja kihistumise vähendamist, millega nõustus 67% vastajatest.

Küsitlustulemuste põhjal võib öelda, et sotsiaalne orientatsioon on Eestis viimase 15 aasta jooksul veidi tugevnenud. Nõustujaid väitega, et riik peab aitama nõrgematel toime tulla, oli 2014. a 59% (2011 koguni 62%), varasematel aastatel mõne protsendi võrra vähem (kõige vähem, 54%, 2008. a arvatavasti äsjase väga kiire majanduskasvu mõjul).

Samal ajal näitavad mõned küsitlustulemused ka liberaalse orientatsiooni väikest tugevnemist. Seisukohaga, et inimese heaolu peaks sõltuma eelkõige temast endast, nõustus 2002. a 27% ja 2014. a 37% vastajatest. Võib oletada, et arvamuste kliima on muutunud selgepiiriliseks, hoiakud tugevamaks, mida näitab vastuste „raske öelda“ osakaalu vähenemine.

Eri rahvarühmade võrdluses on kõige silmatorkavam venekeelsete vastajate ja vanemaealiste tunduvalt tugevam sotsiaalne orientatsioon. Ootuspäraselt on sotsiaalne orientatsioon keskmisest tugevam ka madalamates enesehinnangulistes sotsiaalsetes kihtides (vt tabel 2.2.8 peatüki lisas).

Liberaalse orientatsiooni suhteliselt laialdast levikut noorte hulgas näitab nt asjaolu, et 2014. a küsitluses nõustus 48% vastajatest vanuserühmas 20–29 aastat väitega, et inimeste heaolu peaks sõltuma neist endist (see oli ka ainus kord, kui liberaalset orientatsiooni esindava väitega nõustuti rohkem kui sotsiaalset orientatsiooni esindava vastandväitega „Riik peaks aitama nõrgematel ja vähem suutlikel inimväärselt eluga toime tulla“ – nõustujaid oli selles earühmas 43%).

Hoiakud demokraatia suhtes

Hoiakuid demokraatia suhtes esindas 2002. a ankeedis üks vastandlike väidete paar, 2005. ja 2008. a kaks ning 2011. ja 2014. a kolm väitepaari (vt tabel 2.2.9 peatüki lisas).

Üldiselt leidsid demokraatlike hoiakuid esindavad väited mittedemokraatlike väidetega võrreldes suuremat toetust. Väidete paari puhul, kas riigile on tähtsam kindel kord või isikuvabadused, jagunesid toetajad kõigil aastatel suhteliselt võrdselt, 2002 ja eriti 2008 leidis kindel kord võrreldes isikuvabadustega siiski rohkem toetajaid.

Aastate võrdluses täheldame demokraatlike hoiakute tugevnemist. Väidet, et mitte-eestlaste suurem osalus Eesti poliitikas ja majanduses on Eestile kasulik, toetas 2002. a 37% ja 2014. a 52%, seejuures eestlastest vastavalt 23% ja 38%.

Rahvarühmade võrdluses on tendentsid eri väidete puhul mõnevõrra erinevad. Otsesõnaline väide, et demokraatia on kõigele vaatamata parim valitsemisviis, leiab eestlaste hulgas rohkem toetust kui venekeelsete vastajate seas. Earühmade ja sotsiaalsete kihtide eelistustes puuduvad selgepiirilised tendentsid. Tugevate volitustega

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE

riigipea leiab demokraatiaga võrreldes veidi suuremat toetust vanemate vastajate hulgas ja sotsiaalses madalkihis.

Mitte-eestlaste suurema osaluse suhtes Eesti poliitikas ja majanduses on kesk- ja vanemaealised (vanuserühmad üle 45) positiivsemalt häälestatud kui noored.

Vanemaealised eelistavad noortega võrreldes üldiselt rohkem kindlat korda isikuvabadustele ning noored isikuvabadusi kindlale korrale (vt tabel 2.2.9 peatüki lisas). Aastate võrdlust ei ole selle väitepaari puhul kahjuks võimalik teha, kuna väidete sõnastus on muutunud (2011. ja 2014. a ankeedis on lisaks kindlale korrale mainitud ka rahvuslikku julgeolekut ning lisaks isikuvabadustele ka inimõigusi).

2.2.6. KOKKUVÕTE

Meie küsitlustulemuste põhjal osutub, et hinnangu kujunemisel ühiskondlike arengute suhtes on esmatähtsad eeskätt viis tegurit: rahaline jõukus (raha jätkumine erinevateks vajadusteks), usaldus riiklike institutsioonide suhtes, hinnang tervisele, hinnang nõukogude ajale ja sotsiaalse orientatsiooni tugevus. Nende tegurite taga on erinevused nii materiaalses kui ka sotsiaalses kapitalis, aga ka erinev sümboolne kapital, mis raskendab või kergendab kaasaminekut uuendustega nii majanduselus kui ka teistes valdkondades. Eesti siirdeajale on olnud iseloomulik, et poliitiline eliit esindab peamiselt neid ühiskonna rühmi, kes on muutustega hästi toime tulnud ja kuuluvad paremini kohandujate hulka. Muutustest negatiivselt mõjutatute (vanemate põlvkondade, rahvusvähemuste, materiaalsetes raskustes inimeste, maaelanike) osavõttu poliitilistest otsustusprotsessidest on mõjutanud nende võõrdumus riiklikest institutsioonidest, mis viitab riigi rolli nõrkusele muutustega paratamatult kaasneva „topeltliikumise“ (Polanyi) tasakaalustajana. See olukord peegeldub selgesti uues sotsiaalse kihistumise muustris, kus etnilised vähemused ja vanemad earühmad on surutud ühiskonna madalamatele astmetele ka siis, kui nende haridustase ja osalusaktiivsus võimaldanuks edukamat eneseteostust (vt ptk 6.6).

Maailmavaatelistel hoiakute dünaamika 2002–2014 osutab süvenevale polariseerumisele. Eestlaste ja venekeelsete vastajate hoiakud nõukogude aja suhtes erinevad tugevasti, kusjuures erinevused on suurenenud, hoiakute vastandlikkus tugevnenud. Sotsiaalse ja liberaalse orientatsiooni pooldajad on samuti selgemini eristunud. Liberaalne orientatsioon on üldkeskmisega võrreldes selgelt tugevam eestlaste hulgas, nooremates rahvarühmades ja kõrgema sotsiaalse kihihinnangu puhul, sotsiaalne orientatsioon tugevam venekeelsete vastajate, vanemaealiste ja madalama kihihinnanguga inimeste seas.

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Positiivse muutusena tuleb märkida, et demokraatlikud hoiakud on 2002–2014 üldiselt tugevnenud, sallivus mitte-eestlaste Eesti majanduses ja poliitikas osaluse suhtes suurenenud.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Kallas, K., Vetik, R., Kruusvall, J., Saar, E., Helemäe, J., Kirss, L., Leppik, C., Seppel, K., Kivistik, K. ja Ubakivi-Hadachi, P. (Toim) (2015). *Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015*. Leitav aadressilt: www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-loimumismonitooring-2015.
- Kalmus, V., Lauristin, M. ja Pruulmann-Vengerfeldt, P. (Toim) (2004). *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse* Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lauristin, M. ja Heidmets, M. (Toim) (2002). *The Challenge of the Russian Minority: Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Tartu: Tartu University Press.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (2011). Hinnangud ühiskondlikule arengule Balti riikides kevadel 2011. M. Lauristin (Peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2010/2011* (lk 18–22). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Männiste, T. (2014). Nõukogudeaegse kõrgharidusega keskealised siirdeaja elukestva õppe keskkonnas. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 2(2), 48–78.
- Polanyi, K. (1944/1967). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Rose, R. (1995). *New Baltic Barometer II: A Survey Study*. Studies in Public Policy, 251. Glasgow: University of Strathclyde.
- Rose, R. (1997). *New Baltic Barometer III: A Survey Study*. Studies in Public Policy, 284. Glasgow: University of Strathclyde.
- Rose, R. (2000). *New Baltic Barometer IV: A Survey Study*. Studies in Public Policy Number 338, Glasgow: University of Strathclyde.
- Rose, R. (2002). *New Baltic Barometer V: A Pre-Enlargement Survey*. Studies in Public Policy Number 368, Glasgow: University of Strathclyde.
- Rose, R. (2005). *New Baltic Barometer VI: A Post-Enlargement Study*. Studies in Public Policy Number 401, Glasgow: University of Strathclyde.
- Rose, R. (2009). *Understanding Post-Communist Transformation: a Bottom up Approach*. London and New York: Routledge.
- Rose, R. and Maley, W. (1994). Nationalities in the Baltic States: A Survey Study. *Studies in Public Policy*, 222. Glasgow: University of Strathclyde.
- Rychard, A. (1967). Beyond Gains and Losses. In Search of Winning Losers. *Social Research*, 63(2), 465–485.
- Saar, E. (Toim) (2002). *Trepist alla ja üles. Edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Saar, E. (2012). Võitjate põlvkonna võitjad ja kaotajad. A. Aareleid-Tart (Koost). *Nullindate kultuur II: põlvkondlikud pihitimused* (lk 80–104). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Titma, M. (Toim) (1999). *Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree*. Tartu–Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE

Titma, M. (Toim) (2001). *Sõjajärgse põlvkonna elutee ja seda kujundanud faktorid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

LISA

Tabel 2.2.8. Liberaalne ja sotsiaalne orientatsioon rahvarühmades 2002–2014

Väitega nõustujate % rahvarühmast

Aasta	Koguvälim	Ankeedi keel		Vanus						Sotsiaalne kiht				
		Eesti	Vene	15–19	20–29	30–44	45–54	55–64	65–74	Madal	kesk	Kesk	Kõrg	Kõrg
Inimese heaolu peaks sõltuma eelkõige sellest, kuidas ta ise suudab enda ja oma pere eest hoolitseda (liberaalne orientatsioon)														
2002	27	28	25	33	30	27	26	25	20	18	24	26	30	37
2005	31	31	33	31	29	33	32	34	27	27	25	30	35	41
2008	36	35	38	31	37	41	41	33	24	21	27	35	39	51
2011	29	32	23	33	35	30	28	24	23	19	22	28	37	45
2014	37	42	27	41	48	42	39	29	27	22	31	37	45	48
Riik peaks aitama nõrgematel ja vähem suutlikel inimväärselt eluga toime tulla (sotsiaalne orientatsioon)														
2002	56	58	53	47	51	57	61	57	59	65	61	58	51	47
2005	57	58	54	63	56	53	57	57	59	61	64	55	55	52
2008	54	56	50	57	50	51	51	57	63	64	63	54	50	42
2011	62	61	66	60	55	60	63	67	70	72	69	64	54	48
2014	59	52	63	49	43	49	55	65	65	71	63	55	46	45
Turg suudab end ise reguleerida ja ei vaja riigi sekkumist (liberaalne orientatsioon)														
2005	21	25	13	31	34	21	20	15	20	21	20	18	24	28
2008	21	22	19	25	24	22	20	24	11	10	13	16	25	36
2011	19	23	13	26	25	22	19	17	8	12	14	20	26	30
2014	21	25	15	33	28	28	18	17	14	16	16	21	23	31
Riik peab avalikkuse huvides turgu reguleerima (sotsiaalne orientatsioon)														
2005	51	45	65	42	47	49	55	60	55	54	52	53	50	44
2008	53	51	57	44	48	52	53	58	64	59	58	56	49	44
2011	56	51	66	44	48	50	58	64	70	62	62	53	52	48
2014	55	50	64	37	46	48	61	60	65	64	62	50	54	40
Kiire erastamine ja avatud turumajandus on olnud Eestile kasulik (liberaalne orientatsioon)														
2002	33	37	24	47	33	35	33	33	27	16	29	31	39	48
2005	39	42	33	31	47	44	39	38	29	33	32	39	45	49
2008	33	37	32	41	31	37	33	31	20	20	23	31	39	43
2011	31	36	21	31	39	35	30	28	31	19	23	32	42	43
2014	34	40	21	36	38	41	32	33	28	21	27	34	41	45

Jätub...

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Aasta	Kogu- valim	Ankeedi keel		Vanus						Sotsiaalne kiht				
		Eesti	Vene	15-19	20-29	30-44	45-54	55-64	65-74	Madal	Madal- kesk	Kesk	Kõrg- kesk	Kõrg
Kiire erastamine ja avatud turumajandus on olnud Eestile kahjulik (sotsiaalne orientatsioon)														
2002	28	29	25	8	19	26	34	33	35	48	31	24	23	21
2005	26	27	23	13	17	24	28	32	42	33	30	26	20	23
2008	33	31	39	13	26	32	38	39	51	40	41	30	33	25
2011	30	27	36	14	19	25	34	39	45	44	33	28	23	22
2014	27	25	31	15	14	22	29	30	37	38	32	24	18	16
Maksud ei pea tegelema ümberjaotamisega, vaid peavad soodustama neid, kes on töökamad ja edukamad (liberaalne orientatsioon)														
2014	15	17	12	18	17	19	16	14	11	10	12	14	18	23
Maksud peavad soodustama ühiskondliku rikkuse õiglast jaotumist ja kihistumise vähendamist (sotsiaalne orientatsioon)														
2014	67	64	73	50	59	61	71	73	78	74	74	67	65	58

Tabel 2.2.9. Hoiakud demokraatia suhtes rahvarühmades 2002–2014

Väitega nõustujate % rahvarühmast

Aasta	Kogu- valim	Ankeedi keel		Vanus						Sotsiaalne kiht				
		Eesti	Vene	15-19	20-29	30-44	45-54	55-64	65-74	Madal	Madal- kesk	Kesk	Kõrg- kesk	Kõrg
Kõigist probleemidest hoolimata on demokraatia igal juhul parim valitsemisviis														
2011	61	65	52	57	62	60	63	62	54	50	57	58	76	65
2014	64	70	52	58	66	67	65	65	60	51	68	62	73	66
Eelistaksin demokraatialle tugevate volitustega riigipea võimu														
2011	13	11	18	10	12	13	12	14	18	17	13	14	8	14
2014	13	10	19	11	8	8	15	13	20	20	10	13	10	12
Mitte-eestlaste suurem osalus Eesti poliitikas ja majanduses on Eestile kasulik														
2005	37	23	68	25	34	34	37	39	38	40	35	39	36	33
2008	46	30	82	38	42	45	54	48	50	44	48	43	46	52
2011	48	32	81	35	36	46	56	54	56	48	54	48	41	48
2014	52	38	83	45	37	46	55	59	63	57	56	47	54	48
Mitte-eestlaste suurem osalus Eesti poliitikas ja majanduses on Eestile kahjulik														
2005	29	40	4	38	25	28	28	30	28	31	27	27	29	37
2008	22	31	3	28	25	20	18	25	20	24	22	20	22	23
2011	21	30	2	24	27	24	15	19	15	20	18	20	24	22
2014	18	25	4	18	23	19	16	16	19	17	22	20	14	20
Kindel kord on riigis tähtsam kui isikuvabaduste tagamine														
2002	32	32	29	18	24	26	35	45	42	39	35	34	25	26
2005	31	29	34	19	21	26	30	41	48	35	35	29	27	29
2008	43	48	30	30	33	43	46	51	47	43	47	42	42	40

Jät kub...

2.2. HINNANGUD MUUTUSTELE

Aasta	Kogu- valim	Ankeedi keel		Vanus						Sotsiaalne kiht				
		Eesti	Vene	15-19	20-29	30-44	45-54	55-64	65-74	Madal	Madal- kesk	Kesk	Kõrg- kesk	Kõrg
Kindel kord ja rahvuslik julgeolek on riigis tähtsamad kui isikuvabaduste ja inimõiguste tagamine														
2011	26	25	27	28	18	24	25	28	35	28	25	24	26	29
2014	28	33	18	22	22	23	24	34	33	22	28	33	26	32
Isikuvabaduste tagamine on riigis tähtsam kui kindel kord														
2002	31	32	29	39	36	31	36	21	24	23	29	27	39	39
2005	33	34	32	39	38	33	34	32	23	31	27	31	35	42
2008	21	19	24	25	28	19	20	16	15	20	16	19	21	27
Isikuvabadused ja inimõigused on riigis tähtsamad kui kindel kord ja rahvusliku julgeoleku tagamine														
2011	34	34	32	35	38	35	39	32	25	26	35	34	38	34
2014	35	28	51	42	39	32	40	34	35	45	39	32	33	29

Tabel 2.2.10. Hoiakud nõukogude aja suhtes rahvarühmades 2005–2014

Väitega nõustujate % rahvarühmast

Aasta	Kogu- valim	Ankeedi keel		Vanus						Sotsiaalne kiht				
		Eesti	Vene	15-19	20-29	30-44	45-54	55-64	65-74	Madal	Madal- kesk	Kesk	Kõrg- kesk	Kõrg
Inimeste elu oli ENSV ajal turvalisem														
2005	61	56	73	33	43	62	73	77	71	70	70	63	55	48
2008	50	41	69	18	32	48	59	69	70	62	63	47	45	40
2011	48	38	69	10	22	46	65	67	67	67	54	48	37	33
2014	52	39	79	27	25	42	60	64	75	68	64	50	40	40
Tavalise inimese sissetulek võimaldas ENSV ajal suuremat materiaalsset heaolu														
2005	53	48	64	35	45	51	59	63	61	65	61	53	48	42
2008	47	43	57	27	34	46	55	58	60	62	60	47	36	39
2011	51	44	66	31	33	50	62	59	65	68	60	49	40	34
2014	48	40	63	26	28	40	53	59	60	63	55	48	36	34
ENSV ajal ei olnud midagi head, mida praegu tasuks taga igatseda														
2005	18	23	9	18	19	18	15	16	22	11	15	17	21	24
2008	18	23	7	13	22	17	17	20	16	15	11	18	21	22
2011	15	19	6	14	14	17	14	16	12	10	10	16	18	21
2014	17	23	5	15	15	20	17	14	17	13	17	17	21	21
ENSV ajal olid inimesed üksteise suhtes hoolivamad ja ausamad														
2005	58	50	75	33	45	59	66	67	71	71	65	58	50	48
2008	53	43	76	31	37	49	62	70	72	60	64	54	47	46
2011	50	39	73	20	36	48	60	61	66	69	57	44	44	35
2014	55	43	79	28	35	46	60	61	78	69	66	52	43	45
Elu ENSVs nõudis vähem pingutust														
2014	56	51	66	21	30	58	65	67	70	65	65	55	52	44

Jätkub...

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Aasta	Kogu- valim	Ankeedi keel		Vanus						Sotsiaalne kiht				
		Eesti	Vene	15-19	20-29	30-44	45-54	55-64	65-74	Madal	Madal- kesk	Kesk	Kõrg- kesk	Kõrg
ENSV ajal elas enamik inimesi oma tavalist elu, mis ei erine oluliselt elust pärast ENSVd														
2011	22	24	17	19	17	22	18	22	34	46	53	52	51	59
2014	24	24	23	15	17	21	28	25	30	27	25	25	23	22
Elu ENSVs oli imelik ja naljakas														
2014	20	29	3	17	21	25	19	21	16	13	15	22	27	23
Elu ENSVs oli õudne ja masendav														
2014	10	14	2	19	10	11	9	8	8	7	8	10	13	11

2.3. KELLEL ON MÕJU ÜHISKONNA ARENGUSUUNDADELE? POLIITILISE AGENTSUSE TÜPOLOOGIA

Marju Lauristin

2.3.1. TEOREETILINE TAUST

Käesolevas peatükis otsime vastust küsimusele, milline on olnud Eesti elanikkonna poliitiliste valikute ja aktiivsuse võimalik mõju ühiskonna arengusuundade kujunemisele. Teiste sõnadega, vaatleme inimeste käitumist ja positsioneerumist poliitikal väljal (vt Bourdieu, 2003) kui nende poliitilise agentsuse^[1] ilmnemist (Giddens, 1984; Hirschman, 1970). Seejuures lähtuvalt Hirschmani (1970) poliitilise aktiivsuse mudelist eristame aktiivselt kaasaminevat, nõustuvat (lojaalset) positsiooni (*loyalty*); oponeerivat, mittenõustuvat, kriitilist häält tõstvat positsiooni (*voice*) ja vaikivat, kõrvalehoidvat (*exit*) positsiooni võimuinstitutsioonide tegevuse suhtes. Meie põhitähelepanu on seejuures elanikkonna suhestumisel Eesti ühiskonnas aastatel 2002–2015 toimunud sotsiaalsete muutuste ja reformidega.

Meie analüüsi põhiküsimus lähtub Karl Polanyi kontseptsioonist (1944/1967), mis osutab kahele siirdeajal kujunevale vastassuunalisele liikumisele (*double movement*), millest üks toetab toimuvaid muutusi ja sunnib neid veelgi jõulisemalt ja

[1] Agentsust võib vaadelda kui indiviidi võimet ühiskonna struktuuris toimida, järgida või luua reegleid, kasutada või kujundada ressursse – vt Giddens, 1984. Agentsust kui toimumisvõimet on käsitletud ka käesoleva raamatu peatükkides 4.1, 4.3, 7.1 ja 7.3.

kiiremini ellu viima ning teine hoiab muutusi tagasi, püüdes võimalikult kaua säilitada eelnenud ühiskondlikku elukorraldust. Meid huvitab Eesti siirdeaja muutuste, nende toetamise ja neile vastuseisu ühiskondlik taust ning selle muutumine 15 aasta jooksul. Nende reformide põhisisu on kirjeldatud kui üleminekut nõukogulikult totalitaarselt ja plaanimajanduslikult süsteemilt läänelikule demokraatlikule ning vabaturumajanduslikule ühiskonnakorraldusele. Mõlemas dimensioonis on reformidega kaasnenud väga suured muutused kõigi ühiskonnaliikmete igapäevapraktikates. Turumajanduslikud reformid tähendasid argielus uusi olukordi, mida tuli lahendada ja millega toime tulla heaolu ja majandusliku tegevuse valdkonnas, alustades eluaseme ja elamumajandusega ning lõpetades tööalase karjääriga ja tarbimisvõimalustega. Poliitilised reformid muutsid iga inimese asendit riigivõimu suhtes õigusteta süsteemiorjast vabaks kodanikuks, kelle osalust oodatakse (vähemalt põhiseadusliku korra teooria järgi otsustades) avaliku võimu tegevuse suunamises nii valimiste kui ka kodanikuaktiivsuse muude kanalite kaudu. Nõukogude aja ideoloogilist retoorikat asendas vaadete pluralism, milles orienteerumine osutus tavakodanikule üsnagi keeruliseks. Areenile tulid erakonnad, kes hakkasid kodaniku valikuid sõnastama läänemaailmas üldkehtivate ideoloogiliste skeemide kohaselt, mis lihtsustatult on taandatavad vasak- ja parempoolsuseks. Ka Eesti poliitiline väli hakkas valimistest valimistesse üha rohkem järgima lääne demokraatiatele omaseid jõujooni, mida iseloomustab poliitikate ja elanikkonna maailmavaatelist hoiakute eristumine vasak-parempoolsel ehk sotsiaalsel vs. turuliberaalsel teljel ühelt poolt ja liberaalse avatuse-konservatiivse suletuse teljel teiselt poolt. Siirdeühiskonnale omaset jäi siiski tugevasti domineerima identiteedipoliitiline tendents (vt Lagerspetz ja Vogt, 2013), mis tänapäeval on omandanud üsna agressiivse rahvuskonservatiivse kaju. Identiteedipoliitikaga kaasnenud nn vene küsimus on tugevasti varjutanud kõike Eesti poliitikaväljal toimuvat. Identiteedipoliitika on tugevasti seotud ka mälupoliitikaga. Kõikides postkommunistlikes riikides kujunes hinnang minevikusündmustele ja nõukogulikule süsteemile üheks teravamaks eraldusjooneks. Sestap on Eestiski tänaseni aktuaalne inimeste eristumine ENSVsse suhtumise järgi.

Kuna viimastel aastatel on Eestis üldiselt valitsenud arvamus, et Eesti kunagine jõuline reformipoliitika ning sellest johtunud kiire areng on XXI sajandi teisel aastakümnel asendunud seisakuga, siis huvitab meid, kuidas on analüüsitava perioodil toimunud arengud ühiskonnas seotud poliitilise agentsuse mustriga, kas nimetatud muutuste põhjustajaks võiks olla sügavam ühiskondliku (re)struktuuratsiooni protsess või on tegemist vaid poliitilise konjunktuuri pealispindsete ilmingutega.

Ülalkirjeldatud mitmemõõtmelist ja keerukat poliitilise välja formeerumise tausta arvestades on iga inimese osalemine sellel seotud väga erinevate valikute ja

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

hoiakutega. Poliitikaväljal osalemise mustrit käsitleme selles uuringus poliitilise agentsuse tüpoloogiana, mida allpool käsitleme sotsiaal-demograafiliste tegurite ja poliitiliste arengute kontekstis. Selle tüpoloogia loomiseks kasutasime klasteranalüüsi, mis võimaldab vastajate mitmemõõtmelist klassifikatsiooni ning selle tulemusel ilmneva mustri kirjeldamist üheaegselt mitmel alusel.

Iga uuringuaasta klasteranalüüsi tulemusi vaatleme eraldi, et seejärel kokkuvõttes esile tuua poliitikaväljal toimunud strukturaatsiooni trendid ja põhitegurid. Püüame ka vastata küsimusele, kuidas selline poliitilise agentsuse muster on läbi aastate Eesti poliitilisi arenguid mõjutanud.

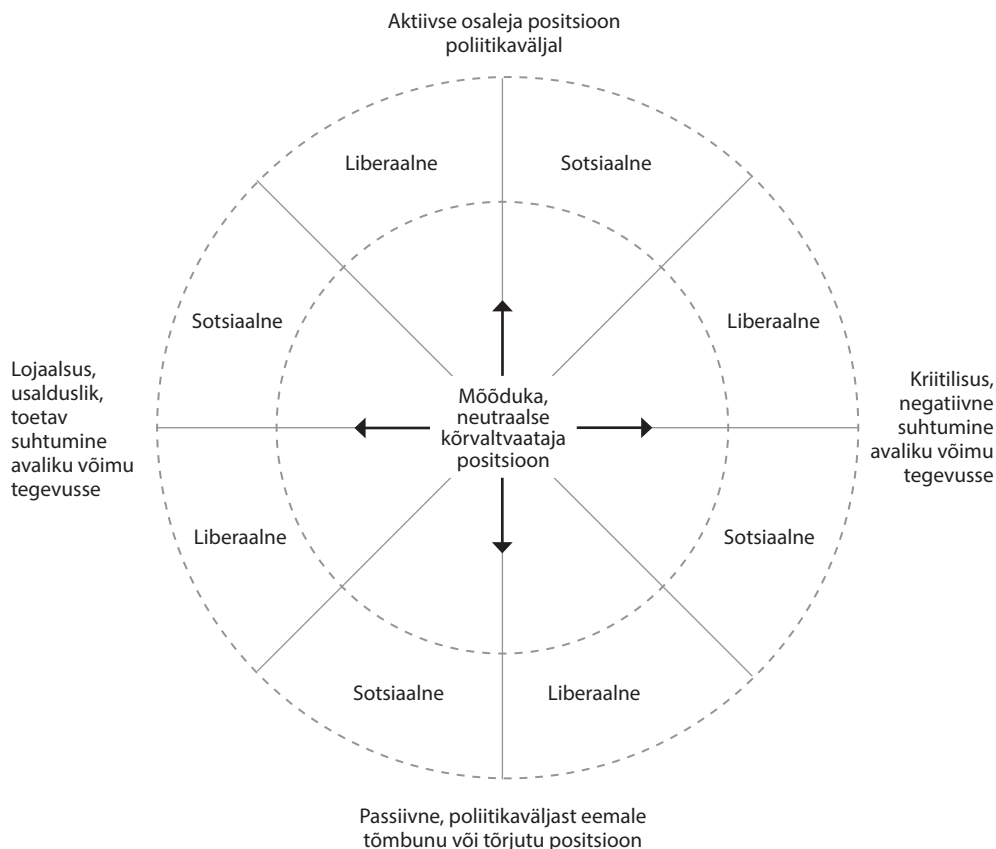
2.3.2. KLASTERANALÜÜSI RAKENDAMINE POLIITILISE AGENTSUSE TÜPOLOOGIA KONSTRUEERIMISEKS. ANALÜÜSI MUDEL

Klasteranalüüsi õnnestumise eeldus on valida mitmemõõtmelise klassifikatsiooni aluseks sellised tunnused, mis on piisavalt hästi mõõdetavad ja omavahel võrreldavad ning millel on arusaadav ning teoreetiliselt põhjendatav seos uurimisküsimusega. Elanikkonna poliitilises käitumises ja hoiakutes ilmnevate mustrite selgitamiseks ning poliitilise agentsuse erinevate tüüpide väljajoonistamiseks kasutasime k-keskmiste klasteranalüüsi, mille sisendtunnusteks määrasime ülalkirjeldatud kaalutlustest lähtudes MeeMa viie küsitluslaine korduvate (või sisult piisavalt sarnaste) üksiktunnuste põhjal koostatud poliitilist käitumist ja maailmavaatelist valikuid iseloomustavad koondtunnused (indeksid). Nendeks indeksiteks olid 1) üldise poliitilise aktiivsuse näitajad, sh valimisaktiivsust, kodanikuaktiivsust (kodanikuaktsioonides osalemist), erakondlikku määratletust ja ajalehtede lugemise aktiivsust kirjeldavad indeksid; 2) ühiskondlikesse muutustesse suhtumist ja usaldust riiklike institutsioonide vastu mõõtvad indeksid; 3) maailmavaatelist eristumist väljendavad sotsiaalse vs. turuliberaalse orientatsiooni indeksid (vt indeksite koostist raamatu lisa 2).

Sisendtunnuste struktuur võimaldas saadud tulemuste analüüsimisel kasutada poliitilise välja kolmemõõtmelist mudelit, mille moodustavad poliitilise osalemise aktiivsus, kriitilisus võimuinstitutsioonide suhtes ja vasak-parempoolne maailmavaateline eristumine (vt joonis 2.3.1). Klasteranalüüs seob vastajad kimpudesse ehk klastritesse nende tunnuste väärtuste sarnasuse ja eristumise alusel.

Neid vastajate klastreid vaatleme kui teatud tüüpi poliitilise agentsuse kandjaid. Kasutades klastrisse kuuluvust vastajale omistatud uue tunnusega, oleme neid tüüpe algul iseloomustanud sisendtunnuste (moodustajatunnuste) väärtuste alusel, seejärel vaadeldud nende indeksite taga olevaid üksiktunnuseid iga tüübi puhul lähemalt. Seejärel oleme analüüsinud nii saadud klastrite sotsiaal-demograafilist tausta kui ka

Joonis 2.3.1. Poliitilise agentsuse klastrite kirjeldamise mudel



seotust muude poliitilist aktiivsust ja eelistusi iseloomustavate tunnustega, konstrueerides niiviisi poliitilise agentsuse tüpoloogiat läbivalt kõigi viie küsitluslaine kohta.

2.3.3. POLIITILISE AGENTSUSE KLASTERANALÜÜSI TULEMUSED 2002–2014

MEEMA KÜSITLUS 2002. Võime öelda, et Eesti arengut aastatel 2000–2002 iseloomustas selge vastuluu väliste ja sisemiste kriteeriumide ning hinnangute vahel. Väljast vaadates oli areng olnud edukas või isegi väga edukas. Läbirääkimised Euroopa Liiduga liitumiseks toimusid edukalt, majanduse areng oli kiire. Seoses 1999. aasta valimistega toimus poliitiline stabiliseerumine, kujunesid välja peamised selge ja

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

püsiva toetajaskonnaga erakonnad ning nende rühmitused. Kuid suur osa rahvast oli rahulolematu nii mitme konkreetse otsusega kui ka üldise arengusuunaga, Eesti välisest edukusest hoolimata. Kevadel 1999 ametisse asunud Mart Laari valitsus ei suutnud märgata ühiskonna vahepealses arengus toimunud pööret suhtumises muutustesse. Arutlused „kahe Eesti“, eduka ja mahajäänud ühiskonnaosa vahel üha suureneva vastuolu üle ning uue ühiskondliku kokkuleppe vajaduse üle olid selle selge tunnusmärk. Esile tõusid seni avalikus debatis marginaalseks peetud vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse probleemid. Usaldus valitsuse ja peaministri vastu kahanes kiiresti (vt joonis 1.3.2 peatükis 1.3). Eesti ühiskond oli jõudnud uude arengustaadiumi. Transitsioon kitsamas mõttes, üleminek turumajandusele ja demokraatlikule ühiskonnakorraldusele oli lõppemas, tuli hakata määratlema uusi prioriteete ka sisemises arengus.

Mart Laari valitsuse tagasiastumise ning Siim Kallase peaministriks saamise järel jaanuaris 2002 läks võim pragmaatiliselt orienteeritud Reformierakonna ja Keskerakonna valitsuskoalitsiooni kätte. Otsene rahulolematuus küll vähenes, usalduskriis lõppes, kuid oodatud sotsiaalse tasakaalustumise asemel süvenesid sotsiaalsed pinged. Tugevnes suundumus korporatiivsele poliitikale, majanduslike ja erakondlike huvigruppide võitlusele, riigiametnikke hakati üha enam allutama erakondlikule survele.

Vanema põlvkonna pettumusmeeleolud ja iseseisvumise järel täiskasvanuks saanud noore põlvkonna soov saada suuremat sõnaõigust ka poliitikas võimendusi vastastikku, tekitades ootuse poliitiliste liidrite vahetumise järele. Selle ootuse hoovuses saavutas märksõnaga „Uus poliitika“ sabatähena Eesti poliitikataevasse kerkinud Res Publica ootamatu võidu 2003. aasta Riigikogu valimistel. Kahjuks ei suutnud Res Publica anda uue poliitika loosungile rahva ootustele vastavat sisu ja kaotas kiiresti avalikkuse poolehoidu.

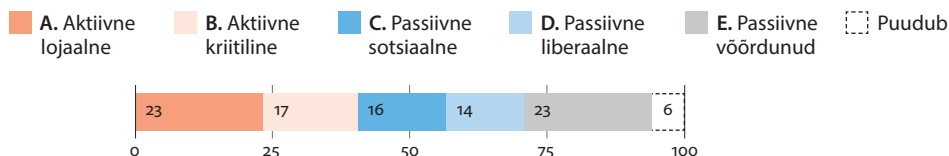
MeeMa esimene suur küsitlus toimus 1. detsembrist 2002 kuni 6. jaanuarini 2003. Küsitlusaega võib iseloomustada usalduskriisijärgse Keskerakonna ja Reformierakonna valitsuse mesinädalatena, suhteliselt rahuliku ja kiire majandusliku edenemise perioodina.

2002. aasta küsitlusandmete klasteranalüüs eeltoodud mudeli alusel tehti viieklastrilise lahendina. Joonistus välja elanikkonna järgmine jaotus aktiivse või passiivse, toetava või kriitilise ning sotsiaalse või liberaalse maailmavaatelise hoiaku alusel (vt joonis 2.3.2).

Nagu jooniselt näha, oli 2002. aastal Eesti poliitikaväljal võimu tegevuse suhtes positiivselt häälestatud klastreid (Hirschmani järgi lojaalsel positsioonil olijate)

Joonis 2.3.2. Poliitilise agentsuse klastrid 2002

% koguvalemist



osakaal kokku 53% küsitletutest. Negatiivselt häälestatute klastrite osakaal oli 40% ja 6% vastanutest langes klassifikatsioonist välja.

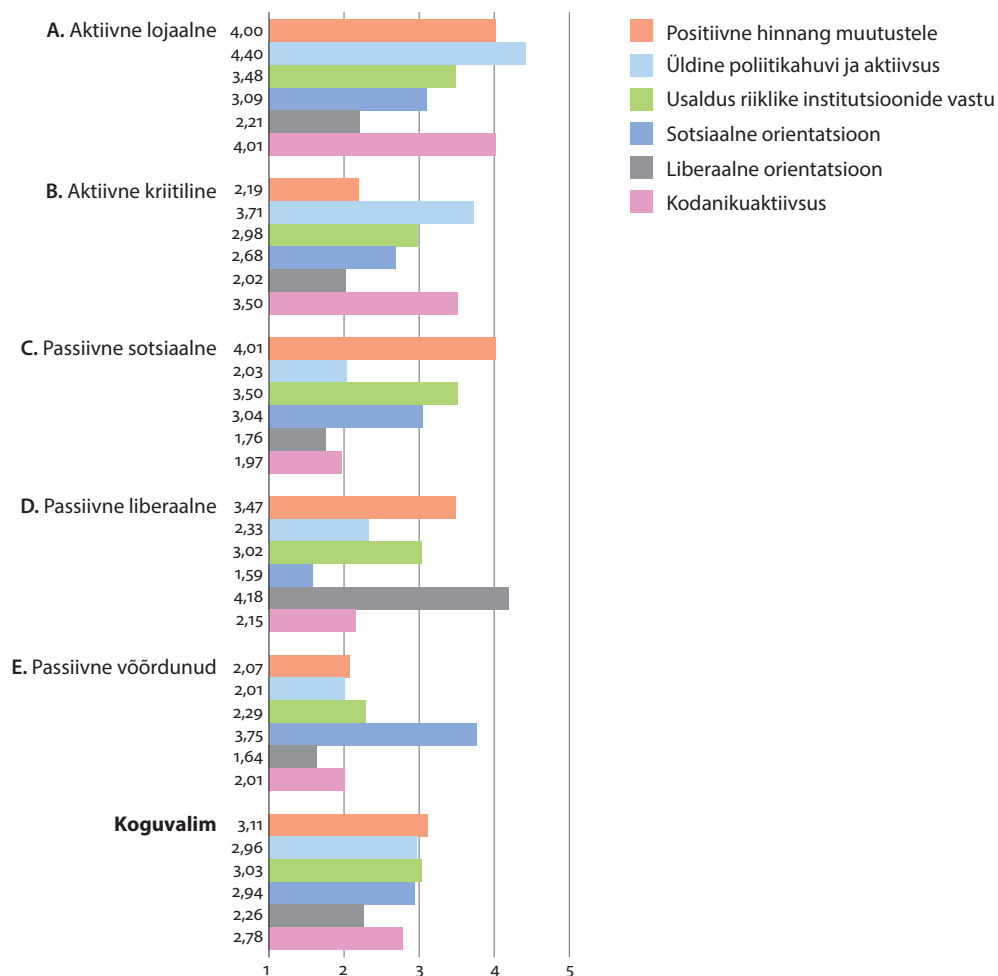
Poliitiliselt kõige aktiivsema tüübiga A seostub tugevalt positiivse häälestusega ja osalustahetega poliitiline agentsus, mida iseloomustab väga aktiivne osavõtt nii valimistest kui ka kodanikuühenduste tegevusest, kõrgendatud huvi poliitika vastu ja positiivne suhtumine Eesti siirdeajal toimunud muutustesse. Erinevalt kõigist teistest klastritest on sellesse tüüpi kuulujatel enamasti ka kindel lemmikerakond. Samas ei erista selle klaster liikmeid selge maailmavaateline suundumus, nii sotsiaalset kui ka liberaalset maailmavaadet esitavate väidete suhtes ollakse pigem lei- ged, kusjuures veidi tugevam tundub olevat sotsiaalsele hoolivusele omane hoiak. Võimegi 2002. aasta kohta väita, et ühiskonnas üldiselt oli tunda poolehoiu kasvu sotsiaalsele väärtustele, võrreldes varasema siirdeajaga, mil ühiskonnas domineeris siirdekultuurile omane konkurentsivaim ja vast saavutatud materiaalse edu fetišeerimine (vt Kennedy, 2002). Poliitilise agentsuse tüüpidest oli 2002. aastal ainsana selgelt väljendatud liberaalse parempoolse maailmavaataga pigem kõrvaltvaatajana poliitikat jälgiv D-klaster (vt joonis 2.3.2). Nii selgubki, et 2002. aastal ei olnud põhiliseks poliitilise agentsuse tüüpe mentaalselt eristavaks jooneks mitte niivõrd maailmavaateline vastandumine vasak-parempoolsuse skaalal kui suhtumine muu- tustesse ja usaldus riiklike institutsioonide vastu, mis olid A-klasteris mõlemad väga positiivsed. A-klasterile oli iseloomulik väga aktiivne osavõtt nii kohalikest kui ka Riigikogu valimistest. Seega võime öelda, et ehkki see klaster moodustas valimist veidi vähem kui veerandi (23%), oli tema mõju Eesti ühiskonnas nullindate alguses toimunud protsessidele väga suur tänu tema kaalukusele ühiskonnas nii otsustajate kui muutustes aktiivsete kaasalööjate hulgas.

A-klasteri ühiskondlikku kaalukust hinnates tuleb silmas pidada ka seda, et passiivsemate C- ja D-klasteri hoiak muutuste suhtes oli samuti toetav, kusjuures D-klaster esindas üsna selgesti A-klasterist veelgi liberaalsemat reforme poolda- vat hoiakut. Kahte vähem aktiivset positiivse häälestusega C- ja D-klasterit eristas omavahel ühelt poolt D-klasteri väga tugev liberaalne orientatsioon, teisalt C-klasteri

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

Joonis 2.3.3. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2002

Indeksite keskmised viiepallisel skaalal



tunduvalt positiivsem hinnang ühiskonnas toimuvatele muutustele. Seetõttu nimetasime C-klastrit lojaalseks sotsiaalseks ning suhteliselt passiivse ja vähese huviga D-klastrit liberaalseks kõrvaltvaatajaks. Aktiivsele ja lojaalsele A-klastrile vastandus oma väga kriitilise suhtumisega ühiskonnas toimuvasse samuti väga aktiivse hoia-kuga B-klastrit, keda võib pidada protestiidentiteedi kandjaks. Viies, E-klastrit oli 2002. aastal ainus väga tugevalt sotsiaalse orientatsiooniga klastrit, paistes samal ajal

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Tabel 2.3.1. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2002

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalemist

	A. Aktiivne lojalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne võõrdunud	Kogu- valim
Ankeedi keel						
Eesti	92	64	69	71	44	68
Vene	8	36	31	29	56	32
Kodakondsus						
Eesti Vabariigi kodanikud, eestlased	91	63	67	71	41	66
Eesti Vabariigi kodanikud, muud rahvused	6	23	21	15	26	18
Mittekodanikud	3	15	12	14	33	16
Sugu						
Mehed	54	43	47	55	40	48
Naised	46	57	53	45	60	52
Haridus						
Alg-/põhiharidus	14	20	31	23	25	22
Keskharidus	51	59	54	55	63	57
Kõrgharidus	35	21	15	22	12	21
Vanus						
15–19	2	3	26	13	10	10
20–29	12	8	28	30	18	18
30–44	24	26	26	27	32	27
45–54	21	24	11	15	17	18
55–64	22	18	6	9	13	15
65–74	18	20	2	5	9	12
Sissetulek pereliikme kohta						
Kuni 1500 krooni	18	40	27	31	47	33
1501–2500	29	33	26	25	29	29
2501–4000	23	18	26	24	17	21
4001–6000	20	5	15	11	5	11
Üle 6000 krooni	9	4	5	10	3	6
Enesehinnanguline sotsiaalne kiht						
Madalkiht	7	17	6	9	12	10
Madal-keskkiht	19	25	12	19	25	20
Keskkiht	30	30	36	30	35	32
Kõrg-keskkiht	26	21	26	25	19	23
Kõrgkiht	19	7	20	16	9	14

Jät kub...

JÄRG: Tabel 2.3.1. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2002

	A. Aktiivne lojaalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne võõrdunud	Koguvaim
Tööala						
Ettevõtja, juht	21	12	11	18	6	14
Spetsialist, ametnik	24	14	13	14	10	15
Talunik, FIE	8	5	4	9	5	6
Teenindaja	10	10	10	9	13	11
Tööline	17	26	23	25	31	24
Õppur	6	6	33	21	12	14
Pensionär, kodune, töötu	28	33	13	18	30	25

silma oma passiivsusega, suure umbusuga riigi toimimise suhtes ja täiesti negatiivse suhtumisega muutustesse. A-, B- ja C-klastrit võib Polanyi teooriat meenutades pidada muutuste kandjateks, B- ja E-klastris aga väljendus muutustest häiritud ja neid pidurdada püüdvate ühiskonnarühmade aktiivsem või passiivne hoiak.

Klastrite sotsiaalne koosseis aitab mõnevõrra neid erisusi selgitada (vt tabel 2.3.1).

Nagu tabelist 2.3.1 on näha, koosnes aktiivne lojaalne A-klastrit, keda võib iseloomustada kui tugevat, positiivset, kiireid muutusi toetavat poliitilise agentsuse tüüpi, enamasti haritud, keskmise või kõrge sotsiaalse enesehinnanguga, keskmise või üle selle sissetulekuga keskealistest eestlastest, kusjuures selles klastris oli 2002. aastal kerge meeste ülekaal. Tegevusala poolest olid selles klastris ülekaalukalt esindatud omanikud, juhid ja tippspetsialistid, s.o inimesed, kes on ka tööalaselt seotud otsuste tegemisega. Toetatavatest erakondadest oli selles klastris esikohal tollal tõusuteel olnud parempopulistlik Res Publica, järgnesid Reformierakond ja IRL, ehk teisisõnu, toetati parempoolseid erakondi, kes olid olnud radikaalse turumajandusliku reformipoliitika aktiivsed teostajad (vt tabel 2.3.2). Ühiskonna dünaamika seisukohalt on oluline märgata, et passiivsemate C- ja D-klastrite koosseisus oli rohkem nooremaid inimesi, sh C-klastrist 33% ja D-klastrist 21% moodustasid õppurid, üliliberaalses D-klastris oli keskmisest rohkem ka ettevõtjaid. Samuti on tähelepanuväärne, et nende positiivselt häälestunud klastrite rahvuslik koosseis ja ka kodakondsuslik staatus ei erinenud Eesti keskmisest. Samas oli nende valimisaktiivsus ja osalus kodanikuühiskonnas 2002. aastal madal. Oma nõrgema poliitilise agentsuse tõttu moodustasid nad pigem toetava fooni A-klastrite mõjule, mitte ei mänginud 2002. aasta Eesti poliitikaväljal iseseisvat rolli. Kuid koosseisu suhtelise nooruse tõttu võis neil siiski olla oluline mõju ühiskonna tulevikusuundumuste kujunemises.

Tabel 2.3.2. Erakondlikud eelistused poliitilise agentsuse klastrites 2002

% klastrist, esimene + teine valik. Iga vastaja võis märkida kaks erakonda, seetõttu võib kogusumma olla üle 100%

	A. Aktiivne lojaalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne võõrdunud	Koguvalim
Isamaaliit	23	4	7	10	4	10
Reformierakond	23	11	18	19	5	15
Res Publica	37	20	30	17	11	23
Möödukad	15	8	10	9	3	9
Keskerakond	29	37	25	22	22	17
Rahvaliit	17	7	3	5	3	7
Minu vaadetele pole lähedane ükski erakond	8	17	11	14	22	15
Ei tunne huvi, ei tea nende erakondade vaateid	6	23	27	30	41	25

A-klastrile hoiakutelt vastanduv, kuid samuti väga aktiivne B-klastrist oli seevastu tugeva kriitilise, oponeeriva poliitilise agentsuse kandja. Vaadates selle klastrist koosseisu, torkab silma selle vastandlikkus A-klastrile mitmes aspektis. Esiteks oli selles klastris kuuendik mittekodanikke ja neljandik venekeelseid Eesti Vabariigi kodanikke. Kokku oli klastrist koosseisust 36% venekeelse ankeedi täitjaid. Seega oli poliitilise agentsuse B-tüüp Eesti poliitilisel väljal selgesti vähemuse hääle kandja. Seda võimendas veelgi klastrist sooline koosseis, mis erinevalt A-klastrist oli pigem kaldu naissoo suunas. 42% klastrist koosseisust oli end paigutanud ühiskonnaredelil keskmisest positsioonist madalamale ja vaid 28% kõrgemale, samas kui A-klastrist oli see suhe vastupidine: 26% keskmisest madalamal ja 45% kõrgemal. Tööala poolest olid B-klastrist põhiliselt esindatud nii sini- kui ka valgekraelised töötajad, juhtide ja haritlaste osakaal oli A-klastrist ligi poole väiksem. Samas tuleb silmas pidada, et B-klastrisse kuulusid just need eestikeelsed vastajad, kellel oli kõrge sotsiaalne enesehinnang ja tugev kriitiline agentsus, mis väljendus ka nende poliitilistes praktikates. Nagu A-klastrist oli ka B-klastrist aktiivselt kaasas nii valimistel kui ka kodanikuühiskonnas, kusjuures tema erakondlik eelistus kuulus ülekaalukalt Keskerakonnale. (Keskerakond oli 2002. aastal esimene valik ka C- ja E-klastrist ning teine valik A- ja D-klastrist.) Teine eelistus oli B-klastrist Res Publica, mis teatavasti koondas tol hetkel paljusid kriitiliselt meelestatud kodanikke. B-klastrist ongi Hirschmani järgi hääleka protestija positsioonil (*voice*). B-klastriga sarnaselt kriitilist, kuid palju negatiivsemat ja tõrjumamat suhet Eesti riigis toimuvasse esindas aga nii 2002. a kui ka kõigis järgnevatel küsitlustel E-klastrist, mille ilmet kujundavad olulisel määral

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

venekeelsed vastajad, küllalt sageli mittekodanikud, pensionärid ja töölised. Naisi oli selles klastris rohkem kui mehi. Seda klastrit iseloomustab väga nõrk poliitiline agentsus, Hirschmani klassifikatsiooni alusel esindavad nad võõrdunud, ühiskonna asjades häält mitteomavat „väljajääja“ (*exit*) positsiooni.

Kokkuvõttes võib 2002. aasta kohta öelda, et poliitikaväli oli polariseerunud kahe tugeva poliitilise agentsusega tüübi A- ja B-mõjualaks, kusjuures vastandumise aluseks polnud mitte maailmavaateline eristumine, vaid üldine positiivne või kriitiline häälestus valitseva poliitika suhtes ning võimalused ja tahe seda oma osalusega mõjutada. Kuna küsitlus toimus mõni kuu enne 2003. aasta valimisi, mis tõid ülekaalukalt võimule populistliku Res Publica, võime ülalkirjeldatud pildis kergesti ära tunda need jõujooned, mis sellise valimistulemuseni viisid.

MEEMA KÜSITLUS 2005. MeeMa teine suur küsitlus toimus oktoobris-novembris 2005, majandustõusu õhkkonnas.

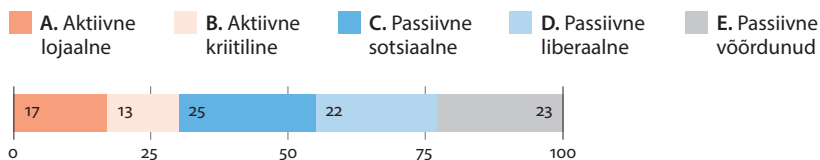
Aastaid 2005–2007 iseloomustas ennekõike üldise jõukuse ja rahulolu kasv, mis mõjutas kõiki eluvaldkondi, tekitas uute võimaluste ja vaesusest väljajõudmise tunde. Valitsuskoalitsiooni juhtivaks jõuks sai pärast valimisi märtsis 2005 Reformierakond. Avaliku arvamuse üldine häälestus oli Euroopa Liiduga liitumise järel eeskätt majanduskasvu ja heaolu tõusu tõttu üsnagi positiivne (vt joonis 1.3.4 peatükis 1.3). Majanduslik tõus 2000–2007 kujundas paljudes arvamuse, et heaolu kiire suuremine on normaalne ja püsiv, jäädes kestma paljudeks aastateks. Koos sellega suurenesid ka inimeste ootused, et nende heaolutase ühtlustub kiirelt Euroopa Liidu tasemega, mida veelgi kannustas Reformierakonna 2005. aasta valimiskampanias püstitatud loosung jõudmisest viie Euroopa rikkaima riigi hulka. Uue koalitsiooni võimuletuleku järel aprillis 2005 suurenes toetus poliitilistele institutsioonidele.

Et võrrelda, kuidas need ühiskonnaelus toimunud suured muutused kajastusid elanikkonna suhetes riigi ja poliitikafääriga, tegime 2005. a küsitlusandmete klasteranalüüsi täpselt samal viisil kui 2002. a küsitluse puhul.

Klastrite jaotus kriitilisuse-lojaalsuse teljel (joonis 2.3.4) püsis sarnasena 2002. aasta omaga: 64% vastanutest kuulus Eesti riigi ja ühiskonna suhtes positiivselt ja usaldavalt häälestatud klastritesse, 36% aga kriitilistesse ja umbusaldavatesse. Võrreldes klastrite sisendtunnuste keskmisi (joonis 2.3.5) torkab silma, et mitte ainult A-klastrit, vaid ka kriitilise B-klastrit hinnang muutustele oli kõrgem kui 2002. aastal. Märkimisväärne on mõõdukalt aktiivse, kuid väga tugeva sotsiaalse orientatsiooniga, riiklike institutsioonide suhtes usaldava C-klastrit ilmumine alternatiivina lojaalsuse-kriitilisuse teljel väga aktiivsele kriitilisele B-klastrile. Teisalt joonistus veidi selgemini kui 2002. aastal välja maailmavaateline vastandumine liberaalsemate

Joonis 2.3.4. Poliitilise agentsuse klastrid 2005

% koguvalimist



A- ja D-klastrit ja tugeva sotsiaalse orientatsiooniga B-, C- ja E-klastrit vahel (vt joonis 2.3.5).

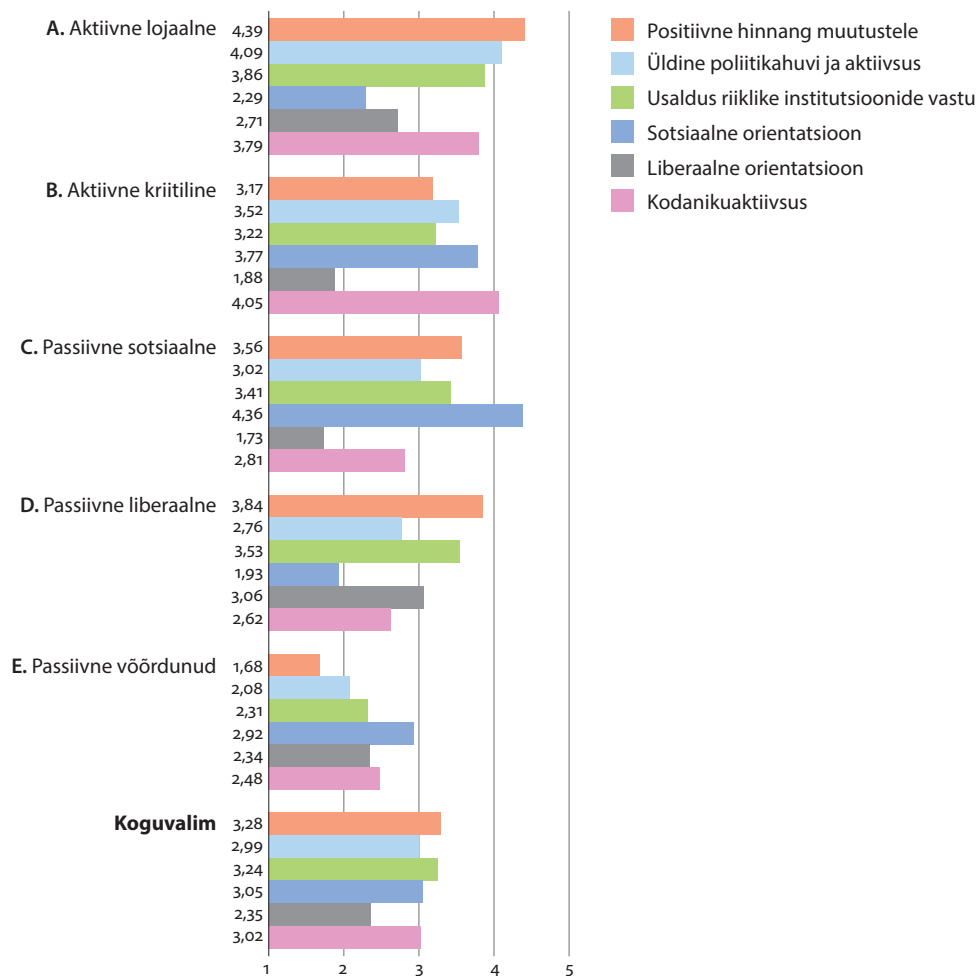
Klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2005. aasta küsitluses selgub tabelist 2.3.3. Aktiivsete ja passiivsete klastrite rahvuslikku, soolist ja hariduslikku koosseisu võrreldes ilmnis samuti nagu 2002. aastal seos aktiivse ühiskonnas osalemise ning sotsiaalse staatuse ja etnilise tausta vahel. Aktiivse lojaalse klastrit moodustasid inimesed, kelle majanduslik suutlikkus, haridus ja tööalane positsioon võimaldasid paremini orienteeruda nii poliitikas kui ka majanduses ning seetõttu muutustega hõlpsamini toime tulla. Selles klastris jätkus meeste ülekaal ning keskmisega võrreldes tõusis esile eestlaste domineeriv osakaal. 96% klastrit liikmetest olid Eesti kodanikud (sh klastrisse kuuluvate venekeelsete vastajate hulgas oli kodanikke tunduvalt rohkem kui keskmiselt), peaaegu pooled määratlesid oma sotsiaalse positsiooni ühiskonnas keskmisest kõrgemaks. Selleks oli ka objektiivne alus, kuna 56% klastritist olid kas omanikud, juhid või haritlased, kelle pere keskmine sissetulek oli keskmisest kõrgem. A-klastrile oma kriitilise hoiaku poolest vastanduv B-klastrit oli 2005. aasta valimis tunduvalt kõrgema sotsiaalse positsiooni hinnanguga kui analoogiline klastrit 2002. aastal. Eriti väärib märkimist, et ka venekeelsed vastajad, kes kuulusid aktiivsesse kriitilisse B-klastrisse, paistsid silma kõrgema sotsiaalse enesehinnangu poolest. Oma rolli mängis siin võib-olla asjaolu, et 2005. aastal oli nii A- kui B-klastrit võrreldes 2002. aasta küsitlusega mõnevõrra noorem eas; samuti majanduskasvust tingitud üldise heaolu tõus. Seevastu mõõdukas positiivselt häälestatud ja tugevalt sotsiaalsele väärtustele orienteeritud C-klastrit oli keskmisest veidi madalama sotsiaalse enesehinnanguga ja ka vanem kui A- ja B-klastrit. Selles klastris oli veidi enam mittetöötavaid inimesi, eeskätt pensionäre, ning vanemate inimeste osakaal oli veidi suurem kui üheski teises klastris.

Võrreldes klastrite liikmete erakondlikke eelistusi saame jälle kinnituse, et 2000ndate alguse Eesti ühiskonnas oli aktiivseima ja ühiskonna võtme positsioonidele lähemal seisva grupi positsioon maailmavaatelisel skaalal selgesti parempoolne

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

Joonis 2.3.5. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2005

Indeksite keskmised viiepallisel skaalal



(vt joonis 2.3.6), samal ajal kui temale vastanduv, kõige rohkem vasemale kaldunud E-klastrit esindas kõige vaesemat, passiivsemat ja ühiskonnast võõrdunud rahvaosa, mille koosseisu kuulus ka kõige rohkem mittekodanikke ja teiste riikide kodanikke. Siin oli rohkem naisi ning madalama sissetulekuga inimesi, millega seostus ka asjaolu, et 72% E-klastrit koosseisust olid lihttöö tegijad või pensionärid. Kui võrdleme vasakpoolsete (tinglikult loeme nende hulka Mõõdukaid / Sotsiaaldemokraatlikku

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Tabel 2.3.3. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2005

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist (sinine – keskmisest suurem, punane – keskmisest väiksem)

	A. Aktiivne lojaalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne lojaalne	E. Passiivne tõrjutud	Kogu- valim
Ankeedi keel						
Eesti	90	73	71	72	51	70
Vene	10	27	29	28	49	30
Kodakondsus						
Eesti Vabariigi kodanikud	96	89	84	87	69	84
Muud kodanikud	2	5	7	8	14	8
Kodakondsuseta	1	6	9	5	16	8
Sugu						
Mehed	53	43	43	54	41	47
Naised	47	57	57	46	59	53
Haridus						
Alla keskhariduse	12	14	19	20	26	19
Keskharidus	44	53	59	58	58	55
Kõrgharidus	42	31	18	20	12	23
Vanus						
15–19	8	12	10	11	10	10
20–29	18	17	19	19	19	18
30–44	27	26	22	28	30	27
45–54	22	14	16	17	20	18
55–64	15	16	18	12	10	14
65–74	10	15	15	13	10	13
Sissetulek pere liikme kohta						
Kuni 1500 krooni	8	7	13	14	24	14
1501–2500	8	24	24	19	23	20
2501–4000	31	29	38	32	25	31
4001–6000	23	20	13	19	13	17
Üle 6000 krooni	26	16	10	14	8	14
Sotsiaalne kiht						
Madalkiht	6	11	11	9	17	11
Madal-keskkiht	12	13	22	17	24	18
Keskkiht	29	33	36	35	34	34
Kõrg-keskkiht	28	19	18	21	17	20
Kõrgkiht	21	19	10	13	5	13

Jätub...

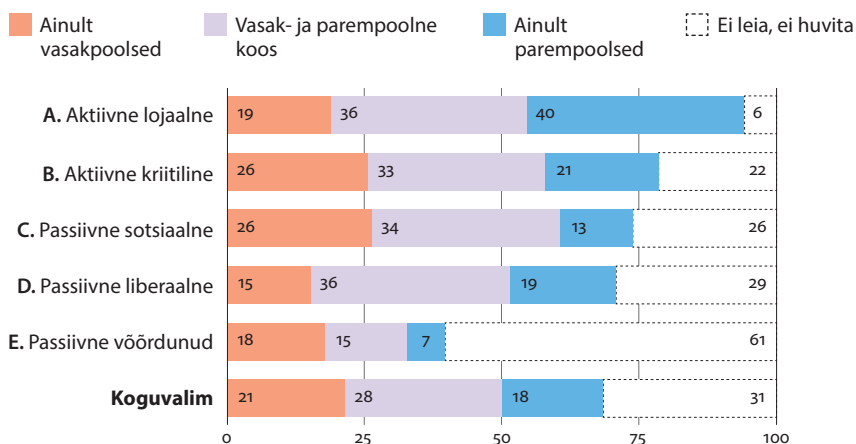
2.3. POLIITILINE AGENTSUS

JÄRG: Tabel 2.3.3. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2005

	A. Aktiivne lojaalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne lojaalne	E. Passiivne tõrjutud	Koguvalim
Tööala						
Ettevõtja, juht	18	16	10	10	6	11
Spetsialist	38	28	16	17	12	21
Teenindaja	12	7	10	8	16	11
Tööline	14	19	25	29	33	25
Õppur	8	13	12	15	9	12
Mittetöötav	9	15	25	19	23	19

Joonis 2.3.6. Vasak- või paremerakondade eelistamine poliitilise agentsuse klastrites 2005

% klastrist. Iga vastaja võis märkida kaks erakonda



Erakonda, Keskerakonda ja Rahvaliitu) ning parempoolsete erakondade (Isamaaliit, Res Publica ja Reformierakond) toetajaid, tuleb ilmsiks, et ainult A-klastris oli kindel eelistus parempoolsetel erakondadel, E-klastris aga vasakerakondadel. B-, C- ja D-klastris oli aga mõlemaid üsna võrdselt ning sellest lähtudes oluaks nende jaoks eelistatavim, et Eestit valitseks nn lai koalitsioon, mis hõlmaks nii parem- kui ka vasakerakondi.

2005. aasta kevadel tuli võimule Andrus Ansipi juhitud parempoolne valitsus, mille ühiskondlikku toetuspinnast kujundasid liberaalselt häälestatud tugeva poliitilise agentsusega A-klastris ning sellele sekundeeriv passiivsem ja mitte nii ühese

erakondliku eelistusega D-klaster, kes kokku moodustasid 40% valimist. Parem-liberaalsele poliitikale oponeeriva jõu moodustasid sotsiaalsema suunitlusega kriitiline B-klaster ja mõõdukas, valitsuse suhtes suhteliselt positiivselt meelestatud C-klaster, kelle osakaal valimis oli kokku 35%. Neile oli küll iseloomulik vasakpoolsemate seisukohtade ja erakondade eelistamine, kuid see ei olnud kaugeltki nii tugev kui A-klatri toetus paremerakondade poliitikale. Tugeva sotsiaalse poliitika vajadus oli ja on objektiivselt kõige enam omane E-klastrisse kuuluvale vaesemale, madalama staatusega ning end ühiskonnas tõrjutuna tundvale seltskonnale. Nende poliitiline agentsus on aga äärmiselt nõrk, suur osa nendest ei ole riigi tasandil valimisõiguslik ja ka valimisõiguslik osa ei orienteeru hästi erakondades, mistõttu on neid kergem manipuleerida mistahes populistlike loosungite abil. Sellisel ühiskondlik-poliitilisel maastikul oli paremerakondadel suhteliselt kerge omandada ja säilitada juhtrolli, köites endaga ka sotsiaalse orientatsiooniga valijaid mõnede selgete ja lihtsate populistlike lubadustega *à la* „Viime Eesti viie rikkaima riigi hulka!“.

MEEMA KÜSITLUS 2008. 2007. aasta Riigikogu valimiste tulemused kinnitasid senise pragmaatilise poliitilise kursi populaarsust. Siiski toimus valimiste järel oluline nihe valitsuskoalitsioonis, mille moodustasid kaks parempoolset erakonda, Reformierakond ning Isamaa ja Res Publica Liit, ning kolmandana lisaks parempoolsetele erakondadele vasakliberaalsed sotsiaaldemokraadid. See muutis valitsuse toetuspinna laiemaks, lisaks liberaalse agendaga A- ja D-klastrile sai valitsust toetava poliitilise agentsuse kandjaks ka tugeva sotsiaalse suunitlusega C-klaster.

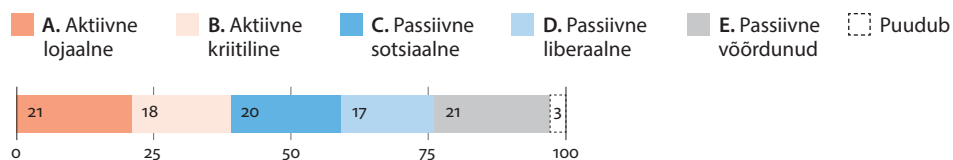
2007. aasta kevade väga kõrget üldist usaldustaset valitsusinstituutsioonide vastu mõjutas aga dramaatiliselt pronkssõduri kriis aprillis. See tõstis järsult eestlaste toetust Riigikogule, valitsusele ja peaministrile, samas kui venekeelse elanikkonna usaldustase Eesti riigi suhtes langes (vt lähemalt ptk 1.3). Võib öelda, et pronksiöö mõjul toimus sisult vastassuunaline konservatiivne konsolideerumine nii eestlaste kui ka kohalike venelaste hulgas.

Sügisel 2007 hakati Eesti avalikkuses järjest rohkem kõnelema uue vaikiva ajastu märkidest. Rahulolematust kutsus esile süvenev poliitiline stagnatsioon, erakondlik killustumine ja korporatiivsus, süvenev erakonnastamine, küüniline põhimõte „juriidiliselt on kõik korrektne“ (JOKK). Euroopa Liiduga ühinemise järel tugevnesid seni vaoshoitud vastasseisud arusaamades ja hoiakutes nii mineviku, oleviku kui ka tuleviku suhtes. Intensiivsed ettevalmistused ELi ja NATOga liitumiseks olid sisemist käärimist kaane all hoidnud, välise üksmeele varjus tugevnes huvide konfliktus.

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

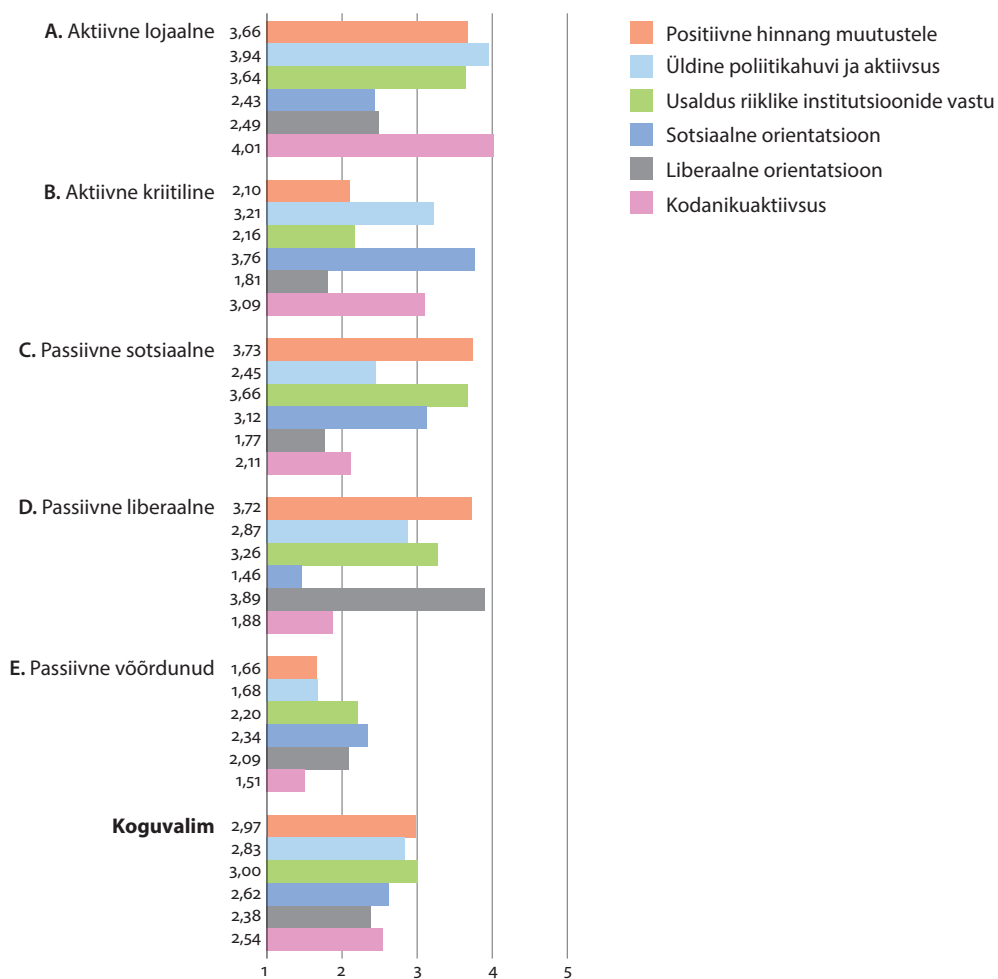
Joonis 2.3.7. Poliitilise agentsuse klastrid 2008

% koguvalimist



Joonis 2.3.8. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloomustus moodustajatunnuste alusel 2008

Indeksite keskmised viieballisel skaalal



II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Tabel 2.3.4. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2008

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist (sinine – keskmisest suurem, punane – keskmisest väiksem)

	A. Aktiivne lojalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne tõrjutud	Kogu- valim
Ankeedi keel						
Eesti keel	88	57	86	71	37	68
Vene keel	12	43	14	29	63	32
Sugu						
Mehed	36	43	51	55	51	47
Naised	64	57	49	45	49	53
Vanus						
15–19	4	5	22	8	7	9
20–29	21	16	21	20	21	20
30–44	28	26	21	25	27	26
45–54	22	16	11	20	19	18
55–64	15	21	14	18	14	16
65–74	10	16	12	9	11	11
Haridus						
Alla keskhariduse	11	18	38	28	32	25
Keskharidus	50	53	47	47	53	50
Kõrgharidus	38	29	14	25	14	24
Sissetulek pereliikme kohta						
Kuni 2500 krooni	11	14	14	8	18	13
2501–4000	20	21	24	21	24	22
4001–6000	24	34	31	27	32	29
6001–10 000	27	24	24	27	17	24
Üle 10 000 krooni	15	4	4	11	5	8
Sotsiaalne kiht						
Madalkiht	4	15	13	10	23	13
Madal-keskkiht	12	24	19	10	22	17
Keskkiht	27	25	28	24	27	26
Kesk-kõrgkiht	26	23	22	22	16	22
Kõrgkiht	30	14	18	32	13	21
Tööala						
Juht, spetsialist	46	26	15	30	13	26
Tööline, teenindaja	29	36	38	38	49	38
Õppur, kodune	11	13	27	13	15	16
Pensionär, töetu	14	25	20	18	22	20

Kuigi juba 2008. aasta algusest peale oli Eesti majandus languses, tabas samal sügisel puhkenud majanduskriisi tugevus ja laiaulatuslikkus ootamatult nii valitsust kui ka üldsust.

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

Sellises õhkkonnas toimus septembris ja oktoobris 2008 MeeMa kolmas suur küsitlus. Tuleb siiski lisada, et kuigi ülemaailmne finantskriis oli juba puhkenud, ei osatud veel ette näha, kui tugevasti see Eestit hakkab puudutama. Küsitluse ajal olid Eesti elanikud veel pigem äsjase majandusliku edenemise kui saabuva kriisi meeleolus. Siiski olid meie küsimustikus 2008. aastal suurema tähelepanu all just majandusarenguga seotud probleemid. Vaadeldes 2008. aasta küsitlusandmete põhjal tehtud ühiskondliku aktiivsuse klasteranalüüsi tulemusi, võime nendes märgata ühiskonnas suurenenud poliitilise ja rahvusliku polariseerumise märke (vt joonised 2.3.7 ja 2.3.8, tabel 2.3.4).

Ühelt poolt oli nii aktiivsete kui ka mõõdukate klastrite vaates selgesti eristunud sotsiaalse ja liberaalse maailmavaate pooldajad. Seejuures paistis suhteliselt väheaktiivne D-klaster silma isegi tugevamate parempoolset liberalismi esindavate hoiakute poolest võrreldes A-klastriga. Teisalt oli suurenenud lõhe suhtumises Eesti ühiskonnas toimunud muutustesse ja usalduses riiklike institutsioonide vastu.

Vaadeldes klastrite sotsiaal-demograafilist koosseisu (tabel 2.3.4), näeme mitut olulist erinevust eelnevate küsitluslainetega võrreldes. Esiteks oli suurenenud venekeelse elanikonna esindajate osakaal aktiivsetes A- ja B-klastris. Teiseks, väga oluline muutus oli toimunud C-klatri koosseisus, mis erinevalt eelmisest küsitlusvoorst koosnes nüüd rohkemal määral noorematest kõrgema sotsiaalse enesehinnanguga vastajatest. See võib tähendada sotsiaalse suunitlusega agentsuse märkimisväärset tugevnemist Eesti poliitikamaastikul. Lojalsete ja kriitiliste klastrite rahvusliku koosseisu dünaamika oli selgesti vastassuunaline: kasvanud oli venekeelsete vastajate osakaal kriitilistes, nii B- kui ka E-klastris. Samas olid Eesti riigi tegevusse positiivse suhtumise alusel omavahel lähenenud ülekaalukalt eestlastest koosnevad klastrid A, C ja D, sõltumata nende erinevast maailmavaatest. Viimased moodustasid nüüd 58% kõigist küsitletutest (vt joonis 2.3.7). Ilmselt oli sellele konsolideerumisele kaasa aidanud nii 2007. aasta pronksõdurikriis kui ka samal aastal toimunud valimiste järel moodustunud laia koalitsiooni ehk nn kolmanda kolmikliidu valitsuse mõju. Seevastu oli teravnunud eristumine poliitiliselt aktiivseteks ja passiivsemateks, poliitikasse kõrvaltvaatava suhtumisega klastriteks. Poliitilisel väljal olid vastamisi kahe nii maailmavaateliselt kui ka rahvuslikult taustalt erineva aktiivse tüübi, A- ja B-klatri tugev agentsus, samas kui kõik teised tüübid nii paremal kui ka vasemal olid taandunud kõrvaltvaataja positsioonile.

Tööalase staatuse järgi oli nii nagu eelmistel aastatel A-klastris märkimisväärne osa juhtidel ja spetsialistidel, samas kui aktiivne kriitiline B-klaster ning talle sekundeeriv passiivne võõrdunud E-klaster esindasid rohkem pensionäre, töötuid ning töölisi ja teenindajaid. Sotsiaalsema suunitlusega C-klaster oli kõige rohkem

Tabel 2.3.5. Erakondlikud eelistused poliitilise agentsuse klastrites 2008

	Esimene valik	Teine valik
A. Aktiivne lojaalne	Reformierakond, IRL	IRL, Reformierakond
B. Aktiivne kriitiline	Keskerakond	Keskerakond, Rohelised
C. Passiivne sotsiaalne	IRL, Keskerakond	IRL, Reformierakond
D. Passiivne liberaalne	Keskerakond, Reformierakond	Rohelised, IRL
E. Passiivne tõrjutud	Ei tea, Keskerakond	Mõni vene erakond, Rohelised

Tabel 2.3.6. Nõustumine maailmavaatelistele väidetega poliitilise agentsuse klastrites 2008

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalemist

	A. Aktiivne lojaalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne tõrjutud	Koguvalem
A: Inimese heaolu peaks sõltuma eelkõige temast endast	42	8	19	86	30	36
B: Riik peaks aitama nõrgematel toime tulla	48	83	74	10	51	54
A: Turg reguleerib end ise ja ei vaja riigi sekkumist	29	6	9	48	13	21
B: Riik peab avalikes huvides turgu reguleerima	47	82	62	25	49	53
A: Kiire erastamine ja avatud turumajandus oli Eestile kasulik	51	18	24	47	13	33
B: ... kahjulik	22	49	27	21	46	33
A: Madalad maksud, et inimesed saaksid ise maksta teenuste eest	50	45	36	85	46	52
B: Suuremad maksud, et tagada avalikke teenuseid	30	34	33	6	12	23
A: Mitte-eestlaste suurem osalus poliitikas ja majanduses on Eestile kasulik	41	56	34	47	56	46
B: ... kahjulik	27	20	27	24	12	22

kogunud mittetöötavaid vastajaid pensionäridest õppuriteni, samas kui mõõdukas liberaalne D-klastrite oli analoogiliselt A-klastriga kõrgema sotsiaalse positsiooni poole kalduv.

Klastrite liikmete erakondlikud eelistused pakkusid vähe uudislikku võrreldes 2005. aastaga (tabel 2.3.5). Siiski oli oma üllatusmoment selles, et kõige liberaalsema maailmavaatega D-klastrite suurim soosik ei olnud enam mõni paremerakond, vaid hoopiski Keskerakond.

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

Kontrollides üldindeksite põhjal klastrite maailmavaatelistest erisustest kujunenud pilti konkreetsete vastustega nõustumise kohta sotsiaalset, liberaalset või konservatiivset maailmavaadet peegeldavate väidetega (vt eelmine peatükk 2.2 ja tabel 2.3.6), näeme D-klastrit kõige selgemini esindamas turuliberaalset maailmavaadet oma suhtumiselt riigi ja turujõudude vahekorda. Konservatiivsuse-liberaalsuse teljel oli just D-klastri kõige vabameelsem oma hoiakult kultuurilise mitmekesisuse ja vähemuste sallimise suhtes, samas kui nii parempoolse A- kui ka vasakpoolse C-klastrite liikmed hoidsid pigem konservatiivsuse poole, eelistades julgeolekut ja kindlat korda isikuvabadusele ja inimõigustele ning olles suhteliselt ettevaatlikud mitte-eestlastele suurema juurdepääsu lubamisel Eesti Vabariigi kõrgetesse ametitesse või oma lähiümbruskonda elama asumisel.

MEEMA KÜSITLUS 2011. MeeMa neljas suur küsitlus toimus 2011. a septembris ja oktoobris, kui otsesest majanduskriisist oli üle saadud ja avaliku arvamuse üldine häälestus oli taas lootusrikkam. Majanduskriis oli olnud kiire ja sügav, 2008 lõpust 2009 lõpuni langes SKT igas kvartalis 13–18%, aasta kokkuvõtteks 14%, mis oli suurim langus Euroopa Liidus. Valitsuse kiire ja jõuline kokkuhoiupoliitika aitas kaasa sellele, et otsesest kriisist väljumine läks kiiresti. Juba 2010. aasta II kvartalis oli langus peatunud, aasta lõpuks jõuti 7% juurdekasvuni.

Kriis ja selle ületamine tõid välja väikese riigi eelised erakorralises olukorras, võime kiiresti reageerida. Eesti ettevõtted ja ühiskond näitasid üles paindlikkust majanduskriisiga toimetulekul, võimet teha ja taluda valusaid otsuseid. Niipea kui otsene majanduskriis hakkas taanduma, tõusid uuesti esiplaanile sotsiaalse ja poliitilise arengu probleemid ja vastuolud. Majandusliku olukorra üldisele paranemisele vaatamata rahva rahulolematuse kasv ja aktiveerumine avalik kriitiline arutelu kuhjunud probleemide lahendamise üle. Klasteranalüüsi tulemused peasisid aitama näha, kuidas selline kriisijärgne seisund ja kasvanud ühiskondlik kriitilisus kajastusid ühiskonna poliitilise agentsuse struktuuri muutumises.

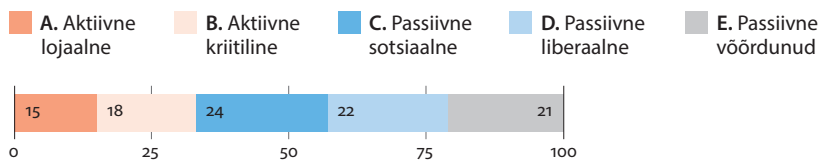
Poliitilise agentsuse klasteranalüüs näitab sotsiaalse suunitluse tugevnemist: seni suhteliselt mõõdukas lojaalse hoiakuga sotsiaalne C-klastri paistis 2011. aastal eelnenud küsitlusvoorudega võrreldes silma nii oma arvukuse, teravama maailmavaateline fookuse kui ka suurema poliitilise huvi ja aktiivsuse poolest. Samuti oli näha aktiveerumise märke seni äärmiselt passiivses ja võõrdunud E-klastris. Kuid huvitav on ka liberaalse maailmavaatega A- ja D-klastrite mõningane nihkumine sotsiaalse suunitluse poole.

Vaadeldes klastrite koosseisu (tabel 2.3.7), näeme enam-vähem samasugust pilti kui 2008. aastal. Tähelepanav on eestlaste osakaalu mõningane suurenemine

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

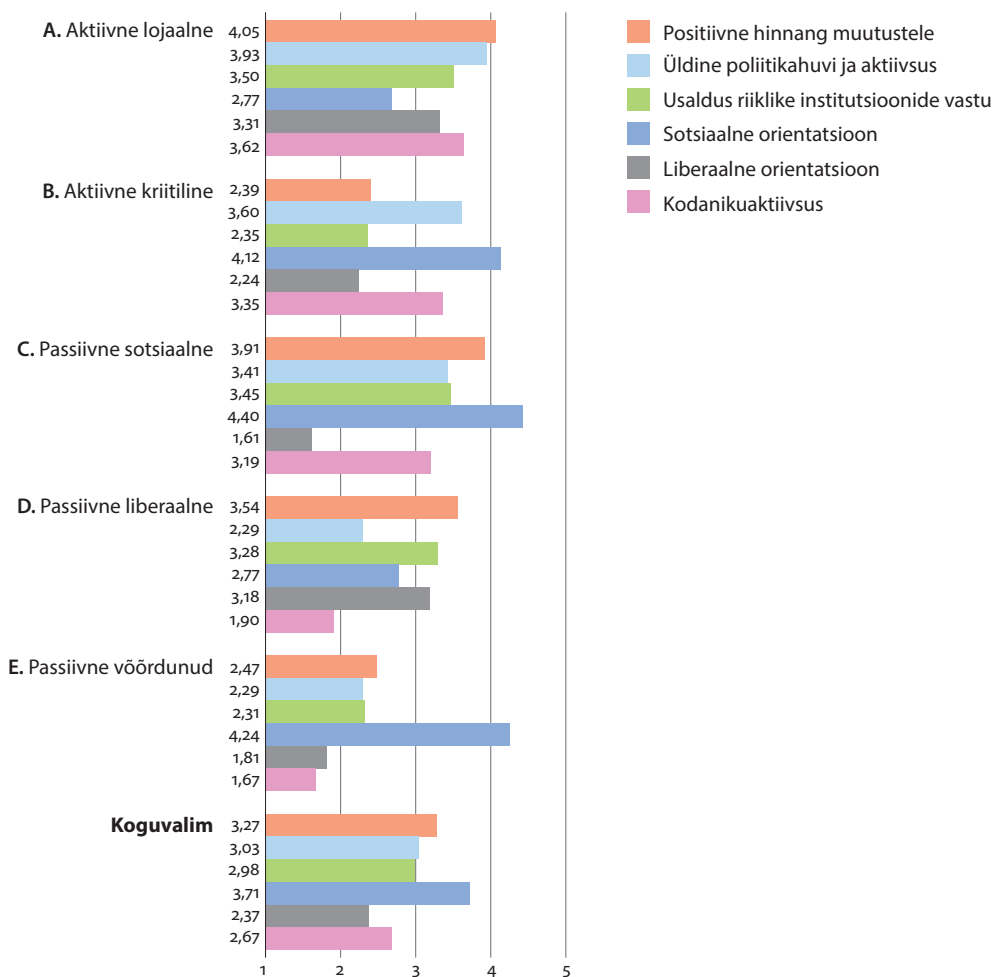
Joonis 2.3.9. Poliitilise agentsuse klastrid 2011

% koguvaimist



Joonis 2.3.10. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2011

Indeksite keskmised viiepallisel skaalal



2.3. POLIITILINE AGENTSUS

Tabel 2.3.7. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2011

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist

	A. Aktiivne lojalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne võõrdunud	Kogu- valim
Ankeedi keel						
Eesti keel	90	66	84	67	37	67
Vene keel	10	34	16	33	63	33
Sugu						
Mehed	49	42	43	50	48	46
Naised	51	58	57	50	52	54
Haridus						
Alla keskhariduse	8	16	17	33	25	21
Keskharidus	55	59	47	53	58	54
Kõrgharidus	37	25	36	15	17	25
Vanus						
15–19	4	2	8	18	3	8
20–29	21	8	25	26	15	19
30–44	36	27	24	22	21	25
45–54	18	26	14	11	19	17
55–64	12	18	14	12	18	15
65–74	6	14	12	10	15	12
75–79	2	5	4	2	8	4
Sotsiaalne kiht						
Madalkiht	4	30	7	17	34	18
Madal-keskkiht	11	28	17	18	29	21
Keskkiht	32	25	34	29	21	28
Kõrg-keskkiht	32	11	26	20	10	20
Kõrgkiht	21	5	17	17	7	13
Sissetulek pereliikme kohta						
Kuni 160 eurot	14	23	13	21	21	18
161–250	18	18	12	19	24	18
251–400	24	37	33	27	37	32
401–600	25	14	27	19	11	19
Üle 600 euro	18	8	14	12	5	11
Tööala						
Juht, spetsialist	47	23	34	17	14	26
Teenindaja	12	16	13	9	11	12
Tööline	16	23	18	25	26	22
Õppur	10	3	12	22	4	11
Mittetöötav	14	36	22	26	45	29

aktiivses kriitilises B-klastris ning kõrgema haridustaseme ja sotsiaalse enesehinnanguga vastajate lisandumine C-klastris. Ka need nihked annavad märku sotsiaalse suunitluse suuremast esilekerkimisest avalikkuses 2011. aastal.

Klastrite koosseis tööalase staatuse järgi näitab ühelt poolt küllaltki püsivat, 2008. aasta pildilt tuttavat seost poliitilise agentsusega – aktiivse lojaalse klatri koosseisus on palju juhte ja spetsialiste. Teisalt on siingi märgata 2011. aastale iseloomulikku sotsiaalse suunitlusega agentsuse tugevnemist, mis ilmnas kõrgema tööalase staatusega vastajate suuremas esindatuses C-klastris.

Täpsema ettekujutuse klastrite maailmavaatelisest profiilist annab nõustumine sotsiaalset, liberaalset või konservatiivset orientatsiooni esindavate väidetega (vt tabel 2.3.8). Näeme, et liberaalse suunitlusega, kuid erineva aktiivsustasemega A- ja D-klastris vahel valitseb suurem hoiakuline üksmeel kui sotsiaalse suunitlusega B-, C- ja E-klastris vahel. Põhimõtteliseks erisuseks on suhtumine Eestis toimunud majandusreformidesse ja turumajandusse üldisemalt, mille suhtes tugevamalt venekeelse taustaga B- ja E-klastrid olid negatiivselt meelestatud, samas kui maksuküsimustes ning riigi sotsiaalse vastutuse suhtes kõige radikaalsemalt häälestatud C-klastris oli hinnangutes turumajandusele ja erastamispoliitikale ülekaalus positiivne hoiak.

Juba eelmise küsitluse puhul viitasime B- ja E-klastris etnilise tausta olulisele polariseerivale mõjule, mis tugevnes silmanähtavalt pärast pronkssõdurikriisi. Ehkki 2011. aastaks oli ühiskonnas välja kujunenud positiivne konsensus küsimuses, kas mitte-eestlaste suurem osalus on Eesti majandusele ja ühiskonnale kasulik või kahjulik, näitavad ka need klasteranalüüsi tulemused, et paraku ei olnud see veel vähendanud suurt lõhet eestlaste ja venekeelse elanikkonna suhestumises Eesti riigiga. Seda, et tegemist on üsna totaalse emotsionaalse võõrdumisega, millest ülesaamiseks ei piisa vaid sotsiaalmajanduslikust edust, vaid on vaja hoopis sihipärasemat ja psühholoogiliselt tundlikku tööd ka venekeelse eliidi häälestuse muutmiseks, näitab Eesti riigi tajumise emotsionaalse konteksti erinevus kahes aktiivses ning kõrge poliitilise agentsusega A- ja B-klastris (vt joonis 2.3.11)^[2]. Kui A-, C-, ja D-klastris seostusid Eesti riigiga sellised omadussõnad nagu *oma*, *avatud*, *soe*, *puhas*, *hooliv*, siis nii B- kui ka E-klastris domineerisid Eesti riigi iseloomustamisel sõnad *külm*, *hall*, *langev*, *jõuetu*, *hoolimatu*. Seejuures olid B-klastris esindatud edukamad, haritumad,

[2] Eesti riigi tajumise emotsionaalset konteksti mõõtsime nn semantilise diferentsiaali meetodil, mis kujutab endast vaadeldava objekti hindamist seitsmepallisel skaalal vastandlikke emotsioone väljendavate sõnapaaride abil skaala otstes.

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

Tabel 2.3.8. Nõustumine maailmavaatelistel väidetel poliitilise agentsuse klastrites 2011

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalemist

	A. Aktiivne lojaalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne tõrjutud	Koguvalem
A: Inimese heaolu peaks sõltuma eelkõige tema enda suutlikkusest	65	14	10	57	8	29
B: Riik peaks aitama nõrgematel toime tulla	26	79	85	31	78	66
A: Turg suudab end ise reguleerida	48	10	8	35	4	19
B: Riik peab avalikes huvides turgu reguleerima	27	70	74	26	74	56
A: Kiire erastamine ja avatud turumajandus on olnud Eestile kasulik	50	18	40	38	14	31
B: ... kahjulik	21	65	32	20	66	40
A: Makse tuleks vähendada, et inimesed saaksid ise maksta kõigi teenuste eest	66	61	32	70	44	53
B: Avalike teenuste parandamiseks võiks makse ka tõsta	14	18	48	8	23	23
A: Demokraatia on parim valitsemisviis	74	52	75	57	47	61
B: Eelistab tugeva riigipea võimu demokraatiale	8	18	8	12	19	13
A: Mitte-eestlaste suurem osalus Eesti poliitikas ja majanduses on kasulik	38	50	45	39	65	47
B: Mitte-eestlaste suurem osalus on kahjulik	30	22	21	23	12	20

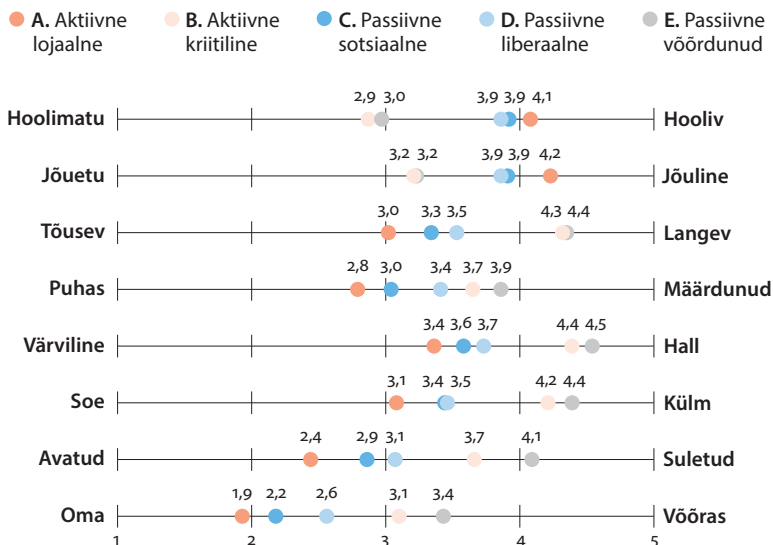
aktiivsemad, paremini lõimunud mitte-eestlased, kelle sotsiaalmajanduslik profiil oli lähemal A-klastrile kui E-klastrile.

2011. aasta sügisel, kui meie küsitlus toimus, oli Eestis valitsemas parempoolne IRLi ja Reformierakonna koalitsioon, kelle suhtes oli ühiskonnas küpsemas üsna terav usalduskriis (vt joonis 1.3.8 peatükis 1.3), mis päädis „Harta 12“ avaldamise ja Rahvakogu aktsiooniga. Selles kontekstis on huvitav jälgida, millised olid tollal ühiskondliku aktiivsuse klastrite erakondlikud sümpaatiad (tabel 2.3.9).

Nagu näeme, domineeris A-, C- ja D-klastris poolehoid parempoolsetele erakondadele, kelle kõrvale oli aga eelmiste küsitlusvoorudega võrreldes tugevalt tõusnud SDE, mis veelgi kinnitab sotsiaalse agenda tugevnemist. Samas oli SDE ilmunud teise valikuna tugevasti silmapiirile ka B- ja E-klastris, kus valdavalt domineeris poolehoid

Joonis 2.3.11. Emotsionaalne hoiak Eesti riigi suhtes poliitilise agentsuse klasterites 2011

Semantilise diferentsiaali viiepallise skaala keskmised



Keskerakonnale. Seega näeme, et ühekülgse parempoolse agentsuse domineerimine poliitikaväljal kutsus 2011. aastaks esile selgesti väljendunud ootuse alternatiivse poliitika järele. Seda näitab ka muude küsimuste puhul erimeelsetes klasterites ilmnenu üksmeel vastustes küsimusele, kas Eesti senist arengusuunda tuleks muuta (tabel 2. 3.10).

Üldistavalt võime ütelda, et meie klasteranalüüsi tulemused näitavad küllatki veenvalt, et Eesti poliitikas toimunud protsessid ei ole juhuslik poliitiliste kampaaniate või meedia mõju tulemus, vaid representeerivad hoopis sügavamaid (re)struktuuratsiooniprotsesse ühiskonnas endas ja poliitilise agentsuse järkjärgulist kujunemist erinevates sotsiaalsetes rühmades. 2011. aastaks oli Eesti ühiskonnas lõpule jõudmas poliitiline restruktureerumine, kujunenud välja poliitilise agentsuse uus tase, mis sattus tugevasse pingesse 2000ndatel domineerima hakanud nn kartelli-partei struktuuriga. 2012. aasta algul kasvas avalikkuse kriitiline häälestus tugevasti ja püsis kõrgel kogu aasta. Esimest korda taasiseisvumise järel jõuti avalike massiliste protestimeeleavaldusteni ja laialdaste streikideni.

Kuid oodatud läbimurre jäi tulemata. President algatas kodanikuühiskonna esiletoodud teravate probleemide sõelumiseks ja ettepanekute arutamiseks esindusliku

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

Tabel 2.3.9. Erakondlikud eelistused poliitilise agentsuse klastrites 2011

% klastrist. I – esimene valik; II – teine valik. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist

	A. Aktiivne lojaalne		B. Aktiivne kriitiline		C. Passiivne sotsiaalne		D. Passiivne liberaalne		E. Passiivne võõrdunud		Koguvalim	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
IRL	21	25	9	13	17	27	7	26	4	15	11	22
Keskerakond	6	7	34	10	13	9	13	14	37	12	21	10
Rahvaliit	5	4	3	9	2	7	3	5	1	9	3	7
Reformierakond	25	23	6	6	20	18	17	19	5	6	15	15
Rohelised	4	15	4	20	3	12	2	11	2	11	3	14
SDE	19	23	16	35	20	24	8	22	5	29	14	27
Mõni vene erakond	0	2	1	7	0	2	0	2	1	18	0	5
Mõni muu erakond	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1
Pole lähedast erakonda	10		19		11		15		23		16	
Ei tea, ei tunne huvi	9		7		12		34		21		17	

Tabel 2.3.10. Kas Eesti poliitika ja majanduse areng peaks jätkuma senises suunas või peaks seda muutma? 2011

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist

	A. Aktiivne lojaalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne võõrdunud	Koguvalim
Praegune suund peaks jätkuma	45	3	30	31	4	22
Praegust suunda tuleks muuta	50	92	65	55	88	70
Ei tea, pole mõelnud, mul ükskõik	4	5	4	13	7	7

Rahvakogu kokkukutsumise. Rahvakogu tuli kokku aprillis 2013, hääletas läbi pärast esialgset valikut sõelale jäänud 18 ettepanekut erakonnaseaduse ja valimiseaduse muutmiseks, mis seejärel läbisid ekspertiisi ja anti edasi Riigikogule. Paraku on nendest ettepanekutest väga vähe realiseerunud, need sumbusid bürokratlikku masinavärki.

MEEMA KÜSITLUS 2014. Reformierakond ja Keskerakond võitsid 2013. aasta sügisel toimunud kohalikud valimised, senine poliitiline kurs jätkus. Kodanikuaktiivsus hajus ajapikku, protestivaim sumbus igapäevase elu probleemidesse ja poliitikute tahtmatusse võtta ette olulisi muudatusi.

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Majanduslik ja poliitiline paigalseis jätkus 2014. ja 2015. aastal. Majanduse makro näitajad olid suhteliselt positiivsed, kuid sotsiaalsed ja poliitilised probleemid nende varjus teravnesid. Valitsuse vahetus 2014. aasta varakevadel, üheksa aastat järjest peaminister olnud Andrus Ansipi tagasiastumine ja sotsiaaldemokraatide tulek valitsusse andis lootust poliitilise kursi muutuseks suurema sotsiaalsuse poole. Avaliku arvamuse kliima paranes oluliselt (vt joonis 1.3.8 peatükis 1.3).

MeeMa viies suur küsitlus toimus augustis ja septembris 2014, uue valitsuse tegevuse suhtes võrdlemisi lootusrikkal perioodil. Vaatleme järgnevalt, kas ja kuidas on ülaltoodud protsessid representeeritud erinevates poliitilise agentsuse tüüpides.

Nagu näeme jooniselt 2.3.13, oli 2014. aastal ühiskonnas üldiselt institutsionaalne poliitiline aktiivsus nõrgenenud ja vabakondlik aktiivsus tugevnenud. Erinevalt kõigist eelmistest küsitlusvoorudest oli summaarselt pääsenud domineerima kriitiliselt häälestatud poliitiline agentsus, mida esindasid aktiivne B-klastrid ning passiivsed klastrid D ja E (kokku 64% küsitletutest).

Maailmavaateline vastandumine parem-vasakteljel on selgesti näha aktiivsete klastrite A ja B puhul, samal ajal kui mõõdukate, ühiskonna suhtes rohkem kõrvaltvaataja kui osaleja positsioonil olevate C- ja D-klastrite senine selge eristumine sotsiaalseks ja liberaalseks oli täiesti kadunud. Senine võõrdunud ja passiivne E-klastrid oli muutunud veidi aktiivsemaks, säilitades oma tugevalt sotsiaalse ja Eesti riigi suhtes kriitilise hoiaku.

Märkimisväärne nihe oli toimunud mõõdukate C- ja D-klastrite maailmavaatelistes profiilides: nad mõlemad esindasid nüüd pigem liberaalset suunitlust ning eristusid eeskätt oma emotsionaalse positiivse või negatiivse häälestuse poolest (vt joonis 2.3.14).

Vaadeldes lähemalt klastrite maailmavaatelist profiili selle järgi, milliste väidete rohkem või vähem nõus ollakse, näeme vastandumise vähenemist suhtumises turumajanduslike reformide kahjulikkusesse. Konsensusele oli lähedal ka arusaam maksupoliitikast, mis küll selle aasta küsitluses oli ka sõnastatud veidi üldisemalt. Ka liberaalsetes klastrites oli ülekaal neil, kes pooldavad maksupoliitika kasutamist sotsiaalse kihistumise vähendamiseks (tabel 2.3.11).

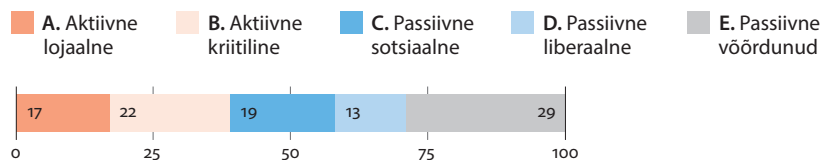
Oluliseks erisuseks klastrite võrdluses oli nendele omane suhtumine ENSVsse, mis oli passiivsemates ja Eesti riigi suhtes kriitilisemates D- ja E-klastrites märgatavalt positiivsem kui aktiivsemates ja lojaalsemates klastrites (vt tabel 2.3.12).

Klastrite koosseisus olid 2014. aasta küsitlustulemuste põhjal toimunud mõned olulised muutused (tabel 2.3.13). Eriti silmatorkav oli aktiivse kriitilise B-klastrite feminiseerumine ning selle etnilise tausta muutumine domineerivalt eestikeelseks. Vähem kriitilised venekeelsed vastajad olid ilmselt liikunud aktiivsest kriitilisest

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

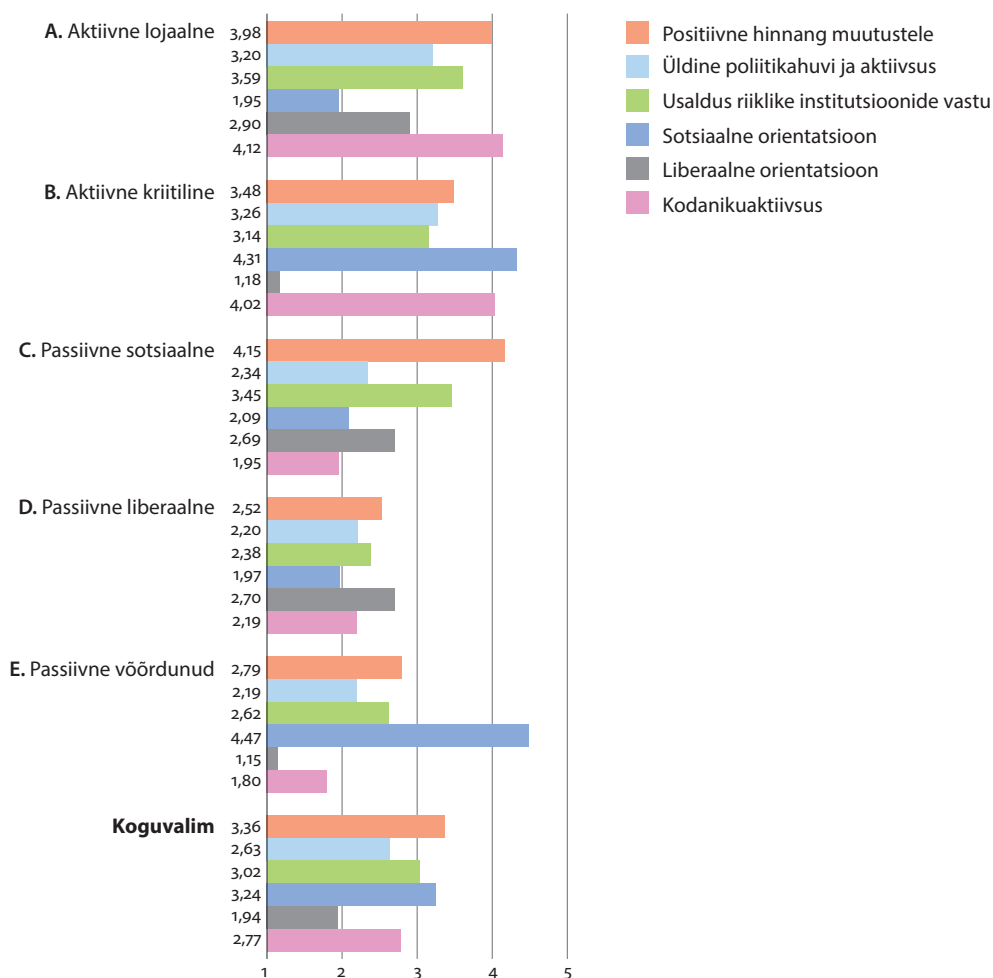
Joonis 2.3.12. Poliitilise agentsuse klastrid 2014

% koguvalimist



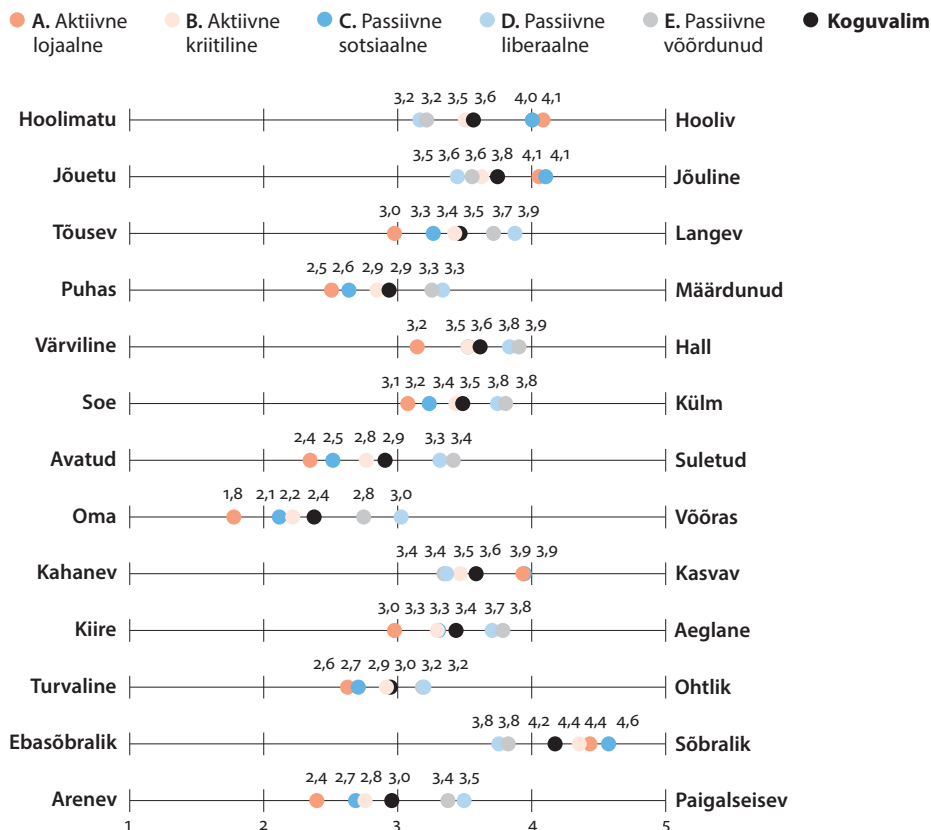
Joonis 2.3.13. Poliitilise agentsuse klastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2014

Indeksite keskmised viiepallisel skaalal



Joonis 2.3.14. Emotsionaalne hoiak Eesti riigi suhtes poliitilise agentsuse klastrites 2014

Semantilise diferentsiaali keskmised viiepallisel skaalal



B-klastrist mõõdukasse positiivsesse C-klastrisse, kriitilisemad aga passiivsesse D-klastrisse, kusjuures nende maailmavaatelises suunitluses oli toimunud nihe sotsiaalsuselt liberaalsusele.

Mõningast valgust sellise muutuse sisule heidab vaade klastrite erakondlike eelistuste iseloomule, kus on näha, et nii D- kui ka E-klastrite eelistustes domineeris ülekaalukalt opositsiooniline ja end liberaalsena esitlev Keskerakond, seevastu A-klastris oli esimeste eelistuste muster sarnane 2014. aastal valitsema asunud kolmikliidu koosseisuga (vt tabel 2.3.14), B- ja C-klastrite eelistasid Keskerakonna kõrval kas sama palju või ka rohkem sotsiaaldemokraate või Reformierakonda.

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

Tabel 2.3.11. Nõustumine maailmavaateliste väidetega poliitilise agentsuse klastrites 2014

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist

	A. Aktiivne lojaalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne võõrdunud	Koguvalim
A: Inimese heaolu peaks sõltuma eelkõige temast endast	74	10	68	64	5	37
B: Riik peaks aitama nõrgematel eluga toime tulla	17	87	22	18	91	55
A: Turg suudab end ise reguleerida	42	5	38	34	5	21
B: Riik peab avalikes huvides turgu reguleerima	29	79	30	28	80	55
A: Kiire erastamine ja avatud turumajandus on olnud Eestile kasulik	60	30	50	23	16	34
B: ... kahjulik	11	34	14	27	39	27
A: Maksud ei pea tegelema ümberjaotamisega	37	0	27	27	1	15
B: Maksud peavad soodustama ühiskondliku rikkuse õiglast jaotumist ja kihistumise vähendamist	40	92	44	38	92	67

Tabel 2.3.12. Nõustumine väidetega ENSV aja suhtes poliitilise agentsuse klastrites 2014

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist (sinine – keskmisest suurem, punane – keskmisest väiksem)

	A. Aktiivne lojaalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne võõrdunud	Koguvalim
ENSV ajas ei olnud midagi head, mida praegu tasuks taga igatseda – ei nõustu	39	64	38	63	84	57
ENSV ajal olid inimesed üksteise suhtes hoolivamad ja ausamad – nõustub	36	55	40	59	72	55
Inimeste elu oli ENSV ajal turvalisem – nõustub	25	51	38	64	71	52
Tavalise inimese sissetulek võimaldas ENSV ajal suuremat materiaalselt heaolu – nõustub	26	43	34	63	54	48

Seega võime kokkuvõtteks öelda, et 2014. aasta andmestikust ilmnunud poliitilise agentsuse muster oli teatud mõttes pöördelise iseloomuga. Kui veel 2011. aastal

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Tabel 2.3.13. Poliitilise agentsuse klastrite sotsiaal-demograafiline koosseis 2014

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalemist

	A. Aktiivne lojalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne võõrdunud	Kogu- valim
Keel						
Eesti	91	78	73	62	48	68
Vene	9	22	27	38	52	32
Sugu						
Mehed	45	37	56	54	48	47
Naised	55	63	44	46	52	53
Vanus						
15–19	7	3	10	6	5	6
20–29	22	17	30	16	10	18
30–44	22	16	19	21	13	17
45–54	18	18	14	17	16	17
55–64	14	19	11	18	21	17
65–74	14	21	9	17	29	20
75–79	2	5	5	5	6	5
Sissetulek pereliikme kohta						
Kuni 150 eurot	3	6	3	10	7	6
151–250	10	6	12	12	13	11
251–400	26	32	33	43	49	37
401–600	32	33	23	21	17	25
Üle 600 euro	26	21	26	11	11	18
Sotsiaalne kiht						
Madalkiht	6	9	8	25	33	17
Madal-keskkiht	12	17	16	21	24	18
Keskkiht	26	32	24	29	21	26
Kõrg-keskkiht	30	22	26	12	14	21
Kõrgkiht	25	19	26	12	8	17
Haridus						
Alla keskhariduse	10	10	21	21	24	18
Keskharidus	47	48	52	58	59	53
Kõrgharidus	43	42	27	21	16	29
Tööala						
Omanik, juht	14	15	8	7	4	9
Haritlane, spetsialist	29	29	16	11	7	18
Abispetsialist, teenindaja	11	10	15	8	10	11
Tööline	14	14	24	31	24	21
Õppur	10	7	18	6	5	9
Mittetöötaja	23	26	19	36	51	33

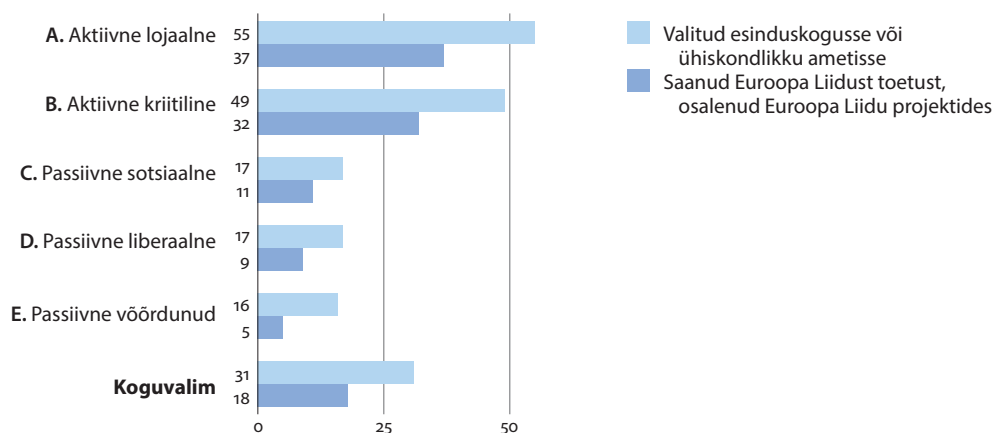
2.3. POLIITILINE AGENTSUS

Tabel 2.3.14. Erakondlikud eelistused poliitilise agentsuse klastrites 2014

% klastrist. Esimene valik

	A. Aktiivne lojalne	B. Aktiivne kriitiline	C. Passiivne sotsiaalne	D. Passiivne liberaalne	E. Passiivne võõrdunud	Koguvalim
IRL	21	10	9	4	4	9
Keskerakond	7	22	15	31	41	25
Konservatiivne Rahvaerakond	3	3	2	2	2	2
Reformierakond	26	11	18	7	5	12
Rohelised	2	3	4	2	3	3
SDE	17	22	12	7	7	13
Muu erakond	2	1	1	1	1	1
Mitte ükski erakond	10	13	13	18	15	14
Ei tunne huvi, ei tea	12	15	25	28	23	21

Joonis 2.3.15. Esinduskogusse või ühiskondlikku ametisse valitute ja Euroopa Liidu toetust saanute osakaal poliitilise agentsuse klastrites 2014



domineeris selgelt poliitilise välja jaotumine sotsiaalse või liberaalse ideoloogia pooldamise järgi ning aktiivsetele A- ja B-klastrile sekundeerisid vähem aktiivsed, kuid maailmavaateliselt eristunud klastrid, oli 2014. aasta pilt märkimisväärselt muutunud. Sotsiaalset suundumust vedava aktiivse ja kriitilise B-klastritöölase ja etniline taust oli muutunud ning sarnanes oma koosseisult nüüd rohkem A-klastriga, kes on pikalt püsinud poliitilisel väljaliidri positsioonil. See tõi kaasa sotsiaalse suunitlusega poliitilise agentsuse tugevnemise, millega kaasnesid muutused ka poliitilise välja struktuuris. 2015. aasta Riigikogu valimiste järel saigi võimule IRLi, Reformierakonna ja SDE parem-vasakkoalitsioon ning see tõi kaasa ka sotsiaalse suunitlusega

agenda mõningase tugevnemise Eesti poliitikas. Samas on vähenenud üldine huvi nn institutsionaalse poliitika vastu. Seda illustreerib ilmekalt A- ja B-klastri domineeriv positsioon sotsiaalse ja materiaalse ressursi ümberjaotuses (vt joonis 2.3.15). Võimu pikaajaline koondumine teatud sotsiaalsete gruppide kätte on ka üks põhjusi, miks Eesti ühiskonnas on süvenenud võõrdumine poliitikast kui sellisest.

2.3.4. KOKKUVÕTE

Esitasime MeeMa viie laine tulemuste analüüsi alusel pildi Eesti poliitilise maastiku sotsiaalsetest allhoovustest 21. sajandi algusest tänaseni. Meie sihiks oli näidata, milline on olnud poliitilise agentsuse süvastruktuuride mõju poliitikavälja kujunemisele.

Selgus, et vaatamata avaliku arvamuse näilisele kaootilisusele ja valimistulemuste volatiilsusele on Eesti poliitikaväljale iseloomulik poliitilise agentsuse üsna selge maailmavaateliselt eristunud muster. Selle kirjeldamiseks esitasime peatüki alguses kolmemõõtmelise mudeli. Jõujoontena esile toodud aktiivsuse-passiivsuse, lojaalsuse-kriitilisuse ja liberaalsuse-sotsiaalsuse telgedel põhinev mudel osutus poliitilise välja muutuste kirjeldamiseks tõepoolest hästi sobivaks. Püüdsime seda mudelit täita erinevate poliitiliste agentide tegevuse ja erakondade taga seisvate potentsiaalsete valijate eelistuste kirjeldustega.

Vaadeldud 15 aasta jooksul on välja kujunenud liberaalset ja sotsiaalset agendat järgivad alternatiivsed aktiivsed poliitilise aktiivsuse tüübid A ja B, mis potentsiaalselt võimaldaksid valimiste kaudu normaalset demokraatlikku rotatsiooni parem- ja vasakpoolse poliitika vahel. Ometi polnud seda kuni 2016. a novembrini toimunud. Selle kõige olulisemaks põhjuseks oli Eesti sotsiaalse arengu kõige negatiivsema teguri, etnilise ja sotsiaalse ebavõrdsuse ärakasutamine poliitilisteks manipulatsioonideks. Rakendades oma valijaskonna suurendamiseks kampaaniaid, mis võimendavad väheaktiivse ja negatiivse häälestusega venekeelse elanikkonna rühmade vastandumist Eesti riigi institutsioonidele, oli Keskerakond aidanud ka ise kaasa nii iseenda kui ka oma põhivalijaskonna poliitilisele marginaliseerimisele, millega kaasnes sotsiaalse suunitlusega poliitilise agenda legitiimsuse vähenemine. Keskerakonna pikaajaline marginaliseerumine takistas demokraatlikku poliitilist rotatsiooni ning soodustas ka noorema ja aktiivsema venekeelse elanikkonna hulgas võõrdumist ja pessimistlikke hoiakuid Eesti riigi suhtes. Seetõttu ei ole sotsiaalse ja liberaalse poliitilise agentsuse erinevus saanud adekvaatselt väljenduda põhjamaist heaoluühiskonda arendavate erinevate poliitiliste konstruktiivse dialoogina, vaid sumbus leppimatusse poliitilisse vastasseisu. Selline olukord võimendas pahempoolsete poliitiliste alternatiivide stigmatiseerimist ja ülioptimistliku turuliberalismi pikaajalist

2.3. POLIITILINE AGENTSUS

domineerimist Eesti poliitikaväljal. Viimaste aastatega on ka venekeelse elanikkonna seas suurenenud poliitilise agentsuse polariseerumine, mis avaldub ühelt poolt löinud uue venekeelse eliidi osakaalu mõningase suurenemisena Eesti-kesksetes A-, B- ja C-klastris, teisalt võõrdumist väljendava negativistliku sotsiaalkriitilise hoiaku kapseldumisena passiivsetes D- ja E-klastris. Ühiskonnas on võtnud võimust „poliitiline tööjaotus“ selle negatiivses, suletud ühiskonnale omases tähenduses, kus mitte üksnes poliitikas ei valitse kartellikokkulepped erakondade vahel, vaid ka üldisem materiaalse ja sotsiaalse kapitali jaotus ei soosi uusi juurdetulijaid. Selle raamatu käsikirja lõpliku valmimise ajal 2016. a lõpus on just toimunud Keskerakonna juhtkonna vahetus ning valitsuskalitsiooni muutus, mis on äratanud lootusi nimetatud suluseisust väljatulekuks.

Jälgides aastate jooksul elanikkonna jaotumise dünaamikat poliitilise agentsuse klastritesse, täheldasime ka naiste aktiivsuse kasvu, nende osakaalu suurenemist aktiivsetes klastrites. Omaette probleemiks on Eesti poliitikaväljal, nagu ka kogu ühiskonnas toimuv põlvkondade vahetus, mis toob kaasa optimistliku, võimu tegemiste ja ideoloogiliste erisuste suhtes üsna ükskõikse, institutsionaalses poliitikas väheaktiivse digipõlvkonna kasvu valijaskonnas. Selleks et põlvkondade vahetumine ei suurendaks poliitilise manipuleerimise, sh interneti teel toimuva varjatud ajupesu efektiivsust, on vajalik Eesti e-demokraatia sisuline areng e-valimiste põhiselt esindusdemokraatia mudelilt noori köitva arutleva ja osaleva e-demokraatia mudeli poole.

Olulise uue dimensioonina tuleks edasistes uuringutes sotsiaalse-liberaalse telje kõrval rohkem välja arendada liberaalse-konservatiivse eristumise nüüdisaegset sisu kajastavaid indikaatoreid. Meie uuring annab tunnistust viimastel aastatel liberaalsuse-konservatiivsuse telje märgatavast tugevnemisest Eesti poliitilise välja struktuuris.

Uue aspektina kerkis esile ka ühiskondliku aktiivsuse klastrite seos sotsiaalse aja kiirenemisega, mida on põhjalikumalt analüüsitud sotsiaalset kihistumist käsitlevas peatükis 6.6.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Bourdieu, P. (2003). *Praktilised põhjused. Teo teooriast*. Tallinn: Tänapäev.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity.
- Hirschman, A. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

- Kennedy, M. (2002). *Cultural Formations of Postcommunism: Emancipation, Transition, Nation, and War*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Lagerspetz, M. ja Vogt, H. (2013). Estonia. S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause ja T. Knut-
sen (Toim). *The Handbook of Political Change in Eastern Europe. Third Edition* (lk 51–84).
Cheltenham & Northampton: Edward Elgar.
- Polanyi, K. (1944/1967). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our
Time*. Boston: Beacon Press.

2.4. OOTUSED MAAILMA TULEVIKU JA RISKIDE SUHTES

Maie Küisel ja Külliki Seppel

2.4.1. RISKI ÜHISKONNATEOREETILINE KÄSITLUS

Seda, mida tulevik toob, on võrdlemisi keeruline määratleda. Sellest polekski midagi, kui me ei peaks oma tänaseid tegevusi õigustama tulevikuennustuste valguses. Erinevalt industriaalühiskonnast, mis püüdis elektrifitseerimise, vaksineerimise ning võrdsema ja kõrgema haridustaseme poole, ei unistata hilismodernse ühiskonna poliitikadokumentides enam nii kõlavalt. Tulevikuvisioonides kumiseb katastroofipotentsiaal: kliimamuutustes upuvad saareriigid ja suurte piirkondade elamiskõlbmatuks muutumine, haldamatu migratsioon, ökosüsteemi kokkuvarisemine, toidukriis ja terrorism. Arusaam sellest, et hilismodernne ühiskond pöördub valgustusaja suurtelt püüdlustelt iseenese kahjulike kõrvalmõjude ennustamisele, ennetamisele ja parandamisele, kujunes välja eri valdkondade teadlaste ridamisi toimunud avalikes sõnavõttudes. Teaduskirjanik Rachel Carsoni „Hääletu kevad“ ilmus 1962. aastal, Rooma klubi „Kasvu piirid“ 1972, sama sõnumit kandsid edasi ÜRO keskkonnakonverentsid Stockholmis (1972) ja Rio de Janeiros (1992). Ilmselt tuntuima sotsiaalteadusliku käsitluse, mis vaatleb ühiskonna arengut iseenese heaolu ohustajana, lõi Ulrich Beck. Tema „Riskiühiskond“ ilmus 1986. aastal (eesti keeles

2005), vahetult pärast Tšornobõli tuumakatastroofi, mistõttu „viimaste sündmuste valguses“^[1] pälvis tema raamat palju tähelepanu ka väljaspool akadeemilisi ringkondi.

Lisaks ühiskonnateoreetilisele hoovusele, milles sõnaga „risk“ väljendatakse kriitilisi hoiakuid industriaalühiskonda iseloomustava progressi suhtes, sisenes see mõiste majanduslike ja inseneritehniliste elualade survele sotsiaalteadustesse ka instrumentaalse mõistena, milles risk tähendab mõistuspäraselt käsitletavat ja ületatavat arengueesmärki^[2]. Selle vaate ambitsioon oli leida poliitikate vormimise protsessides vastumärke otsustesse haprust lisavale riskitalumatusele (vastuseis tuumajaamadele, ravimite võimalikele kõrvalmõjudele jm). Selle psühholoogilise traditsiooni tuntumaid autoreid on ehk Paul Slovic, kes koos kolleegide Fischhoffi, Lichtensteini ja teistega andis 1981. aastal välja teose „Acceptable Risk“ (Fischhoff jt, 1981).

Sarnaselt Slovicuga arutlevad ka Douglas ja Wildawsky oma teoses „Risk and Culture“ (1982) riski vastuolulisuse üle. Miks oludes, kus ekspertide arvates on maailm turvalisem kui kunagi varem, on elu inimeste arvates oluliselt ohtlikumaks muutunud? Miks inimesed, kes tunnevad muret kaugete keskkonnariskide pärast, ei ela samaväärselt innuga kaasa palju lähemal seisvatele probleemidele, nagu vaeste ligipääs haridusele? Douglas ja Wildawsky vastanduvad oma kultuurianalüüsis toona levinud seisukohale, et riskide prioriseerimine lähtub Maslow püramiidi põhimõtetest – alles siis, kui inimesel on kõht täis, hoolivat ta ka teistest. Kultuuriantropoloogid rõhutavad hoopis, et riskide tajumine lähtub vastuoludest, mida tajutakse vähekriitiliste idealistlike veendumuste (usk inimheadusse, võrdsus, südamel ja mõtte puhtus) ning maiste omakasupüüdlike ambitsioonide kokkupuudetes. Suurkorporatsioonid ja kasumiahnus ründavad võrdsust, globaalsed salasepitsused aga inimeste heatahtlikke kavatsusi. Seega – hilismodernsed riskid on sündinud modernseist struktuuridest endist.

Ulrich Becki käsitluses on risk tõusnud ühiskonnas keskseks teemaks seoses moderniseerimisprotsesside kiiruse ja radikaalsusega. See loob võimaluse kõrvutada ja vastandada moderniseerumise edu ja kõrvalmõjusid. Kuigi ühiskonna võime riske tuvastada ja ohutumaks muuta kasvab, kasvatab see paradoksaalselt ka tunnetatud riski suurust, sh umbusaldust hilismodernsete lahenduste vastu (Beck, 1994,

[1] Pärast tuumaõnnetust trükivalmis raamatule lisatud uue eessõna pealkiri.

[2] Sõna „risk“ on kasutusel olnud juba ammu ajast, sh Piiblis (eesti keeles näiteks väljendina „omal riisikol“), kuid seni mõisteti selle all just tuleviku mitteratsionaalset loomust (nt meresõitjate ja kauplejate tegevuses peitus risk, sest nende ettevõtmise tulevik oli saatuse või hea õnne (Fortuna) või mõne muu transsendentse jõu määrata, vt Luhmann, 1993: 8–14.

1999). Beck (1994) ja Delanty (2000: 159) põhjendavad seda massiharidusega kaasnevate teadmistega ja paralleelselt omandatavate individuaalsete kultuuriressurssidega. Nii sünnivad emantsipeeritud, enesekindlad toimijad, kes on valmis osalema tähenduste tõlgendamises ja kahtluse alla panemises. Kui modernses ühiskonnas allutati riskid mõõdetavusele ja kalkuleeritavusele (võimalus põhjendada ettenägematuid õnnetusi üleloomulike jõudude või fortuuna iseteadliku tahtega ei olnud enam sotsiaalselt vastuvõetav), siis hilismodernne ühiskond on kaasanud arutellu juba terve hulga osalisi (kirjanikud, advokaadid, poliitikud, kodanikuaktivistid, ettevõtjad), kes omapoolse riskide defineerimise abil pigem ähmastavad arusaamu riskide põhjustest ja põhjustajatest, kui vähendavad riski potentsiaali. Seeläbi kaotab industriaalühiskonda organiseerinud põhimõte – teaduspõhisus – oma autonoomset positsiooni. Ühiskondlike riskide kalkuleerimise ja institutsionaalse käsitlemise mehhanismid muutuvad kaheldavaks ja lammutatavaks ning riski mõtestamine muutub individuaalseks ülesandeks. Nii seisavad eksperdid probleemi ees: nende kalkulatsioonid riskide tuvastamisel ei veena inimesi riski olemasolus. Otsuse end vaksineerida, ravida, vanaduspõlve kindlustada või haridusteed valida teevad inimesed sageli eksperdi jaoks ebamõistlikel kaalutlustel.

Niklas Luhmanni (1993: 21–22) sõnul usub ekspert faktidesse (nende objektiivsusesse), sest tema riskide kalkuleerimise meetodika lähtub vastava ekspertsüsteemi (nt meditsiin, inseneriteadused) süstemaatilise viisist eristada uuest informatsioonist vaid eelnevate teadmistega ühtivat teadmist. Nii on eksperdil võimalik eeldada, et inimese „korrektn“ riskikäitumine sõltub vaid õigete juhiste kättesaadavusest. Luhmann käsitleb sellist esitatava tõe kahtlusevaba omaksvõttu esmase vaatlusena (*first-order observation*, *Beobachtung erster Ordnung*): vaatleja võtab maailma nii, nagu see talle paistab. Erinevalt eksperdist näeb aga indiviid seda, et ühest ja samast teabekillust teevad eri eksperdid erinevaid järeldusi. Seega lisab indiviid esmasele vaatlusele veel ühe, kahtlusest ajendatud teisese vaatluse (*second-order observation*, *Beobachtung zweiter Ordnung*), mis distantseerib teda eksperdi esitatavast tõest. Üht eksperti teisele eelistades võtab indiviid enda kanda riski eksida eksperdi valikus ning viimase poolt sõnastatud ohu loomuses. Siiski ei seisne Luhmanni arvates risk „vale“ eksperdi eelistamises, vaid eelistuse langetamise võimalikkuses kui sellises. Luhmann eristab üksteisest **ohte**, millega kaasnevad kaotused on sõltumatud indiviidi valikust (nt autoõnnetusse sattumine), ja **riske**, mille ilmnenemise puhul indiviid ei saa süüdistada välist toimijat, vaid isiklikku otsust (nt valikut eri turvalisuse astmetega autode vahel). Ta defineerib sarnaselt Beckiga (1992) riskide analüüsi **refleksiivsuse**na – silmitsi seismisena iseenda valikute võimalike tagajärgedega. Luhmann (1989) hoiatab, et kiiruse kasv kommunikatsioonis, mis refleksiooni käigus

üha uusi riskiallikaid tuvastab, võib muuta indiviidid võimetuks pakutavast riskinfost järelt teha.

Selline eristus aitab selgitada ka kultuuriantropoloogide tõstatatud probleemi, miks peetakse silmanähtavaid probleeme sageli vähem oluliseks kui abstraktseid riskitõenäosusi. Mõneti sarnaselt Luhmanniga leiavad Douglas ja Wildawsky (1982: 9), et risk on individuaalse teadvustamise küsimus. Nende sõnusti valivad inimesed riske, mille suhtes – oma eluviisile vastavalt – teadlikult käituda. Seega lähtub riskimine ja riskide vältimine teatud tüüpi sotsiaalse organiseerituse viisist. Et muuta riskide valikut ja taju, tuleks muuta sotsiaalse elu korraldatus.

Anthony Giddens (1990) ei ole Luhmanni riskikäsitlusega rahul, sest selles pööratakse liialt palju tähelepanu riskide teadvustatusele. Ta leiab, et Luhmanni viis eristada **ohte**, mis põhinevad indiviidi eelarvamusel, et tuttavlikud olud jäävad muutumatuks (teadvustamata enesekindlus), **riskidest**, mille eelduseks on kahtlus ja valikute kõrvutamise (teadlik usaldus enese valiku suhtes)^[3], pole põhjendatud. Ta leiab, et väliste põhjuste ja isiklike valikute süüdistamine on võimalike tagajärgede analüüsimisel liigagi sageli eristamatult põimunud. Giddensi arvates oleks igal sammul kahtlustamine indiviidile praktikas liiga kurnav. Pigem leiab ta, et indiviid toimib enamasti üldisele eneseusaldusele tuginedes (*confidence* – usk oma võimetesse mingis kitsamas kontekstis toimida). Usalduse (*trust*) tingib hoopis ajalise ja ruumilise kogemuse puudujääk, mis suunab indiviidi loobuma teise poole tegevuse detailide jälgimisest ja analüüsimisest. Usaldus põhineb Giddensi järgi seega usul teiste toimijate tegutsemise korrektsusesse aspektides, mille isiklik järeleproovimine oleks kurnav. Giddensi jaoks pole seega **refleksiivsus** mitte niivõrd riskide kalkuleerimise praktika (Becki ja Luhmanni vaadete kohaselt usalduse omistamine teise poole tegevusele) kui just poolautomaatne jälgimispraktika, mille järgi indiviid pidevalt oma käitumistraditsioone kohandab.

Ühes asjas on hilismodernse ühiskonna käsitlejad (Beck, 1999; Giddens, 1994; Archer, 2002) ühel meelel: ühiskonna struktuuride tajutud ebakõlade kasv ajendab ka indiviidide refleksiivsuse kasvu, mis omakorda võimaldab paljundada kujutletavaid tulevikke ja luua vastavaid enesekohaseid „identiteediprojekte“. Becki ja Beck-Gernsheimi (2002: 22–29) arvates pole hilismodernset ühiskonda iseloomustav individualiseerumine mitte inimeste vaba valik, vaid sundus juhtida ise oma elu, tuginedes individuaalsetele riskikalkulatsioonidele ja poliitikatele. Selles pole indiviidid siiski päris üksi – standardiseeritud, kuigi reaalsesse ellu raskesti kohaldatavate

[3] Sulgudes vastavalt Luhmanni mõistele *confidence* ja *trust*.

riskistrateegiate kehtestamine institutsioonide poolt ei kao kuhugi. Kuigi modernse ühiskonna kesksed institutsioonid sageli enam oma algsel moel ei toimi (nt tuumik-perekond, tarbijaõigused), tugineb nende olemasolu eeldusele arvukate ja detailsete poliitikate kompleks, mis on sündinud kompromissina rahvusriigi majanduslike võimaluste ja erinevate sotsiaalsete gruppide riskikalkulatsioonide vahel. Näiteks peavad lapsevanemad veenduma laste ohutus netikasutuses ja selgitama telerist tulevate märulifilmide konteksti, kuigi selliseks hooldavaks tegevuseks pole moderniseeruva ühiskonna kasvava ajasurve tingimustes realistlik aega leida; ja tarbijad peavad alla kirjutama lepingutele, mille peenikeses kirjas nõuete puhul nad tegelikult kaasa rääkida ei saa. Nii lõimuvad omavahel modernsete institutsioonide traditsioonid ja indiviidide eksperimentaalsed eluprojektid. Kriitiline küsimus sellises sümbioosis on, kas üksikindiviidi võimuses on kanda näilisest valikuvabadusest juhitud ja pealesunnitud otsustega kaasnevaid tagajärgi.

Beckidele, kes vaatlevad refleksiivsust nüüdisühiskonna keskse väljakutsena, vastandub Margaret Archer (2003), kes väidab, et risk ja refleksiivsus (kui iseene valikute analüüsimine) ei ole ühiskonnas midagi uut, see ei ole ühenäoline ja ei (k)ohusta kõiki inimesi korraga. Archeri järgi (2003: 98) areneb refleksiivsus reaktsioonina sotsiaalse struktuuri muutusele, toimides eeskätt indiviidi sisevestlusena, millest sünnivad otsused tegutseda. Et inimese kogemused sotsiaalsest struktuurist on erinevad, on ka refleksiivsus mitmenäoline nähtus (Archer eristab nelja põhilist ja veel mitut vähem tüüpilist refleksiivsuse laadi), nii et eri sotsialiseerumiskogemusega indiviidid kalduvad eelistama üht laadi teisele. Archer (2012: 16, 318) nendib, et nüüdisühiskonna mitmekesisem, keerukam ja vastuolulisem sotsiaalne struktuur toetab ühe kindla refleksiivsuse laadi – **metarefleksiivsuse** – arengut (*meta-reflexivity*), mis domineerib teiste laadide üle. Metarefleksiivsuse all mõistab ta mõtteviisi, mis on tekkinud vastukaaluks ühiskonna muutumise kiirenemisele. Et kontekst, milles indiviidil toimida tuleb, ei paku enam valmisseeditud ja stabiilseid lahenduskaike hariduses, tööturul, meditsiinis jm, tõuseb esile mõttelaad, mis toetab indiviidi selles segaduses siiski uute tegutsemisvõimaluste leidmisel. Kui 20. sajandil aitas indiviidil iseseisvaid valikuid langetada lihtsakoeline instrumentaalne ratsionaalsus (Archeri tõlgenduses võistluslik majandusliku kasu otsimine, mis tugines eeldusele, et kuigi keegi alati kaotab kellegi võidu arvelt, jäävad võistlustingimused samaks), siis tänapäev eeldab kõrgemat kriitilisust enese sisekõne ja tegude suhtes. Lõputu kriitilisus ei aita aga paraku indiviidil säilitada rahulolu oma minaga. Sestap on tavaline, et inimestel, kelle eluvalikud on domineerivalt metarefleksiivsed, areneb välja oma elumure või eesmärk, millest lähtuvalt saab ta oma elulisi valikuid analüüsida, nn eluprojekte püstitada ja neid rahuldavalt ellu viia. Metarefleksiivsele inimesele on

omane vajadus sarnase mõtteviisiga inimeste järele, kelle kogukonnas oma mõtteviisi kaasajastada („sünkroniseerida“, vt ptk 5.1). Samal ajal on selline inimene võrdlemisi eraklik, alludes küllaltki vähe lähedaste survele konventsionaalsel viisil käituda. Noortele inimestele iseloomulikult puudujäävaid teadmisi kompenseerivad nad arutelu ja enesekriitikaga.

Samas näitab Archeri enda võrdlusanalüüs sotsioloogiatudengite sihtrühmas (2003. ja 2010. aastal), et kasvanud on hoopis nende indiviidide arv, kes rakendavad tüüpilisemalt **autonoomset refleksiivsust** (*autonomous reflexivity*), mitte metarefleksiivsust. Kuigi ka valdavalt autonoomset refleksiivsust kasutavad indiviide mõjutab üleskasvamise perioodil kehtinud teadmiste ebakohasuse kogemine, kipuvad nemad tegutsema iseenda tegusid kriitiliselt analüüsimata. Sarnaselt metarefleksiivsetega ei toetu autonoomsed oma lähikonna nõuannetele, kuid isiklike kogukondlike eluprojektide arendamise asemel, mis metarefleksiivseid sageli ühiskonna kasuks tööle paneb, on autonoomsed indiviidid altimad lähtuma isikliku karjääri edendamisest, eriti äri- ja avalikus sektoris. Autonoomselt refleksiivsete samaväärset osakaalu metarefleksiivsetega näitab ka Jarmo Seljamaa läbiviidud MeeMa andmete analüüs (Seljamaa, 2015). Sellest selgub, et kui vanemates vanuserühmades (54-aastased ja vanemad) on domineeriv refleksiivsuslaad metarefleksiivsus, siis nooremates gruppides (15–24-aastased, 25–34-aastased) on metarefleksiivsuse kõrval samavõrra levinud (u 30%) ka autonoomne refleksiivsus, mis vanuse kasvades oluliselt väheneb. See põhjendab, miks nooremas põlvkonnas nähakse niivõrd vastuolulisi omadusi (nt y-generatsiooni metafoori kasutamine või vastuoksa, individualisti sildi omistamine).

Ülejäänud refleksiivsuslaadid, mille Archer (2003, 2012) välja toob, on kommunikatiivne ja killustatud refleksiivsus. **Kommunikatiivne** laad (*communicative reflexivity*) on omasem inimestele, kes toetuvad isiklike otsuste tegemisel lähikondsetele ja kitsamale sõprade ringile, taastootes sel moel nii normatiivset konventsionalismi kui ka põlvkondadevahelist solidaarsust (järgides vanema põlvkonna juhtnööre). Olles toimijana võrdlemisi passiivsed ning lastes asjaoludel ja keskkonnal oma elu juhtida, võivad nad samas sotsiaalselt olla võrdlemisi aktiivsed, osaledes sageli ka kodanikuühendustes ja -aktsioonides (peamiselt sõpruskonna hoidmise, mitte oma eluprojektide realiseerimise eesmärgil). **Killustatud refleksiivsust** (*fractured reflexivity*) kohtab enam inimeste seas, kelle võime hoida üleval sisekõnet enese ja ühiskonna kohta on mingil põhjusel taandarenenud. Sellise võime kadu võivad soodustada olukorrad, kus järsk keskkonnamuutus ei toeta juba väljaarenenud oskuste kasutamist, nt liinitöö kui sellise kadu vabrikutöölise puhul. Killustatud refleksiivsusega inimestel ei kao olukordadest järelduste tegemise oskus, kuid nad ei suuda

2.4. OOTUSED MAAILMA TULEVIKU JA RISKIDE SUHTES

seada tõlkida edasiviivateks tegudeks ega ka neid ette võtta. Nende elus asjad lihtsalt juhtuvad.

Ühiskonnateoreetikute riskikäsitlustest võib seega esile tõsta riski sotsiaalset konstrueeritust, selle lähtumist indiviidi ja sotsiaalse struktuuri suhetest, individide ebavõrdset suhestatust riskidega, kasvanud sundust teha individuaalseid riskikalkulatsioonid ja ellu kutsuda oma individuaalsete eluplaanidega sobituvaid sotsiaalseid praktikaid (vt lähemalt ptk 4.1).

2.4.2. RISK, TULEVIK JA INDIVIIDI VALIKUD

Ka riskisotsioloogid jõudsid 1990. aastatel tõdemuseni, et risk on sotsiaalne konstruktsioon. Hilgartner (1992) soovitas esimeste seas, et küsimus „Mis on risk?“ tuleks asendada küsimusega „Kuidas inimesed mõistavad midagi riskina?“. Aveni ja Renni (2009) riskikirjanduse analüüs näitab, et riski defineerimine sotsioloogias muutub endiselt pidevalt, kuid erinevused definitsioonide vahel peituvad pigem detailides. Valdav on lähenemine, mille kohaselt kaalutleb individ riskiga kohtumisel selle hüpotetiliselt kahju või tagajärgi, samuti määra(tle)matust, ohustatavat või kaalulolevat väärtust jne. Vastavalt kaalutluse tulemusele langetab individ otsuse tegutseda. Riskisotsioloogia tunnistab seega küll riski sotsiaalset konstrueeritust, kuid ei suuda vastata küsimusele, milline päästik täpselt lülitab sisse riskide kaalutlemise protsessi. Riskisotsioloogias levinud sellest puudujäägist mööda vaatav ja ankeetküsitlustele tuginev metoodika jätab mulje, et inimene on loodud kõike kõige suhtes kontrollima. Selline individ määratleb toidupoes alkoholileiti ees esiteks alkoholitarbimisega kaasnevad riskid rahakotile, tervisele ja loodusele, teiseks mõtiskleb ta oma alkoholilase mitteteadmise ulatuse üle, kolmandaks analüüsib võimalikku kahjude suurust ja tõenäosust ning neljandaks juurdleb oma maksa (või looduse või rahakoti) kahjudega toimetuleku võime üle. Reaalses elus on selline käitumine siiski võrdlemisi haruldane. Kahtluse sellise lähtekoha sobilikkuse üle on riskikirjandusse toonud Judith Green (2009: 493), küsides: „Kas tervisesotsioloogial oleks põhjust hüljata mõiste „risk“?“ Ta leiab, et riski uurimine on siirdunud analüüsivaldkonda, mis on piiratud äärmuslikult kitsa teoreetilise raami ja probleemipüstitusega. Greeni seisukoht tekitab küll mõningast poleemikat, kuid nt Jens O. Zinn (2009) leidis Greenile vastates, et kuigi ta on mõningate riskisotsioloogia eksiteede tunnistamisega nõus, peaks tema arvates riskiteooriat siiski edasi arendama ja rafineerima. Siinkohal rõhutame just Greeni seisukohta: kui teadlane saab lähtuda eeldusest, et risk võib peituda kõiges (sh endiselt eeskätt ekspertsüsteemide sõnastatud riskistsenaariumides), on riski väga mugav analüüsida, sest nõustumist sellise teadlase püstitatud

konstruktsiooniga on uuringu metoodikaga lihtne esile kutsuda. Nii jätavad küsitluse tulemused võimaluse arvata, et vastajal on esitatud riskistsenaariumi suhtes ka tegelikult selge seisukoht.

Kiiseli ja Vihalemma läbiviidud kvalitatiivne riskisõnumite vastuvõtu uuring (2014) näitas, et riski on mõtet kontekstualiseerida vaid tingimustes, milles indiviidi harjumuspärane tegutsemisloogika enam lahendusi ei paku, s.t tingimustes, mis peidavad endas indiviidi jaoks selget vajadust langetada otsus ja asuda tegutsema. Siiski ei saa riski tõlgendada reaalse ohuhinnanguna, vaid pigem kommunikatsioonitegurina, mis äratav indiviidi tähelepanu. Tõdemus, et olukord vajab harjumuspärasest erinevat lahendust, aitab indiviidil tema sotsiaalsest positsioonist olenevalt esile kutsuda episoode varasematest elukogemustest, toetades emotsionaalselt rahuldavate (mitte objektiivselt ohtu välistavate) käitumismustrite leidmist. Seeläbi on riskitaju seotud ka sotsiaalse struktuuriga. Näiteks toidukaupluse külastamine on harjumuspärane tegevus, mis ei loo üldjuhul indiviidil refleksiivset suhet toodetega, isegi kui nende pakendeil võib olla peenes kirjas tervisehoiatusi. Sotsialiseeritus aktiivsemate ühiskondlike sidemetega gruppidesse võib aga tingida selle, et tarbija määratleb enese jaoks ohtlikud tooted, mille vältimise ümber ta kujundab uued ostuharjumused.

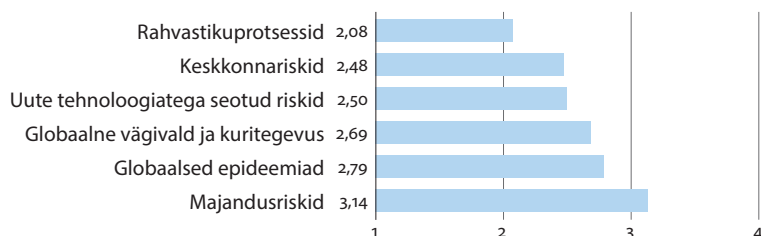
Erinevates MeeMa küsitlustes on käsitletud elanikkonna arvamusi selle kohta, milline tulevik võiks ees oodata nii neid kui ka maailma ja kuidas ees ootavad sündmused võivad kujundada nende elu. See võimaldab analüüsida, kas riskiühiskonna areng on toonud kaasa kasvanud ohutunnetuse ning millistest teguritest sõltub inimeste ettekujutus maailma tuleviku kohta. Samuti oleme küsinud arvamusi selle kohta, millised riskid võiksid Eestile ohtlikud olla, ning seda, milliste riskide olemasolust ollakse teadlikud, milliste riskide eest end kaitstakse ning milliseid strateegiaid kasutatakse enda kaitsmisel ohtude eest. Analüüsitulemusi tuleb siiski tõlgendada ettevaatlikult: ankeetküsitlus näitab vastajate arvamuste jagunemist, kuid mitte eriti otseselt seda, kui aktuaalne selline mõtteviis inimese jaoks on.

Kas maailm on muutunud ohtlikumaks paigaks?

Kui Douglas ja Wildawsky muretsesid juba 1982. aastal sellepärast, et inimesed peavad hilismodernseid riske olulisemaks või ohtlikumaks kui veel lahendamata modernseid probleeme, ei pidanud see Eestis 2008. aastal veel paika. Toona, majanduskriisi alguses, olid Eesti elanike jaoks esiplaanil modernsele ühiskonnale iseloomulikud ohud (joonis 2.4.1). Kõige olulisemaks ohuallikaks peeti maailmamajandusega seotud riske (ülemaailmne majanduslangus, toiduhindade tõus, nafta hinna

Joonis 2.4.1. Elanike hinnangud erinevate riskide ohtlikkusele Eesti jaoks 2008

Indeksite keskmised neljapallisel skaalal (1 – „ei kujuta endast ohtu Eesti jaoks“; 4 – „väga suur oht“). Üksiktunnused on temaatilisteks indeksiteks koondatud faktoranalüüsile toetudes. Indeks võib koosneda 2–4 üksiktunnusest



tõus), mille seos isikliku heaoluga on kõige otsesem. Järgnesid ohud, mida kogetakse peamiselt meedia vahendusel. Ohu tõenäolisuselt olid teisel kohal epideemiad, nagu linnugripp ja HIV/AIDS, kolmandal kolmik terrorism-sõjad-rahvusvaheline kuritegevus. Olulisuselt neljandana järgnesid uute info-, bio- ning geenitehnoloogiatega seotud riskid. Neist vähem ohtlikena nähti pikemaajalisi ja „mujal“ toimuvaid protsesse, nagu veevarude vähenemine, looduskatastroofid, kliima soojenemine ja tootmisõnnetused. Kõige vähem olulise ohufaktorina joonistusid välja need, millest Eestis sel ajal veel peaaegu ei räägitud: globaalne ülerahvastumine ja sisseränne.

Erinevate elanikkonnarühmade ohuhinnanguid kõrvutades ei torka silma erilisi sotsiaal-demograafilisi erisusi. Siiski on eestlastel on ohutaju veidi kõrgem (eriti terrorismi ja globaalse kuritegevuse puhul), venekeelse elanikkonna ohutunne on kõrgem ainult globaalsete epideemiate võimalikkuse puhul. Selgepiiriliste erinevuste puudumise põhjuseks võis olla esiteks see, et vastajad ei mõtle sageli sellistes etteantud kategooriates, mistõttu riskistsenaariumid ka ei eristunud üksteisest piisavalt, aga ka see, et ankeedis küsiti potentsiaalse ohu kohta Eestile, mitte vastajale endale. Et küsitud riskid temaatiliselt, aga siiski ka modernsuse-hilismodernsuse skaalal grupeerusid, võib oletada, et teatud ohtude esiletõstmine lähtus vastaja kalduvusest eelistada üht riskiarutelu teisele.

Mitu riskihoiakuid käsitletud uuringut on näidanud, et inimeste suhtumine riskidesse on seotud üldise usalduse ja kindlustundega: usaldavamad ja enesekindlamad inimesed on riskide suhtes muretumad (Coleman, 1993; Siegrist jt, 2005). Meie analüüs näitab, et see seos pole siiski nii ühene. Analüüsides ohutaju teiste hoiakute ja käitumismustrite vaates, võib eristada kaht tendentsi. Ühelt poolt kujundavad ohutunnet tõesti üldine ebakindlus ja murelikkus: keskmisest kõrgem ohutaju erinevate globaalsete riskide suhtes on inimestel, keda iseloomustab madalam

üldine usalduslikkus ja väga madal rahulolu eluga, samuti üldine alalhoidlikkus ja passiivsus. Teiselt poolt aga mõjutab ohutunnet kõrgem osalus hilismodernsetes riskikogukondades, millele on omased keskkonnakaitseline aktiivsus, säästev tarbimine, mahe- ja teadlik toitumine, püüdlemine tervislike eluviiside poole. Nende omadustega vastajaid iseloomustab ka kõrgem valmidus otsida ohu korral lisainfot ning valmisolek kohe reageerida.^[4]

Riskide ohtlikuks pidajate seas joonistuvad välja hilismodernsete riskide teadvustajad, kes on nende vältimiseks välja arendanud hulga käitumispraktikaid, ning modernsete ohtude pärast muretsejad, kes on ise võrdlemisi passiivsed. Näiteks keskkonna- ja uue tehnoloogiaga seotud riskide suhtes on kõrgem ohutaju just ühiskondlikult aktiivsematel inimestel. Muret võimaliku majanduslanguse pärast mõjutab seevastu enam madalam hinnang oma majanduslikule olukorrale ning suurem kartus, et majanduslangus võib mõjutada perekonna heaolu.

Tulevikustsenaariumid

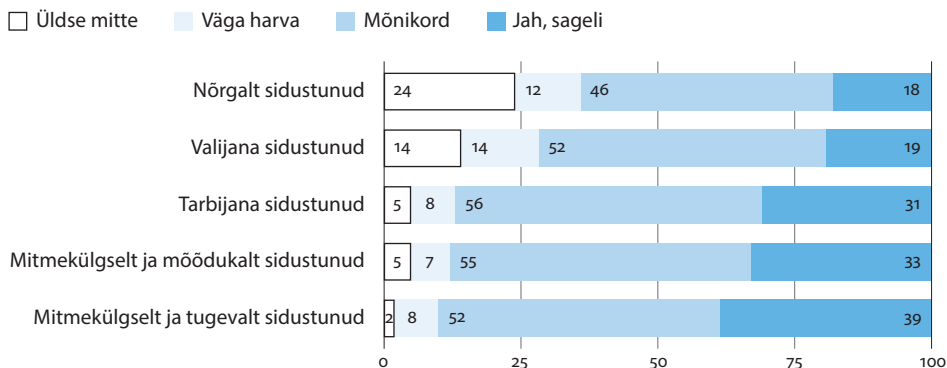
Mõistmaks indiviidi riskistrateegiaid, on vaja mõista tema tulevikuperspektiivi – risk ongi indiviidi otsus tuleviku üle. Otsustavaks näitajaks pole siin siiski see, kas inimene mõlgutab omal initsiatiivil mõtteid mingisuguse abstraktse tuleviku üle, vaid otsesed kokkupuuted olukordadega, mis esitavad inimesele väljakutse langeda tulevikustsenaariumide suhtes valikuid, nt valik minna täienduskursustele või valik võtta vastu täiendav, kuid tundmatu ülesanne vms. Sellised valikuvõimalused avanevad sotsiaalsetes suhetes. Peatükis 4.3 on kirjeldatud tüpoloogია, mis näitab, kui mitmekülgsesse ja aktiivsesse sotsiaalsetesse suhetesse on vastaja sidustunud. Joonis 2.4.2 näitab, et mida tugevamalt on vastaja sotsiaalsetesse praktikatesse sidustunud, seda enam kogeb ta vajadust olla muutustele avatud. Seeläbi tuleb tal ka teistest rühmadest enam mõtestada nende muutustega kaasnevaid riskivalikuid.

Hoolimata üha tihedamast lõimumisest globaalsesse riskiühiskonda pole maailm vastajate jaoks ohtlikumaks muutunud. Tulevikuvisionides domineerivad positiivsed stsenaariumid, mis on viimastel aastatel veelgi poolehoidjaid juurde võitnud (vt joonis 2.4.3). Eesti elanike usk teaduse võimesse lahendada neid kimbutavaid probleeme, samuti usk keskkonnaprobleemide poliitilise lahenduse võimalikkusesse

[4] Vastused küsimusele „Kujutlege palun järgmist olukorda. Kuulete raadiost, et Eesti lähedal on tuumaelektrijaamas olnud avarii ning tuuled võivad tuua Eestisse radioaktiivsete ainete pilve. Mida Te teeksite?“

Joonis 2.4.2. Kas Teil on tunne, et elu nõuab Teilt pidevalt uusi ideid ja avatust muutustele? 2014

% sidustumisrühmast



ületab hirmu võimalike negatiivsete stsenaariumide ees, nagu keskkonnaprobleemid, inimestevaheline vaenutegevus või tehnoloogia üle kontrolli kaotamine.

Samas näitab analüüs, et suurimad erinevused elanikkonna eri rühmade vahel ei tulene niivõrd erinevate tulevikustsenaariumide oluliseks pidamisest, vaid just üldisemast hoiakust maailma tuleviku suhtes: kas vastaja kujutab tulevikku enda jaoks ette pigem võimalusterohkena või vastupidi, individuaalseid valikuid represseerivana. Klasteranalüüsi tulemuste põhjal võib Eesti elanikkonna jagada kolme suhtumuslikku rühma: optimistliku tulevikuvaatega (43% vastajatest), negatiivse tulevikuvaatega (32%) ja ükskõiksed (25%), kes ei ole tulevikku enda jaoks sel viisil mõtestanud (nende hulgas on kõige enam „Ei tea, ei oska öelda“ vastanuid).

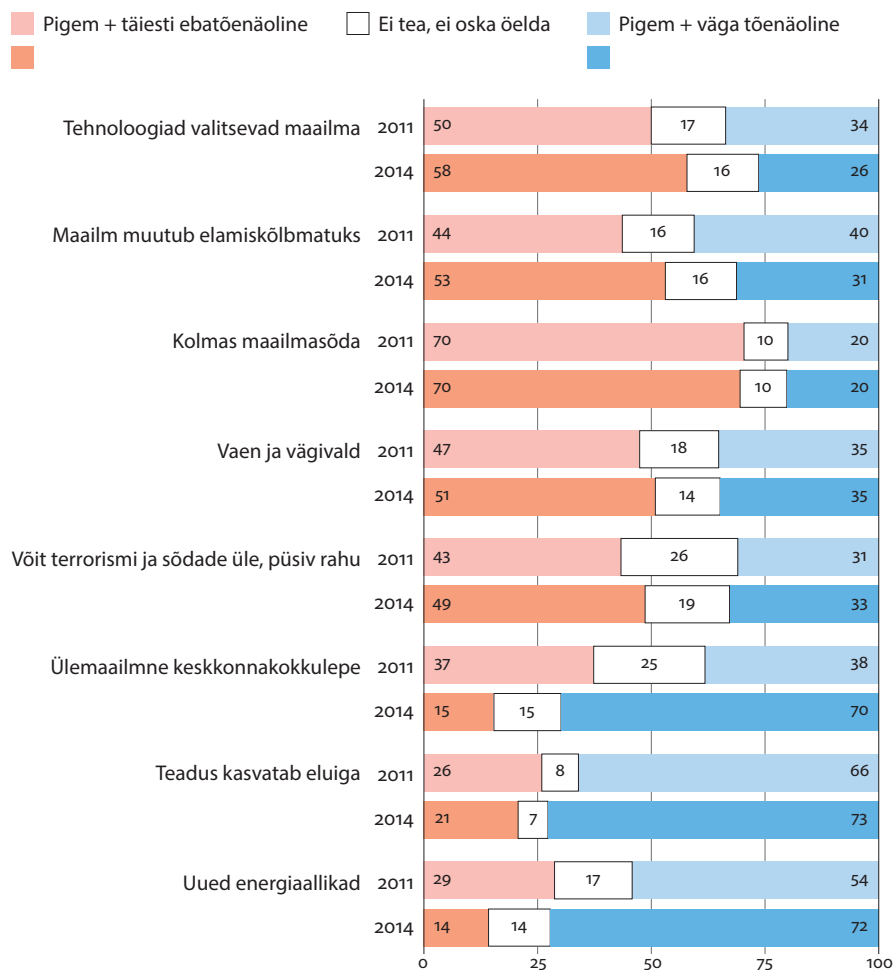
Optimistliku tulevikuvaatega rühma kuuluvad inimesed on aktiivsemad ja avatumad väljakutsetele väga erinevates valdkondades. Nad on teiste rühmadega võrreldes optimistlikuma eluhoiakuga ja toimekamad nii poliitiliselt kui ka sotsiaalselt, neid iseloomustab ka suurem liberaalsus, sallivus ning kõrgem üldine usalduslikkus (sh teadlaste vastu), samuti sagedasem tulevikule mõtlemine ja üldine huvi maailmas toimuva vastu. Selline vaade on keskmisest rohkem iseloomulik kõrgharidusega ja kõrgema sissetulekuga inimestele, samuti meestele.

Negatiivse tulevikuvaatega rühma kuuluvad on pessimistlikuma eluhoiakuga ning on muutustest rohkem häiritud. Samas on selle rühma liikmetel keskmisest kõrgem loodushuvi ning mure keskkonna pärast. Sellise hoiakuga inimeste osakaal on meeste-naiste ja erinevate vanuserühmade hulgas üldiselt ühesugune, kõrgem on nende osakaal madalama sissetulekuga inimeste hulgas.

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Joonis 2.4.3. Mis ootab Teie meelest sel sajandil ees kogu maailma? 2011 ja 2014

% koguvallimist



Kolmandasse rühma kuulujaid võib nimetada **ükskõikseteks**, keda iseloomustab huvipuudus ühiskonnaelu suhtes (poliitika, meedia, keskkonna olukorra suhtes), samuti on nad poliitiliselt ja sotsiaalselt üsna passiivsed. Ükskõikse hoiakuga rühmast leiab keskmisest enam naisi, vene keelt kõnelevaid inimesi, aga ka madalama haridustasemega ning ennast madalamatesse kihtidesse positsioneerivad inimesi.

2.4. OOTUSED MAAILMA TULEVIKU JA RISKIDE SUHTES

Need tulemused näitavad, et inimese tulevikuhoiakud ei peegelda niivõrd arusaama võimalikest eesootavatest muutustest, kuivõrd inimese üldist aktiivsust, elukogemuse mitmekesisust ja ellusuhtumist.

Allpool toodud tabelid 2.4.2 ja 2.4.3 kinnitavad, et mitmekülgsem sidustumine erinevate sotsiaalsete praktikate kaudu aitab vastajal mõtestada tuleviku määratlematust ning suurendada muutuste ja riskidega toimetulekut. Näiteks tunnistavad mitmekesisemalt ja tugevamalt sidustunud grupid teistest enam positiivseid tulevikustsenaariume. Kuigi negatiivsete tulevikustsenaariumide ja sidustumise vaheline seos pole statistiliselt oluline, näitavad andmed tabelis 2.4.3, et kõige enam pooldavad negatiivseid stsenaariume siiski ühiskonnaga kõige vähem sidustunud grupid. Vaadeldes seda tabelit lähemalt, selgub, et üldjuhul märgivad mitmekülgsest sidustunud teistega võrreldes peaaegu kõiki tulevikustsenaariume rohkem. Samas tabelis leiduvad statistiliselt olulised seosed sidustumise ja tulevikustsenaariumide märkimise vahel on tingitud peamiselt sellest, et vähem sidustunud vastajate seas on vastata mitteosanud inimeste osakaal sageli kolm korda kõrgem kui mitmekesisemalt sidustunute gruppides.

Kõrvutades hinnanguid tulevikule 2011. ja 2014. aasta andmetes, nähtub, et ootused tulevikule on muutunud optimistlikumaks. Samas on positiivsete tulevikustsenaariumide märkimine nõrgalt sidustunute seas oluliselt vähem kasvanud ja negatiivsete tulevikustsenaariumide märkimine vähem kahanenud kui mitmekülgsest sidustunute seas. See toetab peatüki 4.3 järeldusi ühiskonna kasvava polariseerumise kohta.

Seega iseloomustab mitmekülgsest sidustunuid arusaam tulevikust kui mitmekülgseid võimalusi pakkuvast, samas kui vähem sidustunute jaoks polegi tulevikule mõtlemine aktuaalne. Seda kinnitab ka sidustumise klastrite ristamine indeksitega „sagedane mõtlemine oma tuleviku peale“ (näitab enda ja oma lähedaste tuleviku peale mõtlemise sagedust ning kujutletavate ajaperioodide mitmekesisust) ning „tööga seotud muutuste tajumine“ (näitab, kui palju on viimastel aastatel muutunud vastaja töö sisu või viis, tempo või pinge ning tööga seotud nõudmistega kaasnev pingelisuus) (vt tabel 2.4.2). Mitmekülgsemalt sidustunud mõtisklevad oluliselt sagedamini tulevikust ja puutuvad muutustega sagedamini kokku (vt ka sidustumise peatükk 4.3). Kui mitmekülgsemalt sidustunud vastajad on muutustele avatumad (vt tabel 2.4.2)^[5], siis sotsiaalsete suhetega vähem sidustunud vastajad on muutuste

[5] Indeksi kõrgem väärtus näitab muutuste pidamist pigem aeglasteks kui kiireteks, osalemist muutuste eestvedamises ning positiivset suhtumist kannapöörete tegemisse.

suhtes skeptilisemalt meelestatud^[6], seistes muutustele vastu oluliselt sagedamini kui sidustunud grupid. Kõige vähem on muutustest häiritud tarbijana sidustunud – põhiliselt noored inimesed, kes puutuvad juba elukaarestest põhjustest tulenevalt muutustega tihedamalt kokku.

Tegevusstsenaariumid

Kahes viimases küsitluses oleme küsinud ka selle kohta, milliseid tegevusi peavad inimesed ohtude vältimiseks kõige kohasemaks (joonis 2.4.4). Enim nimetatuid esimesed kolm (mõelda oma lähedastele; olla pidevalt kursis maailmas toimuvaga; pöörduda tagasi traditsiooniliste eluviiside poole) omavahel kombineerituna vastaksid Archeri (2012) tõlgenduses enim kommunikatiivsele refleksiivsusele – see riskitõlgenduse laad sisaldab soovi muutustega aktiivselt kursis olla, samas aga lähendumist traditsioonidest ja lähedaste eeskujust ning vähest võimekust ise muutuseks samme astuda.

2011. ja 2014. aasta küsitluste vahel suuri erinevusi ei ilmnenud, valitud strateegiatega pingerida on peaaegu sama. Mõnevõrra on küll vähenenud aktiivsust eeldavate tegevuste eelistamine (olla kursis, suurendada oskusi) ning kasvanud ootelejäämise eelistamine (mõelda oma lähedastele, võtta asja rahulikult).

Ohuolukorrale reageerimise täpsemaks analüüsimiseks koondasime faktoranalüüsi abil vastajate äramärgitud tegutsemisvõimalused laiemateks käitumisstrateegiatega. Analüüsis eristus kolm riskistrateegiat, millel on sarnasusi teoreetilises osas kirjeldatud Archeri kesksete refleksiivsuse laadidega: metarefleksiivne strateegia, kommunikatiivne strateegia ja selline, millel on nii autonoomse kui ka killustatud strateegia tunnused. Strateegiatega struktuurid püsivad stabiilsed nii 2011. kui ka 2014. aasta andmestiku põhjal (vt tabel 2.4.1).

Metarefleksiivse strateegia puhul on kesksel kohal enda kursis hoidmine maailmas toimuvaga ja tegevused uute vajalike oskuste (eelnevalt) omandamiseks ning teiste inimeste mobiliseerimiseks. Teine käitumisstrateegia on sarnane **kommunikatiivse refleksiivsusega**, sest see toetub kitsa lähikonnaga suhtlemisele ja tegevuslikud valikud (tagasipöördumine traditsioonide juurde, palvetamine) ei kätke uuenduslikkust. Kolmanda tegevusstrateegia tunnusjooned on sarnased **nii autonoomse kui ka killustatud refleksiivsusega**, sest siit leiab tegutsemisviisid, mis eeldavad

[6] Muutustele vastuseismise indeks väljendab muutustest mitteväljategemise püüet, muutustest kõrvalhoidmist, nende takistamist, eestvedamisest hoidumist.

2.4. OOTUSED MAAILMA TULEVIKU JA RISKIDE SUHTES

Joonis 2.4.4. Mida peaksid inimesed Teie arvates ohtude vältimiseks tegema? 2011 ja 2014

% koguvaimist



autonoomseid tegevusvalikuid ilma kaasneva informatsiooni hankimise või inimeste koondamise plaanita. Keskised on põgenemise ja varude kogumise kavatsused.

Erinevate strateegiate eelistamine peegeldab erinevat suhtumist tulevikku. Metarefleksiiivsed vastajad mõtlevad sagedamini oma tuleviku üle ja astuvad sagedamini konkreetseid samme selle kindlustamiseks. Teiste strateegiate eelistajad on tulevikuarengu suhtes pessimistlikumalt häälestanud ja on olnud eneste ohtude eest kaitsmisel passiivsemad. Samuti on strateegiaeelistused seotud ühiskondliku sidustumisega. Metarefleksiiivse strateegia eelistamine on iseloomulik optimistliku ellusuhtumisega, kõrge (enese)usalduse ning sotsiaalse ja poliitilise aktiivsusega inimestele. Kommunikatiivne refleksiiivsus iseloomustab inimesi, kellel on samuti kõrge poliitika huvi, kuid aktiivsus väljendub pigem isiklike elupraktikate tasandil, nagu tervisliku elustiili ja tarbimispraktikate harrastamine. Kolmandat strateegiat eelistavad inimesed on sagedamini poliitiliselt apaatsed ja madala usaldusega riiklike institutsioonide suhtes. Teist ja kolmandat strateegiat eelistavaid inimesi eristab ka erinev orientatsioon riigi suhtes: kui kommunikatiivse strateegia toetajad peavad

Tabel 2.4.1. Tegevustsenaariumid ohu korral 2014

Faktorkaalud. Faktoranalüüs peakomponentide meetodil. Faktortelgede pööramine varimaks meetodil. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal on esile toodud faktori peamised tunnused

Mida peaksid inimesed Teie arvates ohtude vältimiseks tegema?	Faktorid		
	Meta-refleksiivne	Kommunikatiivne	Autonoomne-killustatud
Olema pidevalt kursis maailmas toimuvaga	0,661	0,026	0,148
Suurendama oma oskusi kasutada uusi tehnoloogiaid, teaduse viimast sõna	0,655	-0,060	0,010
Võtma asja rahulikult, nagnunii ei saa midagi olulist ette võtta	-0,598	-0,146	-0,024
Koondama mõttekaaslaste ohtude vastu võitlemiseks	0,592	0,066	0,004
Põgenema sinna, kus oht on väiksem	-0,035	0,018	0,775
Koguma raha ja piisavaid varusid	0,324	-0,028	0,621
Pöörduma tagasi traditsiooniliste oskuste ja loodusliku eluviisi juurde	0,113	0,782	-0,265
Palvetama	-0,236	0,536	0,410
Mõtleva oma lähedastele, omavahel kokku hoidma	0,387	0,513	0,241

oluliseks riigi rolli ühiskonnaelu organiseerimises (sotsiaalne orientatsioon^[7]), siis autonoomse/killustatud strateegia eelistajad peavad õigeks toetuda eeskätt iseendale (liberaalne orientatsioon^[8]).

Vanuserühmiti on nooremaid inimesi rohkem esimese ja kolmanda strateegia eelistajate hulgas, vanemaelisi rohkem teise strateegia eelistajate seas. See sobib Archeri väidetega, mille kohaselt refleksiivsuse laadide areng kommunikatiivselt metarefleksiivsele toimub põlvkondade vahetumisega. Metarefleksiivse strateegia eelistajate osakaal on meeste ja naiste hulgas sarnane, küll on naistele tüüpilisem kommunikatiivse ja meestele autonoomse-killustatud strateegia eelistamine. Rahvuse ti on eestlaste suhteline osakaal kõrgem esimese strateegia eelistajate hulgas, venekeelsete oma kolmanda strateegia puhul. Haridustaseme võrdlusel eristub kolmas strateegia, mille eelistamine on iseloomulik madalama haridustasemega

[7] Sotsiaalne orientatsioon tähendab järgmiste väidete toetamist: „Riik peaks aitama nõrgematel ja vähem suutlikel inimväärselt eluga toime tulla“; „Riik peab avalikkuse huvides turgu reguleerima“; „Maksud peaksid olema küllalt suured, et tagada avalike teenuste kvaliteeti ja kättesaadavust“.

[8] Liberaalne orientatsioon tähendab järgmiste väidete toetamist: „Inimese heaolu peaks sõltuma eelkõige sellest, kuidas ta ise suudab enda ja oma pere eest hoolitseda“; „Turg suudab end ise reguleerida ja ei vaja riigi sekkumist“; „Maksud peaksid olema võimalikult madalad, et suurendada inimeste sissetulekuid, nii et nad saaksid ise maksta neile vajalike teenuste eest“.

2.4. OOTUSED MAAILMA TULEVIKU JA RISKIDE SUHTES

inimestele, teiste strateegiate puhul on suhteliselt kõrgem osakaal kõrgema haridusega inimestel.

Metarefleksivsus on Archeri käsitluses just hilismodernsusele omane käitumisstrateegia, mille kasutamine eeldab piisavat enesekindlust (Giddensi *confidence*), mille toel mugandada „ametlikke“ riskitõlgendusi ja -juhiseid iseendale sobiva raamistikuga järgi. Kommunikatiivne refleksivsus toimib teadvustamata usalduse alusel teistesse toimijatesse ja nende kavatsustesse (Giddensi *trust*), mistõttu ka riskidega toimetulekul vajavad nad välist tuge, eeskätt lähima kogukonna tasandil. Kolmanda, autonoomse-killustatud refleksivsuse segatüübi puhul on suurem potentsiaal reflekteerida riske alternatiivses raamistikus (Luhmanni teisene vaatlus) ning valida põhivoolu riskisoovitustest irduvaid käitumisstrateegiaid.

Võrreldes riskikäitumisstsenaariumide eelistusi erinevate sotsiaalse sidustumise gruppide hulgas (tabel 2.4.4) on näha, et rühmad erinevad üksteisest eeskätt märgitud tegevusstsenaariumide mitmekesisuse poolest. Mitmekülgset sidustunud inimeste valik ohtude vältimiseks on laiem ja selles kompleksis on enam konstruktiivseid ja sotsiaalseid sidemeid loovaid riskistsenaariume. Näiteks pooldavad mitmekülgset sidustunud teiste gruppidega võrreldes enim taktikaid, mis toetavad lähedastega kokkuhoidmist ja mõttekaaslaste koondamist, aga ka kommunikatiivseid (pidev kursis olemine) ja tehnoloogilisi oskusi. Vähem sidustunud gruppidel pole populaarsemaid strateegiaid oluliselt teistsuguses pingereas, kuid nende märgitud tegevusstsenaariumid on vähesemad ja ühekülgsemad. Mitmekesiselt sidustunud gruppidega võrreldes mainivad vähem sidustunud enam passiivseid ja alalhoidlikke taktikaid, nt mitte kuidagi reageerimist, traditsioonide juurde tagasipöördumist, palvetamist ja põgenemist.

2011. ja 2014. aasta andmeid kõrvutades on näha, et stsenaariumide eelistamises on toimunud muutusi. Võrreldes 2011. aastaga on kahanenud toetus stsenaariumile, mis eeldab tehnoloogiliste oskuste ja teaduslike võtete omandamist, seda eriti vähem sidustunute gruppides; kasvanud on nende vastajate osakaal, kes toovad olulise stsenaariumina välja „Tuleb võtta asja rahulikult, sest nagunii ei saa midagi olulist ette võtta“. Kui mitmekesiselt sidustunute seas on stsenaariumide väljatoomine ohuga toimetulekuks kasvanud-mitmekesisestunud, siis vähem sidustunud gruppide seas on nii stsenaariumide märkimine kui ka nende mitmekesisus kahanenud. Ka selles aspektis võime näha teatud polariseerumise süvenemist mitmekesiselt sidustunute ja vähem sidustunute vahel.

Võrdlemisi üldiste ohtude maandamise stsenaariumide kõrval küsisime 2014. aastal ka enda kaitsmise kohta palju argisemate riskide eest, nagu identiteedivargus, toiduriskid jm (vt joonis 2.4.5).

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Tabel 2.4.2. Sotsiaalne sidustumine ning muutuste ja riskidega suhestumine 2014

Indeksite keskmised sotsiaalse sidustumise klastrites

	Mitme- kõrgselt ja tugevalt sidustunud	Mitme- kõrgselt ja mõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Väljajana sidustunud	Nõrgalt sidustunud	Koguvalim	Crameri V
N	186	201	236	431	393	1447	
Positiivsed ootused maailma tuleviku suhtes***	3,29	3,46	3,27	2,67	2,42	2,89	0,127
Negatiivsed ootused maailma tuleviku suhtes	1,35	1,42	1,49	1,44	1,56	1,47	–
Sagedane mõtlemine oma tuleviku peale***	4,62	4,41	4,37	3,28	3,31	3,80	0,126
Tööga seotud muutuste tajumine***	1,64	1,11	1,01	1,24	0,84	1,13	0,109
Aktiivsus enda kaitsmisel ohtude ja riskide eest***	2,72	2,65	1,99	1,72	1,26	1,90	0,181
Häiritus muutustest**	4,14	3,58	3,27	3,94	3,83	3,78	0,078
Muutustele vastuseisimine***	2,23	2,45	2,15	2,82	3,01	2,63	0,110
Avatus muutustele***	1,59	1,66	1,82	1,22	1,08	1,39	0,133

*** p<0,001; ** p<0,01

Tabel 2.4-3. Mis ootab Teie meelest sellel sajandil ees kogu maailma? 2011 ja 2014

Vastuste „väga tõenäoline“ või „pigem tõenäoline“ osakaal sidustumisklastrist ning tulevikuenustuse tõenäosuse muutus 2014 võrreldes 2011. aastaga (%)

		Mitme- kõlgselt ja tugevalt sidustunud	Mitme- kõlgselt ja mõõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Valijana sidustunud	Nõrgalt sidustunud	Kogu- valim	Crameri V
Teaduse ja tervishoiu areng on tunduvalt pikendanud eluiga***	2011	77	71	68	65	58	66	0,085
	2014	+6	+13	+9	+8	+1	+7	0,126
Uute energiaallikate kasutuselevõtt lahendab palju probleeme***	2011	58	58	59	49	52	54	0,099
	2014	+19	+23	+19	+21	+13	+18	0,107
Sõlmatakse uued ülemaailmsed kokkulepped keskkonnaprobleemide lahendamiseks***	2011	53	44	38	34	32	38	0,099
	2014	+24	+33	+43	+33	+30	+33	0,106
Kliimamuutused ja looduskatastroofid muuda- vad suure osa maailmast elamiskõlbmatuks***	2011	40	43	42	39	39	42	0,096
	2014	-12	-14	-10	-10	-6	-11	0,093
Inimesed ei suuda enam valitseda omaenda loodud tehnoloogia üle***	2011	40	35	33	34	31	34	0,102
	2014	-14	-12	-12	-6	-4	-8	0,104
Kolmas maailmasõda hävitab praeguse maailmakorra	2011***	24	30	31	34	31	31	0,095
	2014**	+4	+5	0	-3	+3	+1	0,079
Vaen ja vägivald valitsevad maailma***	2011	36	37	32	36	35	35	0,092
	2014	-4	-6	+5	-4	+2	-1	0,085
Rahvusriikide tähtsuse vähenemine, piirideta inimkond**	2011	40	42	39	29	31	35	0,081
Lääne tsivilisatsiooni allakäik, uue tsivilisatsiooni tõus***	2011	39	36	32	31	29	32	0,092

*** p<0,001; ** p<0,01

Tabel 2.4.4. Mida peaksid inimesed Teie arvates ohtude vältimiseks tegema? 2014

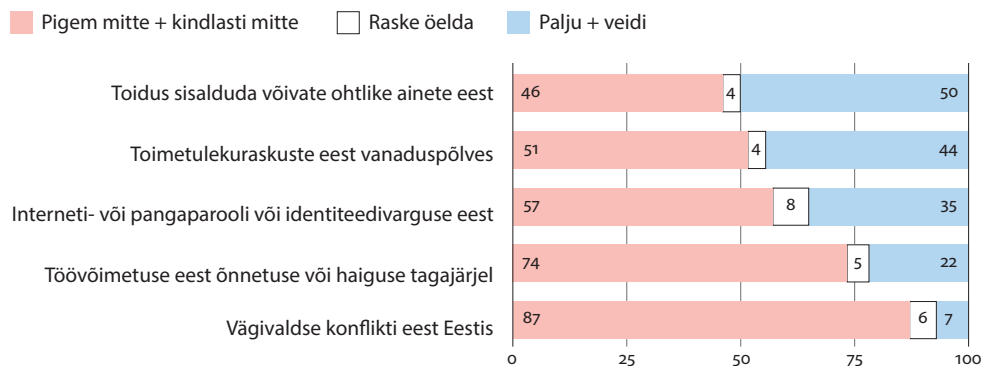
% sidustumisklastrist

	Mitme- kõlgselt ja tugevalt sidustunud	Mitme- kõlgselt ja mõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustu- nud	Väljana sidustu- nud	Nõrgalt sidustu- nud	Koguväälim	Crameri V
Mõtlemine oma lähedastele, omavahel kokku hoidmine***	83	65	69	65	58	66	0,162
Olema pidevalt kursis maailmas toimuvaga***	76	70	54	54	43	56	0,226
Võtma asja rahulikult, nagu ei saa midagi olulist ette võtta***	28	30	37	40	46	39	0,135
Pöörduma tagasi traditsiooniliste oskuste ja loodusliku eluviisi juurde***	47	38	32	44	33	38	0,116
Suurendama oma oskusi kasutada uusi tehnoloogiasid, teaduse viimast sõna***	56	43	36	30	26	35	0,202
Koguma raha ja piisavaid varusid*	29	18	27	20	21	22	0,084
Koondama mõttekaaslaste ohtude vastu võitlemiseks***	37	26	22	18	16	22	0,161
Palvetamine**	9	9	15	8	13	11	0,092
Pögenema sinna, kus oht on väiksem**	5	7	11	7	12	9	0,089

*** p≤0,001; ** p≤0,01; p≤0,05

Joonis 2.4.5. Kas Te olete teinud midagi selleks, et kaitsta ennast erinevate ohtude ja riskide eest? 2014

% koguvaimist



Tulevikiriskide eest on ennast aktiivsemalt kaitsnud inimesed, kes on ka üldiselt sotsiaalselt ja ühiskondlikult aktiivsemad. Olulist rolli mängib haridus: kaitsmine on sagedasem kõrgemalt haritud inimeste hulgas, suurem veelahe jookseb just keskharidusega ja alla keskharidusega inimeste vahelt. Naised on aktiivsemad meestest, eestlased vene keelt kõnelevatest inimestest. Erineva sotsiaalse sidustatusega vastajate võrdlus näitab, et mitmekülgsemalt sidustunud inimesed on võtnud ette rohkem samme enda kaitsmiseks muutuste ja tulevikuga kaasnevate riskide negatiivsete tagajärgede eest. Mida rohkem on vastajal sotsiaalseid sidemeid, seda enam on ta midagi ette võtnud selleks, et säästa vanaduspõlveks, kindlustada end töövõimetuse puhuks, kaitsta end identiteedivarguse ja toiduriskide eest, valmistuda võimalikuks vägivaldseks konfliktiks Eestis.

Risk kui võimalus, risk kui kaotus

Kaugetel meresõitjatel oli võimalus riskimisest võita, nt tuua koju eksootilisi kaubalaadungeid kaugelt maadelt, aga ka kaotada: rannikust kaugenedes võis uskumuse järgi kohtuda merekoletisega või üle ilmaveere alla kukkuda. Beck (1992, 2002) rõhustab, et riski vältimiseks peab eneseteadlikul indiviidil olema varnast võtta toiminguid, mille abil iseennast veenda ettekujutatava riski järjekordses maandatuses, taastades sel moel ka indiviidi ettekujutust endast. Hilismodernses kiirenemises tuleb riskiotsuseid langetada tempos, mis ei võimalda aeganõudvat ja tagasivaatavat juurdlemist. Reageerida tuleb sisuliselt refleksi pinnalt.

Tabel 2.4.5. Riskiteadlikkus ja aktiivsus elustiililistes praktikates 2011

Lühendamata indeksite keskmised

	Riskiteadlikkus					Koguvalim
	Väga kõrge	Kõrge	Keskmine	Madal	Väga madal	
Säästev tarbimine (laiendatud)	3,25	3,00	2,66	2,36	2,04	2,63
Kultuuriosalus	3,78	3,59	3,51	3,32	3,07	3,44
Konsumerism	4,34	3,95	3,82	3,67	3,49	3,83
Tervislikud eluviisid	3,32	3,22	3,04	2,75	2,45	2,94
Ajalehtede lugemise aktiivsus ja mitmekülgsus	3,29	3,16	3,07	2,89	2,68	3,01

Beck parafraseerib koguni Descartes'i kuulsat eeldust „mõtlen, järelikult olen olemas“, loobudes kahtlemise võimalikkusest ja nentides tautoloogia paratamatust, öeldes: „*Ich bin Ich*“. Tõepoolest, kui vaadelda riskiteadlikkust, siis kaasneb sellega terve rida eneseteadlikke praktikaid, mis ei tugine ohtude üle kaalutlemisele. Pigem ahvatlevad aktiivseid inimesi positiivse tähendusega toimingud, pakkudes neile tuge pidetuse ja kontrollimatuse olukorras. 2011. aasta küsitluse andmete põhjal on hilismodernsete riskide tundmine^[9] kõrgeim nende seas, kes on igapäevastes enese elu juhtimise praktikates kõige aktiivsemad. Nendeks praktikateks võivad olla keskkonna- või toiduriskide vältimine, terviseedendus, enese ilmasündmustega kursis hoidmine, aga ka nt kultuuriline aktiivsus või eneseväljenduslik tarbimine (vt tabel 2.4.5). Tabelis 2.4.5 sisalduvad andmed näitavad, et võimekus riske tõlgendada ja nende vastu midagi ette võtta (mis väljendub kõrgemas indeksi väärtuses) on kõrgem nende seas, kes on aktiivsemad eri tüüpi eneseteadlikes praktikates. Võimalik, et see praktika ongi kujunenud ümber riski vältimise.

Hilismodernses ühiskonnas sõltub riskiteadlikkus vastuvõtlikkusest erinevate ekspertsüsteemide loodud ohuhinnangutele. Tajumaks, et abstraktne ohupotentsiaal on olulisem probleem kui mõni käegakatsutav mure (kaheldav kliimamuutus vs. rahvuskaaslase madal sissetulek), on inimesele vaja võrdlemisi head toimetulekutaset ning mitmekihilist arusaama ja kogemust ühiskonnast. Kiiseli ja Vihalemma

[9] Hilismodernsete riskide tundmise indeksi komponendid: lisaained toidukaupades, pestitsiidid puu- ja juurviljadel, geenmuundatud organismid toidukaupades, terrorism ja massirahutused, toidukriis või toiduvarude lõppemine, loodusvarade nappus, looduskatastroofid; vastaja on teadlik järgmistest hilismodernsetest riskidest (1 p) või on teadlik ja püüab end nende eest kaitsta (2 p).

2.4. OOTUSED MAAILMA TULEVIKU JA RISKIDE SUHTES

analüüs (2014) näitas, et kui puuduvad loomulikud ja positiivsed kokkupuuted ekspertüsteemide ja võimuaparaadiga, vähendab see indiviidide võimekust ekspertide sõnastatud ohuhinnanguid mõista.

Rühmadel, millel on negatiivseid kogemusi või katkestusi suhetes riskisõnumi toojaga (nt valitsusega), on lihtsam riskide kalkuleerimisel hüljata usaldus institutsionaalsete soovitude vastu ja otsida alternatiivseid autonoomseid lahendusi. Majandus-, teadus- ja poliitilise süsteemi sünergias ülesehitatud tõekspidamised eri riskide potentsiaali kohta (nt kliimamuutused, pagulased, seksuaalvähemused jne) tunduvad sellistele gruppidele eluvõõrad. Sobiva referentsgrupi olemasolul on võimalik ametlike riskimääratlustega vastanduvate inimeste omavaheline koondumine. Neid ühendab sarnasus individuaalsetes tõlgendustes, mis tuvastavad ametlikus riskimääratluses ebakõlasid (s.o teisene vaatlus Luhmanni käsitluses).

Võib oletada, et mitmekiiruseline moderniseerumine loob ebavõrdsetest sotsiaalsetest gruppidest üksteisele vastanduvad riskikogukonnad. Ühed möönavad riskide olemasolu positiivsete tähendustega individuaalseid riskipraktikaid üle võttes (kliimamuutusega seotud keskkonnateadliku tarbimise praktikad, sotsiaalset võrdsust toetavad sõnavõttud, ettevõtluspraktikad jne), teised tajuvad sellistes suundumustes ohte. Viimaste hoiakus avaldub eluterve kriitika esimeste üledimensioneeritud ja ilukõneliste sõnavõttude suhtes, aga ka põhimõtteline vastandumine soovitudele, mille järgimiseks pole neil võimalusi. Eri kiirusega arenev ühiskond suurendab elanikkonnas vastandumist maailmakodaniku hoiakuga mitmekülgset sidustunud ja vähem sidustunud elanikkonnagruppide vahel (vt ptk 4.3). Ühetele jäävad võimalused, teistele valikute puudumine ja vastandumine. MeeMa andmed näitavad, et nii sidustumine kui ka enese riskide eest kaitsmise aktiivsus on võrdeliselt seotud poliitilise eneseväljenduse paljususega (vt ptk 4.3). Mida vähem sidustunud on inimene, seda vastanduvamas suhtes on ta riskiga, samas seda ühekülgsemad ja vähesemaid alternatiive pakkuvad on tema jaoks ka olemasolevad parteipoliitilised valikud.

Sotsiaalse sidustumise kõrgem näitaja ennustab toetust koalitsioonierakondadele ja madalam näitaja toetust Keskerakonnale või hoopis valikute puudumist (joonis 2.4.6). Kui 2002. aastal oli eri sidustumise klastritesse kuulujate toetus Keskerakonnale sisuliselt ühesugune ja mitmekülgset sidustunute eelistustes oli Keskerakond olulisel kohal, siis 2014. aastal on koalitsiooni- ja opositsioonierakondade vahel toimunud oluline toetajaskonna polariseerumine (joonis 2.4.6).

MeeMa 2014. aasta küsitlus toimus augustis ja septembris, mil 2015. aasta Riigikogu valimisteni oli jäänud veel küllaltki pikk aeg, inimeste eelistused kahe esmakordselt parlamenti jõudnud erakonna – EKRE ja Vabaerakonna – suhtes polnud

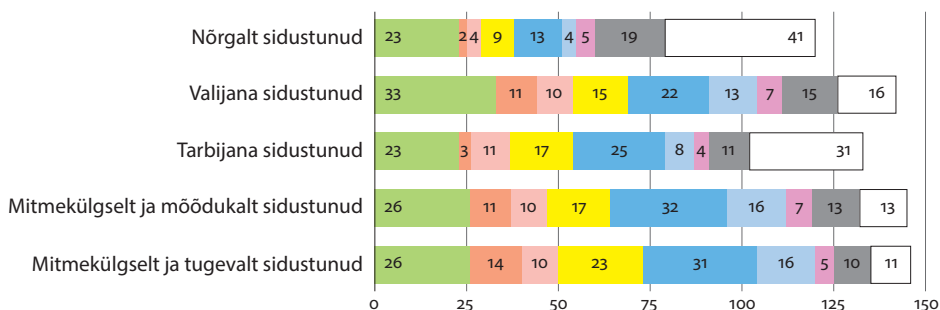
II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Joonis 2.4.6. Parteide eelistamine sotsiaalse sidustumise klastrites 2002 ja 2014

% sidustumisklastriist. Iga vastaja võis teha kaks valikut, seetõttu on eelistuste summa üle 100%

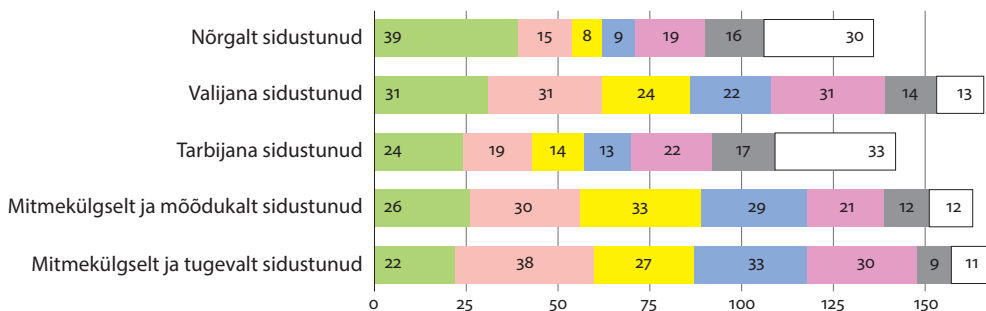
2002

■ Keskerakond
 ■ Rahvaliit
 ■ Mõõdukad
 ■ Reformierakond
 ■ Res Publica
 ■ Isamaaliit
■ Teised erakonnad
■ Ükski nimetatud erakonnadest pole lähedane
 Ei tunne huvi, ei tea erakondade vaateid



2014

■ Keskerakond
 ■ Sotsiaaldemokraatlik erakond
 ■ Reformierakond
 ■ Isamaa ja Res Publica Liit
■ Teised erakonnad
■ Ükski nimetatud erakonnadest pole lähedane
 Ei tunne huvi, ei tea erakondade vaateid

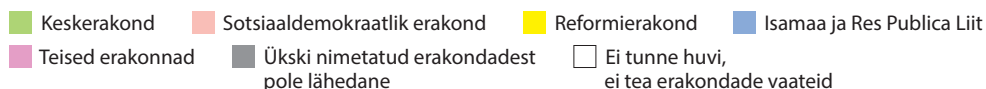


selleks ajaks veel välja kujunenud. Ometi saab üht-teist järeldada riskiga suhestumise ja poliitiliste valikute vaheliste seoste kohta^[10]. Selgub, et kuigi mitmekülgsest sidustunud võivad koalitsiooniparteide suhtes olla kriitilised, valivad nad enamasti siiski ühe kolmest võimuerakonnast (võib ka öelda, et nende valikud on piiratud

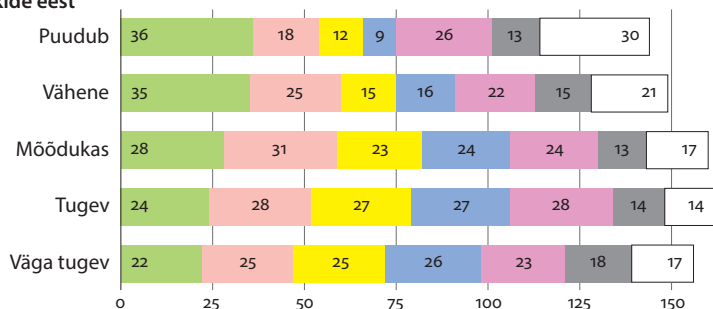
[10] Poliitiliste eelistuste mõõtmise võeti arvesse nii vastaja esimest kui ka teist eelistust. Analüüsitava grupi mõlema eelistuse protsendipunktid liideti omavahel.

Joonis 2.4.7. Parteide eelistamine indeksi „Aktiivsus enda kaitsmisel ohtude ja riskide eest“ erineva tugevusega rühmades 2014

% rühmast. Iga vastaja võis teha kaks valikut, seetõttu on eelistuste summa üle 100%



Aktiivsus enda kaitsmisel ohtude ja riskide eest



koalitsioonierakondadega). Mitmekülgset ja tugevalt sidustunud eelistavad teistele sotsiaaldemokraate, mitmekülgset ja mõõdukalt sidustunud Reformierakonda, järgmise valikuna tuleb Isamaa ja Res Publica Liit (vt joonis 2.4.6). Vähem sidustunutest on huvitav valijana sidustunute grupp, mille valikute amplituud on väga mitmekesine. See grupp ei toeta näiliselt ühtki parteid teistest oluliselt enam – võimalik, et selles sidustumise grupis näitab eelistuste ühtlane jagunemine eri parteide vahel selge eelistuse puudumist või kriitilisemat, vähem lojaalset valijakäitumist. Huvitav on, et 2014. aasta sügisel oli (veel) võrdlemisi väikese toetusega EKRE ja roheliste toetajaskonna enamik (2/3) koondunud just valijana sidustunute gruppi. Võib oletada, et võrdlemisi kõhklevate poliitiliste seisukohtadega valijatena sidustunute poliitilised valikud oleksid tänasel päeval suuresti EKRE poole kaldu. Nii valijana kui ka nõrgalt sidustunute grupile on ühine see, et neis gruppides on väga kõrge osakaal sellistel vastajatel, kes ei tunne erakondade vaateid, ja neil, kes ühtki loetletud erakonnadest endale lähedaseks ei pea. Kõige valikutevaesem on erakondade eelistuste poolest nõrgalt sidustunute grupp, kelle esimeseks (ja kolmandiku vastajate jaoks ka ainukeseks võimalikuks) valikuks on Keskerakond.

Jooniselt 2.4.7 nähtub, et inimestel, kel on madalamad teadmised hilismodernsetest riskidest ja kes on ükskõiksemad nendele reageerimise suhtes, on ka vähem valikuid parteide seas. Kõrge hilismodernse riskiteadlikkusega inimeste jaoks (joonis 2.4.7) on koalitsioonierakondade vastuvõetud otsused üldplaanis legitiimsed,

mis ei välista valijaskonna kriitilisust valitsuse üksikotsuste suhtes (käsitletavad kui juhuslikud vead, mitte süsteemi enese põhimõtteline sobimatus). Need, kellel pole nüüdisaegses riskiühiskonnas toimetulekuks ressursse ja sidemeid, on poliitika suhtes kas sagedamini huvitud või vastanduvad valitsuskoalitsioonile süsteemsetel põhjustel (valitsuskoalitsioon toimib nende meelest põhimõtteliselt valedel alustel).

2.4.3. KOKKUVÕTE

Riskikäsitluste analüüsil peab arvestama, et riskide tajumine on väga individuaalne nähtus, mille mõõtmine standardiseeritud ankeetküsitluse abil on keeruline. Oleme uurijatena skeptilised, kas vastajad tajuvad just selliseid riske ja sellisel viisil, nagu meie oleme küsinud. Erinevates MeeMa küsitlustes on inimeste riskihoiakuid ja ootusi tuleviku kohta küsitud eri viisidel. Oleme küsinud arvamusi selle kohta, millised riskid võiksid Eestile ohtlikud olla (2008), milliste riskide olemasolust ollakse teadlikud (2011), milliste riskide eest end kaitstakse (2011, 2014) ning milliseid strateegiaid kasutatakse enda kaitsmisel ohtude eest (2011, 2014). Samuti on uuritud, milline tulevik võiks ees oodata nii vastajat kui ka maailma ja mida peaks tegema, et tulevikus ootavatele ohtudele vastu seista (2011, 2014). Nende erineval moel kogutud andmete analüüsist julgeme esile tuua korduvalt esinenud ja üldisemaid mustreid, mis tunduvad olevat sõltumatud küsimise viisist.

Riskide tajumises joonistub välja polariseerumine ühelt poolt hilismodernsete riskide teadvustajate (kel on nende vältimiseks välja arendatud rida käitumispraktikaid) ning teiselt poolt modernsete ohtude pärast muretsejate vahel, kes on ise võrdlemisi passiivsed. Võib ka öelda, et riskide tajui ei ole otseselt indiviidi elu suunav, vaid pigem muude elupraktikatega kaasnev nähe. Riskide tajui ning riskide maandamise aktiivsus, samuti tulevikku suhtumine, aga ka üldse tulevikule mõtlemine on selgelt seotud üldise sidustumisega ühiskonda, indiviidi eluhoiaku ning ühiskondliku aktiivsusega. Mida mitmekülgsemalt ja aktiivsemalt on inimene ühiskonnaga sidustunud, seda teadlikumalt ja aktiivsemalt tegutseb ta enda riskide eest kaitsjana. Mida vähem on indiviid ühiskonda sidustunud, seda vähem on ta võimeline riske teadvustama ja tõlgendama abstraktsete riskimääratluste mõõtmise skaaladel. Kõrvutades riskide tajumise analüüsi viimase paari aasta aktuaalsete tendentsidega Eestis (usaldamatus meditsiini, hariduse, välispoliitika jm suhtes, mis varasemast tugevamini väljendub avalikes sõnavõttudes ja väljaastumistes), võib öelda, et riskide avalik legitimeerimine on kriisis. Poliitiline süsteem ühes erinevate ekspertidega ei suuda enam osa elanikkonna jaoks legitimeerida hilismodernseid riske ja nende lahendamise strateegiaid, sest ekspertide riskimääratlused kätkevad endas

ühiskonnaeluga vähem sidustunud kõrvaltvaatajate vaates liialt palju vastuolusid ja ebakõlasid. Võib-olla just sellest sündinud usalduse kadu toetab vastandlike viite-
raamide kujunemist, mis võimaldab ühel poolel näha musti tulevikutsenaariume
ning teisel poolel lootust ja eneseteostuslikke võimalusi.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Archer, M. S. (2003). *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M. S. (2012). *The Reflexive Imperative in Late Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aven, T. ja Renn, O. (2009). On Risk Defined as an Event Where the Outcome is Uncertain. *Journal of Risk Research*, 12(1), 1–11.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London etc.: Sage.
- Beck, U. (1994). The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernisation. U. Beck, A. Giddens, S. Lash (Toim). *Reflexive Modernisation: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order* (lk 1–55). Stanford: Stanford University Press.
- Beck, U. (1999). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. ja Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualisation: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Coleman, C. L. (1993). The Influence of Mass Media and Interpersonal Communication on Societal and Personal Risk Judgments. *Communication Research*, 20: 611–628.
- Delanty, G. (2000). *Modernity and Postmodernity*. London: Sage.
- Douglas, M. ja A. Wildavsky (1982). *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers*. Berkeley etc.: University of California Press.
- Fischhoff, B., Lichtenstein, S., Slovic, P., Derby, S. L. ja Keeney, R. L. (1981). *Acceptable Risk*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1994). Living in a Post-traditional Society. U. Beck, A. Giddens, S. Lash (Toim). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order* (lk 56–109). Stanford: Stanford University Press.
- Green, J. (2009). Is It Time for the Sociology of Health to Abandon „Risk“? *Health, Risk & Society*, 11(6), 493–508.
- Hilgartner, S. (1992). The Social Construction of Risk Objects: Or, How to Pry Open Networks of Risk. J. F. Short ja L. Clarke (Toim). *Organizations, Uncertainties, and Risk* (lk 39–53). Boulder, CO: Westview Press.
- Kiisel, M. ja Vihalemm, T. (2014). Why the Transformation of the Risk Message is a Healthy Sign: A Model of the Reception of Warning Messages. *Health, Risk & Society*, 16(3), 277–294.
- Luhmann, N. (1989). *Ecological Communication*. Cambridge: Polity; Oxford: Blackwell.
- Luhmann, N. (1993). *Risk: A Sociological Theory*. Berlin: de Gruyter.
- Seljamaa, J. (2015). *Refleksiivsuse otsinguil: teoreetilis-metodoloogiline analüüs „Mina. Maailm. Meedia“ põhjal*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.

II OSA. MENTAALSETE STRUKTUURIDE MUUTUMINE

Siegrist, M., Gutscher, H. ja Earle, T. C. (2005). Perception of Risk: The Influence of General Trust, and General Confidence. *Journal of Risk Research*, 8(2), 145–156.

Zinn, J. O. (2009). The Sociology of Risk and Uncertainty: A Response to Judith Green's „Is It Time for the Sociology of Health to Abandon „risk“?“ *Health, Risk & Society*, 11(6), 509–526.

III osa.

Kultuurisuhte muutumine ja meediakasutus

3.1. KULTUURISUHTE MUUTUMINE

Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm

3.1.1. SISSEJUHATUS

1990ndate alguses toimunud dramaatiline kultuurinihe puudutas nii kultuuri üldist tähendust, kultuuriinstitutsioonide toimimise põhimõtteid, suhtumist kultuuriväärtustesse kui ka kultuuriloomes sisu. 1990ndate kultuurinihke põhjused on üheselt seostatavad poliitika ja majanduse vallas toimunud põhjalike ümberkorraldustega: poliitilise kontrolli kadumisega kultuuri üle ja turumajanduslike suhete tungimisega kultuuri levikut määrama. 1990ndate kultuurimuutus oli seega klassikaline siirdeühiskonna nähtus. Sellel perioodil väljakujunenud spetsiifilisi hoiakuid ja väärtuseelistusi on koguni hakatud pidama eriliseks „siirdekultuuriks“, mida iseloomustavad edu kui keskse väärtuse rõhutamine, mimeetiline suhe lääne eeskujudesse ja majanduskasvu kui ühiskonna arengu ainueesmärgi ületähtsustamine (vt Kennedy, 2002; Norkus, 2008). 1990ndatel tehtud rahvusvahelistes uurimustes on Eestit peetud üheks sellise edukeskse siirdekultuuri näidismaaks (vt De Melo jt, 1996; Norgaard, 2000; Panagiotou, 2001).

Käesoleva analüüsi lähtekohaks on veendumus, et 21. sajandi alguskümnenditel oleme tunnistanud siirdekultuuri asendumisele nüüdisaegse võrguühiskonna hilismodernse kultuurimustriga. Selle kultuurinihke põhjused ei ole enam seletatavad siirdeühiskonna poliitiliste ja majanduslike protsessidega, vaid on mõjutatud pigem globaalse kultuuri suundumustest, tehnoloogilise keskkonna muutustest ja nii kultuuriloojate kui ka tarbijate seas toimuvast noore, vabas ning avatud ühiskonnas kujunenud põlvkonna pealekasvamisest (vt lähemalt Lauristin, 2012).

Keskendume oma käsitluses muutustele Eesti elanikkonna kultuuris osalemise viisides, mis on seotud erinevate kultuuri leviku kanalite (kultuurimeediumide) kasutamisega. Kultuurimeediumidena mõistame nii kultuuris osalemist võimaldavaid traditsioonilisi institutsioone (raamatukogu, teater, muuseumid, galeriid jne) ja n-ö klassikalisi kultuurilevi kanaleid (raamat, televisioon, raadio) kui ka nn uut digitaalmeediat. Meid huvitab küsimus: kuidas on muutunud kultuuris osalemise viis ja aktiivsus erinevates rahvarühmades? Kuivõrd ja kuidas on seda mõjutanud interneti järjest suurenev tähtsus?

Toetudes eeskätt MeeMa 2014 tulemustele, esitame lisaks kultuuriaktiivsuse üldtendentside esiletoomisele ka kultuuriaktiivsuse tüüpide üldistatud mudeli.

3.1.2. KULTUURILISE AKTIIVSUSE ÜLDTENDENTSID

Kultuuri olulisus inimeste jaoks

Alustame sellest, millises tähenduses kasutame allpool mõisteid „kultuur“ ja „kultuurisuhe“. Kõige laiemas tähenduses mõistame kultuuri kui inimeste vaimse aktiivsuse tulemust, mille sisuks on ühiste tähenduste ja käitumisviiside kujundamine ning selle kaudu ka vahetu kogemuse kollektiivne mõtestamine. Kultuuriks muutub see kogemus, mis on talletatud ja mille tähendust saab teistega jagada, komuniqueerida (vt Habermas, 1987: 219–221). Kogemuse mõtestamise ja jagamisega tegelevad nii lastevanemad kui ka lavastajad, õpetajad nii koolis kui ka kirikus, nii blogijad kui ka päevikupidajad, nii kirjade kui ka raamatute kirjutajad. See tegevus eeldab mitmesuguste märksüsteemide ja kodifitseerimisreeglite tundmist ja kasutamist, erinevate kultuuritekstide loomist ja mõistmist. Seetõttu moodustavad kunstilised tekstid kultuuri kontsentreerituima osa ning kultuuris osalemist tõlgendatakse sageli just kirjanduse, kunstiloomingu, audiovisuaalsete teoste loomise, levitamise ja vastuvõtmisena. Teisalt hõlmab kultuur inimeste kogu elulaadi, argikäitumises väljenduvaid norme ja väärtusi, kombeid ja uskumusi. Seega saame rääkida ka inimeste igapäevastest kultuuripraktikatest.

2007. aastal toimunud üle-euroopalise Eurobaromeetri küsitluse järgi seostub sõna „kultuur“ tõlgendamine igapäevateadvuses eeskätt kunstilise kultuuriga ja teisalt meelelahutusega. Eurobaromeetri andmetel on see Eestis isegi sagedamini kombeks kui Euroopas. Euroopa keskmisega võrreldes vähem aga seostatakse Eestis kultuuriga teadust ja ka üldisemaid vaimseid nähtusi (nt väärtused, religioon ja tsivilisatsioon) (Eurobarometer 2007).

3.1. KULTUURISUHE

Oma analüüsis oleme käsitlenud kultuurisuhet kui inimeste osalemist „kultuuriloomes väljal“ eeskätt kunstilise kultuuri tarbimise praktikana (vt Bourdieu, 1984, 1993). Kultuuritarbimise aktiivsust või passiivsust käsitleme nii kvantitatiivselt, kultuurivaldkonnaga seotud tegevuste kontaktide hulga ja sageduse mõttes, kui ka kvalitatiivselt, kultuuri sisulise rolli seisukohalt inimese jaoks.

Kultuurisuhte oluliseks (ehkki mitte ammendavaks) sotsioloogiliseks väljenduseks on kultuuritarbimise ja aktiivsete kultuuriharrastuste levik elanikkonnas.

Aktiivne kultuuriosalus eristab tänast Eestit paljudest teistest Euroopa maadest. Vaadates Eesti kohta teiste ELi liikmesmaade hulgas, on Eesti esirinnas nii kultuuri olulisuse tunnustamise tasemelt elanikkonna kõigis kihtides kui ka kultuuritarbimise ja praktilise kultuuriharrastuse erinevate vormide leviku poolest. Eurobaromeetri 2007. ja 2013. aasta küsitluste andmetel iseloomustab Eestit kultuuri tarbijate ja harrastajate suur hulk elanikkonnas võrreldes Euroopa Liidu keskmiste näitajatega (Eurobarometer 2007; Eurobarometer 2013; vt ka Vihalemm ja Lauristin, 2015). Eurobaromeetri koostatud kultuuriaktiivsuse (kultuurilise praktika) indeksi järgi iseloomustas 2013. aastal 30% Eesti kodanikest vanuses 15–74 eluaastat väga kõrge või kõrge kultuuriline aktiivsus, millega Eesti oli Euroopa Liidus neljandal kohal Rootsi, Taani ja Hollandi järel.

Seejuures iseloomustas Eestit ka suur aktiivsus interneti kultuurilistel eesmärkidel kasutamises. 37% küsitletutest kasutas vähemalt kord nädalas interneti kultuuriinfo saamiseks või kultuuri tarbimiseks (kuues koht Euroopa Liidus, ELi keskmine 30%) (Eurobarometer 2013).

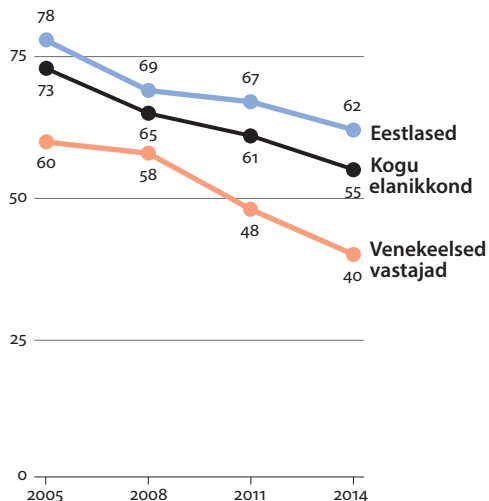
Vastuste põhjal MeeMa küsitlustes kasutatud otseküsimusele „Kas kultuur üldiselt on Teie elus olulisel kohal?“ saame järeldada kultuuri tähtsuse vähenemist inimeste jaoks viimasel aastakümnel. Joonis 3.1.1 näitab, et meie küsitluste põhjal on kultuuri oluliseks pidajate osakaal elanikkonnas aastatel 2005–2014 vähenenud 73%-lt 55%-le, seejuures venekeelses elanikkonnas rohkem kui eestlaste hulgas.

Suured erinevused ei ole kultuuri olulisuse hindamisel mitte ainult eestlaste ja venekeelsete vastajate vahel, vaid ka soo, vanuse ja hariduse vaates (vt joonis 3.1.2).

Joonisel 3.1.2 ilmnevat tendentsi kinnitavad ka kõik teised eri rahvarühmade kultuurisuhet puudutavad küsitlustulemused, millest olulisemaid allpool tutvustame. Naiste ja kõrgharidusega inimeste tunduvalt positiivsem ja aktiivsem kultuurisuhe oli iseloomulik ka nõukogude ajale ja tuli selgelt esile ka 2002. a MeeMa põhjal (Lõhmus, Lauristin ja Salupere, 2004). Kuid erinevused on suurenenud, 2005. a pidas kultuuri oma elus oluliseks 78% naisi ja 66% mehi, 2014. a vastavalt 65% ja 44%. 2014. aastaks on selgemini esile tulnud noorte leigem kultuurisuhe, mis ilmneb ennekõike nende väiksemas huvis raamatute, eriti ilukirjanduse vastu, nagu me allpool näeme

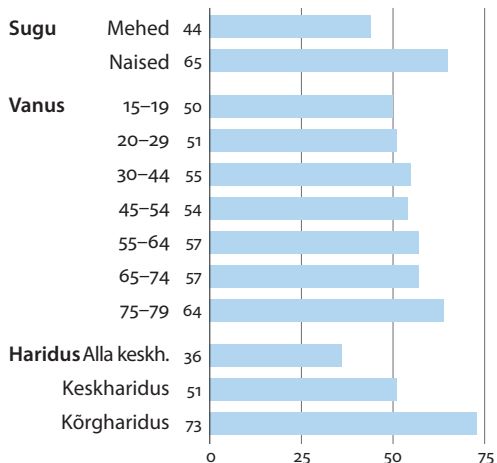
Joonis 3.1.1. Kultuuri oma elus oluliseks pidajate osakaal 2005–2014

% eesti- ja venekeelsetest vastajatest



Joonis 3.1.2. Kultuuri oma elus oluliseks pidajate osakaal rahvarühmades 2014

% rahvarühmast



(vt tabel 3.1.2). Koos interneti domineerimisega meediakasutuses annab see tunnistust olulisest põlvkondlikust kultuurinihkest.

Raamatuhuvi muutumine

Kõrvutades 1990ndatel alanud ja uuel sajandil jätkuvat ilukirjanduse lugemise vähenemist 1970.–80. aastatega, kus nn väärtkirjanduse lugemine kuulus kõigi ühiskonnakihtide meelistegevuste hulka (vt Lauristin ja Vihalemm, 1985, 1986), näeme, et sagedased ilukirjanduse lugejad moodustavad suhteliselt väikese rühma võrreldes pragmaatiliste ja meelelahutuslike infotarbijatega, kelle põhiliseks kultuurikanaliks ei ole enam raamat, vaid televisioon, viimastel aastatel üha kasvavas tempos aga internet.

Kui 1980ndate algul luges meie andmetel ilukirjandust vähemalt kord nädalas 57% eestlastest ja 1990. a 48%, siis 2011. a oli regulaarseid ilukirjanduse lugejaid kaks korda vähem, 24% (vt lähemalt Vihalemm, 2014a, 2014b).

Väga tugevasti on vähenenud raamatute ostmise aktiivsus. Raamatuostjate üldine osakaal on eestlaste hulgas viimastel aastakümnetel võrreldes 1980ndate algusega langenud peaaegu kolm korda, 91%-lt 35%-le, venelaste hulgas 76%-lt 23%-le (vt lähemalt Vihalemm ja Lauristin, 2015). Regulaarseid raamatuostjaid oli 1980ndate algul

3.1. KULTUURISUHE

62%; 2014. aastal oli neid kümme korda vähem, vaid 6% eestlastest. Samas on eesti keeles kättesaadavate raamatute mitmekesisus nõukogude ajaga võrreldes mõõtmalt suurem, mistõttu üldtuntud autorite ja teoste kultuuriliselt ühendav roll (vt Lauristin ja Vihalemm, 1985, 1986) on asendunud raamatute tarbijaskonna killustumisega väiketeks eriilmelisteks lugejarühmadeks. Eestlaste kodused raamatukogud on võrreldes 1990. aastaga tugevasti vähenenud, ilmselt on nõukogudeaegseid raamatuid kodude kaasajastamise käigus osalt minema visatud. Koduraamatukogude vähenemine on viimasel aastakümnel jätkunud.

Raamatuhuvi aeglane vähenemine on jätkunud ka viimastel aastatel. Ehkki lugemishuvi ja raamatuostmine ei vähene samas tempos, näitab ka raamatute lugemine langustendentsi. Meie 2014. a küsitluse andmetel on mittelugejate osakaal elanikkonnas 2011. aastaga võrreldes püsinud samal tasemel (18%), kuid suurte lugejate, üle kümne raamatu aastas läbilügenute osakaal on vähenenud 23%-lt 19%-le.

Siiski on raamatuhuvi Eestis siiski suhteliselt suurem kui paljudes teistes Euroopa maades. Eurobaromeetri 2007. a küsitluse andmetel oli Eestis viimase aasta jooksul raamatuid lugenud 79% täiskasvanutest, millega olime koos Soomega 7.-8. kohal ELi maade hulgas, võrreldaval tasemel Saksamaaga (esikohal oli Rootsi 87%-ga). 2013. a Eurobaromeetri põhjal oli raamatulugemine paljudes ELi riikides vähenenud, Eesti oli 78%-ga 6. kohal (Eurobarometer 2013). 2007. a kõigis ELi maades tehtud täiskasvanute hariduse uuringu kohaselt oli Eesti Soome ja Rootsi järel Euroopa Liidus kolmandal kohal nende osakaalu poolest, kes olid aasta jooksul lugenud rohkem kui 12 raamatut (Eurostat 2011).

Samas on oluliselt muutunud raamatute lugemise sisuline funktsioon. 1990ndatel kasvas kiiresti tarbekirjanduse eelistamine ilukirjandusele. Nullindatel muutus see valdavaks peaaegu kõigis elanikkonna rühmades. Raamatueelistuste kujunemises kasvab sotsiaalsete ja majanduslike tegurite osa, mida mõjutab nii raamatute kõrge hind kui ka lugemisest oodatava praktilise kasu tähtsustamine. Eriti oluline kvalitatiivne muutus lugemise tähenduses toimus nullindate teisel poolel, kui noorte seas muutus valdavaks interneti kasutamine nii ajakirjanduse lugemiseks kui ka meelelahutuseks.

MeeMa 2014 tulemustes on selgesti näha, kuidas nooremate earühmade jaoks on internet muutumas multifunktsionaalseks kultuurikeskkonnaks, mis üha rohkem asendab traditsioonilisi kultuurikanaleid. Nullindate lõpp tõi tahvelarvutite ja sotsiaalmeedia kujul kaasa olulise nihke interaktiivse digitaalse kultuurimeediumi universaalse leviku ja multifunktsionaalsuse poole.

Tabel 3.1.1. Kultuuriaktiivsus rahvarühmades 2014

% rahvarühmast

	Rahvus		Sugu (eestlased)		Haridus (eestlased)		
	Eestlased	Venekeelsed vastajad	Mehed	Naised	Alla keskhariduse	Keskharidus	Kõrgharidus
Kultuuriasutuste külastamine viimase 12 kuu jooksul							
Sõnateater							
min 1 kord	56	30	49	63	33	54	75
3 korda ja rohkem	17	4	13	21	6	16	27
Muusikateater							
min 1 kord	40	21	33	45	28	37	51
3 korda ja rohkem	9	5	5	10	6	6	13
Kontserdid							
min 1 kord	67	55	61	72	46	67	80
3 korda ja rohkem	20	8	17	22	8	19	28
Kino							
min 1 kord	46	44	43	48	36	41	60
3 korda ja rohkem	22	16	21	23	19	18	30
Kunstinäitused							
min 1 kord	29	27	25	33	13	26	45
3 korda ja rohkem	8	6	6	9	1	5	14
Muuseumid							
min 1 kord	46	30	43	48	30	42	62
3 korda ja rohkem	10	8	10	11	2	9	17
Raamatukogu							
min 1 kord	55	38	44	65	43	55	64
3 korda ja rohkem	37	21	28	45	27	37	45
Mitut raamatut viimase 12 kuu jooksul lugenud							
Mitte ühtegi	18	18	23	13	32	17	10
1–2 raamatut	30	28	32	29	28	34	25
3–10 raamatut	32	34	31	34	28	30	39
Üle 10 raamatut	20	21	14	25	13	19	24

Kultuuriaktiivsus erinevates rahvarühmades

Vaadates kultuuriaktiivsust erinevates rahvarühmades (tabel 3.1.1), näeme suuri rahvuslikke, soolisi ja hariduslikke erinevusi.

Näeme, et eestlaste kultuuriaktiivsus (v.a raamatuhuvi ja kinokülastused) on oluliselt kõrgem ning et eesti kultuuri elujõudu kannavad rohkem naised ja haritumad inimesed. Kõrgema haridusega inimeste oluliselt suurem kultuuriline aktiivsus on

3.1. KULTUURISUHE

Tabel 3.1.2. Raamatulugemine vanuserühmades 2014

% eestlaste vanuserühmast

	15–19	20–29	30–44	45–54	55–64	65–74	75–79
Mitut raamatut lugenud viimasel aastal?							
Ei ühtki	7	27	23	17	13	12	12
Üle 10	15	13	14	20	23	27	28
Aeg ilukirjandusele argipäeval							
Üldse mitte	56	64	62	46	32	32	32
Üle 1 tunni	15	15	14	21	29	52	57
Aeg huvialastele ja tarberaamatutele argipäeval							
Üldse mitte	52	52	54	40	35	31	43
Üle 1 tunni	17	16	7	12	15	22	22

ootuspäraselt omane kõigile maadele, kuid naiste sedavõrd suurem kultuuriosalus ei ole nii väga üldine. Eurobaromeetri 2007. a ja 2013. a küsitluste kohaselt on naiste hulgas Euroopa Liidu keskmisena vaid 4–5% rohkem neid, kes on viimasel aastal vähemalt korra teatris käinud (Eurobarometer 2007: 16; Eurobarometer 2013: 19). Soomes on naised sarnaselt Eestiga palju aktiivsemad teatris käijad (Ajankäyttötutkimus 2009), USAs aga mitte (NEA 2013: 16–17). Suured erinevused meeste ja naiste vahel on raamatuhuvis, seda nii paljudes Euroopa maades kui ka USAs.

Vanuselised erinevused kultuuriasutuste külastamises ei ole Eestis väga suured, peale selle, et noored käivad palju sagedamini kinos. Oluline on esile tuua, et kui Euroopa Liidus üldiselt on vanemaealiste kultuuriline aktiivsus oluliselt väiksem, siis Eesti puhul seda öelda ei saa.

Suured vanuselised erinevused on aga raamatuhuvis. See on Eestis meie küsitluste andmetel vanemaealiste hulgas oluliselt suurem kui noorte ja keskealiste hulgas, eriti ilukirjanduse puhul (tabel 3.1.2)

Kõige rohkem on mitteluigejaid vanuserühmas 20–44, arvatavasti seetõttu, et nende elu on täidetud muude tegevustega (õppimisega, pereloomisega ja laste kasvatamisega, rahateenimisega) ning neil ei ole kohustuslikku ilukirjanduse lugemist, nagu seda on 15–19-aastastel. Huvialaseid ja tarberaamatuid loevad 15–19-aastased samal tasemel 20–44-aastastega, mitteluigejaid on nende seas oluliselt rohkem kui vanemaealiste hulgas.

Kõige enam määrab raamatulugemist haridustase. Kõrgharidusega inimeste hulgas on lugemisaktiivsus palju suurem kui teistes haridusrühmades. Hariduse suurt mõju raamatuhuvile on täheldatud ka teistes maades, nt USAs (NEA 2013: 26). Sarnaselt Eestiga on ka naiste lugemisaktiivsus nii USAs kui ka paljudes Põhjamaades

Tabel 3.1.3. Kultuuriaktiivsuse rühmade sotsiaal-demograafiline koosseis 2014

% eestlaste kultuuriaktiivsuse rühmast

	Kultuuriaktiivsus				
	Väga vähene	Küllaltki vähene	Keskmine	Suur	Väga suur
Sugu					
Mehed	61	50	53	41	29
Naised	39	50	47	59	71
Vanus					
15–19	2	6	5	10	6
20–29	18	20	21	20	20
30–44	20	21	18	19	18
45–54	16	18	15	14	20
55–64	15	10	19	16	18
65–74	23	18	17	16	17
Haridus					
Alla keskhariduse	43	25	17	16	5
Keskharidus	48	56	56	45	43
Kõrgharidus	9	19	27	39	52
Sotsiaalne kiht					
Madalkiht	29	15	15	8	5
Madal-keskkiht	21	20	15	15	14
Keskkiht	24	27	29	31	25
Kõrg-keskkiht	16	21	24	25	26
Kõrgkiht	10	17	17	20	30
Sissetulek pereliikme kohta					
Kuni 150 eurot	15	9	6	5	2
151–250 eurot	17	14	8	7	7
251–400 eurot	37	40	34	28	27
401–600 eurot	15	18	25	33	33
Üle 600 euro	14	17	24	24	27

oluliselt suurem meeste omast. Näiteks Rootsis oli 2011. a ühe tavalise nädala jooksul lugenud ilukirjandust 50% naistest ja 31% meestest (MedieSverige mini 2012: 38). Kõigi Euroopa Liidu maade keskmisena on soolised erinevused raamatuhuvis aga palju väiksemad: 2013. a Eurobaromeetri järgi oli viimase 12 kuu jooksul lugenud vähemalt ühte raamatut 72% naistest ja 64% meestest (Eurobarometer 2013: 14).

Lugemisaktiivsuse üldise vähenemise olukorras on vanema põlvkonna püsivalt suur raamatuhuvi kultuurilise visaduse oluliseks tunnusmärgiks.

3.1. KULTUURISUHE

Tabel 3.1.4. Meediakasutus kultuuriaktiivsuse rühmades 2014

% eestlaste kultuuriaktiivsuse rühmast

	Kultuuriaktiivsus				
	Väga vähene	Küllaltki vähene	Keskmine	Suur	Väga suur
Ajalehtede lugemise aktiivsus ja mitmekülgsus: üle keskmise	14	29	36	47	64
Televaatamise aktiivsus ja mitmekülgsus: üle keskmise	28	27	31	35	31
TV arutlus- ja doksaadete jälgimine: üle keskmise	17	23	33	38	44
TV meelelahutussaadete jälgimine: üle keskmise	29	31	31	26	16
Ei kasuta internetti	45	27	18	11	5
Ei kasuta internetti tahvelarvuti ja nutitelefoni abil	79	67	62	54	55
Interneti kasutamine tahvelarvuti ja nutitelefoni abil aktiivne ja mitmekülgne	5	12	15	21	21
Ei jälgi võrguväljaandeid ja portaale	49	32	26	18	12
Võrguväljaannete ja portaalide jälgimine aktiivne ja laialdane	16	12	22	37	48
Ei kasuta sotsiaalmeediat	63	54	46	39	43
Sotsiaalmeedia kasutamise funktsionaalne mitmekesisus suur	16	22	26	36	33

Kultuuritarbimise aktiivsuse ja mitmekülguse täpsemaks iseloomustamiseks, samuti kultuuritarbimise ja digitaalsete kommunikatsioonikanalite kasutamise seoste analüüsimiseks (vt tabelid 3.1.3 ja 3.1.4) moodustasime kultuuriaktiivsuse indeksi, mis koondas küsitlustulemusi kultuuriasutuste külastamise ja raamatute lugemise kohta. Selle koondindeksi alusel jagunesid küsitletud suure, keskmise ja väikese kultuuriaktiivsusega rühmadeks. Tabelis 3.1.3 toodud MeeMa 2014 andmed näitavad kultuuriaktiivsuse taseme suuri erinevusi soo- ja haridusrühmades, kuid suhteliselt ühtlast pilti vanuserühmade vaates. Samas tõuseb kultuuriaktiivsus seoses suurema sissetulekuga ja kõrgema sotsiaalse kihihinnanguga.

Kultuuriaktiivsuse indeksit mõjutab kõige enam kultuuriasutuste külastamine, mis on noorte hulgas samal tasemel kesk- ja vanemaealistega (erinevalt raamatulugemisest, milles vanuserühmade erinevused on suured, nagu eespool nägime). Samal ajal on eri vanuserühmade meediakasutus tugevasti erinev, noored on palju aktiivsemad internetikasutajad (sh ka tahvelarvutite ja nutitelefonide abil), veebi-väljaannete ja portaalide jälgijad jms. Tabel 3.1.4 annab aimu selle kohta, kuidas on kultuuriaktiivsus seotud uue meedia kasutamisega.

Näeme, et kuigi üldine televaatamise aktiivsus ja mitmekülgsus on suhteliselt ühtlaselt levinud kõigis kultuuriaktiivsuse rühmades, on TV arutlus- ja doksaadete

jälgimine palju aktiivsem ja mitmekülgsem kõrge kultuuriaktiivsusega inimeste hulgas. Samas on suurem meelelahutuse jälgimine televisioonist pigem iseloomulik keskmise ja väikese kultuuriaktiivsusega inimestele.

Tabelis 3.1.4 toodud küsitlustulemused ei kinnita küllaltki levinud arvamust, et aktiivne interneti kasutamine mõjutab kultuuris osalemist enamasti negatiivselt. Pigem on paljud aktiivsed internetikasutajad ka aktiivsemad kultuuris osalejad. Kuid kas kõigi aktiivsete internetikasutajate kultuurisuhe on ühesugune või on see erinev sõltuvalt sellest, kas internet on domineeriv infokanal ja kultuurimeedium või täiendab see traditsioonilisi kultuurikanaleid? Sellele küsimusele võimaldab vastust saada kultuuriaktiivsuse tüüpide analüüs 2014. a küsitluse tulemuste põhjal.

3.1.3. KULTUURIAKTIIVSUSE SISULINE ERISTUMINE, AKTIIVSUSE TÜÜBID

Kultuuriaktiivsuse tüüpide iseloomustus

MeeMa 2014 andmed vastajate osalemise kohta erinevates kultuuritarbimise vormides on aluseks allpool kirjeldatud kultuuriaktiivsuse tüpoloogiale, mis on koostatud klasteranalüüsi meetodit kasutades. Sellise lähenemise ideestik toetub Pierre Bourdieu kontseptsioonile ühiskonna sotsiaalkultuurilisest kihistumisest, mis peegeldab erinevate sotsiaalmajanduslike ressursidega inimeste osalust erinevates kultuuri-vormides ja samal ajal ka erineva hariduse ja kasvutingimuste mõju inimeste eelistustele kultuuri tarbimises (Bourdieu, 1984).

MeeMa 2014 tulemuste põhjal oleme teinud kolm klasteranalüüsile tuginevat kultuurilise aktiivsuse tüpoloogiat, kasutades mõnevõrra erinevaid moodustajatunnuseid. Kõige sisukamaks nendest osutus tüpoloogia, mille moodustajatunnuste hulgas domineerisid kultuuriasutuste külastamine, raamatute lugemine, aja kulutamine erilaadsetele tegevustele (töö ja enesetäiendus, huvid ja hobid jne) ning internetikasutus (tabel 3.1.5).

Eristus viis tüüpi, mis erinevad ühelt poolt kultuuris osalemise üldise aktiivsuse poolest: kaks aktiivset, üks mõõdukas ja kaks passiivset. Teiselt poolt eristab tüüpe orienteeritus kirjasõnale või internetile. Kaks tüüpi (A ja C) on orienteeritud pigem kirjasõnakessele traditsioonilisele kultuurile ja kaks (B ja D) internetile, seejuures erineval üldise kultuuriaktiivsuse tasemel. Üks tüüpidest, passiivne (E), ei huvitu ei traditsioonilisest ega internetikesksest kultuurist (vt joonis 3.1.3).

Multiaktiivne traditsiooniline A-tüüp (18% kõigist küsitletutest) on teistest oluliselt suurema üldise kultuuriaktiivsusega. Domineerib huvi traditsioonilise raamatukeskse kultuuri vastu, kuid ka internetikasutus on aktiivne ja mitmekülgne.

3.1. KULTUURISUHE

Tabel 3.1.5. Kultuuriaktiivsuse tüübid 2014

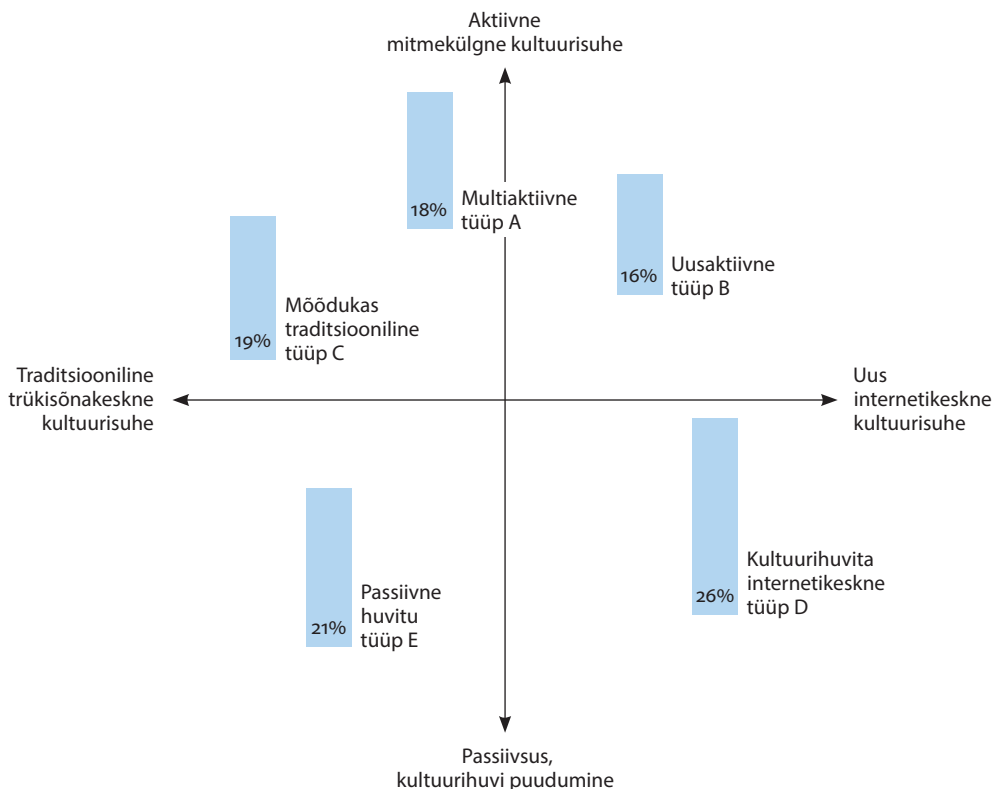
Moodustajatunnuste keskmiste erinevus koguvalimist viiepallisel skaalal. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suuremad erinevused koguvalimist (sinine – keskmisest suurem, punane – keskmisest väiksem)

	A-tüüp: multi-aktiivne traditsiooniline	B-tüüp: uusaktiivne interneti- keskne	C-tüüp: möödukas traditsiooniline	D-tüüp: kultuuri- huvita interneti- keskne	E-tüüp: passiivne	Koguvalim
Tüübi suurus (% vastajatest)	18	16	19	26	21	100
Kas kultuur elus olulisel kohal?	0,59	0,30	0,10	-0,27	-0,48	2,58
Teatris käimine, sõnalavastused	0,72	0,30	-0,05	-0,36	-0,45	1,63
Teatris käimine, muusikalavastused	0,60	0,31	-0,11	-0,25	-0,36	1,43
Kontserdil käimine	0,59	0,43	-0,11	-0,18	-0,48	1,81
Kinos käimine	0,35	0,92	-0,48	0,04	-0,54	1,71
Kunstinäitused	0,74	0,12	-0,13	-0,23	-0,32	1,37
Muuseumikülastused	0,65	0,29	-0,14	-0,17	-0,44	1,52
Raamatukogud	0,95	0,54	0,12	-0,48	-0,73	2,00
Laulupeod, tantsupeod	0,51	0,30	0	-0,21	-0,37	1,56
Teised suured kultuuriüritused	0,36	0,38	-0,06	-0,12	-0,39	1,68
Koduse raamatukogu suurus	1,80	0,12	0,53	-0,90	-1,00	3,37
Raamatute ostmise sagedus	0,75	0,22	0,10	-0,30	-0,55	1,98
Mitut raamatut lugenud viimasel aastal	1,16	0,37	0,64	-0,88	-0,84	2,88
Aeg tööle ja enesetäiendusele	0,42	0,95	-0,38	0,01	-0,69	2,40
Aeg kodustele toimetusele	0,09	0,05	0,06	-0,09	-0,06	3,01
Aeg meediatarbimisele	0,09	0,24	0,44	-0,27	-0,36	2,88
Aeg raamatute lugemisele	0,77	0,57	0,95	-0,97	-0,75	2,52
Aeg huvialadele, hobidele	0,31	0,97	0,18	-0,11	-1,01	2,89
Rööprähklemine	0,16	0,78	-0,44	0,40	-0,73	3,01
Krooniline ajapuudus	0,20	0,48	-0,42	0,28	-0,39	2,82
Aja ülejääk	-0,28	0,02	-0,02	0,01	0,22	1,99
Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülgsus	0,48	1,40	-0,80	0,50	-1,23	2,77
Interneti kasutamise vahendite mitmekülgsus	0,14	1,22	-0,68	0,59	-1,05	2,56
Eneseväljenduslik ja suhtlemis-keskne internetikasutus	0,25	1,67	-1,10	0,89	-1,31	2,56

Aktiivse lugejana iseloomustab seda tüüpi sügav raamatuhuvi, mis hõlmab ka klassikat ja luulet. Tähelepanuväärselt suur on huvi nii varasema ajaloo kui ka lähiajaloo vastu, samuti huvi ühiskondlikel teemadel arutluste vastu ja üldine poliitiline aktiivsus. Elulaad on teiste tüüpidega võrreldes aktiivsem ja mitmekesisem.

Joonis 3.1.3. Kultuuriaktiivsuse tüüpide paiknemine neid iseloomustavatel põhitelgedel 2014

% koguvaimist



Sotsiaal-demograafiliselt koosseisult on sellele tüübile iseloomulik vanemas keskeas kõrgharitud eesti naiste domineerimine (vt tabel 3.1.6).

Uusaktiivne internetikeskne B-tüüp (16% küsitletutest) on samuti kõrge, kuid eelmisest tüübist veidi madalama üldise kultuuriaktiivsusega. Sellele tüübile on aga kõige iseloomulikum väga aktiivne ja mitmekülgne internetikasutus, sh väga laialdane sotsiaalmeedia kasutus (98% tüübist kasutab seda). Orientatsioon internetikesksele kultuurile on selgelt tugevam kui osalus traditsioonilises raamatukeskses kultuuris, mis on küll samuti aktiivsem kõigi küsitletute keskmisest. Rohkem kui pooled (57%) on viimastel aastatel loobunud mõnest traditsioonilise meediakasutuse vormist interneti kasuks. Kõige enam on loobunud ajalehtede lugemisest paberil

3.1. KULTUURISUHE

(37%). Elulaad on aktiivne, ajapuudus suur, palju on rööprähklemist. Ajaloohuvi on madalam kui eelmisel tüübil (vt tabel 3.1.9 peatüki lisas).

Sotsiaal-demograafiliselt koosseisult on kõige iseloomulikum noorte domineerimine, kaks kolmandikku on vanuses alla 30, pooled nendest õppurid. Suur on ka haritlaste, spetsialistide osakaal (29%).

Möödukas traditsiooniline C-tüüp (19% küsitletutest) on oma üldiselt kultuuriaktiivsusest lähedane küsitletute keskmisele, kuid kulutab suhteliselt rohkem aega raamatute, eriti ilukirjanduse lugemisele, samuti ajalehetele ja ajakirjadele. Internetikasutus on tugevasti allpool keskmist, sotsiaalmeediat kasutab vaid 17%. Võib oletada, et raamatulugemisel võib olla ka kompensatoorne ja meelelahutuslik tähendus, huvi armastusromaanide vastu on teiste tüüpidega võrreldes kõrgem (vt tabel 3.1.9 peatüki lisas).

Selles tüübis domineerivad pensioniealised inimesed (52%), iseloomulik on ka keskmisest madalam sissetulekute tase (vt tabel 3.1.6).

Kultuurihuvita internetikeskne D-tüüp on teistega võrreldes kõige suurem, 26% küsitletutest. Selle tüübi üldine kultuuriaktiivsus on oluliselt väiksem küsitletute keskmisest, eriti silmatorkav on vähene raamatuhuvi, kõige madalam teiste tüüpidega võrreldes. Kolmveerand tüübi koosseisust ei loe üldse ilukirjandust. Internetikasutus on keskmisest oluliselt suurem, eriti sotsiaalmeedia kasutamine (85%). Tähelepanuväärne on teiste tüüpidega võrreldes kõige väiksem huvi lähiajaloo vastu ja kõige väiksem ajakulu ajalehetele-ajakirjadele (vt tabel 3.1.9 peatüki lisas).

Sarnaselt B-tüübiga domineerivad siin noored, suur on ka nooremas keskeas inimeste osakaal (kaks nooremat vanuserühma kokku, 15–44 eluaastat, moodustavad 72% D-tüübist). Kolmandik tüübist on töölised.

Passiivne E-tüüp (21% küsitletutest) on väga väikese üldise kultuuriaktiivsusega, suhteliselt kaugel nii traditsioonilisest kui ka internetikesksest kultuurist. Erinevatest huvidest on küsitletute keskmisel tasemel (venekeelsete vastajate puhul isegi sellest kõrgem) huvi televisiooni meelelahutussaadete vastu.

Selles tüübis domineerivad sarnaselt C-tüübiga vanemad inimesed, 85% on vanuses üle 45. Keskmisest suurem on venekeelsete vastajate osakaal, peaaegu pool tüübist (vt tabel 3.1.6). Sissetulekute tase ja haridustase on keskmisest madalam.

Kultuuritarbimise tüüpe eristab ka erinev huvi teatud teemavaldkondade vastu. Üldistatud pildi kultuuriaktiivsuse tüüpide erinevate huvide tugevusest annab järgnevatele küsimustele antud vastuste faktoranalüüs: „Millist laadi kirjutisi või raamatuid Te eelistate lugeda? Millised teemad Teid huvitavad, mida eeskätt valiksite raamatutest, ajalehtedest-ajakirjadest või internetist endale huvipakkuvat lugemist otsides?“.

Tabel 3.1.6. Kultuuriaktiivsuse tüüpide sotsiaal-demograafiline koosseis 2014

% tüübist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist

	A-tüüp: multiaktiivne traditsiooniline	B-tüüp: uusaktiivne interneti- keskne	C-tüüp: möödukas traditsiooniline	D-tüüp: kultuuri- huvita interneti- keskne	E-tüüp: passiivne	Kogu- valim
Rahvus (emakeel)						
Eesti	83	70	65	71	53	68
Vene	17	30	35	29	47	32
Sugu						
Mehed	33	45	47	55	50	47
Naised	67	55	53	45	50	53
Vanus						
15–29	13	65	0	41	7	24
30–44	18	18	8	31	9	17
45–64	47	17	39	22	45	34
65–79	23	1	52	4	40	25
Haridus						
Alla keskkhariduse	5	22	12	20	27	17
Keskharidus	38	43	61	56	62	53
Kõrgharidus	57	35	27	24	11	29
Elukoht						
Tallinn	35	29	29	28	33	31
Tartu, Pärnu	13	18	12	12	6	12
Tallinna, Tartu, Pärnu ümbrus	11	11	5	11	6	9
Narva, Kohtla-Järve, Sillamäe	6	13	8	7	16	10
Väikelinnad	21	15	31	23	24	23
Maapiirkonnad	14	13	15	19	14	15
Sissetulek pereliikme kohta						
Kuni 250 eurot	13	12	14	19	24	17
251–400 eurot	28	24	50	31	49	37
401–600 eurot	33	32	23	23	16	25
Üle 600 euro	24	27	10	24	9	18
Sotsiaalne kiht						
Madalkiht	6	6	23	12	35	17
Madal-keskkiht	16	10	22	17	25	18
Keskkiht	29	23	28	27	22	26
Kõrg-keskkiht	27	28	17	23	11	21
Kõrgkiht	22	32	9	21	7	17

Jätukub...

JÄRG: Tabel 3.1.6. Kultuuriaktiivsuse tüüpide sotsiaal-demograafiline koosseis

	A-tüüp: multiaktiivne traditsiooniline	B-tüüp: uusaktiivne interneti- keskne	C-tüüp: möödukas traditsiooniline	D-tüüp: kultuuri- huvita interneti- keskne	E-tüüp: passiivne	Koguv alim
Töölane staatus						
Ettevõtja, juht	15	12	7	10	4	9
Haritlane, spetsialist	34	29	10	18	4	18
Ametnik, teenindaja	9	14	8	13	9	11
Tööline	10	8	18	33	27	21
Õppur	7	33	0	9	0	9
Mittetöötav	24	4	56	17	56	33

Kõige sisukamaks osutus seitsmefaktoriline lahend, mis toob esile kultuuriaktiivsuse tüüpide erinevad huvisuunad: kas abstraktsematele, kogu ühiskonnaga seonduvatele orienteerumine (A-tüüp, mõnevõrra ka B-tüüp) või konkreetsemate, argieluliste valdkondade eelistamine (C- ja E-tüüp). Teiselt poolt kajastub faktoranalüüsiga esiletõusnud tunnustekimpudes humanitaarse ja tehnilise orientatsiooni tugevus (humanitaarse suunitlusega A-tüüp ja C-tüüp, tehnilise suunitlusega B-tüüp ja D-tüüp), samuti viimati nimetatud tüüpidele iseloomulik meelelahutuslik ja konsumeristlik huvisuund (vt joonis 3.1.4 ja tabel 3.1.9 peatüki lisas).

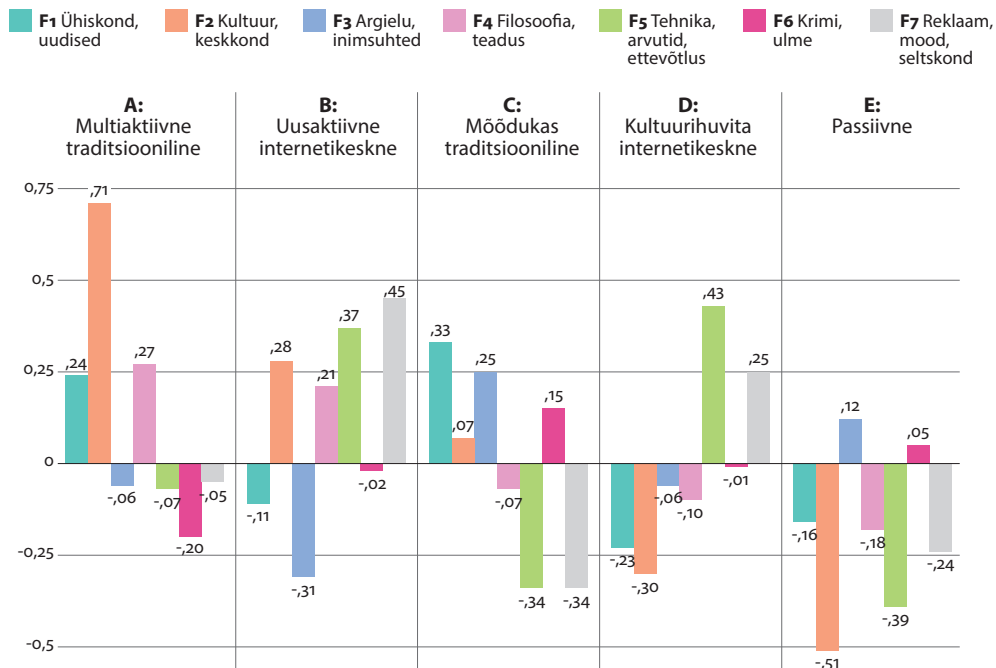
Jooniselt 3.1.4 näeme, et A-tüüpi iseloomustab väga tugev kultuurihuvi, samuti suur huvi ühiskonnas toimuva, uudiste ja päevakajaliste arutluste vastu. Viimasega samal tasemel on ka huvi filosoofia ja teaduse vastu.

Oma ealiselt struktuurilt sarnaseid B- ja D-tüüpi (mõlemas on ülekaalus noored ja nooremas keskeas inimesed) ühendab suur huvi arvutite ja infotehnoloogia, samuti autode ja tehnika vastu. Ühine on ka tugev konsumeristlik huvisuund, huvi reklaami, moe ja seltskonnaelu vastu. B-tüüpi iseloomustab erinevalt D-tüübist ka suhteliselt tugev huvi teaduse, globaalprobleemide ja filosoofia vastu. C-tüüp on väga aktiivne traditsioonilise meedia kasutaja, uudiste ja ühiskonnaelu jälgija, iseloomulik on ka suur huvi argielu ja inimsuhete vastu.

E-tüübile jäävad suhteliselt kaugeks nii traditsioonilised kultuurivormid kui ka internetil baseeruv aktiivsus, keskmisele lähedast huvi pakub vaid argielu, inimsuhted ja meelelahutuslikud raamatud.

Huvisuundade võrdlev analüüs näitab selgelt, et kultuuriaktiivsuse põhjal eristuvad inimesed elavad erinevates maailmades, reaalsuse aktsent nende elavikes on tugevasti erinev.

Joonis 3.1.4. Kultuuriaktiivsuse tüüpide huvifaktorite keskmiste väärtuste kaugus valimi keskmisest 2014



Ülalesitatu põhjal oleme koostanud tabelis 3.1.7 toodud kultuuriaktiivsuse tüüpide koondiseloostuse.

Tabel kinnitab, et kultuurisuhte klasteranalüüs on võimaldanud eristada mitte üksnes kultuuriliselt, vaid ka sotsiaalselt selgelt erinevaid inimeste rühmi. Selle eristumise aluspõhjaks on oletatavasti püsiv eelistuste ja praktikate struktuur, mis ei avaldu mitte ainult kultuuriaktiivsuses, vaid ka teistes valdkondades.

Kultuuriaktiivsuse tüüpide levik erinevates rahvarühmades

Võrreldes kultuuriaktiivsuse tüüpide levikut erinevates elanikkonna rühmades (joonised 3.1.5–3.1.9) saame täpsema ülevaate nende sotsiaalsest taustast ja tähendusest.

Näeme, et ehkki konkreetsete harrastuste ja kultuurihuvide sisu poolest on naised ja mehed küllaltki erinevad, on naiste ja meeste kultuuriaktiivsuse tüüpide levik naiste ja meeste seas suhteliselt sarnane (joonis 3.1.5). Oluliste erinevustena võib esile

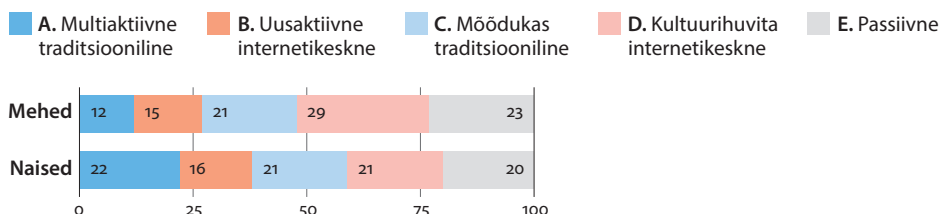
3.1. KULTUURISUHE

Tabel 3.1.7. Kultuuriaktiivsuse tüüpide koondiseloomustus

	A: Multiaktiivne traditsiooniline	B: Uusaktiivne internetikeskne	C: Mõõdukas traditsiooniline	D: Kultuurihuvita internetikeskne	E: Passiivne
Kultuuriaktiivsus, meediakasutus	Teistest oluliselt suurema üldise kultuuriaktiivsusega. Huvi traditsioonilise raamatukeske kultuuri vastu domineeriv, kuid ka internetikasutus aktiivne ja mitmekülgne	Tugev orientatsioon internetile, väga laiadane sotsiaalmeedia kasutus (98% kasutab). Keskmisest suurem kultuuriaktiivsus	Üldine kultuuriaktiivsus keskmise lähedane, kuid kulutab palju aega raamatutele, eriti ilukirjandusele. Ka üldine traditsiooniline meedia kasutus suur, eriti ajalehtede ja ajakirjade lugemine. Internetikasutus tugevasti alla keskmise, sotsiaalmeediat kasutab vaid 17%	Üldine kultuuriaktiivsus madal, eriti raamatuhuvi (kolmveerand ei loe üldse raamatuid). Internetikasutus on keskmisest oluliselt aktiivsem, eriti sotsiaalmeedia kasutamise laialtulatlikkus (85%)	Kultuuriaktiivsus väga vähe- ne, samuti traditsioonilise meedia, eriti aga uue meedia kasutus.
Sotsiaal-demo-graafiline koosseis	Ülekaalus on eestlased, vanemas keskeas (45–64) kõrgharidusega naised	Suures ülekaalus on 15–29-aastased noored, õppurid ja spetsialistid. Kolmandik kuulub enesehin- nangu järgi kõrgklassi	Ülekaalus pensioniealised inimesed, 91% vanuses üle 45. Sissetulek alla keskmise, kolmandik elab väikelin- nas	Palju on noori ja noore- mas keskeas inimesi, 72% on vanuses alla 45. Kolmandik tüübigi on töölised	Ülekaalus vanemad inimesed, 85% on vanuses üle 45. Sisse- tulekute tase keskmisest madalam. Suur venekeelsete vastajate osakaal
Huvid, elulaad	Väga suur kultuurihuvi, suur poliitiline aktiivsus, huvi ühiskonnas toimuva ja päevakajalise info vastu. Suur huvi ajaloo ja teaduse vastu. Raamatu- huvi hõlmab ka klassikat ja luulet. Suured kodu- sed raamatukogud	Suur kultuuriaktiivsus, eriti filmihuvi. Huvi pakuvad reklaam, mood, uued tooted ja teenused, aga ka teadus, tehnika ja ettevõt- lus. Konsumerism teiste tüüpidega võrreldes kõige kõrgem. Elulaad on aktiivne, palju huvialasid ja hobisid, ajapuudus suur, palju on rööprähklemist	Suurel raamatuhuvil võib olla ka kompensatoorne ja meelelahutuslik tähendus, huvi armastusromaanide ja põnevike vastu üle keskmise. Märkimisväärne on ka huvi ühiskonnaelu ja uudiste, samuti argielu ja inimsuhteid puudutavate kirjutiste ja raamatute vastu	Nii kultuuri- kui ka ühiskonnahuvi väike. Iseloomulik on suhteliselt suur huvi ar- vutite, autode, tehnika, samuti ettevõtluse, moe, seltskonna elu vastu	Küsitletute keskmisel tasemel on vaid huvi televisiooni, eriti meelelahutussaadete vastu. Elulaad on passiivne, huvialasid vähe. Rohkem kui teistes tüüpides on neid, kes ei oska oma ajaga midagi peale hakata

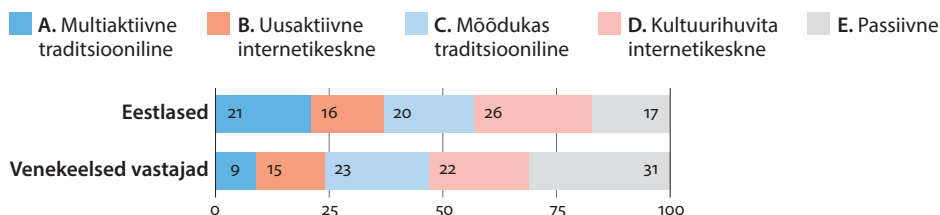
Joonis 3.1.5. Naiste ja meeste jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014

% meestest ja naistest



Joonis 3.1.6. Eestlaste ja venekeelsete vastajate jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014

% eestlastest ja venekeelsetest vastajatest



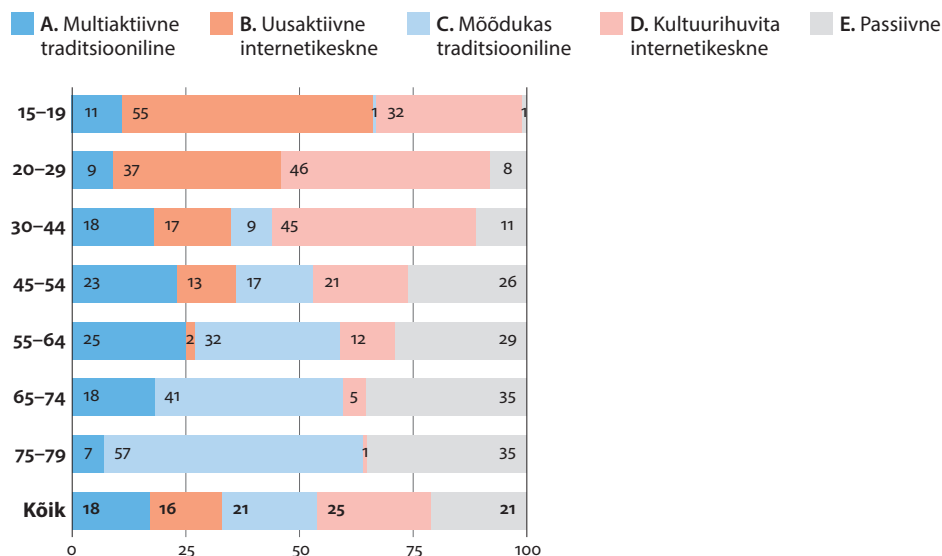
tuua vaid multiaktiivse traditsioonilise A-tüübi suurema esindatuse naiste hulgas ja kultuurihuvita internetikeskse D-tüübi suurema leviku meeste hulgas.

Samas torkab silma eestlaste ja venekeelsete vastajate väga suur lahknevus passiivse E-tüübi leviku puhul: sellesse kuulub peaaegu kolmandik venekeelsetest vastajatest ja kuuendik eestlastest (joonis 3.1.6). Suur erinevus on ka kõige aktiivsema A-tüübi levikus, eestlastest on see iseloomulik viiendikule ja venekeelsetest vastajatest kümnendikule. Osaliselt võib selle tulemuse taga olla küsimustikus pakutavate kultuuris osalemise võimaluste valik eesti- ja venekeelses ankeedis, mis ei haaranud kultuuriaktiivsuse neid võimalusi, mida pakub siinsele venekeelsele elanikkonnale lähedus Venemaa kultuurikeskustele. Passiivse ja aktiivse kultuurisuhte erineva levikuga eri rahvusrühmades on ilmselt seotud ka pikaajalised rahvusliku identiteediga seonduvad kultuuris osalemise traditsioonid eestlaste hulgas, mis venekeelsel elanikkonnal puuduvad. Oma osa on arvatavasti sellelgi, et viimasele on omane rohkem linlik ja väheaktiivne, endassetõmbunud elulaad, milles televaatamine domineerib muude harrastuste üle. Eestlaste seas on rohkem neid, kes tegelevad mitmekesiste hobide ja harrastustega.

3.1. KULTUURISUHE

Joonis 3.1.7. Vanuserühmade jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014

% vanuserühmast



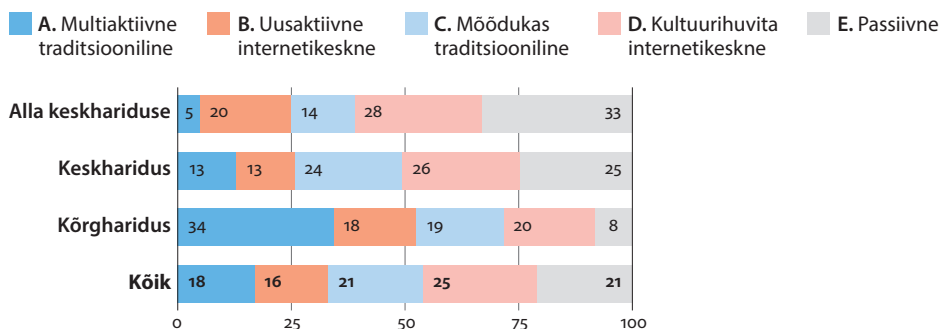
Kõige huvitavam ja tulevikusuundumustele selgesti viitav on aga kultuuriaktiivsuse tüüpide erikaalu muutumine seoses vastajate vanusega (joonis 3.1.7), kus on selgesti märgatav viimasel kümnendil toimunud murrang kultuuritarbimises.

15–29-aastased noored on oma kultuuriosaluse harjumustelt selgesti polariseerunud. Uusaktiivne internetikeskne kultuurisuhe (B-tüüp) on väga tugevas ülekaalus võrreldes A-tüübiga, kelle aktiivset internetikasutust tasakaalustab veelgi aktiivsem huvi traditsiooniliste kultuurivormide vastu. Tähelepanuväärne on traditsioonilise kultuurihuvita ja väga aktiivse internetikasutusega D-tüübi laialdane levik noorte hulgas ja nooremas keskeas, eriti vanusegruppides 20–29 ja 30–44. Samas on oluline märkida, et vaatamata interneti rolli plahvatuslikule kasvule viimase viiel aastal ei ole see kunstilise kultuuri meediumina vanuserühmades üle 45 eluaasta kujunenud tõsiseks konkurendiks traditsioonilistele kultuuris osalemise vormidele ega ka elektroonilistele massimeediumidele. Kuid noorte ja nooremate keskealiste seas on see juba suurel määral toimunud, vt ka ptk 3.2.

Haridusrühmade jagunemine kultuuriaktiivsuse klastritesse näitab kõrghariduse suurt tähtsust kultuuriaktiivsuse kujunemisel (joonis 3.1.8). Kahte aktiivse kultuurisuhtega klastrisse kuulub kokku üle poole kõrgharidusega inimestest, teistes haridusrühmades veerand.

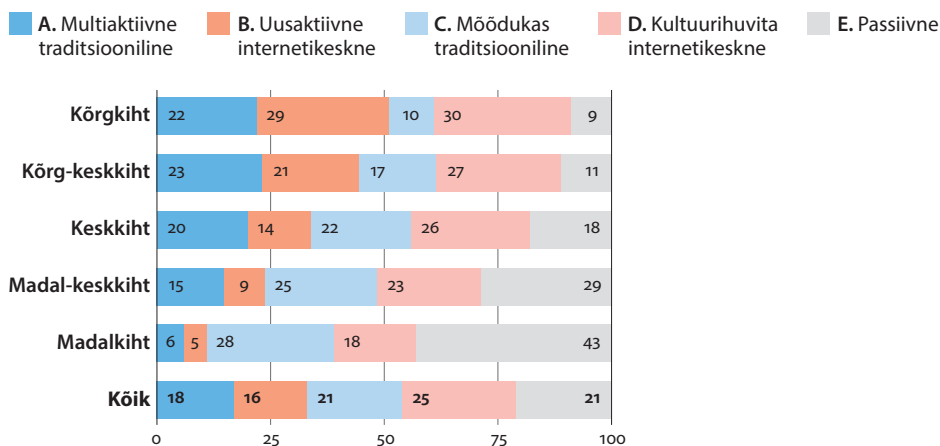
Joonis 3.1.8. Haridusrühmade jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014

% haridusrühmast



Joonis 3.1.9. Sotsiaalsete kihtide jagunemine kultuuriaktiivsuse tüüpidesse 2014

% sotsiaalsest kihist



Kultuurisuhtel on tugev seos ka enese määratlemisega sotsiaalsel redelil: enesehinnanguliselt kõrgemates kihtides on rohkem neid, kes kuuluvad kultuuriliselt aktiivsetesse klastritesse (joonis 3.1.9).

3.1. KULTUURISUHE

Tabel 3.1.8. Kultuuriaktiivsuse tüpoloogia 2002 ja 2014

% koguvaimist

2002. a tüpoloogia		2014. a tüpoloogia*	
A. Uus multiaktiivne	19	A. Uusaktiivne internetikeskne	16
B. Traditsiooniline aktiivne humanitaarne	21	B. Multiaktiivne traditsiooniline	16
C. Mõõdukas praktiline	18	C. Mõõdukas traditsiooniline	22
D. Passiivne arvutikeskne	24	D. Kultuurihuvita internetikeskne	20
E. Passiivne meelelahutusekeskne	17	E. Passiivne	27

* Eespool toodud tüpoloogiast mõnevõrra erinevad moodustajatunnused.

Kultuurisuhte püsiv struktuur

Võrreldes MeeMa 2014 põhjal tehtud kultuuriaktiivsuse tüpoloogiat 2002. a tüpoloogiaga (vt Vihalemm ja Lauristin, 2015: 212) tõusis osaliselt erinevatest moodustajatunnustest hoolimata nii 2002. a kui ka 2014. a küsitlustelemuste klasteranalüüsis esile eespool kirjeldatuga sarnane kultuurisuhte struktuur (vt tabel 3.1.8).

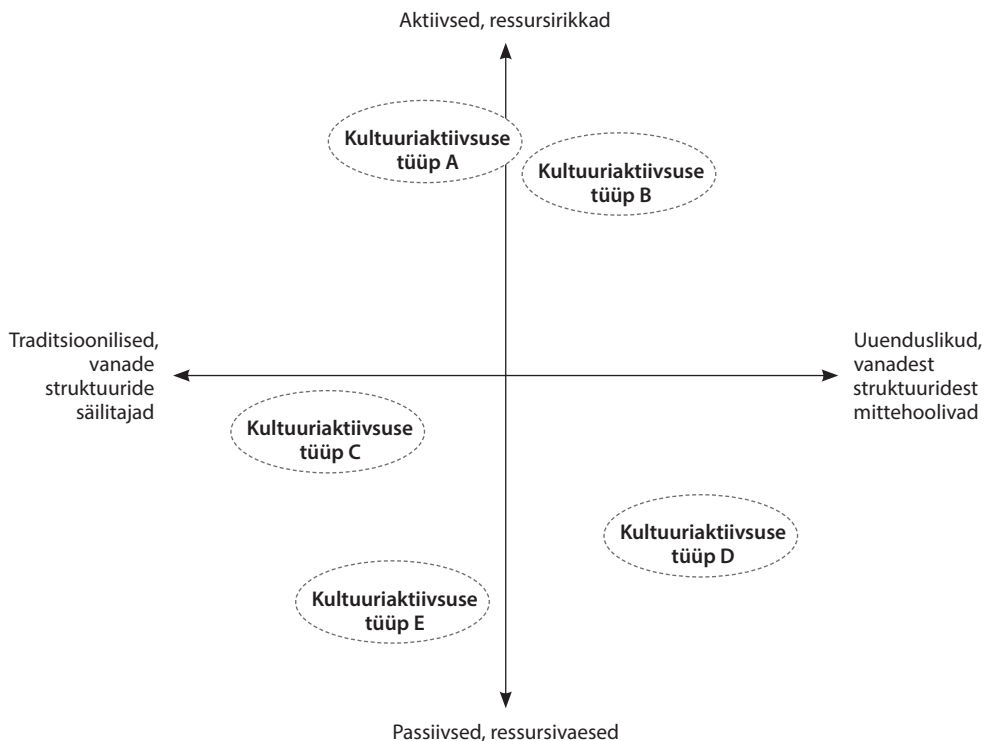
Üsna suur sarnasus ilmneb ka MeeMa 2014 tulemuste põhjal tehtud meediakasutuse tüüpide analüüsi tulemustega, mille puhul moodustajatunnused seonduvad erinevate meediumide ja kanalite kasutamise aktiivsuse ja mitmekesisusega. Eestlaste hulgas eristus kuus meediakasutaja tüüpi (vt lähemalt ptk 3.2 käesolevas raamatus):

- multiaktiivne traditsioonilise meedia kasutaja
- aktiivne uue meedia kasutaja
- mõõdukalt aktiivne traditsioonilise meedia kasutaja
- mõõdukalt aktiivne traditsioonilise ja uue meedia kasutaja
- üksnes uue meedia kasutaja
- passiivne meediakasutaja.

Nii kultuurisuhte kui ka meediakasutuse tüpoloogiline analüüs toob esile teatava stabiilse struktuuri: ühelt poolt tõusevad esile rohke ja mitmekesise kultuuritarbimisega aktiivsed tüübid (A ja B), neile sekundeerivad mõõdukad, vähesema ja ühekülgsema kultuuritarbimisega (kas traditsiooniliste massimeediumide või interneti domineerimisega) rühmad (C ja D). Kõige passiivsem klaster E on oma väheseski kultuuriaktiivsuses pigem traditsiooniline, televisioonile orienteeritud, eelistades siingi vaid kergemat ajaviitelist sisu. Seevastu nii uusaktiivne B-tüüp kui ka pigem passiivne D-tüüp eelistavad uut digitaalmeediat (vt joonis 3.1.10).

Lubades endale spekulatsioonid kultuuriaktiivsuse tuleviku teemal ning pidades silmas ka traditsioonilise kultuuri globaalselt laienevat digitaalset levikut ja

Joonis 3.1.10. Kultuuriaktiivsuse tüüpide struktuur MeeMa 2002–2014 tulemuste põhjal



loomeprotsessi mediatiseerumist ja audiovisualiseerumist (vt nt Laak ja Viires, 2015; Ibrus, 2015), võime ette näha aktiivsete A- ja B-tüübi teineteisele lähenemist, õigemini traditsiooni ja kultuurimälu taasloova A-tüübi sulandumist uue meedia kultuurilisi võimalusi nii looja kui ka tarbijana aktiivselt kasutava B-tüübiga. Tekkimas on kahel teljel polariseerunud rombikujuline struktuur, kus selgesti vastanduvad vertikaalteljel ühelt poolt mitmekülgsest aktiivne ressursirikkus ja teiselt poolt ressursivaesus ja ilmajäetus, samas kui horisontaalsel teljel vastanduvad trükisõnakesked traditsiooniliste kultuurivormide eelistajad ning kultuuri järjekesvuse hoidjad ühekülgsetele „digifuturistidele“, traditsioonilisest kultuurist täielikult võõrduvad uue meedia kasutajatele.

Kultuuriaktiivsuse ja meediakasutuse klasteranalüüs erinevate tunnuste põhjal ja erinevate aastate andmeid kasutades tõi püsivalt esile üsna samalaadse struktuuri joonisel 3.1.10 kujutatuga. Küllaltki sarnane aktiivsuse ja eelistuste struktuur ilmnes

3.1. KULTUURISUHE

ka teistes valdkondades, nt sotsiaalses sidustumises (vt pt 4.3). See annab tunnistust erinevaid valdkondi läbistava isomorfsse struktuuri olemasolust, mida võib oletuslikult seostada elaviku struktuuriga, õigemini selle muutumisega.

3.1.4. KOKKUVÕTE

Viimastel aastakümnetel toimunud kultuurimuutuse põhijooni võib iseloomustada järgmiselt.

1. Uue meedia kultuurilise mõju suurenemine. Alates 1990ndate lõpust, eriti aga pärast sajandivahetust, kasvas interneti roll kultuurikanalina Eestis väga kiiresti. 2014. aastaks oli interneti kasutamine noorte seas kasvanud 100%-ni, jõudnud keskeas inimeste hulgas üle 85% ning ka pensionäride seas 45%-ni (vt lähemalt ptk 3.2 käesolevas raamatus). Koos interneti kiire levikuga on raamatu osa kultuurikanalina pidevalt vähenenud, ehkki see muutus on toimunud võrreldes interneti pealetungiga palju aeglasemas tempos (vt Vihalemm, 2014b; Vihalemm ja Lauristin, 2015).

2. Paralleelselt interneti tungimisega igapäevaellu toimus teinegi oluline kultuuriline nihe: suurenes tarbijalike väärtuste mõju ja nendele toetuva sümboolse kapitali tähendus inimestevahelistes suhetes. Kujunes välja konsumeristlik kultuurimudel, millele on omane brändikesksus, inimese ja asjade hindamine nende „turuväärtuse“ alusel (vt lähemalt ptk 4.1 käesolevas kogumikus).

3. Fragmenteerumine, killustumine: pakkumise üleküllus kõigis kultuurivaldkondades koos kultuuri olulisuse vähenemisega on viinud väheste teoste ümber koondunud suurearvulise publiku asendumisele paljude võimaluste vahel killustunud väikesearvuliste publikutega. Erinevate rahvarühmade kultuurilised eelistused eristuvad üha rohkem, esile tõusevad erinevad maitsekultuurid. Kultuuriliste tüvitekstide mõju kahaneb, rahvusliku identiteedi ühine kultuuriline alus nõrgeneb (vt Lauristin, 2015).

4. Kultuurilise osaluse polariseerumine. Vanuselised, soolised, hariduslikud ja rahvuslikud erinevused kultuuriasutuste külastamises ja raamatuhuvis on viimastel aastakümnetel oluliselt suurenenud.

Kultuuriaktiivsuse tüpoloogiline analüüs toob esile kultuurisuhte olulise muutumise, raamatukeskse orientatsiooni nõrgenemise ja globaalse internetikeskse orientatsiooni esiletõusu. Mõtestades eespool esitatud kultuuriaktiivsuse tüüpide mustrit, milles ühelt poolt on klassikaliste kultuuriaktiivsuse vormide kõrvale tõusnud uus internetipõhine aktiivne ja mitmekesine kultuuriosalus, teisalt aga laieneb kultuurivõhiklus ja passiivsus, saame viidata kolmele põhilisele protsessile, mis seda kultuurinihet on põhjustanud.

III OSA. KULTUURISUHTE MUUTUMINE JA MEEDIAKASUTUS

Esiteks, üleminek turumajandusele ja kultuuri funktsioonide muutumine ühiskonnas tõid kaasa kultuuritarbimisega seotud väärtuste nihkumise poliitika ja ideoloogia väljalt isikliku eneseteostuse väljale. Sellega koos vähenes kultuurisfääri normatiivsus, suurenes tarbimiseelistuste vabadus ja mitmekesisus, sh ka vabadus kultuuriga üldse mitte tegeleda või eelistada neid kultuuri vorme, mida enne peeti väheväärtuslikeks, sobimatuteks või ebatõsisteks. Vähenes üldine kultuurihuvi, suurenes kultuuritarbimise polariseerumine ja kihistumine.

Teiseks, kultuuriloomet ja kultuuritarbimist on aina enam mõjutanud infotehnoloogiline areng, mis muudab kultuurikoodi ja loob järjest uusi väljendusvahendeid, samas hajutades piire erinevate kultuurivormide ja rahvuslike kultuuriruumide vahel.

Kolmandaks ja mõlemat eespool mainitud võimendavaks teguriks on põlvkondade vahetus nii kultuuripublikus kui ka kultuuri loojate seas, mis muudab nii väärtuskriteeriume ja huvisid kui ka kultuurimeediumide eelistamist. Klassikaline, viimased neli sajandit domineerinud kirjasõna- ja raamatukeskne kultuur loovutab oma positsioone nooremate põlvkondade jaoks käepärasemale, aina avaramaid võimalusi pakkuvale audiovisuaalsele ja digitaalsele kultuurile.

Ülalkirjeldatud uuringutulemustele toetudes võime oletada, et Eesti kultuuri väljal on toimumas oluline paradigmaatiline muutus, millest ei jää puutumata ükski tegevusvaldkond: koos trükisõna juhtpositsiooni kadumisega nõrgeneb tähelepanu kultuuri diakroonsele teljele, vähem oluliseks muutub kultuuri ajalooline aspekt, muutuste ja teisenemiste taju, oleviku, mineviku ja tuleviku vahekord. Tugevneb kultuuri sünkroonne aspekt, mille keskmes on kultuurimustrite levik piiramatus ruumis, sarnaste mustrite ja elamuste korduvus ja üheaegsus. Valdavaks saab virtuaalmaailma „igikestev olevik“.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Bourdieu, P. (1984/2010). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London & New York: Routledge.
- Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production*. London: Routledge.
- De Melo, M., Denizer, C. ja Gelb, A. (1996). Patterns of Transition from Plan to Market. *World Bank Economic Review*, 10(3), 397–424.
- Eurobarometer 2007 – *European Cultural Values. Special Eurobarometer 278* (2007). Leitav aadressil ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_278_en.pdf.
- Eurobarometer 2013 – *Cultural Access and Participation 2013*. Leitav aadressil [Special Eurobarometer 399](http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf). – http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf.
- Eurostat 2011 – *Eurostat Pocketbooks: Cultural Statistics 2011 edition*. Leitav aadressil http://ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-10-374-EN.PDF.

3.1. KULTUURISUHE

- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action. Volume Two. The Critique of Functional Reason*. Cambridge: Polity Press.
- Ibrus, I. (2015). Kultuur visualiseerub ja rikastub. R. Vetik (Peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2014/2015* (lk 222–226). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Kennedy, M. (2002). *Cultural Formations of Post-Communism: Emancipation, Transition, Nation, and War*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Laak, M. ja Viires, P. (2015). Digitaalkultuur Eesti kultuuriruumi osana 2004–2014: hetkeseis ja tulevikuprognosis. R. Vetik (Peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2014/2015* (lk 226–236). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Lauristin, M. (2012). Eestlaste kultuurisuhte muutused liikumisel siirdeühiskonnast võrguühiskonda. A. Aareleid-Tart (Koost). *Nullindate kultuur I: teise laine tulemine* (lk 13–43). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lauristin, M. (2015). Laulupidu eestiliku kultuuriruumi sümbolina. R. Vetik (Peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2014/2015* (lk 217–221). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1985). Eestlane raamatuostjana. *Looming*, 2, 247–256.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1986). Raamatunõudlus ja kirjanduskultuur. *Keel ja Kirjandus*, 7 ja 8, 385–394, 459–486.
- Lõhmus, M., Lauristin, M. ja Salupere, R. (2004). Inimesed kultuuriväljal. V. Kalmus, M. Lauristin ja P. Pruulmann-Vengerfeldt (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest* (lk 97–127). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- MedieSverige mini (2012). Göteborg: Nordicom. Leitav aadressil www.nordicom.gu.se/en/publikationer/mediesverige-mini-2012.
- NEA 2013 – *How a nation engages with art. Highlights from the 2012 survey of public participation in the arts*. NEA research report no 57. Leitav aadressil arts.gov/sites/default/files/highlights-from-2012-SPPA.pdf.
- Norgaard, O. (2000). *Economic Institutions and Democratic Reform*. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar.
- Norkus, Z. (2008). Which Democracy, Which Capitalism? Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Panagiotou, R.A. (2001). Estonia's Success: Prescription or Legacy? *Communist and Post-Communist Studies*, 34(2), 261–277.
- Tilastokeskus 2011 – *Ajankäyttötutkimus 2009. Lukeminen*. Leitav aadressil www.stat.fi/til/akay/2009/03/akay_2009_03_2011_05_17_kat004_fi.html?tulosta.
- Vihalemm, P. (2014a). Changes in the character of book consumption in Estonia, 1979–2011. M. Lauristin ja P. Vihalemm (Toim). *Reading in changing society* (lk 39–56). Tartu: University of Tartu Press.
- Vihalemm, P. (2014b). Kultuurisuhte muutumine. Kultuuris osalemine ja raamatuhuvi iseseisvuse taastanud Eestis. *Akadeemia*, 3, 422–449.
- Vihalemm, P. ja Lauristin, M. (2015). Kultuuritarbimine kultuuriruumi elujõulisuse näitajana. R. Vetik (Peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2014/2015* (lk 205–216). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

III OSA. KULTUURISUHTE MUUTUMINE JA MEEDIAKASUTUS

LISA

Tabel 3.1.9. Kultuuriaktiivsuse tüüpide huvisid ja orientatsioone iseloomustavad tunnused 2014

% tüübist

	A-tüüp: multi-aktiivne traditsiooniline	B-tüüp: uusaktiivne interneti-keskne	C-tüüp: möödukas traditsiooniline	D-tüüp: kultuuri-huvita interneti-keskne	E-tüüp: passiivne	Koguvalem
Kultuuritarbimise mitmekesisus üle keskmise	91	74	30	9	3	37
Ajalehtede lugemise aktiivsus ja mitmekülgsus üle keskmise	64	37	38	22	11	33
Ei loe ajalehti-ajakirju	12	20	4	41	22	21
Võrguväljaannete ja portaalide jälgimine üle keskmise	45	51	6	21	2	23
Loobunud ajalehtede lugemisest paberil	20	37	10	36	11	23
Huvi ühiskondlike arutluste vastu ajalehtedes, internetis üle keskmise	48	35	32	18	18	29
Kasutab sotsiaalmeediat	56	98	17	85	11	52
On sotsiaalmeedias jaganud raamatu-, filmi- või muusikasoovitusi	28	66	4	38	4	26
On järginud sotsiaalmeedias esitatud kultuuriga seonduvaid soovitusi	43	90	9	68	5	41
Kasutab tahvelarvutit, nutitelefonit suhtlemiseks rohkem kui pool tundi päevas	15	50	9	32	26	34
Jagab internetis sõpradele meediauudiseid	44	77	19	55	9	47
Huvi varasemate ajalooperioodide vastu üle keskmise	49	44	26	20	15	31
Huvi lähiajaloo vastu üle keskmise	46	27	43	18	23	31
Poliitiline aktiivsus üle keskmise	32	20	11	9	3	14
Ei loe huvialaseid ja tarberaamatuid	23	23	31	73	77	49
Ei loe ilukirjandust	18	32	12	74	62	42
Loeb ilukirjandust vähemalt 1 tund päevas	42	31	61	3	10	28
Valiks lugemiseks armastusromaane	37	36	48	29	36	37
Valiks lugemiseks maailma väärtkirjandust	75	58	63	36	36	52
Valiks lugemiseks eesti klassikat	73	46	63	34	39	50
Valiks lugemiseks luulet	39	27	26	11	11	21

3.1. KULTUURISUHE

Tabel 3.1.10. Huvifaktorite koosseis 2014

Põhikomponentide analüüs, varimaks pööramine, seitsmefaktoriline lahend. Paksus kirjas ja kolo-reeritud taustal faktorite põhitunnused

	F1: uudised, ühis- kond	F2: kultuur, kesk- kond	F3: inim- suhted, argielu	F4: teadus, ajalugu, eetika	F5: autod, arvutid, äri	F6: krimi, ulme	F7: reklaam, mood, selts- kond
Riigijuhtide, poliitikute mõtteavaldused ja seisukohad	0,810			0,257			
Poliitikauudised	0,786						
Arutlused, analüüsid päevateemadel, poliitilised diskussioonid	0,767			0,284			
Arvamusliidrite, kultuuritegelaste seisukohad	0,711	0,291		0,266			
Majandusuudised	0,704				0,339		
Majandus- ja rahandusteemade analüüs	0,524			0,450	0,211		0,260
Spordiuudised	0,513				0,483		
Luuletused, luulekogud		0,712					
Maailmakirjanduse väärtteosed		0,702		0,238		0,288	
Eesti/vene kirjanduse klassika		0,698	0,214			0,239	
Arvustused ja analüüsid kunstist, kirjandusest jms		0,666					0,419
Kultuuriuudised	0,430	0,573	0,199				
Arhitektuur, linnakeskkond, ehitus		0,511		0,239	0,374		0,258
Reisimuljed, elu teistes maades		0,476	0,317				
Raamatud ja kirjutised loodusest		0,476	0,388	0,298			
Kirjutised tavaliste inimeste muredest ja rõõmudest			0,766			0,209	
Igapäeaeluks kasulikud teadmised, soovitusel			0,756				
Laste, kodu, perega seotud kirjutised			0,721				0,213
Tervis, meditsiin			0,718				
Elulood, mälestused	0,257	0,387	0,578				
Uudised ja arutlused sotsiaalvaldkonnast	0,253		0,572	0,383			0,250
Tänapäeva Eesti elu, inimsuhteid ja saatusi käsitlevad raamatud		0,388	0,483			0,372	
Globaalprobleemid, maailma arengu trendid	0,234			0,734			
Euroopa ajalugu ja tulevik				0,716			
Eesti ajalugu ja tulevik			0,238	0,661			-0,200
Teaduslikud avastused, teadlaste elu		0,310		0,621	0,332		
Statistika, uuringute tulemused	0,240			0,564			0,246
Õiguskaitse, seaduslikkuse analüüs	0,385		0,227	0,554			0,246
Moraali, eetika teemad	0,204	0,264	0,288	0,547			0,252

Jät kub...

III OSA. KULTUURISUHTE MUUTUMINE JA MEEDIAKASUTUS

JÄRG: Tabel 3.1.10. Huvifaktorite koosseis 2014

	F1: uudised, ühiskond	F2: kultuur, keskkond	F3: inim- suhted, argielu	F4: teadus, ajalugu, eetika	F5: autod, arvutid, äri	F6: krimi, ulme	F7: reklaam, mood, selts- kond
Filosoofilised mõtteavaldused, esseed	0,203	0,453		0,480			0,202
Autod, tehnika					0,776		
Arvutid, infotehnoloogia areng				0,212	0,739		0,206
Ettevõtlus ja ärielu	0,283			0,210	0,494		0,492
Teadusuudised	0,428	0,324		0,289	0,440		
Krimikirjandus, põnevikud						0,804	
Armastuslood, armastusromaanid		0,265	0,384		-0,248	0,523	0,281
Politseiuudised	0,307	-0,233	0,347		0,276	0,490	
Fantaasia- ja ulmekirjandus		0,344			0,266	0,489	
Reklaam, mood, uued tooted ja teenused		0,229	0,245				0,689
Seltskonnaelu, tuntud isikud ja suhted			0,450			0,323	0,480

3.2. MEEDIAKASUTUSE MUUTUMINE: INTERNETIAJASTU SAABUMINE

Peeter Vihalemm ja Ragne Kõuts-Klemm

Käesolev peatükk annab ülevaate meediasisu jälgimisest traditsioonilisel viisil: trükitud ajalehtede ja ajakirjade lugemisest, teleri vaatamisest ja raadiokuulamisest viimase 15 aasta jooksul (2000–2015), samuti traditsioonilise meediasisu jälgimise ülekandumisest internetti.

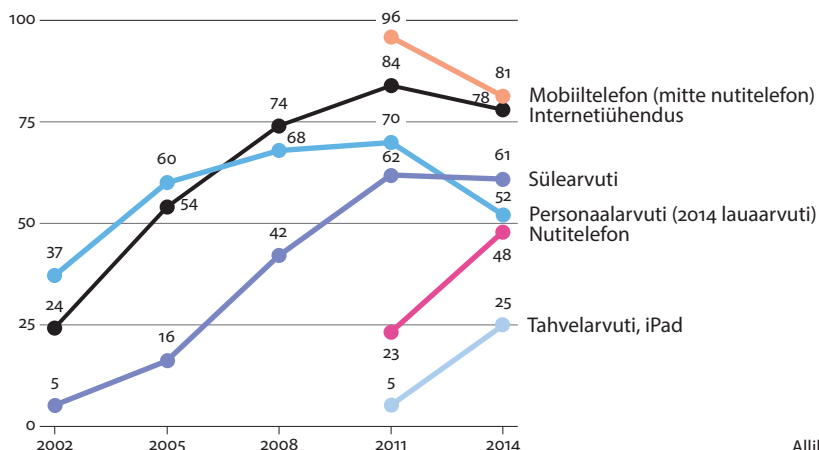
Kuna eesti- ja venekeelse elanikkonna jälgitavad meediakanalid on erinevad, siis keskendumine selles peatükis eestlaste meediakasutuse analüüsile ning viitame võrdluseks mõningates aspektides ka venekeelse elanikkonna meediakasutuse põhijoontele, kui nendes ilmneb olulisi erinevusi. Venekeelse elanikkonna meediakasutust on põhjalikumalt analüüsitud peatükis 6.4.

Sajandivahetusest alates on toimunud suured muutused infokeskkonnas ja meediakasutuses – Eesti on astunud internetiajastusse. Kodune infokeskkond on kvalitatiivselt teisenenud 2000ndate teisest poolest alates, kui arvuti ja internetiühendus oli juba rohkem kui pooltes Eesti kodudes ning kommunikatsioonitehnoloogiliste vahendite poolest muutusid kodud üha rikkalikumaks (joonis 3.2.1). IT-visionäär Linnar Viigi arvates sai murdepunktiks aasta 2011, mil aktiivsed meediatarbijad hakkasid saama esmast infot elektrooniliste kanalite kaudu (Pau, 2016a).

Teiselt poolt paistab, et kommunikatsioonivahendite omamine on muutunud üha personaalsemaks: on kasvanud perede hulk, milles on mitu telerit ja arvutit, lisaks kaasaskantavad nutiseadmed (tahvelarvuti, nutitelefon, e-luger jms), mille kasutamise viis on valdavalt individuaalne. Meediasisu jälgimine on üha laienenud inimese igapäevase liikumise ruumis ning lahutatud kodusest keskkonnast – kaasaskantavad nutiseadmed ja väljaspool kodu kättesaadava internetivõrgu laienemine toetavad

Joonis 3.2.1. Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega 2002–2014

% koguvahelist



Allikas: MeeMa 2002–2014

individualiseerunud ja ruumist sõltumatut meediakasutust (vt Newman ja Levy, 2014). Võttes arvesse tohutult kasvanud ligipääsu traditsioonilisele meediasisule kaasaskantavate seadmete kaudu, tähendab toimunud muutus ka seda, et massikommunikatsiooni vahendid ei sünkroniseeri enam inimeste elavikke: igaüks saab meediasisu jälgida endale sobival ajal ja kohas.

Internetikasutajate osakaal täiskasvanud elanikkonnas on Kantar Emori andmetel aastatel 2000–2014 kasvanud ligi kolm korda, 28%-lt 84%-le, valdav enamik (83%) kasutab MeeMa 2014 andmetel internetti iga päev. Statistikaameti andmetel ulatus 2015. a II kvartalis internetikasutajate osakaal Eesti elanikkonnas vanuses 16–74 koguni 88%-ni (Statistikaamet 2015)^[1]. Selle poolest on Eesti näitajad võrreldavad USA ja Suurbritanniaga, kus uuringukeskuste Pew Research Center (2014) ja Ofcom (2014) analüüsidele toetuvalt on internetikasutajaid täiskasvanud elanikkonnas 87%.

Interneti mitmekülgne kättesaadavus ja kasutatavus ning traditsiooniliste meediakanalite sisu laialdane levik erinevatele platvormidele on väga suurel määral muutnud ka inimeste suhteid traditsioonilise meediaga.

See on tugevasti muutnud ka suhtlemist pereliikmete ja lähedastega (tabel 3.2.1). 2014. aastaks oli MeeMa andmetel mobiiltelefoniga helistamine tõusnud

[1] Aasta hiljem oli sama uuringu kohaselt internetikasutajaid 87%. See lubab arvata, et interneti kiire levik Eestis on peatunud.

3.2. MEEDIAKASUTUS

Tabel 3.2.1. Eri suhtluskanalite kasutamine vanuserühmades 2014

% vanuserühmast, pingerida vastuste „väga sageli“ + „küllalt sageli“ osakaalu alusel

Kui sageli kasutate pereliikmete ja lähedastega suhtlemisel järgmisi kanaleid?	Kogu- valim	15–19	20–29	30–44	45–54	55–64	65–74
Isiklik vahetu suhtlemine							
Väga sageli, enamasti + küllalt sageli	91	90	90	94	92	93	88
Mitte kunagi	1	3	1	0,3	1	1	3
Mobiiltelefoniga helistamine							
Väga sageli, enamasti + küllalt sageli	91	92	95	94	93	92	85
Mitte kunagi	3	1	0,4	2	3	3	7
Mobiiliga SMS sõnumite saatmine							
Väga sageli, enamasti + küllalt sageli	35	61	54	44	38	25	15
Mitte kunagi	17	8	2	5	12	20	36
Kirteadete vahetus (Skype'is, Facebook Messengeris)							
Väga sageli, enamasti + küllalt sageli	28	62	51	39	26	16	4
Mitte kunagi	49	13	15	33	48	68	82
Facebook, Twitter ja muud sotsiaalvõrgustikud							
Väga sageli, enamasti + küllalt sageli	28	68	56	36	24	13	4
Mitte kunagi	53	14	18	32	56	74	85
E-post							
Väga sageli, enamasti + küllalt sageli	25	16	30	31	33	25	15
Mitte kunagi	36	21	16	20	30	43	61
Skype'iga helistamine							
Väga sageli, enamasti + küllalt sageli	24	23	30	25	30	24	17
Mitte kunagi	50	27	27	39	45	60	74
Lauatelefon							
Väga sageli, enamasti + küllalt sageli	22	7	5	10	19	24	44
Mitte kunagi	49	63	66	57	47	42	36
Kirjad ja postkaardid							
Väga sageli, enamasti + küllalt sageli	6	4	7	5	7	9	4
Mitte kunagi	41	58	49	44	36	36	38

kasutussageduselt võrdses kanaliks isikliku vahetu suhtlemisega, seda ka pensionealiste inimeste hulgas. Lauatelefoni abil suheldakse oluliselt vähem kui nt saadetakse SMS-e, pooled küsitletutest ei kasuta seda üldse. Üsnagi harva tuleb ette kirjade ja postkaartide saatmist. Elektroonilised kanalid on kardinaalselt muutnud inimestevahelise suhtlemise viise kogu ühiskonnas, mitte ainult noorte hulgas.

Eestis läbiviidud kvalitatiivsetest uuringutest (Tamme ja Siibak, 2012; Siibak ja Tamme, 2013) nähtub muu hulgas, et uue meedia pakutavad võimalused on tugevalt mõjutanud ka perekondlikke suhtlusmustreid. Sageli just nooremate põlvkondade töö- ja õpingute mobiilsuse tõttu on paljudes perekondades hakatud omavahelise

suhtluse hõlbustamiseks ning tihendamiseks üha enam kasutama internetipõhiseid suhtluskanaleid (nt Skype, Facebook), mis võimaldavad piiride- ja ajaülest asünkroonset suhtlust, pakkudes samas nii verbaalse, visuaalse kui ka tekstilise kommunikatsiooni sidumise võimalust. Olgugi et vanemate põlvkondade esindajad ei tunne end internetis suheldes nii mugavalt ja kindlalt kui nooremate põlvkondade esindajad, tunnetavad nad siiski, et internetipõhised suhtluskanalid aitavad vähendada geograafilist distantssi eri paikades asuvate pereliikmete vahel, sageli vähendavad need ka psühholoogilist distantssi (Tamme ja Siibak, 2012; Siibak ja Tamme, 2013).

3.2.1. ÜLDTENDENTSID MEEDIAKASUTUSES 2000–2015

Esimese silmatorkava tendentsina saame Kantar Emori andmetele tuginevalt väita, et viimase 15 aasta jooksul on traditsioonilisel viisil^[2] meediasisu jälgimise maht vähenenud peaaegu iga meediumi puhul (vt peatüki lisas toodud tabelid 3.2.10 ja 3.2.11, samuti Vihalemm, 2015).

Eriti tugevalt on vähenenud paberajalehtede ja -ajakirjade lugemine. Kui aastal 2000 ei lugenud Eestis üksnes 5% elanikkonnast üldse ajalehti, siis 2015. aastaks oli paberlehtede maailmast väljapoole jääjate osakaal tõusnud 26%-ni. Regulaarsete lugejate osakaal oli paberlehtede puhul vähenenud 79%-lt 50%-le. Lugejate hulgast enamgi on vähenenud lugemise maht – ühe inimese poolt üldiselt (sh ka mõnikord) loetavate lehtede keskmine arv on langenud 2,06-le, regulaarselt loetavate paberlehtede arv 1,1-le. Eriti järsk oli kukkumine 2014. aastal. 2015. a toimus stabiiliseerumine, isegi väike tõus (vt tabelid 3.2.10 ja 3.2.11 peatüki lisas). Samasugused, mõnevõrra isegi tugevamad langustendentsid iseloomustavad ajakirjade lugemist.

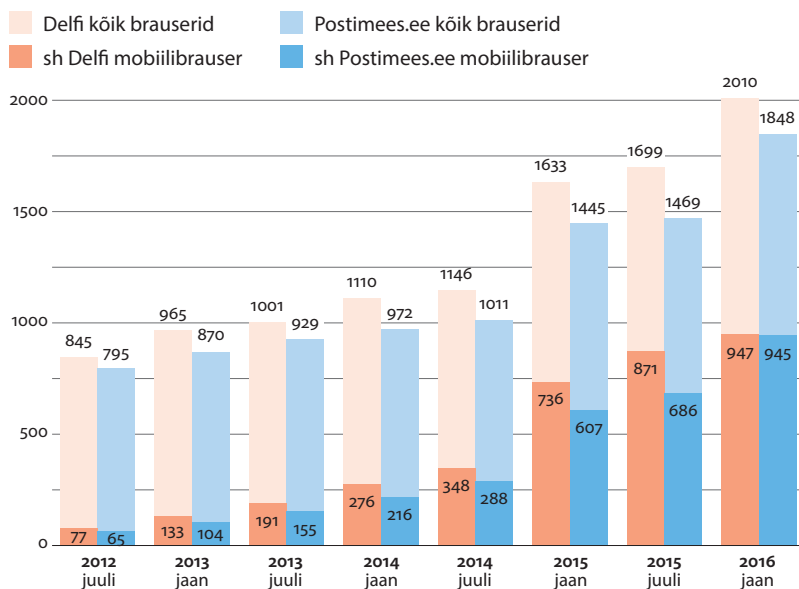
Samas võime näha, et huvi uudiste vastu on elanikkonnas endiselt üpris suur ning muutunud on vaid kanalid, mille kaudu uudiseid jälgitakse – n-ö traditsiooniliste meediakanalite kahjuks. Ligikaudu neljandik MeeMa 2014. a küsitlusele vastanutest väidab, et nad on loobunud interneti tõttu ajalehtede lugemisest, kümnendik ka tele- ja raadiouudiste jälgimisest traditsioonilisel viisil. Eriti palju on loobujaid noorte ja nooremas keskeas küsitletute hulgas (vt tabel 3.2.2). Kantar Emori andmetel luges 2015. a I kvartalis Postimehe paberlehte eesti või vene keeles iga päev 230 000 inimest ja digitaalsetel platvormidel veel lisaks 169 000 inimest, 42% kõigist lugejatest (Alla,

[2] Traditsiooniline meedia või meediasisu jälgimine traditsioonilisel viisil hõlmab meie käsitluses ajalehtede ja ajakirjade paberversioone, tele- ja raadiosaadete vastuvõttu teleri või raadiovastuvõtja abil.

3.2. MEEDIAKASUTUS

Joonis 3.2.2. Delfi ja Postimees.ee lehekülgede kogukülastatavus ja külastatavus mobiilbrauseritest 2012–2016

Nädalane külastatavus tuhandetes



Allikas: <http://tnsmatrix.emor.ee/>; Tamm, 2016

2015)^[3]. Veebis ja eriti mobiilis lugejate hulk suureneb kiiresti (vt Kopli, 2016). Alates 2012. a. juulist, mil Emor toob olulisema veebilehede külastatavuse statistika hulgas välja lehtede mobiilbrauseritega külastamise näitajad, on viimaste osakaal kasvanud ligikaudu 9%-lt pooleni kõigist külastuskordadest (vt joonis 3.2.2). 2016. a. oktoobriks on suhe kaldunud mobiilsete seadmete kasuks ja üle poole külastuskordadest tehakse mobiili kaudu (Pau, 2016b).

Kaasaskantav nutiseade võimaldab uudistega sagedamini kontaktis olla. Kvalitatiivsed meediapäevikutega kogutud andmed viitavad sellele, et uudislehekülgede

[3] Seejuures peab ütlema, et Postimees, nagu ka Maaleht on loetavuse poolest erandlikud. Nende paberversiooni lugejaskond on viimasel viiel aastal olnud suhteliselt stabiilne. Selle stabiilsuse säilitamiseks on Postimehe mahtu 2016. a aprillis oluliselt suurendatud (vt Alla, 2016).

Tabel 3.2.2. Traditsioonilise meedia kasutamisest loobumine uue meedia kasuks vanuserühmades 2014

% rühmast

Kas olete viimastel aastatel loobunud mõne traditsioonilise meedia liigi kasutamisest arvuti, interneti või multimeedia kasuks või kasutate seda nüüd väga harva?	Koguvahim	Vanus						
		15–19	20–29	30–44	45–54	55–64	65–74	75–79
Ei ole millestki loobunud	65	46	43	56	66	78	82	84
Ajalehtede lugemisest paberil	23	36	36	30	20	16	12	7
Uudistesaadete vaatamisest telerist	9	18	20	9	7	3	2	4
Uudiste kuulamisest raadiost	11	15	19	15	12	6	4	7
Muusika kuulamisest raadiost, muusikakeskusest	14	28	25	17	12	8	5	7
Muude saadete, filmide vaatamisest telerist	9	23	22	9	7	2	3	2

sisu kontrollitakse võimaluse avanedes mitu korda päevas – see selgitab ka, miks nädala jooksul ulatub Delfi külastuste arv kahe miljonini.

Oluline on esile tõsta kahe noorema vanuserühma, 15–19-aastaste ja 20–29-aastaste võrdse tugevusega mõjutatust aktiivsest internetikasutusest. Kuid ei saa sugugi öelda, et internet on kujunenud keskseks ja universaalseks meediumiks üksnes kõige nooremate hulgas. Nagu kinnitavad teised MeeMa 2014 tulemused, samuti Emori andmed, on internetikasutus suhteid traditsioonilise meediaga samavõrra tugevasti mõjutanud ka teistes vanuserühmades (Vihalemm, 2015).

Kui võtta arvesse ka *online*-väljaannete lugemist, on ajalehtede summaarne loetavus võrreldes nullindate algusega siiski oluliselt kasvanud. Nagu mitme teisegi maa võib ka Eesti puhul öelda, et uudisajakirjanduse jälgimine ei ole kunagi olnud nii suur kui praegu (vrd Newman ja Levy, 2014). Samas, edasist kasvu ei saa prognoosida, pigem on tendents pöördunud – kasvab nende hulk, kes ei soovi üldse kontakti „traditsiooniliste“ uudiste ja lehesisuga. Seda näitavad mh ka uuringud, mis analüüsivad uudise tähenduse muutumist inimeste jaoks ja järeldavad, et ajakirjandusliku töö tulemusena sündinud uudis ei ole peamine ja olulisim uudise liik, mida inimesed internetikeskkonnas jälgida eelistavad (Erdelez ja Yadamsuren, 2011; Velsker, 2014; Härma, 2015).

Võrreldes 2000. ja 2015. aasta keskmist raadiokuulamisele ja televaatamisele kuluvat aega, mille Kantar Emor on meediakasutuse uuringutes fikseerinud, näeme suhtelist stabiilsust: raadiokuulamisele kulutatav aeg on 15 aastaga kasvanud 15 minuti võrra päevas (7%) ja televaatamisele kulutatav aeg kahanenud 13 minuti võrra päevas (5%) (vt tabelid 3.2.10 ja 3.2.11 peatüki lisas). Vahepealsetel aastatel toimunud

3.2. MEEDIAKASUTUS

Tabel 3.2.3. Kultuuri- või meediateenuste kasutamine interneti vahendusel 2015

% rahvarühmast. Vähemalt 15-aastased Eesti elanikud, viimase 12 kuu jooksul

	Kogu- valim	Sugu		Vanus				Haridus		
		Me- hed	Nai- sed	15-24	25-44	45-64	Üle 65	Alla kesk	Kesk	Kõrg
Kasutanud kokku	61	64	57	76	83	60	20	38	58	73
Ajakirjanduse lugemiseks	46	49	44	46	67	47	14	20	44	60
Muusika kuulamiseks	47	51	44	70	70	40	9	32	46	55
Filmide vaatamiseks	42	48	38	66	64	33	8	32	40	50
Telesaadete vaatamiseks reaalajas	21	24	18	32	32	17	5	14	19	27
Telesaadete järelvaatamiseks	33	34	32	40	50	30	7	18	30	44
Raadiokuulamiseks reaalajas	24	27	21	34	38	18	5	14	22	30
Raadiosaadete järelkuulamiseks	15	17	14	17	25	12	3	7	12	22

Allikas: Statistikaameti andmebaas

kõikumised raadiokuulamise ja televaatamise mahus kajastavad pigem muutusi andmekogumise meetodikas kui reaalses meediakasutuses. 2003. a jaanuarist alates kogutakse Emoris televaatamise andmeid nn telemõõdikute abil, mille kasutuselevõtt vähendas andmebaasides fikseeritud vaatamisaega varasemate vaatajapäevikutega võrreldes^[4]. Raadiokuulamist fikseeritakse endiselt päevikute abil, kuid 2003. aastast alates tehakse seda täpsemalt. Kui senini paluti päevikusse 15 minuti täpsusega märkida raadiokuulamine üldiselt, siis alates 2003. aastast märgitakse eraldi raadiokuulamine kodus, autos ja tööl. Täpsem kuulamisaja fikseerimine suurendas tugevasti inimeste hinnanguid oma raadiokuulamise ajale.

MeeMa andmetele tuginevalt võime aga öelda, et järjest on suurenenud inimeste hulk, kes ütlevad, et nad üldse ei vaata televiisorit – 2014. a oli neid ligikaudu küm-nendik vastajatest ja nooremate vanuserühmade hulgas kaks korda rohkem.

Võimalust määrata ise oma meediarepertuaar^[5] kasutatakse üha rohkem – pea-aegu pool (46%) nii eestlastest kui ka mitte-eestlastest vaatasid MeeMa andmetel

[4] Samas jätab Kantar Emori telemõõdik kõrvale telesaadete jälgimise interneti kaudu, mida 2011. a tegi MeeMa andmetel vähemalt aeg-ajalt ligikaudu pool eestlastest. Andres Jõesaare tehtud analüüsi kohaselt tuli ligi pool noorteseriaali „Nullpunkt“ vaatajaskonnast internetist, mida traditsiooniline telemõõdikute süsteem ei arvestanud (Jõesaar, 2016).

[5] Meediarepertuaari mõistet kasutatakse uuemas meediakasutuse uurimise traditsioonis, et siduda meediakasutuse uurimine lahti ühe kanali põhisest vaatest ning viidata indiviidi enda aktiivsusele ja määravale rollile jälgitava meediasisu individuaalsel komplekteerimisel (vt Hasebrink ja Domeyer, 2012).

2014. a filme ja seriaale internetist tagantjärele. Veidi väiksem oli järeelvaatamise võimaluse kasutajate osakaal meelelahutussaadete (40%) ja uudiste puhul (38%). Vaid 28% eestlastest ja 50% mitte-eestlastest ei kasutanud meedia jälgimiseks arvutit, noorte hulgas oli neid alla 10% (MeeMa 2014).

Statistikaameti andmetel kasutas 2015. a jooksul üle 60% Eesti elanikkonnast (noortest ligikaudu 80%) meedia jälgimiseks või/ja kultuuri tarbimiseks interneti. Eriti oluline on interneti vahendav roll ajakirjanduse, muusika ja filmide puhul (tabel 3.2.3).

Järjest rohkem on inimeste meediarepertuaari integreeritud sotsiaalmeedia (Facebook, Twitter, Instagram, blogid jms). Rohkem kui pool Eesti täiskasvanud elanikkonnast (52%) kasutas 2014. a sügisel sotsiaalmeediat (noortest 90%). Nende numbrite põhjal võib tõdeda, et kuigi meie noored on sotsiaalmeedia kasutuses maailmas esirinnas, siis meie täiskasvanud elanikkonna hulgas on sotsiaalmeedia kasutajaid märkimisväärselt vähem kui mõnedes suurriikides: nt Ameerika Ühendriikides (Pew Research Center 2015) ja Suurbritannias (Ofcom 2016) kasutas sotsiaalmeediat vastavalt 74% ja 73% täiskasvanud elanikkonnast (noortest mõlemas riigis 89%).

Enamik Eesti sotsiaalmeedia kasutajatest (60% ehk 31% kõigist Meema 2014. a uuringus küsitletutest) oli jaganud meedias avaldatud uudist, postitanud lingi, kommenteerinud või esitanud küsimusi mõne meedias avaldatud uudisloo kohta. Veelgi rohkem, 80% sotsiaalmeedia kasutajatest (42% kõigist küsitletutest) olid ise järginud Facebookis või mõnes teises sotsiaalmeedia kanalis avaldatud soovitusi lugeda mõnda ajalehelugu või raamatut, vaadata mõnda etendust, filmi või saadet (MeeMa 2014). Teiselt poolt on just nooremate hulgas esile kerkinud rühmad, kes väldivad kokkupuuteid ajakirjandussisuga (Velsker, 2014; Kõuts-Klemm, 2016).

Üldise järeldusena võib öelda, et vähenenud on meedia mõju ajakasutuse tegurina, päevaste tegevusrütmi määravana. Vähem on neid, kes istuvad igal öhtul kell üheksa teleri ette, et „Aktuaalset kaamerat“ vaadata, sest seda saab teha ka muul ajal ja mitte ainult telerist.

Sarnaseid trende on täheldatud ka mujal maailmas. Näiteks kui 2012. aastal oli Suurbritannias arvuti vahendusel filme või telesaateid vaadanud 54% täiskasvanud elanikkonnast, siis aastaks 2015 oli see arv tõusnud juba 67%-ni; internetiraadiote kuulajaskond on vastavalt tõusnud aga 32%-lt 47%-ni (Ofcom 2016).

Meediakasutuse arengule on uuel sajandil olnud iseloomulik eri rahvarühmade vaheliste erinevuste suurenemine. Kui nõukogudeaegses meediakasutuses olid põhilisteks eristavateks teguriteks rahvus ja haridus (Vihalemm, 2006), siis viimastel aastakümnetel on nendele lisandunud vanus, mis on kujunenud põhiliseks meediakasutuse mõjutajaks mitte ainult digitaalse meedia, vaid ka traditsioonilise meedia

3.2. MEEDIAKASUTUS

puhul. Eri meediapõlvkonnad polariseeruvad üha selgemini (vt ptk 6.5 käesolevas raamatus, samuti nt Siibak ja Kalmus, 2016). Võib arvata, et vanuselised erinevused meediakasutuses suurenevad juba lähiaastatel veelgi. Noorte hulgas prognoositakse lähema kümne aasta jooksul traditsioonilise raadiokuulamise ja televaatamise tugevat vähenemist (vt Niitra, 2015; Pau, 2016a). Ilmselt väheneb see väga suurel määral ka nooremas keskeas, vanusegrupis 30–44 eluaastat.

Meediarepertuaare analüüsidest ilmneb ka, et teatavaid meediakasutuse mustreid ei pruugi leida inimesi sotsiaal-demograafiliste tunnuste alusel rühmitades, vaid et meediaelistusi selgitavad inimese huvid, isiksuseomadused, suhe maailmaga, harjumused jms, mida on massiküsitlusega keeruline hõlmata (Hasebrink ja Domeyer, 2012; Curtois *et al.*, 2015; Härma, 2015).

3.2.2. TRADITSIOONILISE MEEDIAKASUTUSE MUUTUMISE PÕHIJONED

Peamiste ajalehtede tiraažid ja loetavus

Inimeste lehelugemise harjumuste muutumine peegeldub ajalehtede trükiarvudes. Kõigi peamiste eestikeelsete ajalehtede tiraaž peale Maalehe ja Meie Maa oma on 2008–2013 tugevasti vähenenud, viimasel kolmel aastal (2013–2016) on langus olnud väiksem (tabel 3.2.4).

Tiraažide vähenemisest hoolimata on võrguväljaannete ilmuma hakkamise tõttu paljude ajalehtede summaarne loetavus aasta-aastalt suurenenud. Nagu näeme tabelist 3.2.5, on aastatel 2002–2014 kõigi peamiste ajalehtede puhul peale Õhtulehe suurenenud nende mõjuväljas olijate hulk, s.t vähenenud nende eestlaste hulk, kes seda väljaannet üldse ei loe.

Neljandik eestlastest ja 9% venekeelsest elanikkonnast vastas 2014. a sügisel, et loeb võrguväljaandeid iga päev. Seejuures ei ole enamasti kasvanud püsilugejate osakaal (v.a Postimees ja Maaleht), vastupidi, see on vähenenud, kuid tugevasti on kasvanud juhulugejate hulk; kergelt on kahanenud inimeste hulk, kes väljaandega üldse kontaktis ei ole (joonis 3.2.3).

Postimehe püsilugejaid on viimastel aastatel tublisti juurde tulnud, ilmselt *online*-väljaande lugejaskonna jätkuva kasvu arvel. 19% eestlastest vastas 2014. a sügisel, et loeb iga päev Postimees.ee materjale. Suurima igapäevase loetavusega *online*-kanal oli Delfi (24%) (MeeMa 2014).

III OSA. KULTUURISUHTE MUUTUMINE JA MEEDIAKASUTUS

Tabel 3.2.4. Ajalehtede tiraaže 2005–2016

Tuhandetes, jaanuari seisuga

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Üleriigilised lehed												
Postimees	64,4	66,4	67,1	68,0	65,4	59,4	60,3	58,2	54,7	51,2	50,2	50,1
Eesti Päevaleht	35,7	34,0	37,0	35,5	34,9	32,3	29,6	25,9	22,6	21,7	20,3	20,1
Õhtuleht	65,8	65,7	64,2	61,5	58,2	53,9	52,3	51,2	50,8	49,5	49,3	48,8
Äripäev	20,0	23,1	22,5	23,9	21,3	13,5	13,3	11,7	11,0	11,1	9,9	8,7
Eesti Ekspress	57,7	48,5	50,3	43,8	38,7	34,4	33,2	30,7	30,4	30,7	28,6	30,1
Maaleht*	42,6	45,2	45,2	44,1	42,6	42,9	42,0	44,1	43,8	44,1	43,3	45,7
Keskmine	47,7	47,2	47,7	46,1	43,5	39,4	38,5	37,0	35,6	34,7	31,9	33,9
Venekeelsed lehed												
Postimees vene k	–	25,2	16,4	20,9	12,9	12,7	11,1	10,2	8,8	7,4	9,0	8,1
MK Estonija	?	15,6	13,8	12,0	11,0	10,4	11,3	12,1	12,4	12,6	12,1	12,5
Denj za dnjom	14,2	15,2	16,0	15,0	12,0	12,4	13,0	12,3	10,4	10,2	13,1	11,9
Kohalikud lehed												
Pärnu Postimees	15,5	15,3	15,5	15,6	14,9	13,6	13,4	13,0	12,6	12,3	12,1	11,8
Narva	7,1	7,0	12,9	10,7	11,0	11,0	11,1	11,0	11,0	?	?	?
Sakala	11,0	11,3	11,3	11,0	10,4	9,7	9,3	9,2	8,9	8,7	8,5	8,3
Virumaa Teataja	8,4	8,3	8,4	8,2	7,8	7,1	6,9	6,8	6,4	6,2	6,1	5,9
Põhjarannik / Severnoje Poberežje	8,0	8,0	7,7	7,9	7,4	7,1	6,8	6,7	6,4	6,3	6,2	6,1
Meie Maa	7,4	7,8	7,8	7,5	7,3	7,2	7,3	7,3	7,3	6,9	6,9	6,9
Võrumaa Teataja	5,7	5,4	5,5	5,4	5,3	5,0	4,2	4,0	3,7	3,5	3,3	3,2
Järva Teataja	5,8	5,8	5,9	5,8	5,5	4,7	4,6	4,3	4,0	4,0	4,0	4,0
Keskmine	8,6	8,6	9,4	9,0	8,7	8,2	8,0	7,8	7,5	6,8	6,7	6,6

* Maalehe puhul on toodud veebruarikuu andmed. Igor Mangi horoskoobi avaldamise tõttu on lehe jaanuari tiraaž olnud juba aastaid ligemale 10 000 võrra suurem.

? Andmed puuduvad

Allikas: Eesti Ajalehtede Liit

Tabel 3.2.5. Peamiste ajalehtede loetavus eestlaste hulgas 2002–2014

% eestlastest. Paberleht + võrguväljaanne

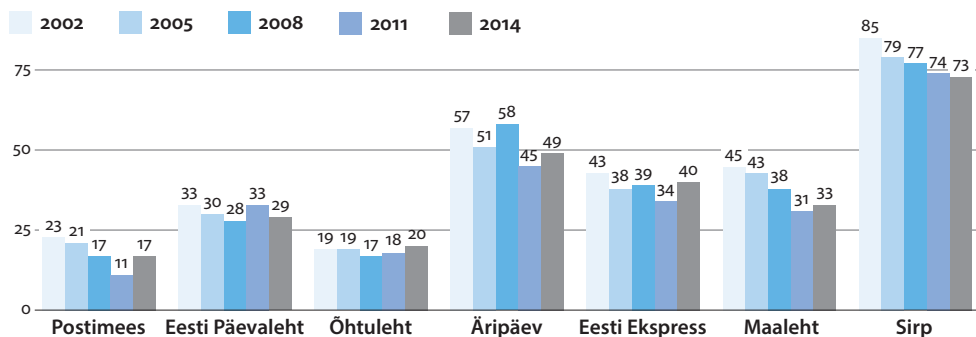
	Loeb pidevalt					Loeb mõnikord, harva				
	2002	2005	2008	2011	2014	2002	2005	2008	2011	2014
Postimees	39	34	40	46	44	38	45	43	43	39
Eesti Päevaleht	31	22	24	22	19	36	48	48	55	52
Õhtuleht	42	34	35	33	34	39	47	49	49	46
Äripäev	13	11	12	10	7	30	38	39	45	44
Eesti Ekspress	22	17	19	17	13	35	45	46	50	47
Maaleht	19	14	20	22	23	36	43	43	46	46
Sirp	2	2	3	3	3	13	19	20	23	24

Allikas: MeeMa 2002–2014

3.2. MEEDIAKASUTUS

Joonis 3.2.3. Peamiste ajalehtede mitteluigejate hulk eestlaste seas 2002–2014

% eestlastest



Allikas: MeeMa 2002–2014

Raadio ja televisioon

Raadiokuulamise üldine maht (sellele päevas kulutatav aeg) on Kantar Emori and-metel täiskasvanud elanikkonnas alates 2009. aastast veidi vähenenud, televaatamise üldine maht püsinud pigem suhteliselt stabiilne (vt peatüki lisa toodud tabelid 3.2.10 ja 3.2.11).

Tugevasti on vähenenud raadiokuulamise ja televaatamise maht noorte hulgas (vt joonis 3.2.4). 20–29-aastaste seas on televaatamise aeg päevas aastatel 2000–2015 vähenenud rohkem kui kaks korda, neljalt tunnilt pooleteisele tunnile päevas. Vähenenud on ka televaatamise ulatus noorte hulgas, televaatajate osakaal noorte seas. Kui 2003. aastal vaatas vähemalt korra nädalas (*weekly reach*) telerit 92% 4–29-aastastest eestlastest, siis 2015. a oli see 82%. Venekeelsete noorte hulgas oli langus veelgi suurem (Jõesaar, 2015: 42).

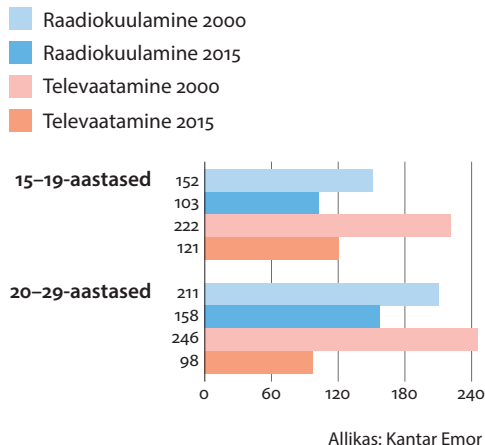
Meediakasutuse mahust olulisemgi on küsimus, mida meediat jälgitakse. Oleme oma küsitlustulemuste analüüsimisel moodustanud konkreetsete saadete jälgimise huvi põhjal viis televaatamise koondtunnust (indeksit): teleuudiste jälgimine, arutlus- ja dokumentaalse sisuga saadete, kultuurisaadete, meelelahutussaadete, loodus- ja teadussaadete jälgimine^[6]. Vastustes näeme vanemas keskeas ja vanemate vastajate

[6] Indeksid koondasid endas vastuseid järgmistele küsimustele:

Teleuudiste jälgimine: „Kui sageli jälgite „Aktuaalset kaamerat“, „Seitsmeseid uudiseid“, „Reporterit“?“

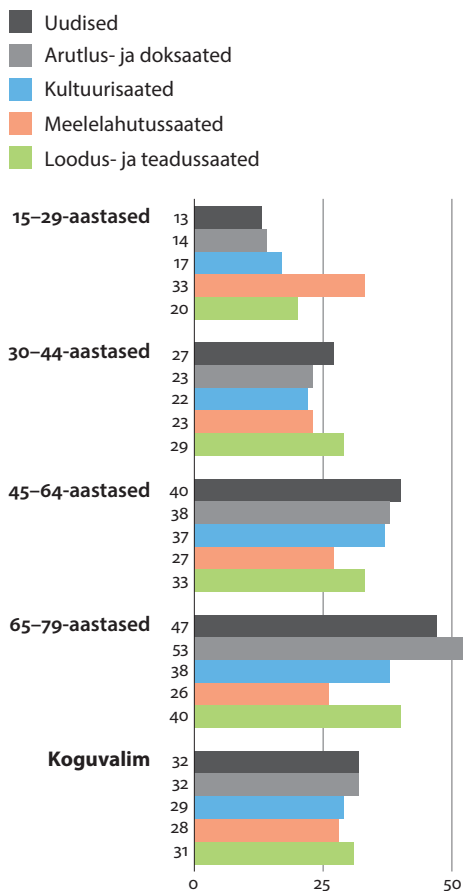
Joonis 3.2.4. Raadiokuulamise ja televaatamise maht noorte vanuserühmades 2000 ja 2015

Minutit päevas



Joonis 3.2.5. Erinevate telesaate liikide jälgimine eestlaste vanuserühmades 2014

Sagedaste vaatajate, s.t üle vastajate keskmise jälgimist märkinute % eestlaste vanuserühmast



TV arutus- ja doksaadete jälgimine: „Kas vaatate internetist arutlussaadeteid tagantjärele?“, „Kui sageli jälgite „Vabariigi kodanikke“, „Foorumit“, „Välisilma“, „Kapitali“, „Kahekõnet“, „Kolmeraudset“, rahvusvahelisi uudistekanaleid?“

TV kultuurisaadete jälgimine: „Kas vaatate internetist kultuurisaateid tagantjärele?“, „Kui sageli jälgite „OP! teatrit ja filmi“, „OP! kunsti“, „OP! kirjandusministeeriumi“, „Mi-d“, „Jüri Üdi klubi?“

3.2. MEEDIAKASUTUS

keskmisest suuremat huvi kõigi saateliikide vastu peale meelelahutussaadete ning noorte keskmisest väiksemat huvi kõigi saateliikide vastu peale meelelahutussaadete (joonis 3.2.5).

Televaatamine on viimasel kümnel aastal uute kodumaiste kanalite juurdetuleku ja väliskanalite kättesaadavuse järsu suurenemise tõttu mitmekesistunud. Kuigi huvi kolme eestikeelse põhikanali vastu on püsinud suhteliselt stabiilne, on suurenenud huvi uute eestikeelsete kanalite (ETV2, TV6, TV11, TV12 jne), samuti ingliskeelsete globaalkanalite vastu, seda eriti noorte hulgas. Telejälgimise fragmenteerumist on toetanud ka laiem emakeelse sisu kättesaadavus (nt eestikeelsete subtiitritega varustatud filmi- ja seriaalikanalid Fox, Fox Life jt). 2015. a sai Eestis vaadata 347 telekanalit, neist 27 eestikeelsed ja 107 venekeelsed (Jõesaar, 2015: 40). Kui 2002. a jälgis MeeMa andmetel lääne meediakanaleid (s.t põhiliselt ingliskeelseid globaalseid telekanaleid) 57% eestlastest, siis 2014 tegi seda 75%, sealjuures 87% vanusegrupis 15–19 aastat (vene noortest koguni 96%). Eriti aktiivselt jälgivad noored sealjuures filmi- ja seriaalikanaleid, samuti kasutavad just nooremad vanusegrupid kõige intensiivsemalt internetist meelepäraste filmide ja seriaalide vaatamise võimalust (2014. a sügisel märkis kolmandik 15–29-aastastest, et teeb seda sageli).

3.2.3. INTERNETIKASUTUSE MUUTUMISE PÕHIJONED

Alates 1990ndate lõpust, eriti aga pärast sajandivahetust kasvas internetikasutus Eestis väga kiiresti. Kantar Emori andmetel tõusis internetikasutus 15–74-aastaste elanike seas 28%-lt 2000. aastal 83%-ni 2014. aastal ja Statistikaameti andmetel 2015. aastal 88%-ni^[7] (vt joonis 3.2.6). Kõige nooremas vanusegrupis lähenes internetikasutus

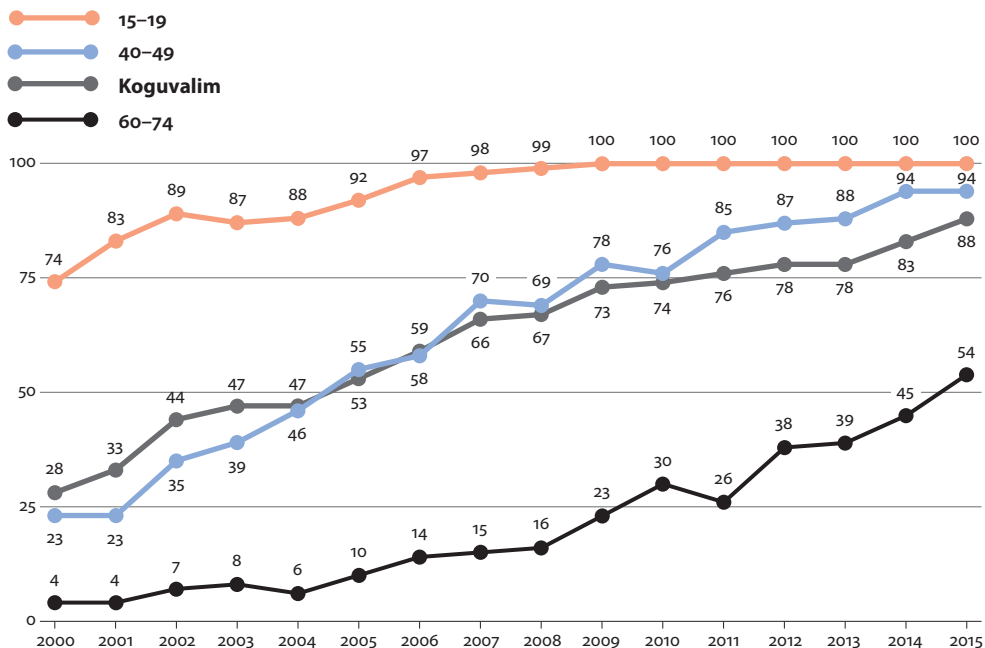
TV meelelahutussaadete jälgimine: „Kas vaatate internetist filme, seriaale ja meelelahutussaadeteid tagantjärele?“, „Kui sageli jälgite telemänge; meelelahutussaadeteid („Eesti laul“, „Su nägu kõlab tuttaval“ jms); pereseriaale; romantilisi draamasid; komöödiaid; põnevusfilme, krimisarju?“

TV loodus- ja teadussaadete jälgimine: „Kui sageli jälgite dokumentaal- ja loodusfilme; loodus- ja keskkonnasaadeteid; teadussaadeteid, populaarteaduslikke filme; ajaloosaadeteid, dok-filme ajaloost?“

[7] Kantar Emori andmed 2015. a kohta tekitavad kahtlust usaldusväärsuses. Esimest korda alates 2000. aastast näitasid need internetikasutuse vähenemist 2,7% võrra võrreldes 2014. aastaga. Seepärast kasutame 2015. a puhul statistikaameti andmeid, mille kohaselt internetikasutus 3,8% suurenes. 2016 näitasid ka statistikaameti andmed vähenemist 1,2% võrra, mis lubab arvata, et internetikasutuse kiire kasv on peatunud.

Joonis 3.2.6. Internetikasutajad vanuserühmades 2000–2015

% vanuserühmast



Allikas: Kantar Emor, Statistikaamet (2015. a andmed)

sajale protsendile juba 2006. aastal, keskeas inimeste hulgas tõusis üle 75% aastal 2009. Viimastel aastatel on jõudsalt kasvanud internetikasutus pensionialiste seas, jõudes 2015. a statistikaameti andmeil esmakordselt üle poole, 54%-ni. Haridusrühmade vahel on erinevused selles valdkonnas väiksemad kui vanuserühmade vahel. Eestlaste ja venekeelsete vastajate vahel, samuti meeste ja naiste vahel ei ole internetikasutuse levikus olulisi erinevusi.

Suurenenud ei ole mitte ainult internetikasutajate hulk, vaid ka kasutussagedus. Kui 2005. a oli igapäevaseid internetikasutajaid 51% kõigist küsitletutest, siis 2014. aastal oli neid 69% (tabel 3.2.6), 84% kõigist internetikasutajatest.

2014. a küsimustikus oli küsimus vahendite kohta, mille abil praegusel ajal internetti kasutatakse. Sülearvuti edestab selles suhtes selgelt lauaarvutit, seda kasutab 72% kõigist internetikasutajatest lauaarvuti 62% vastu. Meie andmetel oli nutitelefonil 2014. a sügisel internetis 43% ja tahvelarvuti abil 23% internetikasutajatest. Kõige rohkem kasutatakse neid vahendeid suhtlemiseks ja meedia jälgimiseks (ligikaudu kolmveerand nutitelefonil ja tahvelarvuti kasutajatest).

3.2. MEEDIAKASUTUS

Tabel 3.2.6. Interneti kasutussagedus rahvarühmades 2008 ja 2014

% rahvarühmast

Millal Te viimati interneti kasutasite?	2008			2014		
	Täna, eile	Viimasel nädalal	Pole kunagi kasutanud	Täna, eile	Viimasel nädalal	Pole kunagi kasutanud
Koguvalim	60	8	29	69	7	18
Rahvus						
Eestlased	61	7	28	73	7	15
Venekeelsed	55	8	32	59	9	25
Haridus						
Alla keskkhariduse	50	8	39	55	6	34
Keskharidus	55	11	31	64	9	20
Kõrgharidus	76	7	16	86	5	6
Vanus						
15–19	89	6	0	96	3	0
20–29	84	10	3	93	5	0
30–44	69	11	17	88	7	3
45–54	53	10	34	70	11	12
55–64	35	8	53	58	10	23
65–74	16	3	79	41	7	44

Allikas: MeeMa 2008, 2014

Tabel 3.2.7. Arvutikasutuse ajakulu eri tegevusteks vanuserühmades 2014

% vanuserühmast; arvutikasutus tavalisel argipäeval

	Ei kasuta selleks arvutit							Üle ühe tunni						
	Kogu- valim	15–19	20–29	30–44	45–54	55–64	65–74	Kogu- valim	15–19	20–29	30–44	45–54	55–64	65–74
Tööks	59	60	48	40	53	59	82	28	13	38	44	34	28	10
Õppimiseks, enesetäienduseks	50	9	29	37	50	58	78	17	46	33	18	17	8	5
Meedia jälgimiseks arvuti abil	35	8	10	17	35	47	62	15	33	26	19	13	10	7
Suhtlemiseks (sh sotsiaalmeedia ja Skype)	40	4	13	23	42	53	66	16	53	40	18	26	6	6
Mängimiseks	69	19	54	64	75	82	83	9	36	17	30	3	3	2

Millised on aga üldise arvutikasutuse valdkonnad ja ajakulu nendes valdkondades? Tabelis 3.2.7 on toodud küsitlustulemused vanuserühmades 2014. a sügisel.

Näeme, et kõige laialdasemalt kasutatakse arvutit meedia jälgimiseks, eriti noorte ja nooremas keskeas vastajate hulgas (kuigi selleks kulutatav aeg jääb enamasti alla

ühe tunni). Ligikaudu sama tavapärane on arvuti kasutamine suhtlemiseks. Ajakulu suhtlemisele on noorte hulgas oluliselt suurem kui meedia jälgimisele. 29% 15–19-aastastest kasutab arvutit suhtlemiseks üle 3 tunni päevas (võrdluseks – õppimiseks kasutab arvutit üle 3 tunni päevas 19% sellest vanusegrupist). Juba järgmises vanusegrupis, 20–29-aastaste hulgas läheb arvuti abil suhtlemisele palju vähem aega, 14% kulutab selleks üle 3 tunni. Esiplanile tõuseb töö, millele üle 3 tunni päevas kulutab 28%, 30–44-aastaste hulgas isegi 35%.

Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülgsus on vastava indeksi põhjal ootuspäraselt kõige suurem 15–19-aastaste hulgas ning langeb proportsionaalselt vanuse suurenemisega (vt joonis 3.2.7).

3.2.4. MEEDIAKASUTUSE Mustrid

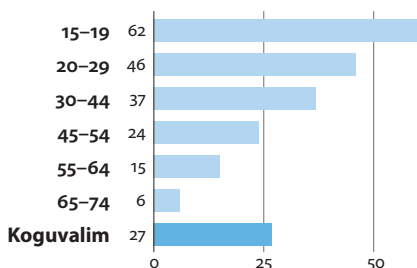
Meediakasutuse sisulisi erinevusi eri rahvarühmades näeme selgemini, kui vaadata mitte üksiknäitajaid, vaid tunnuste kombinatsioone, koondades erinevad huvid ja eelistused teatavateks üldistatud mustriteks. Seda võimaldab teha klasteranalüüs.

MeeMa eri aastatel läbiviidud küsitluste põhjal näeme meediakasutuse mustrites üpriski püsivaid kanalite ja meediumide kombineerimise viise (vt Lauristin jt, 1987; Kõuts, 2004; Vihalemm, Lauristin ja Kõuts, 2012; Kõuts, Vihalemm ja Lauristin, 2013 jt). Üldjuhul eristuvad küsitletud üksteisest meediakasutuse üldise aktiivsuse ja mitmekülguse poolest, teiselt poolt traditsioonilisele või uuele meediale orienteerituse poolest. Samasugustel alustel eristusid 2014. a küsitluses kuus meediakasutuse tüüpi (klasteranalüüs k-keskmiste meetodil) (tabel 3.2.8). Võrreldes 2011. aasta küsitlusega on selgemalt tulnud esile ainult uuele meediale orienteeritud rühm (vrd Vihalemm, Lauristin ja Kõuts, 2012).

I tüüp, multiaktiivne traditsioonilise meedia kasutaja (16% küsitletutest). Sellesse tüüpi koonduvad väga aktiivsed ja mitmekülgsed traditsioonilise meedia kasutajad, kes loevad palju ajalehti ja ajakirju, loevad raamatuid, kuulavad raadiot ja vaatavad telerit. Televisioonis on nende huvi suunatud uudistele ning arutus- ja dokumentaalsaadetele, aga keskmisest kõrgema kultuurihuvi tõttu jälgivad nad ka kultuurisaateid. Selles tüübis võib märgata pigem avalik-õiguslike kanalite eelistamist

Joonis 3.2.7. Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülgsus vanuserühmades 2014

Üle küsitletute keskmise kasutajate %



3.2. MEEDIAKASUTUS

Tabel 3.2.8. Meediakasutuse tüübid eestlaste hulgas 2014

Indeksite keskmiste erinevused eestlastest küsitletute keskmisest viiepallisel skaalal. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suurimad erinevused keskmisest (sinine – keskmisest suurem, punane – keskmisest väiksem)

	I tüüp	II tüüp	III tüüp	IV tüüp	V tüüp	VI tüüp	Indeksi keskmine
Klastri suurus (% eestikeelsetest küsitletutest)	16	13	22	18	14	17	
Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega	0,29	0,55	-0,33	0,45	0,15	-0,83	3,29
Ajalehtede lugemise aktiivsus ja mitmekülgsus	0,91	0,45	0,23	0,12	-0,93	-0,83	3,16
Raadiokuulamise aktiivsus ja mitmekülgsus	0,73	0,43	0,12	0,09	-0,84	-0,55	3,12
Televaatamise aktiivsus ja mitmekülgsus	0,91	0,23	-0,29	0,41	-0,89	-0,30	3,06
Ajakirjade lugemine	0,98	-0,02	-0,02	-0,02	-1,02	-1,02	3,02
Teleuudiste jälgimine	0,97	0,12	0,22	-0,08	-1,42	-0,01	3,01
TV arutus- ja doksaadete jälgimine	1,19	0,22	0,60	-0,40	-1,26	-0,59	2,97
TV meelelahutussaadete jälgimine	0,13	0,17	0,21	0,16	-0,54	-0,25	2,97
Avalik-õiguslike kanalite jälgimine	1,02	-0,12	0,53	-0,29	-1,43	-0,21	2,91
Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülgsus	0,28	1,36	-0,78	0,38	0,77	-1,31	2,83
Lääne meediakanalite jälgimine	0,99	1,07	-1,05	0,59	0,10	-1,04	2,80
Kultuuriväljaannete jälgimine	1,08	0,93	0,36	-0,50	-0,55	-1,20	2,72
Võrguväljaannete ja portaalide jälgimine	0,77	1,03	-0,76	0,58	0,15	-1,22	2,69
TV kultuurisaadete jälgimine	1,57	0,60	0,71	-0,81	-0,99	-1,15	2,50
Ajakulu raamatute lugemisele	0,62	0,48	0,61	-0,48	-0,75	-0,59	2,46
Erinevate sotsiaalmeedia kanalite kasutamine	-0,51	1,86	-1,01	0,38	1,30	-1,12	2,28
Internet tahvelarvuti ja nutitelefoni abil: aktiivsus ja mitmekülgsus	-0,38	1,85	-0,77	-0,11	0,94	-0,72	1,88

kommerts kanalitele. Tüübi esindajate arvutikasutus on elanikkonna keskmise tasemel ning arvuti on neile eelkõige vahend, mis võimaldab täiendada tavapärasest meediarepertuaari, ning arvutit ei kasutata suhtluseks. Viimasele osutab see, et selles tüübis on sotsiaalmeedia kasutus tugevasti alla keskmise. Sotsiaal-demograafiliselt koosseisult domineerib siin vanem keskiga (45–64-aastased), keskmisest oluliselt rohkem on kõrgharidusega inimesi ja tallinlasi, keskmisest veidi rohkem mehi ja jõukamaid inimesi.

II tüüp, aktiivne uue meedia kasutaja (13% küsitletutest). Siia tüüpi liigitus kõige vähem küsitletuid. Oma meediaorientatsioonilt on see mõnevõrra sarnane eelmise tüübiga, kuid selle erinevusega, et traditsioonilist meediat kasutavad siia liigitunud inimesed eelkõige nüüdisaegse kommunikatsioonitehnoloogia vahendite, tahvelarvutite ja nutitelefoni abil. Nende meediarepertuaar on pigem lugemiskeskne: jälgitakse *online*-ajalehti, erinevaid kultuuriväljaandeid ja portaaie. Seevastu

televaatamisele pühendatakse aega pigem vähem kui esimeses tüübis, v.a televisiooni kultuurisaated, mille vastu on nende huvi keskmisest kõrgem. Kuna selle tüübi võrreldes on teistega võrreldes parim, siis on nende hulgas ka kõige suurem lääne meedia jälgimise aktiivsus. Huvi lääne meedia vastu ei tulene aga usaldamatusest või kriitilisusest kohaliku meedia suhtes, vaid selle taga võib näha lihtsalt avatust maailmas toimuvale ning vajadust olla mitmekülgsemalt informeeritud. Selles tüübis on palju noori ja kõrgharidusega inimesi, keskmisest veidi rohkem naisi ja suuremate linnade elanikke.

III tüüp, mõõdukalt aktiivne traditsioonilise meedia kasutaja (22% küsitlütutest). Kolmas tüüp hõlmab kõige suurema osa eestlastest ning selle meediakasutust võib iseloomustada mitmes mõttes keskmisena. Sellele tüübile on iseloomulik keskmisel määral traditsiooniliste kanalite jälgimine – ajalehtede ja ajakirjade lugemine, raadiokuulamine, televaatamine. Pigem eristab siia tüüpi kuuluvate inimeste meediamustrit see, mida nad võrreldes teistega ei tee või teevad oluliselt vähem. Tüübile ei ole iseloomulik jälgida lääne meediat ja ka arvutikasutuses on nad pigem tagasihoidlikud. Viimane tähendab ka, et uudisportaalide lugemine ja sotsiaalmeedia kasutus on selles rühmas võrreldes kõigi küsitlütutega kõvasti alla keskmise. Nende kodu varustatus erinevate kommunikatsioonivahenditega on kõige tagasihoidlikum. Selles tüübis on teistega võrreldes oluliselt rohkem vanemaid inimesi ja mõnevõrra rohkem naisi.

IV tüüp, mõõdukalt aktiivne traditsioonilise ja uue meedia kasutaja (18% küsitlütutest). Meediajälgimises on see tüüp pigem orienteeritud televisioonile ja siin eeskätt selle meelelahutuslikule poolele. Teleuudiste ja avalik-õiguslike kanalite jälgimine on keskmisest pigem väiksem, seevastu huvi lääne meedia vastu veidi üle keskmise. Lisaks telemeelelahutusele jälgitakse ka võrguväljaandeid ja portaale. Tüüpi liigitunud inimesed on väikese kultuurihuviga, ei jälgi kultuurisaateid ega huvitu raamatute lugemisest. Oma sotsiaal-demograafiliselt koosseisult on neljas tüüp väga lähedane eestlaste keskmisele, vanemaid (pensionieas) inimesi on keskmisest mõnevõrra vähem, 20–44-aastasi rohkem.

V tüüp, üksnes uue meedia kasutaja (14% küsitlütutest). Sellesse tüüpi liigitunud inimeste meediahuvi erineb selgelt teiste tüüpide omast. Huvi traditsioonilise meedia vastu on neil peaaegu puudub: nad ei loe ajalehti ja ajakirju, ei vaata telerit, ei kuula raadiot, ei tunne huvi raamatute vastu. Kõigi nende indeksite puhul on sellel tüübil kõige madalamad näitajad. Nende kultuurihuvi on väga väike, uudismeedia jälgimise harjumus peaaegu puudub. Tüüpi iseloomustab aktiivne arvuti- ja eriti sotsiaalmeedia kasutus, minimaalselt jälgitakse uudisportaale ja lääne kanaleid ning võib arvata, et sedagi pigem isikliku huvi või meelelahutuslikus võtmes. Selles tüübis,

3.2. MEEDIAKASUTUS

Tabel 3.2.9. Meediakasutuse tüüpide sotsiaal-demograafiline koosseis 2014

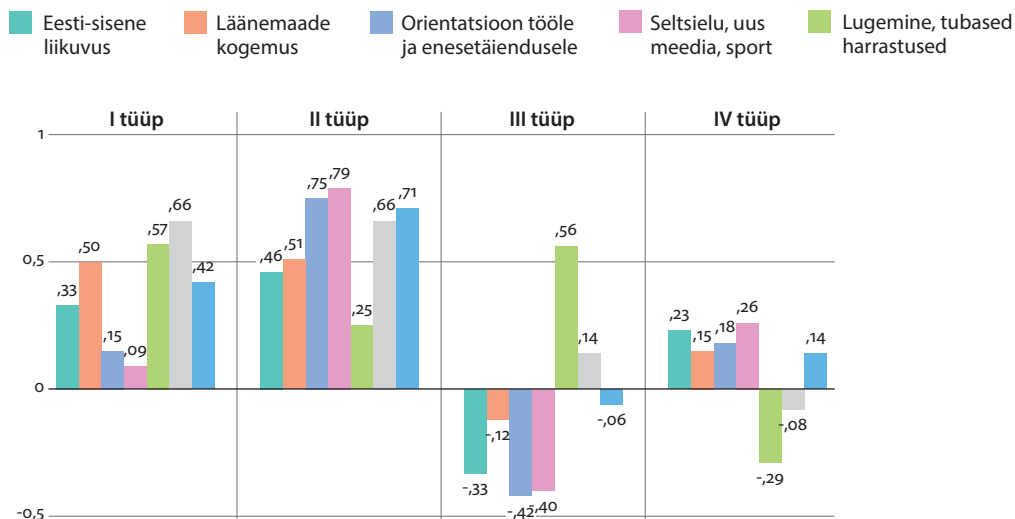
% tüübist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused keskmisest (sinine – keskmisest suurem, punane – keskmisest väiksem)

	I tüüp	II tüüp	III tüüp	IV tüüp	V tüüp	VI tüüp	Eestlased keskmiselt
Sugu							
Mehed	53	42	39	49	53	50	47
Naised	47	58	61	51	47	50	53
Vanus							
15–19	1	14	<1	9	17	1	6
20–29	6	43	1	26	54	6	20
30–44	16	22	9	32	22	17	19
45–54	26	15	12	17	5	21	16
55–64	27	3	24	14	1	21	16
65–74	20	2	42	3	2	23	18
75–79	5	1	10	0	0	11	5
Haridus							
Alla keskhariduse	5	13	10	18	35	41	20
Keskharidusega	43	46	60	53	43	50	50
Kõrgharidusega	52	41	30	30	22	9	30
Sissetulek pereliikme kohta							
Alla 160 euro	2	5	5	7	12	11	7
161–250	10	5	7	10	7	19	10
251–400	30	21	47	29	22	37	32
401–600	27	36	27	26	24	17	26
Üle 600 euro	31	27	10	25	33	13	22
Elukoht							
Tallinn	34	29	30	19	22	13	24
Tartu, Pärnu	15	20	10	13	21	9	14
Tallinna, Tartu, Pärnu ümbrus	11	12	8	13	15	13	11
Väikelinn	25	19	32	27	26	40	29
Maapiirkond	15	19	21	29	16	27	22

nagu ka II tüübis domineerivad tugevasti noored (71% vanuses alla 30), paljud alles omandavad haridust või on kooli pooleli jätnud (35% on vähema kui keskharidusega). Tüübis on mõnevõrra rohkem mehi kui naisi. Sissetulekute tase on ebaühtlane (kõige kõrgem polariseerumine, suhteliselt paljud on kas väga madala või väga kõrge sissetulekuga). Tegemist on meediakasutuse mustriks, mida meie varasemates uuringutes ei ole selgelt esile tulnud.

Joonis 3.2.8. Meediakasutuse tüüpide elulaadilised erinevused 2014

Tüüpide erinevused eestlaste keskmisest vastavate indeksite vaates

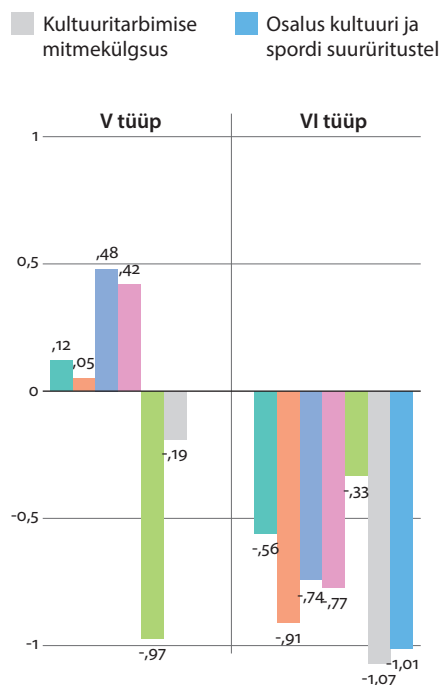


VI tüüp, passiivne meediakasutaja (17% küsitletutest). Sellesse tüüpi liigitunud eestlastel on kõigi indeksite väärtused pigem alla keskmise, meediakasutus väga vähene (eriti madalad näitajad on uue meedia kasutuses ja kultuuriväljaannete jälgimises). Keskmisel määral jälgivad selle tüübi esindajad ainult teleuudiseid, mõnevõrra ka meelelahutussaateid. Selline meediakasutuse muster on omane vanemas keskeas ja pensioniealistele inimestele, suur osa (41%) neist on vähema kui keskharidusega. Sissetulek on keskmisest oluliselt väiksem, elukoht pigem väikelinn ja maapiirkond. Siia liigitunud inimesi iseloomustab ka kõige kehvem võrkeelteoskus, mis ilmselt piirab nende meediakasutuse võimalusi.

Sotsiaal-demograafilise koosseisu poolest on omavahel sarnased I ja II tüüp, millest esimene on pigem keskealiste ja teine pigem nooremaealiste kõrgharidusega eestlaste grupp. Iseloomulik on, et esimeses on keskmisest veidi rohkem mehi ja teises keskmisest veidi rohkem naisi. Täiesti vastandlikud on vanuse ja soo poolest III ja V tüüp. Mõõdukalt aktiivne traditsioonilise meedia kasutamine (III tüüp) on iseloomulik pigem pensioniealistele naistele ja üksnes uue meedia kasutamine (V tüüp) iseloomustab pigem nooremapoolseid mehi (tabel 3.2.9).

Oma elulaadi ja huvide poolest on meediakasutajate tüübid suhteliselt erinevad (vt joonis 3.2.8). Elulaadilt on mõnevõrra sarnased aktiivse meediakasutusega

3.2. MEEDIAKASUTUS



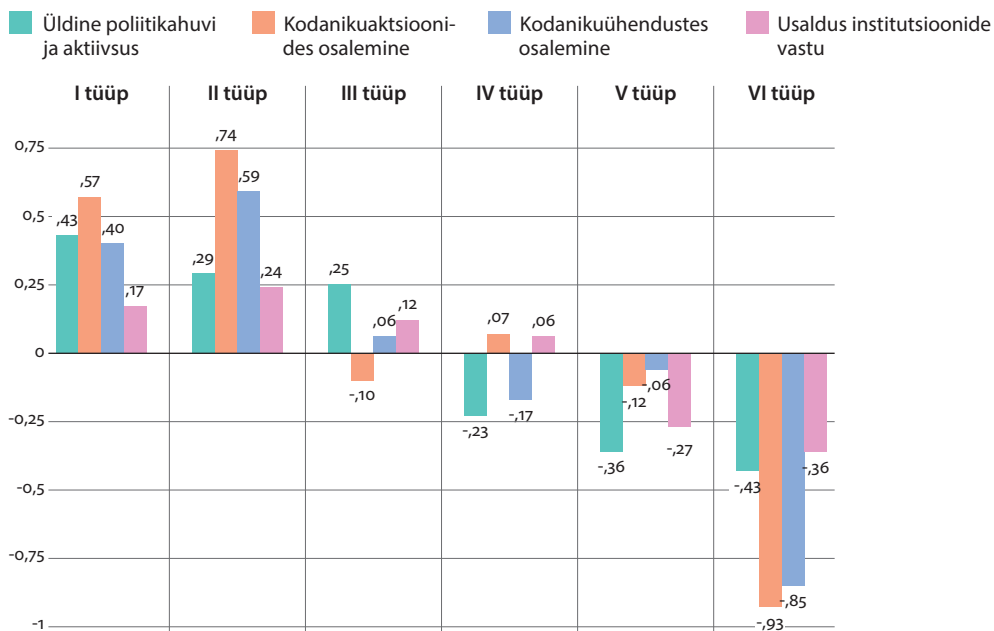
silma paistvad I ja II tüüp, neile vastandub VI tüüp. Esimesed kaks on aktiivsed kultuurihuvilised ja laialdaselt liikuvad, viimasesse tüüpi on aga koondunud väheste huvidega ja elustiili poolest pigem väheliikuvad inimesed. Küsitlute kontakte ja liikuvust nii Eesti sees kui ka läänemaades võib käsitleda kui aktiivse ja mobiilse elustiili üht väljendusviisi. Aktiivsed meediakasutajad, st I ja II tüüp, eristuvad seejuures omavahel eelkõige selle poolest, kuivõrd aktiivsed on tüüpi liigituvad inimesed ka muude, meediast väljapoole jäävate tegevuste poolest – II tüübile on iseloomulik suur Eesti-sisene liikuvus, seltsieluline aktiivsus ning osalemine kultuuri ja spordi suurüritustel, samuti teistest tüüpidest oluliselt kõrgem orientatsioon enesetäiendamisele ja tööle. Seevastu multiaktiivne traditsioonilise meedia kasutaja (I tüüp) on pigem vähem orienteeritud nii tööle ja enesetäiendusele kui ka seltsielule ja spordile ning tegeleb rohkem tubaste tegevustega, milles oletatavalt on suur osakaal just meediajälgimisel, sh lugemisel. Nii I kui ka II tüübil on keskmisest oluliselt rohkem kontakte väljaspool Eestit ja nad reisivad palju, eelkõige lääneriikides. VI tüüp (passiivne meediakasutaja) vastandub neile kahele kõigis vaadeldud elulaadilistes tegevustes.

V tüüp (üksnes uue meedia kasutaja) on elulaadi poolest samuti küllaltki aktiivne ning see aktiivsus on enamasti suunatud kodust väljapoole, avaldudes seltsielulise ja sportliku aktiivsusega, samuti küllalt selge orientatsioonina tööle ja enesetäiendusele. Selle tüübi esindajatel on igapäevategevuste hulgas erakordselt vähene tubaste tegevuste ja lugemise osakaal. Huvi lugemise vastu on neil isegi nõrgem kui passiivsel VI tüübil.

III ja IV tüüp, s.t mõõdukalt aktiivne traditsioonilise meedia kasutaja ja mõõdukalt aktiivne traditsioonilise ning uue meedia kasutaja sarnanevad oma elulaadilise aktiivsuse taseme poolest, see on eestlaste keskmise lähedal või sellest pisut madalam.

Joonis 3.2.9. Usaldus ja osalus meediakasutuse tüüpides 2014

Tüüpide erinevused eestlaste keskmistest vastavate indeksite vaates



Need tüübid erinevad aga selle poolest, millele nende aktiivsus on suunatud. Ainult traditsioonilise meedia kasutaja jaoks (III tüüp) on tavapärasemad tubased tegevused ja lugemine, sh aktiivne huvi kultuuri vastu, samas kui nii traditsioonilise kui ka uue meedia kasutaja jaoks (IV tüüp) on omasem kasutada võimalusi väljaspool kodu. Nii Eesti-sisese liikuvuse kui ka läänemaade kogemuse, seltsielulise ja sportliku aktiivsuse näitajad on IV tüübil oluliselt kõrgemad kui III tüübil. Kultuuri-tarbimise mitmekülgsus on III tüübil veidi üle küsitletute keskmise, IV tüübil alla selle, piirdudes eelkõige osalusega kultuuri ja spordi suurüritustel.

Nii meedia kui ka riiklike institutsioonide usaldamise poolest ei eristu meedia-kasutajate tüübid olulisel määral. Usaldus meedia ja riigiinstitutsioonide vastu on eestlaste hulgas üldiselt kõrge (mõlemad on Eurobaromeetri uuringute järgi Euroopa Liidu keskmisest kõrgemad, vt Eurobarometer 2015). Küll aga eristuvad need tüübid sotsiaalses ja poliitilises elus osalemise aktiivsuse poolest. Näeme, et kodanikuühiskonna eestvedajaid on ilmselt rohkem I ja II tüübis, samuti leiab keskmisel määral aktiivseid inimesi III ja IV tüübist. V ja VI tüübile on iseloomulik huvi puudumine poliitika ja kodanikualgatuse ning ühiskonnaelus osalemise vastu (vt joonis 3.2.9).

3.2. MEEDIAKASUTUS

Seos aktiivse ja mitmekülgse meediakasutuse ning aktiivsema osaluse vahel ühiskonnaelus on Eesti elanikkonnas olnud jälgitav paljude aastate vältel (Lauristin jt, 1987; Kõuts, Vihalemm ja Lauristin, 2013) ning samalaadne seos on ilmnenud ka teistes Euroopa riikides läbiviidud uuringutes (Delhey ja Newton, 2002; 2005).

Meediakasutajate tüpoloogiline analüüs võimaldab teha viimase tosina aasta jooksul toimunud muutuste kohta huvitavaid järeldusi. 2014. a küsitlustulemuste analüüs tõi esile mitu suurt erinevust võrreldes 2002. a küsitluse põhjal tehtud klasteranalüüsiga. Viimatimainitu põhjal väitsime, et Eesti elanikkonnas domineerisid uue sajandi algul traditsioonilise meedia kasutajad: kolm tüüpi kuuest (kokku 55% küsitletutest) ei kasutanud internetti (Vihalemm, Lõhmus ja Jakobson, 2004: 145, 345). 2014. a küsitlustulemuste klasteranalüüsi põhjal eristunud kuuest tüübist oli vaid kaks sellist, kus oli märkimisväärset hulgal neid, kes ei kasutanud internetti (VI tüübis 51% ja III tüübis 27%). Kahe tüübi puhul (II ja V, kokku 27% küsitletutest) domineeris tugevasti uue meedia kasutus, eriti üksnes uuele meediale orienteeritud V tüübis. Kui sellele lisada IV tüüp, mille mõõdukas meediakasutus on ka suunatud pigem uuele meediale, võib öelda, et uue meedia eelistajad moodustavad ligikaudu poole, 45% küsitletud eestlastest.

2000ndate esimese poole küsitlustulemused võimaldasid järeldada, et traditsiooniline ja uus meedia täiendavad üksteist. Ainult kõige nooremas vanusegrupis, 15–19-aastaste hulgas võis märgata, et uus meedia on traditsioonilise välja tõrjunud (Vihalemm, 2006: 27). 2014. a sügisel toimunud küsitluse ajaks oli see toimunud juba rohkem kui veerandi eestlaste puhul (II ja V tüüp, mille koosseisus on enamasti 20–44-aastased).

3.2.5. KOKKUVÕTE

Alates sajandivahetusest on eestlaste meediakasutuses toimunud järgmised muutused.

- Meediasisu jälgimine traditsioonilisel viisil (paberlehe lugemine, televaatamine televiisorist ja raadiokuulamine raadioaparaadi kaudu) on vähenenud nii mahu kui ka mitmekesisuse poolest.
- Süvenenud on rahvarühmade erinevused meediakasutuse mahtudes, viisides ja kanalieelistustes.
- Eriti tugevalt on vähenenud paberajalehtede ja -ajakirjade lugemine, kuid ajalehtede veebiväljaannete jälgimine on seevastu kasvanud kõigis vanuserühmades.
- Raadiokuulamisele ja televaatamisele päevas keskmiselt kulutatud aeg on olnud suhteliselt stabiilne, kuid erineb vanuserühmades oluliselt ning on väga tugevasti vähenenud nooremate küsitletute hulgas (15–29-aastaste seas).

III OSA. KULTUURISUHTE MUUTUMINE JA MEEDIAKASUTUS

- Huvi uudiste vastu on eestlaste hulgas endiselt väga suur, kuid üha vähem jälgitakse neid traditsioonilisel viisil ja üha rohkem internetist.
- Vähenenud on meedia mõju ajakasutuse tegurina, päevaste tegevusrütmi määrajana. Järjest vähem on neid, kes kogunevad kindlal kellaajal televiisori või raadio juurde, et teatud saadet jälgida, sest seda saab teha ka muul ajal ja muul viisil.

Kui tuua välja erinevaid meediakasutajate tüüpe, siis eestlaste meediakasutust eristavad kaks peamist mõõdet: 1) meediakasutuse aktiivsus ja mitmekülgsus ning 2) orientatsioon kas traditsioonilisele või internetimeediale. Nende alusel eristuvad kuus rühma: 1) multiaktiivne traditsioonilise meedia kasutaja, 2) aktiivne uue meedia kasutaja, 3) mõõdukalt aktiivne traditsioonilise meedia kasutaja, 4) mõõdukalt aktiivne traditsioonilise ja uue meedia kasutaja, 5) üksnes uue meedia kasutaja ja 6) passiivne meediakasutaja. Nendele rühmadele on iseloomulikud ka erinevad huvid ja elulaad, erinev suhe ümbritsevaga ning erinev osaluse aste ühiskonnas, poliitikas ja kultuurielus.

Viimase tosina aastaga on selgelt tulnud esile meediakasutaja tüüp, kelle meedia-repertuaar piirdub eelkõige sotsiaalmeediaga ning väga vähesel määral interneti-portaalide ja veebilehtedega. Ilmselt domineerib selle tüübi huvide seas suhtlus- ja meelelahutushuvi, samas kui huvi uudiste ja arutluste vastu on vähene. Võib väita, et esimese ja viimase MeeMa küsitluse vahele jäänud aja jooksul on toimunud oluline murrang elanikkonna meediaelistustes: ligi pooled eestlastest eelistavad meediakasutuseks internetikeskkonda. See omakorda tähendab auditooriumi veelgi ulatuslikumat fragmenteerumist. Meediakasutus ei ole enam inimeste elavikke sünkroniseeriv mehhanism – kasvanud on individuaalne vabadus valida sobiv hetk ja koht meediasisuga kontaktis olemiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Alla, H. (2015). Postimees jõuab iga päev ligi 400 000 inimeseni. *Postimees*, 21.04.
- Alla, H. (2016). Postimehe paberleht puhkeb õitsele. *Postimees*, 25.04.
- Curtois, C., Schröder, K.C., Kobbernagel, C. (2015). Exploring Landscapes of News Consumption Cross-Nationally. F. Zeller, C. Ponte ja B. O'Neill (Toim). *Revitalising Audience Research: Innovations in European Audience Research* (lk 123–142). New York, London: Routledge.
- Delhey, J. ja Newton, K. (2002). *Who Trusts? The Origins of Social Trust in Seven Nations*. WZB Discussion papers, FS III 02-402. Berlin: Social Science Research Centre Berlin.
- Delhey, J. ja Newton, K. (2005). Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? *European Sociological Review*, 21(4), 311–327.

3.2. MEEDIAKASUTUS

- Erdelez, S. ja Yadamsuren, B. (2011). *Online News Reading Behavior: From Habitual Reading to Stumbling upon News*. Proceedings of the ASIST Annual Meeting. Vol 48. New Orleans.
- Eurobarometer 2015 – *Standard Eurobarometer, 83, Spring 2015*. Leitav aadressilt: <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2099>.
- Hasebrink, U. ja Domeyer, H. (2012). Media Repertoires as Patterns of Behavior and Meaningful Practices: A Multimethod Approach to Media Use in Converging Media Environments. *Participations: Journal of Audience and Reception Studies*, 9(2), 757–779.
- Härma, K. (2015). *Uudiste lugemine internetis noorte ja nooremate keskealiste hulgas*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Leitav aadressilt: <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/46873>.
- Jõesaar, A. (2015). Telekanalite vaadatavus Eestis enne ja pärast 28. septembrit. *Riigikogu Toimetised*, 32, 39–45.
- Jõesaar, A. (2016). Önnest ja selle mõõtmisest. *Eesti Ekspress*, 13.07.
- Kopli, M. (2016). Postimees hindab uut ja väärtustab vana. *Postimees*, 4.01.
- Kõuts-Klemm, R. (2016) *News Consumption as a Democratic Resource in Estonia*. Unpublished research report on the Cross-national news consumption project (K. C. Schröder, H. Nossek, H. Adoni).
- Kõuts, R., Vihalemm, P. ja Lauristin, M. (2013). Trust in the Context of Audience Fragmentation. *CM: Communication Management Quarterly*, 26, 77–102.
- Lauristin, M., Vihalemm, P., Uus, S. ja Peegel, J. (1987). *Rajoonileht ja lugeja*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Newman, L. ja Levy, D. A. L. (Toim) (2014). *Reuters Institute Digital News Report: Tracking the Future of News*. Leitav aadressilt: <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Reuters%20Institute%20Digital%20News%20Report%202014.pdf>.
- Niitra N. (2015). Televisiooni kuldajastu sai läbi. *Postimees*, 7.07.
- Ofcom (2014). *Adults' Media Use and Attitudes Report 2014*. Leitav aadressilt: https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0020/58223/2014_adults_report.pdf.
- Ofcom (2016). *The Communications Market Report 2016*. Leitav aadressilt: <https://www.ofcom.org.uk/research-and-data/cmr/cmr16>.
- Pau, A. (2016a). Pokemonid vana meedia vastu. *Postimees*, 12.08.
- Pau, A (2016b). Uus kuningas: mobiilne veebilehitsemine lõi esimest korda arvutid troonilt. *Postimees*, 2.11.
- Pew Research Center (2014). *Internet Use Over Time*. Leitav aadressilt: <http://www.pewinternet.org/data-trend/internet-use/internet-use-over-time/>.
- Siibak, A. ja Kalmus, V. (2016). Raadio-, tele-, Google'i-, Facebooki- ja iPadi- eestlased. *Postimees*, 16.04.
- Siibak, A. ja Tamme, V. (2013). „Who Introduced Granny to Facebook?\": An Exploration of Everyday Family Interaction in Web-based Communication Environments. *Northern Lights*, 11, 71–89.
- Statistikaamet 2015 – *16–74-aastased arvuti- ja internetikasutajad*. Statistikaameti andmebaas, leitav aadressilt: www.pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp.

III OSA. KULTUURISUHTE MUUTUMINE JA MEEDIAKASUTUS

- Tamm, M. (2016). *Nutiseadmetest uudiste lugemine*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/51968>.
- Tamme, V. ja Siibak, A. (2012). Enchancing Family Cohesion through Web-based communication: Analysis of Online Communication Practices in Estonian Families. *OBS*, 1–28. <http://obs.obercom.pt/index.php/obs/article/view/581/532>.
- Velsker, L. (2014). *Kontaktid traditsiooniliste meediakanalitega Facebooki kaudu*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/42372>.
- Vihalemm, P. (2006). Media Use in Estonia: Trends and Patterns. *Nordicom Review*, 27(1), 17–29.
- Vihalemm, P. (2015). Meediakasutuse üldtendentsid. *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2014* (lk 90–93). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihalemm, P., Lauristin, M. ja Kõuts, R. (2012). Trends in Estonian Media Landscape in 2000–2012. *Media Transformations*, 6, 12–63.
- Vihalemm, P., Lõhmus, M. ja Jakobson, V. (2004). Ühiskond meediaruumis: traditsiooniline meedia. V. Kalmus, M. Lauristin ja P. Pruulmann-Vengerfeldt (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest* (lk 131–145). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

3.2. MEEDIAKASUTUS

LISA

Tabel 3.2.10. Meediakasutuse mahu koondnäitajad Eestis 2000–2015

Elanikkond vanuses 15–74

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ajalehtede lugemine (paberkanalil)																
Üldine lugemine (lugejate %)*	95	94	95	92	91	93	92	92	90	87	83	79	78	78	74	74
Regulaarne lugemine (lugejate %)**	79	76	78	75	71	76	73	74	74	68	62	58	57	57	51	50
Üldiselt loetavate ajalehtede arv 1 elaniku kohta	4,05	3,69	3,86	3,71	3,35	3,31	3,54	3,65	3,43	3,12	2,62	2,36	2,44	2,56	2,06	2,25
Regulaarselt loetavate ajalehtede 1 elaniku kohta	2,11	2,08	1,98	1,97	1,83	1,81	1,82	1,90	1,81	1,67	1,40	1,31	1,36	1,36	1,10	1,12
Ajakirjade lugemine (paberkanalil)																
Üldine lugemine (lugejate %)*	86	86	85	85	81	79	79	77	74	71	67	62	61	60	53	56
Regulaarne lugemine (lugejate %)**	72	73	71	70	64	65	65	62	59	56	52	46	47	47	36	38
Üldiselt loetavate ajakirjade arv 1 elaniku kohta	5,57	5,47	4,96	4,65	3,99	4,05	4,71	4,43	4,32	3,52	3,10	2,38	2,47	2,88	1,98	2,30
Regulaarselt loetavate ajakirjade arv 1 elaniku kohta	2,55	2,59	2,35	2,30	1,92	1,98	2,33	2,12	2,10	1,75	1,53	1,23	1,30	1,46	0,92	1,04
Raadiokuulamine päevas (t:min)***	3:29	3:29	3:29	4:52	4:41	4:24	4:04	4:06	4:03	3:58	3:46	3:41	3:40	3:48	3:41	3:44
Televaatamine päevas (t:min)***	4:14	4:28	4:50	4:04	4:06	3:52	4:05	4:07	4:09	4:23	4:08	4:00	3:58	3:51	4:01	4:01
Internet: kasutajaid (%)	28,2	32,5	43,5	46,6	47,4	52,8	59,4	65,5	66,6	72,5	73,5	76,0	78,0	78,2	82,9	80,2

* Üldine lugemine hõlmab nii regulaarset kui juhuslikku vähemalt ühe väljaande lugemist

** Regulaarne lugemine tähendab vähemalt nelja numbrilugemist viimasest kuuest (vähemalt ühe väljaande puhul)

*** Uurimismeetodite muutus alates jaanuarist 2003

Allikas: Kantar Emor

Tabel 3.2.11. Meediakasutuse mahu muutumine Eestis 2000–2015

2000 = 100

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Regulaarselt loetavaid paberajalehti elaniku kohta	100	99	94	93	87	86	86	90	86	79	66	62	64	64	51	53
Regulaarselt loetavaid paberajakirju elaniku kohta	100	102	92	90	75	78	91	83	82	69	60	48	51	57	36	41
Televaatamise aeg päevas*	100	106	115	96	97	91	96	97	98	104	98	94	94	91	95	95
Raadiokuulamise aeg päevas*	100	100	100	140	135	126	117	118	117	114	108	106	105	109	106	107
Internetikasutajate osakaal elanikkonnas	100	115	154	165	168	187	211	232	236	257	261	270	277	277	294	284

* Uurimismeetodite muutus alates jaanuarist 2003

Allikas: Kantar Emor

3.3. INTERNETIKASUTUS JA SOTSIAALMEEDIA KASUTUS

*Ragne Kõuts-Klemm, Pille Pruulmann-Vengerfeldt,
Andra Siibak, Marju Lauristin*

Viimastel kümnenditel intensiivselt arenenud info- ja kommunikatsioonitehnoloogia on võimaldanud kujuneda ulatuslikul võrguühiskonnal, kus puudub keskne ja suure võimuga infojagamise institutsioon ning on võimalikud iga üksiku inimese otsesuhted kaugete vahemaade taha ja kiire ligipääs võrgus olevale infole. Uurijad on osutanud interneti ja selle kasutamise tehnoloogia potentsiaalile luua inimeste ja organisatsioonide jaoks uutmoodi osalusvõimalusi, vähendada ebavõrdsust ja aidata kaasa heaoluühiskonna kujunemisele (vt nt Castells, 1996; Schulz, 2011). Eestit on rahvusvahelistes raportites esile tõstetud internetitehnoloogia kiire ja oskusliku rakendajana (ITU 2006; European Commission 2006).

Interneti kasutamise võimalused on avardunud nii tehnoloogilise mitmekesisuse kui ka internetipõhiste platvormide ja tegevuste rohkuse kujul. Internetiühendus saadab inimest igal sammul, võimaldades olla suhtluseks pidevalt kättesaadav, jälgida meediat, otsida vajalikku infot või lihtsalt mõttekalt sisustada tekkivaid puhke- ja ootuspause. Teatavaid kasutusvajadusi on loonud inimesest väljaspool seisvad struktuurid, kes seavad isiku kasutusvajaduse fakti ette, nt tuludeklaratsiooni saab täita peaaegu ainult internetis, sularahaga arveldavate pangakontorite hulk väheneb, kaasava eelarve hääletuses saab osaleda ainult veebikeskkonna kaudu jne. Teiselt poolt on interneti kõikjalolek muutnud mõned teenused inimesele mugavamaks, nt parkimise eest tasumine, vaatamisväärsusteni orienteerumine internetikaardi juhendi järgi, Riigikogu valimistel osalemine kodust lahkumata, liiklusolude seire

enne teele asumist ja teel olles jpm. Kriitiliste internetiuuringute küsimused võiksidki olla, kas inimeste vajadused lähevad kokku teenuste arendajate pakutavaga ning kelle huvisid teenib teatavate teenuste võimaldamine ainult internetitehnoloogia vahendusel.

Võrguühiskonnas eeldatakse, et IKT kasutamise oskused on tehnoloogiast ja informatsioonist küllastunud ühiskonnas edukaks hakkama saamiseks hädavajalikud: inimesed saavad võtta tehnoloogia loodud võimalustest maksimumi vaid juhul, kui neil on olemas vastav kompetents, s.t digitaalne kirjaoskus, et tehnoloogiat võimalikult mitmekülselt kasutada. Paarkümmend intensiivset uuringuaastat on osutanud tõigale, et digitaalse kirjaoskuse levik võib erinevates ühiskondades olla väga ebahütlane. See on loonud uut ebavõrdsust, n-ö teise või isegi kolmanda astme digitaalse lõhe (Hargittai, 2002; Tsatsou, 2011) või digitaalse stratifikatsiooni (Pruulmann-Vengerfeldt, 2008). Kahtlemata ei ole eesmärgiks jõuda olukorrani, kus kõik teevad internetis kõike, kuid inimeste oskused peaksid siiski olema piisavad selleks, et kasutada internetitehnoloogiaid neile vajalikus ulatuses.

3.3.1. ONLINE-VÕIMALUSTE TREPP

Eesti elanikkonnas on internetikasutajate osakaal pidevalt kasvanud ja 2016. a II kvartalis oli see Statistikaameti andmeil 87%. Võrreldes esimese MeeMa küsitlusega 2002 on nende hulk, kes internetti ei kasuta, kahanenud tollaselt 60%-lt 2014. aastaks 18%-le. Mittekasutajate hulgas on endiselt rohkem vanemaid, madalama haridustaseme ja väiksema sissetulekuga inimesi. Venekeelses elanikkonnas on MeeMa 2014 andmel mittekasutajate hulk suurem kui eestikeelses elanikkonnas, vastavalt 25% ja 15%. Nooremate hulgas on kasutajate osakaal 100% ning nemad eristuvad pigem oskuste poolest.

Sonia Livingstone ja Ellen Helsper (2007) on laste ja noorte internetikasutuse empiiriliste uuringute pinnalt väitnud, et noorte internetikasutust iseloomustab liikumine „*online*-võimaluste trepil“, mööda nelja peamist astet. Esimesel, millelt tavaliselt enamik inimesi internetti kasutamise alustab, leiame infootsinguga seonduvad tegevused: internetti on hakatud kasutama eesmärgiga leida enda jaoks olulist informatsiooni, mis võib olla seotud nii õppimise, töö kui ka muude igapäevaelu vajadusega. Teisele trepiastmele jõudnud internetikasutajad on enda jaoks avastanud internetti pakutavad interaktiivsed suhtlusvõimalused, sh *online*-mängud. Kolmandal trepiastmel lisanduvad kasutajate ühistegevust ja loomingulist sisuloomet võimaldavad tegevused, nt blogi või enda kodulehe pidamine, muusika ja filmide allalaadimine vms. Neljandale trepiastmele jõudnud on hakanud internetti kasutama aga

3.3. UUE MEEDIA KASUTUS

ühiskondlikku osalust, kaasatust ja interaktiivust eeldavate tegevuste jaoks. Näiteks allkirjastavad need kasutajad internetis petitsioone ja pöördumisi, avaldavad arvamust foorumites ja kommentaariumides jne.

Rahvusvahelised uuringud (Hasebrink jt, 2009; O'Neill ja Dinh, 2012) on näidanud, et liikumine *online*-võimaluste trepil on seotud digitaalse kirjaoskusega. Seejuures peavad nii teadlased kui ka poliitikadokumentide koostajad (UNESCO, Euroopa Komisjon jne) digitaalset kirjaoskust elutähtsaks oskuseks, ilma milleta pole võimalik tehnoloogiast küllastunud ühiskonnas hakkama saada^[1].

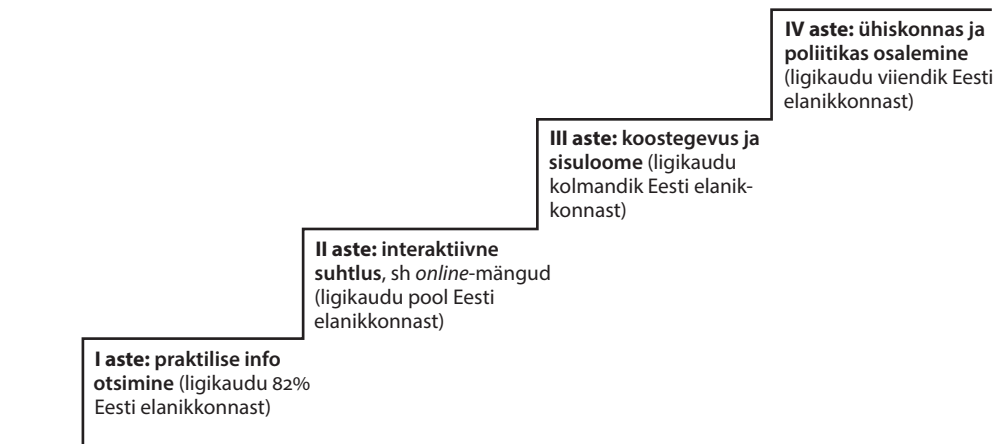
Trepiastmed peegeldavad hästi inimeste motivatsiooni teatavateks netitegevusteks. Kui esimestel astmetel praktiseeritavad netitegevused on need, millega saab hakkama suurem osa internetikasutajatest, sest nendeks ei ole vaja palju lisateadmisi või -oskusi, siis kolmandale või neljandale astmele jõudmine eeldab kasutajalt uute kompetentside omandamist ning kindlasti ka motivatsiooni ja tahet neid uusi oskusi kasutama asuda. Seejuures tuleb silmas pidades, et *online*-võimaluste trepist rääkides varitseb meid paratamatult normatiivsete hinnangute ja ootuste oht – aktiivne ja mitmekülgne internetikasutus oleks nagu tingimata hea ja vajalik elus edasi jõudmiseks, seevastu passiivne ja vaid piiratud tegevusi hõlmav internetikasutus on probleem, mille lahendamiseks tuleks kindlasti tegeleda. Kahtlemata on tänapäeva ühiskonnas võimalik edukalt toime tulla ka üsna vähese arvutikasutusega või hoopiski ilma arvutit ja internetit kasutamata. Kuid sedamööda, kuidas üha laieneb teenuste ja tööde hulk, millele ligipääs eeldab interneti kasutamist, muutuvad digitaalsed pädevused järjest enam nii töötajana, tarbijana kui kodanikuna tegutsemise eelduseks ning seetõttu ka üheks elukestva õppe oluliseks komponendiks^[2].

MeeMa 2014 põhjal võiks Eesti elanikkonna jaotada trepiastmetele ligikaudu järgmistes proportsioonides: I astme oskusi kasutab 82% elanikkonnast; II astmeni on jõudnud natuke rohkem kui pool elanikkonnast (nt 57% tegeleb piltide ja fotode

[1] Siinkohal tuleb tähele panna, et eri autorid mõtestavad digitaalset kirjaoskust ja sellega kaasnevat kompetentse sageli erinevalt ning kohati on seetõttu hakatud digitaalset kirjaoskust kasutama kui omamoodi „vihmavarju“, mis kataks ära ka sünonüümidenä esitatavate terminitega (IKT kirjaoskus, tehnoloogiline kirjaoskus, arvutialane kirjaoskus, informatsiooniline kirjaoskus jne) seostatavad pädevused. Põhjaliku normatiivse kirjelduse digitaalse kirjaoskuse elementidest on eri haridusastmete õppekava tarvis välja töötanud Hariduse Infotehnoloogia Sihtasutus HITSA (<https://www.innovatsioonikeskus.ee/et/oppevara>).

[2] Täpselt samasugune kriitiline hoiak kaasneb ka liiga aktiivse internetikasutusega, kuna eeldatakse, et liigne ekraani ees veedetud aeg võetakse mõnede teiste tegevuste või tervise arvelt.

Joonis 3.3.1. Online-oskuste trepp ja Eesti elanikkonna oskused 2014



üleslaadimisega, 54% suhtlusvõrgustikes sõprade jälgimisega, 37% enda kohta info jagamisega suhtlusportaalides); III astme tegevused on omased ligikaudu kolmandikule elanikkonnast (meediaudiseid jagab 36%, muusikat ja filme laadib alla ja jagab 35%, videoid laadib üles 27% küsitlusele vastanutest) ja IV astme tegevusi teeb kuni viiesik (internetis toimunud allkirjade kogumisel on osalenud 19%, mõne poliitilise sisuga protesti- või toetuskampaniaga on liitunud 18%, interneti poliitilises arutelus on osalenud 16%).

Kahtlemata ei ole digitaalsete oskuste erinev levik ja kasutamine seletatavad ainult tehnoloogiliste võimaluste olemasoluga, ehkki viimased on olulise tähtsusega (nt pärsib kiire internetiühenduse puudumine maapiirkondades selgesti nende arengut ja takistab *online*-teenuste kättesaadavust). Samas näitavad uuringud, et väga suurt osa inimeste kasutuses olevast tehnoloogiast ei kasutata otstarbekalt kas oskuste või ka motivatsiooni puudumise tõttu. Pruulmann-Vengerfeldt ja Kalvet (2008) eristavad siinkohal juurdepääsu-, oskuste- ja motivatsioonibarjääre, mis selgitavad ka seda, miks midagi ei tehta. Samuti tuleb arvesse võtta ka ühiskondlikku ja kultuurilist konteksti, mis toetab või pärsib üht või teist tüüpi tegevusi. Paljude teiste Euroopa riikidega võrreldes ongi Eesti silma paistnud digitaalseid oskusi rõhutava ja uute tehnoloogiate kasutuselevõttu mitte üksnes soodustava, vaid ka normatiivselt pealesundiva avaliku hoiaku poolest. See peegeldub nt ka MeeMa tulemustes, kus osutus, et arvutikasutamise aktiivsus ja vastavad oskused on muutunud oluliseks ühiskondliku kihistumise teguriks (vt peatükk 6.6).

3.3. UUE MEEDIA KASUTUS

3.3.2. INIMESTE HINNANGUD OMA ARVUTIKASUTUSOSKUSTELE

MeeMa küsitluses palusime vastajatel nii hinnata oma arvutikasutusoskusi üldiselt kui ka osutada, milliseid tegevusi ja kui sageli nad arvutis ja internetis tavaliselt teevad. Vaatamata sellele, et Emori andmetel on internetikasutajate osakaal täiskasvanud elanikkonnast perioodil 2000–2014 kasvanud ligi kolm korda (vt ptk 3.2), on siiski palju neid, kes peavad oma arvutikasutusoskusi ebapiisavaks või üldse puudulikuks. Hinnangud oma arvutikasutusoskusele erinevad ootuspäraselt kõige enam eärühmade vaates: nende hulk, kes ei kasuta arvutit ja kes ei oska seda üldse kasutada, on vanemate inimeste hulgas suurem; eriti suur on mitteoskajate hulk just kahes kõige vanemas kasutajategrupis: 44% 65–74-aastaste seas ning 59% üle 75-aastaste seas (joonis 3.3.2).

Siiski on märgatav ka teine vanuseline barjäär, mis eraldab valdavalt hea ja väga hea oskusega alla 30-aastaseid vanematest põlvkondadest. Noorte seas on kõrge oskuste tase valdaval enamikul, kuid juba neljakümneviieselt on enamikul puudu keerukamate toimingute jaoks vajalikke pädevusi. Nutitehnoloogia ja sotsiaalmeedia kasutamisel jookseb piir juba alla 30-aastaste ja vanemate vahel (põlvkondlike erinevuste kohta vt lähemalt ptk 6.5).

Käesolevas uuringus ei analüüsitud seda, millistest kompetentsidest või oskustest inimesed IKT-d kasutades enim puudust tunnevad, kuid varasemad selleteemalised uuringud (nt PIAAC) viitavad, et eestlased on nt tehnoloogiarikkas keskkonnas probleemilahendamise oskustelt teistest riikidest maha jäämas. 2012. aastal oli 15–65-aastaste Eesti inimeste seas rahvusvahelises võrdluses keskmisest vähem neid, kes oskavad infotehnoloogiarikkas keskkonnas lahendada keerukamaid ülesandeid, ja suhteliselt rohkem neid, kellel on keerukamate ülesannete lahendamisega raskusi (vt Masso jt, 2014).

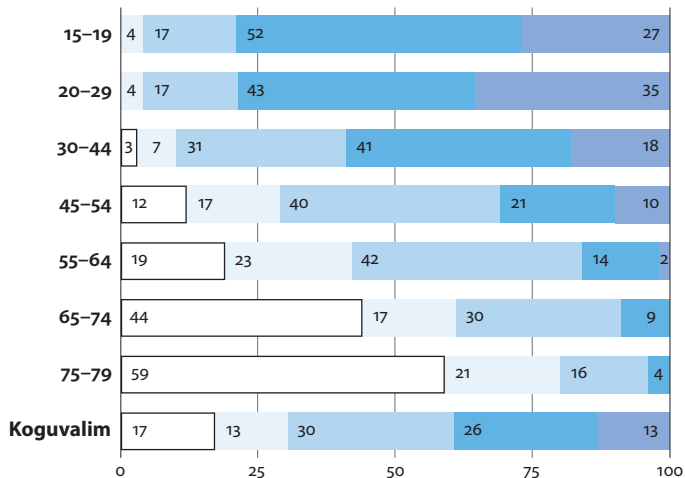
Kasutusoskustele viitab ka valmisolek anda nõu internetiga seotud küsimustes. 2014. a MeeMa küsitluses oli internetikasutajate hulgas ligikaudu pool neid, kes ei pea end piisavalt pädevaks, et anda teistele internetiga seotud küsimustes nõu (joonis 3.3.3).

Oskus ja valmisolek nõu anda nii töökaaslastele kui ka väikestele või vanematele pereliikmetele on aga võrgustikupõhises pidevalt õppivas ja arenevas ühiskonnas oluline. See on üldiste arvutikasutusoskustega üsna sarnane jaotus. Inimesed, kes oskavad enda hinnangul vähemalt heal tasemel arvutit kasutada, on ka rohkem nõus teisi aitama võrreldes nendega, kes hindavad oma oskusi pigem rahuldavaks.

Joonis 3.3.2. Arvutikasutusoskuste enesehinnangud vanuserühmades 2014

% vanuserühmast

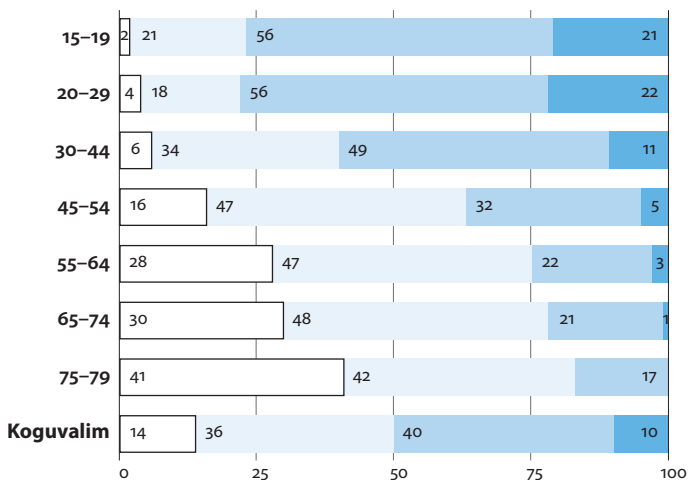
□ Ei oska üldse □ Väheseid □ Rahuldavad □ Head □ Väga head



Joonis 3.3.3. Hinnangud oma pädevusele internetiga seotud küsimustes nõu anda 2014

% internetikasutajatest vanuserühmas

□ Ei pea end üldse pädevaks □ Mitte eriti pädev □ Küllaltki pädev □ Väga pädev



3.3. UUE MEEDIA KASUTUS

3.3.3. INTERNETIKASUTAJATE TÜÜBID

Internetikasutamise põhjused ja kasutusvajadused on erinevad. Esimestest MeeMa uuringutest alates oleme püüdnud eristada ka internetikasutuse mustreid selle alusel, kui sagedane on internetikasutus ja millisteks tegevusteks internetti kasutatakse (vt Pruulmann-Vengerfeldt ja Reinsalu, 2009). Lähtudes sellest, millisteks tegevusteks internetti kasutatakse, oleme klasteranalüüsi abil liigitanud meie küsitlustele vastanud inimesed sarnase internetikasutusmustriga rühmadeks, mida käsitleme kui internetikasutajate tüüpe. Vastavalt klasteranalüüsi loogikale eristuvad kasutajad oma aktiivsuse tasemelt, mida saab kirjeldada nii kasutussageduse, mitmekülgse kui ka pädevusastme järgi. Teisalt eristuvad aga kasutusviisid tegevuste funktsionaalselt iseloomult ja sisult. Võrreldes eri aastate MeeMa uuringute tulemusi võime teiseks oluliseks teljeks pidada internetikasutuse tõist ja enesetäienduslikku kasutamist, mille vastaspooluseks on ajaviiteline, meelelahutuslik-kommunikatiivne kasutusmuster.

Varasemates MeeMa uuringutes oleme eristanud kuus internetikasutuse tüüpi, millele lisandub seitsmendana mittekasutaja. Kahel viimasel küsitlusaastal eristus kasutajate tüüpe viis, lisaks mittekasutajad (vt tabel 3.3.1).

Tabel 3.3.1 näitab suurt püsivust internetikasutuse funktsioonides kasutuse tugevast suurenemisest hoolimata. Järgnevalt kirjeldame, mille poolest erinevad üksteisest internetikasutajate tüübid ning milline on nende sotsiaal-demograafiline koosseis. Kuna 2014. a küsitluses ei olnud tüüpilistes kasutusmustrites suuri muutusi MeeMa eelmise lainega võrreldes, lähtume siinkohal 2011. a tüüpidest. Mittekasutajaid kirjeldasime eespool ja nemad jäävad siit kirjeldusest välja.

A. Mitmekülgne kasutaja. Nende osakaal on 2011. a andmestiku põhjal natuke rohkem kui viiendik kõigist küsitletutest ja selle grupi osakaal on aasta-aastalt kasvanud. Mitmekülgne internetikasutaja teeb kõike keskmisest rohkem: jälgib aktiivselt internetis kättesaadavat ajakirjanduslikku sisu, tarbib infot ja meelelahutust ning harrastab ka keerulisemaid netitegevusi. Selle tüübi kasutajate hulgas on keskmisest natuke rohkem eestlastest küsitletuid, naisi ja mehi on enam-vähem sama palju kui koguvahimise, natuke rohkem on alla keskharidusega ja natukene rohkem kõrgharidusega kasutajaid, rohkem suurlinnade ja nende lähiümbruse elanikke. Selline kasutusmuster on iseloomulik pigem noortele – siin on 13% 15–19-aastaseid ja 28% 20–29-aastaseid küsitletuid.

B. Aktiivne tööine kasutaja (20% aastal 2011). Ka selle grupi osakaal on aastatega suurenenud. Nende internetikasutust ilmestab interneti kasutamine eelkõige info otsimiseks, samas ka osalemine foorumites ja aktiivne suhtlus. Selle tüübi esindajad

Tabel 3.3.1. Internetikasutajate tüübid ja nende osakaal 2002–2014

% koguvahimist

2002	2005		2008		2011		2014	
	Mitmekülgne inter-aktiivne võrgusõlaja	Mitmekülgne kasutaja	Mitmekülgne kasutaja	Aktiivne mitmekülgne kasutaja	Aktiivne mitmekülgne kasutaja	Mitmekülgne kasutaja	Mitmekülgne kasutaja	Mitmekülgne kasutaja
Mitmekülgne inter-aktiivne võrgusõlaja	5	7	10	22	20	20	20	20
Mitmekülgne infokasutaja	6	11	16	16	20	13	13	13
Virtuaalses avalikkuses osaleja (foorumite kasutaja)	7	11	13	13	13	13	13	13
Eraeluliste teenuste kasutaja	5	13	15	15	15	15	15	22
Suhtleja	8	9	10	10	14	14	14	14
Vähekasutaja	9	11	7	7	11	11	11	14
Mittekasutaja	60	38	29	29	18	18	18	18

Allikad: MeeMa 2002–2014; Aljas ja Pruulmann-Vengerfeldt 2009

3.3. UUE MEEDIA KASUTUS

peaaegu ei kasutagi interneti mängimiseks ning mõnevõrra vähem kasutavad nad seda ka filmide-muusika allalaadimiseks või loominguliseks eneseväljenduseks. Selles grupis on kasutajate hulgas keskmisest palju rohkem eestlasi, natukene rohkem mehi, oluliselt rohkem kõrgharidusega kasutajaid, rohkem linnalistes ja vähem maapiirkondades elavaid inimesi. Vanuse poolest esindavad nad n-ö nooremast keskgiga, 30–44-aastaseid on siin koguvalimi keskmisest rohkem (42%).

C. Passiivne meelelahutuslik kasutaja (14% aastal 2011). Infootsinguna määratletavaid tegevusi teevad selle rühma esindajad vähem, v.a info otsimine meelelahutuse kohta. Selle tüüpi esindajad pöörduvad keskmisest rohkem interneti poole, et mängida, meelt lahutada, laadida alla ja tarbida filme, videoid, muusikat. Samuti on nende kasutusmustrile iseloomulik eneseväljendus (nt fotode üleslaadimine) ja olemasolevate sõprade-tuttavatega internetis suhtlemine. Võrreldes kõigi küsitletutega on selline internetikasutus iseloomulik keskmisest enam venekeelsetele kasutajatele, meestele, pigem madalama haridusega inimestele ning pigem Eesti idapoolse piirkonna elanikele. Selles rühmas on kõige nooremaid vastajaid keskmisest oluliselt rohkem (22%).

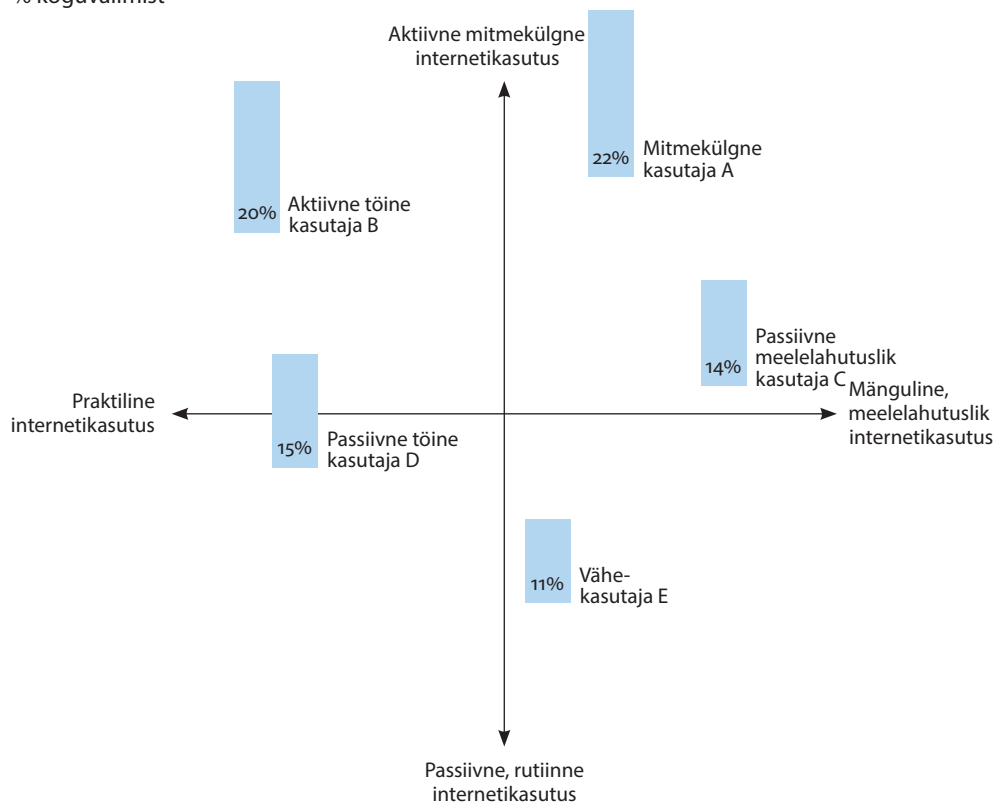
D. Passiivne tööine kasutaja (15% aastal 2011). Sellesse gruppi liigitusid küsitletud, kelle internetikasutus tuleneb ilmselt töökoha vajadustest. Neile ongi iseloomulik interneti kasutamine nii vähe kui võimalik ja seda eelkõige töistel eesmärkidel. Passiivne tööine kasutaja suhtleb klientidega ja ametnikega, organisatsioonis ka kolleegidega, lisaks otsib tööga seotud praktilist informatsiooni, teavet kohalike omavalitsuste ja riigiasutuste kohta, kasutab ka teatavaid e-teenuseid ning internetipanka. Eraelulised või meelelahutuslikud tegevused ei tule selle rühma puhul esile või esinevad ilmselt väga minimaalsel määral. Selline tööine kasutaja on oma sotsiaal-demograafilistelt tunnustelt pigem naine, kesk- või kõrgharidusega, elab pigem väiksemas linnas või maapiirkonnas, on pigem vanemas keskeas veel tööealine inimene. Selles rühmas peaaegu puuduvad 15–19-aastased küsitletud.

E. Vähekasutaja (11% aastal 2011). Nii praktiline kui ka meelelahutuslik internetikasutus on sellesse rühma liigitunud küsitletute hulgas üpris harv, nemad teevad internetis kõiki tegevusi teistest vähem. Vähekasutajate hulka kuulub keskmisest rohkem venekeelseid küsitletuid, natukene rohkem mehi, oluliselt rohkem keskharidusega inimesi, oluliselt rohkem maapiirkondades elavaid inimesi ning üle 45-aastaseid kasutajaid. Eriti palju on selles rühmas üle 55-aastaseid inimesi.

Internetitegevuste eristamine ja koondamine inimeste hulgas levinud mustrite alusel võimaldab üldistatult võrrelda eri aastatel eristunud klasteranalüüsi lahendeid. Kuna klasteranalüüsi tehes on püütud tüüpide konstrueerimisel maksimaalselt kasutada igal aastal sarnaseid küsimusi, siis saab esile tuua teatavaid muutumistendentsi.

Joonis 3.3.4. Internetikasutuse tüüpide paiknemine neid iseloomustavatel põhitelgedel 2011

% koguvalemist



Kokkuvõtvalt võib öelda, et internetikasutuses on aastatega muutunud olulisemaks tööalane ja muu kasulik info, samas kui interneti kasutamine eelkõige või valdavalt meelelahutuseks on vähenenud. Selle taga on ilmselt asjaolu, et aastate jooksul on internetikasutus tugevasti suurenenud just kesk- ja vanemaealistes rahvarühmades. Väga jämedates joontes saame interneti kasutuspraktikad visandada neljaväljalisele skeemile aktiivsuse-passiivsuse ja informatsiooni vs. meelelahutuse telgede alusel (vt joonis 3.3.4).

Nimetatud lahendis ei ole selgelt esil viimase kümnendi üks olulisemaid fenomene – sotsiaalmeedia kasutamine. Seda vaatame eraldi ja 2014. a küsitlus annab meile siinkohal kõige põhjalikumad infot, sest sotsiaalmeedia kasutus on järsult

3.3. UUE MEEDIA KASUTUS

kasvanud just viimasel kuuel-seitsmel aastal ning oma uuringutes ei ole me seda varem nii põhjalikult käsitlenud.

3.3.4. SOTSIAALMEEDIA KASUTAMINE

Sotsiaalmeedia tervikuna sisaldab eri tasandite kommunikatsioonivõimalusi, veebi-päeviku pidamisest ning verbaalsest ja visuaalsest enesepresentatsioonist kuni massimeedia jälgimiseni. Eri sotsiaalvõrgustikud võimaldavad eri tüüpi tegevusi. Facebook kui suurima kasutajaskonnaga võrgustik on väga mitmekesine, see võimaldab jälgida sõpruskonna postitusi, anda infot enda tegevuste kohta, jälgida meedia-kanaleid ja vajalikke teenusepakkujaid, luua kinniseid temaatilisi arutelugruppe, suhelda privaatsete sõnumite kaudu lähedastega, turundada oma tooteid, luua avalikke toetusgruppe ja palju muud. Twitter on keskkond, kus saab lühidalt avaldada arvamust konkreetsete sündmuste, teemade ja olukordade kohta, Instagram võimaldab tegeleda sotsiaalse suhtlusega eelkõige fotopostituste kaudu jne. Eestis on ligikaudu 600 000 kasutajaga suurim võrgustik Facebook (Dalton, 2015), teiste sotsiaalvõrgustike kasutajaskonnad on oluliselt väiksemad.

Sotsiaalmeediat kasutas meie küsitluse andmetel 2014. a sügisel 52% kõigist vastajatest ja 67% internetikasutajatest. Selle levik laieneb, aga üsnagi aegamööda. Kolm aastat tagasi, 2011. a septembris oli sotsiaalmeedia kasutajaid meie andmetel kõigest protsendi võrra vähem, 51%.

Sotsiaalmeedia kasutajaid on venekeelsete internetikasutajate hulgas veidi rohkem (70%) kui eestikeelsete küsitletute hulgas (65%). Kuid kuna internetikasutajate osakaal on eestlaste hulgas suurem (82%, venekeelsete vastajate hulgas 70%), siis on kõigi eestikeelsete vastajate hulgas sotsiaalmeedia kasutajate osakaal veidi suurem (53% venekeelsete vastajate 49% vastu). Suured erinevused sotsiaalmeedia kasutuses on seotud vanuse ja haridusega, kuigi need on väiksemad kui erinevused internetikasutuses. Sotsiaalmeedia kasutus on valdav siiski vaid noorte hulgas, juba keskealiste seas jääb selle kasutus 70% lähedale internetikasutajatest, 50% lähedale kõigist küsitletutest.

Sotsiaalmeedia kasutuses on erinevus vanusegruppide vahel palju suurem kui internetikasutuses. Kui internetikasutus ja sotsiaalmeedia kasutus on kõige nooremate hulgas ligikaudu samal tasemel (võib isegi väita, et paljud neist kasutavadki internetti ainult sotsiaalmeedia kaudu), siis juba 30–44-aastaste hulgas on sotsiaalmeedia kasutajaid vähem. 60–79-aastaste hulgas kasutab sotsiaalmeediat vaid kolmandik nendest, kes kasutavad internetti (vt joonis 3.3.5).

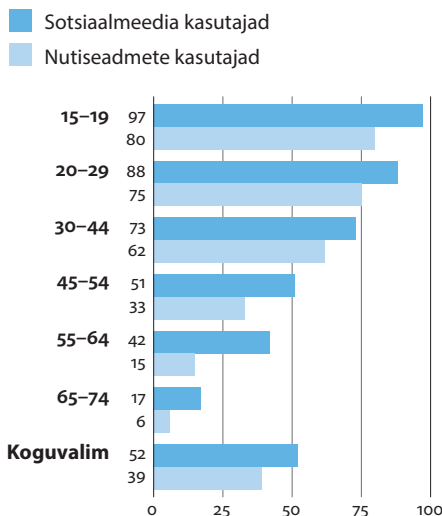
Tabel 3.3.2. Sotsiaalmeedia kasutajad rahvarühmades 2014

% rahvarühmast

	Interneti- kasutajad	Kõik küsitletud
Koguvaim	67	52
Rahvus		
Eestlased	65	53
Venekeelsed vastajad	70	49
Vanus		
15–19	98	97
20–29	90	88
30–44	77	73
45–54	60	51
55–64	42	42
65–74	34	17
Haridus		
Alla keskhariiduse	86	53
Keskharidus	65	49
Kõrgharidus	61	57

Joonis 3.3.5. Sotsiaalmeedia ja nutiseadmete kasutajad vanuserühmades 2014

% vanuserühmast



Vanemate eagruppide väiksem huvi sotsiaalmeedia vastu ei ole kindlasti midagi Eestile eripärast, vaid pigem ootuspärane tendents, mida kinnitavad paljud uurinud üle maailma. Nii nt ilmneb OfComi (2016) uuringuraportist, et aastal 2010 oli Suurbritannias vaid 11%-l üle 65-aastastest internetikasutajatest profiil mõnes sotsiaalmeedia keskkonnas ja 50–64-aastaste hulgas oli see protsent 27. Suurbritannias need näitajad siiski kasvavad ja 2015. aastaks oli mõlemas rühmas sotsiaalmeedia kasutajate hulk tõusnud vastavalt 30 ja 51%-ni (OfCom 2016).

Vanemate põlvkondade tagasihoidlikum huvi sotsiaalmeedia vastu on mõneti tingitud nende väiksemast tehnoloogilisest kompetentsist ning digitaalsest kirjaoskusest, üldisest skeptilisusest tehnoloogia kui sellise vastu ja halvenenud füüsilisest vormist tingitud raskustest uusi tehnoloogiaid kasutama asuda (Smith, 2014). Kuid sama oluliseks võib pidada ka nende väiksemat motivatsiooni, mis osaliselt tuleneb sellest, et puudub eakaaslaste sotsiaalne surve (Trültzsch-Wijnen jt, 2015).

Eeltoodust hoolimata on sotsiaalmeedia kasutus vanemaealiste hulgas just viimastel aastatel paljudes riikides jõudsalt kasvama hakanud (vt Smith, 2014; ITU 2016) ning ka Eestis võib seda kindlasti lähiaastatel oodata.

3.3. UUE MEEDIA KASUTUS

Tabel 3.3.3. Nutiseadmete kasutamine eri tegevusteks vanuserühmades 2014

% vanuserühmast

	15–19	20–29	30–44	45–54	55–64	65–74	Koguvalim
Nutiseadmete kasutajad (N)	74	203	159	86	40	18	581
Nutiseadmete kasutajad (%)	80	75	61	34	15	6	39
Suhtlemiseks	86	89	71	69	45	68	77
sh üle 1 tunni	34	21	13	8	0	26	17
Meedia jälgimiseks	66	86	71	72	61	67	75
sh üle 1 tunni	14	11	9	4	2	9	9
Mängimiseks	63	40	31	24	14	16	36
sh üle 1 tunni	23	5	5	3	2	0	6
Õppimiseks, enesetäienduseks	64	44	29	28	27	16	38
sh üle 1 tunni	19	11	5	7	0	0	9
Tööks	17	30	34	29	24	24	29
sh üle 1 tunni	5	6	10	19	5	8	7

3.3.5. NUTISEADMETE OLEMASOLU

Sotsiaalmeedia kui kommunikatsioonivõrgustik võib just võimalusega kaotada füüsilised aja ja koha piirangud, sest selle vahendusel on võimalik olla igal hetkel info- ja suhtlusvõrgustikus sees. Küsitlus toimumise hetkel oli nutiseade^[3] 38%-l kõigist vastajatest, nooremates vanuserühmades koguni vähemalt kolmel neljandikul.

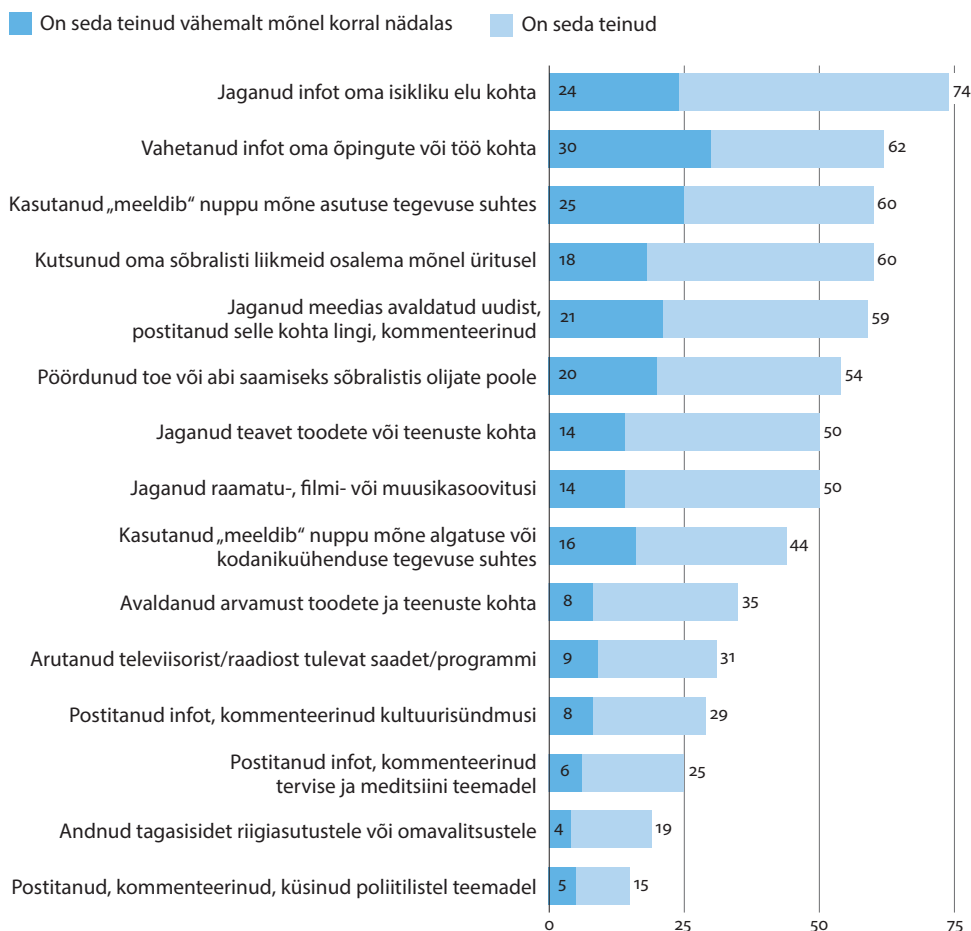
Nagu näeme tabelist 3, on tavalisim nutiseadme kasutus seotud just meedia jälgimise ja suhtlemisega, üsna vähetähtis on selle kõrval nutiseadme kasutamine mängimiseks, õppimiseks ja enesetäienduseks ning tööks. Kõige nooremas vanuserühmas kasutatakse nutiseadet domineerivalt suhtluseks ja selle kõrval on isegi meedia jälgimine pigem vähem esinev tegevus.

Võib arvata, et need küsitletud, kes märkisid tegevuste ajakuluks rohkem kui ühe tunni, on nutiseadme vahendusel haaratud nendesse tegevustesse pidevalt ning tegelik ajakulu sõltub teiste tegevuste „nõudlikkusest“ või „pealetükkivusest“ – kui võrd on võimalik põhitegevuse, nagu nt õppimine, töötamine või söömine, kõrval olla samal ajal sees ka virtuaalsete sõprade suhtlusvõrgus või meedia uudisvoos (rööp-tegevuste kohta vt lähemalt pkt 5.3).

[3] Nutiseadmete kasutuse kohta käivas küsimuses peeti silmas nii nutitelefoni kui ka tahvelarvutit.

Joonis 3.3.6. Sotsiaalmeedia kasutamine eri tegevusteks 2014

% sotsiaalmeedia kasutajatest



3.3.6. SOTSIAALMEEDIA KASUTAMISE EELISTUSED VANUSERÜHMADES

Sotsiaalmeedia ei ole mõeldud ainult interpersonaalseks kommunikatsiooniks, kuid selle arvukate võimaluste kasutamine sõltub inimese individuaalsetest vajadustest ning sotsiaalsest ja kultuurilisest kontekstist. Sotsiaalmeediat saab kasutada väga utilitaarselt, hankida selle kaudu vajalikku infot saamaks hakkama kodaniku või tarbijana, aga seda saab kasutada ka meelelahutuse ja aja sisustamise eesmärgil. Üle poolte sotsiaalmeedia kasutajatest on jaganud sotsiaalvõrgustikes infot oma

3.3. UUE MEEDIA KASUTUS

Tabel 3.3.4. Sotsiaalmeedia kasutamine eri tegevusteks vanuserühmades 2014

% sotsiaalmeedia kasutajatest vanuserühmas

	Kõik kasutajad	15-19	20-29	30-44	45-54	55-64	65-74
Jaganud infot oma isikliku elu kohta	74	88	92	72	72	52	60
Vahetanud infot oma õpingute või töö kohta	62	91	70	40	57	43	24
Kasutanud „meeldib“ nuppu mõne asutuse tegevuse suhtes	60	70	73	61	49	47	39
Kutsunud oma sõbralisti liikmeid osalema mõnel üritusel	60	75	77	50	53	42	37
Jaganud meedias avaldatud uudist, postitanud selle kohta lingi, kommenteerinud	59	70	68	56	57	46	44
Pöördunud toe või abi saamiseks sõbralistis olijate poole	54	82	70	47	40	33	25
Jaganud teavet toodete või teenuste kohta	50	55	64	47	46	40	21
Jaganud raamatu-, filmi- või muusikasoovitusi	50	75	59	42	42	38	32
Kasutanud „meeldib“ nuppu mõne algatuse või kodanikuühenduse tegevuse suhtes	44	45	56	44	41	42	39
Avaldanud arvamust toodete ja teenuste kohta	35	39	44	36	33	19	20
Arutanud televiisorist/raadiost tulevat saadet/programmi	31	51	39	25	22	21	21
Postitanud infot, kommenteerinud kultuurisündmusi	29	33	37	28	26	23	15
Postitanud infot, kommenteerinud tervise ja meditsiini teemadel	25	23	26	24	24	32	23
Andnud tagasisidet riigiasutustele või omavalitsustele	19	13	19	15	27	25	21
Postitanud, kommenteerinud, küsinud poliitilistel teemadel	15	14	21	12	10	11	24

isikliku elu ning õpingute ja töö kohta, asunud jälgima mõnda teenusepakkujat või organisatsiooni, jaganud tuttavatele infot toimuvate ürituste kohta, jaganud mõnda meediauudist. Samuti on üpris tavaline pöörduda sõbralistis olijate poole küsimuse või palvega, samuti tegeleda ka turundusega – soovitada oma suhtlusringkonnale mingeid teenuseid, üritusi või kultuuriloomingut. Vähem tavaline on aktiivsem osalus ning avalik teavitamine oma seisukohtadest: vaid viiendik kasutab sotsiaalmeedia võimalusi kodanikualgatuste jälgimiseks või nende kohta info levitamiseks, avaldab arvamust teenuste ja toodete, kultuurisündmuste ja meediatekstide kohta. Kõige ebapopulaarsemad on sotsiaalvõrgustikes poliitika ja omavalitsusega seotud tegevused (vt joonis 3.3.6 ja tabel 3.3.4).

Vanuserühmade vaates tulevad sotsiaalmeedia tegevuse puhul esile erinevused ja trend on pigem selles suunas, et vanusega kasvab ka valmisolek aktiivselt sekkuda ja osaleda nii poliitilistel kui ka ühiskonnaelu teemadel (vt tabel 3.3.4).

Tabel 3.3.5. Sotsiaalmeedia kasutusviiside faktoranalüüsi tulemused 2014

Faktorlaadungid. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suhteliselt suuremad erinevused nullist (punane – negatiivsed väärtused, sinine – positiivsed väärtused)

	F1 Laikimine, turundus	F2 Sõbrasuhtlus	F3 Avalik osalus
Rahvus			
Eestlased	0,147	0,006	-0,029
Venekeelsed vastajad	-0,336	-0,013	0,067
Sugu			
Mehed	-0,116	0,049	-0,022
Naised	0,095	-0,040	0,018
Vanus			
15–19	0,050	0,978	-0,150
20–29	0,187	0,338	0,007
30–44	-0,078	-0,176	-0,066
45–54	-0,038	-0,306	0,021
55–64	-0,089	-0,622	0,106
65–74	-0,304	-0,738	0,251
75–79	-0,706	-0,870	0,061
Haridus			
Alla keskhariduse	0,056	0,510	-0,136
Keskharidus	-0,042	-0,040	0,021
Kõrgharidus	0,033	-0,223	0,043
Enesehinnanguline kihtikuuluvus			
Madalkiht	-0,270	-0,239	0,150
Madal-keskkiht	-0,004	-0,144	0,156
Keskkiht	-0,059	0,027	-0,045
Kõrg-keskkiht	0,059	-0,002	-0,085
Kõrgkiht	0,145	0,205	-0,041

3.3.7. SOTSIAALMEEDIA KASUTUSVIISIDE FAKTORANALÜÜS

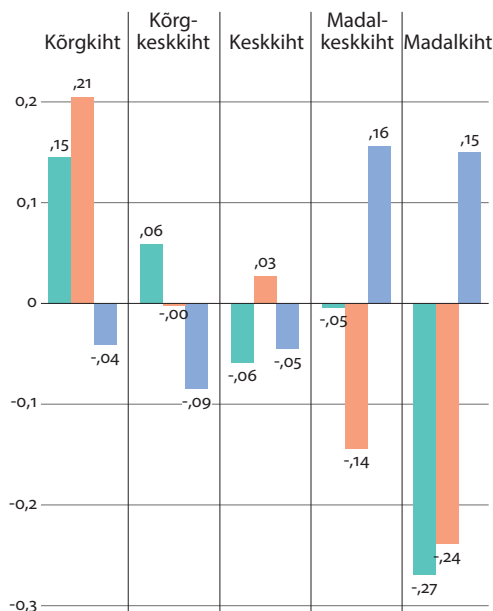
Selleks et tuua esile sotsiaalmeedia kasutusviiside erinevaid profile, tegime ülalnimetatud toimingutest faktoranalüüsi, mis ühendas sarnase kasutustendentsiga toimingud kolme kimpu. Esimesesse koondusid kõik need nutitegevused, mille sisuks oli kas teatud asja, ürituse, isiku või teenuse laikimine, tagasiside andmine või kasutamiseks soovitamine. See on nutipõhine tarbimiskäitumine või turundustegevus. Nimetamegi seda turundusfaktoriks. Teise kimpu kogunesid tegevused, mis on suunatud isiklikele kontaktidele, oma võrgukogukonnaga muljete, mõtete ja kogemuste jagamisele või otsesele abi saamisele/andmisele. Nimetame seda sõbrasuhtluse

3.3. UUE MEEDIA KASUTUS

Joonis 3.3.7. Sotsiaalmeedia kasutamise profiil sotsiaalsetes kihtides 2014

Faktorlaadungid

F₁ Laikimine, turundus F₂ Sõbrasuhtlus F₃ Avalik osalus



faktoriks. Kolmas faktor ühendab toiminguid, mille adressaat on mõni avalik institutsioon (k.a internetiportaal), mille kaudu tahetakse oma probleemi lahendada või mille tegevusele tahetakse mõju avaldada. Nimetame seda avaliku osaluse faktoriks.

Nende kolme faktori keskmist kaalu erinevate sotsiaalsetes rühmades võrreldes näeme, et sotsiaalmeedia kasutamisel on kindel sotsiaalne eripära (vt tabel 3.3.5). Nooremad on rohkem orienteeritud sõbrasuhtlusele, vanemad aga institutsioonidele, eestlased on agaramad sotsiaalmeedia kasutajad tarbijate ja turundajatena, venekeelsed vastajad aga pigem otsivad probleemidele lahendusi, mehed osutuvad üllatuslikult aktiivsemaks sõbrasuhtluses, naised aga hindamises ja turundamises.

Nagu juba eespool osutasime, on arvuti- ja internetikasutusest saanud oluline subjektiivse kihistumise tegur. Erinevalt käituvad kihid ka sotsiaalmeedias (vt joonis 3.3.7). Need, kes on edukamad, on hoopis rohkem tegevad ka virtuaalmaailma arvamusiidritena, jagades laike ja soovitusi. Samuti on nad (olles ühtlasi keskmisest nooremad) palju agaramad võrgusuhtluses nn oma mulli kujundama, osaledes aktiivselt diskussioonides ja andes meelsasti teada oma seisukohtadest. Madalkiht,

kellel puudub ligipääs otsustamise juurde, on seevastu valmis rohkem kasutama internetti avaliku ruumina, et oma huve väljendada ja kaitsta.

3.3.8. KOKKUVÕTE

Viimase tosina aasta jooksul on arvuti- ja internetikasutus Eesti elanikkonnas oluliselt kasvanud ning aastaks 2016 kasutas internetti juba 87% inimestest vanuses 16–74. Internetikasutajad eristuvad internetitegevuste poolest samamoodi nagu n-ö tavaelus: virtuaalne ruum taastoodab olemasolevaid sotsiaalseid hierarhiid ja võimendab diferentseerumist. Eriti teravaks muutub digitaalse kirjaoskuse taseme ühtlustamine seoses digitaalsete teenuste ja osalusvormide kiire arenguga, kusjuures paljudel aladel on digitaalsed teenused juba välja tõrjumas harjumuspäraseid nii ametiasutuste kui ka erasektori teenusepakkujatega suhtlemise vorme. E-valimiste ning paljude avalike teenuste (alates maksuametist perearstiabinini) internetti kolimise tõttu on suhtlus internetikeskkonnas muutunud nüüdisaegse elukvaliteedi oluliseks tingimuseks. Seetõttu on oluline näha Eesti elanikkonna hulgas mitte ainult eduka e-riigi kodanikke, vaid ka neid ühiskonna rühmi, kes end internetis koduselt ei tunne või seda koguni pelgavad.

MeeMa andmed näitavad, et ligikaudu 80% elanikkonnast valdab arvutit ja internetti baastasemel – nad saavad hakkama vajalike teenuste kasutamisega ning enda jaoks vajaliku info otsimisega. Ligikaudu pool elanikkonnast kasutab interneti pakutavaid interaktiivsuse võimalusi, on aktiivsed suhtlejad, meelelahutuse tarbijad ning võimelised keerulisemaks infootsinguks. Koostegevuse ja sisuloome jaoks kasutab arvutit ja internetti kolmandik Eesti elanikkonnast, nad osalevad foorumites ja kommentaariumides, suhtlevad aktiivselt sotsiaalvõrgustikes, postitavad ka ise fotosid ja videoid või peavad blogi või oma kodulehte. Seevastu poliitiliselt ja ühiskondlikult – nt petitsioonide allkirjastamine, ametiasutustele tagasiside andmine, poliitilised ja maailmavaatelised üleskutsed jms – osaleb internetis vaid ligikaudu viiendik elanikkonnast.

Sotsiaalmeediast on paljude kasutajate jaoks saanud oluline ja personaalne info-ruum, mis tugineb ühest küljest suuresti enda kontaktidevõrgustiku poolt jagatavale infovoole, teisalt aga kujuneb konkreetse teenusepakkuja (nt Facebook, Twitter, Pinterest jt) valikutest lähtuvalt. Personaalse uudisvoo tõttu saame iga sotsiaalmeedia kasutaja kontekstis rääkida nn personaalse avaliku ruumi moodustumisest, mida omakorda võib tõlgendada kui ühte fragmenteerunud meediamailmaga kaasnevat nähtust. Võib märgata ka teatava nn jälgimiskultuuri levikut: hulk inimesi on sotsiaalmeedias n-ö nähtamatult olemas, jälgivad teiste postitusi ja meediauudiseid,

3.3. UUE MEEDIA KASUTUS

kuid oma arvamust nähtu-kuuldu kohta ei avalda. Ehkki põhimõtteliselt on virtuaalne ruum kõigile avatud, on ka sotsiaalmeedias välja kujunenud erinevad kasutamismustrid, mis omakorda peegeldavad ja võimendavad Eesti ühiskonna kihistumist ning soolist, vanuselist ja keelelist ebavõrdsust.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aljas, A. ja Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2009). Mäluasutuste töötajad digitaalse kultuuripärandi tarbijatena ja loojatena. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 52* (lk 114–129). Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Dalton 2015. *Pressiteade: Eesti Facebooki kasutajate arv on jõudmas 600 000 piirile*. Leitav aadressilt: <http://dalton.ee/eesti-facebooki-kasutajate-arv-on-joudmas-600-000-piirile/>.
- European Commission 2006. *Special Eurobarometer 251: The Future of Europe*. Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_251_en.pdf.
- Hargittai, E. (2002). Second-level Digital Divide: Differences in People's Online Skills. *First Monday* 7(4). Leitav aadressilt: <http://firstmonday.org/article/view/942/864>.
- Hasebrink, U., Livingstone, S., Haddon, L. ja Ólafsson, K. (2009). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*. 2nd ed. London: London School of Economics and Political Science, EU Kids Online.
- ITU 2006. *World Information Society Report*. Leitav aadressilt: <https://www.itu.int/osg/spu/publications/worldinformationsociety/2006/report.html>.
- ITU 2016. *Measuring the Information Society Report 2016*. Leitav aadressilt: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2016/MISR2016-w4.pdf>.
- Livingstone, S. ja Helsper, E. J. (2007). Gradations in Digital Inclusion: Children, Young People and the Digital Divide, *New Media & Society*, 9(4), 671–96.
- Masso, M., Järve, J. ja Kaska, M. (2014). *Infotöötlemise oskuste tipud ja mahajääjad Eestis: PIAAC uuringu temaatiline aruanne nr 3*. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. Leitav aadressilt: https://www.hm.ee/sites/default/files/pictures/tipud_ja_mahajaajad.pdf.
- OfCom 2016. *The Communications Market Report*. Leitav aadressilt: https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0024/26826/cmr_uk_2016.pdf.
- O'Neill, B. ja Dinh, T. (2012). *Digital Literacy, Digital Opportunities*. Digital Childhoods Working Paper Series No. 2. Leitav aadressilt: <https://www.webwise.ie/wp-content/uploads/2014/06/DigitalLiteracyMay2012.pdf>.
- Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2008). Digital Stratification: A Closer Look at the Included and Excluded in the Digital Estonia. N. Carpentier jt (Toim). *Democracy, Journalism and Technology: New Developments in an Enlarged Europe* (lk 169–181). Tartu: Tartu University Press.
- Pruulmann-Vengerfeldt, P. ja Kalvet, T. (2008). *Infokihistumine: Interneti mittekasutajad, vähekasutajad ning hiljuti kasutama hakanud*. PRAXISE Toimetised Nr 41. Tallinn: SA Poliitika-uuringute Keskus PRAXIS.
- Pruulmann-Vengerfeldt, P. ja Reinsalu, K. (2009). Elukvaliteedist infoühiskonnas. M. Lauristin (Peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2008* (lk 109–115). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

III OSA. KULTUURISUHTE MUUTUMINE JA MEEDIAKASUTUS

- Schulz, M. S. (2011). Values and the condition of global communication. *Current Sociology*, 59(2), 238–251.
- Tsatsou, P. (2011). Digital Divides Revisited: What Is New About Divides and Their Research? *Media, Culture & Society*, 33(2), 317–331.
- Trültzsch-Wijnen, C. W., Trültzsch-Wijnen, S. ja Siibak, A. (2015). Using and Not Using Social Media: What Triggers Young People's SNS Practices? F. Zeller, C. Ponte ja B. O'Neill (Toim). *Revitalising Audience Research. Innovations in European Audience Research* (lk 176–194). London & New York: Routledge.

IV osa.

Igapäevaelu praktikad

4.1. TARBIMINE: VÕIMALUSED, ENESEVÄLJENDUS JA SÄÄST

Margit Keller ja Maie Kiisel

4.1.1. TARBIMISE TEOREETILISED KÄSITLUSED

Tarbimine ei ole asi iseeneses, vaid väga erinevate tegevuste kompleks, mille kaudu ühiskonna liikmed oma argielu elavad ning eneseteostuseks vajalikke ressursse leiavad ja kasutavad. Alljärgnev peatükk vaatleb Eesti tarbijat ajavahemikus 2002–2014, andes alguses mõningase võrdluspildi teiste Euroopa Liidu riikidega, ning seejärel keskendub rahale, ajale ja erinevatele elustiilidele. Peatükk lõpeb aruteluga keskkonnasäästliku elustiili kujundamise võimalikkusest.

Viimase mõnekümne aasta jooksul on jõudsalt esile tõusnud mitmesugused, erineva distsiplinaarse taustaga tarbimisuuringud. Siinses kogumikus võtame tarbimise kui nähtuse tõlgendamiseks Eesti ühiskonnas tarbimissotsioloogilise, mitte niivõrd majandusteadusliku või tarbimispsühholoogilise lähtekoha. Tarbimisele võib läheneda nn individikeskselt, defineerides tarbijat kui suveräänset kodanikku, kes kommertsväljal otsuseid tehes teostab oma vaba valikut (Slater, 1997; Gronow, 2015; Halkier, 2010). Teisalt võib tarbimist mõista struktuurikeskselt ning arutleda selle üle, kuidas majanduslikud ja sotsiokultuurilised tingimused, keskkonnad ja institutsioonid määravad selle, kes, kuidas ja mida tarbib. Selle mõtteviisi üks äärmusi käsitleb tarbimist kui kommertsmaailma „võrgutuse“ tulemust (vt nt Bauman, 1992) ja sotsiaalmajanduslike taustategurite summat.

Alates 1970ndatest avaldas tarbimisuuringutele tugevat mõju n-ö kultuuriline pööre, mis tõstis uurijate huvifookusse tarbimise eneseväljenduslikud, identiteedi- ja

(sub)kultuuriloomega seotud aspektid (vt nt Featherstone, 1990). Tänapäevaseks aga leidub autoreid, kes väidavad, et kitsamalt kultuurikeskne vaade on oma aja ära elanud (Warde, 2014) ning vastukaaluks on nüüdisaegses tarbimissotsioloogias kanda kinnitamas n-õ igapäevase, „tavalise“ tarbimise käsitlus, mille uuemad, viimase kümne aasta uurimused saavad suurel määral inspiratsiooni sotsiaalsete praktikate teooriast (Gronow ja Warde, 2001; Warde, 2005, 2014). Kuigi sinne peatükk on nii sisulise järgnevuse ning ka MeeMa uuringu andmete kaudu seotud sellega, kuidas me aastal 2004 ilmunud kogumikus, siinse raamatu eelkäijas, tarbimist mõtestasime (vt Keller ja Kalmus, 2004: 201–216), on autorite lähenemine mõnevõrra muutunud ja oleme mitut nähtust teisiti tõlgendanud.

Sotsiaalsed praktikad on kollektiivsed tegevusmustrid, teatud tegutsemise ja kõnelemise viiside võrgustikud (vt ka ptk 1.1 selles raamatus), mis kindlas sotsio-kultuurilises ruumis moodustavad äratuntava terviku. Nad ei ole staatilised, vaid muutuvad ajas pidevalt ning eri inimesed sooritavad neid eri ajahetkedel isemoodi (Reckwitz, 2001; Schatzki, 2002). Näiteks võib koduaia või maja eest hoolitsemist pidada sotsiaalseks praktikaks või koguni erinevate alampraktikate kimbuks. Tarbimise käsitlemine eraldi peatükina jätab mulje, justkui oleks tarbimine mingi eraldi seisev nähtus. Siinne käsitlus lähtub teistsugustelt alustelt. Tarbimine leiab aset erinevate sotsiaalsete praktikate raames ja on nende kompetentse sooritamise vältimatu osa. Et saata lapsi kooli, on „kompetentsetel“ vanematel vaja soetada terve hulk tarbekaupu, mis on ühtaegu nii funktsionaalselt vajalikud kui ka sotsiaalselt aktsepteeritavad (mitte lihtsalt koolikott kui suvaline anum vihikute-raamatute vedamiseks, vaid kindlas kaubamärkide ja hinnaklassi raamistikus asuv ning teatud tervise-, moe- jms nõuetele vastav koolikott). Nn praktikapõhise lähenemise üks peamisi seisukohti ongi, et vajadused teenuste ja kaupade järele ei sünni mitte niivõrd inimeste peades nende sisemise motivatsiooni tulemusena ega ole alati nende ratsionaalsete valikute tulemus (kuigi mõnikord, eeskätt suuremate ja kallimate ostude puhul nad on ka seda), vaid sotsiaalsed tegevusmustrid tingivad teatud ostmise ja kaupade kasutamise viisid. Enamasti on need harjumuslikud. Autod ja majad, laste haridustee, linnaruumi korraldus jms on need tegurid, mis tarbimist samavõrra või ehk rohkemgi kujundavad kui inimeste üksikotsustused. Tarbija käitumises põimuvad niisiis inimese valik ja ratsionaalne kalkuleerimine (eeskätt suuremate ja kallimate ostude, kognitiivselt nõudlikumate otsustuste puhul) ning poolautomaatne harjumuslikkus (rutiinsed tarbimistoimingud hommikusest duši all käimisest auto sõiduni). Igapäevases tarbimises on väga suur roll möödapääsmatutel tegudel, mille tulemusena tarbitakse nii, nagu on kombeks ja nagu igapäevaelu korraldus nõuab

4.1. TARBIMINE

(nt lapse koolitööd tuleb teha arvutis, mitte käsitsi; paljusid kaupu on võimalik osta vaid pakendatult; üksikusse maakohta saab vaid autoga, mitte bussiga jne).

Meie käsitluses ei vaadelda tarbimisena mitte üksnes ostmist (nagu seda teevad paljud turundusliku tagapõhjaga tarbimisuuringud, mis räägivad ostukäitumisest), vaid ka kaupade ja teenuste, keskkondade ja objektide kasutamist ning samuti neist loobumist, äraviskamist (Warde ja Southerton, 2012). Tarbimine ei ole ainult individuaalne, vaid ka kollektiivne: tarbimismustrite kujunemises osalevad nii pereliikmed, sõbrad kui ka kolleegid. Tarbimisotsused ei esine isolatsioonis, vaid sageli moodustuvad nendest kimbud. Erinevate praktikate põimumine, varasemad tarbimistegevused, ostud jne loovad teatava rajasõltuvuse, mis osaliselt tingib ka tänaseid tarbimistegevusi. Supermarketi või tanklaketi kliendikaart on üks näide, kuidas nii turunduskommunikatsioon kui ka erinevad tehnoloogilised nüansid seovad tarbitavad kaubad kokku. Need kõik ühtpidi loovad mitmesuguseid tarbimisvõimalusi, kuid teistpidi ka piiravad tarbija suveräänse valiku ruumi, sest suur osa valikutest on tarbimiskeskond juba „ära teinud“.

Lähtuvalt eelöeldust käsitleme tarbimist siin kui n-õ punast niiti, mis läbib igapäevaelu tegevuste kompleksi. Selles toimetavad küll refleksiivsed inividid, kuid nende ratsionaalse arutluse ja vaba valiku osakaal on väiksem, kui meile tavateaduse tasandil tunduda võib. Tarbimissotsioloogiline sotsiaalsete praktikate lähene mine uuringute teoreetilise raamina areneb pidevalt ning on kaugel sellest, et olla valmis. Kvantitatiivsete andmetega kokkuvõimiseks on seda veel napilt kasutatud ja seega on tegu suhteliselt suure väljakutsega. Niisiis on osa eelolevast peatükist üsna traditsiooniline statistiliste andmete esitus ja seletus, kuid osa on liikumine uudsematel käsitlusradadel. Võtame arvesse nii Eesti ühiskonnas aastail 2002–2014 toimunud arengut kui ka igapäevaelu korraldust, püüame tabada infot selle muutumise kohta ning pakkuda tõlgendusi.

4.1.2. EESTI JA EUROOPA TARBIMISE VÕRD LUS

Esmalt vaatleme Eesti tarbimise ja tarbijate suhtumise üldnäitajaid ELi riikide võrdluses. Andmed pärinevad Eurostatist ja Eurobaromeetri uuringutest.

Üks kõnekamaid tarbimise indikaatoreid, mille kaudu saab Eestit ja teisi Euroopa riike võrrelda, on tegelik individuaalne tarbimine (TIT ehk inglise keeles AIC – *actual individual consumption*). See peegeldab leibkondade jõukust ja elujärke paremini kui SKT määr, sest koostamisel võetakse arvesse kõiki riigis ostetud kaupu ja teenuseid, sõltumata sellest, kas ostjaks on kodumajapidamised ise või maksab tarbitu eest riik või mittetulundussektor (nt mitmesugused tervishoiu- ja

Tabel 4.1.1. Sisemajanduse kogutoodang ja tegelik individuaalne tarbimine Euroopa Liidu riikides 2011 ja 2014

Indeksi väärtus võrreldes Euroopa Liidu keskmisega (= 100 punkti). Koloreeritud taustaga on märgitud tarbimisindeksi väärtuse muutumine vähemalt 3 punkti võrra (punane – langus, sinine – tõus)

	Sisemajanduse kogutoodang (SKT)		Tegelik individuaalne tarbimine (TIT)	
	2011	2014	2011	2014
Luksemburg	265	263	138	140
Holland	135	130	118	112
Austria	128	128	120	121
Taani	125	124	114	115
Saksamaa	123	124	121	123
Rootsi	127	124	114	114
Soome	117	110	113	113
Suurbritannia	105	108	114	114
Prantsusmaa	108	107	111	112
Euroopa Liidu keskmine (27/28 riiki) = 100				
Itaalia	103	97	106	98
Tšehhi	83	84	73	75
Sloveenia	83	83	79	74
Slovakkia	73	76	72	74
Leedu	65	74	70	80
Eesti	68	73	59	65
Kreeka	77	72	89	83
Ungari	65	68	62	62
Poola	64	68	70	74
Läti	57	64	57	65
Horvaatia	60	59	59	59
Rumeenia	51	54	53	55
Bulgaaria	44	45	47	49

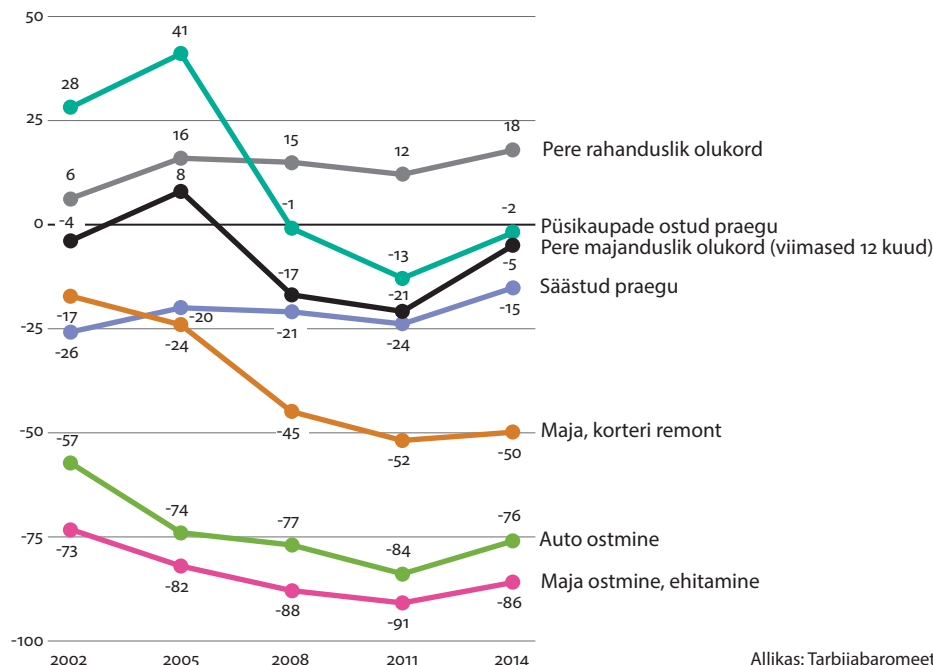
Allikas: Eurostat, 2015

haridusteenused). Seega mõõdab TIT ühe inimese kohta tegelikult tarbitu suhtelist määra võrdluses referentsnäitajaga (väärtusega 100), mis praegusel juhul on 28 Euroopa Liidu riigi keskmine. Tabel 4.1.1, mis tugineb Eurostati 2015. aasta suvel avaldatud andmetel, näitab, et TIT väärtus viimasel kolmel aastal on suuresti samaks jäänud või mõne riigi puhul ka mitme punkti võrra langenud. Silma torkab siin suurim kasvaja Leedu, mis on tuntavalt ette läinud Eestist ja Lätist ning seda just tarbimise, mitte SKT suurenemise poolelt. Ka Eesti tõus on olnud teistega võrreldes üsna muljetavaldav, kuid TIT näitaja väärtus on siiski vaid veidi üle poole (65 punkti)

4.1. TARBIMINE

Joonis 4.1.1. Tarbijate hinnangutel põhinevad kindlustunde indikaatorite komponendid 2002–2014

Indikaator näitab positiivsete ja negatiivsete vastuste protsentide vahet



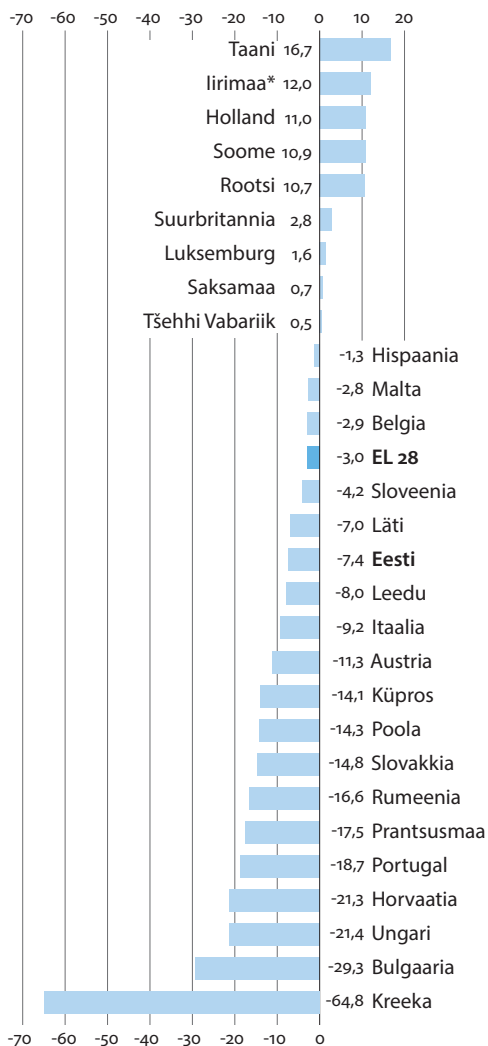
Allikas: Tarbijabaromeeter, 2015

EL28 keskmisest. Huvitav on see, et teistes Ida- ja Kesk-Euroopa riikides (peale Baltimaade) on tarbimise tase jäänud suhteliselt stabiilseks. Ilmselt on üks seletus majanduskriisijärgne kiirem kosumine, mis Baltimaade tarbimismahte tagant tõukab, ning teisalt siiski ka suhteliselt madal starditase, n-ö suurem arenguruum võrreldes mõne teise Ida-Euroopa riigiga, nt Tšehhiga.

Eurobaromeetri 2015. a kevadise avaliku arvamuse uuringu kohaselt peetakse Eestis kõige tähtsamateks probleemideks, millega riik hetkel silmitsi seisab, majanduse olukorda (32%) ning kasvavat elukallidust (32%), samas kui enamik teiste küsitletud riikide vastajaid peab olulisimaks hoopis töötust (mille järel on valdavalt teisel kohal immigratsioon või majanduse üldine olukord). Euroopas tervikuna arvatakse oma leibkonna finantsolukorra tulevikku lähima 12 kuu jooksul üldiselt samaks jäävat (63%); 23% usub, et olukord paraneb. Selles Eurobaromeetris paistab Eesti silma oma suurima toetusprotsendiga (83%) Euroopa majandus- ja rahaliidule. Rahaliidu toetus on madalaim Suurbritannias (20%), Tšehhi Vabariigis (22%) ja Roots

Joonis 4.1.2. Tarbija kindlustunde koondindikaator Euroopa Liidu riikides augustis 2015

Indikaator näitab positiivsete ja negatiivsete vastuste protsentide vahet



* Juuli näitaja.

Allikas: Business ..., 2015

(25%). 2014. aasta sügise Eurobaromeetri avaliku arvamuse küsitluse kohaselt peab oma leibkonna rahalist seisu Eestis heaks 71% küsitletutest ning halvaks 27%. Enim on rahul olijaid Taanis (88%) ning ootuspäraselt vähim Kreekas (25%). EL28 keskmine on 65%. Niisiis ollakse Eestis keskmisest optimistlikumad, mida tõestab ka jaekaubanduse jõudsalt kasvav käive, nt Statistikaameti andmetel oli 2015. aasta detsembri jaekaubanduse maht püsivhindades 10% suurem kui samal ajal aasta varem.

Tarbija usalduse indikaatorid Eesti Konjunktuuriinstituudi vahendatuna näitavad kindlustunde kasvu^[1] võrreldes kriisiaastatega, kuid nn buumiaegsele püsikaupade ostmise plaanidele ei olda ligilähedalgi.

Tarbija kindlustunde koondindikaator näitab, et Eesti on teiste riikidega võrreldes üsna keskmine, optimiste ja pessimiste on umbes samapalju, samal tasemel Läti ja Leeduga, aga jääb maha põhjanaabreist.

4.1.3. IGAPÄEVAELU RESSURSID: RAHA JA AJA JÄTKUMINE

Rahalised võimalused

Alates 2002. aastast oleme ankeedis korranud identset küsimust selle kohta,

[1] Kindlustunde indikaator on Euroopa Komisjoni kasutatav baromeetri sünteesindikaator. Saldod näitavad positiivsete ja negatiivsete vastuste protsentide vahet.

4.1. TARBIMINE

Tabel 4.1.2. Eesti tarbija igapäevaeluliste (tarbimis)tegevuste prioriteetidid 2002–2014

Väitega nõustujate % koguvalimist

	„Üldiselt jätkub raha“					„Ei vaja, ei kuluta sellele“				
	2002	2005	2008	2011	2014	2002	2005	2008	2011	2014
Eluaseme kuludeks (küte, vesi jne)	69	80	76	69	81	1	1	2	2	2
Rohtudeks, tervise eest hoolitsemiseks	69	80	76	69	81	3	4	6	7	5
Korralikuks toitumiseks	72	82	80	70	78	<1	<1	<1	<1	1
Oma välimuse eest hoolitsemiseks (juuksur, kosmeetika, jõusaal)	40	45	45	38	48	9	10	8	9	9
Riiete ostmiseks	34	45	46	36	45	2	2	2	2	3
Külaliste kutsumiseks, kingituste tegemiseks	26	38	33	26	33	7	6	10	9	11
Laste koolitamiseks	33	41	33	30	29	29	31	42	44	54
Ajakirjanduse tellimiseks	28	32	32	19	27	19	25	23	32	33
Auto hooldamiseks, sõitmiseks	18	25	27	21	26	27	30	27	28	35
Sportimiseks	19	25	23	19	25	34	34	37	37	44
Teatris, kontserdil käimiseks	19	27	25	17	25	14	16	17	19	23
Laste harrastusteks	24	32	27	23	24	32	33	44	46	55
Meelelahutuseks, harrastusteks	19	25	24	18	24	15	15	16	18	22
Arvuti ostmiseks, hooldamiseks, täiustamiseks	10	20	21	15	19	27	25	27	27	34
Õppimiseks, enesetäienduseks	20	25	21	17	18	30	30	40	40	51
Raamatute ostmiseks	18	25	23	14	18	13	19	21	27	34
Korteri meelepäraseks sisustamiseks	9	17	18	12	18	10	8	11	17	21
Uue olmetehnika muretsemiseks (mikrolaineahi, külmkapp, TV)	15	13	21	22	17	9	9	13	20	21
Kohvikus, restoranis käimiseks	14	20	17	12	17	31	30	32	32	38
Remondiks	11	18	16	12	17	5	6	9	14	16
Reisimiseks	8	11	14	10	15	19	18	20	23	23
Lähisugulaste toetamiseks	12	16	14	10	13	21	25	30	28	32
Auto ostmiseks, uuendamiseks	6	9	10	6	8	28	30	32	37	45

kuivõrd vastajatel ja nende peredel jätkub raha erinevateks kulutusteks (tabel 4.1.2). Juba küsimuste sõnastus ei peegelda mitte niivõrd eraldiseisvate tarbimisotsuste tegemist, ostude sooritamist, vaid lähtumist igapäevaelulistest praktikatest. Sotsiaalseis praktikais peituvad erinevad komponendid, mis nõuavad raha kulutamist, nt ei sõltu korralik toitumine ainult toidu ostmisest, vaid ka paljudest muudest sotsiaalsetest ja kultuurilistest teguritest. Ühtpidi näeme, mille jaoks inimestel enda hinnangul raha jätkub ja kuidas nad piiratud eelarve juures majandavad, teistpidi saame teada, kuidas igapäevaelu on organiseeritud erinevateks endastmõistetavuste muustriteks

(millele seab kahtlemata oma tõlgendusraami ka ankeedi küsimuste sõnastus, eriti sealsed omadus- ja tegusõnad). Võime väita, et majanduskriis on Eesti tarbijat valusalt tabanud ja üldistatult öeldes oleme nende hulga poolest, kel üheks või teiseks kulutuseks raha jätkub, 2014. aastal peaaegu samas kohas, kus olime kriisieelsel aastal 2005, sest kriisi järel, 2011. aasta küsitluses olid tarbijate hinnangud kukkunud lähedaseks 2002. aastale, üheksa aastat varasemale tasemele. Iseloomulik on, et neid, kel jätkub raha eluaseme kulude katteks (kes seavad oma rahaasjad nii) on veidi rohkem, kui neid, kel jätkub korralikuks söögiks.

Sotsiaal-demograafiliste tunnuste lõikes ilmneb 2014. aastal mitu huvitavat erisust. Näiteks on riiete ostmise puhul suured vanuselised käärid: kui 15–19-aastaste vanuserühmas jätkub üldiselt riiete ostmiseks raha 70%-l vastanutest, siis 65–74-aastaste seas jätkub seda vaid 35%-l. Uued rõivad ei ole selle vanusegrupi jaoks enam prioriteet. Kuigi naised saavad endale lubada mõnevõrra vähem ankeedis nimetatud asju-tegevusi kui mehed, võib oletada, et üsna suurte erinevuste üks põhjus on ka see, et naiste ootused välimusele ja toidule on kõrgemad, nad mõistavad „raha jätkumist“ erinevalt. Näiteks piisab korralikuks toitumiseks raha 83%-l meestest ja 75%-l naistest, riiete ostuks 52%-l meestest ja 39%-l naistest, välimuse eest hoolitsemiseks 55%-l meestest ja 42%-l naistest.

Sama andmestik võimaldab vastuse „Ei vaja seda, ei kuluta sellele“ põhjal rääkida ka nn mittevajamisest, mis on 2014. aastaks väga paljudes kategooriates märkimisväärselt kasvanud. Laste koolitamiseks ja harrastusteks kulutamise mittevajalikkus on suuresti seletatav sellega, et 2014. aastal on nende hulk valimis, kel on peres alla 18aastaseid lapsi, vaid 30%, samas kui 2002. aastal oli neid 42%. Tasub meeles pidada, et tegemist on üldkogumi suhtes esindusliku valimiga. Ka vanemaid inimesi on suhteliselt rohkem. 2002. aastal oli 55–74-aastaseid kokku 28% vastanutest ning aastal 2014 oli sama näitaja juba 37%. 30–44-aastaseid oli 2002. aastal 27% ja 2014 vaid 17%. Osaliselt pakub see tõlgendust sellele, miks nt sportimist mittevajalikuks pidajate hulk on tervelt 10% ja õppimise puhul lausa 20% suurem kui küsitluse varaseimal aastal. Samas on ka selliseid kategooriaid, kus valimi teistsugune koosseis täit seletust ei paku. Tegemist on laiemate tendentsidega ühiskonnas: hüppeliselt on kasvanud nt nende hulk, kellele on mittevajalik raamatute ost. Kuigi üldiselt raha jätkumine ei ole enamiku teemade puhul kuigivõrd kasvanud, on vastamisel vähem valitud varianti „Ei jätku, oleme pidanud sellest loobuma“ ning rohkem „Vahel jätkub, vahel mitte“ ja „Ei vaja, ei kuluta sellele“. Kuidas seda seletada? Esiteks, osa elanikkonnast on arvatavasti hulga tegevusi ning kaupade ja teenuste liike lihtsalt oma elust välja lülitanud, leides, et need on mitmel põhjusel (rahalistel, tervislikel, ealistel või sotsiaalsetel põhjustel) kättesaamatud. Teiseks on mitmel alal (nt olmetehnika

4.1. TARBIMINE

Tabel 4.1.3. Tarbimislik ükskõiksus, rahapuudus ja rahaline jõukus 2002–2014

% koguvaimist

	Tarbimislik ükskõiksus (mittevajamine)					Rahapuudus (vajalikust loobumine)					Rahaline jõukus				
	2002	2005	2008	2011	2014	2002	2005	2008	2011	2014	2002	2005	2008	2011	2014
Väga suur	14	14	20	22	26	8	7	8	13	5	13	20	18	13	17
Suur	22	22	24	24	28	18	14	14	18	13	19	25	26	16	23
Mõõdukas	26	28	26	26	23	31	30	29	26	26	34	32	32	34	31
Vähene	12	11	8	7	6	23	21	18	18	20	22	16	15	23	19
Puudub	26	25	22	21	16	20	28	32	24	36	13	7	9	14	10

Tabel 4.1.4. Tarbimisliku ükskõiksuse indeks sotsiaalse sidustumise klastrites 2002–2014

Lühendamata indeksi põhjal, max väärtus 23

	2002	2005	2008	2011	2014
Mitmekülgsest ja tugevalt sidustunud	3,20	2,81	2,53	3,25	3,53
Mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunud	3,60	2,99	4,35	3,63	3,98
Tarbijana sidustunud	2,34	2,54	3,46	3,75	4,25
Valijana sidustunud	4,69	4,85	5,50	6,21	6,45
Nõrgalt sidustunud	4,12	4,66	5,55	6,77	8,34

või korteri sisustamine) juba üht-teist saavutatud ja ostetud varasematel aastatel ning neid kulutusi ei pea praegu uuesti tegema. Kolmandaks võivad vahepealsed keerukad kriisiaastad olla õpetanud vähemaga toime tulema. Neljandaks võib tarbimislikku mitmekesisust piirata ka kasvav surve ajakasutusele, s.t eluga normaalseks hakkamasaamiseks on vaja rohkem rööprähelda ja pingutada.

Vastuste „Ei vaja seda“ põhjal on kõikide aastate kohta koostatud nn tarbimisliku ükskõiksuse indeks (vt tabel 4.1.3). Siingi näeme kasvu: nende hulk, kel on väga suur ükskõiksus, on 2014. aastal peaaegu kaks korda suurem kui 2002. aastal. Praegu ei saa veel üheselt vastata küsimusele, kas see räägib tarbimislikust küllastumisest või mittesaavutatu kättesaamatuks tunnistamisest ja blokeerimisest.

Peatükis 4.3 on pikemalt juttu sotsiaalsest sidustumisest ühiskonnas, mõistes seda sotsiaalsete praktikate sooritamise aktiivsuse ja mitmekülgse kaudu. Siinkohal mainime lühidalt, et ühiskonnaga nõrgalt sidustunute seas on tarbimislik ükskõiksus väga tugevalt kasvanud, samas mitmekülgsest sidustunute klastris on ükskõiksuse määr peaaegu sama madal kui aastal 2002 (vt tabel 4.1.4). Näeme, et majanduskriisi

Tabel 4.1.5. Suhteliselt väga suur tarbimislik ükskõiksus rahvarühmades 2011 ja 2014

% rahvarühmast

	2011	2014
Mehed	26	29
Naised	19	27
15–29-aastased	19	15
66–74-aastased	45	61
Eestlased	19	24
Venekeelsed vastajad	30	36
Kõrgharidus	14	17
Alla keskhariduse	31	41

Tabel 4.1.6. Rahapuudus rahvarühmades 2011 ja 2014

Suur ja väga suur rahapuudus, % rahvarühmast

	2011	2014
Mehed	28	15
Naised	35	20
15–29-aastased	23	14
30–44-aastased	35	20
60–74-aastased	31	18
Eestlased	28	16
Venekeelsed vastajad	40	22
Alla keskhariduse	33	17
Keskharidus	34	20
Kõrgharidus	26	16

perioodil algas tugev polariseerumine, kus nende jaoks, kel on ühiskonnaga nõrgad sidemed, on ka nn tarbimislikud kokkupuuted muutunud lõdvaks või olematuks.

Tarbimislik ükskõiksus on seotud ka laste olemasoluga peres (samas laste arv statistiliselt olulist seost ei näita). Neist, kel ei ole alla 18-aastaseid lapsi, on 66% suure või väga suure tarbimisliku ükskõiksusega. Samas lastega vastajaist väljendab ükskõiksust 27% (11%-l on see väga suur). Kui lasteta inimesed saavad endale lubada ka vähest tarbimismaailmas osalemist, siis lastega perede igapäevaelu tingib mitmesuguseid vajadusi autost arvutini. Vähem on neid, kas saavad öelda „Ei kuluta sellele, ei vaja seda“. Seegi näitab kaudselt, kuivõrd kitsas on tõlgendada tarbimist vaid üksikindiviidi vaba valiku pärusmaana.

Võrreldes 2011. aastaga on 15–29-aastased noored ainus grupp, kelle hulgas ei ole tarbimislik ükskõiksus kasvanud (tabel 4.1.5). Tarbimisliku ükskõiksusega teatud mõttes vastassuunalist nähtust mõõdab konsumerismi (nn eneseväljendusliku tarbimise) indeks, millest tuleb pikemalt juttu allpool. Nende kahe indeksi vahel on negatiivne korrelatsioon (seosekordaja on $-0,323$, olulisuse nivool $p \leq 0,001$). Näeme, et konsumerism on ka vanimas eagrupid jõudsalt kasvanud: kui 2011. aastal oli suure ja väga suure konsumerismiga inimesi vanimas eagrupid 2%, siis 2014. aastal oli neid juba 19%. Toimumas on taas polariseerumine, kus üks osa ühiskonnast on üha tugevneva tarbimisliku orientatsiooniga ning teine osa üha ükskõiksem. Mis on selle nn mittevajamise tegelikud sotsiaalsed ja psühholoogilised tagamaad, vajab täiendavat kvalitatiivset uurimist.

4.1. TARBIMINE

Rahapuuduse indeks (koostatud sama, raha jätkumise küsimuse baasil) näitab vastuste „Ei jätku, oleme pidanud sellest loobuma“ osakaalu (vt tabelid 4.1.3 ja 4.1.6). Rahapuuduse eri tasemel olevate vastajate muster on võrreldav 2005. aastaga, kuid suure rahapuuduse käes kannatavate vastanute hulk on kukkunud vaadeldud aastate madalaimale tasemele, iseloomustades enam naisi ja venekeelseid vastajaid. Hari-duse puhul ei ole tulemused nii üheselt tõlgendatavad, alla keskharidusega vastajate grupis on ka palju noori, kelle vajaduste ja võimaluste spekter on hoopis teistsugune kui keskealistel, kel on pere, majapidamine ja mitmesugused kohustused, mis raha nõuavad.

Rahalise jõukuse näitajad on küll 2011. aastaga võrreldes kasvanud, kuid ei ületa 2005. ja 2008. aastat (tabel 4.1.3).

Oleme siinses peatükis lähtunud sellest, et tarbimist tingivad nii igapäevatoimingu-te korraldus kui ka materiaalne elukeskkond ja taristu, mis inimest ümbritsevad. Huvitav on näha, et vastajaile kuuluvate kinnisvaraobjektide arv (nt kodu, suvekodu jt) ei ole aastate jooksul palju muutunud (vt tabel 4.1.19 peatüki lisas). Ikka on umbes kaks kolmandikku neid, kellel on korter, ja alla ühe kolmandiku neid, kellel on maja. Suvokodu omajate hulk majanduskriisi ajal mõnevõrra kukkus, kuid nüüd on nende hulk tagasi 2002. aasta tasemel.

Igapäevasteks ostudeks kasutavad tarbimislaenu meie andmestiku kohaselt suhteliselt vähesed, nt vaid 2% on maininud kiirraenufirmasid, pisut enam on kasutatud arvelduskrediiti ja krediitkaardiga maksmist (mõlemad 9% koguvahelist). Samas on suuremamahulist pikaajalist laenu võtnud 25% vastanutest, mida on tunduvalt vähem kui rekordaastal 2011 (43%).

Ajakasutus

Teine oluline ressurss lisaks rahale, milles siinses kontekstis juttu teeme, on aeg. Aja ja raha piiratus sunnib inimest langetama tegevuslikke valikuid, mis omakorda kätkevad endas tarbimisvalikuid. Aeg kujundab ka elukaart, mis tingib, millised praktikad on hetkel aktuaalsemad. 2014. aastal küsisime esimest korda aja jätkumise kohta (vt peatüki lisas toodud tabel 4.1.20).

Mõistetavalt on vastusevariandi „Ei vaja, ei tegele sellega“ suurimad osakaalud neis rahvarühmades, mis on seotud teatud perekondliku seisuga või elukorraldusega (lapsed, koduaed, lemmikloomad). Kui neid pole, pole ka vaja nendega tegeleda. Lastega tegelemine näib endiselt olevat Eestis rohkem naiste pärusmaa: sellega mitte tegelevat väidab end 27% naistest ning 44% meestest (erinevused on statistiliselt olulised nivool $p \leq 0,001$).

Töö ja õppimise ning enesetäienduse puhul esinevat suurt „mittevajajate“ hulka saab osaliselt seletada vanemate inimeste suhtelise rohkusega valimis. Ometi kõnelevad need arvud ka sellest, et elukestev õpe ning pidev enesetäiendamine on pigem loosungid, mitte Eesti ühiskonna igapäevane normaalsus. Erinevates rahvarühmades ilmnevad siingi mõned huvitavad erisused. Näiteks tegelevad eestlased töösse ja õppimisse süvenemise ning enesetäiendamisega rohkem kui venekeelsed vastajad (35% eestlasi ja 53% venekeelseid vastajaid ei kuluta aega õppimisele ja enesetäiendamisele). Ka väga suure rahapuudusega inimeste seas on tervelt 38% neid, kelle igapäevaelu ei hõlma pidevat oma töösse ja õppimisse süvenemist. Huvialadega tegelemist ei vaja 8% eestlastest ning 21% venekeelsetest vastajatest. Suhteliselt suur on erinevus ka sportimises (selleks ei vaja aega 35% eestlastest ja 47% venekeelsetest vastajatest). Taas näeme ühiskonna kihistumist ja killustumist erinevalt sidustunud (nii töö kui ka hobide kaudu) elanikkonna rühmadeks. Ajakulu tööle, õppimisele ja hobidele tundub olevat rahvusrühmade, samuti jõukamate ja vähem jõukate üks eraldusjooni.

Samasugune piirjoon jookseb haridusrühmade vahel. Madalama haridusega inimesed ei tegele enesetäiendamise ja õppimisega (vähema kui keskhariduse puhul 46%, keskhariduse puhul 47%, seevastu kõrgharitute hulgas on neid vaid 25%), samuti on siin seos tarbimisliku ükskõiksusega. Neist, kel vastav näitaja on väga suur, ei tegele tervelt 75% õppimise ja enesetäiendamisega. Võime eeldada, et seosed on siin mitmesuunalised. Osalus õppimises ja enesetäiendamises sunnib ka enam tarbima (kasvõi teatud viisil riietuma või väljas lõunatama) ning teisalt loob õppimise kaudu saadav kvalifikatsioon ja positsioon ühiskonnas ka ligipääsu tarbimisvõimalustele.

Raamatute lugemises on samuti suur erinevus: alla keskharidusega inimestest ei loe tervelt 38% raamatuid, kusjuures kõrgharitutest väidab nii vaid 8%. Ka siin kohatame pinnast polariseerumisele: haritud õpivad pidevalt juurde ning mitteharitud ei tee seda. Erinevatest andmetest ilmnevad viited ühiskonna lõhestumisele gruppideks, kus ühelt poolt liigutakse kiiresti edasi ja sidustutakse ühiskonnaga mitmesugustel viisidel ning teisalt kinnistutakse olemasolevasse, kusjuures sidemed ühiskonnaga nõrgenevad (vt ptk 4.3). Niisugune eraldumine ning oma kapslisse jäämine (sealt nt õppimise ja enesetäiendamise kaudu välja murdmata jätmine) võib hakata iseennast taastootma. Näiteks võib madal sissetulek, mis takistab katki läinud arvuti asendamist, vähendada võimalusi arendada tehnoloogilisi oskusi, vastata tööportaalides ilmuvatele kuulutustele ja hoida alal tutvusi, mis võivad tuua kasulikke tööpakkumisi.

Kõige otsesemalt n-õ tavatähenduslik tarbimise küsimus „Kaupluste külastamine, sobivate kaupade otsimine ja ostlemine“ ei näita olulisi erinevusi ei hariduse ega

4.1. TARBIMINE

rahvuse arvestuses. Küll aga tegelevad sellega mõnevõrra vähem mehed (14% mehi ja 7% naisi „ei vaja seda“). Koguvalimis on 11% vastajaid, kes üldse kaupluste külastamisele aega ei kuluta ja enamikul neist (73%) on ka suur või väga suur tarbimislik ükskõiksus. Üle 60aastaste seas on enim neid, kel üldiselt poeskäimiseks aega jätkub (57%), samas kui 30–44-aastaste seas, kes käivad aktiivselt tööl ja kasvatavad lapsi, on neid tunduvalt vähem – 37%. Poes käia on vaja, kuid aega on vähe.

Sotsiaalsete praktikate põhise lähenemise üks keskne väide on see, et igapäeva-elulised tegevused ja tarbimine selle osana ei esine isolatsioonis, üksiktegevuste eraldatud episoodidena, vaid tegu on pideva kimpudesse koondumise ja põimumisega. Üks tegu tingib teise ning erinevad toimingud moodustavad omavahel mõtteliselt seotud komplekse (nt mõne jaoks on ostlemine meelelahutusega seotud tegevuste kimbus, mõne teise jaoks aga puhtalt funktsionaalse pere varustamise kimbus). Enamasti on sellist tegevuste rühmitumist seni uuritud kvalitatiivselt, kas intervjuude või etnograafiliste meetodite abil (vaatlus, osalusvaatlus). Siin katsetasime inimeste ajakasutuse tunnuste põhjal faktoranalüüsi valimi eri gruppides (vt joonis 4.1.3). Tegu ei ole sama küsimusega, kus uuriti aja jätkumist, vaid pisut teistsuguse nimistuga, mille puhul vastajail paluti hinnata, kui palju aega tegevusele päevas kulutatakse (alates „Ei kuluta sellele“ kuni „Üle 4 tunni“). Siinkohal on oluline märkida, et käsitleme aega väljaspool põhitööd, seega ka töö küsimus käsitleb ametlikust tööajast väljapoole jäävat osa päevast. Esmalt on toodud faktorgraaf (ehk joonis, mis näitab, missugused tunnused omavahel kokku kuuluvad) erinevate tegevuste struktuurist 15–29-aastaste hulgas (analüüsiks valiti andmebaasist ainult sellesse vanuserühma kuuluvad vastajad) ning seejärel 44–59-aastaste rühmas, kes on veel aktiivses tööeas, kuid kelle elu sisustamise viisid eeldatavasti nooremate omadest tunduvalt erinevad. Faktoranalüüs ei võimalda vaadelda, missuguses grupis olivad kui palju midagi teevad, kuid annab võimaluse uurida, milline on eri rühmadesse kuuluvate inimeste tegevuste struktuur, missugused ühisnimetajad ehk tuumtunnused erinevaid praktikate komplekse (ehk mõtestatud tegevuslikke tervikuid) omavahel kokku seovad ja missugune on selle earühma igapäeva-eluliste toimetuste muster. Kõnekas on see, et nooremate hulgas tuli esimese ja seega suurima seletusjõuga faktorina välja puhkuse ja suhtlusega seonduvate tegevuste kimp (silmas tuleb pidada, et küsimus keskendub töövälisele ajale, mille sisustamisel on indiviidi vabadus suurem), kuhu kuuluvad nii sotsiaalmeedias suhtlemine kui ka ostlemine. Samas näeme, et viimatinimetatu seostub keskealiste valimigrupis tugevamini kodu ja pere eest hoolitsemisega. Keskealiste esimene faktor erineb oma sisu poolest üsna tuntavalt noortest, see on lugemise ja enesearengu keskne.

Joonis 4.1.3. Faktoranalüüsi viiefaktorilise lahendi faktorgraaf noorte ja keskealiste hulgas 2014

Peakomponentide meetod, varimaks pööramine, faktorlaadungid. Faktoreid markeerivate riskikülite all on toodud faktori lisatunnused

15–29-aastased

F1 - Puhkus ja ajaveetmine, sh *online*-suhtlus

Lihtsalt puhkus, lõdvestus	0,71
Poes käimine, šoppamine (sh internetis)	0,62
Suhtlemine sõprade ja tuttavatega (sh sotsiaalmeedias)	0,58
Televiisori vaatamine	0,38

F2 - Kodu ja hoolitsus

Majapidamistööd, kodu korrashoid	0,80
Toidu valmistamine, kokkamine	0,75
Suhtlemine teiste pereliikmetega, nende eest hoolitsemine	0,65
Enese eest hoolitsemine	0,53
Poes käimine, šoppamine (sh internetis)	0,32

F3 - Lugemine (sh *online*)

Ajalehtede, ajakirjade lugemine	0,76
Ilukirjanduse lugemine	0,75
Huvialaste ja tarberaamatute lugemine	0,65
Internetis huvitava info otsimine, <i>online</i> -uudiste jälgimine	0,48

F4 - Huvid, sport ja eneseareng

Huvialane tegevus, harrastused ja hobid	0,75
Õppimine, enesetäiendamine, erialase kirjanduse lugemine	0,70
Sportimine, vabas õhus liikumine, <i>fitness</i>	0,58
Huvialaste ja tarberaamatute lugemine	0,45
Enese eest hoolitsemine	0,33

F5 - Põhitöö ja transport

Põhitööga või lisateenistusega seotud tegevused (väljaspool ametlikku tööaega)	0,77
Transport, liiklus, ühest kohast teise liikumine	0,51

45–59-aastased

F1 - Huvialad ja lugemine

Huvialaste ja tarberaamatute lugemine	0,70
Huvialane tegevus, harrastused ja hobid	0,67
Sportimine, vabas õhus liikumine, <i>fitness</i>	0,65
Ilukirjanduse lugemine	0,60
Õppimine, enesetäiendamine, erialase kirjanduse lugemine	0,50
Ajalehtede, ajakirjade lugemine	0,41

F2 - Kodu ja hoolitsus

Majapidamistööd, kodu korrashoid	0,76
Toidu valmistamine, kokkamine	0,70
Suhtlemine teiste pereliikmetega, nende eest hoolitsemine	0,60
Poes käimine, šoppamine (sh internetis)	0,44
Enese eest hoolitsemine	0,43

F3 - Põhitöö ja enesetäiendus

Põhitööga või lisateenistusega seotud tegevused (väljaspool ametlikku tööaega)	0,77
Õppimine, enesetäiendamine, erialase kirjanduse lugemine	0,65
Televiisori vaatamine	-0,60

F4 - Puhkus ja transport

Transport, liiklus, ühest kohast teise liikumine	0,75
Lihtsalt puhkus, lõdvestus	0,75
Enese eest hoolitsemine	0,34

F5 - Suhtlus ja internet

Suhtlemine sõprade ja tuttavatega (sh sotsiaalmeedias)	0,80
Internetis huvitava info otsimine, <i>online</i> -uudiste jälgimine	0,59
Ajalehtede, ajakirjade lugemine	0,34

Järgnevas analüüsis vaatleme, kuidas ajakasutuse faktoritega (ehk siis tinglikult tegevuste muustritega) seostuvad konsumerism ehk eneseväljenduslik tarbimine ja tunnetatud ajapuudus (mida väljendavad vastavad indeksid). Tabelites 4.1.7 ja 4.1.8 on esitatud noorema earühma ajakasutuse faktorite faktorkaalude keskmised, mis

4.1. TARBIMINE

Tabel 4.1.7. Ajakasutuse faktorite faktorkaalude keskmised noorte hulgas konsumerismi indeksi väärtusklassides 2014

15–29-aastased. Miinusmärk ja punane taust tähistavad negatiivset ehk vastandsuunalist seost

	F1 Puhkus ja ajaveetmine	F2 Kodu ja hoolitsus	F3 Lugemine (sh online)	F4 Huvid, sport ja eneseareng	F5 Põhitöö ja transport
Madal/puudub	-0,31***	0,07	-0,21*	-0,42***	-0,17*
Keskmine	0,18***	-0,16	0,09*	0,06***	0,06*
Kõrge	0,11***	0,04	0,09*	0,24***	0,13*

*** $p \leq 0,001$; * $p \leq 0,05$

Tabel 4.1.8. Ajakasutuse faktorite faktorkaalude keskmised noorte hulgas tunnetatud ajapuuduse indeksi väärtusklassides 2014

15–29-aastased. Miinusmärk ja punane taust tähistavad negatiivset ehk vastandsuunalist seost

	F1 Puhkus ja ajaveetmine	F2 Kodu ja hoolitsus	F3 Lugemine (sh <i>online</i>)	F4 Huvid, sport ja eneseareng	F5 Põhitöö ja transport
Madal/puudub	0,12	-0,19**	-0,11	0,10	-0,25**
Keskmine	0,03	-0,05**	-0,02	-0,10	0,02**
Kõrge	-0,13	0,20**	0,11	0,02	0,10**

** $p \leq 0,01$

väljendavad konsumerismi/ tunnetatud ajapuuduse skaala erinevatele astmetele paigutatunud respondentide „keskmist“ seotust vastavate ajakasutusmustritega. Võib öelda, et mida konsumeristlikumad on vastajad, seda enam on neile omased tegevused, mis kuuluvad puhkuse ja ajaveetmise (nt lõõgastus ja ka ostlemine) ning ka huvide, spordi ja enesearengu kompleksi. Kodu ja hoolitsusega seotu eri konsumerismi tasemetega vastajate seas nii eristuv ei ole, seega võib öelda, et see on n-ö universaalsem ja ühendavam tegevustemuster (nagu näeme ka kahe earühma faktorgraafi võrdlusest).

Tunnetatud ajapuuduse indeksi eri tasemetel nii selgeid eristumisi eri faktorite kaupa esile ei tule. Küll aga on kodu ja hoolitsuse tegevustemustriga mõnevõrra rohkem seotud need inimesed, kelle tunnetatud ajapuudus on suurem. Ajapuuduse käes vaevlejad on samuti rohkem seotud oma vabast ajast töö tegemise ja ühest kohast teise liikumisega/transpordiga.

Nagu keskealisi iseloomustavast tabelist 4.1.9 näeme, on konsumerismi eri tasemetega seotud nii huvialade ja lugemise muster kui ka põhitöö ja enesetäienduse

Tabel 4.1.9. Ajakasutuse faktorite faktorkaalude keskmised keskealiste hulgas konsumerismi indeksi väärtusklassides 2014

45–59-aastased. Miinusmärk ja punane taust tähistavad negatiivset ehk vastandsuunalist seost

Konsumerism	F1 Huvialad ja lugemine	F2 Kodu ja hoolitsus	F3 Põhitöö ja enesetäiendus	F4 Puhkus ja transport	F5 Suhtlus ja internet
Madal/puudub	-0,22***	0,02	-0,22***	0,03	-0,09
Keskmine	0,09***	0,02	0,21***	-0,07	0,06
Kõrge	0,33***	-0,04	0,26***	-0,01	0,13

*** $p \leq 0,001$ **Tabel 4.1.10. Ajakasutuse faktorite faktorkaalude keskmised keskealiste hulgas tunnetatud ajapuuduse indeksi väärtusklassides 2014**

45–59-aastased. Miinusmärk ja punane taust tähistavad negatiivset ehk vastandsuunalist seost

Tunnetatud ajapuudus	F1 Huvialad ja lugemine	F2 Kodu ja hoolitsus	F3 Põhitöö ja enesetäiendus	F4 Puhkus ja transport	F5 Suhtlus ja internet
Madal/puudub	-0,08	-0,06	-0,32***	0,04	0,04
Keskmine	0,14	-0,06	-0,08***	-0,12	-0,05
Kõrge	-0,03	0,11	0,42***	0,06	0,01

*** $p \leq 0,001$

muster. Mida konsumeristlikum vastaja, seda enam on ta ka kummagi mustri tegevustega seotud.

Tabelist 4.1.10 näeme, et tunnetatud ajapuuduse indeksiga nii selgeid erisusi esile ei tule. Vaid keskealiste põhitöö ja enesetäienduse faktoris on tendents ühene: mida kõrgema ajapuudusega inimesed, seda enam on neile omane ka hõivatus tööga ja enesetäiendusega ning seda just töövälisel ajal.

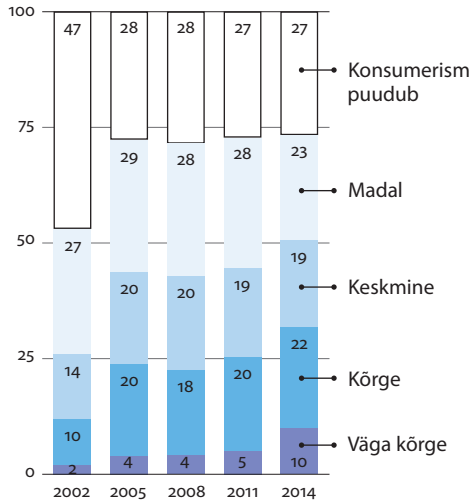
4.1.4. KONSUMERISM KUI ELUSTIIL

Juba 2002. aasta andmete põhjal konstrueerisime nn konsumerismi indeksi, millesse kuuluvad järgmised tunnused: *kindlate rõivafirmade eelistamine, rõivaste sobivuse hinnast olulisemaks pidamine, rõivaste kaubamärgi hinnast olulisemaks pidamine, korteri või maja sisustamisel kindla stiili järgimine, sisustamisel sisekujundaja nõuanete kasutamine, kindlate firmade kosmeetika tarvitamine ning spordiklubis käimine ning viimaks keha vormis hoidmise ja iluteenuste kasutamine.* Uurijailegi pisut ootamatult osutus too indeks 2002. aastal väga kõnekaks ning andis huvitavaid seoseid

4.1. TARBIMINE

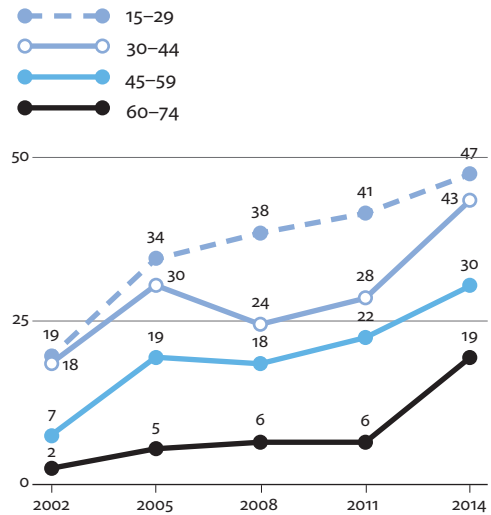
Joonis 4.1.4. Konsumerismi indeksi väärtusklassid 2002–2014

% koguvalimist



Joonis 4.1.5. Konsumerism vanuserühmades 2002–2014

Kõrge + väga kõrge konsumerism, % vanuserühmast



(vt Keller ja Kalmus, 2004). Sisuliselt samu küsimusi peaaegu täpselt samas sõnastuses on esitatud kõigis viies uuringu laines, mistõttu on indikaator täiesti võrreldav. 2004. aastal kirjeldasime indeksi teoreetilist sisu, võttes appi Zygmunt Baumani konsumerismi mõiste:

Konsumerism tähendab sümboliliste kaupade tootmist, levitamist, ihaldamist, omandamist ja kasutamist. /.../ Tarbimine ei ole lihtsalt materiaalne ahnuse rahuldamine, kõhu täitmine. Küsimus on sümbolitega manipuleerimises väga mitmesugustel eesmärkidel. Elaviku tasandil on eesmärgiks identiteedi konstrueerimine, „mina“ konstrueerimine ja teiste inimestega suhete konstrueerimine. Ühiskonna tasandil on eesmärk säilitada institutsioonide, gruppide, struktuuride ja muu sellise jätkuvus. Ning süsteemi tasandil on eesmärk kindlustada tingimuste taastootmine, milles kõik eelöeldu oleks võimalik. (Bauman, 1992: 223)

Kahtlemata ongi osa tänapäevasest tarbimisest suunatud eeskätt eneseväljendusele, identiteediloomele ja sümbolitega manipuleerimisele ning me usume, et konsumerismi indeks mõõdab suhteliselt edukalt seda osa tarbimisest. Samas, nagu eespool on korduvalt rõhutatud, on suurem osa igapäevaelust täis madala sümbolilise kaaluga, tavalisi, harjumuslikke toiminguid, mille raames tarbitakse erinevaid tooteid ja teenuseid ning tajutakse seda sageli nii loomuliku ja normaalsena, et selle peale

ei mõelda kui mingile eraldi tarbimistoimingule (nt inimene käib duši all, mitte ei tarbi vett; teeb pliidil süüa, mitte ei tarbi elektrit). Seega ei tohiks konsumerismi üle tähtsustada ega teisalt siiski ka selle seletavat jõudu alahinnata. Jooniselt 4.1.4 näeme, et n-õ hüpe toimus aastaks 2005, mil puuduva konsumerismiga vastajate osakaal langes 47%-lt 28%-le. See osakaal on püsinud tänaseni üsna stabiilsena. Mõnevõrra on kasvanud kõrge ja väga kõrge konsumerismiga inimeste osakaal üldvalimis (2014. aastaks kokku 32%-ni koguvõimist võrreldes nt 2005. aasta 24%-ga).

Jooniselt 4.1.5 näeme, et vanuselised käärid konsumerismi tasemes on üldjoontes samaks jäänud, kõige vanemate vastajate tarbimislik orientatsioon on küll kasvanud, kuid samavõrra on noorimate oma eest ära läinud. 15–29-aastaste grupis on aastal 2014 tervelt 47% neid, kel on väga kõrge või kõrge konsumerism, samas kui vanimas eagrupid on see näitaja 19%. Erinevalt mitmest teisest eneseväljenduslikust praktikatekimbust (nt kultuuriosalus, kodanikuühiskond, seltsielu) on konsumerism kõrgem vene keelt kõnelevas rahvastikussegmentis, olles ühelt poolt ilmselt kultuurilise eripära väljendus, teisalt asendus teistele, kättesaamatutele alternatiividele. 2005. aastaks toimunud kasv konsumerismis leidis aset peamiselt just vene keelt kõnelevas rühmas, tehes 20-protsendilise hüppe (2002. aastal oli kõrge või väga kõrge konsumerismi tasemega inimeste osakaal eestlaste seas 11%, venekeelsete vastajate seas 14%, 2014. aastal vastavalt 29 ja 41%).

Vaatlemaks, missuguste tunnustega vastanutel on suurem tõenäosus olla pigem kõrgema kui madalama või puuduva konsumerismiga, viisime läbi regressioonanalüüsi (vt tabel 4.1.11).

Regressioonanalüüsi erinevaid mudeleid katsetades saime teada, et naistel ning venekeelsetel vastajatel on meeste ja eestlastega võrreldes suurem tõenäosus olla pigem kõrgema kui madalama konsumerismiga. Samuti ennustab kõrgemat konsumerismi arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekesisus, millest nähtub, et nn eneseväljenduslike ja suuremat pühendumist nõudvate tarbimistegevuste puhul on vaja ka palju arvutit kasutada. Küllap on selle seose taga ka teised, vahendavad tunnused (vanus, üldine aktiivsem eluhoiak). Võime oletada, et kalduvust tarbimislikule eneseväljendusele suunavad tugevalt ka inimestevahelised suhted, mida hoitakse alal paljuski just arvutiekraani vahendusel. Sama kinnitab tõik, et kestvuskaupade erinevate ostumustrite juures on asjatundjatega konsulteerimise kõrval enim valitud variant põhjalik otsing internetis, mida kasutatakse isegi siis, kui e-ostu ei tehta. Ootuspäraselt on suurem tõenäosus olla konsumeristlik neil, kes on majanduslikult jõukamad (tabelid 4.1.11 ja 4.1.12). Vanuse puhul on ainus statistiliselt oluline erinevus kõige nooremas vanusegrupis (kõrgem konsumerism). Madala optimistliku eluhoiakuga inimestel on väiksem tõenäosus kuuluda kõrge konsumerismiga vastanute

4.1. TARBIMINE

Tabel 4.1.11. Kõrge konsumerism võrrelduna madala/puuduva konsumerismiga 2014

Toodud on ainult statistiliselt olulised kategooriad; $p \leq 0,001$

	Regressiooni- kordaja	Riskisuhe
Mehed (vrd naised)	-0,398	0,671
Eesti (vrd vene)	-1,556	0,211
15–29 (vrd 60+)	0,726	2,068
Madal majanduslik jõukus (vrd kõrge)	-1,408	0,245
Keskmine majanduslik jõukus (vrd kõrge)	-0,899	0,407
Madal arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekesisus (vrd kõrge)	-1,656	0,191
Keskmine arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekesisus (vrd kõrge)	-0,614	0,541
Madal optimism (vrd kõrge)	-0,819	0,441
Madal säästev tarbimine (vrd kõrge)	-0,796	0,451

hulka, samas keskmine optimism võrrelduna kõrge optimismiga vastajaid ei erista. Huvitav on ka see, et madala säästva tarbimise tasemega vastanud kuuluvad vähem tõenäoliselt kõrge konsumerismiga rühma, seega on konsumerism ja säästev ehk roheline tarbimine paljuski käsikäes käivad nähtused, mitte vastassuunalised, nagu esmapilgul võiks arvata. Sellest räägib põhjalikumalt alapeatükk 4.1.6.

Tarbija tegevust indiidikesksest vaatepunktist hinnates võiks öelda, et viimase 12 aasta jooksul on noortele inimestele brändide järgi ostuotsuste tegemine, interjööri kujundamine ja keha eest hoolitsemine järjest olulisemaks muutunud. Praktikateooriate võtmes võime konsumerismi tõlgendada kui sotsiaalsete mustrite, tegevuste, väärtuste ja hoiakute kogumit, mis seondub teatud tarbimisaktide ja rutii-nidega ning moodustab mõtestatud alakogumeid (rõivad, välimus, kodu sisustamine ja keha eest hoolitsemine). Selle praktikatemustri n-ö värbamisjõud on väga tugev nooremate inimeste hulgas (kõnetades nooremaid ehk just kättesaadavuse ja elu-kaarest tingitud huvid ja ühelaadsemate vajaduste tõttu), kuid ka nt optimistliku-mate ja muutustele avatumate inimeste seas. Selles praktikate kompleksis osalemine nõuab mõistagi raha. Samas, kui vaatame korrelatsioone eri indeksite vahel (toodud on vaid need, mille seose tugevus on üle 0,3; samuti mõned huvitavad negatiivsed seosed), siis näeme, et lisaks tugevale seosele arvuti- ja internetikasutusega on olu-line konsumerismi ennustaja ka töö ja enesetäiendus. Info ja eeskujude ammutamine *online*-keskkondadest on konsumeristliku elustiili jaoks vajalik sümboliline ressurss. Eesti meediakanalite jälgimine ei anna konsumerismiga huvitavaid seoseid, küll aga lääne meedia jälgimine ning ka isiklik läänemaade kogemus. Oleme varasemates

Tabel 4.1.12. Eri indeksite seosed konsumerismiga 2014Spearmani korrelatsioonikordaja, seosed on olulised nivool $p \leq 0,001$

Rahaline jõukus	0,415
Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülsus	0,419
Orienteeritus tööle ja enesetäiendusele	0,377
Eneseväljenduslik ja suhtlemiskeskne internetikasutus	0,359
Seltsielu, uus meedia, sport	0,344
Ajakulu tööle ja enesetäiendusele	0,337
Lääne meediakanalite jälgimine	0,331
Ettevõtlikkus	0,321
Isiklik läänemaade kogemus	0,304
Tarbimiskõiksus	-0,323
Rahapuudus	-0,207
Ükskõiksus keskkonna suhtes	-0,133
Väliste elustiilimõjutajate rohkus	-0,122

uurimustes mõtestanud tarbimisühiskonna arengut Eestis kui teatavat läänestumist või läänele järele jõudmise teekonda (vt Keller, 2004). Aga võime ka öelda, et värvatus ja lõimitus teisesse ja suhtlevasse ellu, kus pidevalt tuleb olla teiste inimeste tähelepanu all, tingib selle, et peab maitsekalt riietuma, kodu sisustamiseks panustama ning oma välimuse eest hoolitsema. Teatud elulaadimustris sees olles on üksiktarbijal siiski üsna piiratud individuaalse valiku manööverdamisruum.

E-ostmine ja kestvuskaukade hankimise mustrid

Nüüdisaegses tarbimismaailmas ei saa mööda vaadata ka e-kaubandusest ning ostude sooritamisest interneti teel. Special Eurobarometer 398 oktoobrist 2013 näitab, et Eestis oli viimase 12 kuu jooksul 30% täiskasvanutest teinud e-ostu kohalikul müüjalt, 15% ELis asuvalt müüjalt, 6% väljapoolt ELi ning 50% vastanutest ei ole ühtegi e-ostu sooritanud. Need näitajad on võrreldavad EL27 keskmisega, mille kohaselt 53% vastanuist ei olnud e-oste teinud. Eesti jäi tollal e-ostlemise määralt maha Rootsist ja Taanist (kus e-oste mittesooritanute hulk oli vaid vastavalt 21% ja 24%). Samas ei olnud Horvaatias viimase aasta jooksul midagi interneti kaudu ostnud 83% küsitletutest, Portugalis oli see näitaja 82% ja Bulgaarias 79%. E-ostmine on ELis keskmiselt seotud vastajate vanusega (nooremad), haridusega (kõrgem), sagedase internetikasutusega ning enese sotsiaalse staatuse hindamisega (madalamaks hinnatud hulgast on enam neid, kes viimase aasta jooksul e-ostnud pole). Sugu ja elukoht siin inimesi ei erista.

4.1. TARBIMINE

2014. aasta MeeMa ankeediga uurisime ka vastajate kestva kaupade (nt mööbel, kodutehnika vms) ostuviise. Vastajad said märkida kõik sobivad vastusevariandid. Enim oli koguvalimis neid, kes konsulteerivad enne asjatundjatega ja sõpradega (26%), ning neid, kes teevad põhjaliku otsingu e-poodides ja ostuportaalides (23%). Vanadele asjadele uue elu andjaid oli koguvalimis 18%. Vähem leidis neid, kes püüavad ise teha, mis võimalik (4%); neid, kes külastavad enne ostu tegemist mitut poodi (3%), ning kaduvväike osa neid, kes valisid variandi „Ostan e-poest esimese vähegi sobiva asja“ (1%). Siit ilmneb, et kestva kaupade hankimise praktika osadeks võib täieõiguslikult pidada suhtlust inimestega, kelle arvamust sel teemal usaldatakse, ja infootsingut internetis (sh e-poodides). Vähem leidub füüsilist poodide „läbikammimist“. Samuti pole kestva kaupade kui n-ö suure ostu puhul aktsepteeritav tunnustada „esimese vähegi sobiva“ valimist, mis näitaks kiirustamist ja läbimõtlematust. Statistiliselt olulised erisused ilmsesid vanuse ja rahvuse vaates. Venekeelsetele vastajatele (14%) on e-poodides otsingu tegemine vähem omane kui eestlastele (27%), samuti on see tegevus omane noorematele (15–29-aastaste hulgas 37% ja 60–74-aastaste seas vaid 5%). Samas meeste ja naiste vahel siin olulist erinevust ei ole.

4.1.5. TARBIIJA KÄITUMISE MUUTUMINE JA MUUTMINE

2014. aasta küsitluses olime keskendunud ka teemale, kuidas on võimalik tarbijate käitumist muuta. Küsisime, mida vastajad näevad enda elus muutuse tekitajana, aga ka seda, millist sekkumist nad toetaksid inimeste keskkonnasäästlikumale (sellest teemast pikemalt alapeatükis 4.1.6), tervislikumale, rahatargemale jms tee suunamisel. Sarnaselt kogu tarbimise teoreetilise mõtestusega võib selleski alavaldkonnas üldiselt eristada kaht peamist lähenemist: indiviidikeskset, pigem psühholoogia taustaga raamistikku ja struktuurikeskset mõtlemist, mille aluseks on inseneeria ning majandusteadus. Teadlased vaidlevad tuliselt selle üle, kas kliimamuutuse või ülekaalulisuse probleemidega võitlemiseks tuleks muuta üksikisiku käitumist (kujundades seejuures paljuski teavitamise ja veenmisega inimeste teadmisi ja hoiakuid) või infrastruktuuri, tehnoloogiaid ja tooteid (vt Vihalemm, Keller ja Kiisel, 2015; Keller, Halkier ja Wilska, 2016; eestikeelse teemakäsitluse näitena ka Vihalemm, Keller ja Kiisel, 2013). Sotsiaalsete praktikate sotsioloogiast inspireeritud vaade asetub nende kahe äärmuse vahele ning räägib kollektiivsete tegevusmuustrite komponentide – tähenduste, oskuste ning materiaalsete objektide ja keskkondade – üheaegselt ja mõtestatult ümberkujundamisest, võttes ühtaegu arvesse ka praktikate omavahelist osalist kattumist ja põimumist. Näiteks tahtsime teada, mida peavad vastajad oma elustiili ja tarbimisharjumusi muutnud tegureiks. Mõnevõrra üllatavalt väidab üsna

Tabel 4.1.13. Elustiili ja tarbimisharjumusi muutnud tegurid 2014

% koguvalimist, kes selle vastuse märkisid. Valida võis mitu vastust

Elukorraldust on sundinud muutma ...	
Asjade, teenuste hinnatõus	49
Rahalised probleemid	46
Oma väärtuste, tööekspidamiste ümberhindamine	19
Ekspertide soovitusel	13
Transpordi, haridus- ja sotsiaalelu kohalik korraldus	12
Seadusemuudatused	10
Informeerimine, hoiatamine ohtude eest, soovitusel	8
Ühised ettevõtmised kogukonnas, külas	4
Muu	5
Mitte miski, ei ole elukorraldust viimastel aastatel muutnud	26

suur osa oma elukorraldust viimaste aastate jooksul üldse mitte muutunud olevat. Ootuspäraselt on suurim kaal rahaga seotud teguritel, nii hinnatõusul kui ka isiklikel rahaprobleemidel (tabel 4.1.13). Siit tõuseb mitu küsimust inimeste enesehindamise võime ja refleksiivsuse kohta, s.t muutusi on elus kindlasti, kuid tavapäraselt ei pruugi me osata nende tagamaid analüüsida. Ja seetõttu, et paljud tegurid põimuvad, on ka üksikute kategooriate eristamine keeruline. Hinnatõus on hinnatundlikele gruppidele midagi suhteliselt märgatavat ja käegakatsutavat, mille tõttu mõnigi asi ostmata jäetakse. Kuidas aga seadusemuudatused inimeste harjumusi ümber kujundavad, selle kohta on otsest vastust raske anda.

Mõned tähelepanu väärivad erisused ilmnevad naiste ja meeste hinnangutes oma käitumise mõjuritele: hinnatõus on mõjutanud elukorraldust muutma meeste seas 46%, naiste seas 53% vastajaist. Naisi on rohkem mõjutanud ka informeerimine ning transpordi-, sotsiaal- ja hariduselu kohalik korraldus. Oma elukorraldust ei ole viimastel aastatel muutnud 24% naisi ja 30% mehi. Sama näitaja on 23% eestlaste ja 35% venekeelsete vastajate seas. Eestlasi on statistiliselt enam mõjutanud kogukondlikud ettevõtmised, seadusemuudatused, informeerimine ja ekspertide soovitusel.

Huvitav on see, et maailmaparanduslikku, indiviidi „õigemale“ käitumisele üles kutsuvat reklaami peetakse väheoluliseks, samas kui ebasoovitavat kommertsreklaami – mille puhul ilmselt mängis rolli ka küsimuse sõnastuses toodud näide kiirraenudest kui eriti markantses kategoorias – peetakse niivõrd võimsaks, et selle riiklik piiramine liigitub väga oluliseks. Pingerea esikolmikus on teinegi riigi kehtestatav piirang. Siit kumab usk selsesse, et riigi pädevuses on teha halvad ahvatlused võimalikult vähe kättesaadavaks. Samas on siiski tunduvalt vähem neid, kes

4.1. TARBIMINE

Tabel 4.1.14. Institutsionaalsete sekkumiste soovitus ja hoiak nende olulisuse suhtes 2014

% koguvaimist

Kui oluliseks peate järgnevaid tegureid?	Väga oluliseks
Riiklikud reklaamipiirangud (nt kiiralaenudele)	31
Uued tervislikud, säästvad tooted	30
Riiklikud müügipiirangud (nt alkoholile)	27
Tarbijaharidus koolides	26
Asjatundjate arvamused meedias	22
Kahjulike toodete hindade tõstmine	22
Tarbijate isiklik nõustamine	20
Koolitused töökohtadel	18
Kõrgem aktsiis	17
Reklaamikampaaniad teles, plakatitel	10
Trahvid tarbijatele	9

usuvad kõrgendatud aktsiisi või hindade tõstmise mõjujõudu. Ilmselt on igasugune hinnatõus ebapopulaarne teema. Lisaks riigi suunamisele – eks kaudselt ole seda ka tarbijaharidus koolides – usutakse ka tooteinnovatsiooni, mis peaks tarbimisega seotud probleeme lahendama. Üldiselt tundub, et täiskasvanud tarbija kui indiviidi valikute suunamine kommunikatsiooni (reklaami, koolitamise ja nõustamise) kaudu on suhteliselt väheste vastajate silmis tõhusaim vahend mõistlikuma tarbimise tekitamiseks. Pigem võib oletada, et vastajad peavad struktuurseid ja institutsionaalseid lahendusi olulisemaks kui üksikisiku mõjutamist. Tarbijate seisukohtade analüüsist tõuseb küsimus, millised tegurid on tarbijate keskkonnateadlikumale, tervislikumale jm teele suunamisel tegelikult mõjusad ning kelle pädevuses on nende tegurite edendamine.

4.1.6. KESKKONNASÄÄSTLIKU ELUSTIILI KUJUNDAMISE VÕIMALIKKUS

Üks olulisemaid ootusi inimeste elustiilile lähtub kriitilistest hinnangutest tarbimiskäitumisele. Ökoloogilise mõtte ajaloos vormus ootus inimeste elustiili muutumisele poliitiliseks käitumiskavaks 1987. aastal, mil ÜRO järjekordsel keskkonnoahtudele lahendusi otsival konverentsil kinnitati Brundtlandi komisjoni säästva arengu definitsioon. Järgnevail aastail kanti see üle erinevatesse poliitikavaldkondadesse. Säästva arengu kesksed põhimõtted on jäätmete vähendamine ning mõistlikum ja mitmekesisem ressursside kasutus viisil, mis rahuldaks nii inimeste kui ka majanduse arengut.

Keskkondliku elustiili edu näitab püüd seda igal tasandil juurde toota. Võib öelda, et see on Eestis juba nii tugevalt kanda kinnitanud, et areneb edasi puhtalt elustiili-gruppide enda initsiatiivist. Elustiil on ühiskonnateoreetikute arvates (Beck, 2002; Giddens, 1991) elamise viisi refleksiivse mõtestamise tulemus, milleks sunnib sotsiaalsete ettekirjutuste lahustumine hilismodernsuse elutingimustes. See on justkui indiviidi lahtikiskumine turvalise ja ettearvatava elutee trajektoorilt (vähemuutuv elulaad) ja tagasi istutamine oludesse, mille ohud ja võimalused tuleb indiviidil ise defineerida (intensiivne elustiil). Giddens leiab, et kohustus valida isiklikku elustiili tähendab siiski võrdlemisi piiratud valikuid elustiilžanriline võimaluste väljal. Becki (1992) käsitluses areneb keskkonnasäästlik elustiil (hilis)modernse ühiskonna probleemide enesekeskse analüüsi tagajärjena, sisaldades endas paljusid valikuid. Archer (2007) aga vastandub Giddensile ja Beckile, rõhutades esiteks, et sotsiaalsete ettekirjutuste roll ei ole ühiskonnas tingimata vähenenud, mistõttu indiviid ei ole päris vaba oma elustiili (Archeri mõistestikus eluprojekte) arendama. Teiseks ei ohusta tema arvates refleksiivsuse sundus indiviide ühetaoliselt. Seda toetab ka Seljamaa (2015) empiiriline analüüs MeeMa tulemuste pinnalt, mis näitab, et eneseteadliku elustiili võimekus on siiski vaid mõnekümnel protsendil elanikkonnast. Ülejäänud on hoolimata võimest reflekteerida ühiskonna muutumise üle võrdlemisi staatiliselt pesastunud „etteantud“ elulaadi võimalustes.

Kase (2014, 2015) analüüsid näitavad, et elustiil on kompleksne ja sitke nähtus, mida juhuslikud maailmaparanduslikud katsed (nt info pakkumine) ajendada ega muuta ei saa. Elustiili kandja kujundab aktiivselt ise oma elu, järgides ja arendades edasi sellele elustiilile omaseid sotsiaalseid suhteid. Ta pressib oma eesmärkide saavutamiseks kokku oma isiklikku aega, leidmaks seda juurde üksteist vastastikku tingivaile tegevustele: refleksiivsele vaatlusele (mida teevad „olulised teised“); kogemuste vahetusele teiste sama elustiili harrastajatega; ekspertidega nõupidamistele; suhete hoidmisele (nt suhtlusfoorumis osalemine); reisimisele elustiili „pühapaikadesse“; spetsiaalsete raamatute ja ajakirjade lugemisele; tarbimisele, info- ja elustiili toodete otsingule ning elustiilipraktikate järeleproovimisele, harjutamisele, kohandamisele ja edasiarendamisele. Elustiil võimaldab nii süvitsi liikuda kui ka teha hüppeid või põimimisi, nt üldiselt fotohuvilt loodusfotograafiasse, ökotootumisel ökoloogilisse kodukujundamisse. Oluline on rõhutada elustiili lõpetamata olemust, aga ka elustiili seotust elukaarega – elustiil on võimalik neil, kel on tekkinud võimalus isiklikeks valikuteks. Sestap ei saagi eeldada, et ökoelustiili saaksid harrastada lapseohtu või väga vanad inimesed. Elustiil varieerub ka vastavalt elulaadile. Ökoelustiili mõtestatakse üldjuhul hilismodernse ühiskonna käsitluste kaudu (Allaste, 2011). Ökoloogiline elustiil hõlmab tarbimisvalikuid, mis on tugevalt põimunud töö- ja

4.1. TARBIMINE

perekonnaeluga, vaba aja veetmise viisidega, kultuuritarbimisega ja eluaseme valikutega. Ökoelustiili kandja väljendab kuuluvust kindlate ühiskonnakriitiliste ideedega kogukonda. See elustiil on saanud algtõuke vastukultuurist, mis taotleb ühiskonna sotsiaalse struktuuri sobivamaks kujundamist ökokogukondlikule elamise viisile (sh taristu, haridussüsteem, meditsiin jne).

Kuigi ökoelustiil aitab poliitilisi meetmeid näiliselt käitumispraktikateks moonutada, sõltub see siiski teatud tüüpi agentsusega indiviidide vajadusest selliste meetmete, sh informatsiooni järele. Olles isikliku initsiatiivi poolest isegi ees poliitilistest sekkumistest, on nad muudugi vastuvõtlikud kõigele sellele, mis aitavad neil elustiili täiustada (sidusus elustiili kui tervikuga), aga ka võrdlemisi pimedad soovitudele, mis jäävad selle elustiili võimalustest väljapoole (nt peetakse alkoholitarbimist rohkem õigustatuks, kui see seondub mahepõllumajandusega), ehk siis isiklikult kasuliku ja sobiva ühendamine maailmaparandusliku ideega suurendab nende inimeste jaoks teatud tegevuste väärtuslikkust, kuid jätab samas teised tegevused nende radariulatusest välja.

Elustiilikeskne analüüs võimaldab mõista inimeste käitumist aspektides, millele omistatakse keskkonnasäästu või looduslähedusega haakuvaid tähendusi, aga selle juurdetootmine keskkonnasäästu eesmärgil ei osutu eriti lihtsaks. Esiteks omistatakse keskkonnamõju ainult valitud tegevustele. Probleemiks peetakse liiasust (vee jooksmata jätmise hambapesu ajal), sooritamata jätmist (pakendi mittetagastamine) või negatiivset sooritust (jäätmete metsa alla viimine). Paraku on aga praktikad, mis moodustavad inimese elutegevuse, oma loomult keskkonda kasutavad (hammade pesemine, toote ostmine). Siia eraldi keskkonnasäästlike praktikate kihi juurdeloomine muudab argielu komplekssemaks ja vähem dünaamiliseks. Teiseks püütakse soovitud käitumist juurde toota mõistmata, et käitumine eeldab sotsiaalseid ja materiaalseid tingimusi. Näiteks jääb sotsioloogilistes uuringutes ihaldatava prototüübina pildile see vastaja, kes nendib energiasäästu rakendamist. Samas, nagu näitab ka järgnev alapeatükk - kui suure maja omanik võib tõesti leida kohti oma elektrikulu vähendamiseks, et kasutada oma sissetulekuid mõistlikumalt, siis sellel, kellel on võimalik elektrit kasutada vaid hädapärasteks vajadusteks, on seda palju keerulisem teha. Kolmandaks: säästva arengu ideoloogia eeldab, et inimene ei pea jätma midagi tegemata, vaid eeskätt eelistama säästlikumaid valikuid (keskkonnasäästmisega kaasneb ressursikasutus). Kuigi keskkondlik elustiil võimaldab ka valitud praktikate väljalülitamist, on uurijal keeruline vahet teha, mil määral jäävad need sooritamata keskkonnamure tõttu, mil määral aga lihtsalt aegruumi piiratuse ja sotsiaalse vajaduse puudumise tõttu (tüüpilised küsimused sotsiaaluuringuis selle kohta, kas inimene on jätnud midagi keskkonnakaalutlustel tarbimata).

Keskkonnapraktikad Eestis ja Euroopas

Keskkondlike praktikate areng sai Eestis hoo sisse Euroopa Liiduga liitudes, kui võeti vastu terve rida seadusi (nt pakendi- ja jäätmeseadus), mis toetasid keskkondlike käitumispraktikate institutsionaliseerimist ja selleks vajaliku taristu arengut. Eurobaromeetri uuringute järgi (2004, 2007, 2011, 2014) on Eesti elanike hinnangud oma keskkonnaalastele hoiakutele ja praktikatele Euroopa Liidu liikmesriikidega võrreldes aga endiselt keskpärased (vt tabel 4.1.21 peatüki lisas). Eestlased tunnistavad sagedamini kui Euroopa riikide kodanikud keskmiselt, et on viimase kuu jooksul eelistanud kohalikku toitu ja keskkonnasäästlikumat transpordivahendit autole. Viimase põhjus võib aga olla ka selles, et Eesti on veel aktiivses autostumise faasis. Euroliidu keskmisega samale tasemele jääb ökomärgisega toodete eelistamise aktiivsus ja autokasutuse vähendamise püüded, mille näitajad on aga igal pool võrdlemisi madalad. Alla keskmise jäävad eestlased jäätmete sortimises ja nende tekke vähendamise püüetes. Selliste inimeste osakaal Eestis, kes on viimase kuu jooksul püüdnud midagi teha elektri või vee säästmiseks, on Euroopa madalaim.

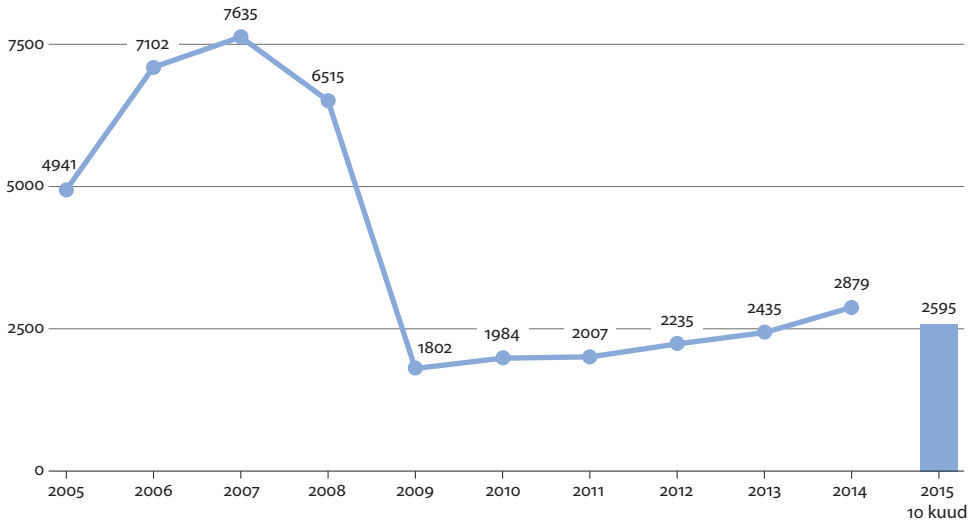
Kõige sagedasem keskkonnapraktika on Eurobaromeetri andmetel jäätmete eraldi kogumine (sh ka Eestis). See on ka mõistetav, sest lisaks sellele, et vahepeal on loodud toetav taristu ja vastu võetud sanktsioneeriv seadus, on jäätmete eraldamine kodune tegevus, mis ei nõua eraldi käike ega väljaminekuid. See on egalitaarne ja üha rohkem institutsionaliseeritud. Institutsionaliseerimise tugevat rolli näitab ka see, et jäätmete eraldamist tunnistavad kõige rohkem inimesed vanadest ELi liikmesriikidest, nagu Rootsi, Ühendkuningriigid, Holland, Luksemburg, Rootsi, Iirimaa, Prantsusmaa jt. On loomulik, et kiireim kasv sellesse praktikasse lülitujate seas on toimunud uutes liikmesriikides (ja üllatuslikult ka Kreekas), sest siin on kasutamata puhvrit, mille arvelt sotsiaalset muutust edendada. Üllatav on aga, et Eestis on jäätmeid sortivate inimeste osakaal kahanenud (vt tabel 4.1.21 peatüki lisas). MeeMa andmed seda ei kinnita, kuigi praktika arengu peatumine on tõepoolest jälgitav.

Kõige vähem tunnistatakse Euroopas osalust sellistes praktikates nagu ökomärgisega toodete ostmine (esirinnas Taani, Rootsi, Austria, kus seda toetab mahetoodete hea kättesaadavus) ja autokasutuse vähendamine (vastavalt Holland ja Soome).

Vastused Eurobaromeetri küsimustele, mis eeldavad millegi täiendava, aga keskkonnasäästliku tegemist (võimaldavad eneseväljendust ja postmaterialistlikku heaolutunnet), on väheses tõusutendentsis (vt tabel 4.1.15). Siia alla kuuluvad jäätmete eraldamine, kohalike ja ökotoodete eelistamine ning keskkonnasäästliku transpordi valimine. Need on praktikad, mida tõukavad tagant taristu edendamine (rattateed, mahekauplused, jäätmeteenused), praktikate egalitaarne institutsionaliseerimine

4.1. TARBIMINE

Joonis 4.1.6. Kodumajapidamiste ampritasude suurendamise lepingute arv 2005–2015



Allikas: Elektrilevi, 2015

(jäätmete eraldi kogumine) ja elustiili areng, mis aitab inimestel oma elus täiendavatele tegevustele aegruumilist kohta leida.

Langustendentsis on nõustumine väidetega, mis eeldaks katkestusi rutiinistatud argielulistes tegevustes. Nimelt on ressursikasutus peidetud inimest ümbritsevasse taristusse ning sotsiaalsetes suhetes kehtestatud vajadustesse, mis on iseenesest legitiimeeritud: vajadus käia tööl ja lähetustes (mobiilsuse ökoloogiline jalajälg), saada osa sotsiaalsest elust (hügieen, riietumine, väljas söömas käimine, reisimine, kultuuriosalus), olla kursis maailma sündmustega (meediatoodete tarbimine) jne. Et vee- ja energiakasutus ei ole iseseisvad praktikad, vaid sotsiaalseis suhtes kehtestatud praktikate komponent, on nende vähendamise võimalused üha enam tingitud ühiskonna materiaalsest elukorraldusest ja sotsiaalse elu kompleksuse kasvust. Joonis 4.1.6 näitab, kuidas paralleelselt üleskutsetega energiat säästa kaasneb elektrivõrgu läbilaskevõime suurenemine – kuigi energiasäästlikumate kodumasinade soetamine ja energiasäästu võimaluste otsimine on end ühiskonnas kehtestanud, toimub paralleelselt elektrit vajavate seadmete ja masinate arvu suurenemine, mis väljendub selles, et kodumajapidamistes kasvab kasutatavate amprite arv.

Võib öelda, et ühiskondlik taristu on kehtestanud end nähtamatu ja kasvava keskkonnasäästu takistava mõjurina: langustendentsis on hinnangud, mis väljendavad

IV OSA. IGAPÄEVAELU PRAKTIKAD

Tabel 4.1.15. Muutused Euroopa Liidu riikide elanike keskkondlikes käitumispraktikates 2014 võrdluses 2011. a

+ = kasv, - = kahanemine, +/- kuni 10%, ++/- kuni 10%, +++/- -- üle 10%, +++/- -- üle 20%, märkimata = muutumatu

	Valib kohalikke tooteid	Ostab ökomärgisega tooteid	Eraldab jäätmeid	Keskonna-säästlik transport	Vähendab autokasutust	Vähendab jäätmeid	Vähendab energia-tarbimist	Vähendab veekasutust
Nõustuvaid vastuseid (% koguvallimist 2014)	35	21	72	35	20	33	52	37
Euroopa Liit	+	+	+	+	+	-	-	-
Austria	+	++	+	+++	+	+	--	-
Bulgaaria	++	+	+	+	+	-	--	--
Eesti	+	+	-	++		-	--	--
Holland	-	-	+	+	+	--	+	-
Itaalia	+	-	+	+	+	--	-	-
Kreeka	++	+	++	++	+		-	-
Läti	++	+	++	+	+	-	-	-
Leedu	++	+	++	+	-	+	-	--
Luksemburg	+	+	+	+	+	-	+	+
Poola	+	+	++	-	+	-	-	
Prantsusmaa	++	+		+	-	-	-	-
Rootsi	+	+	+	-	-	-	--	--
Rumeenia	+	+	+	+	-	+	--	-
Saksamaa	+	+	+	+	-	+	-	--
Slovakkia	+	+	++	+	+	-	--	-
Sloveenia	+	+	++	+	+	--	--	-
Soome	++	+	+	+		-		-
Suurbritannia	-	+		+	-	-	+	-
Taani	+	+	+	+	+	-	-	--
Tšehhi Vabariik	+	+	+	+	+	-	--	--
Ungari	+		+	+		-	--	-

Allikas: Special Eurobarometer

4.1. TARBIMINE

vee-, energia- ja autokasutuse ning jäätmete vähendamist. See ei tähenda, et säästvates praktikates mitteosalemine tähendaks säästu puudumist. 2004. ja 2007. aasta andmete kõrvutamine (tabel 4.1.21 peatüki lisas) näitab, et energiakasutuse vähendamiseks ja ühistranspordi eelistamiseks keskkonnasäästu eesmärgil oli 2004. aastal valmis vähem inimesi, kui seda 2007. aastal harrastas. Ilmselt väljendab see erinevus seda, et suur osa inimestest peab paratamatult elektritarbimise piiramisega arvestama või ei saagi oma autot muretseda.

Ökoloogilise elustiili iseloomustus

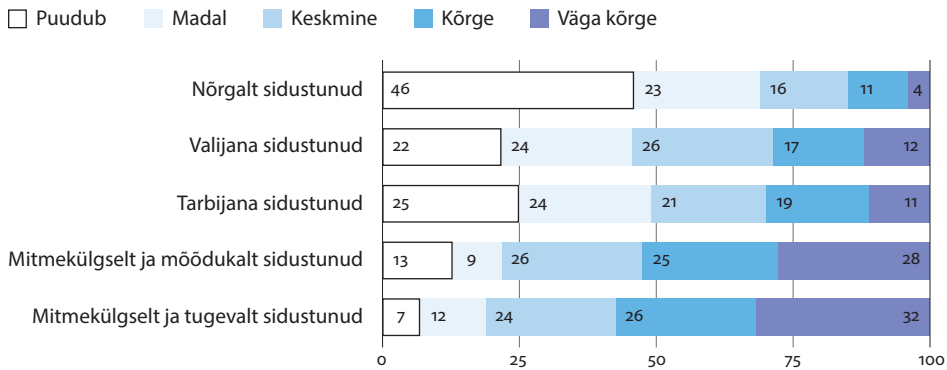
Iseloomustamaks elustiili võimet mahutada inimeste argiellu eraldiseisvaid refleksiivseid praktikaid ja nende praktikate tingitust sotsiaalse elu kompleksisusest, koostasime MeeMa andmete pinnalt ökoelustiili indeksi^[2]. Seejärel kõrvutasime ökoelustiili harrastamise indeksit andmetega, mis väljendavad materiaalse taristu kasutamist ja osalust sotsiaalsetes suhetes. Mõõtmaks ökoelustiili võimekust pakkuda lahendusi keskkonnaprobleemidele, ristasime indeksit ka andmetega, mis peegeldavad ökoloogilise jalajälje suurust. Kahtlemata ei võimalda sotsiaaluuring pakkuda konkurentsi ülimalt keerulistele reaalse ökoloogilise jalajälje analüüsidele, küll aga võimaldab vaadelda ressursikasutuse tendentse. Ökoloogilist jalajälge suurendavad nt reisid, autokasutus, kaupade ja teenuste tarbimine, tehnoloogia tootmise ja kasutamisega hävinevad ressursid, kinnisvara suurus (kütte- ja materjalikulu).

ÖKOELUSTIILI ARENG EESTIS. Inimeste hinnangud keskkonnakaitse olulisusele enda jaoks, sellele, kuidas keskkonnaprobleemid nende elu mõjutavad või kui palju nad ise saavad siin midagi ära teha, on peaaegu muutumatud (Special Eurobarometer, 2007, 2011, 2014; MeeMa, 2011, 2014). MeeMa andmed näitavad, et kuigi keskkonnasäästlikke tegevusi sooritavate inimeste osakaal on kasvanud, on vastajate hinnangud enda keskkonnateadlikkusele 2005. aastast alates mõnevõrra langenud. See pole

[2] Ökoelustiili indeks on üksikvastustest saadud koondtunnus. Koostis: hinnang oma keskkonnateadlikkusele (kuni 2 punkti), jäätmete eraldi kogumine (iga eraldikogutud jäätmeliik – pandipakend, segapakend, paber ja papp, ohtlikud, biolagunevad jäätmed – annab 1 punkti), isiklikud keskkonnateod (püüd vähendada tarbimist, keskkonnasäästlike kaupade eelistamine, autoga sõitmise vähendamine, elektri tarbimise vähendamine, liigsetest pakenditest loobumine, elustiili ja kodu ökoloogilistest põhimõttest lähtuv kujundamine, kampaaniates kaasalöömine (Teeme Ära), mööbli, esemete, riiete taaskasutus; kokku 2 punkti), mahetoidu ostmine eri ostukohtadest (seitse võimalust; igaüks kuni 2 punkti).

Joonis 4.1.7. Ökoelustiili haaratuse määr sotsiaalse sidustumise rühmades 2014

% sidustumisrühmast



siiski kõiki sotsiaalseid grupe puudutav tendents. Hinnangud enese keskkonnateadlikkusele ja keskkonnasäästlikud praktikad on omasemad eeskätt mitmekülselt ja tugevalt sotsiaalsesse suhetesse sidustunud (kõrge agentsusega) inimestele (vt sidustatuse analüüsi lähemalt ptk 4.3). Huvitaval kombel on kasvanud käärid kõrgema ja madalama sidustatuse astmega inimeste keskkonnavalustes hinnangutes ja käitumispraktikates.

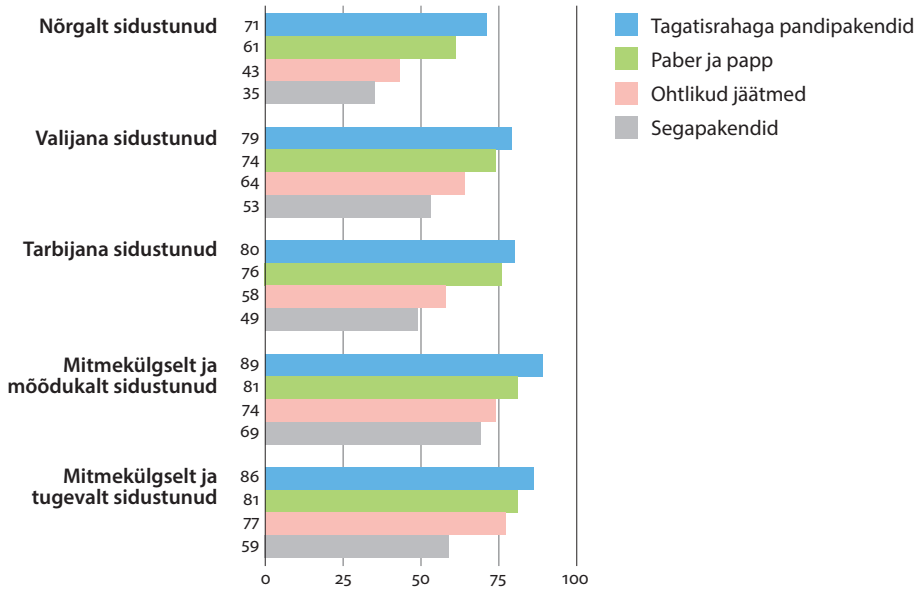
Kui mitmekülselt ja tugevalt sidustunud inimeste hinnang oma keskkonnasäästlikkusele on 2014. aastal sama optimistlik kui oli 2005. aastal, siis vähem sidustatud inimeste hinnangud on järjest kukkunud. Kui 2005. aastal pidas kõrge agentsusega inimestest end üsna või väga keskkonnateadlikuks 80% (2014. a 78%), siis nõrgalt sidustunud vastajatest 62% (2014. a 33%). Seosekordaja Crameri V kasv igal mõõtmisaastal (0,095 2005. a ja -0,195 2014. a) näitab, et sotsiaalsel sidustatusel on keskkonnateadliku enesehinnangu kujundamisel üha tugevam roll. Sotsiaalse sidustatuse mõju on aga tugev ka inimeste keskkonnakäitumise ennustajana (vt joonis 4.1.7), olles oluliselt tugevam kui sotsiaal-demograafilistel näitajatel, sh hinnangul sotsiaalsele positsioonile, mis on nende hulgas olulisim keskkonnasäästliku elustiili ennustaja.

Keskondlikesse praktikatesse haaratus pole aga ühesugune. Järjest on vähenevad Eesti inimeste soov vältida liigset pakendamist, maksta ökoloogiliste toodete eest rohkem ning vähendada tarbimist. Ka nende langustrendis tegevuste sooritamises on üha määravam sotsiaalne sidustatus. Teistest keskkonnasäästlikest praktikatest eristub jäätmete eraldi kogumine (vt joonis 4.1.8). Ühelt poolt on see olnud kasvavas tendentsis praktika (viimasel ajal on sellesse haaratud inimeste osakaal küll

4.1. TARBIMINE

Joonis 4.1.8. Jäätmete eraldi kogumine sotsiaalse sidustumise rühmades 2014

% sidustumisrühmast



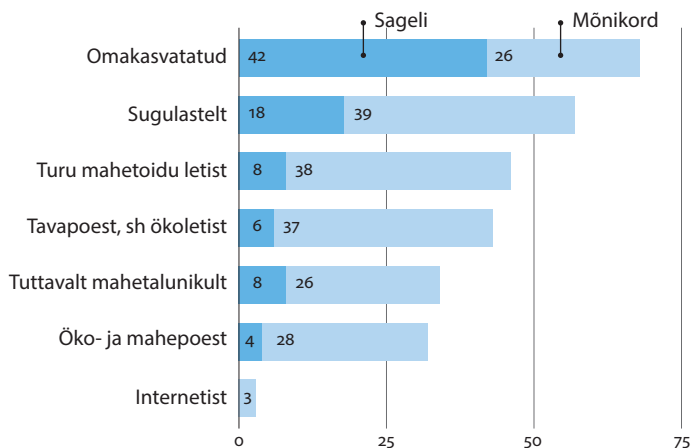
peatunud, Eurobaromeetri andmeil isegi vähenenud), teisalt – kuigi agentsusel on selle praktika juures roll – pole näha sotsiaalse sidustatuse mõju kasvu. Ilmselt on siin põhjuseks loodud taristu, mis demokratiseerib ja kohustab inimeste valikuid võrdlemisi ühtviisi. Taristu olulisust säästlike praktikate edendamisel näitab seegi, et kuigi teiste ökopraktikate harrastamise poolest eestlaste edumaa venekeelsete vastajate ees järjest kasvab (sh kahanemise arvelt venekeelses elanikkonnas), siis jäätmete sortimises võtavad venelased tasapisi eestlastele järele.

Kõige vähem on kuue aastaga (2008–2014) kasvanud tagatisrahaga pakendite tagastamine (kasvu määr 3%, praegune tase 79%). Oletust, et nende tagastamiseks on rohkem motiive kui keskkonnasääst, toetab asjaolu, et tagastamine on levinud erinevates rahvarühmades. Ohtlikke jäätmeid üleandnud inimeste arv on kasvanud kuue protsendi võrra (60%). Paberi ja papi kokkukogujate osakaal on kasvanud 9% võrra (2014. a 72%), tagatisrahata segapakendite tagastajate osakaal 12% võrra (2014. a 50%).

Teiste riikidega võrreldes on eestlaste jaoks oluliseks keskkonnasäästu prakti-kaks kohaliku ja mahetoidu eelistamine (Special Eurobarometer, 2011, 2012, 2014). Siit leiab nii ökoelustiilist kui ka veel säilinud naturaalmajanduslikest praktikatest

Joonis 4.1.9. Mahetoidu hankimise viisid 2014

% koguvalimist



tingitud tarbimispraktikaid. Taristu roll on veel vähene. Aktiivseim mahetoidu tarbija on mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunu, kelle mahetoidu hankimise viisid on kõige mitmekülgsemad. Ökopoodide ja toiduvõrgustike kasutamine mahetoidu hankimiseks on selgelt elustiili praktika – neid kasutab enim mitmekülgsest ja tugevalt sidustunud elanikkonna grupp. Ökopoed ja toiduvõrgustikud on muide endiselt kõige väiksemat elanikkonna gruppi teenindavad mahetoidu pakkujad (vt joonis 4.1.9). Demokraatlikumad ja vähem agentsusest sõltuvad mahetoidu hankimise viisid on isekasvatamine, sugulastelt hankimine jms.

Ökoelustiili harrastajate omavahelisi ja mediatiseeritud suhteid väljendab see, et selle eluviisi harrastajate seas on kõige suurem keskkonnakaitselistesse kodanikuühendustesse kuulujate osakaal, vähem aktiivsete ökoharrastustega gruppidega võrrelduna löövad nad rohkem kaasa sellistes lühiajalistes sotsiaalse koondumise vormides nagu talgud, vabatahtlik töö või poliitiline aktivism ehk siis ökoelustiil on seega selgelt kaasa haaratud ja edasi arendatud kõrge sotsiaalse sidustatuse tingimustes (vt joonis 4.1.7). Ökoelustiil õigustab ka selle harrastajate meediatarbimist, mis rohkem sidustunud inimestel on niigi palju suurem. Siiski on ökoelustiilile omasem pigem aktiivne ja selektiivne kui passiivne ja valimatu meediatarbimine (raamatud ja internet vs. televisioon).

Ökoelustiil tõukub sageli muutustest, mis inimese elu kujundavad. Ökoelustiiliga inimesed on kogenud rohkem muutusi nii isiklikus elus kui ka välistest teguritest tingituna. Muutused koonduvad kõige rohkem ümber keskealiste inimeste rühma

4.1. TARBIMINE

(vt tabel 4.1.16), kes vastutavad nii oma eel- kui ka järeltuleva põlve elu kujundamise eest. On loogiline, et muutused panevad indiviidile kohustuse neid mingil alusel lahendada. Elustiili kujundamine on üks oluline võimalus seda lahendust leida.

Olulisemad isikliku elu muutused, mis on statistiliselt seotud ökoelustiili harrastamisega, on oma elu ümberkorraldamise vajadus õpingute (sh mõne pereliikme õpingute), kolimise ja elukoha vahetuse või teise riiki asumise tõttu (Crameri V vahemikus 0,155–0,190). Veidi vähem toetab selle elustiili arengut laste sünd, enda või lähedase haigus, aga ka lähedase surm ning suvekodu ostmine (Crameri V ligikaudu 0,100). Abiellumine (kooselu alustamine), lahutamine (lahkuminemine), töötuks jäämine ja ettevõtte loomine aga ökoelustiili kujunemist statistiliselt ei mõjuta. Välistest muutustest on statistiliselt olulised tegurid sotsiaalsete suhetega seonduvad, nt töö või ametiga seotud muutused, ühised ettevõtmised kogukonnas, seadusemuudatused, aga ka meediapoolne informeerimine (nt tervisliku toitumise nõuanded), ekspertide soovitusel ja oma isiklike väärtuste ümberhindamine. Vastustest ei nähtu, et elustiililiste muutuste kujunemine oleks statistiliselt seotud rahaliste probleemide, hinnatõusude või sotsiaalse ja materiaalse taristu ümberkujundamisega (koolide sulgemine, tasuta transport). See ei tähenda, et taristu ümberkujundamine inimeste elukorraldust ei muudaks.

Ökoelustiili kritiseeritakse sageli selle ebatäiuslikkuse eest. Heidetakse ette, et ökopoe ees peatuvad suured maasturid, et ökopoes müüakse välismaist kaupa jne. Sestap on põhjust vaadelda ka ökoelustiili võimekust keskkonnaprobleemidele lahendusi pakkuda. Selleks vaatleme ökoelustiili seoseid tüüpiliste ökoloogilist jalajälge kujundavate teguritega.

Mobiilsus ja ökoloogiline jalajalg

Mobiilsete inimeste transpordimõju ökoloogilisele jalajäljele on kindlasti suurem kui neil, kes vähem liiguvad. Keskkonnasäästlike harjumustega inimesed reisivad aga palju sagedamini kui ülejäänud. Siiski ei tingi esimene otseselt teist, pigem vastupidi. 2002. ja 2004. aastal tehtud uuringuis (oludes, kus keskkonnasääst ei olnud käitumispraktikates institutsionaliseeritud), mis peilisid tartlaste keskkonnasäästu harjumusi (Kiisel, 2002; 2005), oli oluliseks keskkonnasäästu harrastamise või selle ettekujutamise mõjutajaks välismaa kogemus („Tahaks ka nii nagu läänes“). Aktiivse ökoelustiiliga inimeste seas on võrreldes kõige väiksema aktiivsusega inimestega umbes poole vähem neid, kes ei ole viimase viie aasta jooksul reisinud (vastavalt 16% ja 37%). Ökoelustiili aktiivsetest harrastajatest 23% käib reisisel mitu korda aastas, 25% peaaegu igal aastal.

IV OSA. IGAPÄEVAELU PRAKTIKAD

Tabel 4.1.16. Ökoelustiili rühmade sotsiaal-demograafilised näitajad 2014

% ökoelustiili rühmast

	Ökoelustiil				
	Väga kõrge	Kõrge	Keskmine	Madal	Puudub
Sugu (Crameri V 0,169***)					
Mehed	38	37	48	47	60
Naised	62	63	52	53	40
Elukoht (Crameri V 0,124***)					
Tallinn	27	25	31	29	36
Tartu, Pärnu	12	12	12	16	10
Tallinna, Tartu ja Pärnu ümbrus	12	11	7	6	8
Narva, Kohtla-Järve, Jõhvi, Sillamäe	7	2	9	10	18
Väikelinnad	20	29	23	26	20
Maapiirkonnad	20	21	18	13	9
Vanus (Crameri V 0,081*)					
15–19	4	5	3	8	10
20–29	16	20	18	17	22
30–44	22	17	18	21	15
45–54	24	18	15	17	17
55–64	16	20	21	17	16
65–74	18	20	24	20	20
Sissetulek pereliikme kohta (Crameri V 0,087**)					
Kuni 150 eurot	7	8	5	6	5
151–250 eurot	13	9	9	13	13
251–400 eurot	34	26	37	33	43
401–600 eurot	21	35	27	24	20
Üle 600 euro	21	20	20	19	17
Sotsiaalne kiht (Crameri V 0,115***)					
Madalkiht	7	11	15	15	28
Madal-keskkiht	17	17	17	20	21
Keskkiht	32	30	26	25	21
Kõrg-keskkiht	26	23	23	21	14
Kõrgkiht	19	19	19	18	15
Haridus (Crameri V 0,172***)					
Alla keskhariduse	5	12	11	23	26
Keskharidus	53	51	58	54	53
Kõrgharidus	42	37	31	23	20
Keel (Crameri V 0,363***)					
Eesti	86	87	76	62	43
Vene	14	13	24	38	57

*** p<0,001; ** p<0,01; * p<0,05

4.1. TARBIMINE

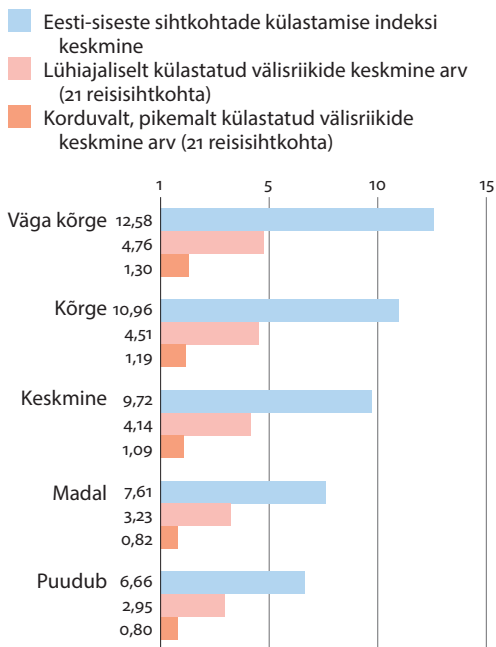
Indeksite põhjal, mis peilivad vastajate kogemusi 21 reisipiirkonnaga üle maailma, selgus, et ökoloogilise elustiili harrastajate seas on palju rohkem neid, kes on erinevaid sihtpaiku lühiajaliselt külastanud, aga ka neid, kes on neid sihtpaiku külastanud korduvalt või neis ka pikemat aega elanud (vt joonis 4.1.10).

Reiside põhjused on ökoelustiili harrastajatel mitmekesisemad. Nad käivad sagedamini välismaal puhkamas, ametireisidel, ennast täiendamas ja õppimas, kultuurisündmustest osa võtmas (nt festivalidel). Nende osakaal ökoelustiili harrastajate seas, kes sõidavad välismaale sisseoste tegema, on kaks korda kõrgem (27%) kui nende seas, kes ökoelustiili kõige vähem harrastavad (11%). Seega toetab keskkonnasäästliku elustiili kujunemist ka reiside mitmekülsus – reis ise peab võimaldama keskkonnasäästu vajaduste ja praktikate kogemist. Välismaale sõpradele või perele külla sõitmine, töökohale liikumine ja spordivõistlusi vaatama minek ei eristanud inimesi ökoloogilise elustiili poolest.

Eesti-siseste liikumiste kohta küsitud andmed 16 sihtkoha kohta viimase aasta jooksul näitasid, et ökoelustiili harrastajad reisivad ka riigi sees oluliselt rohkem. Statistiliselt külastavad ökoelustiili harrastajad teistest rohkem ääremaael asuvaid ja väikeseid sihtkohti. Sellist reisimist võimaldab isikliku auto olemine. Ökoelustiili harrastajad elavad sagedamini peres, kus on auto ja sagedamini ka mitu autot. Kui kõige vähem ökoelustiili järgivaist inimestest umbes 45% elab peres, milles puudub auto, siis ökoelustiili järgivaist inimestest umbes 23% vastanuid. Neil on ka palju sagedamini mitu autot pere kohta (vt joonis 4.1.11).

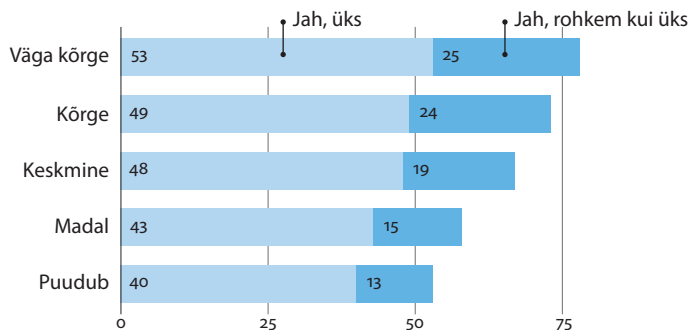
Joonis 4.1.10. Geograafiline mobiilsus ökoelustiili rühmades 2014

Keskmesid ökoelustiili rühmades



Joonis 4.1.11. Auto olemasolu peres ökoelustiili rühmades 2014

% ökoelustiili rühmast

*Tarbimispraktikad ja ökoloogiline jalajälg*

Tarbimise jalajälge on raske küsimustikuga hinnata, sest ka tarbijail endil pole enam ülevaadet ostetavate kaupade päritolust, toorainest ja tootmisprotsessist. Tarbimispraktikad on aga ökoainimestel siiski võrdlemisi hästi eristuvad. Eespool, alapeatükis 4.1.4 kirjeldatud konsumerism, mis peegeldab vastaja teadvustatud osalust kaupade ja teenuste tarbimises eneseväljenduse eesmärgil, ei ole ökoelustiili harrastajal välja arenenud n-ö puhtal kujul. Ökoainimene ei tarbi niivõrd brände kui just sobivust oma elustiiliga. Seda võimaldab ka tema madalam hinnatundlikkus. Samas on ta oma valikule lojaalne, ta ei ole vähem aktiivsete gruppidega kõrvutades nii aldis ostma nt suvalist kosmeetikat. See peab olema kindla firma oma. Ökoainimene on ka teadlik kodu sisustaja, järgides kindlat stiili või sisekujundaja nõuandeid, sageli ostab ta kasutatud asju või annab mõnele vanale esemele uue elu. Keha kujundamine on sellele grupile samuti olulisem: ta on seda elustiili mitteharrastava rühmaga võrreldes kaks korda aktiivsem spordiklubide ja kehateenuste kasutaja.

Küsimused kestva kaupade nagu mööbli või kodutehnika ostmisharjumuste kohta näitavad (tabel 4.1.18), et ostmine on säästjale selgelt sotsiaalne tegevus – selleks konsulteerib ta eri pooltega, otsib internetist juurde asjakohast informatsiooni jne. Põhjalik planeerimine võib tähendada ka kvaliteetsemate toodete tarbimist, mis parema vastupidavuse tõttu võivad tarbimise mahtu vähendada. Alapeatükis 4.1.3 kirjeldatud rahalise jõukuse indeks, mis mõõdab eelkõige tarbimisvajaduste mitmekesisust ja majandamise oskust (oskust võimaldada oma sissetulekute piires endale kaupu erinevatest tootekategooriatest) näitab, et säästja on edukas majandaja, kes pole tarbimise suhtes samas üldsegi ükskõikne (tabel 4.1.17). Ka ristamine

4.1. TARBIMINE

Tabel 4.1.17. Tarbimisindeksid ökoelustiili rühmades 2014

Indeksi keskmine ökoelustiili rühmas

	Väga kõrge	Kõrge	Keskmine	Madal	Puudub
Konsumerism	2,55	1,98	1,84	1,74	1,69
Rahaline jõukus	22,90	22,89	20,50	19,52	17,93
Tarbimislik ükskõiksus	3,19	4,57	5,92	6,75	7,69
Kinnisvara omamine	1,52	1,40	1,24	1,21	1,07
Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega	10,82	10,07	9,26	8,34	7,31

Tabel 4.1.18. Suuremahuliste ostude kaalutlemine ökoelustiili rühmades 2014

% ökoelustiili rühmast

	Väga kõrge	Kõrge	Keskmine	Madal	Puudub	Crameri V, p≤0,001
Kaalun põhjalikult erinevaid variante, külastan mitmeid poode ja alles siis teen otsuse	76	69	63	55	41	0,248
Konsulteerin asjatundjatega, sõpradega, siis teen otsuse	36	35	31	28	19	0,138
Ostan kasutatud asju	38	32	26	21	21	0,140
Teen vanad asjad korda, annan neile uue elu	46	32	23	20	16	0,231
Saan sõprade, sugulaste käest	24	23	18	18	21	–
Teen põhjaliku otsingu erinevates e-poodides, ostuportaalides	26	24	19	18	12	0,122
Teen ise, mis vähegi võimalik	29	18	13	16	12	0,155
Ma ei kaalu põhjalikult, ostan poest esimese vähegi sobiva asja	5	6	12	13	21	0,184
Ostan e-poest esimese vähegi sobiva asja	1	2	2	3	4	–

tarbimisliku ükskõiksuse indeksiga, mis näitab samade tootegruppide mittevajamist või tootegrupile raha mittekulutamist, toetab sama järeldust.

Selle kohta, kui suurt tarbimist mahutab vastaja elustiil, võimaldab mõnevõrra aimu saada tarbija kodu suurus. Ökoelustiili harrastaja elab säästjaga võrreldes kolm korda sagedamini omaette majas, mis võimaldab enamasti mahutada rohkem täiendavat tarbimist (nt saun, sportimisruumid, panipaigad) kui korter, mis on sagedasem kodu selle elustiili mitteharrastajale. Ökoinimestel on ka rohkem erinevaid kinnisvaraobjekte (nt maakodu). Nende püüe elektrit säästa on pöördvõrdeline elektrit kasutavate masinate arvuga, nt koduste elektrooniliste kommunikatsioonivahendite

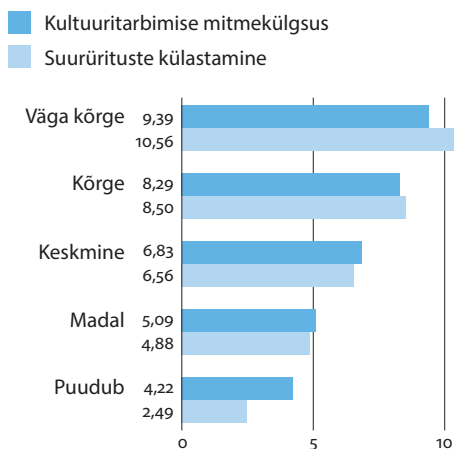
mitmekesisus^[3] ja hulk on kõige aktiivsemal ökoeluviisi grupil palju suurem kui kõige vähem aktiivsel. Nii võib öelda, et n-ö postmaterialistlik elustiil eeldab siiski võrdlemisi materialistlikku baasi.

Üks ökotrendidest on loobumine kaupadest ja nende asendamine elamuste tarbimisega. Ometi on ka elamuste saamiseks vajalik taristu, nt suurüritustega kaasneb suur transpordimõju, aga ka pakendite kasutus. Elitaarsemate kunstielamuste eelduseks on aga nt kultuuritemplite kaasajastamise, ekspositsioonide ja küttekulud. Nii kultuuri-asutuste^[4] kui ka suurürituste^[5] külastamise poolest on ökoelustiili viljelejad esirinnas (vt joonis 4.1.12).

Kultuuritarbimist kujundab ka raamatute lugemine. See, millisel kujul raamatuid osta, mõjutab aga ökojalajälge. Kõrge ökoelustiili indeksiga väärtusega vastajad ostavad raamatuid palju sagedamini kui need, kel indeksi väärtus madalam. Kui esimestest ostab raamatuid sageli või regulaarselt 17%, siis kõige madalamate ökonäitajatega inimestest vaid 1%. Raamatuid peaaegu ei osta vastavalt 13% ja 61% vastanuist (Crameri V 0,212; $p \leq 0,001$). Ajalehtede lugemist paberil peetakse mõnes rahvarühmas juba pigem arhailiseks harjumuseks. Ökoinimene aga pole paberist loobunud. Ta kasutab lehetootmise ressursse topelt – lugedes vähem säästvatel inimestel rohkem nii paberil kui ka elektroonilisi ajalehti. Vaid 4% ökoinimestest ei loe ajalehti (ökoelustiili mittejärgijaist viiendik).

Joonis 4.1.12. Kultuuritarbimine ökoelustiili rühmades 2014

Lühendamata indeksite keskmised ökoelustiili rühmades



[3] Indeks koondab tunnused 17 elektroonilise kommunikatsioonivahendi omamise kohta, vt indeks 64 „Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega“ raamatu lisas 2.

[4] Indeks koosneb hinnangutest kultuuriasutuste (teatri, kontsertide jne) külastamise sagedusele ning loetud raamatute arvule viimase 12 kuu jooksul, vt indeks 55 „Kultuuritarbimise mitmekülgsus“ raamatu lisas 2.

[5] Vt indeks 23 „Osalemine kultuuri ja spordi suurüritustel“ raamatu lisas 2.

4.1.7. KOKKUVÕTE

Tarbimist käsitlevate andmete analüüsist võib järeldada, et Eesti tarbija on kriisist kosumas. Nende inimeste osakaal, kellel üldiselt jätkub raha erinevate kaupade ja teenuste jaoks, on võrreldav 2005. aasta kriisieelse tasemega. Ka Euroopa võrdluses on Eesti tarbimismahud kasvamas, kuigi jäävad ELi keskmisest veel kõvasti maha. Konsumeristlike inimeste osakaal on kasvanud nii noorte kui ka vanade seas, kuid vanuselised käärid säilivad. Samal ajal on tugevalt kasvanud tarbimislik ükskõiksus ehk nende hulk, kelle kulutused erinevatele toote- ja teenustegruppidele on ühekskülgsemad. Üks peamisi märksõnu, mis eelnevast analüüsist pinnale jääb, on polariseerumine. Nooremate, haritumate ja jõukamate hulgas on tarbimislik orientatsioon ja ilmselt ka tarbimise toel harrastatavad elustiilid enam levinud, samas kui suur osa vanemaelistest, vähem kindlustatutest ning vähem haritutest on end suurest osast tarbimismaailmast välja lülitanud. Mõtlemise koht on kindlasti see, et ka õppimine, enesetäiendus ja lugemine kui sotsiaalsest kapseldumisest väljasaamise praktikad ei ole nende väljalülitunute hulgas üldiselt levinud.

Eri vanuses inimeste argielulised tegevusmuustrid, mis omakorda põimivad endasse ka mitmesuguseid tarbimistegevusi, on üsna erinevad. Nooremate puhul on huvid, sport ja eneseareng ning vanemate puhul töö ja enesetäiendus ka otseselt seotud konsumerismi elupraktikatesse põimituse tasemega. Aktiivsete inimeste elulaadid tingivad teatud sidustatuse tarbimismaailma. Siit tõuseb küsimus, kuivõrd on tarbimise intensiivsus ja ka selle muutmise võimalused (sh nt keskkonnasäästu eesmärgil) indiviidi enda otsustada ning kuivõrd mängivad juhtrolli hoopis keskkond, taristu ja igapäevaelu korraldus teljel töö-kodu-huvialad. See kõik kokku moodustab tiheda võrgustiku, kus üksiksekkumiste kaudu muutusi esile kutsuda on keerukas. Kõrge konsumerismitasemega inimeste hulgas on väliste elustiilimõjutajate hulk väike ja seega ka igasuguste maailmaparanduslike sekkumiste mänguruum piiratud. Kuigi tarbimine on interneti ja arvuti kaudu toimuvate infootsingute ja suhtlusega tugevalt põimitud, näitavad meie instituudi tudengite analüüsid targa tarbija ja keskkonnasäästliku käitaja kujundamise katsetest (Altmäe, 2015; Tago, 2014), et heasoovlike soovitud tegude, mis on esitatud meediakampaaniate vormis, pole ka aktiivsete infootsijate tegevuse kujundamine lihtne.

Ökoelustiili analüüsi näitel võib välja tuua, et see, kas tarbijad keskkonnasäästlikeks peetavad tegevused üle võtavad, sõltub võrdlemisi väikese ja omavahel tihedalt sidustunud ühiskonnagrupi panusest elustiili kujundamisse. Elustiili arendamisel on aga oma piirid. Keskkonnasäästlike praktikate levimus on suurem, kui seda toetavad egalitaarsed tegurid, nagu taristu ja seadused, ning kui need ei vaja täiendavaid

rahalisi väljaminekuid. Ökoelustiilile omane aktiivsus võimaldab tihendada indiviidi aega ja ruumi täiendavate, ökoloogilisest mõttest inspireeritud praktikatega. Ometi eeldab postmaterialistlik elustiil võrdlemisi hästi kindlustatud elujärge, mis võimaldab omakorda ka puhvrit, mille arvelt säästu saavutada. Keskkonnateadlikkus on siiski vaid üks konsumerismi erivorm, mis haakub või kleepub mitmel rindel aktiivsete inimeste külge, kes kasutavad iseenesest väga aktiivselt ühiskondlikku taristut (nii sotsiaalses kui ka materiaalses mõttes) ja arendavad seda ka edasi. Analüüs näitab sedagi, et taristul ja ühiskondlikel suhetel on inimeste keskkonnamõju kujundamisele suurem mõju kui teadmistel, sest keskkonnakasutus ei kaasne mitte üksnes keskkonnateadmatu käitumisaktiga, vaid iga käitumisaktiga, mida ökoloogilist elustiili viljelevad inimesed on oma aegruumilistesse võimalustesse palju rohkem kokku kuhjanud. Seeläbi võib öelda, et ökoloogiline refleksiivsus on saanud võimalikuks suuresti tänu hilismoderniseeruva ühiskonna võimele odavalt ressursse ammutada.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Allaste, A.-A. (Toim) (2011). *Ökokogukonnad retoorikas ja praktikas: Elustiilide uurimused*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Altmäe, A. (2015). *Tarbijakaitseameti e-kaubanduse teavituskampaania ja aktiivsete e-ostlejate tarbimispraktikad*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/46794>.
- Archer, M. S. (2007). *Making Our Way through the World: Human Reflexivity and Social Mobility*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Z. (1992). *Intimations of Postmodernity*. London, New York: Routledge.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London etc.: Sage.
- Beck, U. ja Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London etc.: Sage.
- Business and Consumer Survey Results* (2015). Euroopa Komisjon. Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/surveys/documents/2015/esi_2015_08_en.pdf.
- GDP per capita, consumption per capita and price level indices* (2015). Eurostat Statistics Explained. Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_per_capita,_consumption_per_capita_and_price_level_indices.
- Eurobarometer 2015 – *Standard Eurobarometer 83, Spring 2015*. (2015). Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_first_en.pdf.
- Featherstone, M. (1990). *Consumer Culture and Postmodernity*. London: Sage.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity; Oxford: Blackwell.
- Gronow, J. (2015). Main currents in recent consumer studies. P. Strandbakken ja J. Gronow (Toim). *Consumer in Society* (lk 39–58). Oslo: Abstrakt Forlag.

4.1. TARBIMINE

- Gronow, J. ja Warde, A. (2001). *Ordinary Consumption*. London: Routledge.
- Halkier, B. (2010). *Consumption Challenged. Food in Medialised Everyday Lives*. London: Ashgate.
- Kask, S. (2014). *Keskkonnaajakirjade ja -saadete kasutamiskäitumise praktikad gümnaasiuminoorte siht- rühmas: väljakutse Eesti loodus- ja keskkonnaväljaannetele*. Sissevaade Keskkonnainvestee- ringute Keskusele. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.
- Kask, S. (2015). *Keskkonnamedia kasutamiskäitumise praktikad keskkonnakasutajate sihtrühmas*. Analüüs Keskkonnainvesteeringute Keskusele. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.
- Keller, M. (2004). *Representations of Consumer Culture in Post-Soviet Estonia: Transformations and Tensions*. Dissertations de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis, 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Keller, M., Halkier, B. ja Wilska, T.-A. (2016). Policy and governance for sustainable consump- tion at the crossroads of theories and concepts. *Environmental Policy and Governance*, 26, 75–88.
- Keller, M. ja Kalmus, V. (2004). Konsumerismist tarbimisliku ükskõiksuseni: tarbimisorientat- sioonid tänases Eestis. V. Kalmus, M. Lauristin ja P. Pruulmann-Vengerfeld (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest* (lk 201–2016). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kiisel, M. (2002). *Kogukonnapõhine sotsiaalturundus teadliku prügikäitumise kujundamisel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduskond, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/35343>.
- Kiisel, M. (2005). *Keskkonnateadvuse kujunemine Eestis 1980ndatest 2005ni*. Magistritöö. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduskond, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/1276>.
- Reckwitz, A. (2002). Toward a theory of social practices: A development in culturalist theorizing. *European Journal of Social Theory*, 5, 243–263.
- Schatzki, T. (2002). *The Site of the Social. A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Seljamaa, J. (2015). *Refleksiivsuse otsinguil: teoreetilis-metodoloogiline analüüs „Mina. Maailm. Meedia“ põhjal*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/48227>.
- Slater, D. (1997). *Consumer Culture and Modernity*. London: Polity.
- Special Eurobarometer 217/Wave 62.1. Attitudes of European citizens towards environment: Report*. (2004). TNS Opinion & Social. Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_217_sum_en.pdf.
- Special Eurobarometer. 295/Wave 68.2. Attitudes of European citizens towards the environment: Report*. (2007). TNS Opinion & Social. Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_295_en.pdf.
- Special Eurobarometer 365/Wave EB75.2. Attitudes of European citizens towards the environment: Report*. (2011). TNS Opinion & Social. Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_365_en.pdf.

IV OSA. IGAPÄEVAELU PRAKTIKAD

- Special Eurobarometer 389/Wave EB77.2. Europeans' attitudes towards food security, food quality and the countryside: Report.* (2012). TNS Opinion & Social. Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_389_en.pdf.
- Special Eurobarometer 416/Wave EB81.3. Attitudes of European citizens towards the environment: Report.* (2014). TNS Opinion & Social. Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_416_en.pdf.
- Tago, M. (2014). *Kuidas kujundada edukamaid keskkonnavalaseid sotsiaalse muutuse programme?* Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/42391>.
- Tarbijabaromeeter* (2015). Eesti Konjunktuuriinstituut. Leitav aadressilt: <http://www.ki.ee>.
- Vihalemm, T., Keller, M. ja Kiisel, M. (2013). *Kuidas parandada maailma? Kommunikatsioon sotsiaalsete muutuste kujundamisel.* Leitav aadressilt: <https://sisu.ut.ee/kommunikatsioon/avaleht>.
- Vihalemm, T., Keller, M. ja Kiisel, M. (2015). *From Intervention to Social Change. A Guide to Reshaping Everyday Practices.* London: Ashgate.
- Warde, A. (2005). Consumption and Theories of Practice. *Journal of Consumer Culture*, 5, 131–153.
- Warde, A. (2014). After taste: Culture, consumption and theories of practice. *Journal of Consumer Culture*, 14, 279–303.
- Warde, A. ja Southerton, D. (2012). Introduction. Preamble: Social Sciences and Sustainable Consumption. A. Warde ja D. Southerton (Toim). *The Habits of Consumption* (lk 1–25). COLLeGIUM: Studies Across Disciplines in the Humanities and Social Sciences, 12. Leitav aadressilt: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/34226>.

LISA

Tabel 4.1.19. Kinnisvara ja auto omamine 2002–2014

% koguvalimist

	2002	2005	2008	2011	2014
Korter	65	66	60	68	64
Maja, majaosa, ridaelamuboks	23	26	29	24	26
Suvekoduna kasutatav maamaja, suvila	17	18	12	12	17
Talu	9	10	10	8	9
Ärimaa, ärihooned	0	1	1	1	2
Muu maavaldus	9	13	10	11	9
Ei ole kinnisvara	8	9	7	8	9
Perel on auto(d)	51	62	75	64	64

4.1. TARBIMINE

Tabel 4.1.20. Aja olemasolu eri tegevusteks 2014

% koguvalimist

Kas teil jätkub piisavalt aega järgmisteks tegevusteks?	Üldiselt jätkub	Ei vaja seda, ei tegele sellega	On püüdnud sellele tegevusele aega juurde saada
Oma tervise eest hoolitsemiseks	64	4	33
Oma välimuse eest hoolitsemiseks	63	6	17
Pereliikmete, sugulastega suhtlemiseks	61	2	30
Korralikuks toitumiseks, söögi tegemiseks	60	6	14
Kodu korrashoiuks	54	5	23
Televisori vaatamiseks	53	6	13
Väljapuhkamiseks	49	1	30
Kaupluste külastamiseks, sobivate kaupade ostmiseks	46	11	8
Süvenemiseks töö ja õppimisega seotud asjadesse	45	30	17
Sõprade, tuttavatega suhtlemiseks	42	4	20
Huvialadega tegelemiseks	40	12	22
Lastega tegelemiseks	39	35	19
Looduses viibimiseks	37	15	11
Lemmikloomadega tegelemiseks	34	49	8
Raamatute lugemiseks	31	20	16
Võrgus, sotsiaalmeedias suhtlemiseks	30	39	9
Koduaia hooldamiseks	28	41	15
Pidutsemiseks	28	23	8
Sportimiseks, füüsilise vormi hoidmiseks	26	39	16
Õppimiseks, enesetäiendamiseks	25	41	11
Reisimiseks	24	30	14
Teatris, kontserdil käimiseks	23	30	9
Listides, foorumites osalemiseks, meilidele vastamiseks	22	48	3
Kohvikus, restoranis käimiseks	14	47	4
Kultuurilisteks harrastusteks	12	61	4

IV OSA. IGAPÄEVAELU PRAKTIKAD

Tabel 4.1.21. Eestlaste keskkonnasäästlikud praktikad Euroopa Liidu keskmisega võrreldes 2004–2014

	Mis on kolm asja, mida oleksite valmis esmases järjekorras keskkonna kaitsmiseks tegema?	Kas olete viimase kuu jooksul teinud midagi järgnevatest keskkondlikel põhjustel? (võimalik mitu vastust)			
		2004 (25 riiki)	2007 (27 riiki)	2011 (27 riiki)	2014 (28 riiki)
	Eraldama jäätmeid, nii et neid saab taaskasutada*	Sorteerinud suurema osa oma prügist taaskasutuseks			
Eesti	71%	59%	62%	56%	
ELi keskmine	72%	55%	66%	72%	
	Vähendada kodust energiakasutust (elekter, kütte, seadmed majapidamises)*	Vähendanud oma energiatarbimist, nt kasutate vähem jahutus- või küttesüsteemi, ei jäta seadmeid ooterežiimile, ostate energiasäästlikke seadmeid jne			
Eesti	25%	34%	47%	33%	
ELi keskmine	39%	47%	53%	52%	
	Arvestama keskkonnaga kallihinnalisi oste tehes, nt reisides (ainult 2004), soetades autot, küttesüsteemi, maja ehitades jne*	Vähendanud veekasutust, nt pole jätnud nõusid pestes või duši all käies vett jooksma*			
Eesti	16%	6%	33%	18%	
ELi keskmine	24%	15%	43%	37%	
	Kasutama ühistransporti nii palju kui võimalik oma isikliku auto asemel*	Olete valinud keskkonnasõbraliku transpordiviisi (jala, rattaga, ühistransporti kasutades)			
Eesti	21%	37%	27%	42%	
ELi keskmine	30%	38%	30%	35%	
	Ostnud rohkem kohalikke tooteid ja hoiduma neist, mis tulevad kaugelt*	Olete valinud kohalikke tooteid			
Eesti	?	39%	43%	49%	
ELi keskmine	?	20%	28%	35%	
	Vähendada jäätmeid, nt ostes suupakendis või kontsentreeritud tooteid, taaskasutatud esemeid või vältides ülepakendatud kaupade ostmist jne.*	Vähendanud prügi, nt vältides ülepakendatud tooteid ja ostes pikema elueaga tooteid			
Eesti	29%	20%	30%	29%	
ELi keskmine	32%	30%	37%	33%	
	Ostma keskkonnasäästlikke tooteid oma igapäevasteks vajadusteks (2007) isegi siis, kui need on maksanud veidi rohkem (2004)*	Ostnud ökomärgisega keskkonnasäästlikke tooteid*			
Eesti	45%	29%	20%	21%	
ELi keskmine	31%	23%	17%	21%	
	Asendanud oma auto energiasäästlikumaga, isegi kui see on väiksem või palju kallim*	Kasutanud autot vähem*			
Eesti	?	15%	18%	18%	
ELi keskmine	?	16%	20%	20%	

* Märgitud väited on inglise keelest tõlgitud tagasi eesti keelde.

? Küsimus puudus sel aastal uuringust.

Allikas: Special Eurobarometer

4.2. TERVISEPÜÜDLUSED ÜHISKONNA POLARISEERIJANA?

Marko Uibu ja Triin Vihalemm

Tervis on Eesti ühiskonnas olnud püsiv väärtus ka suurte muutuste aegadel (vt ptk 2.1, samuti Vihalemm ja Lauristin, 1997). Kas seetõttu võiks tervis olla ka ühendaja erinevates ühiskondlikku kokkulepet vajavates vaidlustes ja poliitilistes otsustes? Alljärgnev analüüs toob esile tervisekäsitluste ühiskondlik-kultuurilised tagamaad Eestis ning püstitab küsimuse, kas tervisepüüdlustest võib kujuneda uus ühiskonna polariseerumise alus.

Kuna biomeditsiinilised teadmised ei ole olnud inimeste tervisekäitumise mõistmiseks ja prognoosimiseks piisavad, käsitletakse tervist üha enam sotsiokultuurilise nähtusena (vt Landrine ja Klonoff, 1992; Johannessen, 2006). Osa autoreid leiab koguni, et tervisega seonduv ongi rohkem sotsiaal- kui meditsiiniteadus (Ule, Malnar ja Kurdija, 2014).

Meditsiini ja sotsiaalteaduste tihe dialoog on tänapäeva ühiskonnas kahtlemata väga vajalik, seda tingib juba hilismodernse ühiskonna enda poliitiline ja majanduslik korraldus ja jätkusuutlikkus. Tänaaegses heaoluriikides mõjutab inimeste tervisekäitumisega seonduvaid arusaamu ja norme neoliberaalne väärtussüsteem, mis tähtsustab indiviidi rolli ning asetab talle individuaalse vastutuse (Fries, 2009). Heaolustandardite püsimise või paranemise ootus ühelt poolt ning kasvav surve sotsiaalkuludele teiselt poolt tekitab pingeseisu, milles ühe pääseteena nähakse indiviidide isikliku vastutuse kasvavat rolli. Meditsiinis ja tervise-edenduses tähendab see inimeste suunamist oma tervise ja kehaga seonduvaid näitajaid jälgima, ise võimalikke probleeme ennetama, arendama eneseseire ja -kontrolli oskusi ja vahendeid.

Nn positiivse tervise või salutoloogilise lähenemise puhul pööratakse tähelepanu terve püsimisele, mis saab inimese enda vastutusalaks (Kasmel ja Lipand, 2007).

Tervislik eluviis ja haiguste ennetamine on efektiivne viis parema terviseni jõuda (Kasmel ja Lipand, 2007). Samuti peetakse ravi seisukohalt tõhusaks passiivse ja objektina käsitletava patsiendi muutumist aktiivseks ja oma raviotsustes osalevaks kliendiks. Personaalse kontrolli tajumise positiivsete tagajärgedena on välja toodud nt tervislikumad eluviisid, paremad tervisenäitajad, aga ka kõrgemad hinnangud oma subjektiivsele tervisele (Ross ja Mirowsky, 2010).

Individuaalse vastutuse ja autonoomsuse kasvades põimuvad tervisega seonduvad arusaamad ning käitumine üha enam tarbimisühiskonna tegevuste ja sümbolitega (nt spordivarustuse brändid, keha vormis hoidmine kui elustiili osa). Tervisekäitumine kujuneb paljuski konsumerismi loogika kohaselt (vt ptk 4.1). Tarbimiskeskse ehk konsumeristliku käsitluse mõju tervisekorralduses on näha juba kasutatava terminoloogia vahetumises: viimase 30 aasta jooksul on mõiste „tarbija“ üha enam asendamas mõistet „patsient“ (Figert, 2011). Karell (2009) leiab oma magistritöös, et kliendikeskset lähenemist ja kliendikesksuse mõistet hinnatakse Eestis kõrgelt nii tervise teenuste kvaliteedi hindamisel kui ka õenduse õpetamisel. Patsiendi käsitlemine tervise teenuste tarbijana on arenenud koos patsiendi võimustavate arusaamadega jagatud otsustamise ning arsti-patsiendi partnerluse kohta (Elwyn jt, 2010; Greenhalgh ja Wessely, 2004). Siin mängivad kindlasti rolli ka meditsiinisüsteemide eripärad: riikliku tervisekindlustuse puhul nagu Eestis on arstidel lihtsam jääda turul mittekonkureerivate ekspertide rolli, erakindlustusel põhinev (nt USA tüüpi) süsteem toetab tugevamalt turuloogikat.

Patsiendi käsitlemine kliendina võimaldab tal väljuda modernsele ühiskonnale iseloomulikust „haige“ rollist (Parsons, 1951), nt töötatakse kroonilistele haigetele välja aktiivse osaluse ja enesejuhtimise programme (Lorig, Ritter ja Stewart, 2001). Tarbijalikkuse kasv, erinevate tervist mõtestavate lähenemiste levik ja infokanalite laienemine on muutnud tervisekäsitluste pilti kirjumaks ning nihutanud piire. Üha rohkem jagatakse arusaama, et tervis pole vaid haiguse puudumine (Shaw Hughner ja Schultz Kleine, 2004). Kasvanud on meditsiiniline pluralism ehk biomeditsiinist erinevate tervise ja haiguse mõtestamise ja nendega tegelemise viiside hulk (Cant ja Sharma, 1999).

Huvitav indikaator ongi siin nn uus meditsiiniline pluralism (Cant ja Sharma, 1999), mille empiiriliseks kirjeldamiseks on aga keeruline leida adekvaatset metodoloogiat ja ka sellealaseid uuringuid on Eestis tehtud küllaltki vähe. Mõned varasemad andmed viitavad alternatiiv- ja rahvameditsiini suurele levikule. 2002. aastal Eestis tehtud küsitlusest tuli välja, et vaid 8,5% vastanutest ei kasuta enda hinnangul

4.2. TERVISEKÄITUMINE JA -HINNANGUD

rahvameditsiini meetodeid üldse (Zirkel, 2002). Samuti on ligi 80% eestimaalastest nõustunud väitega, et sensitiivsetel inimestel on võime haigeid tervendada, ehkki tegelik kogemus ravitseja juures käimisest on vaid pisut rohkem kui kümnendikul (Altnurme, 2013). 2014. aasta Euroopa Sotsiaaluuringus märkis naistest 47% ja meestest 31%, et on kasutanud viimase aasta jooksul uuringus väljatoodud alternatiivravi meetodeid. Et aga uuringus esitatud nimekiri ei kajastanud kõiki võimalikke variante (sh kohalikke meetodeid, nagu nt Luule Viilma õpetus), siis tuleb nendesse numbritesse suhtuda ettevaatlikult. Eraldi küsimus ongi alternatiivsete ravimeetodite määratlemine ja piiritlemine, nt ravimtaimede kasutamist ei saa Eesti kontekstis pidada alternatiivseks, sest need on sedavõrd levinud ja ajaloolis-kultuuriliselt omased.

Pluralism ei avaldu mitte ainult erinevate meetodite kasutamises, vaid ka põhimõttelisemalt haiguse ja tervise mõtestamises, mis erineb nii eri aegadel kui ka (sub)kultuurides (Shaw Hughner ja Schultz Kleine, 2004). Ka tänapäeval tajutakse eri sotsiaal-demograafilistes gruppides norme erinevalt. Uuringud näitavad tervisega seonduvates arusaamades suuri erisusi nii ühiskondliku positsiooni, soo kui ka rassi alusel, nt mõjuvad ülekaaluga seotud negatiivsed arvamused rohkem naistele (Nettleton, 2013).

Meditsiinisüsteemi näilise liberaalsuse ja vabaduse kasvuga ei kao aga kuhugi normid, mida iniviidid enda terviseotsuste ja -käitumise puhul vältimatu või olulisena tajuvad ning järgida püüavad. Tervisekäitumises ei toimi kontroll üha enam mitte eraldiseisva institutsiooni, meditsiinisüsteemi kaudu, vaid pigem varjatult, kultuuriliste normide toel (Rose, 1999). Kriitilised autorid (nagu Foucault või Rose) rõhutavadki näilise vabaduse taga peituvaid võimumehhanisme. Peidetud võimu teostamine sobib hästi just vabaturumajanduse, demokraatia ja neoliberalismiga, mis deklareerivad indiviidi vabadust ühe absoluutse alusväärtusena. Normide, teadmiste ja mentaliteetide kaudu varjatult valitsemist on Michel Foucault kirjeldanud mõistega *gouvernementalité* ehk „valitsemismeelsus“ (Peeter Selja pakutud eestikeelne vaste, vt toimetaja märkust Alasuutari ja Qadir, 2014: 1). Tervisekäitumises tähendab see nt seda, et hommikujooksu ja dieediga alustaja näeb neid kui enda vaba valikut, adumata ühiskondlikke norme, mis tema valikuid suunavad. Pole vähetähtis, et võimu teostamise edukusele aitab tugevalt kaasa see, kui võimu kohalolu ja toimimise mehhanisme ei tajuta (Foucault, 1978).

Tervisekäitumises võib normide järgimise püüd avalduda ka liialdatud tervisetaotluse või tervisepüüdlusena (tuletatud ingliskeelsest neologismist *healthism* – nähtus, millel eesti keeles seni üldtunnustatud vaste puudub). Tervisepüüdlus on indiviidi vastutuse ja tervise individualiseerumise protsessiga tahtmatult kaasnev nähe, mis väljendub nt tervislikkuse normile mittevastavusega seotud ärevuses

(„Olen liiga paks!“) või normide ülemäärases ja patoloogilises võimendumises (ületreenimine, ortoreksia). Pärnpuu (2015: 39) järeldas Delfi tervise teemaliste artiklite põhjal, et lugejates kasvatatakse „vastutust eelkõige läbi soovi mahtuda normi ning sellega seotud kohustuse langetada elustiilivalikuid“, ent need normid „lähtusid pigem stereotüüpselt ideaalist kui tervislikust normaalsusest“. Hästi omaksvõetud sotsiaalsetel normidel ongi tendents kasvada ja võimenduda.

Enesehoolde (*self-care*) üha kasvavate standardite kujunemine normiks tähendab, et maailma mastaabis kõige tervemad ja privilegeeritumad inimesed võivad paradoksaalselt oma tervise pärast kõige rohkem muretseda (Ziguras, 2004: 13). Tervise hoidmine ja parandamine nõuab väga suuri ressursse ning individuaalse vastutuse korral nn positiivse tervise süsteemis kannab inimene need kulud ise. Tervisepüüdlus ulatub väga erinevatesse fundamentaalsetesse elusfääridesse, nagu nt omaenda keha tajusse. Foucault' väljapakutud mõiste „enesetehnoloogiad“ (*technologies of the self*) hõlmavad tegevusi rahulolu ja tunnetatud heaolu saavutamiseks ning on seotud võimu tehnoloogiatega (*technologies of power*) (Foucault, 1988). Seega võivad ebastandardse ja ebatervislikuna näiva kehaga inimesed tunda end halvasti just moraalselt ja sotsiaalselt. Moraalne dimensioon sisaldub ka haige olemises, kus oma haiguse sümptomitega toimetulekut võib näha kui indiviidi personaalset moraalselt kohustust (Townsend, Wyke ja Hunt, 2006).

Meditsiinist ja tervisest lähtuvad tõlgendusviisid on kultuuris laienenud, haa- rates üha rohkemaid eluvaldkondi. Medikaliseerumine tähendab „protsessi, kus meditsiiniväliseid probleeme hakatakse mõistma ja lahendama kui meditsiinilisi, käsitledes neid tavaliselt haiguste või häiretena“ (Conrad, 1992: 209). Medikaliseerumise klassikalised näited on alkoholism, laste hüperaktiivsus või ülekaalulisus, millest räägitakse üha enam kui meditsiinilistest patoloogiatest, mida tuleb ravida nt tablettide või haiglaraviga. Üha enam võib medikaliseerumist näha ka nn positiivse tervise valdkonnas meditsiinilise tõlgenduse kohaloluna: arstidelt või muudelt tervisevaldkonna spetsialistidelt (farmakoloogidelt, toitumisnõustajatelt) oodatakse suuniseid ja abivahendeid (nagu toidulisandid) toitumise, transpordi jne küsimuste korraldamisel. Eestis väljendub klassikalist tüüpi medikaliseerumine nt ravimite tarvitamise kiires kasvus. Samas ei peaks sellest järelutama, et eestimaalased oleks „rohkem haiged või et haigused on muutunud raskemaks, vaid see fenomen näitab pigem rahvastiku haiguskäitumise muutumist tarbimiskäitumiseks“ (Kiivet, 2013: 42).

Järgnevas analüüsis toome välja mõningaid seoseid Eesti elanike tervisealaste arusaamade, nendega seonduvate tegevuste ning sotsiaal-demograafiliste tunnuste vahel, mis näitavad eneseseire, tervisepüüdluste ning tervisehinnangute eristumist

4.2. TERVISEKÄITUMINE JA -HINNANGUD

lähtuvalt inimeste asendist sotsiaalses struktuuris, nende tarbimis- ja „elustiilivõimekusest“ (vt ptk 4.1 ja 4.3). Kõik andmed tekstis, tabelites ja joonistel pärinevad „Mina. Maailm. Meedia“ (MeeMa) küsitlusest 2014.

4.2.1. EESTI ELANIKE TERVISEHINNANGUD

MeeMa küsitlus 2014 toob välja, et eestimaalaste subjektiivne hinnang oma tervisele on üldiselt hea: positiivseid hinnanguid andis 79% vastajatest^[1]. Väga halvaks hindab oma tervist 2% vastajatest; kehvast tervisega, mis nõuab pidevat hoolt, on 6%; mõningaid piiranguid seab tervis 12 protsendile vastajatest. 2011. aasta rahvaloenduses nii palju erinevaid vastusevariante ei olnud, kuid tulemus oli ligikaudu sarnane: 32% 15–79-aastastest väitis, et neil on pikaajaline haigus või terviseprobleem, ning 66 protsendil ei olnud pikaajalist haigust või terviseprobleemi; 2% küsimusele ei vastanud (Statistikaamet, 2015).

MeeMa 2014 küsitluses väitis 44% vastajatest, et nad on tervise nimel enda hinnangul oma harjumusi või eluviisi püüdnud muuta; 19,5% on seda proovinud, kuid mitte eriti edukalt ning 37% ei ole püüdnud muutusi teha. Grupid, kes on tervise nimel oma käitumist muutnud, erinevad statistiliselt vanuse, soo, haridustaseme ja elukoha poolest nendest, kes seda pole püüdnud teha; samas ei erine need grupid sissetuleku poolest (Haabpiht, 2015). Võrdlus ankeedi põhjal koostatud riskide ja ohtude indeksiga näitab riskitaju seost tervisekäitumise muutmisega: muudes elusfäärides end riskide ja ohtude eest kõige rohkem kaitsta püüdvad inimesed on teinud kõige tõenäolisemalt muutusi ka oma tervisekäitumises (vt põhjalikumat analüüsi Haabpiht, 2015).

Tervise nimel oma harjumusi või eluviisi muuta püüdnud 952 vastajal paluti ankeedis täpsustada, milliseid muutusi on nad tervise nimel teinud, ja küsiti nende seisukohti ka üldisemalt tervisega seotud väidete kohta. Enda harjumusi või eluviisi muutnutest on kõige rohkemad hakanud tervislikumalt toituma (64% mainis seda varianti), järgneb spordiga tegelemise ja liikumise suurendamine (47%), tervisenäitajaid on hakanud rohkem jälgima 45%.

Üldiselt on näha, et eneseseire ja -hoolde tegevused on paremini omaks võtnud teatud osa elanikkonnast, kusjuures inimeste asend ja võimalused sotsiaalses

[1] 32% protsendil „on mõningaid hädasid, aga saavad hakkama“, 35% on „üldiselt terved“ ja 12% „täiesti terved“.

struktuuris eristavad ka nende tervisekäitumist. Lähemalt vaatleme seda järgmises alapeatükis.

4.2.2. SOTSIAAL-DEMOGRAAFILISED ERISUSED TERVISEKÄITUMISES JA -HINNANGUTES

Tervisehinnangud, tervisega seonduvad tegevused ja arusaamad eristavad Eesti elanikkonda olulisel määral, eriti tugevalt vanuse, rahvuse (keele), soo ja hariduse põhjal. Analüüsisime inimeste hinnanguid oma tervisele mh ka multinominaalse regressioonanalüüsi meetodil, mis võimaldab tuua välja „otsesed“ seosed kahe tunnuse vahel (nt rahvus ja tervisehinnang), hoides teiste tunnuste (nt sissetuleku või hariduse) vahendava mõju kontrolli all. Tervisehinnangute puhul on suurim eristaja ootuspäraselt vanus: vanemate inimeste tervisehinnangud on igas aspektis oluliselt kehvemad, tervisehädad piiravad nende argitegevusi. Märkimisväärne on aga, et sissetulekute erinevus ei mängi tervisehinnangutes statistiliselt olulist rolli, küll aga on kõige vaesematel vastajatel võrdluses kõige jõukamatega oluliselt suurem tõenäosus olla halva tervisega (vt tabel 4.2.1).

Enda paigutamine sotsiaalsesse kihti (vt lähemalt ptk 6.6) on selges seoses hinnanguga tervisele. End ühiskonna kujuteldaval trepil ülemistele astmetele ehk kõrgemasse kihti paigutajate seas sisuliselt ei olegi neid, kes ütlesid, et nende tervis on väga halb. Ka halva või pigem halva tervisega on vaid 8% end kõrgkihti paigutajatest^[2], samas kui madalkihis on vastav protsent 41^[3]. Täiesti terveks peab end madalkihti paigutajatest 3% ja kõrgkihti paigutajatest 23%. (Vt joonis 4.2.1 peatüki lisas.)

Ka tervist kahjustavate harjumuste ja enda subjektiivse ühiskonnas positsioneerimise vahel on seos, nt end madalkihti paigutanute seas on suitsetajaid võrdluses kõrgkihti paigutanutega ligi kaks korda enam. Kui suitsetamise ja sissetuleku vahel iseenesest selget seost ei ole, siis haridustaseme tõustes kasvab nende hulk, kes on suitsetamisest loobunud, samuti väheneb igapäevane suitsetamine hariduse kasvades. Need tulemused on väga sarnased varasemate uuringute omadega, kus just haridus on suitsetamise puhul väga suur eristaja (Rahno, 2011). Narkootikumidega

[2] Kokku liidetuna vastusevariandid „Tervis on väga halb“ (0,5%); „Tervis on üldiselt kehv, nõuab pidevat hoolt“ (3%) ja „Tervis ei ole eriti hea, ei võimalda teha kõike, mida tahaksin“ (4%).

[3] Kokku liidetuna vastusevariandid „Tervis on väga halb“ (7%); „Tervis on üldiselt kehv, nõuab pidevat hoolt“ (14,5%) ja „Tervis ei ole eriti hea, ei võimalda teha kõike, mida tahaksin“ (19%).

4.2. TERVISEKÄITUMINE JA -HINNANGUD

Tabel 4.2.1. Tervisehinnangute seosed sotsiaal-demograafiliste tunnustega 2014

Regressioonanalüüsi tulemused. Plussmärgid ja koloreeritud taust näitavad seose statistilist olulisust (+++ $p \leq 0,001$; ++ $p \leq 0,01$; + $p \leq 0,05$), tühi lahter märgib statistiliselt olulise seose puudumist

	Tervis piirab argitegevusi	Tervis on halb
Venekeelsed vastajad võrdluses eestikeelsetega		+
Mittejõukad võrdluses väga jõukatega		+++
Vanad võrdluses noortega	+++	+++
Põhiharidusega vastajad võrdluses kõrgharidusega		++
Enda paigutamine madalasse sotsiaalsesse kihti võrdluses enda paigutamise kõrgesse sotsiaalsesse kihti	+	

kokkupuutumise näitajad on väikesed (narkootikume on proovinud enda sõnul 8% vastajatest) ning erinevad sotsiaal-demograafilised tunnused ei erista kasutajaid märkimisväärselt.

See, kas inimene on tervise nimel midagi ette võtnud, sõltub olulisel määral vastaja sugupoolest. Naised pööravad tervisele rohkem tähelepanu: 49% naisi ja 38% mehi on tervise nimel muutnud oma harjumusi või eluviisi, vastavalt 32% ja 42% ei ole seda teinud. Suured erinevused on ka selles, mida tervise nimel tehakse. Naised on märksa aktiivsemad terviseinfo otsijad (41% naisi ja 30% mehi teeb seda) ja tervislikumale toitumisele tähelepanu pööravad (69% naisi ja 56% mehi teeb seda). Meeste jaoks seostub aga tervislikkus pigem tervist kahjustavate tegevuste vähendamisega: suitsetamisest on loobunud 38% mehi ja 21% naisi, alkoholi tarbimist vähendanud 41% mehi ja 16% naisi. Samas tuleb siin arvestada, et meeste hulgas on tervist kahjustavad tegevused laiemalt levinud ja nendest loobumine loogiliselt esimene valik, nt suitsetab iga päev või vahetevahel 41% mehi ja 19% naisi.

Tervisehinnangud sõltuvad ka rahvusest. Venekeelsetest vastajatest märkis 29%, et neil on halb tervis, mis segab elu; eestikeelsete vastajate seas oli see protsent 19. Hea tervisega eestikeelseid vastajaid (vastused „Olen täiesti terve“ ja „Olen üldiselt terve“) oli 51%, venekeelseid 38%. Regressioonanalüüs viitab, et suurima mõjuga võib seejuures olla rahvuste erinev asend ühiskondlikus struktuuris (madalasse ühiskondlikku kihti paigutab end 47% venekeelsetest ja 29% eestikeelsetest vastajatest). Regressioonanalüüsis, kus vahendatavate tunnuste mõju kontrolli all hoiti, tugevaid „otseseid“ seoseid rahvuse/keele ja tervisehinnangute vahel esile ei tule, kuid oma tervist halvaks pidavaid inimesi kohtab venekeelsete hulgas veidi sagedamini ka juhul, kui enesehinnangulist kihtikuuluvust mitte arvestada (vt tabel 4.2.5 peatüki lisas). Seega, mingid mõjutused võivad lähtuda ka keelekogukonna (igapäeva)

kultuurist (nt Venemaa meedia, sh reklaami mõju). Kuna kihtikuuluvuse hinnangud erinevad rahvuse põhjal oluliselt, siis võiks olla ootuspärane ka riskikäitumise laialdasem levik venekeelse elanikkonna seas. Küsitluse andmetel ei esine aga tervist kahjustavaid harjumusi venekeelsete seas sagedamini kui eestlaste seas, pigem esineb sedalaadi riskikäitumist venekeelsete seas harvemini. Näiteks on narkootikumide tarvitajate hulk venekeelsete seas väiksem kui eestlaste seas: vastavalt 5% ja 9%. Et protsendid on väikesed, võib see vahe olla tingitud ka nt venekeelsete vastajate normikohasematest vastustest.

Üldiselt võib öelda, et subjektiivsetes tervisehinnangutes ja tervisepüüdlustes on Eesti ühiskonnas selgelt näha just teatav materiaalne ja elustiililine eristumine vastavalt inimeste endi poolt tajutud võimalustele ja asendile ühiskonna hierarhias, mis on seotud pigem haridusliku kapitaliga ning tajutud ühiskondliku positsiooni soo- ja rahvuspõhiste erinevustega kui rahaliste sissetulekutega. See vastab ka sissejuhatuses kirjeldatud tendentsile, et oma tervise eest hoolitsevad ja selle pärast muretsevad eeskätt materiaalselt kindlustatumad ja kõrge sotsiaalse staatusega rahvarühmad.

MeeMa ankeedis esitati tervise nimel oma harjumusi muutnud või seda teha proovinud vastajatele (kokku 952 inimest) ka erinevaid tervisega seonduvaid üldisemaid väiteid. Nendele küsimustele ei vastanud seega inimesed, kes ei ole tervisega seonduvalt käitumises muutusi teinud või ka proovinud neid teha. Vastajad pidid väidetest valima välja need, millega nad nõustuvad, mis ei anna võimalust hinnata hoiakute tugevust. Järgnevad tähelepanekud vihjavad seega pigem teatud üldistele tendentsidele, mis vajaksid edasiste uuringutega kinnitamist.

Uuringu põhjal on märgatav, et eestikeelsed vastajad järgivad rohkem nn positiivse tervise käsitlust: otsivad ise tervisealast infot, alternatiivseid ravimeetodeid, püüavad tervist saavutada positiivsete elustiilimuutustega jne. Teistes riikides tehtud uuringud rahvuslikust erisusest tervisekäitumises viitavad, et keel toimib infole ligipääsu piirajana ja suunajana (Clayman, Boberg ja Makoul, 2010; Ledford jt, 2010). Kuigi venekeelsetel internetilehekülgedel leidub palju enesetehnikaid, proaktiivseid tegevusi ja tervisealast enesekontrolli käsitlevat materjali, pole see ilmselt siiski leidnud teed Eesti venekeelse elanikkonnani. Eesti venekeelseid elanikke iseloomustab eestlastest tugevam institutsionaalsete – arstide ja biomeditsiiniga seostuvate – meetmete usaldamine. Üle kahe korra rohkem eestikeelseid vastajaid (28%) võrreldes venekeelsetega (13%) tähtsustab inimese enda rolli terviseinfo otsimisel („Tervisega seotud küsimustes on mõttekas kõigepealt otsida internetist ja mujalt ise infot ja alles siis (vajadusel) arsti poole pöörduda“). Suur vahe tuleb sisse ka teistsuguseid ravimeetodeid puudutavas küsimuses: väitega „Haigusi saab tõhusalt ravida

4.2. TERVISEKÄITUMINE JA -HINNANGUD

ka ametlikult tõestamata ja tunnustamata raviviisidega (kiropraktika, energiaravi, vabastav hingamine jms)“ nõustus 21% eestikeelsetest vastajatest, venekeelsetest vaid 6%.

Uuringus nimetatud praktikad, mida vastajad enda sõnul tervise parandamiseks muutnud on, aga ka hoiakud erinevates terviseiga seonduvates küsimustes eristuvad nii sissetuleku kui ka nt hariduse, soo või rahvuse põhjal. Analüüsima erinevate tervisepüüdluste ja praktikate vahelisi seoseid ja mustreid, kasutasime faktoranalüüsi (peakomponentide meetod, varimaks pööramine, omaväärtused üle ühe), mis rühmitab ühte gruppi lähedase vastamismustriga üksiktunnused. Tervisepüüdlusi väljendavate väidetega (mitte)nõustumise põhjal eristusid kolm tervisepüüdluspraktikate kimpu: erinevad eneseseire tegevused (vererõhu mõõtmine jms) koos tervisekonsultatsioonide võtmisega ning teadliku puhkamisega (vt esimene faktor tabelis 4.2.2); aktiivsed tervist hoidvad tegevused (toit, liikumine, vt faktor 2 tabelis 4.2.2) ning terviseriskiga seotud harjumustest ja tegevustest loobumine (faktor 3 tabelis 4.2.2). Tervisealase info otsimise ja jälgimise tunnus asetub nii esimesse kui ka teise faktorisse. Kui esimene praktikatekimp näitab eeskätt teadlikku tähelepanu tervisele, siis teine kimp on tugevasti läbi põimunud üldisema elustiili ja tarbimisega. Kolmas kimp märgistab arusaama tervislikkusest kui riskikäitumise – eelkõige alkoholi tarbimise ja suitsetamise – vähendamise või sellest loobumisest. Loobuvad praktikad tähendavad ka suhteliselt väiksemat valmidust üldisemateks, tarbimisega seonduvateks elustiilimuudatusteks (faktori 2 ja 3 vahel valitseb negatiivne korrelatsioon -0,25). Loobuvaid tervisepraktikaid harrastavad sagedamini mehed. Tabel 4.2.5 peatüki lisas toob Anova testi põhjal välja statistiliselt olulised erisused sotsiaal-demograafilistes rühmades ning enesehinnangulistes sotsiaalse kihi määratluse rühmades. Nähtub, et n-ö passiivse tervisehooldete praktikatekimp (eneseseire, info otsimine ja teadlik puhkamine) on omasem vanemale vanuserühmale, kes on keskmise sissetulekuga, kuid määratleb end ühiskondlikul mõttelisel redelil pigem madalamasse ühiskonnakihti kuuluvaks. Uusi tervislikke harjumusi on püüdnud kujundada sagedamini naised, eestlased, kõrgema haridusega inimesed, kõrgema sissetuleku ja ka kõrgema enesehinnangulise ühiskondliku staatusega inimesed. Seega on aktiivseid tervisepüüdlusi väljendavate praktikate kimp seotud ka sotsiaalse stratifikatsiooniga: mida kõrgem enesehinnanguline ühiskondlik positsioon, seda tõenäolisemad on ka aktiivsed tervisepüüdlused. Viimane, kolmas faktor väljendab tervisepüüdlusi ebatervislikest harjumustest loobumise kaudu. N-ö loobuvad tervisepüüdlused on iseloomulikud meestele ja aktiivses tööeas inimestele (tabel 4.2.5 peatüki lisas).

Kuidas on tervisepüüdlused seotud tervisliku seisundiga? Tabelis 4.2.3 on toodud tervisepüüdluste faktorskooride võrdlus erineva tervisehinnanguga rühmades.

Tabel 4.2.2. Tervisepüüdlusi väljendavate väidete kimbud faktoranalüüsi alusel 2014

Faktorlaadungid

	F ₁	F ₂	F ₃
F1A. Eneseseire, info otsimine, teadlik puhkamine			
Hakanud jälgima tervisenäitajaid (vererõhku, pulssi, veresuhkrut jne)	0,72		
Hakanud regulaarselt tervisekonsultatsioonides käima	0,69		
Võtnud rohkem aega puhkamiseks	0,48		
Hakanud jälgima ja otsima tervisealast infot	0,44		
F2A. Uued tervislikud praktikad			
Hakanud tegelema spordiga, suurendanud liikumist		0,75	
Hakanud tervislikumalt toituma, loobunud teatud toiduainetest		0,70	
F3A. Ebatervislikest harjumustest loobumine			
Vähendanud alkoholi tarbimist			0,81
Loobunud suitsetamisest			0,70

Nähtub, et n-ö passiivse tervisehoorde praktikaid rakendavad oma tervislikku seisundit halvaks pidavad inimesed. Seevastu aktiivseid tervisepüüdluspraktikaid harustavad vaid end terveks pidavad inimesed. Tervist kahjustavatest harjumustest loobujaid on nii täiesti tervete inimeste kui ka nende seas, kel tervis piirab argitegevusi ja harrastusi (loobumine võib olla tunnetatav ka piirava asjaoluna). Seda, kas halva tervisega inimesed on tervist kahjustavatest harjumustest juba varem loobunud või mitte, analüüs selgitada ei aita. MeeMa uuring sisaldas ka küsimusi, mis kirjeldavad inimeste elutempo pingelisust: ajapuuduse tunnetamist, nn rööprähklemist ehk mitme tegevuse ühel ajal tegemist ning nn tööhooliklust ehk väga suurt ajakulu palgatöele (vt selgitusi vastavate indeksite koosseisu kohta raamatu lisast 2). Analüüsisime elutempot kirjeldavate tunnuste seoseid tervisepüüdlustega (tabel 4.2.3). Passiivsed, eneseseire ja info-otsimise praktikad käivad käsikäes rahuliku ning ajaküllase elutempoga, mis on tõenäoliselt omasem vanematele inimestele (vt tabel 4.2.5 peatüki lisas). Aktiivsed tervisepüüdlused seevastu iseloomustavad kiire elutempo ning suure töökoormusega inimesi. Loobuvad tervisepraktikad on iseloomulikud suure töökoormusega rühmale. Analüüsisist nähtub väga ilmekalt tervisepüüdluspraktikate seos elustiili ja ajakasutusega. Tekib paradoksaalne seos: mida kiirem elutempo ja suurem töökoormus, seda enam pingestatakse seda veelgi erinevate tervisepüüdlustega, mis võivad aga ka terviseseisundit halvendada, kuna nende peale kulub aega.

Lisaks erinevate tervisepüüdluspraktikate kohta andmete kogumisele sooviti uuringuga välja selgitada ka üldisemaid arusaamu tervise ja ravi valdkonnas.

4.2. TERVISEKÄITUMINE JA -HINNANGUD

Tabel 4.2.3. Tervisepüüdlusfaktorite seosed tervisliku seisundi ja elutempoga 2014

Miinusmärk ja punane taust tähistavad negatiivset ehk vastandsuunalist seost

	Enesejälgimine, info, puhkamine (F1A)	Uued tervislikud praktikad (F2A)	Halbadest harjumustest loobumine (F3A)
On terve	-0,33**	0,30**	0,04**
Tervis piirab argitegevusi	0,14**	-0,12**	0,04**
Tervis on halb	0,56**	-0,51**	-0,26**
Sage rööprähklemine	-0,28**	0,29**	0,18
Ei rööprähkle	0,30**	-0,55**	0,09
On tööhoolik	-0,10**	0,30**	0,24**
Ei ole tööhoolik	0,15**	-0,16**	-0,17**
Krooniline ajavaegus	-0,17*	0,20*	0,16
Ei tunnetata ajavaegust	0,20*	-0,25**	-0,14

** p≤0,01; * p≤0,05

Ankeedis esitati vastajatele nõustumiseks-mittenõustumiseks viis väidet, mis väljendavad üldisi arusaamu inimese enda ja meditsiini(süsteemi) võimu- ja vastutusvahekorra, valmisolekut oma terviseseisundi kohta selle halvenemise korral ise infot koguda ning suhtumist alternatiivsetesse raviviisidesse ehk meditsiinilisse pluralismi^[4]. Väidete rühmitamisel faktoranalüüsi meetodil saime tulemuseks kaks üldisemat arusaamade kimpu: 1) terviseprobleemide seostamine üksnes arstiabiga, jättes kogu vastutuse terviseküsimustes täielikult arstile ja meditsiinisüsteemile, ja meditsiinilise pluralismi eitamine; 2) terviseinfo otsimise ja oma tervisliku seisundiga ise kursis olemise vajaduse eitamine. Meditsiinilist pluralismi eitavad arusaamad on rohkem levinud vanemate inimeste seas (s.t nooremate seas on meditsiinilise

[4] Üldisemaid arusaamu tervise ja ravi kohta mõõdeti nõustumise/mittenõustumise kaudu järgmistest väidetega: (1) „Tervisega seotud küsimustes on mõttekas kõigepealt otsida internetist ja mujalt ise infot ja alles siis (vajadusel) arsti poole pöörduda“; (2) „Tarvitada tohib ainult neid ravimeid, mida arst soovib“; (3) „Kui kerge köha-nohu välja arvata, siis kõigis muudes terviseprobleemide puudutavates küsimustes tuleb kõigepealt küsida nõu arstilt“; (4) „Haigusi saab tõhusalt ravida ka ametlikult tõestamata ja tunnustamata raviviisidega (kiropraktika, energiaravi, vabastav hingamine jms)“; (5) „Inimene ise ei pea oma haiguse ja raviga põhjalikult kursis olema, arst teab ja ütleb, mida teha siis, kui on õige aeg“. Faktoranalüüs tõi vastajate hulgas esile kaks üldist orientatsiooni: biomeditsiinilise orientatsiooni faktortunnus moodustus mittenõustumisel neljanda väitega ning nõustumisel teise ja kolmanda väitega; passiivsuse faktor haaras nõustumise esimese väitega ja mittenõustumise viienda väitega.

pluralismi arusaamad levinumad). Samuti on tugev rahvuslik eristus (eestlased on meditsiinilise pluralismi vaateid sagedamini omaks võtnud) ning teatud määral ka ühiskondliku kihi hinnangu põhine eristus (end kõrgekihti paigutavad inimesed pooldavad meditsiinilist pluralismi sagedamini). Teise faktori puhul statistiliselt olulisi eripärasid ei ilmnenud ja seetõttu pole selle faktori skoori tabelis 4.2.5 peatüki lisas ka ära toodud.

Saamaks üldisemat ülevaadet, kuidas on seotud n-õ aktiivsed ja passiivsed tervisepüüdluspraktikad ning arusaamad tervisest ja ravist, rakendasime teisest faktoranalüüsi ehk suhestasime omavahel tervisepüüdluspraktikate ning üldisemate arusaamade faktorid. Selleks tegime vastavate faktortunnuste omavahelise faktoranalüüsi, millest joonistus välja kaks üldisemat praktikate-arusaamade mustrit või isegi pinget, mis on omasemad vastavalt modernset ja hilismodernset tüüpi ühiskonnale.

Tabelis 4.2.4 toodud *esimene faktor* ($F_1 AB$) kirjeldab biomeditsiinilisest arusaamast juhitud tervisekäsitlust, mis on vastandseoses elustiililiste tervisepüüdluspraktikatega (toitumine, liikumine). Selle arusaamade ja praktikate (puudumise) kimbu võib veidi lihtsustatult kokku võtta järgmiselt: haiguse diagnoosi paneb arst, inimesel endal pole vastutust ega teadvustatud vajadust püüelda haigusest lahtisaamise poole ega ka tervise tugevdamise poole ennetava käitumise kaudu. Selle faktori skoorid erinevates sotsiaal-demograafilistes rühmades on toodud lisatabelis 4.2.5 peatüki lisas. Meditsiinisüsteemile lootvat ja passiivset (aktiivsete tervise- ja eneseseirepüüdlusteta) orientatsiooni kohtab sagedamini venekeelses elanikkonnas ja vanemate inimeste seas. See on ka tugevasti seotud objektiivse ja subjektiivse ühiskondliku stratifikatsiooniga: madalama hariduse ja sissetulekuga ning end madal-kihti paigutavad inimesed loodavad oma terviseprobleemide puhul sagedamini üksnes meditsiinisüsteemile ja on ise oma tervise hoidmise suhtes väheinitsiatiivikad. Faktorstruktuurist ilmneb ka vastupidine tendents: nooremad vanuserühmad ning enesehinnangu järgi kõrgemal positsioonil inimesed on oma tervisepüüdlustes ja arusaamades aktiivsemad ja autonoomsemad.

Teise faktori ($F_2 AB$) komponendid viitavad, et passiivsus oma tervise ja terviseinfo suhtes ning arstidele lootmine käivad käsikäes loobuvate praktikatega (suitsetamise ja alkoholitarvituse vähendamine) ja on vastandseoses selliste aktiivsete praktikatega nagu eneseseire ja spetsialistidega konsulteerimine. Selle faktori puhul ei ilmnenud statistiliselt olulisi eripärasid faktorskoorides ja seetõttu pole neid ka lisatabelis ära toodud.

Arvestades asjaolu, et faktorid kirjeldavad eeskätt üldist struktuuri, kuidas erinevad arusaamad ja praktikad omavahel seostuvad, võib näha peegelpildimustrit:

4.2. TERVISEKÄITUMINE JA -HINNANGUD

Tabel 4.2.4. Tervisepüüdluspraktikad ja arusaamad meditsiinisüsteemi ja inimeste võimu- ning vastutusvahekorra 2014

Teise faktoranalüüsi tulemused, faktorlaadungid

	F1	F2
F1 AB: Arstikeskne tervisekäsitlus, meditsiinilise pluralismi eitamine, vähene initsiatiiv muuta enda elustiili tervislikumaks		
Vastutuse jätmise tervise säilitamise ja taastamise eest arstile ja meditsiinisüsteemile, meditsiinilise pluralismi eitamine (Tervisega seonduvate arusaamade faktor 1B)	0,79	
Uued tervislikud praktikad (Tervisepüüdluste faktor 2A)	-0,69	
F2 AB: Loobuvad tervisepüüdlused ja eneseseire vältimine		
Terviseinfo otsimise ning oma tervisliku seisundiga ise kursis olemise vajaduse eitamine (Tervisega seonduvate arusaamade faktor 2B)		0,73
Ebatervislikest harjumustest loobumine (Tervisepüüdluste faktor 3A)		0,54
Eneseseire, info otsimine, teadlik puhkamine (Tervisepüüdluste faktor 1A)		-0,43

aktiivsem ja autonoomsem tervisekäitumine (tervislikkusepüüde toitumise ja liikumise kaudu ning enda tervisliku seisundi jälgimine ja konsulteerimine) seostub pigem meditsiinilise pluralismi jaatamisega ja vastuseisuga biomeditsiinilisele orientatsioonile. Aktiivne liikumine, tervislik toitumine ja enesejälgimine-konsulteerimine on enam levinud eestlaste seas (võrreldes mitte-eestlastega), naiste ja kõrgharitudete seas.

4.2.3. MEDITSIINILINE PLURALISM

Aktiivsem ja autonoomsem tervisekäitumine tähendab seega tõenäolisemalt ka meditsiinilise pluralismi tunnustamist. MeeMa 2014 uuringus märkis 17% vastajatest ära variandi „Haigusi saab tõhusalt ravida ka ametlikult tõestamata ja tunnustamata raviviisidega (kiropraktika, energiaravi, vabastav hingamine jms)“^[5]. Alternatiivseid ravivõtteid teadlikult tunnustavate inimeste arv on jätkuvalt väike ning seetõttu on hetkel veel raske teha üldistavaid järeldusi. Eelnev väidete analüüs viitab siiski, et meditsiinilise pluralismi tajumine normina on omane pigem haritudatele ehk

[5] Selle tulemuse puhul tuleb arvestada teema spetsiifikkaga. Eestis seostub nn alternatiivsete uskumustega „pigemlikkus“ (*ratherism*), mis tähendab, et inimesed püüavad tugeva seisukoha väljendamisest hoiduda, valides küsitlustes skaalal variantide „nõus“ või „täiesti nõus“ asemel „pigem nõus“ (Remmel ja Uibu, 2015). Seega võis MeeMa 2014 ankeedis selle küsimuse ülesehitus – loetelust sobiva variandi äramärkimine (vt küsimus 350 lisas 1 toodud ankeedi näidises) – tulemust märkimisväärselt kallutada.

paremini informeeritud ja tervise teemaga rohkem tegelevatele inimestele. Ka 2014. aasta Euroopa Sotsiaaluuring näitab, et alternatiivsete meetodite kasutamine on sagedasem just kõrgemalt haritute seas. Samuti kasutavad rahvameditsiini meetodeid, valdavalt ravimtaimi, enam haritud ja noored või keskealised elanikud (Zirkel, 2002). Zirkeli 2002. aasta uuringus tuleb suur vahe sisse rahvameditsiini omaalgatusliku kasutamise puhul: kui ligi 80% kõrgharidusega vastajaid kasutab rahvameditsiini omaalgatuslikult, siis põhiharidusega vastajatest teeb seda vaid 51%. Need tulemused haakuvad mujal maailmas tehtud uuringutega, kus väidetakse, et ehkki alternatiivravil ei ole kindlate sotsiaal-demograafiliste tunnustega kasutajagruppi, on keskmine alternatiivsete meetodite poole pöörduja pigem teadlikum ja haritum ning pühendab tervisele keskmisest oluliselt rohkem tähelepanu (Cant ja Sharma, 1999: 28).

4.2.4. KOKKUVÕTE: MILLISED ON EDASISED ARENGUD?

Uuringust nähtub, et proaktiivse tervisekäsitluse jaoks eelduslik individuaalse panustamise põhimõte haakub üldisema tarbimisvalmidusega ehk konsumerismiga ning tugevama sotsiaal-majandusliku enesekindlusega. Nii eristusid faktoranalüüsis ühelt poolt grupid, keda iseloomustab tugevamalt nn positiivse tervise omaksvõtt, ja teiselt poolt need, kes näevad tervisekäitumises olulisena eelkõige meditsiinisüsteemi ja arstide rolli. Arstikeskne tervisekäsitlus ja väiksem initsiatiiv tervislikumaks elulaadiks iseloomustab uuringu põhjal pigem vanemaid inimesi, mehi, venekeelseid vastajaid ja väiksema konsumerisminäitajaga inimesi.

On tõenäoline, et pikemas perspektiivis positiivse tervise norm tugevneb: inimestelt eeldatakse eneseiret ja tervisega seonduvate tegevuste puhul aktiivse tarbija/kliendi rolli võtmist. Hetkel järgivad positiivse tervise ja salutoloogilise lähenemisega seonduvaid arusaamu ja tegevusi sagedamini naised ja haritumad inimesed ning tõenäoliselt püsivad sellised erisused ka edaspidi. Rohkelt tähelepanu pälviv tervislik ebavõrdsus (vt European Commission, 2013) ei pruugi seega pikemas perspektiivis tuleneda nt keskkonnatingimustest (Orru jt, 2014) või ressursside nappusest, kuivõrd just erinevustest tervisekäitumises ja arusaamades tervisest. Juba praegu viitavad uuringutulemused küllaltki fundamentaalsetele erisustele tervise mõtestamisel ja tervisekäitumisel.

Selline eristumine rahvuse, soo või tajutava ühiskondliku positsiooni järgi võib tuua kaasa pingeid tervishoiu korralduses ja rahastamises. Erineva määraga individuaalne tähelepanu oma positiivsele tervisele tekitab solidaarsusel põhinevas rahastamissüsteemis lisapingeid. Inimesed, kes panustavad pidevalt (nii oma aja kui ka rahaga) tervena püsimisse, ei pruugi olla rahul, et nende maksuraha läheb

4.2. TERVISEKÄITUMINE JA -HINNANGUD

end justkui ise riskirühma viinud (ülekaal, vähene liikumine, suitsetamine, alkoholitarvitamine jne) inimeste haiguskuludeks. Terviseprobleemide mõtestamine elustiiliküsimusena, inimese enda tegude ja hoolimatuse tagajärjena vähendab sotsiaalsele keskkonnale ja struktuuridele omistatavat rolli. Tervisekäitumise normid on samas samuti sotsiaalse iseloomuga ja tulenevad erinevatest sotsiokultuurilistest normaalsuse režiimidest: nt suitsetamine või alkoholitarbimine võib teatud gruppides olla hälbiv, teistes aga pigem norm.

Hinnang suurema isikliku tervisealase vastutuse olemusele ja tagajärgedele sõltub vaateleja perspektiivist. Kriitiline analüüs (lähtudes sellistest autoritest nagu Foucault või Rose) toob välja liigse tervisepüüdluse, normatiivsete enesetehnikate rakendamise. Teiselt poolt võib sama tendentsi näha vältimatu eeldusena salutoloogia ja positiivse tervise ideedele, mis on tervise edendamisel üldiselt efektiivsed meetodid (Kasmel ja Lipand, 2007). Kui ühelt poolt viib tarbijakesksus agentsuse tõusuni ja tervise eest vastutuse võtmiseni, võivad riskide defineerimine ja riskiotsustusel põhinevad programmid – erinevad jälgimise ja mõõtmise tehnoloogiad, nagu küsitlused, kliinilised sõeluuringud, geneetiline epidemioloogia – toota ka sotsiaalset ärevust. Tervisega seotud normidel on juba hetkel selgelt nähtav negatiivne pool. Näiteks võib püüdlus tarbida vaid „õigeid“ ja „sobivaid“ toiduaineid muutuda patoloogiliseks toitumishäireks ortoreksiaks. Seega vajavad tervisega seonduvad sotsiaalkultuurilised aspektid kindlasti tähelepanu ning arvesse võtmist.

Patsiendipoolse individuaalse otsuse langetamise eelduseks olev piisav nõustamine ja läbirääkimine tähendab lisapingutust arstidele ning koormust meditsiinisüsteemile. Ehkki statistika seda tegelikult ei kinnita (vt Mechanic, McAlpine ja Rosenthal, 2001), tajuvad nii patsiendid kui ka arstid tihti, et arsti-patsiendi otse-suhtluseks jääv aeg on vähenenud ning meditsiinilised protseduurid muutunud väga instrumentaalseks ja optimeerituks (Ludmerer, 2005; Rabin, 2014). Individuaalse vastutuse võtnud ja teadlikult oma tervise eest hoolitsevad inimesed on tõenäoliselt nõudlikumad ka arsti suhtes ning ootavad talt täpseid selgitusi. Piiratud ajaliste võimaluste tõttu patsiendi murede kuulamata ja küsimustele vastamata jätmine võib patsiendi jaoks jätta õhku küsimusi ja/või tekitada pettumust meditsiinisüsteemis. Ka Eesti avalikus diskussioonis alternatiivravi üle domineerib seisukoht, et patsiente ajendab alternatiivseid meetodeid otsima just soov saada ära kuulatud (vt Pihl ja Leitmaa, 2016).

Pingeid tervisevaldkonnas ning muutusi tervisekäsitlustes kasvatavad-kiirendavad ka sotsiaal-demograafilised protsessid. Näiteks keskmise eluea tõusu juures suureneb märgatavalt haigete hulk, sest lisanduvad eluaastad ei ole tervelt elatud, vaid mööduvad peaaegu täielikult terviseprobleemide ja -piirangutega (Kiivet, 2013). See

tekitab lisakoormuse meditsiinieelarvele ja sunnib ka vanemaid inimesi iseseisvalt krooniliste haigustega hakkama saama (Kiivet, 2013). MeeMa uuring näitab samas, et hetkel toetatakse just vanemates eagruppides rohkem arsti asjatundmusele, eakamatel on vähem valmisolekut tegeleda tervisega individuaalsemalt ja autonoomsemalt. Ehkki võib arvata, et praegu aktiivsema tervisekäitumisega inimeste puhul jätkub sarnane aktiivsem käitumismuster ka vanaduses, väljendub selline surve meditsiinisüsteemile ka vajaduses leida praktilisi lahendusi (nt võib suureneda nõudlus meditsiinilise haridusega tervisenõustajate järele vms). Omaette teema on hetkel aktiivselt arendatav personaalmeditsiin, mis muudab inimeste arusaamu tervisest ja diagnoosimisest ning toob tõenäoliselt kaasa ka laiemaid kultuurimuutusi.

Tarbijakesksuse suurenemisega ning krooniliste ja elustiilihaiguste osakaalu kasvuga võib kaasneda ka biomeditsiini domineeriva positsiooni nõrgenemine. Krooniliste haiguste ning eriti vanaduses tekkivate probleemide puhul peab biomeditsiin tunnustama oma piiratust võrdluses nt sotsiaalse toe ja hoolitsusega (Nettleton, 2010). Üha olulisemaks saavad enesehoolitsus, spirituaalne dimensioon jms valdkonnad, mida biomeditsiinilises süsteemis ei ole oluliseks peetud.

Meditsiinilise pluralismi tingimustes muutuvad tervisele ja haigusele omistatavad tähendused heterogeensemaks – biomeditsiin peab arvestama konkureerivate süsteemidega. Nagu väidavad Kaptchuk ja Eisenberg (2001: 193): „modernistliku üheselt domineeriva meditsiininarraatiivi nõrgenemine kasvatab meditsiinilise pluralismi taju ning jätab tarbijakeskse tervishoiusüsteemi arenedes biomeditsiinile üha piiratuma võimaluse kehtestada tervisekäitumise norme“. Tulevikus võib seega prognoosida suurenevat meditsiinilist pluralismi ning võitlust autoriteedi pärast: tarbija tajub oma õigust valida ning tema valikud ei ole piiratud vaid biomeditsiini väljapakutud lahendustega. See survestab pikemas perspektiivis nt laiendama tervisekindlustust ka „mittetõenduspõhiste“ meetoditele (Cant ja Sharma, 1999). Samuti väljendub tarbijalikkuse suurenemine inimeste terviseinfo vajaduse kasvus. Seega on võimalik prognoosida tervisega seoses sotsiaalkultuurilisi muutusi, mille mõju avaldub väga erinevates tervisevaldkonna aspektides.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Alasuutari, P. ja Qadir, A. (2014). Episteemiline valitsetus: lähenemine poliitikakujundamise poliitikale. *Acta Politica Estica*, 5, 1–19.
- Altnurme, L. (2013). Uus vaimsus – mis see on? M. Uibu (Toim). *Mitut usku Eesti III: Uue vaimsuse eri* (lk 18–36). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Cant, S. ja Sharma, U. (1999). *A New Medical Pluralism? Alternative Medicine, Doctors, Patients and the State*. London: UCL Press.

4.2. TERVISEKÄITUMINE JA -HINNANGUD

- Clayman, M. L., Boberg, E. W. ja Makoul, G. (2008). The Use of Patient and Provider Perspectives to Develop a Patient-Oriented Website for Women Diagnosed with Breast Cancer. *Patient Education and Counseling*, 72, 429–435.
- Conrad, P. (1992). Medicalization and Social Control. *Annual Review of Sociology*, 18, 209–232.
- Elwyn, G., Coulter, A., Laitner, S., Walker, E., Watson, P. ja Thomson R. (2010). Implementing Shared Decision Making in the NHS. *British Medical Journal*, 341, 971–973.
- European Commission. (2013). *Report on Health Inequalities in the European Union*. Leitav aadressilt: http://ec.europa.eu/health/social_determinants/docs/report_healthinequalities_swd_2013_328_en.pdf.
- Figert, A. E. (2011). The Consumer Turn in Medicalization: Future Directions with Historical Foundations. B. A. Pescosolido, J. K. Martin, J. D. McLeod, A. Rogers (Toim). *Handbook of the Sociology of Health, Illness, and Healing. A Blueprint for the 21st Century* (lk 291–308). New York: Springer.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality. Vol. 1. An Introduction*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1988). Technologies of the Self. L. H. Martin, H. Gutman ja P. H. Hutton (Toim). *Technologies of the Self. A Seminar with Michel Foucault* (lk 16–49). Amherst: University of Massachusetts Press.
- Fries, C. J. (2009). Bourdieu's Reflexive Sociology as a Basis for Mixed Methods Research: an Application to Complementary and Alternative Medicine. *Journal of Mixed Methods Research*, 3(4), 326–348.
- Haabpiht, L. (2015). *Tervisekäitumise muutmise mustrid 2014. aasta uurimuse Mina. Maailm. Meedia põhjal*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/48226>.
- Johannessen, H. (2006). Introduction. Body and Self in Medical Pluralism. H. Johannessen ja I. Lázár (Toim). *Multiple Medical Realities: Patients and Healers in Biomedical, Alternative, and Traditional Medicine* (lk 1–20). New York: Berghahn Books.
- Kaptchuk, T. J. ja Eisenberg, D. M. (2001). Varieties of Healing 1: Medical Pluralism in the United States. *Annals of Internal Medicine*, 135(3), 189–195.
- Karell, M. (2009). *Õppejõudude arusaam kliendikesksusest õenduses, selle õpetamisest ja arendamisest tervishoiu kõrgkoolides*. Magistritöö. Tartu Ülikool, õendusteaduse osakond.
- Kasmel, A. ja Lipand, A. (2007). *Terviseedenduse teooria ja praktika. Sissejuhatus salutoloogiasse*. Tallinn: Eesti Tervisedenduse Ühing.
- Kiivet, R.-A. (2013). Tervis. M. Heidmets (Toim). *Eesti inimarengu aruanne 2012/2013. Eesti maailmas* (lk 37–42). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Landrine, H. ja Klonoff, E. A. (1992). Culture and Health-Related Schemas: A Review and Proposal for Interdisciplinary Integration. *Health Psychology*, 11(4), 267–276.
- Ledford, C., Villagran, M., Kreps, G., Zhao, X., McHorney, C., Weathers, M. ja Keefe, B. (2010). „Practicing Medicine”: Patient Perceptions of Physician Communication and the Process of Prescription. *Patient Education and Counseling*, 80(3), 384–392.
- Lorig, K. R., Ritter P. ja Stewart A. L. (2001). Chronic Disease Self-management Program: 2-Year Health Status and Health Care Utilization Outcomes. *Medical Care*, 39, 1217–1223.
- Ludmerer, K. M. (2005). *Time to Heal: American Medical Education from the Turn of the Century to the Era of Managed Care*. New York: Oxford University Press.

IV OSA. IGAPÄEVAELU PRAKTIKAD

- Lupton, D. (1997). Consumerism, Reflexivity and the Medical Encounter. *Social Science and Medicine*, 45, 3, 373–381.
- Mechanic, D., McAlpine, D. D. ja Rosenthal, M. (2001). Are Patients' Office Visits with Physicians Getting Shorter? *New England Journal of Medicine*, 344(3), 198–204, doi:10.1056/NEJM200101183440307.
- Nettleton, S. (2013). *The Sociology of Health and Illness. 3rd edition*. Cambridge: Polity Press.
- Orru, K., Roose, A., Ainsaar, M., Gutmann, R., Gauk, M. ja Orru, H. (2015). Keskkond, tervis ja heaolu. R.Vetik (Toim). *Eesti inimarengu aruanne 2014/2015* (lk 171–179). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Parsons, T. (1951). Illness and the Role of Physician: a Sociological Perspective. *American Journal of Orthopsychiatry*, 21, 452–460.
- Pihl, K. ja Leitmaa, D. (2016). Perearst: posijate juurde minnakse, sest arstidel pole aega kuulata. *Eesti Ekspress*, 7.03. Leitav aadressilt: <http://ekspress.delfi.ee/lisalood/perearst-posijate-juurde-minnakse-sest-arstidel-pole-aega-kuulata?id=73881051>.
- Pärnpuu, M. (2015). *Vastutuse konstrueerimine kaalu- ja terviseetemalises diskursuses Delfi Naisteka artiklite näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/46764>.
- Rabin, R. C. (2014). You're on the Clock: Doctors Rush Patients out the Door. *USA Today*, 20.04.
- Rahno, J. (2011). Üle kolmandiku meestest ja ligi viiendik naistest suitsetab iga päev. *Statistika-blogi*. Leitav aadressilt: <https://statistikaamet.wordpress.com/tag/suitsetamine/>.
- Rommel, A. ja Uibu, M. (2015). Outside Conventional Forms: Religion and Non-Religion in Estonia. *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 8(1), 5–20. Leitav aadressilt: <http://dx.doi.org/10.20413/rascee.2015.8.1.5-20>.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, C. ja Mirowsky, J. (2010). Why Education Is the Key to Socioeconomic Differentials in Health. C. E. Bird (Toim). *Handbook of medical sociology. 6th ed* (lk 33–51). Nashville: Vanderbilt University Press.
- Shaw Hughner, R. ja Schultz Kleine, S. (2004). Views of Health in the Lay Sector: A Compilation and Review of How Individuals Think about Health. *Health*, 8(4), 395–422.
- Statistikaamet (2015). Rahva ja eluruumide loendus 2011. Andmebaasid. Tervis. Leitav aadressilt: <http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvaloendus/REL2011/10Tervis/10Tervis.asp>.
- Ziguras, C. (2004). *Self-Care: Embodiment, Personal Autonomy and the Shaping of Health Consciousness*. London: Routledge.
- Zirkel, A. (2002). *Ravimite ja rahvameditsiini meetodite kasutamine Eesti elanike poolt*. Magistritöö. Tartu Ülikooli magistritööd rahvatervises, 4. Tartu: Tartu Ülikool.
- Townsend, A., Wyke, S. ja Hunt, K. (2006). Self-managing and Managing Self: Practical and Moral Dilemmas in Accounts of Living with Chronic Illness. *Chronic illness*, 2(3), 185–194.
- Ule, M., Malnar, B. ja Kurdija, S. (2014). *Health and Medicine in Transition*. Vienna: Edition Echoraum.

4.2. TERVISEKÄITUMINE JA -HINNANGUD

LISA

Tabel 4.2.5. Tervisepüüdluste ja üldiste tervisearusaamade faktorite seosed sotsiaal-demograafiliste tunnustega 2014

Miinusmärk ja punane taust tähistavad negatiivset ehk vastandsuunalist seost

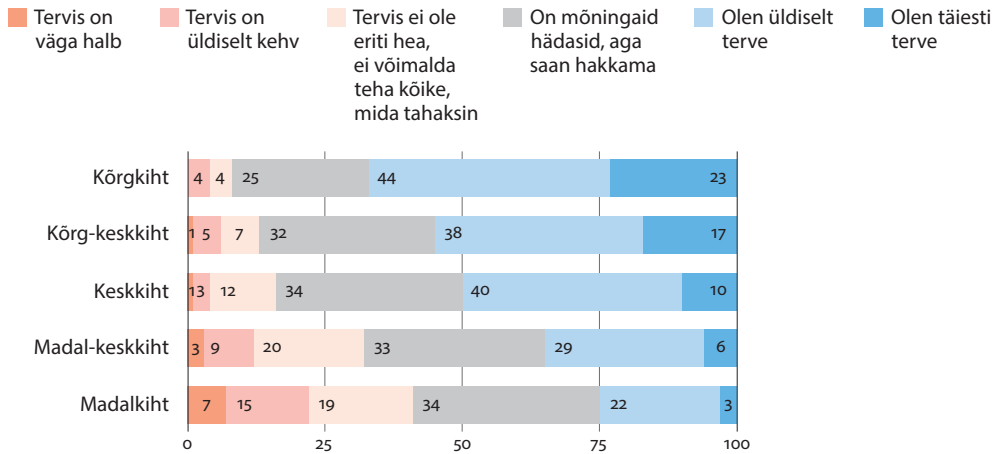
	N	Tervisepüüdlusfaktorid				Koondfaktor: arusaamad ja käitumispüüdlused (F1AB) Arstikeskne tervisekäsitlus, meditsiinilise pluralismi eitamine, vähene initsiatiiv muuta enda elustiili tervislikumaks
		Enesejälgimine, info, puhkamine (F1A)	Uued tervislikud praktikad (F2A)	Halbadest harjumustest loobumine (F3A)	Üldised arusaamad tervisest (F1B) Biomeditsiiniline orientatsioon, meditsiinilise pluralismi eitamine	
Ankeedi keel						
Eesti	975	-0,07	0,17**	-0,03	-0,14**	0,43**
Vene	456	0,1	-0,38**	0,14	0,30**	-0,21**
Sugu						
Mehed	679	-0,06	-0,11**	0,36**	0,05	-0,13**
Naised	752	0,1	0,10**	-0,24**	-0,05	0,40**
Vanus						
15–29	362	-0,49**		0,16**	-0,43**	-0,72**
30–54	513	-0,16**		0,12**	-0,09**	-0,17**
55–74	556	0,30**		-0,15**	0,24**	0,40**
Haridus						
Alla kesk	243	-0,19	-0,21**	0,06	0,00**	0,06**
Kesk	771	0,03	-0,10**	0,03	-0,14**	0,15**
Kõrg	417	-0,03	0,29**	-0,04	0,27*	-0,34**
Sissetulek pereliikme kohta (eurodes)						
Kuni 250	417	-0,02**	-0,20**	0	0,02	0,10**
260–600	544	0,06**	-0,04**	0	0,01	0,05**
Üle 600	428	-0,25**	0,41**	0,16	-0,1	-0,37**
Enesehinnanguline kihtikuuluvus						
Madalkiht	538	0,14**	-0,32**	0	0,16**	0,32**
Keskiht	389	-0,08**	0,12**	0	-0,11**	-0,16**
Kõrgkiht	570	-0,16**	0,37**	0,09	-0,07**	0,31**

** p≤0,01; * p≤0,05

IV OSA. IGAPÄEVAELU PRAKTIKAD

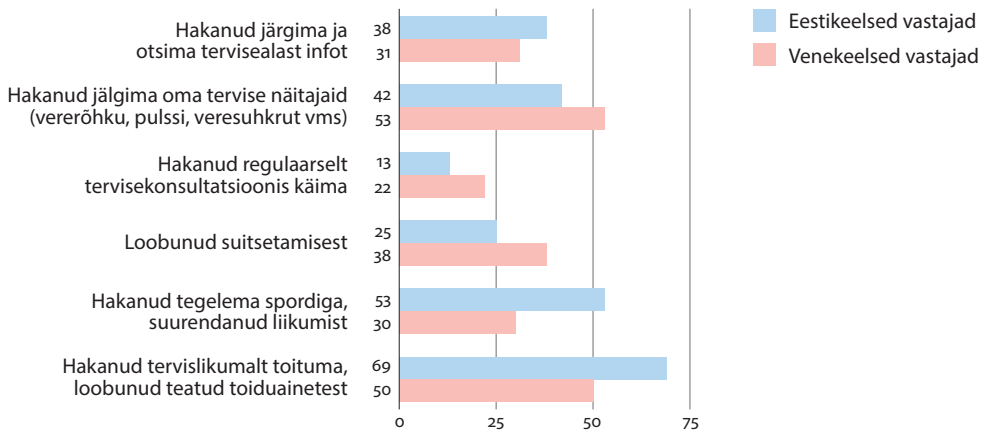
Joonis 4.2.1. Hinnang tervisele sotsiaalsetes kihtides 2014

% kihist



Joonis 4.2.2. Mida olete teinud tervise nimel? 2014

% eesti- ja venekeelsetest vastajatest



4.3. SOTSIAALSE SIDUSTUMISE MUSTRID

Maie Küisel ja Jarmo Seljamaa

„Neil seal Tallinnas on ju kogu aeg nii kiire!“ viskas surnuaial omaste haudu rehitsev vanaema ligiastunud tuttavale, kui see ta laste järele päris. Kogemata pealtkuuldud lause kõrvalisest vestlusest kesksuvisel surnuaiapähal perifeerses Eesti piirkonnas osutub ootamatult sisukaks. Esmaselt väljendab see lause põlvkondadevaheliste kokkupuudete vähenemist. Tõesti, haudade vahel askeldajate seast on raske leida inimest, kes pensionieast noorem. Aga see lause väljendab ka lähedastevahelise füüsilise ruumi laienemist ning ebavõrdseid võimalusi ja vajadusi suhete hoidmiseks. Teise poole kiirem elutempo varustab ta jõupositsiooniga, mis võimaldab ühepoolset otsustada suhteid alalhoidvate tegevuste jätkamise üle. See pildike väljendab maa-piirkondade suhtevõrgustiku hõrenemist linnapiirkondade oma tihenemise kasuks. Väljendab ajaperspektiive, milles ühtede päralt on minevik, teiste päralt tulevik. Väljendab erinevusi tähendusrikaste ajahetkede sünkroniseerimisel: „Surnuaiapäha?“ Väljendab erinevusi aja korraldatuses ja tempos: kui hauaplatsi korrastamine lähtub looduse tsüklilisusest, kirikupühadest ja füüsilise tööprotsessi loomupärase järgnevuse etappidest, siis linlik rööptegutsemine pigem aja rahalisest tasuvusanalüüsis. Väljendab kehaliste ja vaimsete oskuste väärtuse muutumist. Väljendab mõnede valitud sotsiaalsete tegevuste katkestumisi ja teiste juurdumisi. Kokkuvõtlikult: pildike surnuaiapähalt väljendab ajalisi-ruumilisi muutusi sotsiaalseis sidemeis ja sotsiaalses struktuuris.

Järgnevas analüüsis kirjeldame Eesti ühiskonna sotsiaalse sidustumise mustreid sotsiaalteoreetilistest elustiilikäsitlustest lähtudes. Kui argivestlustes seostatakse elustiili subkultuurilise eneseväljendusviisiga (nt isikupärased valikud toitumises, riietumises, sportimises jm), siis sotsiaalteoorias kätkeb elustiili küsimus hoopis

põhimõttelist vaidlust selle üle, kas inimene muudab ühiskonda või vastupidi. Sotsiaalse struktuuri poolt ettekirjutamata võimalused ahvatlevad indiviide tegevustele (sotsiaalsed praktikad, vt ptk 4.1), mis elustiiliks lõimudes muudavad omakorda ühiskonna struktuurilisi sidemeid. Muutused ühes väljenduvad ka teises. Me läheme sellest, et igasugune sotsiaalne side – olgu siis inimese enda või ühiskonna inspireeritud – väljendub empiirilisel mõõdetava tegevusena. Paraku – olgugi et kvantitatiivsed küsitlusandmed vastajate tegevuste kohta on võrdlemisi hästi elustiilideks süstematiseeritavad – võib just indiviidi ja struktuuri vastastikmõju olla võrdlemisi keeruline välja selgitada. Näiteks millised tegevused on sotsiaalse (olu)korra mõödapääsmatusest, millised indiviidi valikutest tingitud? Sellele saame paraku vastata ainult kaude, polemiseerivalt, eri aastate uuringuandmetest sotsiaalsete sidemete dünaamikat otsides.

Peatükk algab elustiili teoreetilise analüüsiga (Giddensi strukturatsiooniteooria, Archeri morfogenees jt). Edasi räägime lahti metoodika. Seejärel vaatleme, milliseid sotsiaalse sidustumise mustreid Eestist leiab, kuidas on need 12 aasta jooksul muutunud ja kuidas erinevalt sidustunud grupid ühiskonna muutusi kogevad. Siis analüüsime, kuidas Eesti inimese elukaar ja isiklike eesmärkide poole püüdlumine elustiililist sidustumist kujundavad. Peatüki lõpetame sidustumise klastrite aja- ja ruumikasutuse analüüsiga. Kokkuvõttes elustame teoreetilised eeldused ja seome need empiiriliste tulemustega.

4.3.1. ELUSTIIL KUI ÜHISKONNA SIDUSTAJA JA RESTRUKTUREERIJA

Elustiili käsitlused

Selles alapeatükis analüüsime teoreetilisi eeldusi, näitamaks, kuidas on võimalik Anthony Giddensi (1984) strukturatsiooniteooriast jõuda Eesti inimeste sotsiaalse sidustumise analüüsini. Giddensi vaates pole inimene vaba, üksnes iseene tahtest toimija, vaid sotsiaalse struktuuri tingimustest kujundatud tegutseja. Samal ajal pole sotsiaalne struktuur inimese valikute suhtes ülimuslik. Ühiskonna ülesehitus, mis Giddensi käsitluses struktureerubki sotsiaalsete toimijate endi praktilise tegevuse tagajärjena, on ühtaegu nii inimese vaba tahte piiraja kui ka võimaldaja. Seetõttu nimetatakse Giddensi käsitlust duaalseks – indiviidi tegutsemisel ja sotsiaalsel struktuuril on vastastikku inspireeriv mõju.

Ka inimese kõige juhuslikum tegevus (nt hommikune sissemagamine) on tähenduslik, kasvõi selle poolest, et kaasneva aja- ja ressursikasutusega välistab see mõne teise tegevuse (osalemise hommikusel koosolekul, kus määratakse ülesandeid

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

järgmiseks nädalaks). Aga kui inividid suudavad mõne sotsiaalse praktika sellele iseomaste reeglite ja ressursidega kas ära jätta (sünnipäevakaartide saatmine) või tühjalt kohalt luua (e-ostlemine), ei avalda see mõju mitte üksnes üksiku inimese eluvalikutele, vaid sotsiaalsele struktuurile laiemalt (postiljonide töö kadu, kullerteenuse teke).

Ühiskondlikes suhetes osalemine sotsiaalsete tegevuste kujul on paratamatu. Töö tegemine, eluaseme sisustamine, järglaste kasvatamine, kõhutäie ja riietuse muretsemine on kõigi jaoks hädavajalikud ülesanded. Neid ülesandeid võib aga täita vägagi erinevalt. Samuti võib inimene osaleda tegevustes, mille vajadus pole ühiskondlike suhete poolt jäigalt reglementeeritud. Iga inimese eripärast toimimise viisi nimeatakse elustiiliks. Max Weber, kes selle mõiste sotsiaalteooriasse tõi, pidas selle all silmas eelkõige viisi juhtida oma elu sotsiaalse positsiooni pakutavate võimaluste ja tingimuste kaasabil. Olulisimaid elustiili mõtestajaid on olnud Bourdieu, kelle „Distinction“ (1984) on inspireerinud paljusid stratifikatsiooniuurijaid. Bourdieu käsitus *habitus*est kui kehastatud mentaalsetest struktuuridest, mis taastoodavad sotsiaalset korda, on samas võrdlemisi staatiline, sest ei põhjenda, miks on inimene motiveeritud erinevaid kapitale konverteerima, samuti on see liialt domineerimissuhete eeldusele üles ehitatud. Becki ja Beck-Gernsheimi (2002) ning Giddensi (1991) elustiilikäsitlused on dünaamilisemad, sest nende vaates põhjustavad inimese elustiiliotsingud sotsiaalses struktuuris pidevalt pisikesi muudatusi, mis kokkuvõttes lükkavad liikuma suuremaid. Nende autorite vaadetes on elustiil vähem seotud klassitunnuste ja sotsiaalse positsiooniga ning on eeskätt inividide horisontaalset eristumist toetav sotsiaalse struktuuri element, seeläbi ka võrdsustava efektiga.

Kuigi elustiili mõiste on sotsiaaluuringuis keskselt kasutusel, näitab teadusandmebaasi otsingu üldpilt, et mõistet kasutatakse enamasti defineerimata märksõnana. Tüüpiline on see stratifikatsiooniuuringutes (kategoriseeriva mõistena, ebavõrdsuse mõõdikuna jm), samuti „(eba)tervislikku“ elustiili mudeldavates analüüsides. Selgelt domineerib inividikeskne lähenemine – elustiil kui inividi omadus ja isiklik valik^[1]. Elustiilipõhist stratifikatsiooni ühiskonna struktuuri ümberkujundava jõuna

[1] Eesti elulaadiuuringute traditsioonile on omasem holistiline, terviklikum vaade, mis ei polariseeri analüüsis inimesi üheainsa kitsa sotsiaalselt soovitava harjumuste komplekti järgi. Elulaadikäsitlused on tüüpiliselt deterministlikumad, jättes sotsiaalsele struktuurile suurema võimu inividi üle, mitte vastupidi. Näiteks raamatus „Meie muutuv elulaad“ (Hion, Lauristin ja Vihalemm, 1988) käsitletakse elulaadi inimeste igapäevase elutegevuse püsivate vormide süsteemina (sh mõttelaad), mida kujundavad majanduslikud ja sotsiaalsed arengud, aga ka kultuuritraditsioonid, kontaktid välismaaga jm. Elulaadi vaade käsitleb siiski üldisemat

käsitletakse empiirilistes analüüsidest vähe. Sobel (1981: 16)^[2] ning Spaargaren ja van Vliet (2000: 55)^[3] hoiatavad elustiili mõiste käitumuslikuks nähtuseks taandamise eest, sest tekivad tautoloogia – elustiil iseene pärast – kaotab mõiste rikkaliku sotsiaalteadusliku väärtuse.

Stratifikatsiooniuurija Michael Sobel (1981) tegeles keskselt küsimusega, miks on elustiil indiviidile ja ühiskonnale vajalik. Ta väidab, et indiviid arendab elustiili lähtuvalt viitemallist (*reference set*), mis on talle parasjagu kättesaadav ta sotsiaalsest positsioonist lähtuvalt. Viitemall väljendub hästi nt ostupraktikais – tarbijana toimimise oskused ja võimalused on võrdlemisi kättesaadavad igale inimesele, mistõttu on loomulik, et paljudele probleemidele otsitakse lahendusi just tarbimisest (nt öko-loomiliste probleemide lahendamine, majanduskasvu edendamine jne). Indiviidid täidavad Sobeli järgi (1981: 51) sotsiaalses struktuuris positsioone, millega seostuvad kindlad rollid oma kindlate ettekirjutustega. Nende järgimine aitab indiviidil oma rollis püsida. Paraku – mida komplekssem on ühiskond, seda enamaid positsioone peab indiviid silmas pidama. Mitmekesisestunud võimalused avardavad Sobeli hinnangul ka valikuid rollide ja positsioonide turul ning individuaalsed kõrvalekalded inimeste toiminguis muudavad sotsiaalse struktuuri keerukamaks. Ta leiab, et individuaalsete kõrvalekallete ehk elustiilide praktiseerimine aitab ühiskonnas vähendada kaost, mis tekiks, kui ühiskonna komplekssetel nõudmistel puuduks kehastus kindlate rollimudelite kujul.

See järeldus toob tagasi elustiili juurde üldisemalt ning seda laiemas kontekstis käsitlevate teoreetikute juurde. Ka Giddensi elustiili (1991), Becki ja Beck-Gernsheimi individualiseerumise (2002) ning Archeri eluprojekti (2003) mõisted väljendavad individuaalse elamise viisi eesmärgistamise ja ellurakendamise valikulisust. Giddensi elustiili mõiste kätkeb nii refleksiivsust kui ka elupraktikaid, mille abil isiksus organiseerib valikute paljususe tingimustes oma püüdlusi sidusaiks, kuigi jätkuvalt uuendatavaiks eluplaanideks. Elustiil korrastab indiviidi elupraktikaid, filtreerides selleks ainst üha enam vahendatud kogemustest – meediast, ekspertsüsteemidest jm. Nii rajab indiviid oma individuaalse usaldusmaastiku, mis aitab tal kinnitada oma valikute õigsust ja turvalisust. Elustiil ei kaota samas ära standardiseerivaid

laadi ühiskondlikke muutuseid, mis on universaalsed suuremale osale indiviididest, mitte nende üksikult tehtud valikute tulemus. Vt ka ülevaadet elulaadi ja elustiili uuringutest Eestis käesoleva raamatu peatükis 1.2.

[2] Sobel lähtub elustiili mõtestamisel Weberist, Mertonist ja Meadist.

[3] Spaargaren ja van Vliet lähtuvad võrdlemisi erandlikult Giddensist.

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

sotsiaalseid mõjureid (kaubastamine, haridussüsteem). Becki ja Beck-Gernsheimi elustiilikäsitlus on Giddensi omaga sarnane, kuid mõneti deterministlikum. Nende vaates pole elustiili individualiseerumine mitte üksnes indiviidi refleksiivsete elupraktikate orgaanilise arengu tulemus, vaid selgelt ka hilismodernsete institutsioonide pealesurutud sundus, mis asetab vastutuse traditsiooniliste sidemete katkestamisega kaasnevate valikute eest (sh oma keha, rahvuse, sugulussidemete, töö- ja peresuhetega seonduva eest) indiviidile, arvestamata, et indiviidid on valikute langetamiseks ebavõrdsetel positsioonidel. Individualiseerumine on institutsionaliseeritud – indiviidid on standardiseeritud ratsionaalse ühiskonnakorralduse vajaduste järgi. Archeri käsitluses on indiviid oma valikutes autonoomsem kui kahe eelneva sotsiaalteoreetiku puhul. Archer seob inimese individuaalsete valikute langetamise võime lapsepõlves koetuga, millest omandatud tegevusmudelit (refleksiivsuse laadi) kaldub indiviid rakendama ka hilisemas elus. See sisevestluste (*internal conversation*) omadustest lähtuv suhtlus- ja tegutsemismudel tingib, millise järjepidevuse, iseseisvuse ning ettevõtlikkuse astmega on indiviid võimeline arendama välja oma eluprojekte – isiklikke sihte, eluplaane.

Elustiil ja sotsiaalne struktuur

Nagu mainitud, torkab teadusandmebaasides nüüdisaegseid põhivoolu empiirilisi elustiilianalüüse sirvides silma eeldus, et elustiil on justkui indiviidi isiklik omadus ja tema soovitud/soovimatute harjumuste tulem. Sellised uuringud võimaldavad inimesi normatiivselt kategoriseerida (nt sotsiaalselt ebasoovitavate harjumustega inimesteks), sidudes elustiili põhjused isiklike näitajatega (sissetulek, haridustase, rahvus), mitte viisiga, kuidas indiviid on sotsiaalsesse struktuuri „istutatud“ (*embedded*) või sellega sidustatud. See võib tuleneda Weberi ja Bourdieu mõjust, sest nende järgi on elu stiliseerimise võimalused otseselt seotud sotsiaal-majandusliku staatusega. Sobel (1981), Keller ja Robert (2011), aga ka Beck ja Giddens leiavad, et stiili kujundamisel ei saa enam eristada valikulisi komponente institutsioonilistest, nagu perekonnaelu, töö ja majanduslikud võimalused. Giddens ja Beck käsitlevad elustiili ka otseselt ühiskonna struktuuri restruktureeriva komponendina. Giddensi jaoks (1984) ei pruugi need valikud olla teadlikud. Refleksiivse jälgimise ja kehalise tegevusega taastoodab agent struktuuri, pisimuganduste kaudu käitumispraktikaid kujundavates reeglites ja ressursides lükkab ta käima muutusi ka teiste agentide jaoks. Näiteks loovutab ostja poes ostu sooritades osa oma sissetulekust, alludes samas reeglile, mis kehtestab tootele hinna. Ostuga kinnitab ta selle reegli sobivust. Toote müüja teeb korduvate ostusoorituste pinnalt järeltule, et seda kaupa on mõtet

edasi müüa, pikendades lepingut tootjaga (reegel) kindla müügikoguse tellimiseks (ressurs). Tegevuse kordamisega tugevdavad toimijad nii vastastikuseid ootusi üksteisele (mistõttu tegevus ongi alati sotsiaalne, osalisi sidustav) kui ka tegutsejaid ühendavat tarbimise ja läbipõimunud sotsiaalset struktuuri. Kui kaupleja täheldab refleksiivse jälgimise tulemusena (vt refleksiivsuse mõisteid ptk 2.4), et tarbija on kaupa vähem ostma hakanud, vähendab ta edaspidi ka tellimust tootjalt, kahandades nii ka seda tüüpi tarneahela toimimist. Sel moel on Giddensi arvates kindla käitumisviisi kordumisega loodud mikromuudatused ja indiviidi elustiil üsna keskseiks ühiskonna struktuuri ümberkujundavaiks tegureiks.

Margaret Archer (2012: 3) pole aga Becki, Giddensi ja Lashi (1994) refleksiivse moderniseerumise käsitlusega rahul, pannes kahtluse alla väite, mille kohaselt indiviidide eraviisiliste elustiilivalikute kui sotsiaalse nähtuse põhivoolustudes muutub voolavaks ka sotsiaalne struktuur, isegi kuni tasemeni, kus „sotsiaalse struktuuri puudumine kehtestab end sotsiaalse struktuuri põhiomadusena“ (Beck ja Beck-Gernsheim, 2002: 51). Tema sotsiaalse morfogeneesi käsitlus sedastab, et struktuur ei kao kusagile, vaid selle muutumine lihtsalt kiireneb. Sealjuures ei mängi Archeri arvates (2013) struktuuri muutumises kaasa mitte niivõrd struktuur ega agent, vaid protsessid, mis võimaldavad nii mikro- kui ka makrotasandi struktuuridel üksteist üha ootamatumalt mõjutada, kusjuures need mõjud on ajaliste nihete ja arengulise iseloomu tõttu empiirilisel peaaegu püüdmatud (nt panganduskriisi ulatus ja mehhanismid). Seega ei pruugi indiviidi valikud nt toiduainete tarbijana olla tingitud mitte niivõrd järkjärgulistest „stiililistest“ katsetustest kaubanduses, vaid protsessist, milles kombineeruvad üha agressiivsemalt vastastikmõjud finantsturgudele (nt investeeringud kaubandusvõrku), poliitikast (nt Lääne-Euroopa kõrgemad põllumajandustoetused), ökoloogilistest protsessidest (nt monokultuurse põllundusega kaasnevad taimehaigused) ning mediatiseerumisest (nt tarbimisriskide aktuaalseerimine). Selliste arengute kujundamine ei ole ühegi indiviidi võimuses, vaid ta leiab need eest. Nii et kuigi struktuur ja agent on Archeri käsitluses vastastikku seotud, jätab ta neile siiski võrdlemisi autonoomsed rollid.

Siiski leiab ka Archer, et kokkupuuted kiirenevates muutustes tekkivate struktuuriliste ebakõladega sunnivad indiviidi tegelema sisemise eneskriitikaga, mille tulemusena ta kas loob oludega sobituvat isikliku eluprojekti või kohandab seda. Kuid kas inimeste võimed rajada ja hoida oma elustiili on ühetaolised? Psühholoogilisest traditsioonist lähtuv Waters (2006) näitab, et kõikides elavates olendites eksisteerib loomupärane tung tegeleda enesemuutmise protsessiga. See aitab ettekujutust elustiilist vormida käitumiseks. Enesemuutmise tung toetab vastutuse võtmist ja enesekindlust, tähendusloomes osalemist ja elustiilikogukonnaga sotsialiseerumist.

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

Ka Giddens ei ole nõus arvamusega, nagu ei saaks kapitali või muu mõõdupuu järgi ebavõrdsemas positsioonis olevad inimesed endale eneseaktualiseerimist lubada. Et moderniseerumine toodab eristumise kaudu ka väljaarvamist, siis nt vaeste puhul saab rääkida elustiili kujundamisest allasurutuse tingimustes, millega võib paraku kaasneda ka nt ühiskondlikult heakskiidetud põhimõtete hülgamine või võõrandumine vastavaist tegevusmuutustest.

Erinevalt Giddensist ja Beckist leiab aga Archer (2012), et kuigi tänase ühiskonna struktuuri kiirenev muutumine suunab indiviide kriitilisele eneseanalüüsile, mis toetab neid uute kohaste tegutsemisviiside leidmisel (nimetades selliseid indiviide metarefleksivseteks, vt lähemalt ptk 2.4), jääb sellist laadi refleksiivsus siiski vaid domineerivaks sotsiaalse elu mõtestamise viisiks, mille kõrvalt leiab ka teisi, mis kas ei pane „struktuurilist ühildamatust“ tähele või ei suuda sellega tegutsemisviiside valikul suhestuda. Samas tuleb rõhutada, et Archeri käsitluses tugineb indiviidi agentsus otseselt sisevestlustele, mistõttu väärilise tähelepanuta jäävad sisekõnes mitteteadvustatavad tegurid. Võimalik, et oma sisevestluste poolest väherefleksiivne indiviid võib olla väliselt väga edukas ettekirjutamata valikute langetaja. Näiteks Sobel leiab, et stiil eksisteerib stiliseerimise püüdest hoolimata, sh ka siis, kui stiililine ühtsus puudub. Ehk siis inimese motiivist olulisem on tegevus, mis (ka ettekatsemata tegevuse puhul) sobitub sotsiaalsesse struktuuri.

Üheks selliseks individuaalsete valikute langetamist ja oma elustiili kujundamist mõjutavaks teguriks võib pidada inimeste sõltumist neile kättesaadavast, kuid mitteadvustatavast positsioonist, mille ettekirjutuste täitmine võib toetada elustiililisi arenguid. Sobel (1981: 53) ja Calhoun (2003) toovad välja, et sarnaste positsioonidega inividid kipuvad omavahel rohkem suhtlema, sest neil on suuremad eeldused üksteist mõista. Seetõttu on positsioonilt sarnasemal inimesel suurem tõenäosus saada referentgrupiks. Mida see tähendab? Elustiil muudab elustiiligrupi sees elu komplekssemaks, sest lisaks ühiskondliku elu hädapäraste tingimuste täitmisele tuleb leida aegruumilisi võimalusi tegevusteks, mis kinnitavad indiviidi kuulumist referentgrupi lähikonda. Selleks tuleb Watersi (2006) järgi läbi viia toiminguid, mis toetavad elustiiligrupi sees rollide võtmist, spetsiifiliste reeglite täitmist, rituaalide sooritamist ja suhete hoidmist grupiga. Seega eeldavad need tegevused aja- ja ruumikasutust ning kuna inividid pole eeldustelt võrdsed, pole elustiiligrupid kunagi populatsiooni jaoks ühtsed ega kõikehõlmavad. Kokkupuuted eri elustiiligruppide vahel küll toetavad üksteiselt õppimist ning refleksiivse jälgimise teel toimuvat oskuste ja tähenduste ülekannet, kuid see omakorda tihendab nende inividide ajakasutust. Selline enese elustiilipraktikate poolt veedelda laskmine muutub peagi ebamõistlikuks, sest põrkab kiiresti inimvõimete ja struktuuriliste piirangute vastu – kõik ei saa ajalisel

mitut asja ette võtta ega olla sajas kohas korraga. Seega võib eeldada, et ka järgnevas analüüsis väljajoonistuvad sotsiaalsed grupid võivad küll üksteisega kokku puutuda, kuid ei pruugi mõista üksteise taotlusi, ning elustiililiste ettekirjutuste täitmise võimet ei saa eeldada vastava elustiiliga indiviidilt, kuigi tal võib olla rohkem vaba aega.

Elustiil kui isiklik ja ühiskondlik muutus

Beck ja Beck-Gernsheim (2002) toovad välja, et individualiseerumine sunnib tegevusele, sest just tegevus aitab indiviidil leida kinnitust sellele, et tuvastatud ebakõlad on ületatavad või eesmärgid saavutatavad (nt ökotoodete ostmine kui kinnitus isiklikust ökoidentiteedist). Võime hoida end tegevuses on oluline ka ühiskondlike muutustega toimetulekul. Seljamaa (2015) analüüs näitab, et üldisem tegevustesse haaratus ennustab struktuursetes muutustes osalemist ja nendega toimetulemist paremini kui isiklikud hinnangud oma käitumisele muutusi eeldavas olukorras. Nii Giddens (1984: 61–62) kui ka nt Ida-Euroopa siirdetraumat käsitleanud Sztompka (2000) rõhutavad, et väljakujunenud tegevuspraktikate äkilisel ebakohaseks muutumisel – nt nende struktuurilisel katkestamisel – võivad toimuda dramaatilised muutused inimese vaimses suutlikkuses oma elu juhtida. Tegevusse kaasatus aitab indiviidil näha muutustes võimalusi, mitte ohte. Võib oletada, et indiviid laseb end uute elustiililiste praktikatega ka ebateadlikult kaasa kiskuda seetõttu, et see tõstab tema enesekindlust ja pakub kontrolli komplekssemaks muutuvast ühiskonnas tajutud struktuurilise ühildamatuse üle.

Kase (2015) uuringus peegeldus, et kuigi teadlik tähelepanu valitud elustiilile pärast teatud meisterlikkuse astme saavutamist väheneb, on loogiline, et see kandub üle mõnele teisele lähedasele elustiilile vaimse nälja või tühjustunde tõttu (Giddens käsitleb seda sõltuvuskäitumisena: *compulsion*). Seega inimene, kel on juba väljakujunenud eluprojekt, on valmim rakendama ka neid heatahtlikke soovitusi, mis on elustiilisegadikus oma konkreetse adressaadi kaotanud. Näiteks kui elustiiligrupid on loonud enesele elustiili piiritlevad reeglid (linnaosaseltside osalustraditsioonid, lemmikloomakasvatavate loomapidamisstandardid jms), siis tasapisi kanduvad need reeglid üle ka teistele, eeskätt sarnastele elustiiligruppidele. Nii kujundavad elustiiligrupid üha rohkem tegutsemisstandardeid ka oma elustiilivälisele gruppidele.

Sotsiaalne heakskiit sellele, et nt linnaosaplaneeringud linnakodanikega üksipulgi läbi arutatakse või lemmikloomaga iga päev vähemalt pool tundi tegeletakse, tõstab neis tegevustes osalejate ajakulu. Nende tavade järgimine seab inimesele kohustuse kas aega millegi arvelt juurde leida või hoopis maha võtta, nt aeglustada planeeringute läbiarutamise tempot. Kui sotsiaalsetes ootustes edasiliikumise tempole

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

järeleandmisi ei tehta (planeeringu vastuvõtmise tähtaeg, isiklikud tähtjad kodus-tele ettevõtmistele), siis nii sotsiaalne aeg kui ka sotsiaalne struktuur tihenevad. Elustiililised arengud, mis kehtestavad oma reegleid ühiskonnas laiemalt, toetavad seega samu tegureid, mida Rosa (2003, mugandatud) tõlgendab modernsuse kiirenemist tagantlukkavate protsessidena: individualiseerumine, diferentseerumine, ratsionaliseerumine ja tuvastatud määratlematuste „kodustamine“. Nii Rosa (2003: 21) kui ka Archer (2012) nendivad, et kiirenevatele struktuuri loovatele või uuendavatele protsessidele jäävad siiski sekundeerima ka alalhoidvad protsessid, mis muutust pidurdavad. Keerukustumine ei pruugi leida aset tingimata morfogeneetilistes, s.o struktuuri muutumist kiirendavates protsessides. Ka see, kuidas indiviidid tulenevalt oma sotsiaalsest positsioonist struktuuris aja kiirenemist ja struktuuri keerukustumist tajuvad, ei pruugi olla ühene. Võib polemiseerida, kas inimene, kes tegeleb Watersi mõistes aktiivselt enesemuutmise protsessiga, osaledes seeläbi ka sotsiaalse struktuuri muutmises, näeb maailma keerulise või lihtsana, aeglase või kiirena, ja kuidas erineb sellest inimese vaade, kes ei suuda muutustega kaasa liikuda.

Elustiilikäsitluste rakendamine

Eelnevas arutluses tõime välja mitu vastuolu, mis puudutavad indiviidide elupraktikatest tekkivate sotsiaalsete sidemete võimet muuta sotsiaalset struktuuri. Näiteks küsisime, kas muutused sotsiaalses struktuuris toimuvad orgaaniliste muudatuste tõttu inimeste elutegevuses või areneb struktuur indiviidi valikutest siiski võrdlemisi sõltumatuna; kas elustiil on indiviidi teadlik tegevus või „juhtub“ see igal juhul, hoolimata sellest, kuidas välja kukub (nt sotsiaalsest positsioonist tingituna); kas elustiil väljendub kindlates individualiseeritud toimingutes või ka üldistes institutsionaliseeritud tegevustes (nagu pere- ja tööelu); kas elustiili omandamine ja arendamine on universaalne või elitaarne võime; kas ettekirjutamata valikute järgimisel on sotsiaalset võrdsust kasvatavad või kahandavad omadused. Samuti kerkis küsimus, kas sotsiaalset elu tihendavad elustiilipraktikad kasvatavad ühiskonnas keerukust ja/või tempot ning kuidas struktuuriliselt erinevalt sidustunud inimesed kaasnevaid muutusi kogevad ja reflekteerivad.

Kui võrrelda Archeri ja Giddensi vaadet, siis ilmselt ei olnud selle arengu taga üksnes Eesti toimija tegevuslikud mikrokatsetused, milles üks samm viib teiseni – mida leiab kiilus 4.3.1 toodud Salumaa näitest läbivalt –, vaid ka globaalsete struktuuride juhuslikest kokkupuudetest sündinud tõmbe- ja tõukejõud, mis tema algsest selgepiiriliste joonteta huvialadest ühele nii palju hoogu andsid. 1990. aastate keskpaiga laiemal struktuurilise segaduse tõttu võis toimija ettekirjutamata olukordi

Kiil 4.3.1. Teekond oma ettevõteteni

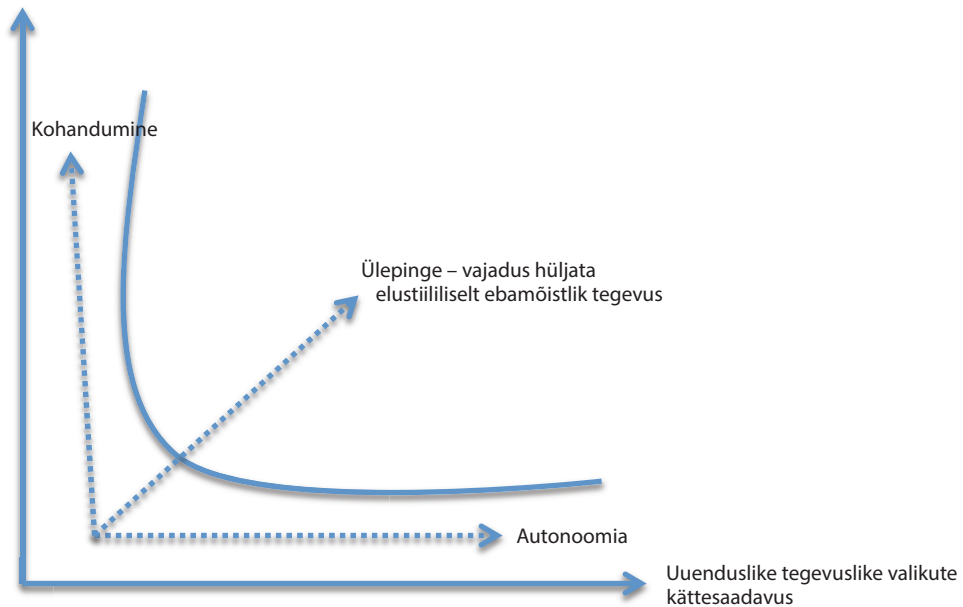
Näiteks selle kohta, kuidas elustiili ja struktuuri küsimused empiirilisest materjalist üles leida, toome idufirmade arendusnädalavahe-tuse Garage48 ja tarkvaraarendusettevõtte Mooncascade kaasasutaja Priit Salumaa (2012, 2015, 2016) teekonna oma ettevõteteni. Väike-linna tuumikperekonnas kasvanud poiss asus isa kõrval varakult sepatööd tegema. 12-aas-taselt müüs ta oma töid juba turismimesil. Hiljem ka välismaal messe mööda ringi reisi-des omandas ta sujuvalt keeled, müügi- ja väljendusoskuse, kaasa aitas ka näiteringi kogemus. Füüsilisest isikust ettevõtjana õppis ta tasapisi raamatupidamist. Noorukipõlvest leiab seega eeskätt orgaanilise arengu tun-nused – turvalise keskkonna ja järkjärgulise uute praktikate omandamise. Poistele tüüpilisel õppis ta arvuteid tundma arvutimänge mängides, alguses põhikooli arvutiklassis, gümnaasiumi ajal juba ka Tartu Noorte Tehni-kamaja arvutiringis, mis sündis tänu ülikooli matemaatikateaduskonnas ülejäänud Juku-de ja Yamahate utiliseerimise vajadusele. Pro-grammeerimist õppis ta kõrvu valdkonna tor-miliste arengutega. Ülikoolis soovis Salumaa õppida majandust, kuid ei saanud valitud erialale sisse. Käiku läks varusissepäas: sisse-astumisel teadlikult teise valikuna märgitud matemaatikateaduskonda oli toona konku-rentsi puudumise tõttu lihtne saada. Teda huvitava IT-suuna peale, mida omaette eri-alana veel olemas polnud, sai ta kandideerida

alles teisel aastal. Kolmandal õppeaastal tai-pas Salumaa ühest algoritmiülesandest aren-datud Tartu sõiduplaneerija lahendusega Tartu linnavalitsuse uksest sisse astuda. Selle müügitulu sai otsustavaks – IT-arendus vahe-tas sepatöö välja. Kooli kõrvalt sai ta tööle üli-kooli IT-osakonda, kust Saksamaa arvestatav magistrantuurstipp ta peagi n-ö üle ostis. Naasnuna asus ta tööle Skype'i, mis oli sel ajal üks kahest Eesti suure ambitsiooniga ja tun-tud idufirmast. Seal juba mõne kuuga „põru-nuna“ jätkas ta teises – Playtechis. 2008. aasta majanduskriisi ajal tema osakond likvideeriti. Selle üksuse end aastatega sissetöötanud meeskonnaga asutas ta oma ettevõtte – kui-gi keskkond oli sel ajal riskirohke, pehmen-das teeasumist täiskomplektne kollektiiv. Ettevõtte arendamise käigus on Salumaa te-gevuste pakett oluliselt muutnud. Inimeste juhtimise, müügi ja turundusega tegeledes on ta loobunud programmeerimisest, see-järel ka tarkvaraarenduse projektijuhtimisest. Osalt töö, osalt ka pereeluga kaasnenud aja-surve tõttu on ta osaliselt või täielikult loo-bunud ka endistest aktiivsetest harrastustest, nagu fotograafia, sport, luuletamine, sepatöö, koorilaul. Praegu leiab ta, et nullist idufirma arendamine sobib noorele ja paindlikule tu-dengile, mitte enam temasugusele end spet-siifilises valdkonnas tõestanud kodulaenuga pereinimesele.

üsna omapäi lahendada. Kui Eestis oleks elektroonikajäätmete valdkond olnud regu-leeritud, oleks arvutiring sündimata jäänud. Siit leiab ka aja kiirenemise mõjusid. Ülikooliõpingute jätkamine varasemal huviteemal ning hilisem õpingute ja töö ühi-tamine säästis sisseelamisele kuluvat aega ja andis suhtelise ajalise edumaa nende ees, kes seda teha ei saanud. Kolmanda kursuse tudengit aitas oma meeskonna koolitöö mahamüümisel ülikoolis õpetatava edumaa omavalitsuse tehnoloogilise arengu ees. Ka sai Salumaa oma ajakasutust ise määrata, edasilikumist ei pidurdanud ins-titutsionaliseeritud kohustused (nagu omastehooldus, väeteenistus), mis valiku-liste tegevuste aega (nagu ümberõpe) vähendavad. Ruumilises plaanis on oluline

Joonis 4.3.1. Ajalis-ruumiline surve raskendab alalhoidlike ja uuenduslike tegevuste ühitamist

Alalhoidlike ideoloogiate ja institutsioonide kättesaadavus



struktuuride läbilaskvus: ülikooli õppe- ja töökohtade arv, kõrget palka pakkuvate ettevõtete struktuur, valdkonna inimeste vahel tekkinud tihedate sidemete võrgustiku mahutavus. Oluline on ka sünkroniseeritus – tegevuspraktikate väljakujunemine tehnoloogilise arengu laine harjal, eriala teke ülikoolis, meeskonna parima vormi ajastamine ajale, mil majandus kokku kukub.

Tänapäevaks on Eestis IT-valdkond institutsionaliseerunud – valdkonna haridus on kõrge tasemel, ülikoolide kõrval tegutsevad tehnoloogiaettevõtted, kus võib õpingute ajal töötada, idufirmasid toetavad kiirendid. Et Tartus on meeldiv keskkond, ei pea IT-ettevõtjad minema Silicon Valleysse, vaid võivad koonduda Tartu „Silicon Alleyle“ – Ülikooli tänavale (sõnastus: Salumaa, 2015). Seega on Tartusse IT-d õppima tulek üha rohkem struktuurselt ette antud, mitte toimija valiku küsimus.

Institutsionaliseeritud arengutee vähendab omajagu indiviidi ajakulu eneseotsingutele, kiirendades tema edasiliikumist, samas vähendab see ka ringiekslemisel kogutavaid sidemeid, mida võtta appi juhul, kui struktuursed muutused vaiba alt ära tõmbavad. Seega mõningane mittesihotstarbeliste tegevuste olemasolu on sotsiaalses

struktuuris valikuvõimaluse säilitamiseks vajalik. Samas lisab institutsionaliseeritud arenguteelt kõrvalevaatamine indiviidi ajalis-ruumilistele ressurssidele pinget, eriti seni, kuni püütakse korruga järgida nii etteantud kui ka valikulisi sotsiaalseid positsioone (nt töövõtjana paralleelselt tööandjaks hakkamine). Salumaa juhtum näitlikustab seda, et uute tegevustega edasiliikumiseks on vaja olemasolevatest tegevuspraktikatest järk-järgult lahti lasta, mitte neid lõputult kokku kuhjata.

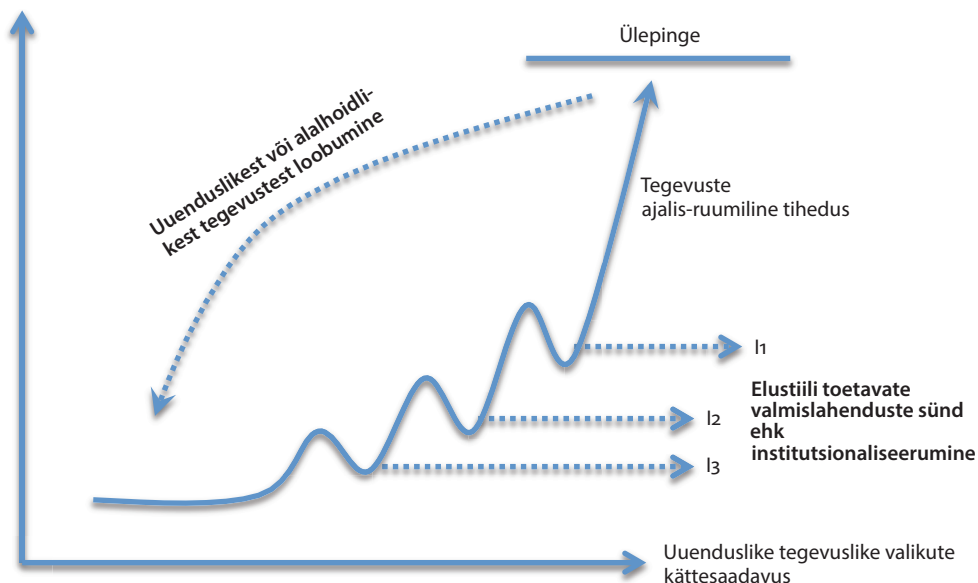
Seda illustreerib joonis 4.3.1 – kuigi puhtakujulised autonoomsed valikud eeldavad toimijalt sobivate ressursside ja struktuuriliste eelduste olemasolu, on indiviidil ajakasutuslikult lihtsam valida kas struktuurse etteantusega kohandumise või autonoomsete valikute tee, selmet püüda järgida mõlemat ambitsiooni. Seega kogeb morfostaatiliste (struktuuri alalhoidvate) ja -geneetiliste (uuendavate) protsesside vahel toimiv indiviid alati pinget langetada tegevuslikke valikuid. Mingil hetkel sunib ajasurve tekitatud pinge loobuma mõne institutsionaliseeritud või siis valikulise praktika tunnustamisest (vt joonis 4.3.2). Aga ka valikuline praktika ei saa muutuda elujõuliseks, kui seda ei kehtestata sotsiaalses struktuuris (see ei leia järgijaid, tarbijaid jne). Seega on institutsioonide areng (uus morfostaatiline kihistus) kirjutatud sisse ka struktuuri uuendavasse protsessi. Ühelt poolt lihtsustab see elustiili järgimist, sest kulud individuaalsetele katse-eksituslikele tegevustele vähenevad (tegevuste ajalis-ruumiline tihedus hõreneb), teisalt vähendab institutsionaliseerumine indiviidi edasisi võimalusi valitud stiilist loobuda (joonisel 4.3.2 elustiili valmislahenduste sünd). Näiteks tunnistab Salumaa, et tema enam programmeerima ega ka uut idufirmat edendama ei sobi, sest tal on lihtsam jätkata n-ö sissesõidetud rööbastel. Uus struktuuriuuenduslik protsess algab, kui institutsionaliseeritud toimumispraktikate kõrvale ei mahu ajalis-ruumilise kokkusurutuse tõttu enam valikulisi praktikaid.

Uus struktuuriuuenduslik tsükkel võib indiviidi käitumises peegelduda nii konformses etteantud struktuuritingimustele allumises kui ka etteantuse järgimisest loobumises. Siin muutuvad taas oluliseks indiviidi ressursid ja struktuuriline positsioon: kumma protsessiga on tal sel hetkel lihtsam kaasa minna. Hilismodernses ühiskonnas, kus ühiskonna struktuurid on üksteisega tihedalt lõimunud, võib eeldada, et ka morfostaatilistes struktuurides kasvab ajalis-ruumiline surve tasapisi, sest sotsiaalseid nõudmisi esitavate erinevates arengujärgkudes sotsiaalsete institutsioonide arv kasvab.

Salumaa näite pinnalt tasub rõhutada veel ühte aspekti, mida elustiiliteoreetikud pole piisavalt välja toonud. Nimelt on inimestel elukaareliselt ebavõrdsed võimalused osaleda individuaalsete valikute tegemisel. Seni, kuni noor inimene on institutsionaliseeritud süsteemis nagu kool, kuni tal pole ligipääsu sobivatele ressurssidele ja kuni ta ei leia rakendust oma oskustele või huvialadele, ei saa tema stilistilised valikud

Joonis 4.3.2. Indiviidi tegevuste ajalis-ruumiline ülepinge võib viia nii uuenduslike kui ka alahoidlike protsesside tugevnemiseni

Uute tegevuste arv, ajakulu nendele



elustiilile omaselt orgaaniliselt arenema hakata. Noore ea elujõulised katsetused võivadki lihtsalt juhtuda sotsiaalsest positsioonist ja struktuurilistest segadustest tulenevalt. Seda, milline stiil sellest välja kujunes, võib öelda juba tagantjärele, kui saadud õppetunnid on asunud suunama uusi ja nende vahele tõmmatav seosejoon muutub vaatlejale nähtavaks. Samas võib Salumaa näite puhul välja tuua ka noore inimese elustiili väljakujunematus eelise – noor inimene oskab institutsioonilist etteantust loominguks ära kasutada (leida õlekõrre ülikooli pääsemiseks, tulla toime madala elustandardiga).

Sellest näitest järeldub, et põhjusi, miks inimese sotsiaalne positsioon muutub, võib olla mitmesuguseid, nii individuaalseid, struktuurilisi, ajalis-ruumilisi kui ka protsessilisi. Sotsiaalse struktuuri dünaamika analüüs vajaks üksikute indiviidide sotsiaalsete positsioonide muutumise keerulist kvalitatiivset analüüsi tagasisviidetega ühiskonnas toimunud muutustele endile. Selle järgi, millistes loomult refleksiivsetes ja ühendavates sotsiaalsetes praktikates inimene osaleb ja kuidas need elustiiliks kombineeruvad, võib ennustada ka sotsiaalsete sidemete omadusi, mis teda ühiskonna struktuuri haaravad. Omaette küsimus on, kuidas inimene end neis

sidemeis tunneb, kui palju tegutsemine neis suhetes tema valikuvabadust või enese-realiseerimist toetab või kammitseb. Sestap on vaja mõõta nende vähem või rohkem individuaalsetest tegevustest sündivate sidemete või võrgustike tihedust ning viia see kokku andmetega, mis aitavad mõista, kui kiire-aeglane, lihtne-keeruline või suletud-avatud on selle indiviidi jaoks sotsiaalne struktuur.

4.3.2. SOTSIAALSE SIDUSTUMISE ANALÜÜSI METOODIKA

Elustiili mõõtmise kaugeleulatuvat traditsiooni on Sobel Ameerika näitel põhjalikult analüüsinud. Ta rõhutab (1981: IX), et elustiili all võib mõista eristuvat ja seeläbi ka tuvastatavat elamise viisi. Sestap saab elustiili mõõta, mõõtes vaadeldavaid ja eristatavaid tegevusi. Sobeli (1981) analüüs näitas, et tarbimise uurimine pakub teisest elustiili analüüsimise võimalustest selgemaid tulemusi, sest sarnaselt elustiiliga saab ka tarbimist väliselt vaadelda. Tarbimine näitab valikuvõimaluste kasutamist, kuigi inimene pole valikuilt alati vaba. Kui töötegemine on staatuse komponendina kammitsetud väga paljude piirangute ja reeglitega, siis tarbimine on mõneti alastruktureeritud, seda piiravad indiviidi poolt peamiselt isiklikud vajadused ja väljaminekud ning struktuuri poolt turu pakkumine. Tarbimine aitab Sobeli arvates hästi väljendada nüüdisühiskonna kesket mõõdupuud – oskuslikkust (*prowess*) leida ja järgida individualiseeritud sotsiaalse positsiooni juhiseid. Kui Sobel keskendus elustiili analüüsis eelkõige leibkonna kulutustele, siis Giddensist lähtuvad nüüdisaegsed tarbimiskäsitlused (vt lähemalt peatükk 4.1) vaatlevad tarbimist igapäevapraktikatesse peidetud läbiva lõimena, milles osalemine muutub sotsiaalse elu kompetentsuse näitajaks. Et tarbimine on sotsiaalsete praktikate komponent, on selle analüüsimine elustiili ja sotsiaalse stratifikatsiooni peegeldajana igati mõistlik, aga mitte puudusteta, sest ühiskonna struktuuri loovad ka tegevused, milles tarbimise koostisosa puudub. Käesolevas analüüsis laiendamegi tähelepanu esemete soetamiselt ja teenuste ostmiselt argitegevustele kui niisugustele, mis (tavaliselt tarbimise, tehnoloogia, sotsiaalsete suhete, ruumi jms-ga põimunult) loovad ja kehtestavad sotsiaalseid struktuure. Otsime andmetest indiviidide sotsiaalsete praktikate komplekte võrdlemisi „laia rehaga“, ennustamaks eeskätt indiviidide ühiskonnaga sidustumise suhteid. Me ei püüa analüüsida eraldiseisvaid kitsapiirilisi subkultuurilise elamise viise, mida võibki loetlema jääda.

Analüüsimaks muutusi sidustumise mitmekesisuses ja tugevuses, määratlesime sotsiaalseid sidemeid loovate tegevuste tüübid. Koostasime igale neist mitmest küsimusest koosneva indekstunnuse nii, et tagatud oli eri küsitluste võrreldavus. Indeksid esindavad ühiskonnateooria klassikalisi analüüsitemasid, nagu

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

Tabel 4.3.1. Indekstunnused, mida kasutati sotsiaalse sidustumise analüüsil 2014

	Alg-tunnuste arv	Maksimaalselt võimalik ja suurim tegelik* punktide arv	Tunnuse puudumine, mitteosalemine (% vastajatest)
Sotsiaalse elu indeks (kui aktiivselt osaleb tegevustes, mis loovad ja hoiavad suhteid sõprade ja tuttavatega)	3	6/6	10
Konsumerismi indeks (kui aktiivselt kujundab oma kodu, keha, välimust)	8	8/8	27
Kodanikuühendustes osalemise indeks (osalemine eri valdkondade kodanikuühendustes)	20	20/14	42
Looduspraktikate indeks (kui aktiivselt käib looduses ja tegutseb aias)	2	4/4	18
Valimistel osalemise indeks (kui paljudel viimaste aastate valimistel osalenud)	3	6/6	26
Kultuuriosaluse indeks (kui aktiivselt külastab kultuuriasutusi, loeb raamatuid, osaleb kultuurilistes harrastustes)	7	12/12	12

* Suurim tegelik punktide arv on edaspidi märgitud terminiga "skaala pikkus".

turg (tarbimisühiskond), riik (poliitiline osalus) ja kodanik (kodanikuühiskond ja kultuuriosalus). Neid täiendab indekstunnus, mis vaatleb indiviidi sotsiaalseid tegevusi tema privaatsfääris, mis viivad teda kokku teiste inimestega väljaspool sugulussuhteid (sotsiaalne elu). Kuues tunnus vaatleb inimese tegevusi looduses. Selle tunnuse teoreetiline eeldus on, et moderniseerumisega peaks kaasnema looduse ja ühiskonna kaugenemine teineteisest. Indekstunnuste üldandmed on kirjeldatud tabelis 4.3.1 ja täpsed komponendid esitatud indeksite loetelus raamatu lisas 2.

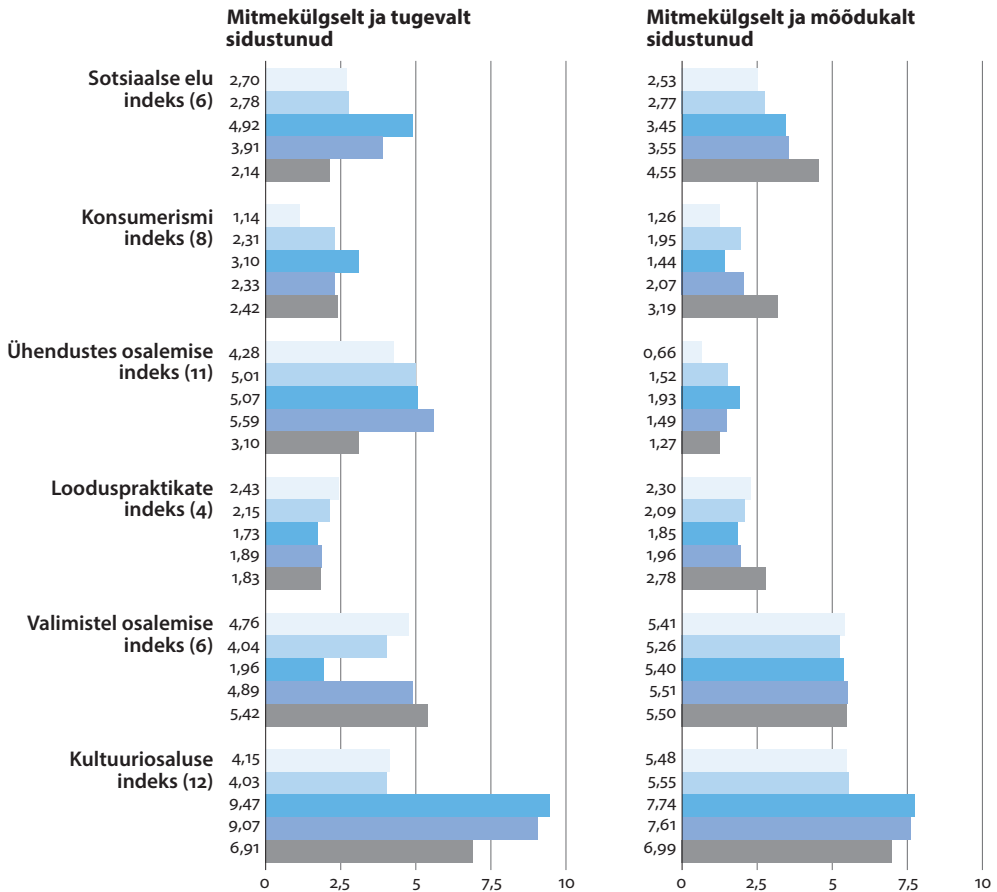
Loogiline oleks olnud vaadelda sotsiaalse sidususe loojana ka vastajate tööalaseid tegevusi (nt teiste inimeste juhtimine, arendustegevused, otsustamine, uute ideede otsing jms, mis on seotud struktuuri muutmise), kuid 2002. ning 2008. aasta andmete põhjal polnud seda tunnust võimalik koostada.^[4]

Oluline on rõhutada, et aastatel 2002–2014 on kasvanud nende indeksite (sotsiaalsed suhted, kultuuriosalus ja konsumerism) väärtused, milles eneseväljendus

[4] Me viisime siiski läbi ka alternatiivse analüüsi, milles asendasime looduspraktikate indeksi tööalase agentsuse indeksiga, piirdudes kõrvutusega 2005., 2011. ja 2014. aasta vahel. Klasteranalüüsi tulemusena kujunenud tüüpide struktuur ja dünaamika osutus läbi aastate üsnagi sarnaseks – tööalane agentsus koondus ühe tegevuslikult kõige aktiivsema klasteri esindajate kätte.

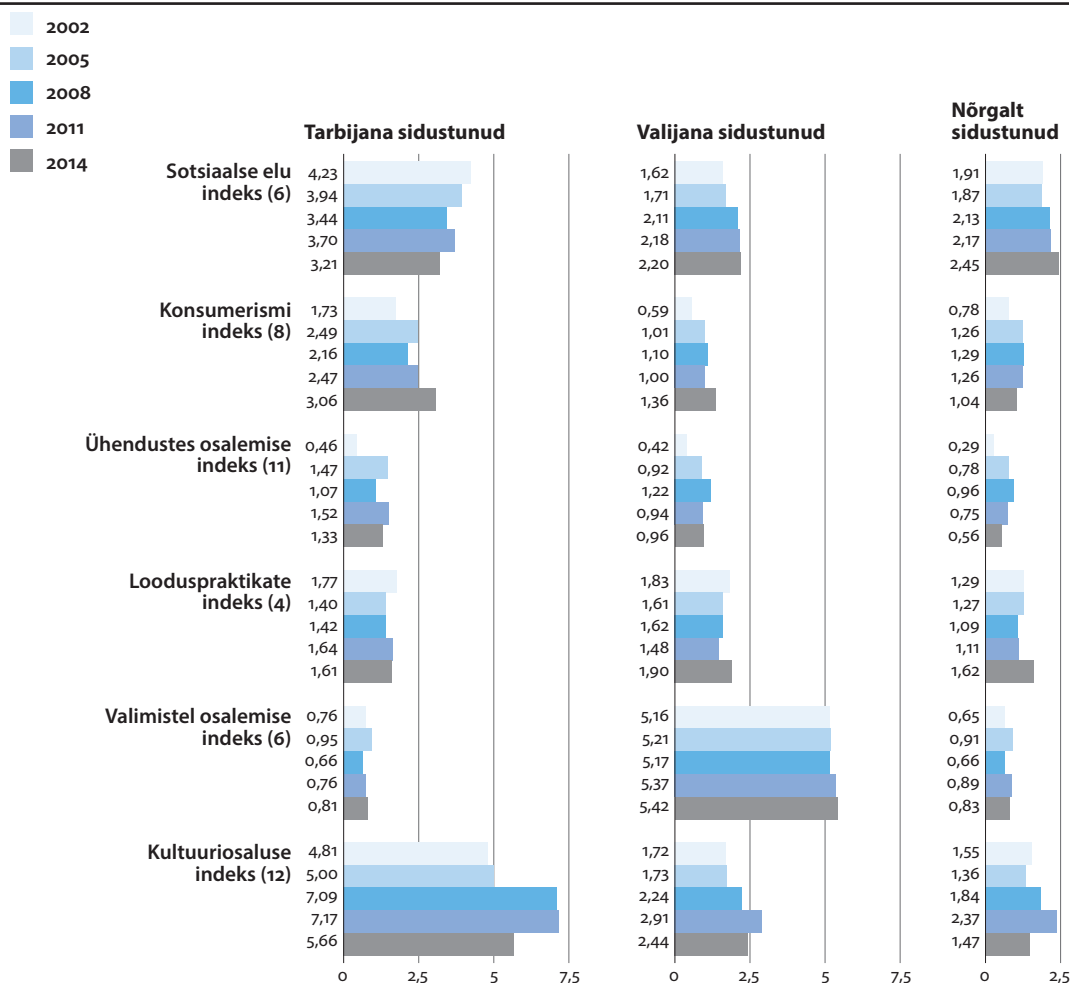
Joonis 4.3.3. Sidustumisklastrite moodustajatunnuste keskmised 2002–2014

Sulgudes skaala pikkus



põimub tarbimisega – sotsiaalsesse sidemetesse on integreeritud rohkem materiaalseid komponente. Oluline kasv on toimunud ka kodanikuühendustes osalemises (indeksi väärtus puudus 2002. aastal 71%-l, 2014. aastal vaid 42%-l vastajaist). Viimastel uuringuaastatel on kodanikuühendustes kaasalöömise mitmekesisuses ja aktiivsuses tekkinud seisak või isegi väike tagasilangus – ilmselt kodanikuühiskonna enese teisenemise tõttu. Valimistel hääletamas käimine, mis ei ole otseselt valikuline tegevus (olles võimaldatud kohustus), pole kogu valimil ajas muutunud. Looduses toimetamise aktiivsus on kahanenud (Kiisel, 2013): nende inimeste osakaal, kes ütlevad, et käivad looduses sageli või mõnikord, on 1983. aastast saadik kahanenud

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE



umbes 1% aastas. Ka käesolevas analüüsis kasutatud indekstunnuses oli 2011. aastani väike langustendents. Samas on moderniseerumise ja linnastumise tõttu muutunud ka looduses viibimise tähendus. Põllu- ja aiatööde asemele on tulnud potipõllundus ja linnaaiandus (trend, milles võib nooremas eagrupid täheldada isegi tõusu), looduses matkamise ja vaatlemise asemele kanuu- ja seiklusmatkad, loodusfotograafia ning turismitalude väisamine.

Kaasasime need kuus tegevusekeskset indekstunnust klasteranalüüsi (k-keskmiste meetod), mis võimaldab saada ülevaate vastajategruppide, kelle haaratus sotsiaalsesse tegevustesse on sarnane. Klasteranalüüsile on iseäralik see, et välja

joonistuvad äärmused nii, et ühes otsas on need, kelle seas on kõik tunnused esindatud madalalt, ja teises otsas need, kel samad näitajad on väga kõrged. Sama juhtus ka meie analüüsis. Selgub, et refleksiivseisse, eneseväljenduslikesse praktikatesse sidustumine on rahvastikus koondunud ühte võrdlemisi hästi toimetulevasse segmenti. Aktiivsus mitmes eneseväljenduslikus praktikas ennustab võrdlemisi hästi ka aktiivsust ülejäänutes. Oluliselt sekkub klastrite dünaamikasse valimistel osalemise indeks. Ilma seda komponenti lisamata, ainult eneseväljenduslikele komponentidele tuginedes kipub analüüsis tekkima väga suur klaster (umbes pooled vastajaist), kuhu kuuluvate vastajate erinevate tegevusindeksite keskmised jäävad kõik väga madalaks. Valimistel osalemise indekstunnus aitab mõista, et passiivse, vähesidustunud eluviisi seest leiab ühe olulise alatüübi, kes on ühiskonnas toimuvaga siiski piisavalt kursis, et täita oma kodanikukohust ka vähesest poliitikahuvist või/ja eneseväljendusliku ambitsiooni puudumisest hoolimata.

Analüüsil otsustasime kasutada viieklastrilist jaotust, mis joonistus sarnasena välja kõigil viiel uuringuaastal. Need viis klastrit on järgmised (vt klastrite dünaamikat 2002–2014 jooniselt 4.3.3, klastrite moodustajatunnuste keskmised on toodud ka peatüki lisa tabelis 4.3.8).

1. Mitmekülgselt ja tugevalt sidustunud: kõikide sotsiaalsete tegevuste indeksite väärtused on kõrged, kuigi konsumerismi indeksi väärtus jääb veidi alla kolmandale, tarbimise läbi sidustunute klastrile. Selle klatri keskseks tunnuseks on väga mitmekülgne ja aktiivne osalus kodanikuühendustes. Et see näitaja on teistes klastrites väga madal, on kodanikuosalus sisuliselt tugevalt sidustunute klatri indikaatoritunus.

2. Mitmekülgselt ja mõõdukalt sidustunud: eelmisega peaaegu identne klaster, kuid kodanikuühendustes osalemise indeksi väärtus on oluliselt madalam. Teiste indeksite väärtused on mõõdukalt sidustunute klastril võrreldes 2014. aastal tugevalt sidustunute klustriga kohati isegi veidi kõrgema väärtusega.

3. Tarbijana sidustunud: kõige kõrgem väärtus konsumerismi indeksis, selle kõrval on väga tugevad ka sotsiaalse elu ja kultuuriosaluse indeksite väärtused, jäädes siiski mitmekülgselt sidustunute gruppide näitajatest madalamaks.

4. Valijana sidustunud: väga madalad sidustumise näitajad, kuid käivad sama aktiivselt valimas kui tugevalt ja mitmekülgselt sidustunud vastajad; ka loodussuhete indeksi väärtus on võrdlemisi kõrge.

5. Nõrgalt sidustunud: kõik sidustavad praktikad on teiste klastritega võrreldes vähem esindatud.

Esimesed kaks gruppi on omavahel väga sarnased, sotsiaal-demograafiliste erinevuste kõrvutamisel eri aastate vahel nähtub, et ilmselt on need grupid ka eri uuringukohortide vaates kergesti vahetuvad (sh elukaarestest muutustest tingituna).

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

Analüüsiandmete tõlgendamisel on sageli mõistlik need kaks gruppi kas mõtteliselt kokku liita või käsitleda neid üheväärsetena (tekstis on sel juhul viidatud lihtsalt kui mitmekülgset sidustunutele).

Viies uuringus sarnaselt loodud klasteranalüüs on esitatud viie joonisena, igaühel neist ühe klastri muutumine ajas (joonis 4.3.3). Et indekseid pikkused on erinevad, ei tuleks võrrelda eri indekseid ühe klastri piirides, vaid vaadelda nende dünaamikat, samuti keskmisi eri klastrites. Näiteks konsumerismi indeks on kultuuriosaluse või kodanikuühendustes osalemise indeksiga kõrvutades võrdlemisi lühike. See ei tähenda, et konsumerism oleks kultuuriosalusest madalam. Jooniselt selgub kõige olulisema tendentsina, et sotsiaalsete praktikate mitmekülgsus ja aktiivsus on kasvanud vaid mitmekülgset sidustunute klastrites.

4.3.3. SOTSIAAL-DEMOGRAAFILISTE GRUPPIDE VÕIMALUSED ELUSTIILILISEKS SIDUSTUMISEKS

Sidustumine ühiskondlikesse suhetesse elustiililiste tegevuste kaudu on 12 aasta jooksul vastajate sotsiaal-demograafiliste tunnuste vaates muutunud. Vaatleme lühidalt seda, kuidas sotsiaalsetes tegevustes osalemine erineb vanuse, emakeele, haridustee, soo, sissetuleku ja oma sotsiaalsele positsioonile antava hinnangu poolest. Ülevaate ajas toimunud muutustest esitame peegelduses 2014. aasta andmetega, mille leiab tabelist 4.3.2.

Eri vanuses inimesed on sidustatud mõnevõrra erinevatesse sotsiaalsetesse praktikatesse, sest nende vajadused ja võimalused olla seotud institutsioonidega (nt koolikohustus, „töövabastus“, peresuhted) on erinevad. Seega on vanus oluline kindla elustiili edasikandmise eeldus. Sotsiaalse sidustumise klastrid eristuvad vanuselise jaotuse poolest peamiselt ühe klastri puhul: kui tarbijana sidustunute keskmine vanus on 35 aastat, siis ülejäänud klastrites on keskmine vanus umbes 15 aastat kõrgem (1–2-aastase vahega). Noores eas on sotsiaalsete tegevuste kättesaadavus seega loomupäraselt piiratum. Vanuse ja sotsiaalse sidustumise klastrite vaheline statistiline seos on aasta-aastalt siiski nõrgenenud (Crameri V väärtus on langenud 0,3 pealt 0,2 peale), seda eriti eestlaste seas, kelle puhul vanusegruppide elustiililist ühtlustumist toetab mitmekesisem ligipääs eneseväljendusvõimalustele. Mitmekülgset ja mõõdukalt, tarbijana ja nõrgalt sidustunute klastrites on viimaste uuringukohortide andmeil mõnevõrra kasvanud vanemate vanusegruppide osakaal. Valijana sidustunute vanuseline jagunemine on samaks jäänud. Võib öelda, et vanuselised muutused sidustumises on tingitud eelkõige elanikkonna vananemisest, mitte sidustumise arengust mitmekülgse suunas vanemates vanusegruppides.

IV OSA. IGAPÄEVAELU PRAKTIKAD

Tabel 4.3.2. Sidustumisklastrite sotsiaal-demograafiline struktuur 2014

% klastrist

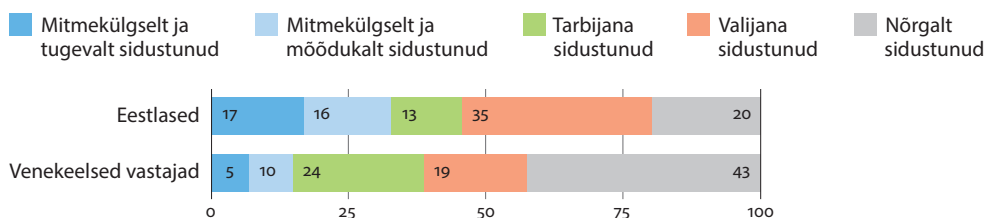
	Mitmekülgsest ja tugevalt sidustunud	Mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Valijana sidustunud	Nõrgalt sidustunud
Vanus					
15–24	10	9	38	4	17
25–34	13	17	20	16	14
35–44	15	10	10	16	10
45–54	24	15	17	18	15
55–64	21	19	8	22	18
65–75	17	29	7	24	26
Ankeedi keel					
Eesti	88	76	54	80	50
Vene	12	24	46	20	50
Sugu					
Mehed	33	37	46	50	57
Naised	67	63	54	50	43
Haridus					
Alg-, põhiharidus	4	5	22	13	30
Keskharidus	36	47	56	59	58
Kõrgharidus	60	48	22	27	11
Sissetulek					
Väga madal	3	2	6	6	9
Madal	6	7	10	12	15
Keskmine	27	25	30	39	45
Kõrge	34	32	28	24	17
Väga kõrge	26	29	23	17	10
Enesehinnanguline sotsiaalne positsioon					
Madalkiht	9	6	10	18	30
Madal-keskkiht	14	15	17	20	22
Keskkiht	27	28	22	26	26
Kõrg-keskkiht	30	24	25	21	12
Kõrgkiht	19	28	27	14	11

Ka keel ja rahvus on olulised sidustumise kujundajad, alates 2002. aastast on ankeedile vastamise keel muutunud sidustumise suunajana järjest olulisemaks (Crameri V väärtus on 2014. aastaks 0,2-lt kasvanud 0,34-le). Venekeelsete vastajate osakaal on mitmekülgsest sidustunute seas madalaim (u 20%), kõrgem tarbijana (u 45%, siin võib täheldada läbi aastate ka aeglast, aga sujuvat venekeelsete vastajate osakaalu kasvu) ja nõrgalt sidustunute seas (u 50%). Eestlaste osakaal on kõrgeim

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

Joonis 4.3.4. Sidustumisklastrid eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014

% eestlastest ja venekeelsetest vastajatest



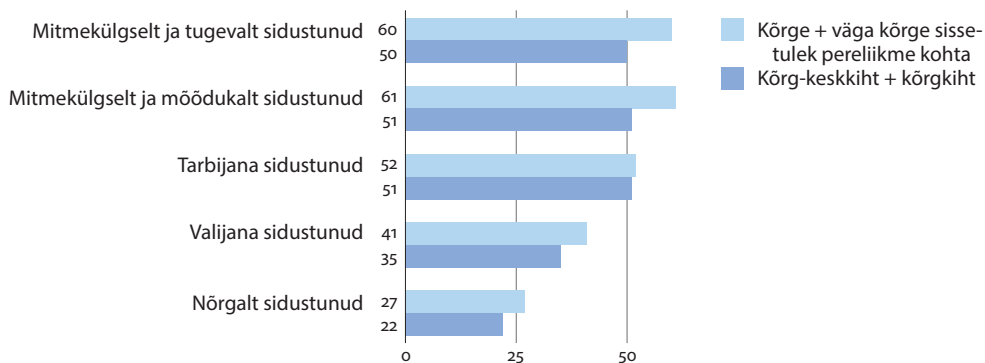
mõlemas mitmekülgsest sidustunud ja valijana sidustunute klastris (vt joonis 4.3.4). Eestlaste seas moodustub suurim grupp valijana sidustunutest, kuid kui mitmekülgsest sidustunute grupid kokku liita, saame ligikaudu sama suure grupi. Viimane on ajas ka pidevalt kasvanud. Venekeelsete vastajate seas on kõige rohkem nõrgalt sidustunuid, kasvanud on vaid tarbijana sidustunute osakaal.

Hariduse seos sidustumisega oli 2011. ja 2014. aastal oluliselt kõrgem kui uuringu varasematel aastatel (Crameri V 0,3 varasema 0,2 asemel). Mitmekülgsest ja tugevalt sidustunute seas on kõrgharidusega inimeste osakaal kasvanud 38% pealt 2002. aastal 60%-ni 2014. aastal, mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunute seas on sama näitaja liikunud 37%-lt 48%-le, tarbijana ja valijana sidustunute seas on kasv olnud mõne protsendipunkti suurune (praegu kõrgharidusega inimeste osakaal vastavalt 22% ja 27%), nõrgalt sidustunute seas pole hariduslik koosseis muutunud (kõrgharidusega inimesi 11%). Võib öelda, et haridus on aidanud sotsiaalsete sidemete kujundamisel kaasa eelkõige nende puhul, kel olid arvestatavad sotsiaalsed sidemed enne hariduse omandamist, või siis on sotsiaalsete sidemete mitmekülgsus suunanud inimest haridust omandama.

Võrreldes sotsiaalse sidustumise seoseid sotsiaal-demograafilistes rühmades selgub, et seosed soo, sissetuleku ja sotsiaalse positsiooniga on seostest vanuse, rahvuse ja haridusega oluliselt nõrgemad. Sugu on eelmise kümnendiga võrreldes sotsiaalse sidustumise kujundajana küll mõnevõrra olulisemaks muutunud. Naisi on meestest oluliselt enam mitmekülgsest sidustunute gruppides (mõlemas üle 60%), samuti tarbijana sidustunute grupis (veidi alla 60%). Valijana sidustunute seas on mõlemat vanusegruppi võrdselt, nõrgalt sidustunute seas on mehi rohkem (2014. aastal 57%). Viimati nimetatud grupis on läbi aastate ka meeste osakaal tasapisi kasvanud, naiste osakaal on kasvanud mitmekülgsest ja tugevalt sidustunute grupis. Üldpildis toimub ajas siiski nii naiste kui ka meeste puhul liikumine suurema sidustumise poole, lihtsalt naiste seas on mitmekülgsest sidustunute klastritesse kuulujate osakaal

Joonis 4.3.5. Sissetulek ning enesehinnanguline sotsiaalne positsioon sidustumisklastrites 2014

% klastrist



palju suurem kui meeste seas (vastavalt 33% ja 20%). Võib öelda, et naiste ümber on sotsiaalsetest praktikatest loodav struktuur tihedam, võrgustunum.

Et elustiil on põimunud tarbimisega, on loomulik, et enam sidustunutel on seda võimaldav keskmine sissetulek pereliikme kohta suurem kui vähemsidustunutel. Kui pärast 2008. aasta mõõna näitavad mitmekülgset sidustunute andmed keskmise sissetuleku kasvu juba 2011. aastal, siis teiste klastrite puhul alles 2014. aastal. Tugevamalt sidustunud tulevad majanduslikest raskustest kiiremini välja. Mitmekülgset sidustunute seas on ettevõtlikkuse ja rahalise jõukuse indeksite väärtused teiste klastritega võrreldes kõrgeimad, nõrgalt sidustunute seas on kõrgeimad rahapuuduse ja tarbimisliku ükskõiksuse indeksite väärtused.

Samalaadsed tendentsid ilmnevad vastaja hinnangutes oma sotsiaalsele positsioonile (vt joonis 4.3.5). Kui mitmekülgset ja tugevalt sidustunute seas näeme tendentsi hinnata oma sotsiaalset positsiooni igal uuringuaastal veidi kõrgemalt, siis nõrgalt sidustunute seas on areng vastupidine – hinnangud sotsiaalsele positsioonile langevad aasta-aastalt üha madalamasse skaalapunkti. Võib öelda, et võimetus sotsiaalsetes tegevustes osaleda või neid jätkata, või ka refleksiivne hinnang enda vähesematele võimetele kõrvutuses teistega langetab inimese hinnangut oma sotsiaalsele positsioonile.

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

4.3.4. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE JA HINNANGUD ÜHISKONDLIKELE MUUTUSTELE

Ühiskonnas toimuvates muutustes osalevad inimesed strukturatsioonikandjatena ka ise, kuigi mitte ühetaoliselt. Pigem võib eeldada, et muutused ühe inimese elu-praktikates võivad kaasa tuua muutuse selles, kuidas teine tajub oma tegutsemise keskkonda. Sestap on vaja eristada seda, kuidas iniviidid ise muutustes osalevad ja kuidas erineva osalusastmega iniviidid muutusi tajuvad. Viie uuringuaasta vaates (vt tabel 4.3.3) võib sotsiaalsete tegevuste abil toimivas sidustumises täheldada kerget kasvu. Teoreetilistest eeldustest lähtuvalt on see ootuspärane muutus: muutuvad olud ajendavad inimesi tegevusele (sest tegevus aitab inimesel üle olla muutustega kaasnevast ärevusest ja tajuda kontrolli määratlematuse üle) ning vastupidi – tegevused lükkavad käima uusi muutusi, sest tegevus loob uusi sotsiaalseid sidemeid või kiirendab aega (nt täiendavate töiste tegevuste lisandumine). Normaliseerub sotsiaalse struktuuri kiirenev muutumine: sotsiaalne elu, aja- ja ruumikasutus muutuvad tihedamaks. Sestap ei saa ka ühiskonna struktuur muutuda individuaalseerumisega üksnes voolavamaks või paindlikumaks, vaid see muutub ka ühtlasi järjest keerulisemaks ja tihedamaks. Näiteks tööloikude spetsiifilisemaks muutumine pikendab tööturule sisenemist, kuigi tööalaseid võimalusi on rohkem. Siit tekib küsimus – kas muutused ühes sotsiaalsete suhete dimensioonis võivad hakata takistama muutusi teises?

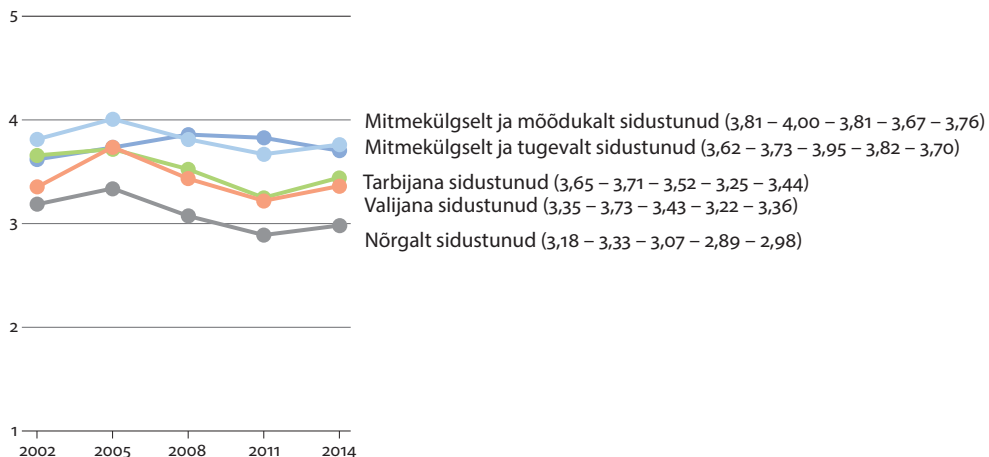
Muutused ei puuduta erinevaid sidustumise klastreid ühtviisi. Viie eri klasteri dünaamikat analüüsid (2002–2014) selgub (joonis 4.3.3), et muutus sotsiaalsete praktikate mitmekülguse ja tugevnemise suunas on toimunud vaid kahel grupil – neil, kes olid juba vaadeldava perioodi algul mitmekülgsest sidustunud. Ülejäänud grupid on erinevatesse tegevustesse haaratuse poolest võrdlemisi sarnaseks jäänud. Ka hinnangud Eesti elus toimunud muutustele on eri klasterites erinevad: mida enam on vastaja sidustunud, seda rohkem leiab ta neist rõõmustavat. Kuigi pärast 2005. aastat on nõustumine muutuste rõõmustava küljega oluliselt vähenenud, on eri gruppide hinnangud liikunud sünkroonselt: sidustunud on endiselt optimistlikumad (vt joonis 4.3.6). Ka ootused tulevikule on mitmekülgsest sidustunutel vähemsidustunute ootustest kõrgemad. Seega võib eeldada, et mitmekülgsemalt sidustunud, kes toimivad tihedamates struktuursetes sidemetes ja neid ka ise juurde loovad, ei taju oma eluilma keerulisemana.

Oluline muutus on toimunud ühiskondlike muutuste kiirusele antavates hinnangutes. Kui 2002. aastal leidsid just mitmekülgsest sidustunud grupid kõige enam, et muutused on liiga kiired (vt joonis 4.3.7), siis 2014. aastal on pilt vastupidine. Nüüd

Joonis 4.3.6. Hinnangud Eesti elus viimase kümne aasta jooksul toimunud muutustele sidustumisklastrites 2002–2014

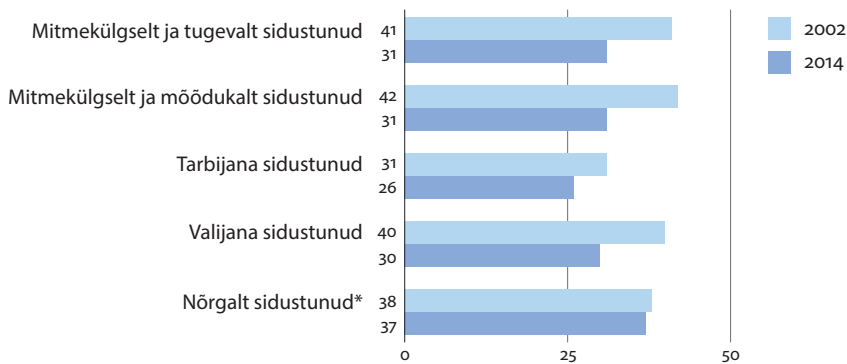
Hinnangute keskmised viiepallisel skaalal

(1 – “muutused on olnud minu jaoks kurvastavad”, 5 – “rõõmustavad”)



Joonis 4.3.7. Hinnangud ühiskondlike muutuste kiirusele sidustumisklastrites 2002 ja 2014

Vastuste „muutused on olnud minu jaoks liiga kiired“ ja „pigem kiired“ % klastrist



* „Ei oska öelda“ vastanute suure hulga tõttu on need analüüsist välja jäetud.

hindavad Eestis toimunud muutusi kõige kiiremaks nõrgalt sidustunud, kelle endi toimumispraktikad ega hinnangud pole ajas eriliselt muutunud. See lubab oletada, et mitmekülgsest sidustunud grupid on oma tegevuste mitmekesisustumise ja tempo kasvupotentsiaali ära kasutanud. Näiteks kui mitmekülgsest sidustunud inimene

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

soovib leida seltsilisi, et minna kalale või talgutele, võib ta leida oma arvukast suhevõrgustikust palju inimesi, kes tema kutset sotsiaalmeedias laigivad, kuid mitte neid, kel oleks ka tegelikus elus niipalju aega sõprussuhtesse investeerida. Valikuliste praktikate kaasakiskuv kutse põrkub tihenenedu ajaga, enesemuutmise tung jääb, aga elupraktikates ei toimu enam väliselt jälgitavaid muutusi. Oluline on mainida, et nõrgalt sidustunute seas ei oska iga viies Eestis toimunud muutuste kiirust hinnata (mitmekülgsest sidustunute seas vaid 5%). See võib tuleneda ühiskondlike muutuste vähesest kõlapinnast vastaja argielulistest praktikates ning muutuste mõtestamisest isikliku elu võtmes (mille elupraktikates pole muutuseid toimunud).

4.3.5. ÜHISKONNA MUUTUMINE INIMESTE ELUKAARELISE ARENGU LÄBI

Kui vaadelda sidustumises 12 aasta jooksul toimunud muutusi (tabel 4.3.3), on klasteranalüüsi „ujuvusest“ hoolimata^[5] näha kergelt nihet suurema sidustumise poole. Kui võrrelda koguvälisidustunute rühmaga (eriti venekeelsete noortega), tunduks sageli väljendatav mure noorte sotsiaalse toimetuleku pärast justkui põhjendatud. Noorte seas on mitmekülgsest sidustunud inimesi 19% (sh venekeelsete noorte seas ainult 10%) koguvälisidustunute 27% vastu. Keskmisest veidi rohkem on ka nõrgalt sidustunuid ja tarbijaina sidustunuid. Sellest lähtudes võiks tõesti küsida, mis noortega lahti on.

Õnneks võimaldavad küsitlusandmed analüüsida, mis on saanud 12 aasta tagustest noortest tänaseks. Selleks moodustasime 2014. aasta andmestikku vanuserühmad, mis vastavad 2002. aasta vanuserühmadele. Tabelis 4.3.4 on näidatud, mis on samade vanuserühmade sidustumisest saanud kaksteist aastat hiljem. Siin joonistuvad välja elukaarega, aga kindlasti ka ühiskondliku struktuurimuutusega seotud muutused sidustumises. 2002. aastal noorima earühma sidustumise muster on 2014. aastaks muutunud üldvälisidustunute mustriga peaaegu identseks: nõrgalt sidustunute osakaal on mõnevõrra väiksem ja valijana sidustunute osakaal mõnevõrra suurem (vahe umbes 5 protsendipunkti). 2002. aasta 30–44-aastaste vanuserühmas on 2014. aastal kasvanud mõnevõrra mitmekülgsest sidustunute ja vähenenud nõrgalt sidustunute osakaal, 2002. aasta vanuserühm 45–59 on 12 aastat hiljem peaaegu samamoodi sidustunud kui toona. Seega kaasnevad muutustega inimese elukaares võimalused luua ühiskonnaga teistsuguseid ja mitmekülgsemaid sidemeid, mis on nooremaks

[5] Klasteranalüüs jagab vastajad gruppidesse omavahelise sarnasuse alusel. Täpselt samade näitajatega rühmi ei õnnestu eri andmebaaside puhul saavutada.

Tabel 4.3.3. Sidustumisklastrid eesti ja venekeelsete noorte seas 2014

% rühmast

	Mitmekülgsest ja tugevalt sidustunud	Mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Valijana sidustunud	Nõrgalt sidustunud
Vanusegrupp 15–29	9	10	35	16	30
Eestlased	12	10	31	17	30
Venekeelsed vastajad	1	9	47	14	30
Koguvalim	13	14	16	30	27
Koguvalim 2002	6	16	17	29	32

keskeaks välja arenenud ja püsivad seejärel pikka aega muutumatuna, et vanemas eas taas taanduma hakata. Oluline on ka noores eas omandatud praktikate edasikandumine vanematesse vanuserühmadesse, niimoodi on vanuserühmi mööda hajunud nt noortele omane konsumerism (vt ptk 4.1). Lisaks elukaarele hakkab ühiskonna sotsiaalses struktuuris mängima ka populatsiooni vananemine – nooremate inimeste väiksem hulk. Sidustumise üldine kasv üldvalimis võib olla tingitud nooremate ja seeläbi ka vähem sidustunud inimeste väiksemast osakaalust.

Siiski on oluline mainida, et eesti- ja venekeelsete noorte sidustumine areneb elukaare poolest erinevalt. Eesti- ja venekeelsete noorte seas on 12 aastat hiljem mitmekülgsest sidustunud gruppide osakaal kasvanud kahekordseks, eesti noorte puhul veidi enamgi. Ka eestlaste 30–44-aastaste vanuserühmas on 12 aastat hiljem mitmekülgne sidustumine oluliselt kasvanud. Sidustumise kasv on peatunud toona ses vanuserühmas 45–59, praeguses vanuserühmas 57–71 (mitmekülgsest sidustunud on vanemaks saanud). Venekeelsete vastajate 2002. aasta 30–44- ja 45–59-aastaste vanuserühmades on aga mitmekülgsest sidustunute osakaal kahanenud. Kui eesti noorte (15–29) seas oli 2002. aastal tarbijana sidustunuid 42%, siis 12 aastat hiljem kõigest 12%. Venekeelsete noorte seas on tarbijana sidustumine täpselt sama suure osakaaluga nagu kaksteist aastat tagasi – 35%. Tarbijana sidustunute osakaal on venekeelsete vastajate 2002. aasta 30–44-aastaste vanuserühmas tänaseks oluliselt kasvanud (siis 17%, praegu 30%). Kui venekeelsete 2002. aasta noorimas vanuserühmas on 12 aastaga kasvanud valijana sidustunute osakaal nõrgalt sidustunute osakaalu olulise kukkumise arvelt, siis vanemates rühmades (2002. aastal 30–44, 2014. aastal 42–56; ja vanemad) on tendentsid vastupidised – valijana sidustunud grupi osakaal kukub oluliselt, nõrgalt sidustunute osakaal kasvab. Muutusi Eesti venekeelsete vastajate sidustumises ei saa seletada üksnes elukaareliste erinevusega, mis vanemaks saades tasanduvad. Moderniseerumine sunnib kasvatama refleksiivsust

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

Tabel 4.3.4. Samade vanuserühmade sidustumisklastrid eestlaste ja venekeelsete vastajate seas 2002 ja 2014

% rühmast. K – koguvalim; E – eestlased; V – venekeelsed vastajad

	Mitmekülgset ja tugevalt sidustunud			Mitmekülgset ja mõõdukalt sidustunud			Tarbijana sidustunud			Valijana sidustunud			Nõrgalt sidustunud		
	K	E	V	K	E	V	K	E	V	K	E	V	K	E	V
2002. a 15–29	4	4	3	7	9	6	40	42	35	9	10	8	40	35	50
2014. a 27–41	13	15	6	15	15	15	17	12	35	34	38	20	21	21	24
2002. a 30–44	5	4	6	19	23	12	14	13	17	31	31	30	32	30	35
2014. a 42–56	17	23	5	12	15	6	14	5	30	32	37	25	25	21	34
2002. a 45–59	8	10	5	21	25	15	7	7	7	36	40	29	28	18	45
2014. a 57–71	11	16	5	17	20	11	6	4	8	37	47	22	29	13	54
2002. a 60–74	6	8	0	18	24	5	4	4	3	48	47	52	24	17	40
2014. a 72–75	15	20	8	18	22	13	7	7	8	26	39	5	34	12	67

(eneseväljenduslikke praktikaid) ja see on venekeelsete seas toimunud 2002. aasta noorte põlvkonnas. Venekeelse elanikkonna vanemad vanuserühmad arenevad sidustumiselt pigem regressiivselt, katkestuvalt. See tuleneb ilmselt nende ärälõigatusest struktuuriuudenduslikest sidemetest (vt lähemalt ptk 6.2, 6.3, 6.4) ja sellega seotud ankurdatusest morfostaatilisest (alalhoidvatesse) struktuuriprotsessidesse.

Elukaar kujundab ka elukorralduslikke muutusi. MeeMa viimases, 2014. aasta küsitluses küsiti eraldi ka vastajate elus viimase kümne aasta jooksul toimunud muutuste kohta (vt tabel 4.3.5). Nendest nimetati enim laste või lapselaste sündi ning enda või mõne pereliikme õpingute alustamist või lõpetamist (seda märkis kaks vastajat viiest). Laste ja lapselaste sünni kogemiselt eristuvad aga ainult tarbijana sidustunud, kellel on elukaareliselt vähem võimalusi olla lapsevanem või vana vanem. Ka tegeliku alaealiste laste arvu poolest ei eristu klastrid üksteisest (v.a taas nooremad tarbijana sidustunud). Sidustumise klastrid eristuvad siiski enda või pereliikmete õpingute kogemuse poolest: sidustunutel ja nende järglastel on olnud rohkem võimalusi või põhjusi õpingute algust ja lõppu tähistada. Olulised muutused isiklikus elus, mille äramärkimine andis sotsiaalse sidustumisega statistiliselt olulise seose, on ka enese või pereliikme haigus (selle sagedama kogemisega eristub tugevalt ja mitmekülgset sidustunute grupp), samuti eriala, elukutse, töö- või ametikoha muutus (seda märkis kolm vastajat kümnest), aga ka enda või mõne pereliikme elama asumine teise linna, maakohta (iga viies vastaja). Lähedase surm, abiellumine või kooselu alustamine ja lahutus statistiliselt olulist seost sidustumisega ei loo. Ilmselt pole need alati otsene ajend elukorraldust ümber kujundada. Statistiliselt

oluline seos sidustumisega on oma ettevõtte või äriprojektiga alustamisel (kuigi koguvalimis puudutab see muutusekogemus vaid iga kuueteistkümnendat inimest). Mitmekülgset ja tugevalt sidustunute seas on viimase kümne aasta jooksul olnud sellega kokkupuuteid 12%-l vastajaist. Oluline on välja tuua, et kõikide, ka statistiliselt mitteeristavate eraeluliste muutustega on enim kokku puutunud mitmekülgset sidustunud grupid. Sellest tendentsist eristub vaid enese või pereliikme töötuks jäämise kogemus, millega on rohkem kokku puutunud nõrgalt sidustunute grupp. Mitmekülgset sidustunute grupi sagedasem muutuste kogemine isiklikus elus võib tuleneda sellest, et neile on omane laiem sotsiaalne ring, kelle kaudu muutuseid tajuda. Samuti võib mitmekülgset sidustunute sotsiaalne taju olla avaram, toetades enamate sotsiaalsete detailide märkamist.

Tabelis 4.3.5 väljendatud elukaarestest muutustest ei saa seega otsida olulisi ühiskonnaelu ümberstruktureerumise põhjusi. Ühiskonnaelu kujundavate elukaarliste muudatustena saab käsitleda ikkagi eeskätt elustiililisi valikuid soodsates struktuurilistes tingimustes: õpingud, äriprojektide alustamine, aga ka elukoha ja eriala vahetamine. Seega on inimese elukaarest olulisem muutuste vahendaja hoopis turg, mis haarab rohkem kaasa elukaare varasemas etapis olevat elanikkonda.

Eraeluliste suurte muutuste plaanis (nagu süünd, surm, lähedase haigus jm) võib vaesemaid tarbijana sidustunuid (kel pole oma noore ea tõttu olnud vajadust oma elu radikaalselt ümber kujundada) pidada võrdlemisi autonoomseteks otsustajateks, hoolimata toimimisest tugevalt institutsionaliseeritud keskkonnas, nt koolielu turvalistes raamidest. Seljamaa analüüs (2015) näitab, et noorte tarbijana sidustunute seas on kõige rohkem autonoomsete otsuste langetajaid.

Ka Archer (2012) leidis oma kordusuuringust üllatusena, et kasvanud pole sidustavate otsustajate osakaal, vaid hoopis autonoomsete otsustajate osakaal, kes on iseteadlikud ja ei vaja otsustamiseks läbirääkimisi „oluliste teistega“. Võib eeldada, et noortel on peale parema ligipääsu turumehhanismidele ka lihtsam osaleda muudes muutustes (nt välismaale tööle ja õppima minek, avaram mõttekaaslaste ring), sest neil pole olulisi sotsiaalseid praktikaid, mis nende ajakasutust ja ideid pärsiks, kinni hoiaks.

4.3.6. ELUSTIILIVÕIME JA SELLE JAGUNEMINE ÜHISKONNAS

Kui vaadelda teisi tabelis 4.3.5 väljatoodud eraelulisi muutusi, siis statistiliselt olulise seose sidustumisega annavad isiklikud sündmused, mis eeldavad küll sobivat elukaarlist arengujärku (iseseisvumine, materiaalse baasi teke), kuid pole üksnes sellest tingitud. Nendeks on muutused ametikohas või erialas, kolimine teise

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

Tabel 4.3-5. Viimase kümne aasta jooksul kogetud eraelulised sidustumisklastrites 2014
% klastrist

	Mitme- kõlgselt ja tugevalt sidustunud	Mitme- kõlgselt ja mõõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Valijana sidustunud	Nõrgalt sidustunud	Koguvalim	Crameri V
Laste, lapselaste sünd	45	34	27	47	40	40	0,144***
Teie või mõne pereliikme õpingute alustamine või lõpetamine	48	51	45	36	27	39	0,182***
Lähedase inimese surm	42	36	31	39	35	37	–
Enda või lähedase haigestumine, pikaajaline haigus	43	26	24	30	34	31	0,124***
Enda või mõne pereliikme eriala, elukutse, töökoha, ametikoha muutus	41	32	31	31	26	31	0,092*
Enda või mõne pereliikme töötuks jäämine	26	17	23	20	28	23	0,095**
Teie või mõne pereliikme elama asumine (teise) linna, maakohta	30	26	25	20	16	22	0,116***
Abiellumine, kooseluga alustamine	22	23	21	17	19	20	–
Korterit, maja, suvekodu ostmine või ehitamine	23	20	17	15	13	16	0,085*
Teie või mõne pereliikme elama, tööle, õppima asumine teise riiki	21	15	14	15	13	15	–
Lahutus, kooselu lõpetamine	16	10	11	11	11	12	–
Äriprojekti alustamine, oma ettevõtte loomine vm suurema projekti alustamine	12	10	6	4	2	6	0,146***

*** p<0,001; ** p<0,01; * p<0,05; – statistiliselt oluline seos puudub

Tabel 4.3-6. Subjekttiivne ajatunnetus sidustumisklastrites 2014

Ajakasutuse ja -taju indeksite keskmised (sulgudes skaala pikkus)

	Mitmekülgsest ja tugevalt sidustunud	Mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Valijana sidustunud	Nõrgalt sidustunud	Koguvalim	Crameri V
Üldine ajapuudus (25)	3,43	0,91	2,49	2,88	2,46	2,50	0,129***
Ajapuudusest tingitud ühise tegevuse raskused perega (20)	9,15	8,07	8,65	8,45	7,77	8,34	0,097***
Tunnetatud ajapuudus („krooniline ajavaegus“) (12)	4,24	3,20	3,95	3,62	3,02	3,53	0,111***
Aja ülejääk (kui ajaga pole midagi peale hakata) (5)	0,71	0,92	0,95	0,90	1,23	0,98	0,086***
Ületöötamise määr („töönarkomaania“) (12)	2,55	1,89	2,19	1,97	1,90	2,05	0,104***
Rööptegutsemine (6)	2,98	2,83	3,07	2,40	2,26	2,61	0,129***
Püüdlused ajakasutust ümber korraldada (22)	5,01	3,75	4,3	3,47	3,32	3,80	0,098***
Puhkamine, lõdvestumine (8)	2,95	3,08	3,28	3,08	3,29	3,15	0,079**

*** p<0,001; ** p<0,01

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

piirkonda, oma kodu loomine ja oma ettevõtte alustamine (neid muutusi on taas enim kogenud mitmekülgset ja tugevalt sidustunud). Selliseid muutusi ei saa seletada ainult elukaarega, vaid ka inimeste isiklike valikute langetamisega muutuvates oludes (töökohtade teke, ettevõtlastoetused, kinnisvara kättesaadavus). Võib öelda, et silmatorkavaid isiklike sihte ja tegevusi nende nimel saavad endale lubada just mitmekülgset sidustunud inimesed ja vastupidi – oma sihtide poole püüdlamine (n-õ eluprojektid) viibki sidustumiseni. Eluprojekt (Archeri mõiste) on sisult sarnane mõiste elustiiliga, kuid selle rõhuasetus on teadvustatud eesmärkidel. Näiteks uue ja just enesele sobiva kodu hankimine kui eesmärk võib olla inimese elustiili üks mitmest ambitsioonist, kuid mitte elustiil ise. Kui kodu ja ettevõtte loomine on võrdlemisi etteantud eluprojektid (kodu peab olema, sissetulekut tuleb hankida), siis indiviidi enese valikutest tulenevad eluprojektid on samuti võimalikumad nende puhul, kel sotsiaalseid sidemeid rohkem. Peatükis 4.1 (joonis 4.1.7) on analüüsitud ökoelustiili kui üht näidet, mille peamised kandjad on just mitmekülgset sidustunud inimesed, kel on ka piisavalt vabu ressursse, et enesele sellist võrdlemisi kallist toimetamist lubada. Tabelist 4.3.7 näeb, et võimekus edendada alternatiivseid elustiile ka teistes valdkondades (nt tervislik elustiil, poliitiline aktivism, kodanikuaktiivsus, mahetoidu tarbimine kui toidukeskne elustiil) on koondunud mitmekülgset sidustunud inimeste kätte. Seejuures võib eraldi elustiilina käsitleda ka tööalast agentsust (enese tööelu juhtimise võimekust) – mõne inimese jaoks on töö elustiil.

Kui vaadelda seda, millist tööd teevad sotsiaalselt rohkem sidustunud inimesed, selgub, et nad teevad palju suurema tõenäosusega valge- kui sinikrae tööd. Mitmekülgset sidustunu tööülesanded võimaldavad praktiliste oskuste ülekannet väga erinevatesse valdkondadesse (sh kodanikuühendustes kaasalöömisses)^[6]. Kui valijana sidustunud vastajad teevad sagedamini töid, mis eeldavad looduse, loomade ja taimedega tegelemist, ja nõrgalt sidustunud sagedamini lihtsat füüsilist tööd, aga ka rutiinset masinate ja seadmetega tehtavat tööd, siis tööülesandeid, mis eeldavad juhtimist, teiste inimeste tegevuste korraldamist, konfliktide lahendamist, informatsiooni töötlemist, suhtlemist ja paberitööd, teevad sagedamini mitmekülgset sidustunud vastajad. Neis ülesannetes vajalikke oskusi on võrdlemisi kerge omandada teisi inimesi kõrvalt jälgides, nende tegevuste tulemusi vaadeldes, muude tegevuste

[6] Tööalase agentsuse indeksi (vt tabel 4.3.7) komponendid olid järgmised: igapäevaste tööülesannete seotus avaliku esinemisega; uute ideede otsinguga, loovtegevustega; majanduslike, rahaliste arvestustega; teiste inimeste tegevuse korraldamisega; juhtimis- ja investeerimisotsuste, strateegiliste valikute tegemisega; kontaktide hoidmise, konfliktide lahendamisega.

Tabel 4.3-7. Sotsiaalne sidustumine ja elustiilivõimekus sidustumisklastrites 2014Indeksite keskmised (sulgudes skaala pikkus); $p \leq 0,001$

	Mitmekülgsest ja tugevalt sidustunud	Mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Valijana sidustunud	Nõrgalt sidustunud	Koguvallim	Crameri V
Politiiline aktiivsus* (10)	1,79	1,27	0,82	0,75	0,33	0,85	0,189
Kodanikuaktiivsus (7)	3,25	2,53	2,04	1,60	1,08	1,87	0,226
Lehelugemise mitmekesisus (27)	9,85	9,71	6,07	7,29	5,16	7,18	0,193
Tervisekeskne elustiil (12)	5,46	4,74	3,93	3,68	3,34	4,01	0,156
Mahetoidu tarbimine (14)	4,47	4,84	4,06	3,42	2,81	3,69	0,159
Töölane agentsus (6)	0,92	0,62	0,44	0,32	0,20	0,42	0,158

* See indeks (erinevalt indeksite loetelusest) ei sisalda valimistel osalemist, sest valimistel osalemise tunnused on juba sotsiaalse sidustumise klasteri komponendiks.

kõrvalpädevustena (nt koosolekutel osalemine, keelelised pädevused, arvuti kasutamine). Ühekordsete koolitustena, mida töötukassa abiprogrammid vähem sidustunutele pakuvad, pole selliste oskuste omandamine nii spontaanselt, märkamatuks ja sujuvalt võimalik kui ühel valgekrael tema igapäevatoos.

Oma elustiili ja -projekte kujundades kogevad mitmekülgsest sidustunud vastajad ka rohkem väliste mõjutajate survet oma elukorraldusele. Kuigi kõiki sidustumisklastreid on viimastel aastatel kõige enam puudutanud rahalised probleemid ja kaupade-teenuste hinnatõus (keskmiselt 46% ja 50%), on need mõjurid ootuspäraselt kõige enam esil nõrgalt sidustunute klasteri puhul, kuhu kuuluvadki kõige vaesemad inimesed (vastavalt 60% ja 58%), ja kõige vähem tarbijana sidustunute puhul (30% ja 41%). Kõige enam on väliste mõjuritega kokku puutunud mitmekülgsest sidustunud inimesed. Mitmekülgsest ja tugevalt sidustunute klasteris on kõige suurem nende inimeste osakaal, kes on öelnud, et nad on ise oma töekspidamisi ümber hinnanud (28%, keskmiselt 20%), võtnud kuulda ekspertide soovitusi (27%, keskmiselt 14%) ja arvesse võtnud informatsiooni, mis hoiatab ohtude eest (23%, keskmiselt 10%). Sellest võib järeldada, et elukorraldusse muudatusi soovivate infoallikate jälgijate seas on ülekaalukalt esindatud just see klaster, sest selles grupis on rohkem avatust ja vajadust seda laadi soovitude järele, et oma elustiili

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

kujundada. Tüüpiliselt on nad ka ise selliste soovitude reprodutseerijad ja edasiarendajad. Mitmekülgsest sidustunute seas on seega kõige enam selliseid vastajaid, keda Archer nimetab metarefleksiivseteks (vt ptk 2.4; samuti Seljamaa, 2015). Need inimesed tajuvad teistest sagedamini muutusi ning oma erinevate ressursside mitmekesisuse ja rohkuse tõttu on nad ajendatud looma uut tüüpi sotsiaalseid tegevuspraktikaid, mis omakorda haaravad kaasa teisi inimesi. Sestap ei saa eeldada, et heasoovlikule informatsiooni pakkumisele järgneb teadlikkuse kasv ja soovitud käitumine ühiskonnas laiemalt, sest selle tarbimise ja arvessevõtmise määrab siiski valitud eluviisist inspireeritud toimijavõimekus ehk agentsus (eeskätt läbipõimunud tegevuste kimp, mis seostub vajadusega teatud infokandjate tarbimise järele, vt ka ptk 4.1).

Mitmekülgsest sidustunud inimesed väidavad ka teistest sagemini, et on muutnud oma elukorraldust transpordi, haridus- ja sotsiaalelu ümberkorraldamise tõttu (20%, keskmiselt 13%) ning oluliselt ka seadusemuudatuste tõttu (enim nendib seda tarbijana sidustunute grupp). Ilmselt tuleb aktiivse elustiili harrastajatel ühiskonnaeluga kokkupuute tõttu sagedamini elutingimuste struktuurseid kujundajaid lahti mõtestada. Teistest gruppidest enam on mitmekülgsest sidustunuid mõjutanud kogukondlikud ühissettevõtmised, mis on ka loomulik, arvestades, et nad on tüüpiliselt ka kodanikuühendustes kaasalööjad.

4.3.7. LIKUVUS JA ELUTEMPO SIDUSTUMISE STRUKTUURIDES

Järgnevalt vaatleme, kuidas suhestuvad sidustumise tüübid aja- ja ruumikasutusega ning aja ja ruumi tunnetamisega (tempo, ajastamine, distants, elupraktikate tihenedmine ja asendumine).

Füüsiline ja virtuaalne mobiilsus. Mitmekülgsest sidustunud inimestel on kõige mitmekülsem ja aktiivsem Eesti-sisese ringiliikumise ja välisriikides reisimise kogemus. Seda toetavad struktuurselt piiride avanemine ja reisimisega seonduva taristu areng, individuaalselt kõige parem keelteoskus ning kõige kõrgem informeeritus teistes maades toimuvast. Nõrgalt sidustunutel on samad näitajad kõige madalamad. Nii ringiliikumine kui ka reisimine võtab aega ja nõuab raha. Ootuspäraselt ongi mitmekülgsest sidustunutel ajakulu ühest kohast teise sõitmisele kasvanud teiste klastrite esindajatest rohkem, kuigi üldplaanis on selles grupis rohkem neid, kelle ajakulu ühest kohast teise liikumisele on vähenenud. Vähem sidustunud vastajatel on vajadus ringiliikumise järele väiksem.

Mitmekülgsest sidustunud vastajad on lisaks suuremale füüsilise ruumi ületamise võimekusele ka kõige paremini ühendatud virtuaalsete suhtlusvõrkudega. Võimalik,

et see ongi aidanud neil ringiliikumise vajadust vähendada. Nende kodu on kõige paremini varustatud kommunikatsioonivahenditega, nad on mitmekülgseimad võrguväljaannete (aga ka ajalehtede, vt tabel 4.3.7) lugejad, nad tunnevad enim huvi uudiste, ühiskondlike arutluste, aga ka igapäevaeluliste lugude vastu meedias. Mitmekülgsest sidustunute televaatamise harjumused on küll kõige mitmekülgsemad, aga enim kulutavad televaatamisele aega hoopis nõrgalt sidustunud inimesed. Kuigi teiste klastritega võrreldes on teler enim aega juurde röövinud just nõrgalt sidustunute ajakasutusest, püüavad nad (teistest rohkem) selleks veelgi aega juurde leida. Eri klastritesse kuulujate televaatamise eelistused on samuti erinevad. Kui mitmekülgsest sidustunute klaster saavutab telekanalite jälgimise mitmekülgset internetis selektiivselt uudisklippe jälgides (enesekeskne ajastus), siis nõrgalt sidustunud vaatavad rohkem Tallinna televisiooni (sünkroonne ajastus). Sidustunud ja vähesidustunud ajastavad seega oma meediakasutust erinevalt.

Et televaatamine seondub sünkroonse vaatamise traditsiooniga („Aktuaalset kaamerat“ kogunetakse vaatama õhtul kella üheksa ajal), nõuab teler neilt inimestelt, kelle ajasurve on suurem, alternatiivide otsimist. Nähtub, et televaatamise arvelt hoitaksegi üha enam aega kokku. Televaatamises on nõrgalt sidustunute klaster teinud kõige vähem ajakasutuslikke järeleandmisi, kõige enam on vaatamisharjumused muutunud tarbijatena sidustunud noorte hulgas, kellest ligi 20% ei vaatagi enam telesaateid telerist. Neil on võimalik televisioonist osa saada neile sobival ajal eri internetilahenduste abil. Mitmekülgsest ja tarbijaina sidustunuist nendib 45%, et kulutab varasemast rohkem aega internetis. Vähesidustunuist samal ajal aga polegi suur osa üldse interneti kasutajaks hakanud (valijaina sidustunuist 30%, nõrgalt sidustunuist 35%). Võimalik, et internetti on kolinud ka kultuuritarbimine ja enesetäiendus, millele kõigil sidustumise gruppidel kulub varasemast vähem aega (tarbijad eristuvad pikema enesetäiendusele kulunud ajaga, ilmselt oma noorema ea tõttu). Kuid ilmselt ei mõjuta üldist ajakulu vähenemist mitte ainult kultuuri- ja enesetäienduspraktikate internetti liikumine. Lugemise üldisest langustendentsist hoolimata kulutavad sellele enam aega mitmekülgsest sidustunud (16%), nõrgalt sidustunuist seevastu 31% ei tegele sellega enam ja 16% ei ole sellega ka varem tegelnud.

Reisi- ja meediakogemused toetavad omakorda kosmopoliitset hoiakut. Kosmopoliitsus ei tähenda tingimata maailmakodaniku identiteeti või globaalset vaadet, see võib Becki sõnul väljenduda ka lihtsalt selles, et traditsioonilistest piiridest oma ja võõra, rahvusliku ja rahvusvahelise vahel ei peeta kinni, tekivad uued põnevad tõlgenduskombinatsioonid (Wimmer ja Quandt, 2006: 343). Mitmekülgsest sidustunute identiteet mahutab kõige rohkem erinevaid suhestumisvõimalusi, võimaldades

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

teiste sidustumise tüüpidega võrreldes rohkem ühtekuuluvust tunda peaaegu kõikide väljapakutud inimgruppidega (nt inimkond tervikuna, sarnaste maitse-eelistustega inimesed, endised koolikaaslased, edukad inimesed, sarnaste hobide harrastajad, eestlased, Eesti venelased jne)^[7], v.a vaesed, majanduslikus kitsikus olevad inimesed, kellega tunnevad teistest rohkem ühtekuuluvust kaks vähem sidustunud klastrit. Mitmekülselt sidustunute kosmopoliitne identiteet ei tähenda, et selles oleks tehtud järeleandmisi perekonna ja sõprade ning tuttavatega ühtekuuluvuse arvelt, mida eeldaks individualiseerumise teooria. Vastupidi, just need sidemed on mitmekülselt sidustunutele nende väga mitmekülses identiteedipagasis kõige olulisemad. Ka ajaloolised juured on mitmekülselt sidustunutele teistest olulisemad – oma esivanemaid teatakse oluliselt varasematest ajalooperioodidest kui vähemsidustunute klastrites. Üldine tendents perega koos vähem aega veeta annab mitmekülselt sidustunute seas vähem tunda. Mitmekülselt sidustunute klastrites on kõige suurem selliste inimeste osakaal, kes leiavad perele samapalju aega kui varem. Samas on nõrgalt sidustunute seas teiste klastritega võrreldes kõige rohkem nii neid vastajaid, kes leiavad perega suhtlemiseks rohkem aega kui varem, kui ka neid, kel seda aega on vähemaks jäänud (polariseerunud võimalused).

Aja kokkupressimine. Lisaks kõrgele suhestumisvõimele, „mahukale hingele“, iseloomustab mitmekülselt sidustunute klastreid ka mahukas aeg. Teistest klastritest enam kulutavad mitmekülselt sidustunud aega peaaegu kõikidele tegevustele, sh tööalasele tegevusele ja enesetäiendusele, meediatarbimisele, raamatute lugemisele. Aja kokkupressimise oskus ja vajadus aga ei puuduta üksnes tempoka eluga inimesi mitmekülselt sidustunute klastritest. Mille arvelt see lisa-aeg leitakse? Millest on loobutud?

Kõigis sidustumise gruppides on töölkäivate inimeste hulgas töötegemisele kuluv aeg suurenenud. Kui vaadelda mitmekülselt sidustunud klastreid koos, siis selgub, et nende seas on tööle enama aja pühendamine kasvanud kõige vähem. Kõige rohkem esineb seda nõrgalt sidustunute seas. Peab siiski mainima, et nõrgalt sidustunute hulgas on 28% selliseid, kes enam ei tööta, ja 15%, kes pole seda väidetavalt ka varem teinud. Erandlikult on ka mitmekesiselt ja mõõdukalt sidustunute seas 22% neid, kes hetkel ei tööta. Perega suhtlemisele on kõigis sidustumisgruppides hakatud vähem aega kuluma. Kodustele toimetustele kulutavad üllatuslikult kõige rohkem

[7] Meie-tunnet peiliti ankeedis 29 sotsiaalse grupi põhjal: kolmeka neist tundis teistest rohkem ühtekuuluvust tarbijana sidustunu, ühega – vaestega – kaks nõrgemalt sidustunud klastrit, ülejäänud 25-ga emb-kumb mitmekülselt sidustunud klastritest.

aega mitmekülgsest sidustunud. Kuid kodustele majapidamistöodele on hakanud keskmiselt rohkem aega kulutama nõrgalt ja valijana sidustunud, mis võib väljendada muude ajakasutust dikteerivate tegevuste rolli vähenemist. Sõpradega suhtlemise arvelt on ajavõit kasvanud ligi pooltel vastajatel. Teistest vähem on sõprade arvelt aega kokku hoidnud mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunud. Võib öelda, et autonoomsema, teistega vähem arvestava eluviisi teket juhib nõudlikum tööelu ja sotsiaalsete suhete kolimine internetti.

Mitmekülgsest sidustunute seas on teiste gruppidega võrreldes enam inimesi, kes kulutavad kaubandusvõrgus vähem aega kui varem (36%), ajakulu on kasvanud vaid 15%-l mitmekülgsest sidustunutel. Selle taga ei ole ilmselt mitte vähenenud vajadused (tarbimislik ükskõiksus on sellel grupil väga madal, vt tabel 4.1.4 ptk 4.1), vaid kasvanud konkurents ajakasutusele ja internetikaubamajade võimalused.

Tarbijana sidustunute grupp, kelle hulgas domineerivad noored, kulutab teistest rohkem aega hobidele. Isegi kui selleks on vanemate poolt pealesurutud klaveriõpingud, võib huviringides osalemine olla hea teots hilisemateks elustiililisteks siireteks sidustunumate inimeste gruppidesse. Seetõttu on oluline, et ka vähem sidustunud inimeste lastel oleks ligipääs institutsionaliseeritud huviringidele. Tarbijana sidustunute ajakasutust iseloomustavad peale hobide ka õppimisele, välimusele, spordile, sõpradele, internetile ja ostlemisele kulutatud, aga ka transpordis veedetud aeg. Teistest gruppidest enam tegelevad tarbijana sidustunud ka puhkamisega. Samadele asjadele, millega tarbijad juba niigi rohkem tegelevad, püüavad nad ka aega juurde saada.

Ajataju. Ajakasutust ja -tunnetust analüüsivatest indeksitest (vt tabel 4.3.6) jäävad silma eespool juba mainitud tendentsid. Kui mitmekülgsest ja tugevalt sidustunud kannatavad kõige enam ajapuuduse all, sh tunnistavad kõige rohkem raskusi leida perega ajaveetmiseks ühist aega, märgivad kõige enam kroonilist ajavaegust ja ületöötamist, püüavad oma ajakasutust kõige sagedamini soovitud tegevuse heaks ümber korraldada ja leiavad kõige vähem aega puhkamiseks, siis nõrgalt sidustunutel on samad näitajad skaala vastandotsas. Neil on kõige rohkem ka sellist aega, millega neil pole midagi peale hakata. Siiski pole siin seosed päris ühesed, sest võrdlemisi lähedal nõrgalt sidustunute klastrile on ka mitmekülgsest, aga mõõdukalt sidustunute klaster. Näiteks kannatavad mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunud vastajad kõige vähem üldise ajapuuduse all, perega ühise aja leidmise võimalused on peaaegu kõige paremad, peaaegu kõige vähem tuleb ette kroonilist ajavaegust ja ületöötamist. Selle põhjuseks on ilmselt mitmekülgsest sidustunud klastrite erinevused isiklikes eluprojektides. Kui tugevalt sidustunud on aktiivsed kodanikuühendustes (ja mitte ühes, vaid keskmiselt koguni kolmes eri valdkonna vabaühenduses), siis lisab see ambitsioon nende ajakasutusse juurde peaaegu ühe lisatöökoha. Mõõdukalt

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

sidustunute paljud aga ei käi tööl. Ajapuuduse tunnetus ei pea tulenema otseselt mitte sellest, et isiklik elu elamata jääks, vaid et on tugev tahtmine osaleda ka teistel rindel, kuigi pere ja kodu praktilised vajadused ei kao kuhugi. Aja kulg ja ajapuudus on eriti teravalt teadvustatud tugevalt ja mitmekülgelt sidustunud grupis. Mitmekülgelt ja mõõdukalt sidustunud grupp on enam pühendunud iseenese ja lähedaste eluprojektide elluviimisele – seega on ambitsioonid ja naudingud seotud põhiliselt nende tegevustega, millele loomupäraselt aega kulutatakse.

Võrdelist seost ajakasutuse ja sidustumise vahel segab veel üks erand. Tarbijana sidustunute klaster on ajakasutuse harjumustelt pigem sarnane mitmekülgelt ja tugevalt sidustunutega – noorte inimeste aeg on võrdlemisi ülekoormatud. Tarbijana sidustunud eristuvad sealjuures kõrgeima skooriga rööptegutsemises, aga samal ajal ka puhkamises ja lõdvestumises. Noorte eluviis on ilmselt sõltuvam väliste kohustuste (nt kool, töökoht, huviringid) vähesematest ajastamisvõimalustest, kuid on samas tsüklilisem, võimaldades rohkem eristada puhke- ja tööaegu. Elupraktikad ei ole neil nii mitmekülgsed, otsustamine on autonoomsem (vt ptk 4.3.5).

Aja- ja ruumikasutuse andmed väljendavad polariseerumist sidustumise klasterite äärmuste vahel. Mitmekülgelt sidustunutel kasvab ringiliikumise ulatus ja ajakasutuse tihedus. Sotsiaalsete praktikate mitmekesisus saab kasvada virtuaalsete ja desünkroonsete (meedia)praktikate toel, nii on võimalik teha mitut asja korraga, sh toimija jaoks sobivas järjekorras. Aktiivne ja mitmekülgne meediatarbimine, mis on tingitud kõrgest refleksiivsusest, isiklikest elustiililistest vajadustest ja tehnoloogia arengust, aitab tunda ühtekuuluvustunnet peaaegu kõikide inimgruppidega.

Vähem sidustunud klastrid, kelle eluviisi iseloomustab etteantud struktuursete oludega kohanemine, on paiksemad ja tarbivad järjest vähem kultuuri ja meediat, keskendades oma tähelepanu rohkem sünkroonsele suhtluskanalile – televisioonile. Vähemsidustunutel, kes käivad tööl, on sellele hakanud teistest enam aega kuluma. Kasvanud on ka koduse majapidamise toimetustele kuluv aeg, mis on vanemate inimeste puhul põhjendatav mitme senise tegevuse äralangemisega pensionile jäämise või halva tervise tõttu. Huvitav on vähemsidustunute väiksem võime leida vabale ajale kasutust. See väljendab ilmselt ühtviisi nii madalat toimijavõimekust kui ka väheseid sotsiaalseid sidemeid ja eeskujusid, mis ahvatleksid end jälgendama. See on otseselt tingitud ka sellest, et nõrgalt ja valijana sidustunud elavad sagedamini maapiirkondades ja väikelinnades, kus on väiksem teenuste, liiklemisvõimaluste ja interneti kättesaadavus, aga ka väiksemad sissetulekud.

4.3.8. KOKKUVÕTE

Meie analüüsi olulisim järeldus on, et sidustumist edendab sidustumine ise. Selle mehhanismiks võib olla sotsiaalse praktika inspireeriv-kaasakiskuv mõju, aga ka praktikatest sündivas indiviidide võrgustikus kasvav vastastikune nõudlus („Kuidas nii, et sa ei tule meie üritusele?“). Sidustumist toetab ka kiiret elu teenindav taristu, mis piisava ressursi olemasolul lihtsustab toimija ligipääsu sotsiaalsetele tegevustele (nt võib toimija osta küllaminekuks koogi lähimast kohvikust, kasutada töö või partneri leidmiseks sotsiaalvõrgustikku ja reisimiseks järjest mitmekesisemaid lennuliine). Selleks võib olla ka uue praktika komponendi tuttavlikkus, mis lihtsustab mõne praktika omandamist teiseга võrreldes või maskeerib sellega kaasnevat ajasurvet (nt tarbimise või projektijuhtimise praktikad). Mehhanismiks võib olla ka praktika desünkroniseeritavus, mis aitab teha mitut asja korraga toimija jaoks sobivas kombinatsioonis ja järjestatuses. Inimene, kes on juba sidustunud, on seega tõenäolisemalt enam kaasa haaratud ka ülejäänud eluvaldkondadesse, nt on sidustunud aktiivsemad kodumajapidamise ja tervisega seotud praktikates, poliitilistes ettevõtmistes ja kodanikuaktsioonides, aga ka nii vabatahtlikul kui ka palgatööl (täites rohkem valgekraede tüüpilisi tööülesandeid). Töölase agentsuse indeksiga seotud analüüs näitas, et ka töölased juhtimispraktikad on läbi aastate kuulunud mitmekülselt ja tugevalt sidustunute pagasisse, koondudeski sinna aasta-aastalt üha enam. Ajaliselt omavahel kombineeritavad tüüpilised valgekrae tööülesanded (rahaline arvestus, aruanded, ettekanded, koosolekute juhtimine, inimeste juhtimine jms) võimaldavad nende täitmise jälgijail imiteerimise vormis omandada kiirelt uusi oskusi, kuid toetavad ka toimija enese valikuist lähtuvat tegevuste ajastust, intensiivsust ja tempot. Inimesed, kelle töö on ühekülgne ja sünkroonses ajas kujundatud, saavad refleksiivselt jälgida ja jäljendada vähesemaid tööloike. Kui valgekrael on võimalik tööd tehes pidevalt katsetuslikult õppida (morfogeneetilised sidemed), sest ta enda ja kolleegide töötulemused kujundavad tööle seatavaid eesmärgi, siis sünkroonselt ajastatud lihttöö tegija ei saa oma tööloike nii kergesti muuta, sõltudes kellegi teise otsustest isegi siis, kui toimija lahendaks olukorrad ise muul moel (morfostaatilised sidemed). Selline sunnitud abituse keskkond edendab agentsust, mis Archeri arvates kujundab indiviidis kas normatiivset sõnakuulekust või vähest ettevõtlikkust (vt Archeri refleksiivsuse laadide käsitus ptk 2.4). Nii väheneb ka hõredamas sotsiaalses struktuuris toimija võimekus muutustele reageerida või neid ise teadlikult luua.

MeeMa andmed näitavad, et ühiskonda sidustumise elustiilimuustrid ennustavad eneseväljenduslike elupraktikate järgimise võimet oluliselt paremini kui sissetulek

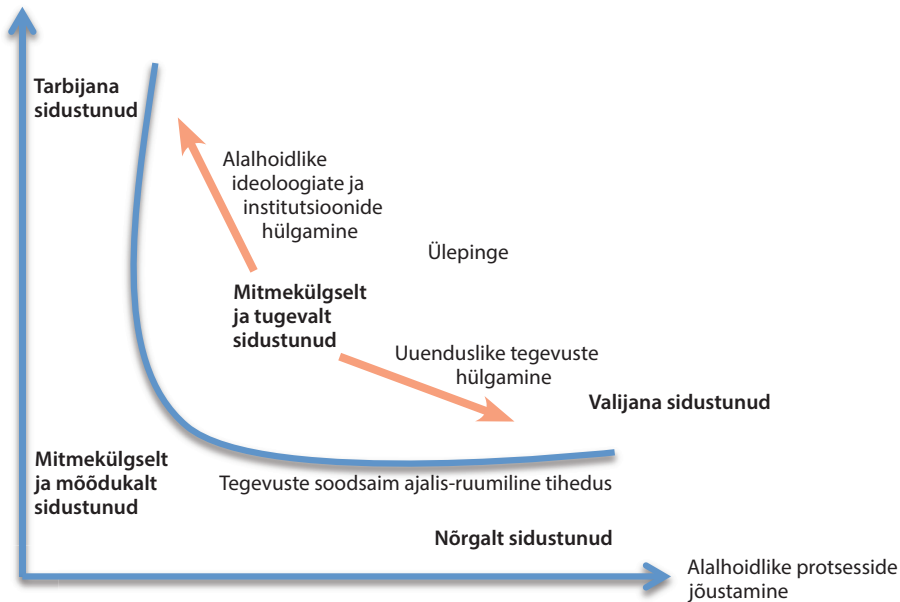
4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

või hinnang oma sotsiaalsele positsioonile. See järeldus võiks sobituda Giddensi ja Becki teoreetilise eeldusega, et võimel väljendada end elustiili abil on (erinevalt sissetulekust) ühiskonnas indiviide võrdsustav mõju. Paraku on näha, et ka elustiili-sidemed on jaganud eeliseid eeskätt neile, kelle sotsiaalne toimetulek oli kõrge juba varem, võimaldades teistest enam võita ka ühiskondliku taristu arengust. Aja- ja ruumikasutuse andmed väljendavad polariseerumist sidustumise klastrite äärmuste vahel. Mitmekülgsest sidustunutel kasvab ringiliikumise ulatus ja ajakasutuse tihedus. Tunnetatud ajapuudus ei näita samas, et aja desünkroonne ümberkorraldamine tugevalt ja mitmekülgsest sidustunud ainult rõõmustaks. Kuigi mitmekülgsemalt sidustunud leiavad muutustest rohkem rõõmustavat kui kurvastavat, tajuvad nad teistest enam muutuste aeglustumist. Võib arvata, et kui 2002. aastal said mitmekülgsest sidustunud ise muutusi kujundada ja oma praktilises tegevuses tajuda kontrolli tempo üle, siis nüüdseks on see grupp tegevuste mitmekesisustumise ja tempo kasvu tõttu oma tiheda ja keeruka sotsiaalsete suhete võrgustiku n-ö vaba ressursi ära kasutanud. Seda näitab ka ajakasutus, mille ümberkorraldamisega tuleb just mitmekülgsest ja tugevalt sidustunud grupil pidevalt tegeleda. Nende elus on teistest vähem puhkust, rohkem rööptegutsemist, enam teadvustatud ajapuudust.

Archeri käsitlus aitab mõista, et elustiilivõime ei ole küsimus horisontaalsest ega vertikaalsest võrdsusest, vaid inimese sotsiaalse positsiooni suhestumisest uuenduslike ja alahoidvate struktuuriliste protsessidega. Mida enamaid struktuurilisi positsioone peab inimene tegevuslikult silmas pidama, seda pingestatunud on tema ajalis-ruumilised ressursid. Küsimus on, milliste sidemete arvelt tuleb ressursside lõppedes enam järele anda – kas morfostaatiliste (nt põlvkondlikud suhted, põlised kodanikuühendused) või morfogeneetiliste (loobumine äriideest, ettevõtmisest) (vt joonis 4.3.8). Seega pole oluline üksnes sotsiaalsete sidemete mitmekülgsus või tugevus, vaid ka uuenduslike ja alahoidvate sidemete suhe toimija tegevuste struktuuris. Sellise eelduse sissetoomine aitab paremini mõista nooruslike tarbijana sidustunute sobimatust muidu võrdväärsete seoste komplekti, milles tihedama ajalis-ruumilise tegevustikuga inimesed on väliselt hinnates igati edukamad kui hõredama praktikate struktuuriga inimesed. Tarbijad on küll samuti haaratud rööptegutsemisse, kuid võrdlemisi ühekülgsemas praktikas, mis paiknevad ühtlasi struktuuriuudenduslike protsesside maastikul. Siit leiab põhiliselt internetikasutuse, eneseteadlikud hobid ning suhtlemise välismaal asuvate tuttavate ja sõpradega (vt joonis 4.3.8). Kahe mitmekülgsest sidustunud klatri vastandlikud hinnangud ajale väljenduvad samal joonisel paigutuses optimaalse ajalis-ruumilise tiheduse suhtes. Kui mõlema klatri sotsiaalsetes praktikates on nii uuenduslikke (nt internetis toimetamine) kui ka alahoidlikke praktikaid (nt püüe hoida elus ajaloolisi sidemeid), on tugevamalt

Joonis 4.3.8. Sidustumise gruppide tegevuspraktikate ja elustiilivalikute valdav roll alalhoidlike ja uuenduslike struktuuriprotsesside arengus

Struktuuriuenduslike protsesside jõustamine



sidustunutel ilmsem sundus teha valikuid kas alalhoidlike või uuenduslike tegevuste kasuks. Nõrgemalt sidustunud gruppide asetus joonisel jääb peamiselt alalhoidlike protsesside jõustamise teljele, sest nende sidemed muutustega kaasaliikuvate gruppidega on vähenemas, ressursse muutuste enese kasuks pööramiseks on vähe. Valijana sidustunud, kelle ajakasutus on pingestatum, on paigutatud tegevuste ajalis-ruumiliselt tiheduselt nn võimete piirile. Et valijana sidustunutel on rohkem sotsiaalsetesse tegevustesse haaravaid tegevusi (poliitiline aktiivsus, organiseeritud, kultuurilised praktikad jms), võib eeldada, et nad on võimelised looma n-ö vastupanustruktuure, millega uuenduslikele protsessidele vastu astuda.

Aastate jooksul on kasvanud erinevus eestlaste ja venekeelsete elanike elustiilises sidustumises. Eestlaste seas on muutused sotsiaalsetes tegevustes põlvkondi ühtaolisemalt kaasa haaranud kui venekeelsete vastajate seas. Venekeelse elanikkonna põlvkondade suhe muutustega on oluliselt vastuolulisem ja põlvkondi lõhestavam kui eestlaste puhul. Võib väita, et noored ja eestlased on morfogeneetiliste protsessidega mitmekülgsemalt kaasa tõmmatud, vanemad ja venekeelsed vastajad on aga

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

enam haaratud morfofaasi taastootvatesse praktikatesse. Tugevamaks on muutunud ka hariduse lõimumine sidustumisega. Kahtlemata kasvatab ülikool tudengi sotsiaalset võrgustikku, mis võib omakorda inspireerida elustiilivalikuid. Ülikooli võidakse tulla aga ka möödapäasmatu tööalase surve pärast – haridus iseenesest ei pruugi jõustada indiviidi pärastisi morfogeneesi panustavaid valikuid.

Sotsiaal-demograafilised muutused sidustumises on põhjendatavad elukaarelise lülitumisega ühiskonna kompleksuse arenguisse. Elukaar on kui konteiner, millesse saab kronomeetriliselt kokku pakkida individuaalset aega täitvaid sotsiaalseid tegevusi, kuid mis iseenesest ei ajenda indiviidi sotsiaalseid sidemeid arendama. Selleks tõmbejõuks on sotsiaalsed sidemed ise, mis eeldavad ühelt poolt, et individ on iseseisvunud, teisalt annavad noorele ette tingimused, mis teda valikute tegemisel inspireerivad. Noorte uuendav mõju ühiskonna struktuurile tuleneb nende kõrge-
mast autonoomsusest isiklike valikute langetamisel, mis aitab mööda minna morfo-
staatilistest takistustest ja jõustada struktuuriuenduslikke elupraktikaid. Elustiili-
list sidustumist mõjutab seejuures kindlas elukaarelises etapis oleva populatsiooni
arvukus. Võib arutleda, kas noorte vähenev arvukus toetab morfostaatilisi arenguid
(vanemad põlvkonnad dikteerivad nooremale vähemusele oma reegleid) või morfo-
geneetilisi arenguid (noorte vähesus sunnib vanemaid põlvkondi muutuma).

Huvitav on see, et 2002. aastal küsitatud väga ühekülgelt sidustunud noorte seast arenes hiljem välja arvestatav mitmekülgelt sidustunute grupp. Tõenäoliselt annab tarbijana sidustumine (see on nooremale põlvkonnale endiselt kõige tüüpilisem praktikate kimp) piisava edukogemuse täiendavate valikuliste sidemete arendamiseks muutuva struktuuri tingimustes. Kui 12 aasta tagused võrdlemisi ühekülgelt sidustunud noored on arenenud koos ühiskonna struktuurimuutusega võrdlemisi mitmekesiselt sidustunuteks, siis tänased noored alustavad eelkäijatest palju ajatihedama elustiilivalikute komplektiga. Nad on sündinud komplekssemasse sotsiaalsesse struktuuri ja see väljendub vahetult nende praktikates. Tänapäevaste noorte sotsiaalsetes sidemetes on seega ka rohkem morfostaatilisi sidemeid. Mitmekülgsem ja aktiivsem eluviis võib tuleneda vanemate kasvanud ootustest lapsepõlvele (arendavad huviringid, CV-edendamine), aga ka vastupidi, vanemate pidevast lennus viibimisest (millega seondub vajadus iseseisvalt hakkama saada). Seega võib polemiseerida, kas elustiilist tingitud tihenemine ühiskonnas on vabanenud aja ja ressursside kõrvalmõju või on sellised sotsiaalseid sidemeid loovad tegevused reaktsioon archerlikule ühiskondlike struktuuride üha kiirenevale muutumisele. Sel juhul võiks neid vaadelda indiviidi vastureaktsioonina sotsiaalsete tõdede ja sotsiaalsete tegevuste ühildamatusele, püüdena tegevuslikult kokku siduda nii uuenduslikke kui ka alalhoidvaid struktuuriprotsesse.

Kui vanus eristab sidustumise mustreid järjest vähem, siis seos sidustumise ja soo vahel on tugevamaks muutunud (naised on sidustunud kiiremas tempos), samas pole see tendents rahvuse ja haridusega võrreldes nii tugev. Mõlemas mitmekülgsest sidustunud rühmas on naised selges ülekaalus. Kuigi naised märkavad sotsiaalse struktuuri ettekirjutamata võimalusi ja ebakõlasid (mis väljendub nt aktiivsemas kodanikuühiskonda panustamises) rohkem, võib nende tegevuste struktuuri dünaamika olla jõudnud punkti, kus tuleb valida struktuuri suhtes uuenduslike ja alalhoidvate sidemete vahel. Meeste praktikad võivad loomult olla ühekülgsemad, mis võib olla eelis morfogeneetilise jõuga praktikatele ümberlülitumisele – tagasihoidvaid sidemeid on vähem. Võib eeldada, et vähemsidustunute klastritesse on analüüsimetodi tõttu sattunud ka võrdlemisi hea hüppevõimega inimesi.

Mitmekülgsest sidustunutel on lisaks hilismodernsetele voolavatele ja ajutistele sidemetele ning praktikatele olemas ka traditsioonilised modernse ühiskonna sidemed. Näiteks on neile oma globaalsetest suhetest hoolimata endiselt (ja teistest enam) kõige olulisemad pereliikmed ning sõbrad-sugulased, suguvõsa ajalooline identiteet, meediatarbimisest pole lahutatud kanaleid, mis eeldavad sünkroonset ajakasutust jne. Sestap võib ka öelda, et mitmekülgsest sidustunud toimijad vajavad enda kõrvale maailma, mis püsiks paigal vähemsidustunute staatilisema elukorralduse toel. Tulles tagasi peatükki alustava surnuaiapäha näite juurde – vana maailm, milles traditsioone elus hoitakse, peab mitmekülgsest sidustunu identiteediloomes jaoks olemas olema, selleks et seda oleks võimalik vajadusel endale sobival ajal kasutada (nt kutsuda ellu lapsepõlvemälestusi, uurida sugupuud ja taastoota selle lugusid, tähistada kiriklikke pühasid). Analüüsidest ajakasutuses toimunud muutusi, võib aga eeldada, et aja tihenemine on loonud sotsiaalsetes sidemetes rohkem eeldusi selleks, et mitmekülgsest sidustunute kokkupuuted vähem sidustunud inimestega väheneksid. Tegevusi, mille raames nad üksteisega kokku võiksid puutuda, on järjest vähem (sh ühiseid või sarnaselt sooritatavaid tegevusi). Jäänud on nt ostupraktikad kaupluses, mäluüritustel osalemine jms.

Samas tuleb aga küsida, mida tihenev aeg ja vajadus rohkem korda saata võiks tähendada sotsiaalsele struktuurile. Sotsiaalsetes suhetes toimuva kiirenduse tõttu kohtuvad mitmekülgsest sidustunud veelgi enamate inimestega, kelle eeskujul kohandatakse refleksiivselt oma eluprojekte. Kuigi on näha mõningast nihet sidustumise kasvu poole laiemalt, pole võimalik öelda, kas see haarab tasapisi kaasa indiviide ka vähemsidustunute gruppidest või jääbki mitmekülgsest sidustunute grupp n-ö edasi tihenema. Ja kas siin on veel selleks ruumi, kui vaadata 2014. aasta andmete põhjal esiletulevat osaluse kahanemist kõige sidustunuma klatri indeksites (joonis 4.3.3). Võimalik, et enese tugevatesse tegevuslikesse kütkeisse ahvatleda laskmine on

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

hakanud muutustele reageerimist takistama – aktiivsest ja mitmekülgsest tegutsemisest hoolimata tundub mitmekülgsest sidustunutele muutuste tempo palju aeglasem kui varem. Mitmekesised ja tugevad sidemed on duaalsed – neid on raske katkestada, sest nendes osalemine on muutustega toimetuleku ja enesemuutmisele ülesehitatud identiteedi säilimise garantii. Kui ühiskonnas peaks tekkima vajadus suurte muutuste järele, on need sidemed takistuseks, sest ka uuenduslikes tegevustes kehtestuvad alalhoidlikud struktuurid, mis hoiavad sotsiaalset struktuuri paigas. Mitmekesiselt sidustunutel on seega ka väga raske oma elutempot kujundada, sest nende identiteet sõltub silmatorkavatesse tegevustesse haaratusest. Aeglustamine eeldaks mittetegutsemist, mida on keeruline jälgendada (jälgendamine on aga praktika tekke põhimehhanism). Muutusteks on vaja ka võimeid ja võimalusi olemasolevaid sidemeid hüljata.

Muutustega kaasaliikumine eeldab ka tõlgendusviiside kohandamise võimet. Kuigi mitmekülgsest sidustunute suhtlusvõrgustik on elustiiliselt mitmekesine, ei pruugi see tähendada, et nende sotsiaalse elu tõlgendamisevõimaluste mitmekesisus on kõrge. Vajadus aega kokku pressida suurendab vajadust kiiresti otsida, analüüsida ja sünteesida erinevat tüüpi informatsiooni. Sellega kaasneb oma elustiili vajadustele paremini vastava, lihtsamalt kättesaadava ja kergemini töödeldava info eelistamine, aga ka sarnasemalt mõtlevate, kuigi väliselt väga erinevate (kosmopoliitse hoiakuga) inimestega suhtlemine. Kui liita siia juurde vahetutele sotsiaalsetele suhetele kulutatud aja vähenemine, võib eeldada, et mitmekülgsest sidustunute võime muutusi tõlgendada väheneb, sest kiirenev tempo kasvatab sidemeid eelkõige nende inimeste vahel, kelle mõtlemis- ja käitumispraktikad on sarnased. Sarnaste inimeste vaheliste sidemete kasv võib luua ühiskonnas sotsiaalsete sidemete saarekesi, mille vahel pole häid ühendusteid ega tõlkimisvõimekust.

Calhoun (2003) toob välja, et kosmopoliidid kipuvad eirama sotsiaalset reaalsust ja indiviidide ühtsustunde realiseerimise erinevaid mehhanisme. Calhouni kirjeldatud kosmopoliitse klassi käsitlused on kooskõlas MeeMa andmetega. Meie andmetest tunneb ära nii tema kirjeldatud ekstreemsete kui ka mõõdukate kosmopoliitide dimensiooni. Esimene neist käsitleb teistele inimestele sotsiaalsete ettekirjutuste tegemist moraalse kohustusena. Peatükis 4.1.5 on vaadeldud seda, kuid võrd kiidavad vastajad heaks inimeste elustiili ümberkujundavate mehhanismide rakendamise vajalikkust, nt tervislikuma tootesortimendi kujundamise, aktsiiside ja trahvide tõstmise, eksperdinõuannete järgimise jms. Eri gruppide seast kiitis erinevate sekkumiste vajalikkuse teistest enam heaks mitmekülgsest sidustunute rühm. Samas on just mitmekülgsest sidustunutel kõige enam oskusi, võimalusi ja ressursse nende järgimiseks või kaasmõju talumiseks. Käesolevas peatükis väljendub ka teine,

mõõdukate kosmopoliitide dimensioon, mille kohaselt kosmopoliitne hoiak lähtub võimalusest osa saada globaliseeruva ühiskonna mitmekesistest „kodakondsustest“, olla erinevuste suhtes tolerantne ning neid nautida. Seda peegeldab mitmekülgset sidustunute võime tunda ühtsustunnet peaaegu kõikide sotsiaalsete gruppidega.

Kui mitmekülgset sidustunud suhtlevad pigem omavahel, siis nõrgalt sidustunute suhtlusringkond on ilmselt oluliselt väiksem, nagu ka gruppide mitmekesisus, kellega end samastada (see võib muidugi üksteiseleidmist lihtsustada). Samas võib neil olla sidemeid mitmekülgset sidustunud inimestega kahanevate põlvkondlike, perekondlike või tööalaste (alluvus)suhete kaudu. Et nende ühekülgsed ja nõrgad sotsiaalsed sidemed ei võimalda neil kokku puutuda sotsiaalsete praktikate rikkaliku mitmekesisusega, siis ei saa vähemsidustunud olla sama tempokad jälgendavas õppimises ega olla kaasa tõmmatud muutuste voogu, kus üks asi viib teiseni. Nende võime muutusi mõista, neist rõõmu tunda on oluliselt väiksem (vt ka tulevikuvaadete ja ohutaju kohta ptk 2.4). Võib oletada, et kui mitmekülgset sidustunud näevad oma identiteeti vana ja uue maailma (rahvusriigi ja piirideta maailma) lõiminguks ja nende kooseksistentsi võimalikkuses, siis vähemsidustunud näevad seda pigem tuttavlike sotsiaalsete struktuuride taastamises.

Mitmekülgset sidustunud inimeste aja kokkuhoid tuleneb ka sellest, et nende sotsiaalsed praktikad hõlmavad endas rohkem tarbimist (sh infotarbimist), edendades nii rohkem ühiskonnas vähem märgatavaid ja pikema ahelaga sotsiaalsete sidemete võrgustikke, millest tarbitavad tooted ja teenused pärinevad. Näiteks osaledes lisaks põhivajadustele ka selliste toodete ja teenuste tarbimises, mille taga on rohkem oskusteavet, erinevaid ressursse, kaugeid vahemaid jm, jõustavad sidustunud oma praktikate abil rohkem sidemeid eri tegutsemisfääride, majandusharude, tootmisüklite ja geograafiliste piirkondade vahel. Mitmekülgset sidustunute mahukas hing ja empaatiavõime ei tähenda, et nende reaalne tegevus lõimiks vähem sidustunud inimesi enam sotsiaalse struktuuriga. Vähemsidustunutel ei ole nii palju võimalusi elitaarsete toodete-teenuste tootmisahelatesse lülituda. Nende eneste eluprojektid, mis võivad olla seotud nt heaks vanaemaks olemisega, pere eest hea seismisega, koduse elu korraldamisega, ei pruugi realiseeruda, sest neil pole piisavalt ressursse vastata institutsionaliseeritud ootustele elustiili suhtes (morfostaatiline taastootmine põrkub morfogeneesi protsessile). Näiteks pole neil vahendeid, aega keeleoskust välismaale kolinud lähisugulaste külastamiseks.

Oludes, kus eri ühiskonnagrupid tunnevad üha enam vajadust suurte muutuste järele, on nende esilekutsumine üsna keeruline tihenend sotsiaalse struktuuri tõttu, kus võim sotsiaalsete praktikate üle on egalitaarne (paljude sarnaste toimijate igapäevaelulistesse toimingutesse peidetud) ja samal ajal polariseeriv (sarnasusest

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

inspireeritud ja erinevusest tõukuv). See suurendab mõõdarääkimisvõimalust, lõhub avalikkuse areene ja toetab jätkuvat polariseerumist (vt sotsiaalse sidustumise ja poliitiliste valikute vahelisi seoseid ja arenguid ptk 2.3 ja 2.4).

Oluline roll ühiskonna strukturatsioonis võib aga olla ka inimestel, kes on sotsiaalsete sidemete vähesuse, kuid kõrge autonoomia ja refleksioonivõime tõttu võimalised kaasa liikuma muutustega, mis lubavad neile tasu oskusliku eneseväljenduse eest. Sel moel võib noorem tarbijana sidustunud põlvkond, kes oma tarbimispraktikatega surub peale nutifonid ka neid ignoreerida püüdvatele vanematele ja interneti oma vanavanematele, kujundada ümber sotsiotehnilisi süsteeme, mille ümber sotsiaalne reaalsus kujuneb ja mis seda ise kujundavad. Et tarbijana sidustunutel on kõige rohkem välismaal töötamise kogemusi, seal kõige rohkem tuttavaid ees ja ka soov sinna liikuda kõige suurem, võib eeldada, et noorte arenev elustiil võib mõjutada ühiskonna strukturatsiooni nii uuendavalt – luues kohapeal uusi sotsiaalseid sidemeid, mis vanemate põlvkondade tõekspidamistest ei hooli – kui ka väljakujunenud suhteid kinnistavalt, jättes polariseerunud grupid omavahele kemplema ning otsides eneseväljenduseks võimalusi mujalt kui Eestist. Kui rahvusriigi võimalused noort põlvkonda sotsialiseerida vähenevad, võib see aidata noori globaliseeruvate jõudude poolt kaasa tõmmata, mis ilmselt omakorda võib kiirendada ühiskonnakorralduses uue, n-ö desünkroonse ajakasutusega telje väljakujunemist. See võib tähendada, et noorte värskendavat mõju ühiskondlikule struktuurile ei tule Eestis oodata vahetult, vaid globaalsel tasandil toimuvate kaudsete ja ootamatute struktuuriliste protsesside kaudu (Archeri vaade).

KASUTATUD KIRJANDUS

- Archer, M. S. (2003). *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M. S. (2012). *The Reflexive Imperative in Late Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Acher, M. S. (Toim) (2013). *Social Morphogenesis*. Dordrecht etc.: Springer.
- Beck, U. ja Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualisation: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Beck, U., Giddens, A. ja Lash, S. (Toim) (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Calhoun, C. (2003). „Belonging“ in the cosmopolitan imaginary. *Ethnicities*, 3, 531–553.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

IV OSA. IGAPÄEVAELU PRAKTIKAD

- Giddens, A. (1984/1989). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Hion, E., Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1988). *Meie muutuv elulaad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Keller, T. ja Robert, P. (2011). Structural components of lifestyle and beyond: The case of Hungary. *Studies of Transition States and Societies*, 3, 55–75.
- Kiisel, M. (2013). *Problems of Critical Analysis of Communication of Environmental Problems and Risks*. Doktoritöö. Tartu: University of Tartu Press.
- Luhmann, N. (1995). *Social Systems*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Richter, R. (2002). Lifestyle and social structure processes of individualization in Eastern European countries. *Revija za sociologiju*, XXXIII, 169–180.
- Rosa, H. (2003). Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society. *Constellations*, 10, 3–33.
- Salumaa, P. (2012). Tartu võib sulgeda tulevaste IT-ettevõtjate kasvulava. *Delfi*, 27.11. Leitav aadressilt: <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/priit-salumaa-tartu-voib-sulgeda-tulevaste-it-ettevotjate-kasvulava?id=65322320>.
- Salumaa, P. (2015). Tartu kui Eesti Silicon Valley. *Postimees*, 23.11. Leitav aadressilt: <http://arvamus.postimees.ee/3409649/priit-salumaa-tartu-kui-eesti-silicon-valley>.
- Salumaa, P. (2016). Skaibiintervjuu Maie Kiiseligaga 6.10.2016.
- Seljamaa, J. (2015). *Refleksiivsuse otsingul: teoreetilis-metodoloogiline analüüs „Mina. Maailm. Meedia“ põhjal*. Magistritöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/48227>.
- Sobel, M. E. (1981). *Lifestyle and Social Structure: Concepts, Definitions, Analyses*. New York etc.: Academic Press.
- Spaargaren, G. ja van Vliet, B. (2000). Lifestyles, Consumption and the Environment: The Ecological Modernization of Domestic Consumption. *Environmental Politics*, 9, 50–76.
- Sztompka, P. (2000). Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*, 3, 449–466.
- Waters, G. D. (2006). *Lifestyle Theory: Past, Present and Future*. New York: Nova Science.
- Wimmer, J. ja Quandt, T. (2006). Living in the Risk Society: An interview with Ulrich Beck. *Journalism Studies*, 7, 336–347.

LISA

Tabel 4.3.8. Sidustumisklastrite moodustajatunnuste keskmised 2002–2014

Sulgudes skaala pikkus; $p \leq 0,001$

	Mitme- kükselt ja tugevalt sidustunud	Mitme- kükselt ja mõõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Valijana sidustunud	Nõrgalt sidustunud
2002					
% koguvalimist	6	16	17	29	32
Sotsiaalne elu (6)	2,70	2,53	4,23	1,62	1,91

4.3. SOTSIAALNE SIDUSTUMINE

	Mitme- kõlgelt ja tugevalt sidustunud	Mitme- kõlgelt ja mõõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Valijana sidustunud	Nõrgalt sidustunud
Konsumerism (8)	1,14	1,26	1,73	0,59	0,78
Ühendustes osalemine (11)	4,28	0,66	0,46	0,42	0,29
Looduspraktikad (4)	2,43	2,30	1,77	1,83	1,29
Valimistel osalemine (6)	4,76	5,41	0,76	5,16	0,65
Kultuuriosalus (12)	4,15	5,48	4,81	1,72	1,55
2005					
% koguvalimist	6	14	16	27	37
Sotsiaalne elu (6)	2,78	2,77	3,94	1,71	1,87
Konsumerism (7)	2,31	1,95	2,49	1,01	1,26
Ühendustes osalemine (12)	5,01	1,52	1,47	0,92	0,78
Looduspraktikad (4)	2,15	2,09	1,40	1,61	1,27
Valimistel osalemine (6)	4,04	5,26	0,95	5,21	0,91
Kultuuriosalus (12)	4,03	5,55	5,00	1,73	1,36
2008					
% koguvalimist	6	25	18	22	29
Sotsiaalne elu (6)	4,92	3,45	3,44	2,11	2,13
Konsumerism (7)	3,10	1,44	2,16	1,10	1,29
Ühendustes osalemine (13)	5,07	1,93	1,07	1,22	0,96
Looduspraktikad (4)	1,73	1,85	1,42	1,62	1,09
Valimistel osalemine (6)	1,96	5,40	0,66	5,17	0,66
Kultuuriosalus (12)	9,47	7,74	7,09	2,24	1,84
2011					
% koguvalimist	8	23	15	26	27
Sotsiaalne elu (6)	3,91	3,55	3,70	2,18	2,17
Konsumerism (8)	2,33	2,07	2,47	1,00	1,26
Ühendustes osalemine (14)	5,59	1,49	1,52	0,94	0,75
Looduspraktikad (4)	1,89	1,96	1,64	1,48	1,11
Valimistel osalemine (6)	4,89	5,51	0,76	5,37	0,89
Kultuuriosalus (12)	9,07	7,61	7,17	2,91	2,37
2014					
% koguvalimist	13	14	16	30	27
Sotsiaalne elu (6)	2,14	4,55	3,21	2,20	2,45
Konsumerism (8)	2,42	3,19	3,06	1,36	1,04
Ühendustes osalemine (8)	3,10	1,27	1,33	0,96	0,56
Looduspraktikad (4)	1,83	2,78	1,61	1,90	1,62
Valimistel osalemine (6)	5,42	5,50	0,81	5,42	0,83
Kultuuriosalus (12)	6,91	6,99	5,66	2,44	1,47

V osa.

Ühiskonna ajamõõde

5.1. PERSONAALSE JA SOTSIAALSE AJA KIIRENEMINE JA TIHENEMINE

Halliki Harro-Loit ja Triin Vihalemm

Käesolev peatükk iseloomustab Eesti ühiskonna liikmete suhet aega. Aeg on ühelt poolt justkui ühetaoline ressurss – kõigi inimeste käsutuses on ööpäevas 24 tundi –, teisalt on meie päevade sisu ja tegevuste maht väga erinev. Selle üle, millele kui palju aega kulutada, otsustavad inimesed näiliselt küll ise, kuid samas on nende valikud seotud nii paiknemisega elukaarel (eluetapiga) kui ka võimalustega, mis on neil elatise teenimiseks, pereelu elamiseks, eneseteostuseks, puhkamiseks. Inimestel on võimalik aega kasutada erineval määral ja viisil.

Järgnevates peatükkides esitatu avabki Eesti ühiskonna arengut inimeste ajakasutuse aspektist. Esmalt anname ülevaate MeeMa uuringu sisuga haakuvatest aja-sotsioloogilistest teoreetilistest käsitlustest, sellele järgneb küsitlusandmetel põhinev kokkuvõte Eesti inimeste subjektiivsest ajatajust ja ajakasutusest.

5.1.1. AJAGA SEOTUD MÕISTED

Aeg on igapäevaeluline nähtus, mida on teaduslikus mõttes raske üheselt määratleda. Näiteks on eri teadusharudes kasutusel erinevad ajamõisted: astronoomiline aeg, bioloogiline aeg, ajalooline aeg jne. Aega mõõdetakse ühiskonnas inimeste loodud vahendite, nt kalendri ja kella abil, aga ka sündmuste järgnevuse ja omavahelise kauguse kaudu. Seega on isegi universaalse füüsikalise aja skaalad inimeste loodud ja inimestevahelises suhtluses käibelevõetud. Ühiskonna vaatepunktist on oluline see, milline tähendus omistatakse ajale inimeste suhetes ning mil moel mõtestatakse

arengut üldisemas tähenduses – kuidas osatakse meenutada minevikku, tajuda olevikku ning kujutleda tulevikku.

Sotsioloog Carmen Leccardi (2014) väidab, et ühiskonna arengu ajaloolisi perioode ja ühiskondliku muutuse protsessi saab iseloomustada just selle kaudu, kuidas muutub ühiskonnaliikmete aja kogemise viis. Aastaaegade rütmis elava talupoja, vabrikuvile järgi toimiva töölise ning tänapäevases kodukontoris kaugtööd tegeva spetsialisti sisemine ajakogemus on arvatavalt erinev.

Ajasotsioloogid eristavad peamiselt kaht tüüpi ajasuhet: esiteks igapäevaelu toimingute korrastamiseks ja omavaheliseks koosolemiseks tehtavate toimingute kooskõlastust ja koordineerimist ning teiseks eluloolist aega, mille kaudu inimesed oma elu kulgu kultuuris ringlevate normide ja tähenduste kaudu mõtestavad (Luckmann, 1993; Leccardi, 2014). Alustame aja ja ühiskondlike suhete käsitletute tutvustamist ülevaatega tegevuste ajalise kooskõlastamise ja koordineerimisega seotud mõistetest.

Inimeste suhtluse ja koostegutsemise aeg on sageli ette määratud ehk teatud tegevusi on institutsioonid eri protseduuride ja reeglitega **ajastanud**, nt õpilased saavad omavahel suhelda peamiselt vahetunni ajal ning riiklikel pühadel ei pea inimesed enamasti tööle minema ja saavad teha argirutiini mittekkuuluvaid tegevusi (vt ptk 5.3). Ajastamine võib olla nii sotsiaalne (nt ühistegevuste algus- ja lõpuaja määramine) kui ka tehniliselt vahendatud (nt valgusfoori tulede kasutamine liikluses). Ajastamine on ühiskonnas palju muutunud. Kui tööstusühiskonnas 19.–20. sajandil oli inimeste tööte ja muude tegevuste ajastamine rangem, sest töö suurtes vabrikutes algas ja lõppes täpselt samal ajal, siis tänapäeval võimaldab tehnoloogia paljudel elualadel tegutsevatel inimestel endil otsustada, millal tööd alustada ja lõpetada, samuti seda, kus tööd teha (nt kaugtöö võimalused, töötamine kodukontoris jmt), millal jälgida meediat (tele- ja raadioprogrammide järelvaadatavus jms) jne. Eri inimeste tegevuste ühitamist ühele ajale nimetatakse **sünkroniseerimiseks** ehk ajaliseks ühitamiseks. Näiteks on paljudele töödele on seatud kindlad tähtajad: tegevused ei lõpe mitte hetkel, kui midagi saab n-ö sisuliselt valmis, vaid pigem siis, kui lõpeb selleks ettenähtud aeg; vahetund algab enamikus koolides kindalt kokkulepitud ajal, mitte sel hetkel, kui õpilased ära väsisivad ja puhkust vajavad jne. Inimesed kasutavad ajastamise võtteid ja vahendeid (kuupäevad, kellaajad) oma tegevuste sünkroniseerimiseks eesmärgiga teha teatud asju samal ajal (nt suhelda Skype'is) või olla samas ajal samas kohas. Kui pereliikmed on eri kohtades laiali, siis pühade ajal tullaakse enamasti kokku ehk sünkroniseeritakse oma tegevused (vt ka ptk 5.4). Omavahel sünkroniseerivad tegevusi ka institutsioonid. Hea näide on 1. september, mil enamikus Eesti koolides algab õppetöö. Sellega arvestavad ja selle järgi koordineerivad oma tegevust nii lasteaiad, liikluskorraldajad, huviringid kui ka muud

5.1. AJA KIIRENEMINE

asutused ja institutsioonid. Vastandina tegevuste ja sündmuste ajalisele ühitamisele ehk sünkroniseerimisele esineb osas tegevusvaldkondades ka (varem ühtlustatud) toimumisaegade eristumist ehk **desünkroniseerimist**. Näiteks oli veel kümme aastat tagasi levinud päevauudiste kuulamine-vaatamine täpselt saadete eetrisoleku ajal, kuid praegu jälgitakse uudiseid sageli eri aegadel nutiseadmete vahendusel, kasutades järelvaatamise või -kuulamise võimalusi või saadakse link uudisklipile hoopis sotsiaalmeedia vahendusel sõprade soovitatuna.

Ka ühiskonna alasüsteemides on omad tegevusi sünkroniseerivad jõud, mis ei moodusta omavahel ühtset süsteemi. Saksa sotsioloog Hartmut Rosa (2009) kirjeldab seda järgmiselt: „Vastupidi laialt levinud arvamusele ei ole maailmas ühtset, abstraktset ja lineaarset aega, mis sünkroniseerib alasüsteeme. Selle asemel loovad ja järgivad valdkonnad, nagu majandus, teadus, poliitika, kunstid jne, spetsiifilisi temporaalseid rütme ja horisonte“ (Rosa, 2009: 104). Sünkroniseerimine ja ajastamine väljenduvad ka kultuurinormides, mida nt meie igapäevases keekekasutuses tähistavad sellised väljendid nagu „hiljaks jääma“, „vara“, „õigel ajal“ (vt nt van Leeuwen, 2005: 135). Lisaks on ajastamine ja tegevuste ajaline sünkroniseerimine seotud võimu ja autoriteediga. Näiteks on õpetajal voli ajastada tunnitegevuse algus lausega „Alustame tundi!“ või siis ütleb ema lastele: “On aeg koju minna” (sealsamas, 131). Mida suurem hulk inimesi on ühe või teise ühistegevusega seotud, seda täpsemalt tuleb tegevusi ajastada. Inimeste isiklikud kooskõlastatud tegevused on seotud üldisemate ühiskondlike arengute ja kultuurinormidega. Institutsionaalsed ja kultuurinormid, vastupidi, muutuvad omakorda indiviidide tegevuste kooskõlastamise vajaduste surve (Leccardi, 2014). Näiteks industriaalühiskonnas loovad vabrikute tootmisliinid vajaduse ajastada täpselt tööaeg, infoühiskonnas on üha enam tegevusi, kus on vaja kooskõlastada koosolekute aega, projektide lõpptähtaegu jms – selle tulemusena muutub mitmetähenduslikuks ka „tööaeg“.

Institutsionaalsete reeglite ja kultuurinormide kaudu kehtestakse ka inimeste igapäevaelu **rütmid**, nt töö ja puhkeaja vaheldumine, ärkveloleku ja uneaja vaheldumine jne. Harjumuslike tegevuste vahele tehakse sageli **pause**, mille jooksul sooritatakse tavapärasest erinevaid tegevusi ning valmistatakse järgmiseks perioodiks. Näiteks tähtpäeval sooritatakse teatud rituaale, mida iga päev ei tehta (tähtpäevadest ja pausidest räägime lähemalt ptk 5.4). Institutsioonide võim tekitada kogu ühiskonnas igapäevavutiini katkestusi ehk pause on tänapäeval vähenenud, samuti on vähenenud institutsioonide sünkroniseeriv mõju, s.t selle määramine, millal suur osa inimesi teeb sama asja. Teadlased leiavad, et inimesed kujundavad oma elurütmi, peavad pause ja omistavad neile tähendusi järjest iseseisvamalt (Birth, 2012: 99–118; Snow ja Brissett, 1986). Kui varasematel sajanditel määrasid kogu ühiskonda

puudutavaid pause kirik ja kirikukalender (pühad, hingamispäeva pidamine jne), siis tänapäeval, nagu näitab ka tähtpäevade tähistamist käsitlev peatükk 5.4, esineb kogu Eesti ühiskonda haaravaid tähtpäevi, mida laialdaselt tähistatakse, vaid paaril korral aastas. Samas vältab enamiku jaoks siiani tööpäev kindlast kellaajast kindla kellaaiani. 2014. aasta MeeMa küsitlus näitab, et 60%-l tööl käivast elanikkonnast on kindel tööaeg ning vaid 13% väidab oma tööaja olevat paindliku, nii et nad saavad suurel määral ise otsustada, mis ajal midagi teevad. Samuti on Eesti haridussüsteem endiselt tugevalt rütmistava mõjuga, seda eeskätt perede jaoks, kus kasvavad kooliealised lapsed. Seega on institutsioonide (nt tööandjad ja haridusasutused) rütmistavast mõjust vaba vaid suhteliselt väike osa elanikkonnast.

Igas ühiskonnas ja kultuuris on olemas kehtestatud või tunnetuslikud normid, mis seovad institutsioonide ja indiviidide ajastamisstrateegiad pikema sotsiaalse aja horisondiga. Näiteid võib tuua eri ajastutest ja kultuuridest, kus on eksisteerinud teatud ettekujutused või lausa reeglid selle kohta, kui vanalt või millisel kalendrikuul minnakse kooli, millal saab jääda pensionile, millal tuleks luua pere; tööseadustikuga on reguleeritud puhkepäevade arv jne. Normidest tulenev mõjutab paljuski inimeste elukaart ehk elusündmuste ja arenguetappide kulgu sünnist surmani. Elukaare eri etappidel tekivad seetõttu eripärased ajastamise ja sünkroniseerimise vajadused. Näiteks kui laps läheb lasteaeda, hakkavad pereliikmete elu mõjutama lasteaia töörütmiga seotud ajastamise aspektid, mis omakorda kujundavad vajaduse teisigi tegevusi kooskõlastada ja seda nii pereliikmete kui ka töökaaslaste ja teiste poolte vahel. Elus esineb siiski palju kõrvalekaldeid ülalnimetatud normidest ning tänapäevased normid jätavad inimestele varasemaga võrreldes suurema vabaduse oma tegevuste järgnevust planeerida. Ka biotehnoloogia areng on muutnud arusaama inimese elukaarest ja biograafilisest ajast, nihutades bioloogilise arengu, täiskasvanuks küpsemise, viljakuse ja vananemise piire varasemaga võrreldes. See toob omakorda kaasa uusi väljakutseid, nende seas nii ühiskondlikke, majanduslikke (nt pikaajaliste krooniliste haiguste põdemisega seonduv problemaatika), moraalseid (nt kloonimise, emakadoonorluse jms küsimused) kui ka poliitilisi (nt bioloogiline kodakondsus).

Inimese eluloolist ehk **biograafilist aega** mõtestatakse ühiskonnas ja kultuuris kehtivate normide kontekstis ehk selle valguses, mida peetakse inimeste elus ja elukaare eri etappides oluliseks rõhutada. Elukaare etappide arengueesmärgid püstitatakse vastavalt prioriteetidele. Näiteks kui modernsele (tööstusajastu) väärtussüsteemile oli iseloomulik töö ja materiaalse jõukuse tähtsustamine, siis tänapäevase postmodernse infoajastu väärtussüsteemis on olulisel kohal hobid ja vaba aja veetmine, aga ka vabatahtlik (heategevuslik) töö ja panustamine ühiskonda (vt ptk 2.1). Melucci (1989) kasutab nüüdisaja inimese elueesmärkide iseloomustamiseks

Tabel 5.1.1. Tulevikule mõtlemise sagedus 2014

% koguvaimist

Kas Te mõtlete sageli tuleviku peale, kujutate ette enda ja oma lähedaste elu lähemas ja kaugemas tulevikus?	Mõtleb sageli	Ei mõtle kunagi
Lähema aasta ulatuses	54	14
2–3 aastat ette	30	28
4–5 aastat ette	15	50
6–10 aastat ette	7	68
10–20 aastat ette	4	81

nomaadi metafoori. Ta väidab, et tänapäeval pole elul sageli kindlat sihti, toimub vaba kulgemine, ilma et eesplaani terendaks mingi saavutus aegruum. Perekonna-traditsiooni, suguvõsalugude ja esivanemate kogemuse osatähtsus inimeste elukaare kujundamisel väheneb samuti. Teadlased on leidnud, et inimeste elulooline aeg on killustunud paljudeks omavahel vähesel määral seotud või sõltumatuteks episoodideks (Bauman, 2001). Seetõttu võib rääkida **diakroonilise** ehk arenguloolise, ajaliselt ja loogiliselt järgneva elukäsitluse asendumisest **sünkroonilise** ehk samaaegsete tegevuste ja protsesside keskse elukäsitlusega. Ühiskonnas edukaks institutsionaalseks ja individuaalseks toimimiseks pole vajalik mitte niivõrd ajalooline kogemus ja mälul põhinev teadmus, kuivõrd erinevate olevikukogemuste kiire kogumise ja analüüsimise võimekus. Uurijad on leidnud, et progressusku tööstusühiskonnaga võrreldes on nüüdisaja ühiskonna liikmete jaoks tulevik pigem ebaselge või raskesti planeeritav, olulisem on see, mida olevikus on võimalik teha (Schöneck, 2015; Lübbe, 2009). Näiteks ei kogu inimesed eluaseme või asjade ostmiseks raha, vaid võtavad laenu, asudes hüvesid kasutama kohe ja lükates tagasimakse kohustused tulevikku. MeeMa uuring näitab, et Eesti inimesed ei armasta tulevikku pikalt ette planeerida. Kui iga teine mõtleb ja seab plaani aasta ulatuses ette, siis 2–3 aasta peale seab plaane vaid iga kolmas ja veelgi pikema aja peale mõtlevad ette hoopis vähesed (tabel 5.1.1). Iga teine Eesti elanik väidab, et ei mõtle kunagi ette isegi mitte 4–5 aastat. Seega võib öelda, et pikaajaline tulevikuelu ettekujutamine on pigem erakordne.

Inimeste võimalused elada vastavalt oma sisemisele ajatunnetusele ja isiklikele (aja)vajadustele võivad olla ühiskondlike ajanormidega rohkem või vähem kooskõlas. Näiteks võib tekkida konflikt inimese n-õ sisemise kella ja institutsionaalsete nõudmiste või kultuurinormide vahel, ilmekaks näiteks on siin tööpäeva alguskella-aeg. Kas ja millal peaks tööpäeva algus ja lõpp olema paindlik ning arvestama inimeste n-õ sisemist kella, on juba ühiskondlike suhete küsimus. Paindlik töögraafik on teatud juhtudel muutunud töökoha headuse ja tööturul konkureerimise edukuse

üheks näitajaks. Veelgi ihaldusväärsem on, eriti nooremate ning haritud inimeste jaoks, võimalus rännata ja selle juures kaugtööd teha või püsivalt (mobiilses) kodukontoris töötada.

Järgmistes peatükkides oleme MeeMa uuringuandmetele tuginedes analüüsinud inimeste ajakapitali olmasolu ja suurust ehk nende **ajakasutussuutlikkust**, mida siinkohal ka lühidalt käsitleme. Ajakasutussuutlikkus tähendab lihtsamalt öeldes inimese võimekust teatud aja jooksul teatud tegevusi sooritades saada juurde endale olulisi hüvesid: tugevdada suhteid, kindlustada end rahaliselt, saada tunnustust, võita tulevikus aega juurde jms. Ajakasutussuutlikkust mõjutavad paljud asjaolud, nagu haridus, amet/tööala, kohustus mõne pereliikme eest hoolitseda/kedagi hooldada (nt lapsed, eakad vanemad, abikaasa jt). Inimesed erinevad üksteisest ka individuaalse ajakasutuse poolest, kulutades juba kasvõi erinevate vaimsete ja kehaliste võimete ning oskuste tõttu samalaadsele tegevustele erineva hulga aega, rääkimata individuaalsest ööpäevasest unevajadusest.

Ka inimeste tööaeg on erineva hinnaga. See seab omakorda piirangud **vabalt kasutatava aja** ning elatise teenimiseks kulutatava aja vahekorrale. Suur osa kodustest majapidamistöedest, laste kasvatamise, haigete ja/või vanade omaste hooldamise jm töedest on Eesti ühiskonnas valdavalt tasustamata, kuid nende peale läheb palju aega. Aega saab juurde võita teenuseid ostes – tasu eest käib kodus koristaja, lapsehoidja, hooldaja jne – või kasutades perekonna ja sõpradevõrgustiku abi. Samas läheb teenuse ostuks vajaliku raha teenimiseks või sõpradele-sugulastele vastuteene osutamiseks samuti aega. Aja n-ö vahetamist materiaalsete ja mittemateriaalsete hüvede vastu nimetavad uurijad **ajakapitali konverteerimiseks**, s.t teatud väärtused ühtlustatakse kokkulepete alusel (Preda, 2013). Seega võib väita, et inimeste autonoomia ja rahulolu aja kui ressursi kasutamise suhtes sõltub paljuski isiklikest kapitalidest, mida aga omakorda kujundavad tehnoloogia ja institutsionaalsed arengud, samuti elukaare etapid, mida parasjagu läbitakse (sellest lähemalt peatükis 5.3). Ajapuudus käib sageli kaasas nii kõrgema ühiskondliku positsiooni kui ka aktiivse tööea ja perekondlike kohustustega, selgub MeeMa küsitlusest. Näiteks selgub meie uuringust, et kõige vähem on aega oma äranägemist mööda kasutada 30–44-aastastel inimestel. Peaaegu neljandikul on ärkvelolekuaeg kohustuste ja muude tegevuste jaoks juba „ära broneeritud“ (vt lähemalt ptk 5.3). Neid tulemusi aitab selgitada alljärgnevalt toodud käsitlus tunnetatud aja tihenemisest ja kiirenemisest.

5.1. AJA KIIRENEMINE

5.1.2. SOTSIAALSE AJA TIHENEMINE JA KIIRENEMINE EHK AKTSELERATSIOON

Transpordi ja kommunikatsioonitehnoloogiate areng ei too inimestele vaba aega juurde, vaid vastupidi, soodustab ajapuudust ja kiirendab elutempot – nii selgub paljudest uuringutest ja seda on kogenud paljud lugejad ilmselt ka omal nahal. Üks tunnustatumaid ajauurijaid Hartmut Rosa (2013) väidab, et tehnoloogiate arengu ja massilise leviku tõttu vabanevad inimesed ühtaegu teatud ajamahukatest tegevustest nii tööl kui ka kodus, kuid samas tehnoloogiga kiirendab ja tihendab nende elutempot. Saavutatud ajaline võit võimaldab teha omakorda teisi tegevusi: käia treeningul, teha rohkem tööd või tarbida enam meediat (Rosa ja Scheuerman, 2009). Pingeid loovad institutsioonide rakendatavad tähtajad kui uut tüüpi ajastamise vahendid ja võtted. Tööde lõppu reguleerib projekti tähtaeg, mitte tööaja kokkulepitud pikkus. Ka töö- ja töövälise aja tasakaal muutub tänases infoühiskonnas: tehnoloogia muudab inimesed pidevalt kättesaadavaks, tekitades samal ajal tööriitmides katkestusi ja vajadust ümberlülitumiseks (Schöneck, 2015). Ettevõtjate või poliitikute jaoks avab (tehnoloogiline) ajastamine uusi võimalusi tööd ja muid protsesse kiirenduse ja tegevuste intensiivistamise kaudu tõhustada. Nii võib lüheneda ka kodanikele antud aeg mingile seadusemuudatusele reageerimiseks, perekonnaga seotud kohustuste täitmiseks mingil ajaperioodil jne (Rosa, 2013). „Kui enam ei eksisteeri defineeritud „ajaaknaid“ tegevuste jaoks, nagu töötamine, poodlemine, sõpradega suhtlemine, kirjavahetusega tegelemine, pere eest hoolitsemine jne, on kõiki neid tegevusi võimalik teha ükskõik millisel ajal ja millises järjekorras; ettenägematud sündmused võivad luua planeerimatu ja intensiivse hõivatuse, seetõttu on ratsionaalne organiseerida igapäevaelu võimalikult paindlikul viisil, kuna mobiilside võimaldab kordineerida ja tegevuste järjekorda sünkroniseerida“ (Rosa, 2013: 235).

Seega tekib tehnoloogiliste ja majandusliku arengu protsessidest juhitud ühiskondlik surve soorituste intensiivistamiseks ehk „tegevusepisoodide hulga suurenemiseks ajaühikus“. Eesti keeles võiks seda nähtust nimetada **sotsiaalse aja tihenemiseks ja kiirenemiseks** (inglisekeelne vaste oleks *acceleration of social time*) (vt Rosa, 2013: 64).

Hartmut Rosa on kirjeldanud sotsiaalset aktseleratsiooni kolmedimensionaalsena (sealsamas, 74–80).

Uute tehnoloogiate rakendamine on kaasa toonud nii inimeste, kaupade kui ka teabe liikumise kiirenemise ning tootmis- ja tarbimistsüklite lühenemise. Tehnoloogia areng on võimaldanud muuta osa kaupa digitaalseks, nt raamatud, filmid, muusika – nende levi on sisuliselt silmapilkne.

Sotsiaalsed muutused aktselereeruvad ehk minevikukogemuse ja tulevikuootuste aeg lüheneb, olevik tähtsustub.

Elutempo kiireneb, tegevuste ja kogemuste arv ühes ajaühikus (tunnis, päevas, aastas jne) suureneb. See toob kaasa nt söögiaegade või uneaja lühenemise, võimalikult väikese ajavahe eri tegevuste vahel, et nn „tühi aeg“ oleks minimaalne. Rööptegutsemine loob mulje, et jõuame teha ühes ajahetkes enam.

Aja tihenemine ja kiirenemine saab toimuda seeläbi, et tegevusi tehakse lühema ajaga (eriti tehnoloogiliste abivahendite toetusel), lühendatakse või jäetakse ära pausid ja jõudehetked või püütakse mitut tegevust teha korraga (nn rööptegutsemise põhimõttel). On oluline täheldada, et sotsiaalse aja tihenemine ei toimu kõigis ühiskondades sarnaselt ning ka ühes ja samas ühiskonnas elavate inimeste ajatihe-
dus on erinev. Teisisõnu: ajaressurss nagu iga muugi kapital soodustab kihistumist ühiskonnas.

Nii tekibki ühiskonnas toimuvate muutuste uurimises vajadus protsesside objektiivse intensiivsuse kõrval (nt ajaühikus läbitud kilomeetrid, edastatud teated, toodetud asjad) panustada inimeste ajakasutuse, elutempo, ajasurve ja muutustega kohanemise tunnetuse uurimisse. Selle selgitamisele oli suunatud oluline osa MeeMa 2014. a küsitlusest.

5.1.3. INIMESTE TUNNETATUD AJA KIIRENEMINE JA AJA TIHEDUS

Mõistmaks kolme aktselersatsioonidimensiooni omavahelist seost, pakub Rosa (2013) välja kiirendusringide käsitluse: transpordi, kommunikatsioonivahendite jm tehnoloogiline areng loob uusi võimalusi eri tegevusi veelgi kiiremini ja paindlikumalt sooritada ning samuti vajaduse, et inimesed need uued ja intensiivistavad sooritusviisid omandaksid. Tehnoloogiliste uuenduste suunamine sooritusaja lühendamisele ja paindlikumaks muutmisele on tingitud niihästi tootjate majanduslikust huvist (saada võimalikult palju toodangut võimalikult lühikese ajaga) kui ka inimeste endi huvist kogeda oma eluajal võimalikult paljut, elada võimalikult mitmekesisist elu. Rosa (2013) nimetab neid nähtusi vastavalt majanduslikuks ja kultuuriliseks arengumootoriks. Kolmas, sotsio-strukturaalne „mootor“ (sealsamas, lk 151–194) on kahe eelmisega tihedasti seotud vajadus aega ja energiat igapäevaelu valdkondade vahel jagada: erialane töö, perega seotud kohustused, vabatahtlik töö, hobid jne.

Ajasurvega toimetulekuks rakendavad inimesed sageli **rööptegutsemist** ehk mitme tegevuse sooritamist samal ajal. Rööptegutsemine on individuaalne eri tegevuste sooritamine samal ajal, samas kui sünkroniseerimine on teatud tegevuste ajastamine samale ajale teiste inimestega. Kommunikatsioonitehnoloogia loob selleks

5.1. AJA KIIRENEMINE

haid võimalusi. Hartmut Rosa iseloomustab rööptegutsemise mõju sotsiaalsele ajaga seotud normidele kahe sümptomi kaudu: „Ajavahemikud, millal inimesed kesken-
duvad ühele tegevusele, muutuvad üha lühemaks. Oluliseks muutub ka tehniline ja
sotsiaalne eeldus, et inimesed on pidevalt kättesaadavad“ (Rosa, 2013: 306). Hassan
(2009) väidab, et rööptegutsemine on seotud üldisemalt n-ö viivitamatuse kultuuri
kujunemisega, mis normaliseerib võimalikult kohe reageerimise ülemuste, pere-
liikmete, kolleegide, klientide jt väljendatud vajadustele, vähendades prioriteetide
seadmise aega; samal ajal pakkudes ka paindlikkust ja efektiivsust ning nõudes sage-
dasi ühelt tegevuselt teisele ümberlülitumisi (Hassan, 2009: 103–107). Viivitamatut
tegutsemist võimaldavad kultuurinormid on tugevasti seotud tehnoloogiakasutuse
ning töö- ja isikliku aja piiride hägustumisega, aga ka igasuguste otsustusprotsesside
kiirenemisega.

Rööptegutsemine on ka Eesti ühiskonnas väga levinud nähtus. MeeMa andmetest
selgub, et mitu tegevust on sageli korraga käsil 42%-l Eesti elanikest, mõnikord või
harva rööptegutseb teist samapalju inimesi. 45-aastased ja nooremad rööptegutse-
vad sagedamini kui vanemad inimesed ja see on muutunud nende jaoks valdavaks
praktikaks (vt lähemalt ptk 5.3). Osalt on see seotud elukaareliste teguritega, osalt aga
tehnoloogiliste abivahendite intensiivsema kasutusega nimetatud vanuserühmades.

Sotsiaalse aktseleratsiooni uurimisel on ka Hartmut Rosa jaoks oluline küsimus,
kuidas tunnetavad inimesed aja tihenemist. Ta toob näiteks pikemat ajaperioodi haa-
ravad küsitlusuuringud (nt USA elanike seas kogutud võrreldavad küsitlusandmed
1965., 1992. ja 1999. aastast), millest selgub suundumus, et inimeste tajutav ajastress ja
ajasurve (nõustumine väitega „Mul on alati kiire“ või „Ma ei ole kunagi tundnud, et
mul on kiire“) varieeruvad. Aastatel 1965–1992 kasvas ajasurvet tunnetavate inimeste
hulk 14% võrra (24%-lt 38%-le) ning ajasurve all mitte nii väga kannatavate inimeste
hulk kahanes (nende hulk, kes väitsid, et neil pole peaaegu kunagi kiire olnud, vähe-
nes 27%-lt 18%-le (Robinson ja Godbey, 1996, refereeritud Rosa, 2013: 132).

Rosa pakub suundumuse seletamiseks välja just vaba aja juurdekasvu, s.t teatud
elanikerühma jaoks on tehnoloogilis-mjanduslik areng võimaldanud kiiremaid ja
paindlikumaid sooritusi ning seeläbi suurendanud aega, mida saab oma äranägemist
mööda kasutada. Kasutades Rosa käsitlust, võib oletada, et järelikult ei tundnud
osa elanikkonnast ka survet hakata võidetud vaba aja arvelt kohe uusi tegevusi soo-
ritama, kuigi majanduslik-tehnoloogiline areng seda võimaldas. Sellest tulenevalt
võib püstitada koguni teesi aja kiirendusele vastuseismise võimalikkusest, kiirendu-
suga (teadlikult) kaasa minemata jätmisest. Sotsioloogias ongi tekkinud n-ö aeglase
elu uurimise traditsioon (nt Parkins ja Craig, 2006), mis haakub paljudes maades
populaarsete pikki tootmisprotsesse toetavate tarbimisviiside ideega: aeglane toit

(kohaliku, ökoloogiliselt puhta toodangu tarbimine ja selliste tootjate toetamine), aeglane reisimine (lennukite jm kiirtranspordi vältimine), aeglane mood (taaskasutuse või rätsepatöö hindamine, kiirmoekettide toodangu vältimine) jne. Nii võib aja juurdevõitmine olla osa inimeste teadlik elueesmärk ning muutuda omakorda sotsiaalseks väärtuseks, mille nimel pingutada ja oma õiguste eest võidelda.

5.1.4. KOKKUVÕTE

Personaalne aeg ja võimalused seda kasutada on väga oluline ühiskonna arengu ja ühiskonnaliikmete võimaluste ja (võimu)suhete kujundaja ning iseloomustaja. Järgnevates peatükkides analüüsitakse MeeMa küsitluse andmetele toetudes, kuidas Eesti elanikud tunnetavad oma ajalist hõivatust ja võimalusi otsustada, millele aega kulutada. Uurime, kuidas nad intensiivse elutempoga toime tulevad ning mil määral kardavad muutustega kaasa minna, või vastupidi, trendidest maha jääda. Kaks viimast peatükki ühendavad inimeste personaalse ajakäsituse ja ajakasutuse kultuurimäluga. Neis analüüsitakse tähtpäevade tähistamist igapäevaelu rütmide ja pauside kaudu, samuti eeskätt eri ajaloo perioodide ja -sündmuste kõnekust inimeste jaoks. Lisaks uutele teadmistele ühiskonna kohta pakub loetav loodetavasti lugejale ka isiklikku äratundmist ning eneseanalüüsi ainek.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Bauman, Z. (2001). *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Birth, K. (2012). *Objects of Time. How Things Shape Temporality*. New York: Palgrave Macmillan.
- Craig, G. ja Craig, W. (2006). *Slow Living*. Oxford: Berg Publishers.
- Hassan, R. (2009). *Empires of Speed: Time and the Acceleration of Politics and Society*. Leiden & Boston: Brill.
- Leccardi, C. (2014). Time of Society and Time of Experience: Multiple Times and Social Change. *KronoScope*, 14(1), 10–24.
- Luckmann, T. (1993). Remarks on Personal Identity: Inner, Social and Historical Time. A. Jacobson-Wiggung (Toim). *Identity: Personal and Socio-Cultural. A Symposium* (lk 67–91). Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lübbe, H. (2009). The Contraction of the Present. H. Rosa ja W. E. Scheuerman (Toim). *High-Speed Society: Social Acceleration, Power, and Modernity* (lk 159–178). Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individuals Needs in Contemporary Society*. Philadelphia: Temple University Press.

5.1. AJA KIIRENEMINE

- Preda, M. (2013). Time Capital and Social Gravity: Two New Concepts for Sociology of Time. B. M. Pirani ja T. S. Smith (Toim). *Body and Time: Bodily Rhythms and Social Synchronism in the Digital Media Society* (lk 24–40). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Rosa, H. (2009). Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society. H. Rosa ja W. E. Scheuerman (Toim). *High-Speed Society. Social Acceleration, Power and Modernity* (lk 77–112). Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Rosa, H. (2013). *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.
- Schöneck, N. (2015). Europeans' Work and Life – Out of Balance? An Empirical Test of Assumptions from the „Acceleration debate“. *Time & Society*, <http://dx.doi.org/10.1177/0961463X15577286> (published online before print April 9, 2015).
- Snow, R. P. ja Brissett, D. (1986). Pauses: Explorations in Social Rhythm. *Symbolic Interactions*, 9(1), 1–18
- Van Leeuwen, T. (2005). Time in Discourse. *Linguistics and the Human Sciences*, 1(1), 127–145.

5.2. EESTI ELANIKUD OMA AJAKASUTUSEST

Liina-Mai Tooding

5.2.1. AJAKULU ERI TEGEVUSTELE

Selles alapeatükis vaatleme ajakulutuse subjektiivseid hinnanguid erisuguste tegevuste puhul, hinnanguid oma ajavaru piisavusele ja selle kasutamise oskusele. Tegevuste all mõeldakse niihästi ööpäeva vältimatuid osi (nt uneaeg) kui ka ajatäidet omal valikul (nt enesetäiendamine, suhtlemine, lihtsalt puhkus). Tähtsa eristajana uurime seejuures tegevusala, mis on aja organiseerimise oluline tegur, samuti haridusastet ja vanust.

Vaatleme esmalt, kuidas jaguneb ööpäev tööks või kooliskäimiseks, vabaks ajaks ja uneks küsitletute eneste hinnangute kohaselt. Uneaeg on igaühe ja tööaeg paljude inimeste ööpäeva mahukas osa. Enamikul jääb üle ka oma suva kohaselt sisustatavat aega, mida nimetame siinkohal lühidalt vabaks ajaks. Uurime ka argipäeviti kodus arvuti kasutamisele kulutatud aega.

Teisendasime küsitletute osutatud ajakulu hinnangud ligikaudu tundideks, võttes konkreetse ajavahemiku nimetanud inimese ajakuluks selle vahemiku keskmise või piirpunkti ja püüdes säilitada vahemike ühetaolist sisulist tähendust konkreetse tegevuse korral (nt 2–3 tundi tähendab 2,5 tundi, alla 6 tunni tähendab 5 tundi jne).

Lühim tööaeg või koolipäeva pikkus oli „kuni 4 tundi“ ja pikim „üle 12 tunni“ ning nende vahel eristati veel viit astet. Uneaeg varieerus määratlusest „alla 6 tunni“ kuni määratluseni „rohkem kui 10 tundi“ kolme vaheastmega, argipäeviti kodus arvuti kasutamise aeg nullist („ei tööta kodus arvutiga“) kuni määratluseni „üle 10 tunni“ kuue vaheastmega ja oma soovi kohaselt kasutatav aeg nullist („enamasti

5.2. AJAKASUTUS

Tabel 5.2.1. Keskmine ajakulu argipäeviti tööalarühmades 2014

Tundides koos usalduspiiridega (alumine usalduspiir vastab keskmisest lahutamisele ja ülemine liitmisega keskmisega), usaldusnivoo 95%

	N	Töö- või koolipäeva pikkus	Uneaeg	Vaba aeg	Arvutiga kodus töötamise või õppimise aeg
Juhid, ettevõtjad	168	7,7±0,5	7,1±0,1	3,3±0,4	2,1±0,4
Spetsialistid	237	8,0±0,2	7,1±0,1	3,0±0,3	1,7±0,3
Ametnikud, teenindajad	161	8,6±0,3	7,2±0,1	2,9±0,3	1,0±0,3
Töölised	311	8,4±0,2	7,1±0,1	3,1±0,2	0,7±0,2
Õpilased, üliõpilased	130	7,4±0,3	7,6±0,2	4,2±0,4	2,4±0,3
Kodused, töötud	105		7,3±0,2	3,5±0,5	0,5±0,3
Pensionärid	386		7,3±0,1	5,0±0,2	0,3±0,1
Koguvalim	1499	8,1±0,1	7,2±0,1	3,7±0,1	1,1±0,1

ei olegi“) kuni määratluseni „üle 6 tunni“ nelja vaheastmega. Ligikaudu tundideks üleviidud andmete põhjal saadud keskmine ajakulu hinnang tegevusala rühmiti on toodud tabelis 5.2.1.

Inimesi, kelle päev on tegevuste poolest teatud ulatuses ette määratud ametitöö või kooliskäimisega, on 69% (sh õpilasi-üliõpilasi 9% ringis). Nendest ligi veerandi puhul moodustab töö- või kooliaeg kuni 7 tundi, ligi pooltel 8 tundi ja ligi kolmandikul üle 8 tunni. Keskmine töö- või koolipäeva pikkus meie ligikaudsel tunniskaalal on 8–8,2 ringis.

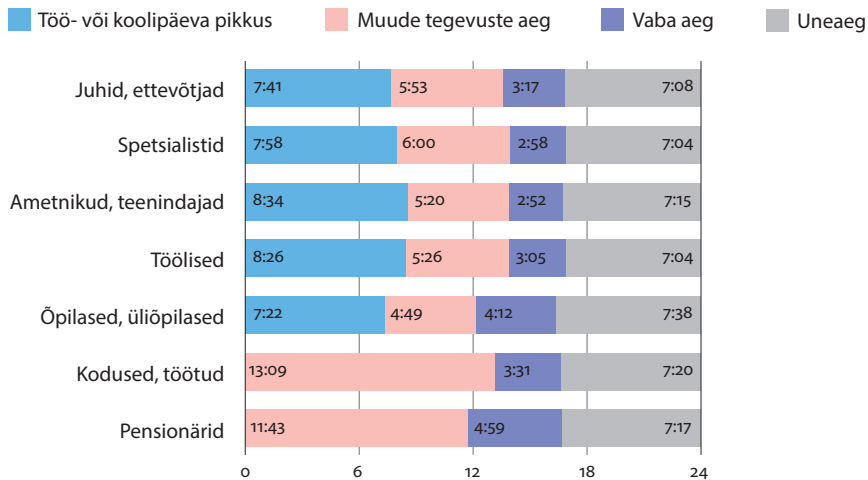
Tabelist 5.2.1 näeme, et tööpäeva pikkus varieerub enesehinnangu kohaselt tegevusalati enam kui tunni ulatuses. Mõttes väikest liitmist-lahutamist tehes näeme ka ligikaudu, milline on keskmise ümber kujunev statistiline usaldusvahemik usaldusnivool 95%. Usaldusvahemike mittekattuvus eri rühmades kõneleb rühmade statistilisest erinevusest, kattuvus aga sellest, et andmed erinevust ei näita. Tööpäev on keskmiselt suhteliselt pikem ametnikel, teenindajatel ja töölistel. Juhtide ja ettevõtjate poolt märgitud tööpäev jääb nendest statistiliselt oluliselt lühemaks, sarnanedes pikkuse poolest spetsialistide tööpäevaga, kuid varieerub siinvaadelduist kõige enam (ka laiem usaldusvahemik). Koolipäev jääb tööpäevast lühemaks.

Uneaeg on ööpäeva möödapääsmatu osa ja ajakulu hinnangud osutusid küllaltki ühetaolisteks: ligi poole puhul vastajatest 6–7 tundi, ligi 40% magab umbes 8 tundi. Keskmiselt pikim uneaeg on õpilastel ja üliõpilastel, järgnevad kodused ja pensionärid. Keskmine uneaeg on meie tunniarvestuse kohaselt 7,1–7,3 tundi.

Vaba, oma soovi järgi sisustatava aja mõiste on eri eluperioodidel erisuguse tähtsusega ja onoleb muudest igapäevastest kohustustest. Samuti võib selle määratlus olla

Joonis 5.2.1. Enesehinnanguline ajakasutus tööalarühmades 2014

Tundides ööpäevas



subjektiivsem kui töö- või uneaja puhul. Üldise hinnangu kohaselt sellist aega kas ei ole üldse või on alla tunni 15%-l kõigist küsitletutest. Viiesimik nimetab 1–2 tundi ööpäevas ja veerand 3–4 tundi. Üle 4 tunni päevas on oma aega ligi 40%-l vastajatest, kellest peaaegu poole moodustavad pensionärid ja töötud. Meie tunniskaalal tekib statistiliselt järgmine järjestus: kõige enam on enesehinnangu kohaselt oma aega pensionäridel (5 tunni ringis), järgnevad õpilased-üliõpilased (4 tundi) ja kodused ning seejärel töökäijad (3 tundi).

Kui vaadelda kolme kõnealuse ajalõigu summat – töö, uni ja oma soovi järgi sisustatav vaba aeg –, siis näeme, et hinnanguline sellest üle jääv aeg on keskmiselt 5–6 tundi ööpäevas, kodustel ja pensionäridel rohkem (joonis 5.2.1). See on aeg, mis on suunatud teistele inimestele (pereliikmeile, sõpradele) ja hädavajalikele muudele toimingutele seoses töö või igapäevaeluga. Siin tuleb järeldustes olla ettevaatlik ja silmas pidada esiteks seda, et ajahinnangud on omasused, ja teiseks, meie „tunni-arvestus“ on ligikaudne. Kolmandaks, aja määratlus oma soovi järgi sisustatavaks ajaks võib olla erineva põhitegevuse korral erisugune, kaasa arvatud subjektiivsus selle hindamisel, mis on „oma soov“ ja mis mitte.

Arvuti taga töötab või õpib argipäeviti töövälisel ajal ligi 43% vastanuist (umbkaudu pool ülejäänuid kasutab arvutit muul ajal). Ettearvatult on arvutikasutamise esirinnas õpilased ja üliõpilased, kellest 40% ringis töötab kodus arvuti taga vähemalt 3–4 tundi päevas. Mitte nii kaua, aga samuti ülejäänuid enam kasutavad arvutit

5.2. AJAKASUTUS

kodus ka juhid, ettevõtjad ja spetsialistid. See tegevus võib olla määratud ka vaba ajana, aga võib olla ka „töö koju kaasa võtmine“ ja vajadusel, mitte niivõrd soovil põhinev ajakasutus.

Argipäeva tavapäraseks tegevusteks võib veel pidada toidu valmistamist, enese eest hoolitsemist ja liikumisi eri tegevuskohtade vahel. Tüüpiline toiduvalmistamine kestab kuni 2 tundi, enese eest hoolitsemine alla tunni, liikumine ühest kohast teise pool tundi kuni tund, kolmandikul ka kuni 2 tundi. Need tegevused on vastajail küllaltki ühetaolise kestusega. Süüa ei tee 16% ja liikumine eraldi tegevusena ei ole päevakavas 14% puhul.

5.2.2. KAS AEGA ON VÄHE VÕI JÄÄB ÜLE?

Igapäevaste vältimatute tegevuste (uni, töö) ajakulu variatiivsus tegevusvaldkonnast sõltuvalt oli suhteliselt väike, nagu nägime tabelist 5.2.1, samas võis märgata küllaltki erisuguseid hinnanguid ajakogustele, mida saaks kasutada omaenese suva järgi. Ka arvutikasutuse aeg kõikus tugevalt. See mitmekesisus viib küsimuse juurde, kuivõrd piisavaks hindavad inimesed oma ajavaru, kas nad tunnevad ajast puudust ja loobuvad seetõttu teatud huvipakkuvatest tegevustest, või vastupidi, püüavad ajasurve all päeva pingestades mahutada sinna kõik vajaliku. Teiselt poolt, kuivõrd leidub neid, kes ei oska ajaga midagi peale hakata? Ajapuudus ja aja ülejääk on loomulikud subjektiivse ajatunnetuse määratlused igapäevaelus ja seetõttu võiks arvata, et nende kaudu saab esile tuua ajakasutuse erisusi.

Alljärgnevalt on vaatluse alla võetud kaks ajakasutuse subjektiivset hinnangut: vastused küsimustele „Kas Teid vaevab ajapuudus?“ (1 – „üldse mitte“, 2 – „väga harva“, 3 – „mõnikord“, 4 – „küllalt sageli“, 5 – „jah, väga sageli“) ja „Kas Teil on tulnud mõnikord ette, et ei oska ajaga midagi peale hakata, seda millegagi täita?“ (1 – „üsna sageli“, 2 – „mõnikord küll“, 3 – „väga harva“, 4 – „üldse mitte“). Nende kahe aja täidetust mõõtva hinnangu kaudu püüame avada ajatunnetuse variatiivsust ja iseloomustada seda tegevusala poolest, samuti mõju järgi igapäevaelule. Mõlemas küsimuses peegeldub teataval määral ka omaenese ajakasutusoskuse hinnang, teises ehk rohkem kui esimeses.

Küllalt sagedast või väga sagedast ajapuudust märkis 31% küsitletuist ja sama suur oli nende hulk, kellele ajapuudus on tundmatu või kes seda harva tunnevad. Neid, kes tunnevad ajapuudust ajuti, mõnikord, oli 39% ringis. Seega jagunevad inimesed ajapuuduse hinnangutes laias laastus kolmeks peaaegu ühesuuruseks rühmaks: sagedase, ajuti esineva ja harvaesineva ajapuuduse esiletõojad. Aja täitmisega ei ole oma hinnangu kohaselt üldse raskusi 44%-l küsitletuist ja seda esineb harva kolmandikul.

Tabel 5.2.2. Pingsa ajakasutusega inimesed rahvarühmades 2014

% rahvarühmast

	Kas Teid vaevab ajapuudus? – Küllalt või väga sageli	Kas Teil on tulnud mõnikord ette, et ei oska ajaga midagi peale hakata, seda millegagi täita? – Üldse mitte
Vanus		
15–19	34	23
20–29	41	32
30–44	48	47
45–54	39	49
55–64	23	53
65–79	10	48
Haridus		
Alla keskhariduse	25	34
Keskharidus	30	42
Kõrgharidus	35	54
Tegevusala		
Juhid, ettevõtjad	48	55
Spetsialistid	42	51
Ametnikud, teenindajad	44	47
Töölised	31	40
Õpilased, üliõpilased	38	27
Kodused, töötud	30	35
Pensionärid	8	46
Koguvalim	31	44

Seega vaid pisut üle viiendiku tunnistab teatavat aja ülejääki (ei oska aega millegagi täita), aga sedagi enamjaolt üksnes mõnikord, mitte sageli.

Kui vaadelda nende kahe küsimuse vastuseid koos, siis selgub, et pool küsitletuist ei tunne ei aja ülejääki ega ka mitte sagedast puudust, pisut üle neljandiku (27%) tunneb sageli või väga sageli ajapuudust ja samal ajal leiab väga harva või üldse mitte, et aega ei oleks millegagi täita. Ligi viiendik (19%) ei tunne ajapuudust, küll aga ei oska aega sisustada, ja mõneprotsendiline on nende rühm, kes kogevad nii ajapuudust kui ka ülejääki. Tõlgendades vaadeldavat kaht hinnangut ajaga toimetulekuoskuse vaatevinklist, võiks öelda, et pool küsitletuist tuleb ajakasutusega enda silmis toime, pisut üle neljandiku elab enda arvates ajasurve all ja viiendikul pigem napib tegevusi.

Ajapuudus seostub vanusega laias laastus pöördvõrdeliselt: mida eakam inimene, seda harvemini esineb ajapuudust (Spearmani korrelatsioonikordaja on -0,39). Siiski ei ole ajapuuduse vähenemine vanemaks saades rangelt monotoonne: sageli või väga sageli ajapuudust tundvate inimeste osa on suurim 30–44-aastaste inimeste seas,

5.2. AJAKASUTUS

ulatudes peaaegu pooleni (tabel 5.2.2, kus on esile toodud sageli ajapuudust tundvate inimeste osa). See on intensiivne tööiga ja ka suurimate perekondlike kohustuste aeg. Noorimas vanuserühmas seevastu kinnitab sagedast ajapuudust kolmandik ja eakate rühmas kümnendik.

Sõltuvust vanusest näeme ka aja täitmise oskuse hinnangus (tabel 5.2.2, parempoolne veerg). Nende osa, kellel üldse ei tule ette, et ei oskaks ajaga midagi peale hakata, on väikseim 15–19-aastaste seas (viieendiku ringis), vanuse kasvades suureneb kuni pooleni ja üle selle. Sellele leidub erinevas vanuses nähtavasti erisuguseid seletusi: kohustuste lisandumine töökarjääri edenedes ja perekonna loomisel, eesmärkide selginemine ja küpsus oma tegevuste korraldamisel, vanusega mõnevõrra kahanev suutlikkus tegutseda (piisab vähemast, et aeg tunduks sisustatud).

Mida kõrgem on haridusaste, seda suurem on sagedast ajapuudust tundvate inimeste osakaal: kõrghariduse puhul üle kolmandiku, keskhariduseta inimeste seas veerand. Samal ajal eitab täielikult aja sisustamise probleeme enam kui pool kõrgharidusega inimestest (analüüs näitab, et eakate kõrgharidusega inimeste seas koguni 60%), aga vaid kolmandik keskhariduseta inimestest kinnitab, et neil ei tule ette aja täitmise raskusi.

Tegevusala järgi vaadeldes näeme, et juhtide ja ettevõtjate seas on suurim osa (ligi pool) neid, kes kinnitavad sageli või väga sageli ette tulevat ajapuudust. Samal ajal on nende seas ka suurim nende inimeste osa, kellel kunagi ei teki aja sisustamisega raskusi.

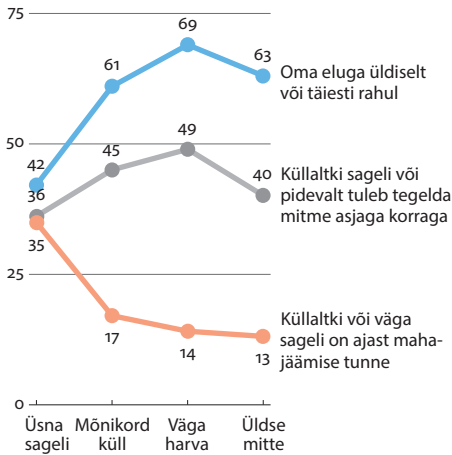
Juhtide ja ettevõtjate ajakasutus on intensiivne, tööaeg pikk ja vaba aega vähe. Neile lähedased on spetsialistid ning ka ametnikud ja teenindajad, aga veidi väiksema ajapuuduse määraga. Töölised ja kodused on ajapuuduse poolest keskmisel positsioonil, aga aja sisustamisel kogevad sagedamini probleeme kui spetsialistid. Pensionäride ja õpilaste-üliõpilaste positsioonid on mõneti vastandlikud – kas selle taga võiks olla erisugune ajakasutuse elukogemus? Õpilaste-üliõpilaste seas on vaadeldavates tegevusalarühmades väikseim osa – veidi üle neljandiku – neid, kel ei ole kunagi aja täitmise probleeme. Pensionäride rühm on igati eripärane siin vaadeldavas mõttes: palju oma soovi järgi täidetavat aega, sagedase ajapuuduse tundjaid kõvasti alla kümnendiku, kuid ligi pooltele pensionäridest on võõras tunne, et ajaga ei oska midagi ette võtta.

Siin võiks arvata, et juhtide ja ettevõtjate, spetsialistide ning ametnike puhul hõlmavad suure osa aega tööga seotud kohustused (meenutame ka nende suhteliselt suuremat kodust arvutikasutuseks kuluvat aega), pensionäre aga iseloomustab endale meelepärane ajasisustusviis. Üliõpilased ja õpilased nähtavasti töepoolset vahel ei tea, mida ette võtta. Kindlasti on ajasurvel ja ajapuudusel või, vastupidi, aja

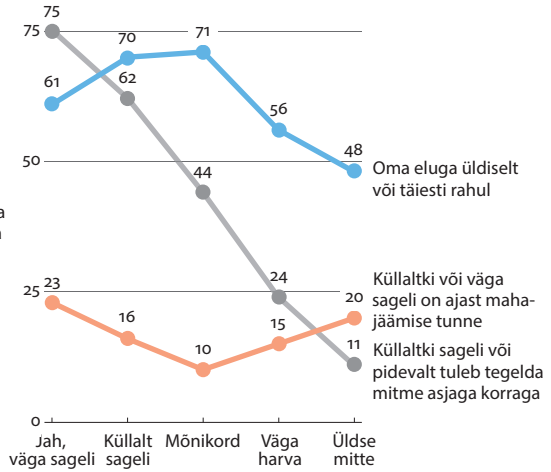
Joonis 5.2.2. Mida toob endaga kaasa ajapuudus või aja üleküllus? 2014

% koguvaimist

Kas Teil on tulnud mõnikord ette, et ei oska ajaga midagi peale hakata, seda millegagi täita?



Kas Teid vaevab ajapuudus?



ülejärgil eri inimestele erisugune mõju ja sellest tulenevalt ei saa kaugeltki üheselt öelda, kas ajapuudus või ülejääk on hea või halb. Need on olulised sotsiaalpsühholoogilised aja analüüsi teemad, mis jäävad meie käsitlusest enamjaolt kõrvale edaspidiseks uurimiseks. Vaatleme lühidalt vaid seda, kuidas seostuvad ajapuuduse ja ajakasutuse raskuste enesehinnangulised määrad eluga rahulolu ja argipäevategevuste korraldusega. Vaatleme veel ka seda, kuivõrd on meie andmetel maad võtnud tunne, et ollakse ajast maha jäänud, nii et ei saa enam aru, mis toimub. Sellise tundeni võib viia niihästi aja liiga pingeline täide (ei jõua ajaga kaasa minna) kui ka aja sagedane ülejääk (ei ole osanud ajaga kaasa minna).

Oma eluga rahulolu väljendati viiepallisel skaalal (1 – „üldse mitte rahul“, 2 – „mitte eriti rahul“, 3 – „raske öelda“, 4 – „üldiselt rahul“, 5 – „täiesti rahul“). Eluga rahulolu on üldiselt kõrge: kaht esimest, rahulolematuse poole kalduvat vastusevarianti kasutas 30% ringis küsitlenuist.

Joonisel 5.2.2 on kujutatud eluga üldiselt või täiesti rahul olivate osakaal olenevalt ajapuuduse määrest ja sellest, kui sageli ei osata ajaga midagi peale hakata. Märkame, et ajapuuduse määr ja oma eluga rahulolu ei ole rangelt lineaarses seoses: suurim kallak rahulolu poole (parempoolne diagramm, sinine joon) kaasneb kerge ajasurve all (ajapuudust esineb mõnikord või küllaltki sageli). Kuid niihästi suure ajapuuduse

5.2. AJAKASUTUS

tundjate kui ka ajapuuduseta inimeste hulgas on rahulolijate osakaal väiksem. Täienduseks lisame, et kuigi rahulolu eluga on negatiivselt seotud vanusega, samuti nagu ajapuuduse määr, tuleb ka vanuserühmi eraldi vaadeldes pilt ligilähedaselt sama.

Aja ülejäägi määr eristab oma eluga rahulolu poolest ligikaudu samamoodi nagu ajapuudus (joonis 5.2.2, vasakpoolne diagramm). Väike, alla 50-inimeseline rühm, kel tuleb üsna sageli ette, et ei oska midagi ajaga peale hakata, väljendab teistest märgatavalt väiksemat rahulolu, kuid, tõsi küll, ülejäänud rühmades on vahed vähem märgatavad. Kes armastab kõnelda seosekordajate kaudu, sellele lisame, et statistiline seos eluga rahulolu ja kahe siin vaadeldava ajakasutuse tunnuse vahel on hii-ruutstatistiku alusel statistiliselt oluline olulisuse nivool kaugelt alla 1% (nagu ka kõigi allpool nimetatavate kordaja väärtuste korral), kuid ei ole tugev: Crameri V on 0,10 ajapuuduse määraga ja 0,08 ajakasutuse raskuste sagedusega.

Ajapuudus võib tingida tegelemise mitme asjaga korruga, mis võib tähendada niihästi suutlikkust palju ära teha kui ka arutut rabelemist. Arusaadavalt sobivad mitu tegevust kokku ka üheaegsetena (nt teatud liiki muusika kuulamine taustana), aga kaugeltki mitte kõik. Paralleeltegevuste sagedust kirjeldati viieastmelisel skaalal: 1 – „üldse mitte“ ja „väga harva“ (kokku 26%), 2 – „mõnikord küll“ (30%), 3 – „küllaltki sageli“ (29%) ja 4 – „väga sageli, pidevalt“ (15%).

Nende osakaal, kellel küllalt sageli või pidevalt tuleb tegelda mitme asjaga korraga, on ettearvatult otseses seoses ajapuuduse määraga, varieerudes 10% ja 75% vahel (joonis 5.2.2, hall joon): mida sagedasem ajapuudus, seda sagedamini on käsil mitu tegevust korraga (Crameri V = 0,28). Veidi teine pilt avaneb aja sisustamisega toimetuleku järgi, paralleeltegevusi sageli või pidevalt harrastavate inimeste määr varieerub 10% lauses vahemikus (Crameri V = 0,09, seos nõrk). See viitab sellele, et aja täidetuse hinnang võib olla vägagi subjektiivne. Meenutame ka, et umbes pooltel neist, kes ei kinnita sagedast ajapuudust, ei ole ka aja täitmise raskusi. Teiseks, aja sisustamise raskusi täielikult eitajatel esineb paralleeltegevustega ajatäidet mõnevõrra harvemini kui nendel, kes tunnistavad mõnikord ettetulevaid aja sisustamise raskusi. Toimetulek aja sisustamisega võib ühtlasi peegeldada suuremat süvenemist oma tegevustesse.

Kas sagedane ajapuudus võiks tähendada seda, et ei jõuta ajaga hästi sammu pidada? Kas aja piisavus ja oskus sellele rakendust leida võiks, vastupidi, kaasa tuua rahuldust pakkuva toimetuleku ajaliste muutustega? Küsimusele „Kas mõnikord on tunne, et olete ajast maha jäänud, ei saa enam aru, mis toimub?“ vastas enam kui pool sisuliselt jaatavalt: vastuseid „väga sageli“, „küllaltki sageli“ või „mõnikord küll“ andis 57% küsitletuist (ülejäänud vastused olid „väga harva“ ja „üldse mitte“). Ajast mahajäämise tunne on pisut sagedasem neil, kes üldse ajapuudust ei tea, ja neil, kel

ajapuudust esineb väga sageli. Ajuti esineva ajapuuduse puhul tuntakse ajast mahajäämist suhteliselt kõige harvemini (joonis 5.2.2, punane joon). Ajatäitmise oskuse hinnangu järgi on ajast mahajäämise tunne seda sagedasem, mida sagedamini tuntakse kimbatust, millega aega täita (Crameri V 0,15 ringis).

5.2.3. MILLEGA TEGELDAKSE ARGIPÄEVITI?

Püüame allpool anda ettekujutuse sellest, milliste konkreetsete tegevuste jaoks ja kui suures ulatuses kulutatakse tööväliselt aega. Me uurisime lähemalt 17 enam-vähem kõigile vastanuile sobivat tegevust nendele argipäeviti kulutatava hüpoteetilise ajahulga alusel viiepallisel skaalal (1 – „ei kuluta sellele aega“, 2 – „pool tundi kuni tund“, 3 – „1–2 tundi“, 4 – „3–4 tundi“, 5 – „üle 4 tunni“). Tegevuste nimistus olid põhitööga seotud tegevused ning õppimine ja enesetäiendamine, toiduvalmistamine, majapidamistööd laiemalt, poeskäimine ja ostlemine, suhtlemine nii pere ringis kui ka sõpradega, enese eest hoolitsemine ja liikumine ühest punktist teise, televiisori vaatamine, ajalehtede-ajakirjade ja ilukirjanduse või huvialaraamatute lugemine, internetis olek, huvialadega tegelemine, sportimine, lihtsalt puhkus.

Joonisel 5.2.3 on võrdlevalt kujutatud keskmine argipäevane eri tegevuste aja kulutamise hinnang. Aja hulga poolest on esikohal televiisori vaatamine, suhtlemine pereringis ja sõpradega, majapidamistööd, lihtsalt puhkus ja lõdvestus (keskmine 2,5–3 ringis). Teise tegevuste rühma rinde moodustavad keskmisega 2–2,5 toidu valmistamine, enese eest hoolitsemine, liikumine ühest kohast teise, poes käimine, internetis olek ja uudiste jälgimine, ajalehtede ja ajakirjade lugemine, tegelemine huvialadega. Kõige vähem on kõigi küsitletute keskmisena märgitud ajakulu tööalasele tegevusele, õppimisele ja enesetäiendamisele ning lugemisele. Suurema ajakuluga tegevused on hinnanguliselt need tegevused, millele pühendatakse kõige enam tähelepanu, mida võiksime lugeda kõige enam levinuteks. Vastuseid ei saa otseselt tõlgendada ajahulkadena (ööpäev läheks paljude vastuste puhul lõhki), vaid pigem osutusena: kui tegeleksin sellega argipäeval, siis sellises mahus.

Vaatleme, kuid võrd varieeruvad need hinnangud sõltuvalt subjektiivsest ajatunnetusest (ajapuudus, ülejääk), käsitledes parema ülevaatlikkuse huvides ajatunnetuse teravamaid vastandrühmi (kummaski 450 inimese ringis): neid, kes tunnevad ajapuudust küllalt või väga sageli, ja neid, kes ei tunne seda üldse või tunnevad väga harva. Samamoodi vaatleme aja sisustamise oskuse hinnangut kahes vastandrühmas (vastavalt 640 ja 320 inimese ringis): neid, kel üldse ei tule ette, et ei oska ajaga peale hakata, ja neid, kel seda esineb sageli või mõnikord. Joonisel 5.2.4 on esile toodud tegevuste keskmine hinnanguline ajakulu ajapuuduse ja ülekülluse rühmades.

5.2. AJAKASUTUS

Joonis 5.2.3. Keskmine argipäevane ajakulu eri tegevustele 2014

Vastuste keskmised viiepallisel skaalal (1 – „ei kuluta sellele aega“, 5 – „üle 4 tunni“)

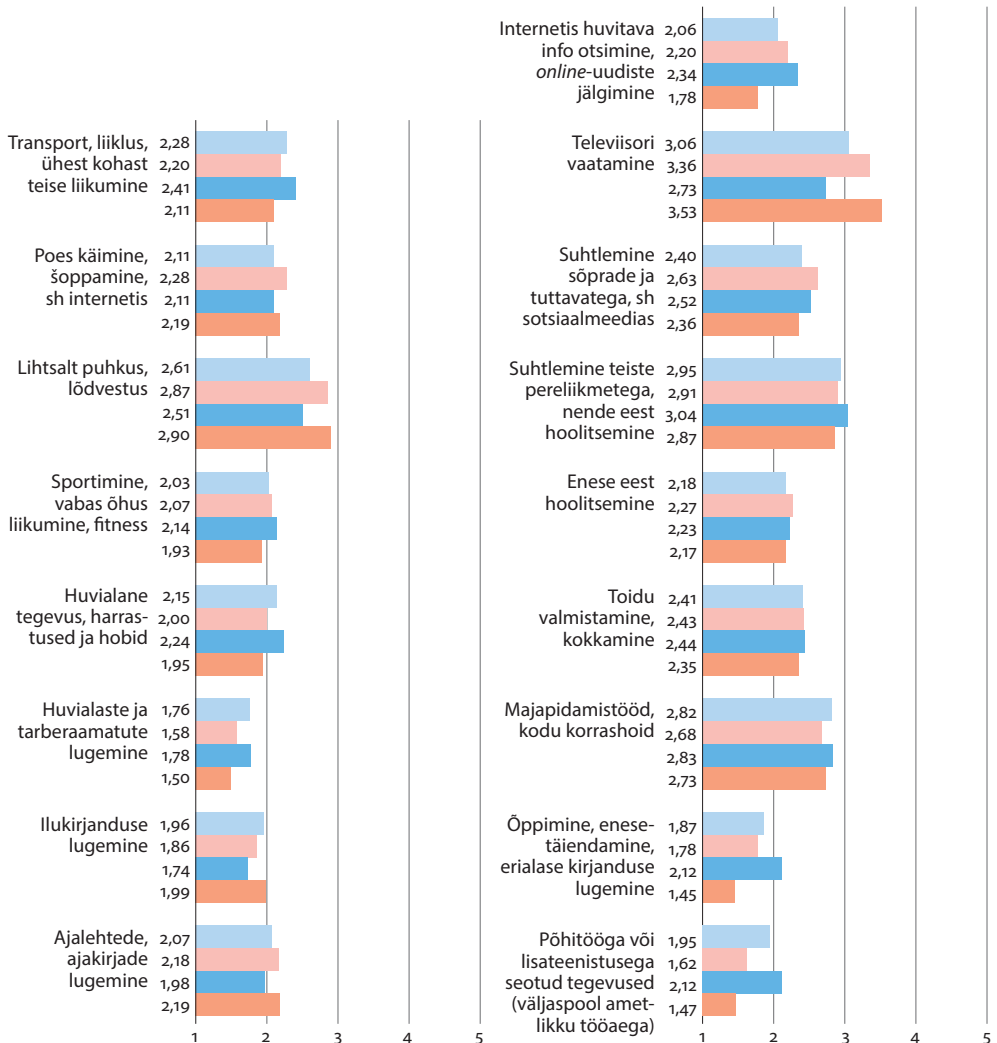


Nimetame jooniselt 5.2.4 suuremaid rühmadevahelisi keskmiste erinevusi (orientiiriks: erinevus 0,5 palli võrra moodustab kaheksandiku skaala ulatusest). Ajapuudust tundmata pühendatakse palju rohkem aega kui sageli ajapuuduse käes vaeveldes televiisori vaatamisele ja lihtsalt puhkusele. Märkatavalt väiksemaks hinnatakse ajakulu õppimisele, põhitööga seotud tegevustele ja internetikasutusele. Samuti on väiksem hinnanguline ajakulu liikumisele, sportimisele ja huvialadele. Ajapuuduses inimesed kulutavad enda hinnangul suhteliselt vähe aega lugemiseks. Nendel, kel üsna sageli või mõnikord tuleb ette, et ei oska ajaga midagi peale hakata, on nendega võrreldes, kellel sellist olukorda üldse ette ei tule, aeg enam sisustatud telerivaatamise ja lihtsalt puhkusega, samuti poeskäimisega, suhtlemisega sõpradega, internetis käimisega, seejuures tegeldakse vähem põhitööga seonduvaga. Ajapuuduse taga näib olevat eeskätt tööga seonduv, vähem ehk huvialased harrastused. Televiisor on sageli nende ajatäiteks, kes ei oska ajaga midagi ette võtta. Ka lihtsalt puhkus, lõdvestus tundub pigem ajatäide kui eesmärgipärane tegevus. Analüüsist selgus, et kolmandik küsitlenuist jätab siin vaadeldavate, paljudele oletatavalt meelepäraste argipäeva-tegevuste seast vähemalt kolmandiku üldse kõrvale, ja see tekitab huvi tegevustest

Joonis 5.2.4. Keskmine argipäevane ajakulu eri tegevustele ajakasutusrühmades 2014

Vastuste keskmised viieballisel skaalal aja ülekülluse ja ajapuuduse rühmades (1 – “ei kuluta sellele aega”, 5 – “üle 4 tunni”)

- Ei oska midagi ajaga peale hakata: üldse mitte ei tule ette
- Ei oska midagi ajaga peale hakata: tuleb ette üsna sageli või mõnikord
- Ajapuudus vaevab küllalt sageli või väga sageli
- Ajapuudus ei vaeva üldse mitte või vaevab väga harva



5.2. AJAKASUTUS

Tabel 5.2.3. Takistused meelepäraste tegevustega tegelemisel 2014

Vastuste „see kindlasti“ ja „mõnevõrra ka see“ % ajakasutusrühmas

Kas miski takistab tegelemast meelepäraste tegevustega?	Koguvalim	Need, keda ei vaeva ajapuudus või vaevab väga harva	Need, kes üsna sageli või mõnikord ei oska ajaga midagi peale hakata
Rahapuudus	84	81	87
Väsimus ja tüdimus, vähe viitsimist	64	59	76
Hõivatus koduste töödega, perekondlikud kohustused	58	34	52
Sobivate võimaluste kaugus minu elukohast	54	47	65
Töökoormus, tööalased kohustused	48	14	38
Kehv tervis	42	54	53
Halb aja planeerimise oskus	41	24	51
Killustatus, tegelemine paljude eri asjadega	40	15	42
Heade kaaslaste, sobiva seltskonna puudumine	40	43	55

loobumise põhjuste vastu. Küsimusele „Kas miski takistab tegelemast meelepäraste tegevustega?“ vastati kolmepallise skaala abil: 1 – „see kindlasti“, 2 – „mõnevõrra ka see“ ja 3 – „see mitte“. Üle 80% küsitletuist tõi esile, et mõnevõrra või kindlasti on põhjuseks rahanappus, ja üle 60% märkis põhjusena väsimust ja tüdimust (tabel 5.2.3). Perekondlikke kohustusi märkis takistusena 60% ja sobivate tegevuskohtade kaugust elukohast üle poole. Töökohustused segavad poolt küsitletuist ja tervis, seltskonna puudumine, killustatus oma tegevustes ning halb aja planeerimise oskus 40%. Meie küsitletud olid varmad põhjusi eritlema: üle poole neist tõi korruga esile viis või enam tabelis loetletud põhjust.

Meenutame, et ligemale 500 inimest küsitletud 1500-st kinnitas, et neid ei vaeva ajapuudus või vaevab väga harva. Meelepärastest tegevustest loobumise põhjuste esiletoomine nende inimeste seas erineb pisut üldisest (tabeli 5.2.3 keskmine arvuveerg, paneme tähele osakaalude vahesid enam kui 10% võrra). Et vanemaaliste osa selles rühmas on suur, siis nimetatakse harvemini kui üldiselt põhjusena töökoormust ja hõivatust koduste töödega, aga sagedamini kehva tervist. Rahapuudust, väsimust ja tüdimust ning heade kaaslaste puudumist tuuakse tegevustest loobumise põhjusena esile keskmisele sarnaselt. Oma tööde korraldamist – halba aja planeerimise oskust ning killustatust ja tegelemist paljude eri asjadega – nimetatakse märgatavalt harvemini kui üldiselt. Siit tekib mõte, et ajapuudus mõjutab meelepärastest tegevustest loobumist eeskätt korralduslikult, ajakasutusoskuse kaudu. Teine võimalik seletus võiks lähtuda mõttest, et ajapuuduseta elu on vaikne ja tegevussoovideta, seega ka tegevustakistusteta.

See enam kui 300-inimeseline rühm, kes märkis, et üsna sageli või mõnikord küll tuleb ette, et ei oska ajaga midagi peale hakata (tabeli 5.2.3 parempoolseim veerg), toob esile teistsuguse tegevustest loobumise põhjuste komplekti (meenu-tame, et selles rühmas oli niihästi noori kui ka eakamaid). Rahapuudus, hõivatus koduste töödega ja killustatus tegevustes olid ligilähedaselt sama sageli nimetatud nagu üldiselt. Enam kui üldiselt toodi esile kehva tervist, väsimust ja tüdimust, heade kaaslaste puudumist, sobivate kohtade kaugust elukohast ja halba ajaplaneerimise oskust. Pisut vähem kui üldiselt märgiti põhjusena töökohustusi. Tuli esile ka see, et aja täitmisega teistest enam raskustes olevas rühmas toodi esile rohkem põhjusi kui üldiselt.

Eelnevat kokku võttes leiame end üsna suurest kimbatuses, kui sooviksime ühe-selt seletada, milline võiks olla aja tegevustega täitmise mehhanism. Kas ajapuuduse tingib liiga suur hulk aeganõudvaid tegevusi või on tegevuste hulk väike seepärast, et aega ei ole? Kas aja täitmise probleemid tulenevad väikesest kättesaadavate tegevuste hulgast või piirduakse väheste tegevustega seetõttu, et aeg tundub täidetud niigi? Kas tegevustest hoidumise taga on ebamõistlik ajakorraldus? Esmasest ajakasutuse kirjeldusest tekib hulk küsimusi. Vastused neile peituvad ilmselt käärides, mis on subjektiivse ajatunnetuse ja realselt kuluva aja vahel.

5.2.4. LÕPETUSEKS: AJAKASUTUSE MÕÕTMISE PROBLEEMID JA VÕIMALUSED

Ajakasutuse uurimise viisid on mitmepalgelised – rangest kronomeetriast ja päevikupidamisest ajakulutuse enesehinnanguteni. Ajakulutus tundub esmapilgul konkreetse ja lihtsa tunnuseks, sest kõneleme kogusest. Probleemid tekivad ühiku valikust, milles ajakoguseid väljendada, ja nullpunktist, mille suhtes arvet pidada. MeeMa ajakäsitluse aluseks on valitud subjektiivsed hinnangud ja vastajad ei arvesta otseselt tundides ja minutites, vaid hindavad ajakogust omaenese ajatunnetuse skaalal. Kasutasime enamasti küsimusi, millele vastates tehti valik etteantud ajavahemike loetelust. Ajavahemikeks liigendumine oli seejuures erisugune, vastavalt hinnatava tegevuse loomulikule ajakulule. Peamiseks analüüsistrateegiaks võtsime võrdluse, subjektiivsete ajahinnangute kõrvutamise erinevates rühmades (tegevusala, vanuse, hariduse järgi jm), seadmata eesmärgiks tervikliku ajabüdzeti konstrueerimist omasuiste ütluste põhjal. Otseselt ajakoguste nimetamise kõrval („Kui palju aega kulub Teil keskmiselt ...“) uuriti ka hinnanguid oma ajavarude suhtes („Kas Teil jätkub piisavalt aega...“) ja ajakulu muutusi („Kuivõrd on võrreldes 10 aasta taguse ajaga muutunud Teie enda jaoks aeg, mis kulub ...“), samuti hoiakuid aja kulgemise ja muutuste suhtes üldisemalt.

5.2. AJAKASUTUS

Kui asjakohased on subjektiivsed ajahinnangud? Aega täitvate tegevuste nimistu oli ajaploki eri osades eesmärgist tulenevalt pisut varieeruv, kuid suure ühisosaga, mis võimaldas ühe ja sama tegevusega seonduvat ajakulu erinevates küsimustes kõrvutades teataval määral hinnata ka andmete valiidsust. Nii nt nägime head, vaid mõneprotsendilise erinevusega kooskõla küsitletute jaotuses teatud tegevuse harastamise alusel (tegelen – ei tegele). Selliste, andmete sisust lähtuvate loogiliste kontrollide alusel tekkis veendumus, et subjektiivsed ajahinnangud on meie poolt valitud tõlgendusviisidele vastavalt vettpidavad.

Nagu juba öeldud, ajakasutuse subjektiivseid hinnanguid ei saa tingimusteta ja kõigi tegevuste puhul käsitleda reaalaaja kogustena. Uneaja, tööaja, vaba aja ja arvutiga töötamise aja hinnanguline pikkus vastab arvatavasti üsna hästi reaalsele ajakulule. Kui aga küsisime tavaliselt argipäeviti teatud tegevustele kulutatavaid ajakoguseid, siis konstrueeriti vastustes lõppkokkuvõttes mitmekordse pikkusega ööpäevi. Neid hinnanguid tõlgendasime võrdlevalt kui tegevuste olulisuse hinnanguid inimese päevakavas pikema perioodi vältel (kui tegelen sellega argipäeval, siis pühendaksin niipalju aega). Siinkohal kõlab kriitikute hääl: tuleks küsida ajakogust ja tegevuse sagedust. Kui tahaksime piirduda küsitlusuuringuga, siis ei saa siiski kindel olla, kas saavutaksime nii küsides meid paremini rahuldava täpsusastme ja vastamismäära (praegu vastas kõigi 17 tegevuse kohta 93% küsitletuid, mida hindame väga väikese kaoga tulemuseks nii keerulistele küsimustele vastamisel, nagu seda on ajakasutus).

Kui küsimus on esitatud ajaastmestiku varal, siis on ohutu see viis, kui kokkuvõttena anda osakaalud astmestiku tähenduslikult oluliste lavede kohal (nt neli tundi ja enam, alla viie tunni). Kui on mitu ühetaolist tegevust ühe ja sama astmestikuga, siis tuleks võrreldavuse huvides valida kindlasti üks lävi, otsides mõnd võimalikult kirik-keset-küla väärtust. Kasutasime esialgse orientiirina ka keskmisi positsioone ajavahemikena väljendatud skaaladel.

Ajakoguste ühtlustamiseks eri liiki tegevuste võrdlemisel kasutasime kogu uurimuselegi üldiselt omast skaalade lühendamise võtet (vt ptk 1.4). Sellega muudeti eri astmetikega skaalad (nt tööaeg „kuni 4 tundi“ kuni „üle 12 tunni“, oma vaba aeg „enamasti ei olegi“ kuni „üle 6 tunni“) ühesuguse astmete arvuga skaaladeks, mille puhul astmete tähendus on erisugune, kuid astmed ise konkreetse tegevuse sagedust või intensiivsust eristavad ja selles mõttes teise tegevusega võrreldavad ühikud.

Teise võttena rakendasime ajavahemike skaala ligikaudset tagasiteisendamist tunnideks, võttes vahemiku „esindajaks“ selle keskpunkti. Sellise käsitlusviisi plussiks on lähenemine arvulisele ajaskaalale ja tund kui hästi mõistetav arvestusühik. Mii-nuseks on vahemiku alguse ja lõpu ossa kuuluvate inimeste lugemine ühetaolisteks,

kuid see on ajavahemike skaalade üldine puudujääk. Teine raskus tekib lahtiste vahemike arvudeks teisendamisel (kas üle 10 tunni on 10,5 või 11 tundi või veel midagi muud), mille puhul otsus tuleb langetada tähenduse alusel.

Erisuguste tegevuste „loomulik“ ajakulu on erisugune, mõned on suurema, mõned väiksema ajalise ulatusega. Et oleks lihtsam kõrvutada eri liiki tegevusi, võiks ajahinnangud standardiseerida. See tähendab iga tegevuse ajahinnangu arvestuse alguspunkti nihutamist uuritud vastajaskonna hinnangute keskpunkti ja nihutatud skaalal arvepidamist hinnangute standardhälbe ühikutes. Me positsioneerime sel teel iga inimese teiste taustal vaadeldava tegevuse seisukohalt ja eri tegevuste ajakulu muutub seejuures skaala ulatuse poolest sarnaseks. Nii saadud andmed võimaldavad võrdlevalt hinnata, mis tegevuste poolest keegi erineb üldisest ajakulutusest rohkem (standardiseeritud väärtus selle tegevuse standardhälbe ühikutes suur) ja mille poolest vähem (standardiseeritud väärtus väike). Standardiseeritud andmete miinuseks on väärtuste suhteliselt abstraktne mõõtühik (standardhälve) ja empiirilisus – keskmine ja standardhälve on lokaalsed, selle andmestiku parameetrid.

Omaette raskused tekivad subjektiivsete ajakoguste puhul sellest, et individuaalne kell hinnangutes võib päris palju erineda päriskestlast ja samuti teise inimese sisemisest kellast. Ka siin võiks kasu olla standardiseerimisest, kuid teisiti kui äsja kirjeldatud viisil, nimelt ühtlustades ajakulud ühe ja sama inimese kõigi vaadeldavate tegevuste piires. Keskmine näitab selle inimese keskmist ajakulu tema ajakulutuste seas ja standardhälve kõikumisi selle ümber. Standardiseeritud väärtused positsioneerivad iga tegevuse selle inimese sisemisel skaalal tema standardhälvet mõõtühikuna kasutades ja selles mõttes on eri inimeste ajaskaalad tähenduse poolest võrreldavad. Käesolevas esmases analüüsis toetusime mittestandardiseeritud andmetele, kuid sügavama võrdluse korral tuleks sellist teisendusviisi kaaluda.

Aega käsitledes määratleme inimese suhte sellesse tahes-tahtmata üheaegselt mitmes eri kihis, mis viib meid reaalaja, kohordikuuluvuse ja vanuse tunnustega seotud raskusteni. Kohordi eripärasus, vanus iseendapoolse ajaarvestajana ja „füüsikaline“ aeg välise keskkonna tegurina on elukäiku kujundavad eri mõjurid, mille toime analüüsis seguneb. Et neid eristada, tuleb mõni neist fikseerida, sest lihtne seos vanus = reaalage – sünniaeg, muudab loogiliselt võimatuks kõigi kolme komponendi eritlemise korraga. Kuipalju kujundab muutusi elukaarel põlvkondlik kuuluvus, kuipalju vananemine ja kuipalju muutused ümbritsevas (reaalaja kulg) – need on küsimused, mille vastuseid aega käsitledes hädasti vajame, kuid lihtsal viisil kätte ei saa.

5.3. AJAKASUTUSSUUTLIKKUS JA KIHISTUMINE EESTI ÜHISKONNAS

Triin Vihalemm ja Marju Lauristin

5.3.1. SISSEJUHATUS

Võttes kokku peatükis 5.1 toodud ajateoreetilised käsitlused ühiskonna arengust ja peatükis 5.2 esitatud empiirilise ülevaate Eesti ühiskonna liikmete personaalse ajatunnetuse kohta, jõuame küsimuseni, kuidas eristavad ajakasutuse võimalused ja suhe aega ühiskonnaliikmeid üksteisest ning kuidas kujundab ajakasutus ühiskonna võimusuhteid ja sealtkaudu ka ühiskonna edasist arengut. Hartmut Rosa (2013) väidab, et ühiskonnakorralduse kvalitatiivseid muutusi aitab mõista just üleminek: kui inimestel tekib juurde kohustustevaba aega, siis milliste uute tegevuste, sh uute kohustustega see täidetakse? Millised ühiskonnarühmad püüavad oma elukaarel õppimist, töötamist ja pere-elu uutmoodi eesmärgistada ja kombineerida, milliseid uusi tegevuste sünkroniseerimise ja pausitegemise strateegiaid hakatakse rakendada ning kuidas mõjutavad need individuaalsed kohanemised ja uute elamisviiside otsingud institutsioone ja kultuuripraktikaid? Tuginedes peatükis 5.1 toodud peamistele ajakasutusega seotud nähtustele, analüüsime järgnevalt Eesti ühiskonna sisemist eristumist ja eri rühmade potentsiaali oma vajadustele lahendusi otsides käivitada ühiskonnas kvalitatiivseid muutusi.

Toetudes Bourdieu (1986), Portes'i (1998) ja Putnami (2000) arendatud majandusliku, kultuurilise (haridus, oskusteave), sotsiaalse (suhted, grupikuuluvus) ja sümboolse (au, tunnustus) kapitali kontseptsioonidele ning Beckeri (1964) inimkapitali (loovus, isiksuslikud omadused ja sotsiaalsed oskused) käsitlusele, pakub

Ungari sotsiaalteadlane Marian Preda (2013) välja **individuaalse ajakapitali** mõiste. Ajakapital on ajaline krediit, mille kõik inimesed sündides kaasa saavad ning mis koosneb kronoloogilisest ajakapitalist ehk indiviidi eluaastatest ning sotsiaalsest ja psühholoogilisest ajakapitalist, mis näitab (elu)aja kasutamise kvaliteeti (2013: 31–32). Kui inimesed veedavad aega n-ö kvaliteetselt, meeldivaid tegevusi sooritades (nt sõprade ja perega koos olles, sporti tehes, hobidega tegeledes), siis nad suurendavad Preda järgi ka oma isiklikku ajakapitali ja võimendavad endale elamiseks antud aega. Kui nad aga raiskavad aega ebameeldivate tegevuste peale, siis vähendavad nad oma isiklikku ajakapitali. Tegevuste meeldivus ja ebameeldivus pole Preda käsitluses siiski vaid hedonistlikud ajakasutus iseloomustavad kategooriad. Ta toob näiteks suitsetamise, mis võib küll rahuldust pakkuda, kuid halvendab tervislikku seisundit ja vähendab nii kronoloogilist ajakapitali. Preda iseloomustab ajakasutuse kvaliteeti selle järgi, milline on teatud ajavahemikus sooritatud tegevuste mõju inimese tervisele ja meeleolule. Ajakasutuse kvaliteeti väljendavad niisiis tegevused, mida teatud ajavahemikus sooritati, ning muudki sooritusse haaratud kapitalid (majanduslik, sotsiaalne, kultuuriline). Seega mõtleb Preda ajakasutuse kvaliteedi all pigem indiviidi eri kapitalide „heaperemehelikku“ kasutust eri tegevuste sooritamiseks teatud ajavahemikus. Isiklik ajakapital on (osaliselt) konverteeritav teisteks kapitalideks ja vastupidi: me müüme oma päevadest suure osa tunde tööandjale ja saame selle eest vastu raha ehk majanduslikku kapitali. Me investeerime aega suhtevõrgustike säilitamise ja arendamise küll sotsiaalmeedia, küll erinevate füüsiliste koostegutsemiste ja vastastikku abistavate tegevuste kaudu (s.t konverteerime isiklikku ajakapitali sotsiaalseks kapitaliks) ning saame teistelt inimestelt teinekord vastuteeneid, mis võimaldavad meil mingitele tegevustele vähem aega kulutada, need sooritamata jätta või teha mitut tegevust korruga (sotsiaalne kapital konverteerub isiklikuks ajakapitaliks).

Eelneva teoreetilise arutelu põhjal võiks arvata, et jõukamad ja parema sotsiaalse positsiooniga ehk paremini „kapitalizeeritud“ inimrühmad on ka ajakapitali poolest jõukamad, s.t neil on rohkem rahuldustpakkuvalt veedetud aega. MeeMa andmete analüüs peatükis 5.2 näitas, et päris nii see ei ole. Eesti ühiskonnas on tööturu kõrgematel positsioonidel olevate (s.t majanduslikku, kultuurilist ja sotsiaalset kapitali omavate) valgekraede ajakasutus väga intensiivne, tööaeg pikk ja oma soovi järgi täidetavat aega vähe. Seega tekib küsimus, kas nad raiskavad oma ajakapitali, kuna teevad pidevalt tööd ja ei puhka. Rahulolu ja vabalt kasutatava aja seos on keerukas. Suurem vaba aja hulk ei too kaasa suuremat rahulolu eluga, pigem vastupidi – eluga suuremal määral rahul olivad on mõõduka, kuid mitte pideva ajasurve all. Neil on rohkem võimalusi aega maha võtta (vt joonis 5.2.2). Eluga rahulolu on seega seotud vahelduva ajarežiimi kehtestamise võimalikkusega: pingeline tegevus peab

5.3. AJAKASUTUSSUUTLIKKUS

vahelduma tegevustevaba ajaga. Ka ühiskondliku arenguga kaasaskäimise tunnetus on seotud personaalse aja mõõduka täidetusega. Inimesed, kel on mõõdukas aja ülejääk ja ajutine ajapuudus, tunnevad kõige vähem, et nad on ajast maha jäänud. Ajapuuduse ja sellega kaasneva rõõptegutsemise surve kasvades hakkab ajast maha jäämise tunne uuesti süvenema. MeeMa küsitlusandmete põhjal võiks öelda, et n-ö ideaalne ajasuhe on mitmekihiline, eeldades inimestelt võimekust ja võimalusi oma tegevusi ajastada (nt vaba töögraafik), vahetada elukohta ja sellega kaasnevaid argitegevusi (nt kolida kesklinnakorterist aiaga äärelinnamajja), jätta teatud tegevused ise tegemata ja kasutada vastavaid teenuseid (nt minna välja sööma selle asemel, et ise toitu valmistada). Kui Marian Preda määratleb kvaliteetse ajakasutuse selle järgi, kuivõrd suurt rahuldust suudab inimene meeldivate tegevustega endale luua tema käsutuses oleva kronoloogiline aja piires, siis MeeMa uuringu tulemused viitavad sellele, et rahulolu toovad ka need tegevused, mis tunduvad olevat vajalikud nt ühiskondliku staatuse ja tunnustuse saavutamiseks või säilitamiseks ning ka üldisema ajakasutusvabaduse säilitamiseks. Ka peatükist 5.2 tuleb selgelt välja, et need võimalused elukaarel erinevad rühmiti (noorematel ja vanematel inimestel on rohkem vabalt sisustatavat aega kui keskealistel), ning peatükist 4.3 nähtub, et võimekus oma elustiili kujundada sõltub sotsiaalse sidustumise üldisematest muustritest, kuna ühte tüüpi tegevused ja suhted toovad kaasa teisi. Konkreetsete tegevuste vaheldumisi sooritamiseks, ajastamiseks ja asendamiseks on vajalikud eriomased teadmised- oskused, sageli ka raha, suhted ja muud ressursid. Seega on aja ja tegevuste vaheline vahetussuhe mitmekihiline ning nõuab rohkemate tegurite arvestamist kui üksnes hinnangud personaalsele ajakasutusele.

Kuna ajakapitali kasutusvõimalused sõltuvad palju teiste kapitalide rohkusest ja omavahelisest konverteeruvusest, siis annab see võimaluse vaadelda ühiskonna kihistumist, pingeid ja arenguvõimalusi uutmoodi. Järgnevalt analüüsime MeeMa uuringu andmetele tuginedes seda, 1) kuidas inimesed oma ajakapitali majanduslikuks, sotsiaalseks, kultuuriliseks ja sümboolseks kapitaliks konverteerivad; 2) kuidas nad oma tegevuste sooritamise ajalist „heaperemehelikkust“ ja kasulikkust hindavad; 3) kuidas nad erinevate tegevuste kaudu ajakapitali suurendada püüavad; 4) kui kvaliteetseks oma ajakasutust hindavad ning 5) kas ajakapitali omamine eristab ühiskonnarühmi sarnase muistri järgi, nagu sissetulek, sotsiaalne staatus või vanus.

Võtame kasutusele uue termini **ajakasutussuutlikkus**. Leiame, et see nimetus viitab niihästi eespool kirjeldatud kapitalide olemasolule kui ka tahtele ja võimele neid selliselt kasutada (sh omavahel konverteerida), et mõju tervisele, meeleolule ja olemasolevate kapitalide säilimisele oleks positiivne. Lihtsalt öeldes väljendab ajakasutussuutlikkus seda, kui rikkalikult saavad inimesed materiaalseid

ja mittemateriaalseid hüvesid teatud tegevusteks kulutatud aja eest (sh uut vabalt kasutatavat aega) ehk kui tõhusalt nad konverteerivad ajakapitali majanduslikuks, sotsiaalseks, kultuuriliseks, sümboolseks ja inimkapitaliks ning vastupidi. Võttes aluseks hinnangud personaalsele ajakasutusele ja indekstunnused (indeksite koosseisu kirjeldust vt raamatu lisas 2), mis väljendavad ajakulu ja elurütme, pakume MeeMa andmetele tuginedes välja ühe võimaliku sotsioloogilise ajakasutussuutlikkuse tüpoloogia.

5.3.2. AJAKASUTUSSUUTLIKKUSE TÜPOLOOGIA

Selle tüpoloogia konstrueerimisel on kasutatud mitut ajakasutust ja ajasuhet näitavat tunnust, samuti tunnuseid, mis viitavad ajakapitali teisteks kapitalideks konverteerimise võimalustele. Tüpoloogia moodustamisel on kasutatud klasteranalüüsi k-keskmiste meetodil ja klastrite komponentidena ühesuguse skaalaga indekstunnuseid, mis on seega sama mõjuga klatri keskmise kujunemisel.

Indekstunnused võib jagada nelja rühma. Esimese rühma tunnused näitavad, **mislaadi tegevustega on täidetud inimeste kronoloogiline aeg** (päevad, nädalad). Siin on kaasatud sellised indekstunnused nagu ajakulu tööle ja enesetäiendusele, kodustele toimetustele, meediatarbimisele, raamatute lugemisele, huvialadele. Teine rühm indekseid on sellised, mille puhul esines tugev seos ajatunnustega. Seega moodustuvad neist tõenäoliselt **ajakapitali konverteerida võimaldavad suhted ja tegevuspraktikad**: sotsiaalmeedia kasutusaktiivsus ja sealse sõpraderingi mitmekesisus; kodanikuühendustes ja kodanikuaktsioonides kaasalöömine, riigisisene ja piiriülene liikuvus ning kontaktid (sotsiaalne ja sümboolne kapital), konsumerism (mis viitab kvaliteetaja juurdetektamisele heaolutoodete ja -teenuste ostmise ehk majandusliku kapitali kaudu). Kolmanda rühma tunnused näitavad, milline on inimeste **suhe muutustesse**, mis nõuavad kohanemist ja survestavad neid seetõttu ajalisel, aga võivad luua ka uusi võimalusi elu korraldamiseks. Need on avatus muutustele, vastuseisimine muutustele, häiritus muutustest, tööga seotud muutuste tajumine. Neljanda rühma moodustavad tunnused, mis näitavad, millised on **tegevuste ajastamise ja (de)sünkroniseerimise strateegiad**: krooniline ajavaegus, raskused ühiseks tegevuseks aja leidmisel, ületöötamise määr, rööptegutsemine, püüdlused ajakasutust ümber korraldada, koduse elurütmi muutmine seoses pühade ja tähtpäevadega ning osalemine avalikel tähtpäevade tähistamise üritustel (vt ptk 5.4).

Andmete analüüsil osutus kõige informatiivsemaks klasteranalüüsi kuuene lahend, mille tulemusel moodustunud rühmade iseloomust annab klastrite moodustajatunnuste keskmiste väärtuste põhjal ülevaate tabel 5.3.1.

5.3. AJAKASUTUSSUUTLIKKUS

Tabel 5.3.1. Ajakasutussuutlikkuse klasterite moodustajatunnuste keskmised 2014

Keskmsed viieballisel skaalal. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist

	Edukas rööptegutseja	Rahulolematu rööptegutseja	Virtuaalrähkleja	Ajastressis tööüga	Aja-stressivaba harrastaja	Kõrvale-tõmbunu
Klasteri osakaal koguvalimis	18	12	14	13	21	22
Kronoloogilise aja täidetud tegevustega						
Ajakulu tööle ja enesetäiendusele	3,53	2,41	2,30	3,49	2,01	1,27
Ajakulu kodustele toimetustele	3,09	3,36	2,54	2,98	3,18	2,90
Ajakulu meediatarbimisele	2,95	2,87	2,91	2,48	3,14	2,79
Ajakulu raamatute lugemisele	3,23	1,97	1,90	2,27	3,29	2,09
Ajakulu huvialadele, hobidele	3,82	2,92	2,80	2,46	3,30	2,07
Ajakapitali konverteerida võimaldavad suhted ja tegevuspraktikad						
Kodanikuühendustes osalemine	3,35	2,45	1,44	1,82	2,45	1,38
Kodanikuaktisioonides osalemine	3,97	3,69	1,85	2,31	3,35	1,62
Konsumerism	4,74	2,20	3,30	3,04	2,58	1,55
Sõpraderingi mitmekesisus Facebookis	3,44	3,81	3,47	1,35	1,18	1,14
Sotsiaalmeedia kasutamise funktsionaalne mitmekülgus	3,42	3,58	3,31	1,54	1,34	1,24
Töö- ja ärisidemed teistes maades	1,33	1,12	1,15	1,28	1,06	1,01
Eesti-sisene liikuvus	3,82	3,63	3,04	3,17	3,05	2,05
Suhe aega, ajastamise ja (de)sünkroniseerimise strateegiad						
Rööptegutsemine	3,74	3,73	3,42	3,10	2,68	2,06
Tunnetatud ajapuudus (krooniline ajavaegus)	3,42	3,48	2,62	3,80	2,41	1,92
Aja ülejääk (kui ajaga pole midagi peale hakata)	1,71	1,98	2,19	1,62	2,05	2,27
Ületöötamise määr (tööhooliklus)	2,93	2,82	2,18	3,93	1,84	1,48
Püüdlused ajakasutust ümber korraldada	3,25	3,59	2,62	3,04	2,72	2,26
Sünkroniseerimiskeskkonnad: ei leia perega aega ühisteks tegevusteks	3,22	3,38	2,82	3,42	2,83	2,50
Pausi pidamine: koduse elurütmi muutus tähtpäevadel	3,48	3,58	2,86	2,71	3,52	2,35
Pausi pidamine: osalemine avalikel tähtpäeväüritustel	3,68	3,39	2,62	2,76	3,27	2,26
Suhe muutustesse						
Avatus muutustele	3,15	2,40	2,67	2,48	2,05	1,71
Muutustele vastuseisimine	2,56	2,87	2,77	2,98	3,14	3,47
Häiritus muutustest	2,90	3,46	2,38	3,58	2,99	2,92
Töoga seotud muutuste tajumine	2,42	2,55	1,74	2,97	1,45	1,22

Järgnevalt iseloomustame tabelis 5.3.1 toodud rühmi lähemalt, alustades edukast rööptegutsejast ja lõpetades kõrvaletõmbunuga.

Klasteranalüüsile iseloomulikult moodustus rühm, kus suur osa moodustajatunnuseid on kõrge väärtusega ehk siis analüüsitavad kategooriad avalduvad tugeval määral. Oleme rühma nimetanud **edukate rööptegutsejate rühmaks**, sest rööptegutsemise indeksi keskmine väärtus on selles rühmas kõrgeim (tabel 5.3.1). Rühma liikmed tegutsevad paljudes eri valdkondades aktiivselt, kulutades palju aega tööle ja enesetäiendusele, aga ka hobidele ja raamatute lugemisele, kasvatades niimoodi oma kultuurilist ja inimkapitali. Levinud on tava sõita puhkusereisile välismaale (tabel 5.3.3). Klastrisse kuulujad investeerivad oma isiklikust ajakapitalist palju sotsiaalse ning sümbolilise kapitali säilitamiseks ja arendamiseks. Nad on aktiivsed suhtlusmeedia kasutajad (mitmekesine sõpradering Facebookis), osalevad aktiivselt kodanikuaktsioonides ja -ühendustes. Samuti liiguvad nad palju ringi nii Eestis kui ka välismaal, luues selle käigus tõenäoliselt samuti uusi kontakte.

Edukate rööptegutsejate rühma liikmete ajakasutus on väga intensiivne. Pideva tunnetatud ajavaeguse kompenseerimiseks sooritavad nad tegevusi rööpselt ning püüavad oma ajakasutust sageli ümber korraldada. Teisisõnu tegelevad nad spetsiaalselt ajakapitali kogumise nimel oma tegevuste ümberkorraldamisega. Seega on soorituse ajakulu optimeerimise soov nende jaoks oluline motivaator (iseküsimus on, kuidas see neil tegelikult õnnestub). Üks viis aega juurde võita käib tervise arvelt, tehakse pikki tööpäevi ja magatakse keskmisest vähem. Seda tuleb klastrisse kuulujate puhul keskmisest sagedamini ette, vaatamata sellele, et osal klatri liikmetest on paindlik tööaeg (tabel 5.3.3). Suur ajaline pinge vaheldub selles rühmas kohustuste- vaba ajaga, mil võetakse pause. Enamik rühma liikmetest leiab, et neil on aeg-ajalt võimalik võtta endale aega, mil ei pea olema pidevalt kättesaadav ja kella vaatama. Selle klatri liikmed tunnetavad sageli tegevuste sünkroniseerimise raskust: neil on probleeme pereliikmete ja sõpradega koosolemiseks ühise aja leidmisel. Nad teevad riigipühadel jt tähtpäevadel pause, et neid nii pereringis kui ka avalikel üritustel osaledes tähistada (tabel 5.3.1). Seejuures ollakse paratamatult mõjutatud ka pidustusi korraldavate institutsioonide ajastusest.

Kui vaadata klatri sotsiaal-demograafilist profili (tabel 5.3.3), siis nähtub, et enamiku moodustavad valgekraed: omanikud, juhid, spetsialistid. Märkimisväärne on ka õppurite osakaal. Enamik klatri liikmetest on 20–55-aastased ja seega oma elukaarel suhteliselt hoogsa arengu etappides. Suur osa neist on kõrgharidusega, teenib keskmisest suuremat palka ning hindab end kuuluvat ühiskonna kujuteldava redeli ülemistele astmetele. Seega on klastrisse kuulujatel tugev majanduslik, kultuuriline ja sotsiaalne kapital. Üle kolmandiku neist peab mingit laadi usaldusametit,

5.3. AJAKASUTUSSUUTLIKKUS

on valitud esinduskogudesse. Seega on ka nende sümboolne kapital kõrge. Klatri liikmed investeerivad märkimisväärselt inimkapitali säilitamisse ja suurendamisse: pooled neist on elustiili tervislikumaks muutunud (kuigi valdav osa on enese hinnangul hea tervise juures), samuti osalevad nad aktiivselt (täiendus)koolitustel (tabel 5.3.2 ja 5.3.4).

Võib öelda, et selle rühma liikmed on sotsiaalse aja kiirenemise ja tihenemise ehk sotsiaalse aktseleratsiooni kandjad. Nad on kõige enam avatud elumuutustele ja peavad elus kannapöörete tegemise võimet edukuse aluseks. Rühma liikmetele on kättesaadavad infotehnoloogilise arengu pakutavad paindliku tööaja võimalused, rööptegutsemine on muutunud nende jaoks normiks ja nad ei soovigi teistsugust režiimi. Tempokas elu sobib neile.

Esimese klatri kokkuvõtlikuks iseloomustamiseks võib öelda, et sellesse rühma kuulujate isiklik ajakasutussuutlikkus on väga kõrge. Nende kronoloogiline aeg on täidetud kas meeldivate ja/või teisi kapitale kasvatavate või säilitavate tegevustega. Neil on olemas keskmisest rikkalikum majanduslik, sotsiaalne, sümboolne ning kultuuriline kapital, mida nad konverteerivad isikliku aja kapitali suurendamiseks või mille abil nad saavad n-ö kvaliteetaega juurde võita. Sotsiaalse aja aktseleratsioon on nende jaoks normaalne nähtus, nad on omandanud mitmesugused võtted kiirenenud elutempoga toimetulemiseks ja selle juures elukvaliteedi säilitamiseks: ka kiirel ajal osatakse võtta pause, tegutsetakse rööbiti. Aktseleratsioon pigem suurendab (või vähemalt säilitab) nende majanduslikku, sotsiaalset ja sümboolset kapitali. Ainsana on vähenemisohus inimkapital: vähene uni ning pikad tööpäevad mõjuvad viimaks siiski ka tervisele. Kuigi klatri osakaal on vaid 18% Eesti elanikkonnast, on selle liikmed oma sotsiaalse positsiooni ja tugeva suhtevõrgustiku tõttu ühiskonnas häälekamad ja mõjukamad. Nemad kujundavad tõenäoliselt intensiivsest ja tempokast elust normi, mida eeldavad (vaikimisi) ka teistelt oma mõjuväljas olevatelt inimestelt, olles nii aktseleratsiooni vahendajad ühiskonnas.

Teise klatri liikmed (12% Eesti elanikkonnast) on sarnaselt esimese klatri liikmetega tiheda ajakasutusega inimesed, kes tunnetavad pidevat ajapuudust ja harastavad sageli rööptegutsemist. Erinevalt esimesest grupist ei ole nad kiire elutempoga rahul ega pea seda normaalseks. Ühiskonnas üldiselt ning oma töökohal ja lähikonnas toimuvad muutused häirivad neid (tabel 5.3.1). Nad teevad tööd, mis vältab valdavalt kellast kellani, keskmisest sagedamini rohkem kui kaheksa tundi päevas. Samas tunneb iga teine oma tööst ometigi rõõmu (tabel 5.3.2). Seega võib tööle pühendatud tunde kasvõi osaliselt pidada meeldivalt ja kasulikult veedetud ajaks (Preda, 2013). Klatri liikmed tunnetavad kroonilist ajavaegust. Iga neljas ei leia terve päeva vältel ainustki omal äranägemisel sisustatud tundi (vt tabelid 5.3.1 ja

5.3.2), kogu ärkveloleku aeg on ette ära planeeritud. Selles klastris ilmnevad kõige suuremad raskused ka perega ühisteks tegevusteks aja leidmisel. Klastriliikmete sagedased püüded oma aega planeerida ja ümber korraldada ilmselt ei kanna sageli vilja, sest nad on jätkuvalt ajahädas ja rahulolematud (tabel 5.3.1). Seetõttu oleme selle rühma nimetanud **rahulolematu rööptegutseja** klastriks. Klastri liikmete aeg on suurel määral täidetud tasustamata koduste töödega ja teiste eest hoolitsemisega (58%-l neist on alla 18-aastased lapsed), seega on nende võimalused oma isikliku ajakapitali majanduslikuks kapitaliks konverteerida piiratud. Paremad on nende võimalused suurendada ajakapitali oma sotsiaalset ja sümboolset kapitali investeerides – sellesse rühma kuuluvad on aktiivsed kodanikuühendustes ning suhtlusmeedias. Nad veedavad keskmisest sagedamini aega ka hobide ja harrastustega tegeledes (tabel 5.3.1). Seega oskavad klastri liikmed siiski oma ajakapitali kvaliteetaja loomise kaudu kasvatada ning nt tähtpäevadel argirutiinist väljuda ja puhata. Enamik neist leiab ka nädala jooksul jõudehetki, mil ei pea kella vaatama ja kogu aeg (töötamiseks) kättesaadav olema (tabel 5.3.2).

Klastri liikmetest suur osa kuulub noorematesse ja keskealiste vanuserühmadesse (tabel 5.3.3). Tööala järgi on nende seas keskmisest rohkem spetsialiste, abispetsialiste ja teenindajaid, aga ka töölisi. Klastri hariduslik profiil vastab Eesti keskmisele haridustasemele, soolises struktuuris valitseb naiste ülekaal. Suur osa rühma kuuluvatest inimestest elab maakonnakeskustes, aga ka suurte linnade ümbruses paiknevates maa-asulates, sellest johtuvalt kulub neil tõenäoliselt omajagu aega liiklemisele (juhul kui töökoht asub linnas). Sissetuleku määr ja enesehinnangulise sotsiaalse staatuse aste on klastris keskmine või keskmisest kõrgem (tabel 5.3.3). Sarnaselt edukate rööptegutsejatega on ka rahulolematud rööptegutsejad end koormanud lühi- või pikemaajaliste laenudega, mille tagasimaksmise kohustus piirab nende elustiilivalikuid teatud määral (tabel 5.3.4). Kuigi iga kolmas inimene klastris unistab saada rohkem tööst vaba aega, selmet saada kõrgemat töötasu (vt tabel 5.3.2), ei pruugi see tegelikkuses võimalik olla. On märkimisväärne, et vaatamata klastri suhtelisele noorusele tunnistavad vaid pooled selle liikmetest, et neil ei esine mingeid terviseprobleeme (tabel 5.3.2). Lisaks on klastri esindajad edukate rööptegutsejate ja stressivabade harrastajatega võrreldes passiivsemad oma püüdlustes piisava uneaja ja tervislikuma eluviisi kaudu inimkapitali suurendada. Töökohapoolne ja elukaareline (kodu ja laste eest hoolitsemine) surve ajakasutusele on suur ning klastriliikmed püüavad lahendada vastuolu kohustuste täitmise ja ensele vabaks kasutuseks aja leidmise vahel, mis, nagu eespool öeldud, põhjustab rahulolematust ja kroonilise aja-vaeguse tunnet. Seega on rahulolematud rööptegutsejad sotsiaalse aktselratsiooni

5.3. AJAKASUTUSSUUTLIKKUS

protsessides pigem n-ö kannatajarollis, vaatamata keskmistele või keskmisest rikkalikumatele kapitalidele, mis nende käsutuses on.

Kolmandat klastrit iseloomustab suhtlusmeediakeskne elustiil. Lõviosa nende tegevustest toimub virtuaalkeskonnas. Ajakulu kodustele tegevustele, tööle ja enesetäiendamisele on selles klastris keskmisest väiksem (tabel 5.3.1). Nad ei ole ka eriti aktiivsed kodanikuühendustes ja -aktsioonides osalejad. Rööptegutsemise indeksi määr klastris on tugevasti üle keskmise, kuigi selleks puudub vajadus (tegemist vajavate toimetuste rohkus ja sellest tulenev ajasurve). Pigem jääb rühma kuulujatel aega üle (tabel 5.3.1). Mitme asja korraga tegemine on nende puhul tõenäoliselt tehnoloogiast vahendatud harjumus, mitte n-ö objektiivne vajadus. Oleme seetõttu rühma nimetanud **virtuaalrähkleja** klastriks. See klaster hõlmab 14% Eesti elanikkonnast. Sotsiaalse staatuse poolest domineerivad selles rühmas (veel) lõpetamata haridustega õppurid ja töölised, seega on klastriliikmete kultuuriline kapital (haridus) tunduvalt väiksem kahe eelmise klastriga võrreldes. Rühmas on ülekaalus mehed ning üle poolte klastrisse kuulujatest on nooremad kui 30 eluaastat. Virtuaalrähklejate elu kulgeb mõõdukas tempos: töö- ja koolipäevad, uneaeg ning kohustustevaba aeg ei tekita tegevuste sünkroniseerimisel pingeid, samuti ei koge nad aja vähesusest tingitud stressi. Isiklikku ajakapitali kipuvad virtuaalrähkleja klastrisse kuulujad pigem raiskama kui kasvatama – enamasti kellast kellani kestev töö või õpingud ei paku suuremale osale neist rõõmu (tabel 5.3.2). Hobidega tegeletakse keskmisel määral, tähtpäevi peetakse mõõdukalt, puhkuseraisidel käiakse harva, ilmselt rahaliste vahendite piiratuse tõttu (tabel 5.3.2). Seega on peamine kvaliteetaja veetmise viis nende seas virtuaalse reaalsuse võimaluse ja suhtlusmeedia kasutamine. Elustiili poolest iseloomustab rühma liikmeid küllaltki kõrge konsumerism (vt selle kohta ptk 4.1), mida keskmisel tasemel sissetulekud ilmselt siiski piiravad. Noorusest tulenevalt on klastriliikmete kujutus enda käsutuses olevast kronoloogilisest ajakapitalist optimistlik, eeldatakse pikka eluiga (tabel 5.3.2). Üldine elutempo kiirenemine ning rööptegutsemine on selle rühma liikmete jaoks loomulik ja ootuspärane (tabel 5.3.1.). Selle rühma jaoks on sotsiaalse aktseleeratsiooniga seotud raskused suhteliselt tundmatud, pigem nauditakse tehnoloogia soodustatud võimalusi aega ja ruumi paindlikult kasutada ning seda n-ö lusti, mitte vajaduse pärast. Suhteliselt suurt kasutamata ajaressursi võimaldavad hoida elukaarelisel ja bioloogilisel eelisel: klastriliikmed on noored, terved, rahaliste ja perekondlike kohustustega vähe koormatud.

Neljas rühm, keda nimetame **ajastressivaba harrastaja** klastriks, hõlmab Eesti elanikkonnast 21%. Klastrini nimetus tuleneb ühelt poolt asjaolust, et rühma liikmeid ei vaeva ajapuudus, perega ühise aja leidmise raskused, samuti ei ole nad sunnitud

pidevalt rööptegutsema ning neil on piisavalt nii kohustustevaba kui ka uneaega. Kodutööde ja pereliikmete eest hoolitsemisega on selle rühma liikmed mõõdukalt koormatud, ilmselt seetõttu, et valdav osa on üle 55 aasta vanad ja kohustused laste kasvatamisel juba kantud. Klatri liikmetest üle poole enam ei tööta ning need, kes töötavad, ei tunne end töökorralduse ja- ülesannete poolest ajaliselt survestatuna (tabelid 5.3.1 ja 5.3.3). Seega ei tunneta selle klatri liikmed ajastressi. Teine klatri nimetust kujundanud asjaolu on see, et sellesse kuuluvate inimeste elus on ülekaalus vaba- ja kogukondlikud tegevused, samuti kultuuri, harrastuste ning hobidega seotud tegevused (tabel 5.3.1). Seega on klatri liikmetel Marian Preda (2013) käsitluse kohaselt väga suur ajakapital. Neil on palju vabalt kasutatavat aega, mida nad veedavad meeldivate tegevuste saatel. Inimkapitali püüavad nad arendada hariduse kaudu: vanusest sõltumata osaleb suhteliselt suur osa neist elukestvas õppes, olles viimase aasta jooksul käinud koolitustel või osalenud ümberõppes (tabel 5.3.4). Klattris valitseb naiste ülekaal (tabel 5.3.3). Vanusest tingitult esineb klattrisse kuulujatel ka terviseprobleeme, kuigi püüe elustiili tervise huvides muuta ja sedakaudu ajakapitali juurde võita on nende puhul märkimisväärne (tabel 5.3.2). Kokkuvõttes saab öelda, et klatri roll sotsiaalse aktseleeratsiooni protsessides on pigem pidurdav. Kuigi rühma kuuluvad inimesed ei kaota sotsiaalse aja kiirenemisest midagi, sest nad on institutsioonide ja elukaare survest isiklikele ajakasutuse praktikatele suhteliselt vähe puudutatud, seisavad nad siiski muutustele, rööptegutsemisele ja elutempo kiirenemisele vastu nii isiklikus kui ka ühiskondlikus plaanis, väärtustades süvenemismisvõimalust, järjepidevust ja protsesside aeglast kulgu.

Eelkirjeldatud klattrile on mitmes mõttes vastandlik viies klaster, kujundliku nimetusega **ajastressis töörügaja**. Selle liikmetel kulub peaaegu kogu aeg töötegemisele ja elatise teenimisele. Tööl käimine on selle klatri liikmete puhul Marian Preda (2013) käsitluse kohaselt raisatud ajakapital: töö ei paku enamasti rõõmu, tööpäevad on pikad, jäik kellast kellani vältav tööaeg ei loo kombineerimisvõimalusi (tabel 5.3.3). Muudeks tegevusteks, nagu enesetäiendamine, hobid, lugemine, perega koosolemine, ei ole aega. See tekitab suurt rahulolematust ja pinget. Klatri osakaal Eesti elanikkonnast on 13%. Kuna klatri liikmeid vaevab krooniline aja-puudus ja ületöötamine, siis püütakse tegevusi aja kokkuhoiduks ümber korraldada, harrastatakse rööptegutsemist (tabel 5.3.1). Rööptegutsemine ja kiire tempo ei ole klattriliikmete jaoks muutunud normaalseks nähtuseks, nad igatsevad rahulikumat režiimi ja kardavad liigkiirest tempost tingitud läbipõlemist. Terviseprobleeme esineb umbes viiendikul klatri liikmetest ning küllalt sagedasti püütakse tervise nimel ka elustiili ja harjumusi muuta (tabel 5.3.2.). Tööpinge jääb sellest hoolimata nende une- ja puhkuseaega lühendamaks (tabel 5.3.2) ning sealtkaudu ka ajakapitali

5.3. AJAKASUTUSSUUTLIKKUS

Tabel 5.3.2. Ajakasutussuutlikkuse klastrite iseloomustus 2014

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist

	Edukas rööp- tegutseja	Rahul- olematu rööp- tegutseja	Virtuaal- rähkleja	Aja- stressivaba harrastaja	Ajastressis töörügaja	Kõrvale- tõmbunu
Paindlik tööaeg	22	6	9	15	14	6*
Alati kellast kellani tööaeg	54	65	62	66	54	60*
Töö pakub rõõmu	62	53	36	50	33	33*
Osalenud viimase aasta jooksul koolitusel, ümberõppes	64	48	28	40	30	16*
Võtnud tarbimislaenu	24	30	20	12	28	10
Võtnud suuremahulist, pikaajalist laenu	42	0	17	17	27	7
Arvab, et elab väga vanaks (90+)	39	23	29	15	14	11
Peab end terveks	72	57	75	31	46	21
Tervis on halb, piirab tegevusi	8	9	6	25	16	46
On muutnud tervise nimel oma harjumusi	51	44	32	54	40	38
Ei oma üldse nädala jooksul aega, kui ei pea kella vaatama, kätte- saadav olema	11	14	8	4	21	6
Puudub või alla tunni omal äränagemisel kasutatav aeg ööpäevas	16	23	11	8	38	6
Kui antaks valida, eelistaks rohkem vaba aega, mitte kõrgemat palka	29	31	13	30	26	15
Töö/koolipäeva pikkus üle 8 tunni	25	22	18	7	40	5
Magab alla 8 tunni ööpäevas	54	60	47	47	61	55
Sagedased puhkusereisid välismaale	37	18	17	16	11	2

* Töökäijaid on klastris väga vähe

vähendama. Klastrite tööalane profiil on kirju: siia kuulub niihästi ettevõtjaid-juhte, teenindajaid kui ka töölisi (tabel 5.3.3). Vanuseliselt on klastrite liikmete seas enam just aktiivses tööeas, 30–64-aastaseid inimesi; keskmisest enam esineb klastris vene keelt kõnelevaid inimesi ja mehi. Kui klastrite liikmed on nii sissetulekute kui ka enese sotsiaalse positsioneerimise alusel keskmisel tasemel, siis on nende rahalised vajadused ilmselt suuremad kui teenimisvõimalused põhitöökohal, kuna paljud neist tegelevad lisateenistuse hankimisega ja on võtnud ka laenu (tabel 5.3.4). Sotsiaalse aktseleeratsiooni kontekstis on selle klastrite liikmed sattunud teatavas mõttes ohvri rolli. Nad on institutsioonidest ja elukaarest lähtuvalt topeltsurve all (aktiivne tööiga; jäik tööaeg, mitu töökohta) ning püüavad ühiskonnas ja lähikonnas toimuvatele

V OSA. ÜHISKONNA AJAMÕÕDE

Tabel 5.3.3. Ajakasutussuutlikkuse klastrite sotsiaal-demograafiline profiil 2014

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvallimist

	Edukas rööp- tegutseja	Rahul- olematu rööp- tegutseja	Virtuaal- rähkleja	Aja- stressis töörügaja	Aja- stressivaba harrastaja	Kõrvale- tõmbunu	Kogu- vallim
Sugu							
Mehed	37	33	62	57	42	52	47
Naised	63	67	38	43	58	48	53
Lapsed							
Alla 18 a lapsed peres	38	34	58	12	9	42	28
Rahvus							
Eestlased	72	93	66	51	79	52	68
Venekeelsed vastajad	28	7	34	49	21	48	32
Vanus							
15–19	14	4	16	2	2	1	6
20–29	27	37	42	12	4	3	19
30–44	22	35	23	24	7	7	18
45–54	20	16	11	27	18	15	18
55–64	9	7	7	30	29	23	18
65–74	7	2	1	5	40	50	21
Haridus							
Alla keskhariduse	14	16	27	9	9	28	17
Keskharidus	39	53	52	61	58	57	53
Kõrgharidus	48	30	21	30	34	15	29
Sotsiaalne kiht							
Madalkiht	5	8	14	17	17	36	17
Madal-keskkiht	11	18	14	15	20	27	18
Keskkiht	21	30	27	25	33	21	26
Kõrg-keskkiht	28	28	23	25	20	8	21
Kõrgkiht	35	15	22	18	11	8	17

Jätuk...

muutustele pigem vastu seista. Nad ei saa ise palju oma elu kujundada, sest nende majanduslik agentsus on piiratud: neid koormavad laenud; keskmine haridustase ja suhteliselt tagasihoidlik osalus täiendus- ja ümberõppes ei võimalda tööturul kõrgemalt tasustatud kohtadele pürgida; nad on hõivatud erasektoris, tööstuses või teeninduses, kus töökohad on ajaliselt vähepaindlikud. Seega on klastriliikmed sunnitud majandusliku aktseleratsioonimootori mõjul (vt ptk 5.1) tekkivate kiirendustega kohanema.

5.3. AJAKASUTUSSUUTLIKKUS

JÄRG: Tabel 5.3.3. Ajakasutussuutlikkuse klastrite sotsiaal-demograafiline profiil 2014

	Edukas rööp- tegutseja	Rahul- olematu rööp- tegutseja	Virtuaal- rähkleja	Aja- stressis töörügaja	Aja- stressivaba harrastaja	Kõrvale- tõmbunu	Kogu- valim
Sissetulek pereliikme kohta kuus							
Kuni 150 eurot	4	9	9	7	3	5	6
151–250 eurot	7	12	12	11	8	15	11
251–400 eurot	22	26	34	33	44	54	37
401–600 eurot	35	26	19	25	29	16	25
Üle 600 euro	29	24	21	21	14	8	18
Tööala							
Omanik, juht	19	10	5	19	6	2	9
Haritlane, spetsialist	35	26	13	19	17	2	18
Abispetsialist, teenindaja	11	16	12	20	8	4	11
Tööline	6	29	28	36	17	18	21
Õppur	20	7	28	1	1	1	9
Mittetöötaja	9	12	15	5	51	73	33
Elukoht							
Tallinn	34	21	26	31	33	33	31
Tartu, Pärnu	15	12	17	11	13	7	12
Tallinna, Tartu ja Pärnu ümbrus	10	18	9	5	8	5	9
Narva, Kohtla-Järve, Jõhvi, Sillamäe	11	2	11	16	7	12	10
Väikelinnad	16	26	20	22	24	30	23
Maapiirkonnad	14	22	17	14	15	13	15
Asulatüüp							
Linnalised asulad	71	47	67	75	68	76	69
Maa-asulad	29	53	33	25	32	24	31

Kuues klaster kannab nimetust **kõrvaletõmbunu**, hõlmates neid inimesi, kes on vanaduspensionil, samuti ei tegutse kodanikuühendustes, on keskmisest passiivsemad (huvialade) harrastajatena ning meediatarbijatena (tabel 5.3.1). Kronoloogilise ajakapitali on nad suuresti juba ammandanud ning jõudnud elukaare lõpuossa. Nii ei oska nad oma ajaga suurt midagi peale hakata ja seda kipub üle jääma (tabel 5.3.1), mis võib tekitada ajast mahajäämise tunnet ning teatavat kõrvajätuse stressi: paljud klastrite liikmetest nõustuvad väitega „Kõik muudkui kiirustavad kuhugi, mul ei ole sageli midagi teha“. Sellist seisundit võib Marian Preda (2013) järgi pidada ajakapitali raiskamiseks. Nende kronoloogilist ajakapitali vähendab ka halb tervis, suur osa

Tabel 5.3.4. Ajakasutussuutlikkuse klastrite kokkuvõttev iseloomustus

	Edukas rööptegutseja	Rahulolematu rööptegutseja	Virtuaalrähkleja	Ajastressivaba harrastaja	Ajastressis töörügaaja	Kõrvale tõmbunu
Ajakapitali konverteermise võimekus , kronoloogilise aja täidetud tegevustega	Mittes suunas aktiivne, saab ja suudab ajakapitali konverteerida teisteks kapitalideks ja vastupidi	Mitmekülgiselt aktiivne, osa tegevusi halvasti konverteeritavad (mittemakstud ajamahukad kodutööd)	Ajakapitali investeerib peamiselt suhtlusvõrgustikesse; ajakapitali suurendab elustiili- ja heaolutoodete tarbimise kaudu	Ajakapitali investeerib sotsiaalsesse ja sümboolsesse kapitali (koguakondlikud tegevused, kodanikuühendused). Ajakapitali suurendab hobidega tegeledes	Tööturul elatise teemine koloniseerib kõik teised kapitalid. Pideva stressitekitava töörügamise tõttu raiskab ajakapitali	Aeg ei ole tegevustega tihedalt täidetud. Raiskab oma ajakapitali, kuna kronoloogiline aeg on tühi
Aja piisavus ja elutempo	Ajapuudus, kiire elutempo	Ajapuudus, kiire elutempo	Aega on piisavalt, kogu aeg ei ole tegevustega täidetud	Aega on piisavalt, elutempo on mõõdukas	Ajapuudus, kiire elutempo	Aega on piisavalt, seda pole eriti millegagi täita
Majanduslik kapital ja rahoitud rahalised (tulevikukohutused)	Sissetulek ja tarbimisvõimalused keskmisest kõrgemad, palju krediitkohustusi	Sissetulek ja tarbimisvõimalused keskmised ja kõrgemad, palju krediitkohustusi	Sissetulek ja tarbimisvõimalused keskmised, mõeldukalt krediitkohustusi	Sissetulek ja tarbimisvõimalused keskmised, vähe krediitkohustusi	Sissetulek keskmine. Teeb lisatööd. On võtnud mõõdukalt krediitkohustusi	Sissetulek madal, laenukoormus väga väike
Tervis (bioloogiline kapital inimkapitali osana)	Keskmisest noorem, valdavalt terve. Paljud on tervise nimel oma elukorraldust muutnud. Eeldavad pikka eluiga	Keskmisest noorem, kuid paljudel esineb terviseprobleeme. Tervise nimel elukorraldust muutmine ei õnnestu kuigi hästi	Keskmisest noorem, valdavalt terve. Vähesed on tervise nimel oma elukorraldust muutnud	Keskmisest vanem, terviseprobleemidega kimpus. On mõõdukalt püüdnud tervise nimel elukorraldust muuta	Valdav osa keskealistel paljudel esineb terviseprobleeme. Vähe pööratakse tähelepanu tervise edendamisele ja elukorralduse muutmisele	Keskmisest vanemad. Terviseprobleemid esinevad laialdaselt. Tervislike eluviiside püüdlustes mõõdukad
Kultuuriline kapital: haridus ja investering koolitusse/ ümberõppesse	Keskmisest kõrgem haridustase, laialdane osalemine koolitustel ja/või ümberõppes	Keskmine hariduslik profiil. Osalevad vähesel määral tegevustes ja/või ümberõppes	Hariduslikult heterogeenne rühm. Osalevad laialdaselt koolitustel, ümberõppes	Keskmisest kõrgem haridustase. Laialdane osalemine tegevustes ja/või ümberõppes	Valdavalt keskealistega. Osalevad mõõdukalt haridustes ja/või ümberõppes	Madal haridustase. Elukestvas õppes ei osale

Jätukub...

5.3. AJAKASUTUSSUUTLIKKUS

JÄRG: Tabel 5.3.4. Ajakasutussuutlikkuse klasterite kokkuvõttev iseloomustus

	Edukas rööptegutseja	Rahulolematu rööptegutseja	Virtuaalrähkleja	Ajastressivaba harrastaja	Ajastressis töörüga	Kõrvale-tõmbunu
Aktseleeratsiooni haldamise praktikad	Rööptegutsemine on valdav. Teevad pikki tööpäevi, ööuni jääb napiks. Teevad pingutusi selleks, et erinevaid tegevusi sünkroniseerida. Võtavad pause, kuid kiire tempo on muutunud elunormiks	Rööptegutsemist tuleb palju ette. Tööpäeva on pikad. Erinevate tegevuste sünkroniseerimine on probleem. Pauside tegemise võimalusi esineb mõõdukalt. Neile ei meeldi tem-pokas elulaad	Rööptegutsemist tuleb palju ette, samas avaneb palju võimalusi teha pause. Tegevuste sünkroniseerimise probleem esineb harva (kiire tempo on elunorm)	Palju võimalusi teha pause. Tegevuste sünkroniseerimisel esineb vähe probleeme. Kiire elutempo tekitab muutatusi püüavad vältida	Tööpäevad on pikad, uni vähene. Tegevuste sünkroniseerimise probleemid tuleb sageli ette. Väga vähe on pausi tegemise võimalusi. Kiire elutempo ei meeldi	Palju võimalusi pause teha, tegevuste sünkroniseerimisel probleeme pole. Väldivad ajasurvet tekitavaid muutusi
Tööaja paindlikkus, töörahuolu	(Osaliselt) paindlik tööaeg. Töö pakub sageli rõõmu (tööaeg on ka kvaliteetaeg)	Jäik tööaeg, kuid töö pakub sageli rõõmu (tööaeg on kvaliteetaeg)	Jäik tööaeg, töö pakub harva rõõmu (tööaeg ei ole kvaliteetaeg)	Jäik tööaeg, töö pakub sageli rõõmu (tööaeg on kvaliteetaeg)	(Osaliselt) paindlik tööaeg. Töö pakub harva rõõmu (tööaeg ei ole kvaliteetaeg)	Enamik neist ei tööta
Kokkuvõte	Ressursrikkad, paindlikud, tulevikku suunatud eluvaade	Nõudmised suured, kui ressursid võimaldavad. Suur struktuurine ajasurve, hoiakuliselt olevikku või minevikku suunatud	Ressursid spetsiifilised, kuid piisavad, elukaarlist survet pole. Elutempot hästi haldav ja nautiv. Tulevikku suunatud eluvaade	Ressursivaene. Peale-sunnitud elutempo on paratamatus. Maksab loivu suhete ja tervise arvelt	Ressursid ja nõudmised tasakaalus. Struktuurset ajasurvet ei ole. Eluvaade minevikku suunatud	

ei püüa selle nimel ka oma eluharjumusi muuta (tabel 5.3.2). Valdav osa neist elab väikelinnades, suhteliselt suure osakaal on meestel (samas vanuses naised kuuluvad sageli stressivaba harrastaja klastrisse). Klastri osakaal Eesti elanikkonnast on 22%. Selle klastri liikmed on samuti aktseleeratsioonist puudutatud, eeskätt mahajäetust tunnetades. Seega kogevad nad sotsiaalse aja kiirenemisest tulenevat stressi mitte isikliku ajavaegusena, vaid võrdluses teiste ühiskonnaliikmetega. Nende jaoks on raske taluda personaalse aja aeglustumist sotsiaalse aja kiirenemise ja tihenemise kontekstis.

5.3.3. KOKKUVÕTE

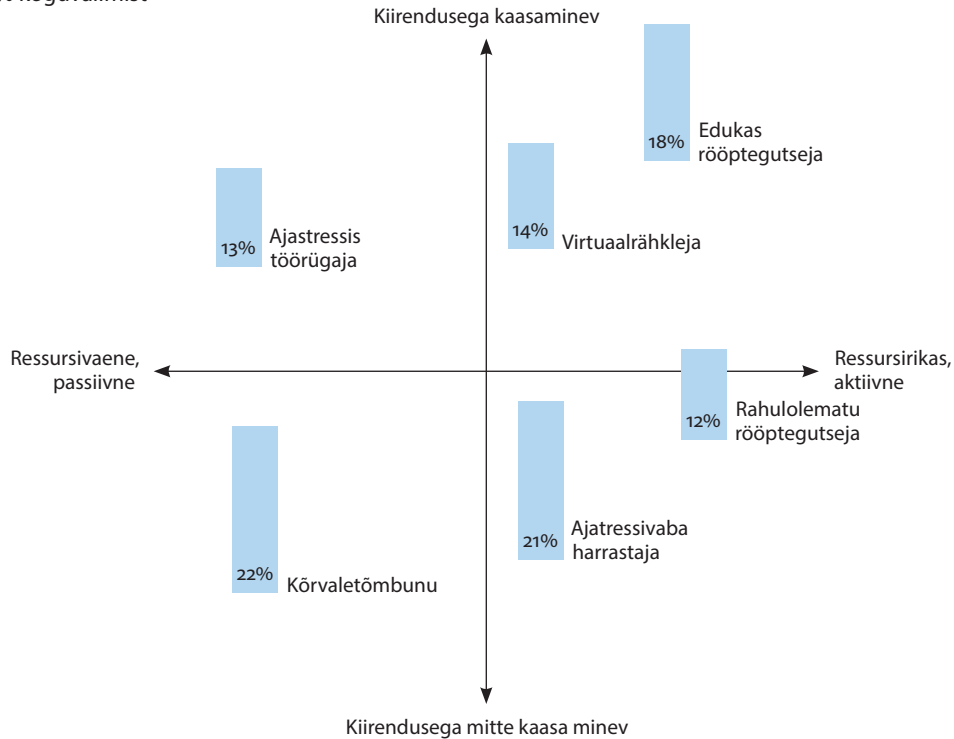
Sotsialismijärgses Eestis toimunud tehnoloogiliste, institutsionaalsete, sotsiaalsete ja kultuuriliste muutuste kuhjumine on osutunud üheks kõige olulisemaks inimeste eluga toimetulekut kujundavaks teguriks. Esitatud analüüs toetab ajasotsioloogilist arusaama sellest, et sellises „jalge alt ära libisevas“, pidevalt teiseenas ühiskondlikus keskkonnas muutub ajakiirendusega toimetuleku viis üheks kõige olulisemaks inimesi sotsiaalselt eristavaks, eri rühmadesse jaotavaks ressursiks (Rosa, 2013). Seejuures ei kattu inimrühmade eristumine nende ajakasutussuutlikkuse järgi ühiskonna materiaalse, haridusliku, vanuselise või etnilise kihistumise muustritega, vaid moodustab iseseisva strukturatsioonitasandi. Konverteerudes majanduslikuks, sotsiaalseks, kultuuriliseks kapitaliks, muudab ajakapital nende omavahelised vastastikmõjud mitmekihilisteks ja annab ootamatuid kõrvamõjusid.

Kokkuvõtlikult on Eesti ühiskonnas eristuvad rühmad ja nende ajakasutussuutlikkuse eripärad toodud tabelis 5.3.4. Sellest nähtub, et ligi kolmandikul Eesti elanikkonnast on suur ajakasutussuutlikkus, mida iseloomustab ajakapitali kõrge konverteeritavus kultuuriliseks ja sotsiaalseks kapitaliks ning sotsiaalse aktseleeratsiooni haldamine rööptegutsemise ja sünkroniseerimispingutuste kaudu. Samas eristab inimesi suhe sotsiaalse ja personaalse aja tihenemisse ja kiirenemisse: 18% jaoks on sotsiaalne aktseleeratsioon loomulik ja vastuvõetav (edukas rööptegutseja), 12% jaoks aga stressi ja vastuseisu tekitav (rahulolematu rööptegutseja). Eristub ka 14% osakaaluga rühm (virtuaalrähkleja), kes just tänu tehnoloogilistele võimalustele on saanud juurde ajakapitali, mida investeerida sotsiaalse ja majandusliku kapitali suurendamisse virtuaalsete suhete ja konsumerismi kaudu. Teine suhteliselt ressursivaesem, kuid hea ajakasutussuutlikkusega rühm, 22%-se osakaaluga ajastressivaba harrastaja klaster asub tinglikult elukaare lõpuosas ning seetõttu ajasurve all ei kannata. Selle klastri agentsus on majanduslikus mõttes väike ning inimkapital vähenemas (halb tervis), kuid ajakapital on selles klastris kasulikult investeeritud

5.3. AJAKASUTUSSUUTLIKKUS

Joonis 5.3.1. Ajakasutussuutlikkuse klastrite paiknemine ressursirikkuse ja kiirendusega kaasainemise telgedel 2014

% koguvalimist



sotsiaalse, kultuurilise ja sümboolse kapitali suurendamiseks kodanikuühendustes ja avalikes üritustes osalemise ning hobide-harrastuste kaudu. Ajustressis töörügaja klaster esindab vähese ajakasutussuutlikkusega sotsiaalset rühma, kes on kaasa haaratud majanduslikust aktseleratsioonist ja tugevasti tööturu institutsioonide (aja)surve all. Klasteri agentsus on piiratud. Kõrvaletõmbunu klaster esindab sotsiaalset rühma, kelle ajakasutussuutlikkus on madal eeskätt elukaarelistel põhjustel – olles tagasi tõmbunud nii tööturult kui ka kodanikuühiskonnast ja kultuuriväljalt (vähe harrastusi ja meediakasutust), pole neil oma ülejäävat ajakapitali kuhugi investeerida, nende aeg on seetõttu tühi ning see põhjustab personaalse aja aeglustumise ja sotsiaalse aja kiirenemise tunnetusest tingitud stressi.

Püüdes sellest mitmekesisusest luua üldistatud pilti, saame ülalkirjeldatud paigutada ajakasutusklasterid kahele mõttelisele teljele (joonis 5.3.1). Vertikaalteljeks sobib ajakasutussuutlikkus ehk aja kui kapitali valdamise ja kasutamise efektiivsus. Siin

leiame ühel poolusel kaks kõige intensiivsema ajakasutusega rööptegutsejate klastrit ja vastaspoolusel nii ajastressist vaevatud töörüga kui ka elust kõrvaletõmbunud, ajatühjuses igavleja. Vertikaaltelje keskpunkti lähedal on aga need klastrid, mida iseloomustab ajakiirenduse eiramine, kas teadlik vastuseis sellele, oma elutempo aeglustamine kvaliteetaja suurendamise nimel või ka lihtsalt mugavusest tulenev aja ülejääk. Horisontaalteljeks ongi nimetatud suhe ajakiirendusse, sellega edukam või vähem edukas kohanemine või sellele vastuseis, elutempo aeglustamine.

Vaadeldes aega kapitalina, hilismodernses ühiskonnas paremini või halvemini toimetuleku võimaldajana, saame tõdeda, et Eesti ühiskonnas eristuvad ajarikkad paistavad eeskätt silma rööptegutsevuse rohkusega, oskusega kasutada moodsaid info-tehnoloogilisi vahendeid nüüdisühiskonna kompleksusega edukaks toimetulekuks, üheaegselt ettetulevate mitmekesiste valikuvõimaluste ära kasutamiseks. Ajaressursi efektiivse kasutamise võimekusele näivad kõige enam kaasa aitavat ühelt poolt individuaalsed eeldused, nagu haridus, tervis ja noorus, teisalt aga ligipääs materiaalse-tele võimalustele ja otsustamistasandile, mis annab suurema vabaduse nii valida töötempot ja rütmi kui ka muretseda tehnikat ning nautida paremaid juurdepääsu- ja liikumisvõimalusi vaba aja sisustamisel. Samas on ajakiirendusele positiivse alternatiivi omamine seotud suurema isikliku algatuse ja laialdase sotsiaalse kapitaliga, võrgustikes osalemisega. Seega võime näha ajakasutust ka sotsiaalse stratifikatsiooni aspektist kui ühte kihistumistegurit. Lähemalt käsitleme seda peatükis 6.6.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Becker, G. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J. Richardson (Toim). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (lk 241–258). New York: Greenwood.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1–24.
- Preda, M. (2013). Time Capital and Social Gravity: Two New Concepts for Sociology of Time. M. Pirani ja T. S. Smith (Toim). *Body and Time. Bodily Rhythms and Social Synchronization in the Digital Media Society* (lk 21–38). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rosa, H. (2013). *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.

5.4. TÄHTPÄEVAD KUI IGAPÄEVARÜTMIDE KATKESTUS

Triin Vihalemm ja Halliki Harro-Loit

5.4.1. SISSEJUHATUS

Käesolev peatükk analüüsib Eesti ühiskonna sisemist ühtsust ja erisust omapärasest vaatepunktist, nimelt tähtpäevade tähistamise aspektist. Tähtpäevad ja pühad on ühiskonnas ning kultuuris väga mitmekihilised nähtused ja sestap olnud ka erinevate teadusdistsipliinide olulised uurimisobjektid: etnograafid ja folkloristid on uurinud eeskätt pühade ja tähtpäevade tähistamist kui tähenduse andmist; meediauuringutes analüüsitakse tähtpäevajakirjanduse tekste; ajaloos ja sotsioloogias vaadeldakse aastapäevi ja riiklikke tähtpäevi kui kollektiivse mälu ja identiteedi konstrueerijaid ning inimgeograafe huvitab rahvahulkade ümberpaiknemine ruumis (riigi)pühade ajal, eeskätt seetõttu, et inimesed reisivad siis tavapärasest enam. Käesolev sotsioloogiline analüüs keskendub aga tähtpäevadele kui **ühiskonna rütmide ja argielu pauside** kujundajale (vt ka Harro-Loit jt, 2017). Miks selline vaatepunkt? Rütmid on väga fundamentaalne sotsiaalse korra (taas)loome viis, mille kaudu saab süvatasandil analüüsida võimusuhteid, kultuurimuutust, erinevate rahvarühmade seotust ühiskondliku regulatsiooni ja sotsiaalse struktuuriga. Inimesed on aastatuhandeid elanud ühtaegu nii looduse rütmide kui ka sotsiaalselt ning kultuuriliselt konstrueeritud rütmide polüfoonias (Birth, 2012). Sotsiaalse aja rütmide loovad bioloogilised vajadused (nt uni ja ärkvelolek; aastaajad, astronoomilised tsüklid; loomade elukaar, viljade valmimise rütmid jms), kuid ka kalendrid ja kell, mis jaotavad inimeste aega ööpäeva-, nädala-, kuu- ja aastarütmideks; tööajaks ja puhkuseajaks. Kalendrid

(nt päikese-, kuu-, kiriku-, külvi-, kooli- jms) ennekõike rütmistavad ning seejärel mõõdavad aega (Munn, 1992: 95).

Kui 20. sajandi ühiskonnas peeti kõige olulisemaks ühiskonnaelu rütmistajaks kalendrit^[1] (Munn, 1992: 95), siis tänases ühiskonnas on ühtset rütmide loojat raske määratleda. Kuigi bioloogilised omadused (nt vajadus magada) loomulikult piiravad inimeste tegevusi, on tehnoloogiline areng võimaldanud luua individuaalselt ja subkultuuriliselt erinevaid igapäevaelu rütme: kaugtöö endale sobival ajal; tele- ja raadiosaadete järeljälgimise võimalus; arvutis rööbiti eri akendes tegutsemine jne. Suurte inimhulkade tegutsemist ühte rütmi suunavate institutsioonide võim on justkui jäänud väiksemaks, kuigi see ei tähenda tingimata, et inimestel oleks ajaresurssi juurde tulnud, pigem võib seda individuaalsele aja organiseerimisele kuluda rohkemgi. Selles kontekstis tekib küsimus: kuivõrd on ühiskond elurütmide mõttes killustunud ning millistel tänapäeva institutsioonidel on üleüldse võimekust suunata ühiskonnaliikmete elu (kasvõi ajutiselt) ühtsesse rütmi, ja kui, siis kuidas? Millised on need hetked ja praktikad, mis peatavad (korraks) inimeste igapäevaelu rohkem või vähem rutiinsed askeldused, võimaldades kogeda midagi sellest erinevat?

Peatükis otsitakse nendele küsimustele vastuseid, analüüsides kalendripühade ja tähtpäevade tähistamist, mis võimaldab teha ka üldisemaid järeldusi Eesti ühiskonna sisemise sidususe ja killustatuse, samuti kollektiivse identiteediloomingu ja meedia võimu kohta.

5.4.2. PÜHAD JA TÄHTPÄEVAD PAUSIDE LOOJANA

Kalendrilised tähtpäevad rütmistavad ühiskonnaelu ja loovad pause eeskätt spetsiifilise kommunikatiivse/rituaalse praktikaga – tähistamisega. Erinevad rituaalid, nt tseremooniad, toit, muusika, kingid, tantsud, kõned, kõnelused, narratiivid, mille käigus luuakse tähendusi (Rosmann, 2005: 667–669) ja identiteete (Ben-Amos ja Weissberg, 1999), annavad põhjuse ja ajendi argirutiin katkestada ning teha (kollektiivne) paus. Katz (1998: 231) on toonud välja neli tunnust, mis määratlevad pühade (*holiday*) olemust: ühiskonnas toimub konsensuslik igapäevaelu rutiini katkestus, mil inimesed võtavad argipäevastest erinevaid rolle ja sooritavad erinevaid tegevusi; inimesed suhestuvad ühiskonnas mingi keskse väärtuse või teemaga; on olemas eripärased rituaalid ja/või sümbolid; inimesed eeldavad, et suurem osa teisi inimesi

[1] Näiteks Gregoriuse kalender mahutab endasse mitu kalendrit: eri kirikute ja religioonide kalendrid, rahvakalender jne.

5.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

teeb samu tegevusi samal ajal (sünkroniseerimise efekt). Sünkroniseerimist soodustavad institutsionaliseeritud pausid, mil pühadega kaasneb vaba aeg: kuna suurem osa inimesi puhkab ühel ajal, on võimalik kohtuda pereliikmete ja sõpradega, kelle puhkusi ei pruugi muul ajal olla lihtne kokku sobitada.

Lisaks vaba aja andmiseга tähistatud pühadele on kultuuris aga tähtpäevi, mida ei saa pidada pühaks, aga mille puhul inimesed ometigi katkestavad oma argiskeldused millegi olulise meenutamiseks (aastapäevad) või teatud rituaalide sooritamiseks. Need katkestused võivad olla ajaliselt lühemad (nt hingedepäeval küünla süütamine või naistepäeva puhul lillede ostmine ja üleandmine), kuid inimeste jaoks väga tähenduslikud. Uurijad toonitavad, et mitte üksi tähtpäevade pidamine, vaid ka see, kuidas nende tähistamist vahendatakse massimeedias, on oluline gruppide teede kujundaja (Katriel, 2005). Tähtpäevad võivad erisuguste rituaalidega katkestada argirutiini ka juhul, kui märkimisväärset pausi pole võimalik pidada. Snow ja Brisetti (1986: 5) järgi on pausi olulisim otstarve jagada tegevus tähendust omavateks ja juhitavateks üksusteks. Samuti on paus käsitletav kui teetähis või orientiir, nt koolilaste kalendris jagab koolivaheaeg õppeperioode; nädalavahetus märgib ühe tööperioodi lõppu ja teise algust. Riigipühad on ritualiseeritud pausid, et teha kokkuvõtteid ja väljendada pühendumust (rahvus)riigile (Snow ja Brisett, 1986: 6). Kuid paus võib tähendada ka lihtsalt puhkamist, ajutist tagasitõmbumist enne järgmist perioodi. Argirutiini katkestuse puhul asendatakse rutiinne tegevus erakordsega. Katz toob näiteks meediasündmuse – olümpiamängud, mille ülekandmiseks katkestatakse televisiooniprogrammi tavarutiin ja programm kulgeb n-ö erirežiimil. Tagasi tähtpäevade ja pühade juurde tulles võib öelda, et pausi võtmise eelduseks on tähtpäev või püha kui ajend argirutiini lühemaks või pikemaks katkestamiseks. Tähistamispraktikatest sõltub, kas paus kujuneb lihtsalt puhkamiseks, tähenduslike rituaalide sooritamiseks või kasutatakse seda orientiirina järgmiseks perioodiks.

5.4.3. EURÜTMIAT JA ARÜTMIAT LOOVAD PÜHAD JA TÄHTPÄEVAD

Nagu öeldud, on (riigi)institutsioonide poolt reguleeritud ja korraldatud tähtpäeva tähistamised (vaba päev, lipuheiskamised, avalikud tseremooniad jne) uurijate arvates väga võimsad ühiskonnas pauside tekitajad (Zerubavel, 1981, 1985; Katriel, 2005; Morse ja Neuberg, 2004), kuid empiiriliselt mõõdetud seda meie teada ei ole. Järgnevas analüüsis oleme seda lünka püüdnud täita ja pakume välja ühiskonnas tekitatavate rütmiliste võngete empiirilise mudeli, tuginedes „Mina. Maailm. Meedia“ (MeeMa) küsitlusandmetele pühade ja tähtpäevade tähistamise kohta. Oleme mudeli loomisel lähtunud Henri Lefebvre'i (2004) rütmiteooriast, mille kohaselt

ühiskonnas eristuvad rütmiseisundid nagu muusikaski: eurütmia, polürütmia ja arütmia. Eurütmia on rütmide koosmõju ja ühinemine. Polürütmia on rütmide paljusus. Arütmia ehk erinevate rütmide konflikt kirjeldab olukorda, kus üks rütm n-ö segab teist, satub sellega teatud vastuollu. Oma uurimistöö kontekstis saame küsida järgmisi küsimusi. Kas ja millised on Eesti ühiskonnas need tähtpäevad ja pühad, mille tähistamine on piisavalt laiaulatuslik, et need toimiksid eurütmia loojatena? Kas meil on tähtpäevi, mis initsieerivad pigem arütmia (osa tähistab suurelt, teised ignoreerivad)? Millised on polürütmia loovad päevad, mida osa inimesi tähistab alati, teised pigem juhuslikult ja kolmandad ei teagi tähtpäevast suurt midagi?

See, kuidas erinevad tähtpäevad ühiskonda rütmistavad, sõltub nii pärimuslikust kommunikatsioonist (nt pere- ja suguvõsatraditsioonid, rahvatraditsioonide tutvustamine koolis jne) kui ka riigi, haridussüsteemi, kiriku, meedia jt identiteediloomega seotud organisatsioonide tegevusest tähistamispraktikate juurutamisel, mis omakorda on olulised pauside ja katkestuste mõjutajad ja sünkroniseerijad.

Oma uuringus küsime, kuivõrd ja kuidas ehk milliste tähistamispraktikate kaudu tekitavad Eesti riigi ametlikus tähtpäevakalendris ning eestlaste ja venelaste^[2] tähtpäevakalendrites olevad pühad ja tähtpäevad ühiskonnas argipäevarutiinide katkestusi ja tähistamispause. Eeldame, et kõik tähtpäevad ja pühad ei ole pauside ning argirutiini katkestuse loojana ühtviisi olulised kõikide sotsiaalsete gruppide jaoks. Seetõttu uurime, milliste pühade ja tähtpäevade tähistamiseks suurem osa Eesti elanikest argiaskeldustes pausi võtavad ja millised on erinevates rahvus-, vanuse- ja rühmades pühade tähistamise erisused ehk kui palju on pühasid, mis panevad ühiskonna ühes rütmis hingama, ning millised loovad rütmide dissonantsi (ühed pühitsevad, teised töötavad).

Tähtpäevade kui arütmia analüüsimisel on võetud vaatluse alla tähtpäevad, mida eri kogukonnad tähistavad ja tõlgendavad erinevalt, samuti kuupäevad, millele eri kogukonnad annavad suisa vastukäiva tähenduse, nagu nt 9. mai kui võidupüha ja Euroopa päev ning 1. mai nii töörahva püha kui ka kevadpüha^[3]. Ka jõulud on

[2] Kuna küsitlusuuringus ei ole võimalik tuua välja kõigi etniliste rühmade esindajaid nende väikese arvu tõttu, siis on analüüsis lisaks Eesti riiklikele tähtpäevadele käsitletud üksnes kahe suurema rühma, eestlaste ja venekeelse elanikkonna rahvakalendri tähtpäevi.

[3] Eestis on vastuolulisemateks kuupäevadeks veel ka 22. september, mis oli nõukogude ajal ideoloogiliselt oluline Tallinna vabastamise aastapäevana, kuid kuulutati 2007. a Otto Tiefi valitsuse päevaks; 2. veebruar Tartu rahu aastapäevana, 23. aprill nii jüripäeva kui ka veteranide päevana; 20. augusti tähistamine taasiseseisvumise päevana ning 23. august Molotovi-Ribbentropi pakti aastapäevana.

5.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

tähistatud arütmiliselt: õigeusu jõule eestlased ei tähista, osa venekeelsest elanikkonnast aga tähistab. Samas detsembrikuseid jõule tähistab ka märkimisväärne hulk venekeelset elanikkonda (vt allpool).

Tähtpäevade tähenduse annab eeskätt nende tähistamine. Tähistamise puhul on võtmeküsimuseks see, keda kaasatakse ja kes jäetakse välja ning kas osaletakse sündmuse või rituaali tulipunktis või perifeerselt (Sarangi, 2005: 555). Tähistamise käigus tõlgendatakse nii tähtpäeva aluseks saanud kunagist sündmust (nt lahing), kesket tegelast (nt ema) või sümboliteid-tegevusi (nt kostüümid, sanditamine) ning nende kaudu kommukeeritavat tähendust üha uuesti ja uuesti ümber, seda nii meedia, tseremooniate kui ühiskonnaliikmete poolt. Pühade-tähtpäevade tähistamispraktikaid kujundab ka nende kultuurilis-poliitiline päritolu. Eri maade ja riikide tähtpäevade- ja pühadekalendrid on väga erinevad, sisaldades eri ajastutest pärit tähtpäevi. Poolas on näiteks 12 riiklikku tähtpäeva, neist kaheksa on seotud religiooniga (Kaftan, 2007: 302). Võrreldes Eesti kalendriga on Soomes aga väga palju tähtpäevi seotud kultuurilooliselt oluliste isikutega. Eestis on (2016. a seisuga) 11 riigipüha, rahvuspüha (Eesti Vabariigi aastapäev), mis on samuti puhkepäev, ja 13 riiklikku tähtpäeva, mis ei ole puhkepäevad. Võrreldes nt Poolaga näitab just tähtpäevade ja pühade iseloom Eesti ühiskonna sekulaarsust: riiklikest pühadest on vaid suur reede ja ülestõusmispüha ning jõulud religioosse tähendusega, viimane aga on läbi 20. sajandi olnud pigem kodune ja perekondlik püha. Lisaks riikluse vaimsust kandvatele tähtpäevadele (Tartu rahulepingu aastapäev, Eesti lipu päev, vastupanuvõitluse päev, taassünnipäev) on hulk teisi tähtpäevi, mis võimaldavad kommukeerida inimsuhete väärtusi (nt emadepäev, isadepäev, vanavanemate päev) ja kultuurilisi väärtusi ja solidaarsust (emakeelepäev, hõimupäev) ning mälestada (leinapäev, kommunismi ja natsismiohvrite mälestuspäev). Paljud tähtpäevad ei ole riiklikud tähtpäevad, kuid neid tähistatakse sellele vaatamata aktiivselt. Osa tähtpäevade tähistamine on kõiki ühendava funktsiooniga, osa ühendab kindlaid gruppe ja mitte kogu ühiskonda. Tähtpäevad on sageli seotud ka töö- ja puhkeaja ning rituaalidega: nt jalutuskäik surnuaeda või lõunasöögi valmistamine ja nautimine pereringis võtab tavapärasest enam aega, nõuab argipäeva ajalise rutiini katkestamist ning on seetõttu seotud töö- ja puhkeaja võimalustega. Tähtpäevade tähistamise kohta 2015. a. kevadel läbiviidud fookusgrupis^[4] selgus, et lisaks üldistele tähtpäevadele

[4] Artikli autorid viisid läbi fookusgrupi intervjuud 8. juunil 2015 Tallinnas ning sinna kutsuti MeeMa ankeedile vastanud eri vanuses inimesi, kes tähistasid paljusid nimekirjas

mõjutavad inimeste argielu rütme paljuski ka perekondlikud aastapäevad: pulma-aastapäevad, sünnipäevad jms. Nii nagu üldisi tähtpäevi ei tähistata ka perekonnasiseseid tähtpäevi ajaliste pauside võtmise ja argirutiini katkestuse mõttes võrdselt. Peredes võidakse pidada eriliselt suurelt kas laste või hoopis suguvõsa vanimate liikmete sünnipäevi, juubeleid jms. Oluliseks argirutiini katkestuse ulatuse kujundajaks on siinkohal just pereliikmete füüsilise kokkutulemise võimalused. Seetõttu võivad peresiseselt rohkem tähistatavaks kujuneda suvised tähtpäevad, mil inimesed sagedamini puhkavad, või riigipühadele lähedased isiklikud tähtpäevad, mis esimestega ühitatakse. Mõnikord on peresise suhterituaalide tähistamine seetõttu ka lükatud üldistele tähtpäevadele, nt ema sünnipäevale tema täiskasvanud lapsed ei pruugi koguneda, kuid see-eest peetakse ühiselt emadepäeva.

Tähtpäevade erinev kasutamine erinevate kogukondade või põlvkondade poolt on üks ühiskondliku arütmia loomise viise. MeeMa küsitlustes on olnud eraldi küsimused ankeedis loetletud tähtpäevade tundmise kohta (kas vastaja teab), samuti väärtustamise (kas on oluline) ning isikliku tähistamisrituaali kohta (kas tähistab isiklikult). Samuti uuriti tähtpäeva poleemilisust (kas mõnda päeva suhtutakse negatiivselt). Tähtpäeva ise tähistamise tunnuse puhul eeldasime, et see näitab, et teatud ajahetkel ühiskonna liikmed jagavad mingeid rituaalseid kommunikatsioonipraktikaid ja tähendusi, vaatamata sellele, mis vormis tähistamine aset leiab (avalikel üritustel osalemine, perekondlikud tavad, tarbimispraktikad vm). Tähtpäeva üldiselt oluliseks pidamine on teatud indikaator, et seda tunnustatakse ühise mälu- ja väärtusruumi osana vähemasti passiivsel moel. Tähtpäeva tähistamisse mingil põhjusel negatiivselt suhtujate osakaal näitab selle sümboli poleemilisust ühiskonnas. Inimestelt küsiti ka, mida ja kui sagedasti tähtpäevadel tehakse, pakkudes välja rea tegevusi, mis esindavad institutsionaliseeritud rituaale (avalikud tähistamisüritused, lasteaedades-koolides toimuvad üritused, kiriklikud tseremooniad), peretraditsioone (pere koguneb ja kaetakse laud, minnakse koos väljasõidule või külla, käiakse kalmistul), lühemaajalisi või passivsemaid tegevusi (tähtpäevakajastuste jälgimine meedias, tähtpäevakaupade ostmine, õnnitluste-tervituste saatmine), pauside tegemist (lihtsalt puhkamine, lõõgastumine) või argirutiinide mittekatkestamist (maja-pidamistöde või palgatöö tegemine).

olnud tähtpäevi. Grupis osales üheksa inimest, kolm meest ja kuus naist, vanuses 32–70. Grupi eesmärgiks oligi saada kvalitatiivset infot tähtpäevade tähistamise praktikate kohta.

5.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

5.4.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMISE ULATUS

Joonis 5.4.1 toob välja tähtpäevade (ühise) tähistamise kaudu tekkivad aastaringsed rütmid. Kahtlemata on see rütmide skaala mõjutatud küsitluse valikusse võetud tähtpäevadest^[5] ning tegelik pilt on oluliselt kirjum, kuid üldise ettekujutuse aasta tähtpäevarütmidest see siiski annab. Kuna rahvus mõjutab tähtpäevade tähistamist või mittetähistamist Eestis kõige tugevamini, siis on tähtpäevade (mitte)väärtustajate, tähistajate ja ükskõiksete osakaalud toodud ära rahvusrühmade kaupa tabelis 5.4.1.

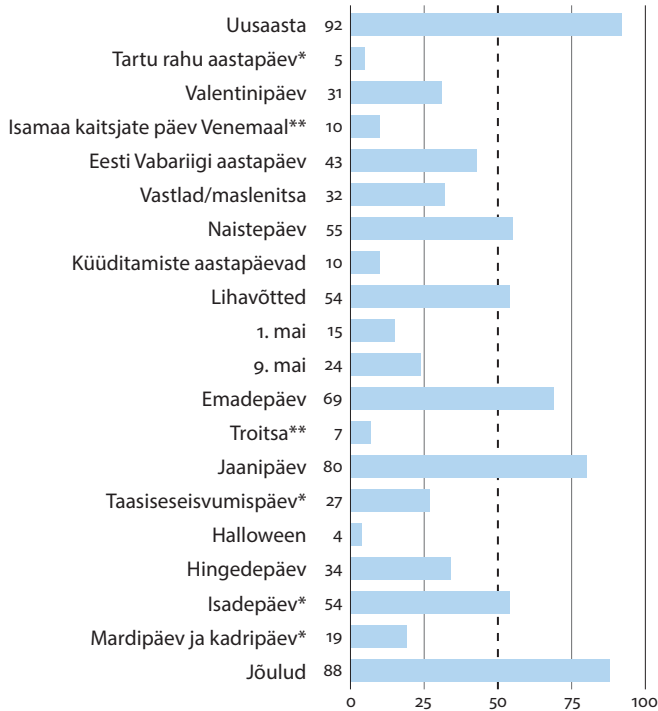
Üldiselt on kõige laialdasemalt tähistatud tähtpäevad uusaasta, jõulud, jaanipäev, olulisel määral ka lihavõtted, emadepäev, naistepäev ja isadepäev (joonis 5.4.1 ja tabel 5.4.1). Oleme ühiskonnas tähtpäevade tähistamise ja seeläbi ka pausi pidamise, argitegevuste katkestuse ulatuslikkuse empiiriliseks tähiseks lugenud, et konkreetset tähtpäeva väidab isiklikult tähistavat iga teine vastanu, 50% elanikkonnast. Tähtpäevad, mis suudavad tekitada ühiskonda eurütmilise seisundi, on enamikus vabad päevad kas riikliku pühana või pühapäevana (emadepäev, isadepäev). Samas, 8. märts pole riiklik tähtpäev, kuid ometi suudab ühiskonna rütme mõjutada, ehk küll mitte niivõrd pausi kestuse kui just argirutiini katkestuse mõttes (nt lillede kinkimise rituaalid). 8. märtsi võiks pidada ka rahvuste vaates pigem ühise rütmiga ajahetkeks (vt tabel 5.4.1). Nõukogude Liidus tugevalt politiseeritud olnud tähtpäeva Eestis taasiseseisvumise järel ametlikult ei tunnustata, kuid mitteformaalselt on see isiklikes ja peretraditsioonides üsna juurdunud ning seda kasutab usinasti ära ka kaubanduslik-meelelahutuslik kommunikatsioon.

Riikliku püha staatus ja sellega kaasnev vaba päev ei loo veel automaatselt eurütmia. Näiteks vaba päevaga tähistatav 20. august on küll laialdaselt väärtustatud, kuid vähem laialdaselt isiklikult tähistatud (vt joonis 5.4.1). Inimesed saavad küll pidada palgatööst pausi, kuid nad ei tee sel päeval midagi erilist, vaid puhkavad-lõõgastuvad või valmistuvad järgmiseks perioodiks (nt tegelevad majapidamistöödega).

[5] Tähtpäevade nimistusse võtmisel küsitluse lähtuti mitmest põhimõttest korraga: et esinud oleks nii riiklik tähtpäevakalender kui ka eestlaste ja venelaste rahvakalender ning et pühad jaguneks enam-vähem üle kogu aastase tsükli. Mõningate tähtpäevade kohta oli nende tähistamise ulatus juba varasematest uuringutest teada ning sellest infost lähtuvalt jäeti nimekirjast välja tähtpäevi, mille tähistajate hulk oli väga väike. Nimekirja lülitati ka erineva iseloomuga tähtpäevi: riiklusega seotud ja mälestuspäevad, rollide ja väärtustega seotud päevad, religioosse alusega päevad jne. Täpsemalt on nimekirja kujunemist kirjeldanud Harro-Loit jt, 2017.

Joonis 5.4.1. Tähtpäevade tähistajate osakaal 2014 või 2011

% koguvalimist. Punktirjoon tähistab mõttelist tähistamise ulatust – tähtpäevad, mida tähistab üle poole elanikkonnast, on tugeva rütmistava toimega



* Andmed aastast 2011.

** Troitsa ja 23. veebruari kohta küsiti ainult venekeelses ankeedis, kuid osakaal on võrreldavuse huvides arvestatud kogu elanikkonnale.

Venelaste jt rahvuste seas eristub aktiivsem osa, kelle elurütme kujundavad nii Eesti riiklike tähtpäevade kalender, eestlaste rahvakalender kui ka vene rahvakalender. Sotsiaalsete rollidega seotud emadepäeva ja isadepäeva tähistatakse laialt eestlaste seas, aga need on ka teiste rahvuste esindajate perepraktikates küllaltki hästi juurdunud, eriti emadepäev, mis edestab rahvusvahelises populaarkultuuri ruumis märgatavalt tugevamini kommuniqueeritud sõbrapäeva/valentinipäeva (joonis 5.4.1 ja tabel 5.4.1). Võrdlemisi populaarne on eestlaste seas vastlapäev ja venekeelses elanikkonnas maslenitsa (võinädal), mille tähistamine on tugevasti seotud kohaliku etnokultuurilise identiteedi taasloomega. Küllaltki laialdaselt on venelaste jt rahvuste seas tuntud ning ka isiklikesse peretavadesse internaliseeritud õigeusu ja

5.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

Tabel 5.4.1. Tähtpäevade tähistamine rahvusühmiti 2014 või 2011

% rahvusühmast. E – eestlased; V – venekeelne elanikkond

	Peab oluliseks, tähistab ise		Peab oluliseks, aga ise ei tähista		Suhtub negatiivselt tähistamise		Ei oska öelda või vastamata	
	E	V	E	V	E	V	E	V
Uusaasta	91	95	7	4	1	0	2	1
Tartu rahu aastapäev (02.02.)*	7*	2*	56*	19*	2*	10*	36*	69*
Valentinipäev	34	23	35	33	3	5	28	39
Vastlad/Maslenitsa	32	31	42	38	1	1	25	30
Isamaa kaitsjate päev Venemaal (23.02.)	–	33	–	40	–	2	–	25
Eesti Vabariigi aastapäev (24.02.)	59	7	33	42	1	3	8	48
Naistepäev (08.03.)	46	73	35	19	3	1	17	8
Lihavõtted	55	58	25	30	2	1	18	11
Küüditamiste aastapäevad (25.03; 14.06)*	10*	3*	59*	30*	2*	13*	29*	54*
Emadepäev	83	40	14	47	0	1	4	13
9. mai	1*	57	10*	32	38*	3	51*	9
Troitsa	–	22	–	43	–	2	–	33
Jaanipäev	90	59	9	25	0	1	1	15
Taasiseseisvumispäev (20.08.)	39	6*	47	39*	1	8*	14	47*
Mardipäev ja kadripäev	19	5*	47	17*	5	6*	30	73*
Halloween	5	2	19	12	21	27	56	59
Hingedepäev (02.11)	42	15	32	23	3	9	23	53
Isadepäev*	62*	41*	25*	32*	1*	2*	12*	26*
Jõulud**	94	74	4	18	0	1	2	0

* Andmed aastast 2011.

** Nimistus olid tähtpäevad asetatud nende ajalisse järgnevasse alates aasta algusest. Venekeelses ankeedis olid jõulud nimekirjas uusaasta järel (mis viitas vana kalendri jõuludele jaanuaris), eestikeelses ankeedis aga nimistu lõpus.

rahvatraditsiooniga seotud troitsa ehk püha kolmainu päev, mida väidab isiklikult tähistavat iga kolmas venekeelne Eesti elanik (tabel 5.4.1). Kui eestlaste seas on tugevaima rütmistava toimega eeskätt riiklikud pühad, millest osa seondub modernse rahvusriigi ülesehitusega (ka emadepäev oli Eesti Vabariigis oluline riiklik tähtpäev), osa aga on seotud kirikutraditsiooniga (jõulud, lihavõtted), siis venelaste seas on tugev rütmistaja ka nõukogude aja kollektiivne mälu, mida osalt toetavad tänasel päeval Venemaa meedia (23. veebruar, 9. mai) ja kaubandus (8. märts). Eesti

riiklusega seondud tähtpäev 24. veebruar on ka venekeelses elanikkonnas üsna laialdaselt omaks võetud – seda teab ning peab üldiselt oluliseks valdav enamik muust rahvusest inimesi. Eestlaste seas võrdlemisi populaarseid rahvakalendri tähtpäevi nagu hingedepäeva või mardi- ja kadripäeva küll teatakse suhteliselt laialdaselt, kuid ei tähistata. Nõukogude ajal oluline armee- ja sõjalaevastikupäev on tänasel Venemaal ümber nimetatud isamaa kaitsjate päevaks, mille sisu on sama. Seda päeva tähistab ligikaudu iga teine venekeelne Eesti elanik ning see ongi 9. mai järel suurima ühiskondliku kõlapinnaga poliitiline tähtpäev nende jaoks, otsustades isiklikult tähistajate hulga järgi.

Poleemilisemad tähtpäevad, millesse osa elanikkonnast suhtub ükskõikselt või negatiivselt, teine osa aga väärtustab, on seotud eeskätt Eesti riikluse arengu või II maailmasõjaga: Tartu rahu aastapäev, küüditamiste aastapäevad, taasiseseisvumispäev. Taasiseseisvumise päeva 20. augustil tähistab üle kolmandiku eestlasi. Venekeelsetele vastajatele on see tähtpäev küll teada, kuid seda ei tähistata ning 8% jaoks on see ka negatiivse tähendusega sümbol. Nii negatiivset kui ka positiivset suhtumist tekitab erandina ka karnelivaliliku olemusega, Eestis alles pärast taasiseseisvumist tuntuks saanud *halloween*.

5.4.5. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE SOTSIAALSETES RÜHMADES

Regressioonanalüüsi^[6] kasutades uurisime, millised sotsiaal-demograafilised tunnused on seotud erinevate tähtpäevade tähistamise sagedusega (tabel 5.4.2). Olulisimad eristajad on rahvus, vanus ja sugu, laste arv peres, elukoht linnas või maal. Haridus, sissetulek ja aktiivsus tööturul andsid vähem seoseid.

Seega on Eesti ühiskonnas erinevad sotsiaalse aja rütmid ja arütmid paljuski rahvuse-, keele ja kultuuripõhised. Põlvkonniti saab rääkida erinevatest tähtpäevärühmadest: noortel on omad sagedamini tähistatavad tähtpäevad (sõbrapäev, vastlad, *halloween*, ka jaanipäev, emade- ja isadepäev) ning vanematel omad sagedamini tähistatavad tähtpäevad (eeskätt mälestuspäevad ning hingedepäev, venekeelses elanikkonnas ka õigeusu kirikuga seotud tähtpäevad). Sooline eripära avaldub

[6] Regressioonanalüüs võimaldab välja tuua n-õ puhta seose kahe tunnuse, nt mardi- või kadripäeva tähistamise ja hariduse vahel, hoides kontrolli all muude tegurite, nt vanuse, soo, rahvuse jm mõju. Käesolevas peatükis on kasutatud multinominaalset regressioonanalüüsi, mudelite statistilist sobivust on testitud pseudo R-ruutu kasutades (kõik väljatoodud seosed olid statistiliselt olulised vähemalt 0,05 tasemel).

5.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

Tabel 5.4.2. Tähtpäevade tähistamise seosed sotsiaal-demograafiliste tunnuste ja sotsiaalsete praktikatega 2014 või 2011

Regressioonanalüüsi tulemused. Plussmärgid ja koloreeritud taust näitavad seose statistilist olulisust (+ p ≤ 0,01; + p ≤ 0,05; / p ≤ 0,10), tühi lahter märgib statistiliselt olulise seose puudumist

	Vanus	Sugu	Rahvus	Aktiivsus tööturul	Sisse- tulek	Linna/ maa- elanik	Haridus	Lapsed peres	Seose- punktid**
Uusaasta			+	+					4
Tartu rahu aastapäev		+	++						5
Valentinipäev	++	++	+						8
Eesti Vabariigi aastapäev			++			/	++		7
Vastlad		++			/	/		++	8
Naistepäev		+	++						5
Lihavõtted	++	++							6
9. mai*	++	+	++		++	+			3
Emadepäev		++	++						6
Leinapäevad*	+		++						5
Jaanipäev			+						2
Taasiseseisvumis- päev			++				++		6
Hingedepäev		++	++			++			9
Isadepäev*	++	++	++					++	12
Mardi/kadripäev*	+	++	++			++		/	12
Jõulud			++						3

* Andmed aastast 2011.

** Võrreldavuse huvides iseloomustasime statistiliselt olulise seose tugevust punktiandmise kaudu. Punktiskoori eesmärk oli üldstatult võrrelda sotsiaal-demograafilise erisuse ulatust ning sügavust erinevate tähtpäevade tähistamisel. Iga plussmärk tabelis andis ühe punkti.

mõlemas rahvusrühmas eeskätt selles, et naised tähistavad tähtpäevi üldse sagedamini kui mehed, seega võib öelda, et kiriku-, rahva ja riiklike tähtpäevade kalendrid rütmistavad naiste elu laialdasemalt ja intensiivsemalt kui meeste elu. Kindlasti on oluline rütmistaja ka haridussüsteem, nii lasteaegade kui kooli kaudu. Sellest annab märku asjaolu, et rahvakalendri tähtpäevade (vastlad, mardi- ja kadripäev) ning peresuhetega seotud tähtpäevade (isadepäev) tähistamist kujundav asjaolu on just laste olemasolu peres. Lisaks tabelis 5.4.2 kirjeldatud tunnustele analüüsisime ka tähtpäevade tähistamise seost vastajate religioossuse ning kiriklike kombetalituste täitmisega. Ootuspäraselt ilmnis statistiliselt oluline seos kirikukalendriga seotud tähtpäevade tähistamise puhul, kuid oluliselt tugevamini venekeelse elanikkonna

seas. Vene tähtpäevakalendris on ka rohkem kirikukalendri pühi, seevastu eestlaste seas on nii jõulud kui ka lihavõtted peamiselt pereringis ja ilmalikul viisil tähistatav püha.

5.4.6. EURÜTMIA, ARÜTMIA JA POLÜRÜTMIA EESTI ÜHISKONNAS

Tuginedes eeltoodud andmetele tähtpäevade tähistamise leviku ning eristuvuse kohta sotsiaal-demograafiliste tunnuste vaates, arendasime välja visuaalse mudeli, mis aitab selgitada erinevaid rütme ühiskonnas, mida tähtpäevad loovad. Joonisel 5.4.2 on valik uuringus olnud tähtpäevi asetatud kaheteljelisse süsteemi, kus vertikaalteljel on märgitud tähtpäeva tähistajate osakaal elanikkonnas ning horisontaalteljel tähtpäeva tähistamise erinevus sotsiaal-demograafiliste tunnuste vaates tabelis 5.4.2 toodud punktiskooril. Nagu juba eespool öeldud, tekitavad eurütmilist seisundit üksikud laialdaselt tähistatud tähtpäevad (eeskätt uusaasta, jõulud, jaanipäev) mida enam-vähem kõik elanikkonna rühmad ka tähistavad. Neil päevadel on ühiskonnaelu teatud mõttes sünkroniseeritud: tehakse teatud tüüpi, argipäevast erinevaid tegevusi samal ajal, eri peredes, maal ja linnas. Sedalaadi sünkroniseeritud seisundid on sümbolises mõttes olulised – inimesed tunnetavad kohati füüsilist ühtekuuluvust teatud sümbolite, tegevuste, asjade kaudu ning aegruumi jagamist. Eestis on jõuludel ning jaanipäeval ka ajalooline side kunagiste pööripäevadega, mis märkisid lisaks religioossele ja kultuurilisele tähendusele ka majandusperioodide vaheldumist, andes võimaluse pausi pidada ja uut perioodi planeerida. Seega võib öelda, et eurütmilised tähtpäevad loovad Eestis aegadeülesust ning ühiskonna-rühmadevahelisi sidemeid.

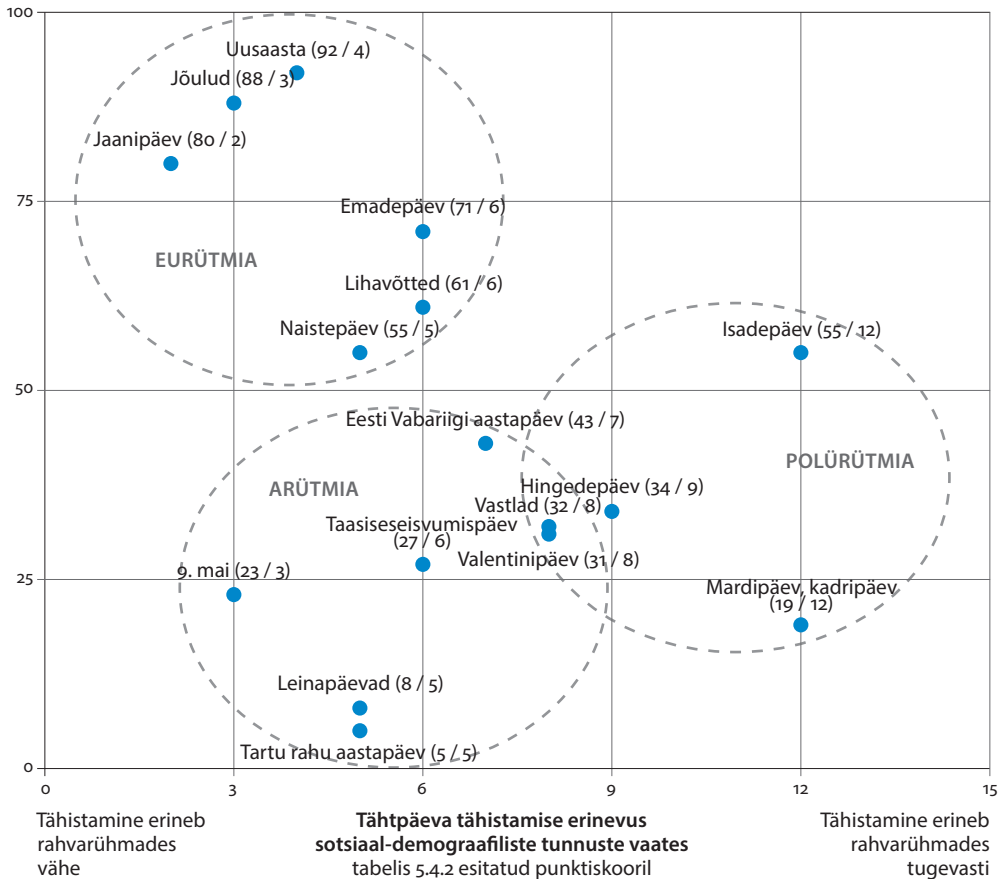
Tähtpäevade tähistamine toob Eesti valdavalt n-ö kahekultuurilises ühiskonnas esile erinevate identiteedikogukondade (võimaliku) ühisosa. Eurütmia kui üldrahvalik paus (millele lisanduvad pühadesöögid ja puhketegevused) elavdab majandust ja transporti; meedia ja kultuurikogukondade abil saab võimendada ühiste väärtuste kommunikatsiooni. Kas Eesti ühiskonnas on vähe eurütmilisi tähtpäevi? Sellele küsimusele saaks vastata, võrreldes teiste riikide tähtpäevi ja tähistamispraktikaid. Praegused eurütmilisi pause loovad pühad pole ajaliselt väga pikad (s.t osa ajast läheb lihtsalt eelnevast perioodist väljapuhkamisele, sotsiaalseid suhteid luua või tugevdada ei pruugita jõuda). Eurütmilised tähtpäevad on seotud kahe pööripäevaga, lõimides niihästi rahva- kui ka kirikukalendri tähendusi. Üldiselt võib öelda, et institutsioonid, k.a kirik ei ole ühiskondliku eurütmia loomisel väga tugevas positsioonis (eriti võrreldes nt valdavalt religioossete riikidega) ning ka üldtähistatavate

5.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

Joonis 5.4.2. Pühade ja tähtpäevade tekitatud rütmid ühiskonnas 2014

Kalkuleeritud multinominaalse regressioonanalüüsi meetodil. Sulgudes on toodud tähistajate % (jooniselt 5.4.1) / tähistamise erinevuse punktisumma (tabelist 5.4.2)

Tähtpäeva tähistajate % elanikkonnas



pühade kaudu loodava eurütmilise seisundi võimalused ühiskonna sidustamiseks ja rühmadeüleste väärtuste kommunikatsiooniks on mõnevõrra alakasutatud.

Enamik tähtpäevi aga eurütmia ei tekitagi – neil on institutsionaalselt ja sümboolselt nõrgem jõud värvata inimesi oma argitegevusi katkestama ja tähenduslikke rituaale sooritama või lihtsalt pausi pidama. Arütmia ala joonisel 5.4.2 moodustub tähtpäevadest, mida tähistab teatud osa elanikkonnast, eristudes selgelt teatud gruppitunnuse – enamasti rahvuse – järgi. Kui enamik eestlasi katkestab argitegevused tähistamiseks nt vabariigi aastapäeva, siis venekeelne elanikkond peab küll pausi (vaba

päev), kuid sel päeval midagi erilist ei tee. Vastupidi on 9. maiga: kui venelased lähevad kalmistule lilli viima, korraldavad kontserte vms, siis eestlaste jaoks on see tavaline päev. Taasiseseisvumispäeval on teatav arütmia täheldatav ka eestlaste seas – osa tähistab seda, osa aga mitte – sarnaselt venekeelsete vastajatega (joonis 5.4.2 ja tabel 5.4.1).

Kas arütmia ühiskonnas on halb? Arütmia kui nähtus kindlasti mitte, kuid teatud tähtpäevad võivad saada ka ühiskonna lõhestatuse sümboliks. Arütmia puhul ei ole tähistamise-mittetähistamise erinevuse olemasolu seni problemaatiline, kuni tähistamine ei lähe otsesesse vastuollu teiste argielu rütmistajatega, mille näiteks on usupühad, mis ei ühti riigi koolikalendriga. Eestis oli selline vastuolu kõige suurem vene õigeusu jõulude puhul, seetõttu on viimastel aastatel koolivaheaega ka pisut nihutatud. Õigeusu jõulude tähistamist 7. jaanuaril üldiselt tolereeritakse ning ka nende muutmise riigipühaks on aeg-ajalt avalikkuse päevakorda jõudnud (Põhiseaduskomisjon..., 2012; Erakondadel..., 2015). Kuigi enamik venekeelset elanikkonda vabariigi aastapäeva isiklikult ei tähistab, peab 42% seda oluliseks ning avalikult^[7] negatiivselt suhtujaid on väga vähe (vt tabel 5.4.1). Seega – üldiselt pole arütmia ühiskonna stabiilsuse seisukohalt hinnates oluline riskifaktor, kuid siiski võib füüsiline ühel ajal ühes ruumipunktis viibimine üldiste ühiskondlike pingete tõustes mobiliseerida inimesi konfliktikäitumisele, nagu pronkssõduri juhtum seda ka näitas. Eestis on eeskätt problematiseeritud 9. mai tähistamist. Pronkssõduri teisaldamisega marginaalsesse Tallinna linnaruumi ossa, sõjaväekalmistule, muudeti ka ühe elanikkonna osa tähistamisrituaalid linnarahva pilkude eest varjatu(ma)ks, mis tuletab meelde taunitud Nõukogude võimuperioodi algust. Tallinn talitleb 9. mail oma argirütmis, sõjaväekalmistu rituaale eriti märkamata. Eestikeelne ajakirjandus on viimastel aastatel kajastanud sõjaväekalmistul toimuvat pigem sündmuste tulipunktist kaugemal, nt on õhtuses uudistesaaetes näidatud videolõigud mõnikord võetud hommikul, kui rahvast on kalmistul hõredalt. Samas on venekeelse ajakirjanduse käsitletud tehtud sündmuste tulipunktis ehk siis (peale)lõunasel ajal, mil sõjaväekalmistul liigub suur rahvahulk ning sooritatakse rituaale^[8].

[7] Küsitlust võib selle anonüümsusele vaatamata siiski pidada avaliku kommunikatsiooni osaks, sest vastused registreerib konkreetne küsitaja, kes saab vastaja silmis tahtmatult teatud normatiivse rolli.

[8] Elo-Hanna Seljamaa on 9. mai tähistamist sõjaväekalmistul põhjalikult uurinud, vt selle kohta lähemalt Harro-Loit jt, 2017.

5.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

Kahtlemata tugevdavad asünkroonsed/arütmilised kogemused rühma grupi-kuuluvuse tunnet ning on võimsad identiteedi (taas)loojad. Arütmiaid eristab polürütmia just see, et füüsiliselt ja virtuaalselt jagatud ühise aegruumi kogemus ühtib gruppidevaheliste piiridega (polürütmia puhul jooksevad piirid risti-rästi) ning võib võimendada vastandust. Etniliste ja/või religioosete rühmade vahelised füüsilised kokkupõrked on tihti alguse saanud just erinevate tähistamisrituaalide ajal.

Polürütmia tekib ühiskonnas olukorras, kus (mitte)tähistamine eristab inimesi paljude erinevate sotsiaal-demograafiliste näitajate põhjal, tähistajate ja mittetähistajate eristumine on mitmekihilisem ning erinevates rütmides kulgemine ei tõmba rahvarühmade vahele selgeid sotsiaal-demograafilisi, staatuslikke või kultuurilisi piire. Analüüsis on polürütmiaid käsitletud lihtsustatult, vaadeldes üksnes väikest valikut sotsiaal-demograafilisi eristajaid, kuid ka selline analüüs toob polürütmilised tähtpäevad Eesti ühiskonnas esile. Näiteks valentinipäeva, mardi- ja kadripäeva ning vastlapäeva tähistavad sagedamini noored, vastlapäeva ka lastega pered, samuti mängib rolli elukoht linnas või maal. Rahvus ei erista tähistamist-mittetähistamist nii drastiliselt. Hingedepäeva tähistavad sagedamini vanemad inimesed, kuid see ei ole üks ja valdav eristaja, tähistamispraktikaid kujundab ka elukoht linnas või maal, rahvus jm. Isadepäeva tähistamine on samuti juurdunud erineva sotsiaal-demograafilise taustaga rahvarühmades, omamata selget juhttunnust, liikudes seega pigem eurütmia kui arütmia ala poole. Polürütmia on tänapäeva multikultuursetes ühiskondades suhteliselt loomulik ning üldiselt ka tolereeritud nähtus. Polürütmia levik annab tunnistust ka sotsiaalse aja kiirenemisest: vanemad põlvkonnad tähistavad ühtesid, nooremad teisi tähtpäevi, vanad traditsioonid ununevad ning (meedia vahendusel) võetakse üle uued.

5.4.7. TÄHISTAMISPRAKTIKAD

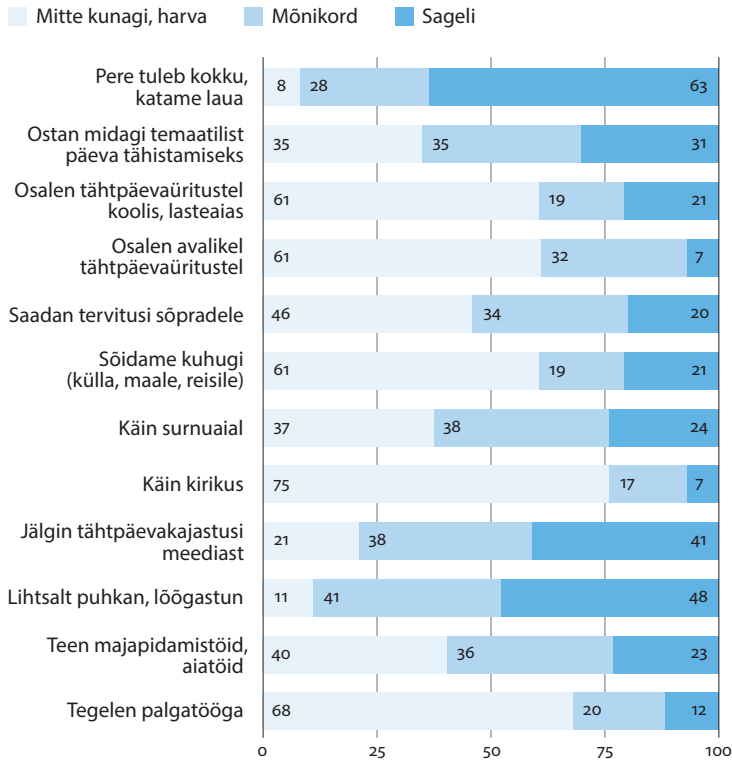
Joonisel 5.4.3 on toodud ülevaade, mida inimesed enda väitel tähtpäevade ja pühade ajal teevad ehk millised on enam levinud ning sagedasemad tähistamispraktikad.

Enamik Eesti elanikke teeb tähtpäevade ajal enamasti midagi erilist kas siis kodus või avalikest üritustest osa võttes. Ka juhul, kui tähtpäevadel tuleb tegeleda palgatöö või majapidamistöödega, leitakse enamasti selle kõrvale võimalus ka midagi tähtpäevakohast teha (perele laud katta, tervitusi saata, laste peole-aktusele minna vms). Selliseid inimesi, kes tähtpäevade ajal enamasti ainult palga- või majapidamistöödega tegelevad, on MeeMa uuringu järgi Eestis alla 10%.

Peretraditsioonid mängivad tähistamises suurt rolli: enamasti katkestatakse argirutiin sellega, et pere tuleb kokku. Ka fookusgrupis tuli esile, et pere

Joonis 5.4.3. Tähtpäevade tähistamispraktikaid Eesti elanikkonnas 2014

% koguvahimist



kokkutulemise võimalused määravad inimeste jaoks sageli tähtpäeva tähenduse – eeskätt tulid inimestele meelde just pere ühise ajaveetmisega seotud pühad: jõulud, uusaasta, jaanipäev, emadepäev. Teised tähtpäevad, mida tegelikult ka tähistati, meenusid alles hiljem, vestluse käigus. Seega võib öelda, et ühiskonna rütmistamises on perekond väga oluline agent ja füüsiline kokkusaamine erilisuse looja. Üsna sagedane on ka passiivne pausipidamine lihtsalt puhates ja lõõgastudes või passiivne tähistamine, mis ei nõua aktiivset osalust (meediast tähtpäevasaadete või artiklite jälgimine ning tähtpäevadega seotud ostud). Tähtpäevade loodud pause kasutatakse ka järgmiseks perioodiks valmistumiseks, eeskätt majapidamistööde tegemiseks. Sõpradele tervituste saatmine viitab, et sotsiaalsete suhete hoidmine ja kujundamine on jätkuvalt tähtpäevade oluline roll. Avalikel tähtpäevaüritustel ja kirikus käimine pole Eesti ühiskonnas eriti laialdaselt levinud praktika. Haridussüsteem on tugevam ühiskonnaelu rütmide kujundaja (kuigi selle mõju sõltub laste olemasolust).

5.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

Tabel 5.4.3. Seosed tähtpäevade tähistamispraktikate ja sotsiaalsed sidustatust näitavate indekstunnuste vahel 2014

Multinomiaalne regressioonanalüüs. Plussmärgid ja koloreeritud taust näitavad seose statistilist olulisust (+++ $p \leq 0,001$; ++ $p \leq 0,01$; + $p \leq 0,05$), tühi lahter märgib statistiliselt olulise seose puudumist

	Osalus avalikel, institutsionaalsetel tähtpäevaüritustel	Kodused tähistamispraktikad	Eurütmiliste tähtpäevade tähistamine	Arütmiliste tähtpäevade tähistamine	Polürütmiliste tähtpäevade tähistamine
Igapäevane meediauudiste jälgimine			++		
Institutsioonide usaldamine		+	+++		++
Valimistest osavõtt			++	++	
Alternatiivne poliitiline aktiivsus (piketid, allkirjade kogumised jne)					
Liikmesus vabaühendustes					+
Osalemine kodanikuaktiivsusnides ning heategevuses, vabatahtlik töö	+++				++
Sagedane ja mitmekesine kultuuriasutuste külastamine	+++	+++	++		+++
Religioossus	+++		++	+++	
Jökus, raha jätkumine		+++			
Ajapuudus	++		++		

Selleks et analüüsida erinevate rütmistajate mõju, moodustasime tähistamispraktikate üksiktunnuste põhjal kahesuguseid indekstunnuseid. Tähistamispraktikate indeksirühmas eristasime kahte (ala)tunnust: 1) koduse tähistamise sagedust, mis hõlmas pere kokkutulemist, koos külla minekut ning surnuaial käimist; 2) avalikest tähistamisüritustest osavõttu, mis koondas avalikest ja koolide-lasteaedade tähtpäevaüritustest osavõtu ning kirikus käimise sageduse.

Teine indeksirühm koondas erinevate rütmide aladele (vt joonis 5.4.2) kuuluvate tähtpäevade isiklikult tähistajad ning siin eristasime kolm tunnist: 1) eurütmiliste; 2) arütmiliste ning 3) polürütmiliste tähtpäevade tähistamise sagedust.

Tabel 5.4.3 toob välja statistiliselt olulised seosed koduste ja avalike tähistamispraktikate kimpude, erinevat laadi rütmidega tähtpäevade tähistamise ning muude üldisemaid sotsiaalseid praktikaid kirjeldavate indekstunnuste vahel, mis on moodustatud MeeMa küsitlustulemuste baasil.

Erinevatest sotsiaalsetest praktikatest on tähtpäevade tähistamine kõige tugevamalt seotud kultuurilise (sh religioosse) osalusega, samuti osalusega

kodanikuühiskonnas^[9]. Kultuuriasutuste külastamise seos erinevate tähtpäevade tähistamispraktikatega viitab, et tähtpäevi tähistavad sagedamini inimesed, kes osalevad tihti kultuuriüritustel. Tähistamisel on tugev kultuurilise osaluse põhi ning kultuurisuhte muutumine mõjutab tähtpäevade kaudu ka ühiskonnaelu sünkroniseeritust. Ainsana pole kultuuriasutuste külastamise aktiivsus seotud arütmiliste tähistamisega, mis viitab, et need liidavad endaga ka väiksema kultuurihuvi ja -aktiivsusega rahvast ning tähistamisalane sotsialiseerimine toimub siin muude vahendajate kaudu. Arütmiliste tähtpäevade tähistajad eristuvad rohkem oma religioossuse ja poliitilise aktiivsuse poolest (valimistest osavõtt, meediauudiste jälgimine), vt tabel 5.4.3. Alternatiivne poliitiline aktiivsus (piketid, allkirjade kogumised jne) seevastu ei andnud tähtpäevade tähistamisega üldse seoseid. See viitab tähtpäevade kaudu avalike protestide küpsemise vähesele tõenäosusele. Tundub, et tähtpäevad seonduvad Eestis valdavalt ikkagi puhkusega ning kuuluvad positiivses mõttes erakordsete tegevuste aegruumi.

Kodanikuaktsioonides ning -ühendustes osalemine on seotud polürütmiliste tähtpäevade tähistamisega. Mõned kodanikuaktsioonid on ise mõnikord seotud teatud tähtpäevadega (nt „Teeme ära“ on toimunud mitu korda maipühade ajal), kuna ka kodanikuaktsioonid katkestavad argirütmi ja neid on hea siduda teiste pausidega igapäevaelus. See, et kodanikeaktsioonides ning -ühendustes osalemine on seotud polürütmiliste tähtpäevade tähistamisega, annab ka võimaluse kogeda ühiseid elamusi ja kujundada kollektiivset identiteeti^[10].

Avalikel tähistamisüritustel osalemine on seotud üsna erinevate sotsiaalse sidu- suse ja aktiivsuse vormidega – nii kultuuriasutuste külastamisega, kodanikuaktsioo- nides osalemisega kui ka religioossusega. Ühelt poolt on aktiivsemalt ühistegevusi sooritavad inimesed altimad ka kollektiivselt ja avalikult tähtpäevi tähistama. Teisalt on avalikud tähistamised ka paljude kodaniku- ja religioossete rituaalide osa (usk- likud inimesed tähistavad kirikupühasid, käivad kirikus). Erinevalt avalikel tähis- tamisüritustel osalemisest on kodused tähistamispraktikad seotud materiaalsete võimalustega (jõukusega), aga samuti kultuuriürituste külastuse aktiivsusega. Samad tendentsid ilmnesisid ka kvalitatiivuurings, kus inimesed tõid spontaanselt esile seos- seid tähtpäevade tähistamise ja kultuuriürituste külastamise vahel (nt tähistatakse

[9] Katsetasime väga erinevate indekstunnustega, tabelis 5.4.3 on välja toodud vaid need tun- nused paljudest, mis andsid statistiliselt olulisi seoseid.

[10] Seosed tähtpäevade tähistamise tunnus(t)e ning kollektiivse identiteedi tunnuste (vt ptk 2.1) vahel olid sagedased ning tugevad

5.4. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

isiklike tähtpäevi teatrikülastusega) või seostati tähistamisaktiivsuse vähenemist ka kultuuriürituste külastamise aktiivsuse vähenemisega ning ka majanduslike võimalustega.

Fakt, et avalikest tähtpäevaüritustest osavõtt ning üldrahvalike tähtpäevade tähistamine on seotud ajapuuduse tunnusega, näitab, et institutsionaliseeritud tähtpäevad suudavad ühiskonna ellu pause tuua ka kiirenevas individuaalses ja sotsiaalses ajas.

5.4.8. KOKKUVÕTE

Tähtpäevade tähistamine tekitab sageli pause – niihästi vabade päevade kui ka spetsiaalsete tähistamisrituaalide tõttu, mis katkestavad argirutiini. Selliseid inimesi, kes tähtpäevade ajal enamasti ainult palga- või majapidamistöödega tegelevad (ehk siis mingilgi moel pausi ei pea), on MeeMa uuringu järgi Eestis alla 10%.

Enamasti kasutatakse pause niihästi sotsiaalsete sidemete tugevdamiseks ühiste tegevuste ja pere kogunemise kaudu kui ka laiemate kollektiivsete identiteetide kinditamiseks avalikel tähtpäevaüritustel. Võib öelda, et tähtpäevad on (endiselt) oluline poliitilis-kultuuriline mehhanism personaalse aja rütmistamiseks, võimaldades teha pause erinevate argielu perioodide vahel. Samas ei ole tähtpäevad ühiskonnaelu ja sotsiaalse aja sünkroniseerijana kuigi mõjurikkad. Sotsiaalset aega sünkroniseerivad ja eurütmiaat loovad kolm-neli tähtpäeva, ülejäänud toodavad polürütmiaat või arütmiaat ehk olukorda, kus üks osa elanikest tähistab ja peab pausi, teine osa aga kulgeb tavalises argirütmis.

Polürütmilisi ja arütmilisi tähtpäevi ei tähistata sageli mitte koduses keskkonnas, vaid just avalikest üritustest osavõtu kaudu. Nendel üritustel inimesed kohtuvad omavahel, jagavad samu osaluselamusi ja tunnetavad ühtekuuluvust ja eristuvust „teistest“, kes samal ajal argiaskeldusi teevad. Seega on tähtpäevadel tänases Eestis tugev potentsiaal luua eristuvaid kollektiivseid identiteete, mis ei haara kogu ühiskonda, kuid ulatuvad privaatsfäärist kaugemale. Osaliselt taastoodavad tähtpäevad rahvuslikku eristumist (eriti 9. mai), kuid teisalt on mitmel rollide ja suhetega seotud tähtpäeval hea potentsiaal olla rahvuste ühendaja (nt emadepäev, isadepäev, naiste-päev). Osa polürütmilisi tähtpäevi aga ei ühenda/erista inimesi enam mitte üksikute tunnuste, vaid mitme tunnuse omavaheliste kombinatsioonide ning elulaadi alusel. Tugevamad eristajad on lisaks rahvusele vanus, sugupool, kultuuriasutuste külastamise aktiivsus, kodanikuaktiivsus, religioossus. Tunnetatud aja- ja rahapuudus tähtpäevade tähistamises olulist rolli ei mängi, seega võib öelda, et tähtpäevad ei ole ühiskondliku kihistumise taganttõukajad.

Pauside ja argirutiinide katkestuse puhul on oluline roll peretraditsioonidel ning kultuuriosalusel; institutsionaalsed tähistamisrituaalid köidavad ühiskonna aktiivsemat osa, kelle jaoks on harjumuslikud ka erinevad kodanikuaktsioonid jms.

Tähtpäevad, sh need, mille tähistamiseks ei ole riik andnud puhkepäevi, võimaldavad pöörata tähelepanu erinevatele tähistamispraktikatele, millel on oluline roll nii kollektiivse mälu hoidjana kui ka ühiskonna väärtuskommunikatsiooni osana. Tähtpäevaajakirjanduse tekstide ja piltide analüüsi kõrvutamine küsitlustulemustega annab võimaluse võrrelda seda, kuidas meedia konstrueerib tähtpäevi ja nendega seotud väärtusi, ja ühiskonnas levinud tähistamispraktikaid. Kas tähtpäevade esitlemine meedias on proportsionaalne võrreldes ühiskonnas tähistatavaga? Kui nt emakeelepäeva tähistatakse meedias emakeelelaste ettevõtmistega (nt üleriigilised etteütlused/õigekirjavõistlused), siis suure osa inimeste jaoks on see päev teada, aga nad ei tähista seda. Teisalt, jaanipäev on tähistamise mõttes tugevat eurütmiat loov püha, aga kuna suurem osa inimesi tähistabki seda väljas lõkke ääres, siis nt televisioon ei loo suurt eriprogrammi. Puuduvad otsesed kõrvutavad uuringud, kuid edasiseks võib püstitada hüpoteesi, et tähtpäevaajakirjanduse ja inimeste argi- ning pidupäevapraktikate vahel ei valitse proportsionaalsed seosed – meedia vahendatud sotsiaalne aeg ja pausid selles ei haaku kuigi hästi vahetult kogetavate pausidega ning rütmidega.

Kui uuring näitas, et just vanemaaaliste jaoks on meedia kaudu tähistamisest osasaamine üks olulisematest tähtpäevade tähistamise viisidest, siis suurema osa noorte ja keskealiste jaoks on tähistamine pigem suunatud peresuhtlusele.

Eesti tähtpäevadest on paljud seotud mineviku meenutamisega. Mitut minevikusündmustega seotud tähtpäeva ei tähistata, kuid neid teatakse. Siit võiks edasi küsida, kuivõrd on Eesti ühiskonna mäletamiskultuur seotud iga-aastaste tähtpäevade ja taasmeenutamisega.

Kuna institutsionaalsed tähistamisrituaalid köidavad ühiskonna aktiivsemat osa, kelle jaoks on harjumuslikud ka erinevad kodanikuaktsioonid jms, siis tekib mitu küsimust edasisteks uuringuteks. Kas ja millise mõjuga rütmistajad on haridusasutused ja erinevad organisatsioonid (sh firmad tööandjatena, ülikoolid, teatrid jms)? Kas on neid organisatsioone, mille tegevus rütmistajana mõjutab enam kultuuriliselt väheaktiivseid ja vähe sidustatud inimesi?

KASUTATUD KIRJANDUS

- Ben-Amos, D. ja Weissberg, D. (1999) (Toim). *Cultural Memory and the Construction of Identity*. Detroit, MI: Wayne State University Press.
- Birth, K. (2012). *Objects of Time. How Things Shape Temporality*. New York: Palgrave Macmillan.
- Harro-Loit, H., Vihalemm, T., Jõesalu, K. ja Seljamaa, E. (2017). Mapping Celebration Practices in Estonia: Which Days of Importance Actually Influence Societal Rhythms? A. Kannike, K. Pärn, M. Tasa (Toim). *Approaches to Interdisciplinary Culture Theory*. Approaches to Culture Theory, Vol 8. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Ilmumas.
- Kaftan, J. (2007). Changing the national past: re-orienting the democratic Polish nation after 1989. *Nations and Nationalism*, 13(2), 301–320.
- Katriel, T. (2005), Marking Time: Anniversary Celebrations and the Dynamics of Social Life. *Text*, 25(5), 719–721.
- Katz, E. (1998). Broadcasting Holidays. *Sociological Inquiry*, 68(2), 230–241.
- Lefebvre, H. (2004). *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*. London: Continuum.
- Morse, K., Neuberg, S. (2004). How Do Holidays Influence Relationship Processes and Outcomes? Examining the Instigating and Catalytic Effects of Valentine's Day. *Personal Relationships*, 11(4), 509–527.
- Mughal, M. ja Aurang, Z. (2014). Calendars Tell History: Social Rhythm and Social Change in Rural Pakistan. *History & Anthropology*, 25(5), 592–613.
- Munn, N. (1992). The Cultural Anthropology of Time: A Critical Essay. *Annual Review of Anthropology*, 21(1), 93–123.
- Põhiseaduskomisjon... (2015). Põhiseaduskomisjon ei toeta õigeusu jõulude riigipühaks muutmist. *Postimees*, 6.12.
- Rossmann, L. (2005). Cinco de Mayo: Stories, Rituals, and Transcendence in Celebration. *Text*, 25 (5), 665–689.
- Sarangi, S. (2005). Editorial: Texting and Talking Anniversaries. *Text*, 25(5), 555–557.
- Schwartz, B. (2008) Collective Memory and Abortive Commemoration: Presidents' Day and the American Holiday Calendar. *Social Research*, 75(1), 75–110.
- Snow, R. ja Brisett, D. (1986). Pauses: Explorations in Social Rhythm. *Symbolic Interaction*, 9(1), 1–18.
- Stein, K. (2012). Time Off: The Social Experience of Time on Vacation. *Qualitative Sociology*, 35(3), 335–353.
- Zerubavel, E. (1981). *Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zerubavel, E. (1985). *The Seven-Day Circle*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tarkowska, E. (2013). Marking time: Anniversary Celebrations and the Dynamics of Social Life. *Collective Memory, Social Time and Culture: The Polish Tradition in Memory Studies*. *Polish Sociological Review*, 183, 281–296.
- Ulferts, H., Korunka, C., Kubicek, B. (2013). Acceleration in Working Life: An Empirical Test of a Sociological Framework. *Time & Society*, 22(2), 161–185.

5.5. KATKESTUSTE KULTUUR? EESTI AJALOO SÜNDMUSED JA AJASTUD EESTLASTE AJALOOKULTUURIS

Katrin Kello ja Halliki Harro-Loit

2014. aasta MeeMa eestikeelne ankeet sisaldas esmakordselt küsimusteplokki, mis keskendus ajaloole. Ankeedi täitjale esitati 22 kronoloogiliselt järjestatud sündmust, protsessi või perioodi Eesti ajaloost. Neid tuli hinnata, lähtudes nende emotsionaalsest tähendusest enda jaoks, vastates küsimusele „Milline ajaloo periood Eestis tundub Teile oluline, tekitab huvi, äratav elavaid kujutlusi?“. Hindamiseks pakutud sündmuste, protsesside ja perioodide loend on esitatud tabelis 5.5.1. Hinnangud, mille vahel vastaja sai märksõnu hinnates valida, olid järgmised: „Minu jaoks väga oluline, huvitav, tekitab rohkesti mõtteid ja tundeid“, „Küllaltki oluline, tean sellest, aga see jätab isiklikult külmaks“, „Minu jaoks on see kauge, tean vähe, ei paku huvi“, „Ei tea sellest üldse midagi, ei tekita mingeid seoseid“.

Selle küsimusteplokiga tahtsid uurijad teada, millised on need Eesti ajaloo pidepunktid, mis tunduvad tänapäeva eestlasele tähtsad ja huvitavad. Küsimuste abil koguti andmeid nii eestlaste ajaloo huvi ja sellega seotud (tausta)tegurite kui ka nüüdis-Eestis domineerivate sotsiaalse mälu mustrite kohta. On ju needki ühiskonnas toimivate diskursuste, praktikate ja väärtuste tähtis osa.

5.5.1. AJALOOKULTUUR JA AJALOOTEADVUS

Peatüki laiemaks taustaks on Jörn Rüseni esitatud ajalookultuuri ning sellega seotud ajaloo teadvuse mõisted (Rüsen, 2001). Inimesed loovad oma mineviku-pildi (teisisõnu, nende ajaloo teadvus kujuneb) kõige erinevamate allikate põhjal,

Tabel 5.5.1. Eesti ajaloo sündmused, perioodid ja protsessid MeeMa eestikeelses ankeedis 2014

Ankeedis esitatud sõnastused	Ajaloo periood (ankeedis ei olnud seda märgitud)
Muinaaeg, viikingiaeg, eestlaste sõjaretked naabermaadesse	1000–1200
Muistne vabadusvõitlus, ristosõjad	1208–1227
Jüriöö ülestõus	1343
Eesti keskaeg, hansaaeg	1227–1558
Reformatsioon, esimesed eestikeelsed trükised	1520–1535
Liivi sõda, Poola aeg	1558–1625
Rootsi aeg, Tartu ülikooli asutamine	1561/1625–1710
Põhjasõda, Eesti liitmine Venemaaga	1700–1710
18. sajand: vennastekoguduste liikumine, eestikeelne piibel, valgustusaaeg	1710–1800
19. sajandi algus: pärisorjuse kaotamine, Kristjan Jaak Peterson, Õpetatud Eesti Seltsi asutamine	1801–1838
19. sajandi teine pool: ärkamisaeg, „Kalevipoja“ ilmumine, esimene laulupidu, talude päriseks ostmine	1857–1900
20. sajandi algus, eestlaste tulek linnadesse, 1905. a revolutsioon, Noor-Eesti	1901–1915
1917. a Vene revolutsioon, Vabadussõda, Eesti Vabariigi sünd	1917–1920
Esimese iseseisvuse aeg, 1920.–30. aastad	1921–1940
Molotovi-Ribbentropi pakt, baaside leping, 1940. aasta sündmused, iseseisvuse kaotamine, esimene nõukogude aasta	1939–1941
Sõjaaeg, Saksa okupatsioon	1941–1944
Stalini aeg Eestis, metsavendlus, küüditamine, kolhooside loomine	1944–1953
Hruštšovi sula, „kuldseid kuuekümnendad“	1956–1968
Brežnevi aeg, põllumajandusliku suurtootmise areng Eestis, stagnaaeg	1964–1985
Laulev revolutsioon, Rahvarinne, Balti kett, Eesti Kongress	1987–1990
Iseseisvuse taastamine, üleminek Eesti kroonile, omandireform	1991–1992
Ühinemine Euroopa Liidu ja NATOga	2004

pildiraamatuist romaanideni ja argivestlustest ülikooliloenguteni. Iga uus teadmine paigutub olemasolevate kujutluste taustale, seda tõlgendatakse varasema kaudu. Ajalookultuuri mõiste aitab näha selliste mitmekesiste, minevikuga seotud praktikate, huvide, teadmiste ja uskumuste seotust ja üheaegsust. Teisisõnu, ajalookultuur heidab valgust elaviku kõige mitmekesisematele aspektidele, mis mingil moel kajastavad või mõjutavad inimeste suhestumist aja voolu ja ajalooga. Esteetiline ja poliitiline, aga muidugi ka emotsionaalne dimensioon on siinjuures sama tähtsad kui ratsionaalne teadmine.

Ajalookultuur on eri valdkondi (haridus, teadus, kultuur, ühiskond, poliitika) siduv, ühtaegu nii sotsiaalne kui ka individuaalne nähtus, läbipõimunud diskursuste ja praktikate sümbioos. Need kontekstid ja praktikad sisaldavad erinevaid mineviku mõistmise ja ajaloost mõtlemise viise, huvisid ja eesmärgesid, millest lähtudes minevikupilt on kujunenud. Ühtlasi on ajalookultuur ruum, milles ajalooteadvus toimib.

Ajalooteadvuse mõistet on määratletud mitmeti, kõige sagedamini n-ö ajalise teadvusena, milles ühinevad teadvuse minevikule, olevikule ja tulevikule suunatud komponendid ning mis sellisena sisaldab paratamatult ka ajalooteadmisi, indiviidi suhestumist minevikuga laiemalt (vt nt Allikas ja Karu, 1995). Indiviidi tasandil ühendab ajalooteadvus individuaalse ja kollektiivse minevikukogemuse (vt lähemalt Kõresaar, 2005).

Ajalooteadvus on üks viis rääkida nähtusest, mida mõnikord on käsitletud ka terminite „sotsiaalne“ või „kollektiivne mälu“ kaudu. Sageli kasutatavate terminitena võivad viimased kanda üpris erinevat, nii laiemat kui ka kitsamat tähendust, kuid nende eri määratlustele on ühine see, et sarnaselt ajalooteadvusega rõhutavad nad minevikuga tegelemise sotsiaalset, inimestevahelist aspekti: indiviid ei „tea“ ega „mäleta“ üksi, vaid otseselt või kaudselt *teiste* toel ja nendega dialoogis. Igatahes on mälust ehk mäletamisest otstarbekas mõelda eri tasanditel – eristada individuaalset mälu sotsiaalsest ehk/või kollektiivsest.^[1] Mäletamine ei toimu mitte ainult üksteisest eraldiseisvate inimeste peades, vaid ka eri suurusega inimrühmadele omaste keelte ja sümbolite, diskursuste ja praktikate tasandil, mis pole indiviidi tasandi protsessidele taandatavad. Ajalookultuurile lähedane mõiste ongi „mälukultuur“ (vt lähemalt nt Bjerg, Lenz ja Thorstensen, 2011). Kuna ajalookultuuri mõiste on laiem, eelistame käesolevas peatükis seda. Siiski on tähtis silmas pidada, et ajalookultuur kui ruum või väli ühiskonnas sisaldab siinses kontekstis ka mälu, s.t on nii ajaloouurimist kui ka mäletamist ümbritsev laias mõttes mäluruum. Tulenevalt uurimistraditsioonist (vt lähemalt nt Allikas ja Karu, 1995; Kivimäe, 2000) on ajalooteadvus aga ajalookultuuri paralleelmõiste ning osutab võrreldes kollektiivse mäluga ehk selgemini kognitiivse, emotsionaalse, esteetilise ja poliitilise komponendi (huvi, teadmiste ja väärtustamise) läbipõimitusele. Ka ankeedi koostajad ja küsimustikule vastajad

[1] Üldiselt kasutatakse sotsiaalse ja kollektiivse mälu termineid kirjanduses kord sama-, kord eritähenduslikuna. Eelistame terminit „sotsiaalne mälu“ põhjusel, et „sotsiaalne“ osutab teatud kontekstides oma referendi dünaamilisusele paremini kui „kollektiivne“ (vrd László, 2008). Kollektiivne mälu võib olenevalt definitsioonist hõlmata ka ametlikku, n-ö normatiivset ajaloopilti (nt mineviku esitust kooliõpikutes) koos viimase aluseks olevate akadeemiliste ajalookäsitlustega.

5.5. HINNANGUD AJALOOSÜNDMUSTELE

on ühe ja sama ajalookultuuri osad ning sellisena jagavad teatud määral ühist ajaloo teadvust, või teisiti öeldes, sarnaseid sotsiaalse mälu mustreid. Ajalooteadvuses ühinevad huvi, teadmine ja väärtustamine – kõik need kolm aspekti, mida MeeMa ankeet puudutas.

5.5.2. AJALOO MÄED JA ORUD KUI MÄLETAMISE PIDEPUNKTID

Kogukondade ja ühiskondade ajaloo teadvuse kirjeldamiseks kasutab Eviatar Zerubavel (2003) mägede ja orgude kujundit. See, kuidas inimesed ajalugu ette kujutavad, meenutab Zerubaveli kohaselt reljefkaarti, „mille mäed ja orud vastavad mäletamis- ja unustamisväärsatele sündmustele. Üldise kuju annab sellele kaardile peotäis ajalooliselt „sündmusrikkaid“ mägesid, mille vahel laiuvad näiliselt tühjad orud, mis ei näi sisaldavat midagi ajalooliselt tähelepanuväärset“ (Zerubavel, 2003: 27). Reljefkaardi kujundi abil illustreerib Zerubavel tõsiasja, et nii nagu mistahes loo puhul, mille tegevus toimub pikema aja vältel, ei ole ka ajaloo tihedus ühesugune. Võttes kätte mõne ajalooõpiku ning laotades selle leheküljed ajajoonele, näeme tihedamalt ja hõredamalt kaetud perioode. Rahvuste ajaloo puhul on tihedamalt kaetud aladeks tihtipeale need, mil rahvus kujunes, mil ta võitles oma olemasolu ja enesemääratluse eest. Muidugi on tihedamalt kaetud ka lähem minevik, mida teatakse ja mäletatakse paremini ning mis mõjutab tänast päeva kõige vahetumalt. Hõredamalt kaetud on rahulikumad ja stabiilsemad möödaniiperioodid, kus on vähem värvikaid, selgelt dateeritavaid sündmusi.

Ka 2014. aasta MeeMa ankeedis saab sündmuste ja ajastute loendist juba esitatud märksõnade tiheduse põhjal eristada mägesid ja orge, tähendus- ja sündmusrikkamaid ning „igavamaid“ perioode. Näiteks 15. sajand esineb Eesti rahva arenguloos oruna – seda on näha kasvõi suvalise ajalooõpiku sisukorrast. Ka MeeMa ankeedi loendis puudutavad nimetatud sajandit vaid kaks märksõna: *keskaeg Eestis* ja *hansaaeg* ning neidki märksõnu jagavad omavahel 13., 14., 15. ja 16. sajand. Seevastu 16. sajandit puudutavad nii märksõnad *reformatsioon*, *esimesed eestikeelsed trükised* kui ka *Liivi sõda*, *Poola aeg*, osaliselt ka eelmainitud *keskaeg Eestis*, *hansaaeg*, samuti *Rootsi aeg*.

Ankeedi märksõnad ei püüa niisiis Eesti ajaloo orge ja mägesid välja selgitada. Pigem oli meie huviks saada teada, millised on tänapäeva eestlase eelistused juba olemasoleval reljefkaardil. Ankeeditäitjatele ei esitatud mitte neutraalset ajajoont, sajandite või aastaarvude loendit, vaid toodi niisugune reljefkaart, mida luuakse jätkuvalt nii populaarses kui ka kõrgkultuuris, nii ajakirjanduses kui ka filmides, romaanides ja kooliõpikutes (vrd nt Pääbo, 2011: 121–126).

Vastajale esitatud mägesid ja orge võib mõista kui *mäletamise pidepunkte* – üksusi, mis minevikku struktureerivad, seda kujutleda aitavad (vrd Pierre Nora „mälu-kohtade“ mõistega, vt Nora, 1989). Selliste mäletamise pidepunktidenä muutuvad võrdväärseteks konkreetne ja lühiajaline sündmus (nt *Jüriöö ülestõus*) ning terve pikk, kuid pöördeliste sündmuste poolest vaesena mäletatav periood (nt *Eesti keskaeg*).

5.5.3. SOTSIAALSE MÄLU MISTRID

Reljeefkaardid ning protsessid ja sündmused neil kaartidel on sotsiaalses mäletamises lahutamatud suurtest lugudest, mille osaks nad on. Suured narratiivid kui narratiivsed skeemid (inglise *grand narratives, master narratives, narrative schemes/templates*) annavad mäletamise pidepunktidele sidususe: varustavad üksiksündmused kindlate tähendustega ning seovad need sellistena omavahel kokku. (Teoreetilistest vaadetest suurtele ajaloolugudele vt nt Tamm, 2007; László, 2008, 2014; Liu ja Hilton, 2005; Misztal, 2003.) Samadel minevikuprotsessidel võib eri lugude osana ja eri mälu kogukondade jaoks olla väga erinevaid ning kohati lepitamatuid tähendusi.

Eesti riigi nagu mistahes teisegi rahvusriigi aluseks on järjepidevuse idee. Marek Tamm (2007) kirjeldab eestlaste kultuurimälu aluseks olevat suurt lugu kui suurt vabadusvõitlust:

Alates kõige esimestest katsetest Eesti ajalugu liigendada, on seda ikka tehtud seoses vabaduse kaotamise ja võitmisega. Eestlaste ajalugu algab „muistse priiusega“, mis eelneb 13. sajandil alanud Saksa-Taani vallutusele, sellele järgneb „700-aastane orjaõõ“, nagu väidab populaarne kujund, mille juured ulatuvad 19. sajandi keskpaika, siis 1918–1940 uus iseseisvus sõltumatu vabariigi näol, seejärel Saksa ja Nõukogude okupatsioon, millele tegi lõpu iseseisvuse taastamine 1991. aastal. Seda ajaloo liigendamist toetab narratiiv, mis on üles ehitatud erinevate lahingute ja ülestõusude sidumisele üheks suureks võitluseks vabaduse eest. (Tamm, 2007)

Etteruttavalt võib öelda, et selles peatükis allpool tutvustatavad tulemused tulevad meelde ka üht teist tuntud käsitlust Eesti ajaloo mõtestamise alusmotiivist, nimelt Eesti ajalookäiku kui rida *katkestusi*, nagu seda on kirjeldanud Hasso Krull (1996). See käsitlus ei ole suure vabadusvõitluse skeemiga vastuolus – ka pöördeliste sündmuste mõistmine üha uute katkestustena annab neile sündmustele sidususe.

Krulli tähelepanekut kinnitavad Ene Kõresaare sotsiaalse mälu uuringud: eriti 1990. aastatel käsitati ka nõukogude perioodi tervikuna ühe pika katkestusena – seda nii domineerivates, ametlikes diskursustes kui ka indiviidide mälestustes, kes

5.5. HINNANGUD AJALOOSÜNDMUSTELE

ammutasid domineerivatest diskursustest tõlgendusressursse oma mälestuste kirjutamisel. Ühiskonna ja indiviidide tasandil oli vastus küsimusele, millal katkestus lõppes (kas nt 1953. aastal Stalini surmaga või alles taasiseseisvumise ajal), ühtlasi vastus küsimusele, mida nõukogude aeg endast üldse kujutas ja kuidas sellesse suhtuda (Kõresaar, 2005: 151–152).

Empiirilisel leiabki selliste skeemide või alusmotiivide kui sotsiaalse mälu mustrite olemasolu kinnitust nii mäletustes ja intervjuudes (nt Kõresaar, 2005), meediatekstides (nt Harro-Loit ja Pallas, 2013; Jakobson, 2013; Vihalemm ja Jakobson, 2011) kui ka sotsioloogilistes küsitlustes (nt Corning, 2010; Shuman ja Corning, 2000). Selles peatükis analüüsime eestlaste sotsiaalses mälus tähtsustatavate perioodide ja sündmuste üldist profiili ning sellega seotud tegureid. Kuna ühe analüüsitulemusena on küllalt intrigeeriv nn küpsele nõukogude ajale antud suhteliselt madal hinnang võrreldes varasemate ja hilisemate sündmuste ja perioodidega (Stalini ajaga ning laulva revolutsiooniga), vaatleme lähemalt ka nõukogude perioodi puudutatavat omaette küsimusteplokki.

5.5.4. KÕRGENDIKELGI ON OMAD ORUD EHK EESTLASTE MÄLUMAASTIKU PROFIIL

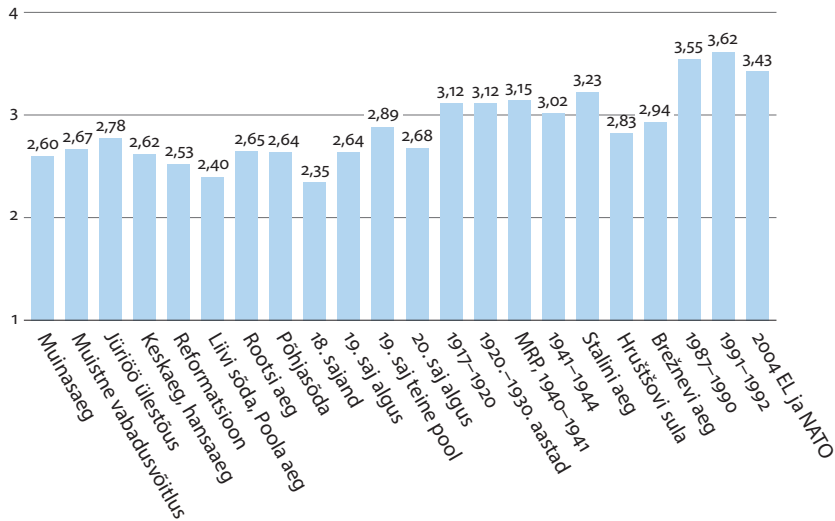
Ankeedis esitatud sündmustele ja ajastutele antud olulisuse hinnanguid kujutab joonis 5.5.1.

Võrreldes varasemate perioodidega olid ankeedi koostajad terve 20. sajandi esitanud kui kõrgendiku: märksõnu oli rohkem, olulised protsessid ja sündmused ehk mäletamise pidepunktid vaheldusid varasemast kiiremini. Seejuures sisaldab 20. sajandi Eesti ajalugu nii tihedaid ja dramaatilisi perioode, mida tähistavad pöördelised sündmused (Eesti vabariigi loomine, 1940. aastad, taasiseseisvumine ja riigi uus ülesehitamine), kui ka rahulikuma arengu aegu. Ühele sellisele viitab juba ankeedis kasutatud märksõna *stagnaaeg*. Ei ole üllatav, et inimeste tähelepanu pöördelistele sündmustele on suhteliselt suurem: nagu joonisel näha, moodustab 20. sajand omaette maastiku ühe künka (1917–1953), ühe mäe (1987–2004) ja nende vahelise oruga (1956–1985).

Künkaid lähemalt vaadates paistab, et mida selgem on katkestus, seda suhteliselt suurem on ka selle tähtsustamine. Just katkestus – mitte ajalooline pööre kui selline – aitab selgitada Stalini aja (küüditamised, kolhoosikord) ning aastate 1991–1992 (iseseisvuse taastamine, omandireform) veidi kõrgemaid hinnanguid võrreldes varasemate ja hilisemate märksõnadega (nt Teise maailmasõja aeg).

Joonis 5.5.1. Ajastute ja sündmuste olulisusele antud hinnangud 2014

Eestikeelsete vastajate hinnanguite keskmised neljapallisel skaalal (4 – “väga oluline”)



Ene Kõresaar on vanema põlvkonna (1920ndatel sündinud) eestlaste mälestusi lugedes leidnud, et nende jaoks oli periood Pätsi ajast kuni Stalini aja lõpuni aeg, mil isiklik kogemus suhestus ajalooga: toonast iseennast kujutati tihtipeale „suure ajaloo“ taustal. Oma elust 1960ndatel–1980ndatel jutustati aga pigem individuaalsel viisil, ühiskonda tervikuna kõneks võtmata: suurt ajalugu siis justkui enam ei toimunud (Kõresaar, 2005: 190–191). Ka noorema põlvkonna puhul toovad Jõesalu ja Kõresaar (2013) välja erinevuse suure ajaloo ja vahetul isiklikul kogemusel põhineva mäletamise vahel (vt ka Grünberg, 2009; Jõesalu, 2010, 2016; Jõesalu ja Nugin, 2012; Nugin, 2010). Küps nõukogude aeg oli tihe aeg isikliku kogemuse ja selle tõlgendamise tasandil, kuid see isiklik tasand seisab suurest ajaloost lahus – erinevalt 1940ndate ja ilmselt ka 1980ndate lõpu ja 1990ndate alguse murranguaegadest, mida küsimustikus hinnati märksa olulisemaks. Suure ajaloo seisukohalt, mille kohta vastamist ankeedi märksõnad soosisid, puudusid küpsel nõukogude ajal aga katkestused, puudus tähendus Eesti iseseisvuse ja suure vabadusvõitluse seisukohalt.

Ka kvantitatiivne meediaanalüüs osutab, et nii 1989., 1994. kui ka 2009. aastal mainiti nõukogude aega – tõsi, sh sõjajärgset Stalini aega – viimase saja aasta ajaperioodidest kõige vähem (Harro-Loit ja Pallas, 2013: 42). 20. sajandil oli selle n-ö ebapopulaarsus võrreldav vaid 20. sajandi esimese 15 aasta omaga.

5.5. HINNANGUD AJALOOSÜNDMUSTELE

Laiemalt võib nn küpsele nõukogude ajale antud suhteliselt madala hinnangu selgituseks pakkuda mitut põhjust: selle ajastu suhteliselt vähesem diskuteeritus avalikus ruumis, pöördeliste sündmuste nappus võrreldes varasemate ja hilisemate perioodidega, samuti väidete sõnastus. Näiteks märksõnad *Brežnevi aeg*, *põllumajandusliku suurtootmise areng Eestis*, *stagnaaeg* viivad vastaja mõtte soojadest lapsepõlvemälestustest kaugemale, aktiveerides pigem poliitika ja majandusega seotud kujutlusi.^[2] Samuti võib olla, et Hruštšovi ja Brežnevi nimed seostusid osa vastajate jaoks pigem Nõukogude Liidu või Venemaa kui Eesti ajaloo, s.t tundusid selgi lisapõhjusel kaugetena, seda eriti nooremate vastajarühmade hulgas. Lähemalt vaatleme nõukogude aja tähendusi eraldi alapeatükis 5.5.6 allpool.

Erinevate tippude võrdlus osutab seejuures, et kõrge hinnang ei seostu üheselt tonaalsusega positiivse-negatiivse skaalal. Oluliseks peetavad perioodid Eesti iseisvuse teel võivad olla nii positiivse kui ka negatiivse tähendusega – nagu näeme jooniselt 5.5.1, tõusevad olulisuse hinnangud nii 19. sajandi teise poole ärkamisaja, sõdadevahelise Eesti Vabariigi kui ka Stalini aja puhul.

Ka 20. sajandile eelnevas ajas moodustuvad teatavad omavahel eristuvad sündmusterühmad, kusjuures mitte alati ei pälvi kooliõpiku kohaselt pöördeline sündmus suhteliselt kõrgemat keskmist hinnangut. Näiteks jääb *muistne vabadusvõitlus*, *ristisõjad* alla vähem pöördelisele, kuid arvatavasti värvikamana tajutud ning tänapäeval igal aastal tähtpäevana tähistatavale *Jüriöö ülestõusule*. Samuti on hinnangute keskmisi vaadates näha, et omaette tasandiku moodustavad *muinasaeg*, *muistne vabadusvõitlus*, *keskaeg ja hansaaeg*, *Rootsi aeg*, *Põhjasõda* ning *19. sajandi algus*. Ilmselt on tegemist loendiga ajastutest, millega ilukirjanduse, filmide, ajakirjanduse ja kooli ajalooõpetuse tõttu küll seostub mõningaid kujutluspile, kuid suhteliselt neutraalsel määral.

Niisiis ei tee sündmust või ajastut inimestele lähedaseks mitte tingimata n-ö objektiivne pöördelisus ega tingimata ka sündmuse või protsessi tajumine rahvusliku katkestusena, vaid võrreldaval määral ka see, kuivõrd selles väljendub eestlaste enesekehtestamine ja/või kuivõrd sündmust tänapäeval tähistatakse või meenutatakse (vrd Harro-Loit ja Kõresaar, 2010; Harro-Loit ja Pallas, 2013). Varasema ajaloo olulisushinnangute tipud on *Jüriöö ülestõus* ning *19. sajandi teine pool*, millel kummalgi

[2] Samas andsid nõukogude aja noored, s.t vastamise ajal 45–59aastased Brežnevi ajale suhteliselt kõrgemaid hinnanguid kui „kuldsetele kuuekümnendatele“ – ainult väidete sõnastustes ei tohiks asi niisiis olla.

on regulaarsed tähistamisüritused: Jüriöö tähistamine ja laulupidu, samuti muud ärkamisajaga seotud tähtpäevad.

Sel moel saab ühtlasi seletada, mispärast 19. sajandi teist poolt (märksõnad *ärkamisaeg*, „*Kalevipoja*“ *ilmumine, esimene laulupidu ja talude päriksostmine*) tajutakse eestlaste enesekehtestamise seisukohalt tähtsama ning pöördelisemana kui 20. sajandi algust (märksõnad *eestlaste tulek linnadesse, 1905. aasta revolutsioon ja Noor-Eesti*). Esiteks tajutakse „Kalevipoja“ ilmumist nähtavasti pöördelisema sündmusena kui elitaarse Noor-Eesti loomist; „Kalevipoeg“ on 19. sajandist tänaseni katkematult olnud üldrahvalikuks „rahvusluse ressursiks“ (Kõresaar, 2006). Teiseks on 19. sajandi teise poole märksõnad enesekehtestusliku värvinguga ja positiivsema märgiga (vrd talude päriksostmine 19. sajandi lõpus *versus* lüüasaamisega lõppenud 1905. aasta revolutsioon). Kolmandaks ei tähistata ühtki 1900–1914 toimunud sündmust niivõrd suurelt ja perioodiliselt kui laulu- ja tantsupidu.^[3] „Kalevipoeg“, esimene laulupidu ja kogu see ajajärk tunduvad suhteliselt soojemad, värvikamad ja lähedasemad kui revolutsioon ja Noor-Eesti.^[4] Samas ei jää viimased alla vana ja heana tuntud Rootsi ajale ega Põhjasõjale.

Kohati ilmneb vastajate hinnangutes kooskõlalisi tendentse sellega, kui võrd on üht või teist perioodi kajastatud Eesti ajakirjanduses (Harro-Loit ja Pallas, 2013). Kvantitatiivse sisuanalüüsiga vaadeldi, kui võrd ja kuidas viidati minevikule Eesti ajalehtedes aastatel 1989, 1994 ja 2009. Nagu eespool öeldud, mõjutavad inimeste ajalooteadvust mitmesugused ajalookultuuri komponendid, mitte üksnes ning ilmselt ka mitte peamiselt ajakirjanduses ilmunu. Tähtsad on ka eri ajastute käsitlused ilukirjanduses, kinos-teatris-muuseumides jm kultuurivaldkondades. Ajakirjandus kui ajalookultuuri osa väljendab osaliselt samu tendentse, mida ankeedile vastanute hinnangudki, kuid on samas piiratud ka spetsiifiliste nõuete ja vajadustega, nagu nt uudisväärtsuslikkus. Ühelt poolt reageerib ajakirjandus sellele, mida inimesed oluliselt peavad, s.t võimaldab teatud määral jälgida ühiskonna minevikuhuvi muutumist ajas. Näiteks osutavad Harro-Loit ja Pallas, et 1989. aastal, kui Eesti ühiskond tegeles aktiivselt mineviku ümbermõtestamisega, kirjutati minevikuga tegelevaid

[3] Kontrollimisel ilmnis statistiline seos 19. sajandi teise poole olulisusele antud hinnangu ning laulu- ja tantsupeol osalemise vahel (Spearmani korrelatsioon 0,3; $p \leq 0,001$). Tegemist on veidi tugevama korrelatsiooniga kui muude sündmuste puhul (nt laulu- ja tantsupeol osalemise korrelatsioon huviga 1987.–1990. aastal toimunu vastu on 0,23).

[4] Ka uuring minevikule viitamisest Eesti ajalehtedes aastatel 1989, 1994 ja 2009 näitab, et vahemikust 1840–1980 leidis kõige vähem mainimist just periood 1900–1915 (Harro-Loit ja Pallas, 2013: 42).

5.5. HINNANGUD AJALOOSÜNDMUSTELE

artikleid rohkem. Teisalt kujundab ajakirjandus aga ka ise agendat, mõjutades seda, millised teemad on ühiskonnas parajasti aktuaalsed.

Kokkuvõtteks võib öelda, et MeeMa ankeedi täitjate hinnangud on eestlaste suure looga üsna kooskõlas. Pöördelisi ning rahvuse ajaloo seisukohalt tähtsaid sündmusi, eriti kui need on ühtlasi aktuaalsed meedias ja kultuuris, hinnati kõrgemalt kui vähem diskuteeritavaid ja rahulikuma arengu perioode. Nagu näeme järgmises alapeatükis, on sealjuures huvitav, et mida hiljutisema perioodiga on tegemist, seda sarnasemad on sotsiaal-demograafiliste rühmade hinnanguprofiilid.

5.5.5. MÄLURUUMI ÜHTSUS JA MITMEKESISUS DEMOGRAAFILISTE RÜHMADE KAUPA

Nagu on näha jooniselt 5.5.2 peatüki lisas, järgivad vanuserühmade hinnanguprofiilid võrdlemisi sarnast mustrit. Siiski ilmnes ka mõningaid erinevusi: mida vanem vastajarühm, seda kõrgemaid hinnanguid andis ta viimase sadakonna aasta sündmustele. Hinnangute korrelatsioon vanusega on üle 0,2 ($p \leq 0,01$) ajavahe-
mikku 1944–1992 puudutavate märksõnade puhul. Joonis 5.5.2 peatüki lisas näitab, et lähiajaloole antavates hinnangutes eristuvad teistest selgemini vanim ja noorim vastajarühm. Mõlema puhul pälvivad suhteliselt kõrgema hinnangu nende endi ning nende vanemate noorusaega puudutavad märksõnad (noorima vanuserühma puhul tähistavad seda 2004. aasta sündmused). Silma torkavad joonisel ka vanima põlvkonna suhteliselt kõrgemad hinnangud 20. sajandi ajaloole tervikuna. Samas noorimad vastajad on suhteliselt kõrgemalt hinnanud n-ö kooliajalugu, s.t koolis õpitud vanemaid perioode. Mitte ükski Eesti ajaloo varasem periood pole nende jaoks nõnda kauge kui nõukogude aeg.^[5]

Hariduse puhul (vt joonis 5.5.3 peatüki lisas) on hinnanguprofiilide erinevused statistiliselt olulised kõigi väidete puhul ($p \leq 0,001$, keskmiste võrdlus ANOVA analüüsi abil). Vastaja haridus seletab 1–7% vastuste varieeruvusest: kõige vähem märksõnade *muinasaeg*, *viikingiaeg*, *eestlaste sõjaretked naabermaadesse* ning *Jüriöö*

[5] Oletust, et nooremad vastajad ei tunne lihtsalt nimesid Hruštšov ja Brežnev, sest koolis on keskendunud nõukogude aja argielule, ei kinnita see, et vastuste „raske öelda“ osakaal on noorte seas suur ka nõukogudeaegset argielu puudutavate väidete puhul (vt joonis 5.5.5 peatüki lisas). Osa 15–19aastaseid vastajaid polnud ankeedi täitmise ajaks nõukogude aega veel koolis käsitlenud: 5. klassis pole see teema õppekava järgi kohustuslik ning järgmine võimalus teemat käsitleda avaneb 9. klassis, kui õpilased on 15–16aastased. Seega võib koolis olnud kokkupuudet nõukogude aja teemaga kindlamini eeldada 17aastastelt vastajatelt.

ülestõus puhul, kõige enam 17. sajandit ning aastaid 1938–1941 puudutavate märksõnade puhul. Huvitav on see, et kõrgem haridustase kallutab suhteliselt rohkem valima just vastusevarianti „Küllaltki oluline, tean sellest, aga see jätab isiklikult külmaks“. Eriti silmatorkav on erinevus isikliku läheduse hinnangute ning sündmuse või perioodi tähtsusest teadlik olemise vahel just 20. sajandist varasema ajaloo puhul, mida erinevalt viimasest sajandist hinnataksegi märksa vähem emotsionaalse läheduse järgi.

Seevastu sugude vaates vastajarühmade hinnanguprofiilid peaaegu kattuvad: kõige märkimisväärsem statistiline erinevus ilmneb märksõna *muistne vabadusvõitlus, ristisõjad* puhul, kuid isegi siin seletab vastaja sugu alla 2% vastuste varieeruvusest ($E_{ta^2} 0,015$; $p \leq 0,001$). Muude märksõnade puhul on vastaja soo selgitusjõud veelgi väiksem: Protsentjaotuste võrdlemine toob selle selgemini esile: *muistset vabadusvõitlust, ristisõdu* pidas väga või küllaltki oluliseks 59% meestest ja 49% naistest. Muude märksõnade puhul oli vahe väiksem või polnud seda üldse.

Hinnanguprofiilide sarnasus kolme peamise sotsiaal-demograafilise taustatunnuse vaates näitab Eesti ajaloo mäletamisel sotsiaalse mälu ja domineerivate narratiivide ülimuslikkust individuaalse kogemuse üle, s.t mälu sotsiaalse komponendi domineerimist privaatsel üle – vähemasti n-õ normatiivselt (kooliõpikulikult ja suurest ajaloost lähtuvalt) sõnastatud teemade puhul, nagu need MeeMa ankeedis olid esitatud. Võimalik, et kui etteantud ajastu- ja sündmusenimed meenutavad kollektiivset lugu ning meedias, õpikutes ja ülevaateostes sageli kasutatavaid termineid, on neile väidetele antavad hinnangud ning oletatavasti ühtlasi ka inimeste tegelik huvi nende perioodide vastu rohkem mõjutatud nende terminite ühiskondlikust kasutusest. Seda, et vanemad inimesed kaldusid eriti just 20. sajandi teemadele andma kõrgemaid hinnanguid, võib selgitada mitme teguri koosmõjuga: suurema kultuurihuviga, mille hulka ajaloo huvi ilmselt kuulub; rohkem väljakujunenud ajalooteadvusega (n-õ mineviku kohalolu selgema tajumisega, elaviku diakroonilisusega); samuti vanemas eas kasvava vajadusega oma elule rohkem tagasi vaadata.

5.5.6. EESTI RIIK KUI VEELAHE EHK

VAHETU JA TÄHTIS LÄHIMINEVIK VERSUS KAUGEM AJALUGU

Peatüki sissejuhatuses öeldu põhjal võiks oodata, et nendele eestlastele, kellele eestlaste suur lugu on tähtis ja südamelähedane, on võrreldavalt tähtsad nii näiteks Jüriöö, 19. sajandi teise poole rahvuslik ärkamine kui ka Eesti Vabariigi loomine. Ehk teisisõnu võiks arvata, et suure loo komponendid moodustavad faktoranalüüsis omaette faktori. Teisalt on teada lähiajaloo (viimase 80–100 aasta ehk n-õ vahetu

5.5. HINNANGUD AJALOOSÜNDMUSTELE

Tabel 5.5.2. Ajaloosündmustele antud olulisushinnangute faktorid 2014

Eestikeelses vastajad. Roteeritud faktormatriksi peakomponentide meetodil, faktorlaadungid. Paksus kirjas on faktorlaadungid üle 0,6

	F1 Ajalugu enne 1917	F2 Ajalugu pärast 1917
Muinaeaeg, viikingiaeg, eestlaste sõjaretked naabermaadesse	0,805	0,134
Muistne vabadusvõitlus, ristisõjad	0,806	0,266
Jüriöö ülestõus	0,779	0,244
Eesti keskaeg, hansaaeg	0,846	0,215
Reformatsioon, esimesed eestikeelsed trükised	0,839	0,228
Liivi sõda, Poola aeg	0,849	0,206
Rootsi aeg, Tartu ülikooli asutamine	0,823	0,310
Põhjasõda, Eesti liitmine Venemaaga	0,775	0,363
18. sajand: vennastekoguduste liikumine, eestikeelne piibel, valgustusaeg	0,759	0,237
19. sajandi algus – pärisorjuse kaotamine, Kristjan Jaak Peterson, Õpetatud Eesti Seltsi asutamine	0,768	0,398
19. sajandi teine pool: ärkamisaeg, „Kalevipoja“ ilmumine, esimene laulupidu, talude päriseks ostmine	0,687	0,493
20. sajandi algus, eestlaste tulek linnadesse, 1905. a revolutsioon, Noor-Eesti	0,655	0,472
1917. a Vene revolutsioon, Vabadussõda, Eesti Vabariigi süünd	0,488	0,658
Esimese iseseisvuse aeg, 1920.–30ndad aastad	0,447	0,711
Molotovi-Ribbentropi pakt, baaside leping, 1940. aasta sündmused, iseseisvuse kaotamine, esimene nõukogude aasta	0,380	0,767
Sõjaaeg, Saksa okupatsioon	0,382	0,735
Stalini aeg Eestis, metsavendlus, küüditamine, kolhooside loomine	0,322	0,786
Hruštšovi sula, „kuldseid kuuekümnendad“	0,270	0,745
Brežnevi aeg, põllumajandusliku suurtootmise areng Eestis, stagna-aeg	0,226	0,731
Laulev revolutsioon, Rahvarinne, Balti kett, Eesti Kongress	0,161	0,823
Iseseisvuse taastamine, üleminek Eesti kroonile, omandireform	0,128	0,823
Ühinemine Euroopa Liidu ja NATOga	0,122	0,713

kogemuse ja veel elus olevate inimeste kaudu vahendatud aja) suurem tähtsus ja huvitavus inimeste jaoks (nt Welzer, 2005).

Faktoranalüüs peakomponentide meetodil varimaks pööramisega kinnitab teist võimalust, andes tulemuseks kaks selgelt eristuvat faktorit: ajalugu enne ning ajalugu pärast aastat 1917 (tabel 5.5.2). Niisiis toob faktoranalüüs välja just viimase aja ajaloo, s.t nn kommunikatiivse mälu perioodi, eristades seda suure loo varasematest tähtsündmustest.

Analüüsides esimese faktori (1917. aastale eelnenud perioodidele viitavad märksõnad) kui omaette uue tunnuse korrelatsioone muude tunnustega (tabel 5.5.3.), ilmneb korrelatsioon hinnanguga oma isiklike esivanemate tundmise kohta (Spearmani

Tabel 5.5.3. Ajaloosündmustele antud olulisushinnangute faktorite statistiliselt oluliseks osutunud korrelatsioonid teiste tunnustega 2014

Eestikeelsed vastajad. Spearmani korrelatsioonid; $p \leq 0,001$

	Faktor 1	Faktor 2
Oma esivanemate tundmine	0,309	0,094
24.02.1918 tähistamine	0,199	0,300
Küüditamiste mälestamine	0,140	0,285
20.08.1991 tähistamine	0,122	0,247
Huvi Euroopa Liidu ja tema institutsioonide vastu	0,227	0,274
Osalemine laulu- ja tantsupeol	0,218	0,165

korrelatsioon 0,3, $p \leq 0,001$)^[6]. See kinnitab, et indiviidi kõrge positsioon esimese faktori suhtes osutab n-ö tõelisele, aktuaalsetest diskursustest vähem sõltuvale ajaloo huvile. Eks olegi ju kõrgeimad laadungid selles faktoris märksõnadel *keskaeg Eestis, hansaaeg ning Liivi sõda, Poola aeg*, mille väärtustamine Eesti ajaloo kontekstis eeldab ilmselt sügavamat ajaloohuvi. „Tõelise ajaloohuvi“ korrelatsioon n-ö üldisele huvitatusel vastava huviga Euroopa Liidu ja tema institutsioonide vastu^[7] on tõepoolest nõrgem. Pigem korreleerub sellega, nagu ka ajalootähtpäevade tähistamisega^[8], teine faktor – vt korrelatsioone tabelis 5.5.3.

[6] „Kui kaugemale ulatuvad Teie teadmised oma esivanematest (teate näiteks nende nime, sünni- ja surmaaega, elukohta, tegevusala vm)? Märkige kõige varajasem põlvkond, kelle kohta midagi teate.“ Vastusevariandid skaalal 1...5: „Ei tea kellestki“; „Tean oma vanemate kohta“; „Tean oma vanaema(de) ja/või vanaisa(de) kohta“; „Tean oma vanavanaisa(de) ja/või vanavanaema(de) kohta“; „Tean ka vanavanavanematest varasemate esivanemate kohta“.

[7] „Kuivõrd Teid huvitab informatsioon Euroopa Liidu ja selle institutsioonide tegevuse kohta (Euroopa Komisjon, Europarlament jt)?“ Vastused skaalal 1...4 „Ei huvita üldse“ ... „Huvitab väga“.

[8] „Järgnevalt esitame Teile valiku erinevaid riiklikke ja rahvalikke pühasid ja tähtpäevi. Palun märkige neist igaühe puhul, kuivõrd oluline on selle päeva meeles pidamine ja tähistamine Teie/Teie pere jaoks.“ Vastused skaalal 1...5: „Ei tea, pole sellisest tähtpäevast kuulnud“ ... „See on oluline, pean seda alati meeles, tähistan“.

5.5.7. HINNANGUD ELULE ENSVs

Seda, et nõukogude ajale antud suhteliselt madalamad olulisushinnangud ei tähenda tingimata negatiivseid mälestusi oma elust sel ajal, kinnitab küsitletute nõustumine või mittenõustumine väidetega elu kohta Eesti NSVs. Nimelt on MeeMa ankeedid alates 2005. aastast sisaldanud eraldi väikest, aja jooksul täienenud väiteplokki nõukogude aja kohta (tabel 5.5.4). Siinkohal on oluline rõhutada, et tabel kajastab eestlaste hoiakuid. Venekeelsete vastajate hinnangud nõukogude ajale olid tunduvalt positiivsemad, vt lähemalt peatükk 2.2.

Varasemates MeeMa küsitlustes (alates aastast 2005) saadud tulemused ei erine märkimisväärselt tabelis 5.5.4 toodutest, hinnangumustrid on püsinud sarnastena. Väikeseks erandiks on väide „ENSV ajal elas enamik inimesi oma tavalist elu, mis ei erine oluliselt elust pärast ENSVd“, millega 2014. aastal nõustus veidi enam inimesi kui aastal 2011. Vastajarühmiti ilmneb hinnangutes siiski huvitavaid erinevusi.

Nagu näha jooniselt 5.5.4 peatüki lisas ning tabelist 5.5.5, mäletavad nõukogude aega erinevalt inimesed, kes olid sel ajal – vanusest ja haridusest tulenevalt – erinevatel positsioonidel ning tegevad erinevates valdkondades. Siingi eristuvad teistest kõige selgemalt noorima vastajarühma ning kõrgema haridusega vastajate vastused. Sugude vahel statistiliselt olulisi erinevusi ei ilmnenu.

Sissevaadet sellesse, kuidas mõjutavad nõukogude elu mäletamist vastaja nõukogudeaegne positsioon ja tegevusvaldkond, võimaldab hariduse mõju vaatlemine nõukogude ajal täiskasvanuks saada jõudnute, s.t aastal 1969 ja varem sündinud vastajate hulgas. Nagu näeme tabelist 5.5.5, olid kõrgema haridusega vastajate hoiakud nõukogude aja suhtes veidi vähem positiivsed. Erinevus on statistiliselt oluline ($p \leq 0,05$) just kõrgharidusega ning sellest madalama haridusega vastajate vahel, mitte aga keskharidusega ning keskharidusest madalama haridusega vastajate vahel.^[9]

Tabelist 5.5.5 on näha, et hariduse vaates erineb kõige selgemalt vastajate hinnang väitele „Tavalise inimese sissetulek võimaldas ENSV ajal suuremat materiaalist heaolu“. Kui keskharidusega ja sellest madalama haridustasemega vastajad kaldusid vastusega pigem nõustuma, siis kõrgharidusega vastajad pigem mitte. Sellega, et sissetulek võimaldas paremat äraelamist, nõustus kõrgharidusega vastajatest ligi

[9] MANOVA analüüsiga kontrollides ei ilmnenu sugude võrdluses statistiliselt olulisi erinevusi ka vaadeldud vanuserühma (45–79aastased) sees, olgugi et argielu puudutavate väidete puhul võinuks nõukogude aega isiklikult kogunud inimeste seas soolisi kogemuste erinevusi oodata. Samuti ei ole selle vanuserühma sees statistiliselt olulist mõju vanusel.

Tabel 5.5.4. Hinnangud väidetele elu kohta Eesti NSVs 2014

% eestikeelsetest vastajatest

	Täiesti nõus	Üldiselt nõus	Raske öelda	Pigem ei ole nõus	Täiesti vastu
Inimeste elu oli ENSV ajal turvalisem	12	28	31	22	8
Tavalise inimese sissetulek võimaldas ENSV ajal suuremat materiaalselt heaolu	14	26	26	24	10
ENSV ajas ei olnud midagi head, mida praegu tasuks taga igatseda	6	17	28	40	8
ENSV ajal olid inimesed üksteise suhtes hoolivamad ja ausamad	13	31	38	15	4
ENSV ajal elas enamik inimesi oma tavalist elu, mis ei erine oluliselt elust pärast ENSVd	4	20	35	31	9
Elu ENSVs nõudis vähem pingutust	16	35	27	18	3
Elu ENSVs oli imelik ja naljakas	9	20	32	30	10
Elu ENSVs oli õudne ja masendav	4	10	30	37	19

Tabel 5.5.5. Hariduse mõju nõukogude ajal täiskasvanuks saanute hoiakutele 2014

Nõustumine ENSV aegset elu puudutavate väidetega. Nõustujate % eestikeelsetest vastajatest

	Alla keskhariduse	Keskharidus	Kõrgharidus
Inimeste elu oli ENSV ajal turvalisem*	64	54	46
Tavalise inimese sissetulek võimaldas ENSV ajal suuremat materiaalselt heaolu***	60	57	31
ENSV ajas ei olnud midagi head, mida praegu tasuks taga igatseda***	36	18	29
ENSV ajal olid inimesed üksteise suhtes hoolivamad ja ausamad*	64	54	47
ENSV ajal elas enamik inimesi oma tavalist elu, mis ei erine oluliselt elust pärast ENSVd*	37	33	23

*** $p \leq 0,001$; * $p \leq 0,05$

kolmandik (31%) ning keskharidusega ja vähema kui keskharidusega vastajatest üle poole (vastavalt 57% ja 60%). Niisiis võib oletada, et parema haridusega inimesed kas võitsid taasiseseisvumisest materiaalselt suhteliselt rohkem või oli neil suhteliselt vähem kaotada (nõukogude ajal ei tarvitsenud kõrgem haridus sama kindlalt tagada suhteliselt paremat sissetulekut nagu tänapäeval). Mõistetavalt on kõrgema haridusega inimeste võimalused demokraatia tuleku ja raudse eesriide kadumisega avardunud ka muus suhteliselt rohkem kui suhteliselt madalama haridusega inimestel – siit ka vähesem nõustumine väitega, et inimeste elu nõukogude ajal ei erinenud oluliselt praegusest. Kõrgema haridusega inimesed puutusid nõukogude ajal ilmselt rohkem

5.5. HINNANGUD AJALOOSÜNDMUSTELE

kokku koputamise jms järelevalvega (veidi vähesem nõustumine inimeste suurema hoolivuse ja elu turvalisuse suhtes); nende jaoks oli suhteliselt veidi vähem tähtis materiaalne toimetulek, milles inimeste vastastikune toetus rohkem avaldus. Võib oletada, et nad olid teadlikumad probleemidest, millest avalikult ei räägitud (nt kuritegevuse ja õnnetuste varjamine – veidi vähesem nõustumine väitega turvalisuse kohta), analüütilisema eluhoiakuga ning läbinägelikumad n-ö varjatud struktuuride suhtes. Samuti tajusid kõrgema hariduse ja suuremate ambitsioonidega inimesed paremini nõukogude süsteemi loodud piiranguid (sõna- jm eneseväljendusvabadusele, reisimisvõimalustele jne).

Hariduserühmade hinnangud väidetele „Elu ENSVs nõudis vähem pingutust“; „Elu ENSVs oli imelik ja naljakas“ ning „Elu ENSV-s oli õudne ja masendav“ statistiliselt ei erinenud.

Faktoranalüüsis moodustasid kaks viimati nimetatud väidet omaette faktori koos väitega „ENSV ajas ei olnud midagi head, mida praegu tasuks taga igatseda“. See kinnitab, et kuigi esmapilgul võivad „imelik ja naljakas“ ning „õudne ja masendav“ tunduda vastandväidetena („imelik ja naljakas“ kui midagi toredat ja ohutut), siis vastajate tajus need seda pigem ei olnud. „Imelik ja naljakas“ ei tähenda „tore“, vaid pigem „kummaline ja võõristust tekitav“ ning miski, mida siiski tagasi ei tahaks. Ehk teisisõnu näib, et „imelike ja naljakate“ elementide esiletoomine muudab pildi nõukogude ajast pigem masendavalt absurdseks kui nostalgiliseks, armsaks või rõõmsaks – vrd selle aja esitusega nt propagandateoses „Absurdi impeerium“ (Vahtre, 2007).

Mis puutub vanuserühmade erinevustesse (joonis 5.5.4 peatüki lisas), siis ilmselt kalduvad nõukogude aega isiklikult kogenud inimeste hinnangud olema pragmaatilisemad, st nad nõustuvad suhteliselt vähem emotsionaalsete hinnangutega („imelik ja naljakas“, „õudne ja masendav“). Nagu eespool mainitud, on kvalitatiivsed uuringud näidanud, et nooremate põlvkondade jaoks on nn küps nõukogude aeg tähtsam ja lähedasem kui varasemate põlvkondade jaoks. Eriti ilmne näib see olevat 1970ndatel sündinute puhul, kes ei jõudnudki nõukogude ajal eriti (või üldse) täiskasvanuks saada. Seda põlvkonda ühendavad veidrad ja värvikad lapsepõlvemälestused, olles kohati suisa põlvkondliku identiteediloo aluseks (Grünberg, 2009; Jõesalu, 2010; Jõesalu ja Kõresaar, 2013; Jõesalu ja Nugin, 2012; Nugin, 2010). Kuidas on aga väitega, et tegu oli „imeliku ja naljaka“ perioodiga? Samuti võiks küsida, kas viimase aja kunstilised käsitlused, nagu film „Disko ja tuumasõda“ ja teleseriaal „ENSV“, hulk ilmunud mälestusi ja anekdoote ning kujunev irooniline suhe selle ajaga (vrd Jõesalu ja Kõresaar, 2013; Grünberg, 2009) ei ole ENSV ajast jätmas muljet kui imelikust ja naljakast. Joonisel 5.5.4 peatüki lisas paistab siiski, et

„imelik ja naljakas“-representatsioon, mida esindavad nt Jaak Kilmi ja Kiur Aarma film „Disko ja tuumasõda“ (2009) ning alates 2010. aastast Eesti Televisioonis eetris olev teleseriaal „ENSV“, ei ole üheski vanuserühmas erilist omaksvõttu leidnud. Võimalik, et selline mäletamisviis on jäänud n-ö loominguelse eliidi pärusmaaks. Või siis on tegemist situatiivse tajumisviisiga, mis ei aktualiseeru tõsist teaduslikku ankeeti täites. Võrreldes teiste vanuserühmadega nõustub 20–44aastaste rühm väitega „imelik ja naljakas“ küll pisut enam, kuid veelgi noorematele, s.t kooliealistele ei näi „Diskos ja tuumasõjas“ või „ENSVs“ loodav kuvand mingit nostalgiasuunalist mõju avaldanud olevat. Vastupidi, päris noored nõustuvad pigem „õudne ja masendav“ tõlgendusviisiga. Ju kuulub nõukogude aeg nende jaoks ka argitasandil pigem suure ja kauge „pärisajaloo“ hulka.

Tõsi, siinkohal tuleb arvestada, et kõige nooremast vanuserühmast andis nõukogude aega puudutavatele väidetele *nõustuva või mittenõustuva hinnangu* (s.t ei valinud vastusevarianti „raske öelda“) üldse vaid 31–57% vastajatest (vt joonist 5.5.5 peatüki lisas), s.o 20–30 inimest. Seega ei pruugi saadud tulemus olla vanuserühma suhtes eriti esinduslik. Näiteks väitele „Elu ENSVs oli õudne ja masendav“ andis nõustuva või mittenõustuva hinnangu kokku vaid 24 noort, kusjuures vastused jagunesid pooleks: 12 noort pigem või täiesti nõustus ning 12 oli pigem või täiesti vastu.

Kokkuvõttes kinnitab nõukogude aega puudutavate väidetega nõustumise analüüs, eriti vanemate vastajate hinnangute tasakaalukus ning tavaelus positiivse nägemine, et peatüki esimeses pooles ilmnenu Hruštšovi ja Brežnevi aja suhteliselt vähesem lähedus ja huvitavus ei väljenda mitte niivõrd negatiivset suhtumist kuivõrd tolle aja käsitlemist pigem isikliku elu kui ajaloo võtmes.

5.5.8. „RASKE ÖELDA“ VASTUSED VANUSERÜHMADES

Nõukogude aega puudutavate väidete puhul on hinnangute eripäraks suur vastuste „raske öelda“ osakaal – see ulatub eestikeelses valimis veerandist kahe viiendikuni vastajaskonnast. Joonis 5.5.5 peatüki lisas annab ülevaate vastuste „raske öelda“ osakaaludest vanuserühmiti.

Vastuste „Raske öelda“ jagunemine vanuserühmade kaupa ei too välja selget keerulisemate ja lihtsamate väidete trendi – mis ühes vanuserühmas pälvib suhteliselt enam „raske öelda“ vastuseid, ei pruugi seda pälvida teise vastuserühma puhul. Küll aga eristuvad vanuserühmad ilmekalt üksteisest. Kõige ebakindlamad on kaks noorem rühma, kõike teadlikumad kolm vanimat, nende vahele jääb üleminekurühm: 2014. aastal 30–44aastased, kes mäletavad nõukogude aega varasest lapsepõlvest kuni noorusest. Nagu ka väidetega nõustumises-mittenõustumises (joonis 5.5.4 peatüki

5.5. HINNANGUD AJALOOSÜNDMUSTELE

lisas) sarnanevad nad nõukogude ajaga suhestumisel pigem endast vanemate kui noorematega (vrd Nugin, 2010). 15–19aastastest, kelle hinnangud erinesid vanematest vastajarühmadest kõige enam, andis selle ploki väidetele nõustuvaid või mitte-nõustuvaid hinnanguid (s.t ei valinud vastusevarianti „raske öelda“) üldse vaid 17–31 vastajat (31–57% vastajatest, kokku täitis sellest vanuserühmast ankeedi 54 inimest).

Inimesed tuginevad nõukogude aja hindamisel niisiis pigem isiklikule kogemusele kui üldistele diskursustele: pädevana tunnevad ennast need, kellel on mingigi isiklik kokkupuude, olgu või lapsena.^[10] Ühelt poolt kinnitab joonisel esitatu n-ö diskursiivset ebakindlust nõukogude aja tõlgendamisel. Teisalt osutab vastuste „raske öelda“ osakaal isikliku kogemuse mitmekesisusele, ühese hinnangu andmise keerukusele.

Nõukogudeaegset elu puudutavatele väidetele antud hinnanguid vaadeldes võib küsida, kuid võrd väljendavad need inimese praegust sotsiaalset positsiooni võrreldes n-ö puhta mälestusega nõukogude ajast. Vastajate positiivsetes hoiakutes Nõukogude Eesti elu suhtes võib näha n-ö trotsimälu: väljendades positiivset hinnangut nõukogude ajale, väljendab vastaja selle oletuse kohaselt protesti praeguse poliitika suhtes. Samas tuleb aga silmas pidada, et puhast mälestust ei olegi olemas – ka trotsihoiak on aus mälestus. Lisaks, nagu näitab Kõresaare (2005) analüüs, ei pruugi vähemalt eestlaste puhul protest praeguse poliitika vastu avalduda nõukogude aja positiivses kujutamises, kaasaja vastukaaluks võib olla ka Pätsu-aeg.

5.5.9. KOKKUVÕTE

MeeMa ankeedi täitjate hinnangud Eesti ajaloo sündmustele ja perioodidele näitavad, et ajaloo sündmuste tähtsustamise seisukohalt paiknevad erinevad demograafilised rühmad samas vaimses ruumis: hinnanguprofiilid ehk suhestumine hindamiseks etteantud „looga“ oli üldjoontes sarnane nii vanuse, soo kui ka hariduse vaates. Pöördelisi ning rahvuse loo seisukohalt tähtsaid sündmusi, eriti kui need on ühtlasi aktuaalsed meedias ja kultuurivaldkonnas, hinnatigi kõrgemalt kui vähem diskuteeritavaid ja rahulikuma arengu perioode.

Ajalookultuur kui omaette ruum või väli ühiskonnas areneb omaette tempos: ühekordsed diskussioonid, mis ühe või teise sündmuse või perioodi tähtsust korraks

[10] MANOVAgaga hariduse ja vanuse vastastikmõju kontrollimisel ilmneb, et haridusel statistiliselt olulist mõju „raske öelda“ vastustele ei ole, vanusel on selline mõju aga olemas kõigi väidete puhul.

aktualiseerivad, ei paista üldisi profile nii kiiresti muutvat. Näiteks – kuigi muistse vabadusvõitluse küsimus oli suhteliselt hiljuti olnud üsna laia ühiskondliku arutelu objektiks, sai Jüriöö ülestõus, mille tähtpäeva järjepidevalt tähistatakse, veidi kõrgema olulisushinnangu osaliseks. Samuti ei ole ENSV tajumine „imeliku ja naljakana“ mitmesugustele viimase aja nostalgialmingutele vaatamata laialt maad võtnud. Tõsi, vaadeldud andmed olid vaid ühe ajahetke tulemus, 2014. aastal kogutud vastused.

See, et viimased 100 aastat on inimeste jaoks üldiselt märksa huvitavamad ja lähedasemad kui varasem aeg, pole tingimata ühiskondlikult aktuaalsete arutelude ega/või meedia teene, s.t mingit ühepoolset mõju ei saa siit otsida – pigem on tegemist vastastikmõjuga. Ka meedia käsitleb ja arutab seda, mis on inimeste jaoks (sh ajakirjanikele) emotsionaalselt tähenduslik. Faktoranalüüsi kohaselt on murrangupunktiks olulisuses ajavahemik 1917–1920: Vene revolutsioon, Vabadussõda, Eesti Vabariigi sünd; vastajate jaoks oletatavasti eelkõige kaks viimast. Selle ja edasiste aastatega seotud märksõnade vastu tunnevad inimesed rohkem huvi kui varasemate vastu, kusjuures mida vanem vastajarühm, seda enam. Seega võib Eesti riigi loomist pidada teatud pöördepunktiks, millest algab „lähiajalugu“. Just 1917nda ja järgnevate aastate puhul on vanuserühmade hinnanguprofiilid väga sarnased, kuid mida vanemad vastajad, seda suuremaks hindasid nad oma huvi nende sündmuste vastu.

Ühtlasi, mida selgem oli Eesti ajaloos katkestus, seda suhteliselt kõrgem oli ka respondentide hinnang selle isiklikule lähedusele ja huvitavusele. See aitab selgitada sõjajärgse *Stalini aja* (küüditamised, kolhoosikord) ning *aastate 1991–1992* (iseseisvuse taastamine, omandireform) veidi kõrgemaid hinnanguid võrreldes varasemate ja hilisemate märksõnadega (nt *Teise maailmasõja aeg*). Hruštšovi ja Brežnevi aega ehk nn küpset nõukogude aega hinnatakse seda ääristavatest katkestustest vähem huvitavaks, olenemata sellest, kuhu langeb vanuserühma noorpõlv: ka need, kes on sündinud 1954. ja 1969. aasta vahel, ei taju Hruštšovi ja Brežnevi aega lähedasema ega tähtsamana kui Eesti Vabariiki enne Teist maailmasõda. Nn küpsele nõukogude ajale antud suhteliselt madala hinnangu selgituseks võib oletada mitut põhjust: suhteliselt vähesem diskuteeritus avalikus ruumis; pöördeliste sündmuste nappus võrreldes varasemate ja hilisemate märksõnadega; suure ajaloo ja elatud aja lahusolek.

Seda, et nõukogude aja suhteliselt vähesem huvipakkuvus ei tähenda tingimata negatiivseid mälestusi oma elust sel ajal, näitavad inimeste vastused väiteplokile elu kohta Eesti NSVs. Need hinnangud osutavad, et tavalist elu nn küpsel nõukogude perioodil mäletatakse pigem neutraalselt ja teatud aspektides ka positiivselt. Inimesed tuginevad nõukogude aja hindamisel pigem isiklikule kogemusele kui üldistele diskursustele – pädevana tunnevad ennast need, kellel on mingigi isiklik kokkupuude, olgu või lapsena. Vastuste „raske öelda“ suur osakaal nõukogude aega

puudutavate väidete puhul kinnitab ühest küljest n-ö diskursiivset ebakindlust nõukogude aja tõlgendamisel. Teisalt osutab vastuste „raske öelda“ suur osakaal isikliku kogemuse mitmekesisusele, ühese hinnangu andmise keerukusele.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Allikas, A. ja Karu, K. (1995). Ajalooteadvus: Ülevaade teooriast ja empiirilisi andmeid Baltikumist. *Akadeemia*, 3, 451–476.
- Bjerg, H., Lenz, C. ja Thorstensen, E. (2011). Introduction. H. Bjerg, C. Lenz ja E. Thorstensen (Toim). *Historicizing the Uses of the Past. Scandinavian Perspectives on History Culture, Historical Consciousness and Didactics of History Related to World War II* (lk 7–23). Bielefeld: transcript Verlag.
- Corning, A. (2010). Emigration, Generation, and Collective Memories: The Presence of the Past for Emigrants from the Former Soviet Union. *Social Psychology Quarterly*, 73, 223–244.
- Grünberg, K. (2009). Remembering the Soviet Past in Estonia. The Case of the Nostalgic Comedy „The Light Blue Wagon“. *Keywords. Academic Journal for New Research in Humanities and Social Sciences in the Baltic States*, 1, 1–16.
- Harro-Loit, H. ja Kõresaar, E. (2010). National temporality and journalistic practice: temporalising anniversary events in Estonian television news, *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 14 (4), 323–341.
- Harro-Loit, H. ja Pallas, A. (2013). Temporality and commemoration in Estonian dailies. H. Harro-Loit ja K. Kello (Toim). *The curving mirror of time* (lk 17–57). Tartu: University of Tartu Press.
- Jakobson, V. (2013). Divided memory and its reflection in Russian minority media in Estonia in 1994 and 2009. H. Harro-Loit ja K. Kello (Toim). *The curving mirror of time* (lk 59–91). Tartu: University of Tartu Press.
- Jõesalu, K. (2010). The Meaning of „Late Socialism“: Analyzing Estonians’ Post-Communist Memory Culture. *Asia Europe Journal*, 8, 293–303.
- Jõesalu, K. (2016). We were the children of a romantic era: nostalgia and the non-ideological everyday through the perspective of a ‘silent generation’. *Journal of Baltic Studies. Special Issue. Baltic Socialism Remembered: Memory and Life Stories Since 1989*, 47(4), 557–577.
- Jõesalu, K. ja Kõresaar, E. (2013). Continuity or Discontinuity: On the Dynamics of Remembering „Mature Socialism“ in Estonian Post-Soviet Remembrance Culture. *Journal of Baltic Studies*, 44, 117–203.
- Jõesalu, K. ja Nugin, R. (2012). Reproducing identity through remembering: cultural texts on the late Soviet period. *Folklore*, 5, 15–48. http://www.folklore.ee/folklore/vol51/joesalu_nugin.pdf.
- Kivimäe, M. (2000). *Ajaloomõtlemise kolm strateegiat ja nende dialoogisuhted minevikuga* (R. Koselleck – J. Rüsen – E. Nolte): *historismi muutmise, arendamise ja ületamise probleemid*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Krull, H. (1996). *Katkestuse kultuur*. Tallinn: Vagabund.

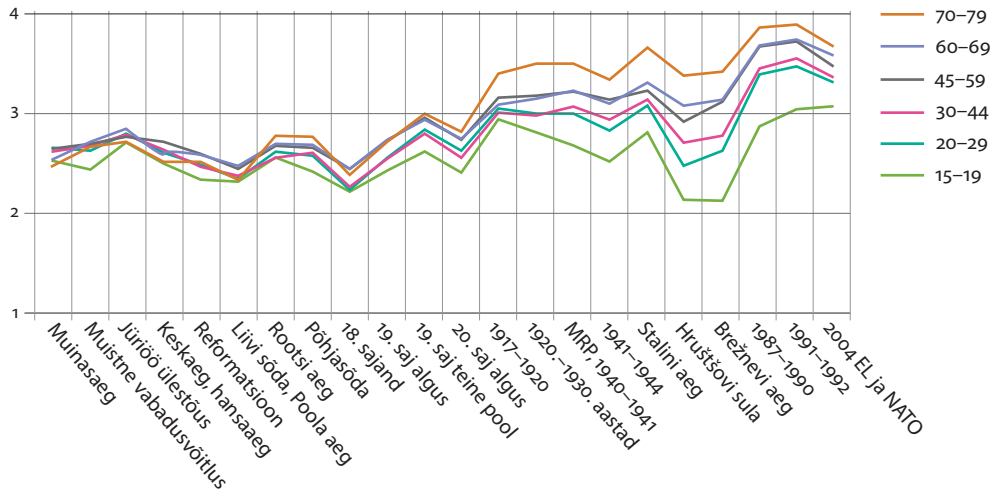
- Kõresaar, E. (2005). *Elu ideoloogiad: kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Kõresaar, E. (2006). Kollektives Gedächtnis und nationale Textgemeinschaft im postsowjetischen Estland: Ein Beispiel über die intertextuelle Verwendung des Nationalepos „Kalevipoeg“ in den estnischen Lebensgeschichten. H.-H. Bartens, K. Röhrborn, K. Sagaster, E. Winkler (Toim). *Ural-Altäische Jahrbücher. Internationale Zeitschrift für uralische und altaische Forschung. Neue Folge*, (lk 101–124). Wiesbaden: Harrassowitz.
- László, J. (2008). *The Science of Stories: An Introduction to Narrative Psychology*. London and New York: Routledge.
- László, J. (2014). *Historical Tales and National Identity*. London and New York: Routledge.
- Liu, J. H. ja Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 537–556.
- Misztal, B. A. (2003). *Theories of Social Remembering*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.
- Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 26 (Special Issue: Memory and Counter-Memory), 7–24.
- Nugin, R. (2010). Social time as the basis of generational consciousness. *Trames*, 14, 342–365.
- Pääbo, H. (2011). *Potential of Collective Memory Based International Identity Conflicts in Post-Imperial Space. Comparison of Russian Master Narrative with Estonian, Ukrainian and Georgian Master Narratives*. Tartu: Tartu University Press.
- Rüsen, J. (2001). Ajalookultuur uurimisprobleemina. *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri*, 3, 82–90.
- Shuman, H. ja Corning, A. (2000). Collective Knowledge of Public Events: The Soviet Era from the Great Purge to Glasnost. *The American Journal of Sociology*, 105, 913–956.
- Zerubavel, E. (2003). *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. London: University of Chicago Press.
- Tamm, M. (2007) Eestlaste suur vabadusvõitlus: järjepidevus ja kordumine eestlaste ajaloomälus. *Riigikogu Toimetised*, 16. <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=10453&op=archive2>.
- Vahtre, L. (2007). *Absurdi impeerium*. Tallinn: Tammerraamat.
- Vihalemm, T. ja Jakobson, V. (2011). Representations of the past in Estonian Russian-language press: „own“ or diaspora memory? *Nationalities Papers*, 39, 705–731.
- Welzer, H. (2005). *Das kommunikative Gedächtnis: Eine Theorie der Erinnerung*. München: C. H. Beck.

5.5. HINNANGUD AJALOOSÜNDMUSTELE

LISA

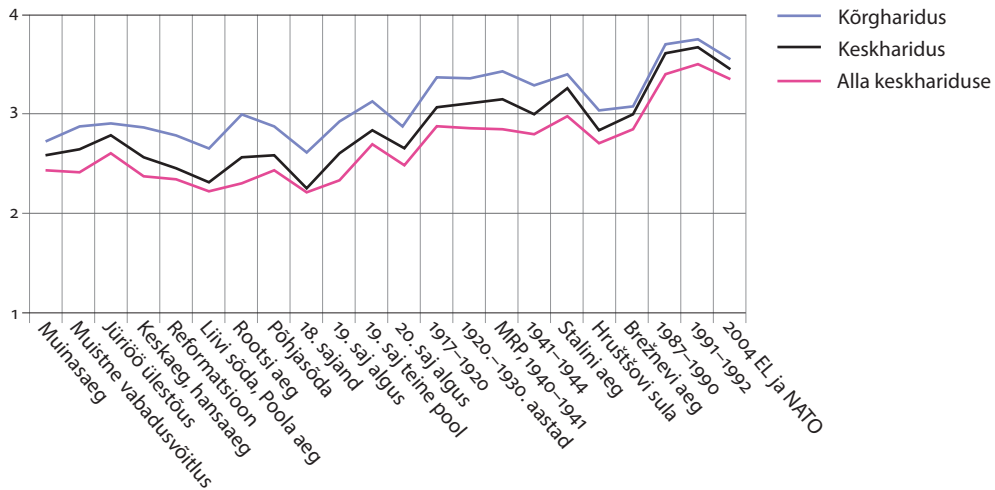
Joonis 5.5.2. Ajastute ja sündmuste olulisusele antud hinnangud vanuserühmades 2014

Eestikeelsete vastajate vanuserühma hinnangute keskmised neljapallisel skaalal (4 – “väga oluline”)



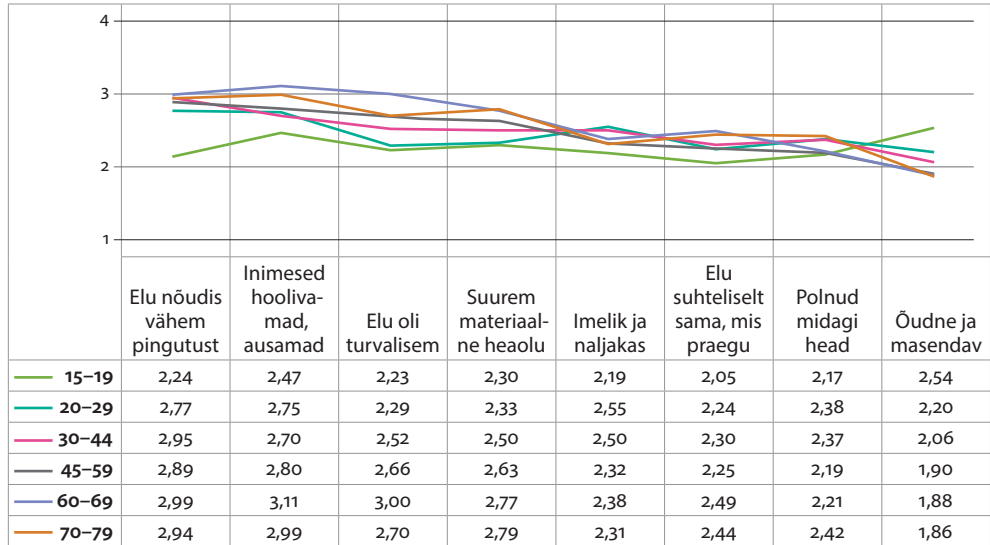
Joonis 5.5.3. Ajastute ja sündmuste olulisusele antud hinnangud haridusrühmades 2014

Eestikeelsete vastajate haridusrühmad alates vanusest 20, hinnangute keskmised neljapallisel skaalal (4 – “väga oluline”)



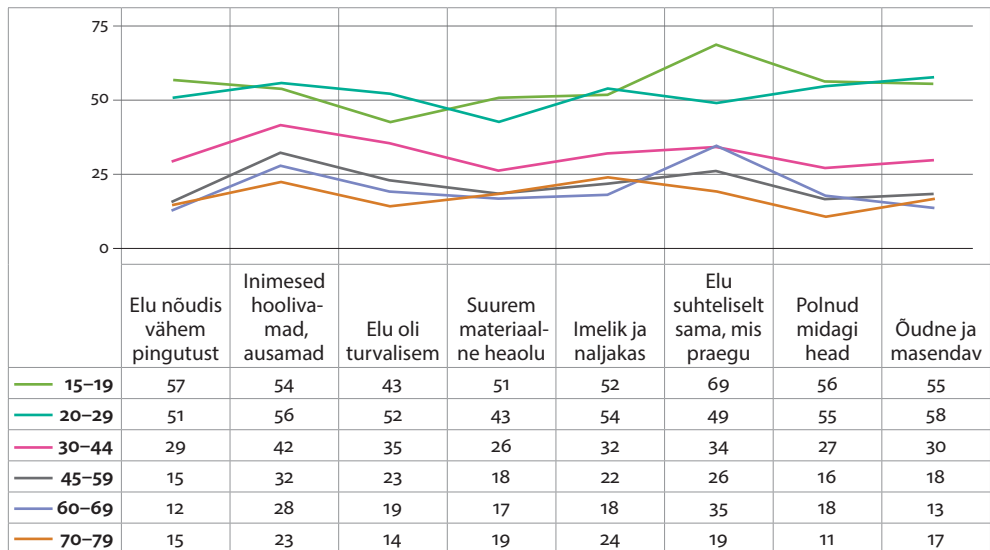
Joonis 5.5.4. Nõustumine väidetega elu kohta ENSVs vanuserühmades 2014

Eestikeelsete vastajate vanuserühma hinnangute keskmised neljapallisel skaalal (4 – „nõustun täielikult“, 1 – „olen täiesti vastu“). Ankeedis sisaldunud variant „raske öelda“ eemaldatud



Joonis 5.5.5. „Raske öelda“ vastuste osakaal elu Eesti NSVs puudutavate väidetega nõustumise suhtes vanuserühmades 2014

% eestikeelsete vastajate vanuserühmast



VI osa.

Ühiskonna sidusus muutavas sotsiaalses aegruumis

6.1. EESTI RUUMILINE AVANEMINE: GEOGRAAFILISED KONTAKTID, RUUMI TAJUMINE JA VÄLJARÄNDESOOVID

Anu Masso ja Signe Opermann

6.1.1. SISSEJUHATUS

Keskendume peatükis Eesti elanike personaalsete ruumiliste kogemuste analüüsile. Lähtume eeldusest, et individuaalsed ruumilised kogemused ja ruumi tajumine on oma olemuselt pigem kultuurilis-kommunikatiivsed nähtused ega ole seetõttu vaadeldavad üksnes sotsiaalsete muutuste demograafiliste või majanduslike väljendustena. Ruumiliste kogemuste ulatus ja struktuur ning kogemusi toetavad ressursid võimaldavad avada üht peamist aspekti Eesti aegruumilises kokkusurumises, mis on nüüdisajale omane nähtus.

Aegruumilise kokkusurumisena (Harvey, 2006) käsitleme geopoliitiliste, sotsiaal-majanduslike ja tehnoloogiliste muutuste tulemusel tekkinud spetsiifilisi personaalseid aegruume, mis avalduvad indiviidide igapäevaste tegevuste ja korduvate tegevuste rütmides (Lefebvre, 2009). Selline aegruumiline kokkusurumine ei pruugi indiviidide elu ühtmoodi positiivselt mõjutada, vaid ühendab inimesi ja kohti ebahütlaselt, arvestades võimu ja interaktsioonide pidevas muutumises oleva mitmekesisusega (Massey, 1993). Varasematele analüüsidele tuginedes (Masso, 2007, 2008b) oletame, et personaalsete ruumiliste väljenduste struktuursed erinevused võivad ühiskondlike muutuste käigus väheneda. Samas ei eelda me, et ühiskonnas toimunud muutuste tõttu saaks täielikult kaduda ruumi struktureeriv mõju individuaalsete praktikate kujunemisele, nii et selle asemel hakkaksid domineerima

ajalised, nt põlvkondlikud erisused. Lähtume pigem eeldusest, et indiviidide rühmades võivad domineerida erinevad personaalsed aegruumilised strateegiad.

Enesekohaste geograafiliste kogemuste, ruumitaju ning väljarändesoovide analüüs võimaldab uurida Eesti elanike kohanemist viimastel kümnenditel toimunud geopoliitiliste muutustega, sh globaliseerumisega, aga ka tõlgendada siirdekultuurile omaseid protsesse.

6.1.2. TEOREETILISED KÄSITLUSED

Ruumiliste suhete uurijate seas võib personaalsetele aspektidele keskendudes eristada kolme peamist suunda. Esimest nimetame tinglikult **tehnoloogilis-deterministlikuks** ning seda lähenemist esindavad eelkõige aegruumiliste suhete algsed kontseptsioonid. Selle suuna esindajad lähtusid geograafiast ning keskendusid *kauguse mõju* ideele (ingl *distance friction*^[1], *distance decay*, vt nt Eldridge ja Jones, 1991), eelkõige olid fookuses kõrgetest transpordihindadest tingitud piirangud ruumilisele liikuvusele ning sellega seotuna ka interaktsioonidele. Lähenemise pooldaja Janelle (1969) võttis kasutusele mõiste *aegruumi koondumine* (ingl *convergence*), mida ta mõistab asukohtade üksteisele lähemale tõmbumisena aja jooksul; viimane on toimunud seoses transporditehnoloogia arengu ja liikumiskiiruse kasvuga. Kuigi aegruumilise koondumise tulemusena on *absoluutsed* vahemaad jäänud samaks, on vähenenud *suhtelised*, tajutavad ruumilised kaugused ehk vähenenud on ühest kohast teise liikumisele kuluv aeg. Varasematele uuringutele (vt nt Ahas, 2010) tuginedes on nimetatud lähenemine sobiv eelkõige info- ja kommunikatsioonitehnoloogilistes ning transpordiuuringutes, mis keskenduvad tehnoloogiliste võimalustega seotud aegruumilise mobiilsuse analüüsimisele.

Teist lähenemist nimetame **struktuurilis-majanduslikuks**. Ühest küljest esindab seda suunda strukturalistlik geograafia, mille järgi kapitalismi terviklik toimimine eeldab ruumilisuse tootmist ehk kaupade levikut üle riigipiiride ning indiviidide valmisolekut selliseks muutuseks (Harvey, 2006; Lefebvre, 1991), kus lisaks kaupadele on muutunud liikuvaks ka informatsioon ja inimesed ise (Castells, 2010). Teisalt esindab suunda Giddens (1989) oma strukturalisatsiooni ideega, mille järgi aega ja ruumi ning nende erinevaid teisendusi loovad inimesed oma igapäevastes tegevustes. Kahele lähenemisele – Giddensi strukturalisatsioonile ning Harvey ja

[1] Geograafilise mõiste *distance decay* asemel eelistame sotsioloogilist mõistet *distance friction*.

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

Lefebvre'i strukturalistlikule geograafiale – on ühtmoodi iseloomulik keskendumine makrotasandi sotsiaalses ruumis toimuvatele protsessidele. Kuid erinevalt Harvey jälgast ülevalt alla suunatud lähenemisest näeb Giddens aegruumi *tihendamise* (ingl *compression*) protsessis aktiivset rolli indiviididel, kes arvestavad oma tegevustes erinevate soodsate juhuste, võimaluste ja piirangutega.

Kolmas ehk **kommunikatsioonigeograafiline** suund keskendub eelnevate lähenemiste fookuses olnud *absoluutsete* või *suhteliste* ruumisuhete asemel pigem ruumilistele vastastikmõjudele ja nende arengutele. Suuna üheks ellukutsujaks võib tinglikult pidada Marshall McLuhanit (1962), kes analüüsis arengut eelindustriaalsele ühiskondadele omasest suulisest kommunikatsioonist ja sellega seotud piiratud ruumilisusest modernsetele ühiskondadele omaste kaugsidevahendite ja globaalsete võrgustikeni. Sarnaselt McLuhaniga on ka Harvey oma hilisemates töodes keskendunud ruumi kommunikatiivsetele omadustele, kuigi tema lähenemine on mõnevõrra vähema tehnoloogilise rõhuasetusega. Kui Lefebvre on ruumisuhete selgitamisel oluliseks pidanud indiviidi kogemusi, siis nimetatud käsitlust edasi arendades on Harvey keskendunud ruumilisele sündmusele kui teatud kommunikatsiooniaktile. Selgemalt on kommunikatsioonigeograafia eraldiseisva empiirilise uurimissuunana määratlenud Jansson ja Adams (Jansson ja Adams, 2012; Adams, 2010), kelle arusaama kohaselt peitub komplekssete ühiskondade analüüsimise võti just meedia ja kommunikatsiooni ning geograafia ühendamise käigus tekkivas interdistsiplinaarses lähenemises. Ühe lahendusena on Adams (2010) soovitanud empiirilises analüüsis ületada vastandus keskkete ruumiliste (*koht, ruum*) ja kommunikatsiooniteoreetiliste mõistete (*kontekst, sisu*) vahel ning analüüsida eri kontseptsioonide omavahelisi seoseid (nt kuidas eri sotsiaalsete ruumide sisse- ja väljaarvamise kriteeriumid võivad avalduda erinevate kohtade tajumise eripärades).

Kuigi kasutame analüüsis ka mõningaid elemente kahest esimesest suunast (tehnoogilis-deterministlikust ja struktuurilis-majanduslikust), lähtume varasemate personaalse ruumi muutustele keskenduvate uuringute eeskujul (Masso, 2008b) siiski eelkõige kommunikatsioonigeograafilisest perspektiivist. Peatükk tegeleb järgmiste uurimisküsimustega.

- (1) Kas ühiskondlike muutuste käigus toimuv tajutud ruumiliste kauguste vähenemine võib viia ka ruumiliste suhete ümberstruktureerimiseni?
- (2) Millised personaalsed ressursid sellist tajutud kauguste vähenemist ja ümberstruktureerimist toetavad?

Personaalset ruumi analüüsime peamiselt ruumiliste kontaktide, tajutud ruumiliste kauguste ning väljarändesoovide abil. Tegemist on indikaatoritega, mis võimaldavad

uurida individuaalseid reaktsioone ühiskondlikele, geopoliitilistele (Euroopa Liiduga liitumine, majanduskriis) ja kultuurilistele muutustele.

6.1.3. PERSONAALSE RUUMI LAIENEMINE

Ühiskondlike transformatsioonide analüüsimisel keskendume indiviidi kohanemisele sotsiaalse ruumi muutustega ehk *personaalsele sotsiaalsele ruumile*. Seejuures lähtume varasematest uuringutest (Adams, 2005), mille järgi sotsiaalses ruumis toimivate muutustega kohanemine eeldab nn *laienemisvõimelise* (ingl *extensible*) indiviidi arengut, mis tähendab, et indiviid suudab kommunikatiivset võimekust kasutades kohaneda füüsiliselt kaugete paikade ja (uute) kultuuriliste kontekstidega. Personaalse ruumi kontseptsiooni sõnastamisel ja kasutamisel lähtume David Harvey teooriast (2002) ja selle põhjal sõnastatud teoreetilisest mudelist^[2] (Masso, 2008b), mis soovitab analüüsis keskenduda kolmele omavahel seotud komponendile: ruumi *kättesaadavus* ja *distantseeritus*; ruumi *hõlvamine* ja *kohandamine* ning ruumi *domineerimine* ja *kontrollimine*. Järgnevas analüüsis uurimegi neid personaalse ruumi kolme dimensiooni. Esimese, ruumi *kättesaadavuse* ja *distantseerituse* all peame silmas indiviidide interaktsioonide ruumiliste piirangute ja võimalustega kohanemise määra, teisisõnu ruumilisi kontakte ja kogemusi. Teine dimensioon, ruumi *hõlvamine* ja *kohandamine*, väljendub maailma tähenduslikus struktureerimises, mida oleme analüüsinud tajutud kultuuriliste vahemaade kaudu. Kolmanda dimensiooni, ruumi *domineerimise* ja *kontrollimise* all mõistame materiaalseid ja sümbolilisi ressursse, mis võivad toetada ruumiliste kontaktide ning vahemaade taju muutusi.

Ruumilised kogemused ja kontaktid^[3]

Ruumilisi kogemusi ja kontakte oleme analüüsinud kolme indikaatori kaudu: (1) huvi maailmas toimuva vastu (välisriikide kohta käivate meediauudiste jälgimine); (2) mobiilsus (lühiajalised, ühekordsed ning korduvad välisriikide külastused,

[2] Selles peatükis kasutatud personaalse sotsiaalse ruumi teoreetiline mudel ja selle empiiriline sisu on välja töötatud Anu Masso poolt (2008b).

[3] Oleme analüüsinud eelkõige territooriumiüleseid kontakte ja liikuvust väljaspool Eestit, mida MeeMa küsitlusega uuriti 2002-2014, erinevalt Eesti-sisese liikuvuse andmetest, mida koguti vaid 2002. ja 2014. a.

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

pikemaajaline viibimine välismaal); (3) isiklikud (perekondlikud, sõprussidemed) ja tööalased kontaktid väljaspool Eestit. Järgnevalt esitatud analüüs hõlmab uuringuandmeid, mis on kogutud perioodil 1991–2014 (vt tabel 6.1.1).

HUVI VÄLISUUDISTE VASTU. Küsitluses „Mina. Maailm. Meedia“ paluti vastajatel märkida, millistest riikidest ja piirkondadest tulevaid uudiseid nad meedia vahendusel jälgivad (loetelus oli toodud 17–19 riiki või piirkonda), ja hinnata, kas nende huvi selle koha vastu on vähene või suur. Uudistehuvile keskendunud küsitlustulemuste võrdlus 14 aasta vaates, mil küsimus on olnud küsitlusankeeti lisatud, näitab ootuspäraselt Eesti elanike ülekaalukat huvi just lähinaabruses asuvate riikide vastu. Iseäranis stabiilselt suurt huvi on üles näidatud Venemaalt tulevate uudiste vastu (üle 80%, 2000ndatel on see isegi pisut kasvanud). Viimast saab seletada Venemaa suure mõjuga nii poliitilises kui ka majanduslikus plaanis, lisaks on elanikel säilinud seal isiklike ja tekkinud tööalaseid (sh ettevõtjalaseid) sidemeid. Uuringud (Vihalemm, 2007, 2015) näitavad selgesti ka Venemaalt tulevate uudiste proportsionaalselt suurt ülekaalu välisuudiste voos. Meedia konkurentsitu huvi Venemaal toimuva vastu on aastatel 2014–2015 kulmineerunud, seda eeskätt kriitiliste poliitilismajanduslike sündmuste ja probleemide tõttu (Venemaa interventsioon Ukrainas, julgeolekuoht, piiriküsimused, majandussanktsioonid jne).

Uudisehuvi edetabeli tipus troonivad ka teised geograafiliselt lähemad naabrid Läti ja Leedu, kus toimuvast on stabiilselt huvitatud enam kui kolmveerand Eesti elanikest. Samas on huvi Leedus toimuva vastu mõnevõrra vähenenud (teiselt kohalt seitsmendaks), mis võib tuleneda riikidevaheliste sidemete mõningasest nõrgenemisest (Vihalemm, 2015). Aastate jooksul on märkimisväärselt kasvanud huvi Soome ja Rootsi uudiste vastu (pingereas vastavalt teisel ja kolmandal kohal). Lisaks ajaloolistele, kultuurilistele ja majanduslikele sidemetele Soome ja Rootsiga on Eesti elanike huvi suuremat majanduslikku heaolu pakkuvate riikide vastu kasvanud tööränne tõttu, mida selgitab nõudluse-pakkumise seos. Ühelt poolt valitseb Soomes süvenev tööjõupuudus ning teiselt poolt soovivad Eesti elanikud kõrgemalt tasustatud töö ja paremate tööttingimiste kaudu oma heaolu suurendada. Erinevatel andmetel on alates iseseisvuse taastamisest Soome lahkunud üle 40 000 inimese (Soome Statistika keskuse andmetel oli 2014. aasta aprilliks eestikeelsete elanike arv Soomes kasvanud 44 000ni, mis on võrreldes 2008. aastaga kaks korda rohkem). Nagu on välja toonud rahvastikuteadlane Ene-Margit Tiit (2015: 64), toetavad Soome kui ahvatleva sihtriigi staatust kolm peamist tegurit, milleks on (1) kõrgem elatustase ja suuremad sissetulekud, (2) geograafiline lähedus Eestile ja hea ühendus, (3) kultuuriline ja keeleline lähedus, mis eestlastel seal hõlpsamalt toime aitab tulla. Tiit (2015)

Tabel 6.1.1. Huvi välisuudiste vastu ja kontaktid teiste maadega 1991–2014

Maade järjestus 1–21, sulgudes % koguvalimist. Tühjad lahtrid tabelis näitavad, et konkreetsel aastal kontakte selle riigiga ei küsitud

	Huvi uudiste vastu eri maadest				Käinud vähemalt korra					
	1991*	1994*	2002	2005	1994	2002	2005	2008	2011	2014
Venemaa	1.(82)	1.(80)	1.(88)	1.(88)	1.(70)	2.(56)	2.(61)	2.(75)	5.(33)	5.(33)
Soome	6.(50)	4.(58)	2.(82)	2.(84)	5.(20)	4.(39)	4.(46)	4.(59)	4.(35)	4.(37)
Läti	7.(75)	7.(68)	5.(77)	5.(78)	2.(63)	1.(65)	1.(67)	1.(79)	1.(52)	1.(49)
Leedu	2.(76)	3.(67)	7.(75)	7.(75)	3.(53)	3.(52)	3.(52)	3.(64)	3.(48)	2.(42)
Rootsi	8.(41)	6.(52)	4.(77)	3.(79)	8.(11)	6.(28)	5.(35)	5.(42)	2.(50)	3.(37)
Saksamaa	7.(45)	7.(51)	5.(77)	5.(78)	7.(12)	7.(24)	7.(26)	7.(27)	7.(21)	8.(22)
Ukraina, Valgevene	4.(57)	8.(42)	13.(55)	12.(59)	4.(39)	5.(31)	6.(33)	6.(38)	9.(17)	10.(15)
Vahemere-maad**			11.(58)	11.(62)		11.(9)	9.(17)	9.(21)	8.(18)	6.(23)
Taani, Norra	10.(26)	10.(32)	8.(68)	9.(70)	9.(5)	9.(14)	10.(16)	10.(19)	10.(15)	9.(16)
Prantsusmaa			10.(62)	10.(68)		10.(9)	11.(12)	11.(13)	11.(12)	12.(14)
Holland, Belgia			14.(55)	14.(58)		12.(8)	12.(10)	13.(11)	13.(11)	14.(11)
Suurbritannia, Iirimaa	9.(33)	9.(35)	9.(66)	8.(71)	10.(2)	13.(7)	13.(9)	12.(12)	12.(11)	15.(11)
Poola, Ungari, Tšehhi	11.(26)	11.(22)	17.(51)	17.(52)	6.(16)	8.(22)	8.(23)	8.(25)	6.(22)	7.(22)
USA, Kanada	5.(55)	5.(57)	6.(76)	6.(75)	11.(1)	14.(5)	14.(5)	14.(5)	15.(3)	17.(5)
Lähis-Ida			15.(55)	15.(56)		16.(2)	16.(2)	16.(3)	16.(3)	18.(4)
Aafrika			20.(42)	20.(42)		15.(3)	15.(4)	15.(5)	14.(5)	16.(6)
Ladina-Ameerika			18.(48)	18.(46)		18.(1)	18.(1)	18.(<1)	18.(<1)	21.(<1)
Aasia			12.(57)	13.(58)		17.(2)	17.(2)	17.(3)	17.(3)	19.(3)
Austraalia, Uus- Meremaa			16.(53)	16.(52)		19.(1)	19.(1)	19.(<1)	19.(1)	20.(<1)
Endised Nõukogude Liidu liikmesriigid										11.(15)
Balkani riigid			19.(46)	19.(43)						13.(12)

* 1991. ja 1994. aasta andmed pärinevad Balticomi uuringuprojektist (Vihalemm, 1997).

** Tabelis on esitatud riikide nimekirjaliselt, nagu need uuringu ankeedis olid respondentidele esitatud. Et tagada võrreldavus varasemate empiiriliste uuringutega (Vihalemm, 1997, 2004), on tabelis osal juhtudel arvuliselt harvem külastatavad riigid rühmitatud piirkondlikesse kategooriatesse (nt juhul kui ühel aastal oli küsitud eraldi Jaapani, Hiina kohta, teisel aastal Aasia kohta tervikuna) või on kasutatud maailmajagude nimetusi (nt Aasia). Muudel juhtudel on säilitatud uuringuankeedis kasutatud sõnastus.

mööneb, et kui 2004. aastani jäi Soome saabujate arv alla 1000 inimese aasta kohta, siis viimasel kümnel aastal ulatus see keskmiselt 3500 inimeseni aastas. Maksimum sellesuunalises rändes saavutati perioodil 2011–2013, mil Soome rändas keskmiselt üle 5000 inimese aastas.

Siinkohal tuleb rõhutada, et 2014. aastal väljarände juurdekasv pidurdus (Tiit, 2015: 64) ning Eestisse tagasipöördujate osakaal on hakanud vähehaaval suurenema. Siiski jääb naasjate protsent veel lahkujate omale alla. Kuigi registreeritud andmed

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

Käinud korduvalt, viibinud pikemalt			Sugulased ja sõbrad eri maades					Töö- ja ärikontaktid eri maades			
2002	2011	2014	2002	2005	2008	2011	2014	2002	2011	2014	
1.(28)	1.(17)	2.(16)	1.(31)	1.(33)	1.(35)	1.(24)	1.(23)	2.(4)	4.(2)	5.(2)	Venemaa
3.(12)	2.(16)	1.(19)	2.(15)	2.(29)	2.(33)	2.(17)	2.(20)	1.(5)	1.(4)	1.(5)	Soome
2.(17)	3.(14)	3.(16)	7.(8)	7.(13)	9.(12)	10.(4)	10.(4)	3.(3)	3.(2)	2.(2)	Läti
4.(11)	5.(7)	5.(8)	11.(4)	10.(7)	12.(7)	12.(2)	12.(3)	6.(2)	6.(2)	4.(2)	Leedu
6.(6)	4.(7)	4.(9)	6.(9)	5.(16)	4.(18)	6.(9)	6.(7)	4.(3)	2.(2)	6.(2)	Rootsi
7.(5)	6.(5)	7.(4)	5.(11)	3.(17)	3.(22)	7.(8)	7.(7)	5.(3)	5.(2)	3.(2)	Saksamaa
5.(8)	7.(4)	6.(5)	4.(13)	6.(15)	5.(17)	4.(11)	3.(11)	14.(1)	11.(1,1)	13.(1)	Ukraina, Valgevene
12.(1)	8.(4)	8.(4)	16.(1)	14.(4)	6.(16)	11.(4)	11.(3)	12.(1)	12.(1)	9.(1)	Vahemere-maad**
8.(3)	10.(3)	9.(4)	9.(4)	9.(8)	11.(8)	8.(7)	9.(5)	7.(1)	7.(1,3)	7.(2)	Taani, Norra
10.(2)	11.(2)	13.(2)	12.(2)	15.(4)	16.(4)	13.(2)	13.(2)	13.(1)	13.(1)	10.(1)	Prantsusmaa
13.(1)	12.(1)	14.(2)	14.(2)	16.(4)	14.(5)	14.(2)	21.(2)	9.(2)	9.(1)	11.(1)	Holland, Belgia
14.(9)	13.(3)	10.(3)	8.(5)	8.(12)	7.(15)	3.(11)	4.(9)	8.(1)	8.(1)	8.(2)	Suurbritannia, Iirimaa
9.(2)	14.(2)	11.(3)	13.(2)	13.(4)	15.(4)	16.(1)	18.(1)	11.(1)	10.(1)	14.(<1)	Poola, Ungari, Tšehhi
15.(<1)	15.(2)	16.(1)	3.(13)	4.(17)	8.(14)	5.(10)	5.(7)	10.(1)	16.(<1)	12.(1)	USA, Kanada
		17.(<1)	15.(1)	17.(2)	17.(3)	18.(<1)	14.(2)	17.(<1)	18.(<1)	16.(<1)	Lähis-Ida
		18.(<1)	20.(<1)	21.(<1)	20.(1)	20.(<1)	16.(<1)	21.(<1)	19.(<1)	20.(<1)	Aafrika
			19.(0<1)	20.(1)	21.(1)	21.(<1)	17.(1)	18.(<1)	21.(<1)	21.(<1)	Ladina-Ameerika
		20.(<1)	17.(1)	18.(2)	19.(1)	19.(<1)	20.(<1)	15.(<1)	17.(<1)	18.(<1)	Aasia
		19.(<1)	10.(4)	11.(6)	13.(5)	9.(6)	8.(6)	20.(<1)	20.(<1)	19.(<1)	Austraalia, Uus- Meremaa
		12.(2)	18.(1)	12.(5)	10.(9)	15.(2)	15.(2)	19.(<1)	14.(<1)	15.(<1)	Endised Nõukogude Liidu liikmesriigid
		15.(1)	21.(0<1)	19.(2)	18.(2)	17.(<1)	19.(<1)	16.(<1)	15.(<1)	17.(<1)	Balkani riigid

on mõnevõrra ebatäpsed, sest neis ei kajastu aktuaalne registreerimata liikuvus, on leitud, et hinnanguliselt hõlmab tagasiränne kolmandiku registreeritud väljarände mahust (Tiit, 2015: 65).

Maailma riikidest on küsitletavad kõrgendatud huvi üles näidanud ka teiste Eesti jaoks mitmel moel oluliste riikide vastu, nende seas Ameerika Ühendriigid (huvi kasv ligi kümne aastaga 55%-lt 75%-le), Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa (huvi on väljendanud keskmiselt ligi 70% vastanutest). Uudistehuvi pingerea lõppu on vastajad paigutanud endised NLi liikmesvabariigid (v.a Venemaa ja Balti riigid), Balkani maad ning Ladina-Ameerika riigid. Need piirkonnad pakkusid mõningast huvi vähematele kui pooltele.

Koondtulemuste põhjal võib öelda, et Eesti elanike huvi väljaspool toimuva vastu on mõõdukas, kuid see varieerub märgatavalt. Kui 2005. aastal huvitus Venemaa uudistest 88% elanikest, siis Aafrika piirkonda puudutavatest uudistest vaid 42%.

Kui tõlgendada uudistehuvi „kauguse mõju“ teesi valguses (vt artikli teoreetilist sissejuhatust), mille järgi distantsi kasvades asukohtade kokkupuuted vähenevad, siis pakuvad tulemused eeltoodud väidetele tuge. Kõrgendatud huvi Balti riikide ja Soome vastu on kantud nii geograafilisest kui ka kultuurilisest lähedusest, samas väiksem huvi Aasia, Aafrika jt geograafiliselt kaugete piirkondade vastu on seletatav kultuuride võõrapärasusega. Kultuurilist kaugust ei ole märkimisväärselt vähendanud ka riigipiiride avanemine Eesti iseseisvuse taastamise järel ning eri maade suurenenud kättesaadavus. Distantsi ja kultuurilist kaugust süvendavad ka vähesed või puuduvad isiklikud kontaktid. Teisalt võivad nimetatud näitajate taga olla teadlikud ja fokuseeritud valikud, mida indiviidid infoühiskonnale omase inforohkuse tingimustes on sunnitud (ja õppinud) tegema.

ISIKLIKUD KONTAKTID ERI MAADEGA. Isiklikest kontaktidest on kõige suurema muutuse läbi teinud kokkupuuted Venemaa ja Rootsi (vt tabelis 6.1.1 toodud andmeid). Esiteks on küsitletute seas märgata lühiajaliste Venemaa-visitide arvu drastilist vähenemist. See-eest on Rootsit külastanud inimeste protsent kümnendi jooksul märkimisväärselt kasvanud, mis näitab, et see riik on muutunud üheks olulisimaks väliturismi sihtkohaks. Korduvkülastuste ja pikaajalise viibimise esirinnas on siiski Venemaa, Läti ja Soome. Analüüsitava andmete alusel mahuvad enim külastatud riikide esikümnesse veel geograafiliselt mõnevõrra kaugemal paiknevad Vahemere maad, mitu Kesk-Euroopa riiki ning Ukraina ja Valgevene.

Nagu nähtub tabelist 6.1.1, elab Soomes sugulasi ja/või sõpru ligi viiendikul küsitletutest. Tihedate tööalaste kontaktidega riigiks on Soome kõrvale tõusnud Rootsi, mille kannul on stabiilselt Läti ja Leedu ning Saksamaa ja Taani-Norra. Lisaks tuleb kasvavat haridus- ja töörännet silmas pidades nimetada Suurbritanniat ja Iirimaad, kus ligi kümnendikul leidub isiklike kontakte. Rahvastikuregistri andmetel on viimastel aastatel Suurbritanniasse ja Iirimaale liikunud üha enam Eesti elanikke. Kui 2012. aastal registreeriti neis riikides kokku üle 3500 Eesti kodaniku, siis 2015. aastaks oli nende arv kasvanud enam kui poole võrra (Tiit, 2015: 61). Selle geograafiliseltki mitte väga kaugel asuva piirkonna kasuks räägib mitu asjaolu, millest põhilisim on keeleline aspekt – inglise keel on noorte seas emakeele kõrval tõusnud iga päev kasutatavaks suhtluskeeleks (Tammemägi ja Ehala, 2012). Teiseks nooremaelaste inimeste Suurbritanniasse siirdumise põhjuseks on hariduse omandamine sealsetes

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

maailmamainega ülikoolides ja võimalused rahvusvahelise haardega ettevõtluse edendamiseks (nt iduettevõtete tegevus).

Viimaks, nagu võib näha tabelist 6.1.1, on Eesti elanikel olulisel määral isiklike kontakte ka mõnevõrra kaugemates riikides, nagu Ameerika Ühendriigid ja Kanada, kuid ka Austraalia, kus aga ei esine veel samaväärsel hulgal toimivaid äri- või tööalaseid sidemeid kui nt Skandinaavias. Isiklike (sh perekondlike) kontaktide olemasolu ja järjepidevus peegeldab küllap ka teise maailmasõja aegset väljarännet, mille käigus lahkus aastatel 1939–1944 pagulasena vähemalt paarsada tuhat eestlast (Tammaru jt, 2010; Tiit, 2014). Esialgul suunduti lähematesse riikidesse (Rootsi ja Saksamaa), kust aga hiljem liiguti edasi Ameerikasse, Kanadasse, Austraaliasse ja mujale. Eesti kodanike diasporaa Soomes oli poliitilistel põhjustel välistatud (Tiit, 2015: 64).

Kokkuvõtteks: analüüsisime alapeatükis, millised muutused on Eesti elanikkonna ruumilistes kontaktides ja võrgustikes toimunud ehk teisisõnu muutusi ruumi *kättesaadavuses*. Tulemused näitasid, et seoses kultuuriliste kontaktide mitmekesisitumisega, eelkõige geograafiliselt kaugemal paiknevate maade puhul, on ruumilised kaugused vähenenud ning kättesaadavus kasvanud.

6.1.4. RUUMI TAJUMINE

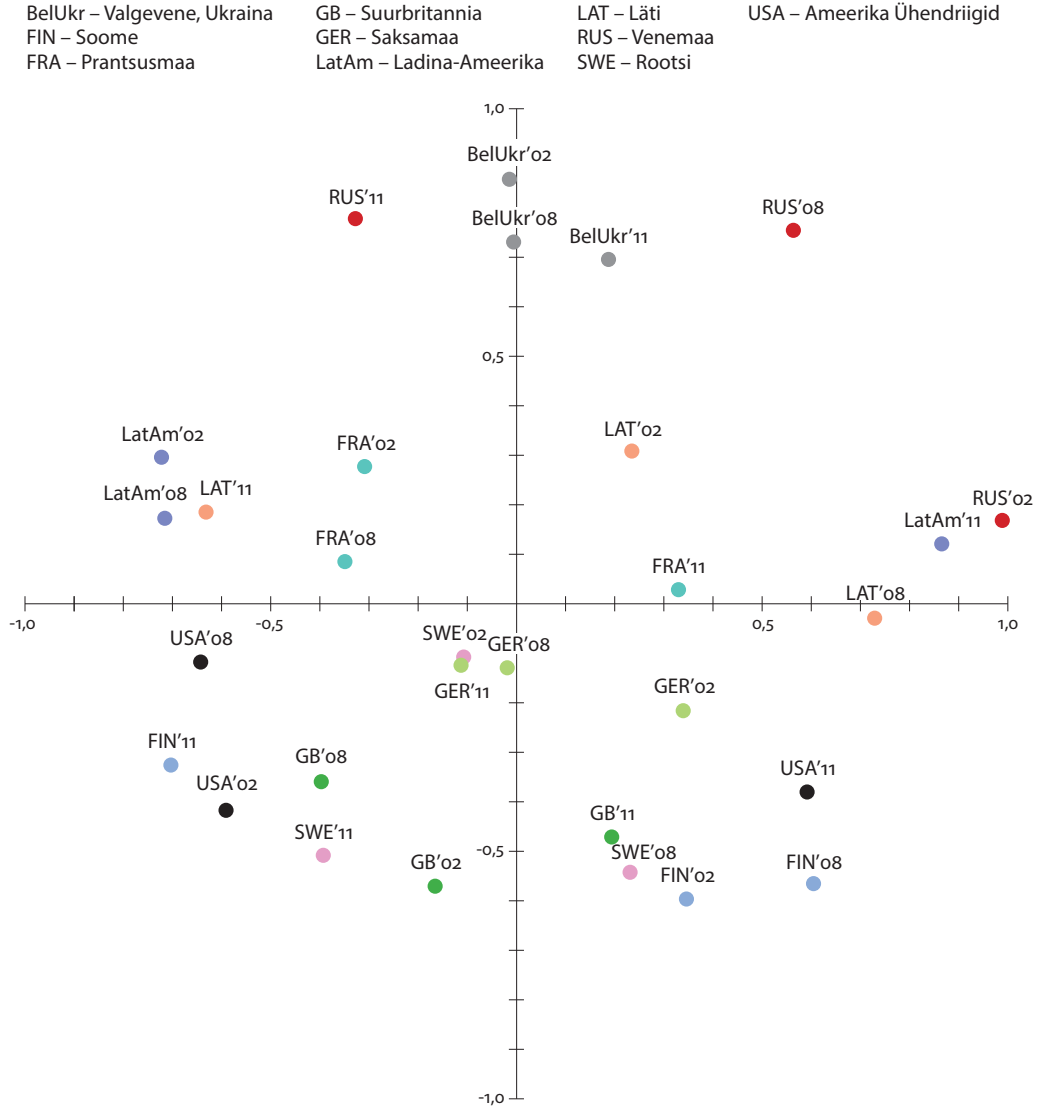
Järgnevalt analüüsisime peatüki teoreetilises sissejuhatuses sõnastatud teist personaalse ruumi dimensiooni ehk ruumi *hõlvamist* ja *kohandumist*. Kui eelnev ruumi *kättesaadavuse* ja *distantseerituse* analüüs keskendus ruumiliste kontaktide ja võrgustike muutustele, siis selles alapeatükis huvitab meid, kuivõrd sellise füüsilise ruumi kättesaadavuse muutusega on teisenenud ka viisid, kuidas Eesti elanikud ümbritsevat ruumi subjektiivselt tajuvad. Muutused, nt ruumi füüsilises kättesaadavuses kontaktide ja võrgustike mitmekesisitumise kujul, eeldavad teatud kohandumist selliste kultuuriliste muutustega ja hoiakulist valmisolekut selleks ehk ruumi subjektiivset *hõlvatavust*, personaalsete tajustruktuuride laienemisvõimelisust. Siiski eeldame, et ruumi kättesaadavus ja ruumi tajumine ei pruugi alati üksüheselt, lineaarselt seotud olla – lisaks ruumilistele kontaktidele mängivad ümbritseva ruumi tajumisel olulist rolli vahendatud kogemused (nt meedia; eri maade, kultuuride kohta loetu; sõprade-tuttavate räägitu), ajalooline mälu jms.

Ruumiliste tajude struktuuri uurimiseks küsisime ankeedis respondentidelt: „Kuivõrd lähedased (huvipakkuvad, ligitõmbavad) on Teile nimetatud maad?“ Uuritavatele esitati nimekiri maadest ning paluti etteantud skaalal hinnata, kuivõrd lähedase või kaugena esitatud maid tajutakse (4 – „väga lähedane“, 3 – „küllaltki lähedane“,

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

Joonis 6.1.1. Tajutud kultuuriliste kauguste struktuur ja selle muutumine 2002–2011

Multidimensionaalne skaleerimine



6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

2 – „veidi, mõnevõrra lähedane“, 1 – „ei ole lähedane“)^[4]. Analüüsisime Eesti elanike ruumilise taju struktuure multidimensionaalse skaleerimise meetodi (MDS) abil. MDS-meetod võimaldab meil analüüsida Eesti elanike ruumilise taju struktuure ehk rühmitada ankeedis esitatud riike vastavalt nende tajumise viisidele. Joonisel 6.1.1 esitatud tulemuste tõlgendamisel tuleb arvestada, et eri maade asukohad ei peegelda mitte riikide omavahelisi füüsilisi, vaid indiviidide subjektiivselt tajutud kaugusi. Seega ei ole esitatud joonis mitte niivõrd füüsiline kaart, vaid subjektiivne mentaalne kaart. Näiteks geograafiliselt naabruses asuvad Soome ja Venemaa võivad inimeste tunnetuslikus sfääris paikneda üksteisest kaugel, isegi eri „kontinentidel“, arvestades inimeste erinevaid kogemusi, vahetuid kokkupuuteid maadega või meedia vahendatud kontakte, mis kõik indiviidide kultuurilist taju võivad kujundada. Selgituseks tuleb öelda, et joonisel üksteisele lähedal paiknevaid riike ja piirkondi on tajutud sarnaselt ehk teisisõnu, konkreetsed tunnused on omavahel statistiliselt korreleeritud. Vastupidisel juhul tajutakse joonisel üksteisest kaugemal paiknevaid maid erinevalt ehk kahe mõõdetava tunnuse vahel korrelatsioon puudub või on nõrk.

Joonisel on esitatud tulemused kolme, 2002., 2008. ja 2011. aasta kohta. Konkreetse maa positsiooni muutumist mitmedimensionaalses ruumis võib tõlgendada kui muutust personaalses tajus. Joonisel oleme analüüsinud personaalse taju struktuuri ehk maade tajutud läheduse astme põhjal moodustunud maaderühmi. Tulemused joonisel näitavad, et need tajutavad mentaalsed kontinendid pole aastate jooksul samaks jäänud: kui osa riike on olnud suhteliselt püsiva positsiooniga võrreldava ajaperioodi jooksul, siis osa on teinud läbi suurema nihke. Joonisel esitatud maade läheduse ja kauguse taju põhjal eristuvad laias laastus neli veerandit.

Esimest veerandit võime tinglikult nimetada oma ruumiks: selle moodustavad riigid, mida eestlased on tajunud kultuuriliselt suhteliselt lähedasena. Selle Eesti inimestele kõige lähedasema ja omasemana tajutud kontinendi tuuma moodustavad riigid, mis on aastate jooksul selles veerandis kõige stabiilsemana püsinud, ehk Soome ja Rootsi. Tegemist on riikidega, millega Eesti inimestel on isiklikud

[4] 2002. aastal ankeedis kasutatud skaala erines mõnevõrra 2008.–2014. aasta ankeedi sõnasusest (4 – „suurel määral“, 3 – „mõnevõrra“, 2 – „üldse mitte“, 1 – „ei oska öelda“). Käesolevas analüüsis on eri aastate andmete võrreldavuse tagamiseks 2002. aasta uuringu andmetest jäetud välja variandid „ei oska öelda“ ning 2008.–2014. aasta andmetes on kokku liidetud sarnase tähendusega skaalapunktid (s.t „küllaltki lähedane“ ja „veidi, mõnevõrra lähedane“). Kuna uuringu eri aastatel on veidi erinenud ka maade nimekiri, mille suhtes lähedust ja kaugust on palutud hinnata, siis oleme nüüd kasutanud vaid kümmet otseselt aastate kaupa võrreldavat maad või riikide rühma.

kontaktid ning mida on eri aastatel tajutud suhteliselt sarnaselt lähedasena (vt ka joonis 6.1.2). Lisaks neile stabiilsematele tuumikriikidele kuuluvad siia ruumi ka ingliskeelsed maad USA ja Inglismaa (kuid vaid 2011. aastal) ning Saksamaa (2002. aastal). Kuna 2011. aastal Soome ja Rootsi enam selles veerandis ei paikne, tähistab see veerand Eesti elanike tajustruktuurides teatud nihet, kus fookus on liikunud ajalooliste ja kultuuriliste sidemetega Põhja- ja Kesk-Euroopa asemel keelelis-kultuuriliste hegemooniate suunas.

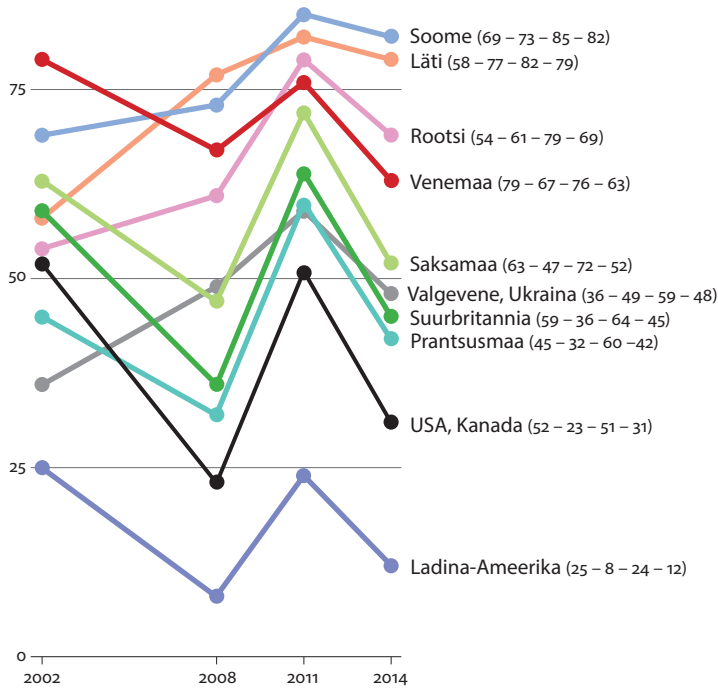
Teise MDSi veerandi oleme sinna paigutuvate maade põhjal nimetanud soovitud mentaalseks ruumiks. Riikide koosseisu poolest on see veerand olnud kõige stabiilsem, kuna vähemalt kahel aastal on siia veerandisse kuulunud kolm riiki ehk nii Saksamaa (2008, 2011), Inglismaa kui ka USA (mõlemad 2002, 2008). Veerandis on tegemist riikidega, mille puhul pole analüüsitud aastate jooksul toimunud olulist muutust kontaktides ja võrgustikes, küll aga nende riikide lähedasena tajumises – märgitud aastatel on riike tajutud teiste perioodidega võrreldes lähedasemana. 2011. aastal on siia kuulunud ka Soome ja Rootsi, millega isiklikud kontaktid on vähenenud, kuid läheduse tajumisel on riigid Eesti elanikele endiselt olulisel kohal. Kuna tajustruktuurides toimunud muutus on võrreldes reaalsete kontaktidega teatud ajalisel nihkes, oleme seda MDSi ruumiveerandit nimetanud soovitud ruumiks. Lefebvre on (1991) olukorda, kus ruumilised representatsioonid domineerivad ruumiliste praktikate üle, nimetanud kultuurilise jätkusuutlikkuse ja ruumilise arengu seisukohalt problemaatiliseks. Eelkõige Soome ja Rootsi puhul võivad saadud tulemused tekitada küsimuse, kuivõrd elujõulised on vähenevate kontaktide tingimustes varasemad kultuurilised sümbolid (nt ajalooline mälu „kuldsest“ Rootsi ajast, Soome olulisus Eesti elanikele tarbimisühiskonna võimaluste tutvustajana, keeleline lähedus jms) Eesti elanike jaoks Põhjala identiteedi edasikandmisel.

Kolmandat MDSi ruumiveerandit ehk mentaalset kontinenti võime vastupidi eelnevale tinglikult nimetada võõraks ruumiks, selles paiknevate nn tuumik- ja perifeersete riikide põhjal. Rühma stabiilsema tuumiku moodustavad riigid, mida Eesti elanikud on tajunud kultuuriliselt suhteliselt kaugetena (vt ka joonis 6.1.2): Ladina-Ameerika riigid ja Prantsusmaa. Kuigi mõlemat riiki / riikide rühma on seoses üldise personaalse ruumitaju laienemisega 2011. aastal tajutud varasemast veidi lähedasemana (2011. aastal on lähedusetaju kasvanud kõigi analüüsitud kultuuride puhul, vt joonis 6.1.2), on nende positsioon üldises ruumitajus jäänud endiselt suhteliselt perifeerseks. 2011. aastal kuulusid sellesse MDSi ruumiveerandisse ka Venemaa ning Läti, mille suhteline lähedusetaju võrrelduna teiste riikidega on veidi vähenenud. Eelnevas alapeatükis esitatud kontaktide ja võrgustiku analüüsi tulemuste põhjal võib nimetatud maade mõningast marginaliseerumist selgitada teatud

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

Joonis 6.1.2. Kultuuriliselt lähedasena tajutud maad 2002–2014

Vastusevariandid „suurel määral“ + „veidi, mõnevõrra lähedane“ + „küllaltki lähedane“.
% koguvaimist



kontaktide vähenemisega (nt sugulus- ja sõprussidemete vähenemine Läti puhul, Venemaaga töö- ja ärisidemete vähenemine ning Venemaal käimise vähenemine). Seega võib oma ja võõra veerandi analüüsi põhjal öelda, et kui 1990ndate alguses Eesti ühiskonnas toimunud geopoliitilist muutust on nimetatud tagasipöördumiseks läände (Lauristin ja Vihalemm, 1997), siis uued tajustruktuuride analüüsi tulemused annavad tunnistust selle tendentsi jätkumisest ja globaalsest edasipürgimisest.

Kolmanda veerandiga suhteliselt sarnane on ka neljas veerand, kuhu kuuluvad riigid, mille positsioon kultuurilises tajus ja kontaktide poolest on olnud samuti suhteliselt marginaalne: kõige püsivamalt Valgevene ja Ukraina puhul (2002–2011), mõnevõrra ka Läti (2002), Prantsusmaa (2011) ja Ladina-Ameerika riikide puhul (2011).

6.1.5. RUUMILIST LAIENEMIST TOETAVAD TEGURID

Analüüsimaks personaalse ruumi laienemist toetavaid ressursse, oleme analüüsi-
tud indikaatorite põhjal arvutanud kaks koondindeksit: kontaktide mitmekesisuse
ja tajutud kultuurilise läheduse indeksi. Kontaktide mitmekesisuse koondindeksi
oleme arvutanud selliselt, et oleme kokku liitnud inimese poolt külastatud riigid
(käinud korduvalt või vaid korra). Tajutud kultuurilise läheduse indeksi puhul oleme
omakorda iga indiviidi puhul liitnud kokku riigid, mida tuntakse lähedasena (väga
või mõnevõrra lähedasena). Seejärel oleme analüüsinud arvutatud koondindeksite
seost erinevate taustatunnustega, mis sisaldavad nii individuaalseid struktuurseid
näitajaid, kultuurilist ja majanduslikku kapitaliseeritust kui ka võimalikke institutsio-
naalseid ressursse. Seoseid oleme analüüsinud Crameri V kordaja ja selle statistilise
olulisuse abil (suurem kordaja väärtus näitab tugevamat seost tunnuste vahel).

Varasemad uuringud (Masso, 2008a) on näidanud, et personaalne sotsiaalne
ruum ehk individuaalne võime kohaneda sotsiaalses ruumis toimunud muutustega
on Eesti elanikel, nagu ka teistes endistes NLi riikides, erinevate sotsiaal-demograa-
filiste rühmade vaates jaotunud ebavõrdselt. Käesolev analüüs võimaldab mh hin-
nata, kuivõrd selline ebavõrdsus on siirdeperioodi jooksul muutunud. Tabelis 6.1.2
esitatud analüüs näitab, et võrreldavate aastate jooksul on ruumiliste kontaktide
mitmekesisuses ja tajutud kultuurilises läheduses toimunud teatud individuaalsed
struktuursed muutused. Etnolingvistiline kuuluvus on olnud statistiliselt oluline,
kuid aastate kaupa mõnevõrra erinenud ruumiliste kontaktide ja läheduse taju mõju-
tajana: 2008. aastal oli mõnevõrra kasvanud eesti- ja venekeelsete elanike erinevus eri
maade läheduse tajumises, kuid see-eest vähenenud lahknevus kontaktide mitme-
kesisuses. 2011. aastal oli kontaktide ja kultuurilise läheduse taju rahvusrühmade
kaupa jällegi 2002. aastaga sarnasel tasemel (2014. aastal sarnane tendents jätkus).
Varasemad uuringud (Masso, 2011) on etnilisi erisusi maade läheduse tajus seletanud
ruumilise katkestusega ehk indiviidide raskusega kohaneda sotsiaalses ruumis toi-
munud muutustega; analüüsid näitavad, et nimetatud katkestus võib põlvkondade
vahetusega isegi mingil määral süveneda (vt ptk 6.5 selles raamatus). Teisalt võib
praegusi analüüsitulemusi tõlgendada sellega, et siirdeperioodi jooksul on ka vene-
keelse elanikkonna hulgas kasvanud reisimiseks vajalikud majanduslikud ressursid,
mistõttu sotsiaalne ruum on muutunud võrdselt kättesaadavaks mõlemale keele-
rühmale; samas eestlastele järelejäudmine ruumilistes kontaktides peatus mõnevõrra
seoses 2008. aastal alanud majanduskriisiga.

Sugu sotsiaal-demograafilise tunnusena ei mängi ruumiliste kontaktide ja
ruumi lähedasena tajumise puhul olulist rolli (vt statistiliselt ebaolulised seosed

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

Tabel 6.1.2. Kontaktide ja tajutud distantside indeksid taustatunnuste kaupa 2002–2011

Crameri V

	Kontaktide mitmekesisus eri maadega			Tajutud kultuuriline lähedus		
	2002	2008	2011	2002	2008	2011
Ankeedi keel	0,277***	0,144***	0,242***	0,239***	0,246***	0,226***
Sugu	0,094	0,095	0,078	0,098	0,083	0,039
Vanus	0,103**	0,141***	0,125***	0,095	0,092	0,093
Haridus	0,207***	0,290***	0,239***	0,198***	0,111**	0,114**
Majanduslik jõukus	0,158***	0,152***	0,175***	0,158***	0,107**	0,098*
Sotsiaalne kiht	0,135***	0,143***	0,132***	0,121***	0,102***	0,086
Võõrkeelte oskus	0,172***	0,189***	0,211***	0,197***	0,148***	0,112***
Võõrkeelte kasutamine	0,147***	0,171***	0,172***	0,191***	0,136***	0,111***
Huvi välisuudiste vastu	0,147***	0,236***	0,169***	0,242***	0,179***	0,141***

*** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

tabelis 6.1.2). Pisut teistsugune on lugu vanusega, mis ei erista küll ruumi lähedasaena tajumist, kuid toob esile siirdeperioodi jooksul üha süvenevad põlvkondlikud erinevused ruumilistes kontaktides (vt tabel 6.1.2, seosekordaja kasv kontaktide mitmekesisuse indeksi puhul). Tabelist ilmneb nooremate põlvkondade kõrgem ja vanemate põlvkondade madalam aktiivsus riigipiiriüleste kontaktide loomisel. Tinglikult joonistub välja kaks suuremat gruppi: globaliseerunute rühm ja ülejäänud, kes tunnevad üleilmastumise ja geokultuuriliste muutuste suhtes mõningast ebakindlust. Varasemad uuringud on näidanud (Kalmus, Masso ja Lauristin, 2013), et lisaks näost näkku toimuvatele kontaktidele mängivad sellise personaalse globaliseerumise löhe kujunemises olulist rolli ka meedia (mh digitaalse meedia) jälgimise harjumused. Nii võib digitaalses maailmas hästi toimetulevatel noortel olla ka rohkem võimalusi kontaktideks ning sellest tulenevalt ka suurem motivatsioon ruumiliseks liikuvuseks.

Uuringud on näidanud sedagi (Masso, 2011), et ruumiline tajutud võib olla korreleeritud indiviidi majandusliku jõukusega. Käesolev analüüs toob välja, et siirdeperioodi jooksul ning majandusliku ebastabiilsuse tõttu on ka majandusliku jõukuse roll riigipiiriüleste kontaktide toetamisel olnud ebapüsiv (seos oli tugevam majandusliku languse perioodil). Subjektiivse sotsiaalsesse kihti kuulumise seos kontaktide mitmekesisusega on aga olnud vastupidine, s.t enne majanduslangust olid piiriüleste kontaktid oluline osa kõrgema sotsiaalse kihi sotsiaalsetest praktikatest. Siirdeperioodi jooksul nõrgenenud seos tajutud kultuurilise läheduse ning sotsiaalsesse kihti kuulumise vahel näitab, et üha enam tõuseb esile alternatiivseid infoallikaid ruumilise tajutud kujundajana, lisaks varem olulistele majanduslikele allikatele, mis

on võimaldanud näost näkku piiriüleseid kontakte. Seetõttu on avaram kultuuriline tajuline erinevate sotsiaalsete kihtide hulgas rohkem levinud ning ei pruugi enam olla üksnes kõrgematele sotsiaalsetele kihtidele omane ressurss.

Võimalikest ruumiliste kontaktide kättesaadavust ja ruumilise tajuline kujunemist toetavatest ressurssidest vaatlesime käesolevas peatükis ka võõrkeelte oskust ja kasutust ning meedia jälgimise harjumusi. Varasemad uuringud on andnud tunnistust võõrkeelte olulisest rollist nii ruumiliste distantside tajumise (Masso ja Tender, 2008) kui ka geokultuurilise mobiilsuse mustrite kujunemisel (Masso ja Tender, 2007). Teisalt näitavad uuringud (Masso, 2008b), et siirdeperioodi jooksul võib võõrkeelte roll muutuda. Sotsiaalsete muutuste alguses on keelteoskus küll kontakte toetav instrumentaalne ressurss, kuid muutub hiljem ühise kultuurilise lähedustunde kandjaks. Tabelis 6.1.2 esitatud seoseanalüüs näitab, et kui võõrkeelte roll on aja jooksul muutunud üha olulisemaks ruumiliste kontaktide toetamisel, siis maade lähedasena tajumisel on võõrkeelte roll vastupidi nõrgenenud. Sellised tulemused näitavad, et lisaks võõrkeeltele on tekkimas teisi individuaalseid või institutsionaalseid vahendeid (nt meedia, turism), mis aitavad toime tulla kontaktide rohkusest tingitud kultuurilise ebakindluse tundega.

Võõrkeelte oskusega sarnased tendentsid on märgatavad ka teise analüüsitud kultuurilise ressursi puhul, milleks on huvi välismaiste uudiste vastu. Varasemad uuringud (Masso, 2007) on näidanud, et siirdeühiskonna tingimustes on Eesti personaalset ruumilisust kujundanud peamiselt institutsionaalsed faktorid (nt meedia, majandus), erinevalt nt stabiilsemast Rootsi ühiskonnast, kus personaalse ruumi loomine on põhinenud mitmekülgetel allikatel ning sõltub seetõttu meediast mõnevõrra vähem. Meie analüüs näitab, et ruumiliste kontaktide puhul on välismeedia jälgimine ühe institutsionaalse toetava ressursina olnud oluline eelkõige majanduskriisi aastatel (nt majanduslike võimaluste tõttu piiratud näost näkku kontakte võisid osaliselt toetada vahendatud meediakontaktid). Samas on välismeedia jälgimine eri maadega lähedustunde kujunemisel olnud aastate vältel üha vähem oluline. Sellised tulemused näitavad, et ruumiline tajuline muutub üha autonoomsemaks, seda nii individuaalsete struktuursete kui ka institutsionaalsete ressursside suhtes.

6.1.6. VÄLJARÄNNE JA RÄNDESOOVID

Kolmas siirdeühiskonnale iseloomulik ruumiline praktika, mida lisaks muutunud kontaktidele ja ruumi tajumisele analüüsime, on väljaränne Eestist ning lahkumise soovid. Tugineme arusaamale (Giddens, 1989), et mobiilsuse kasv on globaliseerumisega seotud ja paratamatu nähtus. Teisalt võib globaliseerumist vaadelda omakorda

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

kasvava liikuvuse (sh inimeste, informatsiooni, asjade mobiilsuse) tulemusena. Varasemad Eestis läbiviidud uuringud (Tammaru jt, 2010; Kulu ja Tammaru, 2000) näitavad, et lisaks väljarände mahu kasvule on viimastel kümnenditel väljarändes toimunud olemuslikud muutused: alalise elukoha vahetuse asemel domineerib ajutine tööalane mobiilsus. Ka avalikkuses on väljaränne olnud viimase kümne aasta jooksul oluline aruteluteema (Oja, 2005; Rosin, 2013), kuid ka siin on rõhuasetused muutunud – väljarändega seotud hirmude ning majanduslike selgituste kõrvale on kerkinud kultuurilised ning sotsiaalsed põhjendused.

Varasemaid teoreetilisi lähenemisi migratsiooni käsitlemisel on sageli kritiseeritud (Castles, 2010), sest need on olnud liialt eraldatud kaasaegsetest ühiskonnateooriatest. Lahendusena on soovitatud kasutada sotsiaalse transformatsiooni teoreetilist raamistikku (nt Polanyi, 1967), mille järgi võib väljarännet vaadelda siirdeprotsesside lahutamatu osana. Mõistame väljarännet kui sotsiaalsele transformatsioonile omast „kahekordset liikumist“: reaktsioonina majanduslikele muutustele püüavad individid arendada erinevaid agentsuse ehk aktiivseid tegevuse ning vastupanu vorme, mida vahendavad kohalikud ajaloolised ja kultuurilised muustrid. Empiirilisel analüüsimise selles alapeatükis väljarände üldtendentse (nii praktikaid kui ka väljarändesoove), teisalt analüüsimise Eestist väljapoole liikumist iseloomustavaid struktuurseid ja kultuurilisi eripärasid. Samuti võimaldab analüüs uurida, millised individuaalsed ja institutsionaalsed ressursid kujundavad Eestist lahkumise soove, ning seeläbi hinnata, kuivõrd väljendab väljaränne mehaanilist vastupanu toimunud majanduslikele muutustele ning kuivõrd on tegemist teatud uudse kohanemiskultuuriga.

Väljarände üldtendentsid ja -soovid

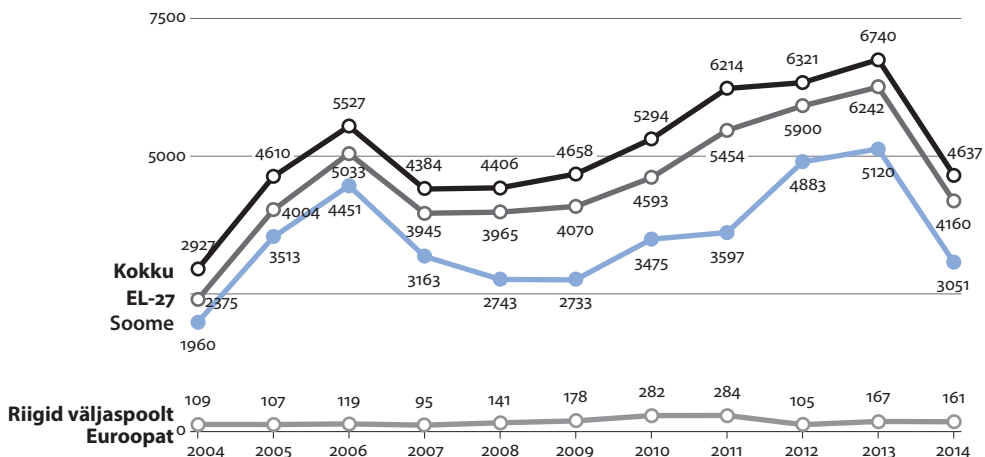
Joonisel 6.1.3 on näha Statistikaameti kogutud andmeid väljarände üldtendentside kohta, mis annavad tunnistust kasvavast püsivast elukohavahetusest vahemikus 2004–2014. Mõningast tõusu saab selgitada vähenenud institutsionaalsete piirangutega Euroopa Liiduga liitumise järel (2004–2006, kuigi vaid osa riike – Suurbritannia, Iirimaa ja Rootsi – avasid oma tööjõuturu uutele liikmesriikidele juba 2004, teised kas järk-järgult või alles pärast 2006. aastat), aga ka 2008/2009 alanud üleilmse majandussurutisega.

Ka tabelis 6.1.3 esitatud MeeMa küsitlustulemuste andmed näitavad, et Eestist püsivalt lahkuda soovijate hulk oli aastate vaates kuni 2011. aastani suhteliselt stabiilne: keskmiselt 48% elanikest ei soovinud emigreeruda, 25% oli oma vastustes ebakindel, 21% soovis vaid teatud ajaks Eestist lahkuda ning 6% soovis alatiseks Eestist lahkuda. Vaadeldava perioodi lõpus toimus aga märgatav muutus: suurenes

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

Joonis 6.1.3. Väljaränne Eestist peamiste sihtriikide kaupa 2004–2014

Väljarännanute arv aastas



	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Suurbritannia	45	87	125	164	409	409	260	779	365	394	366
Saksamaa	136	148	145	206	203	214	231	282	185	213	196
Venemaa	350	353	276	221	211	270	246	245	167	157	188
Rootsi	70	59	78	108	152	139	105	167	110	152	169

Allikas: Statistikaamet

Tabel 6.1.3. Väljarändesoodid ning sõbrade-tuttavate väljaränne 2005–2014

% koguvahimist

Soov lahkuda Eestist	2005	2008	2011	2014
Sooviksin lahkuda püsivalt	5	5	8	5
Sooviksin lahkuda ajutiselt, aga mitte püsivalt	27	17	20	13
Raske öelda, võib-olla kunagi	20	28	25	26
Kindlasti mitte	47	49	47	56
Sõbrad või sugulased lahkunud Eestist viimase kümne aasta jooksul				
Jah, paljud	14	8	17	15
Jah, mõned	45	41	44	43
Mitte keegi	41	51	38	43

oluliselt nende inimeste hulk, kes Eestist lahkuda ei soovi. Eestist lahkumise soovid on seotud mh sotsiaalse võrgustiku olemasoluga välismaal: väljarändesooivi on väljendanud enam need, kellel ka sõbrad või tuttavad on viimase kümne aasta jooksul

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

Tabel 6.1.4. Väljarände eelistatud sihtriigid 2005–2014

Maade järjestus, 1. – kõige olulisem, 11. – kõige vähem oluline

	2005	2008	2011	2014
Soome	1.	5.	1.	1.
Rootsi	5.	7.	3.	2.
USA	3.	3.	4.	3-4.
Inglismaa	4.	2.	5.	3-4.
Hispaania	8.	4.	10.	5.
Venemaa	9.	1.	7.	6.
Norra	7.	9.	2.	7.
Prantsusmaa	10.	11.	11.	8.
Austraalia, Uus- Meremaa	6.	8.	8.	9.
Saksamaa	2.	6.	6.	10.
Kanada	11.	10.	9.	11.

Eestist lahkunud (Crameri $V = 0,240$; $p \leq 0,001$). Ka sõprade ja tuttavate hulgas on Eestist lahkunute osakaal olnud aastate jooksul suhteliselt stabiilne; vaid 2008. aastal oli märgatud väiksemat Eestist lahkumist sõprade ja tuttavate hulgas (samas kui enda võimaliku lahkumise asjus oldi siis enam kahtleval seisukohal). Tulemuste tõlgendamisel tuleb siin aga arvestada ka asjaoluga, et küsitlusuuringu käigus antud subjektiivne hinnang väljarände väljendab pigem tajutud ühiskondlikku seotust, mitte aga reaalseid väljarände praktikaid.

Tabelis 6.1.4 toodud andmetest ilmneb, et eelistatuim väljarände sihtriik on naabermaa Soome. Siiski on eelistused aastate jooksul veidi muutunud ning esile on kerkinud ka teised Põhjamaad (nt Norra ja Rootsi), seda eelkõige Kesk-Euroopa riikide (nt Saksamaa) arvel. Sarnaselt on olnud suhteliselt ebastabiilne ka Venemaa positsioon väljarände sihtriigina. Kui vaadata 2008. aasta andmeid, võib Venemaa tähtsuse kasvu seletada rahvustevaheliste suhete pingestumisega 2007. aastal (pronksiöö sündmuste tõttu). Ka Statistikaameti andmed (joonis 6.1.3) väljarände reaalseste tendentside kohta näitavad, et peamised sihtriigid on olnud ELi maad, mille hulgas domineerib Soome. Kuigi vahepealsetel aastatel oli mõnevõrra kasvanud Suurbritannia atraktiivsus (seda nii MeeMa uuringu kui ka Statistikaameti andmetel), on teistesse riikidesse minejate (mh Venemaa, Ukraina, Saksamaa) üldarv Soomega võrreldes olnud siiski tagasihoidlik. Ka varasemad uuringud (vt Tammaru jt, 2010) on näidanud Soome, Saksamaa ja teiste ELi liikmesriikide olulisust Eestist lahkumise sihtriikidena.

Tabelist 6.1.5 ilmneb, et väljarände peamised põhjused on majanduslikku laadi (soov saada paremat tööd ja suuremat palka, tööpuudus Eestis), aga esiplaanil on

Tabel 6.1.5. Väljarände põhjendused taustatunnuste lõikes 2012

Crameri V

	Tööga seotud põhjendused	Uued kogemused, enesetäiendus	Elukvaliteet ja sissetulek	Sihtriigi meeldivus	Perekonnaga seotud põhjendused
Rahvus	0,079*	0,003	0,038	0,047	0,022
Ankeedi keel	0,074*	0,020	0,029	0,030	0,006
Vanus	0,172**	0,161**	0,164**	0,198**	0,098*
Haridus	0,150**	0,074	0,074	0,110*	0,087
Kodakondsus	0,067	0,036	0,047	0,053	0,01
Piirkond	0,162**	0,252**	0,207**	0,231**	0,165**
Riigikeele oskus	0,116	0,052	0,064	0,079	0,042
Osakaal valimis	27	38	46	27	17

** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Allikas: Eesti ühiskonna integratsiooni monitoring 2011, Tartu Ülikool, Praxis, EMOR

ka eneseteostusega seotud ambitsioonid (silmaringi avardamine, uute kogemuste saamine). Mõnevõrra vähem tulevad esile sihtriigi meeldivusega seotud ning perekondlikud faktorid (vt ka Masso, Kirss ja Kriger, 2012). Naised on mõnevõrra sagedamini toonud lahkumise põhjuseks isiklikke ja perekondlikke asjaolusid, aga ka silmaringi avardamisega seotud motivatsiooni, samal ajal kui meestele on olulisem soov majanduslikku elujärge parandada. Seoseanalüüs ankeedi keele järgi näitab, et kui eestlastele on omased teatud eneseteostuslikud motiivid (nt silmaringi laiendamine, uute kogemuste saamine), siis venekeelne elanikkond on väljendanud pigem nn ilmajätusest (nt tööalaste võimaluste vähesus) tulenevaid põhjendusi. Mõnevõrra avatumad on välismaale minemise suhtes olnud Tallinna elanikud, sõltumata konkreetsetest lahkumise motivatsioonidest. Seosed teiste sotsiaal-demograafiliste taustatunnustega on arvuliselt nõrgemad või pole statistiliselt olulised.

Rändesoovide struktuur ja kultuur

Järgnevalt analüüsime Eestist lahkumise soove erinevate taustatunnuste kaupa, et uurida täpsemalt väljarände tagamaid. Väljarändesoovide analüüs struktuursete taustatunnuste vaates (tabel 6.1.6) näitab, et kui avalikkuses rõhutatakse eelkõige väljarände majanduslikke tagamaid, siis indiviidide rändesoovide empiiriline analüüs seda ei kinnita: seos sissetuleku ning Eestist lahkumise vahel puudub või on väga nõrk (seos puudub või on nõrk ka haridusega ja sotsiaalsesse kihti kuulumisega). Majanduslike motiivide rõhutamine varasemates uuringutes (Masso, Kirss ja Kriger, 2012) ei pruugi väljendada otseselt Eestist lahkumise isiklikke põhjendusi,

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

Tabel 6.1.6. Väljarändesoovid sotsiaal-demograafiliste tunnuste lõikes 2002–2014

Crameri V

	2002	2005	2008	2011	2014
Ankeedi keel	0,125***	0,146***	0,278***	0,218***	0,106**
Sissetulek	0,055	0,087**	0,069**	0,094	0,092**
Vanus	0,287***	0,286***	0,268***	0,260***	0,293***
Piirkond	0,097**	0,053	0,104***	0,073*	0,057
Haridus	0,059*	0,044	0,065*	0,057	0,088**
Sotsiaalne kiht	0,088	0,095***	0,096***	0,068	0,087**
Sugu	0,007	0,071	0,046	0,044	0,050

*** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

vaid võib ka tunnistust anda majanduse dominantsest positsioonist avalikus diskursuses. Kuigi uuringud osutavad (Masso, 2008b) naiste mõningal määral kõrgemale kultuurilise avatuse määrale (mh ühiskonnas toimunud kiirete muutustega kohanemise võime), siis praegune väljarändesoovi analüüs ei anna tunnistust soolistest erinevustest. See-eest on aga vanus üks domineerivaid struktuurseid indikaatoreid – Eestist soovivad välja rännata eelkõige nooremate põlvkondade esindajad ning see erisus on 2014. aastal veelgi süvenenud. Ka teised uuringud (Tammaru jt, 2010) on andnud tunnistust Eesti diasporaa elujõulisusest eelkõige selle suhteliselt noore vanuseprofiili tõttu. Teine oluline indikaator väljarände soovide selgitamisel on etnolingvistiline kuuluvus: venekeelne elanikkond väljendab eestikeelsega võrreldes suuremat valmisolekut väljarändeks. Väljarändesoovi hüppeline kasv 2008. aastal venekeelse elanikkonna hulgas võib mh anda tunnistust mõnevõrra pingestunud rahvustevahelistest suhetest nimetatud perioodil. Rahvusrühmade erinevuste vähenemine väljarändesoovides 2014. aastal võib omakorda anda tunnistust ühiskondliku seotuse kasvust venekeelsete elanike hulgas.

Kuivõrd varasemad uuringud (Masso, 2008b) annavad alust arvata, et riigipiiriüleste kultuuriliste kontaktide loomine eeldab teatud kultuurilisi ressursse (nt võõrkeelte oskus, teatud meediakanalite jälgimine jne), oleme ka käesolevas alapeatükis nimetatud seoseid analüüsinud. Tabel 6.1.7 toob ära regressioonanalüüsi tulemused, millest selgub, et ainukeseks sotsiaal-demograafiliseks tunnuseks, mis on rändesoovide selgitamisel oluline, osutus vanus (ka eelnevalt näidatud mõningast seost ankeedi keelega saab selgitada vanuse kaudu). Ühiskondlik seotus, mida oleme siin mõõtnud riiklike institutsioonide usaldamise abil, osutus rändesoovide selgitamisel tugevamaks indikaatoriks võrreldes enesehinnangulise majandusliku jõukusega.

Tabel 6.1.7. Väljarändesoovide seosed struktuursete ja kultuuriliste teguritega 2011

Regressioonanalüüs

	Standardiseeritud regressioonikordaja	T-test
Sõbrad välismaal***	0,214	9,178
Ankeedi keel*	0,057	2,422
Vanus***	-0,255	-9,355
Usaldus riiklike institutsioonide vastu***	-0,135	-5,752
Võõrkeelte kasutamine***	0,080	3,297
Interneti kasutamine***	0,181	6,283
Majanduslik jõukus***	-0,107	-4,342

*** $p \leq 0,001$; * $p \leq 0,05$

Seega ei pruugi Eestist lahkumine väljendada mitte niivõrd majanduslikku ilmajätust, vaid vähest tajutud seotust Eesti ühiskonnaga.

Indiviidide kultuuriline avatus, mida oleme mõõtnud eri maade kontaktide, lääne meediakanalite jälgimise ja tajutud kultuurilise lähedusega, pole rändesoovide väljaselgitamisel olnud statistiliselt oluline. Rändesoovide tegurite hulgas on sotsiaalse võrgustiku olemasolu välismaal olulisem majanduslikest ja ühiskondlikest põhjendustest. Sellised tendentsid näitavad, et kui inimesel on mõnel muul maal olemas sõbrad või tuttavad, võib kasvada soov neile järgneda. Sarnaselt ruumiliste kontaktidega ja eri maade tajumisega eeldasime ka siin, et meediaruum (harjumused eri meediakanalite jälgimisel) võib olla oluline informatsiooniline ressurss teise riiki elama asumisel. Analüüs näitab, et väljarändesoovid on suuremad aktiivsema internetikasutuse korral (interneti on selles kontekstis vaadeldud eelkõige suhtlemisvahendina), mis annab tunnistust, et noorematele põlvkondadele kättesaadavad informatsioonilised ressursid võivad toetada teise riiki elama asumist.

6.1.7. KOKKUVÕTE

Analüüs näitab, et enam kui kümne vaadeldava aasta jooksul (2002–2014) on eri maade kättesaadavus Eesti elanike jaoks üldiselt kasvanud, seda eelkõige teatud geograafiliselt üsna lähedaste ning kultuuriliselt tuttavamate maade puhul (nt Saksamaa, Taani, Norra), samas kui geograafiliselt kaugemad piirkonnad on jäänud endiselt suhteliselt kättesaamatuks. Lähinaabritega on näost näkku kontaktid asendunud meedia vahendatud kontaktidega (nt Venemaa puhul) või vastupidi, lääneriikide

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

puhul on meediakontaktide kõrval sagenenud isiklikud ja vahetud kontaktid (nt Põhjamaad, Suurbritannia).

Kokkuvõtlikult saab väita, et ruumilises taju on toimunud selge nihe idast läände, millest annab tunnistust Venemaa „kaugenemine“ ning USA „lähenemine“ indiviidide mentaalses ruumis. Mõningane nihkumine tsentrist eemale on indiviidide taju toimunud ka Soome puhul. Siirdeperioodile on olnud iseloomulik, et ühiskondlike muutustega kohanemisel on mentaalsete ruumiliste struktuuride kõrvale kerkinud ajalised ehk põlvkondlikud eristused. Üksteise kõrval eksisteerivad erinevad personaalsed aegruumilised strateegiad.

Kui erinevad individuaalsed ja institutsionaalsed ressursid (nt võõrkeelte valdamine) on vahetute kontaktide ja liikumisvõimaluste kujunemisel jätkuvalt olulised, siis ruumilise taju kujunemisel on tekkimas mitmesuguseid alternatiivseid vahendeid (nt meedia), mis toetavad kultuurilise ebakindlusega toimetulekut. Teisalt on sotsiaalse ruumi taju ehk indiviidi mentaalne ruumiline laienemisvõimelisus (Adams, 2005) muutumas üha autonoomsemaks individuaalsetest ja institutsionaalsetest ressurssidest, mis olid siirdeperioodi alguses postkommunistlikes riikides olulised (Masso, 2009).

Suurenenud ajutise mobiilsuse (välisriikide külastamise) kõrval on Eesti elanike ühiskondlike muutustega kohanemise strateegiaks ning Eesti ühiskonnaga sidususe (või selle puudumise) üheks indikaatoriks muutunud püsiv mobiilsus ehk Eestist lahkumine, mida on näidanud ka varasemad uuringud (Rosin, 2013). Avalikkuses rõhutatud väljarändesoovide majanduslikest ja kultuurilistest põhjendustest (nt venekeelsete noorte suuremad väljarände-eelistused) osutusid käesolevas analüüsis olulisemaks vanuselised ning võrgustikulised motivatsioonid. Eestist lahkumise soov ei pruugi seega olla vaid majandusliku või interkultuurilise kommunikatsiooni defitsiidi väljendus, vaid noorema elanikkonna hulgas levinud ning globaliseerumisele omase eneseväljenduse võimalus.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Adams, P. C. (2005). *The Boundless Self: Communication in Physical and Virtual Spaces*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Adams, P. C. (2010). A Taxonomy for Communication Geography. *Progress in Human Geography*, 35(1), 37–57.
- Adams, P. C. ja Jansson, A. (2012). Communication Geography: A Bridge Between Disciplines. *Communication Theory*, 22, 219–318.
- Ahas, R. (2010). Mobile Positioning in Mobility Studies. M. Büscher, J. Urry ja K. Witchger (Toim). *Mobile Methods* (lk 183–199). London and New York: Routledge.

- Anniste, K., Tammaru, T., Pungas, E. ja Paas, T. (2012). Dynamics of Educational Differences in Emigration from Estonia to the Old EU Member States. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 16 (3), 219–235.
- Eldridge, J. D. ja Jones, J. P. (1991). Warped space: a geography of distance decay. *Professional Geographer*, 43(4), 500–511.
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Castles, S. (2010). Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1565–1586.
- Giddens, A. (1989 [1986]). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Harvey, D. (2002). *Spaces of Hope*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Harvey, D. (2006). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, Oxford: Blackwell.
- Janelle, D. (1969). Spatial Reorganization: A Model and Concept. *Annals of the Association of American Geographers*, 59, 348–365.
- Kalmus, V., Masso, A. ja Lauristin, M. (2013). Preferences in Media Use and Perception of Inter-generational Differences among Age Groups in Estonia: A Cultural Approach to Media Generations. *Northern Lights: Film & Media Studies Yearbook*, 11(1), 15–34.
- Kulu, H. ja Tammaru, T. (2000). Ethnic Return Migration from the East and the West: The Case of Estonia in the 1990s. *Europe-Asia Studies*, 52(2), 349–369.
- Lauristin, M., Vihalemm, P., Rosengren, K. E. ja Weibull, L. (Toim) (1997). *Return to the Western World*. Tartu: Tartu University Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Lefebvre, H. (2009). *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*. New York, London: Continuum.
- Massey, D. (1993). Power-geometry and a Progressive Sense of Place. J. Bird (Toim). *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change* (lk 59–69). New York: Routledge.
- Masso, A. (2007). The Structure of Personal Spatialities in Estonia and Sweden. *Journal of Baltic Studies*, 38(3), 349–372.
- Masso, A. (2008a). Lifeworlds in an Enlarged Europe: Differences in Personal Spatiality in Estonia and Sweden. *European Societies*, 10(2), 303–325.
- Masso, A. (2008b). *Constitution of Personal Social Space in a Transition Society*. Tartu: Tartu University Press.
- Masso, A. (2009). Readiness to Accept Immigrants in Europe? Individual and Country Level Characteristics. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(2), 251–270.
- Masso, A. (2011). Rethinking of Social Space: Generational and Ethnic Differences in Estonia. *Geopolitics*, 16(4), 902–925.
- Masso, A., Kirss, L. ja Kriger, T. (2012). *Peatükk 2: Haridus ja noored. Eesti integratsiooni monitoring 2011*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis, Tartu Ülikool, Kultuuriministeerium. Leitav aadressilt: http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/kum_integratsiooni_monitoring_2011.pdf.
- Masso, A., Opermann, S. ja Eljand, V. (2016). Time-Space Compression: Changes in Personal Social Space in a Transition Society. Ajakirjale Social Spaces avaldamiseks esitatud käsikiri.

6.1. RUUMILINE KÄITUMINE JA TAJU

- Masso, A. ja Tender, T. (2007). Cultural Sustainability in a Transition Society: Relations between Foreign Languages and Geo-Cultural Self-Position in Estonia. *The International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability*, 3(3), 163–172.
- Masso, A. ja Tender, T. (2008). About the Linguistic Constitution of Social Space: The Case of Estonia. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 12(2), 151–182.
- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.
- Oja, K. (2005). *Ajude äravool avaliku arutelu objektina*. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduskond, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, magistritöö.
- Pavlich, A. (2013). *An Immigration System that Works for Canada*. Kanada kodakondsuse ja migratsiooni ministerium, 19. detsember. Leitav aadressilt: <http://www.cic.gc.ca/english/department/media/releases/2012/2012-12-19.asp>.
- Polanyi, K. (1944/1967). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Rosin, H. (2013). *Välja- ja tagasirände representatsioon Postimehes ja Eesti Päevalehes 2008. ja 2012. aastal*. Tartu Ülikool, sotsiaal- ja haridusteaduskond, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, magistritöö. Leitav aadressilt: <http://hdl.handle.net/10062/31054>.
- Servinski, M. (2011). *Kas vabariigi sajandaks aastapäevaks on inglise keel Eesti riigikeel?* Eesti Statistikaamet. Leitav aadressilt: <http://statistikaamet.wordpress.com/2011/01/08/rahvaloendus-ja-inglise-keele-oskus/>.
- Tammaru, T., Kumer-Haukanõmm, K. ja Anniste, K. (2010). The Formation and Development of the Estonian Diaspora. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(7), 1157–1174.
- Tammemägi, A. ja Ehala, M. (2012). Eesti õpilaste keelehoiakud 2011. aastal. *Keel ja Kirjandus*, 4, 241–260.
- Tiit, E.-M. (2014). Eestimaal elavad ja elanud rahvad. *Riigikogu Toimetised*, 30, 129–143.
- Tiit, E.-M. (2015). Viimase veerandsajandi välisränne. Statistiline hinnang. T. Rosenberg (Toim). *Rahvastiku areng (Population Trends)* (lk 56–67). Tallinn: Statistikaamet.
- Vihalemm, P. (1997). Changing National Spaces in the Baltic Area. M. Lauristin ja P. Vihalemm (Toim). *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on Estonian Post-Communist Transition* (lk 129–162). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihalemm, P. (2004). Maailm väljaspool Eestit: kogemus ja kontaktid, huvid ja hoiakud. V. Kalmus, M. Lauristin ja P. Pruulmann-Vengerfeldt (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest* (lk 75–80). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihalemm, P. (2005). How Integrated is the Baltic Sea Region? G. Bolin, M. Hammer, F.-M. Kirsch ja W. Szrubka (Toim). *The Challenge of the Baltic Sea Region. Culture, Ecosystems, Democracy* (lk 75–93). Stockholm: Södertörn University College.
- Vihalemm, P. (2007). Changing Spatial Relations in the Baltic Region and the Role of the Media. An Estonian Perspective. *European Societies*, 9(5), 777–796.
- Vihalemm, P. (2015). Eesti päevalehtede tähelepanu teistele maadele. I. Ude ja P. Vihalemm (Toim). *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi Aastaraamat 2014* (lk 75–77). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

6.2. EESTI- JA VENEKEELSE ELANIKKONNA RUUMISUHTED

Anu Masso ja Piia Tammpuu

6.2.1. SISSEJUHATUS

Käesolevas peatükis käsitleme eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumisuhteid, nende struktuuri ja dünaamikat, hõlmates taasiseisvumise järel kujunenud Eesti-sisest ja -välist ruumi. Analüüsis lähtume strukturatsiooniteooriast (Giddens, 1984) ning varasemate uuringute eeldusest (De Haas, 2010; Harvey, 1994), mille järgi personaalsed ruumisuhted ja praktikad kujunevad dünaamilises seoses ühiskonna sotsiaalsetes struktuurides toimuvate muutustega. Keskendume „Mina. Maailm. Meedia“ andmetele tuginedes muutustele, mis on toimunud ajavahemikus 2002–2014.

Eestis on personaalsete ruumisuhete kujunemine ja teisenemine toimunud mitme laiema geopoliitilise, kultuurilise ja sotsiaal-majandusliku, sh tehnoloogilise protsessi mõjul, nt Eesti iseseisvuse taastamise järgne läänesuunaline integratsioon; Euroopa Liidu ja Schengeni viisaruumiga ühinemine; kultuuriline ja majanduslik globaliseerumine; info- ja kommunikatsioonitehnoloogia rakenduste üha laialdasem levik ja sellega seotuna elektrooniliste suhtlemisvõimaluste laienemine ja virtuaalsete ruumide teke; elanikkonna sotsiaal-majanduslik kihistumine; linnastumine ja regionaalsete erinevuste süvenemine jm. Käsitluses eeldame, et erineva sotsiokultuurilise lähtepositsiooni tõttu võivad rahvusrühmad sotsiaalses ruumis toimunud muutustega kohaneda erinevalt. Varasemates teoreetilistes lähenemistes on sellist sotsiokultuurilist lähtepositsiooni käsitletud nt *habitus*’e (Bourdieu, 1984) kaudu. Bourdieu järgi on *habitus* ümbritsevate sotsiaalsete struktuuride mõjul kujunev indiviidile

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

omane kognitiivse-mentaalse struktuuri ja subjektiivsete sätumuste (ingl *disposition*) süsteem, mis koondab arusaamu ja uskumusi, väärtusi ja eelistusi, huvisid ja ootusi ning kujundab ühtlasi personaalseid praktikaid ja nende taju. Nii taasloob individuaalne *habitus* omakorda ühiskonna sotsiaalseid struktuure. Oma analüüsis näeme *habitus*'t seotuna personaalsete ruumisuhetega, sh inimeste asetumisega ümbritsevasse ruumi ja suhetega selles ning ruumi tajumise ja kasutamise viisidega.

Bourdieu'le tuginedes eeldame, et kuigi individuaalsetele lähtepositatsioonidele on sotsiokultuuriliste muutuste suhtelise inerttsuse tõttu iseloomulik teatud stabiilsus, võivad ka individuaalsed lähtepositatsioonid seoses kasvava piiriülese ruumilise mobiilsuse ja hargmaisusega eelduslikult mitmekesisemaks muutuda. Transnatsionaalsust (vt nt Guarnizo, 1997; Mau, 2010; Vertovec, 2004) ja laiemalt trans- või multilokaalsust (Gielis, 2009) puudutavates uurimustes ja teoreetilistes käsitlustes (Appadurai, 2003; Faist, 2010; Greiner ja Sakdapolrak, 2013) on osutatud ruumiliste praktikate ja kogemuste internaliseerumisele ehk nende muutumisele inimese n-ö sisemise mina osaks, avaldades inimese võimes kogeda ühtaegu sotsiaalseid suhteid, mis pole seotud mitte ainult tema füüsilise asukohaga, vaid ka muude piiriüleste või -siseste kohtadega (nn translokaalne *habitus*). Selline erinev sotsiaal-ruumiline kontekst on Eesti puhul oluline, pidades silmas rahvusrühmade erinevaid sotsiokultuurilisi võrgustikke, aga ka Eesti-sisest sotsiaalset ja geograafilist rahvuslikku segregatsiooni.

Eesti venekeelse elanikkonna välispäritolu arvestades on eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumisuhete kujunemist juba ajalooliselt mõjutanud erinev sotsiokultuuriline kontekst. Nii on venekeelse elanikkonna ruumiliste kontaktide ja ruumilise taju kujunemisel eeldatavasti oluline roll piiriülestel sidemetel päritoluriikide ja nende ühiskondadega ning sealsete kohalike kontekstide ja võrgustikega. Samas on venekeelse elanikkonna kolmanda põlvkonna puhul, kes ise ja kelle (mõlemad) vanemad on sündinud Eestis, sotsiodemograafilises mõttes tegemist põlis-, mitte välispäritolu rahvastikuga.^[1] Meie analüüsi seisukohalt pakub seega huvi küsimus, kuidas sünnikoha põlvkondlik eristumine avaldub ühtlasi venekeelse elanikkonna eri põlvkondade ruumisuhetes ja -kogemustes.

Eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumisuhetele on samuti iseloomulik etnilis-ruumiline segregatsioon, kus venekeelne elanikkond on ajalooliselt koondunud teatud Eesti piirkondadesse (Ida-Virumaa suuremad linnad, Tallinn), aga ka

[1] Rahvusvaheliselt tunnustatud ja kasutatava määratluse kohaselt loetakse välispäritolu rahvastikuks need elanikud, kes ise ja kelle (mõlemad) vanemad on sündinud välisriigis.

suuremates linnades teatud linnaosadesse (Tallinnas nt Lasnamäe). Nagu näitavad rahvusrühmade rännet käsitlevad uurimused, on etnilis-ruumiline segregatsioon olnud sealjuures suhteliselt püsiv (Krusell, 2009; Mägi, 2013; Tammaru ja Kontaly, 2011). Samuti on varasemad uuringud näidanud etnilisi erinevusi inimeste üldises mobiilsuses ja ruumikasutuses. Näiteks on ilmnenu, et igapäevase füüsilise tegevusruumi ulatus on venekeelsetel tallinlastel väiksem kui eestikeelsetel ning väljaspool igapäevast tegevusruumi külastatud kohad on venekeelsetel tallinlastel seotud eeskätt piirkondadega, kus on suhteliselt suurem venekeelne asustus (Järv, Müürisepp, Ahas, Derudder ja Witlox, 2015; Silm ja Ahas, 2014). Need uurimused osutavad seega asjaolule, et personaalsed ruumipraktikad ja -kasutus on suuresti seotud inimeste sotsiaalsete võrgustikega, mis on eesti- ja venekeelse elanikkonna puhul piiritletud peamiselt oma rahvus- ja keelerühmaga. Kuna ruumiline paiknemine ja sellest tulenevad struktuursed erisused mõjutavad eelduslikult inimeste ruumilisi kontakte, nende ulatust ja sagedust ning diferentseerivad ka individuaalset ruumitaju, huvitavad meid eesti- ja venekeelse elanikkonna puhul seetõttu ka elukoha ja ruumisuhete vahelised seosed.

Lisaks on eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumisuhete ja -praktikate seisukohalt oluline arvestada ka venekeelsete elanike erinevat kodakondsusstaatust. 2011. aasta rahvaloenduse andmetel olid venekeelsest vähemusest 54%-l Eesti (ja ühtlasi Euroopa Liidu) kodakondsus, 24%-l Venemaa kodakondsus ning 21%-l määratlemata kodakondsus (Kallas ja Kivistik, 2015). Võib oletada, et venekeelse elanikkonna erinev kodakondsusstaatust ning sellest tulenevad erinevad õigused, võimalused ja piirangud kajastuvad eeskätt piiriüleises mobiilsuses.

Tuginedes varasematele uuringutele (Kaufmann, Bergman ja Joye, 2004), eeldame, et ruumilised kontaktid ja liikuvus toimivad teatud liiki personaalse ressursina. Kaufmann jt (2004) käsitlevad mobiilsust – nii tegelikku kui ka potentsiaalset mobiilsust ehk võimekust olla mobiilne – kui teatud kapitali, võimet olla liikuv, mis on seotud teiste kapitalidega ja mida saab nende vastu vahetada. Nn mobiilsuse ehk *mobiilsuskapitali* määravad omavahel seotud tegurid, mis hõlmavad ligipääsu erinevat laadi ja erineva ulatusega mobiilsusele, liikuvuseks vajalikku võimekust ja erinevat laadi oskusi ning nende ligipääsuvõimaluste, võimekuse ja oskuste kasutamist või mittekasutamist. Seega kujuneb mobiilsuskapital individuaalse toimija ja tema ressursside, sotsiokultuurilise konteksti ning ümbritsevate sotsiaalsete struktuuride vahelises interaktsioonis. Arvestades, et erinevate kapitalide struktuur määrab kokkuvõttes subjekti positsiooni sotsiaalses ruumis teiste subjektide suhtes, võib mobiilsuse erinevat määra siduda ühiskondliku kihistumise ja ebavõrdsusega (Scheller ja Urry, 2006). Mõistame mobiilsuskapitali suhteliselt laialt, nii et see ei sisalda

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

mitte ainult füüsilist liikuvust ruumis, vaid ka võimet liikuda ja seda toetavaid personaalseid ressursse (mh ruumilisi kontakte ja kultuurilist avatust kui liikuvusega tihedalt seotut).^[2]

Mobiilsuskapitali olulisus väljendub eelkõige selle transformeeritavuses teisteks kapitali liikideks, nii majanduslikuks, sotsiaalseks (sotsiaalsed suhted, sidemed, võrgustikud), kultuuriliseks (haridus, keel) kui ka sümboliliseks kapitaliks (sotsiaalne tunnustus ja väärtustamine) (Bourdieu, 1984; Kaufmann jt, 2004). Varasematest uuringutest nähtub, et ruumiline kapital on ühiskondliku sidususe kujunemisel oluline ressurss. Näiteks kohanesid etniliselt homogeeneses keskkonnas elavad venekeelsed elanikud üleminekuaja muutustega oluliselt halvemini, võrreldes etniliselt segunenud keskkonnas elavate inimestega (Tammaru, 1999). Nii võib etniliste gruppide ruumiline seotus olla üks sotsiaalse lõimumise eeldusi (nt sotsiaalset identiteeti toetavate võrgustike vormis), ruumiline eraldatus seevastu sotsiaalset tõrjutust ja segregatsiooni võimendav tegur.

Analüüsimise mobiilsuskapitali peamiselt kahe indikaatorite rühma abil: ruumiliste praktikate ja kontaktide ning tajutud ruumiliste distantside vormis. Varasemates teoreetilistes lähenemistes (vt nt Bourdieu, 1984; Lefebvre, 1994) on ruumiliste praktikate all enamasti silmas peetud reaalseid ruumis toimuvaid liikumisi või ruumilisi kontakte. Käsitleme inimeste liikuvust mõnevõrra laiemas tähenduses, arvestades inimese enda füüsilise ühest kohast teise liikumise kõrval ka tema võrgustikulist liikuvust, mida võib samuti vaadelda võrgustikulise ressursi ehk sotsiaalse kapitali ühe aspektina. Ruumi taju ja tajutud distantse on varem analüüsitud erinevaid mõisteid kasutades: *ruumilised representatsioonid* (Lefebvre, 1994), *sotsiaalsed distantid* (vt nt Ethington, 2011) või *mötteline ruum* (Anderson, 2006). Selles peatükis ei mõista me tajutud distantse mitte niivõrd geograafilise ruumi kuivõrd individuaalselt tähenduslike suhtevõrgustike ja elaviku tähenduses.

Võrdleme selles peatükis eesti- ja venekeelsete elanike Eesti-siseseid ja piiriüleseid geograafilisi ruumisuhteid, keskendudes nii ruumilistele praktikatele (analüüsimise empiirilisel liikuvust ruumis ja kontakte) kui ka ümbritseva ruumi tajumisele (analüüsimise empiirilisel eri maade tajutud lähedust ja kaugust). Sealjuures pöörame

[2] Eelistame kasutada geograafiaalases kirjanduses levinud mõiste „liikuvus“ asemel (mis viitab empiirilises uuringus asukoha muutusele füüsilises ruumis) sotsiaalteadustes üldlevinud mõistet „mobiilsus“ (vrd sotsiaalne mobiilsus). Viidatud *motiilsuse* ehk mobiilsuskapitali mõiste ühendab nii füüsilise liikuvuse ruumis kui ka sotsiaalse liikuvuse ühiskondlikus positsioonis.

tähelepanu vanuselistele-põlvkondlikele, piirkondlikele ning kodakondsusstaatusega seotud erisustele, mis kirjeldavad individuaalsete ressursside, sotsiokultuurilise konteksti ja struktuursete teguritega seotud aspekte. Empiirilisel analüüsimise ruumilisi praktikaid kogemuste ja eri maadega olnud/olevate kontaktide kaudu ning ruumis liikuvuse abil; ruumilist taju analüüsimise erinevate maade tajutud läheduse ja kauguse kaudu. Analüüsi aluseks on uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002., 2011. ja 2014. aasta andmed.^[3] Analüüsis otsime vastust järgmistele küsimustele.

1. Kuivõrd on personaalsed ruumisuhted eesti- ja venekeelse elanikkonna näitel etniliselt diferentseeritud?
2. Kas eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumisuhete dünaamika on olnud ühiskonna ruumiliste muutuste kontekstis etnilisi erinevusi tasandav, säilitav või võimendav?

6.2.2. EESTI-SISESED RUUMILISED KONTAKTID JA MOBIILSUS

Eesti- ja venekeelsete elanike Eesti-siseseid ruumilisi kontakte analüüsimise Eesti erinevate linnade ja piirkondadega vahetute kokkupuudete kaudu, mis põhinevad kas seal elamisel või seal käimisel.^[4] Mobiilsuse puhul vaatame, kuidas hinnatakse enda isiklike Eesti-siseste liikumisvõimaluste muutumist ajas. Ruumiliste kontaktide ja liikumisvõimaluste dünaamikat ning struktuurseid muutusi selgitame 2002. ja 2014. aasta võrdluse põhjal.

EESTI-SISESED RUUMILISED KONTAKTID. Eesti- ja venekeelse elanikkonna Eesti-siseseid ruumilisi kontakte ja nende muutumist kirjeldab 2002. ja 2014. aasta põhjal tabel 6.2.1. Aasta 2014 tulemustest on näha, et eestikeelsetest elanikest on enam kui 80% kõigi uuringus väljatoodud Eesti linnade ja piirkondadega kas seal elamise või seal käimise kaudu vahetult kokku puutunud. Ainsaks erandiks on Ida-Virumaa

[3] Selleks et tagada erinevate aastate võrreldavus, on võrdlustes 2002. aastaga jäetud 2014. aasta andmetest vaatluse alt välja kõige vanem, 75+ vanusrühm, keda 2002. aasta uuringu valim ei hõlmanud. Aastate 2011 ja 2014 võrdlustes on vaadeldud elanikkonda vanuses 15–79.

[4] Elamise puhul lähtuti empiirilises uuringus praegusest elukohast, käimise puhul aga vaadeldi eraldi nii uuringu läbiviimise aastat kui ka varasemaid aastaid. Käimise puhul ei täpsustatud uuringus selle laadi ega põhjust. Kokkuvõttes võimaldas uuring selles loetletud linnade, kohtade ja piirkondade puhul eristada, kas vastaja a) elab seal; b) on käinud seal uuringu aastal (sh missuguse sagedusega); c) on käinud seal mõnel varasemal aastal; d) ei ole seal kunagi käinud. Käesolevas analüüsis on nende variantide põhjal vaadeldud üksnes seda, kas vastajal on või ei ole linna/koha/piirkonnaga isiklikku vahetut kokkupuudet.

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

Tabel 6.2.1. Eesti-sisised ruumilised kontaktid eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2002 ja 2014

Eesti- ja venekeelsete vastajate %, kes nimetatud kohtades-piirkondades elavad või on seal (kunagi) käinud; $p \leq 0,001$

	2002			2014		
	Eesti	Vene	Crameri V	Eesti	Vene	Crameri V
Tallinn, selle lähiümbrus	100	98	0,212	100	98	0,221
Tartu, selle lähiümbrus	97	81	0,350	99	92	0,325
Pärnu	95	66	0,434	99	89	0,309
Viljandi	94	52	0,520	96	63	0,497
Paide, Türi, Rapla	90	44	0,511	94	54	0,535
Haapsalu	84	47	0,390	93	65	0,405
Rakvere	87	61	0,303	92	72	0,293
Valga, Võru, Põlva	89	49	0,456	92	58	0,436
Saaremaa, Hiiumaa jt saared	84	35	0,512	90	61	0,374
Väiksemad linnad, külad Rapla-, Harju-, Lääne-Virumaal	81	46	0,367	89	49	0,456
Väiksemad linnad, külad Tartu-, Valga-, Võru- ja Põlvamaal	85	41	0,464	88	39	0,538
Väiksemad linnad, külad Jõgeva-, Järva- ja Viljandimaal	83	36	0,496	86	35	0,555
Väiksemad linnad, külad Lääne- ja Pärnumaal	63	37	0,480	84	33	0,528
Narva, Sillamäe	73	80	0,445	82	90	0,466
Kohtla-Järve, Jõhvi	74	73	0,344	82	85	0,376
Väiksemad linnad, külad Ida-Virumaal	64	57	0,204	75	56	0,309

väiksemad linnad ja külad, millega on vahetuid kokkupuuteid olnud mõnevõrra väiksemal osal eestikeelsetest elanikest. Samal ajal on venekeelsest elanikkonnast sama suur osa ehk üle 80% vahetult kokku puutunud vaid Tallinna ja Tartu ning nende lähiümbruse, Pärnu ja Ida-Virumaa suuremate linnadega. Arvestades, et suuremad vähemusrahvused, sh venekeelne elanikkond, on Eestis koondunud peamiselt nelja maakonda ehk Harju, Tartu, Ida-Viru ja Pärnu maakonda ning nende suurematesse linnadesse (Tõnurist, 2013), näitavad meie analüüsitulemused venekeelse elanikkonna tagasihoidlikku Eesti-sisest liikuvust väljaspool oma elukoha piirkonda. Sealjuures pole enam kui pooled venekeelsetest elanikest Eesti väiksemates maakonnalinnades ja küldes (v.a Ida-Viru maakonnas) kunagi käinud. Ida-Virumaa näitel on ühtlasi näha, et elukoht maakonna mõnes suuremas linnas ei tähenda venekeelse elanikkonna puhul tingimata kokkupuuteid sama maakonna väiksemate

linnade ja küladega. Nii on eestlaste seas venekeelsete elanikega võrreldes tegelikult oluliselt enam neid, kes on Ida-Virumaa väiksemates linnades ja külates käinud.

Kui vaadata ruumilisi kontakte aastate kaupa, siis on nii eesti- kui ka venekeelsete elanike kontaktid mitme Eesti paigaga 2002. ja 2014. aasta võrdluses kasvanud. Suuremad muutused on toimunud just venekeelsete elanike ruumilistes kontaktides, kus põhiliselt on kasvanud kokkupuuted Eesti suuremate linnade ja maakonnakeskustega – enim sealjuures Pärnu ja Haapsaluga, ent samas ka Eesti saartega (Saaremaa, Hiiumaa). Seevastu venekeelsete elanike kokkupuuted Eesti väiksemate linnade ja küladega on jäänud kas endisele tasemele või mõnevõrra isegi vähenenud. Muutu- sele vaatamata on eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumiliste kontaktide struktuuris säilinud aga selged, statistiliselt olulised etnilised erinevused.

Tulemustest nähtub seega, et ehkki eesti- ja venekeelse elanikkonna vahetutel kontaktidel põhinev nn kogemuslik geograafiline ruum on oma ulatuselt tervikuna kasvanud ja laienenud, on Eesti-sisestele ruumilistele kogemustele iseloomulikud etnilised erinevused ajas suhteliselt püsivad. Selles mõttes toob käesolev uuring välja sarnased tendentsid Eesti rahvastiku taasiseseisvumisjärgset rännet ja mobiilsust käsitlevate uurimustega, mille järgi on Eesti elanike rändepraktikad ja ruumikasutus etniliselt diferentseeritud ning sealjuures ajas etnilisi erisusi pigem kinnistavad ja taastootvad (Järv jt, 2015; Krusell, 2009; Mägi, 2013; Silm ja Ahas, 2014; Tammaru ja Kontaly, 2011). Ehkki venekeelse elanikkonna ruumilised kontaktid on mõnede linnade ja paikade puhul (nt Haapsalu, Pärnu ja saared kui populaarsed puhkusepaigad) laienenud, iseloomustab venekeelsete elanike ruumilist kogemust tervikuna siiski suurel määral elukohapõhisus. See tähendab, et kontaktid on seotud põhiliselt kohtade ja piirkondadega, kuhu venekeelne elanikkond on elukoha mõttes peamiselt koondunud.

HINNANGUD EESTI-SISESTELE LIIKUMISVÕIMALUSTELE. Ruumilistes kontaktides ilmnenud dünaamika tõstatab küsimuse eesti- ja venekeelse elanikkonna üldisest Eesti-sisestest liikuvusest ja selle muutumisest. Käesolev uuring võimaldabki siinkohal individuaalsete ruumipraktikate ja -kogemuste kõrval selgitada ka isiklikes liikumisvõimalustes tajutavaid muutusi võrreldes siirdeperioodile eelnenud ajaga. Siinkohal tuleb aga arvestada, et ajalisi hinnanguid ei mõjuta üksnes ühiskondliku konteksti teisenemine, vaid ka inimese elukaare muutused.

Eesti- ja venekeelse elanikkonna hinnangud oma liikumisvõimaluste muutumisele võrreldes Eesti taasiseseisvumise eelse ajaga on esitatud tabelis 6.2.2. Hinnangutest on näha, et suurem osa nii eesti- kui ka venekeelsest elanikkonnast on taasiseseisvumise-eelse ajaga võrreldes kogenud isiklike liikumisvõimaluste suurenemist:

Tabel 6.2.2. Eesti- ja venekeelse elanikkonna hinnangud oma Eesti-siseste liikumisvõimaluste muutumisele Eesti taasiseseisvumise eelse ajaga võrreldes 2002 ja 2014

% eesti- ja venekeelsetest vastajatest

	2002		2014	
	Eesti	Vene	Eesti	Vene
Väga palju suurenenud	23	13	35	18
Mõnevõrra suurenenud	22	15	32	32
Jäänud samaks	28	45	20	36
Mõnevõrra vähenenud	13	13	8	6
Väga palju vähenenud	14	14	6	6
Crameri V ($p \leq 0,001$)	0,192		0,239	

vastavalt kaks kolmandikku eestlastest ja pooled venekeelsetest elanikest. Liikumisvõimaluste kasvu tunnetavate inimeste osakaal on võrreldes 2002. aastaga sealjuures mõlemas rahvusrühmas kasvanud. Samas on võimaluste kasvu kogenute osakaal venekeelses elanikkonnas eestikeelsega võrreldes siiski oluliselt väiksem. Selle võrra on venekeelses elanikkonnas olnud jällegi enam neid, kelle hinnangul on nende liikumisvõimalused võrreldes taasiseseisvumisele eelnenud ajaga jäänud endiseks. Liikumisvõimaluste vähenemist tunnetavate inimeste osakaal on aga tähelepanuväärselt eesti- ja venekeelses elanikkonnas suhteliselt ühesugune ning on aja jooksul mõlemas rühmas vähenenud.

Eesti-sisestele liikumisvõimalustele antud hinnangute seos vanusega, kus nooremad vanusrühmad on vanemaealistega võrreldes kogenud suhteliselt sagedamini oma liikumisvõimaluste kasvu, on 2014. aasta näitel sealjuures mõnevõrra tugevam eestikeelses (Crameri $V = 0,149$; $p \leq 0,001$) kui venekeelses elanikkonnas (Crameri $V = 0,139$; $p \leq 0,05$). Kui vaadata venekeelse elanikkonna puhul täiendavalt ka seost elukohaga (Tallinn, Ida-Virumaa ja muu Eesti), siis ilmneb, et Tallinnas elavad venekeelsed elanikud tunnetavad suhteliselt sagedamini oma Eesti-siseste liikumisvõimaluste kasvu ning Ida-Virumaal elavad inimesed jällegi suhteliselt sagedamini oma liikumisvõimaluste vähenemist (Crameri $V = 0,145$; $p = 0,056$). Siinkohal tuleb arvestada, et hinnangud ja nendega seotud erisused ei pruugi kajastada niivõrd individuaalsetes liikumisvõimalustes aset leidnud objektiivselt mõõdetavaid muutusi, kuivõrd väljendada erinevat ühiskondlike muutustega kohanemist ning muutuste subjektiivset tunnetamist.

Samuti võib eesti- ja venekeelse elanikkonna hinnangute eristumine olla seotud lisaks sotsiodemograafilistele ja sotsiokultuurilisest keskkonnast tulenevatele

teguritele ka eesti- ja venekeelsele elanikkonnale iseloomulike ruumipraktikate erinevustega ning geograafiliste ruumide erineva tähenduslikkusega. Olukorras, kus ühiskondlikud muutused teevad võimalikuks teatud laadi ruumipraktikad (nt kasvõi teatud Eesti piirkondade külastatavuse, kuhu mõukogude perioodil puudus ligipääs), sõltub see, kuidas tekkinud võimalusi hinnatakse, ruumipraktikatele omistatud tähendusest ja olulisest (nt kuivõrd oluliseks, tähenduslikuks peetakse neid piirkondi ja nende külastatavust). Seega ei pruugi küsimus olla vaid liikumisvõimaluste ühesuguses või erinevas n-ö kättesaadavuses ning võimete ja oskustega seotud suutlikkuses olla mobiilne, vaid ka olemasolevate võimaluste erinevas kasutamises sõltuvalt väärtustest, huvidest jm (Kaufmann jt, 2004).

Kokkuvõttes võib ruumilisi kontakte ja Eesti-sisest liikuvust puudutava analüüsi põhjal tõdeda, et nii inimeste tegelik kui ka potentsiaalne mobiilsus on vahetute ruumilis-geograafiliste kontaktide ning isiklike liikumisvõimaluste tunnetuse mõttes eesti- ja venekeelses elanikkonnas kasvanud. Samas on eesti- ja venekeelse elanikkonna liikumispraktikad ja -suunad ruumilis-geograafiliste kontaktide näitel etniliselt selgelt eristuvad ning sellistena ajas suhteliselt püsivad. Erisused ruumiliste kontaktide mitmekesisuses ja ulatuses ning isiklikele liikumisvõimalustele antud hinnangutes osutavad sealjuures eesti- ja venekeelsete elanike suhteliselt ebavõrdsele mobiilsuskapitalile.

6.2.3. PIIRIÜLESED KONTAKTID JA MOBIILSUS

RUUMILISED KONTAKTID ERI MAADEGA. Eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumilisi kontakte vaatleme ühelt poolt eri maade külastamise kogemuste ning teiselt poolt isiklike ja tööalaste sidemete näitel. Seega eeldame, et ruumilised kontaktid ei teki üksnes ruumiliste praktikate – konkreetsetes maades käimise – kaudu, vaid ka ruumilisel paiknevate võrgustike kaudu. Piiriüleste kontaktide puhul võrdleme eeskätt 2011. ja 2014. aasta uuringu tulemusi.^[5]

Eesti- ja venekeelse elanikkonna piiriüleseid kontakte kirjeldab tabel 6.2.3. Tulemustest näeme, et ootuspäraselt on eestikeelsel elanikkonnal enim vahetuid kokku-puuteid Eesti lähiriikidega – Põhjamaadega (sh peamiselt Soome ja Rootsi, vähe-mal määral Taani ja Norraga) ning teiste Balti riikidega, samuti Venemaaga. Isiklike ja tööalaseid sidemeid on sealjuures enam Põhjamaades, eeskätt Soomes. Venekeelse

[5] Küsimuste meetodiliste erinevuste tõttu pole võrdlus varasema 2002. aasta uuringuga kõigis vaadeldavates aspektides kahjuks võimalik.

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

elanikkonna puhul tuleb Põhjamaade ja Balti riikide kõrval samas selgelt esile seotus Venemaa, Ukraina, Valgevene ning teiste endiste NLi vabariikidega ehk oma ajalooliste päritoluriikidega, mis väljendub viimati nimetatud riikiderühma puhul nii sõprus- ja sugulussidemetes sealses piirkonnas kui ka nende riikide suhteliselt sagedasemas külastamises. Seega tulevad eesti- ja venekeelse elanikkonna peamistes piiriülestes ruumilistes kontaktides esile nii geograafilised (füüsiline lähedus, kaugus) kui ka sotsiokultuurilised tegurid (sotsiokultuuriline lähedus, päritolu).

Kontaktid endiste nn idabloki riikidega (sh Poola, Ungari, Tšehhi) piirduvad nii eesti- kui ka venekeelse elanikkonna puhul peamiselt nende riikide külastamisega. Seevastu kokkupuuted Lääne-Euroopa riikidega põhinevad lisaks nende külastamisele ka isiklikel sidemetel seal elavate sõprade, tuttavate ja sugulastega. Personaalsete võrgustike olemasolu poolest eristuvad nii eesti- kui ka venekeelse elanikkonna puhul just Saksamaa ning Suurbritannia ja Iirimaa. Riikide külastamise mõttes on eesti- ja venekeelsetel elanikel Lääne-Euroopa riikidest enim vahetuid kokkupuuteid Saksamaa ja Vahemere maadega (Hispaania, Portugal, Itaalia, Türgi, Kreeka) kui eelduslikult populaarsete puhkusereisi sihtpunktidega.

Geograafiselt kaugemate riikide ja piirkondadega on nii eesti- kui ka venekeelsetel elanikel üldiselt vähem vahetuid kokkupuuteid. Samas saab osa kaugemate riikide või riikide rühmade puhul välja tuua seotust sõprus- ja sugulussidemete kaudu. Nii nt hakkab eestikeelsete elanike puhul silma sõprade-sugulaste olemasolu Austraalias, venekeelsete puhul aga Lähis-Ida (sh Iisrael) riikides. Ka USA-s ja Kanadas on sõprus- ja sugulussidemeid suhteliselt suurel osal nii eesti- kui ka venekeelsetest elanikest.

Käesoleva uuringu tulemused langevad üldiselt kokku 2011. aastal Euroopa riikides^[6] läbiviidud rahvaloenduse tulemustega, mille järgi elas Eestis sündinud inimesi arvuliselt enim Soomes, Rootsis, Saksamaal ja Suurbritannias, ning samuti peamiste taasiseseisvumise järgsete väljarändesuundadega (Tiit, 2015). Ühtlasi on eestikeelse elanikkonna võrgustike puhul näha seoseid teise maailmasõja järel kujunenud eestlaste diasporaadega USAs, Kanadas, Rootsis ja Austraalias (Tammaru, Kumer-Haukanõmm ja Anniste, 2010).

Eesti- ja venekeelse elanikkonna kontaktidest teiste maadega on näha, et eestikeelsetel elanikel on tervikuna rohkem vahetuid kokkupuuteid enamiku uurin-gus vaadeldud riikide ja riikide rühmadega. Erandiks on üksnes nn idapoolsed

[6] Sh Euroopa Liitu ja Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsiooni (EFTA – *European Free Trade Association*) kuuluvad riigid.

Tabel 6.2.3. Piiriülesed kontaktid ja võrgustik eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014

Maade* järjestus 1–21, sulgudes % eesti- ja venekeelsetest vastajatest. Tühjad lahtrid tähendavad, et antud riigi või riikide rühma kohta polnud konkreetsel aastal uuringus küsitud

	Käinud mitu korda, viibinud pikemalt		Käinud kord või paar		Seal on sugulased, sõbrad		Seal on töö- ja ärisidemed	
	Eesti	Vene	Eesti	Vene	Eesti	Vene	Eesti	Vene
Soome	1. (24)	3. (7)	4. (38)	2. (33)	1. (24)	3. (13)	1. (5)	2. (3)
Läti	2. (21)	4. (6)	1. (53)	1. (41)	10. (3)	7. (6)	2. (3)	6. (2)
Venemaa	3. (14)	1. (21)	5. (37)	5. (23)	7. (6)	1. (61)	12. (1)	1. (4)
Rootsi	4. (13)	8. (2)	3. (42)	4. (27)	4. (9)	11. (3)	4. (2)	8. (1)
Leedu	5. (11)	6. (3)	2. (46)	3. (33)	15. (1)	9. (5)	3. (2)	5. (2)
Saksamaa	6. (5)	7. (2)	8. (24)	9. (17)	6. (6)	4. (7)	5. (2)	3. (3)
Vahemere maad	6. (5)	9. (2)	7. (25)	6. (20)	9. (3)	13. (2)	10. (1)	8. (1)
Taani, Norra	8. (5)	12. (2)	9. (21)	13. (7)	8. (6)	12. (3)	8. (1)	4. (2)
Suurbritannia, Iirimaa	9. (4)	9. (2)	12. (13)	14. (6)	2. (10)	5. (7)	5. (2)	10. (1)
Valgevene, Ukraina	10. (3)	2. (10)	13. (13)	7. (20)	11. (2)	2. (31)	13. (1)	7. (2)
Poola, Ungari, Tšehhi	11. (2)	11. (2)	6. (25)	10. (14)	16. (1)	15. (1)	13. (1)	13. (1)
Holland, Belgia	12. (2)	19. (2)	11. (14)	17. (3)	13. (2)	17. (1)	10. (1)	10. (1)
Endised NLi vabariigid	13. (2)	5. (3)	14. (13)	8. (18)	19. (1)	10. (5)	15. (1)	10. (1)
Prantsusmaa	14. (2)	13. (1)	10. (16)	12. (8)	12. (2)	13. (2)	9. (1)	13. (1)
Balkani riigid	14. (2)	14. (1)	15. (13)	11. (11)	17. (1)	17. (1)	17. (<1)	15. (1)
USA, Kanada	16. (2)	16. (<1)	17. (6)	18. (2)	5. (8)	6. (7)	7. (2)	19. (<1)
Lähis-Ida riigid	17. (1)	15. (1)	18. (4)	15. (4)	20. (<1)	8. (5)	15. (1)	16. (1)
Aafrika riigid	18. (1)	17. (<1)	16. (7)	16. (4)	21. (<1)		21. (<1)	19. (<1)
Austraalia, Uus-Meremaa	19. (<1)		20. (1)	20. (1)	3. (9)	15. (1)	17. (<1)	17. (<1)
Aasia riigid	20. (<1)		19. (4)	19. (1)	17. (1)	20. (<1)	17. (<1)	17. (<1)
Ladina-Ameerika riigid			21. (1)	21. (<1)	14. (2)	19. (1)	17. (<1)	19. (<1)

* Tabelis on esitatud riikide nimekirj sellest, nagu need uuringu ankeedis olid respondentidele esitatud. Võrreldavuse tagamiseks varasemate empiiriliste uuringutega (Kalmus, Lauristin ja Pruulmann-Vengerfeldt, 2004) on arvuliselt harvem külastatavad riigid rühmitatud piirkondlikesse kategooriatesse (nt Vahemere maad) või on kasutatud maailmajagude nimetusi (nt Aasia).

riigid – Ukraina-Valgevene ja endised NLi vabariigid –, kus venekeelsed elanikud on käinud sagedamini. Venekeelse elanikkonna seotust idapoolsete riikidega kinnistavad ühtlasi seal asuvad personaalsed võrgustikud, s.t sõbrad ja sugulased. Eestlaste kogemuslik piiriülene geograafiline ruum on seega kontaktide ulatuselt laiem ja mitmekesisem, venekeelsel elanikkonnal seevastu piiratum ja ühekülgsem ning suuremal määral personaalsete võrgustikega seonduv. Tulemused haakuvad eesti- ja venekeelsete elanike piiriülestes ruumipraktikates ilmnevate erinevustega, kus

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

eestikeelsete elanike piiriülene mobiilsus on ka oma põhjustelt ja laadilt mitmekülgsem kui venekeelsetel.

PIIRIÜLENE MOBIILSUS. Piiriülese mobiilsuse ja ruumipraktikate puhul analüüsime isiklikku piiriülest liikuvust, selle laadi ja sagedust ning põhjusi, samuti oma personaalsetes liikumisvõimalustes tajutud muutusi võrreldes Eesti taasiseisvumisajaga.

Isiklikult välismaal käinute osakaal oli eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014. aasta uuringu andmetel sarnane – vähemalt korra oli ise uuringule eelnenud viie aasta jooksul mõnes välisriigis käinud u 70% elanikest. Võrdluseks – 2002. aastal oli eelnenud viie aasta jooksul välismaal käinud 61% eestlastest ja 64% venekeelsetest elanikest, mis näitab, et piiriülesest liikunute osakaal on mõnevõrra kasvanud nii eesti- kui ka venekeelses elanikkonnas. Ajalises võrdluses ilmnevad muutused ka piiriülese mobiilsuse intensiivsuses. Nii on välismaal käimine muutunud nii eestikui ka venekeelses elanikkonnas tervikuna sagedasemaks ning vähenenud on nende hulk, kelle välismaal käimine uuringus vaadeldud perioodi jooksul on piirdunud mõne üksiku korraga.

Eestist väljaspool oli 2014. aasta uuringu tulemuste järgi eelnenud viie aasta jooksul elanud 8% eesti- ja venekeelsetest elanikest. Sealjuures suurem osa neist on elanud välismaal lühiajaliselt. N-õ hargmaiseid, samal ajal Eestis ja mõnes välisriigis elanud või põhiliselt üksnes välisriigis elanud on välismaal elanute seas antud uuringu põhjal vähem.^[7]

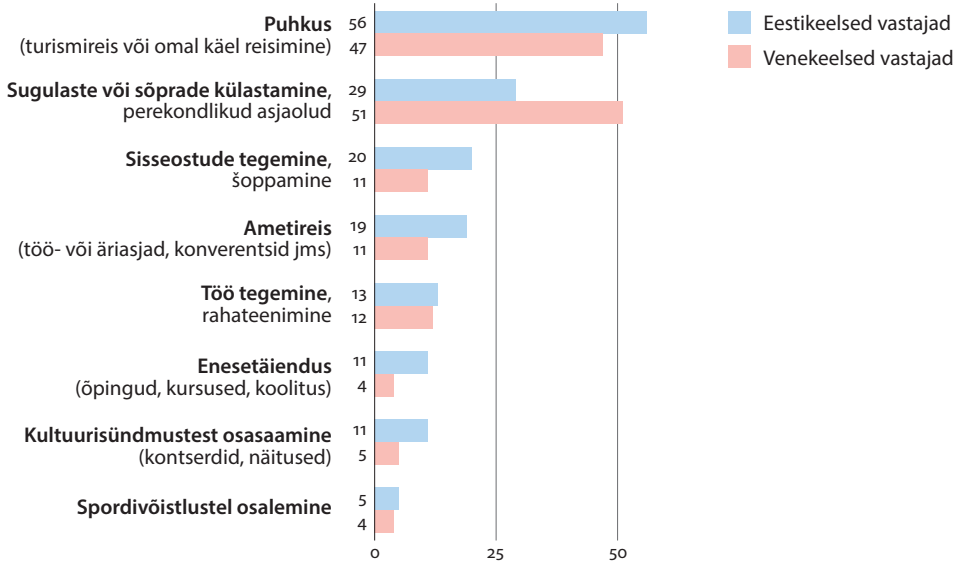
Mõningane erisus ilmneb eesti- ja venekeelse elanikkonna personaalsete võrgustikega seotud piiriüleses liikuvuses. Nii on eestikeelsete elanike seas suhteliselt enam neid, kelle sugulastest ja sõpradest on keegi viimastel aastatel välismaale elama asunud – eestikeelsetest elanikest on välismaale asunud sõpru-tuttavaid 60%-l, venekeelsetest elanikest aga pooltel (Crameri $V = 0,101$; $p \leq 0,01$).

PIIRIÜLESE MOBIILSUSE PÕHJUSED. Kui piiriülesest mobiilsete (ja mittemobiilsete) inimeste osakaal on eesti- ja venekeelse elanikkonna hulgas olnud ühesugune, siis erinevused ilmnevad eesti- ja venekeelse elanikkonna piiriülese mobiilsuse laadis. Piiriülese liikuvuse põhjuseid analüüsides selgub (vt joonis 6.2.1), et välismaal käimine on eestikeelse elanikkonna puhul olnud kõige sagedamini seotud

[7] Siinkohal tuleb kindlasti arvestada, et kahe viimati nimetatud grupi ehk samal ajal mitmes riigis või põhiliselt teises riigis elavate inimeste tõenäosus sattuda käesoleva uuringu valimisse on ka väiksem või välistatud.

Joonis 6.2.1. Piiriülese mobiilsuse põhjused eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014

% eesti- ja venekeelsetest vastajatest



puhkusereiside ja turismiga, mida tõi välja 56% välismaal käinud eestikeelsetest elanikest (seos statistiliselt oluline, Crameri $V = 0,147$; $p \leq 0,001$). Venekeelse elanikkonna hulgas oli enim märgitud põhjuseks sõprade ja sugulaste külastamine, mida töid põhjusena välja pooled välismaal käinud venekeelsetest elanikest (nimetatud põhjuse puhul on ka erinevused rahvusrühmade vahel suurimad, Crameri $V = 0,235$; $p \leq 0,001$). Eestikeelsetest elanikest tõi oma välismaal käimise põhjusena sõprade ja sugulaste külastamist välja 29%. Seevastu on eestikeelse elanikkonna piiriülene liikumine olnud sagedamini seotud nii tööalaste ametireisidega kui ka õpingute ja enesetäiendamisega (seosekordajad siin mõnevõrra nõrgemad, vastavalt Crameri $V = 0,163$ ja Crameri $V = 0,195$; $p \leq 0,001$). Ka välismaal ostureisil käinute ja kultuurisündmusi külastanute osakaal on eestikeelses elanikkonnas suurem kui venekeelses elanikkonnas (seosekordajad vastavalt Crameri $V = 0,203$ ja Crameri $V = 0,164$; $p \leq 0,001$). Samas töö tegemise ja rahateenimise eesmärgil välismaal käinute osakaal on eesti- ja venekeelses elanikkonnas peaaegu ühesugune, vastavalt 13% ja 12%.

Seega võib eestikeelse- ja venekeelse elanikkonna piiriülese mobiilsuse kohta üldistavalt tõdeda, et venekeelse elanikkonna puhul on see oluliselt sagedamini

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

seotud väljaspool Eestit asuvate isiklike võrgustikega, eestikeelse elanikkonna puhul sagedamini aga nii vaba aja veetmisega kui ka ametialase ning haridus- ja enesetäiendusala mobiilsusega. Selles mõttes avaldub piiriülene mobiilsus eesti- ja venekeelsete elanike puhul suhteliselt erinevat laadi praktikates. Erisusi võib jällegi selgitada venekeelse elanikkonna välispäritolu ja sellest tulenevate sidemetega päritoluriikides ning suhteliselt suurearvulise venekeelse diasporaaga erinevates Euroopa riikides ja USAs. Eestikeelse elanikkonna piiriülese mobiilsuse mitmekesisem laad, sh just sagedasem ametiülesannetega ning enesetäienduse ja õpingutega seotud mobiilsus võib mh olla mõjutatud eesti- ja venekeelse elanikkonna ametistruktuuri teatud erinevustest (Krusell, 2009), aga ka erinevast sotsiokultuurilisest kogemusruumist ja ühiskondlike muutuste erinevast tajumisest (vt ka väljarände motivatsioonide erinevusi käesolevas peatükis).

HINNANGUD PIIRIÜLESTE LIIKUMISVÕIMALUSTE MUUTUMISE KOHTA. Ehkki välismaal käinuid on eesti- ja venekeelses elanikkonnas tervikuna ühepalju, hinnatakse oma liikumisvõimaluste muutust ajas erinevalt. 2014. aasta uuringu andmetel leidis 84% eestikeelsetest ja 71% venekeelsetest elanikest, et nende Eestist väljapoole liikumise võimalused on võrreldes Eesti taasiseseisvumise eelse ajaga kasvanud. Neid, kes hindasid, et nende liikumisvõimalused on jäänud samaks, oli eestikeelsete elanike seas 6% ja venekeelsete seas ligi kaks korda enam – 13%. Samasugused erinevused ilmnasid ka nende seas, kelle jaoks Eestist väljapoole liikumise võimalused on aja jooksul pigem vähenenud: eestikeelsetest elanikest leidis nii 9%, venekeelsetest 17%. Seega neid, kelle piiriüleised liikumisvõimalused pole enesehinnanguliselt taasiseseisvumisjärgses ühiskonna ruumilise avanemise kontekstis kasvanud, on venekeelses elanikkonnas tervikuna kaks korda enam kui eestikeelses elanikkonnas – vastavalt 30% ja 15% (vt tabel 6.2.4). Erisuste puhul tuleb arvestada, et venekeelsete elanike piiriüleises mobiilsuses ja kontaktides on olnud oluline roll nn idapoolsetel päritoluriikidel, sh Venemaa, Ukraina, Valgevene jt endised NLi vabariigid (vt eespool toodud ruumilised kontaktid eri maadega), samas kui ühiskonna ruumiline avanemine on olnud seotud eeskätt Eesti läänesuunalise sotsiaalmajandusliku ja poliitilise integratsiooniga, sh tööjõu vaba liikumise ning kultuurilise ja majandusliku globaliseerumisega.

Võrdlustest 2002. aasta uuringu tulemustega näeme, et suurimad muutused ilmnevad just venekeelses elanikkonnas, kus on märkimisväärselt kasvanud nende osakaal, kes tajuvad piiriüleste liikumisvõimaluste kasvu. Eestikeelses elanikkonnas on muutused samasuunalised, ent mõnevõrra väiksema ulatusega. Seega on rahvastevahelised erinevused tajutatud liikumisvõimalustes vähenenud eelkõige seetõttu, et

Tabel 6.2.4. Eesti- ja venekeelse elanikkonna hinnangud oma piiriüleste liikumisvõimaluste muutumisele Eesti taasiseseisvumise eelse ajaga võrreldes 2002 ja 2014

% eesti- ja venekeelsetest vastajatest

	2002		2014	
	Eesti	Vene	Eesti	Vene
Väga palju suurenenud	42	21	60	45
Mõnevõrra suurenenud	21	12	24	26
Jäänud samaks	13	6	6	13
Mõnevõrra vähenenud	6	16	3	8
Väga palju vähenenud	19	44	6	9
Crameri V ($p \leq 0,001$)	0,353		0,183	

venekeelsed vastajad on eestikeelsetele oma ruumitaju poolest „lähemale liikunud“. Selliseid tulemusi võib tõlgendada asjaolu kaudu, et kuna venekeelsel elanikkonnal on ühiskondlike muutustega kohanemine olnud suurema ulatusega, hõlmates enam ühiskondliku elu erinevaid aspekte (nt sisaldades staatuse muutust – enamusrahvusest vähemuseks), on ka ruumilise avanemisega ja muude ühiskondlike muutustega kohanemine võtnud ajaliselt kauem aega ehk toimunud teatud inertsiga.

Piiriülestele liikumisvõimalustele antud hinnangute seos vanusega on eesti- ja venekeelses elanikkonnas ühesugune: kui nooremad elanikud on suhteliselt sagedamini kogunud võimaluste suurenemist, siis vanemad elanikud seevastu suhteliselt sagedamini nende vähenemist (seosekordaja Crameri V väärtus vanuse ja piiriülestele liikumisvõimalustele antud hinnangute vahel mõlemal juhul ligi 0,15).

Sarnaselt Eesti-sisestele liikumisvõimalustele antud hinnangutega näitab venekeelse elanikkonna võrdlus elukoha alusel (Tallinn, Ida-Virumaa ja muu Eesti), et piiriüleste liikumisvõimaluste kasvu tunnetavad suhteliselt sagedamini tallinlased; nende vähenemist seevastu aga Ida-Virumaal ja mujal Eestis elavad venekeelsed elanikud (seosekordaja elukoha ja Eestist väljapoole liikumise võimalustele antud hinnangute vahel 2014. aasta andmetel Crameri V = 0,167; $p \leq 0,01$). Kui Tallinnas elavatest venekeelsetest elanikest oli kogunud oma piiriüleste liikumisvõimaluste kasvu 80%, siis Ida-Virumaal ja mujal Eestis elavatest venekeelsetest elanikest vastavalt 63% ja 62% ehk suhteliselt vähem.

Venekeelseid elanikke kodakondsuse alusel võrreldes on Eesti kodanike (ja ühtlasi Euroopa Liidu kodanike) hulgas ootuspäraselt suhteliselt enam neid, kelle jaoks piiriülesed liikumisvõimalused on kasvanud; Vene kodakondsusega ja määratlemata kodakondsusega inimeste seas aga neid, kelle jaoks piiriülesed liikumisvõimalused

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

on pigem vähenenud (seosekordaja kodakondsuse ja Eestist väljapoole liikumise võimalustele antud hinnangute vahel 2014. aasta andmetel Crameri $V = 0,180$; $p \leq 0,001$). Kui Eesti kodakondsusega elanikest oli piiriüleste liikumisvõimaluste kasvu kogenud 78%, siis Vene kodakondsusega inimestest 55% ja määratlemata kodakondsusega inimestest 69%. Liikumisvõimaluste vähenemist tõi välja 7% Eesti kodanikest, 28% Venemaa kodanikest ja 25% kodakondsuseta isikutest.

Piiriülese mobiilsuse puhul näeme seega, et ühiskonna ruumilise avanemise tingimustes on etnilised erinevused küll säilinud, ent siiski oluliselt vähenenud. Samas on subjektiivselt tajutud piiriülese mobiilsuse võimalused venekeelse elanikkonna sees diferentseeritud nii vanuse, elukoha kui ka kodakondsuse alusel, mis osutab individuaalsete ressursside, struktuursete aspektide ning sotsiokultuurilise kontekstiga seotud tegurite rollile individuaalse mobiilsuskapitali kujunemisel.

EESTI-SISESE JA PIIRIÜLESE MOBIILSUSE VAHELISED SEOSSED. Arvestades, et Eestiseste ja piiriüleste liikumisvõimaluste muutumisele antud hinnangud on etniliselt eristuvad ja kummagi rahvusrühma sees omakorda sarnaselt struktureeritud, hindasime, kuivõrd on muutuste kogemine piirisiseste ja -üleste liikumisvõimaluste puhul omavahel seotud. Ilmneb, et Eestiseste ja piiriüleste liikumisvõimaluste muutustele antud hinnangute vahel eksisteerib statistiliselt oluline seos nii eesti- kui ka venekeelses elanikkonnas, see on ühtlasi tugevam venekeelse elanikkonna puhul (seosekordaja eestikeelsete elanike puhul Crameri $V = 0,328$; $p \leq 0,001$, venekeelse elanikkonna puhul Crameri $V = 0,445$; $p \leq 0,001$). See tähendab, et need, kes on tunnetanud Eesti-siseste liikumisvõimaluste kasvu, on kogenud tõenäolisemalt ka piiriüleste liikumisvõimaluste oma, ja vastupidi. Sellised tulemused näitavad, et individuaalne mobiilsus ei sõltu mitte niipalju liikuvuse laadist (Eesti-sisene vs. Eestist väljapoole), vaid tegemist on personaalse ressursiga, mis on erinevate rahvusrühmade sees ebavõrdselt jaotunud.

6.2.4. RUUMI TAJUMINE

Eelnevates alapeatükkides analüüsisime eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumilisi praktikaid ja kogemusi ehk ruumilist liikuvust, kontakte ning viimastel kümnenditel tajutud muutusi liikuvuses. Selles alapeatükis keskendume täpsemalt ruumilistele tajudele ehk analüüsimise viise, kuidas eesti- ja venekeelsed vastajad ümbritsevat ruumi tajuvad. Ankeedis küsisime respondentidelt: „Kuivõrd lähedased (huvipakkuvad, ligitõmbavad) on Teile kaartidel nimetatud maad?“ Ruumilise taju struktuure oleme analüüsinud, kasutades mitmedimensionaalse skaleerimise (MDS) meetodit.

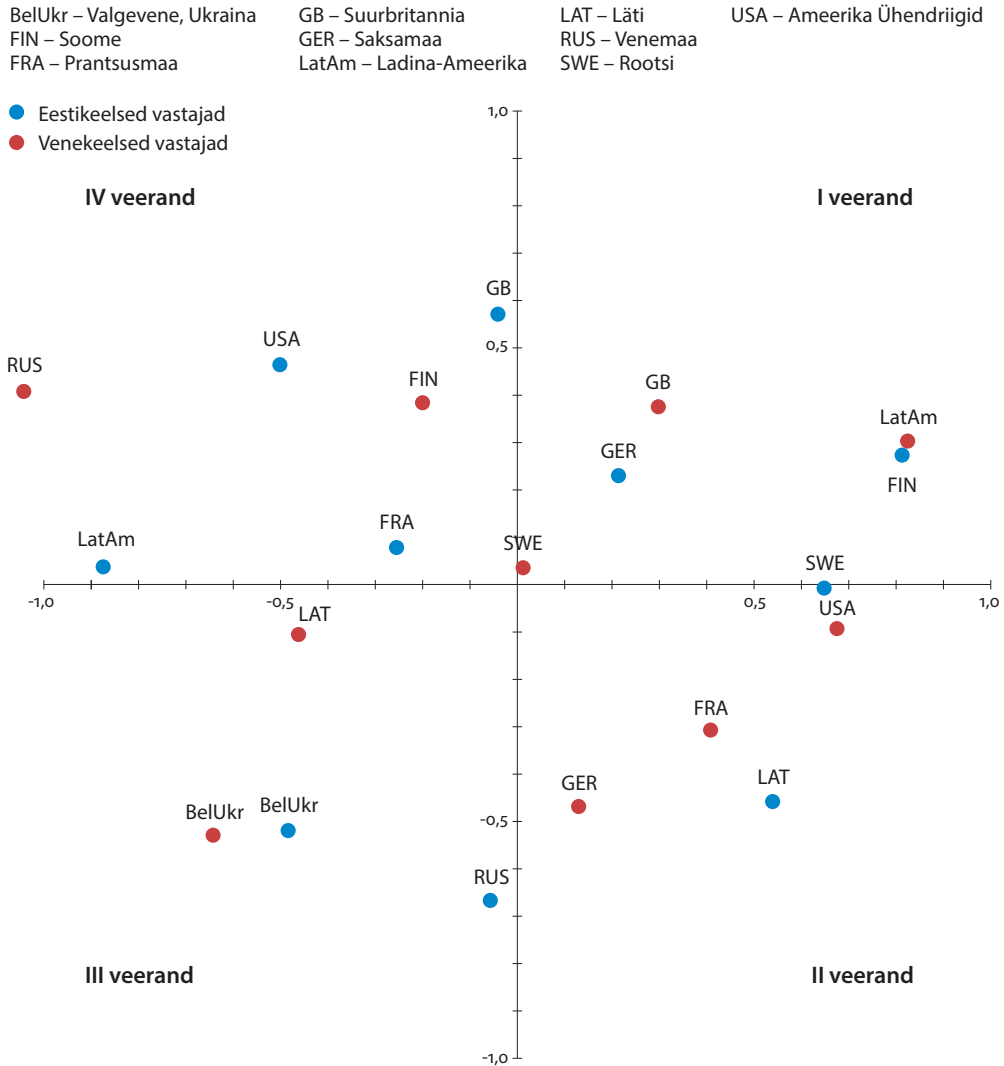
MDS-meetod võimaldab meil analüüsida ruumiliste tajude struktuuri ehk rühmitada maid, tuginedes nende lähedasena või kaugena tajumisele. Joonistel 6.2.2–6.2.4 esitatud tulemusi tuleb tõlgendada selliselt, et mitmedimensionaalses ruumis üksteisele lähestikku paiknevaid maid tajutakse sarnaselt ehk teisisõnu, kui ühte riiki on tajutud enda jaoks lähedasena (kaugena), on ka teist riiki tajutud sarnaselt lähedasena (kaugena), s.t tunnused on omavahel tugevalt korreleeritud. See-eest joonisel üksteisest kaugemal asetsevaid riike on tajutud üksteisest erinevalt, nt kui ühte riiki on tunnetatud enda jaoks lähedasena, siis teist riiki on tajutud kaugena, s.t tunnused on omavahel nõrgalt korreleeritud, korrelatsioon puudub või on negatiivne. Analüüsitavad ruumilised struktuurid pole üksüheselt võrreldavad reaalse füüsilise ruumiga, vaid tegemist on indiviidide subjektiivselt tajutud arusaamadega maailmast ehk mõtteliste kaartidega. Sellisel ei peegelda ka erinevate maade positsioon MDS-analüüsis mitte nende füüsilisi kaugusi, vaid viise, kuidas inimesed neid maid oma kogemustele tuginedes tajuvad. Näiteks paiknevad Soome ja Venemaa maakaardil Eestile, aga ka üksteisele füüsiliselt lähedal. Meie isiklikes tajudes võivad neil riikidel olla aga väga erinevad tähendused ning seetõttu paiknevad nad MDSi ruumis erinevalt. Seega, kui maakaardil on Soome ja Venemaa naaberrigid, siis meie mõttelisel kaardil võivad need paikneda eri maailmajagudes.

Alljärgnevas analüüsis keskendume eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumilise taju struktuuride võrdlusele, vaadeldes täpsemalt venekeelse elanikkonna ruumitaju vanuselisi ja piirkondlikke eripärasid.

EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMITAJU. Joonisel 6.2.2 esitatud tulemustest nähtub, et maade läheduse ja kauguse taju poolest eristub eesti- ja venekeelsete vastajate hulgas kõige sarnasemalt nn postsovetlik kontinent ehk joonisel märgitud III veerand. Mõlema keelerühma jaoks paigutuvad siia sarnaselt Valgevene ja Ukraina (lisaks Rootsile on nimetatud maad ainukesed, mis paiknevad eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumilises taju sarnaselt). Kui eestikeelsed elanikud tajuvad nimetatud maadega sarnaselt ka Venemaad, siis venekeelse elanikkonna jaoks on sarnase tähendusega pigem Läti. Nii ei pruugi Lätil olla venekeelse elanikkonna jaoks otseselt positiivseid, samastumisvõimalusi pakkuvaid tähendusi. Eestlaste Venemaaga seotud konnotatsioonid (mineviku ideoloogiliste tähenduste kandjana) on varasemate uuringute tulemustega (Masso, 2011) võrreldes olnud eri aastatel suhteliselt püsivad. Kui venekeelne elanikkond tajub Lätit sarnasena teiste postkommunistlike riikidega, siis eestlaste jaoks on Läti positsioon ruumitajus sarnane Saksamaa ja Prantsusmaa positsiooniga venekeelsete vastajate jaoks (vt joonisel

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

Joonis 6.2.2. Tajutud kultuuriliste distantside struktuur eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2011



II veerand) – tegemist on riikidega, millega on mõningased kokkupuutepunktid olemas, kuid seosed pole kuigi tihedad.

Eestikeelsed elanikud on suhteliselt sarnaselt ja enda jaoks lähedasena tajunud Saksamaad, Rootsit ja Soomet (vt joonisel I veerand), venekeelse elanikkonna jaoks on ruumilises tajus suhteliselt sarnase positsiooniga ja tähendusega (ehk samas

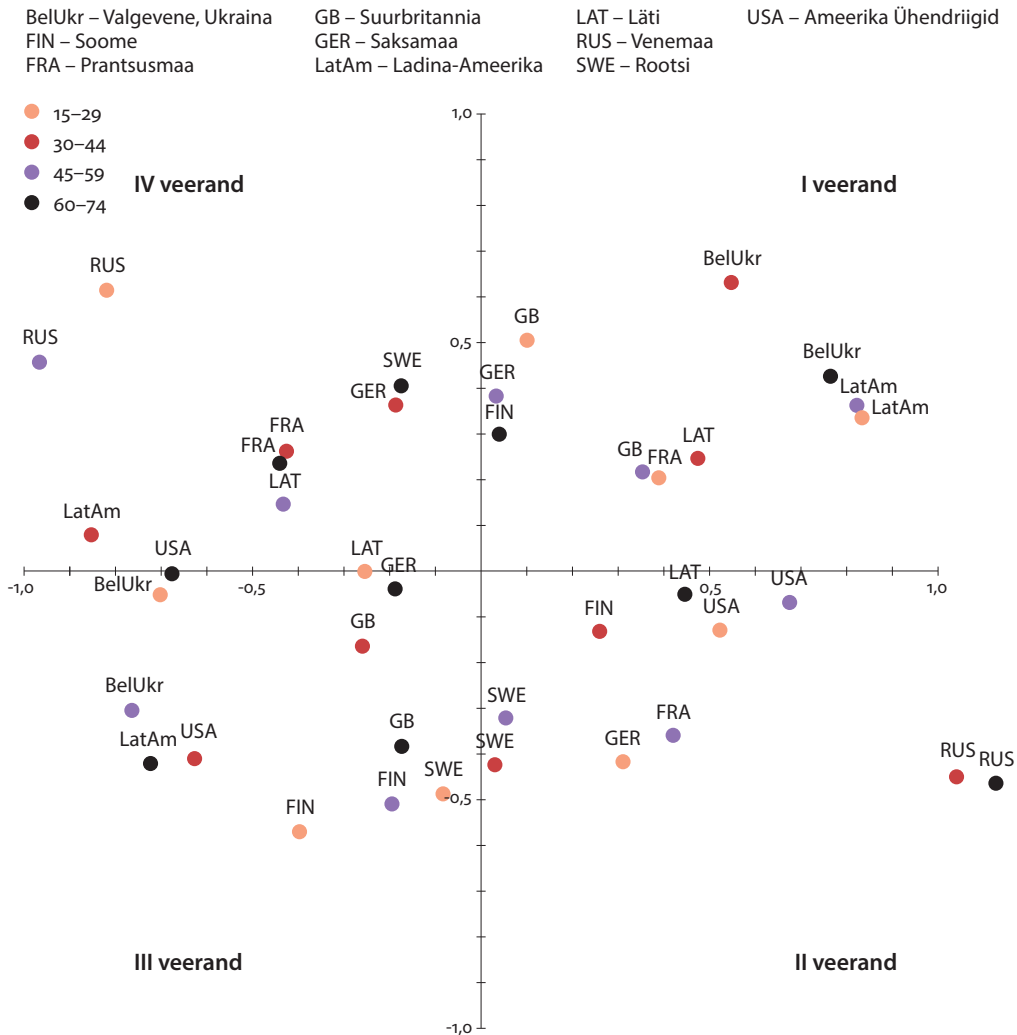
I veerandis või selle lähedal) Suurbritannia ja USA (aga ka Ladina-Ameerika). Selline suhteliselt erinevate maade paiknemine samas veerandis MDSi joonisel annab tunnistust eesti- ja venekeelsete elanike suhteliselt erinevast ruumitajust: kui eestlaste ruumilise taju struktuurides on jätkuvalt olulised kultuurilis-ajaloolised sidemed (st Soome, Rootsi ja Saksamaaga seotud ajalooline ja kultuuriline mälu), siis venekeelne elanikkond võib lähtuda mõnevõrra enam (keelelistest) võimusuhetest (s.t USA ja Inglismaa kui *lingua franca* esindajad).

Maad, mis paigutuvad MDSi ruumis IV veerandisse, väljendavad ruumitajus teatud regionaalset mõõdet – venekeelne elanikkond tajub Venemaad ja Soomet enda jaoks suhteliselt sarnaselt lähedasena. Sellised ruumilise taju struktuurid võivad tunnistust anda venekeelse elanikkonna hulgas kujunevast kultuurilisest enesemääratlusest, kus slaavi ning soome-ugri kultuurilised referentsid (tuginedes isiklikele kokkupuudetele) eksisteerivad suhteliselt rahumeelselt üksteise kõrval. Soome ja Venemaa lähedus mitmedimensionaalses ruumis võib olla selgitatav nendes riikides oleva arvuka (Eesti) venekeelse diasporaa ning sellega seotud isiklike võrgustikega. Sealjuures on Soome olnud venekeelse elanikkonna jaoks Venemaa jt nõukogulikku päritolu riikide (Ukraina, Valgevene) kõrval oluline väljarände sihtriik. Arvestamata ei saa jätta ka Soome ja Venemaa koostööle ja heade suhetele orienteeritud naabruspoliitikat. Eestlaste jaoks paigutuvad samasse veerandisse USA (aga ka Suurbritannia, Ladina-Ameerika ja Prantsusmaa), mis on eestlastele oluline piirkond vahendatud meediarepresentatsioonide kaudu, aga ka isiklike kogemuste põhjal (olnud oluline väljarände riik, kontaktid väliseestlastega jms).

VENEKEELSE ELANIKKONNA PÕLVKONDLIK RUUMITAJU. Joonisel 6.2.3 on samal viisil analüüsitud venekeelse elanikkonna ruumitaju, keskendudes põlvkondlikele eripäradele. Joonisel esitatud tulemustest ilmnevad teatud põlvkondliku ruumitaju mustrid venekeelse elanikkonna hulgas.

Kõige nooremal rühmal ehk 15–29-aastastel eristuvad MDSi ruumis ja seega mentaalses ruumitajus järgmised maade rühmad: postsovetlikud maad (joonisel IV veerand ehk Venemaa, suhteliselt lähedal ka Läti, Valgevene ja Ukraina), Põhja-maad (III veerand ehk Soome ja Rootsi) ning geograafiliselt kaugemal paiknevad ja Kesk-Euroopa maad (I veerand Suurbritannia, Ladina-Ameerika ja Prantsusmaa ning II veerand USA ja Saksamaa). Need tulemused näitavad, et võrreldes teiste vanuserühmadega on noorema vanuserühma ruumitajus eripärane eelkõige selgelt eristuv Põhjamaade dimensioon, mis on arvatavasti omandatud eelkõige sotsialiseerumise käigus ning territoriaalse ja kultuurilise samastumise kaudu Eesti kui Põhjamaadega mitmekülgsest seotud riigiga.

Joonis 6.2.3. Tajutud ruumiliste kauguste struktuur venekeelse elanikkonna vanuserühmades 2011



Teisel vaadeldud vanuserühmal ehk 30–44-aastastel eristuvad ruumitajus järgmised piirkonnad: siirdeperioodil olulised referentsmaad (II veerand joonisel ehk Venemaa, Saksamaa, Soome), postsovetlikud riigid (I veerand ehk Valgevene, Läti), keelised ja kultuurilised hegemooniad (III veerandis paiknevad USA, Suurbritannia) ning Kesk-Euroopa ja geograafiliselt kaugemal asetsevad riigid (IV veerand

ehk Ladina-Ameerika, Saksamaa, Prantsusmaa). Sellist Kesk-Euroopa riikide marginaalsust ning positsioneerimist sarnaselt teiste geograafiliselt kaugete riikidega (millega omatakse ka vähe isiklike kokkupuuteid) väljendavad oma ruumitajus ka teised analüüsitud vanuserühmad. Samas on 30–44-aastastele olnud teiste vanuserühmadega võrreldes iseloomulik, et mentaalses tajus kajastuvad selgelt 1990. aastate alguses olulised olnud ruumistruktuurid (s.t mainitud II veerand, Venemaa, Saksamaa ja Soome), mis lubab oletada, et sellele põlvkonnale on iseloomulikud teatud personaalne aeglustus ruumisuhete mõtestamisel.

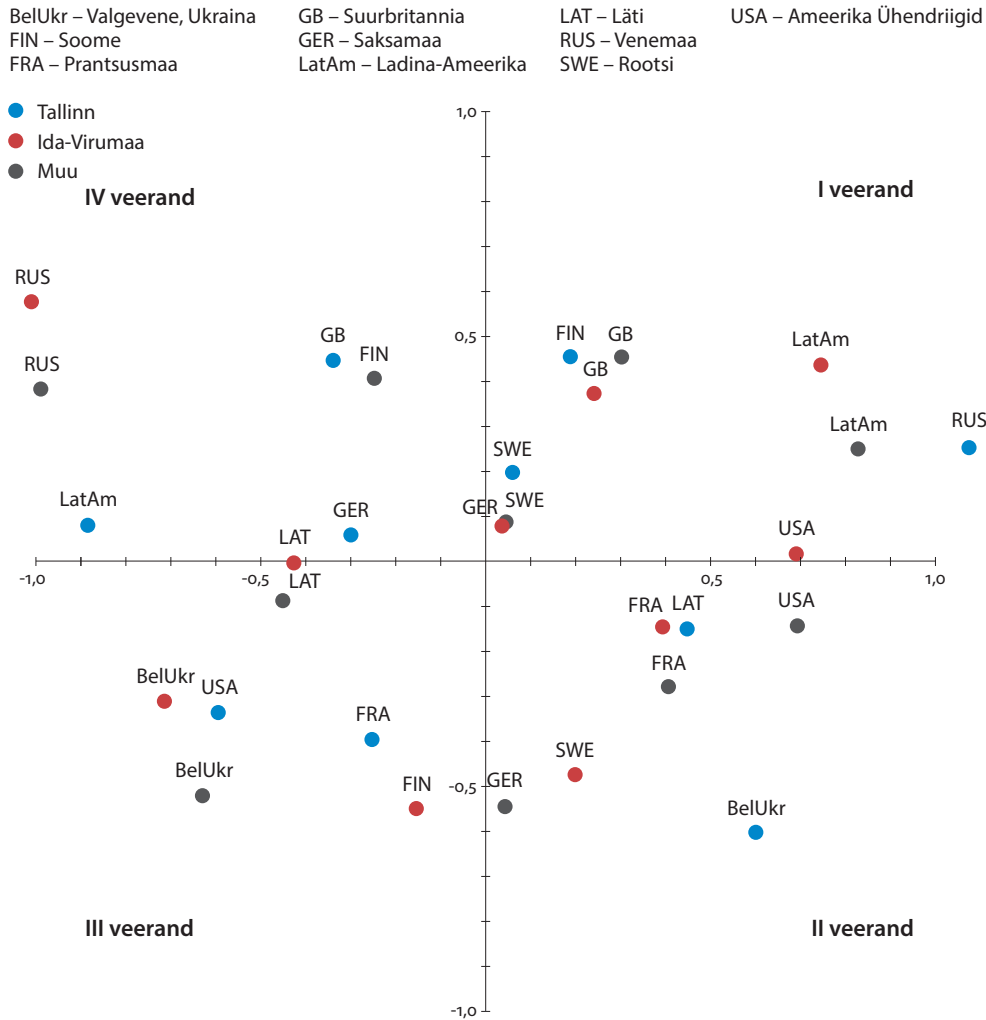
Kolmas vanuserühm ehk 45–59-aastased on eri maade läheduse ja kauguse taju põhjal väljendanud järgnevaid eristuvate maade rühmi: kultuuriliselt ja geograafiliselt olulised postsovetlikud maad (joonisel IV veerand, Venemaa, Läti), regionaalselt suhteliselt lähedased ning ajalooliselt Eestiga seotud (või sarnase ajalooga) riigid (III veerand ehk Soome, Valgevene ja Ukraina, aga ka joonisel neile riikidele suhteliselt lähedal paiknev Rootsi) ning geograafiliselt kauged ja Kesk-Euroopa riigid (I ja II veerand ehk Saksamaa, Suurbritannia, Ladina-Ameerika, USA, Prantsusmaa). Võib öelda, et see vanuserühm on eri maade positsioneerimises, erinevalt teistest vanuserühmadest, lähtunud mõnevõrra enam teatud regionaalsest ning ajaloolisest ühisosa mõõtmest.

Vanimal ehk 60–74-aastaste vanuserühmal eristuvad ruumilises tajus sarnaselt 45–59-aastaste rühmaga kultuuriliselt lähedased postsovetlikud maad (Venemaa ja Läti, vt joonisel II veerand), teisesed geograafiliselt lähedased ja ajalooliselt olulised maad (Valgevene, Ukraina, Soome ehk IV veerand) ning suhteliselt eraldi, kuid üksteisest hajali paiknevad Kesk-Euroopa ja geograafiliselt kaugemad maad. Võrreldes teiste vanuserühmadega on vanima põlvkonna ruumitajule iseloomulik selge Venemaa eristumine (eraldi paiknemine joonisel); sellise positsioneerimise poolest on rühm mõnevõrra sarnane 30–44-aastastega ehk nn üleminekupõlvkonnaga (kes on isiklikult kogenud nii Eesti iseseisvusele eelnevat aega kui ka üleminekut ühest riigikorrast teise). Arvatavalt võib vanema põlvkonna sellise ruumilise positsioneerimise aluseks olla pikem isiklik kogemus erinevate riigikordadega, mistõttu Venemaa eristumine annab tunnistust, et see põlvkond on ajaloolise mälu kandja. See-eest 30–44-aastaste puhul võib Venemaa mõningane eristumine üldises ruumitajus tuleneda isikliku NLi ja Eesti Vabariigi kogemuse võrdlemisest ning olla selgitatav Venemaa kui selge referentsriigi eristumisega.

VENEKEELSE ELANIKKONNA RUUMITAJU PIIRKONDLIKUD ERIPÄRAD. Sarnaselt vanusega analüüsime venekeelse elanikkonna ruumitaju erisusi lähtuvalt elukohast. Analüüsis eeldame, tuginedes varasematele uuringutele, et füüsiline paiknemine ning

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

Joonis 6.2.4. Kultuuriliste distantside struktuur venekeelse elanikkonna elukoha lõikes 2011



eelkõige sellest tulenev igapäevane etnolingvistiline ja sotsiaalmajanduslik keskkond võib olla oluline sotsialiseerija ja seeläbi toimunud (ühiskondlike, hariduslike jms) muutuste tõlgendamise üks võimalikke lähteaspekte. Joonisel 6.2.4 on esitatud MDS-meetodi abil ruumilise taju struktuurid kolme piirkonna, Tallinna, Ida-Virumaa ja muu Eesti kohta.

Tallinn esindab käesolevas analüüsis kakskeelse ehk eesti- ja venekeelse igapäevase olmekeskonnaga piirkonda. Tallinnas elava venekeelse elanikkonna ruumilises tajus eristuvad ehk paiknevad MDSi ruumis eraldi järgmised piirkonnad: postsovetlikud riigid (II veerandis paiknevad Läti, Valgevene, Ukraina), Venemaa ja Põhjamaade ruum (I veerand, Soome, Rootsi) ning ülejäänud riigid ehk geograafiliselt kauged ja Kesk-Euroopa riigid. Sellele rühmale ehk kakskeelses ja sotsiaalmajanduslikus mõttes mitmekesisemate võimalustega keskkonnas elavatele eestivenelastele on teistega võrreldes iseloomulik avar ruumitaju, mida väljendab MDSi joonisel suhteliselt suur maade paiknemise ulatus. Rühmale iseloomulik Põhjamaade ning Venemaa tajumine suhteliselt eraldiseisva ruumina on selgitatav Tallinna geograafilise lähedusega Põhjamaadele, mida paljud transpordivõimalused võimendavad, samuti Vene kultuuriruumi kohaloleku kaudu (reaalse igapäevase võrgustiku või meedia vahendatud kontaktide tõttu). Teise eripärase joonena iseloomustab Tallinnas elavat rühma Valgevene ja Ukraina paiknemine MDSi ruumis suhteliselt eraldi ning olulisel positsioonil, mis võib tuleneda isiklikest kontaktidest nende riikidega.

Teisele analüüsitava rühmale ehk Ida-Virumaal elavatele eestivenelastele on iseloomulik elamine domineerivalt homogeeneses venekeelses igapäevases olmekeskonnas. Selle rühma ruumitajule on võrreldes Tallinna ja ülejäänud Eestiga kõige iseloomulik Venemaa eristumine teistest riikidest (paikneb eraldi IV veerandis), mida võib selgitada nii piirkonna keelelise dominandi kui ka tihedate isiklike ja meedia vahendatud Venemaa-kontaktidega. Eraldiseisva referentsi ruumilises tajus moodustavad ka postsovetlikud riigid (Läti, Valgevene ja Ukraina) ning Soome (paiknevad koos III veerandis). Viimane väljendab oletatavalt seost nendes riikides oleva suurearvulise etnilise diasporaa ja isiklike võrgustikega; samuti võib sellise geograafilise mõõtme eristumine (s.t nende riikide Venemaast kui vahetust piiriülesest riigist eraldi paiknemine) anda tunnistust teatud regionaalse mõõtme olemasolust idavirulaste ruumitajus – ümbritseva ruumi tajumine Venemaa-Soome teljest kui naaberriikidest tulenevalt. Ka kvalitatiivuuritud (Soll, Salvet ja Masso, 2014) on näidanud regionaalse identiteedi esilekerkimist etnokultuuriliste jt sotsiaalsete identiteetide kõrval. Ülejäänud riigid ehk geograafiliselt kauged ja Kesk-Euroopa riigid paiknevad suhteliselt hajusalt ning selgelt eraldiseisvaid rühmi moodustamata I ja II veerandis.

Kolmas rühm ehk muudes Eesti piirkondades elavate venekeelsete elanike igapäevane olmekeskond on eelduslikult valdavalt eestikeelne. Joonisel 6.2.4 esitatud MDS-analüüsist nähtub selle rühma teatud sarnasus eelnevalt analüüsitud tallinlaste rühmaga. Sarnaselt tallinlastega nähakse Venemaad Soomega suhteliselt sarnaselt (IV veerand joonisel). Samuti eristuvad pealinlaste ruumitajuga sarnaselt

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

eraldi struktuurina postsovetlikud maad (Läti, Valgevene, Ukraina, III veerandis) ning ülejäänud geograafiliselt kaugemad ja Kesk-Euroopa riigid (I ja II veerand). Võrreldes teistes piirkondades elavate eestivenelastega on sellele rühmale iseloomulik ruumilise taju mõnevõrra väiksem ulatus (maad paiknevad joonisel mõnevõrra kompaktsemalt).

6.2.5. VÄLJARÄNDEKAVATSUSED

Viimase aspektina eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumisuhetes analüüsime Eestist väljarände kavatsusi. Varasemad väljarännet puudutavad analüüsid (Krusell, 2013; Tarum, 2014) on Eesti puhul käsitlenud peamiselt tööealise elanikkonna väljarännet ja selle potentsiaali. Need on mh näidanud, et majanduskriisi järel on välismaal töötada soovivate eestlaste ja mitte-eestlaste osakaal olnud suhteliselt ühesugune (v.a noorte seas, kus mitte-eestlastest noored on välismaal töötamisest enam huvitatud), ent samas on eestlaste ettevalmistus välismaale tööle asumiseks olnud parem (Tarum, 2014). Samuti on uuritud hariduse omandamisega seotud rände motivatsiooni õpilaste seas, kus uurimused on näidanud venekeelsete õpilaste suuremat huvi välismaal õppimise vastu (Mägi ja Nestor, 2012; Pungas, Täht, Realo ja Tamm-aru, 2015). Käesolevas analüüsis vaatleme kogu eesti- ja venekeelset elanikkonda, pöörates samas tähelepanu ka vanuselistele ja piirkondlikele erisustele. Eeldame, et väljarändekavatsused pole vaid n-ö ratsionaalselt motiveeritud, vaid väljendavad üldisemalt ühiskondlikku seotust ja muutustega kohanemist.

Sarnaselt varasemate uuringutega näitavad ka meie uuringu tulemused, et venekeelses elanikkonnas on väljarändesooiviga elanike osakaal mõnevõrra suurem kui eestikeelses elanikkonnas, ehkki erinevused on ajas pigem vähenenud (vt tabel 6.2.5). Kindel püsivalt mujale asumise soov on 4%-l eestikeelsetest ja 7%-l venekeelsetest elanikest. Tervikuna on ühel või teisel viisil väljarändele mõelnud aga 42% eestikeelsetest ja 48% venekeelsetest elanikest. Suurima osa nendest moodustavad aga mõlemas rahvusrühmas nn ebakindla kavatsusega inimesed („Ei oska praegu öelda, kunagi võib-olla“). Võrdlus 2011. aastaga näitab, et Eestist mujale elama asuda soovijate osakaal on nii eesti- kui ka venekeelses elanikkonnas 2014. aastal pigem vähenenud. Sealjuures on eestikeelse elanikkonna hulgas väljarändele mõtlejate seas vähenenud eeskätt nende osakaal, kes on kaalunud mõneks ajaks, ent mitte alati Eestist lahkuda. Venekeelses elanikkonnas puudutab suurem muutus just kindlalt ja püsivalt lahkuda soovijate osakaalu vähenemist. Tervikuna osutavad eesti- ja venekeelse elanikkonna väljarändekavatsustes ilmnevad muutused aga etniliste erinevuste vähenemisele.

Tabel 6.2.5. Väljarändekavatsused eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2011 ja 2014

% eesti- ja venekeelsetest vastajatest

	2011		2014	
	Eesti	Vene	Eesti	Vene
Tahaksin päriselt ära minna	5	13	4	7
Mõneks ajaks küll, aga mitte päriselt	23	12	14	10
Ei oska praegu öelda, kunagi võib-olla	21	32	24	32
Kindlasti mitte	51	42	58	52
Crameri V ($p \leq 0,001$)	0,218		0,106	

Tabel 6.2.6 Väljarändekavatsused eesti- ja venekeelse elanikkonna vanuserühmades 2014% eesti- ja venekeelsete vastajate vanuserühmast; $p \leq 0,001$.

Eestikeelsed vastajad – Crameri V = 0,322; venekeelsed vastajad – Crameri V = 0,293

	Tahaksin päriselt ära minna		Mõneks ajaks küll, aga mitte päriselt		Ei oska praegu öelda, kunagi võib-olla		Kindlasti mitte	
	Eesti	Vene	Eesti	Vene	Eesti	Vene	Eesti	Vene
15–19	21	11	15	33	39	41	24	15
20–29	6	20	30	16	42	48	22	16
30–44	5	11	13	14	35	46	47	30
45–54	3	5	17	7	18	36	63	53
55–64	1	1	6	7	14	23	80	68
65–74	1	4	4	6	7	17	87	74
75–79	0	0	8	0	2	16	91	82

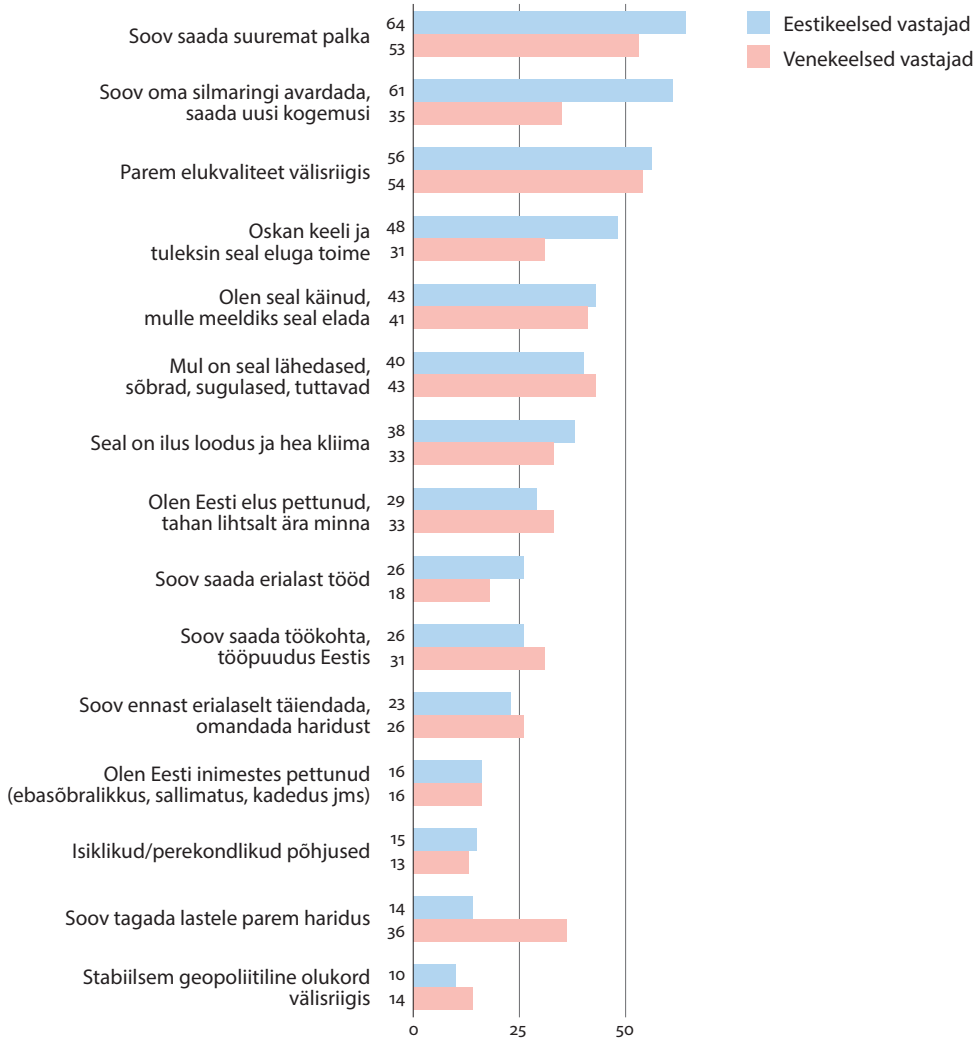
Tabel 6.2.6 näitab väljarände soove mõlemas keelerühmas vanuse vaates. Sellest nähtub, et mõlemas keelerühmas on väljarände soovid vanuseti suhteliselt sarnaselt diferentseeritud. Kuigi ühes varasemas kvalitatiivses uuringus (Masso, Kello ja Jakobson, 2013) väljendasid venekeelsed noored suhteliselt sageli väljarände soove, siis käesolev analüüs sellist tendentsi otseselt ei kinnita: eestikeelsete 15–29-aastaste noorte hulgas on päriselt Eestist lahkuda soovijaid isegi mõnevõrra enam.

Teine varasem uuring (Soll, Salvat ja Masso, 2015) on näidanud väljarände motiivatsioonide diferentseeritust venekeelsete noorte hulgas tulenevalt etnokultuurilistest enesemääratlusest. Pikemas perspektiivis tulevikusoovidest rääkides pidasid nimetatud uuringus kõik abiturientid võimalikuks Eestist lahkumist, seda nii kindla etnokultuurilise vene identiteedi, ebakindla eesti-vene-identiteedi kui ka ambivalentsete, etnokultuurilisele identiteedile alternatiivsete sotsiaalsete identiteetidega

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

Joonis 6.2.5. Väljarändekavatsuse põhjused eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014

% nendest, kes kavatsevad päriselt või mõneks ajaks Eestist ära minna



noorte hulgas. Samas erinesid väljarändesoovid identiteedirühmiti oluliselt lähemast perspektiivist rääkides – Eestist lahkumise soovi väljendasid eelkõige vene etnokultuurilise enesemääratlusega noored (ennekõike soov lahkuda Venemaale),

samal ajal eesti-vene kaksikidentiteediga noored eelistasid lähiajal jääda õppima või tööle Eestisse.

Ühtlasi hakkab käesolevas analüüsis silma, et kui eestikeelses elanikkonnas on venekeelsete elanikega võrreldes suhteliselt enam neid, kes kindlasti mujale elama asuda ei kavatse, siis venekeelses elanikkonnas on seevastu enam neid, kes ei välista lahkumist ja peavad seda tulevikus võimalikuks („Ei oska praegu öelda, kunagi võib-olla”). Sellises hoiakulises erinevuses võib väljarändekavatsuste taga näha eesti- ja venekeelse elanikkonna erinevat Eesti ühiskonnaga suhestumist, kus venekeelsed elanikud väljendavad ebakindlamat ning eestikeelsed elanikud püsivamat ja kindlamat seotust Eestiga.

Vaadates Eestist välismaale lahkumise ajendeid (vt joonis 6.2.5), siis mõlemas elanikkonnarühmas on sagedamini nimetatud põhjusteks^[8] kõrgemat palka ja paremat elukvaliteeti, mida töid nii eesti- kui ka venekeelses elanikkonnas välja enam kui pooled Eestist päriselt või mõneks ajaks lahkuda kavatsejatest. Samas nimetas töö puudumist põhjusena oluliselt väiksem osa, vastavalt 26% eestikeelsetest ja 31% venekeelsetest elanikest. Soovi leida erialast tööd märkis 26% eestikeelsetest ja 18% venekeelsetest elanikest.

Ühe peamise väljarände põhjusena eristub eestlaste puhul soov avardada oma silmaringi ja saada uusi kogemusi, mida töi välja koguni 61%; samas venekeelsetest elanikest mainis seda 35% (Crameri $V = 0,239$; $p \leq 0,001$). Kitsamas mõttes erialase enesetäiendamise ja hariduse omandamise soovi märkis samal ajal umbes veerand ehk oluliselt väiksem osa eestikeelsetest ja venekeelsetest elanikest. Sellist erinevust väljarändesoovides keelerühmade kaupa on näidanud ka varasemad uuringud (Lauristin jt, 2012), mille järgi venekeelsed elanikud on väljendanud eelkõige ilmajäetusega seotud väljarände motivatsioone, samal ajal kui eestikeelsetele on olulisemad olnud eneseteostuslikud põhjendused.

Eeltoodud põhjuste kõrval on mõlemas elanikkonnarühmas sagedamini välja toodud asjaoludeks ka vahetud kokkupuuted teiste riikidega („Olen käinud, meeldiks seal elada“) ning personaalse võrgustiku olemasolu (sõbrad-tuttavad ja sugulased), mida nimetas u 40% nii eesti- kui ka venekeelsetest elanikest. Kindlus mujal hakkama saada („Oskan keelt, tuleksin seal toime“) on sagedamini ajendiks eestlaste jaoks, seda on maininud vastavalt 48% eestikeelsetest ja 32% venekeelsetest elanikest (Crameri $V = 0,151$; $p \leq 0,05$).

[8] Väljarändepõhjuste puhul said vastajad empiirilises uuringus märkida kõik vastusevariantid, mis nende puhul kehtisid.

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

Nn tõmbejõudude kõrval on väljarände üheks nn tõukejõuks pettumine Eesti elus, mida nimetas põhjusena 29% eestikeelsetest ja 33% venekeelsetest elanikest. Konkreetsemalt Eesti inimestes pettumist toodi välja oluliselt harvem (nimetanud 16% eesti- ja venekeelsest elanikkonnast).

Üheks oluliseks erinevuseks eesti- ja venekeelse elanikkonna motiivides on laste tuleviku kindlustamine. Venekeelsetest elanikest sidus oma väljarändekavatsuse sooviga tagada oma lastele parem haridus 36%, samas eestikeelsetest elanikest 14% (Crameri $V = 0,246$; $p \leq 0,001$). Erisus illustreerib ruumilise ja sotsiaalse mobiilsuse seotust, kus ebakindlus järeltuleva põlvkonna hariduse kui ühe olulisema sotsiaalset mobiilsust mõjutava teguri suhtes suurendab väljarändekavatsuse kujul piiriülese liikuvuse tõenäosust. Võrdsete haridusvõimaluste puudumise tajumist venekeelses elanikkonnas, eeskätt kõrghariduses, on näidanud ka integratsioonimonitooringu tulemused (Kallas jt, 2015).

Kui kõrvutada käesoleva uuringu tulemusi 2011. aastal läbiviidud Eesti ühiskonna integratsioonimonitooringu tulemustega (Lauristin jt, 2012), kus samal viisil vaadeldi väljarände kavatsusi ja põhjuseid, siis ilmneb, et nii eesti- kui ka venekeelsete elanike seas on kasvanud nende osakaal, kes tunnevad kindlust välismaal hakkamise saamise suhtes, tuginevad oma varasematele välismaal käimise kogemustele ja välismaal olevale lähivõrgustikule. Samal ajal on põhjustena mõnevõrra vähenenud töö puudumine Eestis ning soov end erialaselt täiendada. Samas eestlaste seas on just erialase töö leidmise soov põhjusena kasvanud. Eestis pettunute osakaal on kasvanud mõnevõrra venekeelsete elanike seas.

Tabel 6.2.7. Eelistatud väljaränderiigid eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2014

Maade järjestus, sulgudes %

Eelistatud väljaränderiigid	Eesti	Vene
Soome	1. (41)	1. (36)
USA	2. (23)	9. (6)
Rootsi	3. (22)	4. (16)
Hispaania	4. (19)	7. (8)
Inglismaa	5. (16)	3. (17)
Norra	6. (11)	9. (6)
Taani	7. (9)	16. (3)
Prantsusmaa	7. (9)	8. (7)
Austraalia	9. (6)	13. (4)
Tadžikistan	10. (4)	
Itaalia	11. (3)	5. (13)
Austria	11. (3)	
Küpros	11. (3)	
Portugal	14. (2)	
Uus-Meremaa	14. (2)	
Venemaa	14. (2)	2. (26)
Saksamaa		6. (11)
Valgevene		9. (6)
Leedu		12. (5)
Kanada		13. (4)
Šveits		13. (4)
Belgia		16. (3)

Enim eelistatud väljarände sihtriigiks päriselt Eestist lahkuda soovivate eesti- ja venekeelsete elanike jaoks^[9] on Soome, mis on ka ühtlasi suurim väljaränderiik (Tiit, 2015). Sagedamini mainitud riikideks eestikeelses elanikkonnas osutusid veel USA, Rootsi, Hispaania, Inglismaa, Norra, Taani, Prantsusmaa ja Austraalia. Venekeelses elanikkonnas osutus Soome järel enim eelistatud väljaränderiigiks Venemaa. Sage-damini toodi venekeelses elanikkonnas välja veel Põhja-Euroopa riike (Inglismaa, Rootsi, Norra) ning suuremaid Kesk- (Saksamaa, Prantsusmaa) ja Lõuna-Euroopa riike (Itaalia, Hispaania).

Tulemustest on näha, et väljaränderiikide eelistused on selgelt seotud eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumiliste kontaktide ja sidemetega (vt eespool).

6.2.6. KOKKUVÕTE

Analüüsisime peatükis Eesti elanike Eesti-sisese ja piiriüleses mobiilsuses, ruumilistes kontaktides ja ruumilises tajus ilmnevaid etnilisi erinevusi ning nende erinevuste dünaamikat ühiskondlike muutuste kontekstis.

Analüüsi tulemustest näeme, et eesti- ja venekeelsete elanike individuaalsed ruumilised kogemused eristuvad nii geograafiliste kontaktide, ruumiliste praktikate kui ka ümbritseva ruumi tajumise mõttes. Eestikeelsete elanike Eesti-sisene ja piiri-ülene nn kogemuslik ruum on geograafilistelt kontaktidelt märksa mitmekesisem kui venekeelsel elanikkonnal, kelle piirisised ja -ülesed kontaktid on suhteliselt ühekülgsemad. Venekeelse elanikkonna Eesti-sisised kontaktid on paljuski elukoha-kesksed. Tulenevalt venekeelse elanikkonna ruumilisest koondumisest teatud Eesti piirkondadesse ja linnadesse tähendab see, tuginedes meie läbiviidud analüüsile, ühtlasi geograafilises mõttes n-ö kokkusurutumat kogemuslikku ruumi. Samas on oluline välja tuua, et venekeelsete elanike Eesti-sisised ruumilised kontaktid on analüüsis vaadeldaval perioodil teatud linnade ja piirkondade näitel siiski mõnevõrra mitmekesisemad. Sarnaselt eristuvad venekeelse elanikkonna piiriülestes kontak-tides riigid, millega inimesi seob ajalooline päritolu, keelelis-kultuuriline lähedus ja isiklikud võrgustikud. Eestikeelsete elanike piiriülene mobiilsus on oma põhjustelt

[9] Uuringus said vastajad, kes kavatsesid päriselt Eestist lahkuda, nimetada kaks välja-ränderiigi eelistust. Riikide valik ei olnud sealjuures vastajale ette antud. Analüüsis on vaadel-dud koos esimesena ja teisena märgitud eelistust. Tulemuste tõlgendamisel tuleb arvestada, et Eestist päriselt lahkuda kavatsivate inimeste hulk eesti- ja venekeelses elanikkonnas oli suhteliselt väike ning võimaldab seetõttu teha järeldusi pigem konkreetsete vastajate, mitte elanikkonnarühma kohta laiemalt.

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

ja laadilt mitmekülgsem, seostudes sagedamini erinevate igapäevaste praktikatega (sh näiteks töö, hariduse, vaba aja ja meelelahutusega seotud praktikad). Venekeelsete elanike piiriülene mobiilsus on seevastu sagedamini seotud isiklike etniliste võrgustikega (sõprade-sugulaste külastamine) ja harvemini muude võimalike põhjustega. Need aspektid osutavad eestikeelsete elanike tervikuna mitmekülgsemale ja ulatuslikumale isiklikule ruumilisele kogemusele ning selles mõttes suuremale mobiilsuskapitalile võrreldes venekeelsete elanikega.

Ruunitaju struktuuride analüüs näitas, et venekeelne elanikkond on sisemiselt eristunud piirkondliku kuuluvuse ja sellest tuleneva erineva sotsiokultuurilise konteksti alusel. Venekeelse igapäevase olmekeskonnaga idavirulaste ruunitajus eristub selgelt regionaalne mõõde (üksikute lähiriikide – Soome, Venemaa – eristumine referentsidena ruunitajus). Põhjamaade kui olulise ruumilise referentsi eristumine Tallinna venekeelse elanikkonna ruunitajus võib olla selgitatav mh vanuse kaudu: nimetatud mõõde on olulisem venekeelse elanikkonna noorimale vanuserühmale. Teatud personaalselt aegruumilistest kogemustest tulenevalt eristuvad ka teised vanuserühmad venekeelse elanikkonna hulgas: 30–44-aastased kasutavad oma olulisima sotsialiseerumisperioodi ehk 1990ndate alguse põhilisi ruumilisi referentse (Venemaa, Soome, Saksamaa), 45–54-aastastele on olulised regionaalse ja ajaloolise ühisosaga riigid (nt Soome, Rootsi, endised NLi riigid) ning 60–74-aastastel eristub selgelt teatud ajaloolise mälu dimensioon (Venemaa selge eristumine referentsriigina ruumilises tajus).

Eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumisuhete dünaamika põhjal võib üldistavalt tõdeda, et ehkki liikuvusega seotud muutused on eesti- ja venekeelses elanikkonnas üldjuhul samasuunalised ning venekeelse elanikkonna puhul kohati isegi suurema ulatusega, ei saa rääkida etniliste erinevuste kadumisest. Pigem on need säilinud, kuigi teatud määral tasandunud. Kui võrrelda piiriülese liikumise võimalustes toimunud muutuste tajumist 2014. aastal Euroopa Liiduga liitumisele ja Schengeni viisaruumi rakendumisele eelnenud 2002. aastaga, on piiriüleste personaalsete liikumisvõimaluste kasvu tunnetavate venekeelsete elanike osakaal peaaegu kahekordistunud ning samas liikumisvõimaluse vähenemist märkinud venekeelsete vastajate osakaal ligi neli korda vähenenud. Sellele vaatamata on eestikeelses elanikkonnas võrreldes venekeelsete vastajatega ikkagi suhteliselt rohkem neid, kelle arvates nende isiklikud piiriülese mobiilsuse võimalused on aja jooksul kasvanud. Samuti on säilinud selged etnilised erinevused Eesti-sisese ruumilise kogemuse struktuuris, olgugi et nn kogemuslik geograafiline ruum on nii eesti- kui ka venekeelses elanikkonnas kontaktide mõttes laienenenud. Eesti- ja venekeelse elanikkonna ruumisuhete dünaamikas ja struktuuris kajastub seega rahvusrühmade erinev sotsiokultuuriline lähtepositsioon

(*habitus*) ja sellest tulenev erinev kohandumine ühiskonna ruumiliste muutustega. Venekeelse elanikkonna keerulisemale kohandumisele osutavad ka eesti- ja venekeelse elanikkonna väljarändekavatsustes ilmnunud erisused, kus venekeelseid elanikke iseloomustab sõltumata vanusest suhteliselt ebakindlam ja ambivalentsem positsioon võimaliku väljarände ja mujale elama asumise ning püsiva Eestisse jäämise võimaluse vahel.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised ed. London & New York: Verso.
- Appadurai, A. (2003). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- De Haas, H. (2010). The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1587–1617.
- Ethington, P. J. (2011). *The Intellectual Construction of „Social Distance“: Toward a Recovery of Georg Simmel’s Social Geometry*. *Cybergeog*. Leitav aadressilt: <http://doi.org/10.4000/cybergeog.227>.
- Faist, T. (2010). Towards Transnational Studies: World Theories, Transnationalisation and Changing Institutions. *Journal of Ethnic & Migration Studies*, 36(10), 1665–1687.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity.
- Gielis, R. (2009). A Global Sense of Migrant Places: Towards a Place Perspective in the Study of Migrant Transnationalism. *Global Networks*, 9 (2), 271–287.
- Greiner, C. ja Sakdapolrak, P. (2013). Translocality: Concepts, Applications and Emerging Research Perspectives. *Geography Compass*, 7(5), 373–384. Leitav aadressilt: <http://doi.org/10.1111/gec3.12048>.
- Guarnizo, L. E. (1997). The Emergence of a Transnational Social Formation and the Mirage of Return Migration among Dominican Transmigrants. *Identities*, 4(2), 281–322.
- Harvey, D. (1994). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge ja Oxford: Blackwell.
- Järv, O., Müürisepp, K., Ahas, R., Derudder, B. ja Witlox, F. (2015). Ethnic Differences in Activity Spaces as a Characteristic of Segregation: A Study Based on Mobile Phone Usage in Tallinn, Estonia. *Urban Studies*, 52 (14), 2680–2698.
- Kallas, K. ja Kivistik, K. (2015). Kodakondsus, poliitiline enesemäärang ja osalus. K. Kallas jt (Toim). *Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2015* (lk 6–23). Tallinn: Kultuuriministeerium, Balti Uuringute Instituut, Tallinna Ülikool, SA Poliitikauuringute Keskus Praxis. Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/1peatykk.pdf>.

6.2. EESTI- JA VENEKEELSETE ELANIKE RUUMISUHTED

- Kallas, K., Vetik, R., Kruusvall, J., Saar, E., Helemäe, J., Kirss, L., Leppik, C., Seppel, K., Kivistik, K. ja Ubakivi-Hadachi, P. (2015). *Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2015*. Tallinn: Kultuuriministeerium, Balti Uuringute Instituut, Tallinna Ülikool, SA Poliitikauuringute Keskus Praxis. Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/et/eesti-uhiskonna-loimumismonitooring-2015>.
- Kalmus, V., Lauristin, M. ja Pruulmann-Vengerfeldt, P. (Toim) (2004). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse* Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kaufmann, V., Bergman, M. M. ja Joye, D. (2004). Motility: Mobility as Capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4), 745–756.
- Krusell, S. (2009). Põlis- ja immigrantrahvastiku positsioonid tööturul. *Immigrantrahvastik Eestis* (lk 63–74). Tallinn: Eesti Statistika.
- Krusell, S. (2013). Eesti elanike töötamine välismaal. *Pilte rahvaloendusest* (lk 129–146). Tallinn: Eesti Statistika.
- Lauristin, M., Kaal, E., Kirss, L., Kriger, T., Masso, A., Nurmela, K., Seppel, K., Tammaru, T., Uus, M., Vihalemm, P. ja Vihalemm, T. (2012). *Integratsiooni monitooring 2011*. Tallinn: Kultuuriministeerium, TNS Emor, SA Poliitikauuringute Keskus Praxis, Tartu Ülikool. Leitav aadressilt: http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/kum_integratsiooni_monitooring_2011.pdf.
- Lefebvre, H. (1994). *The Production of Space*. Oxford ja Cambridge: Blackwell.
- Masso, A. ja Soll, M. (2014). Change in Language of Instruction in Russian Medium Schools: Multilevel Analysis of Attitudes and Language Proficiency. *Journal of Baltic Studies*, 45(4), 517–544.
- Masso, A., Kello, K. ja Jakobson, V. (2013). Üleminek eestikeelsele gümnaasiumiõppele: vilistlaste seisukohtade Q-metodoloogiline diskursusanalüüs. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat*, 9, 161–179.
- Masso, A. (2011). Rethinking of Social Space: Generational and ethnic differences in Estonia. *Geopolitics*, 16(4), 902–925.
- Mau, S. (2010). *Social Transnationalism. Lifeworlds Beyond the Nation-State*. London ja New York: Routledge.
- Mägi, K. (2013). *Elukohasegregatsiooni mõju rahvusrühmade rände sihtkohtadele: perioodil 2000–2010 toimunud Tallinnast väljarände näitel*. Magistritöö. Tartu Ülikool, loodus- ja tehnoloogiateaduskond, ökoloogia ja maateaduste instituut, geograafia osakond.
- Mägi, E. ja Nestor, M. (2012). *Koolilõpetajad ja nende karjäärivalikud. Keskhariidusastme lõpetajate valikute uuringu lõpparuanne*. Tartu: SA Archimedes.
- Pungas, E., Täht, K., Realo, A. ja Tammaru, T. (2015). Does Ethnicity Matter in Intentions to Study Abroad? Analysis of High School Students in Estonia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(13), 1–20.
- Scheller, M. ja Urry, J. (2006). The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning*, 38, 207–226.
- Silm, S. ja Ahas, R. (2014). Ethnic Differences in Activity Spaces: A Study of Out-of-Home Nonemployment Activities with Mobile Phone Data. *Annals of the Association of American Geographers*, 104(3), 542–559.
- Soll, M., Salvet, S. ja Masso, A. (2014). Õppekeele roll Eesti venekeelsete õpilaste etnokultuurilise identiteedi kujunemisel. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 2, 200–236.

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

- Soll, M., Salvet, S. ja Masso, A. (2015). Changes in Language Policy in Estonia: Self-Descriptions of Russian-Speaking Students. *Trames*, 19(3), 221–247.
- Tammaru, T. (1999). *Venelased Eestis: ränne ja kohanemine*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Tammaru, T. ja Kontaly, T. (2011). Selectivity and Destinations of Ethnic Minorities Leaving the Main Gateway Cities of Estonia. *Population, Space and Place*, 17(5), 674–688.
- Tammaru, T., Kumer-Haukanõmm, K. ja Anniste, K. (2010). The Formation and Development of the Estonian Diaspora. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(7), 1157–1174.
- Tarum, H. (2014). Eesti tööealise elanikkonna väljarändepotentsiaal aastal 2013. *Sotsiaalministeeriumi toimetised 2*. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Tiit, E-M. (2015). Eesti viimase veerandsaja välisränne. Statistiline hinnang. *Rahvastiku areng* (lk 56–75). Tallinn: Eesti Statistika.
- Tõnurist, A. (2013). Rahvuskoosseis. Väiksed rahvusrühmad. *Pilte rahvaloendusest* (lk 43–58). Tallinn: Eesti Statistika.
- Vertovec, S. (2004). Trends and Impacts of Migrant Transnationalism. *Centre on Migration, Policy and Society Working Paper No 3*. Oxford: University of Oxford.

6.3. EESTI VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMISE VIISID JA MUUTUSTEGA KOHANEMISE PRAKTIKAD

Triin Vihalemm ja Marianne Leppik

Käesoleva analüüsi eesmärgiks on mõtestada venekeelse elanikkonna identiteedi-orientatsioone ning lõimumist Eesti ühiskonna poliitilise ja majanduseluga. Vaatleme, millised on ideoloogilised ja materiaalsed ühiskondlikud struktuurid, mis inimeste igapäevaelu praktikaid kujundavad, ja milliste praktikate kaudu inimesed omakorda kehtivaid struktuure kinnistavad või muudavad. Analüüsi aluseks on unikaalsed lõimklastrid ehk erinevat laadi ühiskondlikku tegevust iseloomustavate tunnuste alusel moodustatud rühmad. Venekeelseid elanikke võrreldakse omavahel, mitte terve Eesti elanikkonna kohta moodustatud tunnustega. Küsime, millised tegurid ja kuidas venekeelse elanikkonna sees eristumist loovad, ühiskondliku osaluse ja muutustele reageerimise praktikaid polariseerivad, tihendavad või hõrendavad, võimalikke pingeid õhutavad või leevendavad. Küsime ka, kuivõrd lõimumise viis mõjutab inimeste igapäevaelus toimetulekut, õnnetunnet ja elukvaliteeti. Analüüsis on vahelduse mõttes kasutatud sõnu „lõimklastrid“, „lõimumismustrid“ ja „lõimumisviisid“ samatähenduslikena. Analüüs on jaotatud kolme ossa: siirdeperioodi kohanemisvajaduse teoreetiline mõtestus, lõimumismustrite ülevaade ning lõimumisviiside seosed argielu praktikate ja mentaalsete struktuuridega.

6.3.1. VENEKEELSE ELANIKKONNA SEISUND JA KOHANEMINE MUUTUSTEGA

Suurem osa Eesti venekeelsest elanikkonnast^[1] on siia elama asunud nõukogude perioodil (aastatel 1945–1991) ja toonase rändepoliitika tulemusena. 1991. aastal toimunud Eesti vabariigi taasiseseisvumine tõi venekeelsete inimeste jaoks kaasa olulise rollimuutuse: seni privilegeeritud grupist, kelle heaolu tagasid elamufond, emakeelne infrastruktuur ja töövõimalused, sai rahvusvähemus taasiseseisvunud rahvusriigis. Eestlaste ja vene keelt emakeelena või peamise keelena kõnelevate inimeste vaheline eristumine, mis nõukogude perioodil alguse sai, süvenes 1990ndate alguses veelgi seoses nende endi õigusliku staatuse muutuse ning tööturu, meediasüsteemi jt ühiskondlike struktuuride üldise muutustega ega ole tänaseni kuhugi kadunud. Venekeelse elanikkonna eesti keele oskus on – vaatamata parenemistendentsile – piiratud (Kruusvall, 2015a); kontaktid ja suhtlus eestlastega piirduvad enamasti kindlate elusfääridega (Seppel, 2011; Kruusvall, 2015b) ja ideoloogilist eraldatust loovad ka kodakondsusega seonduvad probleemid (Lauristin, 2011; Kallas ja Kivistik, 2015). Eesti keele oskus, Eesti kodakondsus ja kõrgharidus on andnud väikesele osale vähemusrühvusest ühiskonnas kõrgema positsiooni (Pettai ja Hallik, 2002) ning erinevalt Lätist on Eesti keelepoliitika toonud kõrvalmõjuna kaasa venekeelse elanikkonna sisemise polariseerumise (Siiner jt, 2011; Vihalemm ja Hogan-Brun, 2013). Eestlaste n-ö igapäevane strateegia on olnud vaikiv eraldielamine (ingl *silent separation*, vt Heidmets, 1998), mida kasutati nii nõukogude aja lõpus kui ka taasiseseisvumise alguses ja mis on aktuaalne tänaselgi päeval. Vene keelt emakeelena kõnelevaid inimesi ei saa samas käsitleda ühtse grupina: neid iseloomustavad erinev võimekus ja motivatsioon Eestis elavate inimeste ja ühiskondlike struktuuridega sidustuda, samuti erinevad identiteedid. Nende poliitiline, majanduslik ja kultuuriline taaslõimumine Eesti ühiskonna struktuuridesse toimub vahendatud hargmaisuse ja n-ö siirdejärgse ajalise nihke tingimustes, millest tuleb lähemalt juttu järgmises alapeatükis.

[1] Venekeelse elanikkonnana mõistetakse tekstis Eestisse nõukogude perioodil sisse rännanud endiste Nõukogude Liidu liiduvabariikide inimesi ja nende järeltulijaid, kelle suhtluskeeleks on vene keel (sh venelased, ukrainlased, valgevenelased, tatarlased jne). Sünonüümidenä on kasutatud ka „rändetaustaga rahvastik“ ja „välispäritolu rahvastik“.

6.3.2. LÕIMUMINE AJALISE JA RUUMILISE VAHEPEALSUSE KONTEKSTIS

Ehkki ühiskonna institutsioonid, reeglid ja ressursijaotus eeldavad enamasti, et sisse-rändajad lõimuvad ühiskonda ja lähtuvad oma toimimises kohalikest reeglitest ja ressurssidest, näitavad uuringud, et ühe rahvusriikliku keskpunktiga kohanemismustrit esineb harva ning sisse-rändajad ja nende järeltulijad on sotsioruumilises mõttes pigem hargmaised inimesed. Hargmaistena on määratletud inimesed, kelle igapäevaelu sõltub püsivalt mitmest piiriülesest seosest ja kelle avalik identiteet kujuneb suhtes mitme rahvusriigiga (Basch, Glick Schiller ja Blanc-Szanton, 1994: 48). Inimesed on seotud enda ja/või oma lähedaste lähteriigi ning väljarännumaaga perekondlike, tööalaste, hariduslike, poliitiliste, religioossete, meelelahutuslike jt (virtuaalsete) võrgustike kaudu. Selliste inimeste ootusi, norme, väärtusi ja traditsioone on kujundanud kaks või enam sotsiaal-poliitilist ja majanduslikku süsteemi (Levitt, 2011).

Lõimumine ei tähenda sel juhul mitte järkjärgulist ühest süsteemist teise liikumist, vaid pigem mitme süsteemi vahel pendeldamist, rööbitiste suhete ja normide vahelist võitlust, kooseksisteerimist ja ka segunemist. Ühiskonnaeri eri sfäärid võimaldavad n-ö sopistumisi: nt võidakse majanduslikus mõttes lõimuda, luues kohalikega tööalaseid suhteid ning õppides ära kohalikud kirjutatud ja kirjutamata ärireeglid, poliitilistes praktikates aga lähtuda hoopis teise riigi normidest ja võimalustest nt hääletada, jälgida poliitilisi uudiseid, osaleda sotsiaalmeediakampaaniates jne.

Kuidas võiks selliste rööbitiste suhete puhul areneda identiteet? Uurijad (nt Ang, 2001; Levitt, 2003; Sreberny, 2003) räägivad vahepealsusest (ingl *in-between-ness*), mille puhul identiteedi üle peetakse nii iseenda kui ka teistega pidevaid läbirääkimisi (nt Mandaville, 2003; Georgiou, 2001; Ibrahim, 2008; Elias ja Zeltser-Shorer, 2006)^[2].

Meie analüüs toob esile sotsiokultuurilise rööpsuse ja vahepealsuse mitte üksnes kui ruumilise fenomeni, „ühe jalaga siin ja teisega seal“ elamise (Vertovec, 2004), vaid ka kui ajalise vahepealsuse ehk elamise korruga nii mineviku kui ka oleviku normide ja praktikate kohaselt, mis tuleneb ühiskonna enda väga kiirest muutumisest. Selgitame seda allpool lähemalt.

Eesti venekeelsest elanikkonnast on 31% siin sündinud ehk nad on teise põlvkonna sisse-rännanud, 17%-l on ka vanemad siin sündinud ja nad kuuluvad kolmandasse

[2] Osa uurijaid arvab, et hargmaisuus ja pidev identiteedi üle läbirääkimine viib lõpuks uute hübriidsete identiteetide tekkeni (nt Nederveen Pieterse, 2003; Glick Schiller ja Salazar, 2013), osa uurijaid on selle perspektiivi suhtes skeptilisem.

põlvkonda, keda rahvusvahelise hea tava kohaselt sisserändajaks ei nimetata, vaid kelle puhul kasutatakse nt terminit „rändetaustaga elanikud“. Lõimumisprobleeme füüsilise paiknemise ja sünniriigi järgi analüüsida oleks Eesti puhul aga lihtsustav, kuna ühiskonnas on toimunud väga põhimõttelised poliitilise ja majandusliku ülesehituse muutused, nagu ELi ja globaalsesse süsteemi siirdumine, mis paiskas segi senised võimusuhted, tööturutrajektoolid, haridus- ja sotsiaalkaitse süsteemid jne. Venekeelse elanikkonna muutustega kohanemise surve oli 1990ndatel mitmekordne, sest enamikul neist tuli hakata õppima eesti keelt ja teha läbi naturalisatsiooniprotsess kodakondsuse saamiseks või siis leida viisid ilma selleta läbi ajada (mis omakorda nt koormas suhtevõrgustikke ja nõudis muid sotsiaal-materiaalseid investeeringuid). Lisaks kodakondsus- ja keelepoliitikast tulenevatele nõuetele tuli kohaneda ka tööturul, hariduses jm toimuvate muutustega. Kuna Eestis rakendati väga kiireid ja järske poliitilisi ja majanduslikke reforme, tekkis siin selgesti tajutav ja ka empiirilistes uuringutes mõõdetav siirdekultuur (vt nt Vihalemm ja Kalmus, 2010, samuti peatükk 2.1 käesolevas kogumikus), kus Piotr Sztompka (1991, 1993, 2000) käsitluse kohaselt eksisteerivad rööbiti vana ja uus normaalsus. Sztompka järgi kulgevad sotsiaalse muutuse protsessid kultuuriliselt päritud keskkonnas, kus ühiskonna liikmed jagavad kultuurilisi vahendeid muutuvate sotsiaalsete praktikate tähistamiseks: ühiskonnas levinud valmisvorme (šabloone), millega sümboliseerida, raamistada ja jutustada käibivaid tegemisviise (Sztompka, 1991). Poliitilised ja majanduslikud reformid toovad kaasa uusi praktikaid ja ka kultuurilisi šabloone nende mõtestamiseks. Ühiskonnas tekib rööbitine struktuur, kus käibel on nii uued kui ka vanad praktikad ja nende tähistamise viisid, mis võitlevad omavahel võimu pärast. Kuigi 1990ndate alguses olid igapäevaelus muutuste surve all nii eestlased kui ka teistest rahvustest inimesed ja ühiskonnas varem kehtinud rahvarühmade omavahelise eristumise viisid paiskusid segi (tekkis ühiskondlik turbulents), erines just eestlaste ja venekeelse elanikkonna puhul oma kogemuse tähistamise ja mõtestamise võimaluste repertuaar siiski olulisel määral^[3]. Näiteks tööturu väga ulatuslik pöördumine tööstuselt ja põllumajanduselt teenindusele-vahendusele ning rahvusriikliku avaliku sektori tööturu väljakujunemine lõi vene emakeelega inimeste jaoks uued professionaalsed ja keelepõhised valikud – uutel n-ö valgekraetöökohtadel töötamine nõudis väga head eesti (hiljem ka inglise) keele oskust. Tagantjärele analüüs näitab, et need venekeelsed inimesed, kelle töökohad nõukogude süsteemi

[3] Ka kõigi eestlaste jaoks ei olnud võimalused sarnased, kuid neid ühendas rahvusriigi ülesehituse teema.

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

loodud tööturul kadusid ja kes sisenesid tugevasti muutunud tööturule eestikeelses valgekraede sektoris, pidid vastu võtma töökohad, mis asusid nende tunnetuses varasemast madalamal (Leppik ja Vihalemm, 2015). Need venekeelsed, kes jäid vabatahtlikult või sundvalikuna venekeelsetesse tööturusektoritesse, subjektiivselt staatuse langust ei tunnetanud, kuna nende argipraktikad jäid suures osas samaks, kuigi muutus kogu tööturu taustsüsteem (Leppik ja Vihalemm, 2015). Selle kohta, kuidas võis toimuda ühiskonna mängureeglite ja oma positsiooni mõtestamine erinevate kogemuste taustal, nende protsesside toimumise hetkel kogutud materjali eriti ei ole^[4]. Seega saab inimeste muutustega kohanemise viise analüüsida valdavalt tagantjärele, püüdes seletada praeguseks kujunenud suhteid, veendumusi, sotsiaalset positsiooni ja tegevusi ajas tagasiiviitavalt. Kuigi kvalitatiivne materjal (nt Nugin ja Hachaturyan, 2011) võimaldab nüansseeritumat käsitlust, oleme siin ülevaatlikkuse eesmärgil rakendanud kvantitatiivset analüüsi MeeMa küsitlusandmete põhjal.

Järgnevas analüüsis oleme küsitlusandmeid tõlgendades kasutanud väga suure üldistusastmega teoreetilist raamistikku, mis seob inimeste igapäevaseid tegevusi ja abstraktsemaid ideoloogilisi arusaamu: Anthony Giddensi 1984. aastal sõnastatud praktilise teadvuse ja diskursiivse teadvuse kontseptsiooni ja sellest inspireeritud sotsiaalsete muutuste toimumise mudelit, mille on välja pakkunud Lizardo ja Strand (2010). Giddens (1984) selgitab individuaalsete tegutsejate kaasatust ühiskondliku muutuse protsessi kolme nähtuse kaudu: enese ja ümbruse seire (*reflexive monitoring*), praktiline teadvus (*practical consciousness*) ja diskursiivne teadvus (*discursive consciousness*). Ta väidab, et igapäevase tegutsemise käigus seiratakse oma vahetut tegevuskeskkonda ja tehakse kiireid poolautomaatseid otsustusi tegutsemise konteksti, piirangute ja võimaluste kohta, kasutades nii praktilist kui ka diskursiivset teadvust (Giddens, 1984: xxiii). Kui praktiline teadvus salvestab vaikimisi automaatseid ja kehasse kätketud oskusi ja harjumusi, mida on verbaalselt raske väljendada, siis diskursiivne teadvus on olemuselt verbaliseeritav, hõlmates veendumusi, arusaamu ja seletusi ning võimaldades oma tegevusi põhjendada, kavatsusi selgitada ja probleeme analüüsida (Giddens, 1984: 49). Eeldame, et diskursiivne teadvus peaks seetõttu olema tugevasti mõjutatud – vastanduvalt või omaks võtvalt – avalikus ruumis ringlevatest tähendustest, mida siirdekultuuri uurija Piotr Sztompka (1991) nimetab kultuurilisteks šabloonideks (*cultural templates*). Suurte ühiskondlike muutuste ja Sztompka kirjeldatud „siirdeaja rööpkultuuri“ tingimustes võivad nihestumised

[4] Kvalitatiivset materjali sisaldab ka Vihalemm, 1997.

praktilises teadvuses kinnistunud kehaliste, poolautomaatsete „elamisokuste“ ning verbaalselt väljendatava diskursiivse teadvuse vahel olla võrdlemisi suured.

Lizardo ja Strand (2010) on pakkunud teoreetilise mudeli, kuidas neid kontseptsioone analüüsida, kasutades sotsiaalse muutuse vastastikmõju protsessi agendi ja struktuuri tasandil. Nad eeldavad, et stabiilses ühiskonnakorralduses valitseb praktilise ja diskursiivse teadvuse ning välise struktuuri vahel kooskõla^[5], nii et poliitiliste, juriidiliste ja majanduslike „ettekirjutuste“ järgimist ei tunnetata – seda, mida ühiskonnas õigeks peetakse, peab ka individuaalne tegutseja õigeks. Kui ühiskonna poliitiline, õiguslik ja majanduslik korraldus muutub, siis Lizardo ja Strandi järgi kohanevad individuaalsed toimijad eeskätt improviseerides, muutes spontaanselt, pikalt järele mõtlemata oma kehalis-tegevuslikke sooritusi, kuid mitte nende verbaalseid seletusi-põhjendusi, sest nende diskursiivne teadvus toetub vanadele institutsionaliseeritud tähendustele, mis pakuvad seletusi ja põhjendusi. Sellist diskursiivse ja praktilise teadvuse nihetumust ei pruugita aga tunnetada häiriva või ärevusse ajavana (Keller ja Vihalemm, 2015). Kui muutunud tingimustes tuleb ette ebaõnnestumisi, siis püütakse neid esmalt seletada vanade tähenduste-seletuste abil. Näiteks valitses Eesti venekeelses elanikkonnas 1990ndatel arusaam, et kui on tutvusi või oled hea spetsialist, siis saad hea töökoha ka eesti keelt oskamata (Siiner jt, 2011). Kui keskkonnas toimides jätkuvalt probleeme tekib, siis hakatakse seda keskkonda tähelepanelikumalt ja teadlikumalt seirama, praktilisest ja diskursiivsest teadvusest tulevat infot vahetu vaatluse kogemusega kõrvutama, ning õpitakse uued oskused, luuakse uued harjumused või kujundatakse ümber tulevikuootused, pöördudes otsima uusi ideoloogiaid (Lizardo ja Strand, 2010). Käsitluse autorid väidavad, et seetõttu võib ka suurte ühiskondlike muutustega kaasneda teatav inertis, kus muutuste toimumise hetkel ei olda valmis uute ideoloogiatega kohe kaasa minema.

Eesti puhul on samuti räägitud kultuurilisest inertisist, mis institutsionaalsete muutuste ühiskondlikku mõju puhverdab (Lauristin ja Vihalemm, 1997, 2009). Eesti ja Läti elanike väärtusi ja identiteete vanuserühmiti võrreldes on selgesti esile tulnud, kuidas nooremad on laialdasemalt omaks võtnud uusi väärtusi ja identiteete, samas kui vanemates põlvkondades jäädakse sagedamini traditsioonilisemate mõtteviiside juurde; samuti on analüüs esile toonud, et mõtteviiside muutuse protsessid toimuvad venekeelses elanikkonnas teatava ajalise viivitusega (Vihalemm ja Kalmus, 2010). Venekeelse elanikkonna puhul võib lisaks komplitseeritumatele

[5] Üksikud tegevused, nt riigikeele õppimine ilma selle kasutuseta, ei tekita praktilise ja diskursiivse teadvuse kooskõla, keelt kasutamata ei teki poolautomaatset kultuuripädevust.

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

kohanemisväljakutsetele (mille lahendamise-mõtestamine võtab kauem aega) protsessesse pidurdada ka nende meedia kaudu toetatud hargmaisuus (lähemalt järgmises peatükis 6.4) ja nõukogude aja nostalgia (Vogt, 2005). Olukord, kus elatakse ruumilises ja/või ajalises mõttes kahes ühiskonnas korraga, loob soodsa pinnase pikaajaliseks praktilise ja diskursiivse teadvuse nihetuseks: soorituslikke ebaõnnestumisi ühes ühiskonnas võidakse seletada teise ühiskonna sümbolite ja jutustuste abil n-ö loogiliste hälvetena (nt ei hakata keeleoskust arendama, kuna tööturuvõimaluste piiratust seletatakse seeläbi, et venelasi diskrimineeritakse Eesti tööturul nagunii, vt Vihalemm ja Kalmus, 2010). Selline ideoloogiline inerts puhverdab ja teatud määral moonutab ühiskonna reaktsioone poliitilis-institutsionaalsetele reformidele ja muudab avaliku (ratsionaalse) arutelu raskeks, jättes halvasti verbaliseeritavad, pingeid loovad praktikad puutumata ning koondades poliitilise tähelepanu ajenditega, mitte põhjustega tegelemiseks. Selle käsitluse järgi väljendub lõimitus eeskätt praktilise ja diskursiivse teadvuse kooskõlas, oma soorituste seires ja paindlikes reaktsioonides muutustele, sh kiires n-ö ideoloogiavahetuses. Idee asukohariigi ideoloogia suhtes püsivalt lojaalsetest rändetaustaga elanikest kui lõimumise musternäidetest ei peaks selle käsitluse puhul paika, kuna ideoloogiline inerts takistaks neid poliitilistele ja institutsionaalsetele sekkumistele (enese)tõhusalt reageerimast.

Eesti valitsuse neoliberaalne, eneseseire ja enesejuhtimise oskustele suunatud poliitika (vt ka nt pkt 4.1) võiks näha ideaalse sihtrühmana individualistlikele (saa-vutus)väärtustele orienteeritud ja suure institutsioonide usalduse määraga kodanik-tarbijaid. Samas, üldine pingeline rahvusvaheline olukord, eriti Ukraina kriisi ning Venemaa ja ELi/USA vastuolud muudavad aktuaalseks pigem Eesti-keskse territoriaal-poliitilise lojaalsuse säilitamise ja kasvatamise eesmärgi, mis on välja toodud ka riiklikes lõimumiskavades (Lõimumiskava 2008; Lõimuv ... 2014). (Rahvus)riikliku patriotismiga seonduvad arusaamad ja praktikad tuginevad üldjuhul aga traditsioonilisematele, kollektivistlikumatele ning ka riigi suuremat hoolitsust ja regulatsiooni eeldavatele ideoloogilistele „tellingutele“. Väga süsteemseid eesmärke venekeelse elanikkonna lõimumiseks poliitikadokumentidest ei leia, keskendutakse pigem üksikutele näitajatele; ka on riiklike lõimumisprogrammide haare aja jooksul kitsenenud. Vähemuste ja riigi suhete regulatsiooni põhimõtted on sisemiselt vastuolulised: lähtudes minimaalse riigi printsiibist – jättes nt kultuuride ja identiteetide arendamise individuaalse valiku küsimuseks ja kolmanda sektori hooleks –, eeldatakse samas eesti keele ja kultuuri kui kollektiivse hüve väärtustamist (Kõuts, 2002: 22) ning riigiidentiteeti mõõdetakse traditsiooniliste, kollektiivsete kriteeriumide järgi (Kruusvall, 2015c).

Järgnevas empiirilises analüüsis küsime, kas ja kuidas inimesed oma igapäevaelu elades on nende vastuoluliste poliitiliste hoovuste keskkonnas toiminud ja kuidas erinevad võimalikud lõimumisviisid inimeste elupraktikas kajastuvad.

6.3.3. ÜHISKONDA LÕIMUMISE VIISID EESTI VENEKEELSE ELANIKKONNAS

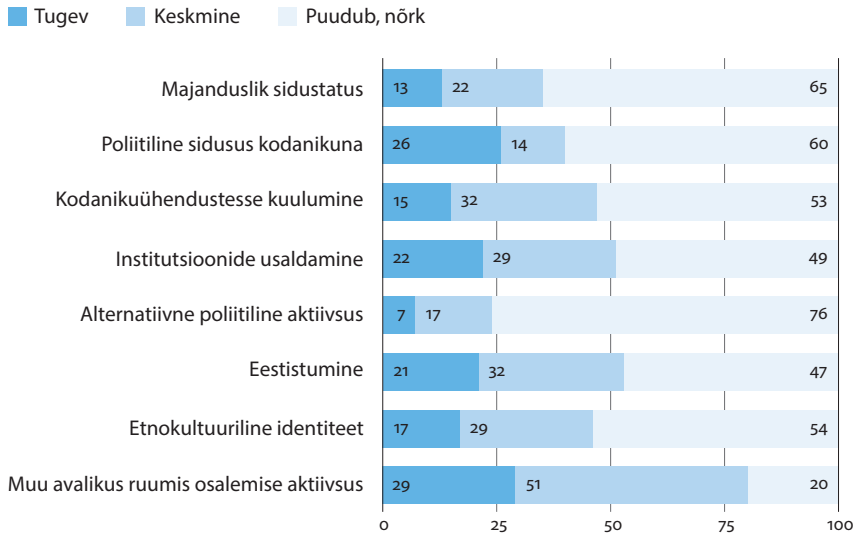
Kuna sisserännanute ja nende järeltulijate muutustega kohanemise, ühiskonda lõimumise ja rööpsete ajalis-ruumiliste suhete kombinatsioonid on keerukad, tuleb ka nende empiirilisel analüüsil lähtuda mitme tunnuse kombinatsioonist, selgitades välja olulisemad seosed nende vahel. „Integratsiooni monitooringus 2011“ töötas Marju Lauristin välja klasteranalüüsi metoodika (k-keskmiste meetodil) ning kirjeldas viit venekeelse elanikkonna sidustumise muustrite klastrit. Klastrid moodustusid viie indekstunnuse vahel, mis kirjeldasid keelelist, poliitilist ja sotsiaalset lõimumist (Lauristin, 2011). Järgnevas riigi tellitud lõimumismonitooringutes on Lauristini loodud algse süstematiseeringu alusel loodud lähedased, kuid koondatud ja lihtsustatud dimensioonidega lõimumisrühmitused, mis järgivad riikliku lõimumispoliitika huvipunkte keele ja poliitilise osaluse suhtes (Kruusvall, 2013; Kruusvall 2015c). Käesolev analüüs, mis põhineb uuringu MeeMa 2014 andmetel, haarab senistest analüüsides enam ühiskondliku seotuse viise, tehes seda erinevate indekstunnuste abil. Indekseid oli kokku seitse: poliitiline sidusus kodanikuna, alternatiivne poliitiline aktiivsus, kodanikuühendustes osalemine, institutsioonide usaldamine, avalikus ruumis osalemine, majanduslik sidustus, eestistumine (eesti keele kasutamine ja eestikeelse meedia tarbimine) ja etnokultuurilise identiteedi (n-ö vene identiteedi) tugevus.

Indeks „**poliitiline sidusus kodanikuna**“ kätkeb kodakondsuse tunnust ning valimisega seonduvat (osalemine Riigikogu, kohalike omavalitsuste ja Euroopa parlamendi valimistel), samuti ühtekuuluvustunnet teiste sama kodakondsusega inimestega. Indeks „**kodanikuühendustes osalemine**“ koondab tunnused, mis on seotud vabaühenduste usaldamise ja neis osalemisega (nt kas ollakse valitud esinduskogusse, osaletakse vabaühendustes, usaldatakse vabaühendusi, osaletakse talgutel, heategevuses ja vabatahtlikus töös). Indeksisse „**institutsioonide usaldamine**“ on liidetud tunnused selliste Eesti Vabariigi institutsioonide nagu Riigikogu, valitsus, politsei, kohtud jne usaldamise kohta. Indeks „**alternatiivne poliitiline aktiivsus**“ koondab poliitiliselt aktiivne olemise viise nagu osavõtt avalikest koosolekutest, meelevaldustest, poliitilistest aruteludest, poliitilise sisuga märgi/lindi kandmine ning toetus/protestikampaaniaga liitumine, samuti internetis allkirjade kogunemisel osalemine. Indeks „**avalikus ruumis osaluse aktiivsus**“ koondab tunnused, mis on

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

Joonis 6.3.1. Venekeelse elanikkonna ühiskondlik lõimitus eri eluvaldkondades 2014

Lõimituse indeksite jaotumine, % venekeelsetest vastajatest



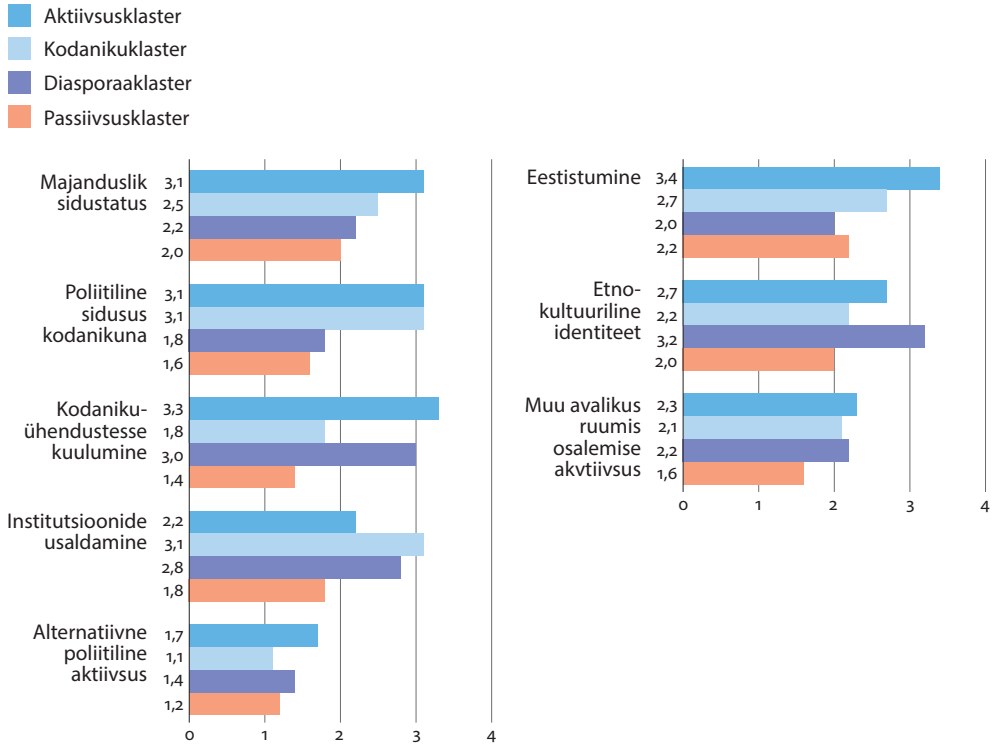
seotud uudiste jälgimise ja nendega kursis olemisega (vähemalt kord päevas uudiste jälgimine, hea kursisolek Eesti ja kohalike uudistega, uudistega kursisolemise oluliseks pidamine), samuti aktsioonides kaasalõomisega (osalemine avalikel aktsioonidel, rahvaüritustel ning avalikel tähtpäevaüritustel). „**Majandusliku sidustatuse**“ indeks hõlmab majandusliku tegevuse määra ja tugevust, nt ettevõtte omanikuks/osanikuks olemist, täiendusõppes ja ELi projektides osalemist, kinnisvara omamist ning rahalist jõukust. Indeks „**eestistumine**“ on seotud eesti keele oskuse ja selle kasutamise, samuti eestikeelse meedia jälgimisega ning enda samastamisega eestlastega. Viimasena eristasime „**vene etnokultuurilise identiteedi**“ indeksi, mis sisaldas rahvuskultuuri ühendustesse kuulumist, vene pühade tähistamist^[6], religioossust^[7]

[6] Ankeedis oli küsimus tähtpäevade tähistamise kohta (vt ptk 5.4) ja venekeelses ankeedis sisaldus ka õigeusu kirikupühi (lihavõtted, õigeusu jõulud), vene kiriku / rahvakalendri pühi (maslenitsa, troitsa) ja Vene Föderatsiooni riigipühi (23.veebbruar, isamaa kaitsjate päev, 9. mai, võidupüha). Indeks moodustati nende tähtpäevade isikliku tähistamise sageduse põhjal.

[7] Varasemates analüüsides (Vihalemm, 2011; Vihalemm ja Kaplan, 2017) on esile tulnud, et religioossus, side õigeusu kirikuga on tugevasti seotud vene etnokultuurilise identiteediga Eestis.

Joonis 6.3.2. Venekeelse elanikkonna lõimklastrite üldiseloostus moodustajatunnuste alusel 2014

Indeksite keskmised viiepallisel skaalal



ning enese samastamist venelastega. Saadud indeksite esialgsed jaotused ühendatime lühendamisel kolmeks rühmaks: „puudub“ või „nõrk“, „keskmine“ ja „tugev“.

Ülalkirjeldatud kaheksat ühiskondliku sidususe indekstunnust kombineerides moodustati neli klastrit, kasutades selleks k-keskmiste meetodit. Klasteranalüüs võimaldab etteantud tunnuste põhjal eristada sarnaselt käituvate isikute rühmi, nii et rühmadevaheline erinevus oleks võimalikult suur. Nelja klastriga lahend oli kõige tugevamalt vastajaid eristav ning sisuliselt enim sarnane integratsiooni monitoori ringus 2011 (Lauristin, 2011) ja selle hilisemas edasiarenduses (Vihalemm ja Leppik, 2014) moodustunud klastritega. Klastrite jaotus moodustajaindeksite kaupa on välja toodud joonisel 6.3.2.

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

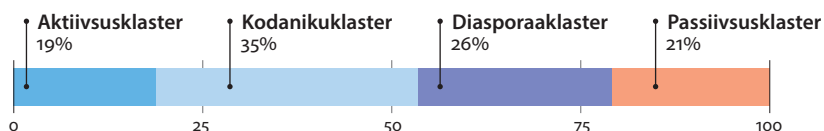
PASSIIVSUSKLASTRI liikmed on kohaliku ühiskonnaelu kõigis sfäärides institutsionaalsel tasandil väga vähesel määral kaasatud (vt ka joonis 6.3.3). Rühma nimes kasutatud sõna „passiivsus“^[8] peaks viitama ühtaegu nii tahtlikule mitteosalusele kui ka institutsionaalsetest takistustest või klasterliikmete endi ressursipuudusest tingitud mittetegutsemisele. Integratsiooni monitooringus 2011 on nendega väga sarnane vähelõimunute rühm (Lauristin, 2011). Sarnaselt esimese klasterliikmetega ei ole ka kolmanda klasterliikmed majanduslikult sidustunud ega jõukad, kuid osa neist on siiski ühiskonda sidustunud turustruktuuride ja tarbimispraktikate kaudu (vt joonis 6.3.3), ning keskendunud pigem igapäevasele toimetulekule (Vihalemm ja Leppik, 2014). Nagu hilisem analüüs viitab, on mitteosalemise n-ö tahtlik ja tahtmatu komponent omavahel seotud ja tingivad teineteist. Tabelist 6.3.1 nähtub, et klasteris on mehi ja naisi enam-vähem võrdselt. Ligi pooled neist on vanemad inimesed, 45–64-aastased, neil on kas määratlemata või Vene kodakondsus. Nende eesti keele oskus on halb, suhteliselt suur on väljaspool Eestit sündinute osakaal. Klaster koondatakse Eesti venekeelsest elanikkonnast veidi alla neljandiku (joonis 6.3.3.).

DIASPORAAKLASTRI liikmeid iseloomustab tugev etnokultuuriline identiteet ja religioossus ning venekeelse elanikkonna suhtelises võrdluses keskmisel tasemel kodanikuühendustes ja avalikus ruumis osalemine ning institutsioonide usaldamine. Sellesse klasterisse kuulujatele on omane nõrk poliitilise sidustatus kodanikuna, kuna suurel osal rühma liikmetest puudub kodakondsus ja nad saavad osaleda vaid kohalikel valimistel. Klasterisse kuulujad osalevad avalikes ettevõtmistes ja vabakonnas, olles venekeelse elanikkonna suhtelisel skaalal vägagi aktiivsed (tabel 6.3.3). Nende ühiskondlikku lõimumist kujundab teistest klasteritest olulisemal määral ka religioon: 49% klasterliikmetest väidab, et on usklik ja käib kirikus ning järgib teisi tavasid, s.t on suhestunud kiriku (koguduse) kui institutsiooniga (venekeelse elanikkonna keskmine on 25%). Kuigi klasterliikmed ei ole majandussfääri sidustunud nt ettevõtte, projektide vm majanduslike tegevuste kaudu ega ei ole ka eriti jõukad, on märkimisväärne osa neist siiski ühiskonda sidustunud eeskätt tarbijana (ligi 40% neist kuulub peatükis 4.3 kirjeldatud ühiskondliku sidustumise viiside tüpoloogia järgi „tarbijana sidustunute“ tüüpi), s.t nad mõtestavad ühiskonnas toimuvat ja ka enda seisundit tarbimisvõimaluste kaudu. Kuna 90% klasterliikmetest ei oska eesti keelt, siis ei jälgi nad ka eestikeelset meediat ega kasuta eesti keelt suhtluses.

[8] Kaalusime ka variante „kõrvalejätud“ ja „mitteosalev“, kuid leidsime, et esimene rõhutab liialt seisundi tahtmatuid komponente ning teine on liialt absoluutne, sest ka klasterliikmed osalevad ühiskonnaelus, kuigi märkimisväärselt väiksema intensiivsusega.

Joonis 6.3.3. Venekeelse elanikkonna jaotumine lõimklastritesse 2014

% venekeelsest elanikkonnast



Klastrisse kuulujatest on 60% naised, ligi pooled vanuses 45–64 ja veerand vane mad kui 65 eluaastat (tabel 6.3.1). Kuigi ligemale iga teine neist on Eestis sündinud, on rühmaliikmetest üle 40%-l Vene kodakondsus ning kolmandikul määratlemata kodakondsus ehk hall pass. 2011. a integratsiooni monitooringu tulemuste põhjal oli selle klastriga sarnaseim vene orientatsiooniga vähelõimunute klaster (Lauristin, 2011). Kuna nende meediakasutuses (vt lähemalt peatükis 6.4) ja vabakondliku osaluse praktikates on siiski olemas ka selge kohalik mõõde, siis võiks nende lõimimise määra mõttelisel skaalal hinnata mõõdukaks, vaatamata selgele diasporaalsele identiteediorientatsioonile. Nende osakaal venekeelses elanikkonnas on 26%. Koos eespool kirjeldatud passiivsusklastriga, kes on oma ideoloogiliselt orientatsioonilt võrdlemisi lähedane diasporaaklastrile, moodustavad nad märkimisväärse osa Eesti venekeelsest elanikkonnast, kelle poliitiline lõimimine pole õnnestunud.

KODANIKUKLASTER koondab inimesed, kelle sidustatus kodanikuna on tugev: ligi 80% neist on Eesti kodanikud (tabel 6.3.1) ning käivad aktiivselt valimas. Nad usaldavad ühiskonna põhilisi poliitilisi institutsioone, jälgivad uudiseid ja osalevad avalikel üritustel vähemasti keskmise aktiivsusega (joonis 6.3.1). Ka peatükis 4.3 kirjeldatud Eesti ühiskonna üldiste sotsiaalse sidususe makromustrite järgi kuulub enamik neist „valijana sidustatute“ tüüpi. Samas piirdubki klaster liikmete kodanikuosalus institutsionaliseeritud traditsiooniliste vormidega, nad on Daltoni (2008) määratluses kohusetundlikud kodanikud (*duty citizens*); alternatiivse poliitilise aktiivsuse tegevustes ja haaratuses kodanikuühendustesse on nad diasporaaklastriga võrreldes märgatavalt passiivsemad (joonis 6.3.1, tabel 6.3.3). Kodanikuklastrite majanduslik sidustatus ja etnokultuurilise identiteedi tugevus on teiste klastritega võrreldes keskmisel tasemel. Sotsiaal-demograafiliselt iseloomustab klaster sooline proportsionaalsus (tabel 6.3.1) ja nooremajapoolne vanusprofiil – veidi alla poole on 15–45-aastased. Eesti keele oskajaid ja eestikeelse meedia (mõningal määral) jälgijaid on klastris veidi üle 40% (lähemalt peatükis 6.4). Eesti keele oskust soodustavad tõenäoliselt asjaolud, et kaks kolmandikku rühma liikmetest on Eestis sündinud, suhteliselt noored ning elavad keskmisest sagedamini eestlastega asustatud piirkondades

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

(tabel 6.3.1). Rühma liikmetest on veidi vähem kui kolmandikul kõrgharidus. 2011. a integratsiooni monitooringus kirjeldatud venekeelsete Eesti patriootide rühm on sellele rühmale suhteliselt lähedane, kuid märgatavalt vanem. Üldiselt iseloomustab kodanikuklastrit samuti pigem mõõdukas kui tugev lõimitus Eesti ühiskonna erinevatesse struktuuridesse. Selle rühma osakaal Eesti venekeelses elanikkonnas on võrdlemisi suur, ulatudes veidi üle ühe kolmandiku (joonis 6.3.3). Seega võib öelda, et kohalikus territoriaalsest identiteedist ja institutsionaalsest kuulekusest lähtuv kohanemisstrateegia ületab mõnevõrra kogukondlikest praktikatest lähtuvat diasporaalist kohanemisstrateegiat.

AKTIIVUSKLASTRI liikmed on kõrge majandusliku ja poliitilise sidustatusega, nad käivad valimas (enamik on Eesti kodanikud), osalevad kodanikuühendustes, jälgivad uudiseid ja võtavad osa avalikest üritustest (joonis 6.3.1 ja tabel 6.3.3). Samas on nad umbusklikud institutsioonide suhtes (joonis 6.3.1). Klastri liikmetel on rohkem kogemusi demonstratsioonide, allkirjakampaaniate jms eneseväljenduse vormidega kui teiste klastrite liikmetel (tabel 6.3.3). Selles rühmas on suhteliselt palju eesti keele oskajaid (tabel 6.3.1) ja eestikeelsete meediakanalite jälgijaid. Ühiskonnaga sidustunud ollakse seega erinevate struktuuride kaudu ning üldjuhul ka mitmekesisel moel (joonis 6.3.3). Tabelist 6.3.1 nähtub, et rühmas domineerivad naised (ligi 70%), vanuseliselt on rühm võrdlemisi mitmekesine. Valdavalt on klastri liikmed Eestis sündinud ning iga kolmas neist elab piirkonnas, kus eestlased on ülekaalus. Selles klastris on suurim kõrgharitude osakaal, mis ilmselt on ka nende eripalgelist ühiskondlikku sidusust toetav tegur. Klastri liikmed on vaatamata keskmiselt tugevale etnokultuurilisele identiteedile küllaltki avatud erinevatele kultuurilistele rühmadele ja identiteetidele ehk siis küllalt tugeva kosmopoliitse orientatsiooniga. Neid iseloomustab ka võimekus kasutada, samuti mõjutada ühiskonna ressursse ja reegleid, mis muudab nad ühtaegu ka eneseteadlikumaks, kriitilisemaks ja vähem lojaalseks poliitiliste institutsioonide suhtes. Seega võib rühma nimetada ka küllaltki emantsipeerunuks. Klastri osakaal Eesti venekeelses elanikkonnas on teiste klastritega võrreldes väiksem, veidi alla viiendiku (joonis 6.3.3). Selline lõimumisviis nõuab üsna suuri ressursse, mis osalt sõltuvad indiviidist endast, osalt aga on mõjutatud keskkondlikest teguritest, mis ei pruugi sellist aktiivset ja mitmekülgsset sidustumist soosida. Samuti viitab kodanikuklastri ja aktiivsusklastri eristumine analüüsis (selmet oleks moodustunud üks klaster), et lõimumispoliitika dokumentides kokkupandud individualistlik mobiilsus ja Eesti patriotism ei ole reaalses elus kuigi hästi ühitatavad.

Üldiselt võib klastrite osakaalu järgi hinnata, et Eesti ühiskonda on oma majanduslike, poliitiliste jt avalikus elus osaluse praktikate kaudu lõimumud umbes

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

Tabel 6.3.1. Lõimklastrite sotsiaal-demograafiline profiil 2014

% klastrist

	Aktiivsusklaster	Kodanikuklaster	Diasporaaklaster	Passiivsusklaster
Sugu				
Mehed	33	51	41	52
Naised	67	49	59	48
Vanus				
15–25	11	11	12	11
25–45	33	32	17	23
45–65	43	35	46	46
65+	14	22	26	20
Kodakondsus				
Eesti	83	78	27	15
Vene	10	12	43	41
Määratlemata	8	10	29	43
Sünniriik				
Eesti	72	69	53	60
Väljaspool Eestit	28	31	48	40
Keeleoskus				
Ei oska eesti keelt	40	57	87	83
Oskab eesti keelt	60	43	13	17
Haridus				
Põhiharidus	7	8	20	15
Keskharidus	45	59	63	72
Kõrgharidus	48	34	18	13
Elukoht				
Tallinn	41	54	38	48
Ida-Viru linnad	27	20	35	33
Muu Eesti	32	26	27	19
Töölane staatus				
Ettevõtja, juht	18	7	2	2
Haritlane, spetsialist	26	20	8	5
Ametnik, teenindaja	15	9	12	17
Tööline	17	24	28	27
(Üli)õpilane	6	7	8	5
Pensionär	14	25	33	32
Töötu, kodune	4	8	9	12

kolmveerand venekeelsest elanikkonnast, kellega on olemas võimalus luua sidet, nendega kaudes või otseses mõttes suhelda – selleks on ühiskonnas olemas teatud institutsionaalsed viisid ja kanalid kas siis kodanikuorganisatsioonide ja avalike ürituste, valimiste ja kaasnevate poliitiliste praktikate või tööturu jt majanduslike

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

Tabel 6.3.2. Töö iseloom tööturul aktiivsete inimeste seas lõimklastrites 2014

% klaustrist. Põhitegevused, mida töökohal iga päev tehakse. Küsimuses võis valida mitu vastusevarianti, seetõttu ei ole vastuste summa 100%, sarnased tegevused on kokku liidetud

	Aktiivsus-klaster	Kodaniku-klaster	Diasporaa-klaster	Passiivsus-klaster
Rutiinne töö masinate, seadmetega	11	16	27	22
Rutiinne töö dokumentidega	10	5	12	8
Klientide teenindamine	35	28	32	39
Tehnilised, majanduslikud arvestused, IKT ja infoedastus **	37	23	13	8
Teiste inimeste kuulamine, õpetamine, nõustamine, lepitamine **	37	21	7	6
Teiste inimeste juhtimine, korraldamine **	27	9	5	4
Analüüs, loovtöö **	21	7	3	4

** $p \leq 0,01$

meetmete kaudu. (Loomulikult on oluline ka kaasatus ühiskonnaellu massimeedia vahendusel, mida käsitleme raamatu järgmises peatükis 6.4). Samas pole ligi kolmandik venekeelsest elanikkonnast ühiskonnaga märkimisväärselt seotud ühelgi ülalnimetatud viisil ning nad on seetõttu avaliku kommunikatsiooni ja poliitika kaudu raskesti püütavad. Nende passiivsus on ühtaegu nii lõimumist takistav probleem kui ka selgesuunaliseks protestiks ja oma huvide kaitseks koondumist takistav puhver (mis aga ei takista irratsionaalsemat laadi ängide väljaelamist killustunud mikrokonfliktides).

6.3.4. KUIDAS ON LÕIMUMISMUSTRID SEOTUD ARGIELUGA?

Kuna klaustrites on tugev eristaja tööalane staatus, siis alustame eri lõimumismustritega kaasneva argielu tutvustamist töö iseloomu profiilidest. Tabelist 6.3.2 ilmneb, et passiivsusklaustrist ja diasporaaklaustrist liikmete töö iseloom on valdavalt rutiinne: teenindus või masinate-seadmete opereerimine, veidi ka raamatupidamislikku ning tehnilist arvestust. Kodanikuclaustrist liikmete töö sisaldab sageli suhtlemist teiste inimestega, nii teenindavas kui ka nõustavas-õpetavas rollis. Aktiivsusklaustrist liikmete töös on märkimisväärt juhtimislike, töö koordineerimise ning ka esindamisega seotud tegevuste osakaal (tabel 6.3.3). Seega võib öelda, et mida tugevam lõimumise aste, seda suurem on ka toimumisvabadus ja -vastutus töösfääris ning vastupidi.

Kui töö iseloom mõjutab paljuski ühiskonna majandussfääris osalemise võimalusi, siis vabaihenduste ja kodanikuaktsioonide kaudu on võimalused avatud ka

Tabel 6.3.3. Osalus vabakondlikes tegevustes ja kodanikeühendustes, alternatiivne poliitiline aktiivsus lõimklastrites 2014

% klastrist

	Aktiivsus- klaster	Kodaniku- klaster	Diasporaa- klaster	Passiivsus- klaster
Osalenud talgutel	55	24	42	12
Teinud muud vabatahtlikku tööd	24	10	2	1
Osalenud kiriku korraldatud perepäevadel, muudel üritustel	17	7	23	4
Annetanud raha, riideid, toitu	52	12	48	5
Osalenud aastapäeva-, mälestusüritustel	36	18	38	14
Osalenud avalikul rahvakoosolekul	34	9	18	2
Kandnud poliitilise sõnumiga linti, märki	37	15	32	12
Andnud internetis, sotsiaalvõrgustikes allkirja mõnele kampaaniale	27	5	12	6
On esindaja, ühiskondliku ülesande täitja	17	12	4	0
On ühe või mitme kodanikuühenduse liige	82	29	82	18

neile, kelle töö eeldab rohkem teiste antud korralduste täitmist ja kel pole majanduslikke ressursse oma elulaadi kujundada. Tabelis 6.3.3 on lõimklastrite kaupa esitatud vabakondlik kaasatus ja ühiskonnaelus osalemise aktiivsus.^[9] Diasporaaklastri liikmed osalevad avalikel üritustel ja vabaühendustes peaaegu sama aktiivselt kui institutsionaalses mõttes tugevalt lõimunud aktiivsusklasteri liikmed (joonis 6.3.2 ja tabel 6.3.3). Diasporaaklastri liikmete osalus avalikus elus sõltub informaalsete suhtevõrgustike olemasolust ja tugevusest ning on olemuselt spontaansem, oma laadilt kogukondlik – nad osalevad talgutel, annetavad, on haaratud kiriku vahendatud heategevusse, käivad avalikel tähtpäevaüritustel ja on valmis oma solidaarsust väliselt väljendama (lindid, märgid). Samas on nende osalus rahvakoosolekutel, allkirjade kogumises jm alternatiivse poliitilise aktiivsuse tegevustes (mis iseloomustab aktiivsusklasteri liikmeid) tagasihoidlikum.

Elukorralduslikele muutustele reageerimine

Järgnevalt analüüsime muutumisvajadusele reageerimise praktikaid lõimklastrite kaupa. Tabelis 6.3.4 on toodud lõimklastrite liikmete vastused viimase kümne aasta jooksul toimunud elumuutuste kohta, mis on seotud vähem isikliku elukaare ja

[9] Neid tunnuseid on kasutatud ka klastrite moodustamisel.

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

Tabel 6.3.4. Igapäevaelu muutused lõimklastrites 2014

% klastrist

Toimunud elumuutused viimase kümne aasta jooksul	Aktiivsusklaster	Kodaniku-klaster	Diasporaa-klaster	Passiivsusklaster
Teie või mõne pereliikme elama asumine (teise) linna, maakotta	14	12	18	10
Teie või mõne pereliikme elama, tööle, õppima asumine teise riiki	14	9	8	6
Enda või mõne pereliikme töötuks jäämine **	28	22	35	44
Enda või mõne pereliikme eriala, elukutse, töökoha, ametikoha muutus *	44	22	29	24
Äriprojekti alustamine, oma ettevõtte loomine vm suurema projekti alustamine	12	4	3	1
Korteri, maja, suvekodu ostmise või ehitamine	19	14	10	9
Mis on ajendanud muutma oma igapäevast elukorraldust ja elustiili viimastel aastatel?				
Transpordi, haridus- ja sotsiaalelu kohalik korraldus	14	9	14	13
Seadusemuudatused (maksud jm) **	12	2	9	2
Hinnatõus ja rahalised probleemid	43	44	53	61
Oma väärtuste ja tõekspidamiste ümberhindamine *	30	11	18	20
Ei ole oma elustiili ja elukorraldust viimase paari-kolme aasta jooksul üldse muutnud *	32	44	30	24

** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

suhetega (kooselu, õpingud, sünnid-surmad) ning rohkem tööturu, seaduste, kohalike taristute arenduste ja üldisema majandusliku olukorraga.

Taristu (transport, haridus, sotsiaalhoolekanne) ja seaduste põhjustatud tajutud muutusi elukorralduses on ootuspäraselt vähe (kui need otseseid probleeme ei põhjusta, siis enamasti inimesed ei tunneta neid ega raporteeri seetõttu ka küsitlustes). Lõimklastrite liikmed on nendest muutustest puudutatud enam-vähem võrdselt, erandiks on aktiivsusklasteri liikmed, kelle elukorraldust on seadused sagedamini puudutanud (tabel 6.3.4). Seda eristust võib seletada nende aktiivsusega eri sfäärides: nad tegelevad sagedamini mitmesuguste projektide ja ettevõtlusega, osalevad poliitilistes jt avalikus ruumis toimuvates algatustes, mille puhul juriidiline regulatsioon võib oma rolli mängida. Samuti kuulub klastrisse oluliselt rohkem noori ja mobiilseid inimesi, kelle kõrgkooliõpinguid, töö- ja elukohakohavalikuid jms võivad seadused samuti puudutada.

Peamised elukorralduslike muutuste ajendid on töökoht ja sellega tugevasti seotult rahalised probleemid. Kõigi klastrite liikmed on enda või oma pereliikmete kaudu kokku puutunud tööturu volatiilsusega – töökoha kaotus, uue töö või ametiala taotlemine. Mobiilsus nii Eestis sees kui väljaspool on suhteliselt väike.

Tabelist 6.3.4 nähtub, et kõige stabiilsem on elu kodanikuklastri liikmetel – nemad on enda hinnangul pidanud kõige harvemini oma elukorraldust muutma (väliste) sekkuvate tegurite, nt töökoha kaotuse tõttu, veelgi harvemini on nad oma väärtusi ja põhimõtteid ümber hinnanud. Näiteks need klastri liikmed, kes on maininud elukorralduse muutusi seoses rahaliste probleemide kogemisega, on väga harva maininud elupõhimõtete ümberhindamist. Selle klastri liikmed on väga paiksed. Kui nt teistes klastrites on töökoha kaotamisega koos mainitud lisaks uuele tööle asumisele ka elukohavahetust, siis töökoha kaotusega kokkupuutunud kodanikuklastri liikmed elukohavahetuse toimumist peaaegu ei maini.

Aktiivsusklastri liikmete elukorraldust on muutused mõjutanud suhteliselt sageli. Nende töösuhted ei tundu olevat kuigi stabiilsed (tabel 6.3.1). Tundub, et ühe töösuhte lõppedes otsitakse uut töökohta samas paigas, kuid liigutakse ka mujale. Elustiili ja elukorraldust muudavad klastri liikmed sageli ka seoses oma elupõhimõtete ja väärtuste ümberhindamisega, kusjuures oma rolli mängivad siin ilmselt ka rahalised probleemid.

Passiivsusklastrit on välised sekkumised enim mõjutanud. Töökoha kaotus ja kaasnevad rahaprobleemid sunnivad neid oma igapäevast elukorraldust muutma, kuid nende puhul on uuele töökohale asumist või uude elupaika liikumist mainitud märgatavalt harvemini kui nt aktiivsusklastri liikmete puhul. Tõenäoliselt on neil vähem võimalusi materiaalse kitsikuse probleeme mobiilsuse või uue töökoha otsingutega lahendada, kuna märkimisväärne osa neist on vanemad inimesed, nende eesti keel oskus on halb ja haridustase madalam. Seetõttu võib elustiili n-ö lihtsustamine ja piiramine olla ainus käepärane lahendus.

Diasporaaklastri liikmed on samuti majanduslikest ajenditest põhjustatuna sageli oma elukorraldust muutnud, olles samas n-ö ideoloogiliselt üsna inertsed – oma elupõhimõtteid ja väärtusi hinnatakse ümber suhteliselt harva. Võrreldes paiksete kodanikuklastri liikmetega on nemad või nende pereliikmed sagedamini Eesti sees elukohta vahetanud. Võimalik, et mobiilsus oleks klastri liikmete jaoks veelgi enam rakendatav majandusliku kohanemise strateegia, kui neil oleks suuremad võimalused kinnisvaratehinguid sooritada. Näiteks (kohaliku) üüripoliitika programmid võiks leevendada klastri liikmete vähesest majanduslikust võimekusest tekkivaid sundvalikuid ning nendega omakorda seotud sotsiaalset rahulolematust.

Igapäevase elukorralduse muutused on oluline aspekt, mille kaudu analüüsida inimeste reaktsioone muutustele üldiselt, sest need on tunnetatavad vahetult ja nende kohta vastamine küsitlusuuringus on ideoloogiavaba, s.t neutraalsem kui nt ühiskondlike hoiakute puhul. Seetõttu pühendame siinkohal erilist tähelepanu küsitlustulemuste teoreetilisele mõtestamisele. Peatüki alguses toodud Lizardo

ja Strandi käsitlus ühiskonnas toimuvate muutustega kohanemisest aitab – vähemasti osaliselt – seletada ka lõimklastrite eripärasid. Tabelist 6.3.4 nähtub, et tööturg ühiskonna struktuurina mõjutab lõimklastrite liikmete elukorraldust olulisel määral, kuid reageerimisviisid on klastriti mõnevõrra erinevad. Töökohast ja raha-probleemidest tingitud probleemide praktiline lahendamine toob aktiivsusklastris kaasmõjuna kaasa selle, et oma väärtushinnangud vaadatakse ümber, s.t toimub muutus diskursiivses teadvuses ehk ideoloogiline muutus. Seega haarab reaktsioon väliskeskonnast tulevatele probleemisignaalidele nii praktilist (midagi tehakse teisiti) kui ka diskursiivset teadvust (vaadatakse üle väärtused). Teiste klastrite liikmete puhul ei kaasne praktilise tasandi probleemide lahendamisega nii sageli uute ideoloogiate otsinguid ehk diskursiivset muutust. Tinglikult võib öelda, et kuigi praktiline elukorraldus muutub, lähtutakse muutuse seletamisel ja põhjendamisel „vanadest“ ideoloogilistest struktuursetest korraldustest. Võimalik, et niihästi diasporaorientatsioon kui ka kohalik kodanikuidentiteet aitab toimuvat mõtestada ega innusta pöörduma uusi ideoloogilisi seletusi otsima.

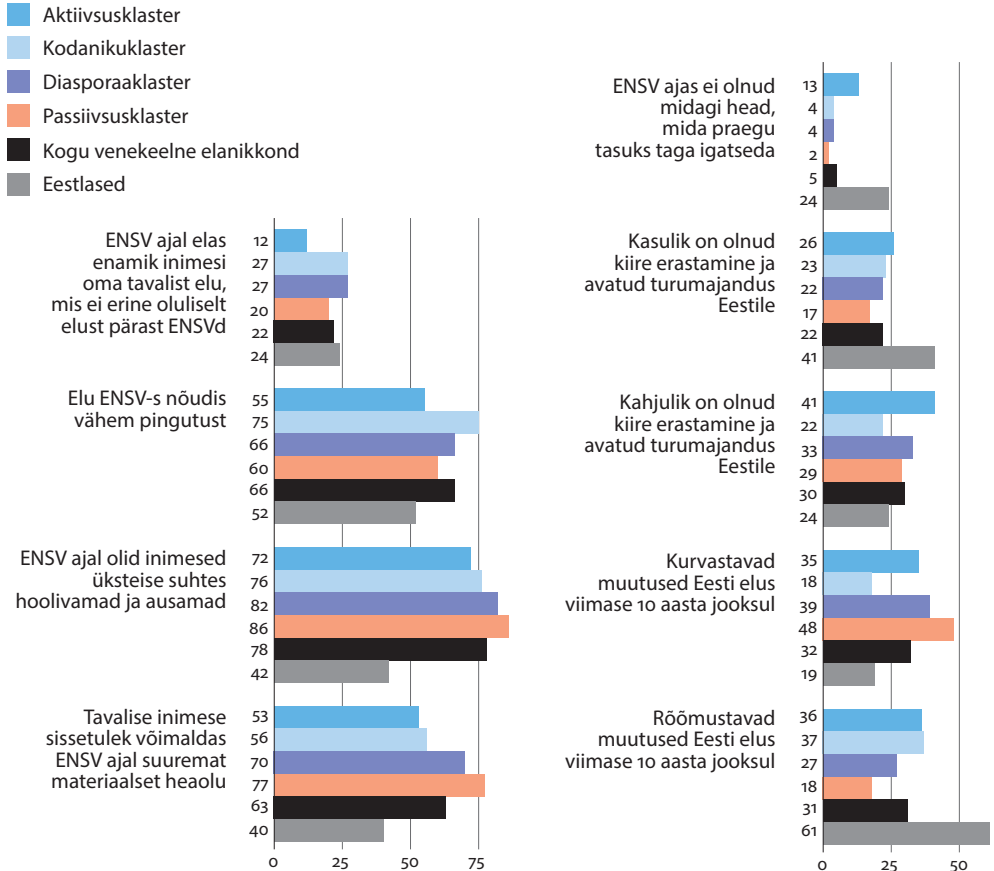
Ideoloogilised hinnangud ja arusaamad

Järgmisena vaatleme lähemalt, millised on lõimklastrite erinevused arusaamades toimunud ühiskondlikest muutustest ja suhtumises neisse. Joonisel 6.3.4 on kokku pandud suhtumine Eestis toimunud muutustesse üldse – arusaam turumajanduslike reformide tempost ja radikaalsusest ning suhtumine ENSV aega kui indikaator vanade ideoloogiate jätkusuutlikkuse kohta. Siinkohal on välja on toodud väitega nõustunute osakaal ka kogu venekeelse elanikkonna ja eestlaste seas, et saada teada üldisemad ühiskonnas valitsevad veendumused ning rahvuslikud ideoloogilised eripärad, raamistamaks klastritevahelisi võrdlusi.

Jooniselt 6.3.4 nähtub, et eestlased hindavad Eestis toimunud muutusi valdavalt positiivselt, kuigi turumajandusele ülemineku kiirust ja radikaalsust nad eriti heaks ei kiida. Venekeelse elanikkonna suhtumine Eestis toimunud muutustesse on valdavalt negatiivne ja väga suuri eristusi lõimklastrite vaates ei ilmne. Nõukogude ajal nähakse olevat positiivseid jooni mõlemas rahvusrühmas – enamik arvab, et ENSVs oli midagi, mida täna taga igatseda. Näiteks nõustub enamik, et elu ENSVs nõudis vähem pingutust, mida väliselt tugevasti korraldatud ja piiratud elukorraldus tõenäoliselt tõesti võimaldas (küsimus ei ole püstitatud hinnangulisena). Samas on eestlased oluliselt skeptilisemad nõukogudeaegse palgarikkuse-vaesuse küsimuses (väitega, et tavalise inimese sissetulek võimaldas paremat materiaalsel heaolu, pole nõustunud ligikaudu pooled) ning samuti ei jaga nad nii laialdaselt kui venekeelsed

Joonis 6.3.4. Hinnangud Eesti majanduspoliitilistele arengutele ja ENSV ajale lõimklastrites 2014

Väitega nõustujate % klastrist või rahvarühmast



elanikud veendumust inimsuhete paremas kvaliteedis nõukogude ajal (joonis 6.3.4). Venekeelse elanikkonna lõimklastrite erisused on kõnekamad, kui vaadata erinevate väidete nõustumise-mittenõustumise mustreid tervikuna ühe klatri piires.

Aktiivsusklatri liikmed – kellest märkimisväärne osa on hõivatud tööturu n-ö kõrgematel astmetel – on oma hinnangutes Eestis toimunud muutustele ja turumajandusele üleminekule polariseerunud: kui kolmandiku jaoks on need rõõmustavad, siis sama suur on selles klastris muutuste üle kurvastajate osakaal (joonis 6.3.4). Majandussüsteemi radikaalse reformi õigsuse kohta on arvamused samuti polaarsed,

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

kuid arvamust, et kiired reformid ja avatud turumajandus on olnud Eestile kahjulik, jagab mõnevõrra suurem hulk klastri liikmetest. Eeldus, et sotsiaal-majanduslikult kõrgemal positsioonil olevad inividid peaksid ka kehtiva majandussüsteemi suhtes olema positiivsemalt meelestatud, kehtib siin seega vaid osaliselt. See tulemus viitab, et kuigi praktilisel tasandil tulla ühiskonnas valitsevate reeglitega võrdlemisi hästi toime, siis diskursiivses teadvuses on kinnistunud teistsugused ideaalid, mis ei võimalda kehtivat süsteemi positiivselt väärtustada. Kvalitatiivsed uuringud suurte sotsiaal-majanduslike muutustega (nt eurole üleminek) argitasandil toimetulekust viitavad, et veendumus, et ollakse tubli ja saadakse hakkama süsteemile vaatamata, võib aidata argielu väljakutsetega küllaltki hästi toime tulla ning vastuolu praktilise ja diskursiivse teadvuse vahel enese mobiliseerumist isegi toetada (Keller ja Vihalemm, 2015). Aktiivsusklastri liikmete majanduspoliitilised ideaalid võivad tõenäoliselt lähtuda pigem globaalsetest ideedest, mitte minevikust, kuna paljudel neist ei ole oma nooruse tõttu isiklikku kogemust. Kuigi nad jagavad ülejäänud venekeelse elanikkonnaga sarnaselt positiivsete inimsuhte ja pingutustevaba elu diskursust, on nad pigem eestlastega sarnaselt skeptilised nõukogudeaegse palgarikkuse küsimuses. Aktiivsusklastri liikmetele on iseloomulik mineviku ja oleviku selge eristamine (nende seas on kõige laialdasem eitus väitele, et ka tänasel päeval saavad n-ö tavalised inimesed elada nii, nagu nad elasid nõukogude ajal) ning võib oletada, et nad ei lähtu oma argikogemuste diskursiivsel mõtestamisel nõukogude aja nostalgias (osa neist on veendunud, et nõukogude ajast pole midagi head, mida taga igatseda, mis ületab ühiskonnas üldiselt valitseva normi).

Kodanikuklastrit iseloomustab Eestis toimunud muutuste üle rõõmustajate suhteline ülekaal negatiivsete hinnangutega võrreldes ning laialdasem heakskiit turumajanduslikele reformidele (mis veidi ületab eestlaste keskmise). Klastriliikmete seas on levinud igatsus lihtsa, pingutustevaba elu ja hoolivate inimsuhte järele nõukogude ajal, kuigi samas on nad skeptilisemad nõukogudeaegse suhteliselt suurema materiaalse heaolu väite suhtes. Selles rühmas valitsevad tugevad statistilised seosed majanduspoliitiliste veendumuste vahel: mida enam usaldatakse Eesti riiki, seda vähem arvatakse, et turumajanduslikud reformid on toonud Eestile kahju (Pearsoni korrelatsioonikordaja 0,400 olulisustasemel $p \leq 0,001$), ning mida enam rõõmustavad Eestis toimunud muutused, seda vähem arvatakse, et ENSV ajal võimaldas sissetulek suuremat materiaalset heaolu (Pearsoni korrelatsioonikordaja 0,286 olulisustasemel $p = 0,001$). Seega võib öelda, et üldiselt on diskursiivse teadvuse tasandil omaks võetud süsteemi uuendamist legitimeerivad narratiivid, ning kuigi veidi rohkem kui iga neljas on nõus väitega, et tavaliste inimeste elu nõukogude ajal ja praegu on

sarnased^[10], näitab rühmaliikmete enamiku mittenõustumine siiski seda, et vanad argipraktikad üldjuhul uude süsteemi ülekandmiseks ei sobi. Seega võib öelda, et kohaliku kodanikudentiteediga ning mõõdukalt lõimunute klastrit iseloomustab pigem harmooniline, muutumist legitimeeriv suhe diskursiivse ja praktilise teadvuse tasandil.

Diasporaaklastri liikmed hindavad Eestis toimunud muutusi valdavalt negatiivseks ning peavad turumajanduslikke reforme kahjulikuks. Nende seas on levinud ka arusaam, et lihtsate inimeste sissetulek võimaldas nõukogude ajal paremat materiaalsel heaolu, nii et nende igatsusel nõukogude aja järele on nii majanduslik kui ka sotsiaalne mõõde (inimsuhete kvaliteet). Klastris sees väidetega nõustumiste vaheliste seoste analüüs näitab, et võrdlemisi tugevad seosed on veendumuse vahel, et turumajandusele üleminek on Eestile kahjulik olnud, ning veendumuse, et nõukogude aeg võimaldas inimestele palgarikkust (Pearsoni korrelatsioonikordaja 0,277; $p=002$). See veendumus põhineb isiklikel mälestustel (korrelatsioon vanusega on 0,264; $p=004$). Seetõttu on ka loogiline, et enamik klastris liikmetest ei eelda, et täna ses olukorras saaks edasi kasutada nõukogudeaegseid (argi)praktikaid, kuna need ei võimalda säilitada elukvaliteeti, ilma et peaks otsima kõrvalist abi (klastris on üle poole liikmetest võtnud lühiajalist tarbimislaenu). Erinevalt kodanikuklastri liikmetest ei ole diasporaaklastri liikmete jaoks ühiskonna tasandil toimunud muutused legitiimsed, kuna neid tajutakse inimeste elukvaliteeti halvendavana, ning seetõttu tekitab nende reeglite järgi toimimine teatava konflikti praktilise teadvusega (kogemus varasematest, heaolu mõttes tõhusamatest praktikatest), mis pärsib puuduva keeleoskuse, kodakondsuse, hariduse jm riigispetsiifilise kapitali tõttu niigi piiratud toimimist, eriti majandussfääris. Poliitiline ja kodanikuosalus on diasporaaklastris seevastu aktiivsem kui kodanikuklastris, vt tabel 6.3.3.

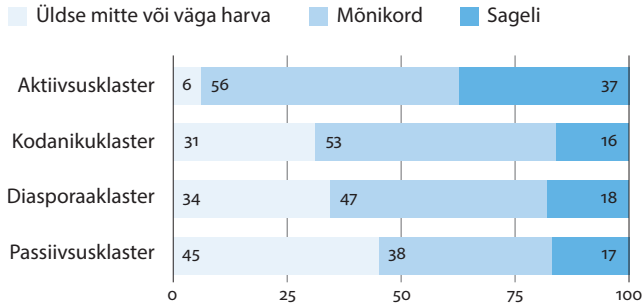
Passiivsusklastri veendumused ja nendevahelised seosed on sarnased diasporaorientatsiooniga klastris omadega, nende suhtumine toimunud muutustesse on veelgi negatiivsem ning seosed negatiivsete hinnangute vahel Eestis toimunule ja nõukogudeaegsete paremate materiaalsete võimaluste vahel veelgi tugevamad (0,349; $p=000$).

[10] Vanuse ja veendumuse vahel, et tavalise inimese elu nõukogude ajal ja praegu ei erine, ei ole statistiliselt olulist seost, mis näitab, et ka nende seas, kes seda veendumust jagavad, ei põhine see mitte niivõrd isiklikul kogemusel (mida püütakse uude süsteemi üle kanda), vaid tegu on pigem vahendatud kogemusega (nt vanemate kogemus, nähtud nõukogudeaegsetel filmidel, nostalgikaubad jms).

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

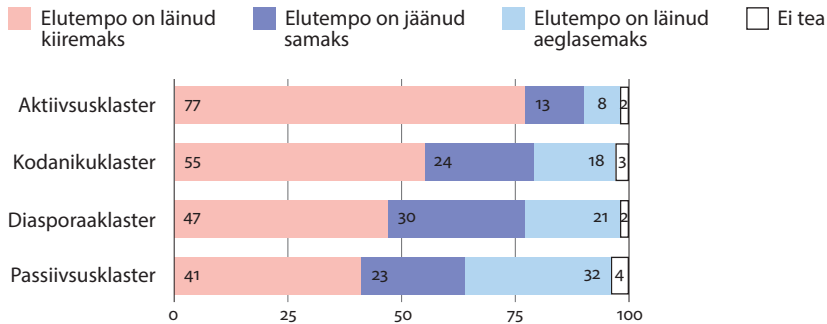
Joonis 6.3.5. Kas Teil on tunne, et elu nõuab Teilt pidevalt uusi ideid ja avatust muutustele? Vastused lõimklastrites 2014

% klastrist



Joonis 6.3.6. Kas Teie enda ja Teie pere elu on viimase kümne aasta jooksul läinud üldiselt kiiremaks või aeglasemaks? Vastused lõimklastrites 2014

% klastrist



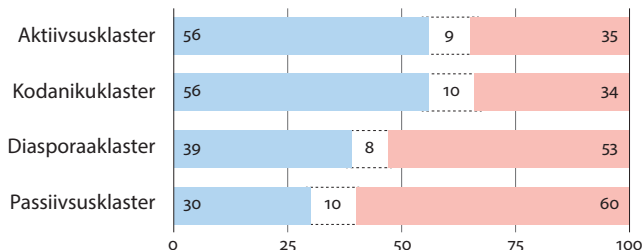
Elutempo ja arengusurve tunnetamine

Seega võib üldistatult ja lihtsustavalt öelda, et kodanikuklastri liikmed reageerivad ühiskonnamuutustele kõige harmoonilisemalt – praktilise teadvuse tasandil toimunud muutused toetatakse ka uute ideoloogiliste seletustega. Aktiivsusklasteri liikmete seas on praktiline teadvus ja diskursiivne teadvus tõenäoliselt sagedasti ka omavahelises konfliktis, kuna praktiline toimimine ei leia kohe rahuldavat ideoloogilist selgitust soorituste õnnestumise või ebaõnnestumise kohta ja seega käivad selle lõimumisviisiga kaasas ka emantsipeerumine (ühtaegu kasutatakse ühiskonna reegleid ja ressursse, teisalt ei lähtuta nende kommuniqueeritavatest tähendustest oma toimingute mõtestamisel) ning oma tõekspidamiste ja väärtuste kiire vahetamise

Joonis 6.3.7. Kas olete oma eluga rahul? Vastused lõimklastrites 2014

% klastrist

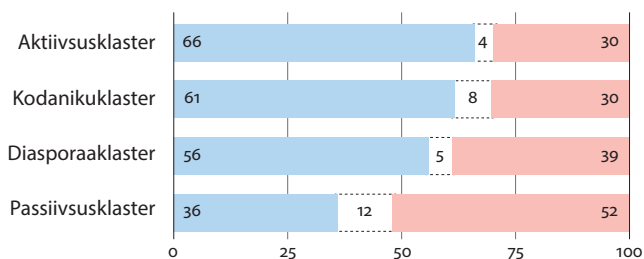
■ Täiesti rahul või üldiselt rahul □ Raske öelda ■ Mitte eriti rahul või üldse mitte rahul



Joonis 6.3.8. Kas Te võite oma elule mõeldes öelda, et olete õnnelik? Vastused lõimklastrites 2014

% klastrist

■ Väga õnnelik või pigem õnnelik □ Raske öelda ■ Mitte eriti õnnelik või üldse mitte õnnelik



valmidus elustiili muutudes. Joonised 6.3.5 ja 6.3.6 näitavad, et just aktiivsusklasteri liikmed tunnetavad elutempot ja pidevat muutumisvajadust kõige tugevamalt, seevastu ühiskondliku kaasatuse vähenedes elutempo ja muutustesurve tunnetamine ka raugneb.

Baastasandil osaluse või passiivsuse puhul on konflikt diskursiivse ja praktilise teadvuse vahel pigem vastupidine – ollakse kinni vana süsteemi selgitustes, ning kuigi mõeldakse nende sobimatust uude süsteemi, ei püüta tundma õppida uues süsteemis heaolu suurendamise võimalusi.

Subjektiivne heaolu ja õnnetunne

Oleme eespool analüüsinud ühiskonna institutsioonide kaudu kaasatust ja reaktsioone välistest teguritest tingitud muutustele. Kas ja kuidas aga mõjutavad ühiskonda lõimitus ja kollektiivne identiteet eluga rahulolu ja õnnetunnet?

Joonised 6.3.7 ja 6.3.8 näitavad, et eluga rohkem rahul ja õnnelikumad on sagedamini kodanikuklastri ja aktiivsusklastri liikmed. Diasporaaklastri liikmetest ei ole pooled eluga rahul, kuid neid, kes end õnnelikuks ei pea, on vähem. Lisaanalüüs klastri sees näitas, et eluga rahulolematutest klastri liikmetest viiendik (märkimisväärselt suurem osa võrreldes teiste lõimklastritega) väidab end samal ajal olevat õnnelik. See võib viidata niihästi asjaolule, et õnne ja eluga rahulolu kriteeriumid on erinevad (õnn kui midagi igapäevaelust eemalseisvat?), või siis lähtutakse eluga rahulolu hindamisel pigem teatud üldisemast normist (nt võrreldakse oma elustandardit mõne teise rühmaga), mis aga ei takista õnnelik olemast. Uurijad on varem täheldanud venekeelse elanikkonna majanduslike võimaluste hinnangutes kollektiivsest negatiivsest kuvandist lähtumist (Helemäe, 2008). Kodanikuidentiteedi ja kosmopoliitse orientatsiooniga rühmades selliseid vastuolusid ei leidu. Hinnangud on sisemiselt n-ö loogilise struktuuriga – ollakse sagedamini õnnelikud ja eluga rahul. Seega on kõige komplitseeritum ja vähem mõõtmiste kaudu seletatav diasporaorientatsiooniga, baastasandil lõimunute klaster, teiste puhul võib sedastada rahulolu ja õnnetunde tugevat seost ühiskonna eri sfäärides osaluse määraga.

6.4.5. MILLISED TEGURID ENNUSTAVAD LÕIMKLASTRISSE KUULUMIST?

Olles kirjeldanud nelja lõimklastri eripärasid, vaatleme lõpuks, millised sotsiaal-demograafilised ja riigispetsiifilise kapitali tegurid ennustavad kuuluvust ühte või teise klastrisse. Selleks et tuua välja otsesed seosed lõimklastrisse kuulumise ja teatud sotsiaal-demograafilise tunnuse vahel, ei piisa kirjeldavast analüüsist (tabel 6.3.1). Mitu tunnust võib olla hoopis teiste tunnuste poolt vahendatud, nt alla 20-aastaste noorte suure osakaaluga grupis on paratamatult ka kõrgharidusega inimesi vähem, kuna noored pole selle omandamiseni lihtsalt veel jõudnud. Selgitada otsesest seost kahe tunnuse vahel võimaldab regressioonanalüüs, mida oleme alljärgnevalt kasutanud selleks, et prognoosida erinevate sotsiaal-demograafiliste tegurite mõju teatud lõimklastrisse kuulumise tõenäosusele. Tabelis 6.3.5 on seosed välja toodud lihtsustatud kujul, s.t seosed on märgitud plussmärkidega põhimõttel, mida tugevam seos, seda rohkem on plussmärke. Negatiivne seos, s.t kui teatud tunnus hoopis

vähendab klastrisse kuulumise tõenäosust, on välja toodud miinusmärgi abil^[11]. Kui mõne tunnuse – nt Eesti kodakondsuse puhul – esineb üheteede lõimklastrite puhul (nt diasporaaklaster ja passiivsusklaster) mitme miinusmärgiga seos ning teiste klastrite (kodanikuklaster ja aktiivsusklaster) puhul mitme plussmärgiga seos, siis see viitab, et Eesti kodakondsus on väga tugev lõimumisviise mõjutav tegur: selle puudumine tähistab keskmisest 2,5 korda suuremat tõenäosust reageerida muutustele diasporaastumise või ühiskondliku kapseldumise (passiivsuse) kaudu ning vastupidi, Eesti kodakondsuse omamine suurendab kohaliku kodanikudentiteedi ja vastavate praktikate kujunemist või kuulumist kosmopoliitse orientatsiooniga, ühiskonnas aktiivselt osalevasse, kuid sõltumatusele püüdlevasse rühma (vt tabel 6.3.5). Mitme tunnuse oluline mõju viitab teatud tegurite kombinatsioonile, mis soodustavad või vastupidi, vähendavad tõenäosust, et vastavaid iseloomulikke jooni kandvad individid kuuluvad teatud lõimklastrisse. Nii on nt suurem oht ühiskondlikult passiivsesse ja väheosalevasse seisundisse (passiivsusklaster) jääda meestel (tõenäosus 1,5 korda suurem kui naistel) ning noortel, 15–24-aastastel, eriti juhul, kui nende haridustee lõpeb keskhariduse omandamisega (vt tabel 6.3.5). Keeleoskus passiivsusklastrisse (mitte)kuulumist ei mõjuta, s.t eesti keele kehv oskus võib olla pigem muude tegurite koosmõjul tekkinud ühiskondliku passiivsuse tagajärg, mitte selle otsene põhjustaja.

Diasporaaklastrisse kuulumist soodustavaks teguriks on lisaks määratlemata kodakondsusele ka eesti keele mitteoskamine. Määratlemata kodakondsusega ja eesti keelt mitteoskavad inimesed on diasporaalise orientatsiooniga umbes 2,5–3 korda suurema tõenäosusega kui Eesti kodanikud ja eesti keelt oskavad inimesed, eriti veel juhul, kui neil on madalam haridustase (vt tabel 6.3.5).

Kodanikuklastrisse kuulumist mõjutab mitu sotsiaal-demograafilist tunnust, nagu vanus, sugu ja elukoht. Kohalik kodanikudentiteet on välja kujunenud suurema tõenäosusega just meeste ja vanemate, üle 65-aastaste inimeste puhul. See lõimumisviis on kujunenud muude tegurite koosmõjul suurema tõenäosusega Tallinnas (tabel 6.3.5). Naiste seas, eriti juhul, kui nad on kõrgharidusega, on tõenäolisem kuulumine aktiivsusklastrisse, mida iseloomustab kosmopoliitne orientatsioon ning tugevam struktuurne lõimumine (tabel 6.3.5).

[11] Multinominaalne logistiline regressioonanalüüs võimaldab hinnata mitme sõltumatu tunnuse mõju (ühele) uuritavale tunnusele ning hoida vahendavate tunnuste mõju kontrolli all. Regressioonimudelite puhul võrreldakse omavahel kaasatud tunnuste mõju uuritavasse sihtrühma kuulumise tõenäosusele. Regressioonimudelid tehti läbi iga klatri puhul eraldi, võrreldes klastrisse kuulujaid kõigi teiste vastanutega, kes kuulusid kolme ülejäänud klastrisse.

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

Tabel 6.3.5. Lõimklastrisse kuulumise seos sotsiaal-demograafiliste tunnuste, keeleoskuse ja kodakondsusega 2014

Regressioonanalüüsi tulemused. Pluss- ja miinusmärgid ning koloreeritud taust näitavad seose statistilist olulisust (+++/- -- p≤0,001; +/+ - p≤0,01; +/- p≤0,05), tühi lahter märgib statistiliselt olulise seose puudumist. Referentskategoriaiks on kõik ülejäänud klastrid

	Aktiivsus- klaster	Kodaniku- klaster	Diasporaa- klaster	Passiivsus- klaster
Sugu				
Mehed võrreldes naistega	--	++		+
Vanus				
15–24-aastased võrreldes 65+		-		++
25–44-aastased võrreldes 65+				
45–64-aastased võrreldes 65+		--		
Kodakondsus				
Eesti kodanikud võrreldes määratlemata kodakondsusega	+++	+++	---	---
Vene kodanikud võrreldes määratlemata kodakondsusega				
Eesti keele oskus				
Eesti keele mitteoskajad võrreldes oskajatega	---		+++	
Haridus				
Põhiharidus võrreldes kõrgharidusega	-		+++	
Keskharidus võrreldes kõrgharidusega	---			++
Elukoht				
Tallinn võrreldes muude Eesti linnade/piirkondadega		++	+	
Ida-Virumaa linnad võrreldes muude Eesti linnade/piirkondadega				

Üldiselt võib öelda, et lõimumise protsesse mõjutavad kõige tugevamini kodakondsus ja haridus, mis erinevates kombinatsioonides muude tunnustega kujundavad venekeelse elanikkonna lõimumise viise Eesti ühiskonnas. Seega on kodakondsus- ja hariduspoliitika olnud arvatavalt suurima ühiskondliku mõjuga. Analüüs viitab, et piirkondlik paiknemine ei kujunda inimeste saatust sedavõrd, kui rahvasuus arvatakse: nt Ida-Virumaa ei eristu mingi konkreetse lõimumisviisi „taastootjana“. Vanus lõimumise piirajana, nt eesti keele õppimisel, on ilmselt toimunud küll. Kodanikuidentiteedi kujunemine ja võimalus saada Eesti kodakondsus kas siis olemasoleva eesti keele oskuse või põlvnemissidemete kaudu on omavahel ilmselt vastastikku võimendavas seoses. Märkimisväärne on, et küllaltki suur risk ühiskonna äärealale jääda on ka noortel, seda just eriti haridusteed mittejätkavate noormeeste seas. Seega peaks just vähemusrahvusest, koolis mitte eriti hästi edasi

jõudvad noored mehed olema lõimumispoliitika üks võtmesihtrühmi, piiramaks vähemusrahvuse jätkuvat ühiskondlikku marginaliseerumist.

6.4.6. KOKKUVÕTE

Analüüsis oleme klasterdamist kasutades analüütiliselt konstrueerinud neli Eesti venekeelse elanikkonna majanduslik-poliitiliste muutustega kohanemise ja ühiskonda lõimumise viisi, mis kirjeldavad inimeste suhet tööturu, avaliku sfääri ja erinevate (võimu)institutsioonidega ning nende identiteediorientatsioon. Oleme analüüsinud nelja lõimklastri liikmete hinnanguid Eesti ühiskonnas toimunud suurtele muutustele ja arusaamu neist, samuti võrrelnud nende igapäevaelus toimuvaid muutusi. Võttes aluseks peatüki sissejuhatuses tutvustatud käsitluse rööpsuhetest, mille puhul elatakse ruumilises ja/või ajalises mõttes mitmes ühiskonnas korraga, ning käsitluse reageerimisest muutustele praktilise ja diskursiivse teadvuse tasandil, esitame üldisemad hüpoteetilised toimimisstrateegiad lõimklastrite kaupa. Kui ühiskonda kaasatust hinnata ühtaegu nii majanduslikus, poliitilises kui ka avalikus sfääris osaluse mõõtnes, siis saab Eesti venekeelse elanikkonna puhul laias laastus eristada neli lõimumise ja muutustega kohanemise viisi, mida analüüsis esindavad ideaaltüüpidega lõimklastrid.

Esiteks, paindlik reageerimine ühiskonna muutustele, mille käigus arendatakse välja mitte üksnes uued praktikad, vaid ka otsitakse aktiivselt uusi tähendusi, püüdes leida oma elukorralduse ja plaanide seadmiseks-teostamiseks sobilikke teadmisi, oskusi, suhteid ja sümboleid. Seda esindab analüüsis nn aktiivsusklastrer. Kiiret ja paindlikku reageerimist muutustele võimaldavad hea haridus, suuremat otsustus- ja suhtlusvabadust pakkuv töökoht, eesti keele oskus, Eesti kodakondsus, aktiivsus eestikeelse meedia jälgimisel ja osalus kodanikuaktsioonides ja -ühendustes. Tege- mist on vastastikku võimendavate seostega, s.t kiire reaktsioon ühiskonna muutus- tele võimaldab ülalloetletud ressursse omakorda säilitada ja suurendada. Aktiivsusklastrer ei ole venekeelses elanikkonnas eriti arvukas, moodustades sellest ligikaudu viiendiku. Seda ühiskondliku lõimumise viisi on võimalik toetada eeskätt kvali- teetse haridusega, kuna sellesse lõimumisklastrisse kuulumist mõjutavad tegurid ongi kõrgem haridus koos Eesti kodakondsuse ja eesti keele oskusega. Samas pole klastreri liikmed ideoloogilises mõttes eriti kiindunud riigi institutsioonidesse ning ka rahvusriiklik ideoloogia jääb neile kaugeks. Olles ise identiteediorientatsioo- nilt pigem kosmopoliitsed, võivad nad moodustada ajutisemaid liite ka diasporaaklastreri liikmetega, kuna mõlema rühma liikmed on aktiivsed kodanikeühendustes ja avalikel üritustel osalejad. Aktiivsusklastrer esindab Eesti venekeelses elanikkonnas

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

individuaalse ressursimobilisatsiooni kaudu muutustega kohanemise viisi, mida lõimumispoliitika on ka ideaaliks seadnud. Sellist kohanemisviisi kandvad inimesed arendavad suuremates ühiskondlikes muutustes kiiresti välja uusi praktikaid ning võtavad omaks ja levitavad uusi kultuurilisi šabloone. Nende kaudu on ühiskond dünaamiline, kuid ka teatud mõttes haavatav, kuna nende ideoloogiavahetus on kiire ning juhul kui muutused ületavad nende jaoks eduka sooritusvõime piirid, võivad nad omaks võtta protestiideoloogiad.

Stabiilsuseks vajab ühiskond ka teatavat inertsi, mis puhverdaks osa ühiskonnarühmade heaolu ja turvatunde languse suuremate reformide ajal. Seda inertsi kannavad Eesti venekeelses elanikkonnas kolm rühma, millesse kuulub ülejäänud neli viiendikku venekeelsetest elanikest. Sotsiaalseid muutusi aeglustavad strateegiad on seega arvulises ülekaalus muutusi kiirendavate jõudude üle. Eesti lõimumispoliitika eesmärgile toetada Eesti kultuuri, keelt ja rahvusriiki väärtustava, kuid samas suhteliselt eralditoimivate indiviidide koosluse väljakujunemist vastab kõige paremini kodanikuklastrid, mis haarab Eesti venekeelsest elanikkonnast veidi alla kolmandiku. Kodanikuklastri liikmete majanduslik ja hariduslik kapital on piisav, et puhverdada tööturu jt ühiskondlikest muutustest tulenevad probleemid ning omandada osalt uued praktikad ilma arusaamade ja väärtuste kohese muutuseta. Vanad normid ja ideoloogiad vaadatakse üle järk-järgult juhul, kui need ei võimalda uusi sooritusi mõtestada. Kui aktiivsusklastri liikmed püüavad eri süsteemide „vahepeal-olemise“ seisundit hoida võimalikult lühiaegsena ning liikuda kiiresti edasi uute süsteemide ja ideoloogiate juurde, siis kodanikuklastri liikmed lahendavad süsteemide kiire muutumisega tekkiva „vahepealsuse“ probleemi neutraliteedi ja suhete säilitamisega: uute kultuuriliste šabloonide puhul ei olda poolt, aga ei olda ka vastu, mineviku šabloone respektieritakse, kuid ollakse samas ka kriitilised juhul, kui need ei seleta tänapäevaseid sooritusi või nende ebaõnnestumist piisaval määral. Kodanikuklastri liikmeid iseloomustavad kindel positsioon tööturul, piisav, kuigi mitte tingimata hea keeleoskus ja Eesti kodakondsuse olemasolu ehk siis riigispetsiifiline kapital, mis võimaldab institutsionaalselt kehtestatud lävepaku ületada. Nende elukorralduses on olulised sotsiaalsed suhted (sh suhtlemise ning teiste inimeste aitamise-toetamisega seotud ametid), mis koosmõjus üldisema strateegiaga hoida ideoloogilises plaanis pigem jahedat ning kaalutletud joont võimaldavad muutustesurvet leevendada, tempot maha võtta. Sellise lõimrühma suurem osakaal ühiskonnas loob stabiilsust ja seda oleks mõistlik kasvatada. Paraku kipub see rühm Eesti ühiskonnas pigem vananema. Kodanikuklastrid on nõukogude perioodi n-ö positiivne pärand: nõukogude ajal väljarännanud inimesed, kes Balti riikide elulaadi väärtustasid ja siin suhtevõrgustikud löid ning kel oli samas piisav ning universaalsem haridus, et

kaotatud töökohtade asemel majandusstruktuuri muutudes uued nišid leida (õpetajad, insenerid).

Teist aeglase reaktsiooni tüüpi, mille puhul ajaline ja ruumiline „vahepealsuse“ seisund avaldub kõige tugevamini, esindab diasporaaklaster. Klatri liikmed on seotud Venemaaga poliitilise kodakondsuse ja meediatarbimise kaudu (viimasest lähemalt järgmises peatükis) ning nõukogude minevikuga ideoloogiliste veendumuste mõttes. Kuigi nn nõukogudenostalgia on omane tervele venekeelsele elanikkonnale ja teatud osas ka eestlastele, on see diasporaaklatri liikmete puhul eriti tugev. Klatri liikmete sotsiaal-majanduslik positsioon on suhteliselt haavatav ning haridus ja halb eesti keele oskus ei võimalda neil ka uut töökohta otsida (selleks ka elukohta vahetades). Majanduslikud probleemid survestavad igapäeva elu, kuid eluviisi ümber korraldades ei muudeta arusaamu ja väärtusi. Diasporaaklatri eripäraks on liikmete laialdane osalus vabaühendustes ja haaratus kodanikuühiskonna traditsioonilisematesse, kogukondlikumatesse vormidesse talgute, heategevuse ja kiriku kaudu. Nii kogukondlik tegevus kui ka kogemus avaliku eneseväljendusega (lindid, märgid, tähtpäeväüritused) annavad klatri liikmetele poliitilist toimevõimekust juurde. Religioossus, kollektiivne mobiliseeritavus ühendatuna majandusliku haavatavuse ja tugevalt vastanduvate veendumustega (Eesti majanduslik-poliitilised arengud on negatiivsed; positiivsed kogemused on jäänud nõukogude aega) muudab nad altiks auditooriumiks erinevatele kollektiivsetele õigustele apelleerivate ideoloogiatele. Diasporaaklatri liikmetega poliitilisel tasandil dialoogi pidamine on väga keeruline, kuid materiaalsete küsimustega seonduvad sekkumised võiks olla tulemuslikud ja pingeid leevendada (nt Eesti-sisese mobiilsuse suurendamine üürikorterite pakkumise kaudu, mis ei sunniks inimesi kidura tööturuga kohtadesse paigale). Uue ühiskondliku süsteemi struktuuride, nt vabakondlike praktikatega on diasporaaklatri liikmed hästi kohanenud ja otsivad ka uusi ideoloogilisi tähendusi (nt religioon, vene tähtpäevad), samas kui majanduslikku lõimitust piirab riigispetsiifilise kapitali nappus. Klatrile iseloomulikku lõimumisviisi võibki nimetada sopistunud lõimumiseks, kus aeglustus tekib pigem seetõttu, et teatud kommunikatsioonikanalid (poliitikameetmed, avalik kommunikatsioon) ummistuvad ning seetõttu ei teki ka survet uute ideoloogiate ja kultuuriliste šabloonide kaudu oma tegevusi ümber mõtestada.

Kolmandat tüüpi aeglustamisstrateegia on eemaletõmbumine avalikust sfäärist, piirdumine eksistentsiaalselt vajaliku institutsionaalse osalusega. See kohanemisviis on iseloomulik passiivsusklastri, mille liikmed on majanduslikus mõttes kõige haavatavamad ning kõige väiksema toimimisvõimekusega. Võib oletada, et passiivsusklatri liikmed on kollektiivselt üsna raskesti mobiliseeritavad, kuna neil on vähe

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

kogemust avalikus sfääris osaluseks, puuduvad kogukondlikud suhtevõrgustikud ning nad suhtuvad leigemalt sotsiaalsust turgutavatesse ideoloogiatesse (nagu nt religioon diasporaaklastri). Samas ei ole kollektiivne mobiliseerumine passiivsusklastri liikmete puhul välistatud, kuna nende sotsiaal-majanduslik seisund on halb ja sellest tekkiv rahulolematuse suur, samuti on suur tõenäosus klastrisse kuuluda (põhiharidusega) noormeestel, kes on tavaliselt altimad riskikäitumisele. Seega on just koolis mitte eriti hästi edasi jõudvad noored venekeelsed mehed lõimumispoliitika üks võtmesihtrühmi, piiramaks vähemusrahvuse jätkuvat ühiskondlikku marginaliseerumist.

Üldiselt võib öelda, et klastrid kinnitavad peatüki alguses püstitatud hüpoteesi, et individualistlikele (saavutus)väärtustele orienteeritud ja suure institutsioonide usalduse määraga kodanik-tarbijate ning samas Eesti suhtes territoriaal-poliitilise lojaalsuse säilitamise ja kasvatamise eesmärgid pole omavahel hästi ühitatavad ning Eesti venekeelse elanikkonna puhul võib täheldada kummagi poliitikasuuna sotsiaalseid kehastumusi, vastavalt aktiivsusklastri ja kodanikuklastrina. Samas pole lõimumis- jt poliitika ning nendega seotud avalik kommunikatsioon iga teise venekeelse elaniku puhul suutnud luua soovitud diskursiivseid „tellinguid“ (igapäeva) elu muutuste toetavaks mõtestamiseks ning neid praegu luua on keeruline, pigem tuleks arendada neid struktuure, mille kaudu on võimalik igapäevaseid mõtlemis- ja toimimisharjumusi muuta. Niihästi diasporaaklastri aktiivsus kodanikeühendustes ja avalikus ruumis toimuvates aktsioonides, kodanikuklastri aktiivsus valijana ja respekt ühiskondlike institutsioonide suhtes kui ka aktiivsusklastri majanduslik ja alternatiivne poliitiline aktiivsus tagab teatud sildade ja läbirääkimiskanalite olemasolu rahvusvähemuse ja valitseva eliidi vahel.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Ang, I. (2001). *On not speaking Chinese: Living between Asia and the West*. London: Routledge.
- Basch, L., Glick Schiller, N. ja Szanton Blanc, C. (1994). *Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states*. Amsterdam: Gordon and Breach.
- Dalton, R. (2008). Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation. *Political Studies*, 56, 76–98.
- Elias, N. ja Zeltser-Shorer, M. (2006). Immigrants of the World Unite? A Virtual Community of Russian-speaking Immigrants on the Web. *Journal of International Communication*, 12(2), 70–90.

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

- Georgiou, M. (2001). Crossing the Boundaries of Ethnic Home. Media Consumption and Ethnic Identity Construction in the Public Space: The Case of the Cypriot Community Centre in North London. *Gazette*, 63(4), 311–329.
- Giddens, A. (1984/1989). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge, England: Polity Press.
- Glick Schiller, N. ja Salazar, N. B. (2013). Regimes of Mobility Across the Globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 183–200.
- Heidmets, M. (1998). The Russian minority: Dilemmas for Estonia. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 2(3), 264–273.
- Helemäe, J. (2008). Tööalane eneseteostus ja selle võimaluste tajumine. R. Vetik jt. *Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2008* (lk 24–50). Leitav aadressilt: http://www.meis.ee/raamatukogu?book_id=196.
- Ibrahim A. (2008). The New Flaneur. Subaltern Cultural Studies, African Youth in Canada and the Semiology of In-betweenness. *Cultural Studies*, 22(2), 234–253.
- Kallas, K. ja Kivistik, K. (2015). Kodakondsus, poliitiline enesemäärang ja osalemine. K. Kallas jt. *Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015* (lk 6–23). Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/1peatykk.pdf>.
- Keller, M. ja Vihalemm, T. (2015). Struggling with the euro: practical adaptation versus ideological resistance. P. Strandbakken, J. Gronow (Toim). *The Consumer in Society* (lk 229–249). Oslo: Abstrakt forlag.
- Kruusvall, J. (2013). Lõimumise dimensioonid ja klastrite moodustamine. E. Rikmann, G. Nimmerfeldt, J. Kruusvall jt. *Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring. Uuringu raport* (lk 12–41). Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Kruusvall, J. (2015a). Keelteoskus ja keelte praktiline kasutamine. K. Kallas jt. *Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015* (lk 72–86). Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/6peatykk.pdf>.
- Kruusvall, J. (2015b). Rahvussuhted. K. Kallas jt. *Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015* (lk 61–71). Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/5peatykk.pdf>.
- Kruusvall, J. (2015c). Lõimumisprotsessi näitajad: Lõimdimensioonid ja lõimklastrid. K. Kallas jt. *Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015* (lk 98–124). Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/8peatykk.pdf>.
- Kõuts, R. (2002). *Riikluse tõlgendusmallid Eesti ajakirjanduses enamuse-vähemuse suhete taustal*. Magistritöö. Tartu Ülikool, sotsioloogia osakond.
- Lauristin, M. (2011). Kodakondsus ja poliitiline enesemäärang. M. Lauristin jt. *Integratsiooni monitooring 2011* (lk 10–26). Leitav aadressilt: http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/integratsiooni_monitooring_2011.pdf.
- Lauristin, M. (2012). Lõimumisprotsessi tulemuslikkus ja sihtrühmad: klasteranalüüs. M. Lauristin jt. *Integratsiooni Monitooring 2011* (lk 194–207). Leitav aadressilt: http://www.kul.ee/sites/default/files/integratsiooni_monitooring_2011.pdf.
- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (1997). Recent Historical Developments in Estonia: Three stages of Transition (1987–1997). M. Lauristin, P. Vihalemm (Toim). *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition* (73–126). Tartu: Tartu University Press.

6.3. VENEKEELSE ELANIKKONNA LÕIMUMINE

- Lauristin, M. ja Vihalemm, P. (2009). Internal and External Factors Influencing Estonian Public Agenda during Two Decades of Post-Communist Transformation. *Journal of Baltic Studies*, 40(1), 1–29.
- Leppik, M. ja Vihalemm, T. (2015). The paradox of national language acquisition: Russian-speakers' labour market positions in Estonia. *Journal of Baltic Studies*, 46(4), 471–496.
- Levitt, P. (2003). Keeping feet in both worlds: Transnational practices and immigration incorporation in the United States. C. Joppke ja E. Morawska (Toim). *Toward assimilation and citizenship: Immigrants in liberal nation-states* (lk 177–194). New York: Palgrave MacMillian.
- Levitt, P. (2011). A transnational gaze. *Migraciones Internacionales*, 6(1), 9–44.
- Lizardo, O. ja Strand, M. (2010). Skills, toolkits, contexts and institutions: Clarifying the relationship between different approaches to cognition in cultural sociology. *Poetics: Journal of Empirical Research on Culture, the Media and the Arts*, 38, 204–227.
- Lõimumiskava (2008). – *Eesti lõimumiskava 2008–2013*. Leitav aadressilt: https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/loimumiskava_2008_2013.pdf.
- Lõimuv... (2014). – *Valdkondlik arengukava "Lõimuv Eesti 2020"*. Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/et/valdkondlik-arengukava-loimuv-est-2020>.
- Mandaville, P. (2003). Communication and Diasporic Islam: A Virtual Ummah? K. Karim (Toim). *The Media of Diaspora* (lk 135–147). London: Routledge.
- Nederveen Pieterse, J. (2003). *Globalization and culture: Global mélange*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Nugin, R. ja Hachaturyan, A. (2011). Mobilizing Capitals During Social Change – The Stories of Toomas and Nikolai. A. Aarelaid-Tart ja L. Bennich-Björkman (Toim). *Baltic Biographies at Historical Crossroads* (lk 163–182). London & New York: Routledge.
- Pettai, V. ja Hallik, K. (2002). Understanding Process of Ethnic "Control": Segmentation, Dependency and Co-Optation in Post-Communist Estonia. *Nations and Nationalism*, 8(4), 505–529.
- Seppel, K. (2011). Rahvustevahelised kontaktid ja kultuuriline avatus lõimumise tegurina. Lauristin jt. *Integratsiooni monitooring 2011* (lk 40–48). Leitav aadressilt: http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/integratsiooni_monitooring_2011.pdf.
- Seppel, K. (2015). Meedia ja infoväli. K. Kallas jt. *Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015* (lk 87–97). Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/7peatykk.pdf>.
- Siiner, M., Vihalemm, T., Djackova, S. ja Ramoniene, M. (2011). Keelepoliitika rakendamine ja selle seos venekeelse elanikkonna lõimumisega. M. Lauristin (Peatoim). *Eesti Inimarengu Aruanne 2010/2011* (lk 122–129). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Sreberny, A. (2003). Collectivity and connectivity: Diaspora and mediated identities. G. Stalk ja T. Tufte (Toim). *Global encounters: Media and cultural transformation* (lk 217–234). Luton: University of Luton Press.
- Sztompka, P. (1991). *Society in Action: The Theory of Social Becoming*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sztompka, P. (1993). *The Sociology of Social Change*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Sztompka, P. (2000). Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *The European Journal of Social Theory*, 4, 449–466.

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

- Vertovec, S. (2004). Migrant transnationalism and modes of transformation, *International Migration Review*, 38(3), 970–1001.
- Vihalemm, T. (1997). Changing Discourses on Values in Estonia. M. Lauristin, P. Vihalemm, K. E. Rosengren ja L. Weibull (Toim). *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition* (lk 265–278). Tartu: Tartu University Press.
- Vihalemm, T. (2011). Etnokultuuriline identiteet. M. Lauristin jt. *Integratsiooni Monitooring 2011* (lk 187–188). Leitav aadressilt: http://www.kul.ee/sites/default/files/integratsiooni_monitooring_2011.pdf.
- Vihalemm, T. ja Hogan-Brun, G. (2013). Dilemmas of Estonian nation building in the open media market. *Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik*, 27(1), 69–86.
- Vihalemm, T. ja Kalmus, V. (2010). Cultural Differentiation of the Russian Minority. P. Vihalemm ja M. Lauristin (Toim). *Estonia's Transition to the EU: Twenty Years On* (lk 92–115). London: Routledge.
- Vihalemm, T. ja Kaplan, C. (2017). Meaning-making and ethnicity in different contexts: Russians in Estonia, Russia and Kazakhstan. A. Kannike, M. Tasa ja E.-H. Västriik (Toim). *Body, Personhood and Privacy. Perspectives on Cultural Other and Human Experience*. Approaches to Culture Theory, Vol 7. Tartu: University of Tartu Press. Ilmumas.
- Vihalemm, T. ja Leppik, M. (2014). Lõimumine Eestis: viis erikoelist mustrit. *Riigikogu Toimetised*, 30, 144–159.
- Vogt, H. (2005). *Between Utopia and Disillusionment: A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe*. New York: Berghahn Books.

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA HARGMAISUS JA MEEDIAKASUTUS

Marianne Leppik ja Triin Vihalemm

Eestikeelses avalikkuses on levinud seisukoht, et Eestimaa venekeelne elanikkond on Venemaa meedia mõju all. See pole päris täpne. Tarbides nii kohalikku vene- ja vähesel määral ka eestikeelset^[1] meediat röõbiti Venemaa ja ka lääne omaga, on Eesti venekeelse elanikkonna meediaelu hargmaine, s.t toimub mitmel maal, mitmes normide ja väärtuse süsteemis korraga. Hargmaisus tähendab seisundit, kus inimesed on seotud vähemalt kahe ühiskonnaga (enamasti enda ja/või oma lähedaste lähteriigi ning väljarännumaaga) perekondlike, tööalaste, hariduslike, poliitiliste, religioosete, meelelahutuslike jm (virtuaalsete) võrgustike kaudu.

Järgnev peatükk keskendubki eesti venekeelse elanikkonna meediakasutuse praktikatele, mida analüüsime nii nende kohalikku ühiskonda lõimumise muustrite (vt ptk 6.3) kaupa kui ka lähtudes eri maade meediakanalite kasutamisest. Kuna varasemates meediakasutust analüüsivates peatükkides 3.2. ja 3.3. ei ole eraldi käsitletud venekeelse elanikkonna meediatarbimist, siis anname kõigepealt üldisema ülevaate Eesti venekeelse elanikkonna meediakasutuse tendentsidest.

[1] Kohalik meediasisu ei hõlma loomulikult üksnes kohalikke sündmusi. Ka ajakirjanduslikke praktikaid saab vaadelda hargmaistena. Enamiku poliitiliste sündmuste meediakajastus on üles ehitatud eeskätt suhestatuna teiste riikide poolt kajastatuga. Tähtenduslik on ka see, kus asuvad korrespondendid, sest ka nemad loovad institutsionaalsel tasandil hargmaisust. Eesti ajakirjandusväljaannetel on Moskvas, Washingtonis ja Brüsselis korrespondendid, kes liiguvad vajadusel ka teistesse sündmuste tulipunktidesse.

6.4.1. EESTI VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIATARBIMISE ÜLDISED TRENDID

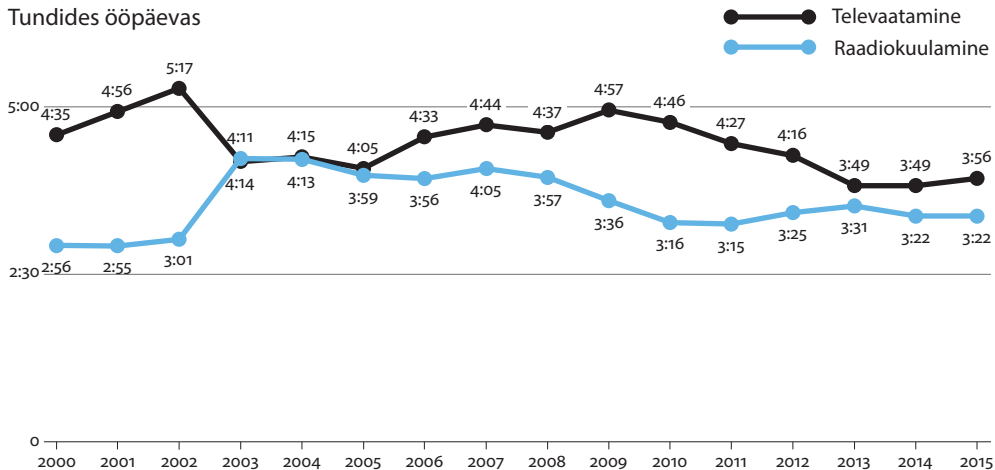
Enne kui hakkame võrdlevalt analüüsima meediakasutust erinevate ühiskondliku sidustumise mustrite ja hargmaisuse tüüpide puhul, anname ülevaate selle kohta, millised üldisemad muutused on toimunud meediasisu ja -vormide pakkumises ja nõudluses. Eesti elanikele kättesaadavate meediakanalite hulk on viimase 15–20 aasta jooksul tugevasti kasvanud (vt ka ptk 3.2). Kommunikatsioonivahendid on muutunud personaalseks ning meediasisu jälgimine on üha enam lahus kodusest keskkonnast, kuna soovitava sisu jälgimist ei määra kindel aeg, koht ega vastuvõtuseade (vt ptk 3.2). Märgatavalt on tõusnud internetiühendusega majapidamiste arv: 19%-lt aastal 2002 73%-ni aastal 2014. Telerivaatajate osakaal on aastate jooksul püsinud küll stabiilsena, kuid lisandunud on uute meediumide, tahvelarvutite ja nutitelefonide kasutajaid (joonis 6.4.15 peatüki lisas). Eesti taasiseseisvumine tõi kaasa riiklikult reguleeritud meediasüsteemi asendumise vaba turuga, mis andis teed rahvusvahelistele ja ka hargmaistele audiovisuaalsetele turgudele, mis said kättesaadavaks satelliit tehnoloogia abil (Vihalemm ja Hogan-Brun, 2013). See omakorda tegi ka venekeelse, nagu teisteski keeltes meedia hõlpsasti kättesaadavaks. See asjaolu ning ka meedia aina süvenev personaliseerumine võib ka osaliselt olla põhjuseks, miks eesti keele igapäevane kasutamine on muu emakeelega inimeste seas harvemaks muutunud: eesti keele igapäevaste kasutajate arv on langenud „Mina. Maailm. Meedia“ (MeeMa) küsitlusuuringu andmeil 54%-lt 2002. aastal 34%-ni 2014. aastal. Selle tendentsi põhjused võivad loomulikult olla peidus selles, kuidas inimesed neid ümbritsevat keskkonda tunnetavad ja kui kriitilised nad enda keelekasutuse suhtes on (ning selle kriitilisuse pinnalt ka küsitlusele vastavad), aga ka soovis hoida vestlustes vene keelt (vt ka Vihalemm, 2012), muu materiaalse keskkonna muutumises (venekeelsete siltide, juhendite jms hulga suurenemine avalikus ruumis). Kahtlemata mängib ka meediakanalite killustumine ja individualiseerumine vene keele mõjuala laienemises igapäevase (tarbe)keelena oma rolli.

Tehnoloogia areng ei ole olulisel määral vähendanud venekeelse elanikkonna lemmikmeediumi teleri vaatamist. Kantar Emori mõõdetav telerivaatamisele kulutatav aeg on olnud võrdlemisi stabiilselt ligi 4 tundi ööpäevas alates 2000. aastast, kuigi nt alates 2010. aastast on see veidi vähenenud (joonis 6.4.1). Raadiokuulamine on võrreldes 2000. aastaga veidi suurenenud, viimastel aastatel püsinud suhteliselt stabiilsena. Hulk traditsioonilisi meediume on kolinud internetti ning info hankimise allikana on ajalehe digitaalne versioon või veebiportaal venekeelse elanikkonna seas üha sagedasem. Internetis veedetud aeg ja arvuti kasutamine üldiselt on kasvanud:

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

Joonis 6.4.1. Televaatamise ja raadiokuulamise aeg venekeelses elanikkonnas 2000–2015

Tundides ööpäevas



Allikas: Kantar Emor

2000. aastal kasutas Kantar Emori andmetel interneti 18%, ent 2014. aastal juba 80% venekeelsest elanikkonnast. Paberajalehtede tiraažid aga on langustrendis, lisaks on nii mõnedki väljaanded kas lõpetanud ilmumise või ei ilmu iga päev. Kui 2000. aastal luges ajalehti regulaarselt 65% venekeelsest elanikkonnast, siis 2015. aastal oli regulaarseid lugejaid 46%. Suhteliselt suurema lugejaskonnaga on Postimees ja Den za dnjom ning MK Estonia, samuti kohalikud lehed, nagu Pealinn ning Linnaleht (vt tabel 6.4.2 peatüki lisas). Ehkki üha enam väljaandeid on läinud üle digitaalsele platvormile ning on loetavad ka interneti vahendusel, loeb ligi 40% venekeelsest elanikkonnast ajalehti paberil. Veidi vähem kui 30% loeb nii digitaalseid kui ka paberväljaandeid ning vaid 15% loeb ainult võrguväljaandeid, sh 7% iga päev.

Kantar Emori 2016. aasta veebruari andmetel on venekeelse elanikkonna televiisori vaatamisele kulunud aeg enamjaolt jagatud kolme kanali, PBK (16% vaatamisajast), NTV Miri (15%) ning RTR Planeta (13%) vahel. Kantar Emori teleauditoomi ülevaadete põhjal selgub, et viimase viie aasta jooksul on Venemaa kanalite vaadatavus üldkokkuvõttes pigem langustrendis. Märgatavalt on kahanenud lisaks Venemaa toodangule ka kohalikke Eesti originaaluudiseid edastava PBK vaadatavus, samal ajal kui kohaliku uudisplokita NTV Miri ning RTR Planeta vaadatavus on vähesel määral kasvanud. See tendents viitab kas kohalike uudiste olulisuse kahanemisele meediamenüü koostamisel või muude kohalike uudiste allikate (sh ETV+) olulisuse suurenemisele – või mõlemale protsessile ühtaegu.

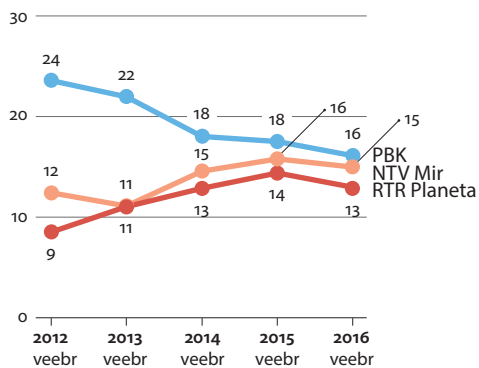
Kantar Emori andmetel jälgib venekeelne auditoorium üldiselt eestikeelseid telekanaleid üsnagi tagasihoidlikult. Mõningase muutuse harjumuspärasest vaadatavuses on aga kaasa toonud venekeelsele televaatajale suunatud kanali ETV+ loomine. Jõesaar (2015) on analüüsinud Eesti rahvusringhäälingu kanalite vaadatavust muu emakeelega elanike seas nii enne kui ka pärast kanali ETV+ eetrisse minekut (ETV+ kanal jõudis eetrisse 28.09.2015). Kui perioodil 29.09.2014–09.11.2014 oli Rahvusringhäälingu kanalite nädalane ulatuvus (nädala jooksul neid vähemalt 15 minuti jooksul jälginute osakaal) venekeelse elanikkonna seas 19%, siis aasta hiljem, perioodil 28.09.2015–08.11.2015 juba 31%.

MeeMa andmetel on alates 2005. aastast venekeelse elanikkonna meediatarbimise harjumused mõnevõrra muutunud^[2] (vt joonis 6.4.3). Märgetavalt on kahanevad eestikeelsete meediakanalite regulaarsete jälgijate hulk, seevastu on kohalike venekeelsete kanalite jälgijate osakaal veidi kasvanud. Venemaa ja rahvusvaheliste meediakanalite jälgitavuses ei ole märkimisväärsed muudatusi toimunud. Venekeelne elanikkond jälgib enam-vähem võrdses mahus nii kohalikke venekeelseid kanaleid, Venemaa kanaleid kui ka rahvusvahelisi meediakanaleid.

Üldiselt on Eesti venekeelse elanikkonna meediaruum avardunud: uudisvood on mitmekesisemad ja omavahel kohati ka võistlevad, mis võimaldab saadud infot kõrvutada ning ka põhjalikumalt analüüsida. Samas, võrreldes eestlastega on venekeelse elanikkonna meediauudiste tarbimine sporaadilisem ja vähem rutiinne (vt joonis 6.4.4). Eestlastest jälgis uudismeediat MeeMa 2014 andmetel iga päev 61%, teiste rahvuste esindajatest 45%. 2005. aastaga võrreldes on nii eestlaste kui ka venekeelsete vastajate hulgas kasvanud nende osakaal, kes uudismeediat suhteliselt harva

Joonis 6.4.2. Kolme enimvaadatava telekanali jälgimine venekeelses elanikkonnas 2012–2016

% venekeelsest elanikkonnast



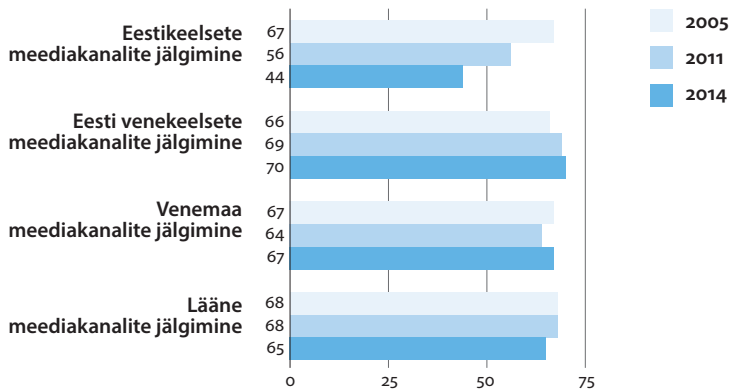
Allikas: Kantar Emor

[2] Joonisel 6.4.3 on toodud vastavate meediakanalite keskmiste või aktiivsete jälgijate osakaal indeksite põhjal. Indeksite koosseis 2014. aastal on toodud raamatu lisa 2, 2005. ja 2011. aasta indeksid moodustati samal viisil.

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

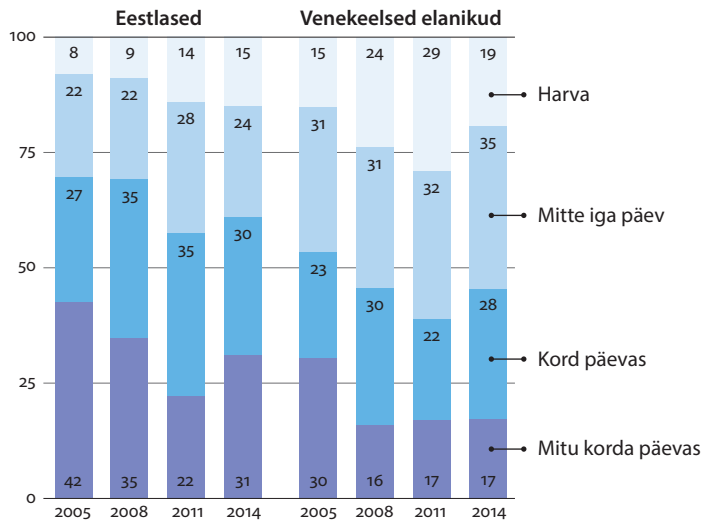
Joonis 6.4.3. Venekeelse elanikkonna meediatarbimise harjumused 2005–2014

Kanalite jälgimine venekeelse elanikkonna keskmisel või sellest suuremal määral, %



Joonis 6.4.4. Uudiste jälgimise sagedus eesti- ja venekeelses elanikkonnas 2005–2014

% eestlastest ja venekeelsetest elanikest



jälgivad, ning kahanenud on uudiste regulaarsete jälgijate osakaal. Vahepealsetel aastatel, 2008 ja 2011, kahanes uudiste igapäevaste jälgijate osakaal nii eestlaste kui ka venekeelsete vastajate hulgas, kuid see tendents on 2014. aastal pidurdunud ja pööranud taas uudiste jälgimise väikesele kasvule. Võimalik, et sõda Ukrainas ja

poliitilised pinged on inimesi taas rohkem uudiseid jälgima mõjutanud. Seda oletust kinnitab ka Seppel (2015), kes on integratsiooni monitooringus märkinud, et lisaks uudismeedia sagedasemale jälgimisele on Ukraina kriis kaasa toonud ka uudiste kommenteerimise kasvu. Teisalt aga on kriis veelgi suurendanud erinevusi eestlaste ja teisest rahvusest Eesti elanike meediatarbimises.

Peatükis 6.3 kirjeldatud lõimumisklastrite liikmete meediakasutust võrreldes ilmneb, et kõige regulaarsemalt jälgivad uudiseid aktiivsusklastri liikmed, kelle uudismeedia harjumused sarnanevad eestlaste omadega. Seevastu passiivsusklastri liikmetest pole kahel kolmandikul igapäevast uudistejälgimise harjumust. Ühiskonda mõõdukalt lõimunud, kuid erinevate identiteediorientatsioonidega rühmad jäävad kahe äärmuse vahepeale. Kodanikuklastri liikmetest jälgib valdav enamik uudiseid siiski regulaarselt, olles seetõttu kursis sellega, mis on parajasti „avalikkuse päevakorras“. Diasporaaklastri on uudiste tarbimise harjumustelt veidi polariseerunud – eristub nii igapäevaste jälgijate osa kui ka need, kes saavad päevauudised teada juhuslikult või teiste käest vahendatuna. Seega on päevauudiste jälgimise pidevus ja ühiskonda lõimitus teatavas seoses (joonis 6.4.5).

Kõige mitmekesisem ja intensiivsem on erinevate meediakanalite jälgimine aktiivsusklastris (tabel 6.4.2 peatüki lisas). Trükimeedia jälgimine on kõigi lõimklastrite puhul võrdlemisi tagasihoidlik, kuid veidi aktiivsemad ajalehtede lugejad on aktiivsusklastri liikmed ja seda ilmselt just seetõttu, et üle kolmandiku neist jälgib regulaarselt võrguväljaandeid internetist. Teiste klastrite liikmed seevastu loevad ajalehti valdavalt paberil, mis on kallim ja kohmakam viis.

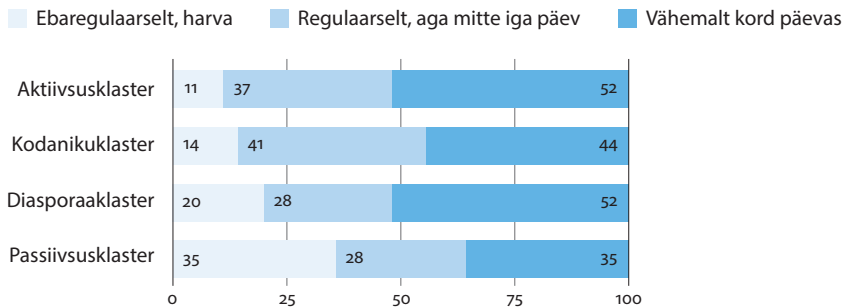
Aktiivsusklastri liikmed jälgivad ka teistest sagedamini uudisteportaale, sh eesti-keelseid. Üldiselt pole venekeelne elanikkond eriti agar portaalide ja trükimeedia kasutaja ning nende meediarepertuaaris valitsevad audiovisuaalsed kanalid (vt tabel 6.4.2 peatüki lisas).

Eelistatumateks raadiojaamadeks on venekeelsed, eriti Raadio 4, mis on ühtlasi ainus omataoline laiema kandepinnaga avaõiguslik meedium, samuti Russkoje Radio, veidi vähesemal määral ka Radio 100FM (Narodnoje Radio). Veelgi laialdasem ja rutiinsem on telerivaatamine. Jälgitavas teletoodangus domineerivad võimsalt Venemaa telejaamad: PBK, RTR, NTV (neid jälgib regulaarselt ligi 85% kõigist venekeelsetest elanikest) ning RTVi (millel regulaarseid vaatajaid kokku 47%). Ligi 40% venekeelsest elanikkonnast jälgib aga ka rahvusvahelisi uudistekanaale. Siinkohal tasub silmas pidada olulist meetodilist erinevust venemaiste kanalite populaarsuse hindamisel: kui joonisel 6.4.2 kajastati Kantar Emori teleauditooriumi ülevaadet, mille tarbeks mõõdetakse telerivaatamist otseselt telemõõdikute abil, siis MeeMa tulemused on rohkem subjektiivset laadi, põhinevad inimeste hinnangutel oma

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

Joonis 6.4.5. Uudiste jälgimise sagedus lõimklastrites 2014

% klastrist



telerivaatamise harjumuste kohta. Olulisi klastritevahelisi eristusi Venemaa kanalite jälgimises ei ole, eestikeelseid telesaaiteid jälgitakse mõnevõrra vaid aktiivsusklastris, seevastu venekeelne TV3+ on populaarne kõigis, sh ka ühiskondlikult passiivsete rühmas (vt tabel 6.4.2 peatüki lisas).

6.4.2. HARGMAINE MEEDIAKASUTUS

Hargmaisuse ja diasporaastumise kujunemisel ning püsimisel on olulisel kohal meediatarbimine. Tehnoloogiliste võimaluste avardumine on teinud hõlpsaks mujal elavate inimeste sidepidamise endise kodumaaga ning seelses meediaruumis opereerimise, mis omakorda võimaldab inimestel olla virtuaalselt kohal mitmes paigas korraga, säilitada ja luua mitmetasandilisi suhteid erinevate kohtade vahel. Selline erinevate meediumide kaudu erinevate ühiskondade vaheline opereerimine justkui „venitab“ sotsiaalsed suhted ruumis üle geopoliitiliste piiride (Vathi, 2013). Uurijad on leidnud, et pidevad rutiinsed topeltsidemed on üsna ajamahukad ning väsitavad, mistõttu inimesed harrastavad nende eri liike erineva sageduse ning intensiivsusega. Iga päev võidakse suhelda lähisugulaste ja sõpradega ning kontaktide ringi laiendatakse ajutiselt, teatud perioodidel, nt looduskatastroofide või poliitiliste kriiside korral. Guarnizo (2000) on selliste sidemete omamist nimetanud püsivaks ning laiendatud hargmaisuseks (*core and expanded transnationalism*). Eesti venekeelse elanikkonna puhul saab rääkida suhteliselt püsivast hargmaisusest, sest ligi poolel Eesti venekeelsest elanikkonnast on MeeMa andmetel kontakte Venemaal, ligi veerandil Valgevenes ja Ukrainas ning valdav enamik jälgib iga päev Venemaa telesaaiteid ja internetiportaale.

Üheks hargmaisuse tõukejõuks on uurijad pidanud soovi kompenseerida sotsio-kultuurilise järjepidevuse abil füüsilisest ümberpaiknemisest johtuvaid muutusi elukeskkonnas (Robins ja Aksoy, 2005). Eesti venekeelse elanikkonna puhul on järjepidevuse kandjaks läbi siirdeaastate olnud Venemaa meedia jälgimine, seda eriti kohaliku venekeelse meediasüsteemi heitliku arengu aegadel (vt Vihalemm ja Hogan-Brun, 2013; Jakobson, 2004; Jõesaar, Rannu ja Jufereva, 2013). Samas ei ole see järjepidevus enamasti kantud nostalgias vanade aegade järele või igatsusest ajaloolisele kodumaale tagasi pöörduda. Migrantide ja nende järeltulijate meediatarbimist uurinud autorid väidavad, et meedia ei „transpordi“ rändetaustaga inimesi tagasi endisele emamaale, pigem viiakse meedia nendeni uues asukohas ning omakeelse ja omakultuurilise meedia tarbimine on uue asukohamaa kontekstis tarbitav olmeühv, nii nagu muudki hüved: rahvuslikud söögikohad, kontserdid, rõivad, religioossed rituaalid jms (Robins ja Aksoy, 2005). Vaadates nt (kunagise) emamaa teletoodangut, ei tõlgendata nähtut analoogiliselt paiksete inimestega – igapäevaelu kogemused ning sotsiaalsed vajadused on erinevad (Robins ja Aksoy, 2005). Väljarännumaa meediatoodangu tarbimine ja mõtestamine toimub ikkagi uue asukohamaa kontekstis, luues vastastikku mõjutava tõlgendusraami, mis haarab lisaks meediasisule ka vahetute kontaktide, praktilise igapäevaelu ja virtuaalse suhtluse mõjutusi. Autorid on toonitanud, et hargmaised praktikad ei kujune mingis „kolmandas ruumis“ (Soja, 1996), mis peaks paiknema justkui rahvusriikide vahel. Hargmaised praktikad on ikkagi seotud konkreetsete inimestega konkreetsetel territooriumidel ja nende kogetava igapäevarealsusega, mis annab piiriülestest allikatest tulevatele sõnumitele oma tõlgendusviisi. Tinglikult võib hargmaisusest rääkida kui n-ö mitmekihilisest ja pidevast tõlgenduse aktsentide nihestusest, mis tehnoloogia arenedes muutub allikate mõttes üha mitmekesisemaks. Mitu autorit (Guarnizo, 1997; Golbert, 2001; Vertovec, 2004) on välja toonud, kuidas hargmaine auditorium säilitab kahekordse referentsraamistikku, mis läbi nad pidevalt võrdlevad situatsiooni ajaloolisel kodumaal olukorraga olevikuühiskonnas/oma käesolevas elukohariigis; nende igapäevases elavikus ristuvad riikidevahelisi piire lõhkuvad ideed, suhted, identiteedid.

Eesti-Vene kontekstis on meedia mõjumehhanismid komplitseeritud, kuna teatud valdkondades on meedia esitatavad sõnumid vastandlikud. Ka Eesti venekeelse elanikkonna puhul sõltub Venemaa meediasisu vastuvõtt kohaliku auditoriumi elukogemusest, vajakajäämist ja normaalsuste tunnetusest ning vastupidi, Venemaa meediasisu loob kohaliku elu tõlgenduseks teatavad raamid. Füüsilistest piiridest sõltumatu suhtlusmeedia laialdane kasutamine võimaldab inimestel eri riikides ise infot luua ja vahetada, seda usaldatakse sageli enam kui ametlikku meediasisu (Vihalemm ja Leppik, 2014). Erinevaid kogukondi uurinud teadlased on võrdlemisi üksmeelselt

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

leidnud, et massimeedia toimib kogukonnas sidususe loojana (vt nt Dayan, 1999) ja mobiliseerijana juhul, kui kohalikud olud muutuvad pingeliseks. Võib tekkida uusi hübriidseid mentaalseid ja sotsiomateriaalseid struktuure (nt virtuaalsed kogukonnad), uusi koduterritooriume (Morley, 2000). Osa autoreid tõlgendab sedalaadi struktuuridele viidates hargmaisust vabastava ja indiviidide agentsust suurendava protsessina (Levitt, 2011), teine osa väidab, et see toimib üksnes koosmõjus kohaliku agentsusega (Smith, 2001; Krotz, 2008; Andersson, 2013; Diminescu, 2008).

Käesolev peatükk ei keskendu tõlgenduste kvalitatiivsele sisule, vaid seab eesmärgiks kirjeldada meediatarbimise, hargmaisuse ja kohalikku ühiskonda sidustatuse omavahelisi suhteid, luues sellega üldisema raami erinevate tõlgendusvõimaluste üle arutlemiseks.

6.4.3. HARGMAISUS EESTI VENEKEELSE ELANIKKONNA SEAS

Hargmaine elu tähendab vahetute ja vahendatud kontaktide, praktilise igapäeva-elu ja virtuaalse sotsiaalse osaluse komplitseeritud suhteid. Eespool väljatoodud meediatarbimise muutuste analüüs viitas meediaruumi laienemisele ajas. Avardunud ja mitmekesine meediaruum peaks omakorda olema soodne pinnas hargmaiste käitumismustrite levikule ning ka selles analüüsis lähtume juba teoreetilises osas väljatoodud eeldusest, et inimeste hargmaised praktikad on suuresti koondunud meediatarbimise ümber (paranenud sidepidamise võimalused, kodustatud ja personaalne meedia jne).

Vastavalt peatükis 6.2 väljatoodule võib väita, et Eesti venekeelse elanikkonna puhul on tegemist tugevasti hargmaise rahvastikurühmaga: ligi poolel venekeelsest elanikkonnast Eestis on suhteid ja kontakte võõrsil, nad jälgivad regulaarselt või aegajalt välismeediat (nii Venemaa kui ka lääne kanaleid). Kuna hargmaisus on siinse analüüsi keskne termin, konstrueerisime selle paremaks selgitamiseks ning nüansseeritumaks uurimiseks hargmaisuse indeksi. Selleks koondasime MeeMa 2014. aasta uuringust (kasutades venekeelse elanikkonna alavalimit, N=453) tunnused, mis puudutasid sõprade ja tuttavate külastamist võõrsil, sõprade-sugulaste võõrsile elama asumist, (lähemaid) kokkupuuteid teiste riikidega ning Venemaa ja rahvusvaheliste meediakanalite kasutamist/jälgimist. Tulemusena moodustus indeks, mille jälgimise hõlbustamiseks jagasime venekeelsed vastajad kolme rühma: „hargmaisus puudub või nõrk“, „hargmaisus keskmine“ ja „hargmaisus tugev“. Tugev hargmaisus tähistab tihedaid kontakte ja kokkupuuteid erinevate riikidega, sõprade-tuttavate elamist välismaal ja nende tihedamat külastamist ning sagedast rahvusvaheliste ja Venemaa meediakanalite jälgimist. Nõrk või puuduv hargmaisus seevastu tähistab

harvu kokkupuuteid-kontakte ning väheldast või puuduvat rahvusvaheliste ja vene-
maiste telekanalite jälgimist. Keskmine hargmaisus asetseb kahe eelmainitu vahepeal.
Alljärgnevalt vaatlemegi selle indeksi põhjal hargmaisust venekeelses elanikkonnas
ja selle seost meediakasutusega, samuti inimeste üldisemaid hoiakuid ajakirjanduse
kui demokraatliku ühiskondliku institutsiooni suhtes (sh venekeelse elanikkonna
kriitilisust ja usalduslikkust meedia suhtes).

Joonis 6.4.6 annab ülevaate hargmaisuse avaldumisest erinevate sotsiaal-
demograafiliste rühmade kaupa. Vanusrühmadest on hargmaisuse indeksi väärtus
kõrge 25–44-aastaste seas, kes on ka kõige liikuvama elustiiliga. Nõrgalt avaldub
hargmaisus 65-aastaste ja vanemate seas, kes on eeskätt esimese põlvkonna sisse-
rännanud ning kellest märkimisväärne osa kuulub diasporaa-orientatsiooniga lõim-
klastrisse. Võib oletada, et kõrge venekeelse elanikkonna osakaaluga piirkondades
elamine pigem toetab diasporaa kujunemist ja/või püsimumist ning mitme paiga vahel
seose loomiseks oleks vaja n-ö tavakontekstist väljapoole asuda. Seda oletust toetab
mõningal määral ka joonisel väljatoodu – hargmaisuse indeksi kõrgemad väärtused
esinevad pigem väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaa tööstuslinna.

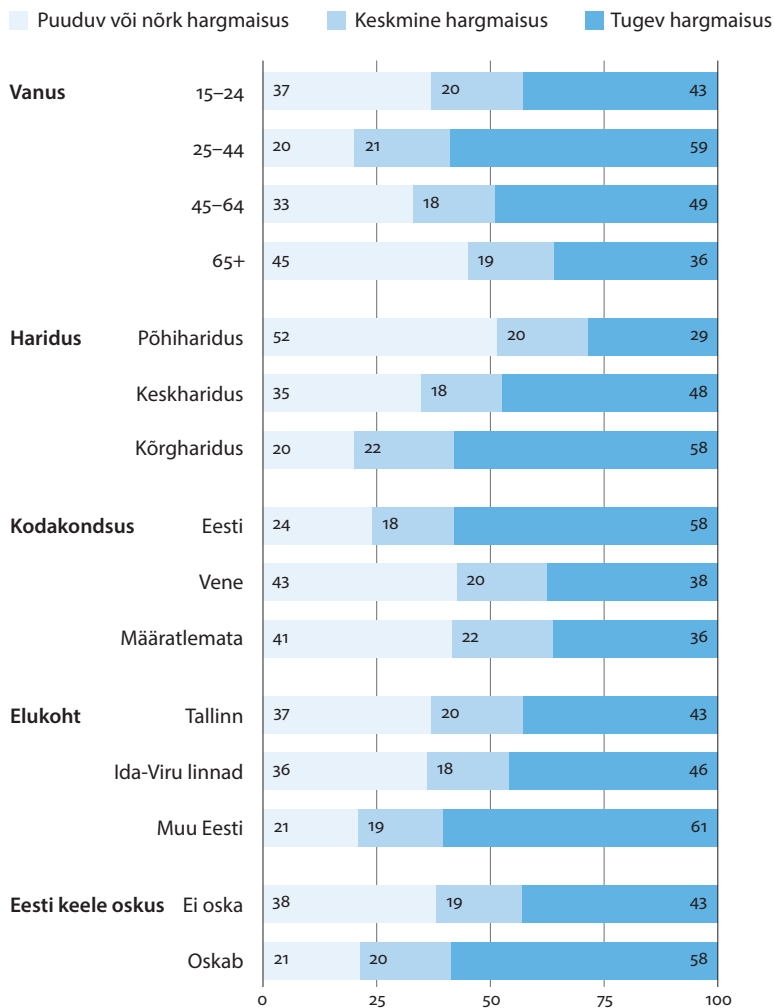
Kodakondsuse puhul on tegemist riigispetsiifilise inimkapitaliga, mis ühtlasi
soodustab veidi enam vastuvõtja-ühiskonda sulandumist (seda eeskätt esimese
põlvkonna puhul). Eeldades, et sidemed ajaloolise kodumaaga eksisteerivad nii või
teisiti, võib Eesti kodakondsuse olemasolu näha hargmaisust toetava faktorina. Eesti
kodakondsuse omajad on meie analüüsis hargmaisemad kui Vene või määratlemata
kodakondsusega vene keelt emakeelena kõnelevad inimesed. Oluline riigispetsiifilise
kapitali element on riigikeele ehk eesti keele oskus, mis võiks seostuda nt mitme-
kesisema meediamenüü ja ka suhtlusringkonnaga ning seeläbi toetada hargmaisust.
Indeksi keskmiste analüüs osutas, et nende seas, kes eesti keelt valdavad, on harg-
maisuse indeksi väärtused kõrgemad kui eesti keele mitteoskajate seas. Teatav trend
joonistub välja ka siis, kui jälgida indeksi keskmiste muutust haridustasemeti: mida
kõrgem on haridus, seda suurem ka indeksi väärtus, kõrgharidusega venekeelsed
elanikud on oma igapäevaelus rohkem hargmaisemad kui nende kesk- või põhihari-
dusega rahvuskasaslased.

Kirjeldava statistika põhjal on selge, et hargmaisus ja sotsiaaldemograafilised
näitajad, nagu vanus, elukoht, haridus, riigikeele oskus ja kodakondsus, on omavahel
seotud (nende näitajate ja hargmaisuse indeksi vahelise seosekordaja Crameri V
väärtus on keskmiselt 0,2). Seega ei ole hargmaisus ise- ja eraldiseisev fenomen,
vaid seda on mõjutanud mitu tegurit ja see avaldub eri ühiskonnagruppides erine-
valt. Erineval moel ja määral Eesti ühiskonda sidustunud venekeelse elanikkonna
lõimklastrite vahel on hargmaisuse indeksi väärtustes üsna suured erinevused

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

Joonis 6.4.6. Hargmaisus venekeelse elanikkonna sotsiaal-demograafilistes rühmades 2014

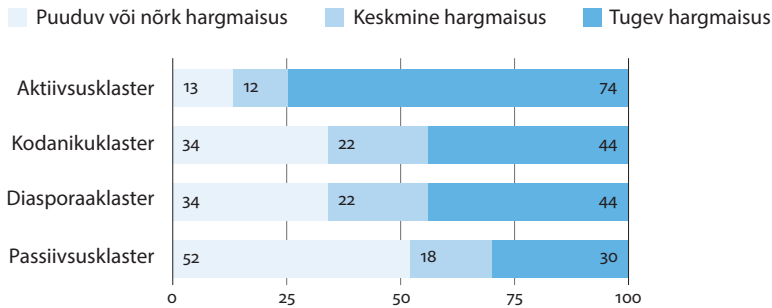
% venekeelsest rahvarühmast



(vt joonis 6.4.7). Nii on ühiskondlikult passiivsete rühm loid ka mitmetasandiliste suhete hoidmisel (sh välismaise meedia jälgimisel), kosmopoliitide rühm on aga tegus nii Eestis kui ka võõrsil, tema meediajälgimise harjumused on pigem mitmekesised ja kontaktide võrgustik laiem. Kodanikuklastri ja diasporaaklastri liikmed oma suhtlusharjumuste hargmaisuse poolest teineteisest oluliselt ei erine, umbes

Joonis 6.4.7. Hargmaisus lõimklastrites 2014

% klastrist



2/3 juhtudest on nendegi puhul täheldatav kas keskmine või tugevalt juurdunud hargmaine orientatsioon.

Hargmaisus on seotud ka üldise ühiskondliku sidustatusega. Mis puudutab lõimklastrite moodustajatunnuseid (vt ptk 6.3), siis tugevamad seosed avalduvad hargmaisuse ja majandusliku sidustatuse (Crameri $V = 0,185$), poliitika-huvi ja aktiivsuse (poliitiline osalus kodanikuna, Crameri $V = 0,183$) ning kodanikuühendustes osalemise (Crameri $V = 0,182$) vahel. Etnokultuurilise identiteedi ja institutsioonide usaldamise ning hargmaisuse vahel statistiliselt olulist seost ei ole, teiste näitajate puhul on seos nõrk. Seega võib öelda, et hargmaisus on seotud niihästi traditsioonilisema, kodakondsuse ja valimiste kaudu toimiva kui ka laiema, kodanikuühenduste kaudu toimiva poliitikaosaluse ja majandusliku osalusega.

Vaatamaks täpsemalt, kuidas hargmaisus ja klassikalised sotsiaal-demograafilised tegurid (nagu sugu, vanus, haridus jne) eri dimensioonides ühiskondlikku sidustumist (poliitiline osalus, kodanikuaktiivsus ning majanduslik sidustatus) mõjutavad, viisime läbi regressioonanalüüsi. Tabelis 6.4.1 on välja toodud peamised tulemused, mille põhjal nähtub, et poliitilise osaluse juures on võtmetegureiks eesti keele oskus ja haridus: kõrgem haridustase ja parem eesti keele oskus seostuvad suurema poliitika-huvi ja aktiivsusega ühiskonnas. Selle mudeli põhjal hargmaisus poliitilisele osalusele kodanikuna statistiliselt olulist mõju ei avalda. Mis puudutab (tugevat) kodanikuaktiivsust (kodanikuühendustesse kuulumist), siis siinkohal mängivad olulisemat rolli sugu, vanus, kõrgem haridus ning tugevam hargmaisus – kodanikuühendustes on aktiivsed pigem keskealised naised, kelle aktiivsust toetavad väljaspool Eestis asuvad kontaktid. Kolmandas, majanduslikus dimensioonis sidustunud on pigem noored ning keskealised, kõrghariduse ja eesti keele oskusega venekeelsed elanikud. Hargmaisus käitub siin pigem toetava faktorina: kui hargmaseid kontakte

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

Tabel 6.4.1. Venekeelse elanikkonna kolmes dimensioonis sidustumise regressioonimudel 2014

	Poliitiline sidusus		Kodanikuühendustes osalemine		Majanduslik sidustus	
	Tugev	Nõrk	Tugev	Nõrk	Tugev	Nõrk
Mees (vrd naine)	0,6**	1,1	0,4***	0,9	1,1	0,8
15–24-aastased (vrd 65+)	0,1***	0,9	1,2	0,8	2,5	0,1***
25–44-aastased (vrd 65+)	0,9	0,6	0,9	0,7	6,0***	0,1***
45–64-aastased (vrd 65+)	1,2	0,8	2,2*	0,4***	3,3**	0,2***
Eesti kodakondsus (vrd määramata)	x	x	1,7	0,8	1,0	0,8
Vene kodakondsus (vrd määramata)	x	x	1,2	0,7	0,5	1,0
Ei oska eesti keelt (vrd oskab)	0,4***	2,1***	0,4***	0,9	0,5**	1,4
Põhiharidus (vrd kõrgharidus)	0,2***	6,3***	1,2	1,4	0,1***	3,5***
Keskharidus (vrd kõrgharidus)	0,4***	1,7**	0,6*	1,6	0,2***	2,5***
Puuduv või nõrk hargmaisus (vrd tugev)	0,7	0,9	0,3***	1,0	0,7	1,6*
Keskmine hargmaisus (vrd tugev)	0,8	1,3	0,6	1,4	0,5	2,9***
-2 log likelihood	194,9	230,1	197,1	284,3	185,2	314,8

*** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$.

x Kodakondsus oli poliitilise sidustatuse klastri moodustajatunnus, seetõttu jäi välja regressioonanalüüsist.

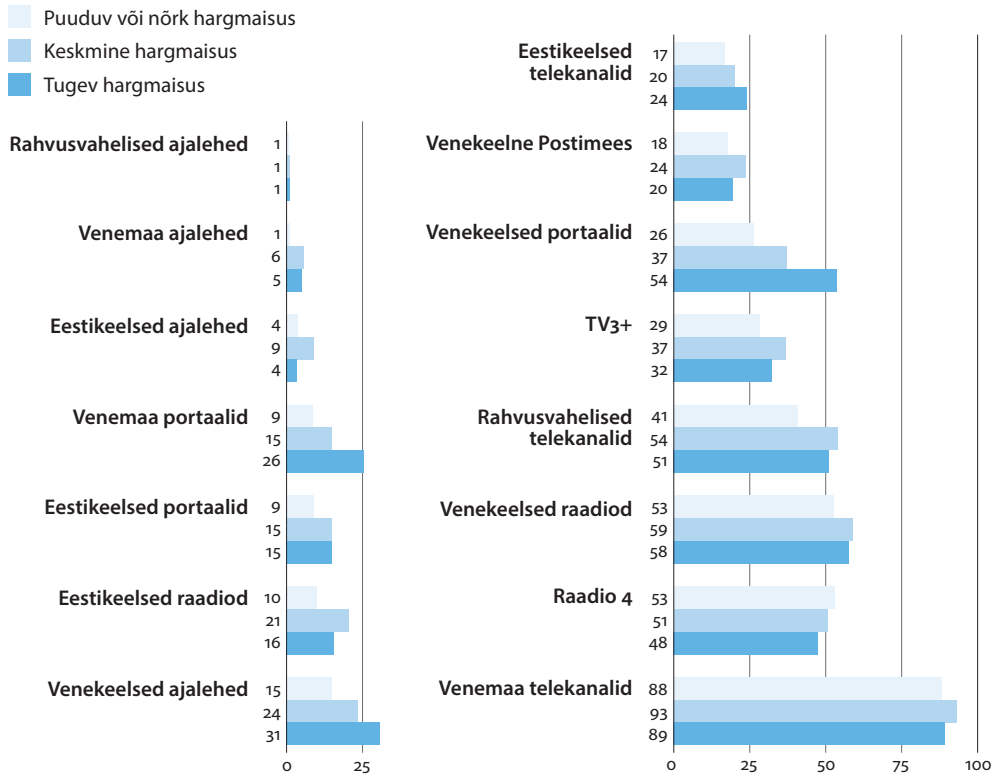
(ja ka infovälja) ei ole, siis on tõenäosus olla nõrgalt sidustunud suur. Kokkuvõtvalt võib regressioonimudeli põhjal öelda, et hargmaisus tugevdab kohapealset agentsust nii vabakondliku kodanikuosaluse kui ka majandusliku sidustumise plaanis (majanduslikult ka läänesuunaliste kontaktide kaudu). Ühte konkreetset mõjutegurit või tõmbetunnust siin ühise nimetajana välja tuua on raske.

6.4.4. HARGMAINE MEEDIATARBIMINE, MEEDIAKRIITILISUS JA USALDUSVÄÄRSUS, INFOVÄLI

Tugeva ja nõrga hargmaisusega rühmad eristuvad oma meediakanalite eelistustelt nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt. Tugeva hargmaisusega rühmas on tarbitavad kanalid mitmekesisemad: erisugused telekanalid, nii eesti- kui ka muukeelsed portaaliid ja teleprogrammid. Nõrga või puuduva hargmaisusega rühmas on populaarsed eeskätt Raadio 4 ja Venemaa telekanalid, eestikeelseid kanaleid peaaegu ei jälgita (joonis 6.4.8).

Joonis 6.4.8. Meedia sagedane jälgimine hargmaisuse rühmades 2014

% hargmaisuse rühmast

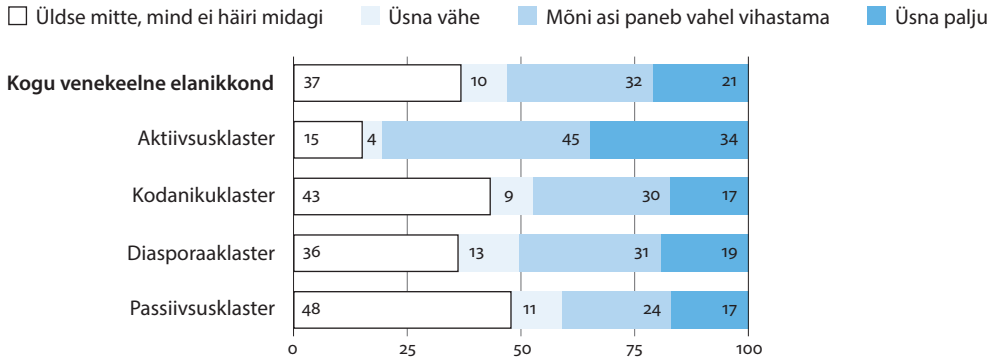


Pelk kanalite kasutuse kirjeldus ei ütle meile palju selle kohta, kuidas meedias kajastatud tõlgendatakse. Küsitlusuuringu teel seda kahjuks selgitada ei saagi, selleks on vaja kvalitatiivseid uuringuid (vt nt Vihalemm ja Leppik, 2014). Küll aga on võimalik selgitada küsitluse teel inimeste üldisemaid kogemusi ja veendumusi ajakirjanduse kui demokraatliku ühiskondliku institutsiooni olemuse suhtes. MeeMa küsitlus võimaldas kaudselt analüüsida inimeste kriitilisust meediatarbijana kogemusliku küsimusega „Kas Eesti ajakirjanduses on palju sellist, mis Teid häirib, mille peale Te vihastate?“. Küsimus mõõdab rangelt võttes küll pelgalt kogemust kohalikke meediaväljaandeid jälgides, kuid kaudsemalt peegeldab ilmselt inimeste üldist kriitilisust nähtu-kuuldu-loetu suhtes. Küsimus on esitatud üsna tugevate emotsioonide kohta, seega võiks vastajaile meenutada ka reaalseid olukordi, kus nad on esitatule mõttes selgelt vastu vaieldud. Seega võiks eeldada, et vastused kajastavad ka konkreetseid

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

Joonis 6.4.9. Kas Eesti ajakirjanduses on palju sellist, mis Teid häirib, mille peale Te vihastate? Vastused lõimklastrites 2014

% klastrist



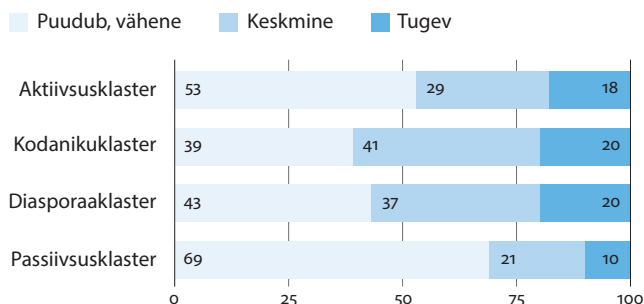
kogemusi, mitte pelgalt üldisi hoiakuid. Jooniselt 6.4.9 selgub, et venekeelne elanikkond on võrdlemisi vähekriitiline ja vähe vastuvaidlev auditoorium: viiendik on häiritust märkimisväärselt palju kogenud; rohkem kui kolmandikku (37%) ei ole mitte miski Eesti ajakirjanduses häirinud. Vaid aktiivsusklasteri liikmetest (kes sagedamini ka eestikeelset meediat jälgivad) möönab 34%, et ajakirjanduses on üsna palju sellist, mis neid häirib, ning 45% vihastab aeg-ajalt nähtu-kuuldu-loetu peale.

Selgitamaks seoseid eestikeelse meedia tarbimise ja kriitilisuse vahel, koondasime kõik eestikeelsed meediumid (portaalid, ajalehed, TV, raadio) ühte tunnusesse ning viisime läbi seoseanalüüsi – ilmnes statistiliselt nõrk seos. 52% neist, kes eestikeelset meediat ei jälgi, ei häiri üldse, mida ajakirjanduses kirjutatakse. Neist, kes eestikeelseid meediate sageli jälgivad, on 65% ka seal avaldatu suhtes kriitilised. Kas see kriitilisus tuleneb sellest, et neid häirib teatud temade käsitusviis, või pingest, mis tekib, jälgides paralleelselt eesti- ja venekeelset ajakirjandust, või on kriitilisem hoiak üldisem kõrgema ühiskondliku agentsusega kaasnev nähtus, ei ole olemasolevate andmete põhjal kahjuks võimalik öelda. Tõenäoliselt on mõjud vastastikku kumuleeruvad. Hargmaisuse ja meediakriitilisuse vahel olulisi seoseid ei ilmnenu.

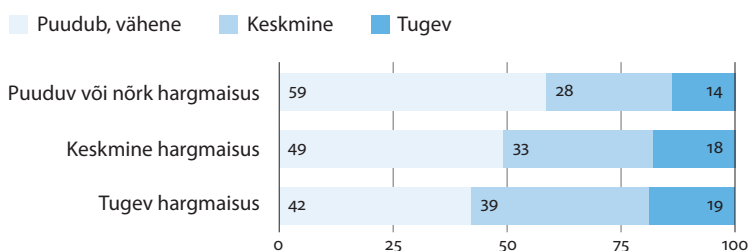
Usaldus meedia vastu on nõrgalt seotud ka meediakriitilisusega: need vene keelt emakeelena kõnelevad inimesed, kes on Eesti ajakirjanduse suhtes kriitilisemad, usaldavad ka meediat vähem ning vastupidi. Üldiselt on venekeelne elanikkond tervikuna eestikeelse meedia suhtes umbusklik ja eri lõimklastritesse kuulujad selles oluliselt üksteisest ei erine. Teistest umbusklikumad on passiivsusklasterisse kuulujad (vt joonis 6.4.10).

Joonis 6.4.10. Eestikeelsete meediakanalite usaldamine lõimklastrites 2014

% klastrist

**Joonis 6.4.11. Eestikeelsete meediakanalite usaldamine hargmaisuse rühmades 2014**

% hargmaisuse rühmast



Kui kõrvutada lõimklastreid hargmaisusega, siis mida suurem on hargmaisuse indeksi väärtus konkreetses rühmas, siis seda rohkem selle rühma liikmed Eesti meediat usaldavad. Näiteks tugeva hargmaisuse orientatsiooniga inimestest enam kui pooled usaldavad Eesti meediat kas mõõdukalt või palju. Nõrga või puuduva hargmaisusega vastajad on seevastu umbusklikumad – ligi 60% ei ilmuta Eesti meediakanalite suhtes usaldust. Selle põhjal võib oletada, et lai meediaspekter (kus on esindatud ka rahvusvahelised meediakanalid) võiks olla kõrgema üldise usalduse aluseks.

6.4.5. HINNANGUD ENDA INFORMEERITUSELE

MeeMa uuringus käsitleti ka n-õ informatsioonilist turvatunnet, küsides inimestelt, kuivõrd informeerituks peavad nad end kohalikest, üleriigilistest ja rahvusvahelistest sündmustest. Üldiselt on viimase 12 aasta jooksul venekeelse elanikkonna informeeritus Eestis toimuvast kasvanud: võrreldes 2002. aastaga on nende osakaal, kes on enda hinnangul Eestis toimuvast hästi või väga hästi informeeritud, tõusnud

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

53%-lt 70%-ni. Toimub teatav polariseerumine, kuna 8% võrra on suurenenud ka nende inimeste hulk, kes enda hinnangul Eestis toimuvate sündmustega kursis ei ole (2002. a. 20%, 2014. a. 28%).

Uuringus paluti vastajatel hinnata oma informeeritust kohalikest ja välismaistest sündmustest neljapallisel skaalal, kus 4 tähendas väga head ja 1 väga halba informeeritust. Jooniselt 6.4.12 nähtub, et oma kodukohas ja Eestis toimuvaga on eestlased veidi enam kursis kui venekeelne elanikkond, samas kui tugevasti lõimunud, kosmopoliitse orientatsiooniga rühma liikmed on eestlastele lähedaste näitajatega. Venemaal ja Ukrainas toimuvast peavad venekeelsed elanikud end paremini informeerituks. Võrreldes informeerituse hinnanguid venekeelse elanikkonna sees lõimklastrite kaupa, nähtub, et mida kohalikuma tasandi infoga on tegemist, seda tugevamini polariseeruvad tugevasti ja nõrgalt lõimunud rühmade näitajad. Ootuspärane oleks pigem vastupidine tulemus – et ka ühiskondlikult passiivsed inimesed huvituvad ja peavad end informeerituks oma vahetus lähiümbruses toimuvast (igapäeva elu ja suhetega seotud teemad) ning sarnasus teiste rühmadega on suurem, samas kui ruumiliselt kaugemale liikudes vahed suurenevad. Joonis 6.4.12 näitab aga sarnaseid informeerituse enesehinnanguid just Venemaal ja Ukraina sündmuste puhul. Tinglikult võib öelda, et 2014. aasta suvel Venemaal ja Ukrainas toimunu kahtlemata kasvatas seal toimuva vastu huvi. Seda võib pidada sarnaseks seisundiks Guarnizo (2000) kirjeldatud laiendatud, erakorralise hargmaisusega (*expanded transnationalism*), mis teatud mõttes ühtlustas ja sünkroniseeris meediaajalgimise praktikaid.

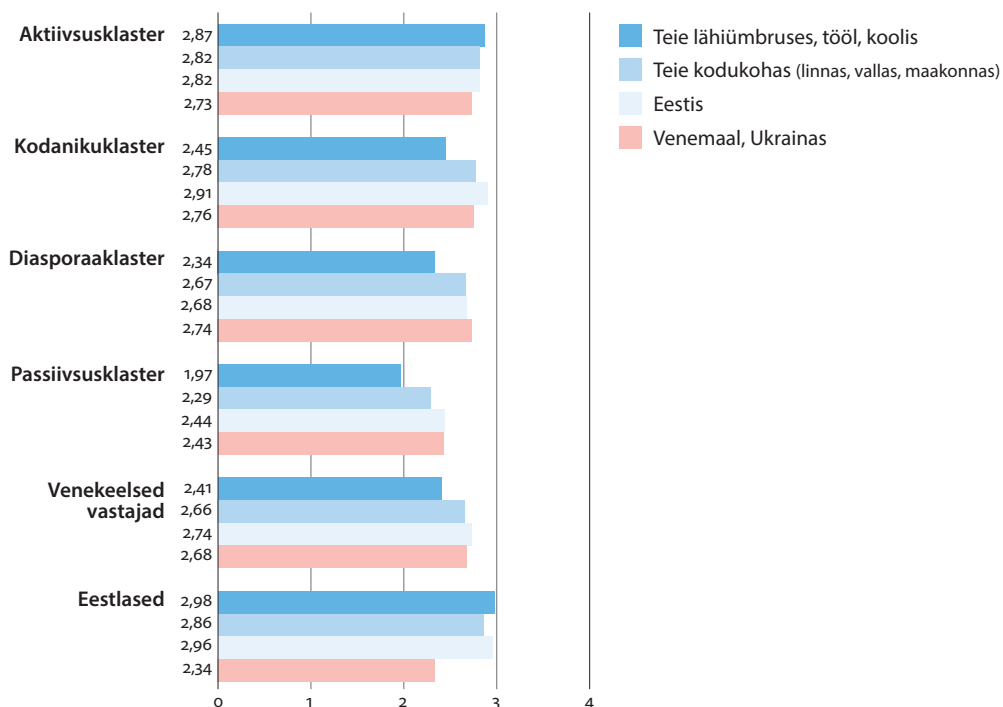
Hargmaine meediatarbija elab (teadlikult) mitmes meediaruumis ja pigem informatsioonikülluses ning seetõttu võiks vaadata, kuidas erineva ulatusega hargmaisus seostub üldise informeeritusega. Nii nagu eri lõimklastritesse kuulujad on erineval määral informeeritud oma lähi- ja kaugemas ümbruskonnas toimuvast, on erineval moel informeeritud ka erineva hargmaisuse ulatusega venekeelsed elanikud. Käärid tulevad eeskätt esile seoses informeeritusega lähemas ümbruses toimuvast: madalamat hargmaisuse indeksi väärtust iseloomustab madalam informeerituse tase. Erinevused aga ei torka silma kodukohas, Eestis tervikuna või Venemaal/Ukrainas toimuvaga kursisolemise osas.

6.4.6. TEGEVUSED INTERNETIS, INTERNET KUI ÜHISKONDLIKU AKTIIVSUSE JA SIDUSUSE LOOJA

Küsitlustulemused osutavad aina suurenevale interneti kasutamisele (nt on viimase kümne aasta jooksul märgatavalt tõusnud netiühendusega majapidamiste arv, internetiportaale kasutatakse üsna agaralt). Internet on praeguseks inimeste igapäeva elu

Joonis 6.4.12. Enesehinnanguline informeeritus Eestis ja väljaspool Eestit toimuvatest sündmustest lõimklasterite vaates 2014

Vastuste keskmised viiepallisel skaalal (0 = „ei taha sellest midagi teada“, 4 = „olen väga hästi informeeritud“)

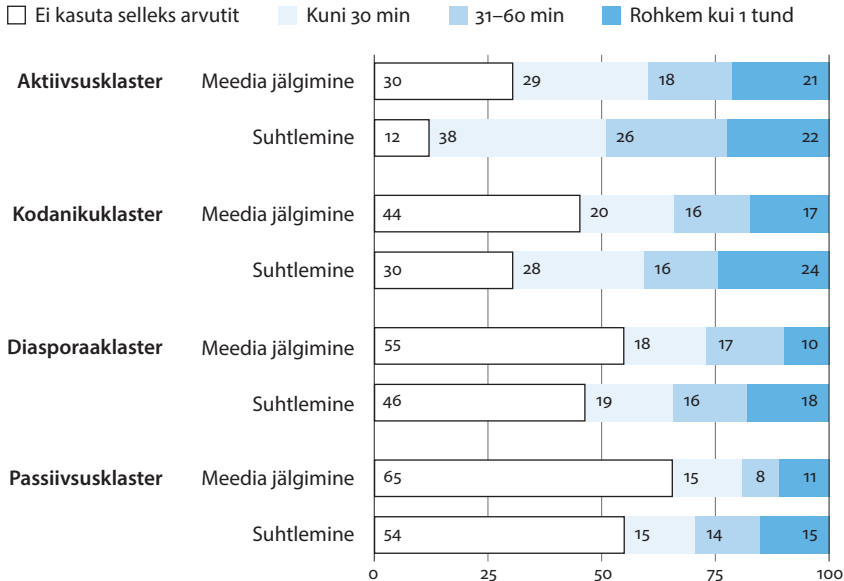


orgaaniline osa, võimaldades saada ja jagada infot ning seeläbi nt tugevdada gruppi-kuuluvust (vt Krotz, 2008) ja kahandada riigisisest või riikidevahelist eraldatust.

Interneti võimaluste kasutamise eelduseks on arvuti (või mõne muu seadme) vastavate funktsioonide kasutamise oskus. Üldised arvutioskused on Eesti venekeelsel elanikkonnal suhteliselt head. Nii on nt neid, kes arvutit üldse kasutada ei oska, kokku 19% (võrdlusena, kogu rahvastikus on selliseid inimesi 15%). Seega ülejäänud ligi 80% oskavad mingil määral arvutit kasutada. Kahjuks ei ole meil andmeid selle kohta, milline on välispäritolu rahvastiku arvuti kasutamise oskus naaberriikides, küll aga saab välja tuua mõningast üldist statistikat. Lätis näiteks oskas 2012. aasta seisuga arvutit mingil määral kasutada 64% rahvastikust, Euroopa Liidus keskmiselt oli see näitaja toona 67% (Digital Agenda Scoreboard, 2013). Pidades silmas lõimklastreid, siis parema arvutikasutuse oskusega paistavad silma aktiivsusklasteri

Joonis 6.4.13. Internetis meedia jälgimiseks ja suhtlemiseks kuluv aeg lõimklastrites 2014

% klastrist



liikmed, seda võib seostada ka klastrisse kuulujate noorema vanuse ja kõrgema haridusega. Kehvemate (enesehinnanguliste) oskustega on aga diasporaaklastri ja passiivsusklastrite liikmed. Kui esimeste puhul võib kehvemat arvutioskust seostada vanemaeliste suurema osakaaluga, siis passiivsusklastrite liikmete seas on suhteliselt palju noori inimesi ning seal tingivad oskuste madalat taset ilmselt muud tegurid (kättesaadavus, haridus, keelteoskus jms).

Arvutit, eeskätt internetti kasutatakse mitmeks meediaga seotud tegevuseks. Joonis 6.4.13 näitab, et arvutis veedetakse rohkem aega teistega suheldes (kas sotsiaalmeedias või Skype'is), eri meediakanaleid jälgitakse arvuti vahendusel harvemini. Suhteliselt kõige rohkem aega veedavad internetis nii suhtlemise kui meedia jälgimise eesmärgil aktiivsusklastrite ja kodanikuklastrite liikmed, tunduvalt vähem passiivsusklastrite ja diasporaaklastrite liikmed, mis on kooskõlas nii arvutikasutusoskustega kui üldise lõimumistasemega.

Internetti kasutatakse seega enamjaolt suhtlemiseks, milleks on mitu moodust. Venekeelse elanikkonna seas on foorumites sõna võtmine on üsna tagasihoidlik: ligi kaks kolmandikku venekeelsetest elanikest ei tee seda üldse, mõningal määral osalevad foorumites aktiivsusklastrite ja kodanikuklastrite liikmed. Sotsiaalmeediat kasutab

72% venekeelsetest internetikasutajatest ning ka internetis aset leidva puhul domineerivad sotsiaalmeediaga seotud tegevused, nt sõpru-tuttavaid jälgivad suhtlusmeedias ligi pooled vene keelt kõnelevatest internetikasutajatest vähemalt kord nädalas ja ligi 15% paar korda kuus (vt joonis 6.4.14.). Sotsiaalmeediat kasutavad ühtmoodi palju nii tugeva kui ka nõrga hargmaise orientatsiooniga inimesed. Enim väisavad suhtlusportaale tugevasti lõimunud internetikasutajad kosmopoliitset rühmast, kellest ligi 60% teeb seda vähemalt mitu korda nädalas. Ühiskondlikult passiivsete internetikasutajate rühmast umbes 40% ei kasuta sotsiaalmeediat üldse ja 15% teeb seda väga harva. Suhtlemiseks võivad nad kasutada muid virtuaalkanaleid, kuna nende ajakulu suhtlemisele internetis oli suhteliselt suur.

Sotsiaalmeedia portaalidest on eelistatuimad Facebook (eelkõige kohaliku kodanikuidentiteediga mõõdukalt lõimunud ja kosmopoliitse orientatsiooniga, tugevalt lõimunud inimeste seas), samuti Odnoklassniki ja V kontakte. Diasporaa-orientatsiooniga rühm kasutab nii Facebooki kui ka portaali Odnoklassniki võrdsest ning ühiskondlikult passiivsete rühm kasutab rohkem Odnoklassniki portaali. Võrdlemisi palju kasutatakse ka YouTube'i keskkonda – ligi 40% venekeelsest elanikkonnast kasutab seda paar korda nädalas.

2014. aastal olid igal neljandal venekeelsel elanikul on umbes pooled sotsiaalvõrgustike kontaktidest väljaspool Eestit (võrdluseks, 2011. aastal olid vähemalt pooled kontaktid võõrsil ühel kolmandikul). Eesti-väliste kontaktide suhteliselt suurema hulgaga paistavad silma just diasporaaklastrisse ja passiivsusklastrisse kuulujad (40%-l on enamik sotsiaalvõrgustike kontaktidest väljaspool Eestit). Kuna nendes klastrites on üldine sotsiaalmeedia kasutusaktiivsus väiksem, siis võib oletada, et muidu nad ehk suhtlusmeediat ei kasutakski, kuid kuna see pakub tasuta suhtlusvõimalust Eestis väljaspool elavate sugulaste-tuttavatega, siis on nad sotsiaalmeediaga ära harjunud ning kasutavad internetti ka sel otstarbel.^[3]

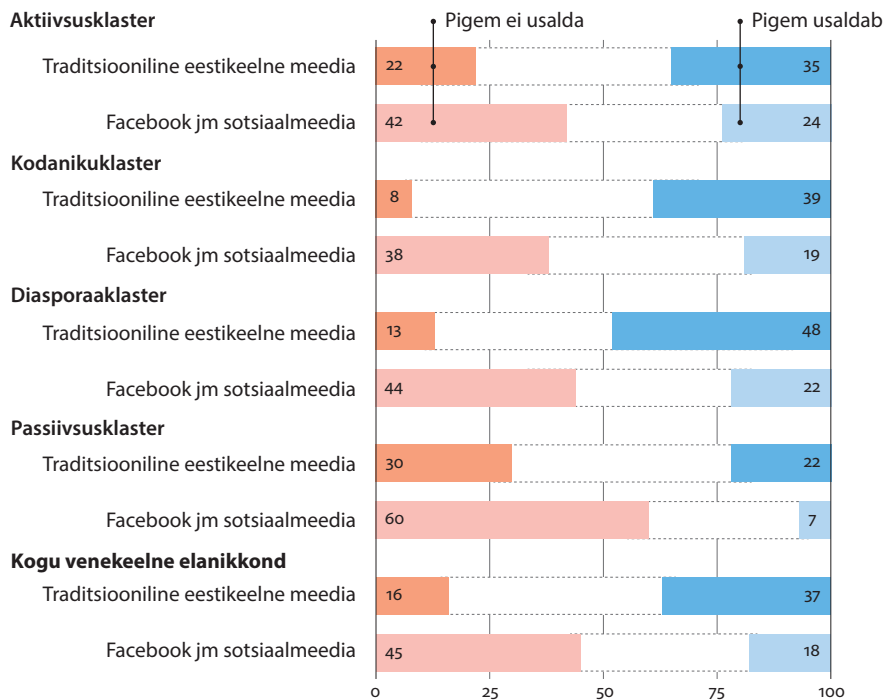
Sotsiaalmeedia postituste kaudu jõuavad inimesteni ka info ja uudised, mida jälgitakse seetõttu, et keegi on selle edasi saatnud või seda soovitanud. Iga kolmas (35%) venekeelne vastanu nõustus väitega „Suure osa uudistest selle kohta, mis maailmas juhtub, saan sotsiaalvõrgustikesse saadetud linkide, soovitude ja kommentaaride vahendusel“. Sotsiaalmeedia postituste kaudu võib jõuda inimeste vaatevälja ka selline info, mida nad muidu ei tarbiks. Seega on sotsiaalvõrgustikud oluliseks

[3] Lisaks sotsiaalmeediale kasutatakse suhtluseks loomulikult ka teisi kanaleid (sh reisimine). Kontaktide arvukus ja ulatus on aktiivsusklastri liikmete seas veidi suurem, kuigi nende sotsiaalmeedia kontaktides domineerivad pigem kohalikud inimesed.

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

Joonis 6.4.14. Traditsioonilise eestikeelse meedia ja sotsiaalmeedia usaldamine lõimklastrites 2014

% klastrist „pigem usalda“ vs. „pigem ei usalda“, joonisel ei kajastu n-ö keskmine usaldus



meediasisu kujundajaks. Uurijad on üldiselt leidnud, et sotsiaalmeedia võib olla ka sotsialiseeriva mõjuga – mitteformaalsetes diskussioonides sõna võtmine võib julgustada või soodustada ühiskondlikku aktiivsust (vt Bode, 2012; Conroy, Fezell ja Guerrero, 2012). Eesti venekeelse elanikkonna kontekstis tundub sotsiaalmeedia uudiste ja info kanalina olevat suhteliselt rohkem mõjukas kodanikuklastrite liikmete seas (43% saab olulise osa infost sotsiaalmeediast, teistes klastrites on osakaal 29–33%). Suur osa (2/3) venekeelsest elanikkonnast arvab, et tänu sotsiaalmeediale on maailm kättesaadavamaks muutunud.

Varasematest kvalitatiivuuringutest on selgunud, et osa venekeelsest elanikkonnast armastab kasutada n-ö pusle-strateegiat, kujundades oma arvamuse mingi teema kohta väga erinevatest (ja kohati konfliktsetest) allikatest pärit infotükkidest (Vihalemm ja Hogan-Brun, 2013; Vihalemm ja Leppik, 2014). Sellises pusle kokkuapaneku praktikas usaldatakse vähemasti väidete tasandil väga siiralt sotsiaalmeediat

kui infoallikat, nähes seda rohujuuretasandi kanalina, kuhu siirad inimesed postitavad oma vahetuid kogemusi ning kus infot pole riiklike ja äristruktuuride huvides moonutatud (Vihalemm ja Leppik, 2014). MeeMa uuring aga näitas, et sotsiaalmeediat usaldatakse n-ö traditsiooniliste meediakanalitega võrreldes vähem: kui venekeelsest elanikkonnast tervikuna usaldas eestikeelseid meediakanaleid (nii era- kui ka avaõiguslikud kanalid, v.a internetiportaalid) kokku umbes 40%, siis sotsiaalmeedia puhul on see protsent 18. Sama tendents esineb ka lõimklastrite puhul (vt joonis 6.4.14), samuti ei olene ei sotsiaal- ega traditsioonilise meedia usaldamise proportsioonid hargmaisusest. Fakt, et traditsioonilist meediat usaldatakse enam, läheb vastuollu kvalitatiivuuringuil ilmnenuga, kus usaldusväärse info allikana nähakse pigem sotsiaalmeediat (ja seal olevaid sõprade-tuttavate postitusi) (vt Vihalemm ja Leppik, 2014). See omakorda võib viidata sotsiaalmeedia üldise kuvandi ning konkreetsete postituste erinevale tunnetusele. Küll on aga sotsiaalmeedia puhul täheldatav asjaolu, et need, kes seda rohkem usaldavad, saavad ka suurema osa infost sealsetest postitustest (ligi 50%).

6.4.7. KOKKUVÕTE

Peatüki eesmärgiks oli anda ülevaade venekeelse elanikkonna meediatarbimise peamistest trendidest. Meediakasutust analüüsiti ühelt poolt seoses Eesti ühiskonda lõimumise ulatuse ja identiteediorientatsioonidega, kasutades peatükis 6.3 kirjeldatud lõimumise mustreid ehk lõimklastreid. Teisalt võeti võrdluste aluseks hargmaisus: mitmes ühiskonnas korraga erinevat laadi sidemete omamine ning seeläbi ka vastavate normide-väärtuse süsteemiga suhestumine.

Üldiselt on Eesti venekeelse elanikkonna enim eelistatud meedium endiselt televisioon, peamiselt tarbitakse Venemaa telejaamade teletoodangut, kusjuures huvi kohalikke originaaludiseid sisaldavate programmide (nt PBK) vastu on kahanenud. Eestikeelsete meediakanalite jälgimine on venekeelse elanikkonna seas jäänud võrdlemisi tagasihoidlikuks, kuid suhteliselt laialdaselt jälgitakse kohalikke venekeelseid kanaleid, nagu TV3+ ja Raadio 4. Üha marginaalsemaks muutub venekeelse auditooriumi meediamenüüs trükimeedia, samuti pole igapäevauudiste allikana eriti laialdaselt kasutusel internetiportaalid. Sotsiaalvõrgustike kasutamine on aga üsnagi levinud. Sotsiaalmeedia on ka koht, kust veidi enam kui kolmandik venekeelsetest inimestest saab kätte info maailmas toimuva kohta, sh ka sellise info, mis muidu temani ei jõuaks.

Meediatarbimise individualiseeritus ning eri meediumide kaasaskantavus, võimalused audiovisuaalselt ja virtuaalselt rännata ühest ruumist teise on venekeelse

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

elanikkonna inforuumi viimasel aastakümnel oluliselt laiendanud. Venekeelne elanikkond on oma meediakasutuse- ja suhtluspraktikate põhjal valdavalt hargmaine, kuid suhete intensiivsus ja laad elanikkonna sees varieerub tugevast hargmaisusest nõrgani (vt joonis 6.4.6). Tugevalt hargmaises rühmas on tarbitavad meediakanalid mitmekesisemad: nii eesti- kui ka venekeelsed internetiportaalid, erinevad telekanalid, nii eesti- kui ka muukeelsed portaalid; nõrgalt hargmaises rühmas on populaarsed eeskätt Raadio 4 ja Venemaa telekanalid, eestikeelseid kanaleid peaaegu ei jälgita ning lääne kanaleid jälgitakse harva.

Analüüs kinnitas üldiselt, et hargmaisus on sotsiaalse agentsusega positiivselt seotud: tugevam hargmaisus käib koos poliitilise ja majandusliku lõimitusega kohalikku ühiskonda ning vastupidi, mida lõimunum on inimene kohalikku ühiskonda, seda aktiivsem ja ruumilises mõttes mitmekülgsem on meediatarbimine (vt aktiivsusklastri liikmed). Ühiskondlikult passiivses rühmas ehka passiivsusklastris jälgitakse traditsioonilist meediat ebaregulaarsemalt ja vähem intensiivselt, jälgides peamiselt kohalikke venekeelseid raadiojaamu ning Venemaa telekanaleid, vähesemal määral ka TV3+ kanalit. Harv traditsioonilise meedia jälgimine mõnes mõttes kompenseeritakse tegevustega internetis. Meediatarbimise üldine muster ei eristanud mõõdukalt sidustunud, kuid erineva identiteediorientatsiooniga rühmi: diasporaaklastri liikmeid ehk Venemaa-suunalise orienteeritusega inimesi ning kodanikuklastri liikmeid ehk neid, kes on loonud enda jaoks unikaalse kohaliku, poliitilist ja etnilist komponenti „lepitava“ identiteedi. Nimetatud kahe rühma telekanalite jälgimise ja ajalehtede lugemise eelistused on sarnased, mis viitab, et sisu tõlgendus võib olla erinev, ning kanalite eristamise tasandil jääb küsitlustulemuste analüüs liiga kitsaks (on vajadus kvalitatiivsete uuringute järele). Oluliseks eristajaks on aga see, et nii aktiivsusklastris kui ka kodanikuklastris jälgitakse uudiseid regulaarsemalt, iga päev, seevastu diasporaaklastris ning passiivsusklastris on uudiste jälgimine juhuslikumat laadi. Samal ajal on kõigi nelja klastri liikmete enesehinnanguline informeeritus suhteliselt sarnane. Seda tulemust on oluline vaadelda üldisemate tendentside taustal. Üldiselt võib venekeelse elanikkonna meediatarbimist iseloomustada kahe tendentsi abil: uudisteallikate ruumilise ulatuse laienemine (nii Eesti, Venemaa kui ka lääne kanalid) ja ajaline fragmenteerumine. Uudiseid ei jälgi paljud inimesed enam iga-päevase voona, vaid juhuslikult, seega ei tea nad ka avalikus päevakorras olevate probleemide kujunemislugu ja konteksti, vaid piltlikult öeldes jälgivad mingit hetke tervikprotsessist ning lahkuvad taas infovoost. Samal ajal on võimalus saada selles ühes „kontaktihetkes“ infot mitmest erinevast allikast ja seda omavahel võrrelda. Päevauudiste jälgimise pidevus on oluline ühiskonda lõimituse tunnus ja tegur: ühiskondlikult passiivsete rühmas on suur hulk neid, kes saavad infot ümberringi

toimuvast juhuslikult või teiste käest vahendatuna, kuna neil endal pidev uudistejälgimise harjumus puudub. Kuna tugevama kohalikku ühiskonda lõimumise ja/või kohaliku identiteedi arenguga on seotud just uudistejälgimise regulaarsus, mitte tarbitavate kanalite valik, võib püstitada hüpoteesi, et just diakroonilist laadi hargmaisuus – pidevas infovoos olemine, mis võimaldab jälgida sündmuste-protsesside lahtirullumist ajas – toetab ühiskonda sidustumist ja selles osalust ning vastupidi. Ajas katkendlik meediatarbimine toidab diasporaalist hargmaisust või ka ühiskonnaelust kõrvalejäämist.

Lõimitus kohalikku ühiskonda avaldub ilmekalt ka enesehinnangulise informeerituse näitel: just enesehinnanguline kursisolek kodukohas toimuvaga eristab tugevalt ja nõrgalt lõimitud rühmi, seevastu enesehinnanguline informeeritus Venemaal ja Ukrainas toimuvast on rühmiti hoopis ühtlasem. Ühelt poolt on selle taga päevapoliitiline mõõde, ent tinglikult võib ka öelda, et kasvanud Venemaa-suunaline huvi potentsiaalselt ühendab venekeelset elanikkonda – see on väli, kus nende igapäevase elaviku eristuvus avaldub vähem, võimaldades end seeläbi sarnasema ja ühtsemana tunda. Seega võib nõustuda autoritega (Aksoy ja Robins, 2002; Robins ja Aksoy, 2005), kes ütlevad, et hargmaisuus on olemuselt kompensatoorne.

Hargmaisust toetab kindlasti sotsiaalmeedia kasutus. Analüüs tõi välja, et just diasporaa-orientatsiooniga ja ühiskondlikult passiivsete rühmas on ligi pooltel liikmetest enamik sotsiaalvõrgustike kontaktidest väljaspool Eestit ja nad kasutavadki internetti peamiselt sugulaste-tuttavatega suhtlemiseks. Tasuta suhtlusvõimalust kasutades jõuavad inimesteni ka info ja uudised, mida jälgitakse seetõttu, et keegi on midagi saatnud või soovitanud, oma tavapärasest uudismeedia menüüs nad sellega kokku ei puutuks. Seega loovad kontaktid väljaspool Eestit juurde ka „pealesunnituid sissepõikeid“ Venemaa ühiskonnaellu, mida aga seetõttu, et uudisvoos järjepidevalt ei viibita, ei pruugita osata suhestada teiste sündmuste ning üldisema kontekstiga. Mõõdukalt sidustunud, kohaliku kodanikuidentiteediga rühmas möönavad peaaegu pooled, et saavad olulise osa infost ümberringi toimuva kohta sotsiaalmeediast, kuid kuna nad ka ise keskmisest regulaarsemalt uudiseid jälgivad, siis on nende kujunev tõlgendus samadele sündmustele tõenäoliselt erinev. Seega tasub tulevikus uurida suhtlusmeedia mõjukust inforepertuaari kujunemisel just suhtes üldise uudistejälgimise regulaarsusega.

Lisaks regulaarsusele ja infokanalite mitmekesisusele iseloomustab meediatarbimist ka üldisem, hinnanguline suhestumine meedia kui infotootja suhtes – meedia kui institutsiooni usaldamine ning kriitilisus meediasisu suhtes. Üldiselt on venekeelne auditoorium meediasisu suhtes pigem vähekriitiline, samas kui umbusk vähemasti eestikeelsete meediainstitutsioonide vastu on suur. Võrreldes usaldust ja

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

kriitilisust lõimrühmades ning tugeva ja nõrga hargmaisusega rühmades, ilmneb, et usaldamine ja kriitilisus on pöördseoses. Eesti ajakirjanduses avaldatu suhtes on kriitilisemad need venekeelsed elanikud, kes seda ka regulaarselt jälgivad, kes on tugevamini ühiskonda lõimunud ja tugevalt hargmaiste praktikatega. Samal ajal nad ka usaldavad eesti meediainstitutsioone keskmisest rohkem. Arvestades, et tugevamini lõimunud ja hargmaisemad inimesed on ka mitmekesisema meedia-repertuaariga ja regulaarsemad uudistejälgijad, pole see üllatav, kuna neil on ka rohkem võrdlusvõimalusi erinevates allikates antavate käsitluste kohta ning ka teatav „süüdmuste mälu“. Ühiskondlikult passiivsemad ja nõrgemalt hargmaised inimesed seevastu on üldiselt Eesti meediainstitutsioonide suhtes umbusklikumad, kuigi neil pole enamasti isiklikku kogemust „Eesti ajakirjanduses avaldatu peale vihastamisest“. Seega on üldisemad hoiakud meedia kui institutsiooni suhtes vähem seotud konkreetse meediasisu kogemusega ning rohkem seotud üldisema sotsiaalse usalduslikkusega ja suhtega ühiskondlikesse institutsioonidesse. Väga lihtsustatult öeldes on seega inimeste identiteedivalikutes määrav nende kohalik elukogemus ja üldisemad arusaamad, tarbitav meediasisu kontekstualiseerub nende mõjul.

Teisalt aga osutas analüüs sotsiaalmeedia vaieldavale usaldatavusele ja pigem traditsiooniliste eestikeelsete meediakanalite (v.a netiportaalid) suuremale usaldatavusele. Traditsioonilise meedia usaldamine võib olla seotud paljuski n-ö respektiga institutsioonide suhtes *per se* ja tugineda vähem emotsioonile või hinnangule konkreetsete ajakirjanike professionaalse soorituse suhtes. Sotsiaalmeediat on kvalitatii-vuuringuis nähtud kui infotoojat ja -vahendajat, sellele antava usalduskrediidi taga võivad aga olla hoopiski varjatunud mehhanismid.

Hargmaised praktikad on omasemad noorematele vanusrühmadele, kes on valdavalt teise ja kolmanda põlvkonna sisserännanud. Esimese põlvkonna sisserännanute kontaktid ja meediatarbimine ulatuvad harvemini üle asukohamaa piiride. Seega võib öelda, et hargmaisus on pigem diskursiivse ja vahendatud päritolumaakogemuse looja, mitte lähteriigiga suhte säilitaja funktsioonis. Ka elamine venekeelsetes piirkondades ei toeta hargmaistumist: mitme paiga vahel seose loomiseks on vaja tuttavlikust kontekstist väljapoole asuda. Ka Eesti kodakondsuse olemasolu toimib pigem hargmaisust toetava faktorina, samuti riigikeele oskus, mis aitab muuta meediamenüüd ja suhtlusringkonda mitmekesisemaks. Nende tunnuste baasil on ootuspärane, et hargmaisus käib käsikäes kohalikku ühiskonda lõimitusega – mida lõimunum, seda tugevamad on ka hargmaised seosed. Hargmaisus seostub ka optimistlikuma eluhoiakuga, positiivsete ootustega maailma tuleviku suhtes, samuti avatusega muutustele. Nõrkade või puuduvate hargmaiste seostega inimesed on ka sagedamini kohalikust ühiskonnaelust kõrvale jäänud. Seega ei saa inimeste

marginaliseerumises „süüdistada“ nende seoseid ajaloolise kodumaaga, vaid pigem tuleb otsida põhjusi üldiselt hõredatest sotsiaalsest sidemetest ja kapseldumist soovivatest praktikatest.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aksoy, A. ja Robins, K. (2002). Banal Transnationalism: The Difference that Television Makes. *WPTC-02-08*. University of Oxford: Transnational Communities Programme.
- Andersson, M. (2013). Multi-Contextual Lives: Transnational Identifications under Mediatized Conditions. *European Journal of Cultural Studies*, 16(4), 387–404.
- Bode, L. (2012). Facebooking it to the Polls: A Study in Social Networking, Social Capital, and Political Behavior. *Journal of Information Technology and Politics*, 9(4), 352–369.
- Conroy, M., Feezell, J. T. ja Guerrero M. (2012). Facebook and Political Engagement: A Study of Online Political Group Membership and Offline Political Engagement. *Computers in Human Behavior*, 28, 1535–1546.
- Dayan, D. (1999). Media and Diasporas. J. Gripsrud (Toim). *Television and Common Knowledge* (lk 18–33). London, New York: Routledge.
- Digital Agenda Scoreboard 2013. Leitav aadressilt: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/sites/digital-agenda/files/DAE%20SCOREBOARD%202013%20-%203-INTERNET%20USE%20AND%20SKILLS.pdf>.
- Diminescu, D. (2008). The Connected Migrant: An Epistemological Manifesto. *Social Science Information*, 47(4), 565–579.
- Golbert, R. (2001). Transnational Orientations from Home: Constructions of Israel and Transnational Space among Ukrainian Jewish Youth. *Journal of Ethnic & Migration Studies*, 27(4), 713–731.
- Guarnizo, L. E. (1997). The Emergence of a Transnational Social Formation and the Mirage of Return Migration among Dominican Transmigrants. *Identities*, 4(2), 281–322.
- Guarnizo, L. E. (2000, June). Notes on Transnational. Paper presented at *Transnational Migration: Comparative Theory and Research Perspectives Conference*. England, Oxford.
- Jakobson, V. (2004). Venekeelse meedia areng Eestis 1987–2004. P. Vihalemm (Toim). *Meedia-süsteem ja meediakasutus Eestis 1979–2004* (lk 209–232). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jõesaar, A. (2015). Telekanalite vaadatavus Eestis enne ja pärast 28. septembrit. *Riigikogu Toimetised*, 32, 39–45.
- Jõesaar, A., Rannu, S. ja Jufereva, M. (2013). Media for the Minorities: Russian Language Media in Estonia 1990–2012. *Media Transformations*, 9, 118–153.
- Krotz, F. (2008). Media Connectivity: Concepts, Conditions and Consequences. A. Hepp, F. Krotz, S. Moores et al. (Toim). *Connectivity, Networks and Flows: Conceptualising Contemporary Communications* (lk 13–31). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Levitt, P. (2001). Transnational Migration: Taking Stock and Future Directions. *Global Networks*, 1(3), 195–216.
- Levitt, P. (2011). A Transnational Gaze. *Migraciones Internacionales*, 6(1), 9–44.
- Morley, D. (2000). *Home Territories: Media, Mobility, and Identity*. London: Routledge.

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

- Robins, K. ja Aksoy, A. (2005). New complexities of transnational media cultures. O. Hemer ja T. Tufte (Toim). *Media and Glocal Change: Rethinking Communication for Development* (lk 41–58). Buenos Aires: CLACSO.
- Seppel, K. (2015). Meedia ja infoväli. K. Kallas, R. Vetik, J. Kruusvall, E. Saar, J. Helemäe, L. Kirss, C. Leppik, K. Seppel, K. Kivistik ja P. Ubakivi-Hadachi (Toim). *Eesti ühiskonna lõimumismonitooring 2015* (lk 87–97). Leitav aadressilt: <http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/7peatykk.pdf>. Kasutatud 15.04.2015.
- Smith, M. P. (2001). Preface. N. Al-Ali ja K. Koser (Toim). *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home* (lk XI–XV). London, New York: Routledge.
- Soja, E. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- TNS Emor (2016). Teleauditooriumi ülevaade 2012–2016. Leitav aadressilt: <http://www.emor.ee/uudised/>.
- Vathi, Z. (2013). Transnational Orientation, Cosmopolitanism and Integration among Albanian-Origin Teenagers in Tuscany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(6), 903–919.
- Vertovec, S. (2004). Migrant transnationalism and modes of transformation. *International Migration Review*, 38(3), 970–1001.
- Vihalemm, T. (2012). Etnokultuuriline identiteet. M. Lauristin, E. Kaal, L. Kirss, T. Kriger, A. Masso, K. Nurmela, K. Seppel, T. Tammaru, M. Uus, P. Vihalemm ja T. Vihalemm (Toim). *Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011* (lk 187–188). Tallinn: Kultuuriministeerium. Leitav aadressilt: http://www.kul.ee/sites/default/files/integratsiooni_monitooring_2011.pdf.
- Vihalemm, T. ja Hogan-Brun, G. (2013). Dilemmas of Estonian Nation-Building in the Open Media Market. *Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik*, 27(1), 69–86.
- Vihalemm, T. ja Leppik, M. (2014). „Eesti uudised on kohati veidrad“. *Sirp*, 5.06.

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

Tabel 6.4.2. Meediakanalite regulaarne jälgimine lõimklastrites 2014

% klastrist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused venekeelse elanikkonna keskmisest (sinine – keskmisest suurem, punane – keskmisest väiksem)

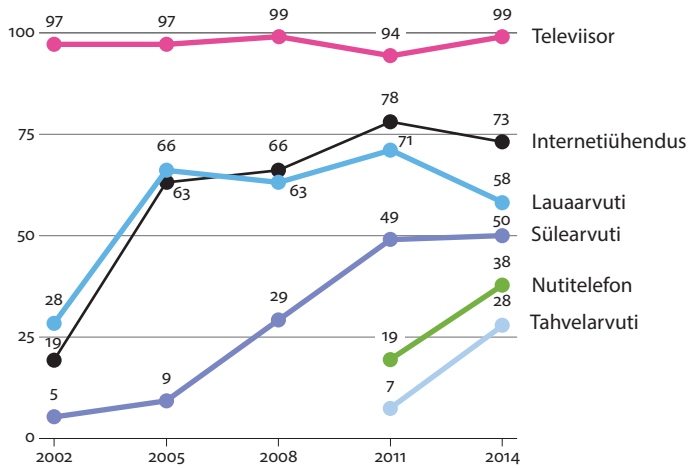
	Aktiivsus- klaster	Kodaniku- klaster	Diaspora- klaster	Passiivsus- klaster	Venekeelne elanikkond
Ajalehed					
Postimees vene keeles	26	10	23	17	20
Den za dnjom	21	6	12	13	13
MK Estonia	32	14	15	18	19
Muud kohalikud venekeelsed lehed	25	18	18	28	22
Linnaleht	22	19	11	2	15
Pealinn	25	34	22	24	26
Eestikeelsed ajalehed	13	1	4	2	5
Venemaal väljaantavad ajalehed	10	1	2	5	4
Rahvusvahelised lehed	4	0	0	5	1
Ajalehtede võrguväljaanded ja internetiportaalid					
Postimees eesti keeles	14	1	6	5	6
Postimees vene keeles	36	11	22	9	20
Delfi eesti keeles	23	3	12	4	10
Delfi vene keeles	61	22	45	22	38
ERR vene keeles	22	7	17	4	13
ERR eesti keeles	13	0	5	2	5
Venemaa portaalid	32	10	20	12	18
Raadiojaamad					
Eesti uudisteraadiod	21	6	10	3	10
Eesti muusikaraadiod	24	9	12	6	12
Raadio 4	58	46	53	41	50
Russkoje Radio	64	48	50	30	48
Raadio 100FM	42	41	39	22	36
Venemaa raadiojaamad	1	3	1	1	1
Televisioon					
ETV, ETV2	30	13	18	16	19
TV3 jt eestikeelsed kanalid	25	6	13	7	13
TV 3+	39	36	30	23	31
PBK	86	83	83	87	85
RTV	55	44	43	47	47
RTR, NTV jt	78	86	85	83	84
Rahvusvahelised uudistekanalid	51	26	44	32	39

6.4. VENEKEELSE ELANIKKONNA MEEDIAKASUTUS

LISA

Joonis 6.4.15. Kommunikatsioonivahendite olemasolu venekeelse elanikkonna kodudes 2002–2014

% venekeelsetest kodudest



Allikas: MeeMa 2002–2014

6.5. PÕLVKONDADE ERISTUMINE MUUTUVAS ÜHISKONNAS

Veronika Kalmus, Anu Masso ja Marju Lauristin

6.5.1. SISSEJUHATUS

Eesti keeles on juurdunud mõisted „sõjajärgne põlvkond“, „60ndate põlvkond“, „võitjate põlvkond“. Nende mõistetega seonduvad sotsiaalselt jagatud, ent teatud määral varieeruvad ettekujutused rühmadest, mida kasutatud nimetused tähistavad. Põlvkond on seega oluline sotsiaalne kategooria. See on võimas identiteeditähis, ühtaegu nii jäik kui ka paindlik piiritleja, mille abil paigutame ennast ja teisi sotsiaalsesse aega või laiemalt – sotsiaal-ajaloolisse struktuuri. Põlvkondliku kuuluvuse suhtelise jäikuse, subjektist sõltumatuse ja seega struktuurse määratuse tingib inimese võimekus valida oma sünnihetke. Põlvkondlikule identiteedile lisab paindlikkust sotsiaalse aja suhtelisus – sotsiaalne nähtus, mille kohaselt „kõik samal ajal elavad inimesed ei jaga tingimata sama ajalugu“ (Troll, 1970). Nii ei moodusta kaugeltki mitte kõik ajateljel lähestikku paiknevate sünnidaatumitega inimesed ehk demograafilised sünnikohordid põlvkondi, mida saaks tähistada omaette mõistega – põlvkondadena sotsiaalses ja kultuurilises tähenduses või sotsioloogilises mõistes *sotsiaalsete põlvkondadena* (Pilcher, 1994).

Tõenäoliselt tuntuima põlvkonnateoreetiku, sotsioloogiaklassik Karl Mannheimi (1927/1952) järgi ei tähenda üksteise kaasaegseks olemine pelgalt teatud ajal koos eksisteerimist, vaid ka samade ajalooliste mõjude subjektiivset kogemist. Sotsiaalse põlvkonna liikmetel mitte üksnes ei ole midagi ühist, vaid nad jagavad ka tunnet või teatud laadi teadmist faktist, et neil on midagi ühist (Bude, 1997). See intuiitiivne

6.5. PÕLVKONNAD

refleksioon on osa kollektiivse aja jagamise tundeist – taju, mis muudab „minu aja“ „meie ajaks“ või „minu põlvkonna ajaks“ (Corsten, 1999). Põlvkondi eristavast ajavahemikust saab seega subjektiivselt kogetav aeg (Mannheim, 1927/1952), mis omakorda tingib selle, et erinevad sotsiaalsed põlvkonnad katavad erineva pikkusega ajavahemikke. Mannheim on ühtlasi väitnud, et põlvkonnad tekivad märkimisväärsete ja kiirete ühiskondlike muutuste ajal, mil kujunemiseas noored puutuvad värskelt kokku uute nähtustega ning loovad nende põhjal oma vanuserühmale ainuomased tõlgendusmallid ja käitumispraktikad.

Põlvkondliku sildistuse pälvimise ehk põlvkonna diskursiivse konstrueerimise eelduseks on samades ühiskondlikes tingimustes ilmavalgust näinud ja kujunenud inimeste selge eristumine teistest, nii noorematest kui ka vanematest earühmadest. Mõistagi ei ole põlvkondade määratlemine ja sildistamine väärtusneutraalne. Lisaks paiknemisele sotsiaalse protsessi ajaloolisel teljel osutab põlvkondlik kuuluvus ka earühma asendile sotsiaalses hierarhias. Mannheimi järgi sarnaneb põlvkond kui sotsiaalne kategooria sotsiaalse klassiga – mõlemad tähistavad indiviidi või grupi paiknemist sotsiaalses struktuuris. Tugevate weberiaanlike ja fenomenoloogiliste sugemete tõttu pakub Mannheimi põlvkondade sotsioloogia elujõulist ja mitmekihilist alternatiivi või täiendust marksistlikele käsitlustele sotsiaalse kihistumise mõistmisel. Kui sotsiaalseid klasse marksistlikus tähenduses eristab majanduslik positsioon, siis põlvkonnad erinevad suhestumises sotsiaalse, kultuurilise ja ajaloolise ajaga (Corsten, 2011) ning vastavate elustiilidega, milles omakorda väljendub sotsiaalne staatus ja sellel põhinev kihistumine. Bourdieu'likus mõistes on võimalik kõnelda ka põlvkondlikust kapitaliseeritusest, *habitus*'est ja kultuurimaitsest.

Põlvkondadel on sotsiaalse kihistumise ja sotsiaal-kultuurilise eristumise analüüsis ja tõlgitsemises märkimisväärne tähtsus ühiskondades, kus klassisüsteem pole saanud sotsiaalsete katkestuste tõttu loomulikult kujuneda ega kristalliseeruda ja/või kus kiire(neva)d muutused mõjutavad erinevate põlvkondade kohanemist ja toimetulekut erisugustel viisidel ja erineva tempoga. Mõlemad parameetrid iseloomustavad ka Eestit kui (järel)siirde- ja infostuvat ühiskonda. Seega võib eeldada, et Eesti ühiskonnas esineb põlvkondade vahel muutustega kaasaminekus *asünkroonsus* (Giesen, 2004): tulenevalt erinevast paiknemisest elukaarel ei jõua mõned põlvkonnad transformatsioonis tempot hoida, teised aga lasevad end kanda selle laineharjal.

Peatükis vaatleme põlvkondlikke erisusi ja nende dünaamikat Eestis aastatel 2002–2014, keskendudes põlvkondlikule identiteedile, sotsiaalsele ja kultuurilisele ruumile, meediakasutusele ning ühiskondlik-poliitilisele aktiivsusele ja asendile ühiskonnas. Seega uurime põlvkondi elaviku kõigis põhidimensioonides – põlvkondlikku sotsiaalset tunnetust kui teatud mentaalset struktuuri, ruumimõõdet nii

sotsiaal-kultuurilise ruumi kui ka strukturatsiooni tähenduses ning põlvkondade suhestumist infotehnoloogia arenguga ja sellega seotud sotsiaalse aja kiirenemisega.

Peatükk tugineb Mannheimi klassikalises essees „Põlvkondade probleem“ (1927/1952) arendatud sotsioloogilisele põlvkonnakäsitlusele, mille kohaselt bioloogiline struktuur (inimeste elukaar, täiskasvanuks saamine ja vananemine) on oluline, kuid seda tuleb vaadelda sotsiaalse ja ajaloolise protsessi raamistikus. Ühtlasi lähtume *kultuurilisest vaatest* sotsiaalsele ja info- või digitaalsele kihistumisele, mis käsitleb ebavõrdsust paljudimensioonilisena, nähes seda seotuna nii klassipositsiooni kui ka staatuserinevustega, seega ka elustiili ja (meedia)tarbimisega (Witte ja Mannon, 2009). Nende kontseptsioonidega haakub hästi *meediapõlvkondade kultuuriline käsitlus* (Aroldi ja Colombo, 2007; Vittadini, Siibak, Bilandzic ja Carpentier Reifová, 2013), mille kohaselt ei saa tähtsustada ainuüksi meediatehnoloogiate arengut ega inimeste vanust. (Meedia)põlvkondi kui sotsiaalset kategooriat tuleb nagu ebavõrdsustki näha paljudimensioonilisena, võttes arvesse ka elukaarel paiknemist, põlvkonnakaaslastega jagatud väärtusi, meediasüsteemi arengut, meediatehnoloogiate ja -toodete „kodustamist“ ja igapäevaellu integreerimist ning laiemaid sotsiaal-ajaloolisi ja kultuurilisi muutusi (Aroldi ja Colombo, 2007; Westlund ja Weibull, 2013).

Sotsiaalseid põlvkondi on nende sügavalt kvalitatiivse olemuse tõttu keeruline kvantitatiivselt piiritleda ja empiirilisel mõõta. Samas pakuvad üksnes suurevalimilised elanikkonna uurimused võimaluse teha earühmade erinevuste kohta statistiliselt usaldusväärseid üldistusi. Analüüs põhineb pooltteist tuhandet Eesti elanikku esinduslikult hõlmava küsitluse „Mina. Maailm. Meedia“ (MeeMa) 2002., 2011. ja 2014. aasta etappide andmetel. Kuna põlvkondade kujunemine on hoomatav pike-mas ajalises perspektiivis, pidasime otstarbekaks võrrelda 2002. a kogutud andmeid neist ajas võimalikult kaugele jäävate andmetega, jättes seetõttu 2005. ja 2008. a andmestikud vaatluse alt välja. Sõltuvalt küsitlusetapi valimist (15–74- vs. 15–79-aastased vastajad), analüüsi eesmärgist (suurem või väiksem ülevaatlikkus ja üldistusaste) ning meetodist (nt väiksemaid rühmi lubav protsentjaotuste võrdlus või suuremaid rühmi eeldav regressioonanalüüs) kasutame alapeatükkides mõnevõrra erinevat põlvkondlike rühmade moodustamise alusloogikat. Spitzeri (1973) nõuannetele tuginedes eeldame, et kui vanusest tulenevad erinevused on sotsiaal-ajaloolises plaanis olulised, ilmnevad need sõltumata sellest, kuhu täpselt sünniaastate kontiinumil eraldusjooned tõmmatakse. Mõõname, et meie poolt statistilise analüüsi käigus konstrueeritud rühmad ei vasta sotsiaalsetele põlvkondadele Mannheimi tähenduses, vaid esindavad vanusekohorte, mis kannavad teatud määral põlvkondlikkuse tunnuseid.

6.5. PÕLVKONNAD

Tabel 6.5.1. Põlvkondliku kuuluvuse tunnetamine vanuserühmades 2014

% vanuserühmast. Iga rea kõrgeim väärtus on paksus kirjas ja koloreeritud taustal, järgmine poolpaksus kirjas ja heledamal koloreeritud taustal

Vanus	Tunneb kuuluvust kindlasse põlvkonda*	Mitu aastat vanemaid/nooremaid peab endaga samasse põlvkonda kuuluvaks							
		Vanemad**/nooremad***	Kuni 1 a	Kuni 3 a	Kuni 5 a	Kuni 10 a	Kuni 15 a	Kuni 20 a	Ei oska öelda
Koguvalim	75	Vanemad	3	15	36	28	6	3	10
		Nooremad	5	18	34	25	5	3	10
15–20	71	Vanemad	7	38	34	8	2	1	11
		Nooremad	20	41	19	4	2	2	11
21–30	70	Vanemad	5	23	43	16	2	1	11
		Nooremad	9	28	36	12	3	1	12
31–40	64	Vanemad	0	13	39	26	7	4	12
		Nooremad	2	20	40	22	4	1	11
41–50	69	Vanemad	2	6	37	33	6	6	10
		Nooremad	3	11	35	32	7	4	9
51–60	75	Vanemad	2	12	35	31	6	3	10
		Nooremad	2	14	36	27	8	3	10
61–70	83	Vanemad	3	12	30	33	10	3	11
		Nooremad	3	12	29	36	5	5	10
71–79	92	Vanemad	1	7	35	41	8	2	7
		Nooremad	0	11	37	34	9	2	7

* Crameri V = 0,145; p≤0,001; ** Crameri V = 0,144; p≤0,001; *** Crameri V = 0,171; p≤0,001

6.5.2. PÕLVKONDLIK IDENTITEET

Põlvkondlikku enesemääratlust saame vaadelda, tuginedes 2014. a andmestikule, mis sisaldab spetsiaalselt selleks uurimiseesmärgiks koostatud originaalindikaatorite plokki.

Põlvkondade teemat sissejuhatavale küsimusele „Kas Te tunnete, et kuulute kindlasse põlvkonda?“ vastas jaatavalt („Jah, kindlasti“ või „Pigem tunnen“) tervelt kolm neljandikku vastajaist (tabel 6.5.1). Põlvkondlikku kuuluvust tunnetasid enim vanemaealised (71–79- ja 61–70-aastased), vähimal määral aga nooremad keskealised (31–40-aastased).

Suurim rühm vastajaid peab endaga samasse põlvkonda kuuluvaks kuni viis aastat vanemaid (36%) ja/või nooremaid (34%), suuruselt järgmine rühm kuni kümme aastat vanemaid (28%) ja/või nooremaid (25%) inimesi. Sellest lähtuvalt oleme põlvkondliku identiteedi analüüsiks konstrueerinud vanuserühmad valdavalt kümne aasta pikkuste vahemikena (vt tabel 6.5.1).

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

Tabel 6.5.2. Põlvkondliku identiteedi kategooriad vanuserühmades 2014

Järjestus olulisuse järgi 1.–27., sulgudes keskmised neljapallisel skaalal

	Kogu- valim	15–20	21–30	31–40	41–50	51–60	61–70	71–79
Samade aegade läbielamine, mäletamine*	1. (2,96)	4. (2,83)	1. (2,87)	1. (3,04)	1. (2,92)	1. (2,97)	1. (2,98)	1. (3,08)
Sarnased väärtushinnangud ja vaated elule*	2. (2,86)	5. (2,78)	4. (2,76)	3. (2,82)	2. (2,84)	2. (2,89)	2. (2,92)	2. (3,00)
Sama või lähedane sünniaasta	3. (2,79)	2. (2,89)	2. (2,86)	2. (2,84)	3. (2,71)	3. (2,74)	3. (2,80)	3. (2,74)
Samal ajal koolis käimine***	4. (2,70)	1. (2,96)	3. (2,81)	4. (2,80)	4. (2,62)	4. (2,63)	4. (2,57)	4–5. (2,73)
Teatud isikud ja sündmused, mida tuntakse**	5. (2,49)	11.–12. (2,40)	7. (2,41)	6. (2,50)	5. (2,39)	5. (2,48)	5–6. (2,53)	4–5. (2,73)
Sarnased haridusvõimalused***	6. (2,47)	3. (2,85)	5. (2,55)	5. (2,56)	6. (2,38)	7. (2,36)	7. (2,48)	9. (2,30)
Sarnane elustiil ja tarbimisharjumused**	7. (2,44)	6. (2,68)	6. (2,44)	7. (2,36)	7. (2,33)	6. (2,39)	5–6. (2,53)	6. (2,43)
Ühine sõnavara või kõnepruuk*	8. (2,24)	8. (2,50)	10.–12. (2,20)	8.–9. (2,27)	8.–9. (2,20)	8. (2,26)	12. (2,21)	16. (2,14)
Teatud filmid, mida on nähtud*	9. (2,23)	13. (2,38)	17. (2,11)	8.–9. (2,27)	8.–9. (2,20)	11. (2,17)	9.–10. (2,26)	7.–8. (2,33)
Sarnased maneerid, käitumisharjumused*	10. (2,19)	11.–12. (2,40)	14. (2,16)	16. (2,09)	14. (2,10)	9. (2,21)	11. (2,11)	13.–14. (2,16)
Sarnane suhtumine oma füüsilise vormi hoid- misse ja välimuse eest hoolitsemisse**	11. (2,17)	9.–10. (2,44)	8. (2,27)	15. (2,12)	12. (2,13)	17.–18. (2,09)	16.–17. (2,11)	15. (2,15)
Samal ajal tööle asumine	12.–14. (2,16)	19. (2,20)	13. (2,17)	12. (2,24)	15.–16. (2,09)	12. (2,14)	13.–14. (2,15)	12. (2,22)
Sarnane suhtumine meeste ja naiste rollidesse	12.–14. (2,16)	20. (2,19)	18.–19. (2,07)	14. (2,16)	10. (2,17)	10. (2,18)	15. (2,13)	10. (2,26)
Sarnased muusikaelistused***	12.–14. (2,16)	7. (2,56)	10.–12. (2,20)	10.–11. (2,25)	17. (2,04)	14. (2,11)	18.–19. (2,10)	19. (2,08)
Samade võõrkeelte oskamine*	15. (2,15)	14.–15. (2,34)	18.–19. (2,07)	18. (2,01)	11. (2,14)	13. (2,13)	9.–10. (2,26)	17. (2,13)
Samal ajal pere loomine	16. (2,14)	22. (2,03)	9. (2,21)	10.–11. (2,25)	13. (2,11)	15.–16. (2,10)	16.–17. (2,11)	13.–14. (2,16)
Teatud raamatud, mida on loetud***	17. (2,13)	23. (2,01)	21.–22. (1,98)	17. (2,04)	15.–16. (2,09)	15.–16. (2,10)	8. (2,29)	7.–8. (2,33)
Samad lemmiknäitlejad, lauljad***	18. (2,08)	16. (2,31)	21.–22. (1,98)	19. (2,00)	20. (1,99)	17.–18. (2,09)	18.–19. (2,10)	11. (2,24)
Sarnane suhtumine teistesse rahvustesse	19. (2,04)	21. (2,06)	23. (1,97)	20. (1,99)	18. (2,02)	19. (1,99)	13.–14. (2,15)	18. (2,09)
Samasugused reisimisvõimalused***	20. (2,03)	17. (2,29)	15. (2,15)	13. (2,17)	19. (2,01)	20. (1,93)	21. (1,95)	23.–24. (1,87)
Sarnane riietumisstiil***	21. (1,93)	18. (2,27)	20. (2,00)	23. (1,89)	21. (1,84)	21. (1,92)	25. (1,90)	25. (1,86)

Jätukub...

6.5. PÖLVKONNAD

JÄRG: Tabel 6.5.2. Põlvkondliku identiteedi kategooriad vanuserühmades 2014

	Kogu- valim	15–20	21–30	31–40	41–50	51–60	61–70	71–79
Sarnased interneti kasutamise harjumused***	22.–23. (1,92)	9.–10. (2,44)	16. (2,14)	21.–22. (1,95)	22. (1,83)	25.–26. (1,77)	26.–27. (1,79)	27. (1,75)
Sarnased sotsiaalmeedia kasutamise harjumused***	22.–23. (1,92)	14.–15. (2,34)	10.–12. (2,20)	21.–22. (1,95)	23. (1,80)	27. (1,73)	26.–27. (1,79)	26. (1,78)
Sarnased televaatamise harjumused***	24. (1,87)	25. (1,92)	25. (1,72)	26. (1,75)	26. (1,66)	22. (1,90)	20. (2,07)	20. (2,03)
Sarnased alkoholarbimise harjumused	25. (1,86)	24. (1,94)	24. (1,79)	24. (1,85)	24. (1,79)	23. (1,87)	22.–23. (1,93)	21. (1,93)
Sarnane suhe kirikuga, usuga***	26. (1,78)	27. (1,60)	26. (1,58)	25. (1,76)	25. (1,72)	24. (1,85)	22.–23. (1,93)	22. (1,88)
Sarnased ajalehelugemise harjumused***	27. (1,73)	26. (1,72)	27. (1,53)	27. (1,64)	27. (1,64)	25.–26. (1,77)	24. (1,92)	23.–24. (1,87)

*** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Põlvkondliku ühtekuuluvuse *ajaline ulatus* ehk sotsiaalse põlvkonna „pikkus“ suureneb indiviidide vanuse kasvades. Näiteks 15–20-aastastest peab suurim osa endaga samasse põlvkonda kuuluvaks kuni kolm aastat vanemaid ja/või nooremaid ning tervelt viiendik üksnes kuni aasta nooremaid inimesi. Vanuses 21–30 on levinumateks põlvkondliku ühtekuuluvuse kategooriateks endast kuni viis ja kuni kolm aastat vanemad/nooremad, vanuses 31–60 aga juba kuni viis ja kuni kümme aastat vanemad/nooremad. Vanimas rühmas (71–79-aastaste seas) on suurim osa neid, kes peavad endaga samasse põlvkonda kuuluvaks kuni kümme aastat vanemaid (41%). Tõenäoliselt on siin tegemist nii indiviidi personaalse ajalise horisondi muutusega vanuse suurenedes (vrd Carstensen, 2006) kui ka sotsiaalsete põlvkondade vahetumise tempo kasvuga vastavalt ühiskondlike ja tehnoloogiliste muutuste kiirenemisele – uued, eriomaste tunnustega sotsiaalsed põlvkonnad kerkivad varasemaga võrreldes kiiremini esile (Edmunds ja Turner, 2002; Spurk, 2004).

Põlvkondliku identiteedi sisulist olemust mõõtvate tunnuste loomisel toetusime mitmele teoreetilisele kontseptsioonile ja mõistele. Lähtusime Mannheimi käsitlusest, mille kohaselt põlvkondi iseloomustab esiteks *põlvkondlik asukoht* (*Lagerung*) – paiknemine sotsiaalses struktuuris vastavalt põlvkonna suhestumisele sotsiaalse, kultuurilise ja ajaloolise ajaga (Corsten, 2011), millest tuleneb põlvkonna „potentsiaalsete kogemuste ulatus“ (Mannheim, 1927/1952: 291) – ja teiseks *põlvkondlik tegelikkus* (*Generationszusammenhang*) – reaalne osalemine „ühiskonnale ja ajajärgule iseloomulikes sotsiaalsetes ja intellektuaalsetes hoovustes“ (Mannheim, 1927/1952: 304) ehk „praktikate kogum, milles avalduvad põlvkondlikud kogemused“

(Edmunds ja Turner, 2002: 16). Viimase kategooriaga haakub tihedalt ka Bourdieu' kultuurisotsioloogiast lähtuv *põlvkondliku habitus'e* mõiste ning sellega omakorda *põlvkondlik semantika* ja *diskursiivne praktika* – sõnavara ja kõnepruuk ning teadmised, kogemused, mõtte- ja tõlgendustrid (Corsten, 1999). Põlvkondlikku tege- likkust loovad ka *meediapõlvkondade* kujunemise aluseks olevad ühised *meedia- kogemused* ning mälestused meediatehnoloogiast ja nende tähendusest elaviku konstrueerimisel (Bolin ja Westlund, 2009; Volkmer, 2006).

Mõnevõrra lihtsustatult võib väita, et varem on põlvkondade sotsiaalteaduslikul eristamisel kasutatud peamiselt struktuurseid vs. immateriaalseid tunnuseid (Nugin, 2010), võime ka öelda: mõõdetavaid, kvantitatiivseid vs. mõõdetamatuid, kvalitatiiv- seid omadusi. Esimete alla kuuluvad sotsiaalsed ja demograafilised *struktuurid* (kar- jääriivõimalused, sissetulek, demograafiline käitumine, tööellu siirdumine, omaette elama asumine, lapsevanemaks saamine jne), teiste alla *põlvkondlikku eneseteadvust* kandvad nähtused (mälu, elulood, diskursused jne). Seda dihhotoomiat laiendades ja edasi arendades tõi Raili Nugin (2010) oma kvalitatiivuuringus välja kolm kategoo- riast, mis eristasid 1970ndatel sündinud eestlaste põlvkonda teistest: *struktuursed ja sotsiaalse võrgustiku tunnused* (haridusvõimalused, strateegilised eelised, tehnoloogia poolt loodud tingimused, reisimisvõimalused, soorollid); *diskursiivsed tunnused* (mälestused teatud sündmustest, nostalgia, lood ja narratiivid, meediakogemused, sh multifilmid) ja *väärtusorientatsioonidel põhinevad tunnused* (nt pragmaatilisus).

Põlvkondliku identiteedi operatsionaliseerimiseks elanikkonnaküsitluses konst- rueerisime kategooriate loendi, mis hõlmaks võimalikult suurt osa teoreetilises kir- janduses ja varasemates uurimustes esinevatest mõistetest ja tunnustest. Küsitluse suulise intervjuu osas palusime inimestel vastata küsimusele „Palun mõelge oma põlvkonnale. Millised nähtused või sündmused on Teie arvates olulised Teie põlv- konnakaaslastele, et tunda end erinevana teistest põlvkondadest?“. Kategooriate loend sisaldab 27 tunnust (vt tabel 6.5.2), millele oli võimalik vastata neljapallisel skaalal (4 – „Eriti oluline“ ... 1 – „Täiesti ebaoluline“) ning mis on mõtteliselt jao- tatavad viide alaplokki (struktuursed tunnused; kogemused ja mälestused; *habitus*, sh semantika; meediakasutusharjumused; väärtushinnangud ja maailmavaated). Põlvkondliku identiteedi kategooriate plokki katsetasime kognitiivses prooviuurin- gus, milles osalenud kaks intervjuueeritust vastasid küsimustele kahel erineval viisil (nii suuliselt neljapallisel skaalal kui ka identiteedikategooriate kaardikesi olulisuse alusel sorteerides) ning reflekteerisid oma valikuid.

Tabel 6.5.2 esitab põlvkondliku identiteedi kategooriate keskmised hinnangud ja nende põhjal moodustatud pingeread vanuserühmades, järjestatuna koguvälimi pingerea alusel. Näeme, et üldise pingerea tipus, esikümnes, esineb nii põlvkondliku

6.5. PÕLVKONNAD

mälu ja kogemustega seotud kategooriaid kui ka väärtushinnangutele, struktuursetele võimalustele ja *habitus*’ele viitavaid tunnuseid. Meediakasutuse harjumused jäävad koos alkoholitarbimise harjumuste ja religioosse maailmavaatega üldise pingerea lõppu.

Vanuserühmade võrdluses erinevad enamiku (21) põlvkondliku identiteedi kategooriate keskmised hinnangud statistiliselt olulisel määral. Kõige silmatorkavamalt eristub teistest noorim, 15–20-aastaste põlvkond, kelle jaoks on olulisim kategooria „Samal ajal koolis käimine“ ning tähtsuselt kolmandal kohal „Sarnased haridusvõimalused“, samas kui teiste vanuserühmade jaoks olulised jagatud põlvkondlike kogemuste kategooriad „Teatud isikud ja sündmused, mida tuntakse“ ja „Teatud filmid, mida on nähtud“ ei mahu nende esikümnesse. Noorimate vastajate põlvkondlikus enesemääratluses on eristuvalt olulisel kohal ka „Sarnased muusikaeelistused“, „Sarnased interneti kasutamise harjumused“ ja „Sarnane suhtumine oma füüsilise vormi hoidmisesse ja välimuse eest hoolitsemisse“. Viimane tunnus on eripäraselt oluline ka vanuselt järgmisele, 21–30-aastaste põlvkonnale, kes on ühtlasi ainus, kelle esikümnesse mahub kategooria „Sarnased sotsiaalmeedia kasutamise harjumused“.

Märkimisväärselt kõnekas on veel mõne põlvkondliku identiteedi kategooria vanuseline dünaamika. Struktuurne tunnus „Samal ajal pere loomine“ on pingereas väga olulisel kohal just pereloomiseas vastajate – 21–30- ja 31–40-aastaste – jaoks. Maailmavaatelistest tunnustest eristub „Sarnane suhtumine meeste ja naiste rollidesse“, mis on olulisemal kohal vanema- ja keskealiste – 71–79-, 51–60- ja 41–50-aastaste – inimeste pingeridades. Jagatud kultuurikogemuste puhul mängivad raamatud olulist rolli üksnes vanemate põlvkondade (61–79-aastaste) jaoks ning filmid kesk- ja vanemaealiste (31–50- ja 61–79-aastaste) puhul, samas kui nooremate põlvkondade (15–40-aastaste) kultuurihorisondil on olulise koha hõivanud muusika.

Üldistavalt võib väita, et vanuserühmad samastuvad tugevamini nende põlvkondliku identiteedi kategooriatega, mis on nende elavikus olulisemad ja/või aktuaalsemad; põlvkondliku eneseteadvuse konstrueerimist eitavas tähenduses („meie oleme mitte-see-põlvkond“) ei esine.

Põlvkondliku identiteeditaju tugevuse ja mitmekülgsuse summaarseks hindamiseks moodustasime indeksi, milles iga identiteedikategooria pidamine „eriti oluliseks“ andis vastajale kaks punkti, vastus „küllaltki oluline“ aga ühe punkti (indeksi maksimumväärtus on seega 54). Indeksi reliaablus osutus märkimisväärselt kõrgeks (Cronbachi alfa = 0,92).

Vanuserühmade võrdluses (joonis 6.5.1) eristub selgelt noorim, 15–20-aastaste põlvkond, kelle enesemääratluses mängib olulist rolli suurim arv põlvkondliku identiteedi kategooriaid. Põlvkondliku identiteeditaju tugevus ja mitmekülgsus on

keskmisest märkimisväärselt kõrgem ka 71–79aastastel, samas kui 41–50-aastaste rühmas jääb see keskmisest oluliselt madalamaks.

Põlvkondliku identiteedi struktuuri uurimiseks kasutasime faktoranalüüsi peakomponentide meetodit koos variatsioonide meetodiga, kuna see meetod sobib faktoranalüüsi alglahendi maksimumselt kokku algtoonuste seoste tegeliku struktuuriga ning toob selgelt esile omavahel tihedamini seotud algtoonuste grupid (Saarniit, 1995). Faktorgraafilisel meetodil (vt samas) kõrvutasime kahe- kuni kaheksafaktorilisi lahendeid.

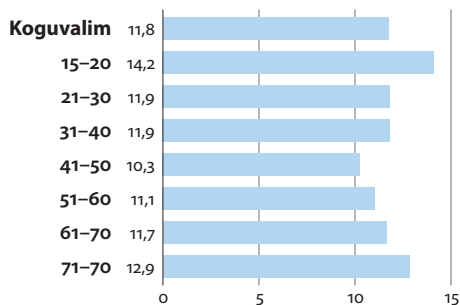
Lisatunnuste vähesuse kriteeriumi kohaselt osutusid puhtaimateks kahe- ja kaheksafaktorilised mudelid (vastavalt üheksa ja kümme lisatunnust, s.t algtoonust, millel on suurima absoluutväärtusega laadung mingis teises faktoris, kuid mis on ka selles faktoris esindatud piisavalt suure laadungiga), kuid neid ei saanud lugeda optimaalseks tõlgendatavust ja edasise analüüsi eesmärke silmas pidades.

Vahepealse arvu faktoritega lahenditest oli puhtaim neljafaktoriline mudel (13 lisatunnust, summaarne kirjeldusvõime 52,5%; vt joonis 6.5.2). Selle lahendi esimene ja suurima tunnuste arvuga faktor koondab meediakasutus- ja tarbimisharjumustele, põlvkondlikule *habitus*'ele, semantikalale ja elustiilile viitavad tunnused, mistõttu nimetasime selle faktori **meediakasutuseks ja *habitus*'eks**. Lisatunnustena kuuluvad esimese faktori juurde sarnasele kultuurimaitsele, välimuse väärtustamisele ja reisimisvõimalustele osutavad kategooriad, mida võib samuti pidada põlvkondliku *habitus*'e ja elustiili indikaatoriteks. Tasub mainida, et kaheksafaktorilises lahendis eristuvad iseseisvate faktoritena uue meedia (interneti ja sotsiaalvõrgustike) kasutamise harjumused, traditsioonilise meedia kasutamise harjumused (televaatamine ja lehelugemine) ning *habitus*'e kategooriad (v.a võõrkeelte oskamine).

Teine faktor ühendab jagatud mälestustele ja elamustele, sh kultuurilistele kogemustele ja eelistustele viitavad tunnused, mistõttu andsime faktorile nimeks **kultuuriline horisont**. Põlvkondlikule kultuurile ja vaimusele osutavana kuuluvad faktori juurde lisatunnusena ka sarnased väärtushinnangud.

Joonis 6.5.1. Põlvkondliku identiteeditaju tugevus ja mitmekülgsus vanuserühmades 2014

Lühendamata indeksi keskmised; $F=4,451$; $p \leq 0,001$



6.5. PÕLVKONNAD

Joonis 6.5.2. Põlvkondliku identiteedi faktoranalüüsi neljafaktorilise lahendi faktorgraaf 2014

Peakomponentide meetod, varimaks pööramine, faktorlaadungid.

Paksu kirjaga on esile tõstetud faktori tuumtunnused (esinevad ühe ja sama faktori põhitunnustena kahe- kuni kaheksafaktorilistes lahendites); * – tunnused, mis liiguvad suuremafaktorilistes lahendites teise faktorisse, ent püsivad koos kuni kaheksafaktorilistes lahendites; faktoreid markeerivate värviliste riskülikute all on toodud faktori lisatunnused

F1 Meediakasutus ja habitus	
Sarnased interneti kasutamise harjumused	0,78
Sarnased sotsiaalmeedia kasutamise harjumused	0,77
Sarnane riietumisstiil*	0,66
Sarnased televaatamise harjumused*	0,64
Sarnased ajalehelugemise harjumused*	0,62
Sarnased maneerid, käitumisharjumused*	0,55
Sarnased alkoholarbimise harjumused*	0,52
Samade võõrkeelte oskamine*	0,49
Ühine sõnavara või kõnepruuk*	0,47
Sarnane elustiil ja tarbimisharjumused*	0,45
Teatud filmid, mida on nähtud	0,36
Teatud raamatud, mida on loetud	0,32
Samad lemmiknäitlejad, -lauljad	0,45
Sarnased muusikaeelistused	0,50
Sarnane suhtumine oma füüsilise vormi hoidmisesse ja välimuse eest hoolitsemisse	0,42
Samasugused reisimisvõimalused	0,35
F2 Kultuuriline horisont	
Teatud isikud ja sündmused, keda/mida tuntakse	0,77
Teatud filmid, mida on nähtud	0,74
Teatud raamatud, mida on loetud	0,69
Samad lemmiknäitlejad, -lauljad	0,63
Sarnased muusikaeelistused	0,58
Samade aegade läbielamine, mäletamine	0,57
Sarnased väärtushinnangud ja vaated elule	0,43
F3 Maailmavaade ja väärtushinnangud	
Sarnane suhtumine teistesse rahvustesse	0,73
Sarnane suhtumine meeste ja naiste rollidesse	0,73
Sarnane suhe kirikuga, usuga	0,61
Sarnased väärtushinnangud ja vaated elule	0,54
Sarnane suhtumine oma füüsilise vormi hoidmisesse ja välimuse eest hoolitsemisse	0,49
Sarnased maneerid, käitumisharjumused	0,31
Sarnased alkoholarbimise harjumused	0,33
Samade võõrkeelte oskamine	0,39
Ühine sõnavara või kõnepruuk	0,35
Sarnane elustiil ja tarbimisharjumused	0,41

Jät kub...

JÄRG: Joonis 6.5.2. Põlvkondliku identiteedi faktoranalüüsi neljafaktorilise lahendi faktorgraaf 2014

F4 Elusündmused ja struktuursed võimalused	
Samal ajal koolis käimine	0,73
Samal ajal tööle asumine	0,72
Samal ajal pere loomine	0,64
Sarnased haridusvõimalused*	0,57
Samasugused reisivõimalused	0,53
Sama või lähedane sünniaasta*	0,53
Samade aegade läbielamine, mäletamine	0,36

Kolmas faktor, **maailmavaade ja väärtushinnangud**, koondab selgelt vastavad alg tunnused, sh füüsilise vormi ja välimuse väärtustamise. Faktoriga on lisatunnuste plokina seotud ka viis põlvkondliku *habitus*’e kategooriat.

Neljandasse faktorisse kuuluvad samal ajal toimunud elusündmused ning sarnased haridus- ja reisivõimalused, mistõttu andsime faktorile nimeks **elusündmused ja struktuursed võimalused**. Lisatunnusena selle faktoriga seonduv „Samade aegade läbielamine, mäletamine” viitab samuti teatud määral põlvkonna paiknemisele sotsiaal-ajaloolises struktuuris.

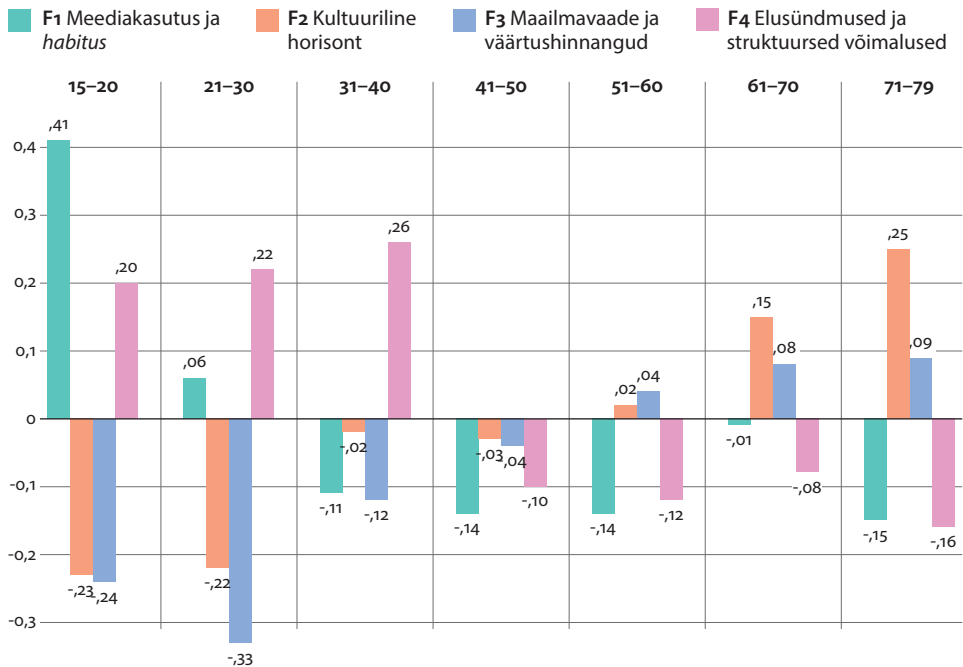
Järgmisena vaatleme põlvkondliku identiteedi komponentide omaksvõttu vanuserühmades, kasutades selleks faktorkaalude keskväärtuste võrdlust (vt joonis 6.5.3). Kõik neli faktorit eristavad vanuserühmi statistilise olulisuse nivool $p \leq 0,001$. **Meediakasutuse ja *habitus*’e** komponent on eriti silmapaistvalt oluline noorima, mõnevõrra ka 21–30-aastaste generatsiooni põlvkondlikus enesemääratluses, mängides nii kesk- kui ka vanemaealiste põlvkondlikus identiteedis suhteliselt vähetähtsat rolli. Seevastu on jagatud **kultuuriline horisont** ning **maailmavaated ja väärtushinnangud** keskmisest olulisemad vanemaealiste, eriti 61–79-aastaste põlvkondlikus eneseteadvuses, olles noorimate generatsioonide jaoks keskmisest märgatavalt vähem tähtsad. **Elusündmused ja struktuursed võimalused** on üle keskmise olulised kolme noorima earühma põlvkondlikus enesemääratluses.

Kokkuvõtteks võime tõdeda, et nii Karl Mannheimi kui ka teiste teoreetikute põlvkonnakontseptsioone ja põlvkondliku eneseteadvuse kategooriaid on võimalik kvantitatiivse elanikkonnaküsitluse jaoks operatsionaliseerida. Põlvkondliku identiteedi empiiriline struktuur on üldiselt kooskõlas teoreetilise mõistestikuga ning pakub teatud aspektides lisateavet põlvkondliku enesemääratluse konstruktsiooni mõistmiseks. Nimelt moodustavad sarnased meediakasutusharjumused koos põlvkondliku semantika ja *habitus*’e kategooriatega vanuserühmi selgelt eristava

6.5. PÕLVKONNAD

Joonis 6.5.3. Põlvkondliku identiteedi faktorid vanuserühmades 2014

Keskised faktorkaalud



identiteedikomponendi, mis osutab ajajärguomastele elustiilidele ja staatuspõhisele sotsiaalsele kihistumisele. Jagatud kultuurikogemused, väärtusorientatsioonid ja struktuursed tunnused moodustavad samuti selgelt eristuvad ning earühmi eristavad identiteedikomponendid.

Võrreldes vanemate earühmadega on nooremate põlvkondade jaoks märksa olulisemad struktuursed ning elustiili ja sotsiaalse staatusega seonduvad komponendid, samas kui vaimsed ja kultuurilised faktorid on silmapaistvalt vähem tähtsad. Ühekordse läbilõikeuurimuse andmete põhjal pole võimalik veenvalt vastata, kas tegemist on elukaare-efekti, kultuurilisele muutusele osutava ajajärgu- ja kohordiefekti või nende koosmõjuga. Üksikkategooriate analüüsi tulemused lubavad siiski oletada, et nooremate earühmade põlvkondliku identiteedi kujunemisel vähem kultuuri- ja väärtustekeskseks mängib rolli traditsioonilisema kultuurikogemuse (ilukirjandus, filmi- ja teatrikunst, traditsiooniline meedia) fragmenteerumine ning maailmavaadete pluraliseerumine. Lisaks võib arvata, et noorimad earühmad on teatud määral omaks võtnud avalikul teabeväljal asetleidva diskursiivse põlvkonnaloome, pidades ennast interneti- ja sotsiaalmeedia põlvkonnaks ehk „digitaalseks põlvkonnaks“.

6.5.3. PÕLVKOND KUI KULTUURILINE RUUM

Põlvkondlik teadvus iseloomustab põlvkonda ka kui teatud kultuurilist ruumi, mida avame Mannheimi (1927/1952) *kollektiivse kogemusruumi* mõiste toel.

Mannheimi mõistet *kollektiivne kogemusruum* on mitu autorit (nt Corsten, 1999) mõistnud kui põlvkonna *elavikku*. Mõiste *elavik* keskendub ühest küljest indiviidile: elavik on indiviidide poolt subjektiivselt tajutud reaalsus, milles inimene tegutseb, aga mida ta saab ka ise muuta (Schütz ja Luckmann, 2003). Teisalt võib elaviku mõiste keskenduda süsteemile – Habermasi lähenemine (1989) vaatleb elavikku kui indiviidi seost sotsiaalse süsteemiga. Eeldame, et siirdeühiskondades võib indiviidide võime tegutseda erinevates kogemusruumides (nt suutlikkus mõista nii oma põlvkonna kui ka teiste generatsioonide kogemusruume) toimida olulise, ühiskondlike muutustega kohanemist toetava ressursina. Samas lähtume indiviidi aktiivsest positsioonist ja võimalusest valida elavikku (vt nt Bauman, 1997), mis on tekkinud eelkõige erinevate struktuursete muutuste tõttu, nt seoses uute kommunikatsioonitehnoloogiate esilekerkimise ning territooriumiüleste ruumiliste praktikatega. Siirdeühiskondades avaldub põlvkondlik kogemusruum komplekssemalt, sisaldades nii sotsialiseerumise käigus omandatud põlvkondlikke kogemusmustreid kui ka läbielatud ühiskondlikke muutusi, mille taustal need kollektiivsed elavikud kujunevad, põimides sel moel omavahel nii elaviku stabiilsemaid kui valitavaid/ muudetavaid struktuure.

Ühiskondlikul tasandil on muutused Eestis toimunud suhteliselt sünkroonselt. Kui Nõukogude Liidu ajal mängis eestikeelne infokeskkond olulist rolli vastupanu osutamisel totalitaarsele režiimile, siis postkommunistliku siirde alguses faasis oli meedial aktiivne roll indiviidide mobiliseerimisel ja rahvuslike väärtuste integreerimisel (Opermann, 2013; Vihalemm, 2006). Nii vahetud kui ka vahendatud kontaktid muutusid ühekülgselt riiklikult kontrollitud vormist mitmekesisemaks ja mustritelt fragmenteerunumaks. Riigipiirid ja infoväli ei avanenud sujuvalt – endise politiseeritud arusaama kõrval eksisteerisid paralleelselt kommertsialiseerumise tendentsid. Indiviidi tasandil on muutused see-eest toimunud ebaühtlasemalt ja erineva kiirusega. Siirdeühiskonna üheks suuremaks muutuseks on olnud kasvav mobiilsus, mis on suurendanud nii individuaalsete praktikate kui ka ruumi tajululatust. Varasemad uuringud (Masso, 2008a; vt ka peatükk 6.1) on näidanud, et siirdeperioodi jooksul on vähenenud ruumilised distantsid, seda eelkõige noorema põlvkonna hulgas (Masso, 2011), kes on enam suutnud kasutada globaalsete kommunikatsioonitehnoloogiate võimalusi.

6.5. PÕLVKONNAD

Varasematele uuringutele (Kaufmann, Bergman ja Joye, 2004) tuginedes eeldame, et erinevad põlvkonnad võivad tulenevalt oma konkreetsest aegruumilisest sotsiaalseerumise kontekstist olla varustatud erineva mobiilsuskapitali ehk *motiilsusega* (ingl *motility*). Kaufmann püüab motiilsuse mõistes ühendada kaks varem kasutatud terminit: (1) geograafilise mobiilsuse, mis keskendub füüsilisele liikuvusele ruumis, ning (2) sotsiaalse mobiilsuse, mida on enamasti kirjeldatud kui indiviidide või indiviidide rühmade ressursside või sotsiaalse positsiooni muutust olemasoleva sotsiaalse struktuuri või võrgustike piires. Ühendmõistet „motiilsus“ defineerib Kaufmann kui (nt kaupade, informatsiooni või inimeste) reaalsel või potentsiaalset võimet olla mobiilne nii sotsiaalses kui ka geograafilises ruumis (Kaufmann jt, 2004: 750). Sellega lisab Kaufmann ruumilise mobiilsuse mõistele põlvkondliku dimensiooni: motiilsus sisaldab sarnaselt sotsiaalse mobiilsusega põlvkondadevahelist mobiilsust ehk põlvest põlve edasi antud liikuvuspraktikate muutust, aga ka põlvkondadesisest mobiilsust, s.t muutust indiviidide liikuvuses teatud perioodi jooksul. Selliseid motiilsuse muutuseid oleme siinkohal varasemate uuringute eeskujul nimetanud *laienemismõimelisuseks* (ingl *extensibility*; Adams, 2005) ehk võimeks ületada olemasolevate kogemusruumide piire.

Analüüsime selles alapeatükis ruumilist mobiilsust laiemas sotsiaalses kontekstis ehk keskendudes põlvkondadevahelistele ja -sisemistele eripäradele ning ajalistele muutustele, otsides vastust küsimustele, *kuivõrd on siirdeperioodi jooksul kasvav ruumiline mobiilsus omane vaid üksikutele indiviidide rühmadele ja kuivõrd on tege mist põlvkondlikult omandatud kollektiivse ressursiga*. Selliselt võimaldab motiilsuse mõiste uurida rahvarühmade ebavõrdsust ühiskondlike muutuste kontekstis. Põlvkondlikku motiilsust analüüsime peamiselt kolme indikaatorite rühma abil: (1) kontaktid eri maadega, (2) ruumilise taju ulatus (s.t lähedasena või kaugena tajutud maad) ning (3) võõrkeelte oskus ja kasutamine kui ruumilisi kontakte ja ruumitaju toetav oluline kultuuriline ressurss (vt Masso ja Tender, 2008). Varasemate uuringute kohaselt (Masso, 2008b) võimaldavad nimetatud kolm indikaatorite rühma analüüsida erinevate aegruumiliste elavike kättesaadavust ja ulatust eri põlvkondades. Siirdeühiskondades loovad nii kultuuriline globaliseerumine kui ka muutunud geo-poliitilised kuuluvused indiviidide hulgas teatud võistlevaid ruumilisi eelistusi. Neile üldistele sotsiaalsetele muutustele keskendudes eeldame, et Eesti elanikkonna eri põlvkondade ruumilised orientatsioonid ei eristu mitte üksnes vanusega seonduvalt, vaid ka tulenevalt indiviidide sotsialiseerumisest ning hariduse omandamisest erinevate poliitiliste süsteemide ajal.

Empiiriliselts oleme analüüsinud nimetatud kolme indikaatorite rühma – ruumilisi kontakte, ruumilist taju ning võõrkeelte oskust ja kasutamist kui ruumilist

Tabel 6.5.3. Kontaktid eri maadega vanuserühmades 2002 ja 2011Indeksi keskmised viiepallisel skaalal; $p \leq 0,001$

	2002*		2011**	
	Keskmine	Standardhälve	Keskmine	Standardhälve
15–24	2,31	2,09	3,93	3,05
25–34	3,18	2,69	4,48	3,42
35–44	3,46	3,10	5,24	3,69
45–54	3,41	2,92	4,76	3,92
55–64	2,89	2,94	4,76	4,00
65–74	2,51	3,13	3,52	3,97
Koguvaim	2,98	2,83	4,49	3,70

* $F=7,085$; ** $F=6,73$

avanemist toetavat kultuurilist ressursi –, kasutades peamiselt MeeMa 2002. ja 2011. andmete võrdlust (2014. a andmed oleme võrdlusena esitanud vaid seal, kus varasemate aastatega võrreldes on toimunud olulisemad põlvkondlikud muutused). Ankeedis uuriti ruumilist taju ja kontakte eri maadega uuritavatele esitatud riikide nimekirja abil: respondendid pidid vastavalt märkima, kui lähedase või kaugena nimetatud maid tunnetatakse (ruumilise taju küsimuse korral) ning kui sagedased on kontaktid eri maadega (ruumiliste kontaktide küsimuse korral). Siin oleme ruumilist taju ja kontaktide mitmekesisust analüüsinud arvutuslike summaindeksite abil (vt indeksi kirjeldust raamatu lisa 2).

Tabelis 6.5.3 on esmalt esitatud kontaktide mitmekesisuse indeksi keskväärtused vanuse vaates. Indeksi koostamisel oleme iga indiviidi korral kokku liitnud üksikud maad, mida inimene on vähemalt korra külastanud. Nii väljendab tabelis esitatud suurem keskväärtus selles vanuserühmas suuremat arvu maid, millega kontakte omatakse, ning seega suuremat ruumiliste kontaktide mitmekesisust.

Tulemustest tabelis 6.5.3 nähtub, et üheksa aasta jooksul on ruumiliste kontaktide mitmekesisus mõnevõrra kasvanud, seda kõigis kuues vaadeldavas vanuserühmas. See-eest on nimetatud perioodi jooksul kasvanud nii vanuserühmadevahelised kui ka -sisesed erinevused (vt vanuse ning aastatega kasvav standardhälve tabelis 6.5.3: suurim standardhälve on iseloomulik 35–44-aastastele, 2014. a ka 45–55-aastastele). Sellised tulemused näitavad, et kuigi siirdeperioodi jooksul võib sotsiaalse ruumi diferentseeritus individuaalsete ja institutsionaalsete ressursside vaates väheneda (vt ptk 6.1), võivad kiirete ühiskondlike muutuste tulemusena põlvkondlikud erisused süveneda. Kuigi mõlemal vaadeldaval aastal paistab kõige suurema kontaktide arvuga silma noorem keskiga ehk 35–44-aastased, on ühekülgsed kontaktidega

6.5. PÕLVKONNAD

Tabel 6.5.4. Eestist lahkumise soov vanuserühmades 2002, 2011 ja 2014

Vanuserühma osakaal lahkuda soovijatest ja mittesovijatest; $p \leq 0,001$

	2002*			2011**			2014***		
	Jah, kindlasti	Võib-olla	Ei	Jah, kindlasti	Võib-olla	Ei	Jah, kindlasti	Võib-olla	Ei
15–24	44	32	10	28	27	7	45	24	5
25–34	25	26	16	25	22	11	21	25	9
35–44	15	17	17	20	21	16	12	16	10
45–54	8	14	20	15	17	21	11	16	19
55–64	6	8	18	9	9	23	3	10	25
65–74	2	2	18	3	3	23	8	8	31
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* Crameri V = 0,286; ** Crameri V = 0,319; *** Crameri V = 0,345

rühm perioodi jooksul muutunud: 2002. a oli selleks kõige noorem ehk 15–24-aastaste rühm ning perioodi lõpus vanimad ehk 65–74-aastased (2014. a väljendasid mõlemad vanuserühmad küllaltki sarnaselt eelnevate perioodidega tagasihoidlikke ruumilisi kontakte). Selliselt on mitmekesistunud infokeskkonna ja individuaalse kapitaliseerituse (nii riigipiiriüleste kontaktide loomiseks vajalike majanduslike kui ka kultuuriliste ressursside) erineva jaotumise tõttu ruumiliste ressursside kesse nihkumas noorematele põlvkondadele. Samas, kasvav heterogeensus vanuserühmade sees näitab, et personaalse ruumi laienemise võime (Adams, 2005) ehk suutlikkus kaasa minna ühiskondlike muutuste loodud kiirendustega pole enam vaid põlvkondlikult diferentseeritud.

Nooremate vanuserühmade ruumilisest kapitalist ehk motiilsusest annab tunnistust ka kasvav Eestist lahkuda soovijate arv (vt tabel 6.5.4): aastate 2002, 2011 ja 2014 võrdluses on vanuselised erinevused veelgi süvenenud (vt suurenev seosekordaja Crameri V väärtus). Kui vahepealsel 2011. aastal on rändesoove suhteliselt võrdselt väljendanud esimesed kolm vanuserühma (15–24, 25–34 ja 35–44), siis 2002. ja 2014. a paistavad esmapilgul küllaltki sarnastena – väljarände soov on eelkõige väljendanud noorim ehk 15–24-aastaste vanuserühm. Samas on aastatega eri vanuserühmade seisukohad väljarände suhtes selgemalt polariseerunud: kui noorim vanuserühm on väljendanud kindlasõnalisemalt soovi Eestist lahkuda (s.t valinud vastusevariandi „Jah, kindlasti“), siis vanemad vanuserühmad on selgemalt väljarände vastu.

Tabelis 6.5.5 on esitatud seoseanalüüs kultuurilise läheduse taju ja vanuserühmade vahel. Kultuurilise läheduse taju indeksi arvutamisel oleme iga indiviidi puhul kokku liitnud need maad, mida on tajutud kas „väga lähedasena“ või „küllaltki

Tabel 6.5.5. Eri maade kultuuriline lähedus vanuserühmades 2002 ja 2011

Indeksi keskmine lühendamata skaalal

	2002*		2011**	
	Keskmine	Standardhälve	Keskmine	Standardhälve
15–24	5,64	3,03	6,78	2,87
25–34	5,60	3,04	6,96	2,89
35–44	5,65	3,34	6,92	2,76
45–54	5,85	3,26	6,94	2,75
55–64	4,97	3,38	6,87	2,77
65–74	4,57	3,43	6,29	3,07
Koguvalim	5,44	3,25	6,82	2,85

* F=4,966; p≤0,001; ** F=1,597; p=0,16.

või veidi, mõnevõrra lähedasena“. Selliselt väljendab nimetatud indeks kultuuriliselt lähedasena tajutud ruumi ulatust: mida suurem on keskvärtus tabelis, seda enam riike on enda jaoks kultuuriliselt lähedaseks peetud.

Tabelis 6.5.5 toodud andmed näitavad, et sarnaselt näost näkku kontaktidega on üheksa aasta jooksul kasvanud keskmine maade hulk, mida kultuuriliselt lähedasena tajutakse. Selliseid tulemusi võib tõlgendada tajutud mentaalse ruumi kasvuna seoses Eesti geopoliitilise ja kultuurilise avanemisega. Samas, erinevalt kontaktidest on kultuurilise läheduse taju muutunud vanuserühmiti homogeensemaks, s.t nii vanuserühmade vahel kui ka sees on erinevused aastatega vähenenud (homogeniseerumise tendents on jätkunud ka 2014. a). Viimane näitab, et siirdeperioodi jooksul on lisaks näost näkku kontaktidele tekkimas täiendavaid infoallikaid globaliseerumisega seotud kultuurilise ebakindluse vähendamiseks. Kultuuriliselt mõnevõrra ettevaatlikumaks on jäänud vanim ehk 65–74-aastaste põlvkond (madalamad keskvärtused sarnaselt eelnevalt analüüsitud kontaktidega), samas on neile teiste vanuserühmadega võrreldes iseloomulik suurim rühmasisene heterogeensus (suurem standardhälve). Seega võib öelda, et kui 2002 olid Eesti elanikud kultuurilise läheduse/ebakindluse tunnetamises jaotunud nn personaalselt globaliseerunud rühmaks ning rühmaks, kes tundis ebakindlust ruumilise avanemisega seoses (eristajaks olid individuaalsed kultuurilised ressursid, nt vanusest tulenevalt), siis üheksa aastat hiljem on selline vanuseline polariseerumine ruumilise taju puhul kadunud (vt tabelis näidatud statistiliselt mitteoluline seos 2011. a, mis on sarnane 2014. aastal).

Tabelites 6.5.6, 6.5.7 ja 6.5.8 oleme analüüsinud võõrkeelte oskust ja kasutamist kui ühte võimalikku ruumilisi kontakte soodustavat ja kultuurilise ebakindluse vähendamisel olulist personaalset ressursi. Võõrkeelte kui personaalse kultuurilise

6.5. PÕLVKONNAD

Tabel 6.5.6. Võõrkeelte oskus ja kasutamine vanuserühmades 2002

% vanuserühmast

	15–24 (s 1978–87)	25–34 (s 1968–77)	35–44 (s 1958–67)	45–54 (s 1948–57)	55–64 (s 1938–47)	65–74 (s 1928–37)	Kogu- valim
Ei oska / kasuta ühtki võõrkeelt	3	6	6	8	15	21	9
Oskab/kasutab 1 võõrkeelt	13	19	32	36	47	40	30
Oskab/kasutab 2 võõrkeelt	43	35	30	32	20	24	31
Oskab/kasutab 3 või enam võõrkeelt	42	39	32	24	18	15	30

Crameri V = 0,209; p ≤ 0,001

Tabel 6.5.7. Võõrkeelte oskus ja kasutamine vanuserühmades 2011

% vanuserühmast

	15–24 (s 1987–96)	25–34 (s 1977–86)	35–44 (s 1967–76)	45–54 (s 1957–66)	55–64 (s 1947–56)	65–74 (s 1937–46)	Kogu- valim
Ei oska / kasuta ühtki võõrkeelt	4	10	9	12	12	21	11
Oskab/kasutab 1 võõrkeelt	21	14	16	30	35	38	25
Oskab/kasutab 2 võõrkeelt	49	41	39	33	27	28	37
Oskab/kasutab 3 või enam võõrkeelt	26	35	36	25	26	13	28

Crameri V = 0,17; p ≤ 0,001

ressursi analüüsimiseks oleme arvutanud keeleoskuse ja -kasutamise summaindeksi, võttes arvesse ankeedis sisaldunud nelja võõrkeele (eesti/vene, soome, inglise, saksa) valdamist ja kasutamist (vältimaks keeleoskuse hinnangute subjektiivsust). Tabelites 6.5.6 ja 6.5.7 on esitatud seoseanalüüs võõrkeelte oskuse ja kasutamise ning vanuse vahel. Tulemused näitavad, et üheksa aasta jooksul on võõrkeelte oskus ja kasutamine põlvkondi diferentseeriva tegurina mõnevõrra vähenenud (vt seosekordaja Crameri V nõrgenev väärtus; sarnane tendents on jätkunud ka 2014. a). Sellised tulemused lubavad oletada, et põlvkondlikud erinevused keelelises kapitalis kui kultuurilises ressursis on siirdeperioodi jooksul ühtlustumas. Samas tuleb tulemuste analüüsimisel arvestada asjaoluga, et tegemist on enesehinnangulise keeleoskuse hinnanguga, mistõttu andmed ei pruugi väljendada reaalselt muutust võõrkeelte õppimises. Näiteks pensionile jäämise ning tööalaste kontaktide vähenemise tõttu võivad vanemates vanuserühmades puududa võimalused oma keeleoskust hinnata, mistõttu on suurenenud nende hulk, kes oma hinnangul ei oska ühtegi võõrkeelt (vrd 2002. a andmete 55–64-aastaseid 2011. a andmete 65–74-aastastega).

Tabel 6.5.8. Võõrkeelte oskuse ja kasutamise, kultuurilise läheduse ja kontaktide mitmekesisuse korrelatsioonid vanuserühmades 2002 ja 2011

	2002			2011		
	Võõrkeeled	Kultuuriline lähedus	Kontaktide mitmekesisus	Võõrkeeled	Kultuuriline lähedus	Kontaktide mitmekesisus
15–24						
Võõrkeeled	1			1		
Kultuuriline lähedus	0,211**	1		0,092	1	
Kontaktide mitmekesisus	0,291**	0,234**	1	0,175**	0,202**	1
25–34						
Võõrkeeled	1			1		
Kultuuriline lähedus	0,161**	1		-0,013	1	
Kontaktide mitmekesisus	0,160**	0,239**	1	0,263**	0,112	1
35–44						
Võõrkeeled	1			1		
Kultuuriline lähedus	0,269**	1		0,060	1	
Kontaktide mitmekesisus	0,351**	0,207**	1	0,221**	0,156**	1
45–54						
Võõrkeeled	1			1		
Kultuuriline lähedus	0,384**	1		0,205**	1	
Kontaktide mitmekesisus	0,349**	0,305**	1	0,378**	0,242**	1
55–64						
Võõrkeeled	1			1		
Kultuuriline lähedus	0,387**	1		0,087	1	
Kontaktide mitmekesisus	0,446**	0,424**	1	0,441**	0,267**	1
65–74						
Võõrkeeled	1			1		
Kultuuriline lähedus	0,429**	1		0,112	1	
Kontaktide mitmekesisus	0,247**	0,391**	1	0,452**	0,115	1
Koguvalim						
Võõrkeeled	1			1		
Kultuuriline lähedus	0,307**	1		0,099**	1	
Kontaktide mitmekesisus	0,286**	0,303**	1	0,348**	0,195**	1

** p≤0,01

Tabelis 6.5.8 oleme analüüsinud seoseid kõigi nimetatud indeksite – kontaktide mitmekesisuse, kultuurilise läheduse ning võõrkeelte oskuse ja kasutamise – vahel. Seoseanalüüs võimaldab täpsemalt uurida, millist rolli on võõrkeeled siirdeperioodi jooksul mänginud ruumiliste distantside vähendajana ja ruumilise taju ulatuse suurenemisel. Analüüs näitab, et võõrkeelte oskuse ja kasutamise roll kultuurilise

6.5. PÕLVKONNAD

läheduse loomisel on üheksa aastaga muutunud peaaegu olematuks: korrelatsioon oli 2002. a 0,307, 2011. a 0,099 ja 2014. a 0,103. 2002. a oli võõrkeelte roll kultuurilist lähedust ja kontaktide mitmekesisust toetava ressursina oluline eelkõige vanemates vanuserühmades (keskealistel eelkõige kontaktide, vanemates põlvkondades kultuurilise läheduse soodustajana). Võõrkeelte kahanev roll kultuurilise ebakindluse vähendamisel väljendub kõigis analüüsitud vanuserühmades. Ka varasemad uurin-gud (Masso, 2007) on näidanud, et erinevate institutsionaalsete ja individuaalsete toetavate ressursside roll (nt võõrkeelte oskus) kultuurilise ebakindluse vähendamisel võib siirdeperioodil väheneda. Põhjuseks võib olla asjaolu, et seoses ruumilise avanemise ja mobiilsuse kasvuga on tekkinud täiendavaid ressursse, mis aitavad vähendada kultuurilise ebakindluse tunnet ning mida inividid sõltuvalt perso-naalsetest ressurssidest ja eelistustest kasutavad (nt institutsionaalselt organiseeritud turism, meedia vahendatud pildid erinevatest etnilistest rühmadest, maadest jms).

Samuti on üheksa aasta jooksul nõrgenenud korrelatsioon kultuurilise läheduse ja kontaktide mitmekesisuse vahel. Seega on siirdeperioodil oluliselt mitmekesisitu-nud kultuurilise läheduse loomise allikad (lisaks isiklikele kontaktidele); teisalt, arva-tavasti ei looda ruumilisi kontakte enam ainuüksi kultuurilisest lähedusest lähtuvaltel põhimõtetel. See-eest on siirdeajal isegi veidi kasvanud võõrkeelte roll riigipiiriüleste kontaktide loomisel (vt tabelis kasvanud korrelatsioon 0,286-lt 0,352-le; 2014. a on nimetatud tendents jätkunud, korrelatsioon on 0,410), seda eelkõige vanemates vanuserühmades. Nimetatud tendentsi saab tõlgendada üldise kontaktide arvu kas-vuga, mis eeldab ka mitmekesisemate toetavate kultuuriliste ressursside olemasolu.

Kokkuvõtlikult võime öelda, et ruumilised kontaktid, kultuuriline lähedus ja võõrkeelte oskus/kasutamine on sobivad indikaatorid motiilsuse ehk ruumilise mobiilsuse kui ressursi analüüsiks. Tulemused näitasid, et elavik Schützi tähendu-ses on siirdeperioodi jooksul laienenud, seda kõigis vanuserühmades ning eelkõige ruumiliste kontaktide puhul. Samas on ruumiliste kontaktide heterogeensus vanuse-rühmade sees kasvanud, mis näitab, et olemasoleva ruumilise kogemusruumi laie-nemise võime pole enam omane mitte ainult noorematele põlvkondadele, kes tänu oma aegruumilisele sotsialiseerumiskeskonnale on harjunud avatud riigipiiride ning mitmekesiste ruumiliste võimalustega (nt riigipiiriülesed kontaktid, väljarände soovid), vaid on põlvkonnasiseselt diferentseeritud: kõigis vanuserühmades eristu-vad nii kõrge kui ka madala motiilsuse ehk ruumilise kapitaliga inividid.

Teisalt andis analüüs tunnistust, et siirde jooksul on teisenenud ka inividide seos sotsiaalse süsteemiga (Habermasi vaade elavikule), millest annab tunnistust asjaolu, et kultuurilise ebakindluse vähendamisel on varem olulise keelise kapitali roll vähenenud, arvatavasti teiste toetavate institutsionaalsete ressursside (nt meedia)

lisandumise tõttu. Mitmekesistunud infokeskkonnast vms tulenevalt on sotsiaalsest ruumist kui personaalsest ressursist enam osa saanud siiski nooremad põlvkonnad. Vanemates vanuserühmades on keeleline kapital ruumiliste kontaktide loomisel endiselt oluline. Analüüsi tulemused näitavad seega, et siirdeperioodi jooksul on ühest küljest toimunud põlvkondadesisene mobiilsuskapitali ehk motiilsuse kasv (s.t viimase kümmekonna aasta jooksul on kõigis vanuserühmades kasvanud liikuvus ja kontaktide võrgustik ning laienenud kultuuriliselt lähedasena tajutud maade hulk). Teisalt on täheldatav põlvkondadevaheline mobiilsuskapitali muutus (ligi kümne aasta jooksul on mobiilsuskapitali ebavõrdsus vanemates vanuserühmades veelgi süvenenud).

6.5.4. MEEDIAPÕLVKONNAD

Tänapäevases infost küllastunud ühiskonnas on olulised sotsiaalsed ja kultuurilised muutused sageli seotud meediatehnoloogia arenguga. Eeldus, et noored, viimastel kümnenditel ka lapsed, on eriti agarad võtma kasutusele ja „kodustama“ uusimaid meediatehnoloogiaid, millega neil tekib eriline suhe kogu eluks, on pannud aluse *meediapõlvkonna* mõistele. Nii räägivad meediauurijad raadio-, (mustvalge) televisiooni- ja internetipõlvkondadest (Volkmer, 2006), digitaalsest (Papert, 1996) ja mobiilipõlvkonnast (Bolin ja Westlund, 2009), mõnikord konkreetsemalt ka Google'i- ja Facebooki-põlvkondadest.

Pelgalt inimeste sünniaastavahemikku ja sel perioodil esilekerkinud meediatehnoloogiat arvestav lähenemine jääb siiski liialt kitsaks ja tehnoloogilisest determinismist kantuks. Avaramaid tõlgendusvõimalusi pakub *meediapõlvkondade kultuuriline käsitus*, mille kohaselt piiritlevad meediapõlvkonda kuulumist sama vanus ja sama kultuurilise panoraamiga silmitsi seismine (Aroldi ja Colombo, 2007). Seega tuleb meediapõlvkondade kontseptualiseerimisel lisaks kujunemisaastail valitsenud meediatehnoloogiatele ja nende peamistele kasutusviisidele võtta arvesse nüansirikkamat, „meediarepertuaare“ (Hasebrink ja Popp, 2006) või „meediadieete“ (Aroldi ja Colombo, 2007) kirjeldavat pilti.

Sotsiaalsed rühmad, eriti vanusegrupid, erinevad suutlikkuselt kohaneda kiirenevate ühiskondlike ja tehnoloogiliste muutustega. Tänapäevases ühiskonnas, mille kõigis sfäärides jätkub infotehnoloogia võidukäik, ilmnevad kapitalide ja *habitus*e erinevused üha enam lahknevates praktikates, mis põhinevad ebavõrdsel ligipääsul digitaalsetele toodetele ja teenustele ning nende erinevates kasutusviisides. Kujunev digitaalne kihistumine rajaneb sotsiaalsele stratifikatsioonile, taastoodab seda, ent loob ka uusi mustreid, eristades reljeefselt just vanemaid ja nooremaid põlvkondi.

6.5. PÕLVKONNAD

Nii omandavad uue meedia kasutamise eriomased harjumused põlvkondade sotsioloogias kasvavat tähtsust.

Vaatleme selles alapeatükis meediapõlvkondade ja digitaalse stratifikatsiooni kultuurilistest ja paljudimensioonilistest käsitlustest lähtudes nii *struktuurseid* ehk *vertikaalset kihistumist näitavaid* kui ka *elustiiliga seotud* ehk *horisontaalset eristumist esiletoovaid* (uue) meedia kasutuse tunnuseid. Seejuures ei piirdu me meediatehnoloogiate, -kanalite ja formaadieelistuste analüüsimisel meediapõlvkondade uurimusi tavapäraselt iseloomustava kirjeldava tasandiga, vaid käsitame meediakasutust kui majandusliku, poliitilise ja sotsiaalse osaluse võimaldajat ning seeläbi põlvkondliku rühma sotsiaalse positsiooni ja aktiivsuse või agentsuse näitajat. Kuna varasemates analüüsid (Kalmus, 2004, 2006) oleme täheldanud *soolist infokihistumist* – märkimisväärseid sugudevahelisi erinevusi infotehnoloogia omamises ja kasutamises ning olulise info valdamises –, pöörame tähelepanu ka meeste ja naiste erinevustele ja nende dünaamikale põlvkonnarühmades.

Struktuursete trendide põlvkondlik dünaamika

Kahe küsitlusetapi andmed võimaldavad jälgida suhtelist kiirust, millega põlvkondlikud rühmad „kodustavad“ uusi meediatehnoloogiaid ja haaravad nende pakutavatest võimalustest osaleda poliitika- ja majandussfääris. Valim on jagatud kuude kümnet sünniaastat katvasse vanuserühma – see lubab vaadelda ligilähedaselt samade sünnikohortide üksteise suhtes positsioneerumise dünaamikat üheksa aasta jooksul (2002–2011). Indikaatoriteks on valitud digitaalse kihistumise sotsiaalselt kriitilised aspektid, mis eeldatavasti on olulisel määral tingitud olemasolevast sotsiaalsest ebarõrdsusest ja/või mängivad olulist rolli selles, milliseks kujuneb indiviidi sotsiaalne staatus infoühiskonnas (Kalmus, 2004). Trendide väljatoomiseks on kasutatud nii üksiktunnuseid kui ka indekseid (vt tabel 6.5.9).

Digitaalse lõhe kõige fundamentaalsema näitaja, internetikasutajate osakaalu puhul ilmnevad põlvkondlike rühmade vahelised erinevused lineaarse trendina. Ehkki mõlemal aastal olid juhtpositsioonil 15–24-aastased, kahanesis kolme noorima eärühma omavahelised erinevused 2011. aastaks väga väikesteks. Kõige aeglasemalt lisandus internetikasutajaid 1938–1947 sünnikohordis.

Infokihistumise struktuurseks baasnäitajaks võib pidada ka kodust ligipääsu (uutele) meediatehnoloogiatele, sh nende isiklikus kasutuses olemist. MeeMa andmestik võimaldab võrrelda kodust ligipääsu meediatehnoloogiatele 2002. ja 2011. aastal kahe tunnuse abil, milleks on koduse internetiühenduse olemasolu ja kodu varustus kommunikatsioonivahenditega (analüüsis on keskmiste võrdluseks

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

Tabel 6.5.9. Uue meedia kasutamise struktuursed tunnused vanuserühmades 2002 ja 2011

Sama sünnikohorti märkivad ruudud on tähistatud sama värvitooniga. Igas reas on kaks kõrgeimat väärtust paksus kirjas.

2014. a andmestiku võrreldavate tunnustega (internetikasutajate osakaal, internetiühendus kodus, kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega ja arvutikasutuse oskuste enesehinnang) teostatud analüüsis ei ilmnunud võrreldes 2011. a näitajatega märkimisväärsed muutusi; sünnikohortide üksteise suhtes positsioneerumine on jäänud samaks

	Aasta	Kogu- valim	15–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65–74
Sünniaastad	2002	1928–87	1978–87	1968–77	1958–67	1948–57	1938–47	1928–37
	2011	1937–96	1987–96	1977–86	1967–76	1957–66	1947–56	1937–46
N	2002	1470	268	304	264	232	213	189
	2011	1510	261	259	273	285	251	181
Internetikasutajad (%)	2002	43	78	56	46	37	18	4
	2011	85	100	98	96	86	72	40
Internetiühendus kodus (%)	2002	24	37	26	33	25	14	3
	2011	82	95	94	94	82	71	41
Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega (max=5)	2002	3,18	3,55	3,33	3,51	3,17	2,81	2,36
	2011	3,07	3,57	3,27	3,36	3,02	2,71	2,12
Arvutikasutusoskuste enesehinnang (1 – ei oska üldse, 5 – väga hea)	2002	3,20	3,51	3,13	3,15	2,88	2,95	2,32
	2011	3,12	3,99	3,8	3,35	2,87	2,39	1,78
Interneti õppimiseks, erialainfoks kasutamise indeks*	2002	0	0,65	0,23	0,05	-0,22	-0,40	-0,62
	2011	0	0,55	0,36	0,26	-0,06	-0,53	-0,97
Interneti poliitika- ja majandus-alaseks infoks kasutamise indeks*	2002	0	0,25	0,33	0,19	-0,14	-0,34	-0,56
	2011	0	0,04	0,33	0,44	0,04	-0,33	-0,85
Interneti poliitika- ja majandussfääris osalemiseks kasutamise indeks*	2002	0	0,32	0,34	0,18	-0,13	-0,39	-0,62
	2011	0	0,34	0,44	0,34	-0,02	-0,45	-1,07

* Indeksi Z-skooride keskmised

kasutatud normaaljaotuse lähedaselt lühendatud indekseid skaalal 1 – väga vähene ... 5 – väga suur).

Ehkki üheksa aasta jooksul on kodune ligipääs internetile mitmekordistunud nii koguvälimis kui ka kõigis vanuserühmades, ei ole põlvkondadevahelised statistiliselt olulised erinevused kadunud. Nii 2002. kui 2011. aastal oli koduse netiühenduse omajate osakaal kõrgeim noorimas, 15–24-aastaste vanuserühmas; ka lapsevanemate põlvkonnas (35–44-aastaste seas) ületas koduse ligipääsu määr märkimisväärselt valimi keskmist. 2011. aastaks olid kolme noorema earühma vahelised erinevused taandunud peaaegu olematuks, samas torkab silma järsk lõhe pensioniikka jõudnute (65–74-aastaste) ja eelmise vanuserühma vahel.

6.5. PÕLVKONNAD

Sarnased tendentsid ilmnevad kodu kommunikatsioonivahenditega varustatuse puhul: siingi oli mõlemal aastal juhtpositsioonil noorim earühm ja nende vanemate põlvkond. Tõenäoliselt tuleneb see paljuski elukaarel paiknemisest: hilisteismelised ja tudengiealised noored on esirinnas uusimate meediatehnoloogiate kasutuselevõtmises ja „kodustamises“, ärgitades oma vanemaid selleks ressursse eraldama, samas kui 25–34-aastaste noorte täiskasvanute tarbimisprioriteedid on mõnevõrra teistsugused, osaliselt tulenevalt laste nooremast vanusest.

Torkab silma, et kodu kommunikatsioonivahenditega varustatuse puhul on noorima earühma suhteline edumaa kõigi vanemate põlvkondade ees 2011. aastaks kasvanud, ühtlasi on üheksa aastaga oluliselt langenud 1958–1967 ja varem sündinud kohortide keskmine indeksi väärtus. Tõenäoliselt tuleneb põlvkondliku eristumise kiirenemine tormilistest muutustest meediatehnoloogilises keskkonnas ja kaasnenud vajadusest kohandada mõõtmisinstrumenti: kommunikatsioonivahendite omamise indeks sisaldab 2011. a ankeedis rohkem uue meedia kasutamise vahendeid, nagu DVD-mängija, MP3-mängija, AAC-mängija, iPod, nutitelefon, sülearvuti, tahvelarvuti, e-luger ja skanner.

Arvutikasutuse oskuste enesehinnangu poolest oli mõlemal aastal kindlal juhtpositsioonil noorim rühm, vanuse kasvades vähenevad enesehinnangulised oskused peaaegu lineaarselt (2002. aastal esinevad lineaarses mustris väikesed kõrvalekalded). Väärrib märkimist, et 1978–1987 ja 1968–1977 sündinute hinnangul on nende kog-nitiivsed ressursid üheksa aastaga suurenenud, samal ajal kui kõik vanemad põlvkonnad hindasid nõudmiste suurenemise tõttu oma arvutikasutusoskusi 2011. aastal madalamaks kui üheksa aastat varem.

Interneti õppimiseks või erialainfo otsinguks kasutamise põlvkondlik muster järgib mõlemal aastal täiel määral lineaarset trendi: vanuse kasvades kasutusaktiivsus kahaneb. Siiski võime täheldada, et 2011. aastaks on erinevused noorimate vastajate ja kolme järgmise vanuserühma vahel vähenenud. Samas on suurenenud kahe vanima rühma suhteline mahajäämus.

Otsesemalt poliitika- ja majandusväljal osalemisega seotud infootsingus (töökohtade, eluaseme-, õigus- või poliitikaalase info otsimises) asusid mõlemal aastal juhtpositsioonil 1968–1977 sündinud, neile järgnes 1978–1987 kohort. Noorimate, 1987–1996 sündinute indeksiskoor ületas ainult vähesel määral valimi keskmist. Osaliselt (kuid mitte ainult) tuleneb see väiksemast vajadusest seda laadi info järele elukaare sel etapil. Sellegi näitaja puhul tuleb tõdeda, et 1958–1967 või varem sündinute suhteline mahajäämus on üheksa aastaga võimendunud.

Interneti vahendusel poliitika- ja majandusväljal osalemises (nt foorumites sõnavõtmises, e-ostlemises, internetipanga ja e-teenuste kasutamises) ilmnevad

poliitika- ja majandusalase info otsimisega sarnased trendid. Siingi näitasid mõlemal aastal suurimat aktiivsust 1978–1987 ja 1968–1977 sündinud. Noorim, 1987–1996 sünnikohort, jagas oma vanemate põlvkonnaga võrdselt teist positsiooni.

Kokkuvõtlikult võime öelda vanuserühmade kohta järgmist. Noorim, aastatel 1987–1996 sündinute põlvkond oli 2011. aastal infotehnoloogiliste ressurssidega kõige paremini varustatud, hindas kõrgeimalt ka oma arvutikasutuse oskusi (kui kognitiivset ressurssi) ning kasutas seda kapitali kõige aktiivsemalt õpinguteks ja/või tööks. Interneti kasutamises poliitika- ja majandusväljal osalemiseks polnud noorimad siiski juhtpositsioonil, mis tuleneb osaliselt paiknemisest elukaarel – 15–24-aastaste jaoks ei pruugi näiteks töö- või eluaseme otsimine olla igapäevane *online*-tegevus. Tööle ja infootsingule orienteeritud netikasutuse kõverjoonelist, elukaart järgivat seost vanusega oleme põhjalikumalt näidanud ka MeeMa 2008. a andmete põhjal (Kalmus, Realo ja Siibak, 2011).

Vanuselt järgmine, 1978–1987 sündinute põlvkond, näitas 2002. aastal 15–24-aastastena väga sarnast suhtelist kapitaliseeritust ja osalusaktiivsust. Üheksa aastaga suutis see põlvkondlik rühm tõsta enamiku näitajate taset ning säilitada internetipõhisel poliitika- ja majandusväljal privilegeeritud positsiooni, tõustes *online*-osalemises selgelt juhtkohale.

Ligilähedaselt samad tendentsid kehtivad 1968–1977 sünnikohordi kohta: nende ressursside ja aktiivsuse tasemed olid aastal 2011 märkimisväärselt üle keskmise ning 35–44-aastastena paigutusid nad poliitika- ja majandusväljal osalemises esimesele kohale.

Aastatel 1958–1967 või varem sündinud põlvkondade puhul kasvasid üheksa aastaga oluliselt nii internetikasutajate osakaal kui ka koduskasutamise võimalused, kuid nende vanuserühmade suhteline kasutusoskuste ja -aktiivsuse keskus on nooremate taustal paraku võimendunud.

Vertikaalse digitaalse kihistumise ning internetipõhisel poliitika- ja majandusväljal osalemise puhul jookseb jõuline eraldusjoon seega 1968–1996 sündinute ja neist vanemate kohortide vahel.

Sooliste erinevuste dünaamika

Digitaalse lõhe fundamentaalnäitajas, internetikasutajate osakaalus on sugupoolte vaates toimunud oluline muutus: kui 2002. aastal oli netikasutajaid meeste seas oluliselt rohkem (47% naiste 39% vastu; $p \leq 0,01$), siis 2011. aastaks oli erinevus kadunud – naiste hulgas oli internetikasutajaid isegi veidi rohkem (86% meeste 84% vastu; vt tabel 6.5.12 peatüki lisas). Märkimisväärne nihe on aset leidnud 1958–1967 sündinute

6.5. PÕLVKONNAD

põlvkonnas: 2002. aastal oli erinevus olulisel määral 35–44-aastaste meeste kasuks (52% naiste 40% vastu; $p \leq 0,05$), ent üheksa aastaga on netikasutajate osakaal keskealiste naiste rühmas kerkinud 90 protsendini, samavanuste meeste seas aga üksnes 80 protsendini ($p \leq 0,05$).

Koduse võrguühenduse olemasolus ilmnes 2002. aastal koguväljal tasandil oluline sooline ebavõrdsus: kodune ligipääsuvõimalus oli ligikaudu igal kolmandal mehel ja vaid igal viiendal naisel, mis oli suuresti tingitud erinevusest noorimas, 1978–1987 sündinute rühmas (15–24-aastastest noormeestest oli kodune netiühendus 43%-l, neidudest 31%-l; $p \leq 0,05$). 2011. aastaks oli koduse võrguühenduse omamine sooliselt võrdsustunud, tõustes nii meeste kui naiste seas 82 protsendini. Tööturul aktiivsemates põlvkondades (25–54-aastaste seas) ületasid naiste koduse ligipääsu võimalused statistiliselt mitteolulisel määral meeste omi.

Mõnevõrra erinevad tendentsid ilmnevad kodu varustatuses kommunikatsiooni vahenditega: 2002. aastal olid mehed oluliselt paremini varustatud ($p \leq 0,001$), märkimisväärne sooline lõhe oli seejuures kahes vanemas earühmas. Üheksa aastaga on olukord märgatavalt teisenenud: koguväljal tasandil on meeste parem varustatus muutunud statistiliselt mitteoluliseks, 1977–1986 sündinute rühmas on noorte naiste käsutuses mõnevõrra rohkem kommunikatsioonivahendeid kui samaealistel meestel ($p \leq 0,05$), 2002. aastal domineerinud soolise ebavõrdsuse muster on olulisel määral säilinud üksnes vanimas põlvkonnas ($p \leq 0,01$).

Arvutikasutuse oskuste enesehinnang on infokihistumise näitaja, mida lisaks tegelikele vilumustele mõjutavad ka soostereotüüpsed arvamused (Kalmus, 2004). 2002. aastal ilmnemised stereotüüpidele vastavad erinevused (meeste kõrgem hinnang oma oskustele) statistiliselt olulisel määral ($p \leq 0,05$) nii koguväljal tasandil kui ka 1978–1987 ja 1958–1967 sündinute seas. Üheksa aastaga on selleski vallas aset leidnud märkimisväärne võrdsustumine: oluline erinevus ($p \leq 0,05$) on säilinud vaid 1978–1987 sündinuhordis. Ehkki selles põlvkonnas on märgatavalt kerkinud nii noorte meeste kui ka naiste hinnangud oma arvutikasutusoskustele, on enesehinnangu tõus noormeeste seas olnud oluliselt järsem.

Kõnekaimad soolise infokihistumise muutustrendid ilmnevad interneti kasutamises otsesemalt poliitika- ja majandusväljal osalemiseks. Interneti kasutamises õppimiseks või erialainfo otsinguks ei ilmnenu 2002. aastal suuri soolisi erinevusi: meestega võrreldes olid olulisel määral passiivsemad üksnes pensionieas, 65–74-aastased naised; kahes noorimas earühmas ja 45–54-aastaste seas oli naiste aktiivsus meeste omast veidi kõrgem. Üheksa aastaga on naised saavutanud koguväljal tasandil statistiliselt olulise edemuse ($p \leq 0,05$) – seda paljuski 15–24- ja 45–54-aastaste naiste märkimisväärselt kõrgema aktiivsuse tõttu omaealiste meestega võrreldes.

Veelgi radikaalsem sooline pööre on toimunud interneti kasutamises poliitika- ja majandusalase info otsimiseks ning poliitika- ja majandussfääris osalemiseks. 2002. aastal olid mõlemat liiki tegevuste alal aktiivsemad mehed (koguvalimi tasandil $p \leq 0,001$): infootsingu vallas ilmnesisid statistiliselt olulised erinevused meeste kasuks 35–44-, *online*-osaluses 15–24-, 35–44- ja 65–74-aastaste seas. 2011. aastaks muutus mõlema indeksi puhul suhe vastupidiseks: koguvalimi tasandil jõudsid naised statistiliselt olulise edemuseni (infootsingu osas $p \leq 0,01$, *online*-osalemises $p \leq 0,05$). Märkimisväärseim nihe on aset leidnud keskealiste, 1958–1967 sündinute põlvkonnas, kus naiste aktiivsus mõlemas vallas on kasvanud, samal ajal kui meeste aktiivsus suhtelisel skaalal on langenud.

Kokkuvõttes võime tõdeda, et varasemates analüüsides prognoositud põlvkondlikud muutustrendid sooliselt tasakaalustatuma infoühiskonna suunas – „tüdrukute järelejõudmine poistele“ (Kalmus, 2004) ja „vanaemade-vanaisade väiksem eba-võrdsus“ (Kalmus, 2006) – on paljuski teostunud. Mõnevõrra üllatuslikult on info-kihustumise sotsiaalselt olulisemates aspektides – interneti kasutamises poliitika- ja majandusväljal osalemiseks – tekkinud vastupidised soolised erinevused, seda just 1958–1967 sündinute põlvkonnas. Paljuski on see seletatav naiste, eriti aktiivses töö- ja pereelueas naiste pragmaatilisema ja asjalikumana, meestega võrreldes suuremal määral tööle, õppimisele ja praktilise info otsingule suunatud netikasutusega, mida oleme üksikasjalikumalt näidanud 2008. a MeeMa andmete põhjal (Kalmus jt, 2011).

Meediapõlvkondade eristumine

Meediakasutuses väljenduvat põlvkondlikku elustiili ja *habitus*'t saame võrreldavate näitajate alusel vaadelda 2011. ja 2014. a andmetel. Parema ülevaatlikkuse eesmärgil on 2011. a küsitlusetapi vastajad jagatud nelja vanuserühma (vt ka Kalmus, Masso ja Lauristin, 2013):

- 15–29-aastased (n=424), sündinud 1982–1996, kelle kujunemisaastad jäävad Eesti taasiseseisvusperioodi;
- 30–44-aastased (n=398), sündinud 1967–1981, kes kogesid kujunemisaastail erinevaid ühiskondlikke tingimusi;
- 45–59-aastased (n=399), sündinud 1952–1966, kelle sotsialiseerumine leidis aset nõukogude ajal;
- 60–74-aastased (n=289), sündinud 1937–1951, kelle kujunemisaastad jäävad samuti nõukogude aega.

2014. aasta küsitlusetapi valimis vaatleme võrreldavuse eesmärgil kolme aasta võrra vanemaid earühmi (18–32-, 33–47-, 48–62- ja 63–77-aastaseid).

6.5. PÕLVKONNAD

Nelja earühma meediasuhte analüüs tehnoloogiate ja kanalite kasutamise, teleformaate jälgimise ning interneti eeliste ja riskide tajumise seisukohast toob esile selged põlvkondlikud erinevused (vt joonis 6.5.4 ja 6.5.5). Traditsiooniliste meedia-kanalite (ajalehtede, raadio ja TV) kasutamises on vanuserühmade vahed väiksemad, ent siiski statistiliselt olulised. Ainus formaat, mida kõik neli vanuserühma tarbivad peaaegu võrdsel määral ning mis põlvkondi meediakasutuse kaudu ühendab, on TV meeelahutussaated (2011. a andmetel). Ilmselt pakub see formaat, hõlmates Eesti ja välismaiseid pereseriaale, seebikaid, krimisarju ja tõsielusaateid ning komöödia-, põnevus- ja armastusfilme, oma mitmekesisuses midagi nii noorematele kui ka vanematele. Olulisi põlvkondlikke erinevusi ei ilmne ka kodukohas, Eestis ja maailmas toimuvast informeeritud olemise enesehinnangulistest koondnäitajates, mida võib pidada üheks kultuurilise kapitali indikaatoriks.

Uue meedia kasutuse indeksites kärisevad põlvkondlikud lõhed silmanähtavalt suuremaks. Kõige märkimisväärsamad erinevused ilmnevad arvuti- ja interneti kasutuse mitmekülguses, netikasutusvahendite, sh nutiseadmete kasutamise mitmekülguses, interneti kasutamises suhtlemiseks ja eneseväljenduseks ning sotsiaalmeedia kasutamises (sageduses, funktsionaalses mitmekülguses ja erinevate kanalite arvus) – kõik need näitajad langevad vanuse lisandudes järsult.

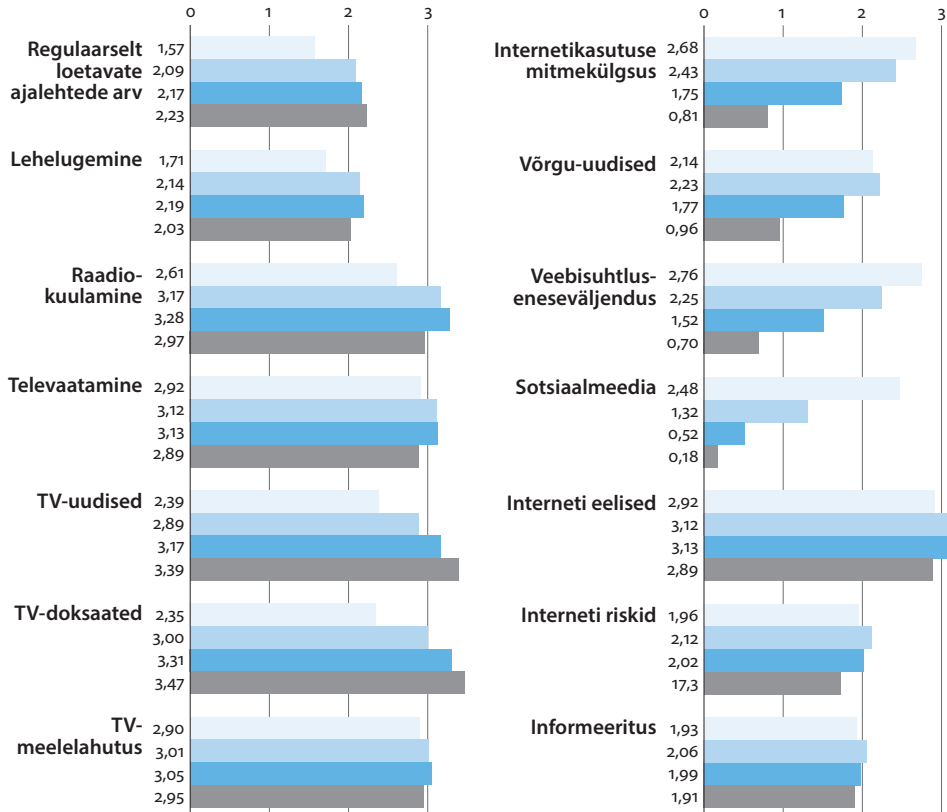
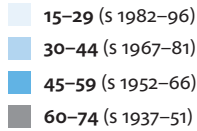
Põlvkondlikud erinevused kanali- ja formaadieelistustes, mida võib nimetada ka *horisontaalseks eristumiseks*, avalduvad seega suures osas jõuliste lineaarsete trendidena. Huvitav on tõdeda, et need meediamaitse või -dieedi eripärad ei vii oluliste põlvkondlike lõhedeni informeerituse enesehinnangus kui kultuurilise kapitali indikaatoris ja personaalses ressursis (ehkki noorim earühm on 2014. a andmetel võrreldes teistega mõnevõrra vähem kursis lähiümbruses ja Eestis toimuvaga).

Joonistel 6.5.4 ja 6.5.5 toodud trendid portreerivad nelja vanuserühma piisavalt reljeefselt, lubamaks kõnelda meediapõlvkondadest.

Noorimad vastajad (sündinud 1982–1996), on olnud uute meediatehnoloogiate kodustamises kõige nobedamad. Nende käsutuses on enim uusi vahendeid – mobiil- ja nutitelefone, süle- ja tahvelarvuteid –, nad on aktiivseimad netikasutajad, tajuvad kõige selgemini uue meediumi eeliseid ega lase end kuigivõrd häirida interneti-riskidest. Võrreldes vanemate rühmadega on noorima põlvkonna edumaa uue meedia kasutuselevõtus suurim just uusima platvormi – sotsiaalmeedia – hõivamises ning loomingulises ja suhtlemiskeskuses veebikasutuses. Samas on noorimad vastajad kõige tagasihoidlikumad traditsioonilise meedia, eriti raadio, ajalehtede, teleuudiste, arutlus- ja dokumentaalsaadete tarbijad. Võimalik, et nende infovajaduse rahuldab suurel määral internet, sh sotsiaalmeedia.

Joonis 6.5.4. Meediakasutus vanuserühmades 2011

Indeksite keskmised viiepallisel skaalal

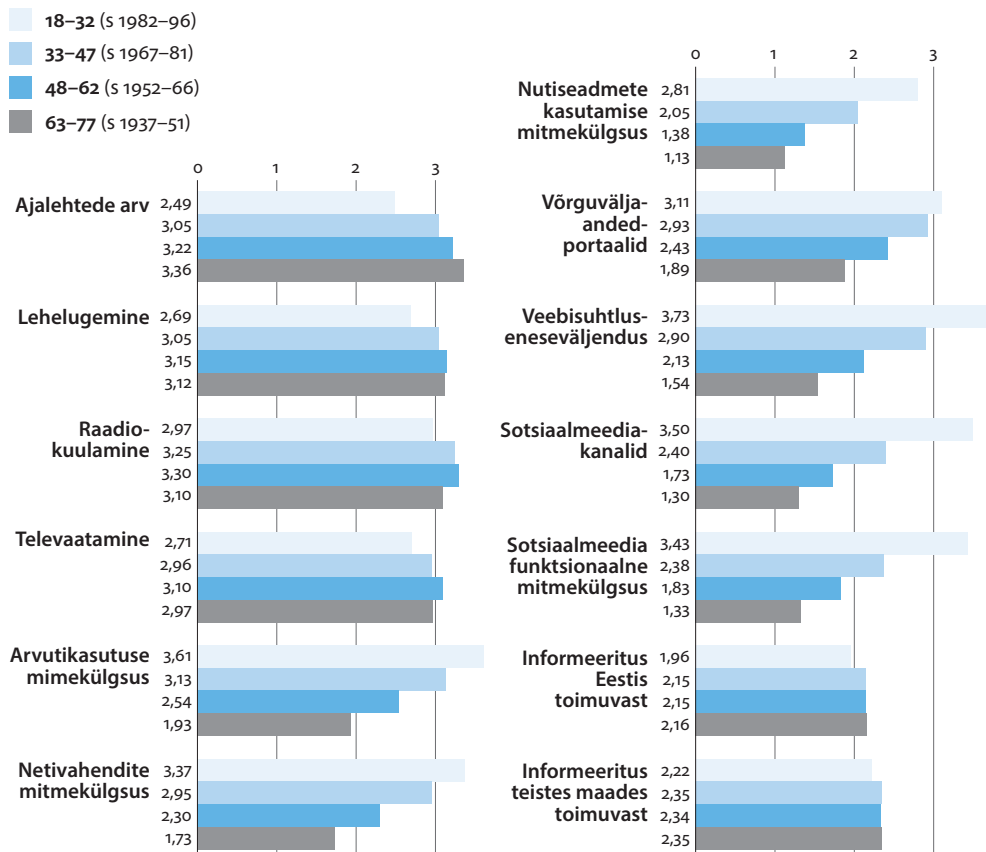


Vanuselt järgmine põlvkond (sündinud 1967–1981) paistab silma nii traditsioonilise kui ka uue meedia küllaltki aktiivse ja mitmekesise kasutuse poolest. See vanuserühm oli 2011. aastal kõige agaram võrguväljaannete ja uudisteportaalide lugeja, mis tõenäoliselt seletab nende madalamat teleuudiste ja dokumentaalsaadete tarbimist võrreldes kahe vanema põlvkonnaga. 2014. a jäävad 33–47-aastased võrguväljaannete kasutamises siiski alla noorimale eärühmale, kes, olles 2011. a küsitlusetapiga võrreldes kolm aastat vanemad, tunnevad ilmselt suuremat vajadust (võrgu)uudiste järele.

6.5. PÕLVKONNAD

Joonis 6.5.5. Meediakasutus vanuserühmades 2014

Indeksite keskmised viiepallisel skaalal



2011. aastal tunnetasid 30–44-aastased kõige selgemini internetiga seonduvaid riske ning märkimisväärselt ka uue meediumi eeliseid. Seletus peitub ilmselt selles, et vanuserühmas on suur osakaal lapsevanematel, kes seisavad silmitsi väljakutsega vahendada sotsiaalselt – juhendada või piirata – oma laste netikasutust.

Kahe noorema vanuserühma taustal on 1952–1966 sündinute põlvkond aktiivsem traditsioonilise meedia tarbija, kuid jääb selgelt maha uue meedia kasutamises. Internetiga seonduvaid eeliseid ja riske tajuvad nad võrdsel määral.

Vanim, 1937–1951 sündinute rühm paistab silma traditsioonilise meedia aktiivse tarbimise, eriti regulaarselt loetavate ajalehtede arvu ning tõsisemate teleformaadide jälgimise poolest. Võrreldes nooremate põlvkondadega on nad tunduvalt

passiivsemad uue meedia kasutajad, teadvustades vähem ka interneti eripära, eeskätt meediumi eeliseid.

Niisiis on kaks vanimat vanuserühma jäänud truuks traditsioonilistele kanalitele, mida nad harjusid kasutama oma lapse- ja nooruspõlves, ning ilmutavad teatud inertsi uute tehnoloogiate „kodustamises“. Kahtlemata kannavad aastatel 1937–1951 ja 1952–1966 sündinud Eesti inimesed endas Rootsi meediauurijate Göran Bolini ja Oscar Westlundi (2009) poolt vastavalt raadio/trükimeediapõlvkonnaks ja TV-põlvkonnaks tituleeritud rühmade tunnusjooni. Samas on Eesti kahe vanima rühma omavaheline sarnasus ja ühine eristumine kahest nooremast vanuserühmast seda võrd silmatorkav, et õigustada nende nimetamist *traditsioonilise meedia põlvkonnaks*.

Noorim, aastatel 1982–1996 sündinute rühm ilmutab mitut erialakirjanduses *digitaalsele* või *internetipõlvkonnale* omistatavat joont, eeskätt ulatuslikku veebikasutust (võrgustiku)suhtluseks ja eneseväljenduseks. Kuna eelmisest põlvkonnast eristab neid eelkõige silmanähtavalt aktiivsem sotsiaalvõrgustike kasutus, võime noorimat earühma tinglikult nimetada ka *sotsiaalmeediapõlvkonnaks*.

Aastatel 1967–1981 sündinud kannavad endas nii traditsioonilise meedia põlvkonnale kui ka digitaalsele põlvkonnale iseloomulikke omadusi, jäädes mitme uue meedia kasutuse tunnuse puhul selgelt vahepealsele positsioonile. Seetõttu võime seda vanuserühma pidada n-ö *puhverpõlvkonnaks*.

Kokkuvõtteks võime tõdeda, et üldjoontes langevad meediatehnoloogiate kasutuse põlvkondlikud erinevused Eestis kokku Lääne- ja Põhja-Euroopa riikide omadega. Vanemate earühmade taustal on noorte nimetamine *digitaalseks põlvkonnaks* teatud määral õigustatud, samas jäävad selle põlvkonna piirid ähmaseks, ulatudes mõne näitaja kohaselt 1960ndate lõpus sündinuteni. Meedia rolli sotsiaalsete põlvkondade kujunemises ehk *põlvkonnastumises* tasub seega näha sujuva kultuurilise protsessina – käesoleval sajandil meediapõlvkondade järkjärgulise digitaliseerumisenä.

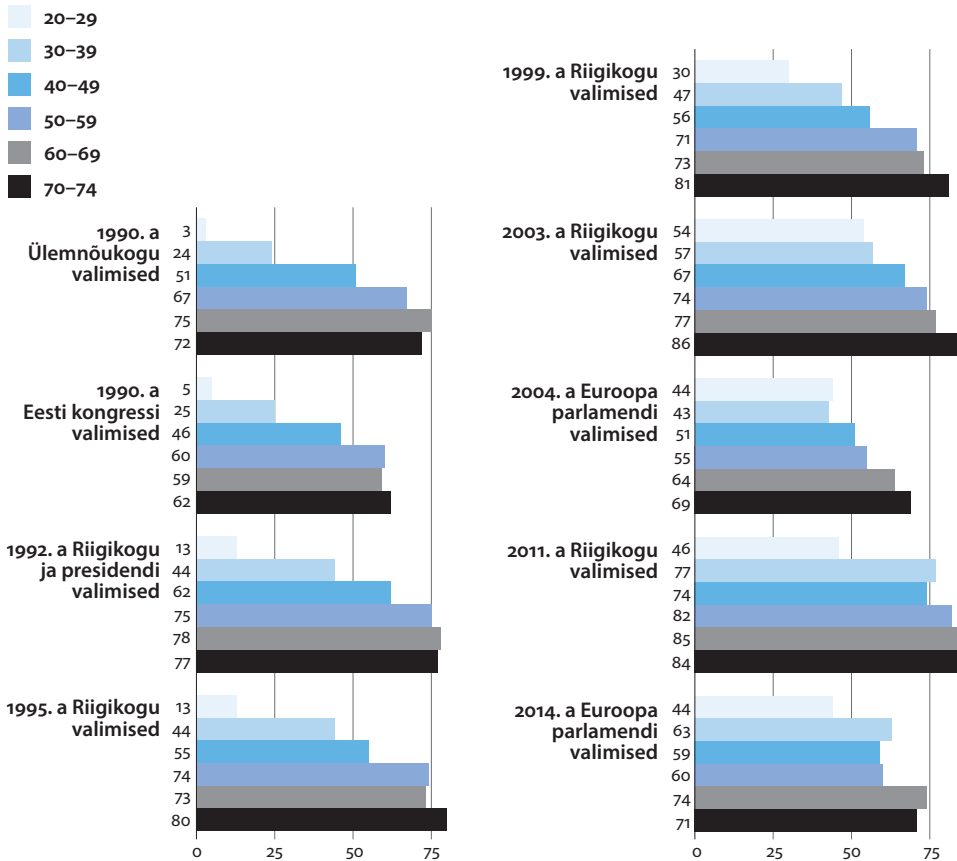
6.5.5. PÕLVKONDADE AKTIIVSUS JA ASEND ÜHISKONNAS

Vastupidi stereotüüpsele arvamusele, et aktiivsus vanemas eas väheneb, on siirdeühiskondlikus Eestis märgatav tendents, mille kohaselt osalus poliitikas ja ühiskondlikes arutlustes on kõrgemas eas elavam kui noorte ja keskealiste seas. Nii näiteks on valimisaktiivsus noorte, kuni 30-aastaste eestlaste hulgas püsinud alates 1990. aasta Ülemnõukogu valimistest ja esimestest, 1992. aasta Riigikogu valimistest suhteliselt madalal, samas kõige vanemate earühmade aktiivsus on olnud kõige kõrgem (vt joonis 6.5.6). Joonis näitab ka kõige eakamate ja nooremate rühmade erinevuse

6.5. PÕLVKONNAD

Joonis 6.5.6. Valimistest osavõtt vanuserühmades 1990–2014

% vanuserühmast

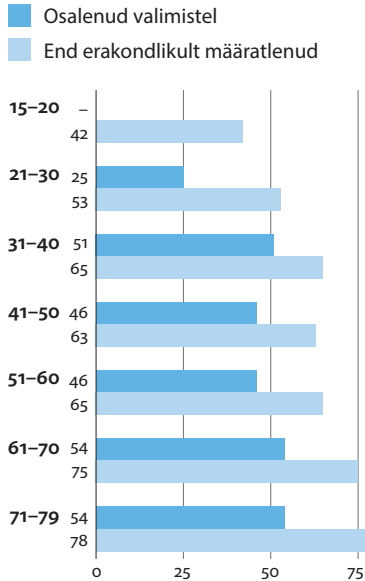


mõningast vähenemist alates 2011. aasta Riigikogu valimistest ning kõige vanema rühma taandumist esimeselt kohalt teisele 2014. aasta Euroopa Parlamendi valimistel, samas kui kuni 30aastaste põlvkond on oma aktiivsusest edestanud 40–49-aastaste rühma. Seega võib oletada, et valimisaktiivsuse esialgne, eakate poole kallutatud muster võib hakata muutuma keskealiste ja nooremate valijate kasuks. Ometi võib väita, et läbi taasiseseisvumise järgse kahe aastakümne on nooremad põlvkonnad olnud Eesti valijaskonnas alaesindatud.

Vanemate põlvkondade kõrgema valimisaktiivsusega kaasneb ka elavam huvi poliitikas toimuva vastu: joonisel 6.5.7 on näha, kuidas erinevad vanuserühmad pidanud oma vaateid lähedaseks mõnele erakonnale; joonis 6.5.8 näitab, et vanemaid

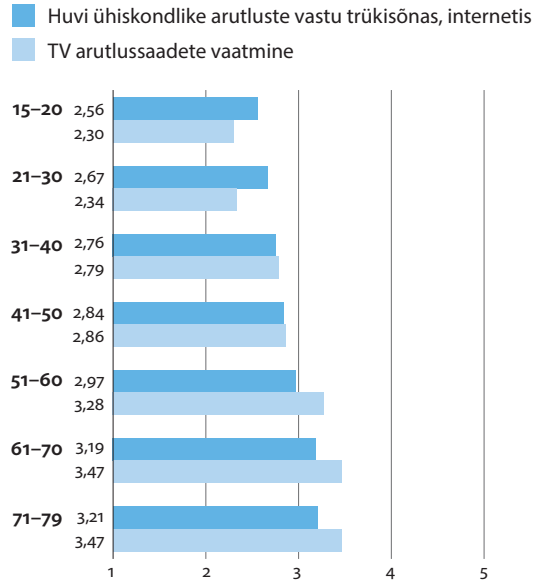
Joonis 6.5.7. Valimisaktiivsus ja erakondlik määratletus vanuserühmades 2014

% vanuserühmast



Joonis 6.5.8. Huvitatus ühiskonna- ja poliitikeemalistest aruteludest meedias vanuserühmades 2014

Indeksite keskmised viieballisel skaalal



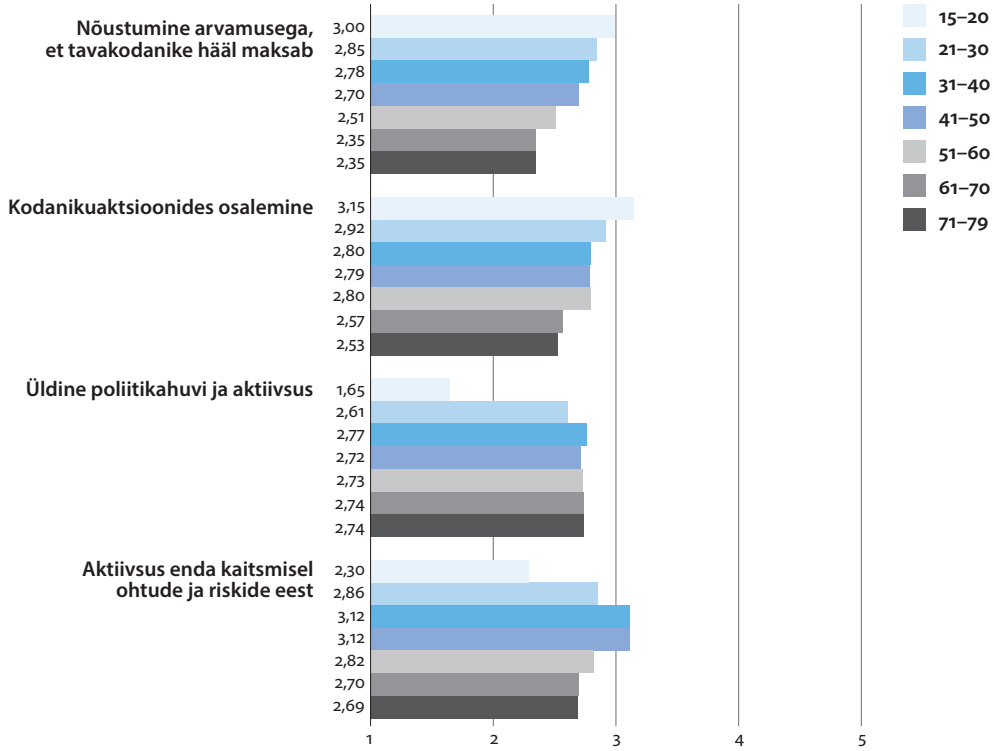
põlvkondi iseloomustab suurem huvitatus ühiskonna- ja poliitikeemalistest aruteludest meedias.

Siiski ei tohiks ennatlikult väita, nagu osaleksid nooremad põlvkonnad üldiselt vähem ühiskondlikus elus või neil puuduks tahe asjade käiku mõjutada. Võttes kokku erinevad poliitikas osalemise vormid ühte suurde poliitika huvi ja -aktiivsuse indeksisse ja võrreldes selle ealist dünaamikat kodanikuühiskonnas osalemise aktiivsuse tasemega earühmades (joonis 6.5.9), näeme, et põlvkondadevahelised erinevused osalusaktiivsuses ühtlustuvad, kusjuures osalemine vahetutes kodanikuaktioonides, enesekaitse aktiivsus ja ka liikmesus kodanikeühendustes on noorte ja keskealiste seas üldiselt kõrgem kui vanemas eas. Võime oletada, et 60aastaste ja vanemate earühmade kõrgendatud valimisaktiivsus ja meediakeskne poliitika huvi on jälg nende noorus- ja keskea-aegsest nõukogulikust kogemusest ja laulva revolutsiooniga kaasnenud aktiivsuse tõusulainest. Iseseisvas Eestis sündinud ja kasvanud uuele põlvkonnale on traditsioonilise meedia jälgimise ja institutsionaalse aktiivsuse asemel omasem pigem tegutsemine kodanikuühiskonna võrgustikes ja spontaansetes aktsioonides.

6.5. PÕLVKONNAD

Joonis 6.5.9. Kodanikuaktiivsus ja poliitika huvi vanuserühmades 2014

Indeksite keskmised viiepallisel skaalal



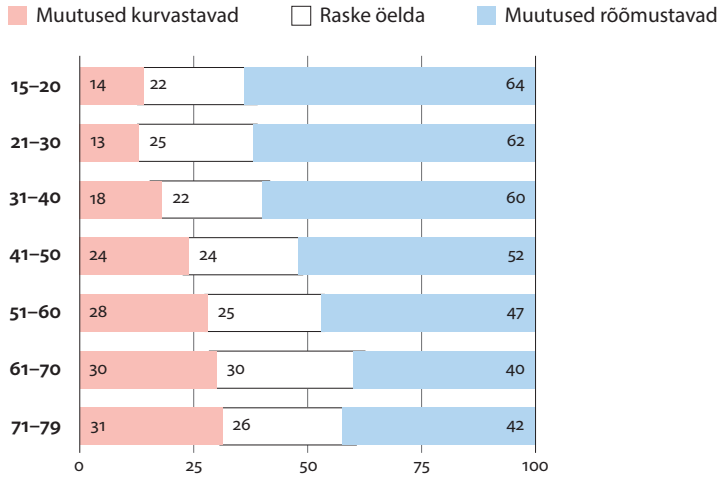
Kui võrrelda erinevate põlvkondade suhtumist muutustesse, on murdepunktiks 41–50aastased, kellest alates väheneb avatus muutustele, suureneb häiritus muutustest (joonis 6.5.10) ja hakkab kujunema valdavaks negatiivne hinnang muutustele ühiskonnas (joonis 6.5.11). Eakamate põlvkondade negatiivsem hinnang Eesti ühiskonna muutumisele on püsinud küllaltki sarnasel tasemel kogu vaadeldava 12aastase perioodi jooksul, mis annab põhjust oletada, et seda ei põhjusta mitte ainult toimunud muutuste objektiivsed tagajärjed, vaid ka teatavad eakatele omased isiksuslikud iseärasused (suurem häiritus mistahes muutustest, üldine pessimistlik eluhoiak).

Põlvkondliku ühiskondliku aktiivsuse erinevusi kajastab kokkuvõtlikult tabel 6.5.10.

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

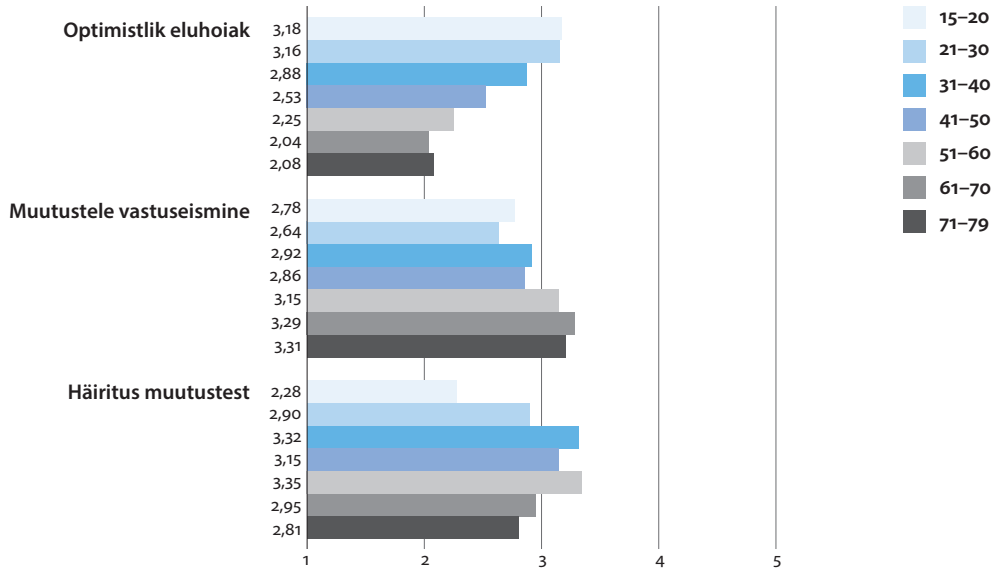
Joonis 6.5.10. Hinnang ühiskonnas toimunud muutustele vanuserühmades 2014

% vanuserühmast



Joonis 6.5.11. Suhtumine muutustesse ja eluhoiak vanuserühmades 2014

Indeksi keskmised viiepallisel skaalal



6.5. PÕLVKONNAD

Tabel 6.5.10. Vanuserühmade aktiivsusindeksite erinevus valimi keskmisest 2014

Valge taust – indeks koguvalimi keskmisest kõrgem/madalam kuni 0,04; helesinine/-punane taust – kõrgem/madalam 0,05–0,14; sinine/punane taust – kõrgem/madalam vähemalt 0,15. $p \leq 0,001$

Aktiivsusindeksid	Vanuserühmad						
	15–20	21–30	31–40	41–50	51–60	61–70	71–79
Valimisaktiivsus	-1,36	-0,33	0,29	0,09	0,15	0,30	0,27
Erakondlikkus	-0,47	-0,17	0,01	0,02	0,05	0,18	0,18
Avatus muutustele	0,49	0,37	0,23	0,12	-0,16	-0,33	-0,48
Huvi ühiskondlike arutluste vastu trükisõnas, internetis	-0,36	-0,24	-0,15	-0,07	0,06	0,27	0,30
Kodanikuaktsioonides osalemine	0,38	0,15	0,03	0,02	0,03	-0,20	-0,24
Usaldus riiklike institutsioonide vastu	0,31	0,01	0,10	-0,09	-0,08	-0,14	0,17
Üldine poliitika huvi ja aktiivsus	-0,98	-0,02	0,14	0,09	0,09	0,11	0,11

Ühiskondliku aktiivsuse klastrid

Võttes aluseks erinevad poliitilise aktiivsuse ja osaluse aspektid (valimisaktiivsus, vabakondlik aktiivsus, poliitika huvi, ühiskondlik optimism/pessimism, hinnang ühiskondlikele muutustele), koostasime klasteranalüüsi abil ühiskondliku osaluse tüpologia, eristades viis tüüpi^[1].

- Aktiivne, informeeritud, muutustesse kriitiliselt suhtuv tüüp (*kriitiline aktivist*)
- Aktiivne, informeeritud, optimistlik, muutustesse positiivselt suhtuv tüüp (*positiivne aktivist*)
- Väheosalev, kuid huvitatud ja informeeritud tüüp (*informeeritud kõrvaltvaataja*)
- Passiivne, ükskõikne, rahulolev tüüp (*rahulolev passiivne*)
- Passiivne, väheinformeeritud, rahulolematu tüüp (*rahulolematu tõrjutud*)

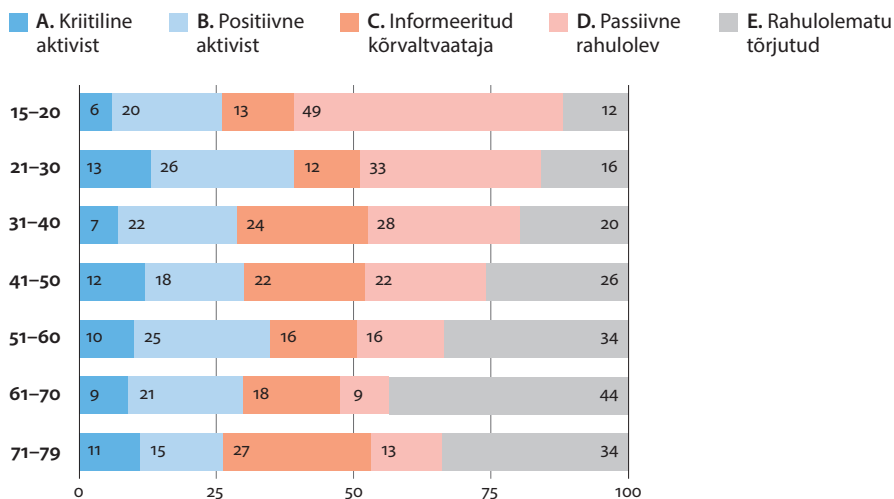
Earühmadele iseloomulikku jaotumist nendesse tüüpidesse näitab joonis 6.5.12.

Aktiivsete osalustüüpide (A+B) osakaal on eri põlvkondade suhteliselt samal tasemel, veidi väiksem (26%) kõige nooremas ja kõige vanemas vanuserühmas. Silmatorkavaim erinevus noorte ja vanade põlvkondade vahel on nii oma elu kui ka ühiskonnas toimuvaga rahul oleva passiivse tüübi (D) märkimisväärselt suur osakaal kuni 30aastaste noorte seas, mis alates 50aastast eluaastast asendub rahulolematu tõrjutud häälestusega (tüüp E).

[1] Sellele küllalt lähedane on poliitilise agentsuse tüpologia, mille puhul veidi erinev moodustajatunnuste koosseis viis siiski mõnevõrra erinevate tulemusteni (vt ptk 2.3).

Joonis 6.5.12. Ühiskondliku osaluse tüübid vanuserühmades 2014

% vanuserühmast



Vanemate põlvkondade negatiivsem suhtumine ühiskonnas toimunud muutustesse ja optimismi asendumine üldise pessimistlikuma eluhoiakuga viiendasse elukümnendisse jõudmisel avaldub ka nende madalamas sotsiaalses enesehinnangus. Vaatamata suhteliselt elavale osalusele nii ühiskonnas kui ka kultuurielus (vt ptk 2.3 ja 3.1) süveneb küpsemasse ikka jõudmisel tunne, et vananedes kuulutakse Eesti ühiskonnas pigem keskmisest madalamasse kui kõrgemasse ühiskonnakihti. Seda väljendab earühmade enesehinnanguline asetumine kujuteldaval kümneastmelisel ühiskonnaredelil ehk subjektiivne kihtikuuluvus (vt joonis 6.5.13).

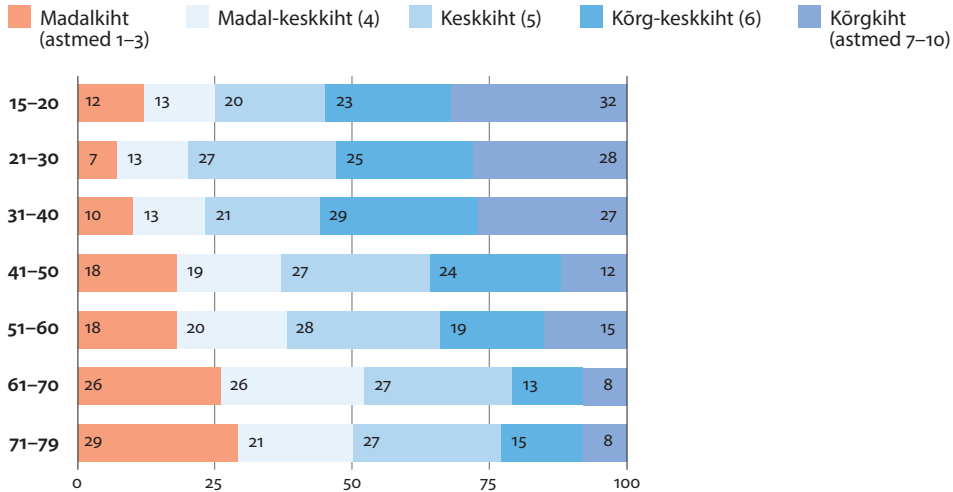
Ühiskonnas loob vertikaalset kihistumist ressurside ebavõrdne jaotumine. Väga vähene materiaalne kindlustatus pensionieas ning sellest tulenevad kesisemad tarbimisvõimalused (juba sellise perspektiivi lähemalejõudmine vanuses 50+; vt joonis 6.5.14) on tõenäoliselt eakamate hulgas levinud madala enesehinnangulise kihtikuuluvuse olulisimaid põhjusi.

Lisaks rahale on oluliseks piiratud ressursiks aeg. Objektivse suurusena on igaühel võrdselt 24 tundi ööpäevas, kuid aeg subjektiivse tingimusena (Immanuel Kanti tähenduses) ja erinevad võimalused aega kindlatel eesmärkidel kasutada loovad ajalise ebavõrdsuse – nii *ajarikkuse* kui ka *ajavaesuse*. Ajarikkuse kui elukvaliteedi ühe komponendi oluliseks mõõdupuuks on aja hulk, mida inimene saab täiesti vabalt enda äranägemisel kasutada, ehk indiviidi „enda aeg“ (Mückenberger, 2011). Joonis 6.5.15 näitab, et kõige ajavaesemad on aktiivselt töö- ja pereeluga hõivatud

6.5. PÕLVKONNAD

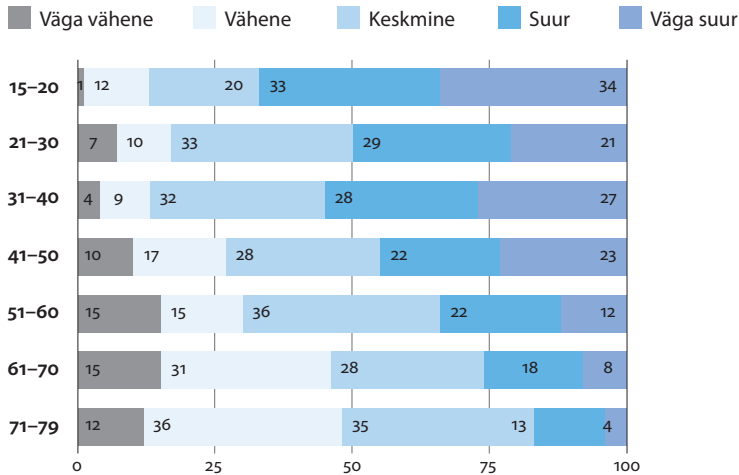
Joonis 6.5.13. Enesehinnangulised sotsiaalsed kihid vanuserühmades 2014

% vanuserühmast. Enesehinnang kümneastmelisel skaalal



Joonis 6.5.14. Rahaline jõukus vanuserühmades 2014

Jõukustaseme % vanuserühmas

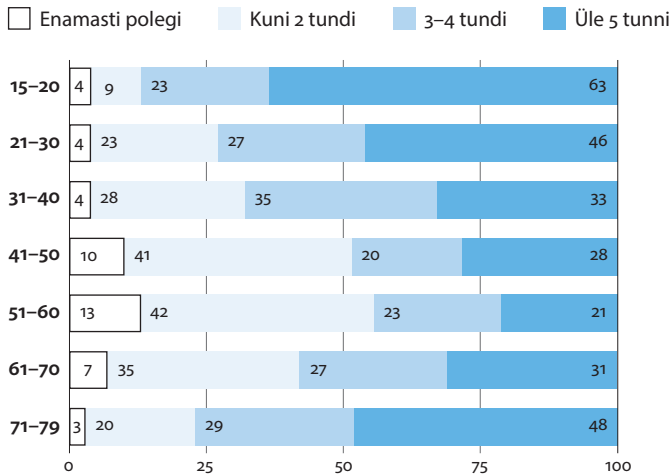


vanuserühmad – 21-50-, eriti aga 31-50-aastased, kõige arjrikamad aga kooli- ja pensioniealised rühmad.

Ajaressursi ja -kasutuse indeksite keskmiste võrdlus toob samuti esile statistiliselt olulised erinevused vanuserühmade vahel (joonis 6.5.16). Aja ülejäägi poolest (kui

Joonis 6.5.15. Vabalt kasutatav aeg päevas vanuserühmades 2014

% vanuserühmast



ajaga pole midagi peale hakata) paistavad eelkõige silma 15–20-aastased. Samas on noorimal rühmal ka suurimad võimalused kulutada aega nii hobidele kui ka tööle ja enesetäiendusele. Ületöötamine on enim omane 31–40-aastastele, aga ka neist kümnendi võrra nooremale ja vanemale rühmale; need kolm earühma tunnetavad ühtlasi kõige teravamalt ajapuudust. Kõige tarmukamalt on sotsiaalse aja kiirenemisega kohanenud nooremad põlvkonnarühmad (15–40-aastased), kes harrastavad vanemate rühmadega võrreldes märgatavalt enam rööprähklemist ning püüavad aktiivselt oma ajakasutust ümber korraldada.

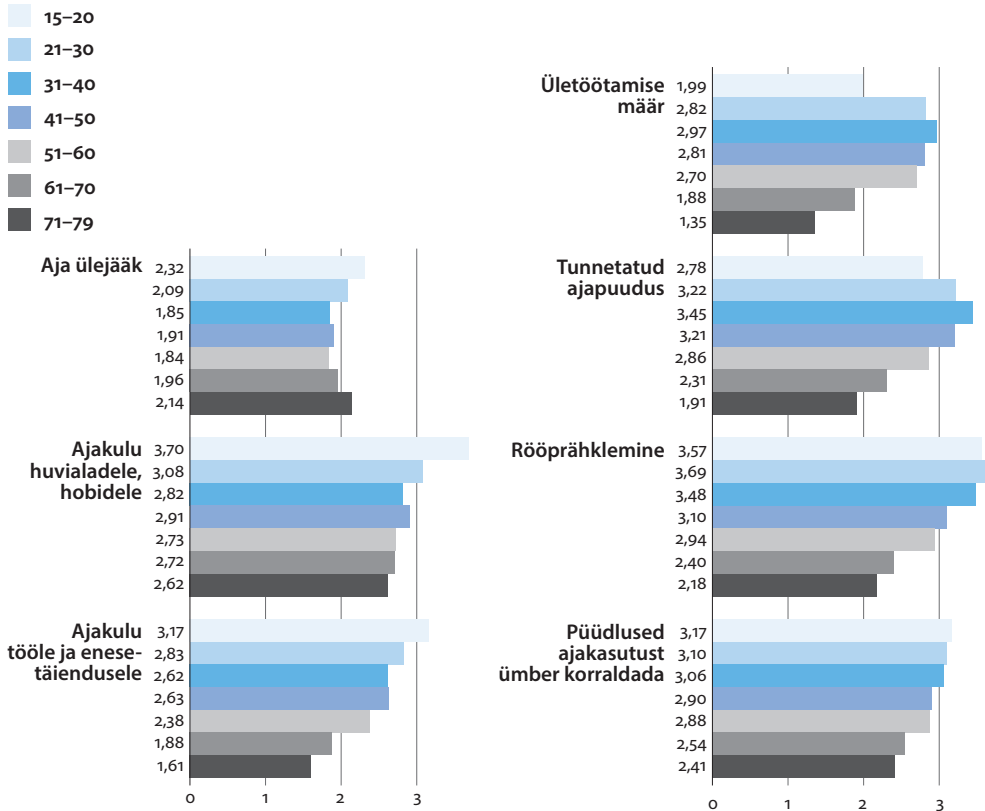
Vaadates lähemalt, millised piiratud ressursidega seotud tegurid osutuvad määravaks enesehinnangulise kihtikuuluvuse kujunemisel, on rahaline jõukus selgesti juhtival kohal – seda nii koguvalimis kui ka eraldi suuremates vanuserühmades teostatud regressioonanalüüsi põhjal (vt tabel 6.5.11 ja ptk 6.6). Seega ei korva eakate suurem kultuuriline ja sotsiaalne aktiivsus nende materiaalse tarbimise võimaluste ahenemisest tulenevat ühiskondliku tõrjutuse tunnet – Eesti siirdeühiskonna kultuuris keskne edumõiste seostub väga selgesti konsumeristlike väärtuste ja praktikatega, mis on noorte seas oluliselt levinumad kui vanemates earühmades.

Kõik regressioonanalüüsi lülitatud ajakasutusindeksid (tabel 6.5.11) on kihtikuuluvuse enesehinnanguga statistiliselt olulisel määral korreleeritud. Seejuures kehtib tendents: mida hõivatam on inimene (töö ja enesetäienduse ning hobidega) ning mida enam ta tunnetab ajapuudust ja püüab sellega rööprähkeldes või ajakasutust

6.5. PÕLVKONNAD

Joonis 6.5.16. Ajaressurs ja ajakasutus vanuserühmades 2014

Indeksite keskmised viieballisel skaalal



Tabel 6.5.11. Kihtikuuluvuse enesehinnangu seosed erinevate indeksitega vanuserühmades 2014

Regressioonanalüüsi tulemused. Pluss- ja miinusmärgid ning koloreeritud taust näitavad seose statistilist olulisust (+++/- -- $p \leq 0,001$; ++/- - $p \leq 0,01$; +/- $p \leq 0,05$), tühi lahter märgib statistiliselt olulise seose puudumist

	Koguvalim	15-29	30-44	45-59	60-79
Rahaline jõukus	+++	+++	+++	+++	+++
Ajakulu huvialadele, hobidele	+++	+++			
Rööprähklemine	+++				
Ületöötamine				+	
Tunnetatud ajapuudus		+			
Aja ülejääk	--		-	-	

ümber korraldades toime tulla, seda kõrgemale asetab ta ennast kujuteldaval ühiskonnaredelil. Ja vastupidi: mida enam on inimesel aega, mida pole millegagi täita, seda madalamal sotsiaalsel positsioonil olevana ta end tajub.

Regressioonanalüüsis osutusid ajakasutusindeksite seas olulisimateks kihtikuuluvuse enesehinnangut ennustavateks tunnusteks *ajakulu huvialadele, hobidele ning rööprähklemine*, mis võib olla osaliselt seletatav sellega, et nii huvitegevus kui ka infotehnoloogiliste vahendite abil mitme asjaga samaaegne tegelemine nõuab üldjuhul ka materiaalseste ressursside piisavust. Noorimas earühmas mõjutab kõrgemat enesehinnangulist sotsiaalset staatust ka *tunnetatud ajapuudus*, mida oleme nimetanud ka krooniliseks ajavaeguseks. Aktiivses töö- ja lastekasvatamises rühmades (30–59-aastased) on oluliseks madalamat kihihinnangut tingivaks teguriks *aja ülejääk*; 45–59-aastaste seas ennustab kõrgemat staatust *ületootamine*. Vanimas rühmas ei mängi ajakasutusindeksid rahalise jõukuse kõrval enam olulist rolli.

Niisiis ei tunnetata ajapuudust sotsiaalse aja kiirenemisest haaratud Eesti siirdeühiskonnas otsese ajavaesuse ega deprivatsiooni tegurina. Vastupidi: pidev hõivatus, kiirustamine ja rööprähklemine tõstavad sotsiaalset staatust, samas kui alahõivatus ja sisuka tegevusega täitmata aeg seda madaldab. Raha on piiratud ressursina olulisem kui aeg, seda kõikide põlvkondade jaoks. Ka otsesele küsimusele „Kui Teil oleks valida, kas teha rohkem tööd ja saada kõrgemat palka või teha vähem tööd ja saada rohkem vaba aega, siis kumba Te eelistaksite?“ vastamisel kaldus vaekaus kõikides vanuserühmades selgelt kõrgema palga eelistajate kasuks. Tõenäoliselt tingivad sedavõrd üksmeelselt jagatud orientatsiooni nii rahaliste ressursside suhteline kasinus siirdeühiskonnas kui ka neoliberaalsest ideoloogiast uut elujõudu ammutav protestantlik eetika. Ühtlasi toimib ajapuuduse kui sotsiaalset staatust tõstva teguri väärtustamine põlvkondade kiirenevas ajas kulgemist sünkroniseeriva jõuna, olles üks väga vähestest põlvkondi ühendavatest joontest.

Kokkuvõttes võib tänases Eestis märgata siirdeühiskonnale iseloomulikku vastuolu vanemate põlvkondade suhteliselt kõrge ühiskondlik-poliitilise ja kultuurilise aktiivsuse taseme ning teisalt madalamate majanduslike võimaluste ja ühiskondliku seisundi vahel. Samas võib mitteformaalse kodanikuosaluse kasv koos nooremate põlvkondade rolli suurenemisega valijaskonnas kaasa tuua suurema mitmekesisuse poliitilise aktiivsuse avaldumises ja selliseid muutusi kodanike suhetes ühiskonnaga, mida saab seostada ka industriaalajastust pärinevate individuaalse ja sotsiaalse aja sünkroniseerimise institutsionaalsete mehhanismide nõrgenemisega. Selle mõjul muutuvad erinevate põlvkondade ühiskondliku osalemise vormid väga erinevaks, nii et nende võrdlemine lineaarsel aktiivsuse-passiivsuse skaalal kaotab tähenduse.

6.5. PÕLVKONNAD

6.5.6. KOKKUVÕTE

Üldkokkuvõttes võime tõdeda, et vanuselisel ja/või põlvkondlikul kuuluvusel on Eesti ühiskonnas väga tugev eristav jõud, seda nii vertikaalses sotsiaalses struktuuris paiknemise ja kapitaliseerituse kui ka horisontaalse – elustiililise ja *habitus*'liku diferentseerumise mõttes. Teatud nüansid, nt silmatorkav kaht nooremat põlvkonda kahest vanemast eristav lahknevus uue meedia kasutuselevõtus, osutavad, et põlvkondlikud erinevused ei tulene üksnes sellest, milliste nähtustega (nt uute meediatehnoloogiatega) vastuvõtlikus eas kokku puututakse. Lisaks elukaarel paiknemisele mängib rolli muutuv keskkonnas kohanemise võime, mis näib olevat eriti kõrge praegustel noorematel keskealistel (meediapõlvkondade klassifikatsioonis *puhverpõlvkonnal*), kes kogesid kujunemisaastail erinevaid ühiskondlikke tingimusi ja võivad seetõttu olla võrdlemisi avatud igat laadi innovatsioonidele.

Üldiselt on nooremad põlvkonnad suutnud kohaneda kiirete ühiskondlike muutustega – eriti infostumise ja sotsiaalse aja kiirenemisega – nõtkemalt, kiiremini ja suuremal määral, samal ajal kui vanemate generatsioonide esindajad on jäänud paljuski truuks noorpõlves omandatud harjumustele ja eelistustele. Teatud aspektides (nt institutsionaalne poliitiline osalus, kultuuriline aktiivsus, informeeritus) on vanemate earühmade suurem inertsus aidanud neil säilitada kapitaliseerituse taset; paljudes teistes eluvaldkondades (nt laienev sotsiaalne ruum personaalse ressursina, digipädevus, internetipõhised poliitika- ja majandusväljal osalemine, tarbimisvõimalused) on aga nooremad vanuserühmad saavutanud märkimisväärse edumaa, mis kokkuvõttes mõjutab enesehinnangulise sotsiaalse staatuse diferentsi oluliselt nooremate põlvkondade kasuks. Niisiis täidavad põlvkonnad ühiskonna kui terviku suhtes eelkõige nii vertikaalselt kui ka horisontaalselt struktureerivat ning sotsiaalses ajas kulgemist desünkroniseerivat rolli.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Adams, P. C. (2005). *The Boundless Self: Communication in Physical and Virtual Spaces*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Aroldi, P. ja Colombo, F. (2007). Generational Belonging in Mediascape in Europe. *Journal of Social Science Education*, 6(1), 34–44.
- Bauman, Z. (1997). *Flaneure, Spieler und Touristen. Essays zu postmodernen Lebensformen*. Hamburg: Hamburger Ed.
- Bolin, G. ja Westlund, O. (2009). Mobile Generations: The Role of Mobile Technology in the Shaping of Swedish Media Generations. *International Journal of Communication*, 3, 108–124.
- Bude, H. (1997). Die Wir-Schicht der Generation. *Berliner Journal für Soziologie*, 7, 197–204.

- Carstensen, L. L. (2006). The Influence of a Sense of Time on Human Development. *Science*, 312, 1913–1915.
- Corsten, M. (1999). The Time of Generations. *Time & Society*, 8(2), 249–272.
- Corsten, M. (2011). Media as the Historical New for Young Generations. F. Colombo ja L. Fortunati (Toim). *Broadband Society and Generational Changes* (lk 37–49). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Edmunds, J. ja Turner, B. S. (2002). *Generations, Culture and Society*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Giesen, B. (2004). Noncontemporaneity, Asynchronicity and Divided Memories. *Time & Society*, 13(1), 27–40.
- Habermas, J. (1985/1989). *The Theory of Communicative Action. Volume 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Cambridge: Polity Press.
- Hasebrink, U. ja Popp, J. (2006). Media Repertoires as a Result of Selective Media Use: A Conceptual Approach to the Analysis of Patterns of Exposure. *Communication*, 31(3), 369–387.
- Kalmus, V. (2004). Kas tüdrukud jõuavad järele? Soolise infokihistumise arengujoontest Eestis. *Ariadne Lõng*, 5(1/2), 66–77.
- Kalmus, V. (2006). Will All Grandmothers Surf the Net? Changing Patterns of Digital Gender Inequality in Estonia. F. Sudweeks, H. Hrachovec ja C. Ess (Toim). *Cultural Attitudes towards Technology and Culture 2006* (lk 505–520). Murdoch: Murdoch University.
- Kalmus, V., Masso, A. ja Lauristin, M. (2013). Preferences in Media Use and Perception of Inter-Generational Differences among Age Groups in Estonia: A Cultural Approach to Media Generations. *Northern Lights: Film & Media Studies Yearbook*, 11(1), 15–34.
- Kalmus, V., Realo, A. ja Siibak, A. (2011). Motives for Internet Use and their Relationships with Personality Traits and Socio-Demographic Factors. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 15(65/60)(4), 385–403.
- Kaufmann, V., Bergman, M. M. ja Joye, D. (2004). Motility: Mobility as Capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4), 745–756.
- Mannheim, K. (1927/1952). The problem of generations. P. Kecskemeti (Toim). K. Mannheim *Essays on the Sociology of Knowledge* (lk 276–320). London: Routledge & Kegan Paul.
- Masso, A. (2007). The Structure of Personal Spatialities in Estonia and Sweden. *Journal of Baltic Studies*, 38(3), 349–372.
- Masso, A. (2008a). Lifeworlds in an Enlarged Europe: Differences in Personal Spatiality in Estonia and Sweden. *European Societies*, 10(2), 303–325.
- Masso, A. (2008b). *Constitution of Personal Social Space in a Transition Society*. Tartu: Tartu University Press.
- Masso, A. (2011). Rethinking of Social Space: Generational and Ethnic Differences in Estonia. *Geopolitics*, 16(4), 902–925.
- Masso, A. ja Tender, T. (2008). About the Linguistic Constitution of Social Space: The Case of Estonia. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 12(2), 151–182.
- Mückenberger, U. (2011). Time Abstraction, Temporal Policy and the Right to One's Own Time. *KronoScope*, 11(1-2), 66–97.

6.5. PÖLVKONNAD

- Nugin, R. (2010). Social Time as the Basis of Generational Consciousness. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 14(4), 342–366.
- Opermann, S. (2013). Understanding Changing News Media Use: Generations and Their Media Vocabulary. *Northern Lights*, 11(1), 123–146.
- Papert, S. (1996). *The Connected Family: Bridging the Digital Generation Gap*. Atlanta, GA: Longstreet Press.
- Pilcher, J. (1994). Mannheim's Sociology of Generations: An Undervalued Legacy. *American Journal of Sociology*, 45(3), 481–495.
- Saarniit, J. (1995). Faktoranalüüsi ja faktorgraafilise meetodi kasutamisest väärtusteadvuse struktuuri analüüsil. *Eesti Statistikaltsi Teabevihtik*, 6, 160–179. Tartu.
- Schütz, A. ja Luckmann, T. (1975/2003). *Strukturen der Lebenswelt*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.
- Spitzer, A. B. (1973). The Historical Problem of Generations. *American Historical Review*, 78, 1353–1385.
- Spurk, J. (2004). Simultaneity within Non-Simultaneity? Continuity, Rupture, Emergence – On the Temporal Dynamic of Social Formation. *Time & Society*, 13(1), 41–49.
- Troll, L. (1970). Issues in the Study of Generations. *International Journal of Aging and Human Development*, 1, 78–79.
- Vihalemm, P. (2006). Media Use in Estonia: Trends and Patterns. *Nordicom Review*, 27(1), 17–29.
- Vittadini, N., Siibak, A., Bilandzic, H. ja Carpentier Reifová, I. (2013). Generations and Media: Social Construction of Generational Identity and Differences. N. Carpentier, K. C. Schröder, ja L. Hallett (Toim). *Transforming Audiences, Transforming Societies* (lk 65–81). London: Routledge.
- Volkmer, I. (2006). Introduction. I. Volkmer (Toim). *News in Public Memory: An International Study of Media Memories across Generations* (lk 13–17). New York: Peter Lang.
- Westlund, O. ja Weibull, L. (2013). Generation, Life Course and News Media Use in Sweden 1986–2011. *Northern Lights*, 11(1), 147–173.
- Witte, J. C. ja Mannon, S. E. (2009). *The Internet and Social Inequalities*. New York ja London: Routledge.

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

LISA

Tabel 6.5.12. Uue meedia kasutamise struktuursed tunnused vanuserühmades sugupoole vaates 2002 ja 2011

Sama sünnikohorti märkivad ruudud on tähistatud sama värvitooniga

	Aasta	Koguvalim	15–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65–74
Internetiühendus kodus (%)								
Naised	2002	21***	31*	26	29	21	10	2
	2011	82	93	97	94	85	71	37
Mehed	2002	29***	43*	26	36	29	19	4
	2011	82	98	92	92	78	71	45
Kasutab interneti (%)								
Naised	2002	39**	78	54	40*	39	14	2*
	2011	86	99	99	96	90*	75	40
Mehed	2002	47**	78	58	52*	34	24	9*
	2011	84	100	97	96	80*	68	39
Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega (1 – väga vähene; 5 – väga suur; keskmised)								
Naised	2002	3,05***	3,44	3,33	3,43	3,07	2,65*	2,20**
	2011	3,02	3,54	3,41*	3,32	3,00	2,58	1,90**
Mehed	2002	3,33***	3,66	3,34	3,59	3,30	3,02*	2,63**
	2011	3,12	3,60	3,13*	3,41	3,04	2,86	2,38**
Arvutikasutuse oskuste enesehinnang (1 – ei oska üldse; 5 – väga hea)								
Naised	2002	3,12*	3,39*	3,14	2,93*	2,88	3,00	2,00
	2011	3,09	3,92	3,68*	3,36	2,94	2,50	1,80
Mehed	2002	3,28*	3,63*	3,13	3,33*	2,88	2,91	2,42
	2011	3,15	4,07	3,91*	3,33	2,78	2,26	1,76
Interneti õppimiseks, erialainfoks kasutamise indeks (Z-skooride keskmised)								
Naised	2002	-0,40	0,67	0,25	-0,07	-0,18	-0,41	-0,64**
	2011	0,06*	0,68*	0,40	0,35	0,08**	-0,45	-1,05
Mehed	2002	0,40	0,64	0,20	0,16	-0,28	-0,39	-0,56**
	2011	-0,07*	0,43*	0,33	0,14	-0,25**	-0,62	-0,93
Interneti poliitika- ja majandusalaseks infoks kasutamise indeks (Z-skooride keskmised)								
Naised	2002	-0,08***	0,19	0,28	0,00**	-0,13	-0,37	-0,50**
	2011	0,09***	0,17*	0,38	0,53*	0,23***	-0,29	-0,84
Mehed	2002	0,09***	0,32	0,39	0,36**	-0,16	-0,29	-0,59**
	2011	-0,10***	-0,08*	0,29	0,31*	-0,20***	-0,38	-0,86
Interneti poliitika- ja majandussfääris osalemiseks kasutamise indeks (Z-skooride keskmised)								
Naised	2002	-0,09***	0,18*	0,34	-0,01**	-0,12	-0,44	-0,65**
	2011	0,05*	0,34	0,54*	0,40	0,11*	-0,38	-1,09
Mehed	2002	0,10***	0,46*	0,34	0,35**	-0,14	-0,32	-0,56**
	2011	-0,06*	0,33	0,34*	0,27	-0,19*	-0,54	-1,04

Kohordisene sooline erinevus on statistiliselt oluline nivool: *** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$.

6.6. EESTI ELANIKKONNA SUBJEKTIIVNE KIHISTUMINE

Marju Lauristin

6.6.1. SOTSIAALNE KIHT *VERSUS* POLIITILINE KLASS: KIHISTUMISE SOTSIOLOOGILINE JA IDEOLOOGILINE KÄSITLEMINE

Kihistumist analüüsidest peab meil olema selge, millist käsitusviisi silmas peetakse, kui räägitakse ühiskondliku kihistumise olemusest ja sellega seotud probleemidest. Marksistlikust analüüsitraditsioonist ja nn weberiaanlikust analüüsitraditsioonist tulenevad sotsiaalse klassi vs. kihi mõisted on oluliselt erinevad. Marksistlik käsitus tuletab klassikuuluvuse tootmisvahendite omamisest või mitteomamisest ning sellel põhinevast rõhuja või rõhutu seisundist ühiskonnas. Selline lähenemine seostab sotsiaalsete kihtide temaatika otseselt poliitilise klassiteadvuse ja võimuvõitlusega, nähes klassivõitluses revolutsiooniliste ühiskondlike muutuste peamist tegurit (vt nt Bottero, 2005: 34–38). Seevastu weberiaanlik traditsioon käsitleb sotsiaalsete kihtide dünaamikat kui ühiskonnas toimuva evolutsioonilise strukturatsiooni protsessi ilmingut, mis on iseendast poliitiliselt ja ideoloogiliselt neutraalne ning võimu temaatikaga seostatav vaid ühe võimaliku sotsiaalse konflikti tüübina, mitte ühiskondlike muutuste kogu paljusust seletava põhivastuoluna (Weber, 1922/1978). Siit ka tänapäeva sotsioloogia vastumeelsus kasutada kihistumistemaatika käsitledes klassi mõistet mujal kui poliitilises kontekstis. Nii on nt mõistete „keskklass“ või „töölisklass“ sisu omandanud pigem poliitilise ideoloogia kui sotsioloogilise kirjelduse tähenduse.

MeeMa uuringus oleme eelistanud käsitleda kihtikuuluvust sotsiaalse konstruktivismi võtmes kui sotsiaalsete subjektide suhtelist asetumist sotsiaalses ruumis. Kui kirjeldada sotsiaalse ruumi dünaamikat Bourdieu järgi subjektide pideva positsioneerumisenä majanduslikul, kultuurilisel ja poliitilisel väljal (Bourdieu, 2003), siis representeerib kihistumisprotsess nende väljade jaoks iseloomulike kapitalide kättesaadavust, kasutamist ja vastastikust konverteerimist.

6.6.2. KIHISTUMINE KUI SIIRDEÜHISKONNA SOTSIAALSE (RE)STRUKTURATSIOONI PROTSESS

Kihistumine postkommunistlikus siirdeühiskonnas on eriline seetõttu, et see on toimunud väga kokkusurutud ja kiirendatud ajas, mil kiirete reformide tõttu muutusid ühtaegu nii majandus- kui ka poliitikavälja reeglid, nagu ka neid legitimeerivad väärtushinnangud. Claus Offe on seda kiiret üheaegset muutust nimetanud kolmekordseks siirdeks, mille sisuks on „disainitud kapitalismi“ kujunemine (Offe, 1991, 1996). Kiirel liikumisel riiklikult determineeritud sotsialistlikust elukorraldusest kapitalistlikku turumajandusse kaotasid eelmises ühiskonnakorralduslikus süsteemis väljakujunenud kapitalide ja positsioonide jagunemise põhimõtted oma väärtuse ning inimesed olid sunnitud kiiresti kohanema uute ühiskondlike suhteid defineerivate reeglitega. Kohati algas lausa tormijooks uute positsioonide hõivamiseks nii tööturul, sotsiaalse prestiiži redelil kui ka poliitikas. Seda sotsiaalset ümberpositsioneerumist on transitsioonikirjanduses nimetatud ka siirde võitjate ja kaotajate selgumiseks (vt Rychard, 1996).

See ümberpaiknemine siirdeühiskonna algperioodil ei kujutanud endast veel uut püsivat sotsiaalse ruumi struktuuri, küll aga viitas uute positsioonide ilmumisele nii majanduslikule kui ka poliitilisele väljale. Sellised protsessid nagu omandi tagastamine ja erastamine, aga samuti lustratsioon ja piiride avanemine läände on tõlgendatavad ka sotsiaalset ruumi ümberkujundavate võimaluste ja piirangutena, mängureeglitena uue sotsiaalse, majandusliku ja poliitilise kapitali kujunemisel. Nii näiteks on nn endiste fenomeni seostatud nõukogude süsteemis kogutud poliitilise kapitali konverteerimisena turumajanduslikuks algkapitaliks, mistõttu on mitu järelmarksistlikku transitsiooniuurijat rõhutanud uue kapitalistide klassi või ka tervikuna siirdeühiskonna uue eliidi pärinemist nõukoguliku riigikapitalismi rüpest, sh otsest nomenklatuurist (vt nt Hanley, 2000; Matonyte ja Mink, 2003). Vastukaaluks võeti postkommunistlikes maades ette spetsiaalseid samme, nagu nt vautšerite eest erastamine (meil tuntud kollaste kaartidena) ja varade tagastamine endistele omanikele või lustratsiooni tulemusel rakendatavad ametikeelud neile, kes olid nõukogude

6.6. SOTSIAALSED KIHID

Tabel 6.6.1. Kokkupuude repressioonidega ja suhe omandi tagastamisse 2005

% rahvarühmast

	Eestikeelne elanikkond	Venekeelne elanikkond	Koguvalim
Kas Teie peres, lähedaste hulgas on keegi olnud represseeritud nõukogude ajal (arreteeritud, küüditatud, tapetud, kaotanud oma kodu või vara)?			
Jah	63	26	52
Ei	24	63	36
Ei tea	13	11	12
Kas Teie või Teie lähedased on omandireformi käigus saanud tagasi kinnisvara, maad või kompensatsiooni selle eest?			
Jah	49	6	36
Ei	50	93	63
Kas Teie või Teie lähedased on omandireformi tõttu pidanud vahetama elukohta, muutunud sundüürnikuks?			
Jah	9	10	9
Ei	90	90	90
Suhtumine restitutsiooni			
Omandi tagastamine oli väär	31	42	34
Puudub seisukoht	19	30	22
Omandi tagastamine oli õige	51	28	44

süsteemis osalenud repressiivorganite tegevuses. Nende meetmete sihiks oli aidata kaasa ajaloolisele õiglusele, et oma kaotatud võimalused saaksid tagasi saada need inimesed, kes olid nõukogude süsteemis kannatanud natsionaliseerimise, repressioonide ning teatud ühiskondlike kihtide ja ametirühmade ühiskonnast väljatõukamise ja allasurumise tõttu. 2005. aasta MeeMa küsitluses püüdsime sellise ilmajätuse sotsiaalset tausta ja ulatust hinnata, küsides vastajate endi, nende pere või lähedaste inimeste repressioonikogemuse kohta. Probleemide ulatust ning eestlaste ja venekeelsete vastajate kogemuse erinevust näeme tabelist 6.6.1.

Tabel illustreerib ilmekalt Eesti ühiskonda 1990ndatel paljude jaoks ootamatult lõhestanud omandiprobleeme, aga ka vaid osaliselt teostunud lootusi heastada nõukogude ajal osaks saanud ebaõiglust. 1990ndate omandireformil oli suur mõju Eesti ühiskonna sotsiaalsele ja poliitilisele ümberstruktureerumisele. Teatud määral suudeti kompenseerida represseeritute ja ka Eestist pagulastena lahkunute ilmajätust varanduslikest ja sotsiaalsetest võimalustest, kuid samas tekitasid need reformid ka uusi, tänaseni lahendamata vastuolusid ja kibestumist. Kihistumise seisukohalt kõige laiemal ulatusega oli järsult suurenenud majandusliku ebavõrdsuse kõrval ka nõukogude ajal kogutud sotsiaalse ja kultuurilise kapitali devalveerumine, nii „tavalise tööinimese“, haritlase kui ka põllumehe ja pensionäri sümboolse ühiskondliku

positsiooni järsk langus. Postkommunistlikus siirdekultuuris tõusis materiaalne eduks esiplaanile kui ühiskondliku staatuse tähtsaim mõõdupuu (vt Kennedy, 2002).

Sotsiaalse kihistumise tendentse taasiseseisvunud Eestis ongi eeskätt analüüsitud majandusliku toimetuleku, vaesuse ja rikkuse vaatevinklist (vt Kutsar ja Trumm, 1999; Narusk ja Hansson, 1999; Titma, 1999; Einasto, 2002; Saar, 2002; Tiit, 2002). Samuti on tähelepanu all olnud selle nähtuse hindamine sotsiaalse õigluse, võrdsuse ja ebavõrdsuse seisukohalt (Plotnik, 2008). Vähem on sotsioloogiliselt käsitletud kihistumise sotsiaalpsühholoogilist ja sümboolset mõju inimeste enesetundele ühiskonna liikmetena. Isegi käsitlustes, mis tegelevad nn subjektiivse kihistumisega, inimeste enesehinnangulise asetumisega ühiskonnakihtidesse, on esiplaanil olnud materiaalne ebavõrdsus (vt Pettai, 2002; Lindemann, 2011)

MeeMa uuringud on keskendunud just subjektiivsele kihistumisele (s.t sellele, kuidas inimesed ise hindavad oma asendit ühiskonnas), võttes fookusesse selle kujunemise nii majanduslikud kui ka sotsiaalsed ja kultuurilised tegurid.

Erinevalt objektiivsest kihistumisest, mida saab täpselt mõõta rahanumbrite või vara omamisega, on subjektiivse kihistumise aluseks inimeste endi arusaam oma kohast ühiskonnas, võrreldes oma võimalusi ja positsiooni teistega. Tavaliselt ei ole sellise võrdluse taustaks abstraktne või statistiline „kogu ühiskond“, vaid inimesele tuttav referentsgrupp, ettekujutus tavalisest olukorrast, mille suhtes ta ennast peab keskmiseks, paremaks või halvemaks. Seetõttu võib ka n-ö objektiivselt vaene inimene tunda end keskmisest paremana ja vastupidi, rikkur kannatada teadmise all, et talle pole siiski kõik soovitu kättesaadav. Huvitav on seetõttu võrrelda subjektiivse ja objektiivse kihistumise pilte erinevates ühiskondades (vt nt Lindemann, 2011), et näha, kui suured käärid võivad valitseda objektiivse ja subjektiivse heaolu vahel.

Nende kääride olemust aitab mõista Bourdieu käsitlus ühiskonna väljade ja neile vastavate kapitalide ebasümmeetriast (Bourdieu, 2003). Sellest käsitlusest lähtudes oletasime, et inimeste hinnang oma positsioonile ühiskonnas sõltub inimese enda arusaamadest ja ka kultuuris valitsevast suhtumisest, millist kapitali pidada enda ühiskondliku seisundi hindamisel olulisemaks, kas majanduslikku (raha ja vara), kultuurilist (teadmisi ja haritust, maitset ja loovust), sotsiaalset (usaldust ja suhtevõrgustikke) või sümboolset (tunnustatust, reputatsiooni). Kui aeglaselt kujunenud ühiskondlikus struktuuris on need eri kapitalid aja jooksul sünkroniseerunud, nii et varakamad on tendentsina ka haritumad ja ühiskondlikult mõjukamad, siis postkommunistlikule ühiskonnale pidasime omaseks pigem kapitalide kogunemise asünkrooniati, teatud pinget vaimsete väärtuste ja majandusliku edukuse vahel, aga ka sotsiaalsete väärtuste alahindamist rahaliste või poliitiliste kaalustuste kõrval. Sestap on ka meie uuringus püütud subjektiivse kihistumise tegureid uurides leida vastust

6.6. SOTSIAALSED KIHID

küsimusele, millised tegurid määravad inimeste subjektiivset ettekujutust oma kohast ühiskonnas, kuidas kujuneb arusaam „edasijõudmisest“ või „allajäämisest“.

Subjektiivse kihistumise mõõtmiseks oleme igas uuringus palunud vastajatel end asetada mõtteliselt kümneastmelisele ühiskonnaredelile, mida on iseloomustatud kui inimeste erinevat kohta ühiskonnas sõltuvalt nende rikkusest ja mõjukusest. Seejuures on kümnendat astet iseloomustatud kui ühiskonna tippu, kus asuvad kõige rikkamad ja mõjukamad, ja esimest astet kui kõige madalamat, kus asuvad need, kes tunnevad end ühiskonnast täielikult väljatõrjutuna (vt lähemalt Lauristin, 2004)^[1]. Analüüsi käigus moodustasime viiepallise skaala, liitsime hõredalt asustatud esimesed kolm astet (1., 2., 3.) ja vaatlesime seda madalkihina, samuti viimased neli astet (7., 8., 9., 10.), vaadeldes neid kõrgkihina. Vahepealsed kolm astet jäid eraldi, 4. aste kui madal-keskkiht, 5. aste kui keskkiht ja 6. aste kui kõrg-keskkiht. Sarnast jaotust on kasutatud ka varasemates kihistumise uuringutes (Pettai, 2002; Lindemann, 2011). 2002. aastal väljaantud kogumikus „Kaks Eestit“ esitas Iris Pettai oma analüüsi Eesti elanike subjektiivsest kihtikuuluvusest, mis toetus 2001. aastal tehtud küsitlusele, kus sarnaselt meie uuringuga paluti vastajatel end asetada kümneastmelisele redelile. Ka selle küsitluse tulemused taandati viiepallisele skaalale täpselt sama valemi järgi. Tulemus oli aga meie omast tugevasti erinev: kõige madalamale asetas end 31%, keskmisest veidi madalamale, neljandale astmele 22% (meil vastavalt 11% ja 22%), keskele 23% (meil 32%) ja keskmisest kõrgematele astmetele kokku vaid 24% (meil 34%). Küsimuse sõnastus oli Pettail teistsugune, inimese sotsiaalse positsiooni mõõdupuuna nimetati konkreetseid (objektiivselt hinnatavaid) kriteeriume – varandust, sissetulekut, haridust, tööalast positsiooni – ning inimesel paluti määratleda, millisel positsioonil ta (nendest kriteeriumidest tulenevalt) asub. Meie sõnastasime oma küsimuse üldisemalt, paludes vastajail kujutleda ühiskonda redelina, mille kõige kõrgemal astmel on kõige jõukamad ja mõjukamad ning kõige alumisel need, kes on kõige vaesemad ja tõrjutumad. Arvasime, et selline küsimuse asetamine andis vastajaile võimaluse hoida oma positsiooni subjektiivse võrdluse alusena tasakaalus

[1] Samasugust kümneastmelist skaalat ja selle hilisemat lühendamist viieastmeliseks on kasutanud ka Pettai ja Lindemann, kuid nende astmete tähenduse kirjeldus on olnud mõnevõrra erinev, Pettai on loetlenud küsimuses kõrgemat või madalamat positsiooni „sõltuvalt inimese varandusest, sissetulekust, haridusest, tööalasest positsioonist jms“ (Pettai, 2002: 119), Lindemann on aga piirdunud lihtsa selgitusega selle kohta, et inimeste sotsiaalne positsioon võib olla kõrgem või madalam, iseloomustamata lähemalt kõrge (aste 10) või madala (aste 1) tähendust ja paludes inimestel märkida skaalal oma asend kõrge ja madala vahel (Lindemann, 2011: 488–489).

materiaalseid ja mittemateriaalseid aspekte. Uurides sellise enesehinnangulise kihimääratluse seoseid ühelt poolt struktuursete rahvastikunäitajatega, nagu sugu, vanus, elukoht, haridus ja sissetulek, teisalt aga vastajate majandusliku, kultuurilise, sotsiaalse ja poliitilise aktiivsuse iseloomuga, püüame leida vastuseid järgmistele küsimustele.

1. Milline oli Eesti elanikkonna kihistumismuster ja selle dünaamika aastatel 2002–2014?
2. Millised struktuursed ja käitumuslikud tegurid määrasid inimeste subjektiivset pilti oma asendist Eesti ühiskonnas?
3. Kas need tegurid muutusid 12 aasta jooksul?
4. Kuidas oli subjektiivne kihitunnetus seotud inimeste aktiivsusega, eneseväljendusega erinevates valdkondades?
5. Kuidas oli subjektiivne kihitunnetus seotud inimeste hoiakute ja poliitiliste valikutega?

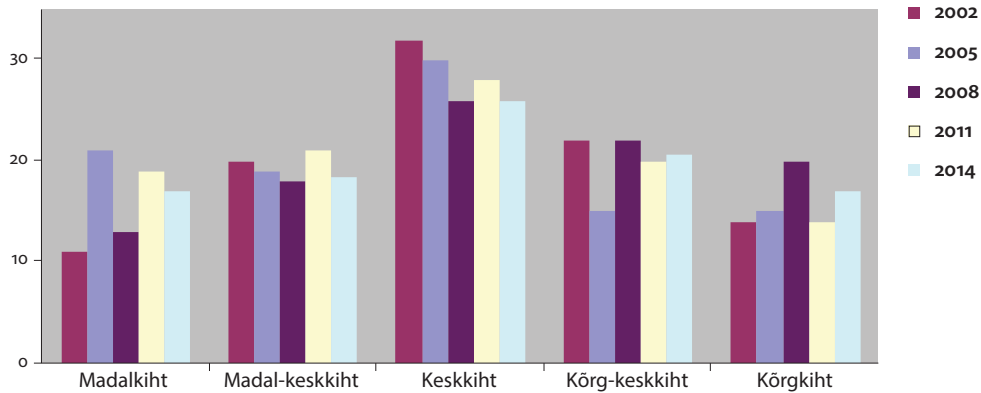
6.6.3. EESTI ÜHISKONNA

SUBJEKTIIVSE KIHISTUMISE MUSTRI MUUTUMINE 2002–2014

Vastajate jagunemine püsis kõigil viiel küsitlusaastal lähedasena sümmeetrilisele jaotusele, kus kõige suurem osa paigutas ennast skaala keskele (joonis 6.6.1). Tegemist on üldisema tendentsiga, mis johtub sellest, et iga inimene ei hinda oma positsiooni mitte objektiivsete teadmiste põhjal ühiskonnast tervikuna, vaid lähtudes talle tuttavamast ümbruskonnast või referentsgruppidest, kellega ta samastub (vt ka Lindemann, 2011: 483). Samas on 12 aastaga see keskmine osa järjekindlalt vähenenud, mis viitab ühiskonnas toimuvale selgemale polariseerumisele madalamate ja kõrgemate kihtide vahel. Ennast keskmisest madalamale asetanute hulk on olnud väga muutlik, end täielikku põhja, madalkihti paigutanute osa kõikus 11% ja 21% vahel. Samas kasvas mõnevõrra end ühiskonnas keskmisest kõrgemale asetanute osa, ulatudes majandusbuumi lõpul 2008. aastal 42%-ni. Kõrvutades keskmisest kõrgemal ja keskmisest madalamal olijate osakaalu (joonis 6.6.1), näeme, kuidas pärast Euroopa Liiduga liitumist tekkis ühiskonnas ilmselt šokk masendavast võrdlusest Eesti arengutaseme ja Euroopa Liidu keskmise taseme vahel. 2005. a küsitluses oli 2002. aastaga võrreldes tunduvalt suurem nende arv, kes end ühiskonnas keskmisest madalamale astmele asetasid (vastavalt 40% ja 31%), samas kui järgnevatel aastatel kiire majanduskasv tõstis rahva enesetunnet niivõrd, et 2008. aastal tundis tervelt 42% end keskmisest paremale positsioonile jõudnuna. Majandusmulli lõhkemine tõi liiga optimistlikud maa peale tagasi, 2011. aastal kahanes end keskmisest kõrgemale

Joonis 6.6.1. Enesehinnang kihiskaalal 2002–2014

% koguvalimist



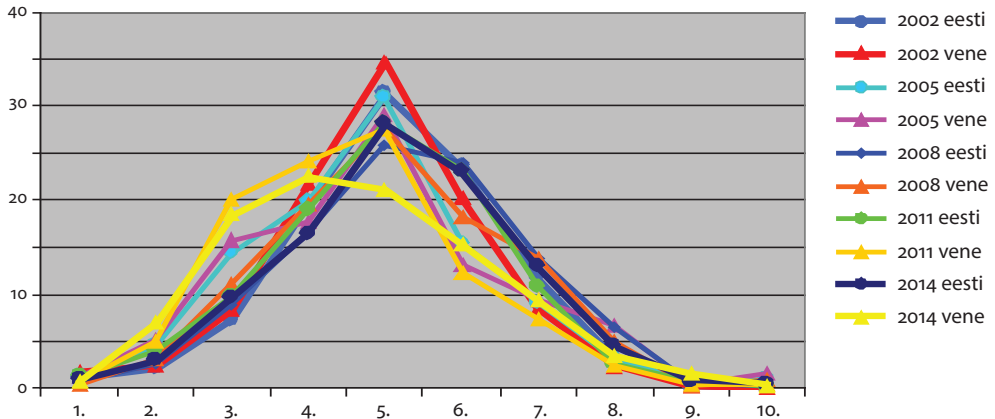
asetanute hulk taas kolmandikule, kust ta 2014. aastal taas tagasihoidlikult tõusma hakkas. Samas on oluline märgata, et kriisi mõjul tõusis järsult subjektiivse madalkihi osakaal ja vähenes keskkiht.

Kui aga vaatleme eraldi muutusi eesti- ja venekeelsete vastajate enesehinnangutes, näeme mõnevõrra teistsugust pilti (joonis 6.6.2).

Enne majanduskriisi oli eestlaste ja venekeelse elanikkonna enesehinnang küllaltki sarnane: 2005. aastal, pärast Euroopa Liiduga ühinemist, võrdselt madal ja majanduskriisi alguses, 2008. aastal, oli see märgatavalt tõusnud. Kriisi mõjul langes venekeelsete elanike sotsiaalne enesehinnang palju tugevamini kui eestlastel ning kriisieelne olukord ei olnud ka viimase küsitluse ajaks taastunud. Venekeelse elanikkonna kihistumishinnangute kõver oli 2011. ja 2014. aastal vajunud silmanähtavalt keskmisest madalamale, samas kui kriisist väljatulek tõstis tugevalt eestlaste enesehinnangut. Kui võrrelda eesti- ja venekeelsete vastajate jaotumist meie esimeses (2002) ja viimases (2014) küsitluses (joonis 6.6.3), siis näeme, et eestlaste seas oli 2002. ja 2014. a võrdluses end keskmisest madalamale asetanud ligilähedaselt sama suur osa vastajatest, vähenenud oli end keskmisele astmele asetanute hulk ja tõusnud keskmisest kõrgema sotsiaalse enesehinnanguga vastajate osa. Venekeelsete vastajate seas on tänaseks end ühiskonna alamatesse kihtidesse paigutanute osakaal järsult kasvanud (34% 2002. a ja 49% 2014. a) ning sama palju vähenenud nende osa, kelle subjektiivne asend on olnud ühiskonnaredeli keskmistel astmetel või sellest veidi kõrgemal (55% 2002. a ja 36% 2014. a). Küll on aga natuke kasvanud nende venekeelsete (noorte) vastajate osakaal, kes asetasid end sarnaselt eesti eakaaslastega

Joonis 6.6.2. Eesti- ja venekeelse elanikkonna enesehinnang 10-astmelisel kihiskaalal 2002–2014

% eesti- ja venekeelsest elanikkonnast



redeli kõrgematele astmetele. Seega näeme venekeelses kogukonnas viimasel kümnel aastal subjektiivse sotsiaalse enesepositsioneeringu jätkuvat langust ja samas teravnevat sotsiaalset polariseerumist väikesearvulise eliidi ja ülejäänud kogukonna vahel. Subjektiivse kihistumise niisugune rahvuslikult eristunud pilt viitab tunnetusliku etnilise alamklassi kujunemise tendentsile, mida võib pidada ühiskonna stabiilsusele väga ohtlikuks, võimalikuks konfliktuse allikaks.

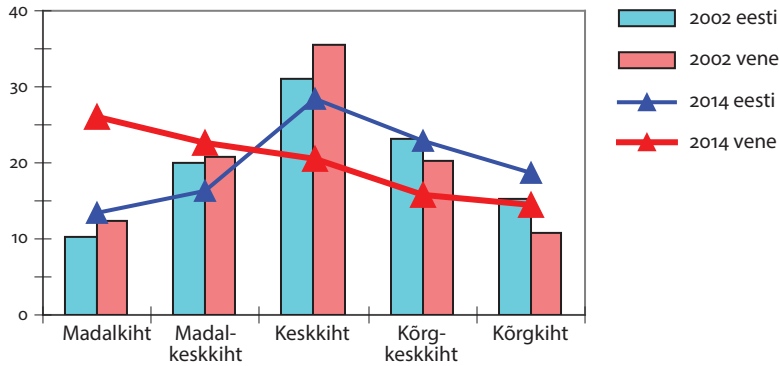
Seevastu ei ole palju kõneainet pakkuv sooline palgalõhe esile kutsunud võrreldavalt teravat erinevust naiste ja meeste sotsiaalses enesehinnangus (joonis 6.6.4). Siin ilmselt korvab majandusliku kapitali ebavõrdsust naiste hariduslik üleolek: teadaolevalt on naiste haridustase Eestis meeste omast väga tunduvalt kõrgem. Võrreldes 2002. ja 2014. aastat näeme, et nii naiste kui ka meeste seas on märgata suuremat polariseerumist: keskaste väheneb, mõlemad kihistumisskaala otsad aga täituvad senisest rohkem. Siiski on ka siin märgata naiste positsiooni mõningast halvenemist: kui meeste hulgas kasvab end kõige paremal sotsiaalsel positsioonil tundjate osakaal, siis naiste seas on paraku endisest rohkem neid, kes asetavad end kihistumisredeli kõige madalamatele astmetele (11% 2002. a ja 19% 2014. a).

Üsna drastiline on olnud haridusrühmade sotsiaalse positsiooni muutumine (vt joonis 6.6.5). Võrreldes 2002. aastaga on subjektiivse kihistumise muster tugevasti liikunud kõrghariduse sotsiaalse väärtuse rõhutamise suunas. 2014. aastal pidas 52% kõrgharidusega inimestest end keskmisest kõrgemasse kihti kuuluvaks, samas kui keskharidusega vastajatest asetas end samale tasemele 33% ja põhiharidusega

6.6. SOTSIAALSED KIHID

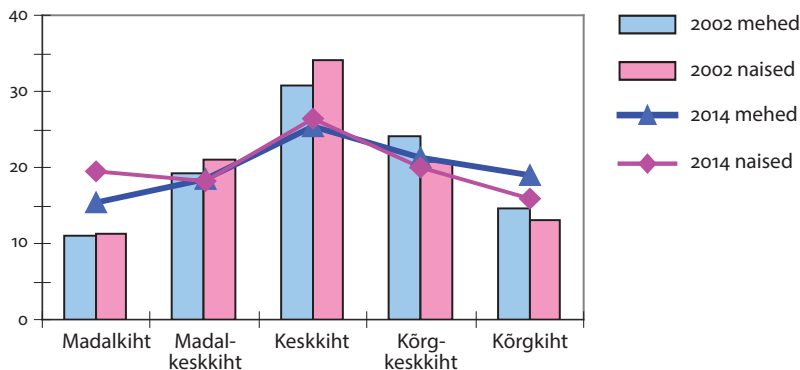
Joonis 6.6.3. Eesti- ja venekeelse elanikkonna enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014

% eesti- ja venekeelsest elanikkonnast



Joonis 6.6.4. Meeste ja naiste enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014

% meestest ja naistest

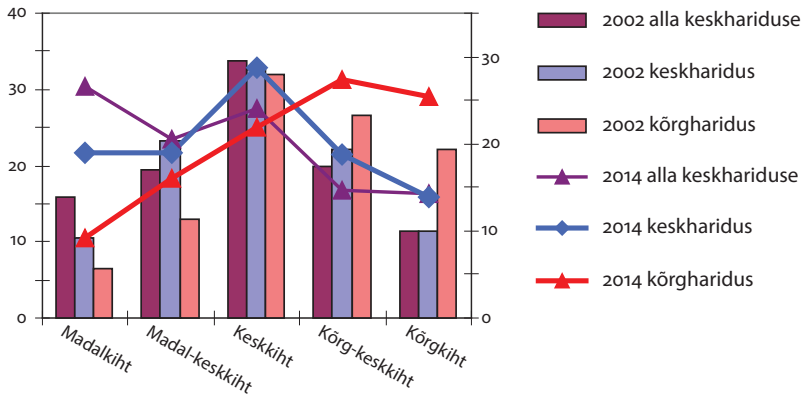


vastajatest 29%. 2002. aastal võis põhiharidus veel olla piisav, et tunda end ühiskonnas kesktasemel või sellest kõrgemalgi olevana (65% vähema kui keskkaridusega küsitlute test asetask end sellele tasemele), 2014. aastaks oli nende hulk tublisti vähenenud (53%). Teiste kihtidega võrreldes oli vähema kui keskkaridusega inimeste hulgas 2014. aastal kõige rohkem neid, kes asetaskid end madalkihti (27%, 2002. aastal 16%).

Kõige dünaamilisem, isegi dramaatilisem on ühiskondliku enesehinnangu muutumine vanuse kasvades, see teeb läbi kaks järsku kukkumist, pärast 45ndat ja pärast 65ndat eluaastat (joonis 6.6.6). Aastatega võime täheldada sotsiaalse polariseerumise suurenemist noorte ja vanade vahel. 2014. aastal oli kõige enam (32%) end

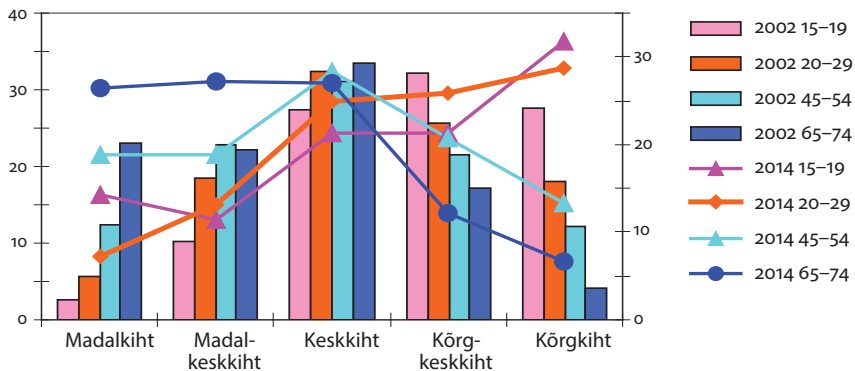
Joonis 6.6.5. Haridusrühmade enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014

% haridusrühmast



Joonis 6.6.6. Vanuserühmade enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014

% vanuserühmast



ühiskonna tipus (kõrgkihis) tundjaid 15–19-aastaste seas, samal tasemel (29%) ka järgmises vanuserühmas, 20–29-aastaste hulgas. Samas juba 45–54-aastaste seas ehk n-ö kuldses keskeas arvas end seal olevat vaid 13% ja 65–74-aastaste hulgas 7%. 2002. a ja 2014. a võrdluses on kesk- ja vanemaeliste seas tugevnenud ühiskondliku enesehinnangu langustendents. Vanemate kui 65-aastaste hulgas oli juba üle poole neid, kes tunnevad end ühiskonnas keskmisest madalamal astmel asuvat.

Võime öelda, et inimeste kujutlusele oma asendist Eesti ühiskonnas seab juba ette teatud raamid sotsiaaldemograafiline taust, sh eriti kuulumine rahvusvähemusse või

6.6. SOTSIAALSED KIHID

Tabel 6.6.2. Kihistumise tegurid: MeeMa regressioonanalüüsi tulemused 2002–2014

Lineaarne regressioon, tunnuste sammhaaval eemaldamine

xxx – kohad 1.–3. regressiooni mudelis; xx – kohad 4.–7.; x – kohad 8.–12.; tühjad lahtrid – tagapool 12. kohta

	2002	2005	2008	2011	2014
Rahaline jõukus	xxx	xxx	xxx	xxx	xxx
Konsumerism	xxx	xxx	xx		xx
Optimistlik hoiak, eluga rahulolu		xxx	xxx		
Hinnang muutustele	xx	xx	xx	x	
Sissetulek	xx	xx	x		
Kontaktid läänemaadega	xx		x		
Vanus	xx				xxx
Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega	x	xxx			x
Sugu	x		x		
Elukoht		xx	x		xx
Rahvus, keel		xx	x		
Haridus			xx	xxx	xx
Ettevõtlikkus			xx	xx	xxx
Arvutikasutuse mitmekülgus			xxx	xx	
Liberaalne orientatsioon			x	x	
Üldine usalduslikkus				xx	xx
Vabakondlik aktiivsus				xx	x

vanemasse earühma. Need on struktuursed piirajad, mis võivad muudel ebasoodsatel tingimustel ka inimeste agentsust pärssida.

Üldise ülevaate sellest, kuidas oli muutunud erinevate sotsiaaldemograafiliste rühmade paigutus kihistumismustris, kui võrrelda 2002. a ja 2014. a küsitlusi, annab tabel 6.6.6 peatüki lisas.

6.6.4. KIHISTUMISE TEGURID

Kihistumistegurite analüüs põhineb kihtikuuluvusindeksi korrelatsioonseostel teiste vastajate sotsiaalset seisundit, tegevusi ja hoiakuid väljendavate indeksite ja tunnustega. Selleks vaatasime iga küsitluse andmebaasis kõigepealt, millised tunnuste jaotused on kihtikuuluvusindeksi väärtustega olulisel määral ($p < 0,01$) seotud, seejärel teostasime nimetatud tunnuste alusel regressioonanalüüsi, et eristada kõige olulisemad, teistest tunnustest sõltumatud kihihinnangu mõjutegurid (vt tabel 6.6.2).

Sissetulek ja kihistumine

Regressioanalüüsi tulemustest selgub, et läbi kõikide küsitlusaastate oli domineeriv tegur ühiskondliku kihtikuuluvuse hindamisel vastajate kogemus tarbijana. Seda kogemust väljendab pidevalt esimese tegurina välja tulnud rahalise jõukuse indeks, millesse on kokku võetud kõik jaatavad vastused küsimusele raha jätkumise kohta nii materiaalse kui ka sotsiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks, alates toidu ja rõivaste muretsemisest kuni laste huviringide ja spordivõistluste külastamiseni. On pikemata selge, et materiaalse jõukusega on otseselt seotud inimeste sissetulekute suurus keskmisega võrreldes. Eri sissetulekugruppide kihtikuuluvuse muudatust illustreerib joonise 6.6.7 ülemine osa. Me näeme, et sissetuleku tõus tuntavalt üle keskmise soodustab kõrgemat enesehinnangut, samas kui sissetulek alla keskmise ei too sama kindlalt kaasa madalat enesehinnangut.

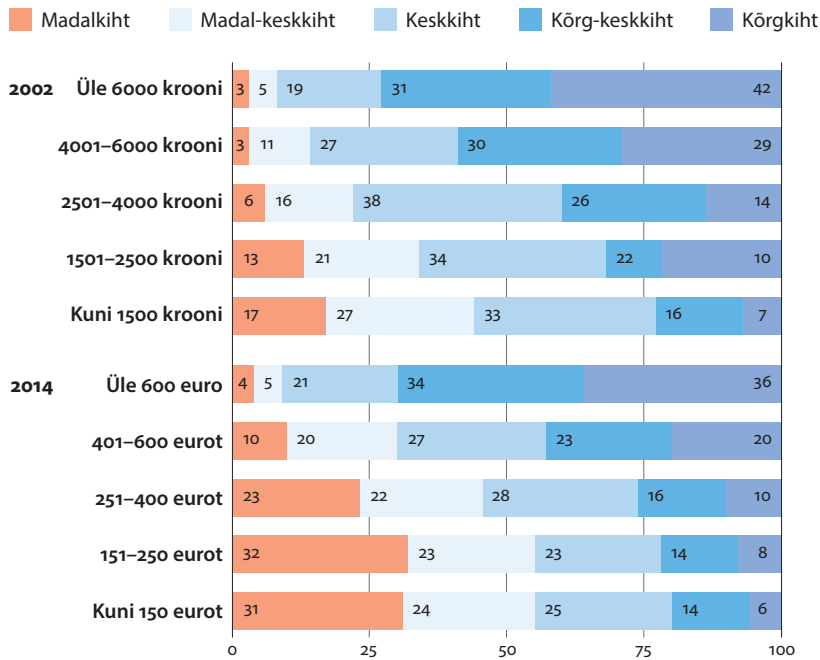
Võrreldes 2014. a pilti 2002. a tulemustega võime täheldada olulist muutust keskmise perisissetulekuga seotud kihistumishinnangutes: kui 2002. aastal oli ka keskmisest madalama sissetulekuga inimeste seas, rääkimata nendest, kelle sissetulek oli keskmisel tasemel, küllalt palju neid, kes tundsid end ühiskonnas suhteliselt kindlalt ja paigutasid end keskmisele või kõrgemalegi ühiskonnaredeli astmele, siis 2014. aastaks olid nad pigem paigutanud end allapoole keskmist taset (vt joonis 6.6.7). Näib, et alles keskmisest oluliselt kõrgem netosissetulek pereliikme kohta tagab keskkihile omase psühholoogilise kindlustunde, samas kui juba alla 600-eurose sissetulekuga pereliikme kohta tundis kolmandik end madalamal keskmisest tasemest ning keskmise taseme puhul ei olnudki suurt erinevust neist, kellele ka keskmine polnud kättesaadav. Seega võime tõdeda keskmise sissetulekutaseme sotsiaalse väärtuse langust ning erineva sissetulekuga perede suurenenud polariseerumist ühiskonnaredelil.

Vaadeldes sissetulekurühmade jaotust kihistumisredelil 2014. aastal (joonis 6.6.7), näeme, et kuni sissetulekuni 250–400 eurot pereliikme kohta kuus (mis küsitluse ajal vastas Eesti keskmisele) oli vastajate kihihinnang suhteliselt sarnane. Ka vaesuspiiril või selle lähedal olles oli veerand vastajatest end märkinud keskkihti kuuluvaks ja viiendik koguni sellest kõrgemale. Samas pidas sissetuleku puhul üle 600 euro pereliikme kohta 70% küsitletutest end keskmisest kõrgemale ühiskonna redeli astmele kuuluvaks. Selline jaotus on iseloomulik suhteliselt vaesele ühiskonnale, kus keskmine sissetulek ei taga veel keskklassile omast normaalset kindlustatust ja stabiilset positsiooni ühiskonnas. Tähelepanuväärne on asjaolu, et enda määramine keskmisest madalamasse ühiskonnakihti oli keskmise ja sellest madalama sissetulekuga rühmades 2014. aastaks võrreldes 2002. aastaga oluliselt kasvanud.

6.6. SOTSIAALSED KIHID

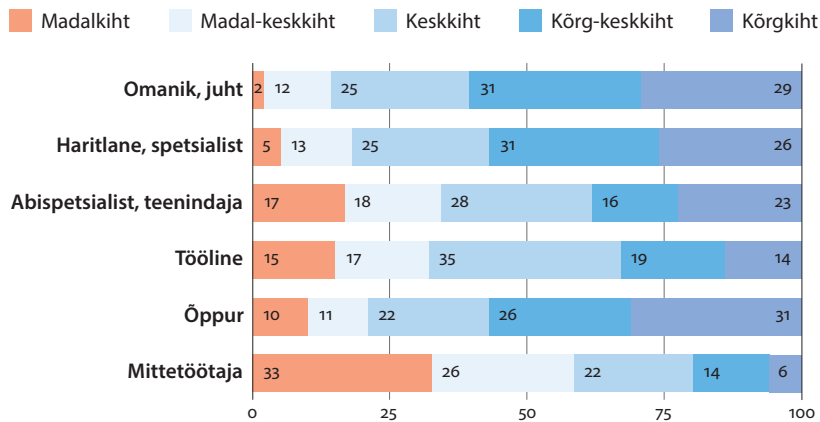
Joonis 6.6.7. Sissetulekurühmade enesehinnang kihiskaalal 2002 ja 2014

% sissetulekurühmast; sissetulek pereliikme kohta



Joonis 6.6.8. Töolarühmade enesehinnang kihiskaalal 2014

% tööalarühmast



Töölariühmade asend ühiskonnas (joonis 6.6.8) on mõjutatud siirdeaja väärtushinnangutest, mis väärtustavad omaniku ja spetsialisti staatust ning tekitavad õppivates noortes väga optimistlikke ootusi oma tulevase karjääri suhtes, millele on peletavaks kontrastiks teenindaja või töölise suhteliselt madal enesehinnang ühiskondlikul redelil.

Iga inimese sotsiaalse enesepositsioneerimise määrab lisaks materiaalsele edukselle terve kimp nii subjektiivseid kui ka objektiivseid tegureid, mida allpool lähemalt vaatleme.

Kihistumine ja hinnang muutustele

Ühiskonda sotsiaalselt polariseeriva mittemateriaalse tegurina tõusis kolmes esimeses küsitlusvoorus esile võimekus kaasa minna ühiskonnas toimuvate kiirete muutustega, mis väljendas siirdeajale omast kohanemisvõimet ühiskondliku keskkonna pideva uuenemisega. Seda, kuidas suhtumine muutustesse jagas eestlased siirdeaegsel ühiskonnaredelil praktiliselt kahte lehte, tekitades nendel, kes muutustega meelsasti kaasa ei läinud, sotsiaalse alaväärsuse tunnet, näeme joonisel 6.6.9.

Siirdeaja lõpufaasis muutus see tunnus vähem oluliseks, kadudes regressioonanalüüsi mudelites viimasel aastal hoopis (kuigi eristades endiselt tugevasti kihte omavahel – vt tabel 6.6.3). Siiski püsis läbi kogu siirdeaja kõrgema sotsiaalse enesehinnangu seos valmisolekuga muutusteks ning positiivsema suhtumisega Eesti ühiskonnas toimuvasse (tabel 6.6.3). Seda väljendab ka regressioonimudelites olulisena esile tulev optimistlikku häälestust väljendav indeks.

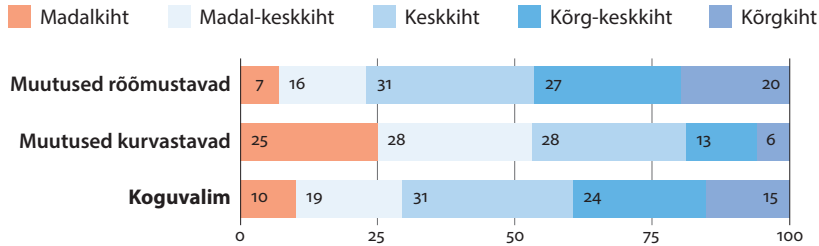
Arvestades tiigrihüppe edukust ja e-riigi kuvandi populaarsust, on Eesti elanike sotsiaalset enesehinnangut turgutanud ka arvutikasutuse muutmine igapäevase elu osaks, mida peegeldab arvutikasutuse aktiivsuse ja mitmekülsuse indeks (vt joonis 6.6.10).

Kokkuvõtlikult võib öelda, et regressioonanalüüs toob subjektiivse kihistumise põhiteguritena järjest enam esile pigem agentsust (inimeste võimekust ning viisi ennast teostada tarbijatena või kodanikena) kui struktuurset kuuluvust mingisse kindlasse ühiskonnagruppi. Siiski mängivad esimestes küsitlusvoorudes vastajate ühiskondlikus enesehinnangus suhteliselt olulisemat rolli sellised ressursidele ligipääsu väljendavad näitajad nagu sissetulek, elukoht, kontaktid läänemaadega, vanus, rahvus, sugu. Hilisemates voorudes tulevad aga nende kõrval esile isiku enda aktiivsust ning kultuurilise ja sotsiaalse kapitali omamist rõhutavad tunnused, nagu haridus, ettevõtlikkus, usalduslikkus, liberaalne orientatsioon.

6.6. SOTSIAALSED KIHID

Joonis 6.6.9. Ühiskondlike muutuste üle kurvastavate ja rõõmustavate eestlaste enesehinnang kihiskaalal 2002

% kurvastajatest ja rõõmustajatest eestlaste hulgas



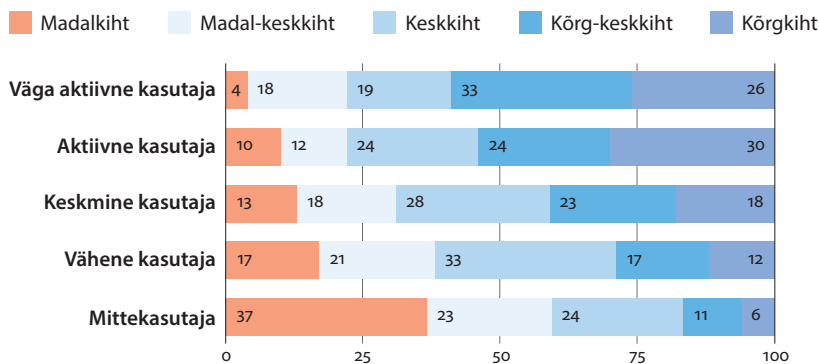
Tabel 6.6.3. Kihitkuluuvuse seos suhtumisega ühiskonnas toimuvatesse muutustesse 2014

% kihist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalimist

	Madalkiht	Madal-keskkiht	Keskkiht	Kõrg-keskkiht	Kõrgkiht	Koguvalim
Avatus muutustele						
Puudub	36	39	33	31	15	30
Vähene	34	30	32	33	35	32
Märkimisväärne	26	25	30	32	40	31
Hinnang muutustele						
Kurvastavad	38	24	18	12	9	19
Raske öelda	23	24	23	14	18	20
Rõõmustavad	39	51	59	74	73	61

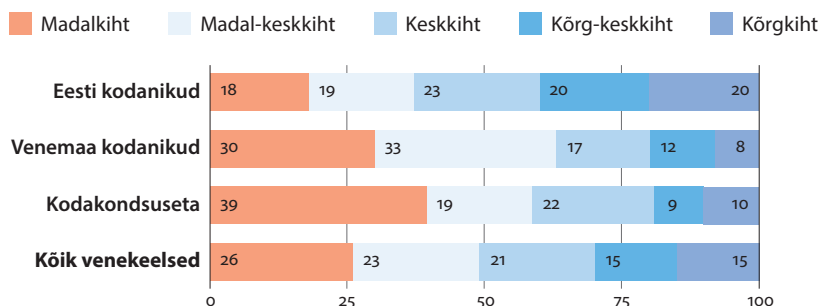
Joonis 6.6.10. Arvutikasutuse rühmade enesehinnang kihiskaalal 2014

% arvutikasutuse rühmast



Joonis 6.6.11. Venekeelse elanikkonna kodakondsusrühmade enesehinnang kihiskaalal 2014

% kodakondsusrühmast



Arvestades, et objektiivse kihistumise struktuursed tegurid (sissetulek, juhtiv positsioon omandi-, töö- ning ikka veel ka peresuhetes) soosivad eestlaste ja meeste tugevamat positsiooni Eesti ühiskonnas, on huvitav *naiste ja meeste ning eesti- ja venekeelsete vastajate* kihihinnangutegurite detailsem võrdlemine. Näansirikkama pildi rahvusrühmade ning meeste ja naiste kihtikuuluvushinnangute taustast viimasel küsitlusaastal pakub nende kihihinnangute korrelatsioonseoste analüüs teiste indeksitega, mida esitab peatüki lisas toodud tabel 6.6.7.

Võrreldes **eestikeelsete ja venekeelsete** vastajate kihihinnangutega tugevamini seostunud tunnuseid (vt tabel 6.6.7 peatüki lisas), torkab silma venekeelsete vastajate kihihinnangute tugevam seos agentsust väljendavate tunnustega, milles määravat rolli mängib ülesaamine sotsiaalse tõrjutuse barjäärist. Nii näiteks toetab venekeelsete vastajate enesemääranut kihistumisredelil tugevamalt terve rida selliseid elustiili uuenumisele viitavaid kriteeriume nagu kommunikatsioonivahendite omamine kodus, konsumerism, arvutikasutuse mitmekülgus, aga ka teadlikule ühiskonnaredelil ülespoole rühkimisele viitavad jooned, nagu soov osaleda koolitustes ning ajakasutuse orienteeritus tööle ja enesetäiendamisele, rööptegutsemine, ka stressiga piirnev ületöötamine. Samas näitavad meie andmed, et venekeelse elanikkonna subjektiivne asend Eesti ühiskonnas on selgesti seotud nende kodakondsusega: kõige enam on end madalkihti asetanud kodakondsuseta isikud, samas kui Eesti Vabariigi kodakondsusega venekeelsete vastajate jaotus subjektiivsetesse kihtidesse, kus keskmisest kõrgemale on end hinnanud 40%, on väga sarnane eestlaste omaga (vt joonis 6.6.11).

Võrreldes naiste ja meeste kihihinnanguid (vt tabel 6.6.7 peatüki lisas) on märgatav meeste enesehinnangu suurem seotus eduka tööga, ettevõtlusega, välismaareisidega

6.6. SOTSIAALSED KIHID

ja ka sümboolse tarbimisega, samas kui naiste enesemääratlus ühiskondlikul redelil sõltub olulisemal määral rahulolust ja emotsionaalsest seotusest nii vahetu keskkonnaga kui ka Eesti riigiga, aga samavõrd ka suhtlusaktiivsusest internetis ja kaasalöömisesest vabakondlikes aktsioonides. Samuti on naiste puhul kõrgem kihihinnang seotud väiksema nostalgilisusega ja nõrgema sotsiaalse orientatsiooniga, ehk teisisõnu, suurema kooskõlaga siirdeaja Eestis domineeriva ideoloogiaga.

6.6.5. KIHISTUMINE JA AGENTSUS

Eespool analüüsitud subjektiivse kihihinnangu tegurite seas ilmneseid kõrvuti jõukuse ja objektiivsete struktuursete tunnustega (nagu vanus, rahvus, sugu, haridus, amet) olulist rolli mängivat sotsiaalset agentsust ehk eneseteostuslikku aktiivsust peegeldavad tunnused. Vaadelgem lähemalt, milline on subjektiivse kihihinnangu seos poliitilise agentsuse, kultuurilise aktiivsuse ja ajakasutuse klasteranalüüside tulemustega (vt vastavate klastrite tutvustusi peatükkides 2.3, 3.1 ja 5.3). Alljärgnevalt on iseloomustatud sotsiaalsete kihtide sisemist jaotumist (koosseisu) nende klastrite vaates.

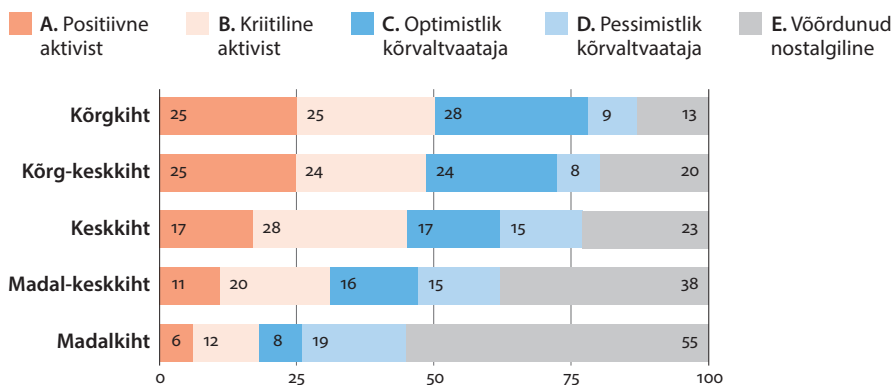
Kihistumine ja poliitiline agentsus

Eeldades, et enese positioneerimine ühiskonna mõttelisel vertikaalil seostub vastajatel kujutlusega poliitikast, võimusuhetest, enese mõjukusest ühiskonnaliikmena, võiksime oletada, et kõrgem subjektiivne kihihinnang iseloomustabki neid, kes on ühiskonnas mõjukamad, poliitiliselt aktiivsemad. Millised ühiskondliku aktiivsuse muustrid iseloomustavad eri sotsiaalseid kihte, näeme jooniselt 6.6.12, mis näitab sotsiaalsete kihtide esindajate kuulumist erinevatesse poliitilise agentsuse tüüpidesse. Kõige selgem seaduspärasus paistab silma madalkihi koosseisus: kolm neljandikku nendest, kes tajusid end asuvat ühiskonnas kõige madalamal (kümneastmelise redeli esimesel kolmel astmel), on sisuliselt ühiskonnaelust võõrdunud või tõrjutud, nad ei huvitu informatsioonist poliitika kohta, ei võta osa ei formaalsest poliitilisest elust (ei käi valimas, ei suhtle ametiisikutega) ega ka mitteametlikest aktsioonidest. Ootuspäraselt on neile omased ka pessimistlik hoiak nii oma osalemisvõimaluste kui ka üldiselt ühiskonnas toimuva suhtes. Samas oli ka oma ühiskondlikku positsiooni kõige madalamaks hinnanud vastajate seas neid, kes on ühiskondlikult aktiivsed ja positiivselt häälestatud. Järgmises, nn madal-keskkihis on võõrdunud ja tõrjutud inimesed peaaegu võrdselt esindatud positiivselt häälestatud inimestega. Kui aga võrrelda neid, kes tunnevad end olevat ühiskonnas keskmisest tasemest allpool,

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

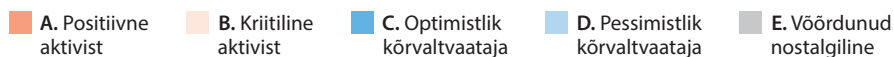
Joonis 6.6.12. Poliitilise agentsuse klastrite osakaal sotsiaalsetes kihtides 2014

% kihist

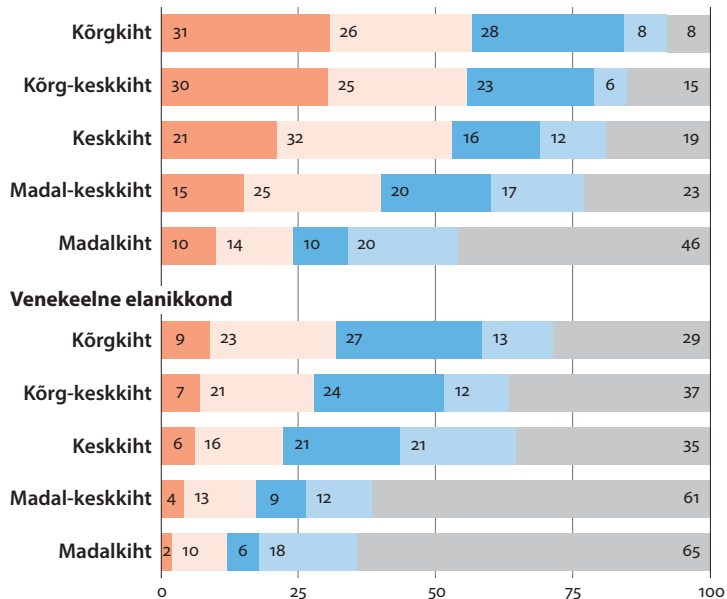


Joonis 6.6.13. Poliitilise agentsuse klastrite osakaal eesti- ja venekeelse elanikkonna sotsiaalsetes kihtides 2014

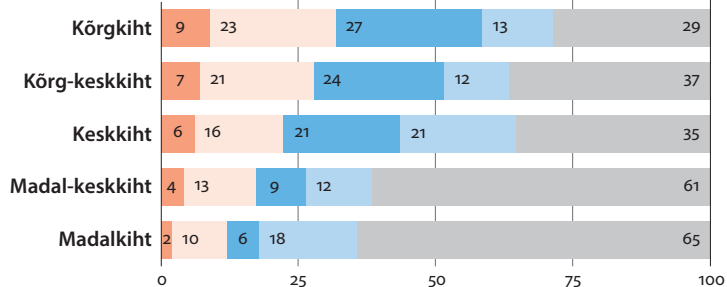
% kihist



Eestikeelne elanikkond



Venekeelne elanikkond



6.6. SOTSIAALSED KIHID

nendega, kes on end pannud keskmisele astmele, nn tavainimese positsioonile, siis keskmise ühiskondliku staatusega inimeste hulgas on ühiskonna asjadest aktiivselt huvitatud ja positiivselt häälestatud inimesed ilmses ülekaalus ja negatiivse, võõrdunud hoiaku kandjad selges vähemuses. Seejuures on just keskkihis kõigist kihtidest kõige rohkem neid, kes kuuluvad kriitiliste aktivistide klastrisse. Nende seas aga, kes panid end ühiskonnaredelil keskmisest kasvõi ühe astme ülespoole, väheneb järsult võõrandunud, nostalgiline ja pessimistlik hoiak, samas kui hüppeliselt kasvab aktivistide kõrval positiivsete kõrvaltvaatajate osakaal.

Seda pilti vaadates ei maksa unustada, et küsitlus toimus varasügisel 2014, kui mõne kuu eest oli ametisse astunud Rõivase esimene valitsus, kes alles nautis poliitilisi mesinädalaid.

Väga ilmekalt on poliitilist agentsust iseloomustavate klastrite jaotuses näha eesti- ja venekeelse vastajaskonna kihistumismustri erinevusi (joonis 6.6.13). Nagu näha, on võõrdunud nostalgilise agentsuse klaster eestlaste seas iseloomulik ainult kõige madalamale kihile. Kõigis ülejäänud kihtides, alates juba madal-keskkihist, domineerib rahulolev, seejuures valdavalt passiivne, kõrvaltvaatav häälestus.

Venekeelsete vastajate seas on aga kõigis kihtides väga laialt levinud võõrdunud nostalgiline hoiak, ka kõige kõrgemas kihis haarab see peaaegu kolmandiku, kõige madalamas kihis aga peaaegu kaks kolmandikku. Isegi end kõrgemasse kihti paigutanud venekeelsete vastajate seas on aktiivsete klastrite osakaal vaid kolmandik, samas kui end kõrgkihti asetanud eestikeelsete vastajate seas kuuluvad rohkem kui pooled poliitikaväljal aktiivselt tegutsejate klastritesse.

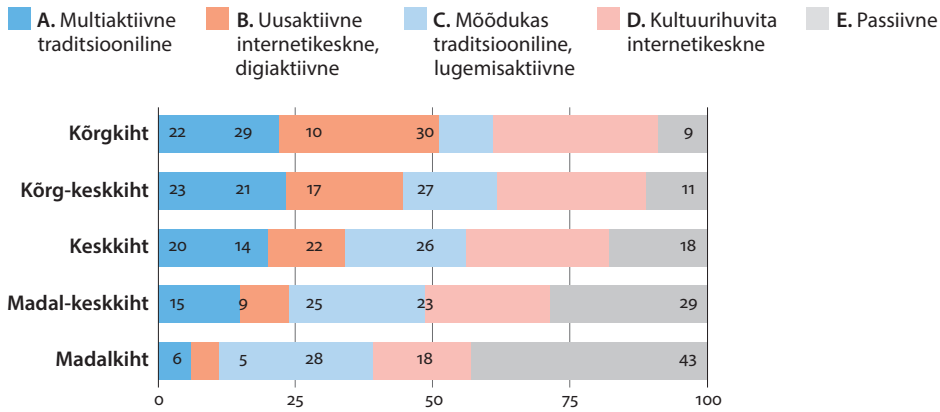
Positiivse, rahuloleva häälestuse ja kõrgema sotsiaalse positsiooni korrelatsioon ning kriitilise aktiivsuse vähenemine ühiskonnaredelil ülespool positsioneerumisel on ühiskonnakorra stabiilsuse seisukohalt positiivne, kuid kriitilise aktiivsuse samaaegne vähenemine ülakihtides viitab demokraatliku kriitilise diskussiooni vähesusele, ühiskonna arengu erinevate visioonide nõrgale esindatusele avalikus ruumis. Veelgi murettekitavam on nii drastiline rahvuslik erinevus keskmiste ja end keskmisest kõrgemale asetanud vastajate aktiivsustaseme ning ühiskondlike hoiakute sisu vahel.

Kihistumine ja kultuuriline agentsus

Kultuuriaktiivsuse klasteranalüüs tõi kultuuriaktiivsuse tüüpide ühe olulise eristajana esile traditsiooniliste vs. digitaalsete kultuuris osalemise vormide eelistamise (vt ptk 3.1). Teisalt tuli ka kihistumishinnangu tegurite regressioonanalüüsis esile arvutikasutuse oluline roll inimeste sotsiaalse enesehinnangu kujunemisel.

Joonis 6.6.14. Kultuuriaktiivsuse klastrite osakaal sotsiaalsetes kihtides 2014

% kihist



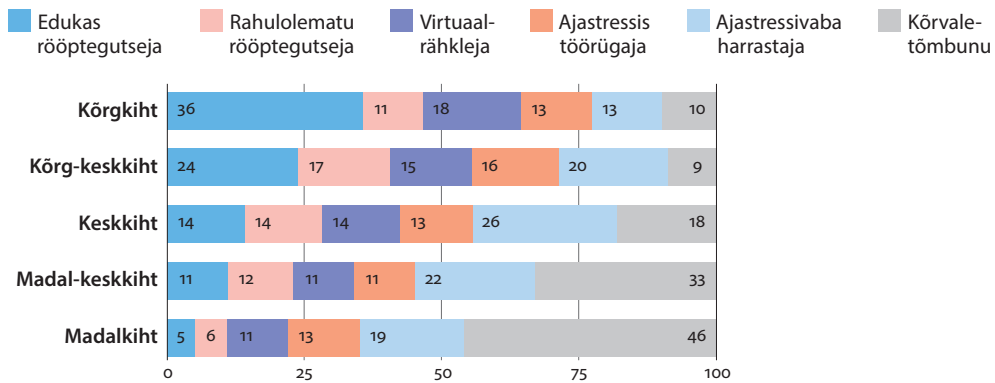
Analoogiline seos valitseb ka kihistumismustri ning kultuuriaktiivsuse mustri vahel (vt joonis 6.6.14). Esiteks ilmneb juba poliitilise agentsuse klastrite ja kihistumismustri võrdlusest tuttav järeldus, et ühiskonna kõige madalamaid kihte iseloomustab eeskätt passiivsus, võõrdumus – mitte ainult poliitikast, vaid ka kultuurist. Teiseks, traditsioonilistele kultuurimeediumidele digitaalsete vormide eelistamist tõukab tagant ka ühiskondliku prestiiži mehhanism: mida kõrgemal positsioonil vastaja end ühiskonnaredelil tajus olevat, seda enam eelistas ta, sõltumata sisust, traditsioonilistele kultuuris osalemise vormidele digitaalseid. Siiski on väga positiivne, et kõige kõrgema ühiskondliku enesehinnanguga rühmas, nn kõrgkihis, oli ülekaal neil vastajatel, kes ühendavad digitaalsed oskused tõsisema kultuurihuviga (nn uusaktiivne internetikeskne kultuuritarbimise klaster, vt joonis 6.6.15). Kokku kuulus kõrgkihist 51% ja kesk-kõrgkihist 44% kõrge kultuuriaktiivsusega klastritesse.

Siirdeühiskonna kultuurisituatsioonile on aga iseloomulik, et kõige madalamale ühiskonnaredeli astmele on end paigutanud ka need, kes küllalt aktiivselt osalevad traditsioonilistes kultuuriharrastustes, raamatute lugemisest ja televiisori vaatamisest käsitöö ja koorilauluni. Traditsioonilistes kultuurivormides aktiivselt või mõõdukalt osalejaid on madalaimas kihis tubli kolmandik, kusjuures see osa on venekeelsete vastajate seas eestlastega võrreldes suuremgi. Aktiivne kultuuritarbimine on nende puhul nähtavasti seotud tugevama kompensatoorse rolliga.

6.6. SOTSIAALSED KIHID

Joonis 6.6.15. Ajakasutusklastrite osakaal sotsiaalsetes kihtides 2014

% kihist



Ajakasutusklastrid ja kihistumine

Mõnevõrra üllatav ja ootamatult (s.t ankeedi koostamise ajal mitte-eeldatult) selge ja tugev seos ilmnis 2014. aasta küsitluses vastajate ühiskondliku positsiooni tunnetuse ja ajakasutuse tüübi vahel (vt joonis 6.6.15). Osutus, et kõrgem kihihinnang on linearselt seotud nn rööptegutsemise indeksiga, ehk teisisõnu need, kes tunnevad end asetsevat ühiskonnaredeli kõrgeimatel astmetel, on samal ajal hõivatud korraga mitme tegevusega, mille vahel nad oma aega ja tähelepanu energiliselt ja edukalt jagavad – tundmata kunagi igavust, kannatades pideva ajapuudusest tingitud stressi all ning samas seda olukorda ja toimetulekut mitme kohustuse ja ahvatlusega avameelselt nautides. Samas on madalkihile, kellest enamik ei tööta, iseloomulik aja ülejääk ja sellest tulenev igavus.

Oluline tegur enese tajumiseks ühiskonnas keskmisest veidi madalamal on tunne, et aeg tormab nii kiiresti, et ei jõua enam muutustega kaasas käia. Siit tuleneb soov aega pidurdada, kiirustamisest loobuda, leida oma tegevustele sobiv tempo. Sellega saab hakkama umbes viiendik vastajaid, kusjuures kõige enam on neid teadlikke aeglustajaid keskkihis.

Kokkuvõtlikult võib tõdeda, et kihistumise selge seos ajakasutuse klastritega näitab ajakasutuspädevuse ning sellega seotud digipädevuse muutumist väga oluliseks ressursiks muutustega toimetuleku vahendina ja eduka eneseteostuse kapitalina.

6.6.6. SUBJEKTIIVNE KIIHIHINNANG KUI *HABITUS*'E REPRESENTATSIOON

Erinevalt laialt levinud käsitlesest, mis näeb subjektiivsetes kihtikuuluvushinnangutes eeskätt ühiskonna objektiivse sotsiaalse hierarhia vastupeegeldust (vt nt Lindemann, 2011), lubab MeeMa küsimustiku põhjal tehtud seoste analüüs subjektiivse kihihinnangu seotusest erinevate käitumispraktikatega ja elustiilidega tõlgendada inimeste hinnangut oma asendile ühiskonnaredelil kui nende üldisemat dispositsiooni toimida teatud viisil, olenevalt enda kasutuses olevatest ressurssidest (erinevatest kapitalidest) ja konkreetse valdkonna ehk välja reeglitest ja normidest. Subjekti sotsiaalse positsiooni eneserefleksioon väljendab tema olukorra ja võimaluste seoseid temale omaste praktikatega ning on seega oma olemuselt lähedane Bourdieu *habitus*'e mõistele (Bourdieu, 2003: 24–25). Bourdieu ja tema ideid arendanud uurijate arvates on *habitus* sotsiaalse päritoluga käitumismudel, mille kujunemisel peetakse otsustavaks varajase sotsialiseerimise ja eriti hariduse rolli. Bourdieu ise nägi teatud ühiskonnagruppe teistest eristava *habitus*'e kujunemises olulist ühiskonnastruktuuride, väljaomaste reeglite ja positsioneerivate taasloomise, kultuurilise reproduktsiooni mehhanismi, sotsiaalse kohanemise grammatikat (Bourdieu ja Passeron, 1990: 233–235). Siirdeühiskonnas, kus lühikese aja jooksul toimub seniste reeglite murranguline muutumine ja ühiskonnaliikmete ümberkohanemine, resotsialiseerimine, võib oletada ka siirdespetsiifiliste *habitus*'te kujunemist sotsiaalse ümberõppimise käigus, mille põhisisuks on genereerida muutustega toimetuleku strateegiaid. Sellise vaatenurga alt lähenedes väljendab end keskmisest kõrgemale seadmine dispositsiooni, milles väljendub ambitsioonikus ja eduootus; enese seadmine keskmisele positsioonile viitab turvalisele kohanemisele keskkonnaga, keskmisest madalamale positsioonile asetumine aga annab märku ebaõnnestumise kartusest, üle jõu käivatele normidele ja reeglitele alla vandumisest või nende eiramisest. Seejuures on bourdieu'liku eristumise (*distinction*) märgiks just enese seadmine keskmisest („tavalisest“) alla- või ülespoole. Ainult sellest eristamisest eristumine annab ka silmapaistmatule „keskmisele“ positsioonile tähenduse, aitab aru saada, mis on „tavaline“ (vrd kihte eristavaid tunnuseid nende väärtuste keskmisest erinevuste alusel joonisel 6.6.16).

Nagu jooniselt näeme, on kõrgkihile iseloomulik optimistlik eluhoiak ja nii huvide kui ka tegevuste keskmisest suurem intensiivsus, sh eriti kõrgendatud hinnang oma tarbimisteadlikkusele, ettevõtlikkusele, jõukusele, arvutikasutusele ja tööga hõivatusel. Keskmisest tunduvalt madalam on aga orienteeritus sotsiaalsetele väärtustele ning nostalgiline suhtumine nõukogudeaegsesse ellu. Ka kõrg-keskkihti iseloomustab optimistlik eluhoiak, suurem intensiivsus ja haaratus mitmesugustesse

6.6. SOTSIAALSED KIHID

Tabel 6.6.4. Sotsiaalsete kihtide jagunemine aktiivsusklastritesse 2014

% kihist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvallimist

	Madal-kiht	Madal-keskkiht	Kesk-kiht	Kõrg-keskkiht	Kõrg-kiht	Koguvallim
Kultuuriklastrid						
A. Multiaktiivne traditsiooniline	6	15	19	23	22	17
B. Uusaktiivne internetikeskne	5	9	14	21	29	16
C. Mõõdukas traditsiooniline	28	25	22	17	10	21
D. Kultuurihuvita internetikeskne	18	23	26	27	30	25
E. Passiivne	43	29	18	11	9	21
Poliitilise agentsuse klastrid						
A. Positiivne aktivist	6	11	17	25	25	17
B. Kriitiline aktivist	12	20	28	24	25	22
C. Optimistlik kõrvaltvaataja	8	16	17	24	28	19
D. Pessimistlik kõrvaltvaataja	19	15	14	8	9	13
E. Võõrdunud nostalgiline	55	38	23	20	13	29
Ajakasutusklaustrid						
A. Edukas rööptegutseja	5	11	14	24	36	18
B. Rahulolematu rööptegutseja	6	12	14	16	11	12
C. Ajastressis töörügaja	13	11	13	16	14	13
D. Konsumeristlik virtuaalrähkleja	11	10	14	15	17	14
E. Ajastressivaba harrastaja	19	22	26	20	13	21
F. Kõrvaletõmbunu	46	33	18	9	10	23

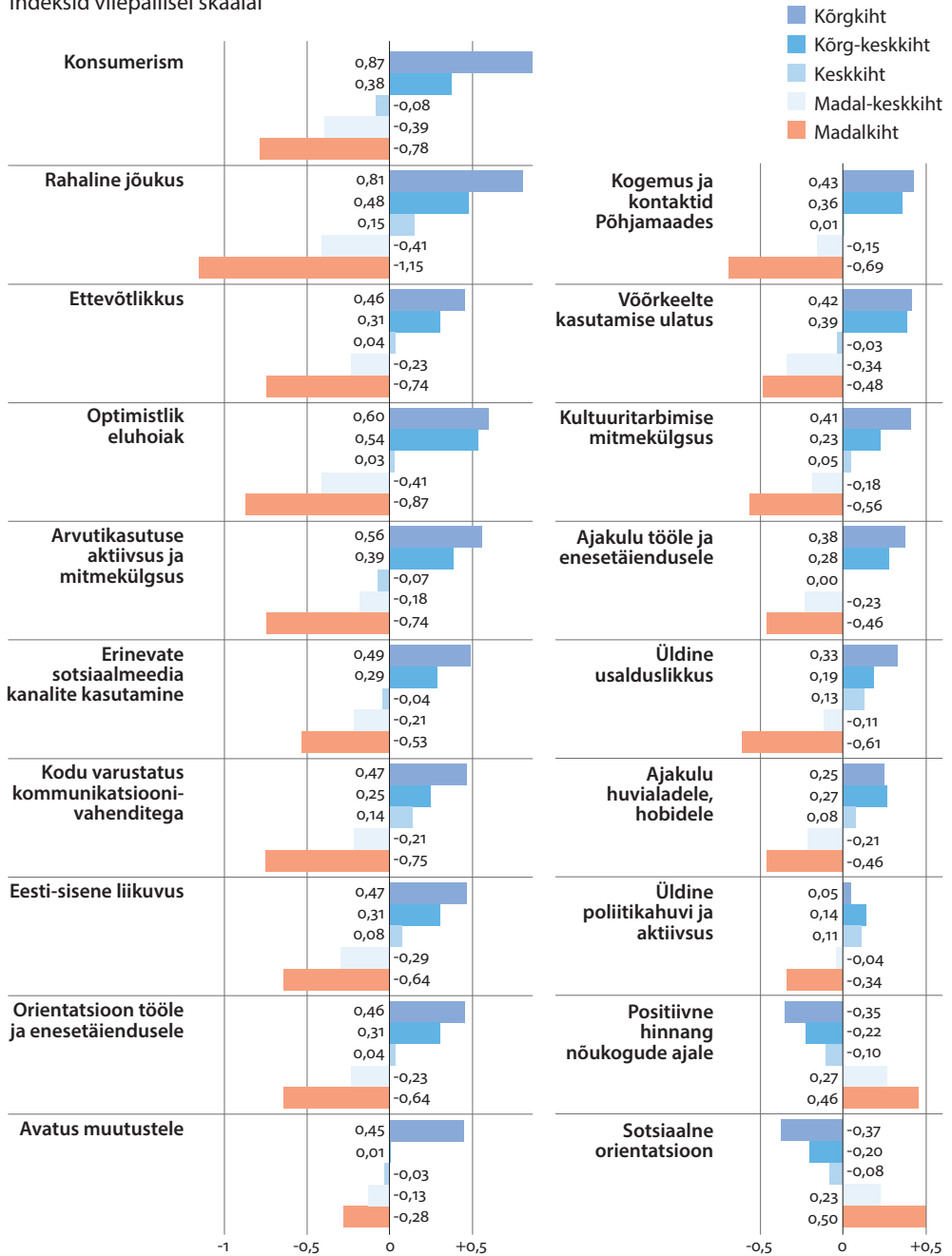
tegevustesse, seejuures on tal kõrgkihist veidi kõrgemgi poliitiline aktiivsus ja harrastuslikkus, samas aga kõrgkihist madalam ettevõtlikkus, konsumerism ja internetiaktiivsus. Eriti silmatorkav on aga teatav alalhoidlikkus, mida väljendab kõrgkihi entusiastlikust hoiakust erinev, vaid elanikkonna keskmisel tasemel olev avatus muutustele. Sarnaselt kõrgkihiga on ka kõrg-keskkihil keskmisest nõrgem sotsiaalne orientatsioon ning väiksem nõukogude aja nostalgia. Inimesed, kes asetasid end ühiskonnaredelil keskele ehk teisisõnu pidasid end n-õ keskmiste tavakodanike hulka kuuluvaks, on tõepoolest ka muudes aspektides sarnased vastajate keskmisega, olles siiski sellest veidi optimistlikumad, usalduslikumad, ettevõtlikumad ja liikuvad. Keskmisest vaid veidi madalam on nende puhul tarbijalikkus ja arvutikasutuse aktiivsus, samuti sotsiaalne orientatsioon ja nõukogude nostalgia.

Võime öelda, et keskkihi elulaad ja hoiakud on mingis mõttes kõrgemate kihtide nõrk kaja, nad on muutustega ettevaatlikult kaasa läinud, olles üldjoontes positiivse, ehkki alalhoidlikuma ja poliitilistes hinnangutes kriitilisema suhtumisega. Sellest

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

Joonis 6.6.16. Indeksite erinevused koguvalimi keskmisest kihtides 2014

Indeksid viiepallisel skaalal



6.6. SOTSIAALSED KIHID

sootuks erinev on nende inimeste hoiak, kes on end asetanud ühiskonnaredelil keskmisest allapoole.

Jooniselt on näha ka et madal-keskkihi ja madalkihi hoiakute ja tegevusaktiivsuse profiil toimib negatiivse peegelpildina keskmisest kõrgema sotsiaalse enesehinnanguga vastajate omale. Eriti terav on vastandumine konsumerismi, jõukuse, ettevõtlikkuse ja optimismi skaaladel, teisalt on keskmisest madalamale kihihinnangule omane keskmisest tugevam sotsiaalne orientatsioon ning nostalgiline suhtumine nõukogude aega. Seega võime seda osa vastajatest (ja elanikkonnast), kes asetab end subjektiivselt sotsiaalse kihistumise skaala madalaimasse otsa, iseloomustada kui üsna pessimistlikku, väheusaldavat, ressursivaest, passiivset, uuendustest heitunud, sotsiaalselt võõrdunud ja minevikunostalgilist nišši Eesti ühiskonnas.

Üsna suuri erisusi on märgata ka nende vahel, kes on end asetanud keskmisest vaid ühe astme võrra madalamale, võrreldes selle rühmaga, kes tunneb end asuvat Eesti ühiskonna kõige madalamatel astmetel. Erinevus väljendub madal-keskkihi suuremas läheduses elanikkonna keskmisele, eriti usalduse ning poliitilise ja kultuurilise osaluse aktiivsuse poolest. Ehkki see rühm tunneb end tarbijalikus, materiaalsele jõukusele orienteeritud keskkonnas vähem kindlalt, ei ole ta erinevalt madalkihist minetanud kontakti ümbritsevaga ega lootust olukorda endale sobivaks muuta.

Üldistades ülaltoodud pilti, võime tõdeda, et asetades end kujuteldaval ühiskonnaredelil keskele, sellest kõrgemale või madalamale, hindasid vastajad üldistavalt ja intuitiivselt eeskätt oma võimekust ja tulemuslikkust siirdeühiskonnas toimetulekul ja uue tehnoloogilise pöörde väljakutsetele vastamisel.

6.6.7. SUBJEKTIIVSE KIHISTUMISE SOTSIAAL-DEMOGRAAFILINE TAUST

Juba peatüki eelnevas osas on korduvalt viidatud subjektiivse kihistumise mitmedimensioonilisusele, erinevat laadi tegurite koosmõjule kihihinnangu kujunemisel. On nimetatud vanuse, soo ja rahvuse rolli. Nüüd, kus on veidi täpsemalt välja joonistunud kihistumismustrit iseloomustavad jooned, püüame esitada süstemaatilise pildi sotsiaaldemograafilisest taustast, millele üksikute kihtide iseloomulikud jooned projitseeruvad. Uurime selleks lähemalt kihtide sotsiaaldemograafilist koosseisu (vt tabel 6.6.5).

Näeme, et *rahvus* on tugevaim eristav tähendus nii keskmisest madalamale kui kõrgemale asetumisel, kusjuures üldtendents on eestlaste kasuks kaldu (vt joonis 6.6.2). Et see tendents on süvenenud just pärast 2007. aastat, võib olla nii 2007. aasta aprillikriisi kui ka 2008. aasta majanduskriisi järelmõju, kuna mõlema kriisi puhul

jäi venekeelne elanikkond n-ö hammasrataste vahele, mis süvendas nende seas nii protestiidentiteeti kui ka kollektiivset tõrjutuse ja võõrdumise tunnet.

On oluline märgata, et *sooline eristumine* töötab samas suunas rahvusliku eristumisega, ehkki mitte nii teravalt. Selgesti ilmneb naiste nõrgem positsioon vaid skaala otstes, kus madalkihis on keskmisest rohkem naisi ja kõrgeimas kihis suhteliselt rohkem mehi.

Väga selgesuunaliselt tähendab kõrgem *haridustase* kõrgemat ja madalam haridustase madalamat tajutud sotsiaalset positsiooni. Regressioonianalüüs näitas selle tendentsi tugevnemist võrreldes 2002. aastaga.

Meie andmed kinnitavad ka seda arusaama, et siirdeühiskond soosib *noorust*. 42% Eesti ühiskonna kõrgeimast kihist moodustavad alla 30-aastased, seevastu 55% madalaimast kihist on üle 55 aasta vanad. Pensionäride kehv majanduslik olukord ja järsult langenud eakate inimeste sümboolne kapital, mis on väga erinev, võrreldes lääne heaoluriikidega, on siirdeajal kujunenud tõsiseks sotsiaalse rahulolematuse allikaks, mis on oluliselt mõjutanud ka Eesti poliitilist maastikku.

Traditsiooniliselt on sotsiaalse kihistumise objektiivsete alustena käsitletud *tööala* ning *sissetulekut*. Siirdeühiskonnas on aga nende mõlema struktuurse eristaja mõju seesmiselt vastuoluline iga päev kättesaadava võrdluse tõttu põhjanaabrite meist mitu korda erinevate palkadega sama tööala puhul. Kui Soomes tähendab keskmine palk kuulumist soliidsesse keskklassi, siis Eestis paigutasid 2014. aastal keskmise sissetulekuga perede esindajatest ligi pooled end keskmisest madalamale (vt tabel 6.6.5. Küsitluse ajal vastas keskmisele pere sissetulekule vahemik 250–400 eurot pereliikme kohta). Tööala ja kihiteadvuse seos on aga meilgi väga ühemõtteline: haritlased, spetsialistid, juhid, omanikud määratlevad end kõrgkihti kuuluvaks, samas töölised moodustavad keskklassi tuuma. Keskmisest madalamatele kihtidele annavad aga näo need, kes tööturule ei kuulu: pensionärid, töötud, koduperenaised. Mittetöötava elanikkonna madalast staatusest aga on täiesti erinev õppurite väga kõrge sotsiaalne enesehinnang, nende esindatus on kõrgeimas kihis suuremgi kui juhtidel. See, et õppida on palju prestiižikam kui töötada, eriti kuna spetsialistide palgad paljudel erialadel jäävad ka Eesti keskmisest tasemest madalamale, tekitab Eesti ühiskonnas tõsiseid probleeme noorte sisenemisel tööturule ja põhjustab paljudel ülikoolilõpetajatel soovi otsida paremaid eneseostusvõimalusi välismaal.

Elukoha vaates on madalama enesehinnangu taga sagedamini Tallinna või Narva ja Kohtla-Järve elukogemus, kõrgema enesehinnangu taustana aga tegutsemine Tartus ja teistes väiksemates linnades, aga ka maapiirkonnas. Selle tendentsi põhjusena võib lisaks rahvuslikule koosseisule oletada, et sotsiaalsed kontrastid mõjutavad

6.6. SOTSIAALSED KIHID

Tabel 6.6.5. Rahvarühmade osakaal sotsiaalsetes kihtides 2014

% kihist. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused koguvalemist

	Madal-kiht	Madal-keskkiht	Kesk-kiht	Kõrg-keskkiht	Kõrg-kiht	Kogu- valem
Rahvus						
Eestlased	52	61	74	76	73	68
Venekeelsed vastajad	48	39	26	24	27	32
Sugu						
Mehed	41	47	46	49	52	47
Naised	59	53	54	51	48	53
Haridus						
Alla keskhariduse	27	20	16	12	14	17
Keskharidus	58	55	59	49	43	53
Kõrgharidus	16	26	25	39	43	29
Vanus						
15–19	5	4	5	7	11	6
20–29	8	13	18	24	31	19
30–44	11	14	17	23	24	18
45–54	20	18	19	18	13	18
55–64	22	21	18	17	13	18
65–74	33	30	22	12	8	21
Tööala						
Omanik, juht	1	6	9	14	15	9
Haritlane, spetsialist	5	13	17	26	27	18
Abispetsialist, teenindaja	10	10	11	8	14	11
Tööline	18	19	28	20	17	21
Õppur	5	5	7	11	16	9
Pensionär, töötu	61	46	27	21	12	33
Sissetulek pereliikme kohta						
Kuni 150 eurot	10	8	6	4	2	6
151–250 eurot	20	13	10	7	5	11
251–400 eurot	50	45	40	29	22	37
401–600 eurot	14	27	26	27	29	25
Üle 600 euro	4	5	15	31	38	18
Elukoht						
Tallinn	41	34	28	27	25	31
Tartu, Pärnu	7	7	11	13	22	12
Tallinna, Tartu ja Pärnu ümbrus	3	8	10	11	9	9
Narva, Kohtla-Järve, Jõhvi, Sillamäe	13	11	6	10	12	10
Väikelinnad	25	22	28	20	21	23
Maapiirkonnad	11	17	16	20	11	15

inimeste enesekuvandit rohkem suurlinnas, väiksemates kohtades aga pääsevad rohkem mõjule iga inimese individuaalsed omadused ja püüdlused

6.6.8. KIHTIDE SOTSIAALSED PORTREED

Allpool esitame enesehinnanguliste sotsiaalsete kihtide kokkuvõtlikud kirjeldused. Et saada ettekujutust nende erinevate sotsiaalse enesehinnanguga rühmade levikust, lisame diagrammid, mis piltlikult näitavad need kihtide osakaalu eestlaste ja teiste rahvuste seas (joonis 6.6.17) Nagu näeme, on eestikeelses elanikkonnas selges ülekaalus need, kes enda meelest asuvad keskmisel või sellest kõrgemal ühiskondlikul astmel, samal ajal kui venekeelse elanikkonna seas paigutavad pooled end keskmisest madalamale positsioonile.

Vaatleme neid kihte lähemalt.

A. ENESEHINNANGULINE KÕRGKIHT. Sellesse kihti kuuluja on ennast paigutanud ühiskonnaredeli 8., 9. või 10. astmele. Aktiivne tegutseja. Omab ja kasutab keskmisest rohkem nii materiaalseid kui ka tehnoloogilisi võimalusi, on aktiivselt suunitletud töösele eneseteostusele ja enesetäiendamisele. Hästi kohanenud kõrge elutempoga, naudib tegutsemist tihenenenud ajas ja globaalselt avatud ruumis. Kõige uue suhtes positiivselt, sageli ka ebakriitiliselt häälestatud, on muutuste eestvedaja või nendega hoogne kaasamineja. Usaldab riiki ja hindab positiivselt Eesti arenguid, valdab uusi info- ja kommunikatsioonitehnoloogiaid ning eelistab saada nii teavet kui ka elamusi nutiseadmete vahendusel, kuid kasutab aktiivselt ka kultuuriharrastustes ja üritustes osalemise traditsioonilisi võimalusi. Sotsiaalselt võimekas, tal on suur sõprade ring, osaleb seltskondlikes ja vabakondlikes ettevõtmistes. Huvitub tehnikast, ärist ja spordist, humanitaarsed ja sotsiaalsed huvid jäävad pigem tagaplaanile. Teeb edukat karjääri või alles valmistub selleks, õppides gümnaasiumis või kõrgkoolis. Hindab kõrgharidust, saab või tahab saada keskmisest kõrgemat sissetulekut. Valdab keeli, liigub palju ringi nii Eestis kui ka välismaal. Selle kihi iseloomulik esindaja on noor, Tallinnas ja ka Tartus, Pärnus või maakonnalinnades elav kõrgharidusega, keskmisest kõrgema sissetulekuga ettevõtja, spetsialist või õppur. Vaadetelt pigem parempoolne, erakondadest olnud enim Reformierakonna pooldaja. Venekeelse elanikkonna seas end kõrgeimale ühiskondliku redeli astmele paigutanud paistavad aga silma vähese poliitikahuviga, olles samal ajal eriti tugeva konsumeristliku hoiakuga. Ka nende toetus Keskerakonnale on suhteliselt väiksem, selle asemel on aastate jooksul hakanud tugevnema sotsiaaldemokraatide pooldajaskond.

6.6. SOTSIAALSED KIHID

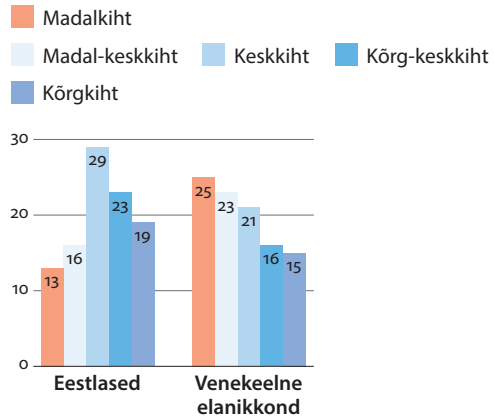
B. ENESEHINNANGULINE KÕRG-KESK-KIHT. Siia kuuluvad vastajad asetasid end vaid veidi kõrgemale keskmisest, 6ndale redeliastmele. Demograafiliselt koosseisult on see rühm eelmisega võrreldes veidi küpsemas vanuses, rohkem on keskealisi kui verinoori, rahvuselt kergelt kaldu eestlaste ja maaelanike poole, sooliselt jaotub vastavalt elanikkonna keskmisele, staatuselt nagu kõrgkihiski tunduvalt rohkem kõrgharidusega inimesi, majanduslikult paremini toimetulevaid omanikke, juhte ja spetsialiste. Kõrgkihiga sarnaselt on ühiskondlikus elus aktiivne kaasalööja, eriti kohalikul tasemel. Muutustega rahul, suhtub väga positiivselt Eesti riiki. Kui aga võrrelda

seda samuti väga aktiivse ja mitmekülgse eluviisiga rühma nendega, kes end julgelt kõige kõrgematele astmetele asetasid, paistab silma väiksem (ehkki üle keskmise) tarbijalikkus, samuti veidi väiksem kaasahaaratus digimaailma, püüd elada stressivabalt, tegeleda traditsioonilisemate harrastustega ja leida vähem stressirohkeid viise digimaailmas toimetamiseks kui pidev rööptegutsemine. Kogu rühma iseloomustab tasakaalukam, ehkki aktiivne ja optimistlik hoiak, suurem ettevaatlikkus ja kriitilisus nii tehnoloogiliste kui ühiskondlike muutuste suhtes. Poliitiliselt olid kõrg-keskkihi seas võrdselt esindatud nii sotsiaaldemokraatide kui Reformierakonna pooldajad, jättes kolmandaks IRLi. Kuna venekeelse elanikkonna osakaal on siin keskmisest väiksem, on ka toetus Keskerakonnale keskmisest nõrgem.

C. ENESEHINNANGULINE KESKKIHT. Kõige arvukam, vanuselt ja hariduselt keskmisega sarnase jaotusega, veidi kaldu eestlaste ja väikelinnade elanike poole, keskmisest rohkem tavaliste tööinimeste hulka kuuluvate vastajate rühm, kelle hoiakud ja huvid on samuti vastajate keskmise lähedased. Kogukondlik, tasakaalukas, üldiselt positiivse ellusuhtumisega, vajadusel ka kriitiline. Oma hoiakutel väheambitsioonikas, alahoidlik, uuenduste suhtes ettevaatlik. Poliitilised eelistused jagunevad rahvusest sõltuvalt eeskätt sotsiaaldemokraatide ja Keskerakonna vahel, kuid ei puudu ka IRLi ja Reformierakonna toetajad. Elulaadilt ja harrastustelt kodu- ja perekeskne, praktiline, mõõduka aktiivsusega kultuuritarbija. Madalama enesehinnanguga

Joonis 6.6.17. Eesti- ja venekeelse elanikkonna enesehinnang kihiskaalal 2014

% eesti- ja venekeelsest elanikkonnast



kihtide taustal paistab silma suurema osalusega vabakondlikes võrgustikes, samas on sotsiaalselt ja poliitiliselt kriitilisem ja ajakasutuses stressivabam kui kõrgematel ühiskondliku redeli astmetel asujad.

D. ENESEHINNANGULINE MADAL-KESKKIHT. Ehkki kõikide indeksite alusel keskmisest väiksema aktiivsusega ja veidi negatiivsemate hoiakutega, on selle klatri profiil siiski sarnasem keskkihiga kui end ühiskonna kõige alumistele astmetele asetanute omaga. Klatri koosseisus on üle poole vanemad kui 55-aastased, keskmisest rohkem on siin ka venekeelseid vastajaid, samuti pensionäre ja madalapalgalisi töötajaid või töötuid. Samas on klatri hariduslik jaotus keskmisega küllaltki sarnane, kõrgharidusega on siin üle veerandi ja viiendik on koguni spetsialisti või juhi ametis. Madal-keskkihis on võõrdunud ja tõrjutud inimesed esindatud peaaegu võrdselt aktiivselt ja kriitiliselt häälestatud inimestega, kes võtavad jõudumööda osa kogukonna elust nii valijate kui ka kodanikuaktivistidena ja on huvitatud oma ümbruses toimuvast. Selle kihi eluviis on tagasihoidlik, kodukeskne, uute oludega raskesti kohanev. Eelistab poliitiliselt Keskerakonda või sotsiaaldemokraate, kuid on valijana suhteliselt passiivne. Oma hoiakutes on kiht keskmisega võrreldes pigem pessimistlik ja kriitiline, ühiskonnaelust ja kultuurist võtab osa peamiselt traditsiooniliste meediakanalite ja lähikogukonna kaudu. Seda seltskonda võib üldiselt iseloomustada kui muutustest häiritud või pettunud, kuid siiski väärikat toimetuleku taset säilitada püüdvat osa elanikkonnast. Tüüpiline selle rühma esindaja on hiljuti pensionile jäänud, väikese sissetulekuga hakkama saada püüdev endine oskustöoline, teenindaja või valgekrae.

E. ENESEHINNANGULINE MADALKIHT. Need on inimesed, kes tunnevad end asuvat ühiskonnaredeli kõige madalamatel astmetel. Selle kihi üldiseloomustuseks on linlik elulaad, vaesus, võõrdumus ja tõrjutus, sageli ka halb tervis. Oma koosseisult on ta keskmisest oluliselt vanem, pool selle koosseisust on venekeelne, samuti on selles madalkihis keskmisest rohkem naisi. Need on inimesed, kes ei tule toime kiiresti muutuv keskkonnas ja on tõrjutud ühiskonna ääremaale. Nad on umbusklikud Eesti riigi vastu ja pessimistlikud oma tuleviku suhtes ning ei ole eriti huvitatud ühiskondlikust elust. Enamik neist tuleb vaevaliselt ots otsaga kokku. 61% on neist pensionärid või töötud. Poliitilistes valikutest eelistab see kiht kindlalt Keskerakonda. Seega võib öelda, et kõige tüüpilisem madalkihi esindaja on Tallinnas elav vene keelt kõnelev keskmisest madalama haridusega naispensionär. Kuid oluline on teadvustada, et selles kõige pessimistlikumas ja end Eesti ühiskonnas tõrjutuna tundvas elanikkonna rühma hulgas on pooled eestlased ning 44% sellest kihist moodustavad mõlemast rahvusest alla 45-aastased inimesed.

6.6.9. KOKKUVÕTE

Eesti ühiskonnas on siirdeperioodil välja kujunenud tarbimisühiskonna väärtusi, tehnoloogilisi võimalusi ning individualistlikku enesekehtestamist soosiv subjektiivse kihistumise mudel, millele on viimastel aastatel hakanud lisanduma post-materialistlikke haritust, vabakondlikku aktiivsust ja usalduslikkust rõhutavaid enesepositsioneerimise kriteeriume. See mudel on püsinud suhteliselt muutumatuna viimase kahe kümnendi jooksul, kujundades liberaalse demokraatia ja parempoolse maailmavaate hegemoonia. Sellele mudelile on üheselt olnud orienteeritud ka Eesti riigivalitsemine, mis on olnud sihitud eeskätt muutustest huvitatud, kiire arengutempoga raskusteta kaasaminevate kihtide toetusele ning jätnud otsustusprotsessides tagaplaanile muutuste keerises end kaotajatena tundvad, nende suhtes kriitilisemalt häälestatud kesk- ja alamkihid.

Eesti elanikkond on nende ühesuunaliselt juhitud muutuste protsessis polariseerunud sotsiaalselt, poliitiliselt ja etniliselt. Juba aastaid laiutab sügav veelahe eestlaste ja venekeelse elanikonna sotsiaalses enesetundes ning suhtumises Eesti riiki. Samas on ka edukate ja kiirete ning vähem edukate ja aeglasemalt muutustega kohanevate eestlaste vahel süvenenud samalaadne veelahe heaolus, ajakasutuses, liikuvuses. Selle tulemuseks on vähene solidaarsus, struktuurne sotsiaalne mahajäämus, uuenduste pidurdumine.

Selle veelahkme ületamiseks on vajalik Eesti riigi sihipärane poliitika, et peatada etniline, sotsiaalne ja ruumiline getostumine ja üle saada heitunute pessimismist. Kindlasti saab mõndagi ära teha hädasolevate kogukondade efektiivsem järeleaitamine, nii materiaalne kui ka tehniline ja kultuuriline toetamine mahajäämusest ülesaamiseks, sh Tallinna teatud piirkondade, Ida-Viru ja Kagu-Eesti ruumilise isolatsiooni vähendamine.

Kuid veelgi olulisem kui nõrgemaid toetav administratiivne tegevus on pikaajalise kultuurilise ja psühholoogilise mõjuga muutus ühiskondlikes hoiakutes, mis aitaks Eestil vaimsalt vabaneda materiaalse edu ja konkurentsikeskse siirdekultuuri kammitsaist ja hierarhilisest võimuparadigmast ning luua ühiskondlik keskkond, mis soosib omanäolisust, arvestab erinevate elurütmide ja eneseteostusviisidega inimeste vajadusi ning suudab positiivselt ära kasutada väikese ühiskonna kvalitatiivseid eeliseid. Eesti kogukond on väga väike ja hõlmatav, samas meie kodanikuühiskond on juba piisavalt tugev ning kodanikud ise küllalt hästi kohanenud infoühiskonna võimalustega, et viia ühiskonna juhtimisprotsess ja ideoloogiline mõtestamine kooskõlla võrguühiskonna horisontaalse toimimise põhimõtetega. Viimased eeldavad iga tasandi poliitikamaastikul mitte vastastikku konkureerivaid ja üksteise panust

välitavaid, vaid toetavaid ja sünergiat loovaid subjekte. Selle asemel et süvendada vertikaalset kihistumist, kus pool elanikkonda tunneb end ühiskondlikus võidujooksus allajääjana, oleks Eestile sobivam horisontaalseid sidemeid tugevdav, ka väikeste eripäraste ühiskonnarühmade panust positiivselt arvestav ühiskonnamudel, mis parimal viisil kasutaks ära meie kaks tugevat külge, mis praegu on üksteisele ka sotsiaalselt vastandunud: ühelt poolt lennukate edasitormajate innovatiivsuse ja teiselt poolt kohalike kultuurihoidjate kogukonnatunde.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Bottero, W. (2005). *Stratification: Social division and inequality*. London, New York: Routledge.
- Bourdieu, P. (2003). *Praktilised põhjused. Teo teooriast*. Tallinn: Tänapäev.
- Bourdieu, P. ja Passeron, J.-C. (1990). *Reproduction of Education, Society and Culture. Second edition*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Einasto, M. (2002). Sissetuleku- ja ilmajaetusvaesus, 1994 ja 1999. D. Kutsar (Toim). *Elutingimused Eestis viis aastat hiljem. NORBALT II* (lk 101–122). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hanley, E. (2000). Cadre Capitalism in Hungary and Poland: Property Accumulation among Communist-Era Elite. *East European Politics and Societies*, 14(1), 143–178.
- Kennedy, M. (2002). *Cultural Formations of Post-Communism: Emancipation, Transition, Nation, and War*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Kutsar, D. ja Trumm, A. (Toim) (1999). *Vaesus leevendamise Eestis. Taust ja sihiseaded*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lauristin, M. (2004). Eesti ühiskonna kihistumine. V. Kalmus, M. Lauristin ja P. Pruulmann-Vengerfeldt (Toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest* (lk 251–285). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lindemann, K. (2011). The Changing Perception of Social Position. E. Saar (Toim). *Towards a Normal Stratification Order. Actual and Perceived Social Stratification in Post-Socialist Estonia* (lk 481–499). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Matonyte, I. ja Mink, G. (2003). From Nomenklatura to Competitive Elites: Communist and Post-Communist Elites. S. Berglund, K. Duvold (Toim). *Baltic Democracy at the Crossroad: An Elite Perspective* (lk 37–55). Kristiansand: Hoyskoleforlaget – Norwegian Academic Press.
- Narusk, A. ja Hansson, L. (1999). *Estonian Families in the 1990s: Winners and Losers*. Tallinn: Estonian Academy Publishers.
- Offe, C. (1991). Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing Triple Transition in East Central Europe. *Social Research*, 58(4), 865–902.
- Offe, C. (1996). *Varieties of Transition*. Cambridge: Polity Press.
- Pettai, I. (2002). Kihistumine kui probleem. R. Vetik (Toim). *Kaks Eestit. Artiklite, ettekannete ja analüüside kogumik* (lk 118–126). Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Plotnik, H. (Toim) (2008). *Sotsiaalse õigluse arusaamad Eesti ühiskonnas*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rychard, A. (1996). Beyond Gains and Losses. In Search of Winning Losers. *Social Research*, 63(2), 465–485.

6.6. SOTSIAALSED KIHID

- Saar, E. (Toim) (2002). *Trepist alla ja üles. Edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Saar, E. (Toim) (2011). *Towards a Normal Stratification Order. Actual and Perceived Social Stratification in Post-Socialist Estonia*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tiit, E.-M. (2002). Kihistumine ja sotsiaalpoliitika Eestis. R. Vetik (Toim). *Kaks Eestit. Artiklite, ettekannete ja analüüside kogumik* (lk 95–107). Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Titma, M. (Toim) (1999). *Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree*. Tartu Ülikool: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Weber, M. (1922/1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*. G. Roth ja C. Wittich (Toim). Berkeley: University of California Press.

LISA

Tabel 6.6.6. Sotsiaalsete kihtide osakaal rahvarühmades 2002 ja 2014

% rahvarühmast. Paksus kirjas ja koloreeritud taustal suured erinevused rühmade vahel (sinine – keskmisest suurem, punane – keskmisest väiksem)

	Madalkiht		Madal-keskkiht		Keskkiht		Kõrg-keskkiht		Kõrgkiht	
	2002	2014	2002	2014	2002	2014	2002	2014	2002	2014
Koguvalim	11	17	20	18	32	26	22	21	14	17
Sugu										
Mehed	11	15	19	18	31	25	24	21	15	19
Naised	11	19	21	18	34	26	21	20	13	16
Rahvus										
Eestlased	10	13	20	16	31	28	23	23	15	19
Venekeelsed vastajad	12	26	21	23	6	21	20	16	11	14
Vanus										
15–19	3	14	10	11	27	21	32	21	28	32
20–29	6	7	19	13	32	25	26	26	18	29
30–44	8	10	21	14	35	25	22	27	13	24
45–54	12	19	23	19	31	28	21	21	12	13
55–64	17	20	22	22	33	26	17	19	11	13
65–74	23	26	22	27	34	27	17	12	4	7
Haridus										
Alla keskhariduse	16	27	19	20	34	24	20	15	11	14
Keskharidus	11	19	23	19	33	29	22	19	11	14
Kõrgharidus	6	9	13	16	32	22	27	27	22	25
Sissetulek pereliikme kohta (2002 kroonides > 2014 eurodes)										
Kuni 1500 > kuni 150	17	32	27	24	33	25	16	14	7	5
1501–2500 > 151–250	13	32	21	23	34	23	22	14	10	8
2501–4000 > 251–400	6	23	16	22	38	28	26	16	14	10
4001–6000 > 401–600	3	10	11	20	27	27	30	23	29	20
Üle 6000 > üle 600	3	4	5	5	19	21	31	34	42	35

VI OSA. ÜHISKONNA SIDUSUS

Tabel 6.6.7. Kihtikuuluvushinnangu korrelatsioonid eri indeksitega rahvuse ja soo vaates 2014

Pearsoni korrelatsioonikordajad; $p \leq 0,001$. Paksus kirjas suured erinevused rühmade vahel

	Kogu- valim	Eestlased	Venekeelne elanikkond	Mehed	Naised
Rahaline jõukus	0,513	0,512	0,471	0,473	0,543
Oma eluga rahulolu	0,452	0,438	0,422	0,439	0,464
Optimistlik eluhoiak	0,446	0,416	0,440	0,421	0,470
Ettevõtlikkus	0,350	0,325	0,347	0,393	0,298
Kodu varustatus kommunikatsioonivahenditega	0,345	0,289	0,397	0,330	0,358
Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülgsus	0,330	0,315	0,379	0,348	0,318
Tööala	-0,329	-0,304	-0,340	-0,363	-0,314
Konsumerism	0,318	0,322	0,342	0,346	0,301
Keelteoskus	0,304	0,249	0,300	0,315	0,294
Isiklik läänemaade kogemus	0,302	0,278	0,269	0,330	0,275
Muutused röömustavad	0,298	0,258	0,296	0,311	0,289
Eesti-sisene liikuvus	0,291	0,222	0,317	0,298	0,283
Orienteeritus tööle ja enesetäiendusele	0,280	0,239	0,309	0,296	0,269
Vanus	-0,278	-0,248	-0,310	-0,290	-0,227
Eneseväljenduslik ja suhtlemiskeskne interneti- kasutus	0,265	0,237	0,269	0,246	0,282
Tunne, et on ajast maha jäänud	-0,260	-0,241	-0,364	-0,257	-0,291
Kultuuritarbimise mitmekülgsus	0,247	0,213	0,257	0,252	0,270
Tarbimislik ükskõikus, vajaduste vähesus	-0,244	-0,206	-0,268	-0,256	-0,237
Positiivne hinnang nõukogude aja suhtes	-0,240	-0,186	-0,214	-0,177	-0,291
Üldine usalduslikkus	0,233	0,202	0,197	0,262	0,209
Soov osaleda koolitustel, täiendõppes	0,225	0,184	0,269	0,220	0,237
Kinnisvara omamine	0,223	0,238	0,192	0,248	0,195
Rööprähklemine	0,219	0,175	0,248	0,220	0,229
Ajakulu tööle ja enesetäiendusele	0,206	0,171	0,249	0,194	0,214
Positiivsed tunded Eesti riigi suhtes	0,205	0,162	0,158	0,144	0,258
Sotsiaalne orientatsioon	-0,200	-0,184	-0,175	-0,173	-0,217
Haridus	0,192	0,238	0,115	0,199	0,203
Liberaalne orientatsioon	0,180	0,155	0,169	0,166	0,182
Ületöötamise määr (tööhoolikus)	0,174	0,128	0,258	0,187	0,153
Kodanikuaktiivsus osalemine	0,171	0,150	0,112	0,169	0,190
Perekonnaseis	-0,147	-0,151	-0,139	-0,112	-0,158
Häiritus muutustest	-0,133	-0,120	-0,206	-0,136	-0,120
Elukoht	0,110	-0,143	0,251	-0,051	0,067

VII osa. Kokkuvõte

EESTI ÜHISKONDA KUJUNDAVAD PROTSESSID JA TULEVIKUARENGUD

*Marju Lauristin, Veronika Kalmus, Margit Keller, Maie Kiisel,
Anu Masso, Signe Opermann, Peeter Vihalemm, Triin Vihalemm*

Oleme selles raamatus vaadelnud Eesti ühiskonna arengut viimasel kahel aastakümnel sellisena, nagu seda peegeldavad meie uurimisprojekti „Mina. Maailm. Meedia“ (lühinimega MeeMa) raames aastatel 2002–2014 kogutud ja analüüsitud andmed. Meie esimese küsitluse ajaks, mis toimus 2002. aasta sügisel, oli Eesti ühiskond juba hakanud stabiliseeruma, toibudes iseseisvuse taastamise järgsete kiirete poliitiliste, majanduslike ja sotsiaalsete muutuste vapustusest. Eesti oli välja jõudmas postkommunistlikust siirdeühiskonnast ja sisenemas üleilmsesse geopoliitilistest muutustest ja infotehnoloogilistest arengutest kannustatud transformatsioonilainesse. Nüüd liigume koos muu maailmaga uue ühiskonnatüübi poole, mida sageli nimetatakse infoühiskonnaks või võrgustunud ühiskonnaks.

Koos ühiskonna arenguga muutusid ka meie uurimistöo sihised. MeeMa uuring algas kui postkommunistliku siirde- ja järelsiirdeaja uuring, kuid viimasel viiel aastal üha selgemini ilmnunud globaalne tehnoloogiline, kultuuriline ja majanduspoliitiline transformatsioon on püstitanud meie ette küsimusi ja avanud tõlgendusvõimalusi ka üldisemate muutuste kohta inimeste maailma- ja enesetunnetuse, nn elaviku ehk eluilm (ingl *life-world*) põhidimensioonides, sotsiaalse aja ja ruumi ning sotsiaalse tunnetuse iseloomus. Koos sellega on teisenenud ka meie analüüsi teoreetiline taust, mis esialgu lähtus pigem siirdeühiskonna käsitlustest, üldsotsioloogilistest ühiskonna struktuuride mudelitest ning meedia ja kommunikatsiooni teooriatest, kuid on viimastel aastatel järjest enam keskendunud

hilismodernse ühiskonna jaoks iseloomulikele protsessidele ning sotsiaalse aja ja ruumi teoreetilistele käsitlustele (vt peatükid 2.3, 4.1, 4.3, 5.1, 5.3, 6.6).

Meie uurimisprojekti alguseks oli juba selgunud nende siirdeteoreetiliste teooriate piiratus, mis käsitlesid postkommunistlike ühiskondade arenguid ühesuunalise liikumisena lääneliku modernsuse normatiivse mudeli poole. Uuringut kavandades lähtusime Karl Polanyi (1944/1957) ideest, mille kohaselt igasugune suur sotsiaalne transformatsioon, mille käigus inimesed rebitakse lahti senisest eluviisist, tekitab ühiskonnas paratamatult kahesuunalise liikumise või toimejõu (*double movement*), millest üks on suunatud muutuste toetamisele, veelgi suuremale kiirenemisele, ja teine selle vastu. Osal inimestest kujuneb muutuste suhtes positiivne agentsus, mis on suunatud muutuste kiirenemisele või saavutatu hoidmisele. Teine, vastupidise suunitlusega agentsus on aga kujunenud nende inimeste reaktsioonist, kelle jaoks muutused on valulised ja toonud kaasa liiga suuri pingeid või kaotusi ning kes püüavad muutuste protsessi pidurdada, ümber suunata, säilitada muutuste põhivoolule vastuseisvaid struktuure või kooslusi.

Erinevalt ühesuunalise siirde teooriatest ei ole Polanyi kontseptsiooni kohaselt riigil võimalik neid vastandlikke protsesse poliitilisele taatele allutada, ühiskonda ülalt alla „disainida“. Riigil on kaks võimalust. Ta võib püüda protsesse tunneta- des ühiskonda tasakaalustada, võttes arvesse kahesuunaliste toimejõudude vahelist pinget, seda leevendada ja tasandada, võimaldades nendel inimestel, kes on siirde- muutustes haavata saanud, oma positsiooni parandada. Seda võime ühiskonna arengu seisukohalt vaadelda kui positiivset ümberrivistumist, restruktureerumist. Võib aga juhtuda ka vastupidine olukord, kus riik taandub ühiskonnas toimuva mõjutamisest ega kasuta võimalusi vastandlikke protsesse tasakaalustada, võimenda- des sellega polariseerumist ja pingeid, mis võivad pärssida kogu ühiskonna aren- gut. Võrreldes viimasel ajal postkommunistlikes ühiskondades toimunud protsesse, võime näha, et esialgselt küllaltki sarnasest stardipositsioonist alguse saanud ühis- kondlikud arengud on omandanud erineva, koguni vastandliku iseloomu. Eestit on rahvusvahelises võrdluses ikka esile tõstetud positiivse siirde näitena. Samas teame, kui vastuolulised ja kriitilised on olnud reageeringud neile välistele hinnangutele Eestis endas.

Siit lähtuvadki küsimused, millele meie uuring aitab vastata. Mis on toimunud Eesti ühiskonnas? Millised on tänaseks 1990ndatel aastatel alanud uute ühiskondlike struktuuride kujunemise tulemused? Kas ühiskonnas on valdav edukas kohanemine muutustega ning mahajäänute kaasamine ja sidustamine või on tegemist seiskunud ühiskonnaga, mille arengut takistab negatiivse *status quo* kujunemine erisuunaliste toimejõudude vahel? Kuivõrd tuntav on Eesti oludes kiirenevale sotsiaalsele ajale

(Hartmut Rosa järgi) iseloomulik desünkroniseerumine, ühise ajamõõdu kadumine ja millised mehhanismid soodustavad sünkroniseerimist, tagavad ühiskonna tervikliku, ühises ajaraamis toimimise? Kuhu suundub Eesti ühiskond pärast kõiki neid muutusi ning millised sotsiaalsed toimejõud ehk *agentsused* (Anthony Giddensi ja Margaret Archeri teooriate mõttes) neid tulevikusuundumusi mõjutavad?

7.1. MIS ON EESTI ÜHISKONNAS VIIMASEL AASTAKÜMNEL TOIMUNUD?

Ühiskonnarühmade süvenev eristumine

Uuringu ühe põhijäreldusena võime suurel üldistustasandil tõdeda, et ühiskonnarühmade eristumine on süvenenud ning Polanyi kirjeldatud vastassuunaliste agent-suste toime Eesti ühiskonna arengule on selgesti välja joonistunud. Meie uurimuse andmed võimaldasid kirjeldada vaimsete struktuuride, väärtuste ja identiteetide koondumist suhteliselt püsivaks mustriks. See muster eristab, kohati lausa vastandab neid kandvate sotsiaalsete rühmade – eelkõige eestlaste vs. venekeelse elanikkonna, noorte vs. vanade, aga ka meeste vs. naiste – eluilmasid (vt peatükid 2.1, 4.3, 6.3, 6.5). Need vaimsed ja tegevuslikud struktuurid on seotud eri rahvarühmade kardinaalselt erineva elukogemusega, erineva asetumisega ühiskonnas, erineva võimekusega ennast teostada või ka lihtsalt muutunud keskkonnas eluga toime tulla. See tähendab ka, et nad vajavad erinevaid võimekusi ja vahendeid muutustega toimetulekuks ning ootavad ka riigilt erinevaid poliitikaid (vt peatükid 2.3, 4.3, 5.3, 6.3).

Eesti ühiskonna sisemises eristumises toome esile kuus dimensiooni: sotsiaalne kihistumine, põlvkondlik dünaamika, etniline eraldumine, ajaline asünkroonsus, erinev meediatarbimine ja erinev sotsiaalse sidustumise viis.

Sotsiaalne kihistumine

Oluline muutus on toimumas ühiskonna jaotumises, selle vertikaalses ja horisontaalses mõõtmes. Vertikaalse mõõtme võrdkujuks on ühiskondlik kihistumine, kus kõrgematel positsioonidel on kasutada rohkem ressursse ja mõjuvõimalusi (vt ptk 1.1). See on iseloomulik hierarhiliselt organiseeritud ühiskondadele. Horisontaalne mõõde on elulaadiline või elukaareline, mille puhul ei ole kõrgemaid ja madalamaid positsioone. Liikumine modernsusest hilismodernsusse peaks teoreetiliste ootuste kohaselt (Beck ja Beck-Gernsheim, 2002; Giddens, 1991) tähendama vertikaalse mõõtme tähtsuse vähenemist, ühiskonna hierarhilise ülesehituse asendumist vähem hierarhilisega, kihtide eristumist horisontaalses, mitte vertikaalses mõõtmes.

Selleks ajaks, kui Eestis postkommunistlik siire algas, oli Euroopa jõudnud juba hilismodernsesse või postmodernsesse järku, kus horisontaalne mitmekesisustumine oli muutunud väga tugevaks. Postkommunistlikus ühiskonnas tähendasid muutused aga eeskätt vertikaalset restruktureerimist, sotsiaalse hierarhia ümberkujunemist. Ühiskondlik areng keerles ümber sotsiaalse edu mõiste, milles oli tugev vertikaalne dimensioon, ülesrühkimine või allajäämine.

Meie uurimistulemused annavad tunnistust, et praeguseks on Eesti ühiskonnas vertikaalne ümberrivistumine põhiosas toimunud ja kihid stabiliseerunud (vt ptk 6.6.). Ehkki kihistumise põhiteguriks on eeskätt materiaalse võimaluste ebavõrdne jaotus, kaasneb sellega tegelikult mitmesuguste suhete keerukas põiming. Nii võib teatud kultuurides ja ajastutel materiaalne edukus olla pigem negatiivse tähendusvarjundiga, võrreldes nt haritusega või voorusliku eluga, ka võib poliitiline mõjuvõim olla mõnes ühiskonnas rikkusega otseselt seotud, teises aga sellest sõltumatu(m). Seepärast pakub lisaks n-ö objektiivsele kihistumisele, mis väljendub rahaliste sissetulekute ja ametipositsioonide hierarhiana, sotsioloogiliselt huvi ka subjektiivne kihistumine, mille aluseks on inimeste eneste hinnang oma kohale ühiskonnas.

Subjektiivne kihitkuuluvuse hinnang osutus meie uuringute põhjal väga mahukaks indiviidide ja ühiskondlike suhete vahetava iseloomustavaks näitajaks, milles peegeldusid nii nende ambitsioonide ja ressursside vahetava vahetava, ühiskondlike ja tehnoloogiliste muutustega kaasaminek või neile vastandumine kui ka arusaamad ühiskonnas ja oma sotsiaalses ümbruses olulistest väärtuskriteeriumidest.

Andmete analüüs näitas, et vastajate ühiskondliku asetuse subjektiivset hinnangut võib selle paljusid eri aspekte kokkuvõtva iseloomu tõttu võrrelda Bourdieu kirjeldatud isiksuse üldise eluhoiaku/käitumismustri tüübiga, nn *habitus*'ega. MeeMa raames tehtud analüüs subjektiivse kihihinnangu seotusest hoiakute ja elustiilidega lubab tõlgendada inimeste hinnangut oma asendile ühiskonnaredelil kui nende üldisemat kalduvust või valmidust (dispositsiooni) toimida ja arvata ühiskonna asjadest teatud viisil. Siirdeühiskonnas, kus lühikese aja jooksul toimus seniste reeglite murranguiline muutumine ja ühiskonnaliikmete ümberkohanemine (resotsialiseerumine), peegeldab enese positsioneerimise ühiskonnas ka muutustega toimetulekut. Viie küsitluslaine võrdlevast analüüsist ilmselt inimeste kohanemine tarbijalikke väärtusi, konkurentsi ja infotehnoloogilist arengut väärtustava mõtteviisiga. End ühiskonna keskmisest, n-ö tavakodanikust kõrgemale seadnud inimesi iseloomustas ambitsioonikus, optimistlik eluhoiak, edule suunatus ja teadlikkus oma võimekusest muutustega toime tulla. Sellistest hoiakutest lähtub ka positiivne hinnang ühiskonnas toimuvale ning tahe muutusi veelgi edasi viia. Samas on huvitav märgata, kuidas

eristub see kõige optimistlikum, muutuste suhtes eriti entusiastlik kõrgkiht samuti end keskmisest kõrgemal tundvast, kuid veidi tagasihoidlikuma enesehinnanguga kõrg-keskkihisk, kes on küll samuti optimistlik ja edukas, kuid oma hoiakutes ühiskonna arengu suhtes mõõdukam ja kriitilisem. Enese seadmine keskmise kodaniku positsioonile viitas enam-vähem turvalisele kohanemisele muutustega, suhtelisele toimetulekule uueneva keskkonna nõuetega, kuid väiksemale rahulolule ja optimismile tuleviku suhtes. Ka oli keskkihisk märgata tendentsi muutusi eirata või ka materiaalselt ebaedu mõnel muul viisil kompenseerida (kultuuritarbimine, kodanikuühendustes osalemine, interneti kasutamine eneseväljenduseks). Keskmisest madalamale positsioonile asetunuid iseloomustab keskmisele lähedane ressursside omamine ja kohati ka samalaadne alternatiivseid võimalusi kasutav käitumismuster, kuid keskmisega võrreldes negatiivsem muutuste kogemus, ebaõnnestumise kartus, üle jõu käivatele uutele nõudmistele ja reeglitele allavandumine. Kõige madalamas kihis asuvad aga Eesti ühiskonnas oma subjektiivse tunde järgi need inimesed, keda iseloomustas ressursivaegus ja passiivsus, millega kaasnes tugev vastuseis muutustele ja pessimistlik, väheusaldav hoiak Eesti riigi suhtes. Võime väita, et subjektiivne alamkiht (kuhu võib kuuluda ka inimesi, kellel on olemas nii korralik palk kui ka amet) moodustus valdavalt uuendustest heitunud, sotsiaalselt võõrdunud ja nõukogude mineviku suhtes nostalgilisest elanikkonna osast.

Kihistumismustri kaudu väljendus seega ühelt poolt materiaalse ja tehnoloogilise mõõtme olulisus edu kriteeriumina Eesti ühiskonnas, teisalt aga ilmnis kultuuritarbimise ja kodanikuaktiivsuse tasakaalustav ja kompenseeriv roll eduvõidujooksus allajääjate jaoks, seda eriti vanemate põlvkondade ja vähemuste seas. Huvitav oli märgata, et subjektiivse kihipositsiooni tõustes kasvab kriitilisus muutuste suhtes ja elavneb taotlus leida alternatiivseid ühiskondliku eneseteostuse ressursse (v.a kõige kõrgemas kihis). Võib arvata, et sedamööda, kuidas ammendab ennast materiaalse edu keskne siirdekultuur, suureneb ühiskonnas horisontaalse eristumise olulisus, mitmekesisuse tunnistamine muutub loomulikuks, eristatakse mitte niivõrd materiaalselt rikkuselt kui elulaadi ja eelistuste mitmekesisusel. Ühiskonnas tähendab see inimeste elavike paljususe ja agentsuste mitmekesisuse kasvu.

See järeldus võiks sobitada Giddensi ja Becki teoreetilise eeldusega (Beck ja Beck-Gernsheim, 2002; Giddens, 1991), et erinevalt ühemõõtmelisest sissetuleku skaalast on elustiilide mitmekesisuse arengul ühiskonnas indiviide võrdsustav mõju. Meie uurimus näitab, et elustiililine eristumine, erinevate toimetulekustrateegiatega teadmine ja kasutuselevõtt seletab muutustega kaasaliikumist paremini kui majandusliku kihistumise näitajad. Võib öelda, et oma elustiili edendamine väljendab inimeste toimimisvõimekust ühiskonda ühtlustavate struktuuride suhtes. Paraku on näha,

et ka elustiilivõimekus on käesoleval sajandil jaganud toimetulekueeliseid eeskätt neile, kelle sotsiaalne asetus ühiskonna struktuuris oli hästi kindlustatud juba sajandi algul (vt ptk 4.3).

Eristumine sotsiaalse sidustumise mõõtmes

Sotsiaalse sidustumise analüüs (ptk 4.3) näitab, et inimesed, kes juba siirdeperioodi lõpus 2002. aastal tegutsesid aktiivselt ühiselu valdkondades (poliitiliselt, ühiskondlikult, tarbimislikult, kultuuriliselt, seltsieluliselt), on kasvanud oma võimekust veel täiendavateski eluvaldkondades, nt tööelu kujundamises, ökopraktikate arengus, meediakasutuse mitmekesisuses ja oskustes. Vahe mitmekülgset aktiivsete ja eri valdkondade kaudu ühisellu sidustunute ning vähem/ühekülgsematelt aktiivsete vahel suureneb. Tegevuslikult mitmekülgset sidustunud inimesed juhivad muutusi ise, sest muutuse loomine on nende argipraktikate märkamatu osa. On loomulik, et selline elukogemus võimaldab neil muutustesse jaatavalt suhtuda. Mitmekülgset sidustunute võrdlemisi väikestele gruppidele vastanduvad statistiliselt suuremad, vastandlikuma elukogemusega inimrühmad, kelle argipraktikad ei ole ajas pea-aegu muutunud. Üha kiiremalt tihenev ühiskondlik struktuur loob paraku sellistele toimijatele takistusi, eeldades neilt kapitale, oskusi ja tõlgendusviise, mis jäävad vähem sidustunutele kättesaamatuks, kasvatades struktuurset kaugenemist veelgi. See olukord ärgitab rohkem tagasivaatamist, vanast kinnihoidmist, ettevõtlikkusest hoidumist. Esimese grupi aktiivsed püüdlused ajaga kaasas käia ja ka enese uutest elustiililistest valikutest veedelda laskmine on oluliselt tõstnud edukalt sidustunute elutempot. Kaasnevad valikud isikliku aja kokkuhoiu nimel on säilitanud ja tihendanud suhteid mitmekülgset sidustunute vahel ja kahandanud kokkupuuteid mitmekülgset sidustunute ja vähe sidustunute vahel, tuues kaasa eri elustiiliga rühmade elavike omavahelise tugevama eristumise ja kaugenemise. Lihtsalt öeldes: eri rühmad ei saaks teineteisest aru, isegi kui nad omavahel suhtleksid.

Eristumine ressursirikkuse mõõtmes

Pinge poliitiliste, majanduslike ja kultuuriliste ressursside omajate ja mitteomajate, ressursirikkaste ja ressursivaeste vahel on kasvanud. Elanikkonnas on edasiste muutustega edukaks kaasaminekuks ressursse viiendikul. Samas on mõnevõrra rohkemgi neid, kelle jaoks muutused on olnud liiga kiired – MeeMa 2014 andmetel 28% kogu elanikkonnast.

Need, kes edasipürgimise hoovuses endale kohta ei leia, ei ole mitte ainult vähesemate kapitalide ja ühekülgsema sotsiaalse võrgustikuga vanemad ja vähem haritud, vaid ka need, kes muutusi omaks ei võta, kes ei taha rühkida ega konkureerida, kellel on teistsugune elavik. Nende seas on palju inimesi vanuses üle 55 eluaasta, haritud, vabakondlikult aktiivseid ja sotsiaalse orientatsiooniga inimesi, kellel ei ole materiaalse ega välise edu motivatsiooni. Võime öelda, et lõhe agentsete ja vähem agentsete vahel on kasvanud, see väljendub ka ühiskondlikes hoiakutes, samuti aja jooksul üha kasvava selgusega (partei)poliitilistes eelistustes ja poliitikaga suhestumises laiemalt (vt ptk 2.3).

Niisiis on siirdeperioodi alguse strukturatsioon sotsiaalsed suhted n-ö paika lokutanud ning ühiskonnas jätkub tugev eristumine, kohati lausa polariseerumine (vt peatükid 2.2, 2.3, 2.4, 4.1, 4.3, 6.1, 6.3, 6.5, 6.6), mida hoogustab sotsiaalse empaatia vähesus rahvarühmade vahel (nt ptk 2.1 kirjeldatud etnilise identiteedi kujunemine eristuval alusel, ptk 4.2 käsitletud tervisepüüdluste polariseerumine).

Meedia- ja infokeskkonna muutustega seotud eristumine

Info- ja suhtlusvõrgustike muutus on toetanud kahekiiruselise ühiskonna teket. Ühelt poolt leiab inimesi, kes pigem juhivad ise oma elu, kujundavad ise oma meediatarbimist, pigem otsivad, kui jälgivad infot, loovad ise uut informatsiooni, ühendavad eri praktikates mitu eesmärki (nt meediakasutuses, milles töö, tarbimine, hobid ja meelelahutus saavad olla integreeritud), hoiavad seega ka aega kokku ja saavad selle kasutust ise kujundada. Nad põimivad kokku väga mitmekesistest rahvusvahelistest ja kodumaistest kanalitest saadud teadmise, mida toetab hargmaistele suundumustele avatud kosmopoliitne identiteet, mis võimaldab kultuuride ja eluviiside erisusi nautida ning toodab neid juurde. Selline eluviis saab olla võimalik tänu infotehnoloogilistele ja võrgustavatele arengutele ja ilmselt samapalju ka tingib ja toetab neid arenguid. See kiiresti muutuval keskkonnale, suurenevale infohulgale ja paljude kanalite valikulisele kasutamisele orienteeritud osa ühiskonnast saab informatsiooni üha enam isiklikest valikuist lähtudes. Piirideta, voolavat infoliikumist edendava info- ja meediakanalite süsteemi ümber kujunevad suhted kujundavad ümber ka ühiskonna struktuuri. Teiselt poolt kujundavad Eesti meediakeskkonda need elanikkonna rühmad, kelle jaoks on väga tähtsad traditsioonilised info- ja meediakanalid. Ühiskonna selle osa info- ja meediakanalite kasutus on harjumuspärane ja pigem väheneb, selles domineerib mõni kindel kanal.

Eesti venekeelse elanikkonna nooremal ja ühiskondlikult sidustunud osal on Eesti piiresst väljaulatav suhtlusringkond ja nad jälgivad välismeedia kanaleid, olles

mentaalselt pigem hargmaine ja kosmopoliitne (ptk 6.4). Hargmaisus on sotsiaalse agentsusega teineteist võimestavalt seotud. Venekeelse elanikkonna lõimumise ja meediakasutuse harjumuste analüüs näitab, et kohaliku tugeva agentsuse loomisel ja säilitamisel on oluline niihästi infotarbimise ajaline järjepidevus (diakroonsus) kui ka info tõlgendamise konteksti ruumiline ulatus ning võimalus saada infot korraga mitmest allikast ja seda omavahel võrrelda (sünkroonsus).

Sotsiaalselt vähem sidustunud ning traditsioonilisema meediakasutusega rühmad, kelle argielu ei ole täis lükitud tegevusi ja neid ühiskonna kangasse lõimivaid suhteid, jäävad kõrvale kõrge agentsusega muutuseloojate mänguväljalt, sulguvad omamoodi kapslisse. Nende sellele väljale sisenemise barjäär tõenäoliselt üha kasvab ja võimalus muutustes osaleda kahaneb.

Aja kiirenemisega seotud eristumine

Sotsiaalse ja personaalse aja kiirenemise ja individualiseerumise protsess on olnud Eesti ühiskonda polariseeriva iseloomuga: ühtede rahvarühmade jaoks aeg kiireneb, teiste jaoks aeglustub. Ühiskonnaliikmete erinevat elutempot ja varieeruvaid elurütme näitab ilmekalt tähtpäevade tähistamine: n-ö eurütmiline seisund, kus suur osa ühiskonnaliikmetest argiaskeldustest pausi peab, tekib Eesti ühiskonnas mõnel üksikul päeval aastas (vt ptk 5.4). Enamasti on aga tähtpäevad (ka need, millega kaasneb vaba päev) sellised, kus üks osa ühiskonnaliikmetest peab pausi, samas kui teiste elu tiksus tavalises argirütmis. Siit võib ka järeldada, et ühiskonnas kaotavad oma mõju institutsioonid, mille kaudu oleks võimalik kõigi ühiskonnaliikmete personaalset aegruumi ühitada (sünkroniseerida).

Tõendamist leidis raamatu sissejuhatuses püstitatud hüpotees, et elutempo tõus ja sotsiaalse aja kiirenemine on seotud kihistumisega: aja kiirenemine ja kihistumine võimendavad teineteist vastastikku. Eri analüüsides leiab kinnitust, et ajapuudus („mul on kogu aeg kiire, näen vaeva, et kõigega toime tulla“) on tihedas seoses tunnetatud sotsiaalse staatusega: mida kõrgemale inimene end ühiskondlikul redelil paigutab, seda vähem tajub ta endal aega olevat. Ajakasutuse tunnuste põhjal tehtud klasteranalüüs (ptk 5.3) kinnitas, et kõige olulisemaks uut ajakasutustüüpi iseloomustavaks ilminguks on *rööptegutsemine*, vilumus ja harjumus olla korraga hõivatud eri praktikatega nii virtuaalses kui ka realses keskkonnas. Ühtpidi pakub see lihtsat positiivset tõlgendust, et tegusad inimesed, kes palju teevad, jõuavad ühiskonnas edasi – „kes teeb, see jõuab“. Sotsiaalteaduslikes terminites saame aga sedastada, et tihedam, intensiivsem ajakasutus võimaldab tõhusamalt säilitada ja kasvatada isiklikke ressursse – nii majanduslikku, kultuurilist kui ka sotsiaalset

kapitali. Ilmselt paljuski seetõttu ei tunneta sotsiaalse aja kiirenemisest haaratud Eesti ühiskonna liikmed isiklikku ajapuudust otsese ajavaesuse ega ilmajäetusena, vaid vastupidi, soodsama sotsiaalse positsiooni näitajana. Hõivatus, kiire elutempo ja rööptegutsemine toetavad seda, samas kui alahõivatus ja sisuka tegevusega täitmata aeg kahandavad. Tõenäoliselt tugevdab personaalse aja kiirenemise ja tihenemise ning tajutud sotsiaalse staatuse vahelist seost ka neoliberaalsest ideoloogiast uut elujõudu ammutav protestantlik eetika (vrd Wajcman, 2015).

Tajutud ajapuudusest tingitud pingete maandamisel on muutunud üha kättesaadavamaks lahenduseks mitmesugused tarbimispraktikad. Selline lahendus on oma olemuselt egalitaarne, sest kuigi tarbimisvalikuid piirab sissetulekute erinevus, võimaldab elustiilide mitmekesisus neid piiranguid ületada (ptk 4.1).

Samas tekib küsimus, kus on kiirenduse talumise lävi ja kas ühiskonnas edasipürgimine toob kaasa pideva survestatud oleku ja psühholoogilise stressi ning agentsuse n-ö küllastumise. Millised piirid on muutusevõimekate ja hästi sidustunud, kuid pideva ajasurve all oleva vähemuse vabadel valikutel ja agentsusel? Ajakasutuse klastrite analüüs (ptk 5.3) viitas selliste piiride olulisusele, eristades kõrge sotsiaalse enesehinnanguga eduka rööptegutseja tüübi rahulolematust, ajastressis rööptegutseja tüübist. Ajaline pressing muutusevõimekate argieludele tugevneb, mis omakorda pakib nende isikliku aegruumi tihedalt täis, mistõttu sinna ei pruugi enam uusi suuri muutusi mahtuda. *Status quo* ehk väikeste täienduste ja pisimuutuste katkematu muster hakkab end üha kindlamini taastootma, võimaldamata põhjapanevamaid käigu- või kursivahetusi, mida ühiskonna tasakaalustatud areng võiks vajada.

Põlvkondlike erinevuste suurenemine

Paljudes valdkondades (nt meediakasutuses, kultuuris osalemises, elulaadis, vaimuses ja mõttemustrites) tulevad üha selgemini esile põlvkondlikud erinevused.

Kui nooremad põlvkonnad kannavad suhteliselt mitmepalgelist väärtus- ja identiteedistruktuuride paletti, siis vanemad põlvkonnad on selgelt koondunud vähesemate, traditsioonilistemate mõttemustrite ümber (vt ptk 2.1). See annab tunnistust teatud aeglustumisest, isegi tardumusest vanemas põlvkonnas. Teisalt on põlvkondliku identiteedi kujunemisel nooremate põlvkondade jaoks märksa olulisemad struktuursed ning tarbimisliku elustiiliga ja sotsiaalse staatusega seonduvad komponendid, samas kui vaimsed ja kultuurilised tegurid on silmapaistvalt vähem tähtsad (vt ptk 6.5). Ka traditsiooniliste kultuuriliste suursündmuste – laulupidude kultuuriline tähendus on nooremate põlvkondade jaoks muutunud, selle asemel on kujunenud ühendajaks rahvusvahelised, sageli globaalsed meelelahutussündmused.

Samal ajal on nooremate põlvkondade mõnedes alarühmades, nn *põlvkondlikes üksustes* (vrd Mannheim, 1927/1952), endiselt säilinud tugevad traditsioonilise kultuuri praktikad, traditsioonilise meedia domineeriv positsioon (vt peatükid 3.1 ja 3.2). Seega võime väita, et nooremate earühmade põlvkondliku identiteedi kujunemisel vähem kultuuri- ja väärtustekeskseks mängib tõenäoliselt rolli traditsioonilisemate kultuurikogemuste (ilukirjanduse, filmi- ja teatrikunsti, traditsioonilise meedia tarbimise) fragmenteerumine ning maailmavaadete pluraliseerumine.

Internetil põhinev meediakasutus on suurendanud kujuteldavat osalemist eri maades ja eri valdkondades toimivas, loonud uued aegruumilised ja tunnetuslikud võimalused. Nooremate põlvkondade elavikus on internetil domineeriv, sageli keskne roll. Vanemate earühmade taustal on noorte nimetamine *digitaalseks põlvkonnaks* seega õigustatud, samas jäävad selle põlvkonna piirid ähmaseks, ulatudes mõne näitaja kohaselt 1960ndate lõpus sündinuteni.

Üldiselt võime tõdeda, et nooremad põlvkonnad on suutnud kiirete ühiskondlike muutustega – eriti infostumise ja sotsiaalse aja kiirenemisega – kohaneda nõtkemalt, kiiremini ja suuremal määral, samal ajal kui vanemate generatsioonide esindajad on jäänud paljuski truuks noorpõlves omandatud harjumustele ja eelistustele. Teatud aspektides (nt institutsionaalne poliitiline osalus, kultuuriline aktiivsus, informeeritus) on vanemate earühmade suurem inertsus aidanud neil säilitada kapitaliseerituse taset, paljudes teistes eluvaldkondades (nt laienev sotsiaalne ruum personaalse ressursina, digipädevused, internetipõhised poliitika- ja majandusväljal osamine, tarbimisvõimalused) on aga nooremad vanuserühmad saavutanud märkimisväärse edumaa, mis kokkuvõttes mõjutab enesehinnangulise sotsiaalse staatuse erinevust oluliselt nooremate põlvkondade kasuks. Niisiis täidavad põlvkonnad ühiskonna kui terviku suhtes nii vertikaalselt kui ka horisontaalselt struktureerivat rolli ning desünkroniseerivad vastavate ühiskonnarühmade kulgemist sotsiaalses aegruumis.

Üldiselt täheldatav eristumise suurenemine ei haara kõiki konkreetse põlvkondliku rühma liikmeid kaugeltki võrdselt. Erinevused pole suured mitte ainult põlvkondade vahel, vaid ka põlvkondade sees, mis kinnitab samuti selgelt *põlvkondlike üksuste* olemasolu (vrd Mannheim, 1927/1952). Näiteks on vanemad põlvkonnad oma ruumilise mobiilsuse ja avatuse poolest väga heterogeensed, nn mobiilsemad vanemaealised on isegi sarnased nooremate earühmadega, kelle puhul võib eeldada, et neil on põlvkondlikult teatud eelised (üleskasvamise avatud ühiskonnas, keelteoskus jms).

Teatud aspektides võime aga märgata põlvkondlike üksuste erinevuste vähenemist. Varasemates analüüsides prognoositud põlvkondlikud muutustrendid sotsiaalselt tasakaalustatuma infoühiskonna suunas on paljuski teostunud – „tüdrukute

järelejõudmine poistele“ (Kalmus, 2004) ja „vanaemade-vanaisade väiksem ebavõrdsus“ (Kalmus, 2006). Samas on infokihistumise sotsiaalselt olulisemates aspektides, interneti kasutamises poliitika- ja majandusväljal osalemiseks tekkinud varasemaga võrreldes äraspidised soolised erinevused, s.t naiste suurem aktiivsus, seda just aastatel 1958–1967 sündinute põlvkonnas (vt ptk 6.5). Võime öelda, et kiiresti muutunud ühiskonnas on põlvkondlikud üksused ebapüsivad ja ühiskonna struktuursete telgede suhtes teatud määral dünaamilised.

Lisaks võime täheldada mõningaid põlvkondadevahelisi sarnasusi. Näiteks toimivad TV meelelahutussaadete vaatamine ning ajapuuduse kui sotsiaalset staatust tõstva teguri väärtustamine (olles väheseid põlvkondi ühendavaid tunnuseid) põlvkondade kiirenevas ajas kulgemist *sünkroniseeriva* jõuna (ptk 6.5). Ka konsumeristliku elustiili leviku poolest ja sotsiaalselt sidustumiselt on noorte ja vanade vahelised erinevused oluliselt tasandunud, andes maad pigem eagrupidisestele erinevustele.

Erinevuste süvenemine etniliste rühmade vahel

Eesti rahvusriigi ülesehituse loogika on kaasa toonud etnilise kuuluvuse tähtsustamise ühiskondlikes suhetes. Meie uuring kinnitab, et sellega on kaasnenud rahvusvähemuste, eeskätt venekeelse vähemusrühma rahvusliku enesemääratluse tugevnemine (*etniseerumine*). Seejuures on oluline märgata, et kuigi etnilisel pinnal põhinev polariseerumine on pärast 2007. aasta pronksiöö sündmusi süvenenud, ei rajane Eesti venekeelse vähemuse rahvuslik identiteet niivõrd poliitilistele kuivõrd kultuurilis-religioossetele sümbolitele, väärtustele ja praktikatele, mille kaudu püütakse ka ületada tunnetatud madalamat sotsiaalset staatust jm negatiivseid kogemusi. Uuringust ilmneb, et negatiivsetena tajutud arengutele ühiskonnas on venekeelses elanikkonnas reaktsioonina välja kujunenud tugev etnokultuuriline, religioossete juurtega väärtusorientatsioon, mis ühendab vähemusrühma eri põlvkondi ning toimib nende vahelise *sünkroniseeriva mehhanismina*. Samas toimib see mõttemuster aga eesti- ja venekeelsete noorte sotsiaalse ja kultuurilise aegruumi kõrvutuses nende rühmade kulgemise *desünkroniseerijana* (vt ptk 2.1).

Venekeelse elanikkonna jaoks on eestlastega võrreldes tugevama sünkroniseeriva toimega ka meedia, kuna peaaegu kogu venekeelne auditorium jälgib Venemaa meediakanaleid kas peamise infoallikana või koos kohaliku (venekeelse) meedia ning harvem ka koos läänemaise välismeediaga (vt ptk 6.4). Venekeelne elanikkond on kohanenud muutustega ajaliste ja ruumiliste rööpsuhete pinnal, neil on suhteid nii Eestis kui ka Venemaal ja teistes riikides ning nad kasutavad nii oleviku kui ka mineviku kultuurilisi šabloone (Sztompka, 1991). Nende rööpsuhete raames on

venekeelne elanikkond sisemiselt eristunud nii seotuselt poliitiliste, majanduslike kui kultuuriliste institutsioonidega kui ka identiteedi suunitluse poolest. Venekeelse elanikkonna puhul ilmneb n-ö lõimumise paradoks – mida tugevam ja mitmekesisem on institutsionaalne seotus ja ühiskondlik lõimitus, seda kosmopoliitsem ja autonoomset arengut väärtustavam on identiteediorientatsioon. Seega pole täpne rääkida eriliselt just Eesti ühiskonda tugevalt lõimitud rühmast. Pigem esindavad „hästilõimunud“ venekeelsed kiireid ühiskondlike muutustega kohanejaid, kes arendavad suhteid ja praktiseerivad osalusi nii Eestis kui ka mujal. Teisiti öeldes, Eesti ühiskondlike struktuuridega sidustumine on osa nende personaalse aegruumi avatuse strateegiast. Eesti rahvusriigi ideaalile võiks isegi paremini vastata kiiresti vananev tugeva institutsionaalse lojaalsuse ja mõõduka majandusliku seotusega rühm, kes püüab hoida kultuurilises ja ideoloogilises mõttes neutraalset joont ja on kodanikuühiskonnas passiivne. Ideoloogiliselt orientatsioonilt rohkem Venemaa suunda hoidev ning väga piiratud majanduslike ja ka hariduslike võimalustega rühm on samas (taas)omandanud religioossed või moodsamad kodanikuühiskonna osalus- ja avaliku eneseväljenduse praktikad, mis annavad poliitilist toimevõimekust juurde. See muudab nad ka eestlastele paremini nähtavaks, kujundades tänast „venelase prototüüpi“.

Ajalis-ruumiline hargmaisus (nõukogude nostalgia ja Venemaa meedia jälgimine) on Eesti venekeelse elanikkonna puhul valdavalt kompenseeriva toimega. Seda pole vaja mitte niivõrd igapäevaste soorituste toetuseks (mis on sagedane värskest väljarännanute puhul), vaid pigem teatavat tervikliku ja väarika vaimse maailma loomiseks.

Teine laialdaselt kasutatav kompensatoorne praktikatekogum on seotud tarbimiskultuuriga.

Üldiselt on venekeelne elanikkond kõigil vaadeldud aastatel olnud konsumeristlikum, s.t rohkem orienteeritud eneseväljenduslikule ja identiteeti loovale tarbimisele. Konsumerismi näitaja on teinud just venekeelses valimis suure hüppe (2002. aastal oli kõrge või väga kõrge konsumerismi tasemega inimeste osakaal eestlaste seas 11%, venekeelsete vastajate seas 14%, 2014. aastal vastavalt 29% ja 41%). See sunnib järeldama, et tarbimislik lõimitus ühiskonda on vene keelt kõnelevatele inimestele kättesaadavam kultuurilisest või poliitilisest lõimitusest. Teisisõnu, elukondlikus mõttes on erinevused eestlaste ja kohalike venelaste vahel üldiselt tasandunud, kuid ühiskondliku osaluse, arusaamade ja hoiakute poolest pigem suurenenud. Omandatakse praktilised, uute tehnoloogiate, (avalike) teenuste kaudu või muul moel vahendatud oskused-arusaamad, kuid ei kujundata ümber väärtusi, identiteete ja ideoloogilisi arusaamu (ptk 6.3).

Seejuures ei ole venekeelne osa ühiskonnast ühiskondlike hoiakute ja agentsuse mõttes kaugeltki ühtne. Venekeelse kogukonna sees kasvab sisemine polariseerumine, kus üks osa rööptegutseb eestlastega võidu, on ületöötanud ja rühib pideva enesetäienduse poole, olles isegi eestlastest enam tarbimisele ja edule orienteeritud, teine osa aga kaldub passiivsusele ja võõrdumusele. Eesti venekeelse elanikkonna lõimumise viisid, ühiskondlikud veendumused ja argipraktikad toetavad valdavalt ühiskondlike muutuste aeglustamist, mitte kiirendamist (peatükid 4.3, 6.3.). Oma hariduslikku ja majanduslikku kapitali kasutades ja suhtevõrgustikku rakendades suudab ühiskondlike muutustega kaasa minna, uusi ideoloogiaid rakendada ja neile vastavaid igapäevapraktikaid kiiresti arendada ligikaudu viiendik venekeelsest elanikkonnast. Neli viiendikku seevastu rakendavad erinevaid aeglustusstrateegiaid, püüdes säilitada vanu praktikaid ja ideoloogiaid, neid tasapisi muutes. Esimene, tugevama agentsusega viiendik on võtnud omaks uued ühiskondlike protsesside mõtestamise viisid ning levitab neid oma kogukonnas, panustades sel moel ka kogu Eesti ühiskonna muutumisse. See rühm on dünaamiline, kuid ka teatud mõttes haavatav, ebastabiilsust tekitav, sest kui muutused ületavad nende jaoks eduka sooritusvõime piirid, võivad nad omaks võtta ka protestiideoloogia. Ülejäänud venekeelne elanikkond kasutab erinevaid ideoloogiaid ja elamisviise, mis kõik paraku suurendavad sotsiaalset inertsit, kuid on senini ka teatud määral pehmenanud heaolu ja turvatunde kahanemist (neutraalsus, diasporaastumine, kogukondlikkus, eemalolemine avalikust sfäärist, piirdumine eksistentsiaalselt vajaliku institutsionaalse osalusega). Tempot võetakse maha ka avalikust sfäärist erasfääri põgenemise ja sotsiaalse kapseldumise abil. Juhul kui pere majanduslik ja hariduslik kapital on piisav, et igapäevamured lahendada, püütakse hoida sotsiaalseid suhteid ja säilitada neutraalsust niihästi uue kui ka vana süsteemi suhtes. Väheste sotsiaal-materiaalsete võimaluste korral aga jäädakse mentaalselt pigem minevikku ja klammerdutakse seda toetavatesse eneseväljenduslikesse praktikatesse.

Vene noor kõrgkiht on eestlaste omaga sarnane, aga mitte eestlastega solidaarne. Neid iseloomustab lahtirebitus ümbritsevast ja refleksiivsus, püüed ennast kohalikust kontekstist lahti haakida. Vene madalkiht on aga palju enam heitunud ja depriveeritud kui eesti madalkiht. Ühiskonna restrukturaatsiooni tajuvad nad väga tugevalt sotsiaalses struktuuris allapoole langemise ja ilmajätusena (vt peatükid 2.3, 4.3, 6.6).

Ühiskonnaelu sünkroonsus nõrgeneb

Siirdeperioodil sünkroniseerisid ühiskonna arenguid poliitilised ja majanduslikud reformid, kõik olid korraga uues olukorras. Praegu on nende reformide

sünkroniseeriv mõju hajumas. Individuaalsed elu- ja tegevuse rajad on välja kujunenud ja muutumas domineerivaks.

Seniste kultuuriliste sünkroniseerijate mõju on vähenenud. Traditsioonilised kultuurivormid, nt kõigi jaoks tuntud kirjandusteosed, ühised tähtpäevarituaalid, üldtuntud ajaloosündmused, on kaotanud oma tähtsust sotsiaalse tunnetuse ühtlustajatena ning liidavad nüüd väiksemaid ja teistsuguste omadustega kogukondi. Meediasüsteemi fragmenteerumine ning internetipõhiste kanalite ja sotsiaalmeedia kasutuse individualiseerumine koos kasutusvõimaluste ja info kättesaadavuse tormilise suurenemisega on olnud tugeva desünkroniseeriva mõjuga nii sotsiaalsel kui ka individuaalsel tasandil. Traditsioonilise meedia tähtsus inimeste ööpäevase aktiivsuse rütmistajana on langenud. Samuti on vähenenud institutsionaalsete struktuuride (meedia, töökoht, kool) roll personaalse sotsiaalse ruumi laiendajana (vt ptk 5.1).

Meie uuring näitab, et eri rahvarühmad, elustiilikogukonnad, kihid ja põlvkonnad elavad erinevates aegruumides, mis on vaid osaliselt omavahel sünkroonsed. Osal inimestest on nende aegruum ette ära seadistatud, osa saab seda ise seadistada – need, kelle sotsiaalne agentsus on suurem. Personaalse aegruumi seadistamise võime ja võimalus tähendab suuremat kontrolli oma maailma üle, oma suhete üle keskkonna ja ühiskonnaga. Ühiskonnas on hakanud kujunema uued sünkroniseerivad ja desünkroniseerivad praktikad: töösuhetes (projektide taotlemise ja realiseerimise tähtajad), sotsiaalmeedia kasutuses (saripostitused, laikimine, enda laikide seire kui uus „kellavaatamine“), mobiilsuses (nt lasteaia sulgemise ajad, reisimise ajad, mis tööl või koolis veedetava ajaga üha rohkem nihkesse jäävad), uudiste jälgimises. Töösfäär on suures osas säilitanud oma sünkroniseeriva tähenduse, kuigi suurtootmise vähenemine ja tööaja paindlikkuse suurenemine on seda tublisti vähendanud. Haridusinstituutsioonid, eriti alus- ja põhihariduse tasanditel, täidavad aga jätkuvalt selgelt rütmistatud ja lastega perede igapäevast elukorraldust rangelt sünkroniseerivat funktsiooni, mis läheb kohati vastuollu uute nõudmistega töökohtadel, mis eeldavad üliintensiivseid tööperioode, pidevat kättesaadavust, tööd väljaspool tavapärast tööaega jne. Niisiis võivad igapäevaelus oluliste instituutsioonide erinev rütmistatus ja tempo toimida üksikisikute elavikupraktikaid desünkroniseerivalt ja pingestavalt.

Desünkroniseerivalt mõjub sotsiaalsetele suhetele ka jätkuv elustiililine (horisontaalne) mitmekesisustumine, mis on osaliselt tingitud ka tehnoloogilisest arengust. Näiteks ei pea tarbimismaailmas osalemiseks enam kaubanduskeskusesse minema, vaid piisab koduarvutist ja internetiühendusest. Võimalus väga paindlikult ja globaalse turu valikutest osa saades tarbida loob ühtpidi suure valikute ruumi, teistpidi suurendab indiviidi valikusurvet veelgi (Giddens, 1991). Elustiilipraktikatega kaasnev ajakasutus eeldab indiviididelt üha enam ka valikuid eri tegevuste vahel, mistõttu

erinevused inimeste elulistes vajadustes suurendavad aja- ja ruumikasutuslikke erinevusi. Samas ei saa siin rääkida üksnes indiviidi piiramatust valikust kui vabaduse ilmingust, vaid ka valikute sunnitusest ning eri elustiilide komponentideks olevate argipraktikate ahvatlusest. Üks tegevus ja elukorralduslik otsus tingib oma rajasõltuvuse ja nõuete tõttu teise. Näiteks tulenevad laste kooliskäimisest mitmesugused vajadused või teatud hobiga tegelemisest kindlad tarbimissundused. Sünkronisatsioon toimub elupraktikate ja elustiilide fragmentide raames, omaette küsimus on, kui kaua kestab stabiilsus ja millal algab fragmendisisene desünkronisatsioon ja lagunemine. Sotsiaalse aja kiirenemise teesist lähtuvalt võib eeldada, et need protsessid toimuvad üha tempokamalt, kuid nõrgenevad nn suured sünkroniseerijad.

7.2. KUJUNEVAD UUED SOTSIAALSED TOIMEJÕUD

Üks viimasel kahel kümnendil ühiskonnas uute võimaluste ja suhete kujunemise põhitegureid on lisaks poliitilistele ja majanduslikele reformidele olnud ka kiire tehnoloogiline areng, mida meie uuringus esindab eeskätt internetiseerumine ja digitaliseerumine meedias ja ka kõigis eluvaldkondades. Tehnoloogiline areng andis lisavõimalusi neile, kes siirdeperioodil kujunesid ressursirikkamateks, eriti noortele, kes digitaalse ja globaalse maailmaga palju kiiremini kohanesid. Kujunemas on uus sotsiaalne agentsus, uued sotsiaalsed toimejõud, mille puhul edu ja ebaedu mehhanismid sõltuvad olulisel määral eri praktikate ja ressursside õigeaegsest rakendamisest ning eri elusfääride tempode ja ajaliste nõudmiste oskuslikust ühitamisest. Tegutsemist mõjutab korraka palju sisendeid, keskseks kujuneb suutlikkus nendega opereerida. Olulised välised muutuste allikad on ka hoogustunud üleilmastumine, Eesti poliitiline ja majanduslik sulandumine rahvusvahelistesse struktuuridesse ning hargmaisuse ja rahvusvahelise võrgustumise mõju kasvav levik nii kultuuris, majanduses kui ka inimeste töö- ja eluviisis.

Kui kunagi räägiti kahest Eestist rikkuse ja vaesuse, mitte tõrjutuse ja kaasatuse mõttes, siis nüüd võime rääkida süvenevast elavikulisest eristumisest. Eristuvad selgesti ressursirikkad, kelle jaoks on avanenud uued võimalused, kelle aegruumi struktuur ja ajakasutus on muutunud, ning teised, kes elavad traditsioonilises, väheste võimalustega, jäigalt määratud vertikaalsete võimusuhetega maailmas (vt nt mobiilsuskapitali poolest suhteliselt rikkad nooremad vs. vaesed, kuigi sisemiselt heterogeensemad vanemad põlvkonnad, ptk 6.5). Ressursirikkaid iseloomustab enesekindlus, positiivne ellusuhtumine, valikute paljusus, polüvariantsus ja ruumiline avatus. Oluline uus sotsiaalne eristaja kogu maailmas on mitmekesisuse ja kompleksusega toimetulek, mis avaldub nii ühiskondlik-poliitilises aktiivsuses

kui ka tööelus ja inimestevahelistes suhetes, perekonna ja kooselu tüübis, aga ka tarbimisharjumustes.

Ressursirikkus väljendub ka tarbimislikus polariseerumises: ühelt poolt kasvab elustiilide mitmekesisuse survele tarbimislik mitmekesisus (nooremad, haritumad ja jõukamad), teisalt tarbimislikult ükskõiksete hulk, kelle kulutused toote- ja teenustegruppidele on ühekülgsemad ning kes end tarbimismaailmast välja lülitavad (vanemaealised, vähem kindlustatud ning vähem haritud) (ptk 4.1).

Muu hulgas võime pagulaskriisi ja kooseluseadusega seondunud tugevat polariseerumist Eesti ühiskonnas samuti vaadelda kui tunnistust selle kohta, et üha suuremat rolli omandavad uued sotsiaalse eristumise kategooriad, mis ei tugine sotsiaalmajanduslikele alustele, vaid häälestusele rahvusvahelise avatuse ja kultuurilise mitmekesisuse suhtes.

7.3. UUS AGENTSUS MÄÄRAB TULEVIKUARENGUD

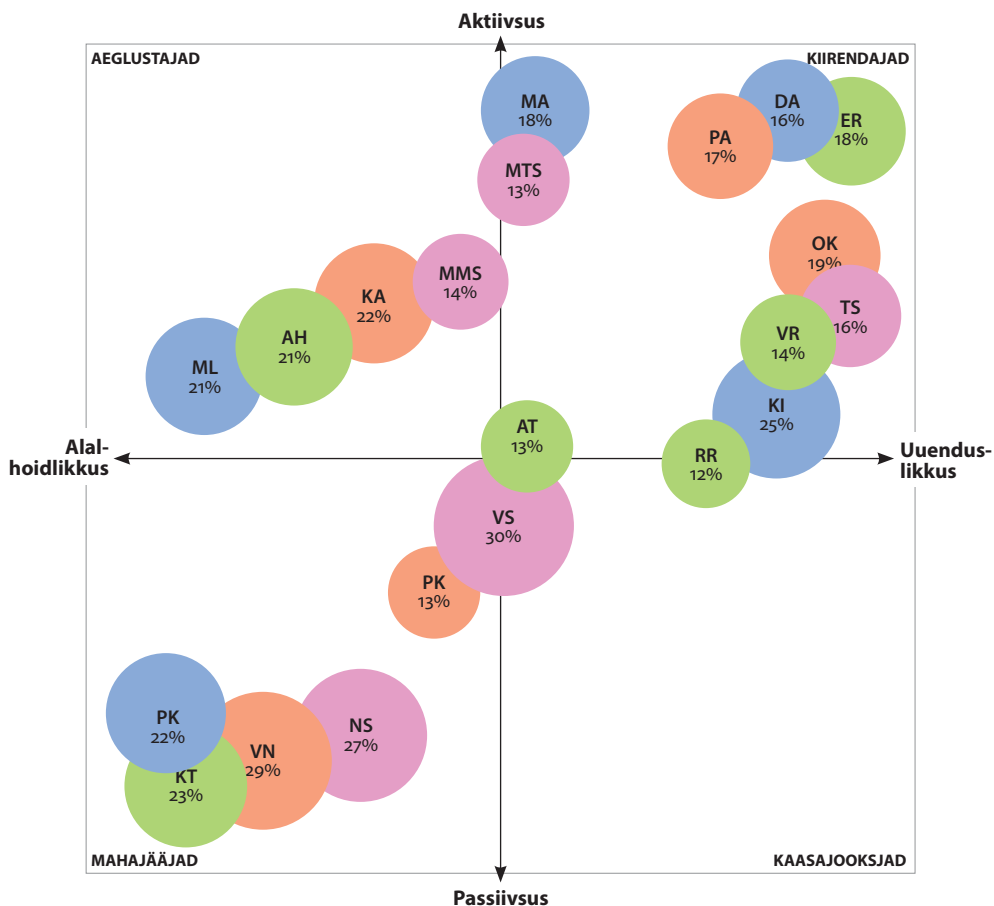
Mitmes valdkonnas tehtud klasteranalüüs eri tunnuste põhjal ja eri aastate andmeid kasutades tõi esile üsna samalaadsed agentsuse mustrid. Küllaltki sarnane aktiivsuse ja eelistuste struktuur ilmnes nii üldises sidustatuses ühiskonnaga ja ajakasutusmustrites kui ka kõigis analüüsitud valdkondades: kultuuris osalemises ja meediatarbimises, poliitilises aktiivsuses, suhtumises riskidesse ning valmiduses end tulevikuohtude eest kaitsta. See annab tunnistust eri valdkondi läbistava isomorfse struktuuri olemasolust, mida võib oletuslikult seostada elaviku struktuuriga, õigemini selle muutumisega, mida iseloomustab kaks põhidimensiooni: esiteks, suurema aktiivsusega seotud ressursirohkus vs. vähese aktiivsusega seotud ressursivaesus, ja teiseks kaasaminek muutustega, uuenduslikkus vs. alalhoidlikkus (vt joonis 7.1). Passiivsus vs. aktiivsus on n-õ universaalne põhitelg, mis tuleb esile klasteranalüüsi loogika tõttu kõigi selliste küsitlustulemuste töötlemisel, kus on uuritud inimeste osalemist mistahes tegevustes. Aktiivsuse ja passiivsuse telg on seostatud ka erinevate ressurside, Bourdieu mõistes eri kapitalide (materიაalse, sotsiaalse, kultuurilise) ebavõrdse valdamisega. Saadud mustrid muudab sisuliselt erinevaks ja huvitavaks hajumine teisel, horisontaalsel teljel, kus üht poolust iseloomustab traditsionaalsus, järjepidevuse hindamine, ajalooliselt väljakujunenud institutsionaalse struktuuri hoidmine, teist poolust aga kaasaminek digitaalse maailmaga, avatus nüüdisaja mitmekesisusele, vanade struktuuride ja mustrite hülgamine.

Joonisel 7.1 on kirjeldatud telgedest tekkinud neljale väljale paigutatud eelnevates peatükkides esitatud klasteranalüüside tulemusel loodud ja kogu 2014. a valimit eri vaatenurkadest kirjeldavad aktiivsusemustrid. Nagu eespool selgitatud, käsitleme

Joonis 7.1. Eesti ühiskonna agentsusmudel 2014

Eri peatükkides analüüsitud aktiivsusklasterite kujuteldav paiknemine aktiivsuse–passiivsuse ja alahoidlikkuse–uuenduslikkuse teljestikul. Klasterite puhul on märgitud nende osakaal koguvalimis, nende vastastikuse asendi puhul on arvestatud peatüki lisastabelis 7.1 toodud ühisosa suurust. Klasterite asetumine teljestikul põhineb autorite kvalitatiivsel eksperthinnangul

- | | | | |
|---|---|---|--|
| <p>Sotsiaalse sidususe klasterid</p> <ul style="list-style-type: none"> MTS – mitmekülgset ja tugevalt sidustunud MMS – mitmekülgset ja mõõdukalt sidustunud TS – tarbijana sidustunud VS – valijana sidustunud NS – nõrgalt sidustunud | <p>Poliitilise agentsuse klasterid</p> <ul style="list-style-type: none"> PA – poliitiline aktivist KA – kriitiline aktivist OK – optimistlik kõrvaltvaataja PK – pessimistlik kõrvaltvaataja VN – võõrdunud nostalgiline | <p>Kultuuriaktiivsuse klasterid</p> <ul style="list-style-type: none"> MA – multiaktiivne DA – digiaktiivne ML – mõõdukalt lugemisaktiivne KI – kultuurihuvita internetikeskne PK – passiivne kultuuritarbija | <p>Ajakapitali klasterid</p> <ul style="list-style-type: none"> ER – edukas rööpgetutseja RR – rahulolematu rööpgetutseja VR – virtuaalrähkleja AT – ajastressis tööürgaja AH – ajastressivaba harrastaja KT – kõrvaletõmbunu |
|---|---|---|--|



neid klastreid teatud suunitluse ja tugevusega sotsiaalsete toimejõudude (agentsuste) tüüpidenä.

Nende väljade üldisteks nimetajateks sobivad Hartmut Rosa sotsiaalse aja kiirenemise teooriast tulenevad ja ka Polanyi suure transformatsiooni teooriaga kooskõlas olevad mõisted: muutuste, sotsiaalse aja *kiirendajad* ja või *aeglustajad* joonise ülemisse poolde asetatud tugeva agentsusega aktiivsete tüüpide puhul ning sellele vastavalt passiivsed *mahajääjad* või *kaasajooksjad* joonise alumises pooles olevate passiivsete, nõrga agentsusega tüüpide puhul.

Joonise vertikaalse telje tipus asetsevad mitmekülgsete aktiivsete kultuuris osalejate, tugevalt sidestunud ühiskonnaliikmete klasterid, kes suudavad säilitada sidet klassikaliste kultuurivormidega.

Joonise vasakul poolel asuvad need, keda kiired muutused häirivad, kes aktiivsemalt või passiivsemalt hoiavad ja oma praktikates taastoodavad traditsioonilisi institutsionaalseid struktuure, ajaloolisi identiteete ja väärtusi, hoiavad sotsiaalset mälu, otsivad võimalusi ja loovad nišše, milles kiiret ajavoolu peatada. Vasakpoolses ülemises osas asetsevad kriitilised aktivistid, kes vastustavad liiga kiireid muutusi ja otsivad aktiivselt alternatiive, et kaitsta traditsioonilisi väärtusi. Sellise püüdluse näiteks on kultuuriaktivistide pingutused peatada Rail Balticu rajamist kavandatud trassil. Joonise vasakpoolse osa aktiivsetest liidrirühmadest veidi allpool asetsevad kodule ja lähikogukonnale keskendunud rahuliku elurütmi ja traditsioonilise elulaadi säilitajad. Nimetame sellist sotsiaalset agentsust *diakroonseks*, ajaloolist mälu ja jätkuvust säilitavaks agentsuseks.

Joonise paremas servas on ülal muutuste riskijulged eestvedajad, tehnoloogiliste uuenduste pioneerid ja reformide entusiastlikud elluviijad. Neist allpool, keskjoonele lähemal paiknevad uute võimaluste tarbijatena nautijad ja katsetajad või ka lihtsalt moega või sotsiaalse ümbruse surve digikeskkonnaga kohanejad. Sarnaselt innovatiivsetele liidrirühmadele on ka neile uuenduslikele tarbijatele omane tugev sünkroniseerumine globaalsete võrgustike ja nüüdisaegsete infohoovustega ning vähene mineviku väärtustamine. Nimetame seda agentsuse laadi *sünkroonseks*, olevikulisele ajatasapinnale laotunuks.

Joonise keskpunktis, telgede ristumiskohal on küllalt suured suhteliselt inertsed rühmad inimesi, kes on ühiskonna- ja kultuurieluga nõrgalt sünkroniseeritud, kas ainult formaalselt osaledes näiteks valimistel või mõnede üldiste tähtpäevade tähistamises, või ükskõiksel surfates virtuaalses uudisruumis. Joonise keskjoonel asetsevate mõõdukalt aktiivsete rühmade seas moodustavad omaette nähtuse väikesed, suhteliselt kapseldunud ning muutuste stressi ja sunnitud rööptegutsemise all kannatavad klasterid.

Joonise alumisse vasakusse nurka on aga kogunenud erinevates klasteranalüüsid üsna sarnase profiiliga ilmnenu passiivsed, ressursivaesed, muutustest häiritud ja ühiskonna elust kõrvale tõmbunud rühmad, kuhu kuulub ligi kolmandik elanikkonnast.

See joonis kujutab teatud mõttes mudelit, mis peaks aitama mõista sotsiaalse agentsuse dünaamikat muutustest haaratud ühiskonnas. Seda dünaamikat kujundavad pinged traditsioonilise institutsionaalse struktuuri ning seda taastootva tugeva, traditsioonikeskse sotsiaalse agentsuse vahel ühelt poolt ja uutest võimalustest sündivate uute ühiskondlike toimejõudude, struktuurseid muutusi aktiivselt tagant tõukavate sotsiaalsete agentsuste vahel teiselt poolt. Eesti ühiskonna üheks arengumootoriks võibki pidada kahe tugeva toimejõu vastastikust mõju: uuendusi kiirendava ning neid aeglustava, ehk sünkroonse ja diakroonse fookusega toimejõudude konkurentsi nii kultuuris, majanduses kui ka poliitikas. Nendevahelisel keskjoonel asuvad kohanejad või sildajad, kellest osa on küll muutustest kaasa rebitud, kuid samal ajal neist ka häiritud ja kes otsivad mitmesuguseid võimalusi kiirendusega turvaliseks toimetulekuks, muutustega vormiliseks kaasaminekuks rutiinseid praktikaid muutmata ja ajaseoseid katkestamata. Teised, aktiivsemad pingutavad aga oma uue ja vana, nt infotehnoloogia ja kultuurimälu, rahvusluse ja globaliseerumise sidumiseks, uute ühendavate praktikate loomiseks.

Oma analüüsid üsna olemasolevalt vaadanud tarbimisharjumuste ja elukorralduse muutumise ja muutumise potentsiaali (ptk 4.1). Giddensi strukturatsioonikäsitlusest (1984) lähtudes võiks väita, et ühiskonna edasine muutumine sõltub kahe vastandliku, uuendustele orienteeritud ja olemasoleva säilitamisele orienteeritud toimijagrupi dualistlikest suhetest ühiskonna struktuuriga. Giddensi peamine oponent Archer (2013) leiab, et ühiskonna struktuuride muutumises mängivad otsustavat rolli protsessid, milles ühiskonna struktuurid (nt tehnoloogia ja haridus) satuvad üksteise mõjuvälja. Archeri arvates arenebki uuendustele ja sotsiaalsele sidususele orienteeritud nn metarefleksiivne agentsus struktuuriliste ebakõlade kogemise tagajärjel (sarnaselt peatükis 4.3 kirjeldatud mitmekülgset sidustatutega). „Mahukas aeg“ ja „mahukas hing“ (mille kosmopoliitse identiteedi ja uuenduslike praktikatega võivad kenasti kokku sobida ka alalhoidlike institutsioonide tunnistamine, nt tähtpäevade pidamine, põlvnemisel järjepidevuse otsimine jne) väljendavad ehk hoopis püüdu siduda uueks tervikuks ühiskonna lahknemiseid struktuure, neis leiduvat ühitamatust ja pingeid. Seega ei pruugi ühiskonna edasine struktuurimuutus sõltuda mitte ainult mitmekülgset sidustunud indiviidide minevikukogemustest, teadmistest ja traditsioonilistest institutsionaalsetest hierarhiatest, vaid erinevate mittehierarhiliste agentsuste kujundatud samaaegsete, sageli erinevatest kultuuridest ja keskkondadest

pärinevate sisendite konfiguratsioonist, sh nt suurandmetepõhistest analüüsides, mille tõlgenduses mängivad senisest suuremas rollis kaasa intuiitiivsed kujutlused, sotsiaalsed uskumused, emotsioonidel põhinevad visuaalsed kujundid või sõnalised metafoorid, mitte põhjuslikke seaduspärasusi („tõde“) peegeldavad teadmised ja minevikukogemused. Meediumid, mis organiseerivad inimeste aja- ja ruumikogemust, muutuvad. Ajastruktuurid (enne-pärast järgnevus, linearsus, mälu, narratiivsus) hakkavad sotsiaalsete muutuse kujundajana nõrgenema ja ruumistruktuurid (ringid, tsüklid, mõjusfäärid) tugevnema.

Nendest pingetest võib sündida kogu ühiskonda muutusteks ergastavaid või ärritavaid konfliktsituatsioone (nt kooseluseaduse arutelu või konflikt presidendi ja kiriku vahel). Pinged tekivad ka muutustele erineva kiirusega reageerivate, nendega kergemini või raskemini kaasaminevate ressursivaesemate ja ressursirikkamate agentsuste vahel. Toimub muutus ka õppimisviisis: diakroonne õppimine, mis toetub teadmiste ajaloolisusele, varasema kogemuse edasiandmisele ning põhjuse-tagajärje seostele, asendub sünkroonse, rahvusvahelistel mudelitel ning parimatel praktikatel põhineva ja neid jälgendava, mustrate äratundmisel põhineva õppimisega, mida toetavad globaalsed infovõrgustikud. Sellest johtub diakroonsete taastootmisstruktuuride, haridus- ja kultuuriinstitutsioonide suur sisemine pinge, nende toimetulematus oma institutsionaalse rolliga uue põlvkonna sotsialiseerijana. Pinget süvendab põlvkondlike rühmade kogemuste asünkroonsus (ajaline ühitamatus) sotsiaalses ja (tehno-)kultuurilises aegruumis, nooremate põlvkondade esindajate kohatine ettejäudmine vanematest (vt ka ptk 6.5), mis esitab tõsise väljakutse seni kehtinud autoriteedi- ja võimuhetetele perekonna- ja haridusinstitutsioonides ning sunnib nii institutsioone kui ka indiviide kohanema teistsuguste sotsialiseerimisviisidega (nt põlvkondade vastastikuse või äraspidise sotsialiseerimisega). Venekeelse elanikkonna analüüs (peatükid 6.2, 6.3, 6.4) viitab, et tugeva ühiskondliku agentsuse loomisel ja säilitamisel on oluline niihästi diakroonne, elavikust lähtuv kogemus kui ka ruumiline sünkroonsus, mis väljendub eeskätt mitmekesises meediatarbimises ja suhtlusvõrgustikes. Seega võib n-ö diakroonse režiimi asendumine ühekülgselt sünkroonsega etnilisi pingeid ja kapseldumist juurde tuua ning nt lõimumispoliitikas oleks oluline tugevdada ning arendada elavikupõhiseid info ja sündmuste tõlgendusvõimalusi.

Teisalt võib täheldada ka uuendustele suunatud ressursirikka võrgustikulise agentsuse püüdeid leida lahendusi ressursivaeste, ühiskonnast tõrjutud või oma muredega üksi jäetud inimeste probleemide lahendamiseks, mille tulemusena sünnivad mitmesugused vabakondlikud, heategevuslikud või kogukondlikud algatused väljaspool olemasolevaid sotsiaalkaitse struktuure.

Kokkuvõttes võime tõdeda, et esimene siirdeaegne ja -järgne vastuolude süvenemise laine, kus ühed jäid ressursidest ilma ja teised neid said, hakkab Eestis üldise heaolu tõusu mõjul vähehaaval taanduma. Samas toovad globaalne tehnoloogiline ja kultuuriline muutus, rahvuskonflikte teravdavad migratsioonikriisid, vägivalda tõus ja terrorism kaasa uusi vastuolusid ja väljakutseid, mis kajastuvad ka Eesti ühiskonnas. Ühelt poolt aktiveeruvad need, kes on hirmul muutuste ees ja püüavad kaitsta traditsioonilist institutsionaalset korda vanade struktuuride kindlustamise abiga, teisalt ilmutab end järjest enam uus agentsus, mis pole suunatud mitte domineerimisele, vaid mitmekesisusele, mitte sulgumisele, vaid julgele avatusele. Senised, vertikaalsele võimusuhtele vastavad institutsionaalsed raamid ei rahulda sageli enam tugeva metarefleksivse või autonoomse agentsusega, globaalse ja mobiilse orientatsiooniga inimesi, hakates neid ahistama. Nad eelistavad teisel viisil sünkroniseeritud maailma, mis põhineb horisontaalsetel suhetel, on salliv ja avatud. See võib viia Eesti ühiskonna institutsionaalse arengu otsustava valikuni: kas muuta ühiskondlikku raamistikku avatumaks, mitmekesisust sallivamaks, või lahkub järjest enam kosmopoliitse agentsusega inimesi Eestist otsima keskkonda, mis neile paremini sobib. Põhiküsimus mitte ainult Eesti jaoks, vaid kogu praeguse Euroopa ja maailma jaoks seisneb selles, kas osatakse uut tehnoloogilist ressursi kasutada ühiskonna toimimist positiivselt ümberkujundava tegurina, mis võimaldab maksimaalselt end teostada uuel agentsusel, mis suudab inimkonna arengu viia uuele, katastroofe ja vägivaldseid konflikte ennetavale rajale ja ka poliitilistest vastasseisudest loominguliselt üle saada, või ootab ees järjekordne allakäik ja häving, nagu seda on ajaloos juhtunud varemgi.

Väikese Eesti jaoks tõusevad siit eksistentsiaalsed küsimused. Milline on Eesti kui rahvusriigi perspektiiv? Kas terrorismioht koos rahvuspopulismiga lükkab arengu sulgumisrajale? Millised uued institutsionaalsed struktuurid kujunevad arengut määravaks? Millist rolli mängivad selles arengus uued (võrgu)kogukonnad? Kas ja kuidas kujuneb digitaalkeskonnas sotsiaalsus, milliseks kujuneb inimkogemuse ja inimliku tahte (sh poliitika) roll robotika ja suurandmete ajastul?

KASUTATUD KIRJANDUS

- Archer, M. S. (2013). Social Morphogenesis and the Prospects of Morphogenic Society. M. S. Archer (Toim). *Social Morphogenesis* (lk 1–22). Dordrecht etc.: Springer.
- Beck, U. ja Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualisation: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (1991). *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.

VII OSA. KOKKUVÕTE

- Kalmus, V. (2004). Kas tüdrukud jõuavad järele? Soolise infokihistumise arengujoontest Eestis. *Ariadne Lõng*, 5(1/2), 66–77.
- Kalmus, V. (2006). Will All Grandmothers Surf the Net? Changing Patterns of Digital Gender Inequality in Estonia. F. Sudweeks, H. Hrachovec ja C. Ess (Toim). *Cultural Attitudes towards Technology and Culture 2006* (lk 505–520). Murdoch: Murdoch University.
- Keller, T. ja Robert, P. (2011). Structural components of lifestyle and beyond: The case of Hungary. *Studies of Transition States and Societies*, 3(1), 55–75.
- Mannheim, K. (1927/1952). The Problem of Generations. P. Kecskemeti (Toim). K. Mannheim *Essays on the Sociology of Knowledge* (lk 276–320). London: Routledge & Kegan Paul.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation*. New York: Rinehart.
- Sztompka, P. (1991). *Society in Action: The Theory of Social Becoming*. Cambridge: Polity.
- Wajcman, J. (2015). *Pressed for Time: The Acceleration of Life in Digital Capitalism*. Chicago: University of Chicago Press.

LISA

Tabel 7.1. Klasterite ühisosa suhteline suurus 2014

Tabelis on igas lahtris toodud vastava klasterite paari ühisosa suhteline suurus, mis on arvatud mõlemasse klasterisse üheaegselt kuuluvate vastajate protsendina kummassegi klasterisse eraldi kuulunud vastajate summast. Koloreeritud taustal on suhteliselt suuremad ühisosad.

Tabel on aluseks klasterite vastastikuse asendi määramisel joonisel 7.1

Kultuuriaktiivsus	Ajakapital					
	Edukas rööptegutseja	Ajastressivaba harrastaja	Virtuaal-rähkleja	Rahulolematu rööptegutseja	Ajastressis tööürgaja	Kõrvale-tõmbunu
Multiaktiivne	20	19	4	8	6	0
Digiaktiivne	40	1	11	11	1	0
Mõõdukalt lugemisaktiivne	2	32	1	2	9	16
Kultuurihuvita internetikasutaja	4	4	28	22	13	4
Passiivne	0	6	2	0	13	49

Kultuuriaktiivsus	Sidustumine				
	Mitmekülgsest ja tugevalt sidustunud	Mitmekülgsest ja mõõdukalt sidustunud	Tarbijana sidustunud	Valijana sidustunud	Nõrgalt sidustunud
Multiaktiivne	24	25	10	5	1
Digiaktiivne	16	12	26	3	2
Mõõdukalt lugemisaktiivne	8	8	6	19	11
Kultuurihuvita internetikasutaja	2	3	9	22	23
Passiivne	0	1	2	20	31

Jät kub...

PROTSESSID JA TULEVIKUARENGUD

JÄRG: Tabel 7.1. Klasterite ühisosa suhteline suurus 2014

	Poliitiline agentsus				
Kultuuriaktiivsus	Positiivne aktivist	Kriitiline aktivist	Optimistlik kõrvaltvaataja	Pessimistlik kõrvaltvaataja	Võõrdunud nostalgiline
Multiaktiivne	21	21	7	3	4
Digiaktiivne	19	14	9	4	4
Möödukalt lugemisaktiivne	6	14	8	9	18
Kultuurihuvita internetikasutaja	8	9	19	12	14
Passiivne	1	4	10	14	29

	Poliitiline agentsus				
Sidustumine	Positiivne aktivist	Kriitiline aktivist	Optimistlik kõrvaltvaataja	Pessimistlik kõrvaltvaataja	Võõrdunud nostalgiline
Mitmekülgset ja tugevalt sidustunud	22	21	2	2	1
Mitmekülgset ja möödukalt sidustunud	16	17	6	3	4
Tarbijana sidustunud	9	10	13	6	11
Valijana sidustunud	10	12	16	11	19
Nõrgalt sidustunud	2	5	13	17	30

	Ajakapital					
Sidustumine	Edukas rööptegutseja	Aja-stressivaba harrastaja	Virtuaal-rähkleja	Rahul-olematu rööptegutseja	Ajastressis tööüraja	Kõrvale-tõmbunu
Mitmekülgset ja tugevalt sidustunud	23	12	1	9	4	0
Mitmekülgset ja möödukalt sidustunud	19	18	6	4	2	1
Tarbijana sidustunud	20	7	13	6	8	2
Valijana sidustunud	2	15	9	13	14	19
Nõrgalt sidustunud	1	5	14	8	12	33

	Ajakapital					
Poliitiline agentsus	Edukas rööptegutseja	Aja-stressivaba harrastaja	Virtuaal-rähkleja	Rahul-olematu rööptegutseja	Ajastressis tööüraja	Kõrvale-tõmbunu
Positiivne aktivist	27	13	1	15	3	1
Kriitiline aktivist	22	24	1	13	6	1
Optimistlik kõrvaltvaataja	4	6	24	6	10	11
Pessimistlik kõrvaltvaataja	2	6	10	4	13	13
Võõrdunud nostalgiline	2	8	11	5	13	35

Lisa 1.
2014. a MeeMa uuringus kasutatud küsimustik

Saar Poll

MINA
MINA
MAAILM
MEEDIA

2014

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste
instituut

Saar Poll – Mina Maailm Meedia 2014

Hea vastaja!

Vilmses 25 aastaga on maailm ja Eesti väga muutunud. Kindlasti on palju muutunud ka Teie enda ja Teie pere elus. Mis on selle muutuse põhjastanud? Kas ainult poliitilised sündmused? Või on muutunud inimesed ise? Oma mõju on avaldanud ka tehnika areng, sealhulgas infotehnoloogia: arvuti, internet, kaabeltelevisioon, soisalaimeedia.

Selleks, et neid muutusi paremini mõista ning tulevikus ka paremini eite näha, on oluline kokku panna mosaikpilt kogu Eesti ühiskonna, iga maakoha ja linna, kõigi ühiskonnakihite tegelikest olukorrast ja sellest toimunud muutumistest. See tõttu sisaldab Teie kaes olev ankeet väga palju konkreetseid küsimusi inimeste tegeliku elu ja harjumuste kohta. Kuna üks meie peamisi eesmärke on välja selgitada meedia osa, on meediatele pühendatud eriti palju küsimusi. Loodame Teie kannatlikkusele ja heale tahetle kõigile nendele küsimustele vastamiseks.

Korraldame seda teadi uurimist juba viiendat korda, esimene uuring oli 2002. a, teine 2005. a, kolmas 2008. a ja neljas 2011. a sügisel.

Meie uurimise on ainult teaduslikult eesmärgid ning ja ei oma mingit seost kellegi erahuvide ega poliitilise tegevusega. Nagu varasema küsitluse puhul, saavad ka seekord põhitulemused kõigile katseosadeks mõeldavaks. Meie eesmärk on ja analüüsiks saadakse, ilma konkreetselt vastajate nimede ega isikuandmetega seostamata, st vastajate järvad anonüümseks.

Teie nagu kõik teiseki, saatsite vastajate hulka juhustusliku valiku teel, millega erimevate asulate elanike seas valiti kokku 1500 küsitlajat.

Kõikide uuringus osalejate vahel loositakse välja 10 ajalehe/ilmust pooleks aastaks.

Võitjal on võimalik valida üks ajaleht kõigi Eestis ilmuvate talilavate ajalehtede seas. Looimises osalemiseks palume Teil oelda intervjuerijatele oma telefoninumber:

Kui Teil tekib küsimusi, palume pöörduda küsitlusjuhtide poole tööpäeviti kell 10-17:

Leelo Rästas, tel 6 311 304

Angelina Ohtlas, tel 6 460 485

e-mail: info@saarpoll.ee

Vastamisele kulutatud aja ja tähelepanu eest tänades

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut
Saar-Poll

Enne kui asute vastama, lühidalt ankeedi täitmisest.

- Selleks, et saaksime tulemusi analüüsida, on väga oluline, et Teie isiklikult vastaksite kõikidele küsimustele, märkides vastavasse lahtrisse ka selle, et Te pole kõne all oleva valdkonnaga kokku puutunud või ei oska seda hinnata.
- Vastamisel tõmmake, palun, ming ümber Teie jaoks kõige sobivamat vastusevarianti tähistavate numbrile.
- Selleks, et Teie jaoks vastamist kergendada, palume Teid osade küsimuste juures teatud vastusevariantide valiku korral jätkata küsimustele vastamist mitte järgest, vaid vastavalt sellele varianti juures olevale suunanisele.

Head vastamist!

HINNANGUD MUUTUSTELE

Alustame sellest, kuidas Teie isiklikult hindate neid muutusi, mis on Eesti elus viimase kümme aasta looksul toimunud.

1. Muutused on olnud minu jaoks üldiselt...

Rõõmustavad	5
Pigem rõõmustavad kui kurvastavad	4
Raske öelda	3
Pigem kurvastavad kui rõõmustavad	2
Kurvastavad	1
2. Kas Te olete praegu oma eluga rahul?

Täiesti rahul	5
Üldiselt rahul	4
Raske öelda	3
Mitte eriti rahul	2
Üldse mitte rahul	1
3. Mõeldes enda elule isiklikult, siis kas järgmisel viiel aastal lähleb Teie ja Teie pere elu paremuse või halvemuse suunas?

Paremusse suunas	3
Jääb samaks, midagi ei muutu	2
Halvemusse suunas	1
Ei tea, ei oska öelda	0
4. Mõni inimene tunneb, et muutused Eestis on olnud liiga kiired. Teine arwab, et mõnigi asi on muutunud liiga aeglaselt. Kuidas Teie tundub?

Liiga kiired	1
Pigem kiired	2
Paraja kiirusega	3
Pigem aeglaselt	4
Liiga aeglaselt	5
Ei oska öelda	0
5. Kas Eesti poliitika ja majanduse areng peaks jätkuma senises suunas või peaks seda muutma?

Arvan, et senine suund peaks kindlasti jätkuma	1
Arvan, et senine suund peaks üldpoones jätkuma	2
Arvan, et senist suunda tuleks mõnevõrra muuta	3
Arvan, et senist suunda tuleks tugevasti muuta	4
Ei tea, ei oska öelda	0

6. Kas Teie ocd ja Teie pere ellu on viimase kümne aasta jooksul läinud üldiselt kiiremaks või aeglasemaks?

- Ouliselt kiiremaks 5
- Mõnevõrra kiiremaks 4
- Jäänud samaks, ei ole muutunud 3
- Mõnevõrra aeglasemaks 2
- Ouliselt aeglasemaks 1
- Ei tea, ei oska hinnata 0

7. Kas Teil on mõnikord tunne, et Olete ajast maha jäänud, ei saa enam aru, mis toimub?

- Jah, väga sageli 5
- Küllaiki sageli 4
- Mõnikord küll 3
- Väga harva 2
- Üldse mitte 1
- Ei tea, ei oska öelda 0

Kuidas Te tavaliselt toimite, puutudes kokku vajadusega oluliselt muuta oma tavapärasit tegevusviisi, võtta kasutusse midagi uut ja harjumatu? Tõmmake, palun, igal real sobiva vastusevõrandi numbrite ring ümber. Üks vastus/igas reas.

	Seda kindlasti	Mõnikord ka seda	Seda osad ajad mitte	Üldse mitte	Ei tea, ei oska öelda
8. Olen muutuste eestvedaja, üritan aega viimata proovida uut moodi tegemist	4	3	2	1	0
9. Hangin lisainfo, hindan kriitiliselt muutuste sobivust ja oma võimalusi, enne kui uueid tegevusi koos lähen	4	3	2	1	0
10. Pean nõu sõprade, lähedaste inimestega, võtan kuulda nende soovitusi	4	3	2	1	0
11. Püüan teiste arvamustest sõltumatult muutustest aru saada, võtan vastu iseseisva otsuse, kuidas tegeleda	4	3	2	1	0
12. Ei tee muutustest välja, jätkan harjunud kombel, niikaua kui võimalik	4	3	2	1	0
13. Muu on raske otsustada, kelle nõuandeid kuulata	4	3	2	1	0
14. Üritan ebameeldivaid muutusi takistada, nende vastu midagi ette võtta	4	3	2	1	0
15. Hoidun eemale, püüan vältida edaspidi selles tegevusvaldkonnas osalemist	4	3	2	1	0

Mõeldes tagasi Eesti arengule pärast iseseisvuse taastamist ja võrreldes praegust olukorda ENSV ajaga, on väljendatud väga erinevaid seisukohti. Millistega neist nõustuskite Teie?

Märkige Üks vastus/igas reas.

	Olen täiesti nõus	Üldiselt nõus	Raske öelda	Pigem ei ole nõus	Olen täiesti vastu
16. Inimeste ellu oli ENSV ajal turvalisem	5	4	3	2	1
17. Tavalise inimese sissetulek võimaldas ENSV ajal suuremat materiaalselt heaolu	5	4	3	2	1
18. ENSV ajaks ei olnud midagi head, mida praegu kasutaks tege igatseda	5	4	3	2	1
19. ENSV ajal olid inimesed üksteise suhtes hoolivamad ja ausamad	5	4	3	2	1
20. Ellu ENSV-s nõudis vähem pingutust	5	4	3	2	1
21. ENSV ajal elas enamik inimesi oma tavalist ellu, mis ei erine oluliselt elust pärast ENSVd	5	4	3	2	1
22. Ellu ENSV-s oli imeilmselt ja naljakas	5	4	3	2	1
23. Ellu ENSV-s oli õudne ja masendav	5	4	3	2	1

Kumma väitega igast allpool toodud väidete paarist Te nõustute? Valige, palun, iga väitepaari kohta üks sobivaim vastusevariandi ja tähistage see ringiga.

	Olen täiesti nõus A-ga	Olen pigem nõus A-ga	Olen raskesti öelda A-ga	Olen täiesti nõus B-ga	Olen pigem nõus B-ga	B
24. Inimese heaolu peaks sõltuma eeskõige sellest, kuidas ta ise suudab enda ja oma pere eest hoolitseda	1	2	3	4	5	Riik peaks aitama nõuematel ja vähem suudataval inimvärselt eluga toime tulla
25. Turg suudab end ise reguleerida ja ei vaja riigi sekkumist	1	2	3	4	5	Riik peab avalikkuse huvides turgu reguleerima
26. Kiire erastamine ja avatud turumajandus on olnud Eestile kasulik	1	2	3	4	5	Kiire erastamine ja avatud turumajandus on olnud Eestile kahjulik
27. Maksud ei pea tegelema ümberjaotamisega, vaid peavad soodustama neid, kes on töökamad ja edukamad	1	2	3	4	5	Maksud peavad soodustama üksikindliku rikkuse õiglast jaotumist ja kihustumise vähendamist

HUVID JA VÄÄRTUSED

Alljärgnevalt on nimetatud asju, mida mõned peavad väga tähtsaks, mõned tähtsusetuks. Kuivord tähtsad või tähtsusetud on need isiklikult Teie jaoks? Märkige Üks vastus/igas reas.

	Täiesti tähtsusetu	Pigem tähtsusetu	Et tähtis oleks tähtsusetu	Väga tähtis
28. PUHAS KESKKOND (reostamata loodus)	1	2	3	4
29. TERVIS	1	2	3	4
30. TEHNIKA ARENG (tähtsusetu seadmete loomine)	1	2	3	4
31. MUGAV ELLU (probleemideta, heaoluine)	1	2	3	4

	Täiesti tähtsusetu	Pigem tähtsusetu	Ei tähtsusetu	Pigem tähtsusetu	Väga tähtsusetu
32. VÕIMU OMAAMINE (võimalus esjade kaiku juhtida, suunata)	1	2	3	4	5
33. HUVITAV ELU (põnev, aktiivne)	1	2	3	4	5
34. JÕUKUS (majanduslik heaolu)	1	2	3	4	5
35. RAHU MAAILMAS (sõdade ja vägivalda puudumine)	1	2	3	4	5
36. KAUNIS MAAILM (looduse, kunsti ilu)	1	2	3	4	5
37. TUGEV PEREKOND (koostöö, vastastikune mõistmine)	1	2	3	4	5
38. VÕRDSUS (kõigile ühesugused võimalused)	1	2	3	4	5
39. SISEMINE HARMOONIA (hingeline tasakaal)	1	2	3	4	5
40. VABADUS (sõltumatus, valikuvabadus)	1	2	3	4	5
41. RIGI JULGEOLEK (turvalisus, kaitsvus rünnakute eest)	1	2	3	4	5
42. ÕNN (rahulolu eluga)	1	2	3	4	5
43. MEELDIV ELU (meeldivalt kulgev, naudingut pakkuv)	1	2	3	4	5
44. AUSUS (tõe ja südametunnistuse järgimine)	1	2	3	4	5
45. ENESEAUSTUS (eneseist lugupidamine, oma väärtususe tunnõtamine)	1	2	3	4	5
46. TARKUS (kõps elukäsitlus)	1	2	3	4	5
47. ARMASTUS (hingeline, suguline kindlumus ning lähedus)	1	2	3	4	5
48. ÜHISKONDLIK TUNNIJÄSTUS (ühelõpparu, poolehoid)	1	2	3	4	5
49. LUNASTUS (hingeline puhastamine)	1	2	3	4	5
50. ÕIGLUS (tasu vastavus teitule)	1	2	3	4	5
51. TOELINE SOPRUS	1	2	3	4	5
52. ENESETEOSTUS (endale oluliste eesmärkide saavutamine)	1	2	3	4	5

53. Kas Te võite oma elule mõeldes öelda, et olete õnnelik?

- Väga õnnelik..... 4
- Pigem õnnelik..... 3
- Mitte eriti õnnelik..... 2
- Üldse mitte õnnelik..... 1
- Raske öelda..... 0

54. Mõned arvavad, et enamikku inimestest võib usaldada. Teised aga arvavad, et ümbritsevate inimeste suhtes peab ettevaatlik olema. Kuidas arvate Teie?

- Enamikku inimesi võib täielikult usaldada..... 5
- Inimesed on üldiselt usaldusväärsed..... 4
- Ei tea, ei oska öelda..... 3
- Üldiselt peaks usaldamisega ettevaatlik olema..... 2
- Usaldamisega peaks olema väga ettevaatlik..... 1

Alpool on loetletud erinevaid Eesti ühiskonnas toimivaid institutsioone ja rühmi. Valige, palun, igali reaal üks vastusevariant ühest kuni viieni, mis kõige paremini iseloomustab nende usaldusväärset Teie jaoks. Märkige üks vastus igas reas.

	Ei usalda üldse	Usaldan täiesti
Institutsioonid		
55. Eesti riik	1	2
56. Vallitsus	1	2
57. Riigikogu	1	2
58. President	1	2
59. Politsei	1	2
60. Pangad	1	2
61. Kohtusüsteem	1	2
62. Koolid, haridussüsteem	1	2
63. Tervishoiusüsteem	1	2
64. Kirik	1	2
Meedia		
65. Eesti rahvusringhäälingu telekanalid (ETV, ETV2)	1	2
66. Eratelekanalid (TV3, Kanal 2 jt)	1	2
67. Ajalehed	1	2
68. Eesti rahvusringhäälingu raadiokanalid (Vikerraadio, Raadio 2, Raadio 4)	1	2
69. Eraraadio	1	2
70. Internetiportaalid	1	2
71. Facebook jm sotsiaalimeedia	1	2
Mõjutühmad		
72. Eittevõtjad	1	2
73. Teadlased	1	2
74. Kultuuritegelased	1	2
75. Poliitikud	1	2
76. Ametnikud	1	2
77. Vabakonnad	1	2

OSALUS ÜHISKONNAELUS

78. Lähtudes sellest, kui oluliselt peetakse avalike hüvede eest seismist ja riigi arendamist võrreldes erahüvede kaitsmisega ja turusuhete arenguga, jagatakse inimeste poliitilisi vaateid vasak- või parempoolseteks. Kas Teie peate end vaadeteil rohkem parem- või vasakpoolseks? Tõmmake ring ümber Teie sobivale numbri/le parem-vasak skaalal, mis asub lähemal sellele otsuspunktile, kuhu Teie vaated kalduvad.

Vasakpoolsed vaated	3	2	1	0	1	2	3	Parempoolsed vaated
---------------------	---	---	---	---	---	---	---	---------------------

9. Ei oska, ei tea end niivisi määratleda

Millised Eesti erakonnad on Teile huvide ja vaadete seelohkalt Teile kõige lähedasemad? Märkige Teile kõige lähedasem erakond veergu „Esimene valik“ ja järgmine veergu „Teine valik“.

	79. Esimene valik	80. Teine valik
Isamaa ja Res Publica Liit	1	1
Keskerakond	2	2
Konservatiivne Rahvaerakond	3	3
Reformierakond	4	4
Rohelised	5	5
Sotsiaaldemokraatlik Erakond	6	6
Mõni muu erakond	7	7
Müü vaadetele ja huvidele pole lähedane ükski erakond	8	
Ei tunne huvi, ei tea nende erakondade vaadeteid	9	

Kumb igast sõnapaarist ja mil määral iseloomustab Teile tundeid Eesti riigi suhtes? Märkige, palun, tabeli igal real ringiga see vastusevariant, mis sobib Teile tunnetega Eesti suhtes kõige paremini. Kolm vasakpoolset tulpa (1, 2, 3) näitavad vasakul asuva, kolm parempoolset (5, 6, 7) paremal asuva omaduse kehivust.

	väga hästi	kesk- misel	väheseil määral	Ei oska öelda, et kuidas see on	kesk- misel	väga hästi		
81. Oma	1	2	3	4	5	6	7	Võõras
82. Avatud	1	2	3	4	5	6	7	Suletud
83. Jõuetu	1	2	3	4	5	6	7	Jõuline
84. Soe	1	2	3	4	5	6	7	Külm
85. Kahanev	1	2	3	4	5	6	7	Kaasav
86. Kirie	1	2	3	4	5	6	7	Aeglane
87. Hoolimatu	1	2	3	4	5	6	7	Hooliv
88. Tõusev	1	2	3	4	5	6	7	Langev
89. Värviline	1	2	3	4	5	6	7	Hall
90. Turvaline	1	2	3	4	5	6	7	Ohtlik
91. Puhas	1	2	3	4	5	6	7	Määrduvad
92. Ebasõbralik	1	2	3	4	5	6	7	Sõbralik
93. Arenev	1	2	3	4	5	6	7	Paigalsev

94. Kuhuviõrd Teid huvitab informatsioon Euroopa Liidu ja selle institutsioonide tegevuse kohta (Euroopa Komisjon, Europarlament jf)?

Huvitab väga	4
Mõningal määral huvitab	3
Huvitab vähe	2
Üldse ei huvita	1
Ei oska öelda	0

95. Kas Te olete osalenud Euroopa Liidu toetusel toimuval projektides, taotlenud toetust Euroopa Liidu fondidest, osalenud Euroopa Liiduga seotud koostööte jn üritustel?

Jah, mitmel korral	3
Jah, ühel-kahel korral	2
Ei ole	1

Suur Pool – Minna Maailm Meedia 2014

OSALUS KODANIKUÜHENDUSTES

96. Kas Te osatele järgmistele ühendustele, seltside tegevuses? Märkige kõik ühendused, milles osatele.

Korteri-, suvila, garaaži- ja tarbijahüstitud	1
Talulit, teised tootjate ühendused, õmanike, ümrike ühendused	2
Sportklubid, teised kehakultuuri organisatsioonid	3
Koosid, näite-, tantsu- ja kunstiringid, raamatuklubid, kultuuriseltsid	4
Hobidega seotud ühendused (lauluseltsid, kalapüük, jahindus, moto jms)	5
Ametitühingud, eriala-, isome- ja kütselühingud	6
Politiilised ühendused, erakonnad ja nende sõsarorganisatsioonid	7
Pensionäride ühendused, pensionäride klubid	8
Haategevuslikud klubid ja sihtasutused (Rotary, Lions jt), fondid (lastefondid, toidupangad jms)	9
Ühendused, kogudused	10
Töötute klubid, haigustega seotud ühendused, puuetega inimeste liidud	11
Peres- ja naiste ühendused, koolide ja lasteasutuste hookegud	12
Laste ja noorte ühendused, skautid, gaidid, noortekogud	13
Üliõpilasseltsid, korporatsioonid, organisatsioonid (sh AIESEC, YFU)	14
Haridus-, teadus- ja koolliseltsid, akadeemilised seltsid	15
Kaltseliit, kodulüürid, noorkoolid	16
Kesklinna- või muinsuskaitse, pärandkultuuri ühendused	17
Loomakaitse, loomikloomadega seotud ühendused	18
Kodukandi elu edendamisega seotud ühendused, küla-, valla- ja linnaosa seltsid	19
Muud kodanikuühendused, vabakonnad, MTÜd, seltsingud	20
Ma ei osale üheski kodanikuühenduses	21

97. Kas olete valitud mõnda esinduskogusse või ühiskondlikus korras mõnda pidevat ülesannet või ametit täitma?

Jah	3
Olen olnud, aga praegu enam mitte	2
Ei ole, ei praegu ega varem	1

Kas olete viimastel aastatel osa võtnud aktsioonidest ja üritustest, mida erinevad organisatsioonid ja ühendused on korraldanud? Märkige üks vastus igas reas.

	Jah	Ei
98. Kirikku korraldatud kontserdid, perepäevad, korjandused jms	2	1
99. Priigi koristamine, korrustuse ja kodukaunistuse talgud	2	1
100. Abivajajate aitamine raha, asjade, riietega	2	1
101. Rahvasporid üritused – raliid, jooksud, suusamaratonid jms	2	1
102. Ajalooliste tähtpäevade tähistamine, mälestusüritused	2	1
103. Vabatahtlik töö, kaasalõbbimine organisatsioonide ja abivajajate aitamisel	2	1
104. Internetsi toimumud allkirjade kogumised	2	1

Suur Pool – Minna Maailm Meedia 2014

Politiiliselt aktiivne olemiseks on erinevaid viise. Kas Te olete viimastel aastatel teinud järgmist? Märkige üks vastus igas reas.

	Jah, korraldvalt, alati kui seeleks on põhjus ja võimalus	Jah, paaril korral	Võib-olla korra den	Ei ole kunagi
105. Osa võtnud avalikust koosolekust, kus arutatakse poliitilisi või sotsiaalseid probleeme	4	3	2	1
106. Osa võtnud meeleavaldusest, piketist	4	3	2	1
107. Andnud oma allkirja üleskutselise, protestivaldusele, pettisooniile	4	3	2	1
108. Kandnud poliitilise sõnumiga märki või linti, kasutanud klepsu	4	3	2	1
109. Pöördunud ideede või ettepanekutega isiklikult mõne poliitiku või kõrge ametniku poole	4	3	2	1
110. Osalenud poliitilises arutluses Internetis (kirjutanud artikli, saatnud e-kirja, kommentaari)	4	3	2	1
111. Lühinud mõne poliitilise sisuga toetus- või suhtlusvõrgustikus	4	3	2	1

Kumma väitega alloolud toodustest olete nõus Teie? Valige, palun, iga väitepaari kohta üks sobivaim vastusevariant ja tähtsuse sse ringiga.

	A	Olen pigem nõus A-ga	Raske öelda	Olen pigem nõus B-ga	B
112. Kõrgist probleemidest hoolimata on demokraatia igal juhul parim valitsemisviis	1	2	3	4	5
113. Mitte-eeslaste suurem osalus Eesti poliitikas ja majanduses on Eestile kasulik	1	2	3	4	5
114. Kindel kord ja rahvuslik jugeorik on riigis tähtsamad kui isikuvõimused ja inimõiguste tagamine	1	2	3	4	5

Kas Teie arvates on tavakodanikel võimalus mõjutada asjade käiku ja otsuste tegemist? Märkige üks vastus igas reas.

	Kindlasti võimalus	Vähesel määral	Raske öelda	Üldse mitte
115. Eesti ühiskonnas üldiselt vastuvõtmises	5	4	3	2
116. Riigivõimuses, seaduste vastuvõtmises	5	4	3	2
117. Teie linna, valla võimude tegevuses	5	4	3	2
118. Otsuste tegemisel Teie lähemas ümbruses (elukohtas, töökohal)	5	4	3	2

Kas Te olete alloolud nimetatud aastatel osa võtnud valimistest? Märkige üks vastus igas reas.

	Ei olnud valimisloogilisi	Osaolin	Olin valimisloogilisi	Ei tea, ei mäleta
119. 2011. a Riigikogu valimised	4	3	2	1
120. 2013. a kohaliku valimised	4	3	2	1
121. 2014. a Euroopa parlamendi valimised	4	3	2	1

TRADITSIOONID

Järgnevalt esitame Teile valiku erinevaid riiklikke ja rahvalikke pühapäevi ja tähtsaid, palun märkige neist igaühel punkti, kui soovite osaleda selle päeva meele pidamine ja tähistamine Teie/Teie pere jaoks. Märkige üks vastus igas reas.

	See on oluline, pean seda alati meelde, tähtsana	See on üldiselt oluline, kuid mina ise enamasti ei tähtsana	Tean seda päeva, aga olen ükskõhne	Tean seda päeva, aga suhtun negatiivselt tähtsusesse	Ei tea, pole sellisest tähtsusest kuulnud
122. Uusaasta	5	4	3	2	1
123. 14. veebruar, sõbrapäev, valentinpäev	5	4	3	2	1
124. 24. veebruar, Eesti Vabariigi aastapäev	5	4	3	2	1
125. 8. märts, naistepäev	5	4	3	2	1
126. 25. märts ja 14. juuni, küüditamise aastapäevad	5	4	3	2	1
127. Ülestõusmisplühad, Iihvõtted	5	4	3	2	1
128. Enadepäev	5	4	3	2	1
129. Jaanipäev	5	4	3	2	1
130. 20. august, Eesti taasiseseisvumise päev	5	4	3	2	1
131. 31. oktoober, halloween	5	4	3	2	1
132. 2. november, hingedepäev	5	4	3	2	1
133. Mardipäev, kaatripäev	5	4	3	2	1
134. Jõulud	5	4	3	2	1
135. Vastlapäev	5	4	3	2	1

Mida Te tähtsapevad, pühapäevi tavaliselt teete? Märkige üks vastus igas reas.

	Sageli	Mõnikord	Harva	Üldse mitte
136. Pere tuleb kokku, katame laua	4	3	2	1
137. Sõidan/sõidame kühugi (kellelegi külla, maokodusse, välismaale vms)	4	3	2	1
138. Ostan midagi temaatilist päeva pidulikkuse tähistamiseks (lauakaunistused, küünlad, kingitused, kaardid jne)	4	3	2	1
139. Osalen koolis, lasteaias korraldatud üritustel	4	3	2	1

Milline ajaloo periood Eestis tundub Teile oluline, tekitab huvi, äratub elavaid kujutlusi? Märkige üks vastus /gas reas.

Minu jaoks oluline, huvitav tekitab huvi, äratub elavaid kujutlusi	Minu jaoks on see kaugel, tean kauge, tean kauge, ei ole minu jaoks huvitav	Küllaltki oluline, tean sellest, aga ei ole minu jaoks huvitav	Minu jaoks oluline, tean sellest, aga ei ole minu jaoks huvitav	Ei tea sellest üldse midagi, ei teki mul mingilid seosed
151. Muinasaeg, viikingiaeg, eestlaste sõjaretked naabermaadesse	4	3	2	1
152. Muistise vabadusvõitlus, ristisõjad	4	3	2	1
153. Jüriöö ülestõus	4	3	2	1
154. Keskaeg Eestis, hansaaeg	4	3	2	1
155. Reformatsioon, esimesed eestikeelised trükised	4	3	2	1
156. Liivi sõda, Poola aeg	4	3	2	1
157. Rootsi aeg, Tartu ülikooli asutamine	4	3	2	1
158. Põhjasõda, Eesti liitmine Venemaaga	4	3	2	1
159. 18. sajandi: vennastekoguduste liikumine, eestikeelne piibel, valgustus	4	3	2	1
160. 19. sajandi algus – pärisorjuse kaotamine, Kristjan Jaak Peterson, Opetatud Eesti Seltsi asutamine	4	3	2	1
161. 19. sajandi teine pool: ärkamisaeg, Kalevipoja ilmumine, esimene laulupidu, talude päriseks ostmine	4	3	2	1
162. 20. sajandi algus, eestlaste tulek linnadesse, 1905. a revolutsioon, Noor-Eesti	4	3	2	1
163. 1917. a Vene revolutsioon, Vabariigi algus, Eesti Vabariigi sünni 30ndad aastad	4	3	2	1
164. Esimese iseseisvuse aeg, 1920-30ndad aastad	4	3	2	1
165. Molotov-Ribbentropi pakt, baaside lepimine, 1940. aasta sündmused, iseseisvuse kaotamine, esimene nõukogude aasta	4	3	2	1
166. Sõjaaeg, saksa okupatsioon	4	3	2	1
167. Stalini aeg Eestis, metsavendlus, kütidamine, kolhooside loomine	4	3	2	1
168. Hruštšovi süla, 'kuuldused kuuekümmend'	4	3	2	1
169. Brežnevi aeg, poliitajandusliku suurtööstise areng Eestis, stagna-aeg	4	3	2	1

Sageli	Mõnikord	Harva	Üldse mitte
4	3	2	1
4	3	2	1
4	3	2	1
4	3	2	1
4	3	2	1
4	3	2	1
4	3	2	1
4	3	2	1
4	3	2	1
4	3	2	1

RELIGIOON

148. Milline alljärgnevatest väidetest iseloomustab kõige paremini Teie suhet usu, religiooniga?

- Olen usklik ja järgin vastavaid tavadid (nt kirikuskäimine, kirikk. matus, ristimine vms).....5
- Olen usklik, aga tavadid ei järgi ja kirikus ei käi.....4
- Ei ole usklik, kuid järgin mõningaid usuga seonduvaid tavadid, käin vahel kirikus.....3
- Ei ole usklik ega järgi ka tavadid.....2
- Olen põhimõtteline ateist.....1
- Ei oska öelda.....0

149. Millist alljärgnevatest konfessioonidest peate endale kõige lähedasemaks? Märkige, palun, ainult üks vastus.

- Luterlus.....1
- Õigeusk.....2
- Katoliiklus.....3
- Baptism, metodism j'kristlikud usulähud.....4
- Eesti maauk.....5
- New age (uus vaimsus).....6
- Islam.....7
- Judaism.....8
- Budism, idamaised mitte kristlikud konfessioonid.....9
- Midaagi muud.....10
- Mitte ükski neist.....11

AJALUGU

150. Kuid kaugele ulatuvad Teie teadmised oma esivanematest (teate näiteks nende nime, sünni- ja surmaaega, elukohta, tegevusala vmi)? Märkige kõige varemasse põlvkonda, kelle kohta midagi teate.

- Ei tea kellestki.....1
- Tean oma vanemate kohta.....2
- Tean oma vanaema(de) ja/või vanaisa(de) kohta.....3
- Tean oma vana-vanaisa(de) ja/või vana-vanaema(de) kohta.....4
- Tean ka vana-vanavanematest varasemate esivanemate kohta.....5

170. Laulev revolutsioon, Rahvarinne, Balli kett, Eesti Kongress	Minu jaoks väga oluline, huultav, tekitab mõneste inimeste meeleid ja tundeid	Küllaliki oluline, sellist, aga see jätab mulle hea meele ja kliimaks	Minu jaoks minu jaoks, kaugle, tean väre, ei paku huvi	Ei tea sellist üldse midagi, eritella mingid seosed
171. Iseisevuse taastamine, üleminek Eesti kroonile, omandireform	4	3	2	1
172. Ühinemine Euroopa Liidu ja NATO-ga	4	3	2	1

KUULUVUSTUNNE, IDENTITEET

Kui võrard inimesed küsivad "Kes Te olete?", siis vastatakse sageli, lähtudes oma rahvusest, elukohast või piirkondlikult kuuluvusest. Alljärgnevalt on toodud mõned võimalikud enesemääratlused, mida inimesed Eestis enda kohta võiksid kasutada.

173. Kelle puhul järgnevas nimekirjas Te võite öelda, et tunnete neid nimega mingit ühtekuuluvust, millest võiksite enda ja nende kohta kasutada sõna "meie"? *Tõrnmakke ring ümber käigi. Teie jaoks sobivate variantide järel olevatel numbritel*

- Eestlased.....1
- Eestist pärit inimesed välismaal.....2
- Eesti venelased.....3
- Ukrainlased, lätlased ja teised Eestis elavad rahvused.....4
- Kõik inimesed, kes Eestis elavad.....5
- Eurooplased.....6
- Kogu inimkond.....7
- Põhjamaa elanikud.....8
- Baltimaade elanikud.....9
- Need, kellega on ühine kodakondsus, kaaskodanikud.....10
- Töökaaslastel, sama eriala inimesed.....11
- Klassi-, kooli-, kursusekaaslastel.....12
- Edukad inimesed.....13
- Minu ea- ja põlvkonnakaaslastel.....14
- Sõbrad.....15
- Tavalised tööinimesed.....16
- Oma linna, valla, maakoha elanikud.....17
- Vaased, majanduslikus kitskuses olevad inimesed.....18
- Majanduslikult kindlustatud inimesed.....19
- Suguvõsa.....20
- Perikond.....21
- Inimesed, kellega mul on üks meelise, samased eelistused.....22
- Inimesed, kellega jagan ühised mälestusi.....23
- Naabrid, oma maja inimesed.....24
- Sama usku inimesed.....25
- Sama erakonna valljad, pooldajad.....26
- Inimesed, kellega on ühised harrastused.....27
- Inimesed, kellega on ühine samane elustiil.....28
- Inimesed, kellega suhtun sotsiaalsõrgustikes (Facebook jms.).....29

174. Teie rahvus? Kelleks Te ise end peate? Kui tunnete end kuuluvat rohkem kui ühe rahvuse hulka, märkige kõik sobivad vastused.

- Eestlane.....1
- Venelane.....2
- Ukrainlane.....3
- Valgevenelane.....4
- Soomlane.....5
- Juut.....6
- Muu (kirjutage, kes).....7

175. Mis keel on Teie emakeel? Kui valdate emakeelena mitut keelt, siis märkige kõik keeled.

- Eesti.....1
- Vene.....2
- Muu (kirjutage, milline).....3

Milliseid muid keeli Te oskate veel peate emakeele ja millisel tasemel? Märkige, palun, iga keele kohta sobivaim variant.

	Üldise ooska	Saam veidi aru, aga ei räägi	Saam aru, räägin ja veidi kirjutaa	Saam aru, räägin ja vabalt kirjutaa
176. Inglise keel	1	2	3	4
177. Soome keel	1	2	3	4
178. Vene keel	1	2	3	4
179. Saksa keel	1	2	3	4
180. Mõni muu keel	1	2	3	4

Inimestel läheb tänapäeval tarvis võõrkeelt nii omavahel kui meediaga suhtumisel või mimesuguste siltide, tarbeksidde või dokumentide lugemisel. Milliseid võõrkeeli ja kui sageli olete kasutanud viimase kuu jooksul? Märkige üks vastus iga rea es.

	Üldise ei ooska	Saam veidi aru, aga ei räägi	Saam aru, räägin ja veidi kirjutaa	Saam aru, räägin ja vabalt kirjutaa
181. Vene keelt	4	3	2	1
182. Inglise keelt	4	3	2	1
183. Soome keelt	4	3	2	1
184. Saksa keelt	4	3	2	1
185. Mõnda muud keelt	4	3	2	1

KONTAKTID, LIIKUMISVÕIMALUSED

186. Kas Te olete viimase viie aasta jooksul käinud välismaal?

- Jah, olen seal elanud pikemat aega.....5
- Jah, sageli, olen käinud mitu korda aastas....4
- Mitmel korral, peaaegu iga aastal korra.....3
- Üks-kaks korda viie aasta jooksul.....2
- Ei ole käinud.....1

Milliga seoses olete viimase viie aasta jooksul käinud välismaal?

	Üldise ei ooska	Saam veidi aru, aga ei räägi	Saam aru, räägin ja veidi kirjutaa	Saam aru, räägin ja vabalt kirjutaa
187. Puhkus (turismireisid või omal käel reisimine)	3	2	1	1
188. Suguaste või sõprade külastamine, perekondlikud asjatuud	3	2	1	1

Millised on Teie kokkupuuted allpool nimetatud maaodega? Märkige, palun, iga maa puhul kõik oma isiklikud kontaktid – ühes laas võib olla mitu vastust.

	Ei ole mingid kontakte	Olen seal käinud üks või paar	Olen seal käinud mitmeid kordi, viibinud pikemat	Mul on seal suhtes, sõbrad	Mul on seal suhtes, sõbrad ja arstideid
201. Lähi	1	2	3	4	5
202. Löödu	1	2	3	4	5
203. Venemaa	1	2	3	4	5
204. Valgevene, Ukraina	1	2	3	4	5
205. Teised endised Nõukogu liitvabariigid (Moldova, Gruusia, Armeenia, Kasahstan jt)	1	2	3	4	5
206. Soome	1	2	3	4	5
207. Rootsi	1	2	3	4	5
208. Taani, Norra	1	2	3	4	5
209. Poola, Ungari, Tšehhi, Slovakkia, Sloveenia	1	2	3	4	5
210. Balkanimaad (Bulgaaria, Rumeenia, Horvaatia, Serbia jt)	1	2	3	4	5
211. Saksamaa	1	2	3	4	5
212. Holland, Belgia	1	2	3	4	5
213. Prantsusmaa	1	2	3	4	5
214. Suurbritannia, Iirimaa	1	2	3	4	5
215. Vähemeremaad (Hispaania, Portugal, Itaalia, Kreeka, Türgi jt)	1	2	3	4	5
216. Lähis-Ida (Iisrael, Araabia maad)	1	2	3	4	5
217. Aafrika maad	1	2	3	4	5
218. USA, Kanada	1	2	3	4	5
219. Ladina-Ameerika (Brasillia, Argentina jt)	1	2	3	4	5
220. Jaapan, Hiina, India jt Aasia riigid	1	2	3	4	5
221. Austraalia, Uus-Meremaa	1	2	3	4	5

Milline on Teie seotus Eesti erinevate linnade, piirkondadega? Tõmmake, palun, iga real ring ümber sellele vastusevariandi numbri, mis iseloomustab kõige paremini Teie kokkupuuteid selle paikkonnaga.

	Ei ole seal	Olen käinud seal			Mõne kuu korra			Uhe korda			Sei aastal pole käinud			Ei ole kunagi käinud
		iga nädal	iga kuu	iga 2-3 kuu	iga kuu	iga 2-3 kuu	iga 4-6 kuu	iga 6-12 kuu	1-2 korda	3-4 korda	5-6 korda	7-12 korda		
222. Tallinn, Tallinna lähimbrus	1	2	3	4	5	6	7							
223. Tartu, Tartu lähimbrus	1	2	3	4	5	6	7							
224. Pärnu	1	2	3	4	5	6	7							
225. Narva, Sillamäe	1	2	3	4	5	6	7							

Saar-Poll – Mina Maailm Meedia 2014

	Olnud pikemat aega käinud korral	Käinud ühe korral	Ühtegi mitte
189. Ametivõim (töö- või äriajad, konverentsid jms)	3	2	1
190. Töö tegemine, rahateenimine	3	2	1
191. Eneseäritandus (õpingud, kursused, koolitus)	3	2	1
192. Kultuurisündmustest osasaamine (kontserdid, nähtused)	3	2	1
193. Spordivõistlustel osalemine	3	2	1
194. Sisseoste tegemine, Soppamine	3	2	1

195. Kas Eest on viimase viie aasta jooksul olnud Teie peamiseks elukohaks?

- Jah, olen elanud püsivalt Eestis.....1
 - Olen elanud põhiliselt Eestis, kuid lühikesel aega ka välismaal.....2
 - Olen elanud võrdset nii Eestis kui välismaal.....3
 - Olen elanud suurema osa ajast välismaal.....4
196. Kas keegi Teie sugulasest-sõpradest on viimastel aastatel asunud välismaale elama?
- Ei ole.....1
 - Jah, mõni on (üks-kaks inimest).....2
 - Jah, paljud.....3
197. Kas Teie tahaksid Eestist lahkuda, püsivalt mujale elama asuda?

Kindlasti mitte	1	→ Jätkake 201
Ei oska praegu öelda, kunagi võib-olla	2	→ Jätkake 201
Mõneks ajaks küll, aga mitte päriselt	3	→ Jätkake 200
Jah, tahaksin päriselt ära minna	4	→ Jätkake 198

Küsimus neile, kes tahaksid päriselt Eestist ära minna – millisele maale Te tahaksite elama asuda?

- 198. Esimene eelistus:
- 199. Teine eelistus:

200. Küsimus neile, kes tahaksid päriselt või mõneks ajaks Eestist ära minna. Kuvivõrd olulised on järgmised põhjused Teie jaoks välismaale elama asumiseks? Märkige kõik sobivad vastusevariandid.

- Mul on seal lähedased, sõbrad, sugulased, tuttavad.....1
- Olen seal käinud, mulle meeldiks seal elada.....2
- Soov saada suuremat palka.....3
- Seal on ilus loodus ja hea kliima.....4
- Oskan keelt ja tuleksin seal eluga toime.....5
- Olen Eestis elus pettunud, tahan lihtsalt ära minna.....6
- Olen Eestis inimestes pettunud (ebasobralikkus, sallimatus, kadedus jms).....7
- Isiklikud/perikondlikud põhjused.....8
- Soov saada erialast tööd.....9
- Soov emast erialaselt täiendada, omandada haridust.....10
- Parem elukvaliteet välismaal.....11
- Stabiilsem geograafiline olukord välismaal.....12
- Soov oma siimaringi avardada, saada uusi kogemusi.....13
- Soov saada töökohta, töopuudus Eestis.....14
- Soov tagada lastele parem haridus.....15

Saar-Poll – Mina Maailm Meedia 2014

	Ei kuluta sellele aega	Pool tundi, alla tunni	1-2 tundi	3-4 tundi	Ule 4 tundi
245. Suhtlemine teiste pereliikmetega, nende eest hoolitsemine	1	2	3	4	5
246. Suhtlemine sõprade ja tuttavatega, sh sotsiaalmeedias	1	2	3	4	5
247. Televisori vaatamine	1	2	3	4	5
248. Internetis huvitava info otsimine, online uudiste jälgimine	1	2	3	4	5
249. Ajalahete, ajakirjade lugemine	1	2	3	4	5
250. Ilukirjanduse lugemine	1	2	3	4	5
251. Huvialaste ja tarbekaartide lugemine	1	2	3	4	5
252. Huvialane tegevus, harrastused ja hobid	1	2	3	4	5
253. Sportimine, vabas õhus liikumine, fitness	1	2	3	4	5
254. Lihtsai puhkus, lõdvestus	1	2	3	4	5
255. Poes käimine, söppamine, sh internetis	1	2	3	4	5
256. Transport, liiklus, ühest kohast teise liikumine	1	2	3	4	5

257. Kui palju Te tavaliselt ööpäevas magate?

- Alla kuue tundi..... 1
- 6-7 tundi..... 2
- Umbes 8 tundi..... 3
- 9-10 tundi..... 4
- Rohkem kui 10 tundi..... 5

258. Kui palju on Teil tavaliselt ööpäevas ärkvelolekuaga, mida saate täiesti vabalt, oma soov järgi kasutada?

- Enamasti ei olegi..... 1
- Alla tunni..... 2
- 1-2 tundi..... 3
- 3-4 tundi..... 4
- 5-6 tundi..... 5
- Ule 6 tundi..... 6

259. Kui pikk on Teile tavaline töö- või koolipäev?

- Ma ei kai toli ega õpi koolis..... 1
- Kuni 4 tundi..... 2
- 5-6 tundi..... 3
- 7 tundi..... 4
- 8 tundi..... 5
- 9-10 tundi..... 6
- 11-12 tundi..... 7
- Ule 12 tundi..... 8

	Olen käinud seal sellel (2014) aastal.....		Uhe korra		Sai aastal.....		Et ole kunagi käinud
	Iga nädal	Mõne kuu	Mõne kuu	Uhe korra	Sai aastal.....	Sai aastal.....	
226. Kohtla-Järve, Jõhvi	1	2	3	4	5	6	7
227. Viljandi	1	2	3	4	5	6	7
228. Haapsalu	1	2	3	4	5	6	7
229. Rakvere	1	2	3	4	5	6	7
230. Paide, Türi, Rapla	1	2	3	4	5	6	7
231. Valga, Võru, Põlva	1	2	3	4	5	6	7
232. Väiksemad linnad, külad Raplamaal, Harjumaal, Lääne-Virumaal	1	2	3	4	5	6	7
233. Väiksemad linnad, külad Ida-Virumaal	1	2	3	4	5	6	7
234. Väiksemad linnad, külad Läänemaal, Pärnumaal	1	2	3	4	5	6	7
235. Väiksemad linnad, külad Jõgevamaal, Järvamaal, Viljandimaal	1	2	3	4	5	6	7
236. Väiksemad linnad, külad Tartu-, Valga-, Võru- ja Põlvamaal	1	2	3	4	5	6	7
237. Saaremaa, Hiiumaa jt. saared	1	2	3	4	5	6	7

Viimase 25 aastaga on paljude inimeste jaoks toimunud muutused nende liikumisvõimalustes kas avardamise või siis ka vähenemise suunas. Kuidas Teile hindate enda liikumisvõimalusi, kuluvõrd need on võrreldes ajaga enne Eesti Iseseisvuse taastamist muutunud?

	Väga palju suurenenud	Mõnevõrra suurenenud	Ühtanud samaks	Mõnevõrra vähenenud	Väga palju vähenenud	Et oska hinnata
238. Eesti piirides	5	4	3	2	1	0
239. Eestist kaugemale	5	4	3	2	1	0

AJAKASUTUS

Millele kulub tavaliselt Teile töövõline aeg? Kuipalju aega kulub Teil keskmiselt ühel argipäeval erinevatele tegevustele? Märkige üks vastus igas reas.

	Ei kuluta sellele aega	Pool tundi, alla tunni	1-2 tundi	3-4 tundi	Ule 4 tundi
240. Põhitööga või lisateenistusega seotud tegevused (väljaspool ametlikku tööaega)	1	2	3	4	5
241. Õppimine, enesetäiendamise, erilase kujunduse lugemine	1	2	3	4	5
242. Meiapidamistööd, kodu korrashoold	1	2	3	4	5
243. Toidu valmistamine, kokkamine	1	2	3	4	5
244. Enese eest hoolitsemine	1	2	3	4	5

Kumma väitega igast allpool loodud väidete paarist Te nõustute? *Väljige, palun, iga väitepaari kohta üks sobivaim vastusevariant ja tähtsuse see ringiga.*

A	Olen täiesti nõus	A-ga	Raske öelda	Olen pigem nõus	Olen täiesti nõus	B
273. Teised muudkui kirustavad kunugi, aga mul pole sageli midagi	1	2	3	4	5	Mul on kogu aeg kiire, näen kõvasti vaeva, et kollega toime tulla
274. Ma peaan tavaliselt korraga nii et saan sellesse süveneda	1	2	3	4	5	Mul on enamasti mitu asja korraga käsil, mind ei sega, kui teen mitut asja korraga
275. Korraстан oma tegevusi, hoiatan päevarežiimi	1	2	3	4	5	Mul on üks päev teisest erinev, ma ei hoiata päevarežiimi
276. Mulle sobib tempokas elustiil, see hoiab mind vormis	1	2	3	4	5	Kestev kiire tempo väsitab mind, põletab läbi
277. Edukas olemiseks peab olema valmis muutusteks, kannapööreteks oma elus	1	2	3	4	5	Edukas olemiseks on stabiilsust, süvenemist

278. Kas Teil on tunnud pidevalt uusi ideid ja avatust muutustele?

- Jah, sageli 4
 Mõnikord 3
 Väga harva 2
 Üldse mitte 1

279. Kui Teil oleks valida, kas teha rohkem tööd ja saada rohkem vaba aega, siis kumba Te eelistaksite?

- Kindlasti kõrgemat palka 1
 Pigem kõrgemat palka 2
 Pigem rohkem vaba aega 3
 Kindlasti rohkem vaba aega 4
 Ei tea, ei oska öelda 0

280. Kas Teil on nädala jooksul sellist aega, kui ei pea kella vaatama, pidevalt kättesaadav olema, saate nii-öelda juhtime seinast välja tõmmata? *Väljige üks vastusevariant.*

- Üldiselt on 1
 Mõnevõrra on 2
 Ei ole üldse 3
 Ei vaja seda 4
 Ei tea, ei oska öelda 0

Kui võrd on Teil ette tulnud raskesti ühise tegevuse kavandamisel? Kui sageli on esinenud allpool kirjeldatud olukordi? *Märkige üks vastus igas reas.*

	Väga sageli	Külla ei	Mõnikord	Väga harva	Üldse mitte
281. Töökaslaste, kolleegidega on raske leida ühist aega koosolekuks, aruteludeks	5	4	3	2	1
282. Perega on raske leida ühist aega igapäevaseks koosolemiseks	5	4	3	2	1

260. Kui kaua te tavaliselt argipäeval kodus arvutit taga töötate või õpite?

- Ei tööta kodus arvutiga 1
 Kuni 1 tund 2
 1-2 tundi 3
 3-4 tundi 4
 5-6 tundi 5
 7-8 tundi 6
 9-10 tundi 7
 Üle 10 tundi 8

261. Kui võrd on Teil ette olnud, mil Te tegelete mitme eri tegevusega korraga (näiteks internetis suhtlemine, söömine, õppimine, televisori vaatamine, internetist uudiste jälgimine, muusika kuulamine jne)?

- Väga sageli, pidevalt 5
 Külla ei sageli 4
 Mõnikord küll 3
 Väga harva 2
 Üldse mitte 1
 Ei tea, ei oska öelda 0

262. Kas Teid vaevab ajapuudus?

- Jah, väga sageli 5
 Külla ei sageli 4
 Mõnikord 3
 Väga harva 2
 Üldse mitte 1

Kas miski järgnevaist takistab Teil tegelemast meelepärase tegevusega? *Märkige üks vastus igas reas.*

	See kindlasti see	Mõnevõrra see	See mitte
263. Töökoormus, tööalased kohustused	1	2	3
264. Rahapuudus	1	2	3
265. Hõlvatus koduste töödega, perekondlikud kohustused	1	2	3
266. Kehv tervis	1	2	3
267. Killustatus, tegelemine paljude eri asjadega	1	2	3
268. Heade kaaslaste, sobiva seltskonna puudumine	1	2	3
269. Väsimus ja tüdimus, vähe viitsimist	1	2	3
270. Halb aja planeerimise oskus	1	2	3
271. Sobivate võimaluste kaugus minu elukohtast	1	2	3

272. Kas Teil on tulnud mõnikord ette, et ei oska ajaga midagi poale hakata, seda millelegi tähta?

- Üsna sageli 1
 Mõnikord küll 2
 Väga harva 3
 Üldse mitte 4
 Ei tea, ei oska öelda 0

Kuivõrd olete viimase 12 kuu jooksul käinud teatris, kontserdil, kinos, näitustel, raamatukogus? Märkige üks vastus igas reas.

	6 korral või rohkem	3-5 korral	1-2 korral	Ei ole käinud
300. Teater: sõnalavastused	4	3	2	1
301. Teater: muusika- ja tantsulavastused	4	3	2	1
302. Kontserdid	4	3	2	1
303. Kino	4	3	2	1
304. Kunstinäitused	4	3	2	1
305. Muuseumid (kunst-, aja- ja koduloo-, loodusloo-, tehnikamuuseumid jms.)	4	3	2	1
306. Raamatukogud	4	3	2	1

Kuivõrd olete osalenud kultuuri ja spordi suurüritustel? Märkige üks vastus igas reas.

	Sageli, regulaarselt	Mõnikord olen käinud	Ei ole osalenud
307. Laulupeod, tantsupeod	3	2	1
308. Teised suured kultuurüritused, vabaohu-üritused, kontserdid jms	3	2	1
309. Laadad, rahvapeod, Ollesummer	3	2	1
310. Suured spordivõistlused (pealtnähtajana)	3	2	1

311. Kui suur on praegu Teie kodine raamatukogu? Arvestage, et raamatutiulu ühele meetrile mahub keskmiselt 50 raamatut.

- Alla 20 raamatut 1
- 20 - 50 raamatut 2
- 50 - 100 3
- 100 - 300 4
- 300 - 500 5
- 500 - 1000 6
- 1000 - 2000 7
- Üle 2000 raamatut 8

312. Kas ja kui sageli Te ostate raamatuid?

- Praktiliselt ei osta 1
- Väga harva 2
- Mõnikord, vahel vahel 3
- Sageli, regulaarselt 4

313. Olen viimase 12 kuu jooksul lugenud läbi ...

- Üle 10 raamatut 5
- 6 kuni 10 raamatut 4
- Koim kuni viis raamatut 3
- Üks-kaks raamatut 2
- Mitte ühtki 1

	Väga sageli	Küllalt sageli	Mõnikord	Väga harva	Üldse mitte
283. Perega on raske leida ühist aega suuremateks ettevõtmisteks (väljasõit, välireis, ühine puhkus jms)	5	4	3	2	1
284. Peret on raske kokku saada, sest kõik on eri kohtades laiali	5	4	3	2	1
285. Sõpradega on keerukas kokku saada, sest kõigil on kilre	5	4	3	2	1

Kuivõrd on võrreldes 10 aasta taguse ajaga muutunud Teie enda jaoks aeg, mis Teil kulub järgmisteks tegevusteks? Märkige üks vastus igas reas.

	Aega kulub rohkem	Aega kulub sama-nüüd vähem	Ei tegele enam sellega	Ei oska hinnata, ei ole sellega tegehnud	
286. Igapäevane töö, elatise teenimine	1	2	3	4	5
287. Kodused tööd, majapidamine	1	2	3	4	5
288. Perega suhtlemine	1	2	3	4	5
289. Sõpradega koosolemine	1	2	3	4	5
290. Televisori vaatamine	1	2	3	4	5
291. Interneti kasutamine	1	2	3	4	5
292. Oma lõbus raamatute lugemine	1	2	3	4	5
293. Kultuuritarimine, teatris, kontserditel, näitustel käimine	1	2	3	4	5
294. Öppimine, enesetäiendus	1	2	3	4	5
295. Oma huvialadega, hobidega tegelemine	1	2	3	4	5
296. Ühest kohast teise liikumine, sõitmine	1	2	3	4	5
297. Kauplustes käimine, ostlemine	1	2	3	4	5

298. Miline on Teie suhe alkoholiga?

- Ei tarvita üldse, olen kaasklane 1
- Väga harva, erilistel punktetel tarvitän 2
- Mõnikord tarvitan 3
- Küllalt sagedasti, vähemasti vein või õlu kuulub minu igapäevase elu juurde 4
- Küllalt tihti tarvitan ka kangemaid jooke 5

KULTUURITARIMINE

299. Kas kultuur üldiselt on Teie elus olulisel kohal?

- Jah, väga olulisel 4
- Küllalt olulisel 3
- Mitte eriti olulisel 2
- Talasti ebaolulisel 1

314. Kas kasutate või tahaksite kasutada elektrooniliste raamatute lugemise seadet (lugerit, iPad'i)?

- Ei tea sellest midagi 1
 Olen kuulnud, aga ei tunne huvi 2
 Ei ole kasutanud, tahaksin kasutada 3
 Olen seda kasutanud, kasutan 4
 Ei tea, ei oska öelda 5

TARBIMINE JA KESKKOND

Kui võrd oluliseks peate järgnevat tegevusi, selleks et saavutada keskkonnasäästlikumat, tervislikumat ja arukamat tarbimist? Märkige üks vastus igas reas.

	Väga oluline	Pigem oluline	Pigem ebalooline	Täiesti ebalooline	Ei tea, ei oska öelda
315. Reklaamikampaaniad teles, plakatitel	4	3	2	1	0
316. Riiklikud reklaamipirangud (näiteks kirjaenudele)	4	3	2	1	0
317. Asjatundjate (erst, treener jt) arvamused meedias	4	3	2	1	0
318. Riiklikud müügiirangud (näiteks alkoholi)	4	3	2	1	0
319. Kõrgem alkoholi- ja tubakaaktsiis	4	3	2	1	0
320. Känjulite toodete hindade tõstmine	4	3	2	1	0
321. Uued tervislikud, säästlikud jms tooted	4	3	2	1	0
322. Tarbijaharidus koolides	4	3	2	1	0
323. Koolitused ja seminarid töökohtadel	4	3	2	1	0
324. Trahvid jms karistused tarbijatele	4	3	2	1	0
325. Tarbijate isiklik nõustamine (ersti, treeneri jms asjatundja poolt)	4	3	2	1	0

326. Kas eelistate kindlaid rõvafarmasid, kindlaid brände?

- Jah 1
 Ei 2

327. Kui võrrelda rõvaste ostu hindu ja sobivust, kumb on olulisem?

- Hind on olulisem 1
 Sobivus on olulisem 2
 Ei tea, mõlemad võrdselt 3

328. Kui võrrelda hindu ja kaubamärki/brändi, siis kumb on Teile jaoks rõvaste ostul olulisem?

- Kaubamärk on olulisem 1
 Hind on olulisem 2
 Ei tea, mõlemad võrdselt 3

329. Kas olete oma korteri või maja sisustamisel jälginud mingit stiili (retro vms)?

- Jah 1
 Ei 2

330. Kas olete oma korteri või maja sisustamisel kasutanud disaineri, sisekujundaja nõuandeid?

- Jah 1
 Ei 2

331. Kas kasutate kindlate firmade kosmeetikat (näiteks šampoon, kreemid, deodorandid, habameerjamis- ja meigivahendid)?

- Jah 1
 Ei 2

332. Kas olete viimase aastal käinud sportlikkubis (jõusaalis, fitnessis)?

- Jah 1
 Ei 2

333. Kas olete kasutanud muid teenuseid keha vormis hoidmiseks (spaa, massaaž, lüteenused)?

- Jah 1
 Ei 2

334. Märkige, kuidas te enamasti asju, lestukskaupu (näiteks mööbel, kodutehnika vms) hangite? Märkige kõik sobivad vastusevariandid.

- Ma ei kaalu põhjalikult, ostan poest esimese vähegi sobiva asja 1
 Ostan e-poest esimese vähegi sobiva asja 2
 Kaalun põhjalikult erinevaid variante, külastan mitmeid poode ja alles siis teen otsuse 3
 Teen põhjaliku otsingu erinevates e-poodides, ostuportaalides 4
 Konsulteerin asjatundjatega, sõpradega, siis teen otsuse 5
 Teen vanad asjad korda, annan nalle uue elu 6
 Ostan kasutatud asju 7
 Saan sõprade, sugulaste käest 8
 Teen ise, mis vähegi võimalik 9

Kui võrd tarbite mahepõllumajanduslike toidukaupu? Märkige üks vastus igas reas.

	Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	Ei oska öelda
335. Külastan turul mahetoitu letti, mahetootjaid	3	2	1	0
336. Külastan öko- ja mahetoodete toiduvõrgustikest, tellin mahetoitu koju	3	2	1	0
337. Ostan mahetoitu tavapoest, sh ökoletist	3	2	1	0
338. Ostan mahetoitu tavapoest, sh ökoletist	3	2	1	0
339. Sõõn omakasvatatud toitu	3	2	1	0
340. Tellin tuttavat mahetalunikult	3	2	1	0
341. Saan sugulasteilt	3	2	1	0

342. Kui võrd keskkonnateadlikkust tarbijaks Te end peate?

- Yaga teadlikuks 3
 Usna teadlikuks 2
 Vaheateadlikuks 1
 Ei oska hinnata 0

349. **Kui jah, siis mida olete teinud? Märkige kõik sobivad vastused.**
 Hakanud tervislikumalt tootuma, loobunud teatud toiduainetest.....1
 Hakanud tegelema spordiga, suurendanud liikumist.....2
 Loobunud suitsetamisest.....3
 Vähenetanud alkoholi tarbimist.....4
 Võtnud rohkem aega puhkamiseks.....5
 Hakanud regulaarselt tervislikusolutsioonis käima.....6
 Hakanud jälgima oma tervise näitajaid (vererõhku, pulssi, veresuhkrut vms).....7
 Hakanud jälgima ja olisma tervisestait intot.....8

350. **Inimestel on tervise ja arstiabi suhtes erinevaid seisukohti. Esitame järgnevalt mõned neist. Millistega nendest Teie nõustute? Märkige kõik sobivad vastused.**
 Tervisega seotud küsimustes on mõttekas kõigepealt otsida Internetist ja mujalt ise infot ja alles siis (vajadusel) arsti poole pöörduda.....1
 Tervitada tohib ainult neid ravimeid, mida arst soovib.....2
 Kui kerge kõha-nohu välja arvata, siis kõigis muudes terviseprobleemede puudutavates küsimustes tuleb kõigepealt küsida nõu arstilt.....3
 Haigus saab õhusait ravida ka ametlikult toetamata ja tunnustamata ravivisiidiga (kiropraktika, energiaravi, vabastav hingamine jms).....4
 Inimene ise ei pea oma haiguse ja raviga põhjalikult kursis olema, arst teab ja ütleb, mida teha, siis, kui on õige aeg.....5

OHUD JA RISKID

351. **Kas tunnete muret keskkonna olukorra pärast?**
 Jah, mõlen sellele sageli.....4
 Olen üldiselt murelik, aeg-ajalt mõtlen sellele.....3
 Mõtlen sellele küllalt harva.....2
 Ma ei mõtle sellele.....1
 Ei tea, ei oska öelda.....0

Kas Te olete teinud midagi selleks, et kaitseda ennast erinevate ohtude ja riskide eest? Märkige üks vastus/igas reas:

Selleks et kaitseda ennast ...	Jah, palju	Jah, veidi	Ei, pigem mitte	Ei, kindlasti mitte	Ei oska vastata
352. ... toimetulekuraskuste eest vanaduspõlves (näiteks soetanud kinnisvara, sääste kõrvale pannud vms)	4	3	2	1	0
353. ... tövõimetuse eest õnnetuse või haiguse tagajärjel (näiteks sõimunud elukindlustuse)	4	3	2	1	0
354. ... Interneti või panga parooli või identifitseerimise eest (näiteks kasutate tarku paroole, turvalisemaid programme)	4	3	2	1	0
355. ... tõud sisaldada võivate ohtlike ainete eest (näiteks muutmud tootumisharjumusi)	4	3	2	1	0
356. ... vägivaldse konflikti eest (näiteks soetanud varusid, aritanud lähedastega varjumisvõimalusi vms)	4	3	2	1	0

343. **Kas ja milliseid jäätmeid Teie peres sortitakse liikide kauppa? Märkige kõik sobivad vastused.**
 Tagatisrahaga (pandipakendeid).....1
 Ohtlike jäätmeid.....2
 Paberi ja pappi.....3
 Segapakendeid (plast, klaas jne).....4
 Bioloogilisi jäätmeid (toit, kompost).....5
 Ei sortida üldse.....6

344. **Milliseid viisi Teie isiklikult olete panustanud keskkonda? Märkige kõik valikud, mida olete teinud.**
 Püüdnud vähendada oma tarbimist, ostnud vähem asju.....1
 Eelistanud keskkonnamasäästlike kaupu traditsioonilistele ka siis, kui need on kallimad.....2
 Vähenetanud autoga sõitmist.....3
 Vähenetanud elektritarbimist.....4
 Ostude tegemisel loobunud liigsetest pakenditest, kilekotidest.....5
 Kujundanud oma elustiili ja kodu ökoloogilistest põhimõtetest lähtuvalt.....6
 Kaasa löönud kampaaniates, panustanud oma tööga (nt Teeme ära).....7
 Aranud uue elu kasutatud mööblile, tarbesemetele, riidele.....8
 Ei ole panustanud ühtegi tegevusse toodud loetelus.....9

ENESETUNNE JA TERVIS

345. **Kuidas hindate oma tervist?**
 Olen täiesti terve.....6
 Olen üldiselt terve.....5
 On mõningaid hädasid, aga saan hakkama.....4
 Tervis ei ole eriti hea, ei võimalda teha kõike, mida tahaksin.....3
 Tervis on üldiselt kehv, nõuab pidevat hoolt.....2
 Tervis on väga halb.....1

346. **Kas Te suitsetate?**
 Jah, iga päev.....1
 Vahevahel.....2
 Kunagi varem suitsetasin, praegu mitte.....3
 Ei ole kunagi suitsetanud.....4

347. **Kas Te olete kunagi tarvitanud narkootikume?**
 Ei.....2
 Jah.....1

348. **Kas Te olete tervise nime! püüdnud muuta oma harjumusi või eluviisi?**

Jah	3	→ Jättkate 349
Olen proovinud, kuid mitte eriti edukalt	2	
Ei	1	→ Jättkate 350

TULEVIK

Kas Te mõtlete sageli tuleviku poole, kujutate ette enda ja oma lähedaste elu lähemas ja kaugemas tulevikus? Märkige üks vastus igas reas.

	Sageli	Mõnikord	Väga harva	Üldse mitte
357. Lähema aasta ulatuses	4	3	2	1
358. Paar-kolm aastat ette	4	3	2	1
359. 4-5 aastat ette	4	3	2	1
360. 6-10 aastat ette	4	3	2	1
361. 10-20 aastat ette	4	3	2	1
362. Kaugemale kui 20 aastat	4	3	2	1

363. Millised tunded Teid valdavad, kui mõtlete Eesti tulevikule? Tõmmake ring ümber Teile sobivale numbrile, mis asub lähemal sellele poolusele, kuhu Teie tunded kalduvad.

Lootus, kindlustamine, optimism	3	2	1	0	1	2	3	Mure, hirm, masendused
---------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	------------------------

Mis ootab Teie meelest sellel sajandil ees kogu maailma? Märkige üks vastus igas reas.

	See on väga lühenäoline	Pigem lühenäoline	Pigem ebatüüpiline	Täiesti ebatüüpiline	Ei tea, ei oska öelda
364. Uute energiaallikate kasutuselevõtt lahendab palju probleeme	4	3	2	1	0
365. Võit terrorismi ja sõdade üle, püsiv rahu	4	3	2	1	0
366. Teaduse ja tervishoiu areng on tunduvalt pikendanud eluiga	4	3	2	1	0
367. Kolmas maailmasõda hävitab praeguse maailma	4	3	2	1	0
368. Klimamuutused ja looduskatastroofid muudavad suure osa maailmast elamiseks sobimatuks	4	3	2	1	0
369. Inimesed ei suuda enam valitseda omaenda loodud tehnoloogia üle	4	3	2	1	0
370. Vaen ja vägivald valitsevad maailmas	4	3	2	1	0
371. Sõlmitakse uued ülemaailmsed kokkulepped keskkonnaprobleemide lahendamiseks	4	3	2	1	0

372. Mida peaksid inimesed Teie arvates ohtude vältimiseks tegema? Märkige kõik Teie meelest olulised tegevussuunad.

- Pöörduma tagasi traditsiooniliste oskuste ja loodusliku eluviisi juurde.....1
- Pögenema sinna, kus oht on väiksem.....2
- Mõtlema oma lähedastele, omavahel kokku hoidma.....3
- Suurendama oma oskusi kasutada uusi tehnoloogiaid, teaduse viimast sõna.....4
- Koguma raha ja piisavaid varusid.....5
- Olema pidevalt kursis maailmas toimuvaga.....6
- Palvelama.....7
- Koostama mõttekaasiseid ohtude vastu võitlemiseks.....8
- Võitma asja rahulikult, nagu niigi ei saa midagi olulist ette võtta.....9

Star-Poll – Mina Maailm Meedia 2014

PÕLVKONNAD JA KASVATUS

Milliseid väärtusi ja oskusi tuleks Teie arvates edasi anda noorele põlvkonnale? Märkige üks vastus igas reas.

	Nii poistele kui tüdrukutele	Eelkõige poistele	Eelkõige tüdrukutele	Pole üldine edasi anda
373. Iseseisvus	1	2	3	4
374. Kulekus	1	2	3	4
375. Ecdasipüüdlikkus, ambitsiooniklus	1	2	3	4
376. Austus teiste inimeste vastu	1	2	3	4
377. Kujutusvõime, loovus	1	2	3	4
378. Tõhusus	1	2	3	4
379. Usk enesesse, oma võimetesse	1	2	3	4
380. Sallivus ja hoolivus teiste inimeste suhtes	1	2	3	4
381. Kokkuvõid, säästlikkus raha ja asjade suhtes	1	2	3	4
382. Tervisliku elustiili järgimine	1	2	3	4
383. Probleemide lahendamise oskus	1	2	3	4
384. Kriitiline mõtlemine	1	2	3	4
385. Suhtlemisoskused	1	2	3	4
386. Otsustusvõime	1	2	3	4
387. Stressi ja emotsioonidega toimetulek	1	2	3	4
388. Oskus kasutada infotehnoloogiat õppimiseks ja tööks	1	2	3	4
389. Loomingulise eneseväljenduse oskus	1	2	3	4
390. Oskus oma aega planeerida	1	2	3	4
391. Oskus teha samal ajal mitut asja korraga	1	2	3	4
392. Oskus puhata, aega maha võtta	1	2	3	4

Kumma väitega igast allpool loodud väidete paarist Te nõustute? Valige, palun, iga väitepaari kohta üks sobivaim vastusevariandi ja tähistage see ringiga.

A	Olen täiesti üks A-ga	Olen pigem üks A-ga	Raske öelda	Olen pigem üks B-ga	Olen täiesti üks B-ga	B
393. Tänapäeva Eestis peaksid lapsevanemad leidma aega, et ise oma lastele olulisi väärtusi ja oskusi õpetada	1	2	3	4	5	Tänapäeva Eestis peaksid lastele olulisi väärtusi ja oskusi õpetama eeskätt kooli ja huviringid
394. Lapsel teavad lapsevanemad, mis tüüpi vanemad ei pea lastele selle turvaliselt kasutamist õpetama	1	2	3	4	5	Lastel teadmised Internetist ei ole piisavad, mistõttu vanemad peaksid lastele õpetama selle turvaliselt kasutamist

Star-Poll – Mina Maailm Meedia 2014

	See on sobiv vanuses ...					Sobib igas eas
	Alla 20	20-30	30-40	40-50	50-60	
403. Laste kasvatamine	1	2	3	4	5	6 7 8
404. Ümberõpe, eniata vahetamine	1	2	3	4	5	6 7 8
405. Pensionilole jäätmine	1	2	3	4	5	6 7 8
406. Moega kaasaskäimine	1	2	3	4	5	6 7 8
407. Pildudel käimine	1	2	3	4	5	6 7 8

Järgnevalt palume Teil mõelda oma tuleviku, eesseisvatete aastate. Kuivõrd nõustute järgmistega väidetega? Märkige üks vastus igas reas.

	Olen täiesti nõus		Üldiselt nõus		Raske öelda		Pigem ei ole nõus		Ei ole üldse nõus	
	5	4	3	2	1	0	1	2	3	4
408. Mul on veel piisavalt aega, et saavutada oma elu põhilisi eesmärgi	5	4	3	2	1	0	1	2	3	4
409. Pean tõenäoliseks, et elan väga vanaks (üle 90 aasta)	5	4	3	2	1	0	1	2	3	4
410. Minu elu tippeaeg on alles ees	5	4	3	2	1	0	1	2	3	4
411. Minu parimad aastad on möödunud	5	4	3	2	1	0	1	2	3	4

MEEDIAKASUTUS, INFOKANALID

Kaasaegses maailmas muutuvad üha olulisemaks erinevad meediavormid ja -kanalid. Järgnevad küsimused puudutavad Teie harjumusi ja eelistusi selles valdkonnas.

Kas Teil, Teie kodus on allpool loetletud kommunikatsioonivahendeid? Märkige üks vastus igas reas.

	Rohkem kui üks	Üks	Ei ole
412. Teles	3	2	1
413. Raadio	3	2	1
414. Muusikakeskus	3	2	1
415. SAT TV vastuvõtja (satelliiditadriik)	3	2	1
416. CD mängija, DVD mängija, meediapleier	3	2	1
417. MP3, AAC mängija, iPod	3	2	1
418. Fotoaparaat, filmikaamera	3	2	1
419. Lautelefon	3	2	1
420. Nutitelefon (iPhone vm)	3	2	1
421. Muu mobiiltelefon	3	2	1
422. Lauaarvuti	3	2	1
423. Sülearvuti	3	2	1
424. Tahvelarvuti, iPad	3	2	1
425. Internetühendus	3	2	1
426. e-luger	3	2	1
427. Printer	3	2	1
428. Skanner	3	2	1

	A		B			
	Olen täiesti nõus A-ga	Olen pigem nõus B-ga	Olen pigem nõus B-ga	Olen täiesti nõus B-ga		
395. Tänapäeval peab kool olema piisavalt konservatiivne, mitte minema kiiresti kaasa kõigi muutustega	1	2	3	4	5	Tänapäeval peab kool ajaga kaasas käima ja olema muutustele esirinnas
396. Noored peaksid ajalugu väga hästi tundma ja mäletama	1	2	3	4	5	Noored peaksid mõtlema tuleviku, ajaloo mäletamine pole oluline
397. Vanemad inimesed ei pea enam ajaga sammu pidama ning tehnikas ja ühiskonnas toimuvate muutustega kaasas käima	1	2	3	4	5	Ka vanemad inimesed peavad ajaga sammu pidama, tehnikas ja ühiskonnas toimuvate muutustega kaasas käima

398. Kas Te tunnete, et kuulute kindlasse põlvkonda?

- Jah, kindlasti..... 4
- Pigem tunnen..... 3
- Pigem ei tunne..... 2
- Ei üldse mitte..... 1
- Ei oska öelda..... 0

399. Mitu aastat endast varem sündinud inimesi peate endaga samasse põlvkonda kuuluvaks?

- Kuni 1 aasta..... 1
- Kuni 3 aastat..... 2
- Kuni 5 aastat..... 3
- Kuni 10 aastat..... 4
- Kuni 15 aastat..... 5
- Kuni 20 aastat..... 6
- Ei oska öelda..... 0

400. Mitu aastat endast hiljem sündinud inimesi peate endaga samasse põlvkonda kuuluvaks?

- Kuni 1 aasta..... 1
- Kuni 3 aastat..... 2
- Kuni 5 aastat..... 3
- Kuni 10 aastat..... 4
- Kuni 15 aastat..... 5
- Kuni 20 aastat..... 6
- Ei oska öelda..... 0

Järgnevalt küsime Teie arvamust selle kohta, milises eas on teatud tegevused sobivad.

Mis võiks Teie arvates olla sobilik vanus järgmisteks tegevusteks? Märkige igal real kõik selle tegevuse jaoks hesti sobivad vanusevahemikud.

	See on sobiv vanuses ...					Sobib igas eas
	Alla 20	20-30	30-40	40-50	50-60	
401. Opingute lõpetamine, hariduse omandamine	1	2	3	4	5	6 7 8
402. Armumine, koostelu alustamine	1	2	3	4	5	6 7 8

Milliseid allpool loetletud ajalehte, Te loote ja kui sageli? NB! Võtke arvesse ka veebiväljaannete lugemist. Märkige üks vastus igas reas.

	Järgkinn- lali iga numbrit	Pidevalt, ehkki mitte iga numbrit	Juhus- likult, vahel- vahel	Väga harva	Üldse mitte
429. Postimees	5	4	3	2	1
430. Eesti Päevaleht	5	4	3	2	1
431. Õhtuleht	5	4	3	2	1
432. Äripäev	5	4	3	2	1
433. Eesti Ekspress	5	4	3	2	1
434. Maaleht	5	4	3	2	1
435. Sirp	5	4	3	2	1
436. Linnaleht	5	4	3	2	1
437. Mõni maakonnaleht	5	4	3	2	1
438. Kohalik valla- või linnaleht	5	4	3	2	1
439. Mõni Eestis ilmuv venekeelne leht	5	4	3	2	1
440. Mõni Venemaa ajaleht	5	4	3	2	1
441. Mõni ajaleht inglise, saksa, soome jt keeles	5	4	3	2	1

442. Kas loete ajalehti põhiliselt paberil või internetist?

- Loen põhiliselt paberväljaandeid 1
- Loen nii paberil lehti kui vörguväljaandeid 2
- Loen põhiliselt vörguväljaandeid 3
- Ei loe regulaarselt ei paber- ega vörguväljaandeid 4

443. Kuivörd sageli Te loete ajalehti internetist, vörguväljaandeid?

- Ei loe üldse 1
- Üsna harva, ebaregulaarselt 2
- Külla regulaarselt, aga mitte iga päev 3
- Tavaliselt kord päevas 4
- Mitu korda päevas 5

Milliste ajalehtede vörguväljaandeid ja milliseid uudisteportaale Te jälgite ning kui sageli? Märkige üks vastus igas reas.

	Iga päev	Mõnel korral nädalas	Mõnel korral kuus	Kord kuus või harvemini	Üldse mitte
444. postimees.ee, elu24.ee	5	4	3	2	1
445. mõni teise Eesti ajalehe online väljaanne	5	4	3	2	1
446. delfi.ee	5	4	3	2	1
447. Mõni ERR uudisteportaal	5	4	3	2	1
448. Mõni teine Eesti portaal	5	4	3	2	1
449. Mõni Venemaa ajaleht, portaal	5	4	3	2	1
450. Teiste maade ajalehed, portaalid	5	4	3	2	1

451. Kas jälgite mõne Eesti ajalehe digilehte, kasutate digipaketti?

- Pidevalt 3
- Mõnikord 2
- Ei 1

452. Kas Eesti ajakirjanduses on palju sellist, mis Teid häirib, mille peale Te vihastate?

- Väga palju 1
- Külla palju 2
- Mõni asi paneb vahel vihastama 3
- Üsna vähe 4
- Üldse mitte, mind ei häiri midagi 5

Järgnevat on esitatud rida väidet Eesti ajakirjanduse kohta. Kumma väitega igast allpool toodud väidetest paarist Te nõustute? Valige, palun, iga väitepaari kohta üks sobivaim vastusevariant ja tähtsuse see ringiga.

A	Olen täiesti nõus A-ga	Olen pigem nõus B-ga	Olen pigem nõus B-ga	Olen täiesti nõus B-ga	B
453. Kvaliteetsete ja siiskate uudiste eest võiks internetis vähemalt osaliselt maksta	1	2	3	4	5
454. Olen teatud juhtudel valmis maksma uudiste eest internetis	1	2	3	4	5

455. Kuivörd Te loete ajakirju?

- Üldse mitte 1
- Üldiselt ei loe, väga harva lehtisen mõnda 2
- Mõnikord loen, aga mitte regulaarselt 3
- Loen regulaarselt ühte-kahte ajakirja 4
- Loen regulaarselt kolme-nelja ajakirja 5
- Loen regulaarselt paljusid ajakirju (5 või rohkem) 6

Kui sageli Te jälgite järgmisi raadiokanaleid? Märkige üks vastus igas reas.

	Iga päev	Mitu korda nädalas	Mõnel korral kuus	Kord kuus või harvemini	Ei jälgi üldse
456. Vikerraadio	5	4	3	2	1
457. Raadio 2	5	4	3	2	1
458. Klassikaraadio	5	4	3	2	1
459. Raadio Elmar	5	4	3	2	1
460. Kuku raadio	5	4	3	2	1
461. Sky Plus	5	4	3	2	1
462. Teised muusikaraadiod (Star FM, Raadio Uno, Power Hit jt)	5	4	3	2	1
463. Kohalik raadio	5	4	3	2	1
464. Raadio 4, mõni teine Eesti venekeelne kanal	5	4	3	2	1
465. Mõni välismaine raadiokanal	5	4	3	2	1

Kuidas Te tunnete, kui võrd hästi Te olete informeeritud asjadest, mis toimuvad ...? Märkige üks vastus igas reas.

	Olen väga hästi informeeritud, saan kõigest teada, mis mulle oluline	Usna hästi, plisavalt informeeritud	Usna kehvasti, ebapiisavalt informeeritud	Olen väga halvasti, teiesti ebapiisavalt informeeritud	Ei tahagi seliast midagi teada
484. Teie lähimbruses, töbi, koolis	4	3	2	1	0
485. Teie kodukoahas (linnaas, valias, maakonnas)	4	3	2	1	0
486. Eestis	4	3	2	1	0
487. Venemaal	4	3	2	1	0
488. Soomes, Rootsis	4	3	2	1	0
489. Lätis, Leedus	4	3	2	1	0
490. Mujal Euroopa Liidus	4	3	2	1	0
491. Lähis-Idas, araabia maades	4	3	2	1	0
492. USAas	4	3	2	1	0
493. Hiinas, Jaapanis, mujal Aasias	4	3	2	1	0
494. Ladinna-Ameerikas	4	3	2	1	0

495. Kui võrd tähtis on Teile olla kiiresti informeeritud väljaspool Eestit toimuvast, olla sündmustega kursis?

- See on väga oluline, püüan olla võimalikult kiiresti informeeritud3
 Üldiselt oluline, aga mind ei häiri, kui kuulen juhtunust päev või paar hiljem2
 Mulle ei ole oluline välisima sündmustega kursis olla1

496. Kui võrd tähtis on Teile olla kiiresti informeeritud Eesti majanduses, kultuuris, poliitikas toimuvast?

- See on väga oluline, püüan olla võimalikult kiiresti informeeritud3
 Üldiselt oluline, aga mind ei häiri, kui kuulen juhtunust päev või paar hiljem2
 Mulle ei ole oluline Eesti sündmustega kursis olla1

497. Viimaste ajal on palju räägitud eestlaste ja Eestis elavate teiste rahvaste erinevast informeeritusest elust Eestis ja ka maailma sündmustest. Kas ja mil määral peate Te seda probleemiks?

- Väga oluline probleem4
 Kõllaltki oluline probleem3
 Pigem ei ole probleem2
 Ei ole üldse probleem1
 Ei tea, raske öelda0

498. Kas olete viimastel aastatel loobunud arvuti, interneti kasuaks mõne traditsioonilise meedia liigi kasutusest või kasutate seda nüüd väga harva? Märkige kõik, millest olete praktiliselt loobunud.

- Ajalehtede lugemine paberikandjal1
 Uudisesaadele vaatamine telerist2
 Muude saadete, filmide vaatamine telerist3
 Muusika kuulamine raadiost, muusikakeskusest4
 Uudiste kuulamine raadiost5
 Ei ole millestki loobunud6

Kui sageli Te jälgite järgmisi telekanaleid? Märkige üks vastus igas reas.

	Iga päev	Mitu korda nädalas	Mõnel korral kuus	Kord kuus või harvemini	Ei jälgi üldse
466. ETV	5	4	3	2	1
467. ETV 2	5	4	3	2	1
468. Kanal 2	5	4	3	2	1
469. TV 3	5	4	3	2	1
470. Muud eestikeelised kanalid (TV6, Kanal 11, Tallinna TV jt)	5	4	3	2	1
471. Eestikeelsete subtiitritega väliskanalid (Fox, FoxLife, National Geographic, Sony Entertainment jt)	5	4	3	2	1
472. Pervõl Baltiiski Kanal (PBK)	5	4	3	2	1
473. Teised Venemaa kanalid	5	4	3	2	1
474. Rahvusvahelised uudiste-kanalid (Euronews, CNN, BBC)	5	4	3	2	1
475. Muud välisriiklised kanalid	5	4	3	2	1

476. Kumb raadio ja televisiooni jälgimise tüüp allpool toodutest on Teile lähedasem?

A	Olen samane A-le	Olen pigem samane A-le	Raske öelda B-le	Olen pigem samane B-le	Olen usna samane B-le	B
Enamasti jälgin mind huvitavat, mulle meeldivat kanalit pikalt, peaaegu kõike, mis sealit tuleb	1	2	3	4	5	Enamasti otsin mind huvitavaid saateid (filme, muusikat jms), vahetan sageli kanalit

Kas vaatate teleasaateid internetist tagantjärele? Märkige üks vastus igas reas.

	Ei ole seda kunagi teinud	Mõnikord, küllalt tihti	Usna sageli
477. Filme, seriaale	1	2	3
478. Uudiseid	1	2	3
479. Aruelusateid	1	2	3
480. Kultuurisaateid	1	2	3
481. Meelelahutussateid	1	2	3

482. Kas salvestate Teid huvitavaid tele- ja raadiosaateid ja filme, et neid hiljem vaadata?

- Ei ole seda kunagi teinud1
 Mõnikord, küllalt harva2
 Usna sageli3

483. Kui sageli Te jälgite erinevate meediakanalite poolt edastatavaid Eesti ja välismaa päevakajalisi uudiseid? Võtke arvesse kõik kanalid – ajalehed, raadio, TV, internet.

- Jälgin uudiseid harva, ebaregulaarselt1
 Küllalt regulaarselt, aga mitte iga päev2
 Tävaliselt kord päevas3
 Paar korda päevas4
 Mitu korda päevas5

ARVUTI JA INTERNET

499. Milliseks Te hindate oma arvutikasutusoskusi?

- Väga head 5
- Head 4
- Rahuldavad 3
- Vähesed 2
- Ei oska üldse arvuti kasutada 1

Kui palju aega kulub Teil tavaliselt argipäeviti arvuti kasutamisele? Palun hinnake ajakulu viies erinevas valdkonnas ja märkige üks vastus igas reas.

	Ei kasuta selleks arvutit	Kuni 15 min	15-30 min	31-60 min	1-2 tundi	3-4 tundi	Üle 4 tundi
500. Tööks	1	2	3	4	5	6	7
501. Oppimiseks, enesetäienduseks	1	2	3	4	5	6	7
502. Meedia jälgimiseks arvuti vahendusel	1	2	3	4	5	6	7
503. Suhtlemiseks (sh sotsiaalmeedia ja Skype'i kaudu)	1	2	3	4	5	6	7
504. Mängimiseks	1	2	3	4	5	6	7

505. Millal Te viimati internetti kasutasite?

Täna, eile	6	
Viimaseel nädalal	5	→ Jätkake 506
Viimaseel kuul	4	
Mõni kuu tagasi	3	
Varem kasutasin, enam ei kasuta	2	→ Jätkake 563
Pole kunagi kasutanud	1	

Milliste vahendite abil Te praegusel ajal internetti kasutate? Märkige üks vastus igas reas.

	Peamiselt sellega	Ka sellega	Sellega mitte
506. Lauaarvuti	3	2	1
507. Sülearvuti	3	2	1
508. E-luger	3	2	1
509. Tahvelarvuti (iPad vrn)	3	2	1
510. Mobiiltelefon (mitte nutitelefoni)	3	2	1
511. Nutitelefoni	3	2	1

Küsimustele 512-516 vastavad need, kes kasutavad internetti ka tahvelarvuti või nutitelefoni abil. Teistel peatume jätkata küsimusega 517.

Kui palju aega kulub Teil keskmiselt päevas internetti kasutamisele tahvelarvuti ja/või nutitelefoni abil? Palun hinnake ajakulu viies erinevas valdkonnas ja märkige üks vastus igas reas.

	Ei kasuta selleks tahvelarvutit ega nutitelefoni	Kuni 15 min	15-30 min	31-60 min	1-2 tundi	3-4 tundi	Üle 4 tundi
512. Tööks	1	2	3	4	5	6	7
513. Oppimiseks, enesetäienduseks	1	2	3	4	5	6	7
514. Meedia jälgimiseks	1	2	3	4	5	6	7
515. Suhtlemiseks (sh sotsiaalmeedia ja Skype'i kaudu)	1	2	3	4	5	6	7
516. Mängimiseks	1	2	3	4	5	6	7

517. Kui võrd päevaks peate end internetiga seotud probleemides oma pere liikmetele ja lähedastele inimestele nõu või abi andjana?

- Väga pädevaks 4
- Küllaltki pädevaks 3
- Mitte eriti pädevaks 2
- Ei pea end üldse pädevaks 1

Kui sageli teete internets järgmisi tegevusi? Märkige üks vastus igas reas.

	Paar korda nädalas	Paar korda kuus	Väga harva	Varem tein seda, enam mitte	Mitte kunagi	
518. Piltide-fotode üles laadimine Internets	6	5	4	3	2	1
519. Videote üles laadimine (Youtube, Vimeo, Toru)	6	5	4	3	2	1
520. Muusika, filmide, programmide alla laadimine järgi jagamine (BitTorrent jne)	6	5	4	3	2	1
521. Oma sõprade-tuttavate järgmine suhtlusportaalides (Facebook, Twitter, Snapchat jne)	6	5	4	3	2	1
522. Iseenda kohta info jagamine suhtlusportaalides (sh selfie'd)	6	5	4	3	2	1
523. Foorumites enda jaoks olulisel teemal sõna võtmine	6	5	4	3	2	1
524. Delis, online-ajalehtedes, sotsiaalvõrgustikes artiklite kommenteerimine	6	5	4	3	2	1
525. Meediaaudiste jagamine sõpradele ja tuttavatele	6	5	4	3	2	1

526. Kas Te kasutate sotsiaalmeediat (Facebook, Twitter, Geni.com jms)?

Jah	2	→ Jätkake 527
Ei	1	→ Jätkake 563

Kas Teil on olnud tunnet, et alpool nimetatud asutused, ärinettevõtted, inimesed rikuvad interneti või sotsiaalmeedia kasutamise kaudu Teie privaatsust? Märkige üks vastus igas reas.

	Pidevalt, väga sageli	Küllalt sageli, korraldvalt	Mõnikord	Harva	Üldise mitte
550. Riigivõimu asutused (maksamata, politsei vms)	5	4	3	2	1
551. Kohaliku võimu organid	5	4	3	2	1
552. Töandaja	5	4	3	2	1
553. Ärinettevõtted	5	4	3	2	1
554. Tervishoiu asutused	5	4	3	2	1
555. Haridussüsteem	5	4	3	2	1
556. Võõrad inimesed	5	4	3	2	1
557. Sõbrad, tuttavad	5	4	3	2	1
558. Pere liikmed	5	4	3	2	1

Kuivõrd Te nõustute järgmistega? Märkige üks vastus igas reas.

	Olen täiesti nõus	Üldiselt nõus	Pigemini ei ole nõus	Ei tea, ei oska öelda	
559. Minu jaoks on lihtsam inimestega suhelda internetis kui silmasilma	4	3	2	1	0
560. Internetis näitan ka enda elu selliseid külgi, mis silmasilma suhtes tuttavatega jututs ei tule	4	3	2	1	0
561. Sotsiaalvõrgustikke kasutades tunnen sageli, et mulle vajalik info on mattunud ebaoluliste teadete alla ja mul on raske seda üles leida	4	3	2	1	0
562. Suure osa uudistest saale kohta, mis maailmas juhtub, saan sotsiaalvõrgustikesse saadetud linkide, soovitusete ja kommentaaride vahendusel	4	3	2	1	0

Nüüd jälle küsimused kõigile vastajatele.

563. Kuivõrd Te tajute, et seoses erinevate tehnoloogiate levikuga (Internet, Skype, nutitelefoni) on maailm Teile ümber muutunud väiksemaks, kättesaadavamaks?

Maailm ei ole muutunud.....	1
On muutunud mõnevõrra kättesaadavamaks.....	2
On muutunud oluliselt kättesaadavamaks.....	3
Ei oska öelda.....	0

564. Kuivõrd on viimase 10 aasta jooksul muutunud võimalused suhtlemiseks Teie jaoks oluliste inimestega?

Võimalused on oluliselt vähenenud.....	1
Võimalused on mõnevõrra vähenenud.....	2
Võimalused pole muutunud.....	3
Võimalused on mõnevõrra paranenud.....	4
Võimalused on oluliselt paranenud.....	5
Ei tea, ei oska öelda.....	0

Kui sageli kasutate järgmisi sotsiaalmeedia kanaleid? Märkige üks vastus igas reas.

	Mitu korda päevas	Paar korda nädalas	Mõni kord kuus või harvemini	Üldise mitte	
527. Facebook	5	4	3	2	1
528. Twitter	5	4	3	2	1
529. Snapchat või muu klippide vahetust võimaldav keskkond	5	4	3	2	1
530. Instagram, Flickr, Picasa, Pinterest vms pildivõrgustik	5	4	3	2	1
531. Foursquare jms (oma asukohaast teadandmine)	5	4	3	2	1
532. YouTube	5	4	3	2	1
533. LinkedIn	5	4	3	2	1
534. World of Warcraft, EverQuest jt mängu-kogukonnad	5	4	3	2	1
535. Gami.com	5	4	3	2	1
536. Midagi muud	5	4	3	2	1

Nüüd üks küsimus Facebooki kasutajatele.

Kes peamiselt kuuluvad Teile sõprade ringi? Facebookis? Märkige üks vastus igas reas.

	Suurel määral	Mõnevõrra, mõnikord	Mõni bleak	Üldise mitte
537. Minu vanused pere liikmed, sugulased	4	3	2	1
538. Minust vanema põlvkonna pere liikmed, sugulased	4	3	2	1
539. Minust noorema põlvkonna pere liikmed, sugulased	4	3	2	1
540. Töö- ja õpingukaaslased	4	3	2	1
541. Minu vanused sõbrad ja tuttavad	4	3	2	1
542. Sõbrad ja tuttavad minust vanemast põlvkonnast	4	3	2	1
543. Sõbrad ja tuttavad minust nooremast põlvkonnast	4	3	2	1
544. Kuningised tuttavad, kaasiased, kellega tegelekkes enam kokku ei puutu	4	3	2	1
545. Mulle suhteliselt võõrad inimesed, kelle sobratuse olen viisakusest vastu võtnud	4	3	2	1
546. Avalikkuses tuntud inimesed	4	3	2	1
547. Välismaal viibivad Eestist pärit sõbrad ja tuttavad	4	3	2	1
548. Reisid, õpingud, tööalastel viibimistel kohatud välismaalased	4	3	2	1

549. Mis Te arvate, umbes kui palju Teie sotsiaalvõrgustiku kontaktidest asuvad välismaal?

Mitte üheski, väga vähesed.....	1
Vähem kui pooled.....	2
Ligikaudu pooled.....	3
Rohkem kui pooled.....	4
Kõik, valdav enamus.....	5
Ei tea, ei oska öelda.....	0

Kui sageli kasutate parellikmete ja lähedaste inimestega suhtlemisel järgmisi kanaleid? Märkige üks vastus igas reas.

	Väga sageli, enamasti	Küllaltki sageli	Mõnikord, suhteliselt harva	Mõnikord, suhteliselt erandjuhul	Mitte kunagi
565. Isiklik vahetu suhtlemine	5	4	3	2	1
566. Laustelefon	5	4	3	2	1
567. Mobiiltelefoniga helistamine	5	4	3	2	1
568. Mobiiliga SMS sõnumite vahetamine	5	4	3	2	1
569. E-post	5	4	3	2	1
570. Skype'iga helistamine	5	4	3	2	1
571. Kirjad ja postkaardid	5	4	3	2	1
572. Kiirteade vahetus (Skype'is, Facebook Messengeris)	5	4	3	2	1
573. Facebook, Twitter ja muud sotsiaalvõrgustikud	5	4	3	2	1

574. Kas Te kasutate mobiiltelefoni? On Teil nutitelefon?

- Jah, on nutitelefon 4
 Ei, nutitelefon pole, kuid saan oma telefoniga kasutada interneti 3
 On mobiiltelefon, kuid ei saa sellega interneti kasutada 2
 Ei ole mobiiltelefoni 1

Kui sageli on järgmistes olukordades ette tulnud, et Teid häirib, et inimesed Teile ümber kasutavad mobiil- või nutitelefone? Märkige üks vastus igas reas.

	Sageli	Mõnikord	Harva	Mitte kunagi
575. Koosolekui, loengus, kohtumisel	4	3	2	1
576. Kodus, pereringis	4	3	2	1
577. Ühistranspordis	4	3	2	1
578. Kohvikus, restoranis	4	3	2	1
579. Kinosis, teatris, kontserdil	4	3	2	1

ETTEVÕTLUS, TÖÖ

580. Kas peate end ettevõtlikuks inimeseks?

- Jah, kindlasti 4
 Mõnevõrra 3
 Pigem mitte 2
 Üldse mitte 1
 Ei tea, ei oska öelda 0

Milline on Teile suhe ettevõtlusega? Märkige üks vastus igas reas.

	Ei	Jah
581. Kas olete mõne ettevõtte omanik (sh aktsionär, osanik)?	1	2
582. Kas olete olnud mõne äriühingu liige?	1	2
583. Kas olete ostnud/müünud mõne ettevõtte aktsiaid?	1	2
584. Kas olete paigutanud raha investimisfondidesse (v.a. kohustuslik pensionikindlustus)?	1	2

585. Kas olete osalenud mõnes äriprojekti?

- Ei ole 1
 Jah, ühes 2
 Jah, mitmes 3

586. Kas Te käite praegu tööl, õpite? Kas Te olete...? Märkige üks põhiline tegevusala. Kui teaks tegevusala on Teile jaoks võrdsest olulisest, siis märkige mõlemad.

- Ettevõtte omanik või äriühingu nõukogu liige 1
 Talunik, FIE 2
 Ettevõtte, asutuse lihtjuht, juhtkonna liige, põhitögevuse või ala juht 3
 Vabakutseline, loovtöölaja, teadlane, kultuuritegelane 4
 Tippspetsialist, osakonna- või projekti juht, konsultant 5
 Keskselme spetsialist (raamatupidaja, insener, õpetaja, arst vms) 6
 Kontoriamehik, abispetsialist, assistent, sekretär 7
 Isiku- või klienditeenindaja, müügies, agent 8
 Osakütööline, seadme või masina operaator, mootorsõiduki juht 9
 Lihttööline, abitööline 10
 Õpilane, üliõpilane 11
 Kodune 12
 Tötu 13
 Pensionär 14
 Muu (kirjeldage, kes) 15

Küsimused 587, kuni 601 on neile, kes praegu töötavad (ka osakooormusega). Teised jätkavad küsimusega 602.

587. Kas Te töötate praegu täiskoorusega või osakooormusega? Hinnake oma liigikaudset töökoormust ka siis, kui Teil kindlat koormust ei ole, kui olete ise endale tööandja või vabakutseline.

- Vähema kui 0,5 koorusega 1
 0,5-0,9 koorusega 2
 1,0 koorusega 3
 Rohkem kui 1,0 koorusega 4

588. Kas Teile igapäevase töö sisse ja töötajemise viisi on viimastel aastatel muutunud?

- Jah, palju 4
 Üldiselt küll 3
 Mitte eriti 2
 Üldse mitte 1
 Ei oska öelda, raske hinnata 0

589. Kas Teile igapäevase töö tempo, tööpinge on viimastel aastatel muutunud?

- Jah, palju kiiremaks, pingelisemaks 5
 Mõnevõrra kiiremaks ja pingelisemaks 4
 On samaks jäänud, ei ole muutunud 3
 Mõnevõrra aeglasemaks, rahulikumaks 2
 Palju aeglasemaks, rahulikumaks 1
 Ei oska öelda, raske hinnata 0

Kas tahaksite lähemas tulevikus osaleda mõnel koolitusel, täiend- või ümberõppes? Märkige üks vastus igas reas.

	Jah, kindlasti	Võib-olla	Seia mitte	Ei oska öelda
596. Töölasele täiendkoolitusele	3	2	1	0
597. Ümberõppes uue või lisateraia omandamiseks	3	2	1	0
598. Arvutioskuste, infotehnoloogiaga seotud õppes	3	2	1	0
599. Keelõppes	3	2	1	0
600. Harrastuste, hobidega seotud õppes	3	2	1	0
601. Sotsiaalsete oskuste, suhtlemisega seotud õppes	3	2	1	0

PERE SISSETULEKUD

Kuluvõrd on Teile pere saanud viimase aasta jooksul sissetulekuid järgmistest allikatest? Märkige üks vastus igas reas.

	Põhilselt	Olulisel määral	Väheolulisel määral	Ülise mitte
602. Palk-põhitöölt	4	3	2	1
603. Muu töötasu ja teenistus	4	3	2	1
604. Omainkultuuri, omavalmistatud toodete, omandi rendist või müügist saadud tulu	4	3	2	1
605. Stipendiumid	4	3	2	1
606. Sotsiaaltoetused, pensionid	4	3	2	1
607. Pereliikmetelt, sugulaselt saadud toetus	4	3	2	1
608. Muud tulud	4	3	2	1

609. Milline on viimasel ajal olnud Teile pere keskmine netosissetulek ühe pere liikme kohta kuus? Liitke kokku kõigi pereliikmete palgad, stipendiumid, toetused, pensionid, muud sissetulekud ja jagage summa pärast maksude mahaarvamist pereliikmete arvuga.

Kuni 60 eurot pereliikme kohta.....	1
61-100 eurot.....	2
101-150 eurot.....	3
151-200 eurot.....	4
201-250 eurot.....	5
251-300 eurot.....	6
301-400 eurot.....	7
401-500 eurot.....	8
501-600 eurot.....	9
601-800 eurot.....	10
801-1000 eurot.....	11
Üle 1000 euro pereliikme kohta.....	12

590. Kas nõudmised Teile tööle, selle tulemuslikkusele on viimastel aastatel suurenenud?

Jah, palju.....	4
Üldiselt küll.....	3
Mitte eriti.....	2
Ülise mitte.....	1
Ei oska öelda, raske hinnata.....	0

591. Kas Teil on mõnikord tunne, et tööpinge ja nõudmised Teile tööle käivad Teil üle jõu?

Jah, sageli.....	4
Mõnikord.....	3
Väga harva.....	2
Ülise mitte.....	1
Ei oska öelda, raske hinnata.....	0

592. Kas Te olete viimastel aastatel hakanud kulutama rohkem aega lisateenistuse hankimisega?

Jah, palju rohkem.....	1
Mõnevõrra rohkem.....	2
Samapalju.....	3
Vähem kui varem.....	4
Ei ole kunagi lisateenistusele aega kulutanud.....	5
Ei oska öelda, raske hinnata.....	0

593. Kas Teil on kindel, iga päev ühesugune tööaeg (nii-öelda kellast kellani)?

Jah, täiesti.....	1
Üldiselt küll.....	2
Mitte eriti, tööaeg on eri perioodidel erinev.....	3
Minu tööaeg on paindlik, saan suurel määral ise otsustada, mis ajal ma midagi teen.....	4
Ei oska öelda, kord nii, kord naa.....	5

594. Kas Teile töö pakub Teile rõõmu?

Jah, sageli, enamasti.....	4
Mõnikord.....	3
Väga harva.....	2
Ülise mitte.....	1
Raske öelda.....	0

595. Kas olete viimase aasta jooksul osalenud töölasele koolitusel, täiend- või ümberõppes?

Jah, olen.....	3
Viimase aastal ei ole, aga osalesin paar-kolm aastat tagasi.....	2
Viimase kolme aasta jooksul ei ole osalenud.....	1

610. Milline järgnevatest kirjeldustest vastab Teie arvates kõige paremini Teie leibkonna praegusele sissetulekute tasemele?

- Ei/ain/ elame hästi praeguse sissetuleku juures.....4
- Saan/ saame hakkama praeguse sissetuleku juures.....3
- Praeguse sissetuleku juures on üsna raske hakkama saada.....2
- Praeguse sissetuleku juures on väga raske hakkama saada.....1
- Raske öelda.....0

611. Kas olete viimase aasta jooksul rahaliselt toetanud mõnda pereliiget või head tuttavat?

- Ei.....1
- Jah.....2

612. Kas Te (Teie pere) olete võtnud suuremahulist pikaajalist laenu (hüsingut)?

- Ei.....1
- Jah.....2

613. Kas Te (Teie pere) olete võtnud väiksemat/lühiajalist tarbimislainu?

- Ei.....1
- Jah.....2

614. Küsimus neile, kes on võtnud tarbimislainu - mit viisil olete laenu võtnud? Märkige kõik sobivad vastused.

- Pangast arvelduskrediitina.....1
- Krediitkaardiga makstes.....2
- Kirilaenufirmalt (Credit.ee, smsraha.ee jt).....3
- Inimeselt inimesele laenukeskkonda (Bondora/IsaPankur, Omaraha) kasutades.....4
- Olen sõlmunud lepingu mõne muu krediidiasutusega.....5
- Olen saanud sugulaselt, sõpradelt.....6
- Muul viisil.....7

Raha kulub erinevatele asjadele ja kunagi ei ole teda küllalt. Kulvõrd Teil, Teie perel jätkub raha järgmisteks väljaminekuteks? Märkige üks vastus igas reas.

	Üldiselt jätkub	Mõnikord jätkub mõnikord mitte	Ei jätku, olemasolev pidiand loobuma	Ei vaja seda, ei kuluta sellele
615. Korralikuks tootmiseks	3	2	1	0
616. Riiete ostmiseks	3	2	1	0
617. Rohudeks, tervise eest hoolitsemiseks	3	2	1	0
618. Oma vabimise eest hoolitsemiseks (juuksur, kosmeetika, jõusaal vms)	3	2	1	0
619. Eluaseme kuludeks (kütte, vesi jne)	3	2	1	0
620. Korter/maja meeleparaseks sisustamiseks	3	2	1	0
621. Remondiks	3	2	1	0
622. Ajakirjanduse tellimiseks	3	2	1	0
623. Sportimiseks	3	2	1	0

	Üldiselt jätkub	Mõnikord jätkub mõnikord mitte	Ei jätku, olemasolev pidiand loobuma	Ei vaja seda, ei kuluta sellele
624. Reismiseks	3	2	1	0
625. Meelelahutuseks, harrastusteks	3	2	1	0
626. Uue olmetehnika muutmiseks (TV, külmik, mikrolaineahi jne)	3	2	1	0
627. Lähisugulate toetamiseks	3	2	1	0
628. Külastuste kutsumiseks, kingluste tegemiseks	3	2	1	0
629. Laste koostamiseks	3	2	1	0
630. Laste harrastusteks	3	2	1	0
631. Opmiseks, enesetäiendamiseks	3	2	1	0
632. Kohvikus, restoranis käimiseks	3	2	1	0
633. Raamatute ostmiseks	3	2	1	0
634. Teatris, kontserdil käimiseks	3	2	1	0
635. Auto ostmiseks, uuendamiseks	3	2	1	0
636. Auto hooldamiseks, sõitmiseks	3	2	1	0
637. Arvuti ostmiseks, hooldamiseks, täiustamiseks	3	2	1	0

638. Kas Teil või Teie perel on järgmist kinnisvara? Märkige kõik sobivad variandid.

- Korter.....1
- Maja, majaosa, ridaelamu boks.....2
- Suvekoduna kasutatav maamaja, suvila.....3
- Talud.....4
- Arimaa, arihooled.....5
- Muu maavaldus, kinnisvara.....6
- Ei ole midagi.....7

639. Kas Teie perel (majapidamises) on auto(d)?

- Jah, rohkem kui üks.....3
- Jah, üks.....2
- Ei ole.....1

Põhiosa küsimustikust on nüüd vastatud.

On jäanud küsimused Teie kohta, mis on vajalikud selleks, et saaksime Teie vastuseid vaadelda koos teiste vastajate omadega, kes sarnanevad Teie oma soo, vanuse, elukoha ning mõnede muude statistiliselt oluliste tunnuste poolest.

640. Teie sugu

Mees1
Naine2

641. Teie kodakondsus

Eesti1
Vene2
Muu (kirjutage, milline)3
Kodakondsuseta4

642. Kui vana Te olete? _____ aastat (märkige täisaastad)

643. Milline on Teie perekonnaseis? Märkige üks vastus.

Üksik, vallaline (pole olnud abielus/vabaabielus)1
Ametlikus abielus2
Vabaabielus (elan koos partneriga)3
Lahutatud /Elan lahus4
Lesk5

644. Mitu inimest elab Teiega koos ühes leibkonnas, Teie kaasa arvatud?

Kirjutage inimeste arvu _____

ELUKOHT, ELUASE

645. Kas Te peate ennast rohkem maa-või linnainimeseks?

Põline linnlane1
Pigem linnlane2
Raske öelda, mõlemat3
Pigem maainimene4
Põline maainimene5

646. Kus Te praegu elate? *Milme tegeliku elukoha puhul märkige see, mida peate põhiliseks.*

Tallinnas1
Tallinna lähistel2
Tartus3
Tartu lähistel4
Pärnus5
Pärnu lähistel6
Narvas7
Kortli-Järvel, Jõhvis, Sillamäel8
Mõnes maakomakeskuses
peale suuremate linnade9
Mõnes teises linnas, alevis10
Maa-asulas, alevikus11
Kuias12
Omaette üksikus talus13

647. Kas Te olete Eestis sündinud?

Jah1
Ei2

648. Kas Teie vanemad on Eestis sündinud?

Jah, mõlemad3
Üks nendest2
Ei kumbki1

649. Kas Teie vanavanemad on Eestis sündinud?

Jah, kõik3
Mõni nendest2
Mitte ükski1

Küsimus nêle, kes ei ole sündinud ja kasvanud Eestis:

650. Millal Te Eestisse tulite?

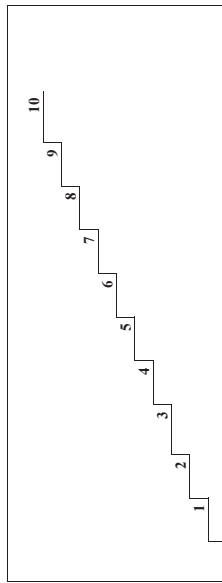
_____ aastal

651. Kellele kuulub Teie eluase (korter, maja)?

Olen ise omanik või omaniku pereliige1
Üürin omanikut (peremehelt)2
Üürin linnalt riigilt, asutuselt3
Elan sugulaste, tuttavate juures4

ÜHISKONDLIK SEISUND

Inimesed asuvad ühiskonnas erinevates kihtides. Tinglikult saab seda kujutada treppina, millel võib liikuda nii üles, päris tippu kui alla, päris põhja. Trepi ülemine, kümnes aste kujutab ühiskonna tippu, kõige rikkamaid ja mõjukamaid inimesi. Alumine, esimene aste aga on nêlle, kes tunnevad, et on praktiliselt ühiskonnast välja tõrjutud.



652. Kuidas Te hindate, millisel astmel, millises ühiskonnakihtis asute praegu Teie?
_____ astmel

Ongi kõik vastatud! Suur tänu nähtud vaeva eest!

Kui Teil on omapoolseid täiendusi või arvamusi mõne ankeedi sisaldunud küsimuse kohta või kaesoleva küsimustiku kohta soovikuna, siis palun kirjutage need alla:

**Ankeedi MINA MAAILM MEEDIA 2014
suulise intervjuu küsimused**

JÄRGMISED KÜSIMUSED ON KÜSITLEJALE TÄITMISEKS:

653. Intervjuerija kood: _____
654. Ankeedi keel: eesti keel 1
655. Vastaja järjekorranumber marsruutlehel: _____

JÄRGMISED KÜSIMUSED ON KÜSITLEJALE TÄITMISEKS:

653. Intervjuerija kood: _____
654. Ankeedi keel: eesti keel 1
655. Vastaja järjekorranumber marsruutlehel: _____

UURINGUKESKUSES TÄITMISEKS:

656. Ankeedi number: _____
657. Valimipunkti number: _____

UURINGUKESKUSES TÄITMISEKS:

656. Ankeedi number: _____
657. Valimipunkti number: _____
658. Vastuvõtja/kodeerija number: _____
659. Elukoht: _____

Tallinn	1
Tartu linn	2
Härju maakond (v.a Tallinn)	3
Hiiu maakond	4
Ida-Viru maakond	5
Jõgeva maakond	6
Järva maakond	7
Lääne maakond	8
Lääne-Viru maakond	9
Põlva maakond	10
Pärnu maakond	11
Raplamaa maakond	12
Saare maakond	13
Tartu maakond (v.a Tartu linn)	14
Valga maakond	15
Viljandi maakond	16
Võru maakond	17

MUUTUSED

660) Esitan Teile loetelu sündmustest inimeste elus, mis panevad tegema enda või kogu pere elus ümberarvatusi ja muutusi. Olge valivad meist on teie elus aset leidnud viimase 10 aasta jooksul? ULATAGE KAART 660. VÕIB OLLA MITU VASTUST:

- Laste, lapselaste sünd..... 1
 Enda või lähedase haigestumine, pikaajaline haigus..... 2
 Lähedase inimese surm..... 3
 Abieluline, kooseluga alustamine..... 4
 Lähutus, koosseali lõpetamine..... 5
 Teile või mõne pereliikme õpingute alustamine või lõpetamine (k.a. laste kooliminek)..... 6
 Teile või mõne pereliikme elama asumine (teise) linna, maakoha..... 7
 Teile või mõne pereliikme elama, tööle, õppima asumine teise riiki..... 8
 Enda või mõne pereliikme tööküüsi jäämine..... 9
 Enda või mõne pereliikme eriala, elukohale, töökohta, ametikohta muutus..... 10
 Ariprojekti alustamine, oma ettevõtte loomine või suurema projekti alustamine..... 11
 Korteri, maja, suvekodu ostmise või ehitamine..... 12

661. Vahele kulgeb igapäevaelu samal viisil pikka aega, vahel aga teeme millegi või kellegi mõtetusel oma elu ümberkorraldusi – muudame elustiili, tarbimisharjumusi jms. Järgnevalt on loetletud erinevaid asjaolusid, mis võivad panna meid oma elu ümber korraldama, elustiili muutama. Olge palun, kas midagi loetletust on Teid pannud viimase paari-kolme aasta jooksul oma igapäevast elukorraldust muutma? ULATAGE KAART 661. VÕIB OLLA MITU VASTUST.

- Rahalised probleemid..... 1
 Asjade, teenuste hinnatõus..... 2
 Ühised ettevõtmised kogukonnas (kulas, selsis)..... 3
 Seadusemuudatused (k.a. maksuümuudatused)..... 4
 Transpordi, haridus- ja sotsiaalelu kohalik korraldus (nt tasuta transport, koolide sulgemine, koolipiirkondade määramine)..... 5
 Informeerimine, hoolitamine ohtude eest, soovitusel (nt tervislik toitumine, tuleohutus, pensionifondide tulevik)..... 6
 Ekspertide soovitusel (nt arst, treener, jurist, tootmispetsialist)..... 7
 Oma väärtuste ja tõekspidamiste ümberhindamine..... 8
 Midagi muud..... 9
 Mitte miski, ma ei ole oma elustiili ja elukorraldust viimase paari-kolme aasta jooksul üldse muutnud..... 10

662. Kas olete tundnud, et muutusi on Teile ja Teile pere elus olnud iluga palju? LUGEGE 4-1 ETTE. MARKIGE ÜKS VASTUS.

- Jah, sageli..... 4
 Mõnikord küll..... 3
 Väga harva..... 2
 Üldse mitte..... 1
 EI TEA, EI OSKA ÖELDA..... 0

Sageli jagatakse inimesi kindlatesse põlvkondadesse, näiteks räägitakse sõjajärgsest põlvkonnast või võlajate põlvkonnast. On erinevaid asju, mis altavad inimestel tunda, et nad kuuluvad kindlasse põlvkonda ja erinevad teistest põlvkondadest. Palun mõelge oma põlvkonnale. Millised nähtused või sündmused on Teile arvatav olulised Teile põlvkonnakaaslastele, et tunda end erinevana teistest põlvkondadest? ULATAGE KAART 663-689. LUGEGE KATEGORIIAD ETTE. MARKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

	Eriti oluline	Külaolitu oluline	Pigem ebaoluline	Täiesti ebaoluline
663. Sama või lähedane sünniaasta	4	3	2	1
664. Samased haridusvõimalused	4	3	2	1
665. Samasugused reisimisvõimalused	4	3	2	1
666. Samal ajal koolis käimine	4	3	2	1
667. Samal ajal tööle asumine	4	3	2	1
668. Samal ajal pere loomine	4	3	2	1
669. Samade segade läbielamine, mäletamine	4	3	2	1
670. Samased väärtushinnangud ja väärted elule	4	3	2	1
671. Samane sulhe kirikuga, usuga	4	3	2	1
672. Samane suhtumine teistesse rahvustesse	4	3	2	1
673. Samane suhtumine meeste ja naistega rollidesse	4	3	2	1
674. Samane suhtumine oma füüsilise vormi hoidmisesse ja väljumise eest hoolitsemise	4	3	2	1
675. Samade võrkeete oskamine	4	3	2	1
676. Ühine sõnavara või kõnepruuk	4	3	2	1
677. Samane elustiil ja tarbimisharjumused	4	3	2	1
678. Samane riietumisstiil	4	3	2	1
679. Samased alkoholtarbimise harjumused	4	3	2	1
680. Samased maneerid, käitumisharjumused	4	3	2	1
681. Samased ajalehelugemise harjumused	4	3	2	1
682. Samased televaatamise harjumused	4	3	2	1
683. Samased interneti kasutamise harjumused	4	3	2	1
684. Samased sotsiaalmeedia kasutamise harjumused	4	3	2	1
685. Teatud raamatud, mida on loetud	4	3	2	1
686. Teatud isikud ja sündmused, mida tuntakse	4	3	2	1
687. Teatud filmid, mida on nähtud	4	3	2	1
688. Samased muusikaeelistused	4	3	2	1
689. Samad lemmiknäitlejad, lauljad	4	3	2	1

Kas Teil jättkub pilvasvit aega järgmisteks tegevusteks? ULATAGE KAART 692-716. LUGEGE KATEGORIAID ETTE. MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

	Uldiselt jättkub	Mõnikord jättkub mõnikord mitte	Enamasti ei jättku selleks oleks rohkem aega vaja	Ei vaja seda, ei tegele sellega
692. Oma tervise eest hooldamiseks	1	2	3	4
693. Oma välimuse eest hooldamiseks (juuksur, kosmeetika, riietus vms.)	1	2	3	4
694. Stüvenemiseks oma töö või õppimisega seotud asjadesse	1	2	3	4
695. Kodu korrashoiuks, kodukaunistamiseks	1	2	3	4
696. Oma huvialadega, hobidega tegelemiseks	1	2	3	4
697. Välija puhkamiseks, lõõgastumiseks	1	2	3	4
698. Kultuurilisteks harrastusteks (laulukoor, pillimäng jms)	1	2	3	4
699. Sportimiseks, füüsilise vormi hoidmiseks	1	2	3	4
700. Reisiimiseks	1	2	3	4
701. Pere liikmete, sugulastega suhtlemiseks	1	2	3	4
702. Lastega tegelemiseks, koos ajaveetmiseks	1	2	3	4
703. Sõprade, tuttavatega suhtlemiseks, nendega väljaaskamiseks	1	2	3	4
704. Piduimiseks	1	2	3	4
705. Õppimiseks, enesetäiendamiseks	1	2	3	4
706. Korraldikuks tootmiseks, kodus toidu valmistamiseks	1	2	3	4
707. Kohvikus, restoranis käimiseks	1	2	3	4
708. Raamatute lugemiseks	1	2	3	4
709. Teatri, kontserdill käimiseks	1	2	3	4
710. Televiisoril vaatamiseks	1	2	3	4
711. Looduses viibimiseks, matkamiseks	1	2	3	4
712. Koduala hooldamiseks, aiatööks	1	2	3	4
713. Võrgus, sotsiaalmeedias suhtlemiseks	1	2	3	4
714. Listides, foorumites osalemiseks, meelidele vastamiseks	1	2	3	4
715. Kaupluste külastamiseks, sobivate kaupade otsimiseks, ostlemiseks	1	2	3	4
716. Tegelemiseks lemmikloomadega	1	2	3	4

KÜSIGE 690. KUI VASTAJA TEAB MÕNDA ESIVANEMAT (KÜSIMUS 150-2 - 5. VT. ISETÄIDETAVAL ANKEEDIS LK 12). ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE TEKSTIGA ENNE 692.

Te märkisite, et kõige varajaseim esivanem, kellest Te teate, on... (NIMETAGE VASTUS KÜSIMUSEST 150 ISETÄIDETAVAL ANKEEDIST) Olege palun, milline on tema ligikaudne sünniaeg. ULATAGE KAART 690. MÄRKIGE ÜKS VASTUS.

- 20. sajandi keskelt.....1
- 20. sajandi algul.....2
- 19. sajandi lõpul.....3
- 19. sajandi keskelt.....4
- 19. sajandi algul.....5
- 18. sajandi lõpul.....6
- 18. sajandi keskelt.....7
- 18. sajandi algul.....8
- Veel varem.....9
- EI TEA, EI OSKA ÖELDA.....0

KÜSIGE 691. KUI VASTAJA TEADMISE ESIVANEMATE KOHTA ULATUVAD VÄHEMALT VANAVANEMATEMI (KÜSIMUS 150-3 - 5. VT. ISETÄIDETAVAL ANKEEDIS LK 12). ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE TEKSTIGA ENNE 692.

691. Kust on pärit Teie teadaolevad esivanemad (vanavanemad, vanavanavanemad, veel varasemad esivanemad)? Meelge kõigile emapoolsetele ja isapoolsetele esivanematele, nimetage kõik kohad, mida oluliseks peate. ULATAGE KAART 692. MÄRKIGE KÕIK SOBIVAD VASTUSED. VALJADUSEL SELGITAGE. Mõeldud on otsesest esivanemaid, mitte näiteks onusid tädid. Küsimus puudutab Teie juuri, suguvõsa, mitte ajulist, mõneastast viibimist. Vastake oma teadmiste ja peetoma pärinuse põhjal.

- Põhja-Eesti (Tallinn, Haigumaa, Lääne- ja Ida-Virumaa).....1
- Lääne-Eesti (Pärnumaa, Läänemaa, saared).....2
- Keek-Eesti (Rapla, Järvamaa, Viljandimaa, Jõgevamaa).....3
- Lõuna-Eesti (Tartumaa, Põlvamaa, Valgamaa, Võrumaa, Setumaa).....4
- Läti.....5
- Leedu.....6
- Moskva, Peterburi (Leningrad).....7
- Venemaa Euroopa osa.....8
- Siber, Kaug-Ida.....9
- Valgevene, Ukraina, Moldova.....10
- Kaukaasia (Gruusia, Armeenia, Aserbaidžaan).....11
- Keek-Aasia (Kasahstan, Usbekistan, Türkmenistan, Kirgizstan, Tadžikistan).....12
- Soome.....13
- Rootsi.....14
- Norra, Taani, Island.....15
- Saksamaa.....16
- Poola.....17
- Muud maad Euroopas.....18
- USA, Kanada, Austraalia.....19
- Muud maad Ameerikas, Aasias, Aafrikas.....20
- EI TEA ÜHEGI ESIVANEMA PÄRITOLUKOHTA.....21

717. Milliste tegevustele Te olete püüdnud teiste arvelt aega juurde saada? ULATAGE KAART 717. VÕIB OLLA MITU VASTUST.

- 1 Oma tervise eest hoolitsemiseks.....
- 2 Oma vältimise eest hoolitsemiseks (juuksur, kosmeetika, riietus vms).....
- 3 Süvenemiseks oma töö või õppimisega seotud asjadesse.....
- 4 Kodu korrahooldus, kodukaunistamiseks.....
- 5 Oma huvialadega, hobidega tegelemiseks.....
- 6 Välja puukamiseks, lõigastamiseks.....
- 7 Kultuurilisteks narustusteks (laulukoor, pillimäng jms).....
- 8 Sportimiseks, füüsilise vormi hoidmiseks.....
- 9 Reisimiseks.....
- 10 Pereilkmete, suguasutega suhtlemiseks.....
- 11 Lastega tegelemiseks, koos ajaveetmiseks.....
- 12 Sõprade, tuttavatega suhtlemiseks, nendega väljaskäimiseks.....
- 13 Pidustamiseks.....
- 14 Õppimiseks, enesetäiendamiseks.....
- 15 Korraldaks tootmiseks, kodu töid valmistamiseks.....
- 16 Kohvikus, restoranis käimiseks.....
- 17 Raamatute lugemiseks.....
- 18 Teatri, kontserdi käimiseks.....
- 19 Televisori vaatamiseks.....
- 20 Looduses viibimiseks, matkamiseks.....
- 21 Koduaia hoidamiseks, aiatöökss.....
- 22 Võrgus, sotsiaalmeedias suhtlemiseks.....
- 23 Listides, foorumites osalemiseks, melidele vastamiseks.....
- 24 Kaupluste külastamiseks, sobivate kaupade ostmiseks, oslemiseks.....
- 25 Tegelemiseks lemmikloomadega.....
- 26 MITTE ÜKSKI EELNEVAIST

MAAILM EESTIST VÄLJASPOOL

Palume Teil kokkuvõtlikult hinnata, kuivõrd lähedased (huvipakkuvad, ligilõmbavad) on Teile kaardid nimeetatud maad. ULATAGE KAARDID 718-738 RIIKIDE NIMETUSTEGA JA SKAALAGA. Järgede kaardid nelja hinnikusse. Valige nende huligast kõigepealt välja need, mis on Teile väga lähedased. Seejärel need maad, mis on küllaltki lähedased. Ning seejärel need maad, mis on veidi, mõnevõrra lähedased. Viimasesse hinnikusse jäätavad need maad, mis ei ole lähedased. MARKIGE VASTUSTES VASTAVATESSSE VEERUGUDESSE. NB! SEEAGA SATUB IGA MAAL AINULT ÜHE HINNIKUSSE. IGAS REAS ON AINULT ÜKS VASTUS.

	Väga lähedane	Küllaltki lähedane	Veidi, mõnevõrra lähedane	Ei ole lähedane
718. Läti	4	3	2	1
719. Leedu	4	3	2	1
720. Venemaa	4	3	2	1
721. Valgevene, Ukraina	4	3	2	1
722. Teised endised Nõukogude liidu-vabariigid (Moldova, Gruusia, Armeenia, Kasahstan jt)	4	3	2	1
723. Soome	4	3	2	1

	Väga lähedane	Küllaltki lähedane	Veidi, mõnevõrra lähedane	Ei ole lähedane
724. Rootsi	4	3	2	1
725. Taani, Norra	4	3	2	1
726. Poola, Ungari, Tšehhi, Slovakkia, Slovения	4	3	2	1
727. Balkanimaad (Bulgaria, Rumeenia, Horvaatia, Serbia jt)	4	3	2	1
728. Saksamaa	4	3	2	1
729. Holland, Belgia	4	3	2	1
730. Prantsusmaa	4	3	2	1
731. Suurbritannia, Iirimaa	4	3	2	1
732. Väheremaad (Hispaania, Portugal Itaalia, Kreeka, Türgi jt)	4	3	2	1
733. Lähis-Ida (Iisrael, Araabia maad)	4	3	2	1
734. Aafrika maad	4	3	2	1
735. USA, Kanada	4	3	2	1
736. Latiina-Ameerika (Brasiilia, Argentina jt)	4	3	2	1
737. Jaapan, Hiina, India jt Aasia riigid	4	3	2	1
738. Austraalia, Uus-Meremaa	4	3	2	1

MEEDIATARBIMINE

Kui sageli Te jälgite järgmisi telesaateid, programme? ULATAGE KAART 739-765. LUGEDE KATEGooriAD ETTI. MARKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

	Vaatan vaata, kuigi mitte saan	Pidevalt, alati, kui iga saadet	Juhuslikult, vahete-vahel	Väga harva	Ei jägi üldse
739. Aktuaalne kaamera	5	4	3	2	1
740. Saitsemesed uudised	5	4	3	2	1
741. Reporter	5	4	3	2	1
742. Ringvaade	5	4	3	2	1
743. Terevisioon	5	4	3	2	1
744. Vabariigi kodanikud	5	4	3	2	1
745. Foorum	5	4	3	2	1
746. Välisilm	5	4	3	2	1
747. Kapital	5	4	3	2	1
748. Kahakone	5	4	3	2	1
749. Kolmeaustne	5	4	3	2	1
750. Tõelisuudised	5	4	3	2	1
751. OPI teater ja film	5	4	3	2	1
752. OPI kunst	5	4	3	2	1
753. OPI Kirjandusministeerium	5	4	3	2	1
754. Ml	5	4	3	2	1
755. Jüri Udi kuubi	5	4	3	2	1
756. Tõelanägu (Võta või jätta, Rooside sõda, Kuldivilak jms)	5	4	3	2	1
757. Meelehittusaated (Eesti laul, Sinu nägu kõlab turtavalt jms)	5	4	3	2	1
758. Pereserialid (Pihvede all, Kodu keset linna, Õnne 13, Kodu ja võõrsi jt)	5	4	3	2	1
759. Romantilised draamad, armastusfilmid	5	4	3	2	1

	Sageli, pidevalt	Mõnikord juhuslikult	Väga harva	Tein seda, kuid ise ei näinud	Ei tea sellist, pole kunagi näinud
776. Vikerraar	4	3	2	1	0
777. Teater, Muusika, Kino	4	3	2	1	0
778. La Strada	4	3	2	1	0
779. Muusika	4	3	2	1	0
780. Kunst, ee	4	3	2	1	0
781. Maja	4	3	2	1	0
782. KesKus	4	3	2	1	0
783. Müürileit	4	3	2	1	0
784. Värske Rõhk	4	3	2	1	0
785. Teatri, filmi, kunsti, muusika, raamatute temaalised blogid	4	3	2	1	0
786. Teatri, filmi, kunsti, muusika, raamatutega seotud sündmusi ja muuljeid tutvustavad, kultuuri käsitlevad arutelud, foorumid sotsiaalmeedias, portaalid	4	3	2	1	0

Millist laadi kirjutisi või raamatuid Te eelistate lugeda? Millised teemad Teid huvitavad, mida eeskätt valiksite raamatutes, ajalehtedes-ajakirjadest või internetist endale huvipakkuvat lugemist otsides? ULATAGE KAAART 787-826. LUGEKE KATEGORIAID ETTE. MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

	Kindlasti valiksin, loeksin esmalähikorraks	Pigem valiksin, arvatavasti ei loeksin	Pigem ei valiksin, vist ei loeksin	Kindlasti ei valiksin, ei loeksin
787. Poliitika uudised	4	3	2	1
788. Spordiuudised	4	3	2	1
789. Majandusuudised	4	3	2	1
790. Teadusuudised	4	3	2	1
791. Kultuuriuudised	4	3	2	1
792. Politseiuudised	4	3	2	1
793. Arutused, analüüsid päevateemadel, poliitilised diskussioonid	4	3	2	1
794. Rigi juhtide, poliitikutute mõtteavaldused ja seisukohad	4	3	2	1
795. Arvamusiidridre, kultuuritegelaste seisukohad	4	3	2	1
796. Elulood, mälestused	4	3	2	1
797. Igapäevaeluks kasulikud teadmised, soovitusel	4	3	2	1
798. Kirjutised avalisest inimeste muredest ja rõõmudest	4	3	2	1
799. Laste, kodu, perega seotud kirjutised	4	3	2	1
800. Tervis, meditsiin	4	3	2	1
801. Uudised ja arutused sotsiaalvaid-konnast, elatustasemest, heaolu teemadest	4	3	2	1

Saar-Poll – Mina Maailm Meedia 2014

	Vaatan sageli, kui sageli	Pidevalt, iga päev	Juhuslikult, vahel-vahel	Väga harva	Ei jälgi üldse
760. Komöödiad	5	4	3	2	1
761. Põnevusfilmid, krimisarjad	5	4	3	2	1
762. Dokumentaal- ja loodusfilmid	5	4	3	2	1
763. Loodus- ja keskkonnasaated	5	4	3	2	1
764. Teadussaadet, populaarteaduslikud filmid	5	4	3	2	1
765. Ajaloosaadet, dokfilmid ajaloost	5	4	3	2	1

KÜSIGE 766-770. KUI VASTAJA MÄRKIS, ET EESTISTE JA EESTIS ELAVATE TEISTE RAHVUSTE ERINEV INFORMEERITUS ON VÄGA OLULINE VÕI PIGEM OLULINE PROBLEEM (KÜSIMUS 497 = 3 VÕI 4, VT ISETAIDETAVAS ANKEEDIS LK 39). ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE TEKSTIGA ENNE 771.

Te ütlesite varem, et eestlaste ja eestlaste ja eestlaste vahelise informeerituse Eesti elust ja ka maailma sündmustest on oluline probleem. Millist teed soovitate selle probleemi lahendamiseks? Palun öelge järgnevatel lahendusvariantide kohta, kui vajalik see Teie meelest on. ULATAGE KAAART 766-770. LUGEKE KATEGORIAID ETTE. MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

	Väga vajalik	Üldiselt vajalik	Mitte eriti vajalik	Ei ole üldse vajalik	Ei tea, raske öelda
766. ERR uue venekeelse telekanali (ETV3) avamine	4	3	2	1	0
767. Olemasolevate avalik-õiguslike venekeelsete infokanalite (Raadio 4, ETV ja ETV2, uudisportaalid err.rus) laiendamine, nende suurem toetamine	4	3	2	1	0
768. Venekeelsele elanikkonnale suunatud parem teavitustöö, sh riigiasutuste venekeelsete portaalide arendamine	4	3	2	1	0
769. Vene keelt vaidavate ajakirjanike laiendamine ettevõtmistamine	4	3	2	1	0
770. Venekeelse elanikkonna huvide ja vajaduste lähem uurimine ja parem arvestamine	4	3	2	1	0

Kui võrd Te jälgitse kultuuriväljaandeid? ULATAGE KAAART 771-786. LUGEKE KATEGORIAID ETTE. MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

	Sageli, pidevalt	Mõnikord, juhuslikult	Väga harva	Tein seda, kuid ise ei näinud	Ei tea sellist, pole kunagi näinud
771. Postimees: Arvamus, Kultuur	4	3	2	1	0
772. Eesti Ekspress: Areen	4	3	2	1	0
773. Akadeemia	4	3	2	1	0
774. Looming	4	3	2	1	0
775. Keel ja Kirjandus	4	3	2	1	0

Saar-Poll – Mina Maailm Meedia 2014

KÜSIGE 827-841 JA 842, KUI VASTAJA MÄRKIS, ET KASUTAB SOTSIAALMEEDIAT (KÜSIMUS 526-2, VT TSETAIDETAVAS ANKEEDIS LK 37). ULE/ÄÄNUD JÄTKAKE TEKSTIGA ENNE 843.

Te talleste, varom, et kasutate sotsiaalmeediat. Kui saapeli olete sotsiaalmeediat kasutanud alpool nimetatud tegevuste tegemiseks? ULATAGE KAART 827-841. LUGEKE KATEGORIAID ETTE. MÄRKIGE ÜKS VASTUS/IGAS REAS.

	Iga päev või peaaegu iga päev	Mõned korrad nädalas	Mõned korrad kuus või harvem	Ei ole üldse teinud
827. Jaganud infot oma isikliku elu kohta (sündmusi, muljeid, pilte vms)	4	3	2	1
828. Kasutanud sotsiaalmeediat oma õpingute või tööga seotud info vahetamiseks	4	3	2	1
829. Pöördunud toe või abi saamiseks sotsiaalselt olevate inimeste poole	4	3	2	1
830. Jaganud meedias avaldatud uudist, postitanud lingi, kommenteerinud või esitanud küsimusi mõne meedias avaldatud uudisloo kohta	4	3	2	1
831. Arutanud sotsiaalmeedias parasjagu televisiooni/raadiost tulevate saadeprogrammi	4	3	2	1
832. Postitanud infot, kommenteerinud või esitanud küsimusi poliitikat ja poliitikut puudutavatel teemadel, võtnud sotsiaalmeedia vahendusel poliitikutega ühendust	4	3	2	1
833. Postitanud infot, kommenteerinud või esitanud küsimusi tervist ja meditsiini puudutavatel teemadel	4	3	2	1
834. Postitanud infot, kommenteerinud või esitanud küsimusi kultuurisündmusi (teatrit, kino, näitusi, kontserte) puudutavatel teemadel	4	3	2	1
835. Jaganud raamatu-, filmi- või muusikasooritust oma sotsiaalselt olevate inimestega	4	3	2	1
836. Jaganud teavet toodete ja teenuste kohta, osalenud kampaaniatähtsustes	4	3	2	1
837. Mõne ettevõtte või asutuse tegevuse jälgimiseks kasutanud nuppu „meeldib“ (/like)	4	3	2	1
838. Mõne ühenduse, kodanikualgatuse, MTU või võrgustiku tegevuse jälgimiseks kasutanud nuppu „meeldib“ (/like)	4	3	2	1
839. Kutsunud oma sotsiaalselt liikmeid osalema mõnel üritusel	4	3	2	1
840. Andnud tagasisidet riigiasutustele või omavalitsustele, vastanud nende küsimustele	4	3	2	1
841. Avaldanud arvamust toodete ja teenuste kohta	4	3	2	1

	Kindlasti valiksin, loeksin esmaajale korras	Pigem valiksin, anavatavasti loeksin	Pigem ei valiks, vist ei loeks	Kindlasti ei valiks, ei loeks
802. Majandus- ja rahandusteemade analüüsid ja üldistavad käsitlused	4	3	2	1
803. Õiguskaitsse teemade, seaduslikkuse analüüs	4	3	2	1
804. Moraali, eetika teemad	4	3	2	1
805. Filosoofilised mõtteavaldused, esseed	4	3	2	1
806. Eesti ajalugu ja tulevik	4	3	2	1
807. Euroopa ajalugu ja tulevik	4	3	2	1
808. Globaalprobleemid, maailma arengu trendid	4	3	2	1
809. Teaduslikud avastused, teadlaste elu	4	3	2	1
810. Staatsika, uuringute tulemused	4	3	2	1
811. Raamatud ja kirjutsed loodustest	4	3	2	1
812. Autod, tehnika	4	3	2	1
813. Arvutid, infotehnoloogia areng	4	3	2	1
814. Seltskonnalelu, tuntud isikud ja suhted	4	3	2	1
815. Ettevõtlus ja ärielu	4	3	2	1
816. Reklama, mood, uued looted ja teenused	4	3	2	1
817. Arvustused ja analüüsid kunstlist, kirjandusest, teatrist, kontsertidest, filmidest	4	3	2	1
818. Arhitektuur, linnakeskkond, ehitus	4	3	2	1
819. Reisimuljed, elu teistes maades	4	3	2	1
820. Fantaasia- ja ulmekirjandus	4	3	2	1
821. Luuletused, luulekogud	4	3	2	1
822. Eesti kirjanduse klassika	4	3	2	1
823. Maailmakirjanduse väärtused	4	3	2	1
824. Tänapäeva Eesti elu, inimsuhteid ja saatust käsitlevad raamatud	4	3	2	1
825. Krimikirjandus, põnevikud	4	3	2	1
826. Armaatus/lood, armastusromaanid	4	3	2	1

842. Kuid võrd olate järginud Facebookis või mujal sotsiaalimeedias esitatatud soovitusi? Kui jah, siis mis juhul või mil põhjusel? Kui ei, siis miks? Andke mõnda etendus, filmi või saadet? LUGEGE 4 ETTE. MÄRKIGE ÜKS VASTUS.

- Sageli4
Mõnikord3
Harva2
Mitte kunagi1

Järgnevalt tuleb kõne alla nutitelefoni.

KÜSIGE 843-848. KUI VASTAJA MÄRKIS, ET TAL EI OLE NUTITELEFONI (KÜSIMUS 574-F1 VÕI 2 VÕI 3, VT ISETÄIDETAVAS ANKEEDIS LK 40). ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE TEKSTIGA ENNE 849.

Mis põhjustel Te pole endale soetanud nutitelefoni? Nutitelefoni mitte-soetamisel on minu jaoks olnud mõni järgmine põhjus: ...ULATAGE KAART 843-848. LUGEGE KATEGORIAID ETTE. MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

	Peamiselt	Mõnevõrra	See mitte
843. Kõrge hind	3	2	1
844. Sisaldab suurt hulka ebavajalikke funktsioone	3	2	1
845. Telefon on minu jaoks eelkõige vahend helistamiseks	3	2	1
846. Keeruline kasutada	3	2	1
847. Soovimatult kaasa minna uue moega	3	2	1
848. Pole olnud vajadust vana telefoni välja vahetada	3	2	1

KÜSIGE 849-862. KUI VASTAJA MÄRKIS, ET TAL ON NUTITELEFON (KÜSIMUS 574-F4, VT ISETÄIDETAVAS ANKEEDIS LK 40). ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE TEKSTIGA ENNE 863.

Kuid võrd Te osutate järgmistega viidud nutitelefoni kasutamise kohta? ULATAGE KAART 849-862. LUGEGE KATEGORIAID ETTE. MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

Nutitelefoni tõttu ...	Olen täiesti nõus	Üldiselt nõus	Raske öelda	Pigem ei ole nõus	Ei ole üldse nõus
849 ... kaovad piirid töö ja vaba aja vahel, ei saa ennasid tööst välja lüüta	5	4	3	2	1
850 ... kaovad piirid avaliku ja eraelulise info vahel	5	4	3	2	1
851 ... ajaga on võimalik palju paindlikumalt ümber käia, kuna mul on alati juurdepääs internetile	5	4	3	2	1
852 ... kaovad ruumilised barjäärid, kuna mul on kõikjal juurdepääs internetile	5	4	3	2	1
853 ... ei saa enam öiet keskenduda millelegi	5	4	3	2	1
854 ... on mu elu oluliselt paremini organiseeritud, telefonist on minu jaoks suur abi igapäevase elu planeerimisel	5	4	3	2	1
855 ... tunnen, et mul pole enam aega minu jaoks oluliste tegevuste jaoks, kuna kulutan liialt palju aega internetis surfamiseks	5	4	3	2	1
856 ... on minu elu oluliselt mitmekesisem, sest mul on võimalik samaaegselt tegeleda erinevate tegevustega, suhelda erinevate inimestega	5	4	3	2	1

Nutitelefoni tõttu ...	Olen täiesti nõus	Üldiselt nõus	Raske öelda	Pigem ei ole nõus	Ei ole üldse nõus
857 ... on mul paremad võimalused olla kursis minu ümber ja maailmas toimuvate sündmustega	5	4	3	2	1
858 ... on mul paremad võimalused olla ühenduses lähedaste ja sõpradega	5	4	3	2	1
859 ... tunnen, et mul pole enam piisavalt vajadust silmast silma suhtlemiseks minu jaoks olulistest inimestega	5	4	3	2	1
860 ... ei kehti enam igapäevases silmast silma suhtlemises varem kehtinud tavad, kombad	5	4	3	2	1
861 ... tunnen, et kuulun kuhugi, teatud rühma, ei tunne enamat kunagi üksi	5	4	3	2	1
862 ... elan enam praeguses hetkes, on vähem vajadust minevikus toimunu peale mõtlemiseks	5	4	3	2	1

KÜSIGE 863-867. KUI VASTAJA MÄRKIS, ET TAL ON MOBILITELEFON VÕI NUTITELEFON (KÜSIMUS 574-2 VÕI 3 VÕI 4, VT ISETÄIDETAVAS ANKEEDIS LK 40). ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE JUHENDIGA ENNE 868.

Kuid võrd Te igapäevases teadikult väldite mobiil- või nutitelefoni kasutamist (nt lülitate välja, panete kõrvale) järgmistest olukordades? ULATAGE KAART 865-869. LUGEGE KATEGORIAID ETTE. MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

	Sageli	Mõnikord	Harva	Mitte kunagi
863. Töö, koolis, koosolekutel	4	3	2	1
864. Vabal ajal, puhkehetkel	4	3	2	1
865. Teiste meediakanalite jälgimisel (nt televisioori vaatades)	4	3	2	1
866. Kodus, pere liikmetega suheldes	4	3	2	1
867. Sõprade, lähedastega silmast silma suheldes	4	3	2	1

TÖÖKOHT

KÜSIGE 868-871 NELLT, KES PRAEGU TÖÖTAVAD, ST KÜSIMUSES 866 ON KOOD 1-10 (VT ISETÄIDETAVAS ANKEEDIS, LK 41). ÜLEJÄÄNUDE PUHUL JÄTKAKE KÜSIMUSEGA 872.

Rääkige nüüd asutusest või organisatsioonist, mida peate oma põhitöökohaks.

868. Mis tüüpi organisatsioon Te töotate? ULATAGE KAART 869. MÄRKIGE ÜKS VASTUS.

- Eraettevõte1
Riigiettevõte2
Riigi- või muu järelevaldus3
Riigieelarveline või avalik-õiguslik asutus (liikloomid, teatrid, Eesti Raadio, ETV jli)4
Kõikmas sektor (mitteliitlindusühing, sihtasutus)5

869) Milline on Teie asutuse, ettevõtte peamine tegevusala? ULATAGE KAART 869. MÄRKIGE UKS VASTUS.

- Põllu- ja metsamajandus, jahindus1
 Tööstus, energeetika, ehitus2
 Teenindus, kaubandus, transport3
 Telekommunikatsioon, info tehnoloogia4
 Pangandus, kindlustus, kinnisvara5
 Riietiteenistus, haldus, sotsiaalsfäär, tervishoid6
 Haridus, teadus7
 Meedia, kultuur, meelelahutus, sport8
 Muu, mis? KIRJUTAGE:9

870) Kui suur on ligikaudu organisatsioon, milles töötate? ULATAGE KAART 870. MÄRKIGE UKS VASTUS.

- alla 10 töötaja1
 10-20 töötajat2
 21-50 töötajat3
 51-100 töötajat4
 101-500 töötajat5
 501-1000 töötajat6
 üle 1000 töötajat7

Järgnevat palume Teil hinnata, millega on seotud Teie igapäevane tegevus selles organisatsioonis.

871) Valige kaardil nimetatute seast välja ainult need, mis tähistavad põhitugevusi Teie igapäevases töös. ULATAGE KAART 871. VOIB OLLA MITU VASTUST.

- Lihne füüsiline töö1
 Seadmete, masinatega tehav rutuline töö2
 Rutuline dokumentide (arvete, vormide jms) lätlimine3
 Looduse, loomade ja taimedega seotud tegevus4
 Töökavade, ettekamete, aruannete koostamine5
 Avalik esinemine6
 Tehnilised arvestused, joonised, projekteerimine, nõudmine jms7
 Uute ideede otsing, kunstilise eneseväljendus, loovtegevused8
 Majanduslikud, rahalised arvestused9
 Info kogumine ja edasiandmine, andmetöötlus10
 Teiste inimeste kui klientide teenindamine11
 Teiste inimeste tegevuse korraldamine12
 Teiste inimeste murede ja arvamusete ärakuulamine ja nõustamine13
 Analüüsi, uurimuste, katsete läbiviimine14
 Opetamine, kasvatamine, juhendamine15
 Teiste inimeste tervisliku seisundi ja füüsilise toimetulekuga tegelemine16
 Koosolekud, nõupidamised17
 Juhtimis- ja investeerimisotsuste strateegiliste valikutega tegemine18
 Konfliktide hoidmine, konfliktide lahendamine19
 Info tehnoloogia (programmeerimine, süsteemide haldamine, arvutite hooldus)20

KÜSIGE KÕIGILT.

872. Mitu aastat olete kooliharidust saanud, kooliees õppinud? aastat
 873. Milline on Teie haridus, kõige kõrgem lõpetatud haridustase?

EI OMA HARIDUST		0
VÄHEM KUI PÕHIHARIDUS	Algharidus	1
PÕHIHARIDUS	Kõueharidus ilma põhiharidusega (ei nõutud ega saanud põhiharidust)	2
KÕRGE PÕHIHARIDUS	Põhiharidus (sh lõpetamata keskharidus)	3
PÕHIHARIDUSE BAASIL	Kõueharidus (sh lõpetamata keskharidus)	4
KESK- PÕHIHARIDUS	Kõueharidus (sh lõpetamata keskharidus)	5
KESK- PÕHIHARIDUS	Keskharidus (tehnikumiharidus) põhihariduse baasil	6
KESK- PÕHIHARIDUS	Kõueharidus	7
KESK- PÕHIHARIDUSE BAASIL	Kõueharidus (tehnikumiharidus) keskhariduse baasil	8
KÕRGE PÕHIHARIDUS	Keskharidus (tehnikumiharidus) keskhariduse baasil	9
KÕRGE PÕHIHARIDUS	Kõrghariduse diplom (võivadalt enne aastat 1992)	10
KÕRGE PÕHIHARIDUS	Rakendus-õppiharidus (sh kutsekõrgharidus)	11
KÕRGE PÕHIHARIDUS	Bakalaureusekraad	12
KÕRGE PÕHIHARIDUS	Magistri kraad	13
KÕRGE PÕHIHARIDUS	Doktori kraad (sh residentuuri lõpetanu, varasem teaduste kandidaat)	14
MULI KIRJUTAGE:		

874. Kas Teie peres on koos Teiega elavaid alla 18-aastaseid lapsi?

- Jah 2
 Ei 1

KÜSIGE 875 ja 876-885, KUI VASTAJA PERES ON ALLA 18-AASTASEID LAPSI (874=2). ÜLE/ÄÄNANUD JÄTKAKE TEKSTIGA ENNE 886.

875. Õelge palun, mitu alla 18-aastast last elab Teiega koos?

Märkige laste arv

Palun nimetage laste vanus(ed): MÄRKIGE KÕIGI VASTAJA GA KOOS ELAVATE ALLA 18-AASTASEID LASTE VANUSEID ERALDI LAHTRITESSE.

876.	877.	878.	879.	880.	881.	882.	883.	884.	885.
.....
aastat	aastat	aastat	aastat	aastat	aastat	aastat	aastat	aastat	aastat

Ja nüüd soovime Teilt küsida mõned üldised küsimused vanuse kohta.

886. Millises vanuses avaliselt lõpetatakse inimeste nooreks pidamine KUI VASTAJA VASTAB "SEE OLENEB" VOI "MITTE KUNAGI, SEE EI KEHTI KUNAGI", NOUSTUGE VASTUSEGA JA ARGE TÄPSUSTAGE, KUI VASTAJA PAKUB VALJA MINGI VANUSEVAHEMIKU, KUSIGE KONKREETSET VANUS SELLES VAHEMIKUS.

- Kirjutage vanus
 Keeldus vastamast..... 996
 Ei oska öelda..... 997
 See sõltub inimesest..... 998
 Mitte kunagi, see ei kehti kunagi..... 999

887. Millises vanuses tavalliselt hakatakse inimesi vanaks pidama?
 KUI VASTAJA VASTAB "SEE OLENEB" VÕI "MITTE KUNAGI, SEE EI KEHTI KUNAGI",
 NÕUSTUGE VASTUSEGA JA ÄRGE TAPSUSTAGE. KUI VASTAJA PAKUB VÄLJA MINGI
 VANUSEVAHEMIKI, KÜSIGE KONKREETSET VANUST SELLES VAHEMIKUS.

- Kirjutage vanus
 Keeldus vastamast..... 996
 Ei oska öelda..... 997
 See sõltub inimesest..... 998
 Mitte kunagi, see ei kehti kunagi..... 999

888. Kas Te oleksite nõus sellega, kui me sooses käesoleva uuringuprojektiiga järgmisel
 aastal veelkord Teile poole pöördume, et esitada juba märksa väiksemas mahus mõned
 täiendavad küsimused?

- Jah.....1
 Ei.....2
 Ei tea, ei oska öelda.....3

SUUR TÄNU!

KÜSITLEMALE TÄITMISEKS:

889. Intervjuu lõpu kellaalg: _____
 890. Intervjuu läbivimise kuupäev: _____

Lisa 2.

Indeksite loend ja koosseis 2014. a uuringus

Ilma tärnideta indeksid on tehtud esimest korda.

* – indeksid on tehtud täpselt nii nagu varasemates küsitlustes (eeskätt 2011).

** – põhimõtteline sarnasus, aga uues ankeedis mõningaid erinevusi, eeskätt erineb alg tunnuste arv.

A. ÜLDINE HÄÄLESTUS

1. Optimistlik eluhoiak*

Tunnus 1 : kood 4 või 5=1p; T 2 : kood 4 või 5=1p; T 3 : kood 3=1p; max 3

2. Pessimistlik eluhoiak*, max 3

T 1 : 1 või 2=1p; T 2 : 1 või 2=1p; T 3 : 1=1p; max 3

3. Positiivne hinnang nõukogude aja suhtes**

T 16, 17, 19, 20 : 5=2p, 4=1p; T 18, 23 : 1=2p, 2=1p; max 12

4. Venekeelse ankeedi põhjal: Positiivne hoiak nõukogulike tähtpäevade suhtes

T 125, 128, 130 : 5=2p, 4=1p; max 6

5. Eestikeelse ankeedi põhjal: Huvi varasemate ajaloo perioodide vastu (enne 1940. a)

T 151–164 : 4=2p, 3=1p; max 28

6. Eestikeelse ankeedi põhjal: Huvi lähiajaloo vastu (alates 1940. a)

T 165–172 : 4=2p, 3=1p; max 16

7. Sotsiaalne orientatsioon**

T 24, 25, 27 : 5=2p, 4=1p; max 6

8. Liberaalne orientatsioon**

T 24, 25, 27 : 1=2p, 2=1p; max 6

9. Positiivsed ootused maailma tuleviku suhtes**

T 364, 365, 366, 371 : 4=2p, 3=1p; max 8

10. Negatiivsed ootused maailma tuleviku suhtes**

T 367, 368, 369, 370 : 4=2p, 3=1p; max 8

11. Sagedane mõtlemine oma tuleviku peale

T 357, 358, 359, 360, 361, 362 : 4=2p, 3=1p; max 12

12. Optimistlik hoiak oma tuleviku suhtes

T 408, 409, 410 : 5=2p, 4=1p; T 411 : 1=2p, 2=1p ; max 8

13. Aktiivsus enda kaitsmisel ohtude ja riskide eest

T 352–356 : 4=2p, 3=1p; max 10

B. OSALUS, SOTSIAALNE KAPITAL

14. Üldine poliitikahuvi ja aktiivsus**

T 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111 : 4=2p, 3=1p; T 119, 120, 121 : 3=1p; max 17

15. Poliitiline apaatia, ükskõiksus**

T 78 : 9=1p; T 79 : 9=1p; T 119, 120, 121 : 1=1p, max 5

16. Üldine usalduslikkus**

T 55–77 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 92

17. Usaldus riiklike institutsioonide vastu*

T 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 32

18. Usaldus meedia vastu**

T 65–71 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 28

19. Positiivsed tunded Eesti riigi suhtes

T 81, 84 : 1=3p, 2=2p, 3=1p; T 87, 92 : 7=3p, 6=2p, 5=1p; max 12

20. Negatiivsed tunded Eesti riigi suhtes

T 81, 84 : 7=3p, 6=2p, 5=1p; T 87, 92 : 1=3p, 2=2p, 3=1p; max 12

21. Kodanikeühendustes osalemine**

T 96, iga märgitud koodarv 1–20=1p, max 20

22. Kodanikuaktsioonides osalemine**

T 98–104 : 2=1p; max 7

23. Osalemine kultuuri ja spordi suurüritustel*

T 307, 308, 309, 310 : 3=2p, 2=1p; max 8

24. Arvamus, et tavakodanike hääl maksab

T 115, 116, 117, 118 : 5=2p, 4=1p; max 8

C. SOTSIAALNE RUUM

25. Eesti-sisene liikuvus*

T 222–237 : 2=4p, 3=3p, 4=2p, 5=1p; max 64

26. Kogemuse puudumine Eesti teistest paikadest*

T 222–237 : 7=1p; max 16

27. Lühiajaline käimine teistes maades*

T 201–221 : 2=1p, max 21

28. Korduv käimine teistes maades, pikem viibimine*
T 201–221: 3=1p, max 21
29. Isiklik endise N. Liidu kogemus*
T 201–205 : 2=1p, 3=2 p; max 10
30. Kogemus ulatus väljaspool endist N. Liitu (kui paljudes maades käinud)*
T 206–221 : 2 või 3=1p, max 16
31. Isiklik läänemaade kogemus*
T 206, 207, 208, 211–215, 218 : 2=1p, 3=2p; max 18
32. Sugulased, sõbrad teistes maades*
T 201–221 : 4=1p, max 21
33. Töö- ja ärisidemed teistes maades*
T 201–221 : 5=1p, max 21
34. Kogemus ja kontaktid endises N. Liidus*
T 201–205 : 2 või 3=1p ja 4=1 ja 5=1p; max 15
35. Kogemus ja kontaktid Põhjamaades*
T 206, 207, 208 : 2 või 3=1p ja 4=1 ja 5=1p; max 9
36. Kogemus ja kontaktid arenenud Lääne-Euroopas*
T 211–214 : 2 või 3=1p ja 4=1 ja 5=1p; max 12
37. Endise Nõukogude Liidu emotsionaalne lähedus*
T 718–722 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 15
38. Põhjamaade emotsionaalne lähedus*
T 723, 724, 725 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 9
39. Lääne-Euroopa emotsionaalne lähedus*
T 728–731 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 12
40. Lähis-Ida, Aasia, Aafrika, Ladina-Ameerika lähedus*
T 733, 734, 736, 737 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 12
41. Informeeritus teistes maades toimuvast*
T 487–494 : 4=2p, 3=1p; max 16
42. Ükskõiksus teistes maades toimuva suhtes*
T 487–494 : 0=1p; max 8
43. Informeeritus lähiümbruses ja Eestis toimuvast
T 484, 485, 486 : 4=2p, 3=1p; max 6
44. Esivanemaid erinevates Eesti piirkondades
T 691 koodarvude 1–4 märkimine, igaüks neist =1p; max 4
45. Esivanemaid endise N. Liidu aladel
T 691 koodarvude 5–12 märkimine, igaüks neist =1p; max 8

46. Esivanemaid läänemaades

T 691 koodarvude 13–19 märkimine, igauks neist =1p; max 7

D. ELULAAD, AJAKASUTUS

47. Seltsielu, uus meedia, sport**

T 246, 248, 253 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 699, 703, 704, 707, 713 : 3=1p;

T 717 koodarvude 8, 12, 13, 16, 22 märkimine =1p; max 22

48. Töö ja enesetäiendus**

T 240, 241 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 595 : 3=2p, 2=1p; T 694, 705 : 3=1p;

T 717 koodarvude 3, 14 märkimine =1p; max 14

49. Soov osaleda koolitustel, täiendõppes

T 596–601 : 3=2p, 2=1p; max 12

50. Lugemine, tubased harrastused**

T 247, 249, 250, 251 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 708, 710 : 3=1p;

T 717 koodarvude 17, 19 märkimine =1p; max 20

51. Kodused praktilised tegevused**

T 242, 243 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 695, 706, 712 : 3=1p;

T 717 koodarvude 4, 15, 21 märkimine =1p; max 14

52. Üldine ajapuudus

T 692–716 : 3=1; max 25

53. Ajapuudusest tingitud ühise tegevuse raskused

T 281–284 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 16

54. Muutuste hulk pere elus viimasel 10 aastal

T 660 : iga koodarvu märkimine 1–12 annab 1p; max 12

E. KULTUURILINE KAPITAL

55. Kultuuriaktiivsus (kultuuritarbimise mitmekülgsus)**

T 300–306 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 313 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 25

56. Kirjandushuvi intensiivsus ja mitmekesisus**

T 820–826 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 21

57. Keelteoskus*

T 176–180 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p, max 20

58. Võõrkeelte kasutamise ulatus*

T 181–185 : 4=3p, 3=2p, 2=1p, max 15

F. TARBIMINE, KESKKONNATEADVUS**59. Konsumerism****

T 326 : 1=1p, T 327 : 2=1p, T 328, 329, 330, 331, 332, 333 : 1=1p; max 8

60. Säästev tarbimine**

T 342 : 3=2p, 2=1p; T 343 : 1 ja 2 ja 3 ja 4 ja 5 =1p (iga nimetatud vastus annab 1p);

T 344 : iga märgitud koodarv 1–8 annab 1p; max 15

61. Mahepõllumajanduse tarbimine

T 335–341 : 3=2p, 2=1p; max 14

62. Üskkõiksus keskkonna suhtes**

T 335–341 : 0=1p; T 342 : 1 või 0=1p; T 343 : 6=1p; T 344 : 9=1p; max 10

63. Tervislikud eluviisid**

T 253 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 348: 3=2p, 2=1p;

T 349 : koodarvude 1–8 märkimine =1p igauks; max 14

G. MEEDIA**64. Kodu varustus kommunikatsioonivahenditega****

T 412–428 : 3=2p, 2=1p; max 34

65. Ajalehtede lugemise aktiivsus ja mitmekülgsus*

T 429–441 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 52

66. Regulaarselt loetavate ajalehtede arv*

T 429–441 : 5 või 4=1p; max 13

67. Võrguväljaannete ja portaalide jälgimine**

T 444–450 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1 p; max 28

68. Raadiokuulamise aktiivsus ja mitmekülgsus**

T 456–465 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 40

69. Televaatamise aktiivsus ja mitmekülgsus**

T 466–475 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 40

70. Huvi uudiste vastu ajalehtedes, internetis

T 787–792 : 4=2p, 3=1p; max 12

71. Huvi ühiskondlike arutluste vastu trükisõnas, internetis

T 793, 794, 795, 802, 806, 807, 808, 810 : 4=2p, 3=1p; max 16

72. Huvi igapäevaelu, pere, tervise vastu trükisõnas, internetis

T 797, 798, 799, 800 : 4=2p, 3=1p; max 8

NB! Järgnevad meediakasutuse indeksid on moodustatud eesti- ja venekeelsete vastajate hulgas eraldi.

Eestikeelne ankeet

73. Venekeelsete meediakanalite jälgimine*
T 439, 440, 449, 464, 472, 473 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 24
74. Lääne meediakanalite jälgimine**
T 441, 450, 465, 471, 474, 475 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 24
75. Eesti telekanalite jälgimine**
T 466-470 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 20
76. Avalik-õiguslike kanalite jälgimine*
T 456, 457, 458, 466, 467 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 20
77. Teleuudiste jälgimine**
T 474, 739, 740, 741 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 478 : 3=2p, 2=1p; max 18
78. TV arutlus- ja doksaadete jälgimine**
T 744-749 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 479 : 3=2p, 2=1p; max 26
79. TV kultuurisaadete jälgimine
T 751-755 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 480 : 3=2p, 2=1p; max 22
80. TV meelelahutussaadete jälgimine**
T 756-761 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 477, 481 : 3=2p, 2=1p; max 28
81. TV loodus- ja teadussaadete vaatamine
T 762-765 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 16
82. Kultuuriväljaannete jälgimine**
T 771-786 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 48

Venekeelne ankeet

83. Eesti venekeelsete meediakanalite jälgimine**
T 429-432, 434-438, 445, 447, 448, 458-462, 468 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 72
84. Eesti venekeelsete ajalehtede ja portaalide lugemine**
T 429-432, 434-438, 445, 447, 448 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 48
85. Eestikeelsete meediakanalite jälgimine**
T 439, 444, 446, 449, 456, 457, 466, 467 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 32
86. Venemaa meediakanalite jälgimine**
T 440, 450, 464, 469-472 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 28
87. Lääne meediakanalite jälgimine**
T 441, 465, 473, 474 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 16
88. TV arutlussaadete, dokfilmide vaatamine
T 740, 750, 751, 752 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 479 : 3=2p, 2=1p; max 18
89. TV meelelahutussaadete jälgimine**
T 742-48 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 477, 481 : 3=2p, 2=1p; max 32

H. ARVUTI JA INTERNET (SIIT EDASI KUNI LÕPUNI KÕIK VASTAJAD)**90. Arvutikasutuse aktiivsus ja mitmekülgsus****

T 500–504 : 7=6p, 6=5p, 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 30

91. Interneti kasutamise vahendite mitmekülgsus

T 506–511 : 3=2p, 2=1p; max 12

92. Internet tahvelarvuti ja nutitelefone abil: aktiivsus ja mitmekülgsus

T 512–516 : 7=6p, 6=5p, 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 30

93. Eneseväljenduslik ja suhtlemiskeskne internetikasutus**

T 518–525 : 6=5p, 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 40

94. Erinevate sotsiaalmeedia kanalite kasutamine**

T 527–536 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 40

95. Sõpraderingi mitmekesisus Facebookis

T 537–548 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 36

96. Privaatsuse rikkumine interneti või sotsiaalmeedia kaudu

T 550–558 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 36

97. Häiritus mobiil- või nutitelefone kasutamisest ümbruskonnas

T 575–579 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 15

98. Sotsiaalmeedia kasutamise funktsionaalne mitmekülgsus

T 827–841 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 45

99. Mobiil- või nuti telefoni väljalülitamine

T 863–867 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 15

I. MAJANDUSLIK KAPITAL**100. Ettevõtlikkus***T 580 : 4=2p, 3=1p; T 581–584 : 2=1p; T 585 : 3=2p, 2=1p; T 604 : 4=3p, 3=2p, 2=1p;
max 11**101. Rahaline jõukus***

T 615–637 : 3=2p, 2=1p; max 46

102. Rahapuudus (loobumine vajalikust)*

T 615–637 : 1=1p; max 23

103. Tarbimislik ükskõiksus (mittevajamine)*

T 615–637 : 0=1p; max 23

104. Kinnisvara omamine*

T 638 : 1 ja 2 ja 3 ja 4 ja 5 ja 6 =1p; max 6

105. Põlvkondliku identiteeditaju tugevus ja mitmekülgsus

T 663–689 : 4=2p, 3=1p; max 54

J. AJATUNNETUS JA AJAKORRALDUSE STRATEEGIAD

106. Tunnetatud ajapuudus („krooniline ajavaegus“)

T 258 : 1=2p, 2=1p; T 262 : 5=3p, 4=2p, 3=1p; T 263, 265 : 1=2p, 2=1p;

T 273 : 5=2p, 4=1p; T 280 : 3=1p; max 13

107. Aja ülejääk (kui ajaga pole midagi peale hakata)

T 272 : 1=3p, 2=2p, 3=1p; T 273: 1=2p, 2=1 p; max 5

108. Ületöötamise määr („tööhooliklus“)

T 147 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 240 : 5=3p, 4=2p, 3=1p; T 259 : 8=3p, 7=2p, 6=1p;

T 587 : 4=1p; T 592 : 1=2p, 2=1p; max 12

109. Rööptegutsemine (rööprähklemine)

T 261 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 274 : 5=2p, 4=1p; max 6

110. Püüdlused ajakasutust ümber korraldada

T 717, iga märgitud vastus 1–25 annab 1 punkti, max 25

111. Puhkamine, lõdvestumine

T 145 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 254 : 5=3p, 4=2p, 3=1p; T 257 : 5=2p, 4=1p, max 8

K. HINNANGULINE AJAKULU ERINEVATELE TEGEVUSTELE

112. Ajakulu tööle ja enesetäiendusele

T 240, 241 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 8

113. Ajakulu kodustele toimetustele:

T 242, 243, 245 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 12

114. Ajakulu meediatarbimisele

T 247, 248, 249 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 12

115. Ajakulu raamatute lugemisele

T 250, 251 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 8

116. Ajakulu huvialadele, hobidele

T 252, 253 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 8

L. SUHESTUMINE MUUTUSTEGA

117. Väliste elustiilimõjutajate rohkus

T 661, iga märgitud vastus 1–7 annab 1 punkti, max 7

LISA 2

118. Tööga seotud muutuste tajumine

T 588 : 4=2p, 3=1p; T 589 : 5=2p, 4=1p; T 590 : 4=2p, 3=1p; max 6

119. Avatus muutustele

T 4 : 5=2p, 4=1p; T 8 : 4=2p, 3=1p; T 277 : 1=2p, 2=1p; max 6

120. Muutustele vastuseismine

T 8 : 1=2p, 2=1p; T 12, 14, 15 : 4=2p, 3=1p; max 8

121. Häiritus muutustest

T 4 : 1=2p, 2=1p; T 7 : 5=4p, 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 591 : 4=3p, 3=2p, 2=1p;

T 662 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 12

M. TÄHTPÄEVADE TÄHISTAMINE

122. Eurütmiliste tähtpäevade tähistamine

NB! Siin on eesti- ja venekeelsetes ankeetides erinevad tunnuse numbrid!

T 122_E : 5=1p; T 125_E : 5=1p; T 126_E : 5=1p; T 128_E : 5=1p; T 129_E : 5=1p;

T 130_E : 5=1p; T 135_E : 5=1p; T 122_V kuni T 123_V : 5=1p; T 126_V : 5=1p;

T 128_V kuni T 129_V : 5=1p; T 131_V : 5=1p; T 133_V : 5=1p; max 7

123. Polürütmiliste tähtpäevade tähistamine

NB! Siin on eesti- ja venekeelsetes ankeetides erinevad tunnuse numbrid!

T 123_E : 5=1p; T 124_E : 5=1p; T 127_E : 5=1p; T 131_E : 5=1p; T 132_E : 5=1p;

T 133_E : 5=1p; T 134_E : 5=1p; T 124_V : 5=1p; T 125_V : 5=1p; T 127_V : 5=1p;

T 130_V : 5=1p; T 132_V : 5=1p; T 134_V : 5=1p; T 135_V : 5=1p; max 7

124. Tähtpäevade üldine tähistamine

T 122_E kuni T 135_E : 5=1p; T 122_V kuni T 135_V : 5=1p; max 14

125. Koduse elurütmi muutus tähtpäevadel

T 136 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 137 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 144 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 9

126. Osalemine avalikel tähtpäevaüritustel

T 139 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 140 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; T 143 : 4=3p, 3=2p, 2=1p; max 9

Register

- Aareloid-Tart, Aili 42, 43, 46
Aaviksoo, Jaak 47
Aarma, Kiur 492
Adams, Paul C. 11, 501–502, 521, 633, 635
aeg 5–9, 20, 309, 411
 ajalooline 43, 112, 411, 412
 astronoomiline 411, 455
 bioloogiline 411, 414
 elulooline 43, 412, 414–415, 626
 kronoloogiline 8, 438–441, 443, 445, 449–450
 personaalne (individuaalne) 20, 403, 411, 420, 437, 440, 452, 473, 706–707, 712
 põlvkondlik 43, 436, 521, 620, 625
 sotsiaalne 6–8, 20, 92, 371, 411, 414, 417–419, 455, 464, 469, 620, 660–661, 706–708, 716–718
 vaba 12, 34, 40, 416, 423–424
aeg-ruumiline kokkusurumine 7, 11, 499
aeg-ruumiline konvergens (koondumine) 7, 500
aeglane elu 419–420, 446
aeglustajad 405, 685, 715–716
aeglustumine 135, 401, 585–587, 711, 717
agent (toimija, tegutseja) 14, 367–368
agentsus (toimimisvõime, toimejõud) 15, 30, 357, 369, 395, 599, 603, 613, 678, 680–682, 700–701, 703–707, 712–719
 diakroonne ja sünkroonne 716
 kultuuriline 683–684
 metareflekstiivne (autonoomne) 717, 719
 poliitiline 159–193, 681–683, 687, 715, 719, 721–722
töölalane 377, 393–394, 400
uus 714–719
aja kiirenemine ja aeglustumine 20, 92, 411–420, 443, 445–447, 452–454, 706–709
aja tihenemine (kokkusurumine) ja hajumine 7–9, 397–398, 404, 411–420, 443, 452, 707
aja ülejääk (üleküllus) 129, 233, 392, 425, 430, 439–441, 657–659, 685
ajakapital 416, 438–454, 453, 715, 720–722
 konverteerimine 416, 438–441, 443–444, 450, 452
ajakasutus 27, 101, 129, 258, 273, 309–314, 372–374, 392, 396, 399, 401, 404, 411, 416, 420, 422–454
ajakasutusklastrid (ajakapitali klastrid) 440–454
ajakasutussuutlikkus 416, 437–454
ajakirjade loetavus 39, 277–278, 312
ajakulu eri tegevustele 422–436, 440–442, 445, 610, 659–660, 688, 698
ajalehed
 loetavus 28, 39, 254–256, 259–261, 267–268, 273, 277–278, 312, 593, 648–649
 tiraazid 28, 259–260, 593
ajalookultuur (mäluksultuur) 476–495
ajaloosündmuste olulisus 486–488, 493, 497, 712
ajalooteadvus 43, 476–479, 484
ajapuudus 233, 392, 398, 401, 417, 425–434, 439–447, 450, 471, 658, 685, 706–707, 709
 tunnetatud 27, 129, 131, 312–314, 352, 399, 401, 441–443, 446, 473, 658–660, 707
ajarikkus ja ajavaesus 12, 440–444, 452–454, 656–657, 660, 707
ajastamine 412–414
ajastressis tööriigajad 441, 446–454, 685, 687, 715, 720–722

REGISTER

- ajastressivabad harrastajad 441, 444–452, 685, 687, 715, 720–722
 ajataju (ajatunnetus) 398, 411, 415, 425, 430, 434, 437
 aktiivsusklastrid (agentsuse tüübid) 163–193, 566–587, 596–597, 602, 608–611, 613, 687, 715
 aktseleratsioon (kiirendus) 7–8, 417, 418, 443, 448, 451–453
 sotsiaalne 8, 404, 417, 419, 443, 445–447, 452
 alalhoidlikkus 401–402, 687, 693, 714, 717
 Allaste, Airi-Alina xxviii, 48–49
 alternatiivravi 345, 357
 Ameerika Ühendriigid (USA) 23, 258, 376, 505, 507–508, 543, 545
 Anderson, Benedict R. 10, 527
 Ansip, Andrus 77, 79, 84, 87, 173, 186
 Archer, Margaret S. 12, 199–200, 208, 210–211, 322, 364, 366–369, 371, 390, 393, 395, 400–401, 403, 407, 701, 717
 arenguperioodid Eesti lähiajaloo 60–61, 481, 485, 493
 argielu (igapäevaelu) 6, 39–40, 337, 412, 428, 430–432, 456–469, 473, 560–561, 572–574, 706–707
 pausid 413, 420, 455–461, 467, 472–474, praktikad 387, 474, 553, 557, 561, 578, 704, 711, 713
 Arutjunjan, Juri 35
 Arvisto, Mait 37
 arvutikasutus 73, 144–145, 233, 265–268, 281, 316–318, 424–425, 427, 649, 675, 678–680, 683, 686–688, 698
 -oskused 283–284, 609, 642–645, 664
 arütmia 457–460, 464, 466–469, 471–473
 asünkroonsus 6–7, 469, 621, 668, 701, 718
 auditoriumiuuringud 28–29, 593–594, 596
 Austraalia 504–505, 507, 517, 533–534, 551–552
 autonoomsed toimijad 200, 368, 374, 526, 562, 719
 avalik arvamus 26, 35–36, 64, 68, 75, 76, 79, 82, 84, 86–88, 139, 169, 179, 186, 192, 303–304
 Balcerowicz, Leszek 65
 Bauman, Zygmunt 315
 Beck, Ulrich 195–199, 2015–216, 322, 365–370, 396, 401, 703
 Beck-Gernsheim, Elisabeth 365–367, 370, 703
 Becker, Gary S. 437
 Bennich-Björkman, Li 43
 biomeditsiin 343–344, 350, 353–355, 358, 361
 Bourdieu, Pierre 4, 13, 48, 150, 365, 367, 437, 524–525, 527, 621, 626, 666, 668, 680, 702, 714
 Brežnev, Leonid 485
 Brežnevi aeg 477, 482–483, 487, 492, 494, 497
 Brisett, Dennis 457
 bränd 345, 317, 334, 344
 Calhoun, Craig 405
 Carson, Rachel 195
 Castells, Manuel 17
 Clemmesen, Michael 73
 Dahrendorf, Ralf 2
 Dalton, Russell 568
 Delanty, Gerard 197
 demokraatlikult disainitud kapitalism 2, 666, 700
 Descartes, René 216
 desünkroniseerija (desünkroniseeriv mehhanism) 7, 134, 400, 661, 708–709
 desünkroniseerumine 6, 246, 413, 701, 708, 712–713
 diakrooniline elukäsitus 246, 415, 486
 diakroonne ja sünkroonne õppimine 718
 digitaalne kihistumine (infokihistumine) 45, 280, 622, 640–641, 644–646, 709
 digitaalne kirjaoskus 45, 280–282, 290, 296
 digitaalne põlvkond 631, 640, 650, 708
 digitaliseerimine 417, 513, 650, 684, 713–714, 719
 Douglas, Mary 196, 198, 202
 duaalsus 17, 364, 405

REGISTER

- ebavõrdsus 12, 38, 73, 76, 192, 279–280, 297, 356, 365, 512, 526, 532, 539, 622, 640, 645, 656, 667–668, 672, 702, 709, 714
 Ensoo, Diva xxviii
 Eesti Kongress 62–65, 89, 477, 487, 651
 Eisenberg, David J. 358
 edukad rööptegutsejad 442, 444, 450–454
 Edwards, Paul 16
 ekspert 197, 217, 220, 320, 322, 331, 344
 -süsteemid 197, 201, 216, 366
 elavik (*life-world*) 4–5, 11, 44, 50, 140, 237, 245, 252, 274, 315, 477, 486, 527, 598, 614, 627, 632–633, 639, 703–705, 712–713, 718
 kujunemise tegurid 6, 9, 626
 mediatiseeritud 18–20, 708
 põhidimensioonid 5–6, 12, 20, 111, 134, 621, 699
 transformatsioon 15, 632, 714
 elukaar 6, 322, 364, 374, 380, 387–390, 393, 403, 411, 414–416, 419, 436–437, 439, 442, 444–446, 455, 530, 572, 621–622, 631, 643–644, 661, 701
 elukorralduse muutumine 331, 389, 394–395, 450, 572–575, 666, 717
 elulaad 8, 16, 27, 29–31, 69, 101, 103, 131, 134–135, 224, 233, 235, 239–240, 270–271, 274, 318, 322, 365–366, 451, 473, 572 585, 687, 693–694, 701, 703, 707
 eluprojekt (eluplaan) 48, 199–200, 322, 366–368, 370, 393, 398–399, 404
 elustiil (horisontaalne eristumine) 10, 13, 30–31, 48–49, 120–121, 123–124, 127, 130, 133, 216, 271, 314, 317–318, 322–323, 325, 344, 350–352, 357–358, 361, 365–376, 381, 384, 390, 398–399, 407, 439, 444–445, 450, 600, 621–622, 624, 628–629, 631, 641, 646, 661, 686, 702–704, 707, 709, 712–713
 keskkonnasäästlik 29, 321–323
 kui isiklik ja ühiskondlik muutus 319–323, 325, 346, 354–355, 363–364, 370–371, 400, 403, 405–406, 443, 446, 573–574, 580, 712, 714
 ökoloogiline, öko- 322–323, 327–338, 393
 elustiilitoode 322, 324, 328, 406
 elustiilivõime 347, 390, 393–395, 401–402, 704
 eluteed 25, 33, 41–42, 155, 322
 elutempo 8, 353, 359, 405, 450, 454, 579–580, 692, 704, 706
 kiirenemine 15, 352, 363, 417–418, 420, 443, 445–446, 451, 579, 706–707
 emigratsioon (*vt ka väljaränne*) 80, 514–520
 enesehoole (*self-care*) 346, 358, 425, 430–432
 enesemuutmise tung 368, 387
 eneseseire 343, 346–347, 351–352, 354–356, 561, 563
 enesetehnoloogiad (*technologies of the self*) 346
 enesetäiendus 270–271, 291, 305, 310, 312–314, 317–318, 341, 396–397, 430–432, 445–446, 536–537, 550, 658, 680, 688, 698
 e-ostmine 316, 318, 338, 365
 erakondlikud eelistused 168, 170, 174, 178, 183, 185, 188, 191, 651–652, 655, 692–694
 erakorralise poliitika ajajärk 65–70
 erastamine 66, 68, 72, 75, 155–156, 178, 183, 189, 56, 666
 eristumine
 aja kiirenemisega seotud 413, 437, 452, 454, 458, 706–707, 711–713
 ideoloogiline 117, 160–161, 169, 177, 186, 472–473, 627, 631
 kultuuriaktiivsuse mõotmes 232
 meedia ja infokeskkonna muutustega seotud 628, 641, 643, 647, 650, 705–706
 põlvkondlik 485, 489, 492, 521, 525, 542–544, 620–661, 707–709
 rahvuslik (etniline) 97, 356, 462, 467, 473, 531–533, 539–540, 546, 550, 552, 553, 557–558, 560, 566, 569, 573, 575, 583, 596, 672, 690, 709–711
 ressursirikkuse mõotmes 350, 703–705, 713
 sotsiaalse sidustumise mõotmes 701, 704, 714
 etniseerumine 134, 709
 eurointegratsioon 61, 74–75, 90, 524

REGISTER

- Euroopa Liit 77, 79, 87–88, 90, 120–121, 169, 225, 227, 229–230, 272, 299, 302–304, 324, 326, 342, 487–488, 502, 515, 524, 526, 533, 538, 553, 564, 608, 651, 670–671
 Eesti ühinemine 60, 71–75, 77, 80, 83, 90, 92, 142, 162, 169, 174, 477, 487, 524, 671
 eurütmi 457–458, 461, 466–467, 469, 471, 473–474
 eurütmiline seisund 461, 466–467, 706
 faktoranalüüs 103, 107, 115–116, 122–123, 126–127, 210, 294, 311–312, 351–356, 486–487, 628–630
 Firsov, Boris 32, 36
 fosforiidisõda 32, 36, 61–62
 Foucault, Michel 345–346, 357
 fragmenteerumine 20, 245, 263, 274, 296, 613, 631–632, 708, 712–713
 Geels, Frank 16–17
 geograafiline lähedus 503, 507, 520, 533, 542–547
 Giddens, Anthony 10, 12, 15–17, 37, 198, 211, 322, 364–371, 376, 401, 500–501, 524, 561, 701, 703, 717
 globaliseerumine 16, 406–407, 500, 513–514, 521, 524, 537, 633, 636, 717
 Gorbatšov, Mihhail 63–64
 Graber, Doris A. 19
 Green, Judith 201
 Guarnizo, Luis Eduardo 597, 607
 Habermas, Jürgen 5, 632, 639
habitus 4, 13, 365, 524–525, 554, 621, 626–631, 640, 646, 661, 686, 702
 Hansson, Leeni 39
 hargmaine meediakasutus 563, 591–616, 705–706
 hargmaisus (transnatsionaalsus) 525, 535, 559, 591–616, 710, 713
 Harro-Loit, Halliki 6, 96, 411, 455, 476, 484, 765
 Harvey, David 7, 11, 499–502
 Hassan, Robert 8, 419
 Heidmets, Mati 32, 47, 88, 558
 Helemäe, Jelena 33, 38–39, 41–42
 Helsper, Ellen 280
 Hilgartner, Stephen 201
 hilismodernne ühiskond 16, 195–198, 202–204, 211, 215–216
 hinnangud muutustele 90–91, 97, 101, 139–154, 385–387, 584
 eestlaste ja venekeelse elanikkonna hulgas 91, 142–149, 557–564, 575–580, 585
 hinnangud turumajanduslikele reformidele 139, 167–168, 560, 563, 575–578, 667
 Hion, Ene 4, 61, 365
 Hirschman, Albert O. 159, 163, 168–169
 hoiakud demokraatia suhtes 152–153, 156–158, 600, 604, 683, 692
 hoiakud ENSV aja suhtes 64, 148–150, 157–158, 160, 186, 189, 489–494, 575–577
 horisontaalne (elustiililine) mitmekesisu- mine 366, 702–703, 707, 712–714
 Høyer, Svennik 43–44
 Hruštšov, Nikita 483, 485
 Hruštšovi aeg 25, 44, 477, 482, 487, 492, 494, 497
 huvi välisuudiste vastu 503–506, 513
 identiteet 101, 111–113, 118–132, 469, 546, 559, 710, 716
 elustiililine (subkultuuriline) 121, 123–124, 133
 kollektiivne 47, 118, 456–457, 466, 472–473, 581, 690
 kosmopoliitne 123, 127, 132–133, 396–397, 584, 705, 717
 poliitiline 121, 134–135
 põlvkondlik 119, 135, 491, 620–621, 623–631, 707–708
 rahvuslik 119, 122–123, 129–130, 134, 548–550, 565–566, 612–614, 705, 709
 identiteedi struktuur 7, 13, 111–113, 122–125, 455, 623–631

REGISTER

- ideoloogilised hinnangud ja arusaamad 145, 160, 540, 561–563, 575–579
- Iirimaa 304, 324, 504–506, 515, 533–534
- Ilves, Toomas Hendrik 71–72
- immigratsioon (*vt ka* sisseränne) 70, 203, 303, 559–560, 564, 615
- indeksid (koondtunnused) 102, 106, 161, 440, 564–566
loend ja koosseisud 2014. a küsitluses 440, 756–764
- individualiseerimine 18, 118, 126, 198, 251–252, 345, 366–367, 370–371, 592, 706, 712
- infokihistumine 622, 640–641, 644–646, 709
- informeeritus 395, 606–608, 613–614, 647–649, 655–656, 661, 708
- infoühiskond 8, 75–76, 92, 121, 413, 417, 506, 641, 646, 695, 699, 708
- infrastruktuur (taristu) 16–17, 20, 323–325, 329–331, 336–338, 400, 573
- Inglehart, Ronald F. 37, 113
- institutsionaalsed muutused 4, 42, 111, 413, 452, 562
- integratsioonimonitooring 47, 551, 564, 566–569, 596
- internet 11, 101, 193, 224, 245, 254, 279–280, 520
-ajastu 251, 631, 640, 650
-kasutus 44–45, 73, 76, 128, 225–227, 231–245, 251–258, 262–267, 277–290, 295–296, 312, 316–319, 334, 337, 396, 398, 401, 430–432, 520, 592–593, 608–614, 625, 627–629, 641–649, 661, 708, 712, 715, 721
levik Eestis 18, 44–45, 73–76, 245, 252, 263, 282, 592, 641–642, 713
- internetikeskne kultuurisuhe 324–325, 238–243, 684, 687, 715, 720–721
- internetikasutajate tüübid 285–289
- Isamaa (erakond) 65, 67, 74, 79, 168, 173, 218
- Isamaa ja Res Publica Liit (IRL) 79, 167, 174, 178, 183, 185, 191, 219, 693
- iseseisvuse taastamine 15, 31, 62–67, 140, 458, 461–465, 467–468, 480–481, 487, 490, 494, 506, 530–531, 537–538, 558, 592
- Jadov, Vladimir 26–27
- Jõesaar, Andres 257
- Jõesalu, Kristi 482
- järelsiirdeühiskond 177, 134, 699
- Järv, Olle xxviii
- Järve, Priit 47
- kaasajooksjad 715–716
- kahekiiruseline ühiskond 705
- kahesuunaline liikumine (*double movement*) 700
- Kahk, Juhan 34–35
- „kaks Eestit“ 75, 669
- Kallas, Siim 67, 75, 90, 163
- Kalmus, Veronika 1, 96, 111, 620, 699, 765
- Kalvet, Tarmo 282
- Kanada 504–505, 507, 511, 517, 533–534, 551
- kapital 134, 365, 526, 578, 581, 585–586, 600, 640, 666–668, 685–686, 704–705, 714
aja- 416, 438–446, 449–454, 715, 720–722
inim- 81, 437, 440, 442–444, 446, 452
kultuuriline 443, 450, 452, 637, 639–640, 647, 667
majanduslik 438–440, 444, 450, 452, 585, 672, 711
mobiilsus- (ehk motiilsus) 11, 526–527, 532, 539, 553, 633, 640, 713
ruumiline 527, 635, 639
sümboolne (sümboliline) 153, 245, 437, 440, 442–444, 453, 527, 690
sotsiaalne 106, 135, 153, 193, 350, 438–440, 442, 452, 454, 678, 706–707
- kapitaliseeritus 129, 438, 512, 621, 635, 644, 661, 708
- Kaptschuk, Ted J. 358
- Karell, Marika 344
- Karis, Alar 82, 84
- katkestused ajalookäigus 476–483, 494
- Katz, Elihu 456–457
- Kaufmann, Vincent 11, 526, 633
- kehaline tegevus 14, 17, 363, 367, 416
- Keller, Margit 1, 96, 299, 699, 765
- Kello, Katrin 96, 476, 766

REGISTER

- Kenkmann, Paul 25, 32
 Kern, Katrin xxviii
 Keskerakond 67, 87, 168, 173, 178, 185, 188, 191–192, 217–219, 692–694
 keskkiht 143, 150, 166, 172, 176, 176, 181, 190, 230, 236, 242, 295, 332, 361–362, 382, 384, 448, 657, 669–673, 676–680, 683–690, 693–694, 703
 keskkond 101, 113, 114, 116–117, 127, 131, 322, 323, 337
 keskkonnapraktikad 324, 326, 328, 337, 342
 keskkonnasotsioloogia 29, 32, 36, 49
 keskkonnasääst 319, 321–324, 327–331, 333, 337, 342
 keskkonnateadvus 32,36
 kesk-kõrgkiht 143, 150, 166, 172, 176, 176, 181, 190, 230, 236, 242, 295, 332, 361–362, 382, 384, 448, 657, 669, 673–674, 685–687, 693
 kestvuskaubad 316, 318–319, 324
 kihistumine *vt* sotsiaalne kihistumine
 digitaalne 622, 640–646, 709
 dünaamika 665, 670, 673, 701, 709, 717
 kultuuriline 72, 246, 683–685
 mõjutegurid 454, 473, 675–681, 702
 objektiivne 668, 680, 690, 702
 sotsioloogiline ja ideoloogiline käsitlus 365, 665–666
 subjektiivne (enesehinnanguline) 665–696, 702
 kihtide sotsiaalsed portreed 692–694
 Kiisel, Maie 1, 96, 195, 202, 216, 299, 363, 699, 766
 kiirendajad 715–716
 kiirendus 7–8, 404, 417–419, 452–454, 635, 707, 717
 Kilmi, Jaak 492
 kindlustunne 203, 303–304, 676
 kinnisvara 309, 327, 335, 340, 393
 Kivirähk, Juhan 35, 64
 klass 13, 121, 131, 365, 405, 621–622, 665–666, 672, 676, 690
 klasteranalüüs (tüpoloogiline analüüs) 27, 161–162, 184, 232, 238, 243–244, 285, 379–381, 387, 440, 564, 655
 protseduur 107–108, 161, 564
 kodakondsus 120–121, 123–124, 166–167, 172, 526, 538–539, 558, 567–568, 570, 582–586, 600–603, 680
 kodanikuaktiivsus 86–87, 128, 132, 160–161, 165, 171, 175, 180, 185, 187, 393–394, 400, 440, 444–445, 471–474, 564–587
 kodanikuühendused 101, 128, 164, 200, 272, 292–293, 377–381, 395, 398, 440–441, 444, 450, 564–569, 572, 602
 kodanikuühiskond 2, 46, 85, 167, 404, 472, 586, 652, 695, 710
 kogemus 19, 39, 43, 217, 224, 318, 389–390, 486, 494, 542, 550–551, 625–627, 631–633, 652, 667, 690, 701, 703–704, 717–719
 aja- 6, 19, 121, 469
 isiklik 12, 317–318, 345, 482, 486, 542
 ruumiline 10–11, 128, 144–145, 198, 270, 317, 331, 333, 407, 499–500, 502–507, 540, 552–553
 vahendatud 12, 18, 30, 366, 507, 578
 vahetu 18–19, 224, 486–487, 612
 Kohl, Manfred 71
 kollektiivne kogemusruum 632–633, 639
 kommunikatsioonitehnoloogiline keskkond 17, 643
 kommunikatsioonivahendid kodus 251–252, 336, 396, 618, 641–643, 645, 664, 675, 688, 698
 Kon, Igor 26
 konsolideerumine 46, 62, 72, 77, 79, 89–90, 174, 177
 konsumerism 128, 131, 144–145, 216, 239, 308, 312–318, 334–335, 337–338, 344, 356, 377–388, 409, 440–441, 452, 658, 675, 680, 687–689, 692, 698, 709–710
 kontaktide mitmekesisus 440–442, 507, 512–513, 532, 534, 552, 615, 634–635, 638–639
 Koonderakond 67, 74
 Koort, Alfred 25

REGISTER

- kriitiline positsioon (*voice*) 159, 168
 Krull, Hasso 480
 Kruus, Hans 25
 Kruusvall, Jüri 32, 47
 kultuuriaktiivsus (kultuuritarbimine) 34–35,
 216, 224–225, 228–232, 241, 245, 316, 377–
 381, 409, 474
 kultuuriaktiivsuse tüübid (klastrid) 224, 232–
 245, 248, 683–684, 715, 720–721
 kultuuriasutuste külastamine 39, 228–229,
 231–232, 245, 336–337, 471–473
 kultuuriline (ideoloogiline) inerts 525, 562–
 563, 574, 585
 kultuuriline lähedus 503, 506, 509–514, 520,
 533, 540–542, 544, 552, 635–639
 kultuurilised mustrid 12, 515
 kultuurilised šabloonid (*cultural templates*)
 125, 560, 585–586, 709
 kultuurinihe 45, 111, 113, 223, 226, 245
 kultuurisuhe 223–225, 232, 234, 241, 472
 kultuuritrauma 42–43
 Kurvits, Roosmarii xxviii
 Kutsar, Dagmar 33, 40–41
 Kõresaar, Ene xxviii, 480, 482, 493
 kõrgkiht 143, 150, 166, 172, 176, 181, 190, 230,
 236, 242, 295, 332, 348, 354, 361–362, 382,
 384, 448, 657, 673–674, 684–690, 692–693,
 703, 711
 Kõuts-Klemm, Ragne 96, 251, 279, 766
 kõrvalehoidev positsioon (*exit*) 159, 169
 kõrvaletõmbunud 441–442, 447–454, 685,
 715–717, 720–722
 Kääriku seminarid 26
- Laaman, Eduard 25
 Laar, Mart 68, 70, 74–75, 89, 163
 Ladina-Ameerika 68, 504–505, 508, 510–511,
 534, 541–545
 Lagerspetz, Mikko 46, 50
 Lash, Scott 368
 laienemisvõimelisus 507, 521, 633
 laulev revolutsioon 31, 36, 44, 62, 481, 487
 Lauk, Epp 43
- Lauristin, Marju 1, 26, 28–29, 31, 34, 36, 47, 60,
 96, 139, 159, 223, 279, 437, 564, 620, 665,
 699, 766
 Lefebvre, Henry 457, 501, 510, 527
 Leppik, Marianne 96, 557, 591, 767
 Levada, Juri 26
 liberaalne orientatsioon 128, 131, 151, 155–156,
 162–171, 173–191, 210, 675, 678, 695
 Lichtenstein, Sarah 196
 liikumisvõimalused 10–11, 454, 521
 Eesti-sisesed, riigisisesed 528–532, 539
 piiriüleused 535–539, 553
 Lindemann, Kristina 669
 Lizardo, Emilio 14–15, 561–562, 574
 Livingstone, Sonia 45, 280
 lojaalne positsioon (*loyalty*) 159, 587
 longituuduuringud 33
 looduspraktikad 377–379, 409
 Luckmann, Thomas 4–5, 12
 lugejad 29, 34, 226, 259, 396, 593, 596, 648
 Luhmann, Niklas 10, 197–198, 211, 217
 Lõhmus, Maarja 96
 lõimklastrid 557–587, 596–597, 600, 602, 605–
 612, 619
 lõimumine 46–48, 403, 527, 557–602, 605–615,
 706, 710–711, 718
- maailmavaatelised hoiakud 151–157, 626, 630–
 631, 695, 708
 madalkiht 91, 143, 150, 156, 166, 172, 176, 181,
 190, 230, 236, 242, 295, 332, 348, 361–362,
 382, 448, 657, 670, 673–694, 697, 711
 madal-keskkiht 143, 150, 156, 166, 172, 176, 181,
 190, 230, 236, 242, 295, 332, 362, 382, 448,
 657, 669, 673–694, 697
 mahajääjad 715–716
 mahetoit 327, 330, 393–394
 majanduskasv 40, 70, 72, 75–84, 152, 169–170,
 223, 366, 670
 majanduskriis 16, 39–40, 60–61, 66–67, 70,
 77–84, 90, 146, 176, 179, 306, 512, 671, 689
 majanduslik ja poliitiline paigalseis 61, 84–85,
 87–88, 186

REGISTER

- majanduslik stabiliseerumine 61, 70, 72, 89
 majapidamistööd 312, 398, 416, 430–432, 461, 469–470, 473
 Mannheim, Karl 7, 42, 620–622, 625, 630, 632, 708
 Masso, Anu 1, 96, 499, 520, 524, 620, 699, 767
 McLuhan, Marshall 501
 meditsiiniline pluralism 344–345, 353–355, 358, 361
 meedia 19, 28–30, 251–252, 474, 503, 514, 520–521, 650, 705, 709–710
 digitaalne 19, 224, 243, 258, 513, 713
 -põlvkond 259, 622, 626, 640–650, 661
 -repertuaar 258–259, 267, 593, 640, 647
 sotsiaal- 101, 231, 234–235, 248, 258, 265–268, 289–297, 311–312, 431–432, 440–442, 445, 609–615, 625, 629, 631, 647–649, 688
 traditsiooniline 92, 234, 237, 254–258, 267, 612, 615, 631, 647–649, 694, 708, 712
 -uuringud 30–31, 43–46, 256, 455, 482, 640, 650
 uus 20, 244–245, 253–257, 285–289, 628, 641–643, 648–649, 661, 664
 meediakasutajate tüübid 243, 268–273
 meediakasutus 18, 20, 29, 101, 231–232, 239, 244, 251, 254–261, 266–289, 396, 520, 564–565, 622, 627–631, 641, 646–650, 652, 705–706, 714, 718
 fragmenteerumine 245, 263, 274, 296, 708, 712
 mobiil- ja nutiseadmete abil 291–292, 413, 592, 594, 640, 647, 649, 692
 venekeelse elanikkonna hulgas 258–265, 463, 567–568, 584, 586, 591–619
 MeeMa („Mina. Maailm. Meedia“)
 küsimustik 100–102, 723–755
 küsitlusperioodid 96–99
 metoodika 96–109
 valim 96–99
 Meikar, Silver 84
 Melucci, Alberto 418
 mentaalsed struktuurid 12, 104, 112, 125, 127, 132, 133, 525, 557, 599, 621
 Meri, Lennart 74
 migratsioon (ränne) 80, 119, 203, 195, 515, 719, 505–506, 526, 530
 mikromuudatused 92, 368
 mitmekülgset ja tugevalt sidustunud 204–205, 207, 569, 704, 715, 717, 721–722
 mitmekülgset ja mõõdukalt sidustunud 205, 207, 715, 721–722
 mobiilsus (liikuvus) 11, 331, 333, 500, 514–515, 526–539, 574, 632, 639, 712
 ajutine 521
 füüsiline 10, 16, 395–397
 geograafiline 121, 130, 132, 333, 514, 633
 piiriülene 271–272, 502, 526, 535–539, 552–553, 573
 püsiv 521
 põlvkonnasisene 633, 640
 riigisisene 128, 145–146, 270–272, 539, 552, 573, 586
 ruumiline 525, 633, 639, 708
 sotsiaalne 11, 37–39, 41–42, 551, 633
 töölane 515
 virtuaalne 395–397
 mobiilsuskapital (ehk motiilsus) 526–527, 532, 553, 633, 640, 713
 moderniseerumine 13, 196, 199, 368–369, 377, 379, 388–389
 modernsus (modernne ühiskond) 7, 16, 197–195, 203, 371, 414, 454, 700–702,
 morfogenees 12, 364, 368, 371, 400–404, 406
 multidimensionaalne skaleerimine (MDS) 108, 117, 508–510, 539–546
 Murumaa-Mengel, Maria 45
 Murutar, Asser 26, 37
 muutused
 eraelulised 6, 101, 140, 331, 370, 385, 389–391, 403–407, 507, 512, 530–531, 537–539, 572, 579, 584–587, 667, 685, 692–695, 700–713
 institutsioonilised (ühiskondlikud) 1–8, 11, 15–17, 20, 60–92, 159–160, 169, 191–193,

REGISTER

- 402–403, 417–418, 447–448, 452, 499, 501, 514–515, 521, 524, 560–562, 577, 584–587, 592–594, 632–635, 640, 660, 666–667, 686, 695, 699–714, 716–719
- „muutuste kell“ 2, 6
- muutustega kohanemine (transformatiivne võimekus) 11–15, 73, 399, 443, 452–454, 502, 515, 521, 531, 547, 557–587, 632, 661, 666, 678, 686, 695, 700–719
- Möödukad (erakond) 65, 67, 168, 218
- mäletamise pidepunktid 479–480
- mälu 244, 404, 460, 476, 480–481, 485–487, 493, 507, 510, 542, 544, 553, 615, 626–627, 716–718
- sotsiaalne (kollektiivne) 10, 62, 455, 463, 474, 478–481, 486, 716
- Männiste, Tiiu 96
- Narusk, Anu 39, 69
- Niinas, Karin 35
- Niit, Toomas 32
- Nora, Pierre 480
- Norra 44, 504–506, 517, 520, 532, 534, 551–552
- nostalgia 112, 149, 151, 491–492, 494, 562, 577–578, 586, 598, 626, 681–683, 686–687, 689, 703, 710, 715, 721–722
- Nugin, Raili xxviii, 626
- nutiseadmete kasutamine 248, 251–257, 283, 290–291, 294, 407, 647, 649, 692
- nõrgalt sidustunud 205, 207, 212–214, 218–219, 307, 328–329, 379–399, 402, 406, 408–409, 704, 706, 715, 721–722
- nõukogude aeg 15, 24–28, 36–37, 67, 101, 112, 128, 144–145, 148–151, 153–154, 157, 160, 225, 458, 463–464, 468, 477, 480–494, 532, 558, 563, 575–578, 585–586, 632, 646, 667, 686–689, 698
- von Oettingen, Alexander K. 25
- Offe, Claus 2–3, 666
- oht 17, 25, 118, 197–198, 203–204, 209–212, 214–217, 219, 281, 370, 394, 582, 672, 714, 719
- ohuhinnang (ohutaju) 202–204, 216–217, 406
- Ojamäe, Liis xxviii
- omandireform 3, 64, 69, 477, 481, 487, 494, 667
- online-võimaluste trepp 280–282
- ootused maailma tuleviku suhtes 195, 204–208, 212–213, 385, 418, 562, 615, 703
- Opermann, Signe 1, 24, 96, 499, 699, 767
- Ostwald, Wilhelm 25
- Otsason, Rein 67
- Paadam, Katrin 37
- Pallas, Anu 484
- parempoolsus 160–161, 164, 167, 170, 173–174, 177–179, 183–184, 692, 695
- pausid (katkestused) igapäevaelus 279, 413–414, 418, 420, 437, 441–443, 451, 455–474
- Pavelson, Marje 37, 47
- Peegel, Juhan 29
- Pettai, Iris 50, 669
- Polanyi, Karl P. 16, 69, 139–140, 144, 153, 159, 167, 700–701, 716
- polariseerumine 20, 135, 153, 169, 182, 193, 207, 211, 217, 220, 244–246, 269, 308, 310, 337, 343, 365, 397, 399, 401, 406–407, 557, 576, 596, 607, 670, 672–673, 676–678, 695, 700, 705–706, 714
- põlvkondlik (vanuseline) 241, 259, 635–636
- rahvuslik (etniline) 7, 177, 558, 709, 711
- poliitika huvi ja -aktiivsus 128, 144–145, 165, 171, 180, 187, 272, 394, 652–653, 655, 688, 692
- poliitikaväli 160–163, 167–169, 184, 192–193, 666, 683
- poliitiline agentsus 159–193, 655, 681, 719
- tüübid 161–193, 323, 329, 681–684, 687, 715, 721–722
- poliitiline läbimurre 3, 61, 63, 86, 184
- poliitiline osalus 101, 152–154, 156, 182–183, 377, 564, 578, 602, 650, 689
- polürütmi 458, 466, 469, 471–473
- Poola 62, 65, 68, 89–90, 126, 302, 304, 326, 49, 477, 479, 482, 487–488, 497, 504–505, 533–534
- Portes, Alejandro 437

REGISTER

- postkommunistlik ühiskond 1, 3–4, 11, 15, 68, 74, 90, 125, 160, 521, 666, 668, 699–702
- Preda, Marian 438–439, 446, 449
- praktiline teadvus ja diskursiivne teadvus 14, 561, 575, 579
- Prantsusmaa 302, 324, 326, 504–505, 508, 510–511, 517, 534, 540–545, 551–552
- pronkssõduri kriis (pronksiöö) 18, 79–81, 90–91, 141, 148, 174, 177, 182, 468, 517, 709
- Pruulmann-Vengerfeldt, Pille 44–45, 96, 279, 282, 767
- Putnam, Robert 437
- põlvkond 13, 33, 41–43, 47, 76, 87, 101, 119, 120, 123, 133–135, 200, 210, 226, 253–254, 402–403, 407, 464, 482, 491, 513, 519–520, 562, 620–661
- digitaalne 196, 650, 708
- kultuuriline käsitlus 13–14, 43, 621–622
- puhver- 650, 661
- sotsiaalne 7, 13, 620, 622, 625, 650
- põlvkondade vahetus 119, 193, 210, 223, 246, 512, 625
- põlvkondlik
- aeg 43, 621
- asukoht 625, 630
- eristumine 38, 69, 72, 92, 134, 226, 283, 402, 521, 525, 528, 542, 544, 551, 620–661
- habitus* 13, 621, 626–628, 630, 646
- identiteet 13–13, 41, 119, 124, 135, 491, 620–621, 623–631, 707
- tegelikkus 625–626
- põlvkondlikud
- suhted 112, 200, 363, 401–402, 406, 620–661
- üksused 708–709
- põlvkonnateadvus 42–43, 124, 626–627, 630
- päritoluriik 525, 533
- Pärnpuu, Maarja 346
- pühad ja tähtpäevad 6, 363, 413–414, 440–442, 444–445, 455–474, 483, 565
- tähistamine 14, 101, 118, 414, 420, 440, 442, 455–474, 483–484, 488, 706, 716
- raadiokuulamine 251, 256, 259, 261–262, 267–268, 273, 277–278, 412, 456, 592–593, 596, 603–605, 612–613, 619, 647–649
- raamatuhuvi (raamatute lugemine) 226–230, 233, 235, 239, 245, 430–432, 440–442, 624, 627, 629, 684
- rahaline jõukus (sissetulek) 91, 101, 114–116, 126–132, 142–148, 150, 153, 166–167, 169–172, 176, 181, 189–190, 205, 210, 216, 230–321, 235–236, 239, 269–270, 280, 301, 307, 309, 317–318, 323, 332, 334–335, 347–351, 354, 361, 367, 381–384, 393, 399–401, 414, 439, 444–450, 464, 471–472, 489–490, 503, 513, 518–520, 565, 575–578, 626, 657–660, 669, 670, 675–678, 680, 686, 688–698, 702–703, 707
- rahapuudus 307–310, 318, 384, 433–434, 473
- rahulolematud rööptegutsejad 444, 450–453, 685, 687, 707, 715, 720, 722
- rahulolu 25–27, 146, 169, 346, 416
- oma eluga 31, 40, 78–80, 88–89, 142, 145, 199, 204, 428–429, 438, 581, 675, 681, 698, 703
- rahvakalender 456, 458, 461–465, 565
- Rahvakogu 86, 183, 185
- Rahvaliit (erakond) 168, 173, 185, 218
- Rahvarinne 63, 67, 477, 487
- rahvastik 28, 98, 203, 316, 346, 380, 506, 525, 530, 558, 599, 608, 670
- Raska, Eduard 37
- ratsionaalsus 199, 300, 367, 547, 563
- Raudsepp, Maaris xxviii
- refleksiivsus 10, 90, 112, 197–202, 301, 320, 322, 327, 338, 366, 369, 375, 380, 388, 399–400, 404
- autonoomne 200
- killustatud 200
- kommunikatiivne 200, 208–209, 211
- meta- 199–200, 209–211, 369, 395
- Reformierakond 71, 74, 79, 81, 83–85, 87, 163, 167–169, 173–174, 178, 183, 185, 188, 191, 218–219, 692–693

REGISTER

- regressioonanalüüs 142–148, 316–317, 348–349, 464–465, 467, 471, 519–520, 581–583, 602–603, 622, 658–660, 675–678, 683, 690
- Res Publica (erakond) 75, 77, 79, 163, 167–169, 173–174, 218–219
- ressursid 38–39, 89, 150, 159, 192, 317, 374, 418, 452, 501–502, 514, 519–521, 526–527, 539, 584, 632–637, 639–640, 647, 685, 704–705, 708
- ressursikasutus 142, 321–327, 401, 416, 445, 719
- ressursirohkus ja ressursivaesus 12, 130, 142, 244, 393–395, 405–406, 451, 453, 567, 572, 644, 656–660, 689, 703–07, 713–714, 717–719
- restrukturatsioon (überpositsioneerumine) 16, 20, 184, 34, 367, 700, 702, 711
- Rikmann, Erle 46
- risk 17, 37–38, 45, 49, 65, 97, 101, 196–198, 201–204, 207–208, 211–212, 215–219, 347, 351, 356–357, 368, 372, 468, 583, 647–649, 653, 716
- riskikogukond 204, 217
- riskikäitumine 197, 350–351, 587
- riskistrateegia (riskistsenaarium) 199, 201–204, 211
- riskitaju (riskiteadlikkus) 196, 198, 202, 216, 219–220, 347, 647, 649, 714
- riskiühiskond 202, 204, 220
- rituaalid 6, 18, 43, 369, 413, 456–461, 467–469, 472–474, 598, 712
- Robert, Peter 367
- Rokeach, Milton 37
- Rootsi 36–37, 43–44, 122, 125, 225, 227, 230, 302–304, 318, 324, 326, 477, 479, 482–484, 487, 497, 503–511, 514–517, 532–534, 540–546, 551–553, 650
- Rosa, Hartmut 8, 371, 413, 417–419, 437, 701, 716
- Rose, Nikolas 347, 357
- Rose, Richard 139
- Rosenberg, Morris 33
- Rosengren, Karl Erik 30, 37
- Runnel, Pille 45
- ruum
- aktuaalne 9–10
- füüsiline 10, 363, 395, 455, 466, 468–469, 507, 527, 540, 633
- geograafiline 10–11, 500, 524, 527, 529–534, 537, 552–553, 633
- kogemuslik 499–502, 525, 530, 537, 552–553, 633, 639, 718
- kujuteldav 10, 527
- kultuuriline 8, 111, 246, 300, 460, 462, 478, 485–486, 493, 511, 527, 546, 621–622, 632–640, 709, 718
- kättesaadav 9, 502, 507, 514
- personaalne (individuaalne) 9–10, 92, 338, 445, 499–521, 526, 530, 553, 706–707, 710, 712–713
- sotsiaalne (kollektiivne) 10–11, 14, 20–21, 37, 92, 123–125, 501–521, 524–559, 564–567, 573, 584–587, 592–597, 632–640, 661, 666, 699–700, 708, 712
- ruumi hõlvatavus 502, 507, 554
- ruumi kokkutõmbumine 7, 11, 375, 401–402, 499–501, 552, 695
- ruumi laienemine 251, 502–507, 5102–514, 521, 524, 530, 553, 599, 613, 633, 635, 639–640, 661, 708, 712
- ruumikogemus 19, 198, 499–502, 507, 509, 518, 525, 528–540, 542, 544, 549–553, 633–639, 688, 698
- ruumiline avanemine 20, 128, 499–521, 634, 666, 692, 710
- ruumilised
- distsantsid 11, 500–502, 506–509, 513–514, 527, 540–545, 632, 638
- kontaktid 100, 103, 501–507, 509–514, 519–521, 525–539, 542, 546, 552–553, 597, 603, 610, 614–615, 633–640, 675, 678, 688
- praktikad 499, 510, 514–515, 517, 524–539, 552–553, 615, 633
- ruumisuhted 15, 526, 528, 544, 547, 553, 709
- eesti- ja venekeelses elanikkonnas 524–554
- ruumitaju 5, 10, 395, 507–514, 521, 525–528, 538–547, 552–553, 633–638

REGISTER

- Rõivas, Taavi 87, 683
- Rämmer, Andu 24, 97
- ränne (*vt ka* migratsioon) 119, 195, 499–521, 526, 530, 558, 560, 563, 598, 719
 kavatsus 547–554
 motivatsioon 517–518, 537
 sihtriik 503, 516–518, 542, 552
 sisse- (immigratsioon) 70, 203, 303, 559–560, 564, 600, 615
 välja- (emigratsioon) 80, 504–554, 559, 585, 591, 598, 635, 639, 710
- rööprätklemine 9, 129, 132, 233, 235, 329, 307, 352, 353, 658–660, 698
- rööpsuhted 584, 709
- rööptegutsemine 9, 291, 392, 399, 401, 418–419, 439–446, 450–454, 680, 685, 687, 693, 706–707, 711, 715–716, 720–722
- Rühe, Volker 71
- Rüsen, Jörn 476
- rütmid 43, 92, 258, 274, 411–420, 455–474, 499
 igapäevaelus 8, 413, 420, 440–441, 454–474, 695, 706, 712, 716
 ühiskonnas 6, 413–414, 417, 455–474, 712
- Rychard, Andrzej 89
- Saar, Andrus xxviii, 35
- Saar, Ellu 38, 41–42
- Saar, Erki xxviii
- Saar, Johannes xxviii
- Saarniit, Jüri 32
- Saksamaa 62, 71, 227, 302, 304, 326, 372, 504–508, 510–511, 516–517, 520, 533–534, 540–545, 551–553
- Salumaa, Priit 371–372, 374–375
- Schatzki, Ted 8
- Schot, Johan 16
- Schwartz, Shalom 37, 113, 115, 117, 134
- Schütz, Alfred 4–5, 9, 12, 639
- Selg, Peeter 345
- Seljamaa, Elo-Hanna 468
- Seljamaa, Jarmo 20, 97, 322, 363, 370, 390, 768
- Seppel, Külliki 1, 97, 195, 596, 768
- sidustatus (*embeddedness*) 13, 207, 220–221, 363–407, 474, 564–569, 602–603, 717–717
 klastrid (tüübid) 205, 208, 211–215, 217–219, 307, 310, 328–330, 337, 363–407, 720–722
- Siibak, Andra 45, 97, 279, 768
- siirdeaeg 1, 3, 37, 61, 89–91, 139, 153, 159, 164, 636–640, 678, 690, 699, 705, 711, 713, 719
- siirdekultuur 111–112, 125, 223, 500, 560–561, 668, 695, 703
- siirdeprotsess 2, 77, 88–89, 126, 515, 700
 kolmetasandiline (kolmekordne) 3, 666
- siirdeühiskond (*vt ka* järelsiirdeühiskond) 73, 514, 621, 632–633, 658, 660, 666, 684, 686, 689–690, 699, 702
- sinikrae 293
- sisemaine kogutoodang (SKT) 71, 78, 83, 85
- sissetulek 101, 143–148, 157, 166–167, 170–172, 176, 181, 189–190, 205, 210, 230–231, 235–236, 239, 269, 280, 310, 323, 332, 347, 350, 351, 354, 361, 381–384, 399–401, 439, 444–445, 449–450, 464, 489–490, 503, 518–519, 575–578, 669, 675–678, 680, 690–692, 694, 697, 702–703, 707
- Slovic, Paul 196
- Snow, Robert 45
- Sobel, Michael 366–377, 369, 376
- solidaarsus 66, 119–127, 129–135, 137–138, 200, 356, 459, 572, 695
- Soome 17, 26, 73–74, 227, 229, 302, 304, 324, 326, 459, 503–511, 516–517, 521, 532–534, 540–546, 551–553, 690
- sotsiaaldemokraadid (SDE) 83, 87, 171, 174, 186, 188, 218–219, 692–694
- sotsiaalmeedia (ühismeedia) 92, 227, 296, 413, 615, 631, 647, 650
 kasutamine 101, 231, 234–235, 239, 248, 258, 267–283, 288–296, 311–312, 387, 431–432, 438, 440–441, 610–614, 625–629, 648–649, 688, 712

REGISTER

- sotsiaalne
- distant 10, 527
 - kihistumine (stratifikatsioon) 20, 37–39, 66, 69, 73, 452–454, 621–622, 631, 641, 665–698, 701–707
 - kiht 143–145, 155–158, 448, 513–514, 518–519, 657, 665, 681–682, 684–695
 - mobiilsus 41–42, 551, 633
 - orientatsioon 128, 130, 144–145, 150–153, 155–156, 162–191, 681, 687, 689
 - positsioon 36, 38, 123–127, 162, 168–170, 178, 365–366, 374–376, 381–384, 401, 438, 443, 447, 493, 621, 633, 641, 660, 669, 672, 678, 683, 686, 690, 707
 - sidustumine 204–205, 207–209, 211–215, 217–221, 307, 328–329, 337, 363–407, 439, 472, 568, 704, 706, 709, 715–717
 - struktuur 199, 455, 524–526, 621, 625–626, 633, 661, 711
 - süsteem 16, 632, 639
- sotsiaalse mälu mustrid 476–481, 486
- sotsiaalsed praktikad 8, 14, 16, 119, 207, 300, 305, 311, 364–365, 373, 375, 381, 384, 400, 707, 709–712
- sotsiaalsed sidemed 38, 211, 215, 363, 371, 375, 385, 399, 403, 406–407, 466, 470, 473, 585, 597, 616
- sotsioloogia 13, 25–50, 69–90, 102, 112, 118, 200–201, 225, 319, 323, 419, 455, 620, 626, 665
- ajakirjandus- 28–30
 - algus Eestis 25–27
 - haridus- 32–33
 - labor 27, 29, 32, 102
 - meedia- 36, 49
 - noorsoo- 32–33
 - perekonna- 32–33
 - põlvkonna- 42–43, 621–622
 - riski- 201
 - tarbimis- 299–301
- sotsiotehniline süsteem 16–17, 407
- Sztompka, Piotr 3–4, 111–112, 125–126, 370, 560–561
- stagnaaeg 28, 44, 477, 481, 483, 487
- Stalini aeg 44, 477, 481–483, 487, 494, 497
- Strand, Michael 14–15, 561–562, 575
- Strapatšuk, Irina xxviii
- struktuuratsioon 10, 12, 16–17, 20, 161, 364, 385, 407, 452, 454, 622, 665, 705, 711, 717
- horisontaalne 10, 13, 701–703
 - re- 16, 20, 160, 184, 367, 666–670
 - sotsiaalne 12, 16, 666–670
 - vertikaalne 10, 13, 701–702
- struktuuriline ühildamatus 369–370, 403
- subkultuur 43, 48–49, 121, 123–125, 127–133, 135–137, 456
- suhe muutustesse 74, 139, 148, 161, 163–164, 167, 177, 440–441, 578, 653–655, 678–679, 704
- suhtlemiskanalite muutumine 251–254, 263–266, 289–297
- Suurbritannia (Inglismaa) 48, 252, 258, 290, 302–304, 326, 504–506, 508, 511, 515–517, 521, 533–534, 541–545
- suured narratiivid 6, 358, 456, 480, 486, 577, 626, 718
- säästev areng 74, 323
- sünkroniseerimine (ühitamine) 6–9, 17, 20, 134, 252, 274, 363, 373, 412–414, 417–418, 437, 440–442, 451, 457, 473, 607, 660, 668, 706, 709, 713, 716, 719
- ja desünkroniseerimine 7, 20, 92, 134, 400, 413, 440–441, 661, 701, 708–709, 712–713
- sünkrooniline elukäsitlus 415
- sünkroonsus 8, 92, 469, 632, 668, 706, 711–712, 716–718
- a- 6–7, 8, 112, 469, 621, 668, 701, 718
- Šein, Hagi 29
- šokiteraapia 66, 68
- Zerubavel, Eviatar 479
- Zinn, Jens O. 201
- Zirkel, Anneli 356

REGISTER

- Taani 73, 225, 302, 304, 318, 324, 326, 480, 504–506, 520, 532, 534, 551–552
- taasiseseisvumine 29, 35, 37, 39, 44, 61, 65, 141, 184, 458, 461–465, 467–468, 481, 490, 530, 533, 537–538, 558, 592, 651
- Tajfel, Henri 118
- Talves, Kairi 45
- Tamm, Marek 480
- Tamppuu, Piia 97, 524, 768
- Tamre, Asta 28
- Tarand, Andres 70
- tarbija 223, 227, 244, 295, 299–306, 318–321, 334–337, 344, 356–358, 366, 368, 567–587, 607, 676, 693, 715–716
- käitumine 121, 294, 300, 319
- tarbijakäitumise muutmine 319–321, 337, 346, 376
- tarbijana sidustunud 205, 208, 212–214, 218, 307, 328–330, 379–384, 386, 388–392, 394, 397–403, 407–409, 567, 715, 721
- tarbimine 48, 76–77, 101, 128–130, 246, 299–323, 325–331, 333–337, 344, 356, 366, 368, 376–378, 384, 395–398, 406, 420
- eneseväljenduslik 216, 312, 710
- säästev 128, 217, 317, 420
- tegelik individuaalne 131, 301–302
- tarbimisharjumus 144, 319–320, 624, 628–629, 714, 717
- tarbimislik ükskõiksus 103, 307–311, 318, 334–335, 337, 384, 398, 714
- tarbimispraktikad 209, 330, 334, 407, 460, 567, 643, 707
- tarbimisühiskond 16, 75, 76, 92, 318, 344, 377, 510, 695
- tegevusstrateegiad ohuolukorras 210–211, 214–215
- tehnoloogiline keskkond 16, 223, 283, 643
- televaatamine 231, 240, 251, 256–259, 261–263, 267–268, 273, 277–279, 312, 341, 396, 593–594, 625, 628–629, 648–649
- tervisehinnangud 144, 147, 346–353
- tervisekäitumine 343–362
- tervisepüüdlused 343–362, 444, 446, 450, 705
- tervislik eluviis 204, 216, 344, 347, 349, 362, 443–444, 450
- Tief, Otto 458
- Tiit, Ene-Margit 33, 503
- Titma, Mikk 32, 35, 41
- Tooding, Liina-Mai 97, 107, 115, 422, 769
- transformatsioon 1, 7, 15, 69, 502, 515, 527, 621, 699
- suur 20, 700, 716
- translokaalsus 525
- transitsioon 1, 39, 44, 75, 163, 666
- Trumm, Aavo 40
- tsivilisatsioonikompetents 3–4
- tulevik 195–221, 415–416, 548, 562, 701, 713, 717–719
- riskid 195–208, 215–221, 714
- stsenaariumid 201–215
- turumajanduslikud reformid 106, 167, 186, 55, 577–578
- tõlgenduskeem 18–19, 105
- Tõnisson, Ilmar 25
- tõrjutud 123–124, 527, 655–656, 658, 669, 680–681, 690, 694, 713, 718
- tähelepanu koondamine (*agenda setting*) 19–20, 25, 485
- tähistamispraktikad 118, 458, 466, 469–472, 474
- tähtpäevakalender 414, 456, 458–459, 461–462, 465–466
- eestlaste 458, 461–462, 464–465
- venekeelse elanikkonna 458, 461–463, 465–466, 565
- töö 101, 119, 131, 265, 280, 310, 312, 352–353, 393–394, 397, 400, 417, 423–424, 433, 442–451, 503, 506, 517, 536, 549–551, 573–574, 690, 692, 712
- tööalarühmad 101, 167–169, 173, 176, 177–178, 181–182, 190–191, 237
- tüpoloogiline analüüs vt klasteranalüüs
- Uibu, Marko 97, 343, 769

REGISTER

- Ukraina 32–33, 68, 87, 117, 503–506, 508, 511, 517, 533–534, 537, 540–547, 563, 595–597, 607–608, 614
- usaldus 77, 163, 183, 196, 198, 203, 211, 221, 304, 366, 615, 668, 675, 678
- meedia vastu 145, 272, 605–606, 611–612
- riiklike institutsioonide suhtes 75–76, 79–80, 86, 128, 131–132, 144–145, 148–150, 153, 161, 163–165, 171, 174–175, 177, 180, 187, 520, 563, 587, 655
- uudiste jälgimine 237, 239, 254–256, 258, 261–262, 266–268, 312, 396, 413, 430–432, 503–506, 513, 559, 565, 568–569, 593–597, 610, 612–615, 619, 647–648, 712, 716
- uuenduslikkus 88, 244, 373–375, 401–405, 714–717
- vahepealsus (*in-between-ness*) 559, 585–586, 694
- vaikiv eraldielamine (*silent separation*) 558
- valgekrae 168, 394, 400, 438, 442, 560–561
- Valgevene 33, 504–506, 508, 511, 533, 544, 537, 540–547, 551, 558, 597
- valijana sidustunud 205, 212–214, 218–219, 307, 328–329, 379–384, 386–389, 391–392, 394, 398–399, 402, 408–409, 715, 721
- valitsemismeelsus (*gouvernementalite*) 345
- vasakpoolsus 171, 173, 179, 192
- venekeelne elanikkond 47, 79–80, 124, 144, 448, 458, 459, 461–468, 489, 512, 518–519, 521, 524–554, 557–587, 591–616, 667, 671–673, 680, 682–684, 690–695, 697–698, 701, 705–706, 709–711, 718
- Venemaa 32–33, 36, 47, 66, 68, 70–71, 83, 85, 87, 117, 119, 240, 350, 462–463, 477, 483, 487, 503–506, 508–511, 516–517, 520–521, 526, 532–534, 537, 539–546, 551–553, 563, 586, 591, 593–599, 603–604, 607–608, 612–614, 619, 680, 709–710
- vertikaalne ümberrivistumine 700, 702
- Vetik, Raivo 38, 47, 61
- Vihalemm, Peeter 1, 24, 26, 29–31, 43–44, 60, 96–97, 139, 223, 251, 699, 769
- Vihalemm, Triin 1, 96, 111, 202, 216, 343, 411, 437, 455, 557, 591, 699, 769
- Vihma, Peeter 48
- Viilma, Luule 345
- viitemall 366
- virtuaalrähklejad 441, 445, 447–453, 685, 687, 715, 720–722
- Vooglaid, Ülo 26–28, 102
- võimu tehnoloogiad (*technologies of power*) 346
- võitjad ja kaotajad 3, 33, 41–42, 47, 72–73, 125–126, 140, 666, 695
- võrdsus 114, 116–117, 126, 196, 217, 365, 371, 401, 512, 520, 622, 633, 640–641, 645–646, 656, 660, 667–668, 672, 703
- võrgustik 8, 48, 123, 126, 130, 282–283, 291, 300, 330, 363, 376, 405, 454, 501, 507, 510, 521, 525, 527, 559, 591, 652, 694, 716, 718
- individuaalne, personaalne 122, 387, 416, 438, 443, 532–534, 537, 542, 546, 550–553, 601, 640
- sotsiaalne 253, 289, 292–293, 296, 400, 403, 406, 516, 520, 525–526, 560, 572, 585, 587, 610, 614, 626, 628, 633, 650, 668, 705, 711, 717
- võõrkeelteoskus 270, 513, 514, 520–521, 609, 624, 628–629, 633, 636–639, 688, 698, 708
- Vähi, Tiit 66–67
- väljaränne (emigratsioon) 80, 504–505, 507, 514–521, 533, 542, 547–554, 559, 585, 591, 598, 710
- ajendid 517–518, 537
- kavatsused 547–554
- mõjutegurid 518–520, 550, 552
- soovid 500–501, 514–521, 547–550, 635, 639
- väärtused 5, 29, 37, 41, 43, 48, 76, 101, 111, 113–118, 126, 129, 133–135, 170, 223–224, 245, 317, 320, 331, 345, 363, 414, 420, 446, 459–461, 464–467, 474, 476, 484, 488, 525, 527, 563, 573–575, 577, 579, 585–586, 612, 621–622, 624, 627–631, 660, 666, 668, 672, 676–678, 686, 695, 702, 707–710
- defitsiidi- 113

REGISTER

- väärtused
 individualistlikud 72, 115, 118, 133, 563, 587
 modernsed 113, 135, 562, 702
 postmodernsed 113
 traditsioonilised 113, 117, 133, 559, 585, 632, 716
- väärtusorientatsioon 30, 115, 117, 126, 135, 563, 573–574, 587, 626, 631, 709–710
- väärtusstruktuur 115, 117, 122, 134, 414, 591, 612, 701, 707
- väärtusteadvus 112, 115, 117, 134, 478–479, 575
- väärtustüüp 113, 115, 117, 134
- Vöörmann, Rein 42
- Washingtoni konsensus 68
- Waters, Glenn D. 368–369, 371
- Weber, Max 365, 366, 367, 621, 665
- Wnuk-Lipinski, Eduard 89
- õnnetunne 557, 580–581
- ökoelustiil 49, 299, 321–323, 327–328, 330–338, 420, 704
- ökoloogiline jalajälg 325, 327, 331, 334, 336
- ökopood 330–331
- ühiskondlik osalus 38, 97, 101, 130, 162, 170, 200, 272–274, 281, 293, 365, 377–381, 385, 409, 471, 564, 568–569, 572, 578, 581, 584, 586–587, 602–603, 614, 644, 650, 652, 655–656, 660–661, 689, 694, 708, 710–711
- ühismõõdustaja 6, 103
- ühtekuuluvus 119–120, 122, 124, 127, 130, 397, 399, 466, 473, 564, 625
- üleminekuperiood 39, 60–61, 63–64, 66, 72, 83, 85, 89, 92
- Ülemnõukogu 62–65, 67, 89, 650–651

AUTORID

Halliki Harro-Loit, PhD (poliitikateadused), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi ajakirjanduse professor. Sotsiaalse aja ja ühiskonna diakroonilise arengu alane uurimistöö algas kultuurikommunikatsiooni uurimisgrupis 2010. aastal. Tema teised uurimissuunad on seotud ajakirjanduskultuuri, -eetika ja -ajalooga, samuti infoõiguse ja hariduskommunikatsiooniga. E-post: halliki.harro@ut.ee.



Veronika Kalmus, PhD (sotsioloogia), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsioloogia professor. Käesoleva raamatu kirjutamise ajal oli ta Eesti Sotsioloogide Liidu asepresident. Tema uurimishuvid on seotud põlvkondade, sotsialiseerumise, väärtuste, noorte kodanikuosalusel, meedia- ja ajakasutuse, sotsiaalse aktseleratsiooni ja infoühiskonnaga. E-post: veronika.kalmus@ut.ee.



Margit Keller, PhD (meedia ja kommunikatsioon), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis sotsiaalse kommunikatsiooni vanemteadur ja instituudi juhataja. Selle raamatu valmimise ajal oli ta Euroopa Sotsioloogide Assotsiatsiooni tarbimissotsioloogia uurimisvõrgustiku koordinaator. Tema uurimishuvid on seotud tarbimiskultuuri, igapäevaelu ja harjumuste muutumise ning sotsiaalsete praktikate teooriaga. E-post: margit.keller@ut.ee.



AUTORID



Katrin Kello, PhD (meedia ja kommunikatsioon), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi teadur. Tema uurimishuvivid on seotud sotsiaalse mälu, ajaloopoliitika, ajalooõpetuse, noorte kodanikuosaluse ning õpetajate professionaalsete positsioonidega. E-post: katrin.kello@ut.ee.



Maie Kiisel, PhD (meedia ja kommunikatsioon), oli Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi teadur, hetkel sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskuse analüütik. Tema uurimishuvideks on ühiskonnateooriad, keskkonnakaitse, kodanikuühiskond ning kommunikatsiooni roll ühiskondlike probleemide lahendamisel. E-post: maie.kiisel@ut.ee.



Ragne Kõuts, PhD (meedia ja kommunikatsioon), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi ajakirjandussotsioloogia lektor, Balti Ajakirjandusuurijate Assotsiatsiooni (BAMR) juhatuse esimees. Tema uurimistöö puudutab meediasüsteeme ja mediakasutust, ajakirjanduse kui institutsiooni muutumist, andmeühiskonna teket. E-post: ragne.kouts@ut.ee.



Marju Lauristin, knd (filoloogia), on Tartu Ülikooli sotsiaalse kommunikatsiooni emeriitprofessor, Euroopa Parlamendi liige. Tema peamised uurimisvaldkonnad on poliitilised, sotsiaalsed ja kultuurilised muutused siirdeaja ja järelsiirdeaja Eestis, digiühiskonna kujunemine Euroopas ja Eestis. E-post: marju.lauristin@ut.ee.

AUTORID

Marianne Leppik, MA (inimgeograafia), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi meedia ja kommunikatsiooni eriala doktorant. Tema uurimistöö keskendub välispäritolu rahvastikule (peaasjalikult vene keelt emakeelena rääkijad) Eestis ning ta uurib seoseid nende meediakasutuse, identiteedi ning ühiskonnas kohanemise vahel. E-post: marianne.leppik@ut.ee.



Anu Masso, PhD (meedia ja kommunikatsioon), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi vanemteadur ning Zürichi Tehnikaülikooli külalisteadur. Tema uurimishuvid on seotud erinevate ruumilise mobiilsuse vormidega, nt mobiilsuspraktikatega, mobiilsushoiakutega ning meedia mobiilsusega. Erinevaid uurimissuundi ühendab huvi sotsiaalteaduslike metodoloogiate vastu. E-post: anu.mass@ut.ee.



Signe Opermann, PhD (meedia ja kommunikatsioon), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi meediasotsioloogia teadur. Oma järeldoktori tegevusperioodil keskendub ta põlvkondade uurimisele nüüdisaegses infoühiskonnas sotsiaalse aja kiirenemise tingimustes. E-post: signe.opermann@ut.ee.



Pille Pruulmann-Vengerfeldt, PhD (meedia ja kommunikatsioon), on Malmö Ülikooli kunsti, kultuuri ja kommunikatsiooni instituudi meedia ja kommunikatsiooni professor. Tema uurimishuvid on seotud osaluse ja demokraatia temaatikaga kultuuriasutustes kohapeal ja *online*-keskkondades, interneti ja sotsiaalmeedia kasutajatega ning avaliku ja privaatsuse ruumi segunemisega seotud probleematikaga. e-post: pille.pruulmann.vengerfeldt@mah.se.



AUTORID



Jarmo Seljamaa, MA (kommunikatsioonijuhtimine), on Riigikantselei Euroopa Liidu sekretariaadi Eesti EL Nõukogu eesistumise sisekommunikatsiooni nõunik ning õpib Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituudi magistriõppes televisiooni produktsiooni. Tema magistritöö ühendab Meema andmestiku teoreetiliste ideedega hilismodernsest ühiskonnast ja indiviidide refleksiivsusest. E-post: jarmo.seljamaa@eesti.ee.



Külliki Seppel, MA (rahvusluse uuringud), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi meediauuringute lektor. Tema uurimishuvid on seotud rahvussuhete, demokraatiahoiakute ning teaduse ja uute tehnoloogiate arenguga seotud ühiskondlike aspektidega. E-post: kulliki.seppel@ut.ee.



Andra Siibak, *PhD* (meedia ja kommunikatsioon), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi meediauuringute professor. Tema uurimishuvid on seotud interneti- ja sotsiaalmeedia kasutuse, privaatsuse, auditooriumite ja põlvkondade teemadega infotehnoloogiast küllastunud ühiskonnas. E-post: andra.siibak@ut.ee.



Piia Tammpuu, MA (rahvusluse uuringud), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi meedia ja kommunikatsiooni õppetooli nooremteadur ning meedia ja kommunikatsiooni doktorant. Tema doktoriuurimus keskendub hargmaistumise ning rahvusliku identiteedi ja kodakondsuse institutsiooni teisenemise seostele. E-post: piia.tammpuu@gmail.com.

AUTORID

Liina-Mai Tooding, knd (sotsioloogia), on Tartu Ülikooli emeriitdotsent ühiskonnateaduste instituudis. Tema tegevusalaks on statistiline andmeanalüüs ja selle rakendused sotsiaalvaldkonnas. E-post: liina-mai.tooding@ut.ee.



Marko Uibu, PhD (religiooniuuringud), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kommunikatsiooniuuringute lektor. Tema uurimishuvide ring hõlmab tänapäevaseid religioossuse vorme, inimeste tervisega seotud valikuid, sotsiaalsete muutuste loomist ja rakendusuuringute metodoloogiat. E-post: marko.uibu@ut.ee.



Peeter Vihalemm, knd (sotsiaalpsühholoogia), on Tartu Ülikooli meediauuringute emeriitprofessor, raamatu valmimise ajal Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi juhatuse liige. Tema uurimisvaldkonnad on ühiskondlikud muutused siirdeaja ja järelsiirdeaja Eestis, kultuurisuhte muutumine, meediakasutus. E-post: peeter.vihalemm@ut.ee.



Triin Vihalemm, PhD (sotsioloogia), on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kommunikatsiooniuuringute professor, 2016-2017 Eesti Sotsioloogide Liidu asepresident, Euroopa Sotsioloogia Assotsiatsiooni siirdeühiskondade uurimisvõrgustiku nõukogu liige. Tema uurimishuvid on seotud sotsiaalsete praktikate teooriaga, sotsiaalsete ja personaalsete elumuutuste ning kommunikatsiooni seostega, kollektiivse identiteedi ning lõimumisprotsesside analüüsiga. E-post: triin.vihalemm@ut.ee.

